

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Ona Gražina Rakauskienė, Dalia Štreimikienė,
Inga Žalėnienė, Ilona Kiaušienė,
Vaida Servetkienė, Eglė Krinickienė

LYČIŲ EKONOMIKA

Monografija

Vilnius
2014

Recenzentai:

Prof. habil. dr. Žaneta Simanavičienė (Kauno technologijos universitetas)

Prof. habil. dr. Manuela Tvaronavičienė (Vilniaus Gedimino technikos universitetas)

Autorių indėlis:

Ona Gražina Rakauskienė – 13 autorinių lankų;

Dalia Štreimikienė – 5,1 autorinio lanko;

Inga Žalėnienė – 2,8 autorinio lanko;

Ilona Kiaušienė – 3,3 autorinio lanko;

Vaida Servetkienė – 2,9 autorinio lanko;

Eglė Krinickienė – 8,3 autorinio lanko.

Mykolo Romerio universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto Ekonomikos ir verslo instituto 2013 m. gruodžio 4 d. posėdyje (protokolo Nr. 1EVI-5) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto tarybos 2013 m. gruodžio 12 d. posėdyje (protokolo Nr. 10-6) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto mokslo programos „Gyvenimo kokybės gerinimas ir užimtumo galimybių didinimas“ 2013 m. gruodžio 18 d. posėdyje (protokolo Nr. 3) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai komisijos 2013 m. gruodžio 27 d. posėdyje (protokolo Nr. 2L-4) pritarta leidybai.

Viršelio iliustracija:

Auguste Renoir : Bal du moulin de la Galette, 1876 (RF 2739)

Paris, musée d'Orsay, legs de Gustave Caillebotte en 1894

Turinys

ĮVADAS	11
I DALIS. LYČIŲ EKONOMIKOS TEORINIAI IR METODOLOGINIAI PAGRINDAI	25
1. LYČIŲ LYGYBĖS TEORIJOS IR LYČIŲ EKONOMIKOS TAPSMAS (<i>O. G. Rakauskienė, E. Krinickienė</i>)	26
1.1. Lyčių lygybės koncepcija	26
1.1.1. Biologinė ir socialinė lyties sąvoka	26
1.1.2. Lyčių aspektas ir pagrindiniai lyčių lygybės principai	31
1.2. Lyčių vaidmenų teorija	41
1.3. Trejopo moters vaidmens teorija	43
1.4. Socialinių santykių teorija	46
1.5. Lyčių ekonomikos atsiradimas: neoklasikinė feministinė mokykla ir feministinė kritiškoji ekonomika	48
1.6. Neoliberaliosios ekonominės politikos prioritetų kritika	52
2. PASAULIO IR EUROPOS SĄJUNGOS LYČIŲ LYGYBĖS POLITIKA (<i>O. Rakauskienė, E. Krinickienė</i>)	60
2.1. Pekino veiksmų platforma 1995 ir Moterų chartija 2010.....	60
2.2. Europos Sąjungos 2010–2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategija.....	66
2.3. Lyčių lygybės įgyvendinimo metodologija – lyčių aspekto integravimo strategija.....	68
2.3.1. Lyčių aspekto integravimo strategijos prielaidos	68
2.3.2. Lyčių aspekto integravimo strategijos įgyvendinimo iššūkiai Europos Sąjungoje	76
2.4. Europos Sąjungos strategija „Europa 2020“ ir lyčių lygybės aspektas.....	83
2.5. Europos Sąjungos socialinės ir ekonominės sanglaudos politika lyčių aspektu.....	88
3. LIETUVOS TEISINIAI IR STRATEGINIAI DOKUMENTAI, ĮTVIRTINANTYS LYČIŲ LYGYBĘ (<i>E. Krinickienė</i>)	95
3.1. Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas	95
3.2. Lietuvos valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių programos	96

3.3.	Europos lyčių lygybės institutas Lietuvoje – Europos Sąjungos lyčių tyrimų koordinavimo centras.....	106
4.	LYČIŲ LYGYBĖS SUVOKIMAS – ŽMOGAUS IR ŠALIES KULTŪROS LYGIO RODIKLIS (<i>O. Rakauskienė</i>).....	111
4.1.	Lyčių lygybės tyrimų svarba šiuolaikinėje rinkos ekonomikoje	111
4.2.	Lyčių stereotipai ir jų socialinės bei ekonominės pasekmės	112
II DALIS.	MAKROEKONOMINĖ ANALIZĖ LYČIŲ ASPEKTU	125
5.	MAKROEKONOMINĖ POLITIKA: LYČIŲ NELYGYBĖS ĮTAKA EKONOMIKOS AUGIMUI (<i>O. Rakauskienė, E. Krinickienė</i>).....	126
5.1.	Makroekonominė politika ir lyčių asimetrija.....	126
5.2.	Moterų indėlis į bendrąjį vidaus produktą: namų ūkis – lygiavertė šalies ūkio šaka.....	137
5.3.	Moterų darbo krūvio didėjimas reprodukcinėje ekonomikoje liberalizuojant ekonominę politiką	142
6.	LYČIAI JAUTRAUS BIUDŽETO DIEGIMO STRATEGIJA (<i>O. Rakauskienė, E. Krinickienė</i>)	149
6.1.	Lyčiai jautraus biudžeto formavimo prielaidos	149
6.2.	Lyčiai jautraus biudžeto koncepcija.....	151
6.3.	Valstybės biudžeto analizė pagal lytį.....	155
6.4.	Ekonominės lyčių nelygybės sąnaudos.....	159
6.5.	Ekonominė nauda šaliai integruojant lyčių lygybės aspektą į valstybės biudžetą	161
6.6.	Užsienio patirtis integruojant lyčių aspektą į biudžetą.....	163
6.6.1.	Lenkijos patirtis.....	164
6.6.2.	Vokietijos patirtis	172
6.7.	Lietuvos nacionalinio biudžeto analizė lyčių aspektu 1999–2012 m.	175
7.	UŽSIENIO PREKYBOS POLITIKA: LYČIŲ ASPEKTAS (<i>E. Krinickienė</i>).....	186
7.1.	Prekybos liberalizavimo, ekonomikos plėtros ir lyčių lygybės tarpusavio sąveika	186
7.1.1.	Lyčių komponentė – svarbus užsienio prekybos politikos veiksnys	186
7.1.2.	Prekyba – ekonomikos plėtros objektas.....	188

7.1.3.	Prekybos liberalizavimo įtaka moterims ir lyčių balansui.....	189
7.1.4.	Lyčių balanso įtaka ekonomikos augimui	192
7.1.4.1.	Neefektyvus išteklių pasiskirstymas – lyčių nelygybės išdava	192
7.1.4.2.	Motelių investicijos į ateities darbo jėgą.....	195
7.1.4.3.	Lyčių nelygybė – ekonomikos augimo stabdis	196
7.2.	Poreikis analizuoti užsienio prekybą lyčių aspektu.....	197
7.2.1.	Feministinės ekonomikos poveikis tarptautinės prekybos politikos analizei	197
7.2.2.	Užsienio prekybos liberalizavimo analizė lyčių aspektu makro-, mezo- ir mikrolygiais	200
7.3.	Istorinis užsienio prekybos plėtros kontekstas.....	202
7.4.	Prekybos liberalizavimo įtaka ekonomikai lyčių aspektu	207
7.4.1.	BVP struktūra ir užimtumas.....	207
7.4.2.	SVV įmonės ir motelių verslas.....	210
7.4.3.	Namų ūkiai.....	211
7.4.4.	Poveikis lyčiai pagal sektorius	212
7.4.4.1.	Žemės ūkis.....	212
7.4.4.2.	Intelektinė nuosavybė.....	214
7.4.4.3.	Paslaugos.....	216
7.5.	Pasiekimai integruojant lyčių aspektą į pasaulio prekybos politiką.....	217
7.5.1.	Lyčių aspekto integravimas į prekybos politiką tarptautiniu ir nacionaliniu lygiu	217
7.5.2.	Prekybos politikos poveikio įvertinimas.....	219

III DALIS. MIKROEKONOMINĖ (STRUKTŪRINĖ) ANALIZĖ LYČIŲ ASPEKTU

8.	TEORINIAI LYČIŲ DALYVAVIMO DARBO RINKOJE ASPEKTAI (<i>D. Štreimikienė, I. Kiaušienė</i>).....	224
8.1.	Darbo rinkos funkcionavimo ypatumai	224
8.2.	Lyčių lygybės įgyvendinimo darbo rinkoje esmė	232
8.3.	Lyčių dalyvavimą darbo rinkoje lemiantys veiksniai.....	243

9.	LYČIŲ DALYVAVIMAS EUROPOS SĄJUNGOS DARBO RINKOJE (<i>D. Štreimikienė, I. Kiaušienė</i>).....	256
9.1.	Europos Sąjungos užimtumo politika ir lyčių užimtumo skirtumai	256
9.2.	Skurdo lygis Europos Sąjungos šalyse	261
9.3.	Darbo užmokesčio skirtumai Europos Sąjungos šalyse	265
9.4.	Europos Sąjungos šalių kultūros rodikliai.....	269
9.5.	Lyčių dalyvavimas priimant sprendimus.....	274
9.6.	Verslininkų pasiskirstymas pagal lytį.....	278
9.7.	Europos Sąjungos šalių pasiskirstymas pagal lyčių lygybės indeksus	282
10.	LYČIŲ DALYVAVIMO DARBO RINKOJE VERTINIMAS LIETUVOJE (<i>D. Štreimikienė, I. Kiaušienė</i>).....	287
10.1.	Lyčių lygybės tyrimas	287
10.2.	Lyčių dalyvavimo darbo rinkoje vertinimo metodika.....	306
10.2.1.	Lyčių dalyvavimo darbo rinkoje skirtumų įvertinimo rodiklių rinkinio sudarymas.....	312
10.2.2.	Kiekybinių lyčių dalyvavimo darbo rinkoje parametrų vertinimas.....	320
10.2.3.	Gyventojų nuomonės apie moterų ir vyrų galimybes dalyvauti darbo rinkoje vertinimas.....	329
10.3.	Lyčių dalyvavimo darbo rinkoje vertinimo modelis.....	354
11.	LYČIŲ LYGYBĖ MOKSLO IR STUDIJŲ SISTEMOJE (<i>I. Žalėnienė</i>)	357
11.1.	Lyčių lygybės koncepcija moksle ir studijose.....	357
11.2.	Lietuvos mokslo ir studijų sistemos analizė pagal lytį.....	377
11.3.	Moterų ir vyrų lygybės įgyvendinimo moksle ir studijose strateginės gairės.....	402
12.	PRIEINAMUMAS PRIE EKONOMINIŲ IŠTEKLIŲ: LYČIŲ LYGYBĖS ASPEKTAI (<i>O. Rakauskienė, E. Krinickienė</i>).....	410
12.1.	Darbas ir užimtumas – skirtingos lyčių pajamų gavimo galimybės.....	410
12.2.	Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis.....	428
12.3.	Moterų pajamos ir skurdas.....	433
12.4.	Šeiminio gyvenimo ir profesinės veiklos derinimas	435

12.5.	Moterų ir vyrų santaupos ir investicijos.....	439
12.5.1.	Gyventojų santaupų koncepcija	441
12.5.2.	Gyventojų santaupų analizė.....	445
12.5.3.	Moterų ir vyrų santaupų kaupimo motyvai.....	448
12.5.4.	Moterų ir vyrų investicijos.....	458
13.	MOTERŲ VERSLO KONKURENCINGUMO DIDINIMAS (<i>O. Rakauskienė, V. Servetkienė, E. Krinickienė</i>).....	461
13.1.	Tyrimo metodika.....	461
13.2.	Moterų padėtis versle.....	463
13.3.	Moterų ir vyrų smulkaus ir vidutinio verslo veiklos sritys.....	470
13.4.	Moterų ir vyrų verslo kūrimo motyvai	473
13.5.	Moterų ir vyrų verslo pradžia: amžius, pradinis kapitalas, įsitvirtinimo laikas rinkoje.....	476
13.5.1.	Verslininkų – moterų ir vyrų – pasiskirstymas pagal amžiaus grupes.....	476
13.5.2.	Pradinis kapitalas	477
13.5.3.	Įsitvirtinimo laikas rinkoje.....	478
13.6.	Moterų ir vyrų verslo įmonių dydis	480
13.7.	Moterų ir vyrų darbo dienos trukmė	481
13.8.	Moterų ir vyrų verslo apyvarta ir pajamos	482
13.9.	Moterų ir vyrų verslo sėkmės raktas.....	484
13.10.	Moterų verslo plėtros kliūtys.....	486
13.11.	Moterų ir vyrų verslo plėtros skirtumai.....	488
13.12.	Moterų verslo rėmimo priemonės	491
14.	SMURTO LYTIES ATŽVILGIU EKONOMINIAI NUOSTOLIAI (<i>V. Servetkienė</i>)	497
14.1.	Smurto lyties atžvilgiu sąvoka, rūšys ir paplitimas	497
14.2.	Smurto lyties atžvilgiu pasekmės ir ekonominių nuostolių vertinimas	508
14.3.	Smurto prieš lytį pasekmės žmogui, visuomenei, valstybei.....	513
14.4.	Smurto prieš moteris ekonominiai nuostoliai Lietuvoje	521
15.	EMIGRACIJA IŠ LIETUVOS: LYČIŲ ASPEKTAS (<i>O. Rakauskienė</i>)	528
15.1.	Emigracijos proceso analizė Lietuvoje ir jos pasekmės ekonomikai.....	528

15.1.1.	Emigracijos mastai	528
15.1.2.	Emigracija pagal lytį	531
15.1.3.	Jaunimo emigracija	536
15.1.4.	Protų nutekėjimas.....	537
15.2.	Emigracijos priežastys.....	538
15.3.	Švedijos lyčių lygybės modelis – gairės Lietuvai, sprendžiant emigracijos problemą.....	553
15.3.1.	Lyčių lygybės modelis Švedijos gerovės valstybėje.....	555
15.3.2.	Moters profesinės karjeros ir šeimos vaidmenų derinimo modelis Europos šalyse	564
15.3.3.	Dviejų maitintojų modelis	570
15.3.4.	Lyčių lygybės reikšmė makroekonomikai.....	578
15.3.5.	Lyčių lygybės požiūrio integravimas į Švedijos savivaldos institucijas.....	580
15.3.6.	Švediškasis 3R metodas	582
15.3.7.	Lyčių lygių galimybių modelio diegimo Lietuvoje prielaidos	584
16.	MOTERŲ IR VYRŲ SOCIALINĖ EKONOMINĖ PADĖTIS KRIZĖS KONTEKSTE (<i>D. Štreimikienė</i>)	587
16.1.	Moterys – pažeidžiamesnė socialinė grupė krizių metu	587
16.2.	Krizės pasekmė – didėjantis išsilavinusių moterų nedarbas	592
16.3.	Įdarbinimo problema krizės sąlygomis, vertinant lyčių lygybės aspektu	597
16.4.	Ekonomikos nuosmukio įtaka moterų skurdui	604
16.5.	Lyčių nelygybės šalinimas krizės sąlygomis	607
17.	IŠĖJIMO IŠ PASAULINĖS EKONOMINĖS KRIZĖS PAMATINĖS NUOSTATOS IR LYČIŲ ASPEKTAS (<i>O. G. Rakauskienė</i>)	614
17.1.	Laszlo Andor: nedarbas – Europos tragedija.....	614
17.2.	Strateginė gairė: makroekonominė politika, skatinanti užimtumą	622
17.3.	Strateginė gairė: mažinti socialinę ekonominę nelygybę	627
17.4.	Strateginė gairė: ekologiška ekonomika ir ekologiškas žemės ūkis	644
17.5.	Kompleksinės moterų užimtumo politikos veiksnių kryptys ir priemonės	646

IŠVADOS	655
SUMMARY	667
LITERATŪROS SĄRAŠAS	693
PRIEDAI	735

ĮVADAS

Tenka sutikti su lyčių lygybės tyrėjų nuomone, kad pasaulyje vis dar dominuoja diskriminacija pagal lytį, tačiau, kita vertus, tenka pripažinti, kad, žvelgiant iš istorinės retrospektyvos, lyčių lygybės srityje pasiekta įspūdingų rezultatų.¹ Tam tikrais istoriniais laikotarpiais moterys ne tik neturėjo pilietinių teisių (t. y. teisės balsuoti), bet ir buvo neveiksnius teisine prasme – be vyro (sutuoktinio ar tėvo) negalėjo įsigyti turto ar dalyvauti kitokio pobūdžio civiliniuose santykiuose.

„XX a. aštuntasis dešimtmetis laikomas asmens teisių laikotarpiu, kai buvo sprendžiamos asmens teisės į lygybę problemos, dominavo vienodo požiūrio poreikis. XX a. devintasis dešimtmetis – konkrečių veiksmų laikotarpis, per kurį buvo imtasi aiškių veiksmų, skirtų moterų nepalankios padėties problemoms spręsti (kuriamos politinės programos moterims, tobulinama teisinė bazė). XX a. dešimtas dešimtmetis laikomas lyčių aspekto integravimo laikotarpiu. Šiam požiūriui buvo pritarta 1995 m. Pekine vykusioje Jungtinių Tautų ketvirtojoje pasaulinėje moterų konferencijoje. 1996 m. Europos Sąjunga (toliau – ES) priėmė savo lyčių lygių galimybių integravimo požiūrį, o 1997 m. Amsterdamo sutartis patvirtino lyčių lygybės skatinimo svarbą ir įformino išpareigojimą laikytis lyčių lygių galimybių integravimo principo.“²

Moterų judėjimo pasiekimai globalizacijos kontekste yra akivaizdūs. Dabartiniu metu **pasaulio moterų judėjimas pasiekė beprecedentį globalinės integracijos lygmenį**. Svarbūs šios integracijos etapai buvo Jungtinių Tautų Organizacijos surengtos penkios konferencijos moterų problemų klausimais – Mechike (1975 m.), Kopenhagoje (1980 m.), Nairobyje (1985 m.) ir Pekine (1995 m.), Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos specialioji sesija Niujorke (2000 m.).

Pekino konferencijos veiksmų platforma, suderinta su 189 valstybėmis, tapo stipriu pasaulio moterų judėjimo impulsu. Svarbu tai, kad lyčių lygybės problemos išsiplėtė už tarptautinių ir nacionalinių ribų, o tokios

¹ Reingardienė, J. *Lyčių lygybės strategija ir užimtumo politika Europos Sąjungoje*. Kaunas: VDU, 2004.

² EQUAL *lyčių lygių galimybių integravimo vadovas* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2004 [žiūrėta 2011-09-08]. <http://ec.europa.eu/employment_social/equal_consolidated/data/document/gendermain_lt.pdf>.

pasaulinės organizacijos, kaip Pasaulio bankas ir Tarptautinis valiutos fondas, pradėjo dalyvauti ir ėmėsi aktyvių priemonių sprendžiant lyčių lygybės problemas.

Tačiau svarbiausias pasiekimas lyčių lygybės srityje yra **didėjantis lyčių lygybės poreikio suvokimas ir siekis skatinti lyčių lygybę**. Kai kurios šalys jau įkūrė lyčių lygybės politikos institucinius mechanizmus, parengė ir įgyvendina lyčių lygybės politiką ir skiria ypatingą dėmesį specifiniams moterų interesams ir problemoms. Taip pat gilinamos žinios ir tyrimai lyčių lygybės ir moterų lygybės klausimais. Didėja ir vyrų vaidmens, skatinant lyčių lygybę, suvokimas.

Kitas svarbus pasiekimas – **tai sparti moterų dalyvavimo socialiniame ir ekonominiame gyvenime pažanga**. Europoje daugėja išsilavinusių moterų, aktyviau dalyvaujančių darbo rinkoje, visuomeniniame, politiniame gyvenime ir priimant sprendimus. Tačiau daugelyje Europos šalių šioje srityje per daugelį metų pasiekta pažanga dar nėra pakankama. Priešingai, moterys dar daug mažiau negu galėtų naudojasi galimybe dalyvauti priimant sprendimus. Centrinėje ir Rytų Europoje didelis dėmesys skiriamas ankstesniems pasiekimams lyčių lygybės srityje įtvirtinti. Pilietinės visuomenės raida šiose šalyse moterims paliko daugiau erdvės kurti moterų organizacijas ir judėjimus ir suteikė naujų galimybių veiksmingai dalyvauti priimant sprendimus.

Objektyviai vertinant globalizacijos procesą, aišku, kad jo pasekmės pasauliui ir valstybėms gali būti įvairios – teigiamos (laisvas finansų ir kapitalo, prekių, paslaugų ir asmenų judėjimas, naujų technologijų ir informacinių sistemų plėtra, spartus ekonomikos augimas, mokslo ir technikos pažanga) ir neigiamos (kapitalo ir proto nutekėjimas, didėjantis nedarbas, gyvenimo lygio nuosmukis, valstybių ir gyventojų ekonominės ir socialinės nelygybės didėjimas). Šiame kontekste lyčių lygybė nepaprastai platų užmojų pasaulyje įgavo praeito šimtmečio pabaigoje, kuris ypač stiprėja pastaraisiais metais.

Tačiau, nepaisant pasiektos pažangos, daugumoje pasaulio šalių lyčių nelygybė vis dar vyrauja beveik visose srityse: moterų atlyginimai už tą patį darbą vis dar mažesni negu vyrų, dėl gerokai didesnės šeimos pareigų dalies moterys neturi galimybės pakankamai užsidirbti pragyvenimui ir yra ekonomiškai priklausomos nuo vyrų, jos pernelyg mažai dalyvauja priimant sprendimus politikos, ekonomikos ir verslo srityse ir vis dar

kenčia nuo įvairaus pobūdžio smurto. Be to, nelygybės formos atsiranda naujose srityse: prienant prie ekonominių išteklių, užsienio prekyboje, klimato kaitos kontekste.

Iš esmės lyčių lygybės pažanga Europoje susiduria su **fundamentinėmis problemomis**. Atsiranda požymių, kurie rodo, kad padėtis greitai nepasikeis. Kyla pagrįstas klausimas, kodėl iki šiol nepasiekta lyčių lygybė? Dėl kokių priežasčių trūksta pažangos diegiant lyčių lygybę ir ugdant lyčių lygybės kompetenciją ir suvokimą visuomenėje?

Pagrindinė fundamentinė problema yra ta, kad per paskutiniuosius du dešimtmečius struktūriniai pokyčiai Europoje, kaip neoliberalio monetarinio ekonomikos modelio diegimo pasekmė, buvo lydimi rimtų socialinių problemų atsiradimo ir tai yra didelė grėsmė Europos visuotinės gerovės modeliui. Masinis nedarbas, socialinė ekonominė nelygybė, žmogiškojo veiksnio ir profesionalumo nuvertinimas, moralinių etinių vertybių sistemos akivaizdus nuosmukis – tai problemos, kurios paaštrėjo visose pasaulio ir ES šalyse pasaulinės krizės kontekste. Šios problemos skirtingai veikia moteris ir vyrus ir riboja jų laisvo pasirinkimo teises, susijusias su lytimi, reprodukcine sveikata ir ekonominiu elgesiu. Lyčių lygybė daugelyje šalių nelaikoma prioritetu ir pirmiausia sprendžiamos svarbesnės ir „sunkiosios“ makroekonomikos problemos, paliekant nuošalyje lyčių lygybės klausimus. Tokia politika nėra palanki lyčių lygybei, kadangi yra orientuota vien tik į pelno siekimą, kovą su infliacija ir valstybės biudžeto deficito mažinimą, į socialinės politikos sutraukimą, todėl neparodo moterų poreikių ir interesų.

Antroji fundamentinė problema yra ta, kad lyčių lygybės asimetrija, iškraipymai pagal lytį išryškėja ne tik mikroekonominiu (kaip dažnai manoma iki šiol), bet ir makroekonominiu lygiu. Taikydami analizę pagal lytį makroekonomikoje ir makroekonominėje politikoje, tyrinėtojai paneigia neoklasikinės lyčių aspekto integravimo (angl. *Mainstreaming*) teorijos požiūrį, pagal kurį makroekonominė (valstybės biudžeto, mokesčių, pinigų, tarptautinės prekybos) politika yra neutrali lyčių požiūriu. Analizės pagal lytį metodai vis labiau skverbiasi ir užima tinkamą vietą, kuriant valstybės makroekonominę politiką. Atskleidžiama analizės pagal lytį sąsaja su valstybės finansų formavimu – biudžetu ir pinigų politika, užsienio prekybos politika, gyventojų pajamų formavimu, šalies konkurencingumo didinimu ir ekonomikos augimu.

Asimetrija pagal lytį, iškraipymai, kurie pasireiškia mikroekonominės politikos lygmeniu (t. y. darbo ir užimtumo, darbo užmokesčio ir gyventojų pajamų srityse), taip pat mezolygmeniu (privatizavimo, stambaus, smulkaus ir vidutinio verslo, finansų ir gamybos sektorių srityse), savo ruožtu daro įtaką ir makroekonomikai. Teigiama, kad lyčių lygybės problemų sprendimai turi būti adekvatūs ir **taikomi makroekonominėje politikoje**.

Pasaulio moterų judėjimas suformulavo lyčių iškraipymų sąvoką (angl. *Gender Bias*), kurios esminis teiginys yra tas, kad **ekonomikos globalizacijos negatyvios pasekmės kur kas stipriau veikia moteris kaip socialinę grupę negu vyrus; be to, ekonomikos globalizacija didina lyčių iškraipymų įtaką valstybės fiskalinei ir pinigų politikai, ekonomikos augimui**.

Monografijos autorės nori atkreipti skaitytojų dėmesį, kad tai yra nauja pasaulyje besiformuojanti ekonomikos tyrimų sritis, kurios lyčių lygybės aspektai makroekonominėje politikoje yra mažai ištirti. Pasaulio mastu žinoma nedaug šioje srityje atliktų tyrimų, tačiau dėmesys šiai sričiai sparčiai didėja. Visų tyrimų išvada bendra – globalinės finansų sistemos padariniai moterims ir vyrams negali būti vertinami vienodai, t. y. neutraliai.

Pasaulio tyrimuose iškeliama nepakankamo moterų atstovavimo, priimant sprendimus valstybės finansų valdymo srityje, problema. Moterys mažai atstovauja finansinėms institucijoms sprendimų priėmimo srityje. To išdava – moterų interesai ignoruojami valstybės skolinimosi politikoje, kuriant investicinės veiklos taisykles, privataus finansų rinkos sektoriaus veikloje.

Pasaulio banko ir Tarptautinio valiutos fondo valdymo institucijose dominuoja vyrai. Moterys sudaro mažiau kaip 10 proc. Pasaulio banko vykdomųjų direktorių ir vadovaujančių darbuotojų. Didįjį septynetą valstybių taip pat nėra pagrindo laikyti subalansuota organizacija lyčių požiūriu; Pasaulinė prekybos organizacija – tai išskirtinai vyriškas forumas.

Privačiame finansų sektoriuje (ypač bankininkystės ir kt.) sprendimai priimami kabinetuose, kuriuose dominuoja vyrai.³

Tokių sprendimų priėmimo būdų pasekmės patiria ir moterys, ir vyrai – kaip gamintojai, vartotojai, paskolų gavėjai, darbdaviai ir samdomi darbuotojai, mokesčių mokėtojai, socialinės sistemos paslaugų gavėjai, komunalinių ir namų ūkių paslaugų teikėjai ir gavėjai. Daroma išvada, kad griežtos makroekonominės (fiskalinės ir pinigų) politikos, kurią siūlo Tarptautinis valiutos fondas ir Pasaulio bankas besivystančioms ir perėinančio laikotarpio šalims, taikant struktūrinės paramos programas, pasekmės kur kas labiau neigiamai veikia moteris negu vyrus.

Namų ūkyje moterys atsako už vartojimo lygio palaikymą. Išspręsti šį uždavinį darosi vis sunkiau, įgyvendinant struktūrinės paramos programas – įvedant mokamą išsilavinimą ir gydymą, didinant vaistų kainas, mažinant ir naikinant socialinės paramos rūšis, kai tuo pat metu didinamos komunalinių – šilumos ir vandens tiekimo – paslaugų kainos.⁴

Socialinio sektoriaus paslaugų privatizavimas, socialinės paramos mažinimas labiau neigiamai veikia moteris nei vyrus, nes, pirma, tiesiogiai daro įtaką namų ūkių pajamoms, kuriomis disponuoja dažniausiai moterys; antra, socialinio sektoriaus paslaugas perima namų ūkiai⁵, o šių paslaugų gamyba dar didesne našta gula ant moterų pečių. Tai – sveikatos apsaugos paslaugos, vaikų auklėjimas ir priežiūra, mokymas, švietimas, taip pat komunalinės paslaugos – elektros energijos, šilumos energijos, vandens tiekimo, transporto paslaugos. Šitai didinama ekonominė moterų atsakomybė už namų ūkių sektoriaus veiklą.⁶

³ Staveren van, I. *Global Finance and Gender* [interaktyvus]. Cedeplar – Centro de Desenvolvimento e Planejamento Regional da UFMG, 2002 [žiūrėta 2008-07-07]. <http://cedeplar.ufmg.br/economia/disciplinas/ecn933a/crocco/Financiamento_desenvolvimento_genero/VAN%20STAVEREN,%20I.%20Global%20finance%20and%20gender.pdf>.

⁴ Human Development Report 1995. UNDP, Oxford: Oxford University Press, 1995.

⁵ *The Invisible Adjustment. Poor Women and the Economic Crisis*. Santiago: UNICEF, the Americas and the Caribbean Regional Office. UNIFEM (2000) Progress of the World's Women 2000. New York: UNIFEM.

⁶ Elson, D. Sector Programme Support. A collection of papers published by the Graduate School of Social Sciences, Geneva Unit. Manchester: University of Manchester (for OECD/DAC – WID), 1998.

Mokesčių politikoje priimami sprendimai taip pat glaudžiai susiję su lyčių lygybės efektais, nors jų rezultatai dažnai nėra labai akivaizdūs.⁷ Pvz., formuojant valstybės biudžeto pajamas, didžiausias lyginamasis svoris tenka pridėtinės vertės mokesčiui, o ne pelno, kapitalo ir žemės mokesčiams. Kadangi vyrai uždirba vidutiniškai apie 25–30 proc. daugiau nei moterys, visi šie mokesčiai (iš jų ir fizinių asmenų pajamų mokesčiui tenkantis mažesnis krūvis už PVM) lemia, didesnes vyrų ir mažesnes moterų pajamas ir atitinkamai veikia jų ekonominę padėtį. PVM iš pirmo žvilgsnio liečia ir moteris, ir vyrus, tačiau atsakingo asmens už namų ūkių vartojimą vaidmuo, kaip minėta, tenka moteriai, taigi galima teigti, kad PVM didinimas padidina moterų naštą rūpybos ekonomikoje.

Atsižvelgdamos į pateiktuosius samprotavimus, autorės teigia, kad makroekonominė politika finansų srityje patiria lyčių lygybės iškreipimų poveikį.

Lygiateisiškas, tolygesnis moterų ir vyrų atstovavimas valdant valstybės finansus ir formuojant viešuosius finansus galėtų paveikti pinigų ir fiskalinę politiką demokratiškesne kryptimi lyčių lygybės požiūriu. Didesnė lyčių lygybė priimant sprendimus viešųjų finansų politikoje suteiktų galimybę visapusiškiau atsižvelgti į vyrų ir moterų interesus, atsargiau planuoti tuos globalizacijos kaštus finansų srityje, kuriuos patiria moterys.

Trečioji, viena iš kertinių problemų, keliamų monografijoje, yra teiginys, kad BVP struktūroje neatsispindi tokia svarbi ekonomikos sritis kaip namų ūkių ekonomika, arba vadinamoji reprodukcinė ekonomika (kitai – rūpybos ekonomika, moterų ekonomika), kuri atsako už žmogiškųjų išteklių reprodukciją ir kokybę šeimoje. Žmogiškojo kapitalo ir darbo jėgos išlaidos lieka tarsi nematomos šalies ekonomikoje, produktyvusis darbas neįeina į BVP, jis niekaip neapskaitomas, nevertinamas ir neatlyginamas. Be jokios abejonės, neapmokamos namų ūkių ekonomikos rezultatai, be kurios neįmanomas žmogaus gyvybės palaikymas, žmogiškųjų išteklių kokybės kėlimas, darbo jėgos formavimas viešajam ir privačiam sektoriui, sudaro svarbią šalies nacionalinio turto dalį.

⁷ Stotsky, J. *Gender Bias in Tax Systems*. IMF Working Paper, Fiscal Affairs Department. Washington D. C.: IMF 1996; McCaffery, E. *Taxing Women*. Chicago: University of Chicago Press, 1997.

Namų ūkio ekonomika – namų ūkio ruoša, įranga, poilsio organizavimas, šeimos kultūros, tradicijų puoselėjimas, darbas auklėjant vaikus, senelių ir suaugusių šeimos narių rūpyba – paprastai labiau gula ant moterų pečių. Namų ūkio, arba reprodukcinė, ekonomika – tai visavertė ir labai svarbi ekonominės veiklos rūšis, šaka, kurioje lygiai taip pat, kaip ir kitose ūkio šakose, sukuriama pridėtinė vertė, ir kuri įneša nemažą indėlį į šalies BVP. Tai šaka, kuri atsako už žmogiškųjų išteklių ir darbo potencialo kokybę. **Taigi, monografijos autorių teigimu, namų ūkis – lygiavertė šalies ekonomikos šaka, todėl darbas joje turi būti vertinamas, apskaičiuojamas ir atlyginamas.**

Dabartiniu metu, žengiant į informacinę, moksliają visuomenę, ypač išauga žmogiškųjų išteklių kokybės, neapčiuopiamojo kapitalo svarba, kai neapčiuopiami intelektiniai ištekliai vienodai, o gal net ir dar labiau vertinami už materialiuosius. Šių išteklių kokybė daugiausia priklauso nuo šeimos vertybių, šeimos kultūros ir tradicijų, o tai iš dalies ir sudaro rūpybos ekonomikos turinį. Savo ruožtu, nuo žmogiškųjų išteklių kokybės labai priklauso ir ekonominis šalies klestėjimas, konkurencingumas.

Visame civilizuotame pasaulyje keliamas klausimas dėl būtinumo į BVP struktūrą įtraukti moterų darbą reprodukcinėje ekonomikoje. Reikia pridurti, kad globalizacijos procese išnyksta griežta riba tarp produktyvaus, atlyginamo darbo rinkoje ir ne produktyvaus, neatlyginamo darbo namų ūkių reprodukcinėje ekonomikoje. Ir toks skirstymas netenka prasmės.

Deja, Lietuvoje kol kas dar nėra atlikta tyrimų, išsamiai atskleidžiančių lyčių nelygybės sąsajas ir poveikį makroekonomikai. Kadangi moterų ir vyrų nelygybė ir toliau daro poveikį visoms gyvenimo sritims, tampa vis aiškiau, kad siekiant lyčių lygybės reikalingas naujas požiūris, nauja metodologija, naujos metodikos ir naujos strategijos. Įvertinti reprodukcinę ekonomiką BVP struktūroje yra nelengvas uždavinys, tačiau šioje monografijoje daromas bandymas ir siūlomi metodai, kaip galima tai padaryti.

Lietuvoje pasiekta pažangos, įtvirtinant moterų ir vyrų lygias galimybes, pirmiausia – tai išplėtotą teisinę bazę ir sukurta valstybės politikos įgyvendinimo sistema. 1998 m. priimtas Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas, o nuo 2005 m. įsigaliojo Lygių galimybių įstatymas, draudžiantis taip pat ir diskriminaciją dėl amžiaus, seksualinės orientacijos,

negalios, rasės ar etninės priklausomybės, religijos ir įsitikinimų. 1999 m. įkurtai Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai suteikti platūs įgaliojimai tirti asmenų skundus dėl diskriminacijos lyties atžvilgiu darbo, paslaugų ir studijų srityje bei teikti rekomendacijas valstybės institucijoms dėl teisinės bazės tobulinimo. 2003 m. Lietuvoje buvo patvirtinta ir pradėta įgyvendinti pirmoji Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2003–2004 m. programa, vėliau antroji – 2005–2009 m. ir trečioji – 2010–2014 m. valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių programos. ES struktūrinių fondų, EQUAL programos lėšomis remiami projektai, skirti moterų padėčiai gerinti tiek ekonominėje, tiek socialinėje srityje. 2007 m. gegužės mėn. Vilniuje buvo įkurtas Europos lyčių lygybės institutas. Tai tapo svarbiu įvykiu, suteikiančiu lyčių lygybei pelnytą reikšmę Europos Sąjungos mastu, suvokiant poreikį konsoliduoti pastangas ir skleisti visuomenėje supratimą apie lyčių lygybę, jos teikiamą naudą ir pridėtinę vertę socialiniams ir ekonominiams procesams.

Tačiau daugelis darbo rodiklių (nedarbo, skurdo lygis, vertikalioji ir horizontalioji darbo rinkos segregacija, gaunamas atlygis už darbą) rodo, kad praktikoje vyrų ir moterų padėtis skiriasi. Nelygybė gali dar sustiprėti turint omeny gilėjančią ekonominę integraciją pasaulyje, kuri savo ruožtu yra palankesnė lankstesnei ir mobilesnei darbo jėgai. Tai sukelia nemažai sunkumų moterims, kurios dažnai verčiamos rinktis tarp vaikų ir karjeros. Todėl moterų situacija darbo rinkoje yra sudėtingesnė, užimtumas – mažesnis, skurdo lygis – aukštesnis, o moterų kvalifikacija ir gebėjimai dažnai panaudojami neefektyviai. Lyčių nelygybė tampa dar intensyvesnė, pasaulyje gilėjant ekonominei integracijai, kuri taip pat yra palankesnė lankstesnei ir mobilesnei darbo jėgai.

Probleminę mūsų šalies padėtį lyčių lygybės srityje atspindi 2013 m. birželio mėn. Europos lyčių lygybės instituto paskelbtas lyčių lygybės indeksas, pagal kurį Lietuva užima tik 18-ąją vietą iš 27 Europos Sąjungos narių. Indekso kūrėjai konstatavo, kad faktiškai lyčių lygybės nepasiekė nė viena ES šalis, tačiau remiantis sukurta metodika valstybes galima diferencijuoti pagal tai, kokią dalį sudaro moterų ir vyrų nelygybė darbo, pinigų, išsilavinimo, laiko leidimo kokybės ir sveikatos srityse. Lietuvos vyrų ir moterų galimybių skirtumas sudaro net 43,6 proc. (100 proc. reikštų visišką lygybę). Arčiausiai lyčių lygybės yra Švedija – 74,3 proc.,

toliausiai – Rumunija – 35,3 proc., o Lietuva net 10,4 proc. atsilieka nuo ES vidurkio (ES vidurkis – 54 proc.).⁸

Lyčių lygybė pripažįstama kaip viena iš pamatinių vertybių Europos Sąjungoje ir kitose išsivysčiusiose pasaulio valstybėse. Besivystančiose šalyse lyčių lygybės siekis prilygsta kovai už žmogaus teises, iš kurių svarbiausios – teisė į orų pragyvenimą, teisė į švietimą ir sveikatos apsaugą.

Pagal lyčių lygybės idėjų sklaidą ir įgyvendinimą praktikoje sprendžiama apie šalies išsivystymo lygį, visuomenės brandą. Ypač svarbu tai, kad lyčių lygybė laikoma pastarųjų metų globalinio masto krizės padarinių likvidavimo priemone. Sudarant sąlygas, kad kuo daugiau moterų visavertiškai įsitrauktų į darbo rinką, atsiranda reali galimybė padidinti bendrą užimtumą ir išnaudoti intelektualinį moterų potencialą ekonomikos plėtros labui. Dėl to, nagrinėjant ekonomikos plėtros tendencijas, svarbu atsižvelgti į lyčių santykius ir jų vaidmenų transformacijas, vykusias pastaraisiais dešimtmečiais, nes tai iš esmės daro įtaką ūkio vystymuisi ir jo plėtros perspektyvoms tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygiu. Šiandien požiūris į lyčių problemas tampa atskiro žmogaus ir visos šalies kultūros lygio ir civilizacijos rodikliu.

Lyčių lygybės tyrimai daugelyje šalių (JAV ir ES) įgavo oficialųjį švietimo ir mokslo disciplinos (dalyko) statusą, kuris yra būtinas rengiant valstybės tarnautojus ir socialinius darbuotojus. Lyčių tyrimai tampa efektyvia valstybės valdymo, šalies ekonominės ir socialinės plėtros priemone. Daugelyje valstybių (JAV, Kanadoje, Nyderlanduose, Danijoje, Švedijoje, Norvegijoje ir kt.) priimant sprendimus ekonominėje politikoje, būtinu instrumentu tapo lyčių ekspertizė (auditas), leidžianti išanalizuoti, kaip vienas ar kitas sprendimas paveiks moterų ir vyrų socialinę ekonominę būklę, kokios bus pasekmės atskiroms socialinėms grupėms.

Lyčių lygybės socialinę problematiką, neigiamą lyčių stereotipų poveikį moterų padėčiai darbo rinkoje, šeimos instituto stabilumui, psichinei ir fizinei sveikatai, negatyvių skurdo, socialinės atskirties reiškinių perdavimą augančiai kartai tyrinėjo daugelis užsienio ir lietuvių mokslininkų. Reikšminga vieta skiriama moterų dalyvavimui darbo rinkoje ir su tuo susijusiems svarbiems socialiniams procesams. Abiejų lyčių padėtį darbo rinkoje, sąsajas su darbu namų ūkyje, moterų diskriminacijos formas

⁸ *Europos lyčių lygybės instituto 2012 m. veiklos ataskaita*. Liuksemburgas: ES leidinių biuras, 2013.

ir lygmenis darbo rinkoje nagrinėja įvairių sričių mokslininkai – ekonomistai, sociologai, psichologai, sveikatos apsaugos specialistai: N. Cagatay (2000, 2007), S. Baden (1998, 2002), L. Beneria (1999), D. Budlender (2000, 2001), D. Elson (1999, 2001), L. Ržanycina (2002), Z. Randriamaro (2006), I. Van Staveren (2007), M. Kimmel (2004), N. M. Rimaševskaja (2003), A. Bagdonas, R. Lazutka (2007), L. Dromantienė (2008), M. Jankauskaitė, V. Kanopienė (2000, 2005), A. Maslauskaitė (2008), I. Mackevičiūtė (2005, 2008), G. Purvaneckienė (2001, 2011), O. G. Rakauskienė (2006, 2007), J. Reingardienė (2004), A. V. Stankūnienė (2005), V. Šidlauskienė (2007), A. Tereškinas (2004).

Galima teisėtai teigti, kad naujausias šiuolaikinis požiūris pasaulyje formuojant valstybės ekonominę politiką remiasi analizės pagal lytį taisykmu. Atsirado ir nauja ekonomikos mokslo sritis – **lyčių ekonomika** ir atitinkamos jos sudėtinės dalys – išteklių paskirstymas pagal lytį, moterų ir vyrų užimtumo politika, dalyvavimas darbo rinkoje, pajamų politika pagal lytį, lyčiai jautrus biudžetas, užsienio prekybos politika lyčių aspektu, socialinės ekonominės plėtros strategijos ekspertizė lyčių aspektu, regioninė politika lyčių aspektu ir t. t.

Tačiau lyčių ekonomika yra pakankamai nauja ir vis dar besiformuojanti ekonomikos tyrimų sritis, kuriai dėmesys pasaulyje sparčiai didėja. Tarp lyčių aspekto ir ekonominės politikos efektyvumo egzistuoja iš pirmo žvilgsnio nematomas tarpusavio ryšys, kuriam buvo teikiamas kur kas mažesnis dėmesys, ypač makroekonomikos lygiu, nei, sakykim, sociologijos ir kitoms mokslo sritims. Atliekančiųjų tyrimus šioje srityje yra palyginti mažai – tai I. Baker (1994), D. Elson (1999), D. Budlender ir G. Hewitt (2002), H. H. Balmori (2003), O. G. Rakauskienė (2006, 2009).

Ši monografija ir skirta lyčių ekonomikai. Tai pirmoji Lietuvoje ir viena iš nedaugelio užsienio tyrimų erdvėje tokio pobūdžio monografių, nuosekliai apimanti lyčių makroekonomikos ir mikroekonomikos klausimus.

Monografijos autorės yra M. Romerio universiteto profesorės – Ona Gražina Rakauskienė, Dalia Štreimikienė, Inga Žalėnienė – ir jų mokinės – Ilona Kiaušienė, Vaida Servetkienė ir Eglė Krinickienė. Autorės stengėsi parodyti, kaip lyčių aspektas įgyvendinamas ekonomikoje: būtent kokioje politikoje, kokiais konkrečiais lygiais, kokiose srityse, kokiais metodais ir kuriam tikslui tai turėtų būti padaryta. Autorių pozicija – objektyviai

rami, priešinga kovingai feministinei, pripažįstanti egzistuojančią ne tik moterų, bet ir vyrų diskriminaciją tam tikrose srityse ir teigianti, kad bet kokia diskriminacija neigiamai veikia ekonomikos augimą, valstybės pajamų formavimą, užsienio prekybą, darbo rinką ir šeimų pajamas. Šis darbas skirtas labiau moterų padėties analizei, o norint išryškinti ir analizuoti vyrų diskriminacijos problemas, būtų tikslinga atlikti specialų išsamų tyrimą, tačiau tai nėra šios monografijos tikslas.

Monografiją sudaro trys dalys: pirmoji yra „Lyčių ekonomikos teoriniai ir metodologiniai pagrindai“, antroji – „Makroekonominė analizė lyčių aspektu“ ir trečioji – „Mikroekonominė (struktūrinė) analizė lyčių aspektu“.

Pirmojoje dalyje „Lyčių ekonomikos teoriniai ir metodologiniai pagrindai“ aptariama lyčių lygybės teorijų raida ir pateikiama jų kritinė analizė. Analizuojami svarbiausi Europos Sąjungos ir pasaulio strateginiai dokumentai, įtvirtinantys lyčių lygybę. Esminis dėmesys skiriamas Pekino platformai, kuri tarptautiniu mastu pripažįstama kaip moterų teisių gynimo pradžioje ir pagrindas; Lyčių aspekto integravimo strategijai kaip svarbiam politiniam mechanizmui, kurio paskirtis – diegti lyčių aspektą į visus politinius sprendimus, valstybės teises struktūras, veiklą ir programas⁹; taip pat strategijai „Europa 2020“, kuri laikoma veiksminga šios ekonomikos ir finansų krizės įveikimo priemone ir kurioje lyčių lygybei kaip horizontaliajam prioritetui skiriamas reikšmingas vaidmuo, įveikiant recesijos padarinius ir skatinant ekonomikos augimą. Šioje dalyje taip pat pateikiama Lietuvoje veikiančios lyčių lygybės teisinės bazės kritinė analizė, akcentuojama formalaus požiūrio ir realiai neveikiančių teisės aktų priešprieša, kurie patys savaime be politinės valios ir iniciatyvos toli gražu dar neužtikrina viešai skelbiamų lyčių lygybės siekių ir ES lygiu priimtų įsipareigojimų. Pabrėžiama lyčių lygybės reikšmė šalies ekonominiame ir socialiniame gyvenime, iškeliamos neigiamos lyčių stereotipų sukeltos pasekmės, tiesiogiai veikiančios kiekvieną namų ūkį ir visuomenės individą, ir iš mikroekonomikos lygmens (darbo rinkos ir verslo) pereinančios į makroekonomikos lygmenį (ekonomikos augimą, valstybės biudžetą, užsienio prekybą).

⁹ *Europos lyčių lygybės institutas* [interaktyvus]. Vilnius, 2014 [žiūrėta 2014-04-27]. <<http://www.eige.europa.eu>>.

Makroekonomikos lygmeniu analizuojama, pirma, lyčių aspekto įtaka vienam iš pagrindinių makroekonomikos rodiklių – bendrajam vidaus produktui (BVP) ir jo formavimui. Atskleidžiamas šio rodiklio neadekvatumas realiai ekonominei ir socialinei visuomenės būklei, nepakankamas jo įgyvendinimas viešajame ir privačiame ekonomikos sektoriuje, visiškai eliminuojant oficialiai nepripažintą ir niekaip nevertinamą moterų (namų ūkio arba rūpybos) ekonomikos sektorių ir neatsižvelgiant į esminį šio sektoriaus indėlį kuriant nacionalinį šalies turtą žmogiškųjų išteklių pavidalu.

Antra, pateikiama lyčiai jautraus biudžeto – novatoriškos socialinės technologijos – diegimo strategija. Pristatoma lyčiai jautraus biudžeto koncepcija ir jo formavimo prielaidos, atskleidžiama lyčių lygybės analizės reikšmė, sudarant valstybės biudžetą, ir ekonominė nauda šalies ekonomikos valdymui, integruojant lyčių aspektą į biudžetą. Remiantis užsienio šalių patirtimi, pateikiama Lietuvos nacionalinio biudžeto analizė lyčių aspektu, formuojant biudžeto išlaidų struktūrą ir sudarant savivaldybių biudžetus. Vienas iš įdomesnių autorių atradimų yra teiginys, kad Lietuvos nacionalinis biudžetas, suformuotas pagal lyčių nelygybės principą, dar labiau skatina nelygybę.

Trečia, iškeliami būtinybė analizuoti užsienio prekybos politiką lyčių aspektu. Tai gana nauja lyčių lygybės tyrimų sritis. Lietuvoje tyrimų šiuo klausimu dar nebuvo. Monografijoje atskleidžiama tarptautinės prekybos ir lyčių lygybės tarpusavio sąveika, tiriant prekybos liberalizavimo poveikį moterims ir lyčių balansui. Tiriama lyčių lygybės įtaka tarptautinės prekybos politikai ir pateikiama analizė lyčių aspektu makro-, mezo- ir mikrolygiais. Pateikiamas istorinis užsienio prekybos plėtros kontekstas ir prekybos liberalizavimo įtaka atskiroms ekonomikos šakoms, vertinant lyčių lygybės aspektu. Analizuojami pasiekimai, integruojant lyčių aspektą į pasaulio prekybos politiką tarptautiniu ir nacionaliniu lygiu.

Mikroekonomikos lygmeniu analizuojamas moterų dalyvavimo darbo rinkoje poveikis struktūrinei ekonomikai. Ši tema yra išsamiai išnagrinėta pasaulio ir Lietuvos mokslininkų. Tačiau šioje monografijoje jos nagrinėjimo negalima buvo apeiti dėl dviejų priežasčių: visų pirma analizė be šios problematikos būtų nevisavertė ir, antra, autorėms šioje srityje pavyko atrasti naujų svarbių niuansų ir nelauktų rezultatų (pvz.,

tai, kad Lietuvoje vieną iš aukščiausių nedarbo lygių sudaro išsilavinusių moterų nedarbas).

Šioje trečiojoje monografijos dalyje „Mikroekonominė (struktūrinė) analizė lyčių aspektu“, **pirma**, pateikiama moterų ir vyrų padėties lyginamoji analizė Lietuvos ir Europos Sąjungos darbo rinkoje: nagrinėjama moterų ir vyrų užimtumo struktūra, abiejų lyčių nedarbas, darbo užmokestis ir pajamos, atskleidžiamos moterų diskriminacijos rūšys darbo rinkoje. Analizuojamos esminės šiuolaikinės visuomenės problemos, t. y. dvigubo moters užimtumo, šeimos ir profesinės veiklos suderinamumo iššūkiai. Pateikiama originali autorių sukurta lyčių dalyvavimo darbo rinkoje vertinimo metodika ir modelis.

Antra, atlikta švietimo ir mokslo sistemos analizė pagal lytį, pateikiami atlikto unikalaus sociologinio tyrimo rezultatai Lietuvos universitetuose ir nurodomos strateginės gairės įgyvendinant lyčių aspektą mokslo ir studijų srityje.

Trečia, keliamas prieinamumo prie ekonominių išteklių klausimas pagal lytį: lyčių darbo užmokesčio skirtumai, pajamų analizė lyčių aspektu, skurdo feminizacijos reiškinys, laiko panaudojimas, santaupos ir investicijos, finansinių išteklių gavimo galimybės.

Ketvirta, atsižvelgiant į sociologinius tyrimus, atliktus 2007 ir 2014 metais, iškeliama ir palyginama (prieš krizę ir pokriziniu laikotarpiu) kartinės moterų verslo problemos, nustatomos svarbiausios priežastys ir kliūtys, trukdančios plėtoti moterų verslą. Pateikiami moterų verslininkių svarbiausi lūkesčiai ir poreikiai, siekiant įveikti verslo plėtojimo, informacijos ir paramos gavimo kliūtis. Nustatomi pagrindiniai moterų ir vyrų verslo plėtros skirtumai, pateikiama moterų ir vyrų verslo sėkmės formulė.

Penkta, keliamos ir analizuojamos opiausios moterų padėties problemos – diskriminacijos kaštų vertinimo problema, emigracija, moterų socialinė ekonominė padėtis krizės kontekste ir išėjimo iš krizės pamatinės nuostatos. Autorių požiūris į šias problemas yra gana savitas, dažnai nesutampantis su tradiciškai priimtu, dedamos pastangos pažvelgti giliau, siekiant suvokti jų priežastis.

Autorės norėtų išreikšti nuoširdžią padėką Mykolo Romerio universitetui, skatinančiam strategiškai svarbių ir novatoriškų idėjų plėtrą, už paramą, išleidžiant šią monografiją, taip pat knygos recenzentėms – žinomoms

Lietuvos mokslininkėms, profesorėms, habilituotoms daktarėms Manuelai Tvaronavičienei ir Žanetai Simanavičienei – už gilų lyčių lygybės iššūkių suvokimą ir rekomendacijas publikuoti šią monografiją.

I DALIS. **LYČIŲ EKONOMIKOS
TEORINIAI IR
METODOLOGINIAI
PAGRINDAI**

1. LYČIŲ LYGYBĖS TEORIJS IR LYČIŲ EKONOMIKOS TAPSMAS

1.1. Lyčių lygybės koncepcija

1.1.1. Biologinė ir socialinė lyties sąvoka

Lyčių lygybė yra holistinė sąvoka, tiesiogiai susijusi su visomis ekonominio, socialinio, politinio, šeimos gyvenimo sritimis, kuriose dalyvauja žmogus. Lyčių lygybės samprata yra dinamiška ir tiesiogiai priklauso nuo istorinės, politinės, kultūrinės visuomenės raidos, valstybių vykdomos ekonominės, socialinės ir lyčių lygybės politikos bei taikomų priemonių. Šiuolaikinėje demokratinėje visuomenėje lyčių lygybė reiškia, kad abi lytys turi turėti vienodus įgaliojimus ir gali vienodai dalyvauti visose viešojo ir privataus gyvenimo srityse. **Lygios galimybės vyrams ir moterims – tai palankių sąlygų sudarymas, kai nėra klūčių nė vienai iš lyčių visavertiškai dalyvauti ekonominiame, politiniame, socialiniame šalies gyvenime.**¹⁰

Europos Komisija apibrėžia, kad lyčių lygybė nusako principą, kuriuo vadovaujantis skirtingas moterų ir vyrų elgesys, siekiai ir poreikiai vertinami vienodai ir nesukelia skirtingų padarinių, kurie stiprina nelygybę.¹¹ Pasaulio bankas lyčių lygybę apibrėžia kaip rezultatą, kylantį dėl neegzistuojančios asmens galimybių diskriminacijos lyties pagrindu, ir dėl lygaus išteklių, naudos arba priėjimo prie paslaugų paskirstymo.¹²

Tarptautinė darbo organizacija (TDO) (angl. ILO – *International Labour Organization*) konstatuoja, kad „lyčių lygybė, lygybė tarp vyrų ir moterų reiškia koncepciją, kad visi žmonės – tiek vyrai, tiek moterys – gali laisvai plėtoti savo asmeninius gebėjimus ir laisvai rinktis be apribojimų,

¹⁰ Bagdonas, A.; Lazutka, R.; Vareikytė, A.; Žalimienė, L. *Skirtingi, bet lygūs visuomenėje ir darbuotėje*. VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 2007. 154 p.

¹¹ *EQUAL lyčių lygių galimybių integravimo vadovas* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2004 [žiūrėta 2014-01-05]. <http://ec.europa.eu/employment_social/equal_consolidated/data/document/gendemain_lt.pdf>.

¹² *Glossary of Gender Terms. Gender and Development: a Trainer's Manual* [interaktyvus]. Pasaulio bankas, 2013 [žiūrėta 2014-01-05]. <<http://info.worldbank.org/etools/docs/library/192862/introductorymaterials/Glossary.html>>.

kuriuos sukelia stereotipai, griežti lyčių vaidmenys ir išankstinės nuostatos. Lyčių lygybė reiškia, kad atsižvelgiama į skirtingą moterų ir vyrų elgesį, siekius ir poreikius, kurie yra vertinami ir traktuojami vienodai¹³.

Lyčių lygybė reiškia, kad abi lytys turi būti vienodai vertinamos, turi turėti vienodus įgaliojimus ir vienodai dalyvauti visose viešojo ir privataus gyvenimo srityse. Lyčių lygybė yra priešybė lyčių nelygybei, o ne lyčių skirtumams. Lyčių lygybės tikslas – skatinti moterų ir vyrų visavertį dalyvavimą visuomeniniame gyvenime (J. Reingardienė).

Lyčių lygybė Europoje apibrėžiama kaip *de jure* lygios teisės, lygios galimybės ir vienodas traktavimas visose gyvenimo ir visose visuomeninio gyvenimo srityse. Tačiau lygybė *de jure* savaime nereiškia lygybės *de facto*. Svarbu suprasti, kad moterų ir vyrų ekonominis ir socialinis elgesys yra labai skirtingas visų pirma dėl moterų reprodukcinės funkcijos. Pagrindinis dalykas yra ne tų skirtumų egzistavimas, bet tai, kad šie skirtumai neturėtų neigiamai veikti moterų ir vyrų gyvenimo sąlygų, turėti diskriminuojamojo poveikio, o skatintų lygų dalyvavimą ekonomikoje, politikoje, visuomeniniame gyvenime. Lyčių lygybė nereiškia, kad moterys ir vyrai yra vienodi, tai nėra tapatybės sinonimas, priimant vyrų gyvenimo būdą ir sąlygas kaip gyvenimo normą (J. Reingardienė).

Lyčių lygybės koncepcijos išeities taškas – dvejopas termino „lytis“ suvokimas: egzistuoja **biologinės lyties** (angl. *Sex*) ir **socialinės lyties** (angl. *Gender*) sąvokos. Anglų kalboje lyčiai nusakyti vartojami du terminai – „Sex“ (lytis) ir „Gender“ (giminė), tačiau pagal prasmę jie anaiptol nėra sinonimai, priešingai – išreiškia esminį skirtumą. 1975 m. pirmą kartą skirtumą tarp terminų „sex“ ir „gender“ prasmės atskleidė kultūros antropologė radikalioji feministė Gayle S. Rubin (JAV). Terminas „Sex“ (liet. *lytis*) apibūdina universalius biologinius vyrų ir moterų skirtumus. Terminas „Gender“ nusako socialinius vyrų ir moterų, berniukų ir mergaičių santykius ir tai, kaip jie yra socialiai konstruojami.¹⁴ Sąvoka

¹³ *ABC of women workers' rights and gender equality* [interaktyvus]. ILO. Geneva, International Labour Office, 2000 [žiūrėta 2014-01-05]. <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_087314.pdf>.

¹⁴ *Glossary of Gender Terms. Gender and Development: a Trainer's Manual* [interaktyvus]. Pasaulio bankas, 2013 [žiūrėta 2014-01-05]. <<http://info.worldbank.org/etools/docs/library/192862/introductorymaterials/Glossary.html>>.

„Gender“ atsirado XX a. devintajame dešimtmetyje, o pirmoji ją pavartojo Gayle S. Rubin. Nuo to laiko šis argumentas tapo lyčių studijų centrine ašimi.

Tiksliai socialinės lyties (angl. *Gender*) skirtumą nuo biologinės lyties (angl. *Sex*) nurodo Europos Komisija: tik moterys gali gimdyti, o vyrai – suteikti kūdikiams pradžia. Tai universalu, „tačiau ne nuo biologinių priežasčių priklauso“, kuri lytis „augins vaikus arba atliks namų ruošos darbus“. Socialinė lytis „nusako socialinius skirtumus, arba moterims ir vyrams suteiktus vaidmenis, išmokstamus augant, kurie ilgainiui kinta ir priklauso nuo konkrečios kultūros, tautybės, religijos, išsilavinimo, klasės, geografinės, ekonominės ir politinės gyvenamosios aplinkos. Tai elgesio modeliai, kurie nustato tai, kas įprasta, ir nulemia tai, kas mes esame be savo lyties“.¹⁵

Žymus amerikiečių sociologas M. S. Kimmelis pabrėžia, kad nagrinėjant lyčių klausimus, „vyrauja dvi pagrindinės idėjinės mokyklos: biologinis determinizmas (angl. *Biological Determinism*) ir diferencinė socializacija (angl. *Differential Socialization*). Jos taip pat yra žinomos kaip prigimtis (angl. *Nature*) ir ugdymas (angl. *Nurture*), o kuri iš jų dominuoja – išlieka debatų tema štai jau visą šimtmetį“.¹⁶ Prasminio atspalvio dėlei šias sąvokas į lietuvių kalbą tikslingiau būtų versti būdvardžiais, tokiais kaip (atitinkamai) „įgimtas“ ir „įgytas“.

Socialinius, ekonominius, visuomeninius, politinius ir kitokio pobūdžio moterų ir vyrų skirtumus sukuria ne skirtinga jų biologinė prigimtis, bet nelygybė, kuri yra paveldima iš kartos į kartą. M. S. Kimmelis konstatuoja šį nelygybės paveldėjimo faktą ir, be kita ko, pabrėžia, kad moterys ir vyrai nėra skirtingų planetų, kaip dabar populiariu teigti – Marso ir Veneros – atstovai, o tos pačios planetos gyventojai ir kad priešybė, tarkime, žodžiui „vyras“ yra ne žodis „moteris“, o žodis „berniukas“.¹⁷ Ironizuodamas „tarpplanetinius“ lyčių skirtumus M. S. Kimmelis pažymi, kad „turėdami galimai skirtingą smegenų „sandarą“ ir jų „chemines“ savybes, skirtingai jausdami, reaguodami, reikšdami poreikius, viso

¹⁵ EQUAL lyčių lygių galimybių integravimo vadovas [interaktyvus]. Europos Komisija, 2004 [žiūrėta 2014-01-05]. <http://ec.europa.eu/employment_social/equal_consolidated/data/document/gendermain_lt.pdf>.

¹⁶ Kimmel, M. S. *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press, 2004.

¹⁷ *Ibid.*

pasaulio moterys ir vyrai vis dėlto dirba tose pačiose darbovietėse, moko- si tose pačiose mokyklose, skaito tas pačias knygas, gyvena tuose pačiuose namuose, valgo tą patį maistą, skaito tuos pačius laikraščius ir žiūri tas pačias televizijos laidas¹⁸. Kitaip tariant, turėdami esminių biologinių skirtumų, vyrai ir moterys vis dėlto gyvena tą patį socialinį gyvenimą. O kaip gi su socialiniais vaidmenimis? Šioje plotmėje jau randame radikaliai priešingą tvarką – vyrams ir moterims visuomenėje vis dar neišvengiamai priskiriami skirtingi vaidmenys.

Pasaulio banko teigimu, lyčių vaidmenys „yra dinamiški ir laikui bėgant kinta. Lyčių vaidmenys – tai tam tikroje visuomenėje ar bendruomenėje išmoktas elgesys, kuris nulemia veiklą, uždavinius ir atsakomybę, priskiriamą vyrams ir moterims. Lyčių vaidmenims daro poveikį amžius, klasė, rasė, etniškumas, religija, taip pat geografinė, ekonominė ir politinė aplinka. Lyčių vaidmenų pokyčiai dažnai įvyksta kaip atsakas į pasikeitusias ekonomines, gamtines (angl. *Natural*) ar politines aplinkybes.

Tiek vyrai, tiek moterys visuomenėje atlieka daug vaidmenų. Moterų vaidmenys apima reprodukcinę, gamybinę ir bendruomenės valdymo (angl. *Community Managing*) funkcijas, o vyrams priskiriamos gamybinės ir bendruomenės politikos funkcijos. Vyrai sugeba ypač susitelkti ties gamybiniu vaidmeniu, po to nuosekliai atlieka likusius. Moterys, priešingai nei vyrai, privalo visus savo vaidmenis atlikti tuo pačiu metu ir balansuoja, siekdamos kiekvienam iš jų skirti atitinkamai laiko¹⁹.

Be tam tikrų sąlyginių biologinių moterų ir vyrų skirtumų, tokių kaip ūgis, svoris, fizinė jėga ir kt., **realiai yra tik vienas pagrindinis biologinis lyčių skirtumas – reprodukcinė sistema – ir su ja susijusios specifinės moterų ir vyrų kūno funkcijos. Tai – aksioma.** Kaip jau buvo minėta, moterų reprodukcinė funkcija – gimdyti vaikus, vyrų – juos pradėti, o socialinės funkcijos (šeimoje, visuomenėje, darbo rinkoje) ir psichinės savybės (emocijos, mąstymas, motyvacija ir kt.) „yra veikiamos tiek prigimties, tiek socialinės kultūrinės gyvenamosios aplinkos <...>, todėl kalbėti

¹⁸ Kimmel, M. S. *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press, 2004.

¹⁹ *Glossary of Gender Terms. Gender and Development: a Trainer's Manual* [interaktyvus]. Pasaulio bankas, 2013 [žiūrėta 2014-01-05]. <<http://info.worldbank.org/etools/docs/library/192862/introductorymaterials/Glossary.html>>.

apie vyrų ir moterų psichines savybes“ ir socialines funkcijas „kaip vien apie įgimtas būtų netikslu“.²⁰

„Daugelis vyrų ir moterų skirtumų yra ne biologinės, o socialinės kilmės. Socialiniai lyčių ypatumai yra susiję su visuomenės suformuotomis vyriškumo ir moteriškumo sampratomis, kurios yra įdiegiamos socializacijos²¹ metu, mokant mergaites ir berniukus lyčių vaidmenų. Vaikai gimdami neatsineša jau suformuotų socialinių vaidmenų, jie išmoksta juos socializacijos metu. <...> Šeima, žiniasklaida, draugai, mokykla“²² yra aktyvūs vaiko socialinio vaidmens kūrėjai.

Dabartiniu metu beveik visose pasaulio šalyse vyraujanti sistema, kai biologiniai lyčių skirtumai nulemia socialinius moterų ir vyrų vaidmenis, yra ydinga, nelogiška ir sukelia neigiamų padarinių abiem lytims. Ji taip pat negatyviai veikia jaunuolius renkantis profesinį gyvenimo kelią. Štai, pavyzdžiui, vaikinui, nusprendusiam tapti vaikų darželio auklėtoju, neišvengiamai teks susidurti su negatyvia visuomenės reakcija ir primateama „moteriškumo“ etikete. Tokie stereotipai daro žalą tiek asmenybės saviraiškai – vadovaudamasis pašaukimu asmuo netenka galimybės visavertiškai išreikšti save darbinėje veikloje, tiek ir šalies ekonomikai, prarandančiai kokybiškai dirbantį ir pridėtinę vertę teikiančią žmogiškąją išteklių. Taigi „siekiant lygių moterų ir vyrų galimybių, reikėtų stengtis kuo mažiau karjeros sprendimus sieti su lyčių vaidmenų stereotipais, o labiau orientuotis į individualias savybes, interesus, lūkesčius“.²³

Lyčių lygybės tikslas – ne moterų ir vyrų suvienodinimas, o lygių galimybių suteikimas. Plėtodami lyčių lygybės koncepciją, dauguma autorių ir organizacijų prieina prie bendros išvados: lyčių lygybė anaipol „nereiškia, kad moterys ir vyrai turi tapti vienodi, bet reiškia, kad jų teisės, atsakomybė ir galimybės nepriklauso nuo to, ar jie gimė vyrais ar moterimis“ (Tarptautinė darbo organizacija, 2000). Taigi „kalbant apie lyčių lygybę, nederėtų painioti žodžių „lygūs“ ir „vienodi“, nes moterų ir vyrų

²⁰ Valickas, A.; Rosinaitė, V.; Antanaitytė, N.; Grakauskas, Ž. *Karjeros planavimo vadovas studentui*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.

²¹ Socializacija – tai procesas, kuriam vykstant yra suvokiamos ir perimamos visuomenės socialinės normos ir vertybės.

²² Valickas, A.; Rosinaitė, V.; Antanaitytė, N.; Grakauskas, Ž. *Karjeros planavimo vadovas studentui*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.

²³ *Ibid.*

lygybės principai nesiekia panaikinti skirtumų. Priešingai – **vadovaujasi nuostata, kad nepaisant didelės žmonių įvairovės, kurią be kitų aspektų sąlygoja ir lytis, asmenys privalo turėti vienodas galimybes realizuoti savo žmogiškąjį potencialą**.²⁴

Pasak M. S. Kimmelio, „bet kuriose lyčių studijose keliami du uždaviniai – būtina paaiškinti, kas tai yra lyčių skirtumai ir kas yra nelygybė, kitaip tariant, kas yra skirtumai ir viešpatavimas. Kiekvienas apibendrinantis socialinės lyties aiškinimas turi būti nukreiptas į šiuos du centrinis klausimus ir jų išvestines: pirma, kodėl faktiškai kiekviena visuomenė skirsto žmones lyties pagrindu? (Kodėl moterys ir vyrai traktuojami skirtingai? Kodėl lytis tampa bene svarbiausiu kriterijumi pasirenkant darbą?) Antra, kodėl beveik kiekviena mums žinoma visuomenė yra grindžiama vyrų viešpatavimu? (Kodėl kone kiekviena visuomenė tarp lyčių nelygiai paskirsto socialinius, politinius ir ekonominius išteklius? Ir kodėl būtent vyrams visada tenka daugiau? Kodėl darbų pasiskirstymas pagal lytį taip pat yra ir nelygus darbų pasiskirstymas? Kodėl vyro darbas ir moters darbas vertinamas skirtingai?) <...> Pagrindiniai faktai lieka bendri – iš esmės kiekviena mums žinoma visuomenė yra sukonstruota vadovaujantis lyčių skirtumų idėja ir lyčių nelygybės politikos pagrindu“.²⁵

1.1.2. Lyčių aspektas ir pagrindiniai lyčių lygybės principai

Lyčių koncepcija socialine prasme (angl. *Gender*) įgavo pavadinimą **lyčių aspektas**. Literatūroje pabrėžiama, kad lyčių aspektas yra socialinis konstruktas – socialiai sukonstruotas vyrų ir moterų apibrėžimas (L. Benneria, J. Reingardienė).

Lyčių aspektas reiškia visuomenėje ir ekonomikoje vykstančių procesų nagrinėjimą lyčių požiūriu. Tačiau, skirtingai nuo biologinio lyties suvokimo, šiuo atveju akcentuojamas socialinis ekonominis požiūris, išreiškiantis socialinius ekonominius vyrų ir moterų vaidmenis, elgesį, lūkesčius ir motyvus.

²⁴ Jankauskaitė, M.; Mackevičiūtė, I. *Lyčių dialogui atvira bendruomenė. Kodėl reikia ir kaip galima siekti lyčių lygybės?* Vilnius: Lygių galimybių plėtros centras, 2005.

²⁵ Kimmel, M. S. *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press, 2004.

Aišku, moterys ir vyrai skiriasi biologiniu požiūriu, tačiau atskirų šalių kultūroje šie biologiniai skirtumai įvelkami į skirtingą „socialinį ekonominį apvalkalą“, kurį lemia nevienodai visuomenėje suprantamas vyrų ir moterų socialinis ekonominis vaidmuo, elgesys, teisės ir normos, vertybių sistema, prienamumo prie ekonominių išteklių ir jų panaudojimo galimybės – vadinamoji istoriškai susiklosčiusi **lyčių lygybės sistema**.

Kadangi visuomenėje teigiama, kad vyrų ir moterų socialiniai ir ekonominiai motyvai bei lūkesčiai skiriasi, todėl egzistuoja vadinamoji **lyčių lygybės asimetrija – iškraipymai, atotrūkis, nuokrypis**, kurie socialiniu ekonominiu požiūriu dar nėra visapusiškai ir nuodugnai iširti.

Iš esmės kalbama apie moterų – globalizacijos proceso dalyvių, kurių milijonai susibūrė į tarptautinį judėjimą, apimančią visas pasaulio šalis, vaidmenį ir jų indėlį į ekonomiką. 1995 m. Pekino forumas parodė šio judėjimo mastą (jame dalyvavo 30 tūkst. žmonių), o jo metu priimtoje platformoje keliamos problemos privertė palaužti lyderiaujančių pasaulio šalių skeptišką požiūrį į lyčių aspektą.

Šios monografijos autorių požiūriu, **pirma, lyčių lygybės koncepcija (lyčių aspektas) – tai socialinis ekonominis lyties modelis, sąlygojamas tikslų, funkcijų ir vaidmenų, kurie priskiriami moterims ir vyrams socialiniame ekonominiame gyvenime**. Tai kultūros nulemtas moteriškumo ir vyriškumo suvokimas, besikeičiantis laike ir erdvėje. Todėl galima išskirti du svarbius akcentus: **struktūrą pagal lytį ir lyčių santykius socialiniame ekonominiame gyvenime**. Ši sąvoka apima ir santykių nelygybę daugelyje gyvenimo sričių, kur vyras dominuoja, o moteris paklūsta. Vyrai, jiems priskirti uždaviniai, vaidmenys, funkcijos, vertybės daugeliu atvejų vertinami aukščiau negu moterys, jų vaidmenys ir funkcijos. Visame pasaulyje pripažįstama, kad visuomenėje prioritetinės yra vyriškumo nuostatos – **vyrų normos tapo visuomenės normomis ir tai ypač matoma politikoje, ekonomikoje ir institucinėse struktūrose. Politika, ekonomika ir institucinės struktūros dažnai nesąmoningai reprodukuoja lyčių nelygybę**.²⁶

Antra, lyčių lygybė reiškia vienodą moterų ir vyrų bei jų esamų skirtumų ir skirtingų vaidmenų visuomenėje pripažinimą. Lyčių lygybė – tai teisė būti skirtingiems. Tai reiškia, kad atsižvelgiama į moterų

²⁶ Reingardienė, J. Europos lyčių lygybės strategija: kintančios lyčių politikos privalumai ir grėsmės. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, Nr. 3, 2004, p. 13–27.

ir vyrų skirtumus, susijusius su klase, politiniais įsitikinimais, religija, etniškumu, rase, seksualine orientacija. Lyčių lygybė skatina diskusijas, kokiomis kryptimis veikti, kaip keisti visuomenės struktūras, palaikančias vyrų ir moterų santykių nelygybę, kaip pasiekti pusiausvyrą tarp moterų ir vyrų. Svarbiausia – užtikrinti, kad lyčių aspekto suvokimas pašalintų nuostatą, **kad vyrai yra aukščiau už moteris**. Tai reiškia realią moterų ir vyrų partnerystę ir jų atsakomybės pasiskirstymą, palaikant socialinio ir ekonominio gyvenimo stabilumą ir pusiausvyrą. Ekonominės plėtros sėkmė, šalies ekonomikos augimas labai priklauso nuo visaverčio žmogiškųjų išteklių panaudojimo – tiek moterų, tiek vyrų.

Trečia, lyčių lygybė skatina šalies ekonominį augimą ir jos konkurencingumą. „Vis dažniau pripažįstama, kad kiekvienos šalies socialinė ir ekonominė raida tiesiogiai priklauso nuo to, kaip šiuose procesuose dalyvauja abiejų lyčių atstovai.“²⁷ Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, moterų darbo jėga labai prisidėjo atgaivinant Europos ekonomiką po Antrojo pasaulinio karo. Taigi ir šiandien, siekiant likviduoti grandiozinius pasaulio ekonominės krizės, prasidėjusios 2008 m., padarinius, lyčių lygybė, lėmusi didesnę užimtumą ir socialinę sanglaudą, yra laikoma vienu iš būdų, siekiant išsivaduoti iš pastarųjų metų recesijos.

Moterys yra neišnaudoti žmogiškieji išteklių. „Dėl lyčių nelygybės didelį neigiamą poveikį patiria ekonomika, nes neišnaudojami turimi (moterų) gebėjimai, o juk stiprinant lyčių lygybę naudos galėtų gauti pirmiausia ekonomikos ir verslo sektoriai.“²⁸ Europos Komisijos 2010–2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategijoje pabrėžiama, kad lyčių vaidmenys turi didelę įtaką pagrindiniams individualiems sprendimams, susijusiems su švietimu, karjeros galimybėmis, darbo sąlygomis, šeima ir gimstamumu. Šie sprendimai savo ruožtu daro didelį poveikį ekonomikai ir visuomenei. Todėl visų bendram labui labai svarbu, kad moterys ir vyrai įvairiuose gyvenimo etapuose turėtų vienodas galimybes.²⁹

²⁷ Bagdonas, A.; Lazutka, R.; Vareikytė, A.; Žalimienė, L. *Skirtingi, bet lygūs visuomenėje ir darbuotėje*. VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 2007. 154 p.

²⁸ Lyčių lygybė: ekonomikos augimo ir užimtumo didinimas. Europos Taryba, 2980-asis Užimtumo, socialinės politikos, sveikatos ir vartotojų reikalų tarybos posėdis, 2009-11-30.

²⁹ 2010–2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategija [interaktyvus]. Europos Komisija. Briuselis, 2010-09-21. KOM(2010) 491 galutinis [žiūrėta 2013-03-31]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0491:FIN:LT:PDF>>.

Norint išnaudoti moterų potencialą, visų pirma reikalinga beatodairiška valstybės parama, kitaip sakant, politinė valia ir investicijos. Štai remiantis pastaraisiais Tarptautinės ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (angl. OECD – *The Organization for Economic Cooperation and Development*) duomenimis, Švedijos skiriama BVP dalis socialinėms paslaugoms yra viena didžiausių iš šios organizacijos narių.³⁰ Šioje šalyje, siekiant padėti moteriai suderinti šeimą ir darbą, daug investuota į ikimokyklinio amžiaus vaikų priežiūros institucijų plėtrą, tėvams (vyrams) suteiktos privalomos tėvystės atostogos ir kt. Tokia valstybės parama motinoms skatina moterų užimtumą darbo rinkoje.

„2000 m. Europos Tarybos patvirtintoje Lisabonos strategijoje pirmą kartą buvo nustatyta ekonominės vyrų ir moterų lygybės kiekybinė riba, siekiant iki 2010 m. užtikrinti 60 proc. moterų užimtumą.“³¹ Europos Sąjungai priėmus naująją ekonomikos augimo strategiją „Europa 2020“, siekiama, kad darbingo amžiaus žmonių (20–64 metų) užimtumas sudarytų 75 proc. Atsižvelgiant į tai, kad lyčių lygybė yra viena iš prioritetinių vertybių, kuriomis vadovaujantis buvo kuriama ir dabar gyvuoja Europos Sąjunga, taip pat ir į tai, kad, tyrimų duomenimis³², konkurencingiausios yra tos valstybės, kuriose yra mažiausia lyčių atskirtis, oficialiai pripažįstama, kad būtent moterų įsiliejimo į darbo rinką didinimas ir jų potencialo panaudojimas galėtų suteikti Europos ekonomikai taip pageidautiną vystymosi ir plėtros pagreitį.

Kaip teigiama Pasaulio ekonomikos forumo (angl. WEF – *World Economic Forum*) Pasaulinėje lyčių atotrūkio ataskaitoje 2012 m. (angl. *The Global Gender Gap Report 2012*), „svarbiausias veiksnys, nulemiantis šalies konkurencingumą, yra jos žmonių gabumai, t. y. darbo jėgos kvalifikacija, išsilavinimas ir produktyvumas, o potencialūs moterų talentai pasaulyje sudaro pusę pagrindinių gebėjimų. Lyčių atotrūkio mažinimas

³⁰ Long-term care [interaktyvus]. OECD, 2011-05-18 [žiūrėta 2013-05-30]. <http://www.oecd.org/sweden/47878082.pdf>.

³¹ Bagdonas, A.; Lazutka, R.; Vareikytė, A.; Žalimienė, L. *Skirtingi, bet lygūs visuomenėje ir darbuotėje*. VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 2007. 154 p.

³² *The Global Gender Gap Report 2012* [interaktyvus]. World Economic Forum, 2013 [žiūrėta 2014-03-12]. <http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2012.pdf>.

yra ne tik žmogaus teisių ir lygybės klausimas, bet ir vienas iš ekonomikos efektyvumo didinimo būdų“.³³

Ketvirta, lyčių lygybė – šalies demokratinio ir kultūrinio išsivystymo veidrodis. Lyčių lygybės suvokimas tiesiogiai atspindi žmogaus ir šalies išsivystymo ir kultūros lygį.³⁴ Lyčių lygių galimybių principas traktuojamas ir „kaip vienas iš pagrindinių demokratijos principų, apibrėžiantis socialinį teisingumą, visų visuomenės narių lygiateisiškumą, ir todėl yra viena iš svarbiausių šiuolaikinės visuomenės vertybių“.³⁵

Tačiau dabartinė statistika byloja, kad moterų dalyvavimas priimant svarbius socialinius, politinius, ekonominius, verslo sprendimus yra aki-vaizdžiai nepakankamas. Pasak Europos Komisijos pirmininko pava-duotojos Viviane Reding, „nepaisant to fakto, kad moterys sudaro beveik pusę darbo jėgos ir daugiau kaip pusę pastaruoju metu baigusiujų aukštąjį mokslą, jos vis dar yra per mažai atstovaujamos aukščiausiose pozicijose daugelyje sričių“.³⁶ Kyla natūralus klausimas: ar galima tokiu atveju kalbėti apie demokratiją visuomenėje, jeigu daugumos šalių politinių, ekonomikos ir verslo struktūrų aukščiausiais lygmenimis, kuriais yra priimami strateginiai sprendimai, moterys sudaro absoliučią mažumą?

„Dabartiniu metu 10-yje didžiausių ES valstybių narių bendrovių, nacionalinių vertybinių popierių biržų duomenimis, tik viena iš dešimties valdybos narių yra moteris, ir progresas pastaraisiais metais yra lėtas. <...> Vis daugiau tyrimų rodo, kad lyčių įvairovė pasiteisina ir kad egzistuoja pozityvi koreliacija tarp vadovujančių moterų ir verslo rezultatų“.³⁷

³³ *The Global Gender Gap Report 2012* [interaktyvus]. World Economic Forum, 2013 [žiūrėta 2014-03-12]. <http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2012.pdf>.

³⁴ Rakauskienė, O. G.; Chlivickas, E.; Bikas, E.; Lisauskaitė, V. *Moterų verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje*. Vilnius: Lygių galimybių ir sanglaudos ekonomikos institutas, Mykolo Romerio universitetas, Finansų ministerijos mokymo centras, 2007.

³⁵ Bagdonas, A.; Lazutka, R.; Vareikytė, A.; Žalimienė, L. *Skirtingi, bet lygūs visuomenėje ir darbuotėje*. VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 2007. 154 p.

³⁶ *More women in senior positions. Key to economic stability and growth* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2010 [žiūrėta 2011-08-24]. <http://www.witnet.org/uploads/documents/More_women_in_senior_positions.pdf>.

³⁷ *Ibid.*

Penkta, vienas iš svarbiausių lyčių lygybės rodiklių – moterų dalyvavimas priimančias sprendimus. Kalbant apie moterų atstovavimą politikoje, pabrėžtina, kad pastarasis Tarpparlamentinės sąjungos (angl. IPU – *Interparliamentary Union*) tyrimas parodė, kad „2012 metai tapo visuotinės tęstinės pažangos metais: pasaulinis moterų parlamento narių vidurkis pasiekė 20,3 proc., o 2011 m. jis sudarė 19,5 proc. Per dešimt pastarųjų metų šis rodiklis pakilo 5,3 proc. punktais. <...> Europos šalyse per pastaruosius 10 metų taip pat matoma reikšminga pažanga. Dabar šio regiono moterų parlamentarių vidurkis (įskaitant Šiaurės šalis) siekia 23,2 proc., o 2002 m. sudarė 17,4 proc.“³⁸

Nors minėtoji pažanga ir džiugina, tačiau akivaizdžiai yra nepakankama. Siekiant didinti moterų atstovavimą politikoje, pasiteisina **kvotų sistema**. Tarpparlamentinės sąjungos (angl. IPU – *Interparliamentary Union*) teigimu, minėtasis moterų parlamentarių skaičiaus padidėjimas pasaulyje per 2012 m. „dar kartą įrodė, kad kvotų sistema išlieka lemiamu veiksmu, siekiant sukurti politikoje lyčių balansą. <...> Įstatymuose įtvirtintų (angl. *Legislated*) arba savanoriškų politinių partijų (angl. *Voluntary*) kvotų taikymas keliose iš 48-ių valstybių, kuriose 2012 m. vyko rinkimai, nulėmė išaugusį moterų parlamentarių skaičių aukščiau pasaulio vidurkio (pasaulio vidurkis 2012 m. – 20,3 proc.). Devynios iš 10-ies šalių, kuriose užfiksuotas didžiausias parlamentarių skaičius žemutiniuose rūmuose, naudojo kvotas. Ir atvirkščiai, septyni iš 9-ių žemesniųjų parlamento rūmų, kuriuose išrinkta mažiausiai moterų, netaikė kvotų sistemos.

Apskritai rinkimų kvotas naudojo 22 iš 48 šalių, kuriose 2012 m. vyko parlamento rinkimai. Tose šalyse, kuriose taikomos įstatymų galią turinčios kvotos, moterys iškovojo 24 proc. parlamento vietų; o šalyse, taikančiose partines kvotas, moterys gavo 22 proc. vietų. Šalyse, netaikančiose kvotų sistemos, moterys iškovojo tik 12 proc. parlamento vietų, o tai yra gerokai mažiau už pasaulio vidurkį (20,3 proc.).

Tarpparlamentinės sąjungos (angl. IPU – *Interparliamentary Union*) generalinio sekretoriaus Anders B. Johnson teigimu, „nors kvotos vis dar yra ginčų objektas kai kuriose pasaulio šalyse, jos išlieka raktu, siekiant pažangos svarbiausioje demokratijos komponentėje, kurią sudaro lyčių

³⁸ *Women in Parliament in 2012. The year in perspective* [interaktyvus]. Inter-Parliamentary Union, 2012 [žiūrėta 2013-04-06]. <www.ipu.org/PDF/publications/WIP2012E.pdf>.

lygybė politinio atstovavimo srityje. Be šio įsipareigojimo mes negalime pretenduoti į demokratiją³⁹.

Kvotų poreikis yra itin reikšmingas demokratinei visuomenei ir jos socialinei gerovei, nes, remiantis etaloniniu Šiaurės šalių pavyzdžiu, moterys politikės teikia prioritetą socialiniams klausimams, kurie vyrų dominuojamoje politikoje dažnai nukeliami į antrą planą, akcentuojant ekonomikos ir užsienio politikos prioritetus. Didesnis moterų skaičius politikoje sudaro palankias sąlygas socialiai sąmoningai ir rūpestingai planuoti valstybės biudžetą.⁴⁰ Šis principas pasaulyje yra žinomas kaip biudžeto išlaidų paskirstymas, atsižvelgiant į specialius lyčių poreikius, kuris yra įvardijamas oficialiu „lyčiai jautraus biudžeto“ terminu (angl. *Gender Responsive Budget*).

Skiriami dar ir šie svarbūs kvotas palaikantys argumentai:

- „kvotos užtikrina abiejų lyčių lygias galimybes dalyvauti priimant sprendimus;
- kvotos skatina politines partijas daugiau moterų įtraukti į rinkimų sąrašus (šitaip pagerinamas ir pačių partijų įvaizdis);
- moterys, sudarančios pusę pasaulio (šalies) populiacijos, turi demokratiniais principais pagrįstą teisę sudaryti pusę visų narių parlamentuose;
- kvotos suteikia galimybę moterims reikštis kaip grupei;
- kadangi dažniausiai moterų (kaip socialinės grupės) gebėjimai (kvalifikacijos) vertinami prasčiau nei vyrų, kvotos nėra vyrų diskriminacijos ženklas, o tik atsakas į moterų diskriminaciją.⁴¹

Kita vertus, kvotas pačios savaime nėra pakankamas veiksnys, užtikrinantis lygiavertį moterų ir vyrų atstovavimą politikoje. Stokholmo universiteto (Švedija) politikos mokslų profesorė Drude Dahlerup pabrėžia,

³⁹ *Increased Women's Political Participation Still Dependent on Quotas, 2012 Elections Show* [interaktyvus]. Press Release, Inter-Parliamentary Union, Ženeva, 2013-03-05 [žiūrėta 2013-11-16]. <<http://www.ipu.org/press-e/pressrelease20130305.htm>>.

⁴⁰ Matonytė, I.; Mejerė, O. *Politinio atstovavimo galimybių plėtra? Lietuvos parlamentarų požiūrio į moterų kvotas analizė* [interaktyvus]. ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas, 2011 [žiūrėta 2013-11-18]. <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr10/10_politika_1.htm>.

⁴¹ *Women, Quotas and Politics*. Ed. D. Dahlerup. London, New York: Routledge, 2006.

kad „lemiamas klausimas yra tas, ar kandidatuojančiai moteriai yra suteikiama vieta, turinti realią laimėjimo galimybę“.⁴²

Šiuo atveju kaip ryškų pavyzdį galima paminėti Prancūzijos atvejį, kur 2012 m. parlamento rinkimuose buvo pasiektas didžiausias moterų politinio atstovavimo rodiklis, praėjus 12-ai metų po Lyčių lygybės įstatymo priėmimo, kuriuo kiekviena partija įpareigojama įtraukti nuo 49 iki 51 proc. moterų kandidačių. Priešingu atveju partijai gerokai sumažinamas valstybės finansavimas. Šio įstatymo pagrindu moterų parlamentarių skaičius laipsniškai padidėjo nuo 12,3 proc. 2002 m., 18,5 proc. 2007 m. iki rekordinio 26,9 proc. rodiklio 2012 m.

Vienas didžiausių Prancūzijos lyčių lygybės įstatymo trūkumų yra tas, kad jis nepaskatino politinių partijų skirti moterims gerų vietų, vertinant laimėjimo požiūriu, partijų sąrašuose arba suteikti joms vienmandačių apygardų, kuriose kandidatai (daugiausia vyrai) atsiduria palankiose pozicijose. Maža to, kai buvo numatytos sankcijos dėl kvotų nesilaikymo, didžiosios partijos nusprendė geriau prarasti milijonus eurų, nei į kandidatus įtraukti daugiau moterų. Buvo apskaičiuota, kad buvusio prezidento Nicholas Sarkozy partija UMP prarado daugiau kaip 4 mln. eurų dėl to, kad įtraukė į kandidatus tik 26 moteris.⁴³

IPU ataskaitos duomenimis, Lietuvoje 2012 m. įvykus parlamento rinkimams, į Seimą išrinktos 34 moterys, o tai sudaro 24,5 proc. visų Lietuvos Respublikos Seimo narių. Lietuvoje, viršijančioje pasaulio moterų parlamentarių vidurkį (20,3 proc.), taikoma savanoriška partinė kvotų sistema. Tačiau akivaizdu, kad siekti dar yra ko: neabejotinos lyderės išlieka Šiaurės šalys, kuriose moterų parlamentarių procentas 2012 m. daugiau nei du kartus viršijo pasaulio vidurkį ir sudarė 42 proc.

Tyrimai rodo, kad „egzistuoja ryšys tarp politikų lyties ir masto, kuriuo jie atstovauja moterų interesams. Moterys parlamentarės daugiausia yra užimtos socialinės politikos, šeimos politikos, pagyvenusių žmonių priežiūros ir sveikatos apsaugos klausimais, o vyrams tai nėra prioritentinė

⁴² *About Quotas* [interaktyvus]. Global Database of Quotas for Women, 2013 [žiūrėta 2013-11-18]. <<http://www.quotaproject.org/aboutQuotas.cfm#different>>.

⁴³ *Women in Parliament in 2012. The year in perspective* [interaktyvus]. Inter-Parliamentary Union, 2012 [žiūrėta 2013-04-06]. <www.ipu.org/PDF/publications/WIP2012E.pdf>.

veiklos sritis⁴⁴. Taigi, remiantis sėkmingiausiu Šiaurės šalių pavyzdžiu, galima teigti, kad didesnis moterų atstovavimas politinėse struktūrose teikia naudą visai valstybei ir kiekvienam jos nariui atskirai, ypač socialiai pažeidžiamiausioms visuomenės grupėms – motinoms, vaikams ir pagyvenusiems asmenims. Šiaurės šalys, iš esmės į visas sritis integravusios lyčių lygybės aspektą, įrodo, kad ši sistema, veikianti kartu su kitais reikšmingais strateginiais sprendimais, realiai teikia apčiuopiamų rezultatų – apie tai byloja Šiaurės šalių BVP ir gyventojų vidutinės gyvenimo trukmės rodikliai, kurie yra vieni aukščiausių pasaulyje. Tuo remiantis galima konstatuoti, kad valstybė, kurioje yra sudaromos ekonomiškai ir socialiai saugios gyvenimo sąlygos moteriai, vaikui ir senjorui, ir yra gerovės valstybė, kuri turėtų tapti siekiamybe kiekvienai demokratijos principais grindžiamai visuomenei.

Remiantis įvairiais šaltiniais (Europos Komisijos „2010–2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategija“⁴⁵, M. Jankauskaitė, I. Mackevičiūtė⁴⁶ ir kt.), galima išskirti šiuos **pagrindinius lyčių lygybės principus**:

- **Vienoda moterų ir vyrų ekonominė nepriklausomybė.** Europos Komisijos teigimu, tai yra „būtina sąlyga, kad tiek moterys, tiek vyrai galėtų patys tvarkyti savo gyvenimą ir turėtų galimybę rinktis. Užsidirbti pragyvenimui – pagrindinis būdas tą pasiekti, todėl pastarąjį dešimtmetį moterų darbo rinkoje daugėja ir šiuo metu jų užimtumas ES siekia 62,5 proc.“⁴⁷ Kalbant apie materialines pragyvenimo galimybes, neatsiejama yra skurdo ir socialinės atskirties problema, dažniausiai labiau liečianti moteris. „Moterys, ypač vienišos motinos

⁴⁴ Wängnerud, L. *Sweden: a Step-wise Development. Case study: Sweden* [interaktyvus]. The International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2010 [žiūrėta 2011-02-07]. <<http://www.idea.int/publications/wip2/upload/Sweden.pdf>>.

⁴⁵ *2010–2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategija* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2010-09-21 žiūrėta 2013-04-21]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0491:FIN:LT:PDF>>.

⁴⁶ Jankauskaitė, M.; Mackevičiūtė, I. *Lyčių dialogui atvira bendruomenė. Kodėl reikia ir kaip galima siekti lyčių lygybės?* Lygių galimybių plėtros centras. Vilnius, 2005, p. 37.

⁴⁷ *2010–2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategija* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2010-09-21 žiūrėta 2013-04-21]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0491:FIN:LT:PDF>>.

ir vyresnio amžiaus moterys, patiria didesnę skurdo riziką, nes dėl nevienodo darbo užmokesčio gaunamos ir skirtingos pensijos.⁴⁸

„Siekiant lyčių lygybės, yra būtina ekonominė gerovė ir ekonominė vyrų bei moterų nepriklausomybė, nes gyvename kultūroje, kur materialinė gerovė tampa vis svarbesniu visuomeninės pažangos rodikliu, o ekonominė nepriklausomybė virsta neatskiriama asmeninės laisvės dalimi ir sudaro galimybes savarankiškai išlaikyti šeimą, sąlygoja asmens visuomeninį statusą“.⁴⁹

- **Vienodas užmokestis už vienodos vertės darbą.** Kaip teigiama Europos Komisijos 2010–2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategijoje, „vienodo užmokesčio vyrams ir moterims už vienodos vertės darbą principas yra įtvirtintas ES sutartyse. Nepaisant to, moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumas ES yra 17,8 proc. <...> Akivaizdu, kad tai nesuderinama su ES sutarčių siekais, todėl ilgainiui tokią padėtį būtina keisti“.⁵⁰
- **Lyčių lygybė priimant sprendimus.** „Nepaisant to, kad moterys sudaro beveik pusę darbo jėgos ir kad daugiau nei pusė visų universitetų absolventų ES yra moterys, daugelyje valstybių narių priimant sprendimus, ypač aukščiausiu lygiu, dalyvauja vis dar per mažai moterų.“⁵¹ „Tolygus moterų ir vyrų atstovavimas įstatymų leidžiamojame ir vykdomojoje valdžioje (parlamente ir vyriausybėje), savivaldybių tarybose ir administracijose, kitų valstybės įstaigų, visuomeninių organizacijų ar privačių kompanijų vadovaujamuose organuose sudaro vienodas galimybes moterims ir vyrams dalyvauti priimant svarbius sprendimus bei daryti įtaką jų turiniui.“⁵²

⁴⁸ 2010–2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategija [interaktyvus]. Europos Komisija, 2010-09-21 žiūrėta 2013-04-21]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0491:FIN:LT:PDF>>.

⁴⁹ Jankauskaitė, M.; Mackevičiūtė, I. *Lyčių dialogui atvira bendruomenė. Kodėl reikia ir kaip galima siekti lyčių lygybės?* Lygių galimybių plėtros centras. Vilnius, 2005, p. 37.

⁵⁰ 2010–2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategija [interaktyvus]. Europos Komisija, 2010-09-21 žiūrėta 2013-04-21]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0491:FIN:LT:PDF>>.

⁵¹ *Ibid.*

⁵² Jankauskaitė, M.; Mackevičiūtė, I. *Lyčių dialogui atvira bendruomenė. Kodėl reikia ir kaip galima siekti lyčių lygybės?* Lygių galimybių plėtros centras. Vilnius, 2005, p. 37.

- **Dalijimasis atsakomybe už šeimą ir vaikus.** „Dalijimasis teisėmis ir pareigomis šeimoje taip pat daro įtaką moterų ir vyrų galimybės visuomenėje. Namų ruošą ir vaikų priežiūrą atima daug laiko, pastangų, užkrauna nemenką atsakomybės našta. Todėl laikas, skirtas šeimai ir neatlyginamam darbui namuose, negali būti skiriamas mokamam darbui ar laisvalaikiui. <...> Dėl aktyvesnio vaidmens šeimoje moterys tampa nepatrauklia darbo jėga. Darbdavys mieliau samdo vyrą, nes dėl susiklosčiusių tradicijų šis neišeis tėvystės atostogų, neglobos vaiko ar senyvo šeimos nario ligos atveju, galės dirbti viršvalandžius ar vyksti į komandiruotes. Tokiu būdu vyrams sukuriama geresnė galimybė uždirbti pinigus, o moterys lieka finansiškai nuo jų priklausomos. <...> Siekiant moterų ir vyrų lygybės visuomenėje, būtina tolygiai paskirstyti pareigas ir teises šeimoje, kad neliktų pagrindo neteisingiems vertinimams.“⁵³
- **Orumas, neliečiamumas ir smurto dėl lyties panaikinimas.** „Smurtas yra pats šiurkščiausias žmogaus teisių pažeidimas ir negali būti toleruojamas jokio asmens atžvilgiu. <...> Tačiau stereotipai ir kultūrinės tradicijos lemia tai, kad moterys patiria kur kas daugiau prievartos dėl lyties nei vyrai.“⁵⁴ „Apskaičiuota, kad Europoje 20–25 proc. moterų bent kartą per savo gyvenimą yra patyrusios fizinį smurtą. <...> Todėl Stokholmo programos įgyvendinimo veiksmų plane pabrėžiama nusikaltimų aukų, įskaitant smurtą patyrusias moteris, apsaugos svarba ir pateikiama išsami ES kovos su smurtu dėl lyties strategija.“⁵⁵

1.2. Lyčių vaidmenų teorija

Pasaulyje egzistuoja įvairūs požiūriai, kurie skiriasi lyčių lygybės koncepcijomis, institucinės analizės pagal lytį traktavimu, lyčių lygybės įtakos socialinei ekonominei plėtrai vertinimu, taip pat skirtinga

⁵³ Jankauskaitė, M.; Mackevičiūtė, I. *Lyčių dialogui atvira bendruomenė. Kodėl reikia ir kaip galima siekti lyčių lygybės?* Lygių galimybių plėtros centras. Vilnius, 2005, p. 37.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ *2010–2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategija* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2010-09-21 žiūrėta 2013-04-21]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0491:FIN:LT:PDF>>

esminių ekonomikos plėtros problemų interpretacija ir siūlomais pokyčiais. Mokslinėje literatūroje galima išskirti šias pagrindines lyčių lygybės teorijas: lyčių vaidmenų teoriją; lyčių lygybės planavimo teoriją, socialinių santykių teoriją, „profeministinių“ ekonomistų sukurtus modelius, kurie apima vadinamosios neoklasikinės mokyklos (angl. *Mainstream*) ir šios mokyklos feministinės kritikos šalininkus.

Lyčių vaidmenų koncepcija buvo sukurta Harvardo universiteto Tarptautinės plėtros institute (angl. *International Development Institute of Harvard University*), bendradarbiaujant su Jungtinių Valstijų Tarptautinės plėtros agentūra (angl. *USAID – United States Agency for International Development*), vėliau ji buvo plačiai panaudota kitų tarptautinės plėtros institucijų.

Lyčių vaidmenų koncepcijos centre yra šie aspektai ir atitinkamai šios problemų grupės:

- lyčių prieinamumo prie išteklių, jų disponavimo, panaudojimo ir kontrolės problema;
- lyčių dalyvavimo gamybos (produkcijos) ir reprodukcijos procese skatinimo ir kliūčių problemos;
- pareigų pasiskirstymo namų ūkio veikloje problema.

Šis požiūris apibūdinamas labiau kaip integracinis, t. y. vienijantis lyčių lygybės problemas ir jų sritis, negu kaip transformacinis, t. y. nagrinėjantis pokyčius. Plėtra šioje teorijoje suprantama kaip procesas, kuriame gali dalyvauti tiek vyrai, tiek moterys, tačiau į struktūrinės plėtros programas reikėtų aktyviau inkorporuoti moterų problemas.

Ši koncepcija apsiriboja namų ūkių analize labiau neišsiplečiant rinkos, įmonių veiklos ir valstybės politikos kryptimis. Šios koncepcijos centre ašimi tampa idėja, kad moterys – tai vienaalytė, homogeninė, nesikeičianti grupė. Lyčių hierarchija rasiniu, klasės ir kitais principais atsiduria už analizės lauko ribų.

Lyčių vaidmenų teorijos pagrindinės prielaidos yra šios.

Pirma, išeities taškas – požiūris į namų ūkių veiklą kaip į ūkio šaką, kur sukuriama pridėtinė vertė, kuri neįvertinama, neskaiciuojama, ir darbas, kuriant šią pridėtinę vertę, yra neapmokamas. Namų ūkis traktuojamas kaip sistema, kuri savarankiškai skirsto išteklius.

Namų ūkis – tai socialinis ekonominis institutas, kuris turi gamybinę ir vartojimo funkcijas.

Antra, lyčių lygybė suprantama kaip vienodos moterų ir vyrų „prieinamumo prie ekonominių išteklių“, jų panaudojimo ir kontrolės galimybės.

Trečia, šioje koncepcijoje pabrėžiama, kad lyčių lygybė ir ekonominis efektyvumas yra sinergetiniai, t. y. glaudžiai vienas su kitu susiję elementai.

Ketvirta, analizė pagal lytį pateikiama kaip diagnostinis planavimo instrumentas, kuris naudojamas tam, kad užkirstų kelią neefektyviam išteklių paskirstymui.

Lyčių vaidmenų teorijos pagrindinis trūkumas yra tas, kad ji, deja, apsiriboja namų ūkių veikla ir nenagrinėja politinių institucijų (valstybės, tarptautinių organizacijų) veiklos lyčių aspektu.

Tačiau metodologija, kuri remiasi lyčių vaidmenų koncepcija, plačiai naudojama pasaulyje: USAID (angl. *the US Agency for International Development*) – Jungtinių Valstijų Tarptautinės plėtros agentūroje, CIDA (angl. *the Canadian International Development Agency*) – Kanados tarptautinės plėtros agentūroje, UNDP (angl. *United Nations Development Programme*) – Jungtinių Tautų plėtros programoje, IDRC (angl. *International Development Research Centre*) – Tarptautinės plėtros tyrimų centre ir Pasaulio banke. Analizės pagal lytį rezultatai gali būti naudojami programoms, projektams, strategijoms įgyvendinti, siekiant padidinti jų efektyvumą švietimo, mokymo, kreditų teikimo srityse.

1.3. Trejopo moters vaidmens teorija

Trejopo moters vaidmens, arba planavimo pagal lytį, koncepcija taip pat nagrinėja moterų vaidmenis, tačiau juos išplečia už namų ūkių veiklos ribų. Išskiriamas **trejopas moterų vaidmuo: gamyboje, reprodukcijos procese ir vietos bendruomenių savivaldoje**, atskleidžiant, koku būdu susikuria ir atsinaujina lyčių nelygybė.

Planavimo pagal lytį koncepcijos terminą sukūrė *Caroline Moser* – Londono universiteto koledžo (angl. *University College – London Department of Planning Unit*) Planavimo departamento atstovė. Pirmasis ir

pagrindinis šios metodologijos akcentas – **trejopo moterų vaidmens analizė**. Antrasis svarbus blokas – **praktinių einamųjų ir strateginių lyčių poreikių išskyrimas**. Trečioji komponentė – **lyčių aspektu siūlomų politinių požiūrių susistemimas**: socialinė parama (angl. *Welfare*), lygybė (angl. *Equity*), skurdas (angl. *Poverty*), efektyvumas (angl. *Efficiency*), moterų įgalinimas (angl. *Empowerment*).

Caroline Moser (1989, 1993) pasiūlė trejopo moters vaidmens schemą, siekdama atkreipti pasaulio organizacijų struktūrinės paramos programų rengėjų dėmesį į asimetrišką lyčių darbo pasiskirstymą, atsižvelgiant į padidintas sąnaudas.

- **Gamybinis moters vaidmuo** apima moterų dalyvavimą, pirma, rinkoje, t. y. realiame (gamybos) sektoriuje, ir, antra, namų ūkių sektoriuje, kur kuriama savotiška ir tiesioginė gamybos produkcija – pragyvenimo priemonės. Svarbu pažymėti, kad abiem atvejais sukuriama pajamos (pinigine išraiška arba natūrine – produktai ir paslaugos), taigi kuriama pridėtinė vertė.
- **Reprodukcinis moters vaidmuo** – tai moters atsakomybė už vaikų gimdymą, auginimą ir priežiūrą, namų ūkio pareigų vykdymą. Tai reiškia, kad ant moters pečių gula atsakomybė už darbo jėgos reprodukciją ir jos plėtrą (palaikymą). Tai savotiškas rūpybos ekonomikos sektorius.
- Trečiasis moters vaidmuo – **dalyvavimas bendruomenės veikloje**, į kurią įeina veikla teikiant komunalines ir kitas paslaugas – moteris atsako už bendruomenėje naudojamų išteklių (vandens tiekimą, gydymą, švietimą) tiekimą ir palaikymą.

Šioje koncepcijoje pabrėžiama, kad, nepaisant to, jog visoje trijų namų ūkio rūšių veikloje (gamyba, reprodukcija ir bendruomenės valdymas) dalyvauja ir vyrai, darbo paskirstymas tarp vyrų ir moterų ne visada yra tolygus ir akivaizdus. Tai lemia visuomenėje egzistuojanti lyčių vaidmenų sistema. Dėl šios priežasties nemaža dalis moterų darbo lieka lyg ir nematoma, nepripažinta ir vertinama kaip savaimė suprantamas dalykas, apibūdinamas moters gamtine paskirtimi.

Trejopo moterų vaidmens koncepcija taikoma ne tik namų ūkyje – ji prisiskverbta toli už namų ūkio veiklos ribų. Finansavimo iš valstybės biudžeto sumažinimas tokių paslaugų, kaip šilumos, elektros energijos,

vandens tiekimas arba sveikatos apsauga, socialinėms reikmėms tiesiogiai veikia moterų ekonominę veiklą – būtent moterys imasi atsakomybės taip planuoti ir išdėstyti ribojamus išteklius namų komunaliniame ūkyje, kad užtikrintų namų ūkių funkcionavimą ir palaikymą. Būtent moterys dažniausiai veikia savivaldos institucijas, daro joms spaudimą, siekdamos, kad būtų priimti infrastruktūros plėtros problemų sprendimai.

Praktiniai (einamieji) lyčių poreikiai – tai tokie poreikiai, kuriuos lemia konkrečios moterų gyvenimo sąlygos, atitinkančios jų pozicijas lyčių darbo pasidalijimo srityje. Einamieji moterų poreikiai – tai maisto produktų tiekimas, aprūpinimas drabužiais, avalyne, ilgalaikio vartojimo prekėmis, taip pat sveikatos apsauga, vandens tiekimas.

Strateginiai moters poreikiai, priešingai negu einamieji, išplaukia iš moters kaip pavaldinės padėties. Tam formuluojama nauja alternatyva, grindžiama lygiateisiškesnės visuomenės modeliu, kuris apima darbo pasidalijimo pagal lytį prevenciją, politinės ir ekonominės lygybės įteisiniimą, reprodukcinę laisvę, smurto moterų atžvilgiu panaikinimą.

Einamųjų ir strateginių lyčių poreikių koncepcijoje pateikiamas lankstesnis – vadinamasis transformacinis požiūris į plėtrą, tačiau joje neatsižvelgiama į konfliktinius lyčių santykių aspektus.

Lyčių planavimo koncepcijos požiūriu yra smarkiai kritikuojama ekonomikos augimo ir makroekonomikos prioritetų nuostata. Teigiama, kad ji mažai ką bendro turi su realiąja liberalia rinka, liberalia ekonomika ir pilietinės visuomenės ugdymu; kad makroekonominės politikos prioritetų išskyrimas yra atitrūkęs nuo realių struktūrinių ekonomikos reformų, socialinių procesų.

Tačiau tuo pačiu metu galima kalbėti apie kai kurias svarbias makroekonominės lyčių planavimo koncepcijos prielaidas, oponentų dažnai vadinamas populistinėmis:

- ekonomikos augimas tik labai nereikšmingai gali pakeisti neturtinųjų padėtį;
- siekiant didinti ekonomikos efektyvumą, struktūrinės paramos programose skurdiesiems (taip pat ir moterims) tenka didžiausi socialiniai kaštai;
- skurdieji namų ūkiai, turintys mažai pajamų, turi būti pagrindinis struktūrinių programų objektas;

- reproduktyvi ekonomika atlieka pagrindinį vaidmenį, siekiant gyventojų gyvenimo gerovės kilimo;
- ekonomikos augimo ir plėtros programų planavimas turi vykti atsižvelgiant į tų socialinių grupių interesus, kurioms tos programos yra skirtos.

Tačiau planavimo pagal lytį koncepcija, akcentuojanti vaidmenų santykį, yra nevisiškai adekvatus instrumentas lyčių santykių analizei. Trejopo vaidmens schema neapima visapusiško moters dalyvavimo ekonominiame gyvenime, kuris nesibaigia tik namų ūkiu (nors ir plačiau traktuojamu negu pirmojoje koncepcijoje), o pereina į institucinį kontekstą – rinką, valstybę, viešąjį sektorių ir kt.

Esminis trūkumas yra tas, kad skurdo problemų ir pavaldžios moterų situacijos analizė yra atitrūkusi nuo institucinio konteksto. Todėl ši koncepcija negali atsakyti į klausimą, kokie socialiniai procesai skatina moterų skurdą ir pavaldžią jų padėtį.

Trejopo moterų vaidmens, arba planavimo pagal lytį, koncepcijos metodologija buvo panaudota Pasaulio banko Afrikos techninio departamento „Krikščioniška parama“ organizacijos (angl. *Oxfam UK*) Anglijoje, taip pat rengiant Jungtinių Tautų (angl. UN – *the United Nations*), Jungtinių Tautų plėtros fondo moterims (angl. UNIFEM – *United Nations Development Fund for Women*), Kanados Tarptautinės plėtros agentūros (angl. CIDA – *the Canadian International Development Agency*), Tarptautinės darbo organizacijos (angl. ILO – *the International Labour Organisation*) ir kitų organizacijų plėtros paramos programose.

1.4. Socialinių santykių teorija

Koncepcija buvo parengta Didžiosios Britanijos Sasekso plėtros tyrimų institute (angl. IDS – *the Institute of Development Studies*). Ši koncepcija grindžiama socialinių santykių analize. Daugelis idėjų pirmą kartą buvo nagrinėjamos seminare, skirtame pavaldžiai moterų būklei 1970–1980 m. aptarti. Seminare buvo kritikuojama „Moterys plėtroje“ WID (angl. *Women in Development*) pozicija. Be kita ko, buvo pažymėta, kad WID koncepcijos liberalus ir individualistinis požiūris prisideda prie

moterų kaip specifinės homogeninės grupės izoliacijos; kad WID požiūris į lyčių analizę yra aprašomasis, paviršutiniškas, o moterų subordinacijos identifikacija ir analizė yra dviprasmiška.⁵⁶

Seminare buvo iškeltas alternatyvus požiūris, grindžiamas socialinių santykių analize ir feministine patriarchato analize. Vėliau seminaro idėjos sudarė teorijos „Lytis ir plėtra“ pagrindą (angl. GAD – *Gender and Development*).⁵⁷

Socialinių santykių koncepcijoje, kaip ir lyčių vaidmenų koncepcijoje, analizuojant lyčių santykius, akcentuojama vaidmenų ir atsakomybės diferenciacija, taip pat lyčių prieinamumo prie išteklių, jų panaudojimo ir kontrolės skirtumai. Tačiau kai kurios svarbios šių koncepcijų nuostatos skiriasi.

Pirma. Lyčių vaidmenų koncepcijoje į darbo pasidalijimą žvelgiama kaip į socialinės diferenciacijos rūšį (moterims ir vyrams priskiriami įvairūs vaidmenys ir atsakomybė), o socialinių santykių koncepcijoje darbo pasidalijimas traktuojamas kaip **vyro ir moters mainų santykiai**. Teigiama, kad šie santykiai nėra simetriški. Nelygybė paskirstant ekonominius išteklius ir atsakomybę reiškia, kad į lyčių santykius įsipina arba konkurencija, arba bendradarbiavimas.

Antra. Lyčių planavimo koncepcijoje gamyba ir materialiniai ištekliai traktuojami kaip rinkos ekonomikos veiksniai, suteikiantys subjektams individualumo, savarankiškumo. Šiuo atveju ignoruojami tokie „etiniai ištekliai“, kaip teisės, pareigos, saviraiškos poreikiai. „Etinė ekonomika“ parodo tokius santykius, kur dažnai prarandamas statusas ir savarankiškumas. Moterims lyčių santykiai šeimoje dažnai reiškia kompromisą – tam, kad būtų galima pasirinkti ekonominę saugumą, reikia paaukoti savarankiškumą, poreikį išreikšti save kaip asmenybę.

Trečia. Socialinių santykių koncepcijos pagrindą sudaro ne lyčių socialinio susitarimo, partnerystės santykiai, o vyro dominavimo ir moterų priespaudos, subordinacijos (moterų ir pavaldinių) santykiai.

Kitaip tariant, **nelygiateisiškas išteklių ir atsakomybės paskirstymas, taip pat sociokultūrinės normos, sankcionuojančios nelygybę, reiškia, kad vyrai kaip socialinė grupė turi didesnius įgaliojimus ir**

⁵⁶ Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 621.

didesnes galimybes kontroliuoti išteklius negu moterys. Dėl šios priežasties jie turi daugiau galimybių mobilizuoti įvairius ekonominius ir socialinius išteklius, siekdami kovoti už savo interesus. Todėl panaikinti moterų pavaldžią nelygiateisę padėtį paskirstant išteklius – uždavinys kur kas platesnis nei pats išteklių paskirstymas. Šiuo atveju reikia perskirstyti ne tik išteklius, o ir valdžią, atsakomybę ir pareigas.

Socialinių santykių koncepcija analizuoja gamybinis santykius namų ūkyje, rinkos institutuose, valstybėje ir savivaldybėse. Tokia analizė rodo, kaip socialinės sąveikos procese susidaro lyčių nelygybė.

Šią koncepciją sukūrė, kaip minėta, Sasekso plėtros tyrimų institutas (angl. IDS – *the Institute of Development Studies*) ir panaudojo mokymo programoje „Lyčių lygybė ir trečiojo pasaulio šalių plėtra“. Šios koncepcijos elementai panaudoti Kanados tarptautinės plėtros agentūroje (angl. CIDA – *the Canadian International Development Agency*).⁵⁸

1.5. Lyčių ekonomikos atsiradimas: neoklasikinė feministinė mokykla ir feministinė kritiškoji ekonomika

Feministinės ekonomikos teorija dar tik pradeda formuotis. Ja siekiama parodyti, kad lyčių asimetrijos, iškraipymų padariniai pasireiškia ne tik struktūriniu ekonomikos lygiu, t. y. mikrolygmeniu, o apima ir visą makroekonomikos sritį.

Ryšios feministinės ekonomikos atstovės – Nilufer Cagatay, Ingrid Palmer, Diane Elson, Nancy Folbre – savo moksliniais tyrimais žinomos visame pasaulyje.

Feministinėje ekonomikoje išryškėja dvi kryptys – feministinė neoklasikinė ekonomika ir feministinė kritiškoji ekonomika.

Feministinė ekonomika tiria gamybą ir reprodukciją lyčių hierarchijos aspektu. Dėmesio centre – ekonominės politikos ir teisinės reformos.

Feministinė neoklasikinė ekonomika konkrečiai analizuoja, kaip lyčių asimetrija veikia struktūrinių paramos programų įgyvendinimą, pavyzdžiui, neadekvačiai paskirstant išteklius eksportui ir vidaus rinkos sektoriams, taip pat moterims nelygiateisiškai dalyvaujant produkcijos, skirtos eksportui, gamyboje ir užsienio prekybos srityje.

⁵⁸ Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: MRU, 2006.

Feministinė kritiškoji ekonomika įrodinėja, kad moters vaidmuo socialinės reprodukcijos srityje nėra natūralus, savaime suprantamas, o yra valdžios santykių funkcinė pasekmė. Ji tiria ekonominių ir žmogiškųjų išteklių santykį ir teigia, kad būtina peržiūrėti ekonomikos efektyvumo sąvoką, atsižvelgiant **į moterų neapmokamų darbo išteklių panaudojimą socialinės reprodukcijos ir žmogiškųjų išteklių išnaudojimo srityse.**

Koncepcijoje teigiama, kad lyčių lygybės tyrimų objektas pastaruoju metu išsiplėtė – pirma, lyčių nelygybė reprodukuojasi ne tik namų ūkių, bet ir kitų institucijų veikloje. Antra, lyčių lygybės integracija į plėtros programas suprantama plačiau – ji tirama ne atskirų projektų lygmeniu, bet ir makroekonominės politikos lygmeniu.

Neoklasikinė ekonomika traktuoja struktūrinių reformų programas kaip svarbią išteklių (ypač darbo ir kapitalo) pasiskirstymo įvairiose ekonomikos šakose ir sektoriuose prielaidą. Jeigu ištekliai yra nemobilūs ir laisvai necirkuliuoja iš vieno sektoriaus į kitą, tai vien tik kainų didėjimas rinkoje neužtikrina efektyvaus išteklių pasiskirstymo. Koncepcijoje pabrėžiama, kad neadekvatų ir neefektyvų išteklių paskirstymą (ypač moterų darbo išteklių) dažnai sukelia įvairūs apribojimai, kuriuos lemia egzistuojantys lyčių vaidmenys ir lyčių nelygybė. Šie apribojimai trukdo ištekliams iš vieno sektoriaus laisvai patekti į kitą.

O. G. Rakauskienė (2006) išskiria keturis veiksnius, kurių pagrindą sudaro vadinamasis socialinis susitarimas.

Pirmasis veiksnys – tai **moterų diskriminacija už namų ūkio ribų – darbo rinkoje ir finansinių kreditų gavimo rinkoje.**

Antrasis veiksnys – **moters vaidmenų modeliai (stereotipai) gamybos srityje.** Jeigu naujos ekonominės galimybės iš pradžių suteikiamos vyrams, tai ir vėliau tos galimybės bus plečiamos vyrų socialinėje grupėje – susidaro savaiminis mechanizmas, draudžiantis galimybių plėtrą moterų socialinėje grupėje.

Trečiasis veiksnys – **vyrų ir moterų teisės ir pareigos namų ūkyje yra asimetriškos,** nes moterys šeimoje turi mažai stimulų didinti savo darbo indėlį.

Pagaliau ketvirtasis – **reprodukcijos pareiga taip pat yra ribojantis veiksnys**, nes reikalauja iš moterų didelių sveikatos ir laiko sąnaudų.⁵⁹

Šios koncepcijos kontekste vyrų ir moterų santykiai namų ūkyje suprantami **kaip mainų santykiai, kuriuose mainų objektas yra valdžios ir pareigų statusas**. Lyčių nuokrypis, atotrūkis (angl. *Gender Gap*) šiuose pareigų ir atsakomybės mainuose yra asimetriškas moterų atžvilgiu.

Pagal lyčių lygybės asimetriją yra nuolat atkuriamą ir atnaujinamą visa egzistuojanti vyrų ir moterų santykių sistema. Lyčių lygybės asimetriją lemia valdžios santykiai šeimoje, kur stipresni namų ūkio nariai (suaugę vyrai) turi galimybę perleisti moterims atsakomybę už šeimos maitinimą, nes būtent vyrams priklauso asmeninė kontrolės funkcija skirstant pajamas.

Šios koncepcijos atstovų požiūris į ekonomikos plėtrą, augimą iš esmės yra teiginys, kad makroekonomika ignoruoja nemonetarinę sritį – žmogaus reprodukciją. Priešingai tam, pagal feministinės ekonomikos tyrimus socialinė reprodukcija traktuojama kaip būtina veiklos sritis, kuri yra prekinės gamybos ir žmogaus potencialo plėtros pagrindas.⁶⁰

Feministinė kritiškoji ekonomika vis labiau skverbiasi ir tampa žinoma pasaulyje, nors kol kas dar neįgavo mokomojo dalyko statuso. Feministinė kritiškoji ekonomika sukūrė keletą naudingų analitinių instrumentų, kuriuos aktyviai naudoja politikai savo politinėse ekonominėse programose.

Feministinė kritiškoji ekonomika žvelgia į lyčių ekonomiką integruotai – makrolygmeniu, mezolygmeniu ir mikrolygmeniu. Makroekonominis požiūris siejamas su šalies ekonomikos pajamomis ir vartojimu; teigiama, kad pinigų (monetariniai) agregatai priklauso ir daro poveikį individų veiklos rezultatams (mikrolygmeniu) ir yra integruoti su mezolygmens institucijomis (atskiromis rinkomis, įmonėmis ir firmomis).

Mikrolygmuo. Feministinės kritiškosios ekonomikos nuostatos prieštarauja neklasikinės ekonomikos prielaidai, kur individai traktuojami kaip maksimalaus pelno siekėjai, turintys galimybių pasirinkimo

⁵⁹ Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: MRU, 2006.

⁶⁰ Elson, D. *Sector Programme Support*. A collection of papers published by the Graduate School of Social Sciences, Genecon Unit. Manchester: University of Manchester (for OECD/DAC – WID), 1998.

laisvę ir preferencijų sistemą. Vyrų ir moterų skirtingumo problema feministinėje ekonomikoje interpretuojama kaip jų preferencijų skirtumo ir indėlio į bendruosius išteklius problema.

Taigi vyrų ir moterų darbo skirtumai (kai moterys, lyginant su vyrais, daugiau laiko skiria neapmokamam darbui namų ūkyje ir mažiau – mokamam darbui rinkoje) interpretuojami kaip pigesnio moterų darbo rinkoje išdava. Dėl šios priežasties moterys priverstos pasirinkti veiklą namų ūkyje. Analogiškai yra ir su laisvalaikio nelygybe, su galimybe naudotis maisto produktų ištekliais, medicinos pagalba, kas aiškinama tariamai moteriška prigimtimi, jos sąlygotomis preferencijomis, moterims būdingesniu altruizmu. Visa tai yra visuomenės sukurti klaidingi stereotipai.

Šis modelis neapima **konfliktinių moterų ir vyrų valdžios, pareigų ir atsakomybės santykių, kurie yra objektyvus socialinis veiksnys**, o ne istoriškai primestos asimetrinės žaidimo taisyklės ir išteklių paskirstymo formos.

Mezolygmuo. Atotrūkis pagal lytį mezo- ir makrolygmenimis įgautą kitą formą. Kadangi neoklasikinėje ekonomikos teorijoje mezostruktūra (rinkos, įmonės, firmos) ir monetariniai agregatai (pinigų ir fiskaliniai rodikliai, BVP, eksportas, importas) traktuojami kaip neutralūs lyčių požiūriu, daroma išvada, kad lyčių lygybės analizė šiuo atveju yra netikslinga. Neoklasikinė ekonomika atskiras rinkas interpretuoja kaip neutralias lyčių požiūriu ir todėl moterų galimybės dalyvauti rinkos procesuose plėtojasi specifine linkme, nors ir pripažįstama, kad gali egzistuoti vadinamoji gryna moterų diskriminacija kaip kai kurių darbdavių preferencijų išraiška, kurią galų gale pati rinka ir sureguliuoja.

Feministinė kritiškoji ekonomika teigia, kad **lyčių nelygybė nėra duota iš anksto, o nulemta rinkos institucijų lygiai taip pat kaip ir tai, kad ji nenutrūkstamai susieta su šeimos ir santuokos institutais. Šiuos institutus veikia, formuoja lyčių nelygybė.** Lyčių santykiai nustato vyrų ir moterų socialinių ekonominių santykių formas, kai šios grupės dalyvauja rinkos sandoriuose. Kitaip tariant, tuo metu, kai komerciniai santykiai tarp pirkėjo ir pardavėjo arba darbdavio ir samdomojo nėra numatyti iš anksto kaip lyčių santykiai (priešingai santuokos, šeimos ir giminystės santykiams), **socialinės pozicijos (darbdavio ir samdomojo asmens,**

pirkėjo ir pardavėjo) yra nulemtos veikiančių lyčių stereotipų (normų) ir lyčių hierarchijos.

Dažnai moters, dirbančios versle arba šeimoje, darbas apibrėžiamas kaip moteriškas, t. y. toks, kuriam būdingas pavaldinio arba antraeilų pareigų statusas.

Moterų užimtumo tyrimai rodo, kad socialinės normos, siejamos su moterišku darbu, rinkoje funkcionuoja ir sukuria atskiras vyriškas ir moteriškas veiklos sritis bei specifines lyčių hierarchijas.⁶¹ Analogiškai ir moteris verslininkė, net jeigu ji ir turi galimybę prieiti prie išteklių ir finansinių kredito šaltinių, turėdama tokį pat profesinio pasirengimo lygį kaip ir vyras, rinkoje visgi rizikuoja susidurti su didesnėmis kliūtimis, nes yra už socialinio tinklo ribų, kuriam padedant teikiama gyvybiškai svarbi informacija ir parama.⁶²

1.6. Neoliberaliosios ekonominės politikos prioritetų kritika

Lyčių lygybės tyrimus Jungtinėse Amerikos Valstijose inicijuoja ir aktyviai remia Pasaulio bankas, Tarptautinis valiutos fondas, Jungtinės Tautos, Tarptautinės plėtros tyrimų centras (angl. IDRC – *International Development Research Centre*), Jungtinių Tautų vystymo programa (angl. UNDP – *United Nations Development Programme*) ir Jungtinių Tautų plėtros fondas moterims (angl. UNIFEM – *United Nations Development Fund for Women*); Kanadoje – Kanados tarptautinės plėtros agentūra (angl. CIDA – *the Canadian International Development Agency*); žinomos pasaulio moterų organizacijos „Moterys plėtroje“ (angl. WID – *Women in Development*), „Moterys Europos plėtroje“ (angl. WIDE – *Women in Development Europe*) ir daugelio šalių panašios veiklos organizacijos.

Pasaulyje gerai žinomi lyčių studijų centrai, susiformavę Didžiojoje Britanijoje – Sasekso tarptautinės plėtros tyrimų institute, Kembridžo ir Oksfordo universitetuose, Londono ekonomikos ir politinių mokslų

⁶¹ Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: MRU, 2006.

⁶² Elson, D. *Sector Programme Support*. A collection of papers published by the Graduate School of Social Sciences, Genecon Unit. Manchester : University of Manchester (for OECD/DAC – WID), 1998.

mokykloje, JAV – Harvardo universiteto Tarptautinės plėtros institute, Vokietijoje – Hanoverio tarptautiniame moterų universitete ir kt.

Per pastarųjų 25 metų laikotarpį buvo įkurta keletas pasaulinių organizacijų lyčių lygybės klausimais, pvz., amerikiečių moterų organizacija (angl. WEDO – *Women's Environmental and Development Organization*), įkurta 1990 m., kuri įnešė didžiulį indėlį, analizuodama TVF, Pasaulio banko, PPO ir transnacionalinių korporacijų veiklą. WEDO parodė, kad, siekiant lyčių lygybės pažangos, šį procesą veikia ekonominė globalizacija ir „moters yra tas objektas, kuris absorbuoja struktūrinių pokyčių šoko pasekmes“.

Europoje veikia organizacija „Moterys Europos plėtroje“ (angl. WIDE – *Women in Development Europe*), įkurta 1993 m., kuri gina moterų interesus Europos Sąjungoje ir jos institucijose – Europos Komisijoje ir Europos Parlamente. WIDE taip pat rengia mokymo programas lyčių ekonomikos srityje.

1990 m. susikūrė įvairūs Šiaurės ir Pietų šalių moterų aljansai, kurių atsiradimą paskatino ir globalinių informacinių technologijų plėtra. Vienas iš tokių aljansų – Pasaulinis aljansas už ekonominį teisingumą (angl. *Global Alliance for Economic Justice*), įkurtas 1992 m. Dabartiniu metu šio aljanso narės yra „Moterų aplinkos ir plėtros organizacija“ (angl. WEDO – *Women's Environmental and Development Organization*), „Moterys Europos plėtroje“ (angl. WIDE – *Women in Development Europe*), „Moterys plėtroje“ (angl. WID – *Women in Development*), Kanados tyrimų institutas moterų pažangos skatinimo klausimais (angl. CRIAW – *The Canadian Research Institute for the Advancement of Women*), Kanados nacionalinis veiksmų komitetas (angl. NAC – *National Action Committee*), amerikiečių Pasaulinis moterų lyderystės centras (angl. *Center for Women's Global Leadership*) ir grupė – Europos solidarumas ir lygiateisis žmonių dalyvavimas (angl. EUROSTEP – *European Solidarity towards Equal Participation of People*).

Globalinės, regioninės, nacionalinės ir vietinės moterų asociacijos makroekonomikos problemas lyčių aspektu nagrinėja keturiomis kryptimis: analizė pagal lytį; finansinių kreditų teikimas; moterų teisių gynimas bei informacinė parama ir mokymo programos.

Analizė pagal lytį. Analizė pagal lytį – tai viena iš aktyviai besikuriančių moterų asociacijų veiklos kryptių, dar vadinama etine analize,

etiniu auditu, kuris yra naujas instrumentas, naudojamas verslo įmonių veiklos ir šalių vyriausybių vykdomos socialinės ekonominės politikos monitoringui atlikti. Taikant tradicinę ekonomikos analizę įvertinami organizacijų finansiniai rodikliai, tuo tarpu etinis auditas yra labiau orientuotas į socialinių klausimų ir aplinkos apsaugos problemų sprendimą. Socialinis ekonominis auditas gali apimti ir lyčių aspektą. Pirmą kartą pasaulyje valstybės pajamų ir išlaidų analizė pagal lytį buvo atlikta 1996 m. Australijoje, vėliau – Kanadoje, Didžiojoje Britanijoje, o dabartiniu metu plačiai taikoma ir kitose valstybėse.

Valstybės finansų sistemos analizė pagal lytį nagrinėja moterų ir vyrų mokesčių dydį, atliekamą darbą ir valstybės biudžeto pajamų paskirstymą lyčių aspektu. Ji leidžia nustatyti **atotrūkį, iškraipymus pagal lytį** valstybės išlaidų struktūroje, gamyboje, taip pat darbo našumo, vartojimo, taupymo, investicijų, pajamų srityse. Biudžeto analizė pagal lytį atskleidžia valstybės biudžeto neefektyvumo priežastis, susietas su lyčių diskriminacija.⁶³

Taikant analizę pagal lytį makroekonominės politikos srityje, tyrėjai paneigia neoklasikinės lyčių aspekto integravimo teorijos požiūrį, anot kurio makroekonominė politika (valstybės biudžeto, mokesčių, pinigų politika) yra neutrali lyčių požiūriu.

Pagrindinės išvados, kurios buvo padarytos pasaulio moterų judėjimo ir į kurias tolesnėje veikloje atsižvelgė Pasaulio bankas ir Tarptautinis valiutos fondas, buvo tokios:

- **Iškraipymai pagal lytį yra giliai įsišakniję globaliniu, nacionaliniu ir vietiniu (savivaldos) lygiais.** Susietų su lyčių diskriminacija ekonomikos problemų sprendimas negali apsiriboti tik mikroekonomikos sritimi. Lyčių lygybės asimetrija, iškraipymai išryškėja makroekonomikos lygmeniu, todėl lyčių lygybės problemų sprendimai turi būti adekvatūs ir **taikomi makroekonominėje politikoje.**
- Siekiant pašalinti lyčių lygybės iškraipymus, visų pirma būtina parengti **priemonių programą valstybės finansų politikoje.** Tuo tikslu reikėtų veikti apimant įvairias kryptis, keliant sąmoningumą lyčių lygybės požiūriu (angl. *Gender Competence*) – lyčių lygybės problemų suvokimą ir atitinkamų įstatymų kūrimą bei pagrindimą.

⁶³ Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: MRU, 2006.

- **Būtina koreguoti Tarptautinio valiutos fondo (TVF) vykdomą monopolinę politiką, teikiant rekomendacijas lyčių lygybės požiūriu.** „Moterys turi aktyviai įsitraukti į TVF reformavimo diskusiją. Priešingu atveju jos praras unikalią galimybę, kuriant lytims jautrią tarptautinių finansų architektūrą“.⁶⁴
- Pasaulio bankas bei regioniniai rekonstrukcijos ir plėtros bankai turi persvarstyti **finansų politiką ir kreditų teikimo žmogiškųjų išteklių plėtrai politiką**, atsižvelgdami į lyčių aspektą. Šiuo tikslu bankai gali taikyti šiuos indeksus: **lyčių plėtros indeksą** (angl. GDI – *Gender Development Index*) ir **lyčių įgalinimo indeksą** (angl. GEM – *Gender Empowerment Index*), kurie pasiūlyti Jungtinių Tautų plėtros programoje.

Lyčių plėtros indeksas inkorporuoja lyčių lygybės aspektus į žmogiškųjų išteklių plėtros indeksą (angl. HDI – *Human Development Index*). Lyčių įgalinimo indeksas nustato moterų sprendimų priėmimų įtaką ekonomikai ir politikai.

- 2000 m. Jungtinių Tautų plėtros fondas moterims (angl. UNIFEM – *United Nations Development Fund for Women*) pateikė rodiklius moterų padėties pokyčiams matuoti, pabrėždamas, kad **perėjimas nuo tiesioginio finansavimo politikos prie struktūrinės paramos teikimo politikos** liudytų apie tokių kertinių viešojo sektoriaus sričių, kaip švietimas ir sveikatos apsauga, statuso sustiprinimą globaliniame kontekste. Lyčių lygybės atotrūkio, iškraipymų mažinimas leistų padidinti investicijų į žmogiškąjį kapitalą grąžą (atsipirkimą).
- Taigi vienas iš svarbiausių akcentų yra tas, kad **moterų judėjimo įtrauktos korektyvos į ekonominę politiką neapsiriboja vien tik mikroekonomikos sritimi, o išsiplėčia iki makroekonominio lygmens.** Finansų sritis – tai viena iš pagrindinių globalizacijos varomųjų jėgų, ir lyčių lygybės problemos negali būti sprendžiamos vien tik finansuojant mokymų programas.
- Kai kurios moterų judėjimo ekspertės siūlo taikyti **tarptautinių finansinių institucijų veiklos analizę pagal lytį**. Pvz., „Moterų požiūris“ (angl. *Women Watch*) dialogo dalyvės, pasiūlė atlikti tarptautinių

⁶⁴ Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: MRU, 2006.

plėtos bankų (tokių, kaip Europos rekonstrukcijos ir plėtos bankas, Azijos rekonstrukcijos ir plėtos bankas ir kt.) projektų ekspertizę pagal lytį. *Gita Sen* (2000) pasiūlė sukurti **lyčių lygybės diegimo strategiją, vertinančią finansų ministerijų veiklą**. Pagal šį pasiūlymą valstybės finansų efektyvaus panaudojimo institucijos turi suformuoti diferencijuotą požiūrį į vyrų ir moterų gyvenimo gerovės rodiklius, namų ūkių rūpybos ekonomikos ir lyčių valdymo funkcijų paskirstymo, patikslinto moterų indėlio į BVP rodiklius.

Pasaulio organizacijų (Pasaulio banko, Tarptautinio valiutos fondo, Pasaulio prekybos organizacijos, Europos Tarybos, Europos ekonominio bendradarbiavimo ir plėtos organizacijos, Europos rekonstrukcijos ir plėtos banko ir kt.) inicijuojamų ekonominių reformų kritika buvo tokia pagrįsta ir fundamentinė, kad pirmieji šių organizacijų asmenys, vertindami lyčių nelygybės pasekmes, buvo priversti reaguoti ir atsižvelgti į nacionalinių ekspertų nuomonę, kuriant ir įgyvendinant ekonomines ir socialines programas daugelyje pasaulio regionų. Pavyzdžiui, Pasaulio bankas nusprendė lyčių aspektą įtraukti kaip vieną iš pagrindinių ir būtinų sąlygų rengiant vadinamąsias struktūrinės paramos programas (angl. *SAP – Structural Adjustment Programs*), skirtas besivystančioms ir rinkos ekonomiką kuriančioms šalims, siekiant stabilizuoti pagrindinius makroekonomikos rodiklius.

Analizės pagal lytį metodai vis labiau skverbiasi ir užima tinkamą vietą, kuriant valstybės makroekonominę politiką. Atskleidžiama analizės pagal lytį sąsaja su valstybės finansų formavimu – biudžetu ir pinigų politika, užsienio prekybos politika, gyventojų pajamų formavimu ir šalies konkurencingumo didinimu, ekonomikos augimu.

Galima teisėtai teigti, kad naujausias šiuolaikinis požiūris pasaulyje formuojant valstybės ekonominę politiką remiasi analizės pagal lytį taikymu. Atsirado ir nauja ekonomikos mokslo sritis – **lyčių ekonomika** ir atitinkamos jos sudėtinės dalys – išteklių paskirstymas pagal lytį, lyčiai jautrus biudžetas, užsienio prekybos politika lyčių aspektu, moterų ir vyrų užimtumo politika, dalyvavimas darbo rinkoje, pajamų politika pagal lytį, socialinės ekonominės plėtos strategijos ekspertizė lyčių aspektu, regioninė politika lyčių aspektu ir t. t.

Moterų teisių gynimas. Didžioji šios srities veiklos dalis orientuota į neoliberalios ekonominės politikos ir makroekonominės politikos prioritetų kritišką vertinimą.

Svarbi iniciatyva šia linkme buvo moterų organizacijos „Moterų požiūris į Pasaulio banką“ (angl. *Women's Eyes on the World Bank*), kuriai pradžią davė Pekino konferencija, įkūrimas. Judėjimas „Globalinė kampanija transformuojant Pasaulio banką moterų poreikių labui“ (angl. *Global Campaign to Transform the Bank to Meet Women's Needs*) siekia šių tikslų:

- išplėsti moterų atstovavimą Pasaulio banko veikloje;
- sukurti institucinius pagrindus, diegti kompleksinį lyčių aspektą į Pasaulio banko projektus ir programas;
- didinti banko investicijas į sveikatos apsaugą, švietimą, žemės ūkį, užimtumo skatinimą, finansinių paslaugų moterims plėtrą;
- didinti moterų skaičių vadovaujančiuose Pasaulio banko padaliniuose.

Kampanijai pavyko pasiekti svarių laimėjimų: pavyzdžiui, daugumoje Pasaulio banko projektų pavyko įteisinti ekspertizę pagal lytį.

Kitas tarptautinis forumas – „Moterų požiūris – Jungtinių Tautų internetas moterų pažangai ir įgalinimui“ (angl. *Women Watch – The UN Internet Gateway on the Advancement and Empowerment of Women*) – susibūrė Jungtinių Tautų Organizacijos pastangomis. Šiame forume nuolat rengiamos diskusijos lyčių ekonomikos klausimais.

Finansinių kreditų teikimas. Siekiant įgyvendinti Pekino rekomendacijas, vis daugiau moterų organizacijų naudojasi moterims skirtais finansiniais kreditais. Viena iš pirmųjų tarptautinių organizacijų, teikiančių kreditus moterims, tapo „Pasaulio moterų bankas“ (angl. *WWB – Women's World Banking*), kuri dabar veikia 40-yje pasaulio šalių. Šiandien ji teikia kredito paskolas, taip pat pagalbą rengiant verslo planus, programas.

Informacinė parama ir mokymų programos. Moterų nevyriausybinių organizacijų (NVO) išleidžia daugybę pranešimų, brošiūrų, bukletų, skirtų ekonominėms pastarojo dešimtmečio problemoms, struktūrinės plėtros programoms, paskolų politikai ir valstybės makroekonominėi politikai. Šiais klausimais rengiamos lyčių studijų mokymo programos.

Pvz., WIDE parengė lyčių studijų mokymo kursą moterims, gyvenančioms Europoje. Vadovėlis „Moterys rinkos ekonomikoje“ (angl. *Women in the Market: A Manual for Popular Economic Literacy*) pirmą kartą buvo išleistas 1998 m. ir dabar yra nuolat toliau leidžiamas ir papildomas.

Kurso tikslas – padėti moterims įvertinti ir nustatyti Europos moterų atsakomybę už priimamų makroekonominų sprendimų pasekmes ekonominiam vyrų ir moterų statusui. Nagrinėjamos valstybės biudžeto, monetarinės politikos, užsienio prekybos politikos problemos.

Šiuo metu **svarbiausi uždaviniai** lyčių lygybės srityje apima šiuos aspektus:

- **Moterų teisių, kaip žmogaus teisių sudėtinės dalies, pripažinimas ir visišką jų įgyvendinimas.**
- **Lygus moterų ir vyrų dalyvavimas politiniame ir visuomeniniame gyvenime.** Moterys ir vyrai turi dalyvauti priimamų sprendimų procese ir dalytis įvairia gyvenimo patirtimi, daryti pakeitimus visuomenės gyvenime. Moterys turi tapti matomos šalies istorijoje ir visuomeniniuose įvykiuose ar procesuose ne mažiau už vyrus.
- **Asmeninė ekonominė nepriklausomybė.** Tai susiję su vienodu mokėjimu už vienodą darbą, vienodomis galimybėmis gauti kreditus, vienodomis sąlygomis darbo rinkoje ir vienodu turto pasiskirstymu, atsižvelgiant į subalansuotas lyčių pozicijas ekonomikoje. Su asmeninės ekonominės nepriklausomybės poreikiu glaudžiai susijęs moterų ir vyrų šeimos ir darbo pareigų derinimas.
- **Švietimas yra vienas iš svarbiausių uždavinių sprendžiant lyčių lygybės klausimus,** nes apima būdus, kuriais visuomenė perduoda patirtį, žinias ir įgūdžius. Švietimo sistema ir visi jos elementai (mokytojai, mokyklos, vadovėliai, tyrimo institutai ir kt.) turi vienodai būti prieinami tiek mergaitėms, tiek berniukams ir deramai rūpintis ateities lyčių pamaina. Šiame kontekste žiniasklaida – ypač galingas instrumentas, galintis konsoliduoti ir teikti informaciją bei žinias.
- **Sąmoningumas lyčių lygybės požiūriu (angl. *Gender Competence*),** apimantis poreikį pašalinti visuomenėje egzistuojančią nelygybę, bendrą atsakomybę ir pareigas.

Apibendrinant galima pasakyti, kad šių uždavinių sprendimas – žmogaus teisių, demokratijos, ekonominės nepriklausomybės ir švietimo

srityje – pasiekiamas moterims ir vyrams dalijantis atsakomybe ir pareigomis, šalinant nelygybės apraiškas. Tai skatina kurti visuomenę, kurioje moterims ir vyrams užtikrinama gerovė visuomeniniame ir privačiame gyvenime. Taip pat tai yra būdas įgyvendinti ir gilinti demokratiją.

2. PASAULIO IR EUROPOS SĄJUNGOS LYČIŲ LYGYBĖS POLITIKA

2.1. Pekino veikslių platforma 1995 ir Moterų chartija 2010

Po Antrojo pasaulinio karo priimti tarptautiniai dokumentai – **Jungtinių Tautų Chartija** (1945 m. birželio 26 d.) ir **Visuotinė žmogaus teisių deklaracija** (1948 m. gruodžio 10 d.) – įtvirtino moterų ir vyrų lygybę kaip vieną iš pagrindinių žmogaus teisių. 1979 m. Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje buvo priimta **Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims** (angl. CEDAW – *The Convention of the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*). Ši konvencija yra dažnai įvardijama kaip tarptautinis moterų teisių įstatymas. Konvencija apibrėžė, kas yra moterų diskriminacija, ir nustatė nacionalinių veikslių darbotvarkę, siekiant panaikinti šią diskriminaciją.⁶⁵

Šioje konvencijoje sąvoka „moterų diskriminacija“ reiškia skirtumą, išimčių ar apribojimų darymą lyties atžvilgiu siekiant varžyti ir panaikinti pripažintas moterų teises ir pagrindines laisves, nepriklausomai nuo jų šeiminės padėties politinėje, ekonominėje, socialinėje, kultūrinėje, pilietinėje ar kurioje nors kitoje srityje, neleisti joms naudotis ar jas įgyvendinti lygiomis teisėmis su vyrais.⁶⁶ Priimdamos šią konvenciją, valstybės įsipareigojo imtis tam tikrų priemonių, kad panaikintų visų formų diskriminaciją prieš moteris.⁶⁷

- moterų ir vyrų lygybės principą įtraukti į savo teisinę sistemą, panaikinti visus diskriminuojančius įstatymus ir priimti atitinkamus įstatymus, draudžiančius moterų diskriminaciją;

⁶⁵ *Convention of the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)* [interaktyvus]. Jungtinių Tautų organizacija [žiūrėta 2011-05-07] <<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>>.

⁶⁶ *Jungtinių Tautų Konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims* [interaktyvus]. Jungtinių Tautų organizacija [žiūrėta 2011-05-07]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=25227&p_query=&p_tr2=>>.

⁶⁷ *Convention of the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)* [interaktyvus]. Jungtinių Tautų organizacija [žiūrėta 2011-05-07] <<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>>.

- įsteigti specialios jurisdikcijos valstybės institucijas, užtikrinančias efektyvią moterų apsaugą nuo diskriminacijos;
- užtikrinti, kad būtų pašalinti visi asmenų, organizacijų ir įmonių veiksmi, diskriminuojantys moteris.

„Konvencija numato, kad moterų ir vyrų lygybės realizavimo pagrindas – tai užtikrintas moterų priėjimas prie politinio ir visuomeninio gyvenimo ir lygios galimybės šiose srityse, įskaitant teisę balsuoti ir dalyvauti rinkimuose, taip pat ir lygus priėjimas prie švietimo, sveikatos apsaugos ir užimtumo. Valstybės sutinka imtis visų reikiamų priemonių, įskaitant teises ir laikinas specialiąsias priemones, kad moterys galėtų naudotis visomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis.

Ši konvencija yra tokia žmogaus teisių sutartis, kuri patvirtina reprodukcinės moterų teises, o kultūrą ir tradicijas laiko lemiamaisiais veiksniais, formuojančiais lyčių vaidmenis ir šeiminius santykius. Konvencija patvirtina moterų teises įgyti, pakeisti arba pasilikti savo ir savo vaikų pilietybę. Valstybės, be kita ko, įsipareigoja imtis atitinkamų priemonių kovai su visų formų prekyba moterimis ir su moterų išnaudojimu. Šalys, ratifikavusios arba prisijungusios prie šios konvencijos, įgyja legalią prievolę įgyvendinti šias nuostatas praktikoje. Jos taip pat įsipareigoja bent kartą per ketverius metus parengti nacionalines ataskaitas apie priemones, kurių buvo imtasi, siekiant laikytis sutarties įsipareigojimų.⁶⁸

2000 m. rugsėjo 8 d. buvo priimtas Konvencijos dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims Fakultatyvinis protokolai, kuriuo CEDAW komisijai suteikiama teisė nagrinėti asmenų pateiktus skundus dėl teisių pažeidimo. Iki šiol CEDAW ratifikavo 186 šalys (Lietuva – 1995 m.), iš kurių 98 ratifikavo Fakultatyvinį protokolą (iš jų ir Lietuva – 2004 m.).

Tačiau kertinis dokumentas, turintis strateginę reikšmę tolimai perspektyvai, buvo **Pekino veiksmų platforma**. Ketvirtosios pasaulinės moterų konferencijos metu Pekine 1995 m. rugsėjo mėn. priimta Pekino deklaracija ir veiksmų planas (PDVP). Į konferenciją, kurią organizavo Jungtinių Tautų Ekonominė ir socialinė taryba, susirinko atstovų iš

⁶⁸ *Convention of the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)* [interaktyvus]. Jungtinių Tautų organizacija [žiūrėta 2011-05-07] <<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>>.

daugiau kaip 180 pasaulio šalių. „Jų bendras tikslas buvo tęsti tarptautinės bendruomenės anksčiau pradėtą veiklą lyčių lygybės skatinimo srityje. Pagrindinis konferencijos uždavinys – numatyti tolesnius veiksmus siekiant suteikti daugiau galių moterims ir užtikrinti visateisį jų dalyvavimą visose visuomenės gyvenimo srityse.“⁶⁹

„Pekino deklaracija ir veiksmų platforma dar kartą patvirtino, kad moterų ir mergaičių žmogaus teisės yra neatimama, integrali ir nedaloma universalių žmogaus teisių dalis. Moterų pažanga ir pasiekimai moterų ir vyrų lygybės srityje yra žmogaus teisių objektas ir socialinio teisingumo sąlyga, ir neturėtų būti izoliuotai traktuojami kaip vien tik moterų klausimai.“⁷⁰

„Pekino deklaracija ir veiksmų planas – tai dokumentas, atspindintis XX a. pabaigos moterų problemas. Jo įgyvendinimas reikalauja, kad vyriausybės ir tarptautinė bendruomenė išpareigotų imtis veiksmų. Identifikuota 12 probleminių sričių, išreiškiančių aiškias esamas kliūtis moterų pažangos kelyje ir reikalaujančių imtis veiksmų: moterys ir skurdas; moterų švietimas ir profesinis mokymas; moterys ir sveikata; smurtas prieš moteris; moterys ir ginkluoti konfliktai; moterys ir ekonomika; moterys valdžioje ir priimant sprendimus; instituciniai mechanizmai; moterys ir žmogaus teisės; moterys ir žiniasklaida; moterys ir aplinkosauga; mergaičių problemos.

Pekino konferencijos veiksmų platforma didžiulį dėmesį skyrė ekonominei moterų būklei. Kaip išskirtinai svarbios buvo pažymėtos šios problemos:

- moterų diskriminacija darbo rinkoje;
- nepakankamas moterų darbo indėlio į ekonomiką įvertinimas;
- ribotos moterų galimybės gaunant ir panaudojant ekonominius išteklius.

⁶⁹ *Europos lyčių lygybės institutas* [interaktyvus]. Vilnius, 2014 [žiūrėta 2014-04-27]. <<http://eige.europa.eu/lt/content/frequently-asked-questions>>.

⁷⁰ *Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija valstybėms narėms dėl lyčių lygybės standartų ir mechanizmų CM/Rec(2007)17* [interaktyvus]. Europos Taryba, 2007 [žiūrėta 2011-05-21]. <[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec\(2007\)17&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec(2007)17&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75)>.

Atsižvelgdama į tai, kad Europos Sąjunga moterų ir vyrų lygybę laiko pagrindiniu principu, pasibaigus 1995 m. Ketvirtajai Jungtinių Tautų moterų konferencijai Pekine, Europos Taryba nurodė valstybėms narėms atlikti kasmetinę Pekino deklaracijos ir veiksmų plano peržiūrą. Nuo 1998 m. kiekviena Europos Tarybai pirmininkaujanti valstybė narė rengia ataskaitą dėl tam tikros probleminės Pekino deklaracijos ir veiksmų plano srities pažangos visose valstybėse narėse.⁷¹

Europos Sąjungoje priimti du esminiai Europos Tarybos dokumentai, reglamentuojantys žmogaus ir socialines teises: Europos žmogaus teisių konvencija (1950 m.) ir Europos socialinė chartija (1961 m., pataisyta 1996 m.), draudžianti diskriminaciją lyties pagrindu.

2010 m. vasario 25 d. Europos Parlamento rezoliucijoje „Pekinas +15 – Jungtinių Tautų veiksmų programa siekiant lyčių lygybės“ pabrėžiama, kad lyčių lygybė yra vienas iš pagrindinių Europos Sąjungos principų ir vienas iš Bendrijos tikslų ir uždavinių, o moterų ir vyrų lygybės klausimų integravimas visose jos veiklos srityse yra viena iš konkrečių Bendrijos uždavinių. Moterų ir vyrų lygybė kaip viena iš pagrindinių Europos Sąjungos vertybių yra įtvirtinta jos sutartyse (Europos Sąjungos sutarties 2 straipsnis ir 3 straipsnio 3 dalis bei Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 8 straipsnis⁷²).

Nuo to momento, kai 1957 m. Romoje buvo pasirašyta Europos ekonominės bendrijos steigimo sutartis, prasidėjo ilgas Europos Sąjungos kelias lyčių lygybės link. Romos sutartyje įtraukta nuostata dėl vienodo darbo užmokesčio už vienodą moterų ir vyrų darbą. Atšiauriomis pokario Europos sąlygomis visų pirma reikėjo užtikrinti ekonominę regiono gerovę, todėl to meto „lyčių lygybės politika buvo iš esmės orientuota į vienodo užmokesčio principo taikymą pagal Romos sutarties 119 straipsnį“.⁷³ Kylant žmonių „pragyvenimo lygiui, sparčiai išsibėgėjo ES socialinių teisių gerinimo procesas, daugiau dėmesio buvo skiriama demokratijai,

⁷¹ *Europos lyčių lygybės institutas* [interaktyvus]. Vilnius, 2014 [žiūrėta 2014-04-27]. <<http://eige.europa.eu/lt/content/frequently-asked-questions>>.

⁷² Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinės redakcijos (2008/C 115/01). [interaktyvus]. Liuksemburgas, 2008 [žiūrėta 2012-05-20] <http://www.ecb.int/ecb/legal/pdf/fxac08115ltc_002.pdf>.

⁷³ Reingardienė, J. *Lyčių lygybės strategija ir užimtumo politika Europos Sąjungoje*. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2004. 5 p.

žmogaus teisėms, pilietinei visuomenei ir kovai su diskriminacija“.⁷⁴ Todėl Europos Sąjunga nuolat plėtė ir savo politinių įsitikinimų bei įgaliojimų lyčių lygybės srityje ribas.

„Nuo to laiko **Europos Sąjunga lyčių lygybės srityje priėmė 13 direktyvų**. Jos apima vienodo požiūrio į vyrus ir moteris teisę darbo, darbo užmokesčio ir socialinės apsaugos srityse bei galimybę naudotis prekėmis ir paslaugomis. Jos suteikia ypatingą apsaugą nėščioms moterims ir neseniai pagimdžiusioms motinoms ir stengiasi nustatyti bendras normas savarankiška darbo veikla besiverčiančioms ir sutuoktiniams padedančioms moterims. <...> Visos direktyvos įstatymiškai yra privalomos Europos Sąjungos valstybėms narėms, kurios privalo įtraukti šiuos Bendrijos įstatymus į savo šalies įstatymus.“⁷⁵

1997 m. buvo pasirašyta Amsterdamo sutartis, kuri, be kita ko, „pavirtino lyčių lygybės skatinimo svarbą ir įformino išipareigojimą laikyti lyčių lygių galimybių integravimo principo“⁷⁶ bei „išplėtė Europos Komisijos įgaliojimus ir kompetencijas lyčių lygybės srityje“.⁷⁷

Europos Tarybos Ministrų komitetas ES valstybėms narėms išleido keletą svarbių **rekomendacijų**, įpareigojančių imtis veiksmų, siekiant įgyvendinti išipareigojimus dėl lyčių aspekto integravimo, įskaitant ir švietimo sistemą (Rekomendacija R(98)14 ir Rekomendacija CM/Rec(2007)13) dėl subalansuoto moterų ir vyrų dalyvavimo, priimanč politinius ir visuomeninius sprendimus (Rekomendacija Rec(2003)3) dėl lyčių lygybės standartų ir mechanizmų (Rekomendacija CM/REC(2007)17) ir kt.⁷⁸

Moterų chartija 2010. 2010 m. kovo 5 d., minėdama 15-ąsias Pekine vykusios Jungtinių Tautų pasaulinės moterų konferencijos deklaracijos ir

⁷⁴ *Nuo bendrosios rinkos iki žmonių Europos* [interaktyvus] [žiūrėta 2012-07-07] <http://europa.eu/50/news/article/080102_lt.htm>.

⁷⁵ *Europos Sąjungos lyčių lygybės įstatymas* [interaktyvus]. Liuksemburgas, 2008 [žiūrėta 2012-05-20] <<http://ec.europa.eu/social/search.jsp?langId=lt&menuType=basic>>.

⁷⁶ *EQUAL lyčių lygių galimybių integravimo vadovas* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2004 [žiūrėta 2012-05-20]. <http://ec.europa.eu/employment_social/equal_consolidated/data/document/gendermain_lt.pdf>.

⁷⁷ Bagdonas, A.; Lazutka, R.; Vareikytė, A.; Žalimienė, L. *Skirtingi, bet lygūs visuomenėje ir darbuotoje*. VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 2007. 154 p.

⁷⁸ *Tarptautiniai teisės aktai ir strateginiai dokumentai moterų ir vyrų lygybės klausimais* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2013 [žiūrėta 2013-11-20] <www.socmin.lt>.

veiksmų plano metines ir 30-ąsias Jungtinių Tautų konvencijos dėl moterų visų formų diskriminacijos panaikinimo metines, Europos Komisija priėmė **Moterų chartiją**, kurioje pabrėžė išsipareigojimą siekti lyčių lygybės ir stiprinti lyčių lygybės aspektą visose politikos srityse.⁷⁹ Chartiją inicijavo aukšti Europos Sąjungos vadovai: Europos Komisijos pirmininkas José Manuel Barroso ir Komisijos pirmininko pavaduotoja Viviane Reding.

Šioje politinėje deklaracijoje nustatytos penkios pagrindinės veiksmų sritys, o Komisija išsipareigojo į visų sričių politiką per artimiausius penkerius metus įtraukti lyčių lygybės aspektą ir imtis konkrečių lygybės skatinimo priemonių.

Chartijoje siekiama skatinti:

- 1) lygybę darbo rinkoje ir vienodą moterų ir vyrų ekonominę nepriklausomybę visų pirma remiantis 2020 m. Europos strategija;
- 2) vienodą darbo užmokestį už vienodą ir vienodos vertės darbą, bendradarbiaujant su valstybėmis narėmis, kad per artimiausius penkerius metus būtų gerokai sumažintas vyrų ir moterų darbo užmokesčio skirtumas;
- 3) lyčių lygybę priimant sprendimus, taikant ES skatinamąsias priemones;
- 4) orumą, neliečiamybę ir smurto dėl lyties panaikinimą, remiantis visapusiška politikos programa;
- 5) lyčių lygybę už ES ribų, šį klausimą iškeliant išorės santykių srityje ir tarptautinėse organizacijose.⁸⁰

Moterų chartija buvo papildyta **2010–2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategija**, kurią EK priėmė 2010 m. rugsėjo mėn.

⁷⁹ *2010–2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategija* [interaktyvus]. Europos Komisija. Briuselis, 2010-09-21. KOM(2010) 491 galutinis [žiūrėta 2013-03-31]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0491:FIN:LT:PDF>>.

⁸⁰ *Europos Komisija stiprina ryžtą siekti moterų ir vyrų lygybės* [interaktyvus]. Europos Komisija, Briuselis, 2010-03-05 [žiūrėta 2011-04-05] <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-10-237_lt.htm?locale=fr>.

2.2. Europos Sąjungos 2010–2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategija

2010 m. rugsėjo mėn. Europos Komisija priėmė **Moterų ir vyrų lygybės strategiją artimiausiems penkeriems metams**. Ši strategija – tai 2010–2015 m. Europos Komisijos darbo programa lyčių lygybės srityje.⁸¹

Šioje strategijoje, pagrįstoje **Moterų ir vyrų lygybės gairėmis (2006–2010 m.)** ir **Europos lyčių lygybės paktu (2011–2020)**, išdėstyti veiksmai pagal penkias **Moterų chartijoje** nustatytas prioritėtines sritis ir bendrieji klausimai, svarbūs visoms sritims. Strategijoje aprašyti kiekvienos prioritėtinės srities svarbiausi pokyčių ir pažangos skatinimo veiksmai, o pridėtamame tarnybų darbo dokumente pateikta išsamesnių pasiūlymų. Siūlomi veiksmai grindžiami lyčių aspekto integravimu (t. y. lyčių aspekto įtraukimu į visas politikos sritis) ir konkrečiomis priemonėmis. Šia strategija siekiama skatinti pokyčius nacionaliniu lygmeniu ir įtvirtinti bendradarbiavimą su kitomis Europos institucijomis ir suinteresuotomis šalimis.⁸²

Ši strategija remia lyčių lygybės aspekto įtraukimą į strategiją „Europa 2020“ ir pabrėžia, kad **lyčių lygybė prisideda prie ekonominio augimo ir tvarios plėtros**.

Europos Komisijos kasmetinės ataskaitos „Moterų ir vyrų lygybė“. Europos Komisija kiekvienais metais Europos Vadovų Tarybai rengia Moterų ir vyrų lygybės ataskaitą, kurioje nurodoma per praėjusius metus padaryta pažanga lyčių lygybės srityje ir pristatomi būsimi uždaviniai bei prioritetai. 2010 m. ataskaita ypatinga tuo, kad tai pirmoji metinė ataskaita, parengta priėmus strategiją „Europa 2020“ ir Komisijos naująją Moterų ir vyrų lygybės strategiją 2010–2015 m.

Šioje ataskaitoje pristatoma pastarojojo meto lyčių lygybės raida ES, pateikiami statistiniai duomenys iš visų aprėptų sričių ir nurodomi naujaisi pokyčiai, įvykę valstybėse narėse. Joje apibūdinama esama padėtis penkiose prioritėtinėse srityse, apibrėžtose Moterų chartijoje ir Moterų

⁸¹ *Didesnė lyčių lygybė skatina ekonomikos augimą, rašoma Europos Komisijos ataskaitoje* [interaktyvus]. Europos Komisija. Briuselis, 2012-04-16. [žiūrėta 2012-07-16] <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-371_lt.htm>.

⁸² *2010–2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategija* [interaktyvus]. Europos Komisija. Briuselis, 2010-09-21. KOM(2010) 491 galutinis [žiūrėta 2013-03-31]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0491:FIN:LT:PDF>>.

ir vyrų lygybės strategijoje 2010–2015 m., t. y. vienoda ekonominė nepriklausomybė; vienodas užmokestis už vienodą arba vienodos vertės darbą; lyčių lygybė priimant sprendimus; orumas, neliečiamybė ir smurto dėl lyties panaikinimas bei lyčių lygybė už ES ribų.

Ši ataskaita buvo pristatyta 2011 m. kovo 7 d. vykusiame Užimtumo, socialinės politikos, sveikatos ir vartotojų reikalų tarybos (EPSCO) posėdyje ir ja buvo grindžiamos diskusijos plėtojant lyčių lygybės dialogą.⁸³ Taryba kaip savo išvadas priėmė naują **Europos lyčių lygybės paktą (2011–2020 m)**. „Naujajame pakte <...> dar kartą patvirtinami ES įsipareigojimai pašalinti lyčių nelygybę užimtumo, švietimo ir socialinės apsaugos srityje, propaguoti geresnę moterų ir vyrų profesinio bei asmeninio gyvenimo pusiausvyrą ir kovoti su visų formų smurtu prieš moteris. Jame valstybės narės ir Sąjunga primygtinai raginamos imtis veiksmų, įgyvendinant priemones, kuriomis siekiama:

- pašalinti lyčių stereotipus, užtikrinti vienodą užmokestį už vienodą darbą ir skatinti vienodą moterų ir vyrų dalyvavimą priimant sprendimus;
- geriau teikti tinkamas ir aukštos kokybės vaikų priežiūros paslaugas ir skatinti lanksčias darbo sąlygas;
- stiprinti smurto prieš moteris prevenciją ir nukentėjusiųjų apsaugą ir sutelkti dėmesį į vyrų ir berniukų vaidmenį siekiant panaikinti smurtą prieš moteris.

Šis paktas turi svarbų ekonominį aspektą, ir visos valstybės narės sutarė didinti tiek moterų, tiek vyrų užimtumo lygį strategijos „Europa 2020“ kontekste. Todėl valstybės narės raginamos propaguoti lyčių lygybės politiką, ypač ES užimtumo gairių srityje. Be to, Komisijos ir Tarybos prašoma lyčių lygybės aspektą įtraukti į ES metinę augimo apžvalgą ir dar kartą patvirtinama, kad svarbu lyčių aspektą integruoti į visų sričių politiką, įskaitant ES išorės veiksmus.“⁸⁴

⁸³ *Europos Komisijos ataskaita Tarybai, Europos Parlamentui, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui. Moterų ir vyrų lygybė* (2010 m.). {SEC(2009) 1706} [interaktyvus]. Briuselis, 2009-12-18 [žiūrėta 2011-03-06] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0694:FIN:LT:PDF>>.

⁸⁴ *Užimtumas, socialinė politika, sveikatos ir vartotojų reikalai* [interaktyvus]. Briuselis, 2011-03-07. [žiūrėta 2011-04-07] <http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-11-52_lt.htm>.

2.3. Lyčių lygybės įgyvendinimo metodologija – lyčių aspekto integravimo strategija

2.3.1. Lyčių aspekto integravimo strategijos prielaidos

Lyčių aspekto integravimo strategija, kaip nauja koncepcija, pirmą kartą tarptautiniuose dokumentuose pasirodė po trečiosios Jungtinių Tautų pasaulinės moterų konferencijos (Nairobis, 1985). Strategija buvo pateikta kaip priemonė, skatinanti moterų vaidmens vystymąsi ir moterų vertybių integravimą bei raidą. 1995 m. Jungtinių Tautų Ketvirtojoje Pasaulinėje moterų konferencijoje Pekine lyčių aspekto integravimo strategija buvo paremta Veiksmų planu (angl. *Platform for Action*), priimtu konferencijos pabaigoje. Veiksmų platforma paragino skatinti lyčių aspekto integravimo politiką. Daugelis šalių, vadovaudamosi Pekino veiksmų platforma, parengė nacionalinius lyčių aspekto integravimo strategijos įgyvendinimo veiksmų planus.

Iš pradžių lyčių aspekto integravimo strategijos koncepcija buvo taikoma daugiausia tarptautinėse organizacijose. 1995 m., rengdamasi Pekino konferencijai, Europos Taryba nusprendė sudaryti lyčių aspekto integravimo strategijos specialistų darbo grupę, kurios uždavinys buvo parengti lyčių aspekto integravimo strategijos koncepcinius pagrindus ir metodologiją.

Įgyvendinant lyčių aspekto integravimo strategiją, kyla daugelis problemų, susijusių su neadekvačiu jos suvokimu, netikslia metodologija, procedūromis, priemonėmis, taip pat politinės valios stoka. **Pagrindinės problemos** yra šios:⁸⁵

- **Neadekvatus lyčių aspekto integravimo koncepcijos suvokimas.** Tai reiškia, kad ši strategija kartais gali būti traktuojama kaip nauja strategija, kuri pakeičia jau esamą – specifinę, ribotą ir tikslinę lyčių lygybės politiką, taikomą specifinėms moterų problemoms spręsti. Todėl kai kurioms vyriausybėms tai gali būti pretekstas nustoti vykdyti buvusias specifines, tikslines priemones lyčių lygybės klausimais.

⁸⁵ Parengta pagal *Gender Mainstreaming. Conceptual framework, methodology and presentation of good practices* [interaktyvus]. Strasbūras, 1998 [žiūrėta 2013-09-15], p. 17–18. <http://www.gendermainstreaming-planungstool.at/_lcms_/downloadarchive/00003/Europarat.pdf>.

Tačiau lyčių aspekto integravimo strategija reiškia, kad specifinė lyčių lygybės politika turi būti taip pat tęsiama, t. y. fragmentiška lyčių lygybės politika, kuri buvo taikoma tam tikrose srityse, neturi dingti.

- **Klaidingas lyčių lygybės traktavimas.** *Lyčių lygybė* reiškia, kad abi lytys privalo turėti vienodus įgaliojimus ir vienodai dalyvauti visose viešojo ir privataus gyvenimo srityse. Lyčių lygybė yra priešybė lyčių nelygybei, o ne lyčių skirtumams. *Lyčių lygybės tikslas* – skatinti moterų ir vyrų visavertį dalyvavimą visuomeniniame gyvenime.

Lyčių lygybė Europoje apibrėžiama kaip įteisintos įstatymais (*de jure*) lygios galimybės, lygios teisės bei jų vienodas traktavimas visose privatus ir viešojo gyvenimo srityse. **Šiuo metu pripažinta, kad įteisinta įstatymais lygybė (*de jure*) savaime dar anaiptol nereiškia realios lygybės (*de facto*).** Lyčių lygybė – ne tas pats, kas antidiskriminacija. Tai ne tik *de jure* lygybė, reiškianti, kad lyčių nelygybė įstatymais yra pašalinta. Lygybė privalo būti skatinama teigiamais veiksmais, priemonėmis, diegiant lyčių aspekto integravimo strategiją. Tikslas – lygybė, kaip pozityvi teisė, arba lygybė *de facto*, gerbianti moterų ir vyrų teisę į įvairovę, skirtingumą, bet taip pat nustatanti, kad moterys ir vyrai yra laisvi individai. **Lyčių aspekto integravimo strategija apima lyčių problemas ir neapsiriboja vien tik moterų klausimais. Ši strategija reikalauja atsižvelgti į moterų ir vyrų santykius, o ne skirstyti funkcijas pagal lytį.**

- **Fragmentiškas, o ne sisteminis požiūris į lyčių lygybės aspektą.** Anksčiau lyčių lygybės klausimai buvo sprendžiami vienintelės lyčių lygybės institucijos, atsakingos už visą lyčių lygybės politiką, o šiuo metu kiekviena sritis turi turėti savo lyčių lygybės ekspertus. Taigi ši lyčių aspekto strategija turi būti įgyvendinama visose srityse, o ne kokioje nors vienoje konkrečioje srityje. **Lyčių aspekto integravimo strategija yra novatoriškas lyčių lygybės perspektyvos integravimo metodas, kuris apima glaudų atskirų struktūrinių padalinių bendradarbiavimą, taip pat jis gali apimti politinių procesų reorganizavimą, naujų visuomeninių organizacijų bendradarbiavimą.** Kitaip tariant, lyčių aspekto integravimo strategija reiškia procedūrinius pokyčius, tokius kaip požiūrio į politikos formavimą pakeitimą, organizacinės kultūros pokyčius ir naujas bendradarbiavimo bei konsultacijų formas.

- **Lyčių lygybės nustatymo ir vertinimo problema.** Ji atsiranda įgyvendinant lyčių aspekto integravimo strategiją. Adekvačių rodiklių ir nustatymo metodų stoka gali apsunkinti lyčių aspekto integravimo strategijos diegimą. Lyčių aspekto integravimo strategijai parengti reikia ne tik naujų rodiklių, bet ir pritaikyti jau esamus, peržiūrėti statistinius duomenis ir įtraukti naujus lyčių rodiklius. Pavyzdžiui, šiuo metu plačiai žinomi: lyčių plėtros indeksas (angl. *Gender-related Development Index – GDI*) įtraukia lyčių nelygybės aspektus į žmogiškųjų išteklių plėtros indeksą (angl. *Human Development Index – HDI*); lyčių įgalinimo matas (angl. *Gender Empowerment Measure – GEM*) nustato moterų sprendimų priėmimų įtaką ekonomikai ir politikai; moterų, užimančių vadovaujamus postus ministerijose, dalis apibūdina moterų dalyvavimą priimant politinius sprendimus (angl. *Gender-Specific Percentages in Ministerial Positions*); moterų ekonominio aktyvumo rodiklis atskleidžia moterų dalyvavimo ekonomikoje mastą (angl. *Gender-Specific Economic Participation Rates*).
- **Profesionalumo ir kompetencijos stoka.** Tradiciškai suvokiamo lyčių lygybės proceso dalyviai yra lyčių lygybės ekspertai. Įgyvendinant lyčių aspekto integravimo strategiją, lyčių lygybės klausimai apima visus institucinius padalinius. Todėl gali trūkti profesionalų, turinčių pakankamai žinių ir kompetencijos, gebančių formuoti lyčių aspekto integravimo politiką, ypač kai priimant sprendimus dalyvauja tiek mažai moterų. Todėl, siekiant, kad lyčių aspekto integravimo strategija būtų sėkmingai įgyvendinta praktikoje, turi būti organizuotas mokymo procesas, rengiami įvairių sričių lyčių lygybės specialistai.
- **Deklaratyviai grindžiama lygių galimybių įgyvendinimo strategija.** Tai grėsmė, kad vyriausybės gali priimti sprendimą, jog lygybė turi būti integruota į visas politikos sritis, tačiau daugiau nieko ir nedaryti, arba tik dirbtinai remti lyčių aspekto integravimo strategijos iniciatyvas. Lyčių aspekto integravimas yra moderni strategija, tačiau ji negali egzistuoti pati sau. Tikslas – realiai įgyvendinti lyčių lygybę. Lyčių aspekto integravimo strategijai įgyvendinti reikia politikų valios ir tvirto sutarimo siekiant pašalinti ne tik egzistuojančią moterų ir vyrų nelygybę, bet ir jos priežastis. Tai apima ir politinę valią, nukreiptą į būtinų finansinių ir žmogiškųjų išteklių liberalizavimą. Kadangi lyčių aspekto integravimo strategija apima įprastines

politikos sritis ir veikėjus, **būtina numatyti finansinius išteklius ir įgyvendinančias institucijas, ir į tai turi būti atsižvelgiama planuojant valstybės biudžetą.** Neskiriant pakankamai lėšų lyčių aspekto integravimo strategijai, gerų rezultatų pasiekti sunku ir tai gali diskredituoti ją, kaip strategiją, siekiant lyčių lygybės.

Lyčių aspekto strategijos įgyvendinimą įvairiose šalyse lemia ideologiniai, instituciniai, politiniai ir teisiniai veiksniai. Istorinis lyčių darbo pasidalijimas, susiklostę vyriškumo ir moteriškumo stereotipai yra pagrindinės beveik visose šalyse minimos lyčių aspekto integravimo politikos problemos.

Lyčių aspekto integravimo strategija (angl. *Gender Mainstreaming*) – tai politinių procesų reorganizavimas, tobulinimas, plėtra ir vertinimas, siekiant, kad politiką formuojantys asmenys įtrauktų lyčių lygybės aspektą į visas politikos sritis visais lygiais ir visuose etapuose. Tai yra oficialus 1998 m. Europos Tarybos patvirtintas lyčių aspekto integravimo strategijos apibrėžimas.

Pagal Jungtinių Tautų vystymo programos apibrėžimą lyčių lygybės įgyvendinimas yra socialinio teisingumo nuostata, būtina lygiateisiškumo ir stabilaus žmogaus vystymosi sąlyga.

Lyčių aspekto integravimo strategijos apibrėžimas akcentuoja šios strategijos tikslą, procesą, objektus ir subjektus. Lyčių aspekto integravimo strategijos objektas yra politika visais lygmenimis, visais etapais. Aktyvūs lyčių aspekto integravimo strategijos subjektai yra įprasti veikėjai. Lyčių aspekto integravimo strategija gali reikšti, kad politiniai procesai reorganizuojami taip, kad įprastiniai veikėjai žinotų, kaip inkorporuoti lyčių perspektyvą. Tai taip pat gali reikšti, kad lyčių lygybės klausimai inkorporuojami į politinius procesus, įtraukiant šių klausimų išmanymą kaip normalų reikalavimą politikams.

Šis apibrėžimas taip pat akcentuoja būdą, kuriuo lyčių aspekto integravimo strategija atmeta specifinės lyčių lygybės politikos trūkumus. Lyčių aspekto integravimo strategija implikuoja platesnį ir labiau atitinkantį lyčių lygybės apibrėžimą, įvertinant skirtumus ir įvairovę. Pabrėžiant politinių procesų organizavimo, reorganizavimo, tobulinimo, plėtos poreikį, lyčių aspekto integravimo strategija sudaro galimybę mesti iššūkį maskulinistinėms tendencijoms, kuriomis apibūdinama

visuomenė, ir struktūriniam lyčių nelygybės pobūdžiui. Lyčių aspekto integravimo strategija taip pat padeda suaktyvinti lyčių lygybės temą, panaikindama lyčių lygybės institucinių mechanizmų izoliaciją, ir į subalansuotos visuomenės kūrimą įtraukia daugiau ir naujų veikėjų. Taigi, lyčių santykių transformavimo lyčių lygybės link procesas gali būti pagreitinamas ir sustiprintas.

Ambicinga lyčių aspekto integravimo strategija privertė ES valstybes nares peržūrėti savąsias lyčių lygių galimybių politines nuostatas, užimtumo strategijas, socialinės gerovės sistemas ir jų siūlomas skirtingas lyčių gerovės priemones. Unikalūs istoriniai ir sociokultūriniai veiksniai, skirtingos įvairių šalių socialinės gerovės ir užimtumo sistemos, įvairios diskusijos ir paskutiniųjų dešimtmečių politinės ambicijos transformavo ES šalių socialinę ir užimtumo politiką bei suformavo savitą kiekvienos šalies lyčių lygybės sampratą ir priemones šiam tikslui pasiekti.⁸⁶

Kaip rodo atskirų šalių nacionalinės ataskaitos, lyčių aspekto integravimo strategijos samprata ir įgyvendinimas atskirose ES valstybėse narėse skiriasi. Vienose šalyse ji vis dar suprantama tik lygių galimybių ar lygybės prasme, kitose siekiama vienodo dalyvavimo, vykdomi politikos įgyvendinimo monitoringo ir poveikio lytims vertinimai ar net valstybinių institucijų reformos. Kad ir kaip ten būtų, ši strategija – tai radikalus iššūkis visai patriarchalinei sistemai, kuri akivaizdžiai ar subtiliai priešinasi radikalioms reformoms ir privers dar ne vieną dešimtmetį laukti jos suvokimo, kad ilgalaikiai moterims palankūs pokyčiai yra didelis ne tik moterų, bet ir vyrų laimėjimas.⁸⁷

Svarbu suvokti, kuo skiriasi lyčių aspekto integravimo strategija (angl. *Gender Mainstreaming*) nuo „tradicinės“ lyčių lygybės politikos (angl. *Gender Equality Policy*). Pasak Europos Tarybos ekspertų, „**kai lyčių aspekto integravimas yra minimas kaip nauja strategija siekiant lyčių lygybės, visada pabrėžiama, kad ji ne pakeičia, o papildo „tradicinę“ lyčių lygybės politiką.** Pagrindinis lyčių aspekto integravimo strategijos ir specifinės lyčių lygybės politikos skirtumas pasireiškia atsižvelgiant į tai, kokie veikėjai dalyvauja ir kokia yra pasirenkama politika. Tradicinės lyčių lygybės politikos išėities taškas yra specifinė problema, kylanti dėl

⁸⁶ Reingardienė, J. *Lyčių lygybės strategija ir užimtumo politika Europos Sąjungoje*. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2004. p. 5.

⁸⁷ *Ibid.*, p. 10.

lyčių nelygybės. Nustačius problemą, lyčių lygybės aparatas formuoja atitinkamą jos sprendimo politiką. Tuo tarpu lyčių aspekto integravimo strategijos išėties taškas yra jau egzistuojanti politika. Šis politinis procesas yra perorganizuojamas tokiu būdu, kad jame dalyvaujantys veikėjai atsižvelgtų į lyčių perspektyvą. Pasiekiamas lyčių lygybės tikslas“.⁸⁸

Europos Komisijos leidinyje „Lyčių lygių galimybių integravimo vadovas“ (2004) pabrėžiama, kad „lyčių aspekto integravimo principu pripažįstama, kad specialiai moterims skirtos iniciatyvos (priemonės, programos) reikalingos, bet vien jų neužtenka, kad įvyktų esminių pokyčių. Norint su šaknimis išrauti įsigalėjusias ir neretai užslėptas nelygybės priežastis, būtina iš esmės persvarstyti visuomenės struktūrų, įprastos praktikos, vyrų ir moterų santykių temas. Pagrindinį dėmesį šis principas skiria socialiniams moterų ir vyrų skirtumams – „išmoktiems“ skirtumams, per tam tikrą laiką kintantiems skirtumams ir įvairioms kultūroms būdingiems skirtumams“.

Esminės lyčių nelygybės priežastys susijusios su socialine struktūra, institucijomis, vertybėmis ir įsitikinimais, kurie vis labiau trikdo moterų ir vyrų veiklos pusiausvyrą. Todėl problema yra ne ta, kaip į įvairius procesus įtraukti moteris, o kaip tuos procesus pakeisti, kad juose atsirastų erdvės ir moterims, ir vyrams.

Negalima nuneigti lyčių aspekto integravimo strategijos svarbos. **Ši strategija – fundamentinė, novatoriška ir kurianti pridėtinę vertę ekonominiuose socialiniuose visuomenės procesuose.** Lyčių aspekto integravimo strategija užtikrina geresnę valdymo kokybę: geresnį aprūpinimą informacija, rengiant politikos programas, ir atitinkamai geresnį valdymą. Ji verčia suabejoti teiginiu, kad politika yra neutrali lyties atžvilgiu – tokia iš tikro ji niekada nebūna – ir atskleisti paslėptas realybės ir vertybių prielaidas. Lyčių aspekto integravimo strategija prisideda prie politikos proceso didesnio skaidrumo ir atvirumo. Ji įtraukia visuomenę į politiką: dalyvauja ir moterys, ir vyrai. Tokiu būdu efektyviau panaudojami visi žmogiškieji ištekliai, lyčių lygybės klausimai tampa matoma,

⁸⁸ *Gender Mainstreaming. Conceptual framework, methodology and presentation of good practices.* Strasbourg, May 1998. Council of Europe, [interaktyvus] [žiūrėta 2011-07-07] 15 p. <http://www.gendermainstreaming-planungstool.at/_lccms_/downloadarchive/00003/Europarat.pdf>.

prioritetine ir visuomenės sprendžiama problema, atsižvelgiama į moterų ir vyrų poreikių bei interesų įvairovę, politika tampa labiau diferencijuota.

Diegiant lyčių aspekto integravimo strategiją praktikoje, skiriami keturi integravimo etapai, kuriais gali pasinaudoti politiką formuojantys asmenys.⁸⁹

1 etapas. Pasirengimas. Pirmajame etape daugiausia dėmesio skiriama įgyvendinimui ir organizavimui, taip pat informuotumui ir atsakomybės didinimui – visi šie aspektai gali būti laikomi būtinomis sėkmingo lyčių aspekto integravimo prielaidomis. Lyčių aspekto integravimo įgyvendinimas ir organizavimas apima tikslų ir siekių formulavimą, planavimą, biudžeto sudarymą ir visų proceso dalyvių pareigų bei atskaitomybės apibrėžimą. Informuotumas apima mokymus, o atsakomybės didinimas suprantamas kaip procesas, kurio metu interesų grupės lyčių aspekto integravimą turėtų įtraukti į visus savo uždavinius ir pareigas.

2 etapas. Informacijos apie lyčių skirtumus rinkimas. Šis etapas yra atitinkamų duomenų rinkimas apie moterų ir vyrų padėtį. Siekiant įvertinti esamą lyčių nelygybę ir nustatyti sritis, kurioms reikia skirti daugiausia dėmesio, svarbu aprašyti realią situaciją ir gauti informacijos apie lyčių (ne)lygybės tendencijas. 1998 m. Europos Komisija išskyrė keturias lyčių nelygybės vertinimo dimensijas:

- **dalyvavimas** – tai lyčių santykis konkrečioje grupėje arba populiacijoje, kuriai taikoma kuriama strategija. Norint jį nustatyti reikia surinkti informaciją apie tai, koks yra vyrų ir moterų santykis, pavyzdžiui, bedarbių, neįgaliųjų arba pagal lanksčias sutartis dirbančiųjų grupėse. Jei strateginės priemonės taikomos konkrečioms pažeidžiamų asmenų grupėms, reikėtų atsižvelgti ir į galimas skirtingas pasekmes vyrams ir moterims;
- **ištekliai** – diskriminacija pagal lytį pasireiškia ir skirstant išteklius, kaip antai: laiką, erdvę, informaciją ir lėšas, politinę ir ekonominę įtaką, kvalifikacijas, transportą, viešąsias paslaugas ir t. t.;
- **normos ir vertybės** – jos formuoja lyčių vaidmenis, lyčių pasiskirstymą darbo rinkoje, taip pat moterų ir vyrų nuostatas bei elgseną ir iš

⁸⁹ *Lyčių aspekto integravimo vadovas. Užimtumo, socialinės įtraukties ir socialinės apsaugos politikos kryptys* [interaktyvus]. Liuksemburgas, 2008 [žiūrėta 2010-06-09] <<http://ec.europa.eu/social/keyDocuments.jsp?advSearchKey=Lyčių+aspekto+integravimo+vadovas&mode=advancedSubmit&langId=lt&search=Search>>.

dalies lemia ir nevienodą vertę, priskiriamą vyrams ir moterims arba vyriškoms ir moteriškoms savybėms;

- **teisės** – jos susijusios su tiesiogine ir netiesiogine diskriminacija pagal lytį, su žmogaus teisėmis ir prieiga prie teisingumo teisinėje, politinėje ir socialinėje ekonominėje terpėse.

3 etapas. Politikos poveikio vertinimas. Vertinamas galimas politikos poveikis lytims atsižvelgiant į dalyvavimą, išteklius, normas, vertybes ir teises. Dalyvavimo atveju svarbu atsižvelgti tiek į kiekybinius, tiek į kokybinius aspektus. Pavyzdžiui, darbo vietų kūrimo programos gali būti skirtos moterims. Lyčių lygybės požiūriu tai galima vertinti palankiai. Tačiau jei problemų kyla dėl darbo kokybės (pvz., darbo valandų ir užmokesčio), tokios programos gali tik sustiprinti lyčių nelygybę. Kalbant apie priėjimą prie išteklių, svarbu atsižvelgti ne tik į poveikį namų ūkių ištekliams, bet ir individualiems ištekliams. Socialinių normų ir vertybių lygmeniu suderinimo politika turėtų skatinti vyrų dalyvavimą namų ūkio darbuose. Jei suderinimo politika bus skirta tik moterims, išaugs tradicinė neapmokamo darbo pasidalijimo nelygybė, o dėl to gali sustiprėti su tuo susijusios socialinės normos. Teisių srityje reikėtų įtraukti globos ir darbo teises.

4 etapas. Politikos pertvarkymas. Jei nustatoma, kad politika daro neigiamą poveikį lyčių lygybei arba neturi jokie poveikio, būtina nuspręsti, kaip galima ją pertvarkyti, kad ji skatintų lyčių lygybę. Pertvarkyti politiką ypač svarbu, jei lyčių skirtumai dideli ir turi didelę įtaką moterų gyvenimo galimybėms. Pertvarkymas nebūtinai reiškia, kad reikia atlikti esminius pokyčius. Pavyzdžiui, aktyvioje darbo rinkos politikoje gana paprasta, bet veiksminga priemonė yra paslaugų dirbantiems tėvams ir motinoms teikimas. Kitos sritys gali būti sudėtingesnės, pavyzdžiui, siekiant sumažinti vertikaliąją ir horizontaliąją segregaciją reikia daugialypio požiūrio, apimančio daugiau nei vieną politikos sritį.

Europos Komisija teigia, kad lyčių aspekto integravimas:⁹⁰

- skirtas skurdui mažinti, ekonominei plėtrai skatinti ir pilietiškumui stiprinti,

⁹⁰ *EQUAL lyčių lygių galimybių integravimo vadovas* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2004 [žiūrėta 2013-09-09]. <http://ec.europa.eu/employment_social/equal_consolidated/data/document/gendermain_lt.pdf>.

- tai procesas, kuriam būtina iniciatyva ir kuriuo siekiama spręsti nelygybės problemas, dėl kurių gali atsirasti ir atsiranda bet kurios lyties diskriminacija,
- siejamas su pagrindinėmis ekonominėmis ir socialinės politikos programomis, pagal kurias skirstomi svarbiausi ištekliai,
- yra reikšmingas ekonominiu požiūriu, nes užtikrina, kad tiek moterys, tiek vyrai yra aktyvūs ir naudoja visą prieinamą produktyvią darbo jėgą,
- tai kitas žingsnis siekiant lygybės,
- pripažinimas, kad lytis – viena iš svarbiausių organizacinių visuomenės ypatybių, kuri daro įtaką žmogaus gyvenimui nuo pat gimimo,
- suponuoja vyriško ir moteriško tapatumo pripažinimą,
- pripažinimas, kad vyro ir moters gyvensena skiriasi, todėl skiriasi ir jų poreikiai, patirtis ir prioritetai,
- reikalauja harmoningai paskirstyti moterų ir vyrų atsakomybę,
- reikalauja ryžtingų politinių veiksmų ir aiškių veiklos rodiklių,
- nebus įgyvendintas per vieną naktį, nes tai tęstinis procesas.

2.3.2. Lyčių aspekto integravimo strategijos įgyvendinimo iššūkiai Europos Sąjungoje

Viešai pripažįstama, kad lyčių lygybės pažanga Europos Sąjungoje išlieka lėta, nepaisant tvirtų politinių įsipareigojimų diegti lyčių aspekto integravimo strategiją. Įgyvendinant naujoves politiniame, visuomeniniame, ekonominiame gyvenime visada susiduriama su sunkumais. Diegiant lyčių aspekto integravimo strategiją, daugiausia problemų kyla dėl šių priežasčių:⁹¹

- **dėl neteisingo lyčių aspekto integravimo koncepcijos supratimo** – neįsisąmoninus, kad lyčių aspekto integravimo strategija nėra tik įprastinės lyčių lygybės politikos pakaitalas, o, priešingai – jos tąsa ir papildinys, gali kilti grėsmė, kad vyriausybė liausis vykdydžiusi specifinę lyčių lygybės politiką. Pabrėžtina, kad siekiant įgyvendinti lyčių

⁹¹ *Gender Mainstreaming. Conceptual framework, methodology and presentation of good practices* [interaktyvus]. Strasbūras, 1998 [žiūrėta 2013-09-15], p. 17–18. <http://www.gendermainstreaming-planungstool.at/_lccms_/downloadarchive/00003/Europarat.pdf>.

aspekto integravimo strategiją yra būtinas įprastos lyčių lygybės politikos tęstinumas;

- **dėl platesnės lygybės koncepcijos poreikio** – lyčių lygybė nėra anti-diskriminacija ir ne tik lyčių lygybė *de jure*. Svarbiausias tikslas – tai lygybė kaip neabejotina teisė arba lygybė *de facto*, gerbiant moterų ir vyrų teises į įvairovę bei skirtumus ir pabrėžiant, kad moterys ir vyrai yra laisvi individai. Lyčių aspekto integravimas neapsiriboja tik moterų klausimais – jis apima sudėtingus socialinius moterų ir vyrų santykius, integruojant lyčių perspektyvą į visus politinius, ekonominius ir visuomeninius procesus;
- **dėl vyraujančio požiūrio į politikos formavimą** – diegiant lyčių aspektą, būtini procedūriniai politikos formavimo ir organizacinės kultūros pokyčiai. Kyla poreikis kurti naujus konsultavimosi ir bendradarbiavimo kanalus įtraukiant naujus išorinius politikos veikėjus – nevyriausybinės organizacijas;
- **dėl adekvačių politinių priemonių ir metodikos trūkumo** lyčių aspekto integravimas gali būti netinkamai įgyvendinamas arba iš viso neįgyvendinamas. Būtina plėtoti naujas politines priemones arba adaptuoti jau egzistuojančias, pavyzdžiui, išnagrinėti statistikos duomenis ir integruoti lyčių aspektą kaip naują kintamąjį;
- **dėl žinių lyčių lygybės klausimais trūkumo** – įgyvendinant lyčių aspekto integravimo strategiją būtina organizuoti visų politiką formuojančių asmenų mokymo procesą lyčių lygybės klausimais. Tik išmanantys šią problematiką ir metodologiją politikai ir valdininkai turės pakankamai galimybių diegti lyčių aspektą realiame gyvenime;
- **dėl vyriausybės neveiklumo pavojaus – tik kalbant apie lyčių aspektą, bet realiai jo nediegiant.** Lyčių aspekto integravimo strategija reikalauja politinės valios ir tvirto valdžios atstovų įsipareigojimo ne tik atitaisyti egzistuojantį moterų ir vyrų disbalansą, bet ir įveikti jo priežastis. Be daugelio kitų aspektų, tai apima ir finansinių bei žmogiškųjų resursų skyrimą lyčių aspektui diegti praktikoje.

Reikšmingiausias ir sėkmingiausias lyčių aspekto integravimo pavyzdys iš Europos Sąjungos šalių yra Švedija. Švedijos Vyriausybė prisiėmė kolektyvinę atsakomybę, siekiant lyčių lygybės politikos tikslų, – kiekviena ministerija yra atsakinga: už lyčių lygybės perspektyvos integravimą į

jos kuruojamą sritį. Švedijos lyčių lygybės ministras (angl. *the Minister for Gender Equality*) koordinuoja darbą ir yra atsakingas už veiklos tęstinumą ir lyčių politikos plėtrą.

Kaip teigiama Švedijos pramonės, užimtumo ir komunikacijų ministerijos informacinėje atmintinėje (1999)⁹², jau nuo 1994 m. Švedijos Vyriausybė kasmetinėje politikos ataskaitoje skelbia politinę nuostatą, kad lyčių lygybės perspektyva turi prasiskverbti į visus Vyriausybės vykdomos politikos aspektus. Anksčiau buvo koncentruojamasi ties specialiosiomis priemonėmis, kovojant su diskriminacija lyties pagrindu, bei veikiami prieš nevienodas moterų ir vyrų gyvenimo sąlygas, pasitelkiant įstatymų leidimą ir aktyviasias priemones (taip pat ir pozityviąją diskriminaciją). Pažymėtina, kad jau nuo 1994 m. veikla lyčių lygybės srityje tapo kasdieniniu politiniu ir administraciniu darbu. Šiam naujam požiūriui apibūdinti naudojamas „lyčių aspekto integravimo strategijos“ terminas (angl. *Gender Mainstreaming*).

Lyčių aspekto integravimo strategija Švedijoje reiškia, kad į politinę ir administracinę veiklą visais lygiais ir visose srityse yra integruojama lyčių perspektyva ir kad šią veiklą vykdo ir plėtoja nuolat dirbantys specialistai. Aukščiausieji administracijos pareigūnai yra atsakingi už šio integravimo įgyvendinimą.

Lyčių aspekto integravimas – tai strateginis metodas, skirtas lyčių lygybės tikslams siekti, kuris reiškia, kad:

- turi būti identifikuotos moterims ir vyrams nevienodos sąlygos ir reikalavimai;
- kiekvienas su individualais susijęs klausimas privalo būti ištirtas lyčių aspektu;
- numatomų pokyčių tiek moterims, tiek vyrams rezultatai turi būti atitinkamai ištirti.

Siekdama diegti lyčių perspektyvą skirtingais nacionaliniais lygmenimis, Švedijos Vyriausybė ėmėsi priemonių.

⁹² *Gender Mainstreaming in Sweden. A Gender Equality Perspective in all policy areas.* [interaktyvus]. Stockholm, Ministry of Industry, Employment and Communications, 1999 [žiūrėta 2011-08-07]. <<http://www.government.se/content/1/c6/13/07/15/8a48ffb6.pdf>>.

Priemonės Vyriausybės lygmeniu:

- **Lyčių aspektu diferencijuoti statistiniai rodikliai** (angl. *Gender Disaggregated Data*). Vienas iš svarbiausių lyčių aspekto integravimo strategijos tikslų – lyčių aspekto matomumas. Siekiant patenkinti lyčių statistikos poreikį, 1994 m. Švedijos Vyriausybė išleido centriniam Švedijos statistikos biurui (angl. *Statistics Sweden*) skirtą papildomą nurodymą, kuriame įpareigojama visą oficialią šalies statistiką diferencijuoti lyčių aspektu, išskyrus tuos atvejus, kai to padaryti neįmanoma. Statistikos reformos komitetui (angl. *the Committee on Statistical Reform*) buvo nurodyta į savo ataskaitą įtraukti apžvalgą priemonių, kurių buvo imtasi, vykdant šį Vyriausybės nurodymą.
- **Lyčių lygybės mokymai**. Siekiant, kad lyčių lygybės perspektyva būtų įtraukta į kasdienę praktiką, aukščiausiems vadovams ir personalui reikalingos išsamios žinios ir informuotumas lyčių klausimais. Nuo 1994 m. rudens Vyriausybė pradėjo organizuoti lyčių lygybės mokymus ministrams, valstybės sekretoriams, spaudos atstovams ir politikos patarėjams, departamentų vadovams ir kitiems ministerijų bei valstybinių įstaigų darbuotojams. Mokymų tikslas buvo gilinti pareigūnų ir valstybės tarnautojų žinias apie moterų ir vyrų padėtį visuomenėje, skleisti informaciją apie lyčių lygybės politikos tikslus ir didinti pareigūnų supratimą apie jų pačių atsakomybę diegiant lyčių perspektyvą. Organizuojant mokymus remtasi centrinio Švedijos statistikos biuro duomenimis „Moterys ir vyrai Švedijoje: faktai ir skaičiai“ (angl. *Women and Men in Sweden, Facts and Figures*).
- **Vyriausybės komitetų įgaliojimai**. Siekdama, kad Vyriausybės komitetų ataskaitose, kurių pagrindu įvairiose srityse formuojami Vyriausybės pasiūlymai, atsispindėtų moterų ir vyrų gyvenimo sąlygos, 1994 m. lapkričio mėn. Vyriausybė nusprendė suteikti specialiuosius įgaliojimus visiems Vyriausybės komitetams gauti informaciją, kuri įgalintų įtraukti lyčių aspektą į jų ataskaitas. Tokios ataskaitos yra būtinos, siekiant, kad Vyriausybė galėtų įvertinti pasiūlymų ir reformų poveikį lyčių aspektu.
- **Analitinės priemonės**. Siekdamas padėti ministerijoms įvertinti, ar tam tikras pasiūlymas / sprendimas turės poveikį lytims, Švedijos lyčių lygybės departamentas prie lyčių lygybės ministro (angl. *the*

Division for Gender Equality under the Minister for Gender Equality) pateikė lyčių lygybės tyrimo metodą, susidedantį iš keturių klausimų:

- Ar pasiūlymas / sprendimas daro įtaką vienai ar daugiau tikslinių grupių? Jeigu atsakymas yra „taip“, turi būti taikoma lyčių lygybės perspektyva ir toliau tęsiamas tyrimas.
- Kokios yra moterų ir vyrų sąlygos tam tikroje politikos srityje nagrinėjamu klausimu? Atsakant į šį klausimą, tiriami, koks yra moterų ir vyrų atstovavimo procentas įvairiuose valdžios organuose, abiejų lyčių atstovų prieinamumas prie išteklių ir kokios yra teisės, išsipareigojimai ir atsakomybė, žvelgiant iš lyčių lygybės pozicijų.
- Kaip galima paaiškinti skirtingas / panašias moterų ir vyrų padėties sąlygas tam tikroje politikos srityje? Tiriamos struktūros, normos ir organizacija.
- Kokių priemonių planuojama imtis, kad būtų pasiekti lyčių lygybės tikslai?

Kitą analitinę priemonę pasiūlė Švedijos vietos valdžios asociacija (angl. *Swedish Association of Local Authorities*) – tai **3R metodas**, apiman-
tis terminus, anglų kalboje prasidedančius raide „r“: atstovavimą (angl. *Representation*), išteklius (angl. *Resources*) ir realią situaciją (angl. *Realia*).

Atstovavimas (angl. *Representation*) – kaip tam tikroje srityje moterys ir vyrai atstovaujami visose vietos valdžios sprendimų priėmimo grupėse.

Ištekliai (angl. *Resources*) – lėšų, laiko ir ploto paskirstymas mergaitėms / moterims ir berniukams / vyrams. Kaip yra paskirstyti ištekliai ir kokiais prioritetais vadovaujasi?

Reali situacija (angl. *Realia*) – kokiomis normomis, vertybėmis ir kokybinėmis priemonėmis vadovaujasi organizacija ir kas nustato standartus? Kieno poreikius tenkina organizacija?

3R metodas padeda atsakyti į klausimus, kaip pasiskirsto moterų ir vyrų galia, kaip lytis veikia struktūrų susiformavimą ir organizacinių sprendimų priėmimą ir kaip yra nustatomos lyčių normos įvairioje valdžios veikloje.

- **Lyčių lygybės metodologinės plėtros darbo grupė.** 1997 m. pabaigoje Švedijos Vyriausybė suformavo darbo grupę, kurios užduotis buvo pagreitinti ir palengvinti metodų plėtrą lyčių lygybės veikloje.

Grupei vadovavo Valstybės sekretorius lyčių lygybės klausimais, o jos nariais tapo valstybės valdžios, valstybės paslaugų agentūrų ir įmonių atstovai nacionaliniu, regioniniu ir vietos lygiu.

- **Tęstinumas ir įvertinimas.** Sisteminis tęstinumas ir pastangos integruoti lyčių lygybės perspektyvą į visas politikos sritis yra būtinas, siekiant sukaupti patirties ir įvertinti plėtros priemonių poreikį. Kiekviena ministerija yra atsakinga už tęstinumą ir savo pastangų, diegiant lyčių lygybę, įvertinimą. Bendraudamas su ministerijomis, Lyčių lygybės departamentas prie lyčių lygybės ministro atlieka aktyvų koordinavimo ir patariamąjį vaidmenį.

Priemonės regioniniu lygmeniu. Nuo 1995 m. prie kiekvienos Švedijos grafystės administracijos valdybos buvo priskirtas lyčių lygybės ekspertas. Jo užduotis – teikti paramą valdybai, vykdant įsipareigojimus skatinti lyčių lygybės priemones, tokias kaip projektų iniciavimas, žinių bazės tobulinimas, įvairių iniciatyvų rėmimas ir tęsimas. Visų grafysčių administracijos valdybos pateikė lyčių lygybės strategijas grafystės lygiu.

Priemonės savivaldos lygmeniu. 1995 m. rudenį Vyriausybė skyrė 2 mln. Švedijos kronų Švedijos vietos valdžios asociacijai (angl. *Swedish Association of Local Authorities*), kad būtų įgyvendintas projektas (žinomas kaip *JämKom* projektas), siekiant įgyti naujų žinių, plėtoti naujus metodus lyčių lygybės srityje ir integruoti lyčių lygybės perspektyvą į vietos valdžios darbą. Šio projekto rezultatas – jau minėtasis 3R metodas. Asociacija pristatė savo nuveiktus darbus septyniose ataskaitose, iš kurių pagrindinė buvo pateikta 1998 m. birželio mėn. Tą patį mėnesį Vyriausybė suteikė šiai asociacijai papildomų lėšų, skirtų projektų vadovų mokymams. Tikslas – dalytis patirtimi, įgyta vykdant *JämKom* projektą ir plėtojant lyčių lygybės analizės metodą, žinomą kaip 3R metodas.

Dabartiniu metu Švedijos Vyriausybė priėmė naująją Lyčių aspekto integravimo strategiją vyriausybiniams įstaigoms 2012–2015 m. Ši strategija apima visą sprendimų priėmimo procesą.

Remiantis pateiktuoju Švedijos pavyzdžiu, galima teigti, kad panaši situacija susiklostė ir kitose Šiaurės šalyse, kur „lyčių aspekto integravimo strategijos metodologija pakankamai sėkmingai įgyvendinama nuo pat

jos sukūrimo pradžios“.⁹³ Tačiau beveik visose kitose ES šalyse, „nepaisant iš pažiūros nepriekaištingos teisinės bazės, <...> lyčių lygių galimybių įgyvendinimas ekonomikos sektoriuje išlieka problemiškas, o politinės ir teisinės antidiskriminacinės priemonės akivaizdžiai nepakankamos“.⁹⁴

Pasak J. Reingardienės (2004), „kontinentinių Europos šalių (Vokietijos, Austrijos, Olandijos) lyčių politikoje iš esmės vyrauja organizacinis požiūris į lyčių segregacijos darbo rinkoje mažinimą. Siekdama šio tikslo valstybė peržiūri šeimos ir darbo rinkos organizavimo pagrindus, bando kurti šeimai palankesnes darbo rinkos organizacines struktūras. <...> Vis dėlto santykinai mažai dėmesio skiriama ideologinių ir kultūrinių lyčių nelygybės priežasčių analizei, kurios priverstų visuomenę permąstyti „natūralia“ laikomos lyčių tvarkos standartus, o ilgainiui užkirstų kelią įvairioms <...> diskriminacinėms praktikoms.

Dar kitose šalyse (Prancūzija, Liuksemburgas, Lietuva) lyčių nelygybę darbo rinkoje bandoma spręsti, pasitelkiant įvairius lyčių aspekto integravimo strategijos instrumentus, tačiau užimtumo srityje jokių konkrečių priemonių nepasiūloma. <...> Moterų politinis dalyvavimas išlieka mažas, darbdaviai ir darbuotojai bei jų interesams atstovaujanti organizacijos mažai domisi lygybės klausimais.

Galima išskirti ir dar vieną šalių grupę, kuriose aktyvus pilietinis judėjimas ir kitos visuomenės struktūros siūlo pažangius strateginių veiksmų projektus, tačiau šiose šalyse trūksta adekvataus teisinio pagrindo realizuoti lyčių lygybę (pvz., Jungtinėje Karalystėje ir iš dalies Ispanijoje). <...>

Italijoje ar Graikijoje lygių galimybių politika iš esmės suprantama kaip nelygybės viešinimas visuomenei gerinant statistinių rodiklių kokybę ir pagalbą socialinės atskirties grupėms. Šių šalių lyčių aspekto integravimo strategijose akcentuojamos ideologinės ir institucinės lyčių nelygybės darbo rinkoje priežastys, tačiau jos įgyvendinimas ir šių priežasčių sprendimas yra dar tik pradiniam etape. Nors iki šiol šiose šalyse nepasiekta jokių esminių lyčių santykių pokyčių, tačiau, ekspertų vertinimu,

⁹³ Reingardienė, J. *Lyčių lygybės strategija ir užimtumo politika Europos Sąjungoje* [interaktyvus]. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2004 [žiūrėta 2013-08-05]. 61 p.

⁹⁴ *Ibid.*, 61 p.

vien tai, kad lyčių politika tapo neatsiejama viešosios politikos ir viešo diskurso apskritai dalimi apskritai, laikoma dideliu pasiekimu⁹⁵.

Be akivaizdžių trūkumų, būdingų naujam ir itin plataus masto procesui, galima išskirti keletą palankių tendencijų, apibendrinant ES lyčių aspekto integravimo strategijos pažangą įvairiose šalyse. Pasak J. Reingardienės (2004), tai pirmiausia būtų „lyčių nelygybės socialinis matomumas – viena iš priemonių, padedančių atverti ir tyrinėti ideologines ir kultūrinės lyčių diskriminacijos nišas bei galutinio jų sunaikinimo prielaidas. Daugelyje šalių kaupiami lyčių aspektu diferencijuoti statistiniai rodikliai ir vykdomi nuoseklūs tyrimai (pvz., politinių sprendimų poveikio abiem lytims tyrimai). Tai vienas iš labiausiai paplitusių ir pozityviausių lyčių aspekto integravimo strategijos rezultatų, nes statistiniais rodikliais ir tyrimais atskleista empirinė realybė praplėtė diskusijų spektrą ir sustiprino politinius argumentus. Antra, kai kurios šalys jau priėmė principinius sprendimus, siekdamos sutvirtinti moterų politinio atstovavimo pozicijas. Galų gale, lyčių perspektyva palengva įsitvirtina ir į politinių procesų stebėseną“.

2.4. Europos Sąjungos strategija „Europa 2020“ ir lyčių lygybės aspektas

Visai Europai kenčiant nuo 2008 m. prasidėjusios ekonomikos krizės ir susidūrus su esminiais sunkumais įgyvendinant Lisabonos strategiją, 2010 m. Europos Komisija parengė naują kertinį dokumentą – **Europos pažangos strategiją „Europa 2020“**. Tikimasi, kad ji turėtų būti veiksminga priemonė siekiant įveikti ekonomikos ir finansų krizę.

Šioje strategijoje Komisija iškėlė **tris augimo prioritetus**, kurių siekiant reikės imtis konkrečių ES ir nacionalinio lygmens veiksmų:

- **pažangus augimas**: žiniomis ir inovacijomis pagrįsto ūkio vystymas,
- **tvarus augimas**: tausiau išteklius naudojančio, ekologiškesnio ir konkurencingesnio ūkio skatinimas,
- **integracinis augimas**: didelio užimtumo ūkio, kuriame užtikrinta socialinė ir teritorinė sanglauda, skatinimas.

⁹⁵ Reingardienė, J. *Lyčių lygybės strategija ir užimtumo politika Europos Sąjungoje* [interaktyvus]. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2004 [žiūrėta 2013-08-05].

ES turi nuspręsti, kokia ji nori būti 2020 m. Šiuo tikslu Komisija siūlo šiuos **penkis ES pagrindinius tikslus**:

- **užimtumas** – 75 proc. 20–64 amžiaus žmonių turėtų dirbti,
- **inovacijos** – 3 proc. ES BVP turėtų būti investuojami į mokslinius tyrimus ir technologinę plėtrą (sutr. MTTP),
- **klimato kaita** – turėtų būti įgyvendinti „20 / 20 / 20“ klimato ir energetikos tikslai (įskaitant išmetamų teršalų mažinimą 30 proc., jei tam yra tinkamos sąlygos),
- **švietimas** – mokyklos nebaigusių asmenų dalis turėtų būti ne didesnė kaip 10 proc., bent 40 proc. jaunesnės kartos atstovų turėtų turėti aukštąjį išsilavinimą.
- **skurdo mažinimas** – ties skurdo riba turėtų būti 20 mln. žmonių mažiau.

Šie tikslai yra tarpusavyje susiję ir jiems skiriama didelė reikšmė, norint, kad visa strategija būtų sėkmingai įgyvendinta. Siekdama užtikrinti, kad kiekviena valstybė narė 2020 m. Europos strategiją pritaikytų prie savo konkrečios padėties, Komisija siūlo šiuos ES tikslus paversti nacionaliniais tikslais ir gairėmis.⁹⁶

Nepaisant didžiulių sunkumų ir iššūkių, su kuriais pastaraisiais metais susiduria Europos Sąjunga smogus ekonomikos krizei, ES gali didžiulis vertybėmis, kurias europiečiai puoselėjo ilgus dešimtmečius – tai demokratinės institucijos, branginama ekonominė, socialinė ir teritorinė sanglauda ir solidarumas, kultūrinė įvairovė bei pagarba lyčių lygybei.⁹⁷ Būtent pastaroji vertybė – **lyčių lygybė** – **daugelio ES lyderių yra įvardijama kaip vienas iš pagrindinių būdų įveikiant negatyvius ir itin didelio masto recesijos padarinius bei skatinant ekonomikos augimą**. Kaip teigia Europos Komisijos pirmininkas José Manuelis Barroso, „moterys ir vyrai daugelyje sričių vis dar susiduria su nelygybe, ir tai turi rimtų padarinių ekonominei ir socialinei sanglaudai, tvariam augimui ir konkurencingumui bei Europos visuomenės senėjimui. Todėl labai svarbu į <...> **2020 m. Europos strategiją** <...> įtraukti aiškų lyčių lygybės aspektą.

⁹⁶ *Komisijos komunikatas. 2020 m. Europa. Pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategija 3.3.2010 KOM(2010) 2020 galutinis* [interaktyvus]. Briuselis, [žiūrėta 2014-02-04] <http://ec.europa.eu/lietuva/documents/skelbimai/2020m_europa.pdf>.

⁹⁷ *Ibid.*

Krizės metu labiau nei bet kada reikia šiam klausimui skirti dėmesio įgyvendinant visų sričių politiką – tai būtų naudinga tiek moterims, tiek vyrams⁹⁸.

Už užimtumą, socialinius reikalus ir lygias galimybes atsakingas Europos Komisijos narys Vladimir Špidla pabrėžia, kad **„lyčių lygybė yra išankstinė augimo, užimtumo ir socialinės sanglaudos sąlyga ir privalo būti traktuojama kaip svarbi krizės įveikimo dalis“**.⁹⁹ Atsižvelgiant į vieną iš pagrindinių strategijos „Europa 2020“ tikslų – didinti bendrą suaugusiųjų užimtumą iki 75 proc. – moterys galėtų ir turėtų būti ta žmogiškųjų resursų dalis, kuri iš esmės prisidėtų prie ekonomikos augimo, nors šiuo metu dėl vis dar egzistuojančių diskriminacinių suvaržymų neturi lygiaverčių galimybių visiškai išnaudoti savo intelektualio potencialo darbo rinkoje. Pasak Europos Komisijos pirmininko pavaduotojos, už teisingumą, pagrindines teises ir pilietybę atsakingos Europos Komisijos narės Viviane Reding, **„ekonominės priežastys į ES darbo rinką įtraukti daugiau moterų ir skatinti daugiau moterų užimti vadovaujamąsias pareigas yra akivaizdžios. Ekonominius ir užimtumo tikslus galime pasiekti, tik jei išnaudosime visus žmogiškuosius išteklius – tiek visos darbo rinkos, tiek aukščiausių pareigų. Tai esminė mūsų ekonomikos atkūrimo planų dalis“**.¹⁰⁰

Europos Komisija, pristatydama kasmetinę lyčių lygybės 2011 m. pasiekimų ataskaitą, pabrėžė, jog „norint, kad iki 2020 m. būtų pasiektas bendras visų suaugusiųjų 75 proc. užimtumo lygis, ES šalys turi užtikrinti, kad daugiau moterų patektų į darbo rinką. Vienas iš būdų, kaip padidinti Europos konkurencingumą, – **užtikrinti didesnę lyčių pusiausvyrą pareigose, kurias užimant priimami ekonominiai sprendimai**. Tyrimais įrodyta, kad lyčių įvairovė yra naudinga ir kad bendrovės, kurių

⁹⁸ *Europos Komisija stiprina ryžtą siekti moterų ir vyrų lygybės* [interaktyvus]. Europos Komisija, Briuselis, 2010-03-05, [žiūrėta 2011-04-05] <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-10-237_lt.htm?locale=fr>.

⁹⁹ *Report on Equality between women and men 2010*. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2010.

¹⁰⁰ *Progress in gender equality leads to economic growth* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2012 [žiūrėta 2013-09-21]. <http://ec.europa.eu/justice/newsroom/gender-equality/news/20120416_en.htm>.

valdybose yra didesnė procentinė dalis moterų, pasiekia geresnių rezultatų nei bendrovės, kurių valdybose – vien vyrai“.¹⁰¹

„Ataskaitoje atskleidžiama, kad 2011 m. moterų užimtumo lygis darbo rinkoje siekė 62,1 proc. (vyrų – 75,1 proc.) – tai reiškia, kad ES gali pasiekti bendrą strategijoje „Europa 2020“ numatytą 75 proc. užimtumo lygį, tik jei tvirtai įsipareigos siekti lyčių lygybės. Vadovaudamasi strategija „Europa 2020“ Komisija pabrėžė būtinybę **skatinti didesnę profesinės veiklos ir asmeninio gyvenimo pusiausvyrą**, visų pirma sudarant sąlygas naudotis tinkamomis vaikų priežiūros paslaugomis ir lanksčiais darbo susitarimais bei užtikrinant, kad mokesčių ir išmokų sistemos nesudarytų nepalankesnių sąlygų antrajam pajamas gaunančiam šeimos nariui. Visos šios priemonės gali padėti daugiau moterų įtraukti į darbo rinką ir joje likti.“¹⁰²

Atsižvelgiant į tai, kad **integracinis augimas** yra vienas iš trijų strategijos „Europa 2020“ prioritetų ir kad tai reiškia didelio užimtumo ūkį, kuriame „užtikrinta ekonominė, socialinė ir teritorinė sanglauda“¹⁰³, **lyčių lygybės skatinimo politika šioje vietoje atlieka esminį vaidmenį**. Kaip pažymima strategijos tekste, ši politika „bus reikalinga siekiant didinti darbo jėgos aktyvumą ir taip skatinti augimą ir socialinę sanglaudą“.¹⁰⁴ „**Europa turi iki galo išnaudoti savo darbo jėgos potencialą, kad galėtų spręsti gyventojų senėjimo ir nuožmesnės pasaulinės konkurencijos uždavinius**.“¹⁰⁵

Strategijoje pateikiama pavyzdinė iniciatyva „Naujų įgūdžių ir darbo vietų kūrimo darbotvarkė“, kurios „tikslas – sudaryti sąlygas modernizuoti darbo rinkas, kad būtų didinamas užimtumo lygis ir užtikrinamas mūsų socialinių modelių tvarumas. Tai reiškia sudaryti geresnes sąlygas įgyti naujų įgūdžių, kurie leistų nūdienos ir ateities darbo jėgai prisitaikyti prie naujų sąlygų ir prireikus keisti profesiją, mažinti nedarbą ir

¹⁰¹ *Progress in gender equality leads to economic growth* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2012 [žiūrėta 2013-09-21]. <http://ec.europa.eu/justice/newsroom/gender-equality/news/20120416_en.htm>.

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ *Komisijos komunikatas. 2020 m. Europa. Pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategija 3.3.2010 KOM(2010) 2020 galutinis* [interaktyvus]. Briuselis, [žiūrėta 2014-02-04] <http://ec.europa.eu/lietuva/documents/skelbimai/2020m_europa.pdf>.

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ *Ibid.*

didinti darbo našumą¹⁰⁶. **Nacionaliniu lygiu valstybės narės įpareigojamos „skatinti naujas darbo ir asmeninio gyvenimo pusiausvyros formas ir aktyvaus senėjimo politiką, didinti lyčių lygybę“¹⁰⁷**

Atsižvelgiant į tai, kad moterys sudaro didelę dalį nepanaudotos darbo jėgos, taip pat ir daugumą ES asmenų, gyvenančių skurde, lyčių aspektas yra ypač svarbus, siekiant vieno iš pagrindinių strategijos „Europa 2020“ tikslų – **mažinti skurdą**.

Kaip teigiama Europos Parlamento Moterų teisių ir lyčių lygybės komiteto nuomonėje¹⁰⁸, finansų ir ekonomikos krizės padariniai moterims kelia susirūpinimą. Siekiant išbristi iš krizės, daugumoje ES šalių buvo vykdoma taupymo ir konsolidavimo politika, dėl ko pablogėjo moterų padėtis darbo rinkoje ir išaugo jų skurdas. Padidėjo nedarbas, sumažėjo darbo užmokestis, taigi ir finansinis saugumas, taip pat buvo sumažintos viešojo sektoriaus išlaidos, socialinės paslaugos ir socialinės išmokos, ypač susijusios su vaikų auginimu.

Siekiant strategijos „Europa 2020“ tikslų, ES valstybės narės raginamos įtraukti lyčių aspektą į nacionalines reformų programas, **nustatyti atskirus nacionalinius vyrų ir moterų užimtumo tikslus** ir ataskaitų duomenis pateikti pagal lytį. Su **užimtumu siejami kokybiniai tikslai** – tai moterų ir vyrų darbo užmokesčio panaikinimas, moterų verslumo skatinimas ir sąlygų sudarymas vaikų bei senyvo amžiaus žmonių priežiūrai. **Kiekybiniai užimtumo tikslai** turėtų numatyti priemones, skirtas didinti mažiausiai užimtų moterų įtraukimą į darbo rinką: tai jaunų, senyvo amžiaus moterų, vienišų motinų, imigrančių ir t. t.

Pabrėžiama būtinybė **teikti pirmumą nedarbo, skurdo ir socialinės atskirties problemoms spręsti**, žinant, kad šios problemos daro itin didelį negatyvų poveikį moterims, **kreipti esminį dėmesį į kokybiškų viešųjų paslaugų plėtojimą**, nes tai užtikrina socialinę įtrauktį, ypač švietimo,

¹⁰⁶ Komisijos komunikatas. 2020 m. Europa. Pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategija 3.3.2010 KOM(2010) 2020 galutinis [interaktyvus]. Briuselis, [žiūrėta 2014-02-04] <http://ec.europa.eu/lietuva/documents/skelbimai/2020m_europa.pdf>.

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ Europos Parlamento Moterų teisių ir lyčių lygybės komiteto nuomonė Ekonomikos ir pinigų politikos komitetui dėl Europos ekonominės politikos koordinavimo semestro (2011/2071(INI)) [interaktyvus]. Briuselis, 2011 [žiūrėta 2012-11-16] <http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/femm/ad/872/872742/872742lt.pdf>.

visuomenės sveikatos, vaikų priežiūros, globos ir rūpybos, viešojo transporto ir socialinių paslaugų srityse.

Nuomonėje pabrėžiama, kad svarbu **didinti visuomenės informuotumą** apie pagrindinius strategijos „Europa 2020“ tikslus ir nacionalinius tikslus, akcentuojant užimtumą ir kitus lytims jautrius klausimus.

ES valstybės narės raginamos dėti kuo daugiau pastangų skatinant moteris dalyvauti darbo rinkoje, ypač investuojant į darbo ir šeimos pareigų derinimo priemones. **Veiksmingiau išnaudojant moterų gebėjimus, būtų galima pasinaudoti augimo potencialu, susidaranciu realizuojant tikslą derinti moterų dalyvavimą darbo rinkoje, gimstamumą ir ekonomikos plėtrą.**

2.5. Europos Sąjungos socialinės ir ekonominės sanglaudos politika lyčių aspektu

Europos Sąjungos sanglaudos politika yra bendroji Europos Sąjungos politika, kurios tikslas – mažinti Europos Sąjungos valstybių ir regionų išsivystymo skirtumus. 1993 m. įsigaliojusioje Europos Sąjungos sutartyje (Mastrichto sutartyje) **ekonominė ir socialinė sanglauda** įtvirtinta kaip vienas iš pagrindinių Europos Sąjungos tikslų (B str.). Sanglauda įgyvendinama per Europos socialinį fondą (ESF), Europos regioninės plėtros fondą (ERPF) ir kitas finansines priemones.

Europos Sąjungos ekonominės ir socialinės sanglaudos teisinį pagrindą sudaro Europos Bendrijos sutarties 158–162 straipsniai (XVII antraštinė dalis)¹⁰⁹. Pagal 158 straipsnį ekonominė ir socialinė sanglauda reikalinga tam, kad skatintų „visokeriopą darnią plėtrą“, ypač siekiant „mažinti regionų plėtros lygio skirtumus ir nepalankiausias sąlygas turinčių regionų arba salų, įskaitant kaimo vietas, atsilikimą“. Siekdamos šių tikslų, valstybės narės vykdo ir koordinuoja savo ekonominę politiką (159 straipsnis).

„Europos Taryba socialinę sanglaudą apibrėžia kaip visuomenės sugebėjimą užtikrinti visų savo narių gerovę sumažinant skirtumus ir

¹⁰⁹ *Konsoliduota Europos Bendrijos Steigimo sutartis* [interaktyvus]. Briuselis, 2004-12-24 [žiūrėta 2012-09-03] <http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=49007&p_query=&p_tr2=2>.

išvengiant susiskaldymo. Darni visuomenė – tai laisvų vienas kitą palaikančių žmonių bendruomenė, šių bendrų tikslų siekianti demokratišėmis priemonėmis.¹¹⁰ Europos Tarybos Naujoje socialinės sanglaudos strategijoje pabrėžiama, kad „moterų ir vyrų lygybė taip pat yra pagrindinis Europos Tarybos išpareigojimas, labai svarbus socialinės sanglaudos strategijai. Į lyčių lygybės klausimą bus stengiamasi atsižvelgti taikant visas socialinės politikos intervencines priemones ir lyčių aspektą pritaikant visoje veikloje, kuri vykdoma šioje srityje“.¹¹¹ Lyčių lygybės prioritetas iškeliamas kartu su sveikatos priežiūros, migracijos, gyventojų ir neįgaliųjų klausimais. Vertinant iš ekonominės sanglaudos pozicijų, Europos Komisija tvirtai laikosi nuomonės, kad „**moterų ir vyrų lygybė yra „svarbus ES ekonomikos augimo ir darbo vietų kūrimo strategijos elementas, būtinas siekiant užtikrinti Europos Sąjungos klestėjimą“**“.¹¹²

Vadovaujantis Europos Bendrijos sutarties 159 straipsniu, Europos Komisija kas trejus metus skelbia **ekonominės, socialinės ir teritorinės sanglaudos ataskaitą**, kurioje išsamiai apžvelgia šiose srityse padarytą pažangą. 2010 m. lapkričio mėn. buvo paskelbta **5-oji sanglaudos ataskaita**¹¹³, kurioje sanglaudos politika analizuojama atsižvelgiant į sunkiausią finansinę ir ekonominę krizę per pastaruosius dešimtmečius ir strategiją „Europa 2020“. Pagrindiniai ataskaitoje aptariami klausimai – tai ekonominė, socialinė ir teritorinė situacija Europos Sąjungoje bei jos tendencijos, nacionalinės politikos indėlis į sanglaudą, palankus sanglaudos politikos poveikis ir tolesnė sanglaudos politika po 2013 m.

Sanglaudos ataskaitoje lyčių lygybė nagrinėjama neatsiejamai ir vienodai kartu su kitomis esminėmis politikos sritimis, tokiomis kaip moksliniai tyrimai ir technologinė plėtra, inovacijos ir verslumas, užimtumas, švietimas, sveikatos priežiūra ir kt. Ji neabejotinai priskiriama prie visuomenės gerovės ir gyvenimo kokybės rodiklių.

¹¹⁰ *Nauja socialinės sanglaudos strategija*. Europos Taryba, 2004.

¹¹¹ *Ibid.*

¹¹² *Užimtumas, socialiniai reikalai ir įtrauktis. Europos socialinis fondas. Moterys ir darbo vietos* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2013 [žiūrėta 2013-05-14]. <<http://ec.europa.eu/esf/main.jsp?catId=52&langId=lt>>.

¹¹³ *Investavimas į Europos ateitį. Penktoji ekonominės, socialinės ir teritorinės sanglaudos ataskaita* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2010. [žiūrėta 2013-05-14]. <http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion5/pdf/5c_lt.pdf>.

Ataskaitoje pabrėžiama, kad „lyčių lygybės klausimų sprendimas šalies ir regioniniu lygiu nacionalinėse reformų programose padėjo geriau nustatyti lyčių lygybės indėlių įgyvendinant užimtumo, augimo ir socialinės įtraukties tikslus, taip pat turėjo teigiamą įtaką Europos socialinei ir ekonominei sanglaudai. <...> **Daugelyje šalių pastebima teigiama koreliacija tarp aukšto ekonominės veiklos lygio (BVP vienam gyventojui) ir didesnio moterų ir vyrų dalyvavimo darbo rinkoje.** Lyčių lygybės politikos indėlių skatinant ekonomikos augimą galėjo lemti keli veiksniai: priemonės, skirtos darbui ir šeimyniniam gyvenimui suderinti, mokesčių sistemų, galinčių padidinti moterų dalyvavimą darbo rinkoje, kūrimas, padidinęs užimtumą ir augimą“.¹¹⁴

Atsižvelgiant į tai, kad Penktoji sanglaudos ataskaita ypač remia strategiją „Europa 2020“, kurios vienas iš svarbiausių tikslų – užimtumo didinimas, galima teigti, kad tikslinga lyčių lygybės plėtra ES iš esmės prisideda prie šio tikslo įgyvendinimo. Kaip pabrėžiama ataskaitoje, „lyčių lygybė leidžia sukurti nuoseklesnį socialinį modelį su investicijomis į socialinę infrastruktūrą, siekiant paremti dirbančias moteris ir vyrus bei skatinti tvarų užimtumą ir socialinę reprodukciją“.¹¹⁵ **Lygių galimybių sudarymas moterims ir vyrams (įgyti gerą išsilavinimą, siekti karjeros ir kt.) padeda ne tik didinti darbo jėgą, bet ir kelia darbuotojų kvalifikaciją – tokiu būdu didėja konkurencingumas, kartu su užimtumu tampantis svarbiu ekonomikos augimo veiksniumi.**

Lyčių lygybė yra itin svarbi socialiniam ir ekonominiam sanglaudos aspektui. Remiant lyčių lygybės politiką ir lyčių aspekto integravimą Europos Sąjungos valstybėse narėse, svarbų vaidmenį atliko Europos socialinis fondas (ESF). ESF – tai vienas iš ES struktūrinių fondų, įsteigtas siekiant mažinti skirtumus tarp įvairių ES valstybių narių ir skatinti ekonominę ir socialinę sanglaudą. „ESF paskirtis – užimtumo skatinimas Europos Sąjungoje. <...> Finansavimas skirstomas valstybėms narėms ir regionams, ypač mažiau pažengusiems ekonomiškai. ESF yra vienas iš svarbiausių ES 2020 m. augimo ir užimtumo strategijos elementų, kurio

¹¹⁴ *Investavimas į Europos ateitį. Penktoji ekonominės, socialinės ir teritorinės sanglaudos ataskaita* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2010. [žiūrėta 2013-05-14]. <http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion5/pdf/5cr_lt.pdf>.

¹¹⁵ *Ibid.*

tikslas – tobulinti ES piliečių gyvenimą, suteikiant jiems geresnių įgūdžių ir geresnes darbo perspektyvas. Šiems uždaviniams įgyvendinti 2007–2013 m. laikotarpiu valstybėms narėms ir regionams paskirstyta apie 75 milijardai eurų.¹¹⁶

„Lyčių lygybės užtikrinimui teikiama svarba atsispindi ir 2007–2013 ESF programose. Jose taikomi du požiūriai:

- lyčių aspekto integravimas, įtraukiantis lyčių dimensiją į visus ESF prioritetus;
- konkretūs veiksmai, kuriais moterims padedama įsidarbinti ir išsaugoti darbo vietas.

Lyčių aspekto integravimo požiūris reiškia, kad ypatingas dėmesys lygioms galimybėms turi būti skiriamas planuojant ir įgyvendinant visą ESF veiklą. Kai įmanoma, šia veikla remiamas moterų įdarbinimo skatinimas ir darbo užmokesčio skirtumo mažinimas. Konkrečiais veiksmais siekiama daryti tiesioginę įtaką moterų įdarbinimui, pavyzdžiui, orientuojantis į konkrečią grupę, kaip antai, imigrantes moteris arba moteris verslininkes.

ES valstybėse narėse ESF remia veiklą, skatinančią moterų dalyvavimą, taip pat ir projektus, kuriais:

- skatinama moterų prieiga ir dalyvavimas visuose darbo rinkos lygmenyse bei padedama mažinti darbo užmokesčio skirtumus ir remti finansinę moterų nepriklausomybę;
- skatinamas moterų dalyvavimas versle, mokslinėje veikloje ir technikos mokslų srityje, ypač pareigose, kuriose reikia priimti sprendimus;
- kovojama su lyčių stereotipais renkantis karjerą arba profesiją ir skatinamas mokymasis visą gyvenimą;
- derinamas darbas ir šeimyninis gyvenimas bei remiamos vaikų priežiūros įstaigos. Remiama imigrančių moterų integracija į darbo rinką.¹¹⁷

¹¹⁶ Užimtumas, socialiniai reikalai ir įtrauktis. Europos socialinis fondas [interaktyvus]. Europos Komisija, 2013 [žiūrėta 2013-05-14]. <<http://ec.europa.eu/esf/main.jsp?catId=35&langId=lt>>.

¹¹⁷ Užimtumas, socialiniai reikalai ir įtrauktis. Europos socialinis fondas. Moterys ir darbo vietos [interaktyvus]. Europos Komisija, 2013 [žiūrėta 2013-05-14]. <<http://ec.europa.eu/esf/main.jsp?catId=52&langId=lt>>.

Nepaisant visų Europos Sąjungos valstybių narių išsipareigojimų tarpautiniu ir nacionaliniu lygiu vykdyti lyčių lygybės politiką ir integruoti lyčių aspektą į visas politikos sritis ir visais lygiais, Penktojoje sanglaudos ataskaitoje pažymima, kad „daugeliu atvejų lyčių lygybei nebuvo skiriama pakankamai dėmesio politikos darbotvarkėje ir visuomenė apskritai šio klausimo nelaikė svarbiu. 2000–2006 m. laikotarpiu iš viso 4,4 mlrd. eurų ESF lėšų, arba 7 proc. visos sumos, teko priemonėms, skirtoms lyčių lygybei ir lyčių aspekto integravimui skatinti. <...> Didžiausios išlaidos lyčių klausimams skirtoms priemonėms buvo Vokietijoje, kur jos sudarė 25 proc. bendros sumos visoje Europos Sąjungoje. Kai kuriose valstybėse narėse, pvz., Belgijoje, buvo vykdoma daug lyčių aspekto integravimo priemonių; Flandrijoje joms siekti buvo įkurta stebėjimo sistema. Švedijoje ir Danijoje lyčių aspektas buvo visiškai integruotas, todėl specialių priemonių taikoma nebuvo“.¹¹⁸

Nors išsipareigojimas skatinti lyčių lygybę yra nepakankamai įgyvendinamas praktikoje daugelyje ES šalių, tačiau vis dėlto taikomos priemonės teikia realios naudos: štai ESF 2000–2006 m. duomenys rodo, kad „parama lyčių priemonėms padėjo 4,6 mln. žmonių, iš kurių 76 proc. buvo moterys, ir kad daugiau kaip 800 tūkst. moterų dalyvavo verslumą remiančiose priemonėse. Ispanijoje tokiose priemonėse dalyvavo 150 tūkst. dalyvių, buvo paremta 5500 smulkaus ir vidutinio verslo įmonių. Prancūzijoje tokią paramą gavo apie 220 tūkst. moterų“.¹¹⁹

Kito svarbaus ES fondo – Europos regioninės plėtros fondo (ERPF) – paskirtis yra „stiprinti ES ekonominę ir socialinę sanglaudą mažinant regionų išsivystymo lygio skirtumus. Iš ERPF lėšų teikiama tiesioginė pagalba investuojant į įmones (visų pirma smulkaus ir vidutinio verslo), kad būtų kuriamos darbo vietos; infrastruktūra, susijusi su moksliniais tyrimais, naujovėmis, telekomunikacijomis ir kt.; finansinės priemonės,

¹¹⁸ *Investavimas į Europos ateitį. Penktoji ekonominės, socialinės ir teritorinės sanglaudos ataskaita* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2010. [žiūrėta 2013-05-14]. <http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion5/pdf/5cr_lt.pdf>.

¹¹⁹ *Ibid.*

siekiant remti regioninę ir vietos plėtrą bei miestų ir rajonų bendradarbiavimą; techninės pagalbos priemonės“.¹²⁰

ERPF prisidėjo prie lyčių aspekto integravimo švietimo ir mokymo, moterų verslo, priežiūros paslaugų plėtros ir kitose srityse. „Regioniniai atvejų tyrimai, atlikti kaip 2000–2006 m. ERPF vertinimo dalis, nustatė palankias paramos pasekmes, įskaitant daugiau kaip 2000 naujų moterų valdomų įmonių Rytų Škotijoje ir daugiau kaip 1000 tokių įmonių Švedijos Norra Norrland regione, daugiau kaip 400 naujų vaikų priežiūros centrų įkūrimą ir dar 800 atnaujinimą Pietų ir Rytų Airijoje ir kt.“¹²¹

„Regioniniai atvejų tyrimai pateikė svarių įrodymų, kad parama materialiomis priemonėmis (tiesioginė investicinė pagalba, fizinė infrastruktūra, įrangos pirkimas ir pan.) ir nematerialiomis priemonėmis (patarimai, moterų tinklų ir verslo savininkų asociacijų rėmimas ir pan.) paskatino darbo vietų moterims kūrimą ir moterų verslo plėtrą. Tyrimai taip pat parodė, kad parama buvo efektyviausia, kai buvo derinamos materialios ir nematerialios priemonės.“¹²² Itin svarbus ir kokybinis Europos Sąjungos struktūrinių fondų daromas poveikis – moterys įgyja didesnių galių ir yra skatinamos prisiimti „ilgalaiškį įsipareigojimą ieškoti darbo, jį išlaikyti ir daryti karjerą. Ši didesnių galių įgijimą sąlygoja įgyti moterų gebėjimai, didesnis jų pasitikėjimas savimi ir nauji tikslai – tolesnis mokslo siekimas ir galimybės derinti darbą su šeimos įsipareigojimais. Visa tai veikia užimtumo didėjimą ilgalaikėje perspektyvoje“.¹²³ Taigi, nors ir nepakankamai greitai, tačiau mažėja socialinė atskirtis tarp abiejų lyčių, nyksta moterų diskriminacija darbo rinkoje ir kuriama darni bei demokratiška visuomenė.

Atsižvelgiant į tai, kad lyčių aspekto integravimas daugelyje ES šalių nelengvai skinasi kelią ekonomikoje, politikoje ir pačioje visuomenėje, ekonominės ir socialinės sanglaudos kontekste lyčių lygybės siekiai taip

¹²⁰ *Regioninė politika. Fondai. ERPF* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2013. [žiūrėta 2013-05-14]. <http://ec.europa.eu/regional_policy/the_funds/regional/index_lt.cfm>.

¹²¹ *Investavimas į Europos ateitį. Penktoji ekonominės, socialinės ir teritorinės sanglaudos ataskaita* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2010. [žiūrėta 2013-05-14]. <http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion5/pdf/5cr_lt.pdf>.

¹²² *Ibid.*

¹²³ *Ibid.*

pat susiduria su panašaus pobūdžio sunkumais: trūksta politinės valios, pasiryžimo priimti ilgalaikius išpareigojimus bei veiksmingų priemonių. Kita vertus, gaunama reali nauda – tiek materialiai, tiek ir neįvertinama skaičiais, kuri, nors ir nėra pakankama, tačiau leidžia suvokti einant teisingu – žmogiškųjų išteklių tobulinimo ir kartu ekonominės plėtros bei socialinės sanglaudos keliu.

3. LIETUVOS TEISINIAI IR STRATEGINIAI DOKUMENTAI, ĮTVIRTINANTYS LYČIŲ LYGYBĘ

3.1. Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas

Lietuva, kaip pilnateisė Europos Sąjungos narė, perima šios bendrijos vertybes ir įgyvendina priimtus ES teisės aktus. „Moterų ir vyrų lygybė – viena iš pagrindinių ES vertybių ir visų politikos sričių horizontalusis prioritetas, įteisintas ES sutartyje“¹²⁴ ir kituose teisės aktuose bei strateginiuose dokumentuose. Lietuvoje moterų ir vyrų lygios teisės bei galimybės yra įtvirtintos įstatymuose. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnyje, be kita ko, yra draudžiamas žmogaus teisių varžymas lyties pagrindu.

Lietuvos Respublikos darbo kodekso 2 straipsnyje įtvirtintas asmenų lygybės, nepaisant jų lyties, principas. Kodekso 129 straipsnis draudžia nutraukti darbo santykius su asmeniu dėl jo / jos lyties. Valstybės tarnybos įstatymas taip pat atmeta galimybę diskriminuoti valstybės tarnautoją dėl lyties. Socialinę apsaugą reglamentuojantys įstatymai (Valstybinio socialinio aprūpinimo pagrindų, Gyventojų pajamų garantijų, Valstybinio socialinio draudimo, Valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas ir kt.), specialūs įstatymai dėl išmokų ligos, motinystės, nelaimingų atsitikimų darbe atvejais garantuoja socialinę apsaugą tiek moterims, tiek vyrams. Diskriminaciją dėl lyties draudžia Baudžiamojo kodekso 169 ir 170 straipsniai. Jų nesilaikymas užtraukia baudžiamąją atsakomybę. Policijos įstatymo 4 straipsnyje nustatyta, kad policija nešališkai gina visus asmenis, esančius Lietuvos Respublikos teritorijoje, nepaisydama jų tautybės, rasės, lyties, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimo ar pažiūrų.¹²⁵

¹²⁴ *Moterų ir vyrų lygybė* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2013 [žiūrėta 2013-06-07]. <<http://www.socmin.lt/index.php?-1862884946>>.

¹²⁵ Jankauskaitė, M.; Mackevičiūtė, I. *Lyčių dialogui atvira bendruomenė. Kodėl reikia ir kaip galima siekti lyčių lygybės?* Vilnius: Lygių galimybių plėtros centras, 2005, p. 3–4.

Tačiau didžiausias postūmis, sustiprinęs teisinius lyčių lygybės pamatus Lietuvoje, buvo **Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas**, priimtas 1998 m. gruodžio 1 d. ir įsigaliojęs 1999 m. kovo 1 d., – jis buvo pirmasis visoje Centrinėje ir Rytų Europoje.¹²⁶ Šis įstatymas draudžia bet kokią diskriminaciją – tiek tiesioginę, tiek netiesioginę – dėl asmens lyties, priekabiavimą dėl lyties ir seksualinį priekabiavimą bei nurodymą tiesiogiai ar netiesiogiai diskriminuoti dėl lyties. Įstatymas nustato moterų ir vyrų lygybės įgyvendinimo būdus. Kiekviena valstybės ir savivaldybių institucija bei įstaiga privalo užtikrinti, kad visuose jų rengiamuose ir priimamuose teisės aktuose būtų įtvirtintos lygios moterų ir vyrų teisės, rengti ir įgyvendinti programas bei priemones, skirtas moterų ir vyrų lygioms galimybėms, įstatymų nustatyta tvarka remti nevyriausybiinių organizacijų programas, kurios padeda įgyvendinti moterų ir vyrų lygias galimybes atitinkamose srityse.¹²⁷

3.2. Lietuvos valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių programos

Nuo 2003 m. Lietuvoje pradėta įgyvendinti pirmoji 2003–2004 m. Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių programa. Šios programos pagrindu sudarytos ir vėlesnės – 2005–2009 m. ir 2010–2014 m. valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių programos.

Pirmoji Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2003–2004 m. programa¹²⁸ buvo parengta, siekiant įgyvendinti 2001–2004 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės programoje numatytą nuostatą užtikrinti moterų ir vyrų lygias galimybes siekiant išsilavinimo, tobulinimosi, įsidarbinimo, aukštesnių pareigų, vienodo darbo užmokesčio, lygių teisių politinėje ir visuomeninėje veikloje.

¹²⁶ Jankauskaitė, M.; Mackevičiūtė, I. *Lyčių dialogui atvira bendruomenė. Kodėl reikia ir kaip galima siekti lyčių lygybės?* Vilnius: Lygių galimybių plėtros centras, 2005, p. 3–4.

¹²⁷ *Moterų ir vyrų lygybė* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2013 [žiūrėta 2013-06-07]. <<http://www.socmin.lt/index.php?-1862884946>>.

¹²⁸ *Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2003–2004 metų programa* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas, 2003 [žiūrėta 2009-02-27]. <<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=212270&Condition2=>>>.

Pirmoji programa skirta nuosekliai, kompleksiskai ir sistemingai užtikrinti moterų ir vyrų lygias galimybes visose srityse, vykdyti šios srities ES ir tarptautinius įsipareigojimus. Programa nustato prioritetines moterų ir vyrų lygybės kryptis ir konkrečias priemones išskeltiems tikslams pasiekti. Programa sutelkiamos valstybės institucijų, moterų nevyriausybiinių organizacijų, mokslininkų bei socialinių partnerių pastangos mažinti moterų ir vyrų padėties skirtumus. Programos įgyvendinimas grindžiamas ne tik Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymu, bet ir ES teisės aktais bei strateginiais dokumentais lyčių lygybės klausimais, Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims, Europos Tarybos, kitais tarptautiniais dokumentais ir įsipareigojimais.

Programa yra kompleksinė, apimanti užimtumo, švietimo ir mokslo, sprendimų priėmimo, krašto apsaugos, sveikatos ir aplinkos apsaugos sritis, ES ir tarptautinius įsipareigojimus bei institucinių mechanizmų ir metodų plėtrą. Už programos priemonių įgyvendinimą atsakinga kiekviena ministerija. Priemonės įgyvendinti rekomenduojama bendradarbiaujant su moterų organizacijomis, lyčių studijų centrais, profesinių sąjungų moterų centrais ir kitomis suinteresuotomis organizacijomis.

Programos įgyvendinimą koordinuoja Moterų ir vyrų lygių galimybių komisija, įkurta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. kovo 7 d. nutarimu Nr. 266. Komisija sudaryta iš visų ministerijų atstovų, taip pat nevyriausybinių organizacijų pasirinktų ir deleguotų į komisiją tikraisiais nariais atstovų. Komisijai pirmininkauja socialinės apsaugos ir darbo viceministras Laisvūnas Bartkevičius. Komisijos personalinė sudėtis tvirtinama socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu. Komisija kasmet rengia programos įgyvendinimo metines ataskaitas ir jas teikia Lietuvos Respublikos Vyriausybei. Bendras programos įgyvendinimo poveikio tyrimas ir lyginamasis vertinimas atliekamas paskutiniais programos įgyvendinimo metais.¹²⁹

Pirmoji programa parengta atsižvelgiant į **strateginius pasaulio ir Europos Sąjungos lyčių lygybės skatinimo dokumentus**, tokius kaip:

¹²⁹ *Moterų ir vyrų lygybė* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2013 [žiūrėta 2013-06-07]. <<http://www.socmin.lt/index.php?-1862884946>>.

- 1979 m. Jungtinių Tautų konvenciją dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims (angl. CEDAW), kurią Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo 1995 m.;
- Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto rekomendacijas Lietuvos Respublikos Vyriausybei dėl Konvencijos dėl visų formų diskriminacijos moterims panaikinimo nuostatų įgyvendinimo;
- Pekino deklaraciją ir Pekino veiksmų platformą, priimtą IV pasaulinėje moterų konferencijoje (Pekinas, 1995 m. rugsėjo 4–15 d.);
- Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 23-iosios specialiosios sesijos „Moterys 2000: lyčių lygybė, raida ir taika XXI amžiuje (Pekinas +5)“ Baigiamąjį dokumentą (Niujorkas, 2000 m. birželio 5–9 d.);
- Europos Sąjungos direktyvas, rezoliucijas, rekomendacijas moterų ir vyrų lygių galimybių klausimais;
- Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, ratifikuotą Lietuvos Respublikos 1995 m. balandžio 27 d.;
- 1996 metais pataisytą Europos socialinę chartiją, ratifikuotą Lietuvos Respublikos 2001 m. gegužės 15 d.;
- lyčių aspekto integravimo strategiją;
- Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijas Europos Tarybos valstybėms narėms;
- Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendacijas valstybėms narėms;
- nevyriausybinų organizacijų konferencijų, seminarų siūlymus ir rekomendacijas;
- kitus dokumentus.

Programos objektas – lyčių lygybė traktuojama kaip vienas iš pagrindinių demokratijos principų ir grindžiama lyčių lygiomis teisėmis, atsakomybe, galimybėmis visose gyvenimo srityse. Iš to išplaukia ir pagrindiniai **programos tikslai** – sudaryti lygias galimybes vyrams ir moterims dalyvauti visose visuomenės gyvenimo srityse, padidinti nepakankamą moterų atstovavimą, siekti tolygesnio paslaugų ir finansinių išteklių paskirstymo tarp moterų ir vyrų, atskleisti ir spręsti specifines lyčių problemas. Programa siekiama dviejų pagrindinių tarpusavyje susijusių tikslų:

- įgyvendinti moterų ir vyrų **lygias galimybes** visose veiklos srityse;

- užtikrinti **moterų teises** moterų ir vyrų lygių galimybių kontekste.

Pagrindinės programos kryptys yra šios: lyčių lygių galimybių užtikrinimas užimtumo, švietimo, politikos ir sprendimų priėmimo srityse; moterų ir vyrų lygių teisių užtikrinimas žmogaus teisių, kovos su smurtu ir prekyba moterimis, sveikatos ir aplinkosaugos srityse, įgyvendinimo mechanizmų ir metodų stiprinimas, tobulinimas ir plėtra.

Užimtumo srityje pateikiama esamos būklės analizė ir iškeliamos pagrindinės problemos: tai nepalankios moterų įsidarbinimo galimybės dėl įsišaknijusio stereotipinio požiūrio į moters ir vyro socialinį vaidmenį (vyras – ne tik šeimos maitintojas, bet ir kompetentingas, atsakingas ir racionalesnis darbuotojas nei moteris), sunkumai moterims derinant motinystę ir šeimos pareigas su profesine veikla, itin mažas vyrų, pasinaudojusių vaiko priežiūros atostogomis, skaičius (vos 1 proc.), vyresnių moterų įsidarbinimo iššūkiai, taip pat moterų sunkumai, siekiant dalyvauti versle lygiaverčiais pagrindais kartu su vyrais, vienodo darbo užmokesčio už vienodos vertės darbą principas, kurio nesilaikoma moterų atžvilgiu, ir moterų teisinio raštingumo stoka.

Iš šių problemų kyla ir siektini **tiksiai**, kurie programoje įvardijami kaip stereotipų apie vyro ir moters vietą ekonominėje šalies veikloje šalinimas, geresnių sąlygų sudarymas moterims ir vyrams derinti darbo ir šeimos įsipareigojimus, moterų verslo galimybių didinimas, vienodo darbo užmokesčio už vienodos vertės darbą skatinimas (ypač privačiame versle), moterų ir vyrų teisinio raštingumo didinimas. Siekiant įgyvendinti šiuos tikslus programoje numatytos konkrečios **priemonės**, jų vykdytojai, terminas ir lėšų poreikis. Pagrindiniai vykdytojai – tai Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (dalyvaujanti įgyvendinant visas priemones), Ūkio ministerija (ypač dalyvaujanti įgyvendinant moterų verslo rėmimo priemones ir kaimo moterų užimtumo didinimo programose), Užsienio reikalų ministerija (dalyvaujanti ratifikuojant įvairias tarptautines sutartis), Švietimo ministerija (dalyvaujanti pagyvenusių moterų gebėjimų ugdymo programose), Sveikatos apsaugos ministerija, Smulkaus ir vidutinio verslo plėtros agentūra, Žemės ūkio ministerija, įvairūs socialiniai partneriai ir nevyriausybinės organizacijos.

Įgyvendinus numatytas priemones įvardijami **laukiami rezultatai** užimtumo srityje, iš kurių svarbiausi – susiformavęs palankesnis moters

kaip darbuotojos įvaizdis, leisiantis moterims rinktis norimą profesiją ar darbą; vyrų ir moterų pasidalijimas vaikų priežiūros pareigomis, leidžiantis moterims neprarasti turimų darbo įgūdžių, o vyrams – ryšio su šeima; parama moterims verslininkėms, dėl kurios jos turės galimybę užsitikrinti pajamas ir dirbti mėgstamą darbą; vienodo atlygio už vienodos vertės darbą principo įgyvendinimas, garantuosiantis socialinį teisingumą.

Tokiu pačiu principu programoje nagrinėjamos ir kitos aktualios lyčių lygybės sritys.

Švietimo srityje kaip vienos pagrindinių išskiriamos šios problemos: mokymo programose ir vadovėliuose išgalėję vyrams palankūs stereotipai, pačios švietimo sistemos inspiruojamas profesijų skirstymas į moteriškas ir vyriškas, didesnis merginų lyginant su vaikiniais skaičius aukštosiose mokyklose, tačiau vėliau – merginų pasirinkimas dirbti mažiau pelningose ir ne tokiose perspektyviose karjeros požiūriu profesijose; gerokai mažesnis moterų skaičius aukščiausiose mokslo pakopose (nagrinėjamoju metu, t. y. 2003–2004 m., moterų profesorių buvo vos 9,5 proc., o tikroji narė akademikė – tik viena). Sprendžiant šias problemas, pateikiamos priemonės numato neleisti rengti lyčių atžvilgiu šališkų mokymo programų ir vadovėlių, taip pat sudaryti palankesnes sąlygas moterims siekti mokslo, karjeros ir tobulintis profesijos srityje.

Politikos ir sprendimų priėmimo srityje iškeliama pagrindinė – moterų ir vyrų vienodo atstovavimo valdžios postuose – problema. Tai yra demokratinės visuomenės pagrindas ir atsakingos valdžios ir lyčių balanso garantija. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje moterys yra nepakankamai atstovaujamos šalies valdymo organuose, programoje keliami tikslai – užtikrinti moterims lygias galimybes su vyrais siekti pilnateisio dalyvavimo priimant sprendimus valdžios institucijose, politinėse partijose, profesinėse sąjungose, tarptautinėse ir nevyriausybinėse organizacijose, skatinti proporcingą lyčių atstovavimą formuojant komisijas ir darbo grupes. Tikimasi, kad politikos ir sprendimų priėmimo srityje įgyvendinus numatytas priemones, moterys aktyviai dalyvaus šiuose procesuose.

Nagrinėjant esamą būklę ir problemas **žmogaus teisių srityje** pareižiama, kad „visuomenė nesuvokia moters teisių kaip žmogaus teisių, trūksta teisinių žinių, visuomenėje susiklosčiusi nuomonė, kad moteris, auginanti vaiką, nėra visavertė visuomeninio, politinio gyvenimo dalyvė ir visavertė darbuotoja“. „Priimtas Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų

lygių galimybių įstatymas bei jo nuostatų įgyvendinimo priežiūrai atlikti įkurta Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus institucija, imamasi kitų veiksmų, kad moterys turėtų galimybę naudotis žmogaus teisėmis *de facto*, <...> tačiau dėl neefektyvaus teisės aktų nuostatų įgyvendinimo ir priežiūros stokos vis dar susiduriama su daugeliu moterų teisių pažeidimų formų.¹³⁰ Pagrindiniai tikslai, siekiant išspręsti šias problemas, yra esamos teisinės bazės ir teisės aktų įgyvendinimo mechanizmo tobulinimas, įvairių institucijų bendradarbiavimas, skatinant lyčių lygybę, taip pat visuomenės švietimas moters teisių kaip žmogaus teisių dalies klausimais.

Kovos su smurtu srityje akcentuojama, kad Lietuvos Respublikos teisės aktuose numatytų sankcijų už smurtą, pagalbos smurto aukoms ir kitų veikiančių priemonių nepakanka, kad moterys ir toliau netaptų įvairių formų smurto aukomis. Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas išreiškė susirūpinimą dėl smurto prieš moteris Lietuvoje, ypač dėl smurto šeimoje, <...> ir rekomendavo Lietuvos Respublikos Vyriausybei parengti specialų įstatymą, draudžiantį smurtą šeimoje, užtikrinantį šeimos apsaugos ir smurtautojų izoliavimo tvarką.¹³¹

Toks teisės aktas buvo priimtas tik 2011 m. gegužės 26 d. – tai **Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas**, kuris itin praktiškai ir iš esmės padėjo spręsti kovos su smurtu šeimoje problemą ir tapo realiai veikiančiu bei visiškai įgyvendinamu teisės aktu. Šis įstatymas įtvirtino naują sąvoką – „artima aplinka“. Tai aplinka, kurią sudaro asmenys, siejami arba praeityje sieti santuokiniais, partnerystės, svainystės ar kitais artimais ryšiais, taip pat asmenys, kartu gyvenantys ir tvarkantys bendrą ūkį. Smurtas artimoje aplinkoje užtraukia baudžiamąją atsakomybę. Įstatyme numatomos smurtą patyrusio asmenų (dažniausiai moterų) apsaugos užtikrinimo priemonės, tokios kaip įpareigojimas smurtautojui išsikelti iš gyvenamosios vietos, jeigu jis gyvena su smurtą patyrusiu asmeniu, nesiartinti prie smurtą patyrusio asmens ir kt. Skundai dėl smurto teikiami ne privataus kaltinimo tvarka, o policija dėl įvykio atlieka ikiteisminį tyrimą. Be to, policijos pareigūnai, atvykę į smurto artimoje aplinkoje įvykio vietą, informuoja smurtą

¹³⁰ *Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2003–2004 metų programa* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas, 2003 [žiūrėta 2009-02-27]. <<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=212270&Condition2=>>>.

¹³¹ *Ibid.*

patyrusį asmenį apie galimybes gauti pagalbą ir su jo žinia praneša apie įvykį specializuotos pagalbos centrui, o specializuotos pagalbos centras, gavęs pranešimą iš policijos, susisiekia su smurtą patyrusiu asmeniu ir jam pasiūlo specializuotą kompleksinę pagalbą.¹³²

Nagrinėjant **prekybos žmonėmis srities** problemas, užsibrėžtas tikslas tobulinti teisės aktus, skirtus kovai su prekyba žmonėmis, ir pagalbos prekybos žmonėmis aukoms sistemą.

Programoje nurodyti pagrindiniai priemonių kovos su smurtu ir prekyba žmonėmis vykdytojai – Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Vidaus reikalų ministerija, Švietimo ir mokslo ministerija, Teisingumo ministerija.

Didelis dėmesys programoje skiriamas **sveikatos sričiai**. Pabrėžiama, kad moterų sveikata – tai ne tik fizinė, bet ir emocinė bei socialinė gerovė. Moterų gyvenimas ir gerovė gyvybiškai priklauso nuo geros fizinės ir psichinės būsenos. Sveikata yra lemiamas moterų pajėgumo dalyvauti visose viešojo ir asmeninio gyvenimo srityse veiksnys.¹³³ Sveikatos srityje specifiniai moterų poreikiai apima tokias sritis, kaip šeimos planavimą, reprodukcinę sveikatą, motinystės apsaugą, lytiniu būdu plintančių ligų prevenciją, sveikos gyvensenos skatinimą, pagyvenusių žmonių specifines sveikatos problemas, žalingų įpročių plitimą. Programoje išskiriamos aktualios dažnų abortų (ypač kaime) ir nepakankamo lytinio švietimo problemos.

Pagrindiniai **sveikatos srities keliama tikslai** – tai lyčių aspekto integravimas į gydytojų ir slaugos specialistų tobulinimo programas, švietimo ir visuomenės informavimo užtikrinimas šeimos planavimo ir reprodukcinės sveikatos klausimais, ir, kas ypač svarbu, atsižvelgiant į aktualią visuomenės senėjimo problemą, visuomenės požiūrio į senėjimą keitimas, skatinant pagyvenusius žmones aktyviai dalyvauti bendruomenės ir socialiniame gyvenime.

¹³² *Būk stipri!!! Kovok už savo teisę gyventi be smurto!!!* [interaktyvus]. Vidaus reikalų ministerija, Pagalbos moterims linija, 2013 [žiūrėta 2013-12-15]. <<http://www.bukstipri.lt/lt/teisine-informacija>>.

¹³³ *Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2003–2004 metų programa* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas, 2003 [žiūrėta 2009-02-27]. <<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=212270&Condition2=>>>.

Aplinkosaugos srityje pabrėžiamas itin svarbus moterų vaidmuo, skatinant etinį požiūrį į aplinkosaugą, ekologiškų produktų gamybą, propaguojant besaikio vartojimo netoleravimą, taupiai naudojant gamtinius išteklius ir tokiu būdu rūpinantis ateities kartų gyvenimo kokybe. Programoje pabrėžiama, kad, nepripažįstant moterų indėlio į aplinkosaugos valdymą, subalansuota plėtra sunkiai įmanoma. Dėl to tikslinga gerinti visuomenės informavimą apie aplinkos kokybę ir skatinti moterų organizacijų ekologinio švietimo programas.

Programoje nurodoma, kad **institucinis moterų ir vyrų lygių galimybių įgyvendinimo mechanizmas** apima kelis tarpusavyje susijusius lygmenis: parlamentinį, Vyriausybės ir visuomeninį. Pabrėžiama, kad šis institucinis mechanizmas stokoja vietinio – savivaldybių ir apskričių – lygmens.

Autorės nuomone, itin svarbi šios programos dalis yra susijusi su keliaama aktualia **lyčių statistikos trūkumo problema**. Pažymima, kad be įvairių sričių statistikos, suskirstytos pagal lytis, sunku nustatyti moterų ir vyrų lygių galimybių problemas bei užtikrinti jų sprendimo stebėseną. Be to, svarbus ir lyčių statistikos reguliarumas, nes fragmentiniai statistikos duomenys nesudaro galimybės nustatyti pažangos, pokyčių.¹³⁴ Programoje numatytose tikslų įgyvendinimo priemonėse pagrindinis vykdytojo vaidmuo skiriamas Statistikos departamentui prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Tikimasi, kad bus atnaujinta ir patobulinta pagrindinių statistikos duomenų apie moteris ir vyrus bazė, kad institucijos ir organizacijos teiks statistinius duomenis, suskirstytus pagal lytis, taip pat, kad bus parengta statistinė informacija apie kaimo moterų ir pagyvenusių moterų būklę.¹³⁵

Pirmojoje programoje didelis dėmesys skiriamas **visuomenės informavimo ir lyčių stereotipų problematikai**. Pabrėžiama, kad lyčių stereotipai apsunkina moterų ir vyrų lygių galimybių įgyvendinimą švietimo, darbo, politikos, visuomeninio gyvenimo srityse.¹³⁶

¹³⁴ *Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2003–2004 metų programa* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas, 2003 [žiūrėta 2009-02-27]. <<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=212270&Condition2=>>>.

¹³⁵ *Ibid.*

¹³⁶ *Ibid.*

Antroji Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2005–2009 m. programa iš principo yra nuosekli pirmosios 2003–2004 m. programos pradėtų darbų tęsa, tačiau išskiriami šie esminiai papildymai:

Pirma, 2005–2009 m. programoje šalia strateginių tikslų, siekiant lyčių lygybės, numatyti net 23 uždaviniai, apimantys pagrindines sritis – užimtumą, švietimą, sveikatos apsaugą, politiką, kovą su smurtu ir kt. Atkreipiamas dėmesys į būtinybę skatinti socialinį dialogą, užtikrinant lyčių lygybę darbo rinkoje, didinti moterų galimybes eiti vadovaujamas pareigas, sveikatos srityje – siekti ilgesnės vyrų gyvenimo trukmės, o siekiant užtikrinti lyčių lygybės padėties stebėseną ir analizę – atlikti moterų ir vyrų padėties pokyčių išplėstinį vertinimą.

Antra, nustatyti šios programos įgyvendinimo veiksmingumo kriterijai, atsižvelgiant į surengtų mokymų lyčių lygybės srityje skaičių, ir asmenų, dalyvavusių mokymuose, skaičių, nevyriausybinų organizacijų, vykdančių projektus lyčių lygybės srityje, skaičių, visuomenės nuomonės pokyčius, vertinamus atliekant sociologinius tyrimus, ir kt.

Trečia, atsižvelgiant į tai, kad antroji programa sudaryta Lietuvos ekonominio pakilimo laikotarpiu (2005–2009 m.), joje matyti palankesnis esamos būklės vertinimas. Štai **užimtumo srityje** matomas padidėjęs užimtumas (taip pat ir moterų), sumažėjęs nedarbas ir jo skirtumas tarp vyrų ir moterų, gausesnis įmonių vadovių skaičius, **švietimo srityje** – didesnis moterų mokslininkų skaičius, **politikos ir sprendimų priėmimo srityje** – didesnis gyventojų, manančių, kad moterys turėtų daugiau dalyvauti politinėje veikloje ir valdant valstybę, skaičius, **kovos su smurtu srityje** rengiamos visuomenės informavimo kampanijos, atliekami smurto ištakų tyrimai ir lyčių vaidmenų studijos, ypač susijusios su vyrų ir berniukų vaidmeniu, teikiama aktyvi visuomenės (ypač moterų organizacijų) parama smurto aukoms.

Tačiau, kaip ir pirmojoje 2003–2004 m. programoje, **antrojoje (2005–2009 m.) programoje pabrėžiama, kad aktualiausias problemos išlieka: užimtumo srityje** vis dar ypač matomas profesijų pasiskirstymas į moteriškas ir vyriškas, savo ruožtu mažiausi atlyginimai fiksuojami tuose ekonomikos sektoriuose, kuriuose daugiausia užimtos moterys (sveikatos priežiūros ir socialinio darbo, švietimo, viešbučių ir restoranų sektoriai), per mažos galimybės derinti šeimos išpareigojimus ir darbą, **švietimo srityje** pabrėžiamas pedagogų žinių apie lyčių lygybę nepakankamumas,

politiniame gyvenime moterys kaip ir anksčiau yra neproporcingai atstovaujamos, **kovos su smurtu** teisės bazė yra neefektyvi ir realiai neveiksminga, **institucinio bendradarbiavimo mechanizme** vis dar trūksta savivaldybių ir apskričių lygmens, aštriai juntamas **statistinių duomenų nepakankamumas pagal lytį** apie Lietuvos jaunimą mieste ir kaime, privačiame sektoriuje, neatliekama tyrimų, kaip moterys vienos augina vaikus, kaip po ištuokos tėvai materialiai remia vaikus, kaip dalyvauja jų auklėjime.¹³⁷

Šiuo metu Lietuvoje vykdoma jau **trečioji Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2010–2014 metų programa** ir priemonių įgyvendinimo planas. Ši programa sudaryta tuo laikotarpiu, kai Lietuva išgyveno pasaulinės finansų ir ekonomikos krizės pasekmes, todėl joje, palyginti su ankstesnėmis programomis, atsispindi ekonominės recesijos nulemti pokyčiai. Programoje pažymima, kad „šiuo sudėtingu laikotarpiu siekiama išlaikyti darbo vietas, kad ekonominis nuosmukis dar labiau nepadidintų moterų ir vyrų atskirties darbo rinkoje“¹³⁸.

Autorės nuomone, trečioji programa nuosekliau nei pirmosios dvi analizuoja esamą būklę visose srityse. Štai užimtumo sritis išskaidoma pagal šiuos svarbius kriterijus:

- užimtumas ir nedarbas,
- kaimo moterų užimtumas,
- moterų verslumo skatinimas,
- moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumai,
- šeimos ir darbo įsipareigojimų derinimas.

Į trečiąją programą įtraukti du visiškai nauji punktai: „Europos Sąjungos ir tarptautinių įsipareigojimų vykdymas“ ir „Krašto apsaugos sritis“.

Nedideliu moterų skaičiumi pasižyminti specifinė krašto apsaugos sritis lyčių aspektu ypatinga tuo, kad joje, kaip ir kitose srityse, įstatymai

¹³⁷ *Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2005–2009 metų programa* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas, 2003 [žiūrėta 2011-03-25]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=262423&p_query=&p_tr2=>>.

¹³⁸ *Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2010–2014 metų programa* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas, 2003 [žiūrėta 2011-03-25]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=372298&p_query=&p_tr2=>>.

garantuoja lygias teises tiek vyrams, tiek ir moterims. Karo tarnybos statusas, patvirtintas 2008 m., numato tam tikras lengvatas motinoms ir kariams, vieniems auginantiems vaikus, tokiu būdu siekiant užtikrinti karių galimybę derinti motinystę (tėvystę) ir karjerą. Visgi krašto apsaugos srityje, kaip ir kitose srityse, vadovaujamas pareigas dažniausiai eina vyrai. Be kita ko, Lietuvos kariams trūksta žinių lyčių lygybės srityje, taip pat pabrėžiamas trūkumas specialistų, galinčių dėstyti ginkluotų konfliktų įtakos moterų padėčiai kursą.

Galima daryti išvadą, kad, Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, mūsų šalyje vis daugiau dėmesio skiriama lyčių lygybės problemoms spęsti vyriausybinio lygiu. Trečioji programa sukurta vadovaujantis pagrindiniais lyčių aspekto integravimo strategijos (angl. *Gender Mainstreaming*) principais. Tokiu būdu ji tampa kompleksiškesnė ir atidžiau žvelgia į svarbiausius visuomenės ekonominio ir socialinio gyvenimo sektorius per lyčių lygybės prizmę.

3.3. Europos lyčių lygybės institutas Lietuvoje – Europos Sąjungos lyčių tyrimų koordinavimo centras

Vykdam Europos Sąjungos ir tarptautinius įsipareigojimus, Lietuvos patirtis užtikrinant moterų ir vyrų lygybę tarptautiniu mastu vertinama labai palankiai. Atsižvelgiant į Lietuvos pasiekimus lyčių lygybės srityje, Vilniuje įsteigtas Europos lyčių lygybės institutas¹³⁹ – pirmoji šiems klausimams skirta Europos Sąjungos agentūra.

Europos lyčių lygybės institutas ELLI (angl. *The European Institute for Gender Equality* – EIGE) yra decentralizuota ES agentūra, savarankiškas pagal Europos viešąją teisę sukurtas juridinis subjektas, įsteigtas 2007 m. gegužės mėn. ELLI buvo įkurtas kaip specializuotas, solidus ir realiai veikiantis Europos žinių centras, kuris kuria unikalią pridėtinę vertę informuojant politikus ir įgyvendinant lyčių lygybės pažangą Europoje.

Instituto tikslas – stiprinti lyčių lygybę, integruojant lyčių aspektą į visas Europos Bendrijos politikos sritis, užkertant kelią bet kokiai lyčių diskriminacijai, didinant ES piliečių lyčių lygybės suvokimą, suteikiant techninę paramą ES ir šalių narių institucijoms. Moterų ir vyrų

¹³⁹ Parengta pagal *Europos lyčių lygybės instituto 2012 m. veiklos ataskaitą*. Liuksemburgas: Europos Sąjungos leidinių biuras, 2013.

lygybė – tai pagrindinė teisė ir pamatinis ES principas. Pagal suderintą Sąjungos strategiją lyčių lygybės principą siekiama integruoti į visas jos veiklos sritis. Iš to išplaukia instituto vizija ir misija.

Instituto vizija yra moterų ir vyrų lygybę paversti realybe visiems europiečiams ir kitų žemynų gyventojams. Instituto teisinis ir politinis pagrindas atitinka tvirtą ES įsitikinimą, kad moterų ir vyrų lygybė – tai ne tik pagrindinė žmogaus teisė, bet ir būtina Europos visuomenės solidarumo ir vystymosi sąlyga. Šie principai ir išvados yra įtvirtinti keliuose pagrindiniuose dokumentuose, tokiuose kaip politikos programa „Europa 2020“, Europos Komisijos 2010–2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategija ir kt.

Instituto misija yra tapti Europos lyčių lygybės žinių centru. Visa instituto veikla planuojama ir vykdoma vadovaujantis nuosekliu požiūriu, pagal kurį renkama, analizuojama ir tvarkoma informacija apie lyčių lygybę Europoje, siekiant aktyviai ją skleisti. Taip institutas gali atlikti savo misiją – tapti Europos lyčių lygybės žinių centru ir nepriklausomu informacijos bei žinių apie lyčių lygybę šaltiniu. Šias žinias ir informaciją institutas kaupia ir skleidžia per savo išteklių ir dokumentacijos centrą.

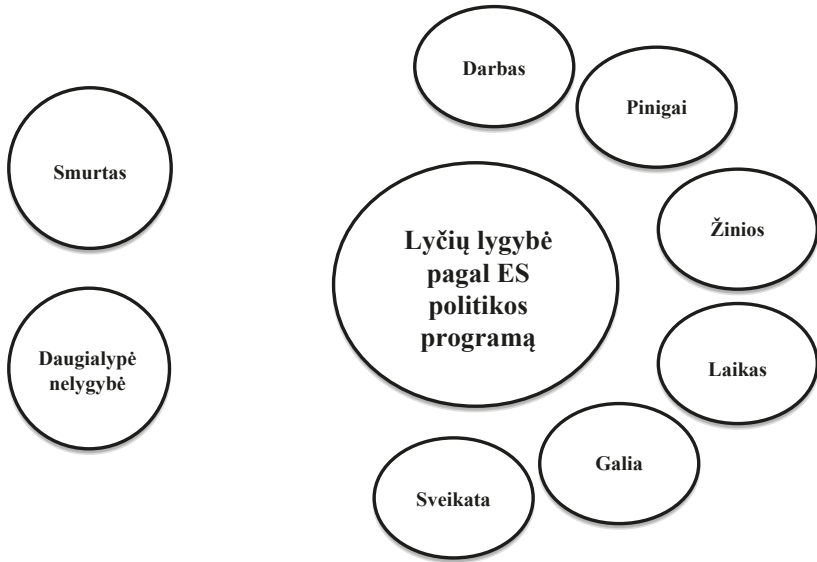
ELLI specifiniai uždaviniai yra neatskiriama susiję su ES ir šalių narių tikslais. Šie uždaviniai yra vykdomi per ELLI detalias metines darbo programas, kurias įvertina instituto valdymo taryba.

Instituto organizacinė struktūra atitinka jo veiklos ir administravimo tikslus. Instituto direktorė palaiko glaudžius ryšius su instituto sprendimų priėmimo organu – valdymo taryba ir teikia jai ataskaitas.

Kitas prie instituto veikiantis (patariamasis) organas yra Ekspertų forumas, kurį sudaro nariai iš visų valstybių narių specialių lyčių lygybės srities organizacijų, trys Europos Komisijos skiriami atstovai ir du Europos Parlamento skiriami nariai. Šiame forume dalijamasi praktine patirtimi lyčių lygybės klausimais ir apibendrinamos žinios. Jis užtikrina, kad institutas patikimai ir glaudžiai bendradarbiautų su kompetentingomis valstybių narių institucijomis.

2012 m. institutas įvykdė svarbų uždavinį – sukūrė savo priemonę – **Lyčių lygybės indeksą**, kurį taikant bus vertinama moterų ir vyrų (ne)lygybė ES valstybėse narėse. Tai neabejotinai taps svarbia priemone, padėsiančia ES institucijoms ir valstybėms narėms vertinti lyčių lygybės aspektą įvairiose politikos srityse.

Lyčių lygybės indekso struktūrą sudaro šešios pagrindinės sritys (pagrindinė indekso dalis) ir dvi papildomos sritys (papildomi indeksai). Šios papildomos sritys yra iš esmės susijusios su lyčių lygybe, tačiau pagrindinei indekso daliai jų priskirti neįmanoma, nes šiose srityse vertinamas nustatytas reiškinys, būdingas tik tam tikrai visuomenės grupei (pvz., tik moterims, neįgaliesiems ir kt.).

Šaltinis: *Europos lyčių lygybės instituto 2012 m. veiklos ataskaita*. Liuksemburgas: Europos Sąjungos leidinių biuras, 2013.

3.1 pav. Lyčių lygybės indekso pagrindinės sritys ir dvi papildomos sritys

Pirmojoje srityje **Darbas** tiriama moterų ir vyrų padėtis Europos darbo rinkoje. Joje atsižvelgiama tik į mokamą darbą. Vertinama lyčių nelygybė, susijusi su dalyvavimu darbo rinkoje, jai būdinga segregacija ir darbo kokybė.

Antrojoje srityje **Pinigai** tiriami moterų ir vyrų finansinės padėties skirtumai. Ši sritis lyčių lygybei yra svarbi, nes moterų ir vyrų turimi finansiniai ištekliai skiriasi, o moterų ekonominė padėtis apskritai yra prastesnė nei vyrų.

Trečiojoje srityje **Žinios** tiriami moterų ir vyrų skirtumai švietimo ir mokymo srityje. Nors pripažįstama, kad švietimas ir žinios yra svarbūs siekiant didesnės lyčių lygybės, lyčių skirtumai ir nelygybė švietimo srityje neišnyko ir daro įtaką tiek specialybės pasirinkimui, tiek mokymosi rezultatams.

Ketvirtojoje srityje **Laikas** nurodoma, kad lyčių skirtumai yra itin dideli todėl, kad moterys turi neproporcingai daug laiko skirti artimųjų priežiūrai. Laiko atžvilgiu svarbu įvertinti ne tik su mokamu darbu ir artimųjų priežiūra siejamą lyčių nelygybę, bet ir tai, kiek laiko skiriama kitokiai, pavyzdžiui, socialinei, asmeninei ir pilietinei veiklai.

Penktojoje srityje **Galia** vertinama nevienodas moterų ir vyrų dalyvavimas bei galios pasidalijimas politikoje, socialiniame gyvenime ir ekonomikoje. Lyčių lygybei įtakos turi nepakankamas moterų dalyvavimas ir galios priimti sprendimus trūkumas, be kita ko, politikoje, socialiniame gyvenime ir ekonomikoje. Visa tai neigiamai veikia lyčių lygybę.

Šeštojoje srityje **Sveikata** vertinant lyčių skirtumus stengiamasi atsižvelgti ne tik į biologinius skirtumus, bet ir į tai, kaip jų įtaką mažina elgesio veiksniai. Taip pat vertinama nelygybė, susijusi su poreikiais ir paslaugų teikimu, ir galimybė naudotis moterų ir vyrų teikiamomis sveikatos priežiūros paslaugomis.

Septintoji sritis – **Daugialypė nelygybė**. Moterų ir vyrų negalima laikyti tik vienu grupėmis. Daugialypė nelygybė atsiranda dėl lyties poveikio kartu su patiriama diskriminacija ar kitomis socialinėmis problemomis (pvz., vienišų motinų ar tėvų); siekiama nustatyti, ką šiose įvairiose visuomenės grupėse reiškia lytis. Vertinant lyčių lygybę atsižvelgiama į konkrečių moterų ir vyrų grupių padėtį, turint omenyje, kad kai kurios iš šių grupių gali būti daugiau ar mažiau pažeidžiamos ar atskirtos nuo visuomenės.

Aštuntoji sritis yra **Smurtas**. Požiūris į smurtą nuo požiūrio į kitas sritis skiriasi tuo, kad šioje srityje nesivadovaujama lyčių aspektu – joje atsižvelgiama tik į moterų požiūrį. Šioje srityje tiriamas smurtas prieš moteris lyties pagrindu, taip pat skiriama dėmesio susijusioms pažiūroms ir stereotipams, nes jie gali kliudyti siekti lyčių lygybės ir juos galima laikyti viena iš smurto lyties atžvilgiu priežasčių.

Svarbu pažymėti ir kitą novatorišką ELLI indėlį – **naujų lyčių lygybės ryšio su klimato kaita rodiklių sukūrimą**. Tai buvo Danijos,

pirmininkavusios ES Tarybai 2012 m., iniciatyva – ši šalis nutarė įvertinti Pekino veiksmų programos K sritį „Moterys ir aplinka“, daugiausia dėmesio skirdama lyčių lygybės ryšiui su klimato kaita. Šio darbo rezultatas ir buvo ELLI paskelbta ataskaita, apimanti **keturis naujus lyčių lygybės ryšio su klimato kaita rodiklius**:

pirmasis rodiklis. ES valstybių narių nacionalinio lygmens institucijų, priimančių sprendimus dėl klimato kaitos, darbuotojų moterų procentas;

antrasis rodiklis. ES lygmens institucijų, priimančių sprendimus dėl klimato kaitos, darbuotojų moterų procentas;

trečiasis rodiklis. Tarptautinio lygmens institucijų, priimančių sprendimus dėl klimato kaitos, darbuotojų moterų procentas;

ketvirtasis rodiklis. Tretinio mokslo (ISCED 5 ir 6) lygmens gamtos ir technikos mokslų studijas baigusiu absolvenčių moterų procentas ES ir tarptautiniu lygmeniu.

4. LYČIŲ LYGYBĖS SUVOKIMAS – ŽMOGAUS IR ŠALIES KULTŪROS LYGIO RODIKLIS

4.1. Lyčių lygybės tyrimų svarba šiuolaikinėje rinkos ekonomikoje

Vienas iš svarbiausių nūdienos bruožų – tai pokyčiai ne tik privačiame, šeimyniniame gyvenime, bet ir socialinėje bei ekonominėje erdvėje. Moters priklausomybė nuo vyro, griežtai priskirto vaidmens ir funkcijų šeimoje dabartiniu metu nėra tokia absoliuti, kaip buvo anksčiau.

XX amžiaus emancipacija, egalitarizmas ir liberalizmas veikė ir visuomenės vertybių prioritetus, į pirmą vietą iškilo žmogaus autonomiškumo, teisės realizuoti save, vidinio augimo, asmenybės formavimo vertybės. Atsiranda vis daugiau šalininkų, palaikančių kovą su smurtu, nesitaikstymą su bet kokiomis represijos ir diskriminacijos apraiškomis, spaudimu pasireikšti asmenybei.

Lyčių lygybės tyrimai kaip savarankiška mokslinių tyrimų kryptis užsienio šalyse susikūrė palyginti neseniai, XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje. Susiformavo „gender“ sąvoka, kuri, skirtingai nuo biologinės lyties sąvokos „sex“, parodo socialinius ir ekonominius moterų ir vyrų elgesio skirtumus.

Vienas iš žymiausių pasaulyje lyčių lygybės teoretikų amerikietis M. Kimmelis teigė, kad tradicinis požiūris į lyčių skirtumus, kurie yra neišvengiami (turint omenyje biologinius skirtumus), įteisina lyčių nelygybę ir stiprina „lyčių asimetriją“. Sąvoka „gender“ (giminė), skirtingai nuo biologinio lyties suvokimo, išreiškia lyčių hierarchijos, valdžios ir lygybės būklę. Lyčių aspektas (angl. *Gender*) suvokiamas kaip moterų ir vyrų skirtingas elgesys, nulemtas ne tiek fiziologinių savybių, kiek socializacijos svertų, auklėjimo, šalies kultūros nuostatų apie vyriškumą ir moteriškumą. Toks konstruktyvus lyčių lygybės suvokimas leidžia geriau suprasti ir įvertinti nusistovėjusias hierarchijos, diskriminacijos ir asimetrijos nuostatas (stereotipus) ir siūlo naujai interpretuoti visuomenės ir asmens problemas.

Šiandieną požiūris į lyčių problemas tampa atskiro žmogaus ir visos šalies kultūros lygio, civilizuotumo rodikliu. Lyčių lygybės tyrimai

(angl. *Gender Studies*) daugelyje šalių (JAV ir ES) ėgavo oficialųjį švietimo ir mokslo disciplinos (dalyko) statusą, kuris yra būtinas rengiant valstybės tarnautojus ir socialinius darbuotojus. Lyčių tyrimai tampa efektyvia valstybės valdymo, šalies ekonominės ir socialinės plėtros priemone. Daugelyje valstybių (JAV, Kanadoje, Nyderlanduose, Danijoje, Švedijoje, Norvegijoje ir kt.) priimant sprendimus valstybės valdymo politikoje, būtinu instrumentu tapo lyčių ekspertizė, leidžianti peržiūrėti vykdomą politiką lyčių aspektu, išanalizuoti, kaip vienas ar kitas sprendimas paveiks moterų ir vyrų socialinę ekonominę būklę, kokios bus to pasekmės vieniems ir kitiems.

Lyčių lygybės aspektas apima įvairias mokslo sritis – ekonomiką, sociologiją, filosofiją, istoriją, psichologiją ir kt. Lyčių lygybės moksliniai tyrimai teorinius aspektus sujungia asmenybės, socialinių grupių, visos visuomenės lygiu, o praktinius jų įgyvendinimo klausimus plačiąja prasme – ekonominėje, socialinėje, valstybės valdymo politikoje.

Lyčių ekonomika – tai nauja žinių sritis apie lyčių diskriminacijos ir socialinės ekonominės plėtros tarpusavio priklausomybę, kurioje nagrinėjamos moterų ir vyrų skirtingos prienamumo prie ekonominių išteklių galimybės (kurias fiksuoja statistika), tiriamos šios nelygybės priežastys ir pasekmės, panaikinimo būdai, nustatoma lyčių lygybės įtaka ekonomikos augimui, makroekonomikos ir mikroekonomikos rodikliams.

4.2. Lyčių stereotipai ir jų socialinės bei ekonominės pasekmės

Jau praėjo daugiau kaip dvidešimt metų nuo to laiko, kai lyčių lygybės ideologija plėtojama valstybėse, perėjusiose į rinkos ekonomiką. Formuojasi naujos teorijos, koncepcijos, terminija, sąvokos, kurios, nepriklausomai nuo mūsų norų, veikia visuomenės sąmoningumą. Lyčių lygybė vis aktyviau daro įtaką socialinei ekonominei plėtrai.

Praėjusiems keletui paskutiniųjų dešimtmečių (nuo 1980 m. iki 2013 m.) pasaulyje lyčių lygybės ideologijos ir visuomenės santykiams buvo būdingi įvairūs etapai – nuo „saulėtekio“ iki „saulėlydžio“.

Devintasis dešimtmetis apibūdinamas kaip aktyvusis laikotarpis. Jį galima pavadinti lyčių lygybės klestėjimo periodu, kuriame lemiamą vaidmenį atliko ne tik atskiros tyrinėtojos, susipažinusios su užsienio

teorija ir praktika lyčių lygybės aspektu, bet ir aukščiausio lygmens organizacijos ir institucijos – Pasaulio bankas, Tarptautinis valiutos fondas, Pasaulio prekybos organizacija, Jungtinės Tautos ir kt. Lyčių lygybės įgyvendinimo prielaidų sudarymas atskirų valstybių veikloje – tai demokratinės, modernios visuomenės, įžengusios į XXI amžių, bruožas.

Šie procesai iš dalies vertinami kaip posovietinės istorijos revoliuciniai novatoriški reiškiniai. Tačiau tenka konstatuoti, kad šis pakilimas greitai išblėso, kai tapo madinga individualistinė paradigma, pragmatiškas požiūris, deklaruojantis kraštutinio individualizmo vertybes ir veržimąsi į asmeninę sėkmę, pelno siekimą bet kokia kaina, nesirenkant priemonių.

Toks lyčių lygybės ideologinis lūžis verčia į šiuos procesus pažvelgti iš praktinės pusės, siekiant suvokti jos vietą ir reikšmę šalies socialinei ekonominei politikai ir socialiniams santykiams. Kilo pagrįstas klausimas: galbūt iš tikrųjų Lietuvoje susiklostė tokia situacija, kai pakanka teorinių lyčių lygybės tyrimų, norint tuo pagrindu mokyti studentus, o reali socialinė ekonominė šalies plėtra makrolygiu ir mikrolygiu tegul vyksta, kaip ir vyko, t. y. pasirenka savo būdą? Galbūt verta apsiriboti ilgalaikėmis diskusijomis apie lygias moterų ir vyrų teises bei galimybes, kurios vyksta jau daugelį metų? Galbūt pakanka padidinti moterų skaičių valdžios struktūrose – Seime ir Vyriausybėje? Tačiau lyčių lygybės problemos, kurios paaštrėjo rinkos ekonomikos metais, tapo rimtu iššūkiu ekonomikos, institucinei ir visuomenės struktūrai. Ir nenuostabu, kad vis labiau aštrėja lyčių santykių problemos, siejamos su visuomenėje nusistovėjusiais stereotipais, lyčių lygybės asimetrija, iškraipymais, diskriminacija. Akivaizdu, kad reikalingas adekvatus šių procesų suvokimas ir įvertinimas.

Visgi apie ką svarbu kalbėti? Tik apie lygias moterų ir vyrų teises ir galimybes? Ar visuomenei turi rūpėti klausimas apie konkrečias pasekmes, kurias lemia nusistovėję lyčių lygybės stereotipai – tradicinis moterų ir vyrų vaidmenų suvokimas? Ir ką reiškia šie stereotipai? Kaip ir iš kur jie atsiranda? Koks jų santykis su visuomenės ir ekonomikos plėtra?

Jau pirmieji rinkos ekonomikos pokyčių žingsniai parodė, kad socialinė ir ekonominė transformacija nebuvo ir negalėjo būti neutrali lyčių atžvilgiu. Rinkos tapsmas yra lydimas, viena vertus, socialinių programų siaurinimo ir mažinimo, kurios daugiau liečia moteris ir vaikus; kita vertus, keliami vis nauji, aukštesni reikalavimai darbo jėgos kvalifikacijai

šiuolaikinių informacinių technologijų plėtros kontekste. To rezultatas – reproduktyvioji moterų veikla, kuri realizuojama šeimoje, didėja, o produktyvioji (gamybinė, rinkoje, versle) moterų veikla mažėja.

Moterų darbo jėga yra apkrauta dideliu socialinių veiksmų krūviu – moteris gimdo, augina, lavina, ugdo vaikus, užsiima ir kitų vyresnių šeimos narių priežiūra, gauna mokamas atostogas, jai būtina socialinė parama ir paslaugos. Toks darbuotojas nelabai reikalingas verslui, rinkai, darbdaviui. Darbdavys nesuinteresuotas priimti į darbą moters. Tokia darbuotoja apsunkina darbo organizavimą ir įmonės veiklą, nes jai reikalingos papildomos išlaidos, didėja produkcijos sąnaudos.

Lengvatoms dirbančioms moterims, turinčioms vaikų, turi didėti ir plėstis, o galimybės jai išeiti iš darbo rinkos – iš mokamo darbo ir užimtumo srities – darosi vis lengviau įgyvendinamos. Tokiu būdu keičiasi moters socialinis statusas ir lyčių santykiai.

Šiame kontekste atsiranda, formuojasi ir nauji lyčių lygybės stereotipai, kurių pagrindas – jau seniai susiformavusios tradicinės patriarchalinės nuostatos, be to, tam turi reikšmės ir biologiniai moters ypatumai, kuriems esant papildomai teikiama principinė reikšmė moteriškumui ir vyriškumui. Kuo paverčiamas moteriškumas ir vyriškumas? Jis remiasi vyro prioritetu, dominavimu ir gamtine moters paskirtimi: vyrui priskiriamos medžiotojo funkcijos, moteriai – šeimos židinio saugotojos funkcijos.

Namų ruošą, darbas namų ūkyje traktuojamas kaip „asmeninis gyvenimas“, kuris yra mažiau svarbus visuomenei nei viešoji erdvė, ekonomika ir politika, kuriose vyksta profesinis ir visuomeninis gyvenimas. Aišku, kad toks vaidmenų ir funkcijų paskirstymas lemia rimtą lyčių lygybės asimetriją – iškraipymus visuomenės gyvenime.

Darbdavių terpėje susiformavo dvi nuomonės, atsižvelgiant į darbdavių preferencijas lyčių požiūriu. **Pirmoji siejama su tuo, kad moterų darbo jėga yra mažiau naudinga ir reikalauja didesnių sąnaudų.** Šis stereotipas, jau nekalbant apie gilias jo sociokultūrinės šaknis, dažniausiai remiasi šiandieną veikiančiomis socialinėmis lengvatomis ir garantijomis, teikiamomis dirbančioms moterims. Tai, savaime aišku, menkina moters kaip darbuotojos atrakingumą ir yra preferencijų naudoti vyriškąją darbo jėgą priežastis. Šį stereotipą sustiprina dar ir tai, kad pagrindinė namų ūkio veiklos ir vaikų auklėjimo našta tenka moterims.

Antrasis stereotipinis požiūris teigia, kad, yra moteriškos ir vyriškos profesijos, t. y. tradiciškai nusistovėjusios moterų ir vyrų užimtumo sritys, o tai negali nesukelti lyčių segregacijos.

Taip nustatant ir paskirstant moterų ir vyrų vaidmenis bei funkcijas visuomenėje atsiranda rimta lyčių asimetrija, kuri lemia **platų spektrą naujų neigiamų pasekmių**. Štai keletas jų – esminių ir labiausiai paastrėjusių rinkos ekonomikos laikotarpiu.

Pirmoji neigiamų pasekmių grupė pasireiškia tuo, kad gražiosios lyties atstovė, sukūrusi šeimą, atsižvelgiant į dvigubą užimtumą, labai greitai praranda socialinį mobilumą, profesinio augimo galimybes. Ji menkiau kelia kvalifikaciją ir tampa žemos kokybės darbo jėgos šaltiniu arba, kaip dabar **priimta kalbėti, „antrarūšė“ darbo jėga**. Tokios diskriminacijos praktikos darbo rinkoje rezultatas, nepaisant aukštesnio moterų profesinio išsilavinimo, kvalifikacijos lygio nei vyrų, yra žemesnis moterų statusas, kurį apibūdina ši socialinė piramidė: kuo aukštesnės darbuotojų pareigos, tuo žemesnis moterų lyginamasis svoris. Pavyzdžiui, habilituotų daktarų yra 15 proc. moterų ir 85 proc. vyrų, profesorių – 11 proc. moterų ir 89 proc. vyrų, docentų – 37 proc. moterų ir 63 proc. vyrų, dėstytojų – 61 proc. moterų ir 39 proc. vyrų.

Moters ir vyrai turi skirtingas prieinamumo prie ekonominių išteklių, nevienodas įsidarbinimo, materialinio ir socialinio statuso siekimo galimybes. Pasaulyje gerai žinoma moterų galimybių, siekiant profesinės karjeros, metafora – „stiklinės lubos“: moteris mato savo vertikalios mobilumo profesinės karjeros galimybes, tačiau negali jų realizuoti, o jei ji nori pasiekti tikslą, tai turi pramušti šias stiklines lubas (ką padaryti yra labai sunku). „Stiklinių lubų“ apibūdinimas pasaulinėje literatūroje pasirodė XX a. aštuntajame dešimtmetyje ir reiškia nematomus dirbtinius barjerus, sudarytus profesinės karjeros siekiančiai moteriai, – išankstinį nusistatymą ir organizacines kliūtis, kurios trukdo moterims eiti aukštas vadovaujamas pareigas. Ši formulė išreiškia lyčių nelygybę, ypač esančią aukštos hierarchinės struktūros pakopose.

Egzistuoja taip pat ir horizontalioji segregacija – „stiklinės sienos“, kuri apibūdina moterų ir vyrų darbo vietų skirtumus. **Moters užima mažiau svarbias, neprestižines darbo vietas ir dažnai dirba lanksčiose nepagrindinėse darbo rinkose**. Ryškiai matoma tarpšakinė segregacija (tarp ūkio šakų, veiklos sričių), kuri suformavo moteriškų ir vyriškų

darbo sričių visumą. Tai tradicinio požiūrio į moteriškumą ir vyriškumą pasekmė. Feminizuotoms šakoms priskiriama sveikatos apsauga, kultūra, socialinė apsauga, švietimas, kur moterų užimtumas sudaro apie 80 proc. Nekilnojamasis turtas, bankininkystė, valstybės valdymas, elektros ir dujų tiekimas – tai sritys, kuriose moterų dirba mažiau, atitinkamai 45,1, 44,8 ir 21,5 proc. Tarpšakinės diferenciacijos pokyčiai Lietuvos ekonomikoje rodo nuolat augančią lyčių segregaciją.

Privatizavimo procese stambaus verslo įmonių savininkais tapo daugiausia vyrai. Turėdami didesnę „jėgą“, jie lyderiavo šiame procese, o vėliau tapo ir darbdaviais. Tarp darbdavių yra tik 40 proc. moterų ir net 60 proc. vyrų. Vyrų, anksčiau turėję vadovaujamus postus vyriausybėje, ar kaip įmonių direktoriai gavo ir didesnę dalį privatizuotos valstybės nuosavybės ir tapo privačiais savininkais. Vyrų aktyviai naudojo agresyvią veiklos stilių, savivaliavimą (prievartinį savo valios, savo norų vykdymą, nieko nepaisymą) vertino kaip veiksmingą savo tikslo siekimo priemonę.

Privačiame sektoriuje moterų užimta mažiau nei vyrų ir ten joms siūlomas siauras ir mažiau mokamas „vykdytojų“ profesijų spektras: verslininkai stengiasi atsiriboti nuo mažai efektyvios darbo jėgos, t. y. nuo moterų, nes, **daugumos verslininkų požiūriu, darbuotojų darbo kokybė daugiausia priklauso nuo lyties, o ne nuo konkrečių išsilavinimo ir profesinės kvalifikacijos rodiklių; vis labiau įsitvirtina socialiai pasyvios moters modelis.**

Rinkos metais absoliutus santykinis moterų bedarbių skaičius buvo mažesnis nei vyrų (pvz., Lietuvoje 2007 – ekonomikos klestėjimo – metais moterų nedarbo lygis sudarė 5,6 proc., o vyrų – 5,9 proc. Tačiau moterų darbo ieškojimo trukmė yra kur kas ilgesnė nei vyrų, be to, yra kur kas didesnis moterų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, nedarbo lygis, lyginant su vyrais. **Pagrindinis moterų nedarbo bruožas yra tas, kad tai – „kvalifikuotas“ nedarbas. Moterys, netekusios darbo, turi kur kas aukštesnį išsilavinimo lygį nei vyrai.**

Paminėtieji nusistovėję lyčių stereotipų pasekmių aspektai rodo **moterų diskriminaciją visuomenėje**. Ji ypač išryškėja, ekonomikos srityje papildžius analogiškais procesais, vykstančiais politikos srityje.

Kokios yra moterų diskriminacijos ir segregacijos pasekmės ekonomikoje ir politikoje?

Pagrindinė išvada – žmogiškasis ir intelektualinis moterų potencialas panaudojamas arba nepakankamai ir neefektyviai, arba iš viso nepanaudojamas, ir visuomenė dėl to patiria didžiulių nuostolių.

Rusijos mokslų akademijos akademikė Natalja Rimaševskaja teigia, kad lyčių stereotipai nėra tokie nekalti, kaip gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Tai ne tik lygių teisių ir lygių galimybių pažeidimas kaip pozityvios diskriminacijos pasekmė, kai visuomenė teikia moterims įvairių lengvatų ir privilegijų, atsižvelgdama į moterų biologines funkcijas. Visa moterų gyvenimo sąlygų visuma ir šeimoje, ir rinkoje, kurią lemia visuomenėje susiformavę stereotipai ir kuri susidarė realaus ekonominio ir politinio gyvenimo transformacijų procese, turi būti gerai suvokta, apmąstyta ir persvarstyta. Būtina tiksliai atsakyti į klausimą: koku laipsniu, koku mastu lyčių diskriminacija ir segregacija yra pavojinga ne tik moterims, bet ir visai visuomenei, šalies ekonomikai? Kur yra riba, skirianti moterų nelygybę dėl biologinių savybių nuo lyčių asimetrijos, nulemtos melagingų stereotipų? Kokios to pasekmės? Ar jos pavojingos ir kam pavojingos?

Šia prasme tikslinga paminėti ir **antrąją pasekmių grupę**, kuri išplaukia iš stereotipinio požiūrio į lytį. Svarbiausia šiuo atveju – diskriminacija dėl moterų ir vyrų darbo atlyginimo, kuri yra susieta ne tiek su kvalifikacijos, profesionalumo lygiu, kiek su darbo užmokesčio tarpšakine diferenciacija, kuri, žvelgiant giliau, neturi objektyvaus pamato. Besikeičiant darbo mokėjimo dydžiui atskirose ūkio veiklos srityse ir šakose, keičiasi ir užimtų moterų dalis: **kuo šakoje yra didesnis vidutinis darbo užmokestis, tuo mažiau moterų lieka dirbti šios šakos įmonėse (ir atvirkščiai).**

Įstojus į ES pastaraisiais metais Lietuvoje moterų ir vyrų darbo užmokesčio santykis sudarė apie 80 proc. ir buvo artimas 1990 m. rodikliui. Liberalios ekonominės reformos sustiprino darbo užmokesčio augimo tempų atsilikimą „feminizuotoje“ veikloje. Pvz., pats mažiausias darbo užmokestis iš ekonomikos srities buvo žemės ūkyje – sudarė 39 proc., miškininkystėje – 59 proc., švietimo srityje – 62 proc., kultūros ir meno srityje – 63 proc., sveikatos apsaugos srityje – 68 proc. vidutinio darbo užmokesčio. Tačiau nėra jokio rimto pagrindo teigti, kad išsilavinimo ir kvalifikacijos lygis, reikalingas dirbant sveikatos apsaugos srityje, turi būti žemesnis, nei dirbant pramonėje, statyboje ar transporto srityse.

Esamomis aplinkybėmis, kai didžioji užimtųjų dalis dirba samdomą darbą, darbo užmokesčio dydis lemia ir namų ūkių, ir individų materialinę padėtį, taip pat ir investicijas į žmogiškuosius išteklius. Be to, lyčių lygybė darbo užmokesčio srityje daugiausia formuoja ir sutuoktinių užimamas pozicijas šeimoje, užtikrina lygias galimybes šeimos išlaidų struktūroje, formuoja moters ekonominę nepriklausomybę arba priklausomybę.

Daugeliu atvejų vienos ir tos pačios profesijos vidutinis moterų darbo užmokestis yra gerokai mažesnis už vyrų darbo užmokestį. Verslininkų – darbdavių ir samdomų darbuotojų – pajamų skirtumai lyčių požiūriu dar didesni. Darbo užmokesčio pasiskirstymas rodo, kad mažiau už vidutinį darbo užmokestį gauna 32 proc. vyrų (mažiau nei trečdalis) ir 58 proc. moterų (daugiau nei pusė).

Darbo užmokesčio pasiskirstymas pagal lytį yra dvejojo pobūdžio. Pirma, darbo užmokesčio paskirstymą lemia visuomenėje vyraujančios patriarchalinės nuostatos, antra, moterys tradiciškai koncentruojasi feminizuotose gamybos ir paslaugų srityse, kur darbas yra mažiau mokamas.

Istoriškai taip susiklostė, kad vartojimo sričiai tarybiniais laikais buvo teikiama menkesnė ekonominė ir ūkinė reikšmė, joje buvo mažesni atlyginimai ir dirbo mažiau vyrų. Šioje srityje daugiausia dirbo moterys ir joje buvo lengva palaikyti žemus atlyginimus, nes moterys šeimoje dažniausiai priklausė antraeiliams darbuotojams. Taip moterų ir vyrų darbo užmokesčio srityje buvo sukurtas užburtas ratas – sveikatos apsaugos ir švietimo srityse susidarė nepateisinamai žemi atlyginimai. Visos asocialaus jaunų moterų elgesio formos – alkoholizmas, narkomanija, prostitucija ir nusikalstamumas – susietos su žemu jų darbo užmokesčiu.

Pensijų dydis ir struktūra organiškai siejasi su darbo užmokesčiu. Taip turi būti, kai kalbama apie valstybės socialinį draudimą. Tačiau reali situacija susiklostė tokiu būdu, kad senatvė „turi moterišką veidą“, nes pensinio amžiaus moterų dalis yra beveik 2 kartus didesnė nei pensinio amžiaus vyrų – moterų vidutinė gyvenimo trukmė yra 12–13 metų ilgesnė nei vyrų.

Pensijų, paskirtų pastaraisiais metais, santykis (moterų ir vyrų pensijų santykis) skiriasi 10 proc. Tai galima paaiškinti dviem veiksniais:

Pirma, pensijų sistema šiandieną sukurta taip, kad jų skirtumai menkai siejasi su darbo užmokesčio skirtumais: faktinės pensijos mažai

susijusios su darbo užmokesčio dydžiu ir darbo stažu; jos pavirto banalio-
mis socialinėmis išmokomis.

Antra, nustatytos pensijos, atsižvelgiant į lyčių lygybės principą, ge-
rokai skiriasi nuo realiai gaunamų išmokų žmogui, nes jos dažniausiai
nustatomos atsižvelgiant į anksčiau buvusį labai žemą darbo užmokestį,
kuris buvo išeinant darbuotojui į pensiją. Todėl moterų ir vyrų pensijų
skirtumai sudaro 10–20 proc., o pačias žemiausias pensijas gauna 70-ties
ir vyresnio amžiaus moterys. Žvelgiant į šias moteris matyti tolesnės kar-
tos problema: jaunieji turi ne tik prižiūrėti senyvus artimuosius, bet ir
padėti, t. y. išlaikyti juos materialiai. Didžiąją dalį skurdžiai gyvenančių
moterų sudaro vienišų motinų šeimos, kur yra viena moteris maitintoja,
turinti vaikų, arba šeimos, turinčios neįgalių vaikų.

**Pagrindinė išvada – skurdui būdingas ne tik moteriškas veidas, moterų materialinė padėtis yra kur kas blogesnė nei vyrų. Realios to priežastys glūdi lyčių stereotipuose, kurie įsigalėję mūsų visuomenėje, pradedant nuo diskriminacijos užimtumo srityje, baigiant paskirto-
mis pensijomis.**

Tačiau problema atsirado ne tik dėl gilios lyčių asimetrijos, lyčių ly-
gybės nebuvimo ir nelygių moterų ir vyrų galimybių. Svarbus yra ir kitas
susidariusios padėties aspektas, kai keliamas klausimas, kokią visuomenę
mes kuriame – socialiai orientuotą ar radikaliai liberalią. Jeigu absoliučiai
liberalią, tai skurdieji (šiuo atveju – moterys) turi išgyventi patys. Tačiau
europietiškas projektas – tai socialinė valstybė. Todėl kyla uždavinys
ištraukti iš skurdo tuos, kurie atsidūrė jame dėl įvairių priežasčių. Šiuo
atveju vienintelė išeitis – įveikti stereotipus.

Lyčių asimetrijos, diskriminacijos ir segregacijos reikšmė yra aki-
vaizdi. Be socialinio politinio aspekto, ji turi ryškų matrimonialinį – de-
mografinį aspektą. Išryškėja ne tik skurdo moteriškasis veidas, bet ir šio
proceso **multiplikavimas**, – kai moteris dirba feminizuotoje šakoje, atsi-
duria profesinės piramidės apačioje ir tampa vienintele maitintoja nepil-
noje šeimoje, **ji laipsniškai pereina į marginalinius visuomenės sluoks-
nius**. O multiplikacijos fenomenas kuria stagnacinį skurdą, kurį įveikti
labai sunku.

Trečioji lyčių nelygybės neigiamų pasekmių grupė, kurią lemia įsi-
galėję lyčių stereotipai, formuojasi skverbiantis lyčių diskriminacijos prin-
cipui į šeimyninius santykius.

Moterų ir vyrų ekonominės padėties didelių skirtumų pasekmes sudaro *trys rimtos socialinės demografinės problemos*:

- didelis moterų skurdas;
- silpnesnės moterų pozicijos šeimoje;
- blogėjanti individualios sveikatos būklė, kuri neišvengiamai skatina ir gimstančių vaikų sveikatos silpnėjimą, menkesnę žmoniškųjų išteklių kokybę.

Darbo užmokesčio asimetrija lyčių atžvilgiu formuoja ir situacinių pozicijų šeimos viduje. Moterų išstūmimas iš rinkos, iš gamybos srities ir verslo, jų materialinės būklės ženklėnis blogėjimas, palyginti su vyrų, sustiprina lyčių asimetriją ir šeimoje – didėja moters buitinė našta. Buities krūvio moterims didėjimas įneša įtampą į šeimos santykius ir juos destabilizuoja. Tačiau žinoma, kad šeimos reprodukcijos funkcijos priklauso visų pirma nuo šeimos stabilumo ir tvirtumo.

Vienas iš svarbiausių veiksnių, lemiančių santuokos kokybę, yra tinkamas situacinių darbo pasidalijimas namų ūkio veiklos ir vaikų priežiūros srityje. Lyčių darbo pasidalijimas Lietuvoje yra ypač patriarchalinio pobūdžio: politikos srityje ir profesinėje veikloje dominuoja vyrai, o pagrindinė moterų funkcija – tai „emocinis darbas“ šeimoje. Tačiau reikia atsižvelgti į tai, kad šeima naujomis aplinkybėmis atlieka ne tik vartojimo, bet ir gamybines, kūrybines funkcijas.

Plečiasi namudinis moterų darbas, įtraukiantis ir namų ūkio paslaugų veiklą (rinkos sąlygomis daugelis šeimų negali naudotis buitinėmis paslaugomis dėl aukštų jų kainų); kuriasi šeimos verslas ir ūkininkų ūkiai, kurie remiasi šeimos darbu. Faktiškai vaikų auklėjimas tampa visiška moters funkcija, apie ką liudija „**nebūnančio namie vyro**“ fenomenas ir faktiškai išnykęs močiutės vaidmuo. Šeimos biudžetą dažniausiai tvarko moteris, nuo kurios priklauso ir šeimos klimatas, kurį, savo ruožtu, lemia dar ir moters socialinis statusas bei ekonominis aktyvumas.

Totalitarizmo epochoje buvo pasiekta moterų ir vyrų „lygybė“ visuomeninėje srityje (turimas omenyje visų pirma išsilavinimo ir užimtumo lygis) ir taip pat ekonominė moterų nepriklausomybė, kuri atsirado totališkai įtraukiant į gamybą „silpnąją lytį“. Visa tai – istorijos ratas, kurį ne tik nelengva, bet faktiškai ir neįmanoma atsukti atgal.

Rinkos ekonomikos tapimo laikotarpiu įvyko patriarchalinių santykių renesansas, kuris dar labiau sustiprino lyčių nelygybę. Moterų būklės pablogėjimas visuomenėje ir šeimoje sukėlė santuokos ir šeimos santykių nestabilumą, kai šių destruktivių procesų pasekmė yra skyrybos, kurių augimo tempai per pastarąjį dešimtmetį vis didėja.

Moterys šiandien ne visada sutinka užimti tą vietą, kurią joms nurodo vyrai. Žinoma, kad 70 proc. skyrybų inicijuoja moterys. Be kita ko, dėl to susiklosčiusi padėtis šeimoje stiprina smurtą prieš moteris, ypač buitinį, kuris šiandieną vis labiau iš užslėptos srities išsina į šviesą.

Šeimos, kaip struktūros, kuri yra bet kokios civilizuotos visuomenės pamatas, destabilizavimas griaua visuomenės socialinius pagrindus, ardo normalų gyventojų reprodukcijos procesą, kas, savo ruožtu, susiaurina demografinę bazę. Mažėja gyventojų absoliutus skaičius (depopuliacija) ir degradoja genofondas.

Opiausia lyčių patriarchalinių stereotipų įsigalėjimo pasekmė, kuri pasireiškė visas sritis apėmusios krizės kontekste, buvo visų gyventojų ir atskiro individo fizinės, psichinės ir socialinės sveikatos nuosmukis. Tai **ketvirtoji lyčių stereotipų neigiamų pasekmių grupė.** Lietuva pagal sveikatos rodiklius užima vieną iš žemiausių vietų iš 27 ES šalių narių.

Nepaisant to, kad vyrų vidutinė būsimo gyvenimo trukmė, kurios kelis gyvenimo metus jie prarado per pastarąjį dešimtmetį, trumpesnė nei moterų, visų įvairaus amžiaus moterų individualūs sveikatos rodikliai pagal chroniškų ligų, patologijų paplitimą maždaug viena dešimtąja blogesni nei vyrų. Šis paradoksas paaiškinamas tuo, kad moters organizmas yra genetiškai tvirtesnis ir atsparesnis negatyvių sveikatos veiksnių poveikiui bei apibūdinamas moters, kaip žmogiškosios giminės tęsėjos, vaidmeniu. Tačiau taip pat moters blogos individualios sveikatos savybės aiškinamos didele socialine ir biologine našta: vaikų gimdymu ir auklėjimu, buitinais sunkumais, su kuriais susiduria moteris, smunkant gyvenimo lygiui.

Iš dalies tokią padėtį sušvelnina palyginti gyvybingesnė moterų elgsena: jos dėmesingiau žvelgia į savo sveikatą, dažniau nei vyrai kreipiasi į gydytoją, daugiau pinigų skiria medicinai. Vyrai priešingai, gydosi labai nenoriai, jiems dažniau būdingas patologiškas elgesys (alkoholio vartojimas, rūkymas), dėl ko vyrai miršta anksčiau nei moterys.

Individuali moterų sveikata (nesveikata) tiesiogiai veikia vaikų būklę. Pagrindines nėščiųjų moterų patologijas sudaro: anemija (mažakraujystė),

inkstų ligos, toksikozė, kraujotakos sutrikimai. Jų sveikatos dinamika liudija, kad pagrindinis susirgimas yra mažakraujystė. Tyrimai rodo, kad pagrindinė negalavimo priežastis – netinkama mityba.

Silpnesnės sveikatos moterys gimdo fiziškai silpnesnius vaikus, kaip ir skurstančios moterys reprodukuoja skurstančius vaikus. Statistika rodo, kad didėjant moterų susirgimų mažakraujyste skaičiui, didėja ir pagimdytų jau sergančių vaikų skaičius. Taip visuomenė patenka į socialinį sukurį, iš kurio išsiveržti galima tik kelių kartų pastangomis.

Nagrinėjant įvairius lyčių stereotipų ir jų pasekmių aspektus lyčių nelygybės kontekste, matyti, kad svarbiausias momentas šiame procese yra papildomas socialinės įtampos šaltinis, t. y. pastebimas tam tikras socialinis prieštaravimas, kai naujos galimybės, atsiverusios demokratiškėjant socialiniams santykiams, prieštarauja jų realizavimui realiame gyvenime. Maža to – moterys rinkos metais susidūrė su naujais sunkumais ir problemomis, kurios tampa naujais iššūkiais, ir jiems būtina duoti atsaką.

Lyčių stereotipai veikia socialinius ekonominius santykius. Iš pirmo žvilgsnio nekalta patriarchalinė ideologija ne tik formuoja ekonominę diskriminaciją darbo rinkoje ir nuosavybės srityje, bet kuria ir blogą materialinę moterų būklę bei skurdą, destabilizuoja, ardo santykius šeimoje, sudaro sąlygas lyčių asimetrijai atsirasti sveikatos srityje ir blogina gyventojų demografinius rodiklius, sukuria užburtą ratą menkėti žmogiškųjų išteklių kokybei.

Būtina nuolatinė, ritmiška ir atkakli veikla visose šalies ekonomikos, socialinio, politinio gyvenimo srityse, siekiant pakeisti ne tik ideologiją ir tautos mentalitetą lyčių atžvilgiu, visomis švietimo priemonėmis formuojant **sąmoningumą lyčių lygybės požiūriu** (angl. *Gender Competence*), bet ir siekiant realių moterų padėties pokyčių, griaunant patriarchalinį pasaulio suvokimą ne tik įstatymų, bet ir faktišku socialinių santykių pertvarkos būdu.

Pagrindinis darbas turi būti daromas žemutinėse grandyse, vykdam šią veiklą konkretiems žmonėms: prie seniūnijų, pirminėse savivaldybių grandyse, aptarnaujančiose struktūrose (pensijų skyriai, policija, verslo rėmimo struktūros ir pan.). Reikėtų plačiai panaudoti nevyriausybinį organizacijų (NVO) tinklą, ypač moterų NVO, kurios faktiškai traktuojamos kaip pilietinės visuomenės pamatas. NVO veiklos suaktyvinimas

leidžia greičiau suvokti pačias opiausias gyventojų problemas, lokalizuotas konkrečioje teritorijoje.

Tokios veiklos organizavimas reikalauja specialaus moterų ir vyrų mokymo. Tokio mokymo pagrindas – naujos socialinės technologijos, kurias reikia pritaikyti organizacinei politinei veiklai žemutinėse grandyse, teritoriniu regioniniu aspektu ir savivaldybių lygmenimis. Galima taip pat remtis praktine patirtimi: atskirų politinių veikėjų – moterų, verslininkių gerosios patirties pavyzdžiais, joms dalyvaujant mentoringo mokymuose. Tai gali būti moterys ministrės, pasiuntinės kitose šalyse, stambių įmonių vadovės ir verslininkės. Aišku, būtinas atitinkamas finansavimas, be kurio iš esmės neįmanoma pasiekti prasmingų rezultatų.

II DALIS. **MAKROEKONOMINĖ
ANALIZĖ
LYČIŲ ASPEKTU**

5. MAKROEKONOMINĖ POLITIKA: LYČIŲ NELYGYBĖS ĮTAKA EKONOMIKOS AUGIMUI

5.1. Makroekonominė politika ir lyčių asimetrija

Pasaulyje buvo plačiai paplitęs neoklasikinės ekonomikos teorijos požiūris, kad makroekonomika yra neutrali moterų ir vyrų lygių galimybių atžvilgiu. Tačiau realiai taip nėra. Atsižvelgiant į šiuolaikines lyčių teorijas, **pirma, makroekonomika ir makroekonominė politika yra asimetriška moterų ir vyrų lygių galimybių įgyvendinimo pasekmių atžvilgiu.** Tai reiškia, kad lyčių asimetrija formuojasi fiskalinėje, pinigų ir kreditų teikimo, užsienio prekybos, užsienio investicijų ir ypač gyventojų pajamų politikoje.

Antra, asimetrija pagal lytį, iškraipymai, kurie pasireiškia mikroekonominės politikos lygmeniu (t. y. darbo ir užimtumo, darbo užmokesčio ir gyventojų pajamų srityse), taip pat mezolygmeniu (privatizavimo, stambaus, smulkaus ir vidutinio verslo, finansų ir realaus – gamybos sektorių srityse), savo ruožtu daro įtaką ir makroekonomikai.

Pasaulio moterų judėjimas suformulavo **lyčių iškraipymų** sąvoką (angl. *Gender Bias*), kurios esminis teiginys yra tas, kad **ekonomikos globalizacijos neigiamos pasekmės kur kas stipriau veikia moteris kaip socialinę grupę negu vyrus; be to, ekonomikos globalizacija didina lyčių iškraipymų įtaką valstybės fiskalinei ir pinigų politikai, ekonomikos augimui.**

Atkreipiamas dėmesys, kad tai nauja pasaulyje besiformuojanti ekonomikos tyrimų sritis, o lyčių pokyčiai makroekonominėje politikoje yra mažai ištirti. Pasaulyje žinomi negausūs šios srities tyrimai, tačiau dėmesys šiai sričiai sparčiai didėja.¹⁴⁰ Visų tyrimų išvada viena – globalinės finansų sistemos efektas abiem lytims negali būti vertinamas vien tik palankiai.

¹⁴⁰ Beneria, L.; Savitri, B. *Gender and Poverty: An Analysis for Action*. Gender and Development. Monograph Series. N.Y.: UNDP, 1999.

Pasitelkiant teorinę analizę ir kiekybinių bei kokybinių tyrimų rezultatus galima išskirti keletą **lyčių lygybės ir makroekonominės politikos sąveikos formų bei atitinkamus lyčių iškraipymus:**

- nepakankamas moterų atstovavimas priimant sprendimus finansų valdymo srityje;
- didėjantis lyčių atotrūkis (angl. *Gender Gap*), t. y. tarp moterų ir vyrų ekonominės padėties rodiklių;
- asimetriniai lyčių santykiai, darantys neigiamą įtaką valstybės finansų ir pinigų stabilumui;
- diskriminacija pagal lytį, neigiamai veikianti valstybės finansų efektyvų panaudojimą;
- lyčių asimetrija užsienio prekyboje.

Nepakankamas moterų atstovavimas, priimant sprendimus valstybės finansų valdymo srityje. Moterys mažai atstovauja finansinėms institucijoms sprendimų priėmimo srityje. To išdava – moterų interesai ignoruojami valstybės skolinimosi politikoje, formuojant investicinės veiklos taisykles ir privataus finansų rinkos sektoriaus veikloje.

Pasaulio banko ir Tarptautinio valiutos fondo valdymo institucijose dominuoja vyrai. Moterys sudaro mažiau kaip 10 proc. Pasaulio banko vykdomųjų direktorių ir vadovaujančiųjų darbuotojų. Didijį septynetą valstybių taip pat nėra pagrindo laikyti subalansuota organizacija lyčių požiūriu; Pasaulio prekybos organizacija – tai išskirtinai vyriškas forumas. Privačiame finansų sektoriuje (ypač bankininkystės ir kt.) sprendimai priimami kabinetuose, kuriuose dominuoja vyrai.¹⁴¹

Tokio sprendimų priėmimo būdo pasekmes patiria ne tik moterys, bet ir vyrai – kaip gamintojai, vartotojai, paskolų gavėjai, darbdaviai ir samdomi darbuotojai, mokesčių mokėtojai, socialinės sistemos paslaugų gavėjai, komunalinių ir namų ūkių paslaugų teikėjai ir gavėjai.

Daroma išvada, kad griežtos makroekonominės (fiskalinės ir pinigų) politikos, kurią siūlo Tarptautinis valiutos fondas ir Pasaulio bankas

¹⁴¹ Staveren van, I. *Global Finance and Gender* [interaktyvus]. Cedeplar – Centro de Desenvolvimento e Planejamento Regional da UFMG, 2002 [žiūrėta 2008-07-07]. <http://cedepar.ufmg.br/economia/disciplinas/ecn933a/crocco/Financiamento_desenvolvimento_genero/VAN%20STAVEREN,%20I.%20Global%20finance%20and%20gender.pdf>.

besivystančioms ir pokomunistinėms šalims, taikant struktūrinės plėtros programas, pasekmės kur kas labiau neigiamai veikia moteris negu vyrus.

Namų ūkyje moterys atsako už vartojimo lygmens palaikymą. Išspręsti šį uždavinį darosi vis sunkiau, įgyvendinant struktūrinės plėtros ir paramos programas, pagal kurias išsilavinimas ir gydymas tampa mokamas, didinamos vaistų kainos, mažinamos ir naikinamos socialinės paramos rūšys, tuo pat metu didinant komunalinių – šilumos ir vandens tiekimo – paslaugų kainas.¹⁴²

Socialinio sektoriaus paslaugų privatizavimas moteris veikia labiau nei vyrus, nes, pirma, tiesiogiai daro įtaką namų ūkių pajamoms, kuriomis disponuoja dažniausiai moterys; antra, socialinio sektoriaus paslaugas perima namų ūkiai¹⁴³, ir šių paslaugų gamyba dar didesne našta gula ant moterų pečių. Tai sveikatos apsaugos paslaugos, vaikų auklėjimas ir priežiūra, mokymas, švietimas, taip pat komunalinės paslaugos – elektros energijos, šilumos energijos, vandens tiekimas, transporto paslaugos. Šitaip didinama ekonominė moterų atsakomybė už namų ūkių sektoriaus veiklą.¹⁴⁴

Mokesčių politikoje priimami sprendimai taip pat glaudžiai susiję su lyčių lygybės efektais, nors jų rezultatai dažnai nėra labai akivaizdūs.¹⁴⁵ Pavyzdžiui, formuojant valstybės biudžeto pajamas, didžiausias lyginamasis svoris tenka pridėtinės vertės mokesčiui, o ne pelno, kapitalo ir žemės mokesčiams. Kadangi vyrai uždirba vidutiniškai apie 25–30 proc. daugiau nei moterys, visi šie mokesčiai (taip pat ir fizinių asmenų pajamų mokesčiui tenkantis mažesnis krūvis negu PVM) turi įtakos ir sudaro sąlygas didesnėms vyrų ir mažesnėms moterų pajamoms, taip pat atitinkamai veikia jų ekonominį statusą. PVM iš pirmo žvilgsnio liečia ir moteris, ir vyrus, tačiau atsakingo asmens už namų ūkių vartojimą vaidmuo

¹⁴² *Human Development Report 1995*. UNDP, Oxford: Oxford University Press, 1995.

¹⁴³ *The Invisible Adjustment. Poor Women and the Economic Crisis*. Santiago: UNICEF, the Americas and the Caribbean Regional Office. UNIFEM (2000) Progress of the World's Women 2000. New York: UNIFEM.

¹⁴⁴ Elson, D. *Sector Programme Support*. A collection of papers published by the Graduate School of Social Sciences, Geneva Unit. Manchester: University of Manchester (for OECD/DAC – WID), 1998.

¹⁴⁵ Stotsky, J. *Gender Bias in Tax Systems*. IMF Working Paper, Fiscal Affairs Department. Washington D. C.: IMF 1996; McCaffery, E. *Taxing Women*. Chicago: University of Chicago Press, 1997.

dažniausiai tenka moteriai. Tokiu būdu makroekonominė politika finansų srityje patiria lyčių lygybės iškraipymų poveikį.

Taigi, vyrai dominuoja priimant sprendimus valstybės ir rinkos finansų srityje, o neigiamas šių sprendimų pasekmes patiria moterys.¹⁴⁶

Lygiateisiškesnis, tolygesnis moterų ir vyrų atstovavimas valdant valstybės finansus ir formuojant finansų rinką galėtų pinigų ir fiskalinę politiką paveikti demokratiškesne kryptimi lyčių lygybės požiūriu. Didesnė lyčių lygybė priimant sprendimus finansų politikoje suteiktų galimybę visapusiškiau atsižvelgti į vyrų ir moterų interesus, atsargiau planuoti tuos globalizacijos kaštus finansų srityje, kuriuos moka moterys.

Didėjantis lyčių atotrūkis finansų srityje. Kokius palankius pokyčius jaučia moterys finansinių paslaugų globalizacijos procese? Visų pirma didėjanti konkurencija finansų rinkoje didina finansinių kreditų pasiūlą ir jų prieinamumą įvairioms socialinėms grupėms. Galimybė gauti kreditą moterims, kaip socialinei grupei, gerokai padidėjo, nors formaliajame ir neformaliajame ekonomikos sektoriuose ji yra skirtinga.

Antra, kai kuriose šalyse padidėjo galimybė moterims pasinaudoti valiutų rinka. Pavyzdžiui, moterys, dirbančios užsienyje, turi galimybę siūsti pinigines lėšas savo šeimos nariams ir pan.

Trečia, sparčiai augantis šiuolaikinės ekonomikos finansų sektorius sukuria didesnes moterų užimtumo galimybes.¹⁴⁷

Tačiau visi šie pranašumai turi būti lyginami su neigiamomis pasekmėmis, kurias patiria moterys, dalyvaudamos finansų srities globalizacijos procese. Lyčių iškraipymai, kurie veikia finansinių kreditų paslaugas, pasireiškia per požiūrį į moteris – kredito gavėjas ir jo teikėjas.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Grown, C.; Elson, D.; Cagatay, N. Introduction. *World Development*, 28 (7): 1145–1156. *Introduction to a Special Issue on 'Growth, Trade, Finance, and Gender Inequality*, 2000.

¹⁴⁷ McDowell, L.; Court, G. Gender Divisions of Labour in the Post-Fordist Economy: The Maintenance of Occupational Sex Segregation in the Financial Services Sector. *Environment and Planning*. 1994, vol. 26, no. 9.

¹⁴⁸ Staveren van, I. *Global Finance and Gender* [interaktyvus]. Cedeplar – Centro de Desenvolvimento e Planejamento Regional da UFMG, 2002 [žiūrėta 2008-07-07]. <http://cedepar.ufmg.br/economia/disciplinas/ecn933a/crocco/Financiamento_desenvolvimento_genero/VAN%20STAVEREN,%20I.%20Global%20finance%20and%20gender.pdf>.

5.1 lentelė. Lyčių iškraipymai finansinių kreditų rinkoje

Iškraipymų rūšys	Iškreiptas požiūris į moteris kredito teikėjas	Iškreiptas požiūris į moteris kredito gavėjas
Informacijos apribojimai	Moterys traktuojamos kaip rizikingi kreditoriai, kurių kredito teikimo galimybės ribotos	Moteryų profesionalumo lygis ir mobilumas yra žemesnis negu vyrų. Dėl to informacija apie finansų rinkas moterims yra mažiau prieinama
Apribojimai derybų srityje	Moterys turi mažesnę patirtį derybose teikiant kreditus, o tai bankų personalui sudaro keblumą vedant derybas laiko ir turinio atžvilgiu	Moterys, gaudamos kreditus, susiduria su diskriminuojančiu banko personalo elgesiu, jų verslo kaštai didesni
Kliūtys valdymo ir kontrolės srityje	Ekonominių išteklių valdymo ir kontrolės moterims dažnai nepatikima, moterys užima kitas rinkos sritis, kuriose nedalyvauja vyrai	Moterys susiduria su sunkumais valdant namų ūkių taupymo procesą, tuo metu, kai vyrai namų ūkio finansų disponavimą laiko savo teise
Instituciniai apribojimai	Moterys dažnai neturi formalios nuosavybės teisių, o tai apsunkina kontaktą kredito santykiuose	Moterys jaučia didesnę spaudimą ir psichologinį smurtą iš kreditorių pusės, palyginti su vyrais

Šaltinis: Rakauskienė, 2006, remiantis Baden, 1996.

Sandorio kaina iškreipto požiūrio į moteris prasme riboja moterų dalyvavimą kreditų srautų judėjime ir finansines paslaugas daro mažiau prieinamas ir brangesnes (žr. 5.1 lentelę).

Lyčių lygybės iškraipymai atsiliepia moterų prieinamumui prie kredito šaltinių ir galimybės juos gauti. Kadangi moterims kaip socialinei grupei dažniausiai priklauso mažesnė nuosavybė, jos turi mažesnes pajamas ir tuo pačiu metu joms tenka didesnė atsakomybė užsiimant namų ūkiu, jo santaupomis, tai jų indėliams ir kreditams būdingas mažesnis reguliarumas, palyginti su vyrais. Todėl moterims turėtų būti sudarytos lankstesnės kreditavimo ir investavimo schemos. Tačiau kredito įstaigos (bankai ir kt.) tam nėra pasirengusios.

Nurodyti lyčių efektai būdingi ne tik formaliajam finansų sektoriui, bet ir neformaliajam; ne tik stambiems bankams, bet ir smulkioms

finansų įmonėms.¹⁴⁹ Finansinių išteklių rinkoje galima išskirti tris pagrindinius struktūrinius apribojimus – nuosavybės teisės nelygybė lyčių aspektu, finansinių rinkų segmentacija ir nusistovėjusios diskriminuojančios finansų rinkos normos.

Žemas ekonominių išteklių paskirstymo efektyvumas ir BVP augimas. Į ekonominių išteklių sudėtį atliekant lyčių tyrimus paprastai įeina nuosavybė, kapitalas, investicijos, darbas ir darbo pajamos, išsilavinimas, socialinės išlaidos. Ne visi ekonominių išteklių aspektai gali būti nustatyti kiekybiškai. Todėl atliekant tyrimus dažnai taikomi netiesioginiai metodai, liudijantys ekonominių išteklių diferenciaciją lyčių aspektu. Esminis klausimas šiuo požiūriu – kaip valstybės ekonominė politika veikia moterų ir vyrų galimybes – skatina ar atvirkščiai – mažina lyčių nelygybę?

Lyčių tyrimai rodo, kad privatizacija padidino moterų nelygybę, nes privatizavimo metu daugiausia įmonių akcijų atiteko buvusiems įmonių vadovams, iš kurių buvo mažai moterų (jos sudarė apie 10 proc. įmonių vadovų). Apie kapitalo lyčių orientaciją galima spręsti pagal vyrų užimtumo dominavimą tokiose strateginėse ūkio šakose, kaip naftos perdirbimas, energetika, dujų pramonė, statyba ir transportas; o moterys daugiausia dirba lengvojoje, maisto pramonėje ir prekyboje.

Santykiškai egzistuojančios moteriškos ir vyriškos šakos rodo skirtingą jų indėlį į ekonomiką – strateginių šakų produkcija paprastai sukuria BVP „liūto dalį“. Iš čia išplaukia ir skirtingos šiose ūkio šakose darbo jėgos panaudojimo galimybės. Yra žinoma, kad ir investicijos paprastai labiau pritraukiamos į strateginius ūkio sektorius negu į lengvąją ir maisto pramonę. Taigi egzistuoja tam tikra asimetriją ekonominių išteklių panaudojimo aspektais.

Pasaulio banko pranešime „Lytis, ekonomikos augimas ir skurdo mažinimas“ (angl. *Gender, Growth and Poverty Reduction*)¹⁵⁰ teigiama,

¹⁴⁹ Folbre, N. *Who Pays for the Kids? Gender and the Structures of Constraint*. London: Routledge, 1994.

¹⁵⁰ *Gender, Growth and Poverty Reduction* [interaktyvus]. Special Program of Assistance for Africa, 1998 Status Report on Poverty in Sub-Saharan Africa. World Bank technical Paper. 1999 [žiūrėta 2013-05-02]. <http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/1999/06/04/000094946_9904120637099/Rendered/PDF/multi_page.pdf>.

kad daugelio besivystančių šalių realusis (gamybos) sektorius dėl egzistuojančių lyčių lygybės iškraipymų turėjo didelių nuostolių.

Kai kurių besivystančių šalių ūkyje išteklių, skirtų pagal struktūrinės plėtros ir paramos programas, perskirstymas iš vyrų moterims padidino namų ūkio efektyvumą 10–20 proc., o moterų laiko, skirto rūpybos ekonomikai, sumažinimas leido pajamas padidinti 10 proc., darbo našumą – 15 proc. ir kapitalo (investicijų) efektyvumą – net 44 proc.¹⁵¹

Pasaulio banko pranešime teigiama, kad 1960–1992 metų BVP augimo, švietimo lygio ir užimtumo analizė Centrinės Afrikos šalyse, esant lyčių lygybės atotrūkiui, rodo didžiulius nuostolius investicijų srityje. Pranešime teigiama, kad jei šiose šalyse moterų išsilavinimo augimas būtų toks kaip Pietryčių Azijoje, tai BVP augimas būtų 0,5 proc. didesnis.¹⁵² Be to, jeigu šiame regione moterų užimtumas būtų didesnis ir siektų Pietryčių Azijos moterų užimtumą, BVP galėtų ūgtelėti dar 0,3 proc. Taigi Centrinėje Afrikoje dėl didesnio vyrų užimtumo BVP augimas sumažėja 0,8 proc. per metus. O kadangi BVP augimas šiose šalyse sudarė tik 0,7 proc., tai mažesnė lyčių asimetriją švietimo ir užimtumo srityse leistų padvigubinti BVP augimo tempus.¹⁵³

Kitų besivystančių šalių tyrimai leido padaryti išvadą, kad kreditų suteikimas moterims dažniausiai duoda kur kas didesnę naudą¹⁵⁴.

Užsienio prekyba ir lyčių nelygybė. Užsienio prekybos politikos srityje priimami sprendimai, taip pat Pasaulio prekybos organizacijos (PPO) veikla grindžiama makroekonominės teorijos laisvo prekių, paslaugų, kapitalo ir asmenų judėjimo principais. Tačiau iki šiol užsienio prekybos srityje PPO veiklos nuostatose lyčių santykiai nebuvo atspindėti. Daugelis neoklasikinės ekonominės teorijos nuostatų besilaikančių

¹⁵¹ *Gender, Growth and Poverty Reduction* [interaktyvus]. Special Program of Assistance for Africa, 1998 Status Report on Poverty in Sub-Saharan Africa. World Bank technical Paper. 1999 [žiūrėta 2013-05-02]. <http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDS/IB/1999/06/04/000094946_9904120637099/Rendered/PDF/multi_page.pdf>.

¹⁵² *Ibid.*

¹⁵³ *Ibid.*

¹⁵⁴ Pitt, M. M.; Khandker S. R. The Impact of Group-Based Credit Programs on Poor Households in Bangladesh: Does the Gender of Participants Matter? [interaktyvus]. *The Journal of Political Economy*, Volume 106, Issue 5 (Oct., 1998), 958-996 [žiūrėta 2001-05-02]. <<http://darp.lse.ac.uk/frankweb/courses/EC501/pittkhandker.pdf>>.

užsienio prekybos politikų ir ekspertų teigia, kad užsienio prekybos strategija yra neutrali lyčių požiūriu. Tačiau tam aktyviai prieštarauja lyčių ekonomikos teorijos atstovai (A. Hul, I. Bakker, N. Cagatay, G. Sen, M. Williams, M. Vander Stichele ir kt.), kurie teigia, kad moterys ir vyrai užima skirtingas ekonomines pozicijas ir jų galimybės dalyvauti ekonomikos plėtros procese yra nevienodos. Daroma išvada, kad lyčių santykiai atlieka didžiulį vaidmenį ir daro įtaką makroekonominės politikos, taip pat ir užsienio prekybos politikos, įgyvendinimo rezultatams.

Moterys ir vyrai turi skirtingas prieinamumo prie išteklių galimybes, skirtingas yra jų profesinės kompetencijos, išsilavinimo ir einamų pareigų lygmuo, nevienodas atlyginimas. Šias skirtingas galimybes lemia susiklostę lyčių santykiai makro-, mezo- ir mikrolygmenimis. Makroekonominės politikos pokyčiai gali skatinti lyčių nelygybę ne tik mokesčių sistemoje, pinigų politikoje, bet ir užsienio prekybos bei investicijų srityje.

Nagrinėjant lyčių analizės ir užsienio prekybos sąsają, išskiriami du pagrindiniai aspektai:

- Kokie yra užsienio politikos pokyčiai lyčių požiūriu?
- Koks yra lyčių problemų poveikis užsienio prekybai ir tarptautiniams ekonominiams santykiams?

PPO veiklos analizė, taip pat ir struktūrinių reformų programų, remiamų Pasaulio banko ir Tarptautinio valiutos fondo, analizė, anksčiau minėtiems autoriams leido padaryti dvi svarbias išvadas: pirma, užsienio prekybos liberalizavimas gali padidinti lyčių nelygybę; antra, savo ruožtu, lyčių nelygybė neigiamai veikia užsienio prekybos efektyvumą. Todėl daroma apibendrinanti išvada, kad lyčių komponentė yra ne neutralus, o labai svarbus užsienio prekybos politikos veiksnys.

Lyčių analizės užsienio prekyboje prielaidos yra panašaus pobūdžio kaip ir formuojant finansų politiką. Užsienio prekybos derybų turinys ir rezultatai grindžiami tomis pačiomis nuostatomis – vienpusišku ekonomikos suvokimu, atsižvelgiant tik į gamybinį, formalųjį ir mokamą ekonomikos sektorių. Tačiau reproduktyvusis, neformalusis, t. y. nematomas ekonomikos sektorius, ir jame sukurta pridėtinė vertė – žmogiškieji ištekliai ir jų kokybė – ignoruojami.

Todėl teigiama, kad prekybos politikoje absoliutizuojamas rinkos vaidmuo ir visiškai neatsižvelgiama į socialinės ekonominės namų ūkių infrastruktūros kūrimą.

Kadangi atsakomybė už namų ūkių funkcionavimą (vaikų gimdymą, auklėjimą, pagyvenusių asmenų, neįgaliųjų priežiūrą) ir komunalinį aptarnavimą daugiausia gula ant moterų pečių, paslaugų srities liberalizavimas didina moterų darbo našumą, taip pat veikia moterų mokamą ir neapmokamą darbą.

Tyrimai, atlikti daugelyje pasaulio šalių, ir rodo, viena vertus, kad liberalizuojant prekybos ir paslaugų sritis moterų užimtumas išaugo, paspartėjo moterų verslo plėtra, tačiau, kita vertus, prekybos liberalizavimo politika gali skatinti lyčių nelygybę, pabloginti socialinę ir ekonominę moterų padėtį. Tokio teiginio prielaidos yra šios:

- Esant darbo pasidalijimui pagal lytį, kai visų pirma moteris yra atsakinga už socialinės reprodukcijos sritį, prekybos liberalizavimas, moterų skaičiaus padidėjimas formaliajame ir neformaliajame ekonomikos sektoriuose, neatsižvelgiant į papildomą darbo laiką, skirtą namų ūkio paslaugų gamybai, padidina moterų darbo krūvį.
- Užsienio prekybos liberalizavimas gali sustiprinti darbo vietų ir gamybos veiklų segregaciją, kai „moteriškos“ darbo vietos yra mažiau mokamos ir mažiau socialiai apsaugotos negu vyrų.
- Daugelyje šalių moterys negali pasinaudoti tokiais išteklių šaltiniais, kaip finansiniai kreditai, žemė ir nuosavybė. Užsienio prekybos liberalizavimas tokiu būdu neskatina išteklių persiliejo, judėjimo moterų interesų tenkinimo kryptimi ir gali netgi skatinti šių išteklių prieinamumo ribojimą moterims. Savo ruožtu egzistuojanti lyčių nelygybė gali paveikti užsienio prekybos politikos efektyvumą, nes ji daro įtaką išteklių paskirstymui, o tai yra viena iš pagrindinių efektyvios prekybos politikos įgyvendinimo prielaidų.
- Moterys ir vyrai, užimti formaliajame sektoriuje, turi vienodus poreikius užimtumo srityje. Tačiau vaikų auklėjimas, namų ruošos darbai gali neigiamai paveikti moterų gebėjimą adekvačiai reaguoti į situaciją darbo rinkoje – darbo kainos pokyčius, moterų mobilumą.

Moterys verslininkės ir ūkininkės susiduria su kliūtimis finansiniam kreditui, techninei pagalbai gauti, kvalifikacijai kelti – tai irgi neigiamai veikia pasirinkimą pasinaudoti naujomis galimybėmis.

L. Beneria¹⁵⁵ teigia, kad visuomenėje egzistuoja neaiški ir moksliniais tyrimais nepagrįsta nuostata, kad moterų darbo našumas yra žemesnis nei vyrų. Ir dėl šios priežasties ištekliai, papildomos gamybos plėtros ir kvalifikacijos kėlimo galimybės, kurios atsiranda pasikeitus prekybos sąlygoms, suteikiamos dažniausiai vyrų naudai.

Lyčių nelygybės ir užsienio prekybos politikos sąveika pasireiškia ir platesniu mastu – makroekonominiu lygmeniu – šiose srityse:

- **Valstybės pajamų ir išlaidų politikoje:**
 - Mokestinių įplaukų sumažėjimas, liberalizavus importo muitus ir prekybos sąlygas (panaikinus prekybos barjerus), gali neigiamai veikti valstybės pajamas, o tai savo ruožtu gali reikšti biudžeto išlaidų sumažėjimą socialinėms reikmėms, sveikatos apsaugai, švietimui, kultūrai.
 - Tokių rinkos institucinių mechanizmų sukūrimas, kaip privatizavimas ir paslaugų srities komercializacija, susieta su prekybos liberalizavimu, dažnokai socialinę ekonominę krūvį perkelia į socialinės reprodukcijos ir namų ūkių sritį.
- **Užimtumo srityje** (darbo rinkos feminizavimas (darbas pagal sutartis, darbas namuose, laikinas užimtumas ir pan.).
- **Vidaus rinkoje** – užsienio prekybos liberalizavimas dažniausiai neigiamai veikia vidaus rinką – gali ją susiaurinti, gali įvykti vidaus rinkos nuosmukis ir destrukcija:
 - maisto produktų (tokių, kaip pienas, mėsa, daržovės, vaisiai) importo padidėjimas – jų gamyboje daugelyje šalių dirba moterys,
 - užplūdusi lengvosios pramonės importinė produkcija žlugdo vietinę gamybą ir skatina panaudotų (angl. *Second Hand*) prekių apyvartos didėjimą.

Taigi, kaip teigia pasaulio moterų socialinių ekonominių organizacijų atstovės, pribrendo opus būtinumas plėtoti lyčių studijas ir tyrimus užsienio prekybos srityje.

¹⁵⁵ Beneria, L.; Savitri, B. *Gender and Poverty: An Analysis for Action*. Gender and Development Monograph Series. N. Y.: UNDP, 1999.

Ekspertai kelia reikalavimus, kad analizė pagal lytį užsienio prekybos liberalizavimo kontekste turėtų atsakyti į šiuos klausimus:

- Kaip užsienio prekybos liberalizavimas veikia moterų prieinamumą prie ekonominių išteklių ir galimybę jais naudotis bei juos kontroliuoti? Didėja ar mažėja moterų galimybės naudoti ir kontroliuoti tokius išteklius, kaip žemė, finansų kreditai, techninė pagalba, naujos technologijos ir nuosavybė?
- Kokią įtaką turi užsienio prekybos liberalizavimas vyrų ir moterų laiko biudžetui, glaudžiai susietam su rūpybos ekonomika?
- Kaip eksporto dalies didėjimas BVP veikia moterų darbo intensyvumą? Ar ekonomikos augimas, besiremiantis eksportu, palankiai veikia moterų užimtumą, t. y. padidina jį formaliajame rinkos sektoriuje, ar didėja jų atlyginimai?
- Ar užsienio prekybos santykių liberalizavimas padidina darbo vietų feminizaciją, kai moterys išstumia vyrus iš jų darbo vietų?
- Ar užsienio prekybos liberalizavimas suteikia šaliai tokias pat galimybes padidinti eksportą, kiek didėja joje importas?
- Kaip paveiks paslaugų liberalizavimas moterų ir vyrų socialines grupes ir ekonomikos sektorius?

Dabartiniu metu nekelia jokių abejonių užsienio prekybos liberalizavimo įtaka įvairių pasaulio šalių atskirų socialinių grupių gyvenimo strategijoms. Pavyzdžiui, eksporto didėjimas gali sukurti moterims papildomų darbo vietų, tačiau importo didėjimas siejamas su pigių ir menkos kokybės prekių tiekimu į vidaus rinką, o tai mažina vietinės gamybos konkurencingumą ir moterų darbo jėgos kainą tokiose ūkio šakose, kaip lengvoji pramonė, tekstilė, drabužių siuvimas, maisto produktų pramonė, žemės ūkis ir kt.

Tyrimai rodo, kad tradicinė paslaugų sfera – tai moterų veiklos sritis; moterys dominuoja informacinių paslaugų žemutinėse grandyse – renkant statistinius duomenis, apdorojant pirminius duomenis, pašto paslaugų ir tuose bankų paslaugų segmentuose, kur vyrauja žemesnis darbo užmokestis. Tačiau informacinių technologijų, programavimo sritims ir programinės įrangos gamybai moterys atstovauja menkai.

5.2. Moterų indėlis į bendrąjį vidaus produktą: namų ūkis – lygiavertė šalies ūkio šaka

Pasauliniai tyrimai lyčių lygybės srityje rodo, kad makroekonominė politika, t. y. fiskalinė ir pinigų politika, taip pat užsienio prekybos politika, daro įtaką vyrų ir moterų socialinei ekonominei padėčiai ir atvirkščiai – lyčių lygybė veikia ekonomikos augimą, valstybės finansus, tarptautinės prekybos plėtrą.

Šiuolaikinės ekonomikos vystymasis rodo, kad pilietinės visuomenės formavimasis ir šalies makroekonominė plėtra dažnai yra prieštaringi procesai. Istorinė patirtis liudija, kad išsivysčiusiose demokratijos šalyse visuomenė dažnai protestuoja prieš globalizaciją, keldama demokratiškas institucijas ir procedūrų stygiaus, atskirų šalių ir socialinių grupių nelygybės, ekonominio nestabilumo ir neefektyvumo klausimus.

Iki 2008 m. pasaulio krizės autoritetingos tarptautinės organizacijos – Tarptautinis valiutos fondas, Pasaulio bankas – vadino Lietuvą „kylančia Baltijos regiono žvaigžde“, „augančia Baltijos tigre“, pripažino pasiekus įspūdingos pažangos, kuri aplenkė daugelį kaimynių, ir tapus viena iš patraukliausių investicijoms teritorijų. Pastaruoju metu šios organizacijos, priešingai mūsų visuomenės požiūriui, pažymi sėkmingą Lietuvos ekonomikos išėjimą iš krizės ir palankiai vertina Lietuvos Vyriausybės politiką bei veiksmus, įveikiant pasaulio krizės padarinius. Kuo grindžiami šie teiginiai?

- Sparčiau, palyginti su kitomis ES šalimis, bendrojo vidaus produkto (BVP) augimu (3,5 proc. 2012 m., tačiau 2003 m. ekonomikos augimas buvo 10,5 proc., 2004 ir 2005 m. – 7,0 ir 7,5 proc.);
- išskirtinai žemu infliacijos lygiu (1 proc. 2012 m., tačiau 2003 m. buvo 1,3 proc. defliacija, 2005 m. – 2,7 proc. infliacija);
- gerokai sumažėjusiu einamosios sąskaitos deficitu (nuo 12 proc. BVP 1998 m. iki 6,6 proc. BVP 2005 m. ir iki 0,7 proc. 2013 m.);
- radikaliai sumažinta mokesčių našta ekonomikai (nuo 40 proc. BVP 1999 m. iki 30 proc. BVP 2005 m. ir iki 36 proc. 2012 m.).

Tokių Lietuvos ekonomikos rezultatų pagrindu yra laikomas biudžeto disciplinos stiprinimas, „taupaus biudžeto kelias“, griežta fiskalinė ir išlaidų politika, kuri skatina ekonomikos augimą.

Tačiau kyla klausimas, kaip spartūs ekonomikos augimo tempai, grindžiami griežta fiskaline ir pinigų politika, paveikė visų Lietuvos žmonių, atskirų socialinių grupių – moterų ir vyrų – gyvenimo lygį?

5.2 lentelė. Lietuvos makroekonomikos ir socialiniai rodikliai 2000–2012 m.

Makroekonomikos ir socialiniai rodikliai	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Realusis BVP, metinis pokytis, proc.	4,0	6,7	6,9	10,2	7,4	7,8	7,9	9,8	2,6	-14,8	1,6	6,0	3,7*
VKI (infliacija), metinis pokytis, proc.	1,4	2,0	-1,0	-1,3	2,9	3,0	4,5	8,1	8,5	1,3	3,8	3,4	2,8*
Viešojo sektoriaus biudžeto deficitai, proc. BVP	2,8	2,1	1,3	1,2	1,4	0,5	0,4	1,0	3,2	9,4	7,2	5,5	3,2*
Valstybės skola, proc. BVP	27,7	26,5	25,3	21,2	19,4	18,4	18,0	17,0	15,6	29,3	37,9	38,3	40,5*
Realusis vartojimas, metinis pokytis, proc.	5,9	3,0	4,2	4,5	4,7	4,8	10,5	10,3	4,6	-13,3	-4,5	4,7	3,4
Materialinės investicijos, metinis pokytis, proc.	-11,8	17,0	10,7	2,4	2,0	27,9	29,4	38,3	-9,4	-45,7	-8,1	22,0	-10,2*
Nedarbo lygis, proc. (Statistikos departamento tyrimų duomenys)	16,4	17,4	13,8	12,4	11,4	8,3	5,6	4,3	5,8	13,7	17,8	15,4	13,4
Moterų	13,9	14,7	12,9	12,2	11,8	10,2	5,4	4,3	5,6	10,4	14,5	12,9	11,6
Vyrų	18,8	19,9	14,6	12,7	11,0	10,0	5,8	4,3	6,0	17,0	21,2	17,9	15,1
Vidutinis mėnesinis neto darbo užmokestis, metinis pokytis, proc.	-5,1	-0,3	3,8	7,8	6,8	6,0	15,2	18,0	18,1	-3,1	-3,2	2,7	3,4
Vidutinis mėnesinis moterų darbo užmokesčio (bruto) santykis su vyrų darbo užmokesčiu, proc.	81,7	81,4	81,2	81,0	81,4	82,4	83,8	80,7	80,7	87,3	85,7	86,5	86,5

Šaltiniai: LR statistikos departamentas: <www.std.lt>, Lietuvos Respublikos finansų ministerija: <www.finmin.lt>;

Lietuvos makroekonomikos apžvalga Nr. 54, 2013 m. gruodis, SEB <https://www.seb.lt/sites/default/files/web/document/lietuvas_makroekonomikos_apzvalga/lma54.pdf>

* negalutiniai duomenys

Lietuva pasiekė patenkinamų makroekonomikos rezultatų, tačiau socialiniai indikatoriai, rodantys gyventojų užimtumo, pajamų ir vartojimo lygį, labai atsilieka nuo makroekonominių rodiklių augimo tempų (5.2 lentelė). Pvz., realaus vartojimo augimo tempai yra beveik du kartus mažesni už BVP augimo tempus; realaus darbo užmokesčio augimas nepasižymi stabilumu, palyginti aukštas nedarbo lygis, beje, ir moterų, ir vyrų, esant kur kas žemesniam (penktadaliu) moterų darbo užmokesčio lygiui.

Pastaruoju metu, Lietuvai tapus ES nare, stiprėja emigracijos grėsmė. Statistikos departamento duomenimis, 1990–2012 metais iš Lietuvos išvyko daugiau kaip 600 tūkst. žmonių, o vien tik 2010 metais – 80 tūkst. gyventojų, t. y. keturis penkis kartus daugiau nei ankstesniais metais. Atskirų tyrimų duomenys rodo, kad daugumą emigravusiųjų sudaro moterys – nuo 50 iki 80 proc., ypač turinčių aukštąjį išsilavinimą.

Visuotinai žinoma, kad, skaičiuojant BVP gamybos metodu, didžiausias indėlis tenka Lietuvos pramonei – 20,8 proc., kur moterų užimtumo lygis sudaro mažiau kaip pusę (44,4 proc.) visų užimtųjų šioje veikloje; prekybai ir paslaugų gamybai tenka 18,6 proc. (moterų užimtumas šioje šakoje – 57 proc.), transportui ir komunikacijoms – 13 proc. (šioje šakoje dirba tik 26,3 proc. moterų). Kaip žinia, Lietuvos moterys susitelkusios tokiose srityse, kaip švietimas, sveikatos apsauga, viešbučių ir restoranų veikla bei komunalinės paslaugos. Moterų užimtumas šiose srityse sudaro nuo 62 iki 84 proc. Daugiausia Lietuvos moterų dirba tokiose srityse, kaip žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas (87,3 proc.), švietimas (78,5 proc.), apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų veikla (78,3 proc.), meninė, pramogų ir poilsio organizavimo veikla (62,3 proc.) (5.3 lentelė).

5.3 lentelė. Užimti gyventojai pagal ekonominės veiklos rūšį ir lytį 2012 m. ir Lietuvos bendrosios pridėtinės vertės struktūra, proc.

Ekonominės veiklos rūšys	Dalis pagal bendrą pridėtinę vertę, proc.	Iš viso užimta, tūkst.		Užimtųjų pasiskirstymas pagal lytį, proc.	
		moterys	vyrų	moterys	vyrų
Iš viso	100	658,1	617,6	51,6	48,4
Žemės ūkis, miškininkystė ir žuvininkystė	4,0	41,7	70,5	37,2	62,8
Kasyba ir karjerų eksploatavimas	0,4	(0,3)	2,1	12,5	87,5
Apdirbamoji gamyba	20,8	8,9	111,3	44,4	55,6
Elektros, dujų, garo tiekimas ir oro kondicionavimas	2,9	3,7	9,1	28,9	71,1
Vandens tiekimas, nuotekų valymas, atliekų tvarkymas ir regeneravimas	1,0	4,6	10,3	31,3	68,7
Statyba	6,0	8,7	80,9	9,6	90,4
Didmeninė ir mažmeninė prekyba; variklinių transporto priemonių ir motociklų remontas	18,6	127,1	96,1	57,0	43,0
Transportas ir saugojimas	13,0	24,6	68,9	26,3	73,7
Apgyvandinimo ir maitinimo paslaugų veikla	1,3	25,3	7,0	78,3	21,7
Informacija ir ryšiai	3,1	13,0	15,3	45,9	54,1
Finansinė ir draudimo veikla	2,2	13,0	5,2	71,4	28,6
Nekilnojamojo turto operacijos	5,7	5,8	7,5	43,6	56,4
Profesinė, mokslinė ir techninė veikla	3,4	29,7	20,5	59,2	40,8
Administracinė ir aptarnavimo veikla	2,2	19,2	19,4	49,7	50,3
Viešasis valdymas ir gynyba; privalomasis socialinis draudimas	5,8	38,3	34,9	52,3	47,7
Švietimas	4,5	105,6	28,9	78,5	21,5
Žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas	3,4	74,6	10,9	87,3	12,7
Meninė, pramoginė ir poilsio organizavimo veikla	0,9	14,2	8,6	62,3	37,7
Kita aptarnavimo veikla	0,8	18,0	9,2	66,1	33,9
Namų ūkių, samdancijų darbininkus, veikla; namų ūkių veikla, susijusi su savoms reikmėms tenkinti skirtų nediferencijuojamų gaminių gamyba ir paslaugų teikimu	0,1	1,6	(1,0)	61,5	38,5
Ekstrateritorinių organizacijų ir įstaigų veikla	-	(0,2)	(0,1)	50	50

Šaltinis: Lietuvos statistikos metraštis, 2013.

Atsižvelgiant į pasaulio patirtį ir lyčių ekonomikos koncepciją, taip pat ir į Lietuvos statistiką, galima pagrįstai teigti, kad **Lietuvos, kaip ir kitų pasaulio šalių, BVP struktūroje nėra matoma tokia svarbi ekonomikos sritis kaip namų ūkio ekonomika, arba vadinamoji reprodukcinė ekonomika (kitaip – rūpybos ekonomika), kuri atsako už žmogiškųjų išteklių reprodukciją šeimoje. Žmogiškojo kapitalo ir darbo jėgos išlaidos lieka tarsi nematomos šalies ekonomikoje, produktyvusis darbas neįeina į BVP, jis niekaip neapskaitomas, nematuojamas ir neapmokamas.**¹⁵⁶ Be jokios abejonės, neapmokamos namų ūkio ekonomikos rezultatai, be kurios neįmanomas žmogaus gyvybės palaikymas, žmogiškųjų išteklių kokybės kėlimas, darbo jėgos formavimas viešajam ir privačiam sektoriui, sudaro svarbią šalies nacionalinio turto dalį.

Namų ūkio ekonomika – namų ruoša, poilsio organizavimas, šeimos kultūros, tradicijų puoselėjimas, darbas auklėjant vaikus, senelių ir suaugusių šeimos narių rūpyba – dažniausiai gula ant moterų pečių. Todėl ji dar vadinama moterų ekonomika, reprodukcinė arba rūpybos ekonomika. Rūpybos ekonomika yra visavertė ir labai svarbi ekonominės veiklos rūšis, šaka, kurioje lygiai taip pat kaip ir kitose ūkio šakose sukuriama pridėtinė vertė, kuri įneša nemažą indėlį į šalies BVP. Tai šaka, kuri atsako už žmogiškųjų išteklių ir darbo potencialo kokybę.

Taigi, autorių teigimu, namų ūkis – lygiavertė šalies ekonomikos šaka, ir darbas joje turi būti vertinamas, apskaičiuojamas ir atlyginamas.

Dabartiniu metu, žengiant į informacinę visuomenę, nepaprastai išauga žmogiškųjų išteklių kokybės, „neapčiuopiamojo kapitalo“ svarba. Ypač jo vertė padidėja žinių ekonomikoje, kur intelektiniai ištekliai vieni, o gal net labiau vertinami už materialiuosius. Šių išteklių kokybė daugiausia priklauso nuo šeimos kokybės, rūpybos ekonomikos. Savo ruožtu, nuo žmogiškųjų išteklių kokybės iš esmės priklauso ir šalies ekonominis klestėjimas, ir konkurencingumo rezultatai.

Visame civilizuotame pasaulyje keliamas klausimas, kad į BVP struktūrą būtina įtraukti moterų reprodukcinį darbą. Reikia pridurti, kad globalizacijos procese išnyksta griežta riba tarp produktyvaus, mokamo

¹⁵⁶ Balandynowicz-Panfil, K.; Opacka, U. *Gdansk Gender Budget Initiative* [interaktyvus]. Network of East-West Women NEWW Polska, 2005 [žiūrėta 2008-11-03]. <<http://www.neww.org.pl>>.

darbo gamyboje, rinkoje ir neproduktyvaus, neapmokamo darbo namų ūkio reprodukciniėje ekonomikoje. Taigi toks skirstymas netenka prasmės.

Įvertinti reprodukcinę ekonomiką BVP struktūroje yra nelengvas uždavinys, tačiau pasaulyje siūloma metodų, kaip galima šią sritį išmatuoti. Neapmokamas darbas apima šiuos pagrindinius keturis elementus:

- privatų namų ūkį žemės ūkio sektoriuje;
- šešėlinės ekonomikos sektorių;
- reprodukcinę (rūpybos) ekonomiką namų ūkyje;
- visuomeninę ir labdaros veiklą.

Visi šie elementai turėtų būti apskaitomi ir įtraukiami į nacionalinių sąskaitų sistemą. Pirmąsias dvi sudėtines dalis dar galima apskaičiuoti, pasitelkiant žinomas metodikas ir Lietuvoje, o dvi paskutinės komponentės siejamos su tam tikrais vertinimo sunkumais techniniu ir konceptuali požiūriu.

5.3. Moterų darbo krūvio didėjimas reprodukciniėje ekonomikoje liberalizuojant ekonominę politiką

Lietuvos įstojimas į Europos Sąjungą (2004 m. gegužės 1 d.) ir tolesnės integracijos procesas siejamas su labai svarbiu klausimu – ES struktūrinių fondų paramos gavimu ir įsisavinimu. Tačiau Lietuva turi ir toliau laikytis griežtos makroekonominio stabilizavimo politikos. Pasaulinė patirtis rodo, kad griežta fiskalinė ir pinigų politika daro neigiamą įtaką skurdžiausiems gyventojų sluoksniams, ypač moterims. Pasaulyje yra žinoma: skurdo problema – tai moterų problema, skurdas pažeidžia moteris labiau nei vyrus.

Patirtis lyčių ekonomikos srityje byloja tai, kad struktūrinė parama šalies ekonomikai padidina nematomą moterų rūpybos krūvį namų ūkiuose darbo jėgai reprodukuoti ir palaikyti dėl dviejų priežasčių:

- **Pirma.** Perorientuojant ekonomiką didesnio ekonomikos efektyvumo kryptimi, moterys paprastai didina savo indėlį į produktyvųjį (realųjį, rinkos) sektorių ir taip pat reproduktyvųjį (namų ūkių ekonomikos) sektorių tam, kad palaikytų normalų savo šeimos funkcionavimą. Jos dažnai privalo didinti savo darbo krūvį, įeidamos į

neformalios ir šešėlinės rinkos santykius, t. y. visų pirma moterų tampa neetatinėmis darbuotojomis, dirba dažnai tik pagal laikiną darbo sutartį, ne visą darbo dieną arba derina šias formas drauge, dėl to jos tampa tokio fragmentiško darbo aukomis (nestabilus darbas, nuolatinė grėsmė jo netekti, neužtikrintos socialinės garantijos).

- **Antra.** Mažėjant šeimos pajamoms (didėjant komunaliniams mokesčiams, augant kuro kainoms, brangstant transporto paslaugoms, vaistams, buitinio aptarnavimo paslaugoms) moterų didina savo neapmokamo darbo krūvį rūpybos ekonomikoje, kad kompensuotų šeimos gyvenimo lygio nuosmukį.

Nors ekonominės politikos liberalizavimas vyksta siekiant makroekonominio stabilumo ir didesnio ekonomikos efektyvumo, nematomas ir neapmokamas moterų darbas namų ūkių ekonomikoje tarsi užslepia didėjančią lyčių nelygybę ir neefektyvų žmogiškojo potencialo panaudojimą. **Rinkos reformų metu siekiant didesnio ekonomikos efektyvumo ir stabilumo, Lietuvoje susiklostęs moterų ekonominio aktyvumo ir užimtumo lygis yra mažesnis nei vyrų.** Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2012 m. moterų ekonominis aktyvumas sudarė 70,1 proc., o vyrų – 73,7 proc., užimtumas atitinkamai – 61,8 proc. ir 62,2 proc. Moterų, dirbančių visą darbo dieną, sudaro mažesnę dalį nei vyrai (2012 m. atitinkamai 88,7 proc. ir 92,5 proc.), o moterų, užimtų ne visą darbo dieną, viršija analogiškai užimtus vyrus 3,8 proc. punktais (atitinkamai 11,3 proc. ir 7,5 proc.).

Oficialus moterų nedarbas iki 2003 m. buvo mažesnis nei vyrų, o 2004 metais ši tendencija pasikeitė ir moterų nedarbo lygis pralenkė vyrų nedarbą 0,8 proc. punkto (atitinkamai 11,8 ir 11,0 proc.). Tačiau nuo 2006 m. matoma atvirkštinė tendencija, kai vyrų nedarbas ėmė vėl viršyti moterų nedarbą. Ši tendencija ypač sustiprėjo po pastarosios pasaulio ekonomikos ir finansų krizės: 2010 m. vyrų nedarbo lygis buvo net 6,7 proc. punktais didesnis nei moterų (atitinkamai 21,2 proc. ir 14,5 proc.), nors 2012 m. šis atotrūkis sumažėjo iki 3,5 proc. punkto (atitinkamai 15,1 proc. ir 11,6 proc.). Didesnį vyrų nei moterų nedarbą galima paaiškinti tuo, kad moterų, siekdamos palaikyti įprastą šeimos gyvenimo lygį, dažnai imasi dirbti nepatrauklų ir menkai mokamą žemos kvalifikacijos darbą (valytojos, siuvėjos, pardavėjos, kasininkės, padavėjos, slaugės) ir ne visos darbo

dienos darbą, kurio nepasirenka vyrai. Toks darbas neatitinka vyrų lūkesčių – jie geriau lieka bedarbiai.

Ypatingą nerimą kelia didesnė ilgalaikių bedarbių moterų dalis nei vyrų – 2000–2012 m. laikotarpiu matoma ilgalaikių bedarbių moterų dominavimo tendencija: štai ir 2012 m. moterys sudarė 49,6 proc., o vyrai 48,9 proc. ilgalaikių bedarbių. Ypač neigiamas reiškinys – didelis moterų bedarbių, turinčių aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą, skaičius – 2012 m. tokių moterų dalis sudarė 20,2 proc. (vyrų – 11,7 proc.), t. y. išsilavinusių moterų bedarbių skaičius yra du kartus didesnis nei išsilavinusių bedarbių vyrų. Tai reiškia, kad išsilavinusios moterys Lietuvoje negali visaverčiaiškai savęs realizuoti.

Lietuvoje 1998 m. priėmus Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymą, buvo žengti formalūs žingsniai, užtikrinant moterų lygias galimybes užimtumo srityje, o realiame gyvenime iš esmės niekas nepasikeitė. Įstatymai patys savaime negali nulemti esminių moterų padėties rinkoje pokyčių – tai liudija Lietuvoje išliekanti darbo užmokesčio diferenciacija pagal lytį – moterys uždirba apie 12 proc. mažiau negu vyrai.

V. Kanopienės atlikti tyrimai parodė, kad **perėjimas į rinką dar labiau sustiprino moterų diskriminaciją ekonomikoje**. Tai lėmė dvi aplinkybės.

Pirma, pereinamuoju į rinkos ekonomiką laikotarpiu buvo matomas ryškus moterų užimtumo nuosmukis; 1990–2001 metais moterys sudarė du trečdalius (68 proc.) bendro darbo netekusiųjų skaičiaus (užimtumas sumažėjo 376 tūkst. darbuotojų). Per pirmąjį Nepriklausomybės dešimtmetį daugelis darbą praradusių moterų tapo namų šeimininkėmis, ekonomiškai neaktyviomis. Gyventojų užimtumo tyrimų ir 2001 metų gyventojų surašymo duomenimis, moterys sudarė du trečdalius ekonomiškai neaktyvių gyventojų. Taigi Lietuvoje rinkos ekonomikos laikotarpiu moterų vaidmuo darbo rinkoje sumažėjo.

Antra, Lietuvoje vyrauja ypač stipri vertikalioji darbo rinkos segregacija ir moterų darbo nuvertinimas. Tai paskatino šias neigiamas tendencijas moterų darbo rinkoje:

- pirma, moterų aktyvumo ir užimtumo lygis yra mažesnis nei vyrų;
- tačiau, antra, moterų nedarbo lygis yra mažesnis nei vyrų;
- trečia, tarp moterų daugiau ilgalaikių bedarbių nei tarp vyrų;
- ketvirta, moterų, dirbančių ne visą darbo dieną, yra daugiau nei vyrų;

- penkta, išskirtinis nedarbo bruožas Lietuvoje – palyginti aukštas išsilavinusių moterų nedarbas, viršijantis vyrų bedarbių, turinčių aukštąjį išsilavinimą, lyginamąjį svorį.

Deja, Lietuvoje kol kas dar nėra tyrimų, išsamiai atskleidžiančių lyčių nelygybės poveikį makroekonomikai ir jų tarpusavio sąsajas. Tačiau galima hipotetiškai teigti, kad sustiprėjus ekonomikos orientacijai stabilumo ir ekonominio efektyvumo linkme, realiai moterų darbo krūvis padidėjo labiau nei vyrų. Pvz., plačiai žinomas faktas, kad moteriai, siekiančiai uždirbti tiek pat kiek vyrui, dažniausiai tenka dirbti keliais etatais, o vyras lengviau gauna tokį patį atlyginimą vienoje darbo vietoje. Liberalioji koncepcija teigia, kad ekonomikoje laimi stiprusis, o tai reiškia – vyras. Tai amerikietiškojo monetarinio liberalaus modelio nuostata.

Lietuvoje liberalizavus komunalinių paslaugų kainas, sparčiai išaugo išlaidos už komunalinius mokesčius – šildymą, elektros energiją, vandens tiekimą (2007 m. – 12 proc.). Palyginus 2000 ir 2007 m. išlaidas, matomas nereikšmingas jų sumažėjimas (5.4 lentelė), tačiau nuo 2009 m. sausio 1 d. pakilus gamtinių dujų, vandens ir elektros kainoms, komunalinių paslaugų išlaidos vėl gerokai padidėjo. Štai jau 2012 m. mokesčiai už būstą, vandenį, elektrą, dujas ir kitą kurą sudarė net 18 proc. visų namų ūkių vartojimo išlaidų. **Komunaliniai mokesčiai – labiausiai pakertantis Lietuvos gyventojų gyvenimo lygį veiksnys.**

Namų ūkio ekonomikoje moterys atsakingos už įprasto šeimos gyvenimo lygio palaikymą. Spręsti šią problemą darosi vis sunkiau, kai didėja kainos už komunalines paslaugas, medicinos paslaugas, už mokymąsi, mažėja valstybės teikiama socialinė parama.

Kyla didelių abejonių, ar, siekiant įsisavinti ES struktūrinių fondų paramą, taip pat įvedus eurą, Lietuvoje nebus pažeisti lyčių lygių galimybių principai.

5.4 lentelė. Lietuvos namų ūkių piniginių vartojimo išlaidų struktūra, proc.

Išlaidų sritys	2000	2004	2007	2008	2012
Maisto produktai	37,7	38,0	33,1	32,5	33,7
Alkoholis	2,6	3,9	2,5	2,5	2,4
Tabakas	1,9	1,5	1,2	1,2	1,0
Drabužiai ir avalynė	7,5	8,1	9,2	8,3	6,6
Komunalinės paslaugos	15,6	12,2	12,0	11,9	18,0
Būsto įranga	4,5	4,8	5,8	6,6	4,4
Sveikatos apsauga	4,8	4,5	4,8	4,9	5,9
Transportas	8,7	10,0	10,4	11,3	10,3
Ryšiai	4,2	5,6	4,9	4,4	3,7
Poilsis ir kultūra	4,1	5,1	5,5	5,5	4,9
Švietimas	0,7	1,0	0,8	0,8	1,0
Viešbučiai, restoranai, kavinės	4,5	4,3	5,2	5,1	3,1
Kitos prekės ir paslaugos	3,2	5,1	4,7	4,9	5,0
Iš viso	100	100	100	100	100

Šaltinis: Lietuvos statistikos metraštis 2008, 2009, 2013.

Lyčių ekonomikos tyrimų rezultatai rodo, kad struktūriniai pokyčiai siekiant šaliai gauti struktūrinę paramą (kai privaloma laikytis griežtų makroekonominio stabilumo kriterijų) labiau neigiamai veikia moteris nei vyrus. Pirma, moteris rinkos ekonomikos sąlygomis yra priversta didinti produktyvaus darbo krūvį (t. y. rinkoje), likdama socialiai neapsaugota ateityje (fragmentiškas darbas neužtikrina nuolatinio darbo užmokesčio einamuoju laikotarpiu ir neturi jokios įtakos pensijoms bei kitoms socialinėms išmokoms ateityje); antra, moteris priversta didinti savo našumą ir neapmokamo darbo srityje, siekdama kompensuoti kritusį šeimos narių gyvenimo lygį.

Vertinant konkrečiai ES struktūrinių fondų įsisavinimą, tenka konstatuoti, kad Lietuvoje nepakankamai efektyviai išnaudojamos ES teikiamos struktūrinės paramos galimybės. Nors Lietuvoje yra mažai tyrimų apie šios pagalbos įsisavinimą lyčių aspektu, tačiau galima teigti, kad moterims ES struktūrinių fondų lėšos yra sunkiau prieinamos nei vyrams. Visų pirma didelė dalis moterų apie ES paramos galimybes dažniausiai turi mažiau informacijos nei vyrai. Antra, moterys turi mažiau potencialių galimybių gauti finansavimą iš ES fondų dėl labai griežtų ir sudėtingų

paraiškų pateikimo ir užpildymo reikalavimų. Potencialiai geros projekcinės idėjos dažnai atmetamos dėl sureikšmintų formalių reikalavimų, kuriuos įvykdyti padeda dažniausiai konsultacinės firmos – jos už šią pagalbą ima tokį procentą, kad moterys verslininkės tiesiog neturi tam jokių realių galimybių. Trečia, kofinansavimo – nacionalinio 20 proc. įnašo – reikalavimas labiau moterims nei vyrams užkerta kelią dalyvauti įsisavinant struktūrinių fondų lėšas.

Turint omenyje šias pagrindines aplinkybes, galima teigti, kad ES struktūrinės lėšos yra mažiau prieinamos moterims nei vyrams.

Rūpybos ekonomika labai išauga ekonominių krizių metu, esant ekonominio nestabilumo būklei: padidėja moterų darbo krūvis, savo ruožtu, sukeliantis grandininę reakciją, kuri rinkos ekonomikoje išorinių aplinkybių pavidalu veikia realųjį (gamybos) sektorių ir finansų rinką. Tokioms išorinėms aplinkybėms galima priskirti augantį vaikų nusiakalstamumą, fizinę ir psichinę žmonių sveikatą. Žmogiškasis potencialas menkėja, prastėja sveikatos ir higienos rodikliai, žmonės mažiau naudojami valstybinio ir privataus sektoriaus paslaugomis. Tokiu būdu makroekonominiam stabilumui „padedama uždelsto veikimo bomba“.

Lyčių požiūriu 1998 m. ir 2008 m. krizės ypač stipriai paveikė moterų padėtį. Griežta fiskalinė ir monetarinė vyriausybės vykdoma politika privertė moteris imtis dar didesnės atsakomybės aprūpinant namų ūkių narius maisto produktais, palaikant jų sveikatą, užtikrinant komunalinių paslaugų teikimą. Valstybės biudžeto lėšų sumažėjimas, subsidijų atsisakymas maisto produktų gamyboje, žemės ūkyje, biudžeto išlaidų apribojimas socialinėms reikmėms, švietimui, sveikatos apsaugai, vaistams labiau paveikė moteris nei vyrus. Griežtos makroekonominės politikos pasekmės kaip papildomas krūvis buvo perkeltos ant moterų pečių. Taigi moterys ekonominių krizių metu yra labiau pažeidžiama socialinė grupė.

Užsienio ekspertai pažymi, kad „buferio“ funkcija, kurią atlieka rūpybos ekonomika, nėra begalinė. Senkant rūpybos ekonomikos ištekliams, prastėja ir jos aptarnavimo kokybė.¹⁵⁷ Pokrizinis finansų politikos atstatymo procesas gali būti paralyžiuotas. Kai nepiniginės santaupos

¹⁵⁷ Moser, C. *Gender Planning and Development: Theory, Practice and Training* [interaktyvus]. Routledge, London and New York, 1993 [žiūrėta 2008-07-07]. <<http://www.polsci.chula.ac.th/pitch/urbansea12/moser1993.pdf>>; Pearson, J. C. *Gender and Communication*. 2nd ed. Wm. C. Brown Publishers, 1991.

(neapmokamos darbo jėgos) didėja sparčiau negu investicijos, finansų ekonomika pradeda jausti efektyvios paklausos stygių.¹⁵⁸

Kai valstybės socialinių paslaugų sektorius sparčiai mažėja, smunka sveikatos apsaugos, švietimo ir kitų paslaugų kokybė, o tai neigiamai veikia darbo jėgos kokybę. Pagaliau, nors finansų krizė ir verčia moteris pereiti iš rinkos ekonomikos į rūpybos ekonomiką (pvz., maisto produktai pradedami gaminti namų ūkyje, o ne vartojami pagaminti rinkoje), šių resursų gali nepakakti norint įveikti krizės pasekmes. Todėl, nepaisant to, kad rūpybos ekonomika gali sušvelninti makroekonominio nestabilumo pasekmes, būtina imtis institucinių priemonių makroekonominiam stabilumui reguliuoti, siekiant išvengti ekonominių ir socialinių krizių, kurios gali kilti dėl savotiško rūpybos ekonomikos perkaitimo.

Lyčių ekonomikos atstovai teigia, kad yra glaudus ryšys tarp moka- mo darbo realiame sektoriuje ir neapmokamo darbo namų ūkių sektoriuje, tarp gamybos ir socialinės reprodukcijos sektorių. Todėl ekonominės politikos rezultatai negali būti neutralūs lyčių požiūriu.

¹⁵⁸ Staveren, I.; Elson, D.; Grown, C.; Catagay, N. *The Feminist Economics of Trade* [interaktyvus]. Routledge, London, 2007 [žiūrėta 2008-08-21]. <http://books.google.lt/books?hl=en&lr=&id=SYTRPK3Sxk0C&oi=fnd&pg=PP2&ots=5duuU-Du6b&sig=L-sHgxy_5x29tHUXKHscHZNL238&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>.

6. LYČIAI JAUTRAUS BIUDŽETO DIEGIMO STRATEGIJA

6.1. Lyčiai jautrus biudžeto formavimo prielaidos

Valstybės biudžeto politika ir viešieji finansai priskiriami makroekonominėi politikai. Makroekonomika nagrinėja ekonomiką kaip visumą ir vartoja bendrą ekonomikos būklę nusakančias sąvokas, tokias kaip bendrasis vidaus produktas (BVP), infliacija, nedarbas, valstybės biudžetas.

Ekonomikoje skiriamas privatus ir viešasis sektorius. Viešasis sektorius apima vyriausybės ir visų valdžios organų veiklą, įskaitant ir savivaldybės institucijas. Šis sektorius teikia paslaugas, vykdo išmokas socialiniams ir viešiesiems uždaviniams įgyvendinti. Privatus sektorius apima visus ekonominius sandorius, kuriuos atlieka tam tikri ir pilną orientuoti individai.

Moterų ir vyrų lygybės srityje dirbantys mokslininkai sutartinai pabrėžia, kad analizė negali apsiriboti tik viešuoju ir privačiu sektoriais. Ekonominis socialinis visuomenės paveikslas tampa išbaigtas tik tada, kai į jį įtraukiamas šeimos ekonomikos sektorius, kitaip dar vadinamas reproduktyviuoju, namų ūkio ar rūpybos sektoriumi. Jis apima veiklą, kurią dėl tradicinio socialinio vaidmens daugiausia atlieka moterys: tai vaikų priežiūra ir auklėjimas, maisto gaminimas, namų tvarkymas, senų žmonių priežiūra, ligonių slaugymas, šeimos kultūrinio laisvalaikio ir poilsio organizavimas. Ši veikla neatspindima statistikoje, nes ji nelaikoma ekonominiu sandoriu ir yra neapmokama.

1995 m. Jungtinių Tautų plėtros programoje (angl. UNDP – *United Nations Development Programme*) konstatuojama, kad moterų neapmokamas darbas pasaulyje sudaro 11 trilijonų JAV dolerių per metus (įvertinta atsižvelgiant į to meto vidutinius atlyginimus).¹⁵⁹ Taigi ypač svarbu pabrėžti, kad neapmokamas darbas sudaro nemažą nacionalinio turto – BVP – dalį. Be šio neapmokamo darbo negalėtų tinkamai veikti nei namų ūkio, nei „mokama“ ekonomika, nes jis palaiko žmonių gyvybę, ugdo darbą jėgą viešajam ir privačiam sektoriui, skatina vaikų ateities galimybes.

¹⁵⁹ Balmori, H. H. *Gender and Budgets: Overview Report. In Bridge (Development-Gender)* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2008-11-12]. <<http://www.ids.ac.uk/bridge/>>.

Tačiau tradicinių pažiūrų ekonomistai tvirtina, kad nėra poreikio nagrinėti trečiąjį – šeimos ekonomikos – sektorių. Kaip išvalgiai pastebi Meksikos analizės ir tyrimų centro vadovė H. H. Balmori, dabartiniu metu vyraujanti ekonominė politika sudaro sąlygas susiformuoti tokiam individui, kurio elgsena yra racionali, savanaudiška ir orientuota į rinką. Jis tarytum neturi lyties, nepriklauso jokiai klasei, neturi amžiaus ar tautybės, gyvena atskirai nuo tam tikro istorinio, socialinio ir geografinio konteksto. Taigi skirtumai tarp vyrų ir moterų yra nepripažįstami remiantis prielaida, kad socialinė gerovė auga kartu su ekonomika, o politikos tikslai ir priemonės yra plačiai pritaikomi ir todėl lyties požiūriu yra neutralūs (angl. *Gender Neutral*). Tačiau faktiškai būtent dėl to, kad skirtumai tarp moterų ir vyrų nepripažįstami, makroekonomika tampa lyčiai akla (angl. *Gender Blind*). Akivaizdus pavyzdys – minėtas neapmokamas moterų darbas namų ūkyje. Dėl vyraujančio ekonominio modelio valstybių biudžetai irgi paveldėjo lyčiai aklius modelius.

Kas yra valstybės biudžetas? Tai – techninė priemonė, kurioje atspindi vyriausybės politiniai prioritetai, biudžete įvardijami finansinė išraiška. Tai dokumentas, apimantis vyriausybės pajamas ir išlaidas, taigi kartu nurodantis ir jos nuostatas bei vertybes. Pirmaeiliams klausimams spręsti skiriamas atitinkamas išteklių kiekis, įsivaizduojant, kad biudžetas formuojamas neutraliu būdu, siekiant patenkinti visų visuomenės narių poreikius. Tačiau šios makroekonomikos koncepcijos visiškai nepaiso akivaizdžių skirtumų, kuriuos lemia individo priklausomybė tam tikrai klasei, lyčiai, amžiaus kategorijai, rasei, tautybei, gyvenamajai vietai. Tokiu būdu ignoruojamas faktas, kad politika ir biudžetas skirtingai veikia atskiras individų grupes.

Tokia skirtumų nepripažįstanti politika labiausiai paveikia skurdžiausius ir marginalius visuomenės sluoksnius, nes jie turi menką galią daryti įtaką biudžeto formavimo sprendimams. Paprastai skurdžiųjų poreikiai tenkinami pasitelkiant įvairias prieš skurdą nukreiptas programas, mobiliąsias sveikatos apsaugos paslaugas ir kitas priemones, kurių galimybės iš esmės pakeisti esamą padėtį yra labai ribotos. Šios pastangos nepadeda išspręsti svarbiausių ekonominių ir socialinių problemų, sumažinti nelygybės – ji prasiskverbia į visus socialinius, ekonominius ir politinius santykius.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Balmori, H. H. *Gender and Budgets: Overview Report*. In *Bridge (Development-Gender)* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2008-11-12]. <<http://www.ids.ac.uk/bridge/>>.

Valstybės biudžetas, paveldėjęs lyčiai aklaus makroekonominis modelius, gali pasiūlyti galimybę panaikinti egzistuojančią lyčių nelygybę. Akivaizdu, kad valstybei tenka ypač svarbus vaidmuo aktyvinant įvairius visuomenės procesus. O metodika, vadinama „lyčių aspekto integravimu į biudžetą“ arba „lyčiai jautriu biudžetu“ (angl. *Gender Responsive Budget*), suteikia galimybę įvertinti, kiek yra reali vyriausybės politika, tiksliau – ar biudžeto išteklių paskirstymas atitinka viešai deklaruojamus antidiskriminacinius įsipareigojimus, prisiimtus nacionaliniu ir tarptautiniu lygmeniu.¹⁶¹

6.2. Lyčiai jautraus biudžeto koncepcija

Lietuva, kaip ES narė, perima ir pripažįsta visas vertybes, kurios istoriškai ir tradiciškai susiformavo pažangiausiose Europos valstybėse. Viena fundamentaliausių iš jų yra lyčių lygybė, kurios suvokimas parodo šalies ir jos gyventojų kultūros lygį.

Nors Lietuvoje daug dėmesio skiriama lyčių lygybės teisiniam reglamentavimui, moterų ir vyrų lygių galimybių nuostatų įgyvendinimas susiduria su dideliais sunkumais. 2014 m. sukako šešiolika metų, kai Lietuva pirmoji iš Vidurio ir Rytų Europos šalių priėmė Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymą; Lietuvos Respublikos Konstitucija ir kiti teisės aktai skelbia ir gina lyčių lygybę, draudžia diskriminaciją visose gyvenimo srityse. Tačiau nepaisant formalios pažangos teisės srityje, statistika ir gyvenimo tikrovė byloja apie didelę prarają tarp deklaruojamos ir faktinės lyčių (ne)lygybės.

Norėdama pateisinti save, kaip visavertę senosios (tradicinės), o kartu ir moderniosios Europos šeimos narę, mūsų šalis turi ugdyti visuomenės sąmoningumą, atidumą ir pagarbą „kitokiam“, silpnesniams. Kartu būtų didinamas ir ekonomikos efektyvumas. Pastaraisiais metais ES vis dažniau pabrėžiama, kad efektyvi ekonomika yra ne ta, kuri orientuota tik į stiprų dalyvį, o ta, kurioje sau vietą randa kiekvienas visuomenės narys.

Viena iš svarbių priemonių, padedančių įgyvendinti lyčių lygių galimybių principą, yra lyčių aspekto integravimas į biudžetą arba lyčiai

¹⁶¹ Ržanycina, L. *Lyčiai jautrus biudžetas: pirmoji patirtis Rusijoje*. Maskva: Gelios ARV, 2002.

jautraus biudžeto (angl. *Gender Responsive Budget*) sudarymas. Įvairiose pasaulio valstybėse šis procesas jau tolokai pažengęs, turi savas ištakas, praktiką ir istoriją.

Lyčių nelygybė stipriai išsisknijusi mūsų visuomenėje. Ją palaiko stereotipinis požiūris į vyrų ir moterų vaidmenis visuomenėje. Iš pirmo žvilgsnio ji lyg ir nematoma, tačiau užsienio šalių moksliniai tyrimai rodo, kad už lyčių nelygybę visuomenė sumoka nenutrūkstamu produktyvumo mažėjimu, lėtėjančia ekonomikos pažanga.

Siekdamos išspręsti lėtėjančios ekonomikos pažangos problemą, dauguma pasaulio valstybių diegia lyčiai jautrų biudžetą (toliau – LJB). Įvairiuose šaltiniuose jis apibūdinamas nevienodai. Pavyzdžiui, D. Budlender LJB apibrėžia kaip priemonę, užtikrinančią, kad valstybės biudžetas, jo vykdoma politika ir susijusios programos atitiktų individų, priklausančių skirtingoms socialinėms grupėms, poreikius ir interesus. Mokslininkė pabrėžia, kad LJB nėra sudaromas atskirai moterims ir vyrams. Jo tikslas yra nustatyti, kokie moterų ir vyrų poreikiai sutampa, kokie skiriasi. Ten, kur poreikiai skiriasi, lėšos turi būti perskirstomos.

Lyčių lygybės aspektas sudarant valstybės biudžetą yra labai svarbus, nes valstybės finansų sritis yra ekonomikos plėtros pagrindas. 1995 m. priimtoje Pekino konferencijos platformoje pabrėžiama, kad vyriausybės privalo imtis visokeriopų priemonių sistemingai tirti, kokią naudą valstybės sektorius atneša moterims, ir koreguoti biudžetą taip, kad jos turėtų lygias teises su vyrais naudotis valstybės finansų teikiamais privalumais. Atsižvelgiant į tai, daugelyje valstybių LJB buvo įteisintas.

Civilizuotos rinkos ekonomikos šalys plačiai diegia lyčių aspekto integravimo strategiją (angl. *Gender Mainstreaming*), kuri apibrėžiama kaip politika, aktyviai integruojanti lyčių lygybės aspektą į „visas politikos sritis, visais lygmenimis ir visais etapais“ (pagal Europos Tarybos apibrėžimą).¹⁶² LJB yra tiesiogiai siejamas su lyčių aspekto integravimo strategijos taikymu biudžeto formavimo procese. Tai reiškia biudžeto įvertinimą lyčių atžvilgiu, įtraukiant moterų ir vyrų lygių galimybių aspektą į visus biudžeto sudarymo etapus, ir pajamų bei išlaidų restruktūrizavimą, siekiant skatinti lyčių lygybę.

¹⁶² *Gender mainstreaming. Conceptual Framework, Methodology and Presentation of Good Practices*. Strasbourg: Council of Europe, Directorate General of Human Rights, 2004.

Apibendrinant įvairiuose šaltiniuose pateiktą LJB sąvokos aiškinimą ir atsižvelgiant į valstybės biudžeto sudarymo principus bei jo atliekamas funkcijas, būtų tikslinga pateikti tokį apibrėžimą: **LJB – tai šiuolaikinė socialinė technologija, nustatanti valstybės pajamų ir išlaidų struktūros įtaką moterų ir vyrų socialinei ekonominei padėčiai bei iš to išplaukiančioms jų galimybėms, leidžianti vyriausybei savo politikoje diegti diferencijuotų interesų principą, atsižvelgiant į socialinius poreikius. Pagrindinis LJB tikslas – siekti išteklių paskirstymo, vadovaujantis lyčių lygybės principu.**¹⁶³

Daugelyje pasaulio šalių yra plačiai vykdomos LJB diegimo iniciatyvos (angl. *Gender Budget Initiatives*), kurių metu, pirma, atliekama valstybės biudžeto analizė siekiant ištirti, ar pajamos ir išlaidos paskirstomos laikantis moterų ir vyrų lygių galimybių principo.¹⁶⁴ Kitaip tariant, ši analizė padeda atskleisti valstybės biudžeto neefektyvumo priežastis, susietas su lyčių diskriminacija, leidžia efektyviau paskirstyti išlaidas, dažnai parodo valstybės pajamų didinimo galimybes strateginėje perspektyvoje.¹⁶⁵ Antra, LJB sudaromas lygių galimybių nuostatas integruojant į biudžeto planavimo ir išteklių paskirstymo etapus.¹⁶⁶

Pirmasis bandymas įgyvendinti LJB buvo atliktas Australijoje 1984 m. 2001-aisiais Britų tautų bendrijos šalys susumavo lyčių aspektus įvertinančios sudedamosios analizės nacionaliniame biudžete rezultatus. JAV nuo 1996 m. LJB sudaromas nuolat.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad LJB nėra biudžeto sudarymas atskirai moterims ir vyrams. Tai biudžetas, atsižvelgiantis į valstybės pajamų ir išlaidų struktūros įtaką moterų ir vyrų socialinei ekonominei padėčiai, kurią parodo biudžeto išipareigojimai. Šie išipareigojimai glaudžiai susiję su vyriausybės ir savivaldybių priemonėmis, skirtomis moterų ir vyrų lygioms galimybėms įgyvendinti. LJB apima:

¹⁶³ Budlender, D.; Elson, D.; Hewitt, G.; Mukhopadhyay, T. *Gender Budgets Make Cents (Understanding Gender Responsive Budgets)*. London: The Commonwealth's Secretariat, 2001.

¹⁶⁴ Balmori, H. H. *Gender and Budgets: Overview Report. In Bridge (Development-Gender)* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2008-11-12]. <<http://www.ids.ac.uk/bridge/>>.

¹⁶⁵ Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.

¹⁶⁶ Balmori, H.H. *Gender and Budgets: Overview Report. In Bridge (Development-Gender)* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2008-11-12]. <<http://www.ids.ac.uk/bridge/>>.

- ekonominių išteklių paskirstymo analizę pagal lytis;
- visų ūkio šakų ir sektorių biudžeto išlaidų struktūros analizę pagal lytis;
- mokesčių sistemos analizę pagal lytis.

Pagrindinis LJB tikslas – nustatyti atotrūkį tarp politinių įsipareigojimų lyčių lygybės tikslams ir jų įgyvendinimui skiriamų išteklių, siekiant užtikrinti, kad valstybės biudžeto pinigai būtų išleidžiami atsižvelgiant į abiejų lyčių poreikius. LJB išsiskiria tuo, kad.¹⁶⁷

- atlieka skirtingų lyčių poreikiams tenkinti skirtų išlaidų analizę (pvz., specialios programos vien tik moterų sąlygoms gerinti);
- įvertina lyčių požiūriu tendencingą išlaidų poveikį sektoriams ir paslaugoms;
- apžvelgia lygių galimybių politiką ir išteklių paskirstymą valstybės teikiamoms paslaugoms.

LJB suteikia galimybę pamatyti, kokį poveikį moterims ir vyrams daro valstybės pajamų ir išlaidų formavimo politika. Šias iniciatyvas gali sudaryti skirtingi komponentai, jos gali skirtis įvairiose šalyse ir regionuose, atsižvelgiant į šalių socialinio ir politinio konteksto savitumus bei į šias iniciatyvas įgyvendinančių institucijų pobūdį. LJB iniciatyvos, kurių imasi vyriausybės arba pilietinės visuomenės grupės, remiasi asignavimų įtakos ekonominėms bei socialinėms moterų ir vyrų galimybėms analize. Ši analizė nesiūlo sudaryti atskirų biudžetų moterims ir nereikalauja, kad būtų padidintos išlaidos specialioms tik moterų poreikius apimančioms programoms. LJB iniciatyvomis valstybės biudžeto sudarymą ir įgyvendinimą siekiama susieti su lyčių analizės pritaikymu valstybės socialinėje ir ekonominėje politikoje. Kitų nelygybės formų – rasės, etninės kilmės, negalios, amžiaus – analizė galėtų papildyti LJB iniciatyvas. Tačiau lyčių santykiai yra ir galios santykiai. Moterų ir vyrų galimybės turi būti užtikrintos visais ekonominio, politinio, socialinio ir kultūrinio gyvenimo lygiais, todėl lyčių analizei yra suteikiama pirmenybė. Lyčių analizė taip pat atskleidžia būdus, kuriais socialinę politiką formuojančios institucijos

¹⁶⁷ Budlender, D. *Review of Gender Budget Initiatives*. London: Community Agency for Social Enquiry, 2001.

nesąmoningai įtvirtina moterų diskriminaciją, nors iš pažiūros jų veikla atrodo neutrali lyčių požiūriu.

6.3. Valstybės biudžeto analizė pagal lytį

Analizė pagal lytį (angl. *Gender Analysis*) yra viena iš aktyviai besiplėtojančių moterų asociacijų veiklos kryptių. Tai vadinamoji „etinė analizė“ – naujas įrankis viešojo sektoriaus veiklos stebėsenai atlikti.

Analizė pagal lytį atskleidžia valstybės biudžeto neefektyvumo priežastis, susietas su lyčių diskriminacija. Ji padeda veiksmingiau paskirstyti išlaidas ir dažnai parodo valstybės pajamų didinimo galimybes strateginėje perspektyvoje.

Pirmą kartą pasaulyje valstybės biudžeto pajamų ir išlaidų analizė lyčių lygybės aspektu buvo atlikta 1996 m. Australijoje, vėliau – Kanadoje, Didžiojoje Britanijoje, JAV. Plačiai imta taikyti ir ES valstybėse.

Finansų sistemos analizė lyčių lygybės aspektu taip pat nagrinėja moterų ir vyrų mokesčių naštos dydį, valstybės biudžeto pajamų paskirstymą pagal lytį. Ji leidžia nustatyti moterų ir vyrų padėties netolygumus valstybės pajamų ir išlaidų struktūroje, vartojimo ir investicijų srityse. Kadangi konstatuojama, kad vyrų ir moterų socialiniai motyvai ir lūkesčiai skiriasi, todėl egzistuoja vadinamoji **lyčių asimetrija, iškraipymai, atotrūkis** (angl. *Gender Gap*), kurie socialiniu ir ekonominiu požiūriu reikalauja papildomos analizės.¹⁶⁸

Lietuvoje mokesčių našta, tenkanti stambiajam verslui, kuriame dominuoja vyrai, yra kur kas mažesnė nei smulkiąjam ir vidutiniam verslui, kuriame koncentruojasi dauguma moterų. Taigi vyrams tenkanti mokesčių našta hipotetiškai yra mažesnė, nei tenkanti moterims.

Sudarant biudžetą, yra planuojamos pajamos ir išlaidos, ir dauguma biudžeto išlaidų nėra specialiai nukreipiama specifiniams moterų ar vyrų poreikiams tenkinti. Valstybiniuose biudžetuose apibrėžta, pavyzdžiui, kiek pajamų yra planuojama surinkti į biudžetą ir kokį pinigų kiekį numatoma išleisti įvairioms programoms finansuoti. Biudžetai, kuriuose atsižvelgiama į lyčių aspektus, apibrėžia ne tik planuojamas pajamas

¹⁶⁸ Rakauskienė, O. G. Makroekonominė politika: genderinis požiūris. *Viešoji politika ir administravimas*. 2002, 3.

ir išlaidas. Jie įvertina ir poveikį moterims bei vyrams, kuris dažniausiai būna skirtingas. Pritaikius lyčių aspekto analizę valstybės biudžeto sudarymo procese, stengiamasi atsižvelgti į savitus moterų ir vyrų poreikius visose visuomenės gyvavimo srityse, mažinant moterų ir vyrų nelygybę, sąlygotą neadekvataus biudžeto išlaidų paskirstymo. Šiuose biudžetuose atsispindi vyriausybių išsipareigojimai įgyvendinti lyčių lygybės nuostatas visose valstybės valdymo ir visuomenės gyvavimo srityse, jie yra derinami su valstybės biudžetinais išsipareigojimais visos šalies – ekonomikos, politikos, socialinės gerovės – mastu.¹⁶⁹

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad moterų judėjimu paskatintos ekonominės politikos korektyvos neapsiriboja vien mikroekonomikos sritimi. Jos išsiplėčia ir makroekonominiu lygmeniu. Kai kurios moterų judėjimo lyderės siūlo atlikti tarptautinių finansinių institucijų analizę lyčių lygybės požiūriu. G. Sen 2000 metais pasiūlė sukurti lyčių lygybės aspekto integravimo strategiją finansų ministerijų veiklai tirti. Pagal šį pasiūlymą efektyviai naudojant valstybės finansus reikia įvertinti moterų ir vyrų gyvenimo lygio skirtumus, atsižvelgti į rūpybos ekonomiką namų ūkiuose ir lyčių vaidmenų pasiskirstymą, patikslinti moterų indėlį į BVP augimo rodiklius.

Tyrimus lyčių lygybės aspektais inicijuoja ir aktyviai remia: Jungtinėse Amerikos Valstijose – Pasaulio bankas, Tarptautinis valiutos fondas, Jungtinės Tautos, Tarptautinis plėtros tyrimų centras (angl. IDRC – *International Development Research Centre*), Jungtinių Tautų vystymo programa (angl. UNDP – *United Nations Development Programme*) ir Jungtinių Tautų plėtros fondas moterims (angl. UNIFEM – *United Nations Development Fund for Women*); Kanadoje – Kanados tarptautinės plėtros agentūra (angl. CIDA – *Canadian International Development Agency*); žinomos pasaulinės moterų organizacijos „Moterys plėtroje“ (angl. *WID – Women in Development*), „Moterys Europos plėtroje“ (angl. *WIDE – Women in Development Europe*). Pavyzdžiui, Pasaulio bankas nustatė lyčių kriterijų kaip vieną iš pagrindinių ir būtinų sąlygų rengiant struktūrinės paramos programas (angl. *SAP – Structural Adjustment Programs*), skirtas besivystančioms ir rinkos ekonomiką kuriančioms šalims, kurios siekia stabilizuoti pagrindinius makroekonomikos rodiklius.

¹⁶⁹ Bakker, I. *The Strategic Silence (Gender and Economic Policy)*. Ottawa (Canada): The North-South Institute, 1994.

Norint atlikti analizę, kuri būtina integruojant lyčių aspektą į biudžetą, valstybės išlaidose reikia išskirti ir ištirti tris kategorijas:

1. Moterims ir vyrams skiriamos specifinės išlaidos. Tai išlaidos specialioms moterų, vyrų, mergaičių, berniukų programoms finansuoti, pavyzdžiui, prostatos vėžio arba smurto prieš moteris mažinimo programoms.

2. Išlaidos, kurios skatina lyčių lygybę valstybės tarnyboje ir valstybiniame sektoriuje. Tai išlaidos, skiriamos lygioms galimybėms darbo rinkoje užtikrinti. Pavyzdžiui, programoms, kurios sudaro sąlygas lygiam moterų atstovavimui sprendimų priėmimo grandyse visuose ekonominiuose sektoriuose arba kurios skatina lygaus darbo užmokesčio ir vienodų darbo sąlygų sudarymo moterims ir vyrams užtikrinimą. Šios programos skiriasi nuo tų, kurios siekia lygaus moterų ir vyrų skaičiaus įdarbinant įstaigoje ar organizacijoje, nes vienodas skaičius dar nereiškia ir lygių galimybių bei sąlygų užtikrinimo. 100 darbuotojų turinčioje įmonėje 50 vyrų gali užimti vadovų ar vadybininkų postus, o 50 moterų dirbti sekretorėmis.

3. Bendrosios ar einamosios išlaidos. Jas sudaro į pirmas dvi kategorijas nepatenkančios išlaidos. Šios analizės tikslas – įvertinti skirtingą tam tikram sektoriui skirtų išlaidų poveikį moterims ir vyrams, mergaitėms ir berniukams. Tokią analizę apsunkina lyčių aspektu diferencijuotų statistinių duomenų (angl. *Gender Disaggregated Data*) ir informacijos trūkumas, tačiau ji yra pati svarbiausia, nes į šią kategoriją patenka 99 proc. valstybės biudžeto išlaidų.

Lietuvos valstybės biudžeto išlaidų analizė leidžia padaryti nelauktą išvadą – valstybės biudžetas faktiškai yra sudarytas lyčių principu. Labiausiai valstybės biudžeto išlaidų struktūroje remiamos veiklos yra krašto apsauga, valstybės valdymas, viešoji tvarka, taip pat pramonės šakos, orientuotos į eksportą (nafta ir jos perdirbimo produktai), transporto, energetikos paslaugų sektoriai, kuriuose dominuoja vyrai. Tačiau švietimo, kultūros, sveikatos apsaugos, socialinės apsaugos sektoriai, kuriuose vyrauja moterys, iš biudžeto finansuojami likutiniu principu. Palyginus valstybės biudžeto išlaidų pokyčius 1999–2005 m. matyti, kad išlaidos vyriškoms sritims didėja, o moteriškoms – mažėja. Ta pati tendencija vyrauja ir tiriant savivaldybių biudžetus. Galima daryti išvadą, kad valstybės biudžeto finansavimo prioritetas – „vyriškos“ sritys. Savivaldybių veiklos

sritys – „moteriškos“ ir jų finansavimas nėra prioritetinis. Ilgesnio laikotarpio perspektyvoje toks prioritetų išdėstymas neigiamai veikia ekonomikos augimą, valstybės pajamų didėjimą.

Norint lyčių lygybės analizę integruoti į valstybės biudžeto formavimo procesą, rekomenduojama pasitelkti šias pagrindines priemones:¹⁷⁰

1. Lyčių aspektus integruojančios politikos įvertinimas.
2. Naudos gavėjų įvertinimas pagal lytį.
3. Viešųjų išlaidų paskirstymo analizė pagal lytį.
4. Mokesčių naštos ir apmokestinimo paskirstymo analizė pagal lytį.
5. Laiko panaudojimo poveikio biudžetui analizė pagal lytį.
6. Lyčiai jautrios ekonominės politikos vidutinės trukmės programos.
7. LJB ataskaita.

Lyčių lygybės analizės taikymas Lietuvos makroekonominėje politikoje leistų geriau spręsti makroekonomikos pusiausvyros, stabilaus ir subalansuoto ekonomikos augimo problemas. Lietuvoje yra priimtas Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas (1998 m.), Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių programos, tačiau stokojama sisteminio suvokimo apie ekonomikos plėtros lyčių lygybės aspektu strategiją, jos sąsajas su nacionaliniais ir globaliais socialiniais, ekonominiais, demografiniais moterų ir vyrų padėties aspektais. Tokios strategijos parengimas Lietuvoje makro- ir mikrolygmenimis turėtų tapti vienu iš būtiniausių valstybės ekonominės politikos tikslų, reikalaujantis rimto teorinio ir praktinio parengiamojo darbo. Lietuvai įstojus į ES, būtų tikslinga prisijungti prie pažangiausių socialinių ir ekonominių tyrimų, taikant analizės pagal lytį metodus makroekonomikos ir struktūrinių reformų srityje.

Taigi LJB yra svarbus mechanizmas, užtikrinantis geresnį ekonominių tikslų ir socialinių įsipareigojimų suderinamumą. O lyčių lygybės analizė leidžia pagrįsti ir efektyviau paskirstyti valstybės išlaidas, tenkinant atskirų visuomenės grupių poreikius, o tai ilgalaikėje perspektyvoje daro poveikį ir pajamų gavimui.

¹⁷⁰ Budlender, D.; Elson, D.; Hewitt, G.; Mukhopadhyay, T. *Gender Budgets Make Cents (Understanding Gender Responsive Budgets)*. London: The Common Wealth's Secretariat, 2001.

6.4. Ekonominės lyčių nelygybės sąnaudos

Pastaruosius dešimt metų buvo nuolat pabrėžiama, kad makroekonominė politika yra svarbi gerinant moterų gyvenimo lygį, didinant jų ekonominę galią. Makroekonominės politikos priemonės gali pagerinti arba pabloginti tam tikrų moterų grupių gyvenimo lygį, praplėsti arba susiaurinti atotrūkį tarp lyčių pajamų, skirtų sveikatos apsaugai, švietimui, socialinėms paslaugoms ir t. t. Be to, sustiprėjo supratimas, kad daugelyje visuomenės gyvenimo sričių lyčių nelygybė gali pabloginti makroekonominės politikos rezultatus. Pavyzdžiui, ekonominės reformos, stabdančios įvairias iniciatyvas, skirtas moterų padėčiai palengvinti ar pagerinti, gali sumažinti moterų darbo našumą ar jų sukuriamos produkcijos gamybos apimtį, o galimybių naudotis švietimo ir lavinimosi paslaugomis apribojimas – jų žmogiškojo potencialo augimą.

Afrikoje atliktas žemės ūkio našumo tyrimas parodė, kad sumažinus lyčių nelygybę gerokai išaugtų žemės ūkio pelningumas. Pavyzdžiui, Kenijos ūkininkams suteikus tokį patį žemės ūkio naudmenų kiekį ir išsilavinimą, kokį turi ūkininkai vyrai, žemės ūkio pelningumas, sukurtas ūkininkų moterų, padidėtų 20 procentų.

Įvairiuose visuomenės ir valdymo sluoksniuose vis aiškiau įsisąmoninama, kad lyčių nelygybė ekonominiu požiūriu yra neefektyvi. Ji reikalauja daug sąnaudų, o tai lemia žemesnę gamybos našumą, suvaržytą žmogiškųjų išteklių vystymąsi, sutrumpėjusį laisvalaikį, pablogėjusią visuomenės gerovę. Ir priešingai, moterų visavertė ekonominė galia sudarytų galimybes siekti didesnio gamybos našumo, gerinti žmogiškųjų išteklių kokybę, mažinti socialines įtampas, kelti visuomenės gerovę.

Ekonominio augimo ir išsilavinimo tyrimai rodo, kad nenoras investuoti į mergaičių, jaunimo ir suaugusių moterų išsilavinimą gerokai sumažina bendrąjį nacionalinį produktą (BNP). Visoms kitoms sąlygoms ir galimybėms esant lygioms, šalyse, kuriose priėmimo į pradinės bei vidurinės mokyklas moterų ir vyrų santykis yra mažesnis nei 0,75, tikėtina, kad BNP bus apie 25 proc. mažesnis nei tose šalyse, kuriose minėtas skirtingų lyčių asmenų santykis švietimo srityje yra ne toks aukštas.

Tiriant lyčių nelygybę darbo rinkoje įrodyta, kad panaikinus lyčių diskriminaciją užimtumo, darbo užmokesčio, socialinių išmokų ir kitokių garantijų srityse, padidėtų ne tik moterų atlyginimai, bet ir nacionalinių

biudžetų pajamos. Tyrimai parodė, kad jeigu Lotynų Amerikoje būtų panaikinta lyčių nelygybė darbo rinkoje, ne tik moterų darbo užmokestis išaugtų 50 proc., bet ir 5 proc. padidėtų nacionalinės gamybos apimtys.

Lyčių nelygybė taip pat mažina kiekvienos ateinančios kartos produktyvumą. Pasaulio banko ekspertų pranešimuose yra pateikiama įrodymų, kad moterų gerovės augimas lemia gamybos našumą ateityje. Tikimybė, kad vaikai įgis bent jau pradinį išsilavinimą, didėja kylant motinos išsilavinimo lygiui, o papildomos moters pajamos daro didesnę palankų poveikį namų ūkių investicijoms į geresnes maitinimosi, sveikatos apsaugos, išsilavinimo ir gyvenimo sąlygas negu papildomos pajamos, kurias gauna vyrai. Tyrimai taip pat parodė, kad lyčių nelygybė varžo pasiūlos augimą, naudojant struktūrines reguliavimo priemones.

Išaugus pasėlių kainoms, ekonomistai tikisi, kad ūkininkai stengsis auginti daugiau, tačiau jeigu visos pajamos sutelkiamos ūkininkų vyrų rankose, ūkininkės moterys neturės jokios paskatos auginti daugiau žemės ūkio produkcijos. Netgi jeigu tam tikra pinigų dalis ir pasiektų ūkininkų moterų rankas, tikėtina, kad jos dėl laiko stokos neįstengtų išauginti rinkai daugiau pasėlių, kadangi jų užimtumas namų ūkyje užima didžiąją dalį laisvo nuo darbo laiko, dirbant šeimai ir namų ūkiui naudingus darbus (aprūpinant šeimą, prižiūrint vaikus ir t. t.).

Moterų darbo (tiek namuose, tiek už jo ribų) laiko našta yra didelis šalies ekonominio ir socialinio vystymosi bei augimo trukdis. Moterys yra pereikvotas šalies, taip pat ir šeimos, išteklius. Nauda sumažinus šį su lyčių nelygybe susijusį ekonomikos augimo suvaržymą būtų didžiulė.

Tanzanijoje atlikti tyrimai parodė, kad, panaikinus tokius trukdžius, smulkių kavos pupelių ar bananų augintojų bendruomenėje namų ūkių grynosios pajamos padidėtų 10 proc., darbo našumas – 15 proc., o kapitalo produktyvumas – 44 procentais.

Tačiau tai, kad apie lyčių lygybę kalbama kaip apie ekonomikos efektyvumą lemiantį veiksni, nėra priežastis apie moteris kalbėti tiesiog kaip apie išteklių ar priemonę didesniai produktyvumui bei augimui pasiekti. Priešingai, kai moterys valdo savo ar šeimos išteklius, atnešama daugiau naudos visai visuomenei, tačiau jeigu lyčių nelygybė išlieka, visuomenės patiriami nuostoliai tik didėja.

6.5. Ekonominė nauda šaliai integruojant lyčių lygybės aspektą į valstybės biudžetą

Makroekonominė politika gali padidinti arba sumažinti praradimus, kuriuos visuomenėje sukelia lyčių nelygybė. Tai gali vykti tiek tiesiogiai, tiek ir netiesiogiai. Pasitelkus ankstesnius pavyzdžius galima paaiškinti, kaip pasirenkant veiksmus, kurie sumažina arba padidina lyčių nelygybę, tai gali atsitikti.

Darbo ir gamybos našumas. Makroekonominės politikos priemonės gali padidinti darbo ir gamybos našumą, moterims suteikiant didesnę žemės ūkio naudmenų kiekį, sudarant daugiau galimybių įgyti išsilavinimą, arba, atvirkščiai, sumažinti, moterims skiriant mažesnę žemės naudmenų kiekį arba apribojant jų galimybes įgyti išsilavinimą. Darbo ir gamybos našumas gali padidėti naudojant tiesiogines priemones, pavyzdžiui, didinant valstybės išlaidas moterims pradiniam ir viduriniam išsilavinimui įgyti, kreditams ir subsidijoms gauti. Jis gali padidėti naudojant ir netiesiogines priemones, pavyzdžiui, jeigu dėl vykdomos makroekonominės politikos padidėtų namų ūkių pajamos, kurios sudarytų galimybę mergaitėms įgyti tokį patį išsilavinimo lygį kaip ir berniukams, arba būtų skiriama daugiau dėmesio, pavyzdžiui, vandens, elektros, sanitarinio aprūpinimo fizinei infrastruktūrai gerinti. Tai sutaupyto didelę dalį suaugusių moterų darbo namuose laiko, kurį jos galėtų skirti naujiems gebėjimams įsisavinti.

Ir atvirkščiai, darbo ir gamybos našumo mažėjimą tiesiogiai galėtų sukelti valstybės išlaidų išsilavinimui mažinimas, kreditų gavimo sąlygų apribojimai, įvairių subsidijų panaikinimas. Netiesiogiai darbo ir gamybos našumo mažėjimą galėtų paveikti valstybės politika, lemianti namų ūkių pajamų mažėjimą – tai susiaurintų ir apribotų šeimų pasiryžimą bei galimybes suteikti išsilavinimą mergaitėms; arba būtų skirtas nepakankamas dėmesys, pavyzdžiui, vandens, elektros, sanitarinio aprūpinimo, fizinei infrastruktūrai gerinti. Tai padidintų suaugusių moterų laiko našumą namų ūkiuose.

Lyčių skirtumai švietimo srityje. Kai taikomos makroekonominės politikos priemonės didina lyčių atskirtį švietimo srityje, tai gali daryti įtaką bendrojo nacionalinio produkto mažėjimui. Šis procesas vyksta tiesiogiai – sumažinus švietimo sistemos finansavimą arba

netiesiogiai – taikant priemones, dėl kurių didėja namų ūkių skurdas. Ir atvirkščiai, nacionalinio produkto mažėjimas gali būti pristabdytas, jeigu makroekonominės politikos priemonės skatina išlaidų švietimo sistemai didėjimą, ypač pradiniam išsilavinimui įgyti, ir tuo pačiu metu taikomos priemonės, mažinančios namų ūkių skurdą, kuris dažniausiai nulemia mažesnę mergaičių skaičių mokyklose.

Lyčių nelygybė darbo rinkoje. Makroekonominės politikos priemonės gali sumažinti lyčių nelygybę darbo rinkoje tiesiogiai – išplečiant galimybes moterims įsidarbinti valstybinio sektoriaus institucijose, nes lyčių nelygybė įsidarbinant valstybės įstaigose dažniausiai yra mažesnė nei privačiame sektoriuje, arba panaikinant skirtumus tarp moterų ir vyrų darbo užmokesčio, darbo sąlygų ir galimybių įsidarbinti, pritaikius įvairias užimtumo gerinimo priemones. Makroekonominės politikos priemonės gali sumažinti lyčių nelygybę darbo rinkoje ir netiesiogiai – taikant įvairias ekonomikos augimą skatinančias priemones, kurios prisideda prie darbo vietų moterims sukūrimo (pvz., aprangos ar elektronikos prekių pramonės išplėtimas). Tačiau labai svarbu, kad taikant įvairias makroekonominės šalies ekonomikos augimą skatinančias priemones būtų atkreiptas dėmesys, jog bendra moterų darbo – mokamo ir neapmokamo (namų ūkyje) – našta nebūtų didinama tuo pačiu metu.

Pasiūlos kitimas naudojant struktūrines reguliavimo priemones. Makroekonominės politikos priemonės gali suintensyvinti būdus, kuriais lyčių nelygybė suvaržo moterų gebėjimus didinti gamybos našumą, atsižvelgiant į taikomas struktūrines reguliavimo priemones. Lyčių nelygybė gali apriboti pasiūlos kitimą (gamybos apimties pokyčius), jeigu moterys turi mažai laisvo nuo darbo laiko, nes jos yra atsakingos už valgio gaminimą, šeimos buitinių aprūpinimą, vaikų priežiūrą ir t. t. Tokie apribojimai gali veikti tiesiogiai, jeigu makroekonominės politikos priemonėmis mažinamos valstybės teikiamos socialinės ir infrastruktūrinės paslaugos – tai padidina moterų darbo ir jų laiko naštą dirbant neapmokamą darbą namuose. Makroekonominės politikos priemonės gali veikti ir netiesiogiai – skatinti struktūrinius pokyčius ir mažinti socialinę paramą, nuo kurios daugelis šeimų yra labai priklausomos.

Šie pavyzdžiai rodo ypatingą makroekonominių politikos priemonių analizės svarbą. Akivaizdu, kad visuomenė, valstybė ir jos ekonomika laimi, jeigu makroekonominėmis politikos priemonėmis sumažinama

arba visiškai panaikinama lyčių nelygybė. Eliminavus moterų ir vyrų nelygybę:

- padidėtų prekių ir paslaugų gamybos apimtys,
- pailgėtų poilsio nuo darbo (laisvalaikio) laikas,
- padidėtų galimybės gyventi visavertį, laimingą gyvenimą (dėl pagerėjusios sveikatos, igūdžių, gebėjimų įgijimo ir panaudojimo, atsivėrusių galimybių dalyvauti priimant sprendimus ir pan.),
- būtų labiau apsaugota gamta, sumažėtų jos išteklių naudojimas.

6.6. Užsienio patirtis integruojant lyčių aspektą į biudžetą

Daugumai lyčiai jautraus biudžeto projektų yra būdinga keletas bendrų bruožų:

- didelė projektų ir tyrimo būdų įvairovė, ypač būdinga Europos valstybėms,
- Finansų ministerijos atstovo įtraukimas į projektą. Matyti, kad be ministerijos dalyvavimo yra įmanoma atlikti analizę, tačiau, atsižvelgiant į tai, kad lyčiai jautraus biudžeto tikslas yra pakeisti finansų politiką, tai gali būti pasiekta tik bendradarbiaujant su pareigūnais, turinčiais realią valdžią. Taip pat naudingas bendradarbiavimas su institucijomis, atsakingomis už socialinę politiką, lygybės sklidimą ir diskriminacijos mažinimą,
- tyrimo rezultatai pristatomi dviem būdais: atskiru dokumentu (pavyzdžiui, „Moterų biudžetas“, Australija) arba kaip valstybės biudžeto dalis (Prancūzijoje),
- kai kurios šalys atlieka padėties ir išlaidų analizę tik moterų atžvilgiu, kitos teikia pirmenybę tyrimui, nagrinėjančiam ir moterų, ir vyrų problemas,
- dauguma šalių naudojami nevyriausybinių organizacijų ir ekspertų parama. Pastarieji paprastai atlieka biudžeto analizę pagal lytį. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje veikia moterų grupė, kuri reguliariai įvertina Finansų ministerijos strategiją ir rengia susitikimus su ministerijos atstovais,
- siekiant remti lyčiai jautraus biudžeto projektus, Finansų ministerijos atstovams ir ekspertams organizuojami mokymai ir konferencijos,

- naudojamos įvairios lyčiai jautraus biudžeto pristatymo formos: profesionalus ir populiarus pristatymas, tiesioginis kontaktas su parlamento nariais.¹⁷¹

6.6.1. Lenkijos patirtis

Pereinamojo laikotarpio į rinkos ekonomiką metu Lenkijoje gyvenimo sąlygos nuolat blogėjo. Daugiausia tai paveikė moteris. Jos labiausiai buvo priklausomos nuo valstybės teikiamų paslaugų, o šių paslaugų sritis patyrė griūtį. Tai buvo laikmetis, kai ne tik moterys, bet ir visa visuomenė negalėjo kontroliuoti socialinio vystymosi eigos. Viešajam sektoriui trūko skaidrumo, o žmonės neturėjo jokių ekonominių žinių. Lenkijos ekspertai, žvelgdami į sunkią šalies ekonominę patirtį, pabrėžia, kad visuomenei svarbu turėti galimybę kontroliuoti, kaip naudojamos valstybės lėšos. Ekonominiai procesai skirtingai veikia vyrų ir moterų padėtį, ir būtent todėl svarbu atlikti biudžeto analizę, remiantis lyčių lygybės perspektyva.

Lyčiai jautraus biudžeto iniciatyvos – retas reiškinys Lenkijoje. Apie tai mažai diskutuoja vadovaujantys politikai, o ir nacionaliniame biudžete tai menkai atspindėta. **Gdanskas – pirmasis Lenkijos miestas**, parengęs tarpdisciplininę ir daugialypę ataskaitą apie padėtį mieste ir galimus sprendimus, taikytinus vietiniam valdymui, siekiant jį orientuoti lyčių lygių galimybių linkme. Atlikta valstybės biudžeto analizė nagrinėja, kokiu būdu jis sukonstruotas, kam leidžiami pinigai ir kaip tai turi įtakos moterų ir vyrų padėčiai.

Pagrindinis Gdanko lyčiai jautraus biudžeto iniciatyvos uždavinys buvo sukurti ilgalaikes priemones, padedančias reguliariai kontroliuoti vietos valdžią ir visas išlaidas lyčiai jautraus biudžeto požiūriu. Pagrindinis tikslas – užtikrinti lygias galimybes visiems.¹⁷²

Lenkijos ekspertų veikla, propaguojant lyčių lygias galimybes. 2003 m. balandžio mėn. Rytų ir Vakarų moterų tinklas (angl. *Network of East-West Women* (NEWW) ir NEWW-Lenkija surengė antrąją lyčių lygių galimybių konferenciją „Moteris ir ekonomika“ bei intensyviai dvi

¹⁷¹ Balandynowicz-Panfil, K.; Opacka, U. *Gdansk Gender Budget Initiative* [interaktyvus]. Network of East-West Women NEWW Polska, 2005 [žiūrėta 2008-11-03]. <<http://www.neww.org.pl>>.

¹⁷² *Ibid.*

dienas trukusius mokymus lyčiai jautraus biudžeto kūrimo tema. Juose dalyvavo moterų nevyriausybinių organizacijų vadovai iš daugiau kaip dešimties Centrinės ir Rytų Europos šalių. Ši konferencija pradėjo pirmąjį regioninį forumą, paskatinusį diskusiją ir bendradarbiavimą, kurio tikslas – plėtoti strateginius būdus, siekiant panaudoti **lyčiai jautrų biudžetą kaip ilgalaikį socialinių pokyčių režimą**.

Kaip tiesioginė minėtosios konferencijos išdava buvo įkurtas Regioninis Centrinės ir Rytų Europos lyčiai jautraus biudžeto iniciatyvų tinklas (angl. *CEE/NIS Regional Network on Budget Initiatives and Gender* (BIG)). Pirmiausia BIG darbo grupė nustatė pagrindinius kriterijus, būtinus bet kuriai lyčiai jautraus biudžeto iniciatyvai vietos, šalies, regiono ar tarptautiniu lygiu. BIG dalyviai bendrai sutarė, kad, siekiant sėkmingai įgyvendinti lyčiai jautraus biudžeto iniciatyvas Centrinės ir Rytų Europos regione, svarbu dalytis šaltiniais, patirtimi, žiniomis ir nuolat bendradarbiauti tarpusavyje.

2004 m. NEWW ir NEWW-Lenkija surengė konferenciją „Lyčiai jautrus biudžetas Rytų ir Centrinėje Europoje ir buvusiose Sovietų Sąjungos valstybėse“. NEWW ir NEWW-Lenkija tikisi, kad Gdansko lyčiai jautraus biudžeto projektas bus kaip regioninis modelis ir padės kuriant bendradarbiavimo tinklą regione.

Gdansko lyčiai jautraus biudžeto analizė gimė Gdansko universiteto ekspertų dėka. Jie surinko duomenis ir susipažino su daugybe užsienio publikacijų. NEWW-Lenkija padėjo jiems gauti informaciją iš atitinkamų institucijų, organizacijos ekspertai apžvelgė statistiką, padarė išvadas ir pateikė rekomendacijas. Gdansko lyčiai jautraus biudžeto iniciatyva – tai žingsnis, siekiant pagerinti miesto moterų padėtį. NEWW-Lenkija ir toliau tęsia savo veiklą, skatindama valstybės institucijas sėkmingai taikyti lyčiai jautrų biudžetą platesniu mastu.¹⁷³

Savivaldybių ir vietos bendruomenių svarba diegiant lyčiai jautrų biudžetą (Gdansko pavyzdys). Politinius siekius ir lūkesčius žmonės sieja su valstybe, tačiau kasdienes problemas dažniausiai sprendžia vietinės bendruomenės ar savivaldybės institucijos. Vaizdžiai būtų galima pasakyti, kad gyvenama ne šalyje, o kaimuose, miesteliuose, didmiesčių

¹⁷³ Balandynowicz-Panfil, K.; Opacka, U. *Gdansk Gender Budget Initiative* [interaktyvus]. Network of East-West Women NEWW Polska, 2005 [žiūrėta 2008-11-03]. <<http://www.neww.org.pl>>.

mikrorajonuose. Būtent juose telkiamos bendruomenės, steigiamos savivaldybės, kurios teikia socialines paslaugas. Todėl gebėjimas įvertinti ir patenkinti moterų ir vyrų, mergaičių ir berniukų reikmes, kurios dažnai yra skirtingos, dažniausiai padeda užtikrinti lygybę kasdieniame žmonių gyvenime. Taigi nesuklysimė teigdami, kad lyčių lygybė prasideda bendruomenėse.¹⁷⁴

Svarbu pabrėžti, kad Gdansko ataskaitos uždavinys – pristatyti **au-gančią vietos bendruomenių svarbą ir jų indėlį, kuriant ir išlaikant de-mokratiją**. Kaip žinia, centrinis biudžetas paprastai užsibrėžia bendruo-sius tikslus, todėl ypač svarbu atkreipti dėmesį į savivaldybių biudžetų tikslus. Ekspertai bendrai sutaria, kad **nustatant vietos gyventojų porei-kius, veiksmingesnė politika yra savivaldybių lygmeniu**.

Lyčiai jautraus biudžeto kūrimo prielaidos Gdanske: gyvenimo kokybės aspektas. Gdanskas (lenk. *Gdańsk*) – uostamiestis Šiaurės Lenkijoje prie Baltijos jūros. Miestas yra didelis savivaldos vienetas, Pamario vaivadijos sostinė. Jame gyvena apie 460 tūkst. gyventojų.

Apibendrinant Gdansko gyventojų gyvenimo kokybės aspektus, re-miamasi 2002 m. Lenkijos nacionalinio gyventojų surašymo duomenimis.

Pagrindinė Gdansko problema, beje, kaip ir visos Lenkijos bei kitų Europos šalių, yra **mažėjantis gyventojų skaičius**. Mažą gimstamumą iš esmės lemia prasta ekonominė situacija, veiksmingos vaikų priežiūros sistemos ir dotuojamų vaikų darželių trūkumas. Tyrėjai pažymi, kad ypač svarbu kurti draugišką ir palankią šeimai aplinką – tai padėtų šeimoms planuoti didesnę vaikų skaičių. Efektyvi ir tinkamai išplėtota vaikų prie-žiūros sistema padėtų šeimoms derinti pareigas darbe ir namie.

Kita vertus, visuomenėje **didėja pagyvenusių žmonių skaičius**. Jiems taip pat reikalinga priežiūra ir dėmesys. Šiuo atveju svarbu sukurti sistemą, kuri suteiktų senjorams pagalbą namų ruošoje ir padėtų jiems išnaudoti savo potencialą dirbant bei leidžiant laisvą laiką. Senjorų skur-das – taip pat didelė problema, nuo kurios labiau kenčia moterys nei vyrai. Reikalingos programos, padedančios sumažinti atotrūkį tarp pensijų, iš-mokamų moterims ir vyrams.

Tarp Gdansko gyventojų yra nemaža neįgalųjų grupė, kurios di-džiąją dalį sudaro moterys. Šiai grupei turėtų būti skiriamas valdžios,

¹⁷⁴ Jankauskaitė, M.; Mackevičiūtė, I. *Lyčių dialogui atvira bendruomenė. Kodėl reikia ir kaip galima siekti lyčių lygybės?* Vilnius: Lygių galimybių plėtros centras, 2005.

nevyriausybinų ir labdaros organizacijų dėmesys. Šiuo atveju taip pat reikalingos specialios programos, orientuotos į vyrus ir moteris. Neįgaliųjų nedarbui Gdanske dažniausiai daro poveikį atotrūkis tarp darbo rinkos poreikių ir išsilavinimo. Paramą turėtų teikti specialios institucijos, išmanančios darbo rinką. Neįgalieji taip pat susiduria su infrastruktūra, visiškai nepritaikyta jų poreikiams. Kol jie negalės laisvai judėti, tol jausis atskirti ir nepakankamai produktyvūs visuomenės nariai.

Ekspertai pabrėžia, kad Gdanske **nepakankamai panaudojami žmogiškieji ištekliai**. Darbo rinkai sparčiai keičiantis, stinga tarpusavio ryšio tarp rinkos ir kryptingo švietimo orientavimo – paklausių specialistų trūksta, o kitų yra pernelyg daug. Mažai nuveikta, atliekant darbo rinkos tendencijas numatančius tyrimus, kurių rezultatai padėtų mokykloms tinkamai sureaguoti. Tyrėjai pabrėžia, kad Gdanske moterys, iš jų ir bedarbės, yra labiau išsilavinusios nei vyrai. Nepaisant to, moterys dažniau renkasi tradicines lyčiai būdingas profesijas, kurioms trūksta specializacijos, ir tokiu būdu darbo paieška tampa dar sunkesnė.

Ilgalaikis nedarbas tampa tikra grėsmė Gdanko moterims. Nesėkmingos darbo paieškos, veiklos stoka, nusivylimas gali lemti depresines nuotaikas, todėl tokiems žmonėms turėtų būti siūloma psichologo pagalba.

Neramina ir tai, kad reikšminga dalis bedarbių moterų yra jaunos moterys, kurias, ypač turinčias vaikų ir šeimas, darbdaviai laiko tikra našta. Tokiam požiūriui keisti reikalingos programos, remiančios darbdavius ir padedančios jiems išvelgti jaunoje moteryje vertingą darbuotoją.

Motinytės atostogos taip pat yra papildoma problema moterims, nes moterys jų išeina daug dažniau negu vyrai. Patikima ir aukštos kokybės vaikų priežiūros sistema padėtų subalansuoti pareigas darbe ir namie bei padidintų užimtumo lygį Gdanko mieste.

Gdanko ataskaitoje atkreiptas dėmesys į žemą moterų susidomėjimą politika ir miesto veikla. Nevyriausybinėms organizacijoms keliamas iššūkis didinti moterų politinį sąmoningumą ir vykdyti vietinį lobizmą, siekiant kelti gyvenimo kokybę ir propaguoti lyčių lygias galimybes. Kaip vieni iš prastų gyvenimo kokybės aspektų minima chuliganizmas ir vandalizmas, taip pat atkreipiamas dėmesys į prastą profilaktinės medicinos sistemą, kuri neužtikrina galimybės išvengti kai kurių sunkių ligų. Valstybinė medicina nekelia pasitikėjimo, o privačios medicinos

paslaugos – per brangios. Siekiant gerinti padėtį, turėtų būti vykdomos pacientų švietimo programos, kurios paskatintų juos profilaktiškai tikrintis sveikatą.

Gdansko tyrėjai pažymi, kad miesto valdžia yra suinteresuota pagerinti gyvenimo kokybę. Tai galėtų būti pasiekta identifikuojant adekvачius moterų ir vyrų poreikius, kas padėtų geriau paskirstyti finansines lėšas ir tinkamai prisidėtų prie gyventojų poreikių gerinimo.¹⁷⁵

Gdansko lyčiai jautraus biudžeto rekomendacijos. Gdansko ataskaitos autoriai pabrėžia, kad **lyčiai jautraus biudžeto esmė – rekomendacijų formulavimas ir jų įgyvendinimas ekonominėje realybėje.**

Pagrindinės problemos, su kuriomis susiduria Gdansko gyventojai, yra šios:

- programų vyresnio amžiaus moterims ir vyrams trūkumas;
- nelygus moterų ir vyrų traktavimas darbo rinkoje ir menkas moterų profesinis aktyvumas;
- ilgalaikis moterų ir vyrų nedarbas.¹⁷⁶

Gdansko ataskaitoje detalai aptariama **savivaldybės veikla**, ypač susijusi su socialine politika. Pažymima, kad savivaldybė kreipia dėmesį į pagyvenusių žmonių problemas ir deda pastangas joms išspręsti, tačiau tai – tik trumpalaikė politika. Svarbu tai, kad žmonės, kurie dabar yra vidutinio amžiaus, kol kas nepaiso rūpybos, kurios jiems patiems prireiks, pasiekus senyvą amžių. Pasigendama strategijos, kuri galėtų supažindinti senjorus su kompiuteriu ir internetu, taip pat nėra senjorų įdarbinimo lankstesnėmis darbo valandomis programos. Pabrėžtina, kad miesto strategijoje trūksta lyčių lygių galimybių požiūrio, taikomo pagyvenusiems žmonėms.

Miesto strategijoje randama keletas pastabų dėl moterų ir vyrų lygių galimybių darbo rinkoje, tačiau nenurodoma, kokiū būdu jos turėtų būti įgyvendintos. Užsibrėžti tikslai yra pernelyg abstraktūs. Panašu, kad nustatiusi problemas vietos valdžia, stokodama politinės valios, delsia jas įgyvendinti.

¹⁷⁵ Balandynowicz-Panfil, K.; Opacka, U. *Gdansk Gender Budget Initiative* [interaktyvus]. Network of East-West Women NEWW Polska, 2005 [žiūrėta 2008-11-03]. <<http://www.neww.org.pl>>.

¹⁷⁶ *Ibid.*

Tyrėjai pažymi, kad efektyviau veikia **Miesto socialinės paramos centras** (angl. *City Center of Social Assistance* (MOPS), pavaldus ir finansuojamas savivaldybės ir bendradarbiaujantis su nevyriausybinėmis organizacijomis. Šis centras orientuojasi į skurdžiausias gyventojų grupes. Suvokdamas, kad didžiausias pavojus yra visuomenės marginalizacija, centras siekia sukurti pusiausvyrą, aktyvizuodamas skurdžiuosius profesinėje srityje.

Vienas iš miesto socialinės paramos centro uždavinių – organizuoti senjorų laisvalaikį: kuriami senjorų klubai, kuriuose jie gauna ir maitinimą. Kovodamas su ilgalaikiu nedarbu, centras rengia mokymus, kaip efektyviai ieškoti darbo, išmoka pašalpas ilgalaikiams bedarbiams. Tyrėjai pažymi, kad centro kovos su nedarbu programa yra parengta tinkamai ir aiškiai.

Vis dėlto pabrėžiama, kad centrui trūksta galimybių iki galo įgyvendinti užsibrėžtus tikslus. Jis neišskiria problemų, su kuriomis atskirai susiduria moterys ir vyrai. Nepaisant to, centras yra pranašesnis už kitas institucijas, nes gerai išmano gyventojų padėtį ir gali lengvai su jais užmegzti ryšį.

Kaip vienos iš svarbiausių institucijų Gdansko ataskaitoje minimos **vietinės darbo biržos**. Jų tikslas – aktyvinti visuomenę darbo sferoje, įgyvendinant atitinkamus projektus. Vis dėlto darbo biržų pateikiama statistika yra ne be trūkumų, todėl sunku atsekti, kiek naudos atitinkamų projektų įgyvendinimas suteikė gyventojams. Siekiant tinkamai įvertinti šių institucijų veiksmus, būtina turėti daugiau informacijos.

Specialiai moterims skirtos programos Gdanske vykdomos ir finansuojamos tik Europos Sąjungos lygiu. Pažymima, kad daugelį jų įgyvendina darbo biržos. Šios programos turi daug privalumų – jos yra inovatyvios ir pristato naujus mokymų ir paramos modelius. Dauguma jų nukreiptos į tikslines grupes – dėl šios priežasties programos yra unikalios.

Svarbu pabrėžti, kad Gdansko žmogiškieji ištekliai yra jo stiprioji pusė. Mieste yra organizacijų ir asociacijų, kurių potencialą galima tinkamai panaudoti.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Balandynowicz-Panfil, K.; Opacka, U. *Gdansk Gender Budget Initiative* [interaktyvus]. Network of East-West Women NEWW Polska, 2005 [žiūrėta 2008-11-03]. <<http://www.neww.org.pl>>.

Apibendrinus **Gdansko ataskaitoje pateiktas rekomendacijas**, tikslinga būtų išskirti šias:

- **Gerinti statistinių duomenų kokybę.** Pažymima, kad neadekvati ir neišsami statistika yra didelė kliūtis atlikti tyrimą. Trūksta informacijos apie atitinkamų programų dalyvius, įskaitant ir moteris, bei pačių programų įvertinimo.

Pagrindiniai duomenys yra šie:

- skaičius žmonių, kurie naudojami socialine gerove pagal lytį, išsilavinimą, amžių, ankstesnes pajamas, namų ūkio narių skaičių, šeimyninę padėtį;
 - duomenys apie vykdomas programas (mokymuose dalyvaujančių žmonių skaičius ir mokymų efektyvumas);
 - žmonių skaičius, kurie gauna išmokas vaikų darželių ir lopšelių paslaugoms, įskaitant jų amžių, vaikų skaičių, pajamas ir profesijas;
 - senjorų padėtis, atsižvelgiant į lytį;
 - statistika apie ilgalaikius bedarbius pagal lytį, išsilavinimą, amžių, patirtį, namų ūkio gyventojų skaičių.
- **Skatinti profesinį pagyvenusio amžiaus žmonių aktyvumą.** Atsižvelgiant į gyventojų senėjimą visoje Europoje, tikslinga kurti veiksmingą politiką, skatinant profesinį senjorų aktyvumą. Svarbu neprisirišti prie nusistovėjusių stereotipų ir suvokti, kad pagyvenę žmonės – tai svarbūs žmogiškieji išteklių, galintys aktyviai veikti, išnaudoti savo sukauptą patirtį ir potencialą bei dalyvauti pilietinėje visuomenėje. Žinoma, svarbu užtikrinti tinkamas jų gyvenimo sąlygas, sveikatos priežiūrą, profilaktiką ir turiningą laisvalaikį. Viena iš svarbesnių lyčiai jautraus biudžeto rekomendacijų atsižvelgia į faktą, kad tarp senjorų moterų yra daugiau nei vyrų, todėl jų kaip naudos gavėjų savaime daugiau dalyvauja įvairiose socialinėse programose.
 - **Kovoti su ilgalaikiu nedarbu.** Tai yra kiekvienos šiuolaikinės ekonomikos problema. Nedarbas laikomas ilgalaikiu, jeigu jis trunka ilgiau kaip 12 mėnesių. Paprastai moterys dažniau susiduria su ilgalaikiu nedarbu nei vyrai. Europos Taryba rekomenduoja Lenkijai įsteigti daugiau valstybinių institucijų, kurios padėtų ieškoti darbo, mažintų

kliūtis moterims, didintų mokymosi galimybes ir inicijuotų daugiau lanksčių darbo valandų.

- **Skatinti lygų požiūrį į moteris ir vyrus bei moterų profesinį aktyvumą.** Svarbu pažymėti, kad moterų ir vyrų padėtis Gdanske skiriasi. Pagrindinės moterų problemos yra išsilavinimas, darbo paieška, sveikata, saugumas ir taip pat dalyvavimas visuomeniniame gyvenime. Moterys dažniausiai dirba mažai mokamose srityse – švietimo, sveikatos apsaugos, pramonės ir kitose, be to, už tokį pat darbą gauna mažesnę atlyginimą nei vyrai.

Išskiriamos šios pagrindinės **nelygybės darbo rinkoje ir žemo moterų darbo lygio priežastys:**

- stereotipinis požiūris į lyčių vaidmenis;
- požiūris į moterį kaip į mažiau lanksčią darbuotoją (dėl vaikų priežiūros moterys negali vyksti į komandiruotes);
- motinystės atostogos, kurių metu moterys praranda darbo įgūdžius;
- vaikų priežiūros klausimas (tinkamų vaikų priežiūros įstaigų trūkumas ir lanksčių darbo valandų nebuvimas).

Gdansko valdžia, bendradarbiaudama su nevyriausybinėmis organizacijomis, turėtų vykdyti **daugiau į moterų poreikius orientuotų programų ir projektų**. Atsižvelgiant į tai, kad daugelis moterų turi nuosavo verslo idėjų, tikslinga būtų rengti įvairius mokymus, teikti joms konsultacijas ir patarimus.

Gdansko ataskaitos rekomendacijose pabrėžiama, kad **moterims svarbu turėti geresnį priėjimą prie finansavimo šaltinių, įskaitant ir Europos Sąjungos fondus**. Moterims svarbu žinoti kreipimosi į šiuos fondus tvarką – joms turėtų būti suteikiama tokio pobūdžio informacija.

Tikslinga sukurti **moterų centrą – įstaigą, kurioje jos galėtų gauti teisinę ar verslo konsultaciją**. Toks centras galėtų rinkti informaciją apie mokymus ir švietimą regione, darbo pasiūlymus ir verslo galimybes. Centro uždaviniai būtų pasiūlyti moterims naujus projektus ir veiklą, padėti susirasti verslo partnerius, teikti pagalbą krizių atveju ir kt. Gdanske nėra nė vienos įstaigos, užsiimančios šia veikla.

Kalbant apie **darbo rinką**, Gdansko ataskaitoje pateikiamos rekomendacijos rengti įvairias **kampanijas, propaguojančias lygias galimybes. Darbdaviams būtų naudingi mokymai** apie darbo organizavimą moterims, turinčioms mažų vaikų, lanksčias darbo valandas ar darbą telefonu. Tai ypač svarbu moterims, norinčioms ne tik auginti vaikus, bet ir siekiančioms neprarasti ryšio su darbdaviu. Toms moterims, kurios pasirenka ilgas motinystės atostogas, būtų naudingi mokymai, kurių metu jos ne tik neprarastų senų įgūdžių, bet ir įgytų naujų.

Rekomenduojama **paviešinti visus diskriminacijos atvejus**. Tai būtų ypač veiksminga, nes daugelis moterų vis dar nežino savo teisių, o kai kurie darbdaviai nėra iki galo susipažinę su savo pareigomis.

Ataskaitoje pabrėžiama, kad nusistovėję stereotipai gyvuoja ilgai ir kovoti su jais ypač sunku. Todėl **mokykla būtų tinkama vieta pradėti pokyčius**. Mokykloje turėtų būti propaguojamos tokios vertybės, kaip **partnerystė šeimoje ir lygios galimybės darbe**.

Tinkamai išplėtota **institucinė priežiūros sistema** ypač svarbi tiems žmonėms, kurie priklauso nuo kitų – seniems žmonėms, neįgaliesiems, ligoniams. Dėl susiklosčiusių stereotipų būtent moterys dažniausiai rūpinasi šeimos nariais.¹⁷⁸

6.6.2. Vokietijos patirtis

Berlynas yra Vokietijos sostinė ir taip pat vienas iš šalies federacinių vienetų – žemių, kuriame gyvena 3,5 mln. gyventojų. Berlyne lyčiai jautrus biudžetas buvo įdiegtas žemės lygiu ir miesto rajoniniu lygiu (iš viso yra 11 rajonų). Lyčiai jautrus biudžetas Berlynui pateiktas kaip lyčių aspekto integravimo strategijos (angl. *Gender Mainstreaming*) viešųjų finansų priemonė.

2008 / 2009 m. Berlyno biudžetas apėmė 56 vietinių (rajoninių) biudžetų vienetus ir visus valstybinio biudžeto skyrius.

Lyčiai jautraus biudžeto procesas sutelktas į valstybines išlaidas. Visos Berlyno ministerijos ir rajoninės savivaldybės pradėjo projektus,

¹⁷⁸ Balandynowicz-Panfil, K.; Opacka, U. *Gdansk Gender Budget Initiative* [interaktyvus]. Network of East-West Women NEWW Polska, 2005 [žiūrėta 2008-11-03]. <<http://www.neww.org.pl>>.

kurie vykstant procesui plėtėsi ir gilėjo. Pirmasis žingsnis – išanalizuoti, kiek vyrų ir moterų pasiekia valstybinės išlaidos ir kiek jų naudojasi valstybės išlaikomų institucijų paslaugomis. Antrasis žingsnis – atlikti lyčių analizę, apimančią socialines lyčių struktūras.

Lyčiai jautraus biudžeto diegimo procesą organizavo Valstybinė lyčių aspekto integravimo komisija (angl. *State Gender Mainstreaming Commission*) ir jai priklausanti Lyčiai jautraus biudžeto darbo grupė (angl. *Gender Budget Workgroup*), kurioms vadovavo finansų ministras ir rėmė Vyriausybės lyčių aspekto integravimo tarnyba (angl. *Gender Mainstreaming Office of the State Government*). Valdžios administracijoms, žemių ir rajoninėms ministerijoms paramą teikė išorės ekspertai. Parlamentas ir nevyriausybines organizacijas buvo įtrauktos į administracijos valdymo komitetą (angl. *Administrations Steering Committee*).

Lyčiai jautrus biudžetas – tai efektyvi valdymo priemonė, sudaranti valstybei galimybę restruktūrizuoti finansinius instrumentus ir tokiu būdu pasiekti didesnės lyčių lygybės. Diegdamas lyčiai jautrų biudžetą, Berlyno senatas (t. y. Berlyno žemės parlamentas) siekia išlaidų skaidrumo ir nori suteikti informaciją visuomenei bei parlamentui. Berlyno valdžia siekia nustatyti savo politinių sprendimų pasekmes lyčių aspektu – tuo tikslu biudžete sukurta nuodugni lyčių informacijos sistema. Lyčiai jautrus biudžetas yra demokratizavimo priemonė, spartinanti lyčių aspekto diegimą ir prisidedanti prie kokybės valdymo proceso administracijoje.

Berlyno vadovybė jaučia atsakomybę vykdyti išsipareigojimus, priimtus Amsterdamo sutartimi ir susijusius su lyčių aspekto integravimu visose politikos srityse, taip pat ir viešųjų finansų politikoje. Vadovybė siekia atitikti ES tikslus 2015 metams ir didžiuojasi, kad 2005 m., praėjus dešimčiai metų nuo Pekino konferencijos, jai pavyko atlikti pagrindinį lyčiai jautraus biudžeto įdiegimo etapą. Berlynas – pirmasis iš Vokietijos žemių, įdiegusių lyčiai jautrų biudžetą, ir sėkmingai vykdančių šią strategiją daugumoje biudžeto dalių.

Politinis ryžtas. Prieš pradėdama diegti lyčiai jautrų biudžetą, Berlyno valdžia pademonstravo politinį ryžtą ir priėmė reikiamus sprendimus. 2002 m. birželio mėn. Berlyno parlamentas priėmė rezoliuciją „Dėl lyčių aspekto integravimo kaip finansinio politinio instrumento“, kitaip tariant, dėl lyčiai jautraus biudžeto. 2003 m. liepos mėn. buvo sukurta tarpministerinė lyčiai jautraus biudžeto darbo grupė, vadovaujama Finansų

ministerijos. Kelios valstybės ir vietinio lygmens administracijos savanoriškai sutiko dalyvauti lyčiai jautraus biudžeto diegimo bandomajame etape (Lichtenbergo sritis bei Socialinių reikalų ir sveikatos ministerija). Parlamentui buvo pateikti rezultatai, pagrįsti dokumentais. 2004 m. rugpjūčio mėn. Berlyno senatas (t. y. Berlyno žemės parlamentas) nusprendė, kad bandomasis lyčiai jautraus biudžeto diegimo etapas praėjo sėkmingai ir 2006 / 2007 m. biudžete sutiko įdiegti lyčiai jautrų biudžetą (t. y. dviems metams).

Berlyno senatas nusprendė, kad visos ministerijos turi išsirinkti tas valstybės biudžeto eilutes, kurias labiausiai veikia politiniai sprendimai, atlikti jų poveikio lytims analizę ir parodyti tai biudžete. Regionų lygiu Merų taryba nusprendė įtraukti tam tikrus vietos biudžetų punktus į lyčiai jautraus biudžeto procesą, atlikti poveikio pagal lytį įvertinimą ir dokumentuoti tai biudžete. 2004 m. gruodžio mėn. Berlyno finansų ministerija išleido cirkuliarinį raštą dėl 2006 / 2007 m. biudžeto sudarymo. Į raštą buvo įtrauktas reikalavimas pristatyti ataskaitas dėl „lyčiai jautrių duomenų (lyčiai jautraus biudžeto)“ atskiroms biudžeto eilutėmis. 2005 m. rugpjūčio mėn. šios ministerijų ataskaitos buvo perduotos Senatui ir pristatytos Parlamentui.

2005 m. spalio 27 d. Berlyno lyčių aspekto integravimo komisija nusprendė, kad lyčiai jautraus biudžeto diegimas turi būti tęsiamas ir turi tapti neatsiejama biudžeto proceso dalimi. Atskiros biudžeto eilutės turi būti pateiktos pagal lytį ir atspindėti pinigų paskirstymą tarp vyrų ir moterų. Tam, kad būtų pasiektas šis tikslas, turi būti nenutrūkstamai kaupiami lyčių duomenys. 2005 m. gruodžio 8 d. Parlamentas taip pat nusprendė, kad, formuojant 2007 / 2008 m. biudžetą, turi būti padidintas biudžeto eilučių, įtrauktų į lyčiai jautraus biudžeto procesą, skaičius ir atliekama išsamesnė jų analizė.

Per 2006 m. valstybinė lyčiai jautraus biudžeto darbo grupė suformavo poveikio pagal lytį analizės koncepciją. Finansų ministerija pakvietė visas kitas ministerijas apsvarstyti galimybę įtraukti šią koncepciją į jų biudžetus. Šis nuodugnus procesas paraleliai vyko ir regionų lygiu: minėtoji darbo grupė pasiūlė 56-ių vietinio lygmens biudžeto produktų sąrašą, kurie ateityje turėtų būti įtraukti į lyčiai jautraus biudžeto procesą. Merų taryba priėmė šį pasiūlymą. Tuo pagrindu 2006 m. gruodžio mėn. Finansų ministerija išleido kitą cirkuliarinį raštą dėl 2008 / 2009 m.

biudžeto formavimo. Rašte nurodytas reikalavimas ministerijų ir regionų biudžetuose dokumentais pagrįsti sumas, prieštaraujančias lyčių lygybės principui.

2007 m. buvo parengtas biudžetas ir kartu su duomenimis pagal lytį perduotas finansų ministerijai. Šis biudžetas buvo pristatytas parlamentui ir svarstomas. Biudžetas buvo priimtas, atsižvelgiant į duomenis, atspindinčius lyčių nelygybę, ir su jais susijusius lyčių tikslus.

Lyčių aspektu diferencijuoti statistiniai rodikliai. Ši statistika Berlyne tapo prioritetu vykdant lyčių aspekto integravimą ir diegiant lyčiai jautrų biudžetą.

Buvo sukurta „vartotojo analizė“, kurią pasitelkiant, gaunami atsakymai į šiuos klausimus:

- Kas tiesiogiai naudojasi ištekliais?
- Kam / kuriai institucijai yra mokama už pinigų paskirstymą?
- Kas yra tikslinė mokėjimo / produkto grupė? Užtenka pateikti lyčių lygybės principui prieštaraujančius duomenis ar taip pat reikia pateikti ir duomenis apie specifines gyvenimo sąlygas?
- Kokios specifinės statistikos ar informacijos trūksta norint atlikti tikslesnę lyčių įvertinimą?

Valdymas ir perspektyvos. Gaunamą informaciją Berlyno miestas siekia panaudoti valdymo tobulinimo tikslais. Jeigu poveikio pagal lytį įvertinimas atskleidžia palankų lyčių situacijos rezultatą, tokiu atveju išlaidų panaudojimas yra pateisinamas. Priešingu atveju turi būti siūlomas biudžeto restruktūrizavimas, dėl kurio turėtų nuspręsti institucijos, atsakingos už politinius ir finansinius sprendimus.¹⁷⁹

6.7. Lietuvos nacionalinio biudžeto analizė lyčių aspektu 1999–2012 m.

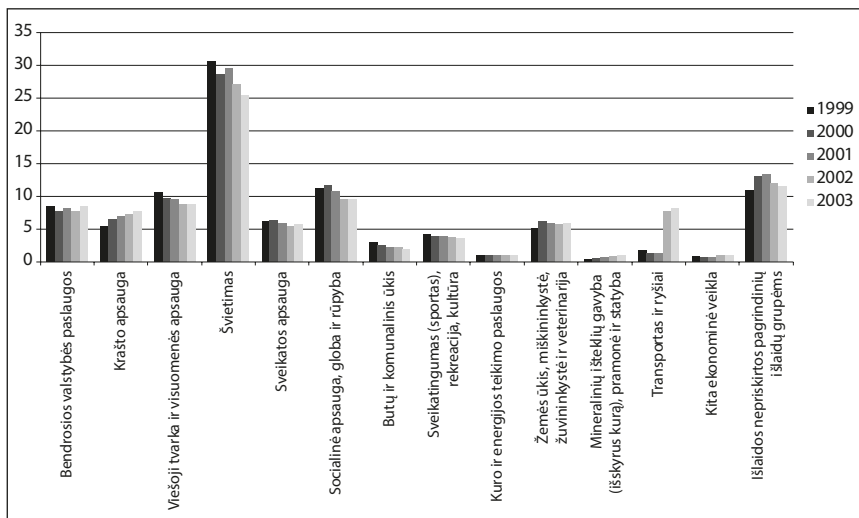
Nagrinėjant Lietuvos nacionalinį biudžetą lyčių aspektu išryškėja trys etapai: **pirmasis etapas – priešintegracinis į ES** (apima 1999–2003 m.), **antrasis etapas – Lietuvos ekonominio pakilimo** (apima 2004–2008 m.)

¹⁷⁹ Färber, Ch. *Gender Responsive Budgeting in Berlin*. Tarptautinės konferencijos medžiaga. Vilnius: MRU, 2008.

ir trečiasis etapas – paveiktas pasaulio finansų ir ekonomikos krizės (apima 2009–2012 m.).

Pirmasis etapas (1999–2003 m.). Šiam etapui būdinga, pirma, ryškus biudžeto išlaidų pasiskirstymas į vyriškus ir moteriškus sektorius. Lietuvos nacionalinio biudžeto išlaidų analizė nagrinėjamoju periodu (1999–2003 m.) leidžia padaryti nelauktą išvadą – **biudžetas suformuotas faktiškai lyčių principu.**

1999–2003 m. visi biudžeto asignavimai moterų dominuojamiems sektoriams (t. y. švietimas, sveikatos apsauga, socialinė apsauga) turėjo tendenciją mažėti. Tačiau tokioms „vyriškom“ sritims, kaip krašto apsauga, žemės ūkis, žuvininkystė, miškininkystė ir veterinarija, mineralinių išteklių gavyba, pramonė ir statyba, transportas ir ryšiai, išlaidos buvo didinamos arba beveik nekito (bendrosioms valstybės paslaugoms, viešajai tvarkai ir visuomenės apsaugai, kurui ir energijos teikimo paslaugoms) (6.1 pav.).

Šaltinis: Lietuvos Respublikos finansų ministerija.

6.1 pav. Lietuvos Respublikos nacionalinio biudžeto asignavimų dinamika 1999–2003 m. (proc. nuo visų išlaidų)

Valstybės išlaidų struktūroje **sritys, kuriose dominuoja vyrai, finansuojamos prioritetiniu principu** (krašto apsauga, valstybės valdymas, viešoji tvarka, pramonės šakos, orientuotos į eksportą, transporto, energetikos sektoriai ir kt.), o **sritys, kuriose vyrauja moterys, finansuojamos iš biudžeto likutiniu principu** (švietimo, kultūros, sveikatos apsaugos, socialinės apsaugos).

Lyginant valstybės biudžeto išlaidų minėtoms sritims pokyčius 1999–2003 m. periodu matomi labai dideli skirtumai. Labiausiai padidėjo asignavimai transporto ir ryšių (13 kartų), mineralinių išteklių gavybos, pramonės ir statybos (185,8 proc.), krašto apsaugos (90,7 proc.) sektoriams, t. y. ten, kur ryškus vyrų dominavimas. O moteriškų sektorių finansavimas augo nereikšmingai: švietimo išlaidos padidėjo tik 38,5 proc., sveikatos apsaugos ir kultūros – po 26,4 proc., o socialinės apsaugos – 17,4 proc. (6.1 lentelė).

Taigi, nagrinėjamoju periodu Lietuvoje skirstant biudžeto išlaidas vyrauja lyčių lygybės asimetrija. Biudžetinio finansavimo praktika tarsi įteisina ir skatina lyčių nelygybę.

Lyčių požiūriu asimetriškas valstybės išlaidų paskirstymas neigiamai veikia ekonomiką, ypač valstybės pajamas. Yra pagrindo teigti, kad viena iš valstybės pajamų mažėjimo priežasčių Lietuvoje yra lyčių lygybės iš-kraipymai formuojant šalies biudžetą.

6.1 lentelė. Valstybės biudžeto išlaidos pagal ūkio šakas, metinis pokytis proc.

Ūkio sektoriai	2000	2001	2002	2003	1999–2003
Sektoriai, kuriuose dominuoja vyrai					
Bendrosios valstybės paslaugos	-3,5	13,8	9,6	21,6	46,4
Krašto apsauga	23,6	14,2	21,0	11,5	90,7
Viešoji tvarka ir visuomenės apsauga	-4,2	3,6	6,1	6,1	11,7
Kuro ir energetikos paslaugos	-6,1	5,1	14,7	18,8	34,6
Pramonė ir statyba	21,1	70,9	30,6	5,7	185,8
Transportas ir ryšiai	-27,3	-0,8	1439,5	21,1	1245,2
Sektoriai, kuriuose dominuoja moterys					
Švietimas	-5,8	23,5	13,3	5,1	38,5
Sveikatos apsauga	9,2	-2,6	4,8	13,5	26,4
Socialinė apsauga	10,2	-5,6	5,2	7,3	17,4
Kultūra, sveikatingumas, rekreacija	-0,1	1,9	12,0	10,8	26,4

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, Lietuvos Respublikos finansų ministerija.

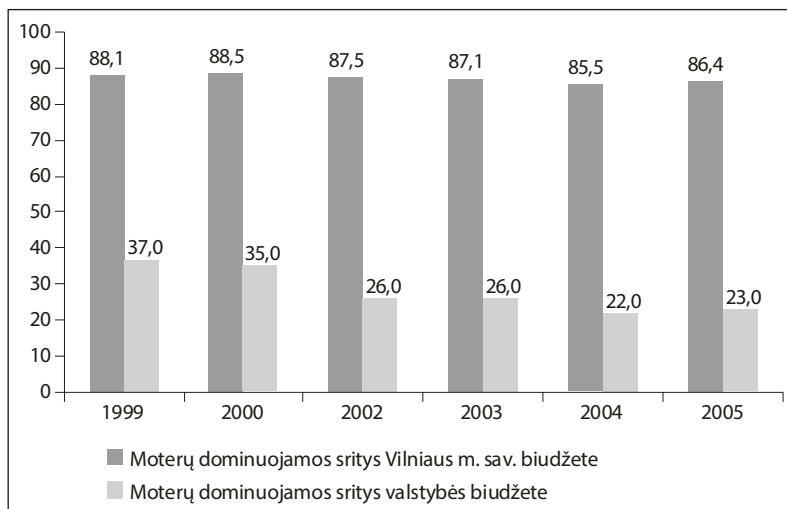
Antra, palyginus savivaldybių ir valstybės biudžeto išlaidų struktūrą, išryškėjo nelauktos tendencijos: vyriškos sritys finansuojamos daugiausia iš valstybės biudžeto, o moteriškos sritys – iš savivaldybių biudžeto, t. y. likutiniu principu.

Kaip parodė savivaldybių ir valstybės biudžeto išlaidų struktūros palyginimas, savivaldybių biudžete dominuoja išlaidos švietimui (55 proc.), socialinei apsaugai (15 proc.), sveikatos apsaugai, kultūrai, būstui ir komunaliniam ūkiui (17 proc.), t. y. šių sričių finansavimas iš esmės vykdomas iš savivaldybių biudžeto, o valstybės biudžete šioms išlaidoms tenka menkesnis lyginamasis svoris. Kaip žinia, šiose srityse daugiausia yra užimtos moterys.

Tačiau savivaldybių biudžete išlaidos viešajai tvarkai, krašto apsaugai, transportui ir ryšiams, kurui ir energetikai, pramonei ir statybai sudaro mažą dalį (apie 10 proc.). Šiose veiklose vyrauja vyrai. Šios sritys finansuojamos daugiausia iš valstybės biudžeto (apie 52 proc.). Pavyzdžiui, savivaldybių 1999–2005 metų biudžetuose sritims, kuriose dominuoja moterys, buvo skiriama daugiau kaip 88 proc. biudžeto išlaidų, o valstybės biudžete – 29 proc.; sritims, kuriose dominuoja vyrai, iš valstybės biudžeto skiriama 54 proc. išlaidų, o iš savivaldybių – tik 12 proc. išlaidų.

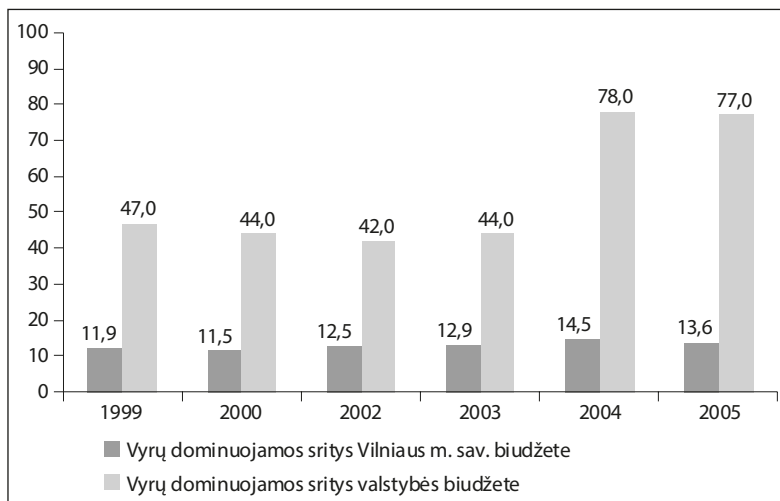
Analizuojant 2004 metų biudžetus (Vilniaus m. savivaldybės pavyzdžiu – 6.2 ir 6.3 paveikslai), matyti, kad asignavimai iš valstybės biudžeto „moteriškoms sritims“ mažėjo, lyginant su 2003 metais, o „vyriškoms sritims“ sparčiai didėjo; o savivaldybių biudžete vyrauja atvirkštinė tendencija.

Tai atskleidė valstybės biudžeto finansavimo prioritetus, žinoma, tai – „vyriškos sritys“. Savivaldybių veiklos sritys – „moteriškos“, jų finansavimas dažniausiai nėra prioritetas.

Šaltinis: Vilniaus miesto savivaldybė.

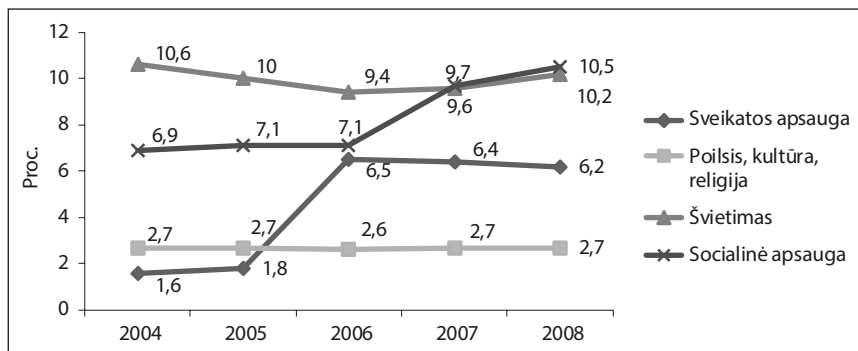
6.2 pav. Asignavimai moterų dominuojamoms sritims iš Vilniaus m. savivaldybės biudžeto ir valstybės biudžeto 1999–2005 metais, proc.

Šaltinis: Vilniaus miesto savivaldybė.

6.3 pav. Asignavimai vyrų dominuojamoms sritims iš Vilniaus m. savivaldybės biudžeto ir valstybės biudžeto 1999–2005 metais, proc.

Antrasis etapas (2004–2008 m.). Pirma, 2004 m. Lietuvai įstojus į ES situacija šiek tiek pasikeitė. Mūsų šalis pradėjo vykdyti prisiimtus narystės ES įsipareigojimus ir didesnis dėmesys pradėtas skirti socialinei politikai bei lyčių lygybei. 2004–2008 m. pradėjo sparčiau augti valstybės biudžeto finansavimas sektoriams, kuriuose dominuoja moterys (sveikatos apsaugai, socialinei apsaugai) arba bent jau nemažėjo (švietimui, kultūrai) (6.4 pav.).

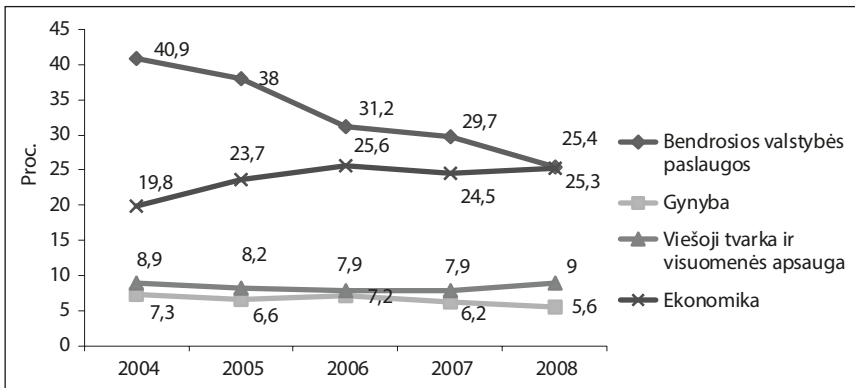

Šaltinis: Lietuvos Respublikos finansų ministerija.

6.4 pav. Valstybės biudžeto asignavimai 2004–2008 m. sektoriams, kuriuose dominuoja moterys, proc.

Tačiau vyrų dominuojamoms sritims 2004–2008 m. valstybės biudžeto išlaidos kai kur netgi sumažėjo (bendrosios valstybės paslaugos, gynyba) arba kito nedaug (viešoji tvarka ir visuomenės apsauga, ekonomikos sektorius) (6.5 pav.).

Prie pokyčių prisidėjo ne tik tarptautiniai Lietuvos įsipareigojimai, bet ir 2004–2006 m. Europos Sąjungos struktūrinė parama. 2008 m. valstybė kartu su savivaldybių biudžetų lėšomis iš viso švietimui ir mokslui skyrė beveik 6,4 mlrd. litų. Tai sudarė 21 proc. nacionalinio biudžeto. Be to, 2008 m. pradėtas iš esmės spręsti švietimo darbuotojų (kurių daugumą sudaro moterys) atlygio klausimas, svarbus užtikrinant kokybiškas švietimo paslaugas ir pritraukiant kvalifikuotus specialistus.

Šaltinis: Lietuvos Respublikos finansų ministerija.

6.5 pav. Valstybės biudžeto asignavimai 2004–2008 m. sektoriams, kuriuose dominuoja vyrai, proc.

Nagrinėjamoju etapu sveikatos apsaugai buvo skiriama gerokai daugiau lėšų. Lietuvos Respublikos finansų ministerijos duomenimis, 2008 m. valstybės biudžete šiai sričiai buvo numatyta beveik 1,7 mlrd. litų. 2008 m. Privalomojo sveikatos draudimo fondas, iš kurio finansuojama sveikatos apsaugos sistema, siekė 4,4 mlrd. litų. Palyginti su 2007 m., jis padidėjo 20,5 procento. Nemažas dėmesys buvo skiriamas ir pavojingų ligų prevencijai, o tai ypač svarbu siekiant užtikrinti vyrų ir moterų sveikatą bei ilgaamžiškumą.

2004–2008 m. laikotarpiu daugiau dėmesio bei finansavimo sulaukė ir kultūra. Tai daugiausia susiję su tuo, kad 2009-ieji buvo Lietuvos jubiliejiniai Tūkstantmečio minėjimo metai, ir Vilnius tapo Europos kultūros sostine. Finansų ministerijos duomenimis, 2008 m. iš Lietuvos valstybės biudžeto kultūrai, religijai ir poilsiui skirta 717,5 mln. litų.

Antra, 2004–2008 m. etape matomas Europos Sąjungos struktūrinių fondų įsisavinimo netolygumas lyčių aspektu. Lietuvos įstojimas į Europos Sąjungą (2004 m. gegužės 1 d.) ir gilesnės integracijos procesas buvo ir iki šiol yra neatsiejamas nuo ES struktūrinių fondų paramos gavimo ir įsisavinimo. Šios paramos poveikis moterims ir vyrams yra skirtingas. Lietuva turi ir toliau laikytis griežtos makroekonominio stabilizavimo orientacijos, o pasaulinė patirtis rodo, kad griežta fiskalinė ir pinigų

politika daro neigiamą įtaką skurdžiausiems gyventojų sluoksniams, ypač moterims. Pasaulyje yra žinoma: skurdo problema – tai moterų problema, skurdas pažeidžia moteris labiau nei vyrus.

Trečiajam etapui (2009–2012 m.) būdinga: pirma, didelio masto nacionalinės ekonomikos nuosmukis, paveiktas pasaulinės finansų ir ekonomikos krizės, prasidėjusios 2008 m.

Lietuvos ekonomika, augusi nuo pat 2000 m., 2009 m. patyrė didelį nuosmukį. 2009 m. BVP nominali vertė buvo apie 20 mlrd. litų mažesnė nei 2008 m. ir sudarė 91 525,9 mln. litų, o realiai nusmuko 14,7 procento. Didžiausias pridėtinės vertės mažėjimas buvo statybų (–43,3 proc.), didmeninės ir mažmeninės prekybos (–23,0 proc.), nekilnojamojo turto, nuomos ir kitos verslo veiklos (–12,9 proc.), apdirbamosios gamybos (–15,0 proc.) sektoriuose, kuriuose sukuriama daugiau nei pusė (53,9 proc.) visos šalies pridėtinės vertės.

Neigiami 2009 m. ekonomikos pokyčiai pasaulyje, taip pat ir Europos Sąjungos šalyse, su kuriomis Lietuva palaiko glaudžius ekonominius ryšius, mažino galimybes eksportuoti produkciją (prekių ir paslaugų eksportas smuko 12,7 proc.), o susitraukęs vidaus vartojimas lėmė importo mažėjimą (28,4 proc.). <...> Iki 13,7 procento išaugęs nedarbas (2010 m. – net iki 17,8 proc.) ir 4,4 procento smukęs vidutinis darbo užmokestis lėmė namų ūkių vartojimo išlaidų sumažėjimą 17,7 procento.¹⁸⁰

Šiuo laikotarpiu viešai buvo deklaruojama ir realiai įgyvendinama „diržų veržimo“ politika, t. y. buvo mažinamos socialinės išlaidos. Dažniausiai, vykstant tokiems ekonomikos sukrėtimams, labiausiai nukenčia pažeidžiamiausi visuomenės sluoksniai – moterys, vaikai ir pensinio amžiaus žmonės.

Antra, ženklus išlaidų padidėjimas pirmojo būtinumo reikmėms (maistui, sveikatos priežiūrai, transportui) ir komunalinėms paslaugoms.

Išanalizavus nagrinėjamojo periodo (2009–2012 m.) namų ūkių vartojimo išlaidų struktūrą, paaiškėjo, kad 2012 m., palyginti su 2008 m., padidėjo gyventojų vartojimo išlaidos maistui, būstui, vandeniui, elektrai, dujoms ir kitam kurui, sveikatos priežiūrai ir švietimui. Ši būtiniausių išlaidų dalis sudarė apie 70 proc. visų vartojimo išlaidų.

¹⁸⁰ Lietuvos statistikos metraštis 2010. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2010, p. 282.

Namų ūkiai 2012 m. **maistui** (neskaičiuojant pinigų, išleistų kavinėse, restoranuose, valgyklose) skyrė **trečdalį (33,7 proc.) visų vartojimo išlaidų**. Tai sudarė vidutiniškai 288 litus vienam namų ūkio nariui per mėnesį. Išlaidos maistui namuose 2012 m., palyginti su 2008 m., išaugo 4,3 proc., o jų lyginamoji dalis vartojimo išlaidose padidėjo 1,2 proc. punkto. Išlaidų maistui didėjimą lėmė kainų augimas (maisto produktų kainos per šį laikotarpį padidėjo vidutiniškai 12,9 proc.), įtakos turėjo ir tai, kad gyventojai dažniau maitinosi namuose – sumažėjo išlaidos maistui kavinėse, restoranuose, valgyklose.¹⁸¹

2012 m., lyginant su 2008 m., **vartojimo išlaidos būstui, vandeniui, elektrai, dujoms ir kitam kurui išaugo 51,2 procento**, o eliminavus kainų augimą padidėjimas sudarė 12,6 proc. Išlaidų būstui, vandeniui, elektrai, dujoms ir kitam kurui lyginamoji dalis vartojimo išlaidose, palyginti su 2008 m., padidėjo 6 proc. punktais (6.2 lentelė).

Išaugus būtinosioms išlaidoms ir beveik nedidėjant pajamoms gyventojai taupė mažindami išlaidas būsto apstatymui ir namų apyvokos įrangai, laisvalaikiui ir kultūrai, kavinėms ir restoranams, sumažėjo išlaidos drabužiams, avalynei bei ryšio paslaugoms.¹⁸²

Nemažas išlaidų padidėjimas pirmojo būtinumo reikmėms ir išaugusios komunalinių paslaugų kainos lėmė blogėjančią Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybę. Šeimoms nustojus lankytis (arba apribojus lankymąsi) kavinėse ir restoranuose, padidėjo moterų laiko sąnaudos ruošiant maistą namuose. Taupant lėšas namų apyvokos įrangos sąskaita, padidėjo moterų ruošos krūvis namų ūkiuose. Iš esmės apribojus išlaidas kultūrai, netenkama švietėjiškos, lavinimo funkcijos, prastėja žmogiškųjų išteklių kokybė; taupant laisvalaikio sąskaita, prarandama galimybė atgauti psichologinę pusiausvyrą ir pabūti drauge su šeimos nariais – tokiu būdu kyla grėsmė šeimos instituto stabilumui. Laisvalaikio sumažėjimas bei padidėjęs dvigubos naštos krūvis darbo rinkoje ir namų ūkyje neigiamai atsiliepia fizinei ir psichinei moterų sveikatai bei darbingumui.

¹⁸¹ Lietuvos statistikos metraštis 2013. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2013, p. 200.

¹⁸² *Ibid.*

6.2 lentelė. Lietuvos namų ūkių piniginių vartojimo išlaidų lyginamoji struktūra 2008 ir 2012 m., proc.

Išlaidų sritys	Iš viso	
	2008	2012
Maisto produktai ir nealkoholiniai gėrimai	32,5	33,7
Alkoholiniai gėrimai	2,5	2,4
Tabako gaminiai	1,2	1,0
Drabužiai ir avalynė	8,3	6,6
Būstas, vanduo, elektra, dujos, kitas kuras	11,9	18,0
Būsto pastatymas, namų apyvokos įranga ir kasdienė būsto priežiūra	6,6	4,4
Sveikatos priežiūra	4,9	5,9
Transportas	11,3	10,3
Ryšiai	4,4	3,7
Poilsis ir kultūra	5,5	4,9
Švietimas	0,8	1,0
Viešbučiai, kavinės, restoranai, valgyklos	5,1	3,1
Įvairios prekės ir paslaugos	4,9	5,0
Iš viso	100	100

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, 2013.

Gyventojams pradėjus mažinti išlaidas maistui kavinėse, restoranuose, valgyklose, apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų įmonių apyvarta Lietuvoje gerokai sumažėjo ir nukentėjo daugelio iš jų veikla. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, per 2010–2012 m. laikotarpį buvo pradėtas 240-ies šios srities įmonių bankroto procesas, o tai sudarė net 45 proc. visų apgyvendinimo ir maitinimo įmonių bankroto procesų 1993–2012 m. periodu (iš viso nuo 1993 m. bankroto procesas pradėtas 529 šios srities įmonėms). Atsižvelgiant į tai, kad apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų srityje dominuoja moterys, galima teigti, kad moterų verslas (SVV) išgyveno didelį sukrėtimą, ir iš esmės sumažėjo jo plėtros galimybės artimiausioje perspektyvoje.

Trečia, moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkio mažėjimas. 2012 m. moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis Lietuvoje buvo 12 proc. Palyginti su 2008 m., atotrūkis sumažėjo 8,5 proc. p. (2008 m. darbo užmokesčio atotrūkis buvo 20,5 proc.). Ši tendencija byloja apie tam tikrą pažangą lyčių lygybės srityje, įgyvendinant vieną iš pagrindinių

principų – vienodo užmokesčio už vienodos vertės darbą – ir besiformuojančią palankesnę aplinką moterims lygiaverčiais pagrindais kartu su vyrais dalyvauti darbo rinkoje. Mažėjant darbo užmokesčio atotrūkiui, daroma prielaida, kad moterų indėlis į valstybės biudžetą mokesčių pavidalu (taigi ir į ekonomikos plėtrą) bus didesnis.

7. UŽSIENIO PREKYBOS POLITIKA: LYČIŲ ASPEKTAS

7.1. Prekybos liberalizavimo, ekonomikos plėtros ir lyčių lygybės tarpusavio sąveika

7.1.1. Lyčių komponentė – svarbus užsienio prekybos politikos veiksnys

Išaugusi užsienio prekyba viešai įvardijama kaip veiksnys, skatinantis ekonomikos augimą ir mažinantis skurdą. Iš tikrųjų prekybos liberalizavimas mažina kainas vietos vartotojams, atveria naujas rinkas ir padidina užimtumo galimybes. Tačiau ši teikiama nauda nevienodai pasiskirsto tarp vyrų ir moterų. Moterys kur kas mažiau nei vyrai gali pasinaudoti atsiradusiomis galimybėmis, nes patiria lyčių diskriminacijos sukeltus suvaržymus: apribotas jų priėjimas prie rinkų ir išteklių (žemė ir kitas turtas, kreditai, informacija, technologijos), moterims užkrauta socialinė ekonominė atsakomybė dėl neapmokamo darbo namų ūkyje, jos patiria teisinę diskriminaciją ir susiduria su diskriminuojamojo pobūdžio kultūrinėmis normomis ir vertybėmis.

Pasaulio prekybos organizacija (PPO) – tai pagrindinė tarptautinė organizacija, sprendžianti užsienio prekybos klausimus viso pasaulio mastu. Esminis jos tikslas – prekybos liberalizavimas, t. y. kliūčių, trukdančių plėtoti prekybai, naikinimas. Šiuo pagrindu importo liberalizavimas turi nevienareikšmes pasekmes: vartotojams sudaroma galimybė įsigyti pigesnių prekių, tačiau vietos gamintojai, ypač smulkaus ir vidutinio verslo atstovai, neatlaikę konkurencijos, išstumiami iš rinkos. Didelę dalį jų sudaro moterys, nes, kaip žinia, smulkus ir vidutinis verslas – moterų sritis, o vyrai yra susitelkę stambiajame versle. Reikšminga ir tai, kad mažėja pajamos, gaunamos iš tarifų, nustatytų importuojamoms prekėms. Jei šių nuostolių nekompensuoja kitokios šalies pajamos, vyriausybei gali tekti apkarpyti išlaidas. Dėl tokios politikos dažniausiai nukenčia moterys ir vaikai, ypač jeigu mažinamos išlaidos sveikatos apsaugos, socialinės apsaugos ir švietimo sektoriuose.

Išsiskynijusi diskriminacija pagal lytį, dėl kurios moterų priėjimas prie išteklių, išsilavinimo ir užimtumo yra ribotas, skatina ekonomikos neefektyvumą tiek išsivysčiusiose, tiek besivystančiose šalyse. Atotrūkis tarp vyrų ir moterų atlyginimų lemia neefektyvų darbo pasiskirstymą bei asimetrišką investavimą į žmogiškąjį kapitalą, darant žalą moterims ir mergaitėms. Šiuos rinkos trūkumus sukelia lyčių stereotipai, susiformavę dėl istorinių, kultūrinių ir tradicinių visuomenės papročių. Visa tai stabdo pasaulio ekonomikos augimą ir plėtrą.

Ne tik užsienio prekybos politika specifiškai veikia vyrus ir moteris, bet ir šių dviejų socialinių grupių tarpusavio sąveika daro įtaką užsienio prekybos rezultatams. Dėl šios priežasties tarptautinius prekybos ryšius reguliuojančios taisyklės ir vykdoma politika turi būti išanalizuota ir konstruojama iš lyčių lygybės pozicijų. Tai užtikrins efektyvų prekybos politikos indėlį į ekonomikos augimą ir padės siekti lyčių lygybės tikslų. Be to, vykstant prekybos deryboms, turėtų būti konsultuojamasi su visuomeninėmis moterų organizacijomis ir lyčių lygybės ekspertais, kurie savo ruožtu turėtų dalyvauti rengiant prekybos apžvalgas.

Siekiant mažinti moterų pažeidžiamumą ir plėsti jų galimybes aktyviai naudotis prekybos liberalizavimo teikiama privalumais, didinti moterų ekonominę galią, reikalingos lyčiai jautrios priemonės, kurios būtų taikomos visais prekybos lygiais:

- remti moterų teises ir jų dalyvavimą prekybos derybose bei užsienio prekybos formavimo procese;
- įdiegti lyčiai jautrias nacionalines eksporto strategijas;
- remti sektorius, kuriuose moterys turi interesų;
- didinti prekybos institucijų pajėgumus ir kompetenciją lyčių lygybės srityje;
- skatinti lyčiai jautrias verslo plėtros paslaugas;
- remti moterų verslo tinklų kūrimąsi.¹⁸³

Užsienio prekybos politikos srityje sprendimai priimami ir taip pat Pasaulio prekybos organizacijos (PPO) veikla grindžiama

¹⁸³ *Gender Matters when We Talk about Trade* [interaktyvus]. Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (Programme Promoting Gender Equality and Women's Rights), 2008 [žiūrėta 2012-05-20]. <<http://www.oecd.org/dataoecd/47/40/44896305.pdf>>.

makroekonominės teorijos laisvo prekių, paslaugų, kapitalo ir asmenų judėjimo principais.

Tačiau iki šiol užsienio prekybos srityje, PPO veiklos nuostatose lyčių santykiams nebuvo skirta dėmesio. Daugelis neoklasikinės teorijos nuostatų besilaikančių užsienio prekybos ekspertų teigia, kad užsienio prekybos strategija yra neutrali lyčių požiūriu. Tačiau tam prieštarauja lyčių ekonomikos teorijos atstovai A. Hul, I. Bakker, N. Cagatay, G. Sen, M. Williams, M. Vander Stichele, Z. Randriamaro ir kt. Dėl istoriškai susiklosčiusių visuomenės „lyčių normų“ moterys ir vyrai užima skirtingas ekonomines pozicijas, turi nevienodą galią ir įtaką, todėl ir jų galimybės dalyvauti ekonomikos plėtros procese yra nevienodos. Būtent todėl iš užsienio prekybos jie gauna skirtingai naudos (arba patiria nuostolių). Daroma išvada, kad **užsienio prekybos politikoje kaip tik nepaisoma lyčių aspekto ir kad lyčių santykiai turi didelę reikšmę makroekonominės politikos įgyvendinimo rezultatams.**¹⁸⁴

PPO veiklos, taip pat struktūrinių reformų programų, remiamų Pasaulio banko ir Tarptautinio valiutos fondo, analizė anksčiau minėtiems autoriams leido padaryti dvi svarbias išvadas: **pirma, užsienio prekybos liberalizavimas padidina lyčių nelygybę, antra, savo ruožtu, lyčių nelygybė neigiamai veikia užsienio prekybos efektyvumą.** Iš to daroma apibendrinanti išvada, kad **lyčių komponentė yra labai svarbus užsienio prekybos veiksnys.**¹⁸⁵

7.1.2. Prekyba – ekonomikos plėtros objektas

Prekybos politika plačiaja prasme apibrėžiama kaip nacionalinių taisyklių ir mechanizmų pritaikymas prekybinei veiklai su užsienio valstybėmis. Prekybos politika yra glaudžiai susijusi su vietos fiskaline, monetarine ir darbo rinkos politika, taip pat ir su kitomis sritimis makrolygiu, tokiomis kaip užsienio pagalba ir investicijos, struktūrinės reformos, valstybės skola ir vystymasis.¹⁸⁶

¹⁸⁴ O. G. Rakauskienė. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: MRU, 2006.

¹⁸⁵ *Ibid.*

¹⁸⁶ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report*. Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

Kaip pabrėžia sociologė, žmogaus teisių aktyvistė ir lyčių ekonomikos ekspertė Z. Randriamaro, Daugiašalės prekybos sistemos (angl. MTS – *Multilateral Trading System*) plėtros mastai ir PPO taisyklės yra išsivysčiusių ir besivystančių šalių nuolatinių nesutarimų pagrindas. Iš pradžių, remiantis tradicine logika, buvo manoma, kad prekybos liberalizavimas ir yra tas esminis veiksnys, kuris automatiškai užtikrins skurdžių valstybių ekonomikos augimą ir plėtrą. Tačiau akademinuose ir politiniuose sluoksniuose vyksta aršios diskusijos dėl ryšio tarp atvirosios ekonomikos (kaip būtinos prekybos liberalizavimo sąlygos) ir ekonomikos augimo laipsnio. Kai kurie autoriai mano, kad šis ryšys yra palankus (Dollar ir Gatti, 1999; Fisher, 1993; Sachs ir Warner, 1995), kiti nurodo neigiamą jo poveikį (Ben-David ir Winters, 1999; Rodrik, 2001).

2001 m. PPO Dohos derybų raunde pirmą kartą buvo pripažintas faktas, kad besivystančios ekonomikos šalių padėtis yra mažiau palanki, siekiant gauti tiesioginės naudos iš prekybos liberalizavimo. Taip pat buvo pripažintas poreikis įtraukti šias šalis į tarptautinės prekybos politikos formavimą. **Tapo akivaizdu, kad pasaulio prekyba nėra neutralus makroekonomikos objektas – ji apima tokias strategines ekonomikos plėtros sritis, kaip žemės ūkis, paslaugos, intelektinės nuosavybės teisės ir investicijos. Visa tai turi įtakos gyventojų darbui, pragyvenimui, gerovei ir žmogaus teisėms.**¹⁸⁷

Prekybos sutartys daro įtaką gyventojams, veidamos kainas, užimtumą ir gamybos struktūras. Atskiros socialinės grupės, ekonomikos sistemoje užimančios skirtingas pozicijas, junta nevienodą šios sistemos poveikį. Skirtingas pozicijas gyventojai užima ne tik dėl nacionalinio konteksto, bet ir dėl tokių socialinių kultūrinių veiksnių, kaip lytis, etniškumas, klasė ir kasta.¹⁸⁸

7.1.3. Prekybos liberalizavimo įtaka moterims ir lyčių balansui

Auganti prekyba didina mokamo darbo vietų skaičių moterims, ypač eksporto srityje. Dėl rinkų integracijos pagerėjo daugelio moterų

¹⁸⁷ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report*. Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

¹⁸⁸ *Ibid.*

ekonominė ir socialinė padėtis: milijonai jų pradėjo dirbti globalinėje gamybos sistemoje ir gavo didesnes pajamas. Daliai moterų neapmokamą darbą namų ūkyje arba nelegalų darbą pakeitė mokama tarnyba formaliojoje ekonomikoje. Gaunamas darbo užmokestis suteikė moterims didesnę nepriklausomybę ir namų ūkio išteklių kontrolę bei pakėlė jų statusą net ir patriarchalinėse visuomenėse.¹⁸⁹

Tačiau tokie būdingi veiksniai, kaip išliekanti diskriminacija pagal lytį, žemesnis moterų kvalifikacijos lygis, lyčių nelygybė prieinamumo prie išteklių srityje, apriboja moterų galimybes gauti naudos iš besiplečiančios prekybos. Rinkų integracija paprastai veikia įdarbinimo struktūros pokyčius ir pačių darbuotojų produktyvumą. Daugelyje besivystančių šalių galimybės gauti darbą miestuose yra didesnės, todėl vis daugiau žmonių palieka žemės ūkį ir persikelia į miestus. Kai dėl ekonomikos pokyčių kyla nauji sektoriai ir nyksta senieji, visuomet atsiranda nugalėtojų ir pralaimėtojų: naujos veiklos sritys konkuruoja su senosiomis ir labiau kvalifikuoti darbuotojai pereina į kylančius sektorius.¹⁹⁰ Atsižvelgiant į tai, kad vyrai paprastai turi didesnes galimybes kelti kvalifikaciją ir atsiduoti darbui, labiausiai tikėtina, kad būtent jie, o ne moterys, naudojami šios situacijos teikiama is privalumais.

Vykstant **prekybos liberalizavimui**, apriojamas reglamentavimas užsienio investicijoms ir mažinamos tarptautinės prekybos plėtros kliūtys.¹⁹¹ Vienas iš pagrindinių barjerų yra tarifai¹⁹². Tarifų mažinimas turi dvejopą reikšmę:

1. Į nacionalinę rinką patenka pigesnės prekės iš užsienio, ir vartotojams suteikiama galimybė įsigyti pigesnę produkciją.¹⁹³ Tačiau tai neišvengiamai paveikia vietos gamintojus, ypač SVV atstovus, kurių daugumą sudaro moterys. Moterys verslininkės, turėdamos ribotą priėjimą prie informacijos, kreditų ir technologinių inovacijų, susiduria su didžiuliais

¹⁸⁹ Korinek, J. *Trade and Gender: Issues and Interactions* [interaktyvus]. *Trade Policy Working Paper* No. 24, OECD, 2005 [žiūrėta 2012-02-15]. <<http://www.oecd.org/dataoecd/38/50/35770606.pdf>>.

¹⁹⁰ *Ibid.*

¹⁹¹ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report*. Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

¹⁹² Tarifai – tai mokesčiai, nustatomi importuojamoms į šalį prekėms.

¹⁹³ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report*. Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

sunkumais, siekdamas konkuruoti su pigesne importine produkcija. Dažnai toks verslas bankrutuoja, ir moterys atsiduria ant skurdo ribos.

2. Sumažėja mokestinės įplaukos, anksčiau gautos iš importo tarifų.¹⁹⁴ Tai neigiamai veikia valstybės pajamas ir savo ruožtu reiškia galimą biudžeto išlaidų sumažėjimą socialinėms reikmėms. Dėl tokios politikos dažniausiai nukenčia moterys ir vaikai, ypač jeigu išlaidos yra apkarpos sveikatos apsaugos ir švietimo srityse.

Nors tyrimai, atlikti daugelyje šalių, ir rodo, kad, viena vertus, liberalizuojant prekybos ir paslaugų sritį išaugo moterų užimtumas ir paspartėjo moterų verslo plėtra, tačiau, antra vertus, **prekybos liberalizavimo politika gali skatinti lyčių nelygybę, pabloginti socialinę ir ekonominę moterų padėtį.** To prielaidos:

- Esant darbo pasidalijimui pagal lytis, kur visų pirma moteris yra atsakinga už socialinės reprodukcijos sritį, prekybos liberalizavimas, moterų skaičiaus padidėjimas formaliajame ir neformaliajame ekonomikos sektoriuose, neatsižvelgiant į papildomą darbo laiką namų ūkio paslaugų gamybai, padidina moterų krūvį.
- Užsienio prekybos liberalizavimas gali sustiprinti darbo vietų ir gamybos veiklų segregaciją, kai „moteriškos“ darbo vietos yra mažiau mokamos ir mažiau socialiai apsaugotos nei vyrų.
- Daugelyje šalių moterys negali prieiti prie tokių išteklių šaltinių, kaip kreditai, žemė, nuosavybė. Taigi užsienio prekybos liberalizavimas nėra neskatinantis išteklių persiliejo, judėjimo moterų interesų tenkinimo kryptimi, priešingai – gali netgi skatinti šių išteklių prieinamumo ribojimą moterims.

Savo ruožtu egzistuojanti lyčių nelygybė gali gerokai paveikti užsienio prekybos efektyvumą, nes ji turi įtakos išteklių paskirstymui, o tai yra viena iš pagrindinių veiksmingos prekybos politikos įgyvendinimo prielaidų.

- Moterys ir vyrai, užimti formaliajame sektoriuje, turi vienodus poreikius užimtumo sektoriuje. Tačiau vaikų auklėjimas, namų ruošos

¹⁹⁴ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report.* Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

darbai gali neigiamai paveikti moterų gebėjimą adekvačiai reaguoti į padėtį darbo rinkoje.¹⁹⁵

7.1.4. Lyčių balanso įtaka ekonomikos augimui

7.1.4.1. Neefektyvus išteklių pasiskirstymas – lyčių nelygybės išdava

Moterų ir vyrų yra skirtingos priėjimo prie išteklių galimybės, skirtingos profesinės kompetencijos, išsilavinimo ir einamų pareigų lygis, nevienodas atlyginimas. Šias skirtingas aplinkybes lemia susiklostę lyčių santykiai makro-, mezo- ir mikrolygiais. Makroekonominės politikos pokyčiai ne tik mokesčių sistemoje, pinigų politikoje, bet ir užsienio prekybos bei investicijų srityje gali veikti lyčių nelygybę.¹⁹⁶

Jungtinių tautų prekybos ir plėtros konferencijos (angl. UNCTAD – *United Nations Conference on Trade and Development*)¹⁹⁷ ekspertų teigimu, už tą patį darbą moterys gauna mažesnę atlyginimą nei vyrai, jos turi mažesnę priėjimą prie tokių išteklių, kaip žemė, kreditai ar kapitalas.¹⁹⁸ O besivystančių šalių moterys, palyginti su vyrais, paprastai turi mažiau galimybių dirbti mokamą darbą ir gauti norimo lygio išsilavinimą. **Nepakankama informacija apie moterų žemės nuosavybę ir jų galimybes grąžinti kreditus, taip pat visuomenėje vyraujančios išankstinės nuostatos, sukelia neoptimalų kreditų ir kapitalo pasiskirstymą. Tokiu būdu šie ištekliai tampa mažai prieinami smulkioms verslininkėms ir ūkininkėms.**¹⁹⁹

¹⁹⁵ Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: MRU, 2006.

¹⁹⁶ *Ibid.*

¹⁹⁷ Jungtinių tautų prekybos ir plėtros konferencija (angl. UNCTAD) buvo įsteigta 1964 m. siekiant padėti besivystančioms šalims integruotis į pasaulio ekonomiką. Tai pagrindinis Jungtinių tautų Generalinės asamblėjos organas, sprendžiantis prekybos, investicijų ir plėtros klausimus. Dabar organizacija vienija 131 šalį.

¹⁹⁸ *Gender and Trade: A conceptual note. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)* [interaktyvus]. 15 July 2003 [žiūrėta 2012-02-15]. <http://www.unctad.org/sections/wcmu/docs/EDM_UNCTAD_XI_0003_en.pdf>.

¹⁹⁹ *Trade and Gender: Opportunities and Challenges for Developing Countries* [interaktyvus]. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). UN Inter-Agency on Women and Gender Equality, Task Force on Gender and Trade, 2004 [žiūrėta 2012-03-07]. <http://www.unctad.org/en/docs/edm20042_en.pdf>.

Visame pasaulyje vyrų dalyvavimas darbo rinkoje yra didesnis nei moterų. Pasaulio banko duomenimis, pastarųjų dalyvavimas darbo rinkoje svyruoja nuo 25 proc. Artimuosiuose Rytuose ir Šiaurės Afrikoje iki 45 proc. Europoje, Centrinėje Azijoje, Rytų Azijoje ir Ramiojo vandenyno valstybėse.²⁰⁰

Kaip teigiama Jungtinių Tautų vystymo programos (angl. UNDP – *United Nations Development programme*) 2002 m. ataskaitoje, arabų pasaulis netenka reikšmingos savo piliečių dalies kūrybiškumo ir našumo. Moterys sudaro pusę (ar net daugiau) visų gyventojų, taigi jų galimybių nepaisymas prilygsta pusės tautos potencialo paralyžiavimui. Netgi tose šalyse, kur moterys dalyvauja ekonomikoje, jos nukenčia dėl lygių galimybių trūkumo. Tai pasireiškia per jų statusą darbe, atlyginimus, profesinį izoliavimą (segregaciją) ir kt. Šie veiksniai blokuoja visavertę moterų integraciją į šalių ekonominę ir intelektualinę gyvenimą.

Visuomenėje darbai skirstomi į moteriškus ir vyriškus. Pasaulio banko duomenimis (2001), moterų yra pernelyg daug užimta paslaugų, kanceliarijos, pardavimų sektoriuose, o vyrai dominuoja gamyboje, gerai mokamame administracinio ir vadybinio pobūdžio darbe.

Daugelyje besivystančių šalių moterys ir mergaitės įgyja žemesnę išsilavinimo lygį nei vyrai ir berniukai. Netgi turėdamos tokią pat kvalifikaciją moterys uždirba mažiau nei vyrai. Išsivysčiusiose šalyse moterys uždirba vidutiniškai 77 proc. vyrų algos. Besivystančiose šalyse moterų uždarbis sudaro 73 proc. vyrų uždarbio.²⁰¹

Dėl galiojančių teisės normų ir susiklosčiusių tradicijų moterys paprastai turi mažesnę priėjimą prie žemės. Moterys ūkių savininkės dažniausiai turi mažesnius sklypus nei vyrai. Pavyzdžiui, Meksikoje, moterims priklauso mažiau nei 20 proc. visos dirbamos žemės. N. Cagatay teigia, kad lyčių nelygybė trukdo sėkmingai smulkiųjų žemės savininkų veiklai žemės ūkiu grindžiamose ekonomikose.

²⁰⁰ *Engendering Development. Through Gender Equality in Rights, Resources, and Voice* [interaktyvus]. A World Bank Policy Research Report. Oxford University Press. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2001 [žiūrėta 2011-03-07]. <http://siteresources.worldbank.org/PGLP/Resources/Engendering_Development.pdf>.

²⁰¹ *Ibid.*

Moterys paprastai turi mažesnę priėjimą prie informacijos ir technologijų. Žemės ūkyje moterys naudoja mažiau trąšų ir įrangos, turi mažiau galimybių dalyvauti mokymuose ir žemės ūkio plėtros programose. Atlikus skaičiavimus paaiškėjo, kad Kenijos ūkininkės galėtų padidinti savo derlių 9–24 proc., jeigu turėtų tiek pat patirties ir išsilavinimo, kiek vyrai (Commonwealth Secretariat, 2004).

Moterims yra sunkiau pasiekiamos finansinės paslaugos, kurios padėtų įsigyti reikiamo kapitalo ir išplėsti gamybinius pajėgumus. Pasaulio banko duomenimis, moterys gauna mažiau nei 10 proc. kreditų, suteikiamų smulkiesiems ūkininkams, ir mažiau nei 1 proc. visų kreditų, tenkančių žemės ūkio sektoriui.

Netgi išsivysčiusiose šalyse moterims yra sunkiau pasiekiami tokie ištekliai, kaip finansai, neformalus verslo tinklai ir laikas. Štai Kanadoje, nepaisant aktyvios didžiųjų bankų vykdomos kampanijos siekiant užkariauti moterų rinką, joms vis dar tenka susidurti su sunkumais gaunant verslo kreditus. Visa tai vyksta neatsižvelgiant į faktą, kad pasaulio mastu moterų skolų grąžinimo reitingas yra aukštas, o finansinių įsipareigojimų nevykdymo reitingas yra gerokai mažesnis nei vyrų.²⁰²

Pradedant verslą yra gyvybiškai svarbu turėti priėjimą prie rinkos ir informacijos. Daugelis verslininkų ypač kvalifikuotai užmezga verslo kontaktus. Ko joms iš tiesų trūksta – tai priėjimo prie tradicinio „senbuvų“ tinklo. Neformalus kontaktai ir sprendimų priėmimas dažnai vyksta vyrų socialiniame rate. Netgi ir nesiekiant sąmoningai pašalinti moterų, šių neformalių ryšių trūkumas labai apriboja jų galimybes gauti rinkos informaciją.²⁰³

Moterys turi mažiau laiko, o tai reiškia, kad jos susiduria su trikdžiais siekdamos kelti kvalifikaciją ar keliauti verslo reikalais. Kanados statistikos departamentas pažymi, kad ištekėjusios moterys, turinčios bent vieną jaunesnę nei 19 metų vaiką ir dirbančios visą darbo dieną, beveik

²⁰² Peebles, D. *Increasing Gender Inputs into Canadian International Trade Policy Positions at the WTO* [interaktyvus]. Ottawa, Status of Women Canada, 2005 [žiūrėta 2012-02-19]. <<http://publications.gc.ca/collections/Collection/SW21-118-2005E.pdf>>.

²⁰³ *Ibid.*

5 valandas per dieną praleidžia dirbdamos neapmokamą darbą namų ūkyje.²⁰⁴

7.1.4.2. Moterų investicijos į ateities darbo jėgą

Tyrimai rodo, kad **išsilavinusios moterys užaugina sveikesnius ir geriau išsilavinusius vaikus**. Tai yra esminė nauda, kurią teikia investicijos į moterų ir mergaičių išsilavinimą.²⁰⁵ **Ilgalaikėje perspektyvoje tokie vaikai tampa kvalifikuota ir produktyvia darbo jėga**.

Moterų išsilavinimo įtaka vaikų sveikatai gali būti matuojama moterų išsilavinimo poveikiu kūdikių mirtingumui. Tyrimai, nagrinėjantys kūdikių mirtingumo priežastis, atskleidė, kad padidinus mergaičių priėmimą į pradinę mokyklą 10 proc. punktų, kūdikių mirtingumas sumažėja vidutiniškai 4-iomis mirtimis 1000-iui naujagimių. Atitinkamu procentu padidinus mergaičių priėmimą į vidurinę mokyklą, kūdikių mirtingumas sumažėja dar 5, 6-iomis mirtimis 1000-iui naujagimių.²⁰⁶

Investicijos į ateities kartas neapsiriboja vien tik išsilavinimu: reikšmingą vaidmenį atlieka ir moterų priėjimas prie išteklių namų ūkių lygmeniu. Pasaulio banko atlikti tyrimai mikrolygiu atskleidė, kad moterys, kontroliuojančios didesniąją dalį namų ūkių išteklių, daugiau lėšų skiria vaikų išsilavinimui, sveikatos priežiūrai ir mitybai. Brazilijoje atlikti tyrimai parodė, kad moterų papildomos pajamos turi didesnę įtaką vaikų išgyvenimui ir mitybai nei vyrų papildomos pajamos. Moterų kontroliuojamų pajamų ribinis poveikis vaikų išgyvenimui yra 20 kartų didesnis nei vyrų.

Dramblio Kaulo Krante atlikti tyrimai atskleidė, kad didėjant moterų pajamoms, didesnė namų ūkių biudžeto dalis skiriama maistui, o

²⁰⁴ Peebles, D. *Increasing Gender Inputs into Canadian International Trade Policy Positions at the WTO* [interaktyvus]. Ottawa, Status of Women Canada, 2005 [žiūrėta 2012-02-19]. <<http://publications.gc.ca/collections/Collection/SW21-118-2005E.pdf>>.

²⁰⁵ Barro, R. J. *Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study* [interaktyvus]. NBER, Cambridge, 1996 [žiūrėta 2012-03-07]. <http://www.nber.org/papers/w5698.pdf?new_window=1>.

²⁰⁶ Korinek, J. *Trade and Gender: Issues and Interactions* [interaktyvus]. *Trade Policy Working Paper No. 24*, OECD, 2005 [žiūrėta 2012-02-15]. <<http://www.oecd.org/dataoecd/38/50/35770606.pdf>>.

mažesnė – alkoholiui ir cigaretėms. Bangladeše atliktas tyrimas parodė, kad, moterims skolinantis iš finansinių institucijų, juntamas didesnis poveikis vaikų gerovei, nei skolinantis vyrams.²⁰⁷

7.1.4.3. Lyčių nelygybė – ekonomikos augimo stabdis

Tyrimai, atlikti tiek mikroekonomikos, tiek makroekonomikos srityse, rodo, kad lyčių nelygybė tiesiogiai ir netiesiogiai apriboja ekonomikos augimą.

Apžvelgus literatūros šaltinius, daroma išvada, kad **tendencingumas pagal lytį, dėl kurio moterų priėjimas prie išteklių, išsilavinimo ir užimtumo yra ribotas, prisideda prie ekonomikos neefektyvumo tiek išsivysčiusiose, tiek besivystančiose šalyse**. Atotrūkis tarp vyrų ir moterų atlyginimų byloja, kad moterims atlyginimai yra mokami ne pagal rinkos (t. y. vyrų) kainą, todėl lemia neefektyvų darbo pasiskirstymą ir asimetrišką investavimą į žmogiškąjį kapitalą, kenkiant moteriškajai žmonijos daliai. Šiuos rinkos trūkumus sukelia ydingi informacijos srautai, susiformavę dėl istorinių, kultūrinių ir tradicinių visuomenės papročių.

Šie rinkos trūkumai daro įtaką pasaulinės ekonomikos augimui ir plėtrai. Jie taip pat reikšmingai veikia procesą, kuriam vykstant prekybos ir investicijų liberalizavimas transformuojasi į ekonomikos augimą.²⁰⁸

Ryšį tarp ekonomikos augimo ir lyčių nelygybės dažniausiai nulemia trys veiksniai:

1. Nevienodas priėjimas prie turto apriboja moterų pasirinkimo galimybes.
2. Nevienodas atlyginimas už darbą moterims ir vyrams sukelia konfliktą namų ūkiuose bei paveikia darbo pasiskirstymą šalies viduje.
3. Lyčių skirtumai, vertinant darbą ir kitus gamybos veiksnius, apriboja ekonomikos efektyvumą ir gamybos apimtį.

²⁰⁷ Korinek, J. *Trade and Gender: Issues and Interactions* [interaktyvus]. Trade Policy Working Paper No. 24, OECD, 2005 [žiūrėta 2012-02-15]. <<http://www.oecd.org/dataoecd/38/50/35770606.pdf>>.

²⁰⁸ *Ibid.*

7.2. Poreikis analizuoti užsienio prekybą lyčių aspektu

Atsižvelgiant į tai, kad lyčių komponentė yra svarbus užsienio prekybos veiksnys, **pasaulio prekybos ryšius reguliuojančios taisyklės ir vykdoma politika turi būti išanalizuota ir konstruojama per lyčių lygybės prizmę. Tai užtikrins efektyvų prekybos politikos indėlį į ekonomikos augimą ir padės siekti lyčių lygybės tikslų.**

Lyčių analizės užsienio prekyboje prielaidos yra panašaus pobūdžio, kaip ir formuojant valstybės finansų politiką. Užsienio prekybos derybų turinys ir rezultatai grindžiami vadovaujantis tomis pačiomis nuostatomis – vienpusiško ekonomikos supratimo, atsižvelgiant tik į gamybinių, formalųjį ir mokamą ekonomikos sektorių, o reproduktyvūs, neformalusis, „nematomas“ ekonomikos sektorius ir jame sukurta pridėtinė vertė – žmogiškieji ištekliai bei jų kokybė – ignoruojami.

Todėl prekybos derybose yra absoliutizuojamas rinkos vaidmuo ir visiškai neatsižvelgiama į socialinės ekonominės namų ūkių infrastruktūros kūrimą.²⁰⁹

Nagrinėjant lyčių analizės ir užsienio prekybos sąsają, išskiriami du pagrindiniai aspektai:

- Kokie yra užsienio politikos pokyčiai lyčių požiūriu?
- Koks yra lyčių problemų poveikis užsienio prekybai ir tarptautiniams ekonominiams santykiams?²¹⁰

7.2.1. Feministinės ekonomikos poveikis tarptautinės prekybos politikos analizei

Feministinėje ekonomikoje plačiai naudojama „lyties“ sąvoka (angl. **Gender**) socialiniu aspektu remiasi socialiniais moterų ir vyrų vaidmenimis bei jų socialine elgsena. Tai yra priešingybė „lyties“ sąvokai (angl. **Sex**) biologiniu aspektu. Lyčių santykiams būdinga tai, kad vyrai ir moterys disponuoja **nelygiomis galiomis**. Istoriskai per ilgus šimtmečius nusistovėjusios „lyčių normos“ priskiria vyrams ir moterims specifines teises ir pareigas. Šios normos nulemia netolygų išteklių, turto, darbo,

²⁰⁹ Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: MRU, 2006.

²¹⁰ *Ibid.*

sprendimų priėmimo ir politinės valdžios pasiskirstymą, taip pat nevienodas teises ir pareigas šeimoje ir visuomenėje.

Skirtingi moterų ir vyrų socialiniai vaidmenys veikia darbo pasiskirstymą pagal lytį, t. y. kai tam tikros darbo formos (žemdirbystė, vadybinės pareigos) laikomos vyriškomis, o kitos – moteriškomis (pavyzdžiui, slauga ir darbas namų ūkyje laikomi labiausiai feminizuotomis sritimis. Toks darbas paprastai yra neapmokamas ir neregamentuojamas).

Visose pasaulio valstybėse moterų vaidmuo ir santykiai pagrįsti **pa-valdumu vyrams**. Tokia **nelygybė** iš esmės **apriboja moterų galimybes užsiimti prekyba ir gauti iš to naudos**. Nusistovėję lyčių vaidmenys, įskaitant ir darbo pasidalijimą, sukuria tokią visuomenę, kurioje ši hierarchija transformuojasi į ekonominę politiką. Nepaisant to, kad buvo ratifikuotos tokios tarptautinės priemonės, kaip Pekino veiksmų platforma ir Jungtinių Tautų konvencija, dėl visų formų moterų diskriminacijos panaikinimo (angl. CEDAW), lyčių nelygybė ir toliau išlieka. **Egzistuojančios lyčių sistemos daugumoje šalių paremtos tendencingumu ir moterų diskriminacija, todėl pokyčiai prekybos sistemoje neišvengiamai pakeistų ir santykius tarp lyčių.**²¹¹

Pasaulio moterų organizacijų atstovės teigia, kad pribrendo aštrus būtinumas plėtoti lyčių analizės studijas ir tyrimus užsienio prekybos srityje.

Prekybos politika formuojama neatliekant jokios analizės lyčių aspektu. Tariamą prekybos „neutralumas“ lyčiai nuvertina moteris ir nustelbia jas prieš kitus ekonomikos dalyvius (vyrus), nors moteris prekyboje atlieka esminius vaidmenis: jos yra gamintojos, samdomos darbuotojos, vartotojos, taip pat ir būsimosios darbo jėgos ugdytojos. Neapmokamas ir nematomas moterų indėlis į ekonomiką matuojamas bent 11 trilijonų JAV dolerių per metus (UNDP, 1995).

Feministinės ekonomikos atstovų atlikti tyrimai leidžia daryti išvadą, kad dėl skirtingų lyčių vaidmenų, visuomeninių moterų ir vyrų santykių bei nepakankamo moterų priėjimo prie išteklių (žemės, kreditų, informacijos, technologijų) makroekonominė politika daro skirtingą poveikį vyrams ir moterims. Dėl to vyraujanti tradicinė prielaida, kad prekybos politika ir prekybos liberalizavimas yra lyčiai neutralūs, turi būti

²¹¹ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report*. Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

atmesta, ir atliekama nuodugni jų poveikio lytims analizė. Feministinė ekonomika siekia iširti, kokią poveikį moterų galioms ir jų gerovei turi darbo pasiskirstymas pagal lytį. Be kita ko, ši ekonomika nagrinėja moterų neapmokamą darbą ir kokią įtaką jam turi prekybos intensyvėjimas bei plėtra.²¹²

Lyčių analizė užsienio prekybos liberalizavimo kontekste turėtų atsakyti į šiuos klausimus:

- Kaip užsienio prekybos liberalizavimas veikia moterų prieinamumą prie išteklių, galimybę jais naudotis ir juos kontroliuoti? Didėja ar mažėja moterų galimybės naudoti ir kontroliuoti tokius išteklius, kaip žemė, kreditai, techninė pagalba, technologijos, bendra nuosavybė, informacija?
- Kokią įtaką užsienio prekybos liberalizavimas turi vyrų ir moterų laiko biudžetui?
- Kaip moterų darbo intensyvumą veikia eksporto dalies padidėjimas BVP? Ar ekonomikos augimas, besiremiantis eksportu, palankiai veikia moterų užimtumą, t. y. jį padidina formaliajame sektoriuje, ar didėja jų atlyginimai?
- Ar prekybos santykių liberalizavimas padidina darbo vietų feminizavimą, kai moterys išstumia vyrus iš darbo vietų?
- Ar prekybos liberalizavimas suteikia šaliai tokias pat galimybes didinti eksportą, kiek joje didėja importas? Dabartiniu metu nekelia jokių abejonių užsienio prekybos liberalizavimo įtaka įvairių pasaulio šalių atskirų socialinių grupių gyvenimo strategijoms. Pavyzdžiui, eksporto didėjimas gali sukurti moterims papildomų darbo vietų, tačiau importo didėjimas siejamas su pigių ir prastos kokybės prekių tiekimu į vidaus rinką, o tai mažina vietinės gamybos konkurencingumą ir moterų darbo jėgos kainą tokiose ūkio šakose, kaip lengvoji pramonė, tekstilė, drabužių siuvimas, maisto produktų pramonė, žemės ūkis ir kt.
- Kaip paslaugų sferos liberalizavimas paveiks vyrų ir moterų socialines grupes ir ekonomikos sektorių? Tyrimai rodo, kad paslaugų sfera – tai moterų veiklos sritis. Jos dominuoja informacinių paslaugų žemutinėse grandyse – statistikos duomenų rinkimo, pirminio

²¹² Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report*. Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

duomenų apdorojimo, pašto paslaugų srityse, tuose banko paslaugų segmentuose, kur mažesnis darbo užmokestis. Tačiau programinės įrangos gamyboje ir programavimo srityje moterų yra nedaug.²¹³

7.2.2. Užsienio prekybos liberalizavimo analizė lyčių aspektu makro-, mezo- ir mikrolygiais

Ekonominės ir socialinės politikos keitimas lyčių aspektu ir jos modernizavimas atveria visuomenei stabilaus ir subalansuoto ekonomikos augimo perspektyvas ir sušvelnina globalizacijos proceso padarinius. Analizuojant prekybos liberalizavimo pasekmes moterų ir vyrų socialinėms grupėms, turėtų vyrauti analitinis požiūris, apimantis visus ekonomikos lygius – makro-, mezo- ir mikro. Viena vertus, liberalizavimas suteikia galimybes didinti pajamas, kita vertus, galimi ir neigiami jo efektai: neformalaus darbo padidėjimas, moterų darbo nuvertėjimas, lyčių stereotipų sustiprėjimas darbo srityje, augantis moterų darbo krūvis – tai veiksniai, skatinantys moterų marginalizaciją.

Užsienio prekybos liberalizavimo analizė lyčių aspektu makrolygiu – tai eksporto ir importo pokyčių įtakos lyčių komponentei ir jų atvirkštinio ryšio nagrinėjimas.

Lyčių ekonomikos atstovų pagrindinė idėja yra ta, kad **ekonominė politika yra formuojama neatsižvelgiant į neformalųjį ekonomikos sektorių, kuriame dominuoja moterys.** Ekonominė politika nėra neutrali lyčių atžvilgiu, ją daugeliu atvejų lemia neformaliojoje ekonomikoje vykstantys procesai, tokie kaip socialinė reprodukcija ir nematoma rūpybos ekonomika namų ūkių veikloje.

Lyčių ekonomika teigia, kad yra glaudus ryšys tarp mokamo darbo realiajame sektoriuje ir neapmokamo darbo namų ūkių sektoriuje, tarp gamybos ir socialinės reprodukcijos sektorių. Todėl ekonominės politikos rezultatai negali būti neutralūs lyčių požiūriu.

Prekybos liberalizavimas makrolygiu reiškia gamybos sektoriaus perorientavimą pasitelkiant naujas technologijas ir gamybos modernizavimą, o taip pat ir valstybės priimtas institucines priemones, orientuotas į eksporto skatinimą.

²¹³ Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: MRU, 2006.

Reikia atsižvelgti ir į darbo bei kapitalo santykio pokyčius. Prekybos liberalizavimas struktūriniu lygiu skatina neformaliojo sektoriaus plėtrą, didina naujų darbo vietų skaičių, tačiau tai gali skatinti darbą pagal terminuotas sutartis, darbą ne visą dieną arba dalinį užimtumą.

Užsienio prekybos liberalizavimo analizė lyčių aspektu mezolygiu. Vidurinis – mezolygmuo – parodo rinkoje vykstančius institucinius ir tarpsektorinius ryšius. Atotrūkis tarp lyčių formuoja ir jų vaidmenis gamyboje. Darbo rinkos segmentacija pagal lytį ir darbo pasidalijimas tarp ūkio šakų bei sektorių grindžiamas moterų atsakomybės padidėjimu namų ūkyje. Kaip žinia, moterų darbas namų ūkyje (vaikų auklėjimas, senų ir neįgalių žmonių priežiūra, maisto ruošimas, būsto tvarkymas ir t. t.) yra neįvertinamas ir neapmokamas.

Be to, ekonominis moterų aktyvumas yra ribojamas gerokai mažesnėmis nei vyrų galimybėmis pasinaudoti technologiniu ir informaciniu aprūpinimu, rinkos veiksniais, tarpsektorinio mobilumo ištekliais.

Lyčių nuokrypis, kuris matomas ekonomikoje, lemia moterų dalyvavimo formas, taip pat ir jų galimybes pasinaudoti liberalizavimo vaisiais. Kyla klausimas, ar nauja ekonomikos orientacija ir pokyčiai darbo rinkoje sumažins moterų ir vyrų darbo užmokesčio ir jų gyvenimo lygio skirtumus ateityje? Kaip valstybės eksporto skatinimo priemonės paveiks moterų galimybes pasinaudoti kreditais, technine pagalba, ar padidės prieinamumas prie tokios pagalbos?

Užsienio prekybos liberalizavimo analizė lyčių aspektu mikrolygiu. Mikrolygis apima namų ūkių ir įmonių veiklą. Lyčių atotrūkis, kurį lemia egzistuojanti lyčių sistema ir ideologija, veikia moterų ir vyrų laiko biudžetą, jų galimybes kontroliuoti ir skirstyti namų ūkio išteklius. Moterų ir vyrų rizika bei pareigos yra asimetriškos, kai kalbama apie atsakomybę už reprodukcijos procesą ir namų ūkio aprūpinimą.

Užsienio prekybos liberalizavimo analizė lyčių aspektu mikrolygiu turėtų atsakyti į klausimus, kokios gi atsiranda alternatyvios galimybės namų ūkių srityje moterims ir vyrams, kokie vyksta pareigų ir atsakomybės pasiskirstymo pokyčiai, ar liberalizavimas skatina lyčių vaidmenų kaitą namų ūkyje?²¹⁴

²¹⁴ Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: MRU, 2006.

7.3. Istorinis užsienio prekybos plėtros kontekstas

Dabartinės Daugiašalės prekybos sistemos (angl. MTS) pamatai buvo padėti 1947 m. Bendruoju susitarimu dėl muitų tarifų ir prekybos (angl. GATT – *General Agreement on Tariffs and Trade*). GATT sutelkė dėmesį į tarifų mažinimą viso pasaulio mastu ir siekė pašalinti prekybos barjerus, pagrįstus JAV ir Didžiosios Britanijos reikalavimais iškart po Antrojo pasaulinio karo. 1995 m. šio susitarimo pagrindu buvo įkurta Pasaulio prekybos organizacija (PPO) (angl. WTO – *World Trade Organization*).²¹⁵

PPO yra viena svarbiausių tarptautinių organizacijų, sprendžianti tarptautinės prekybos problemas ir siekianti, kad šalių narių prekyba vyktų pagal tarpusavyje sutartas taisykles. Vienas pagrindinių PPO tikslų – pasaulio prekybos liberalizavimas.

Pagrindinės PPO funkcijos yra:

- prekybinių derybų forumas;
- PPO sutarčių administravimas;
- prekybinių ginčų sprendimas;
- nacionalinių prekybos politikų monitoringo vykdymas;
- techninės pagalbos teikimas besivystančioms šalims;
- bendradarbiavimas su kitomis tarptautinėmis organizacijomis.

Šiuo metu PPO gretose yra 153 valstybės narės, kurių prekyba sudaro 95 proc. bendros pasaulio rinkos. Dar 29 šalys yra stojimo į PPO procese. Lietuva yra PPO narė nuo 2001 m. gegužės 31 d.

Vadinamojo ketursienio šalys – Europos Sąjunga, JAV, Kanada ir Japonija – yra pagrindiniai organizacijos darbotvarkės nustatytojai, tačiau vis labiau yra girdimas ir besivystančių šalių balsas – jos inicijuoja diskusijas dėl nelygybės daugiašalės prekybos sistemos viduje. Pastaruoju metu matoma vis didėjanti transnacionalinių kompanijų įtaka. Skirtingai nei GATT, PPO apima ir žemės ūkį.

²¹⁵ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report. Cutting Edge Pack*, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

Visos PPO narės turi lygias teises. Sprendimai priimami konsensuso pagrindu – visų šalių sutarimu; sutartys ratifikuojamos valstybių narių parlamentuose. Aukščiausiasis sprendimų priėmimo organas – Ministrų konferencija, rengianti susitikimus bent kartą per dvejus metus. Kartu susirenka ir visos organizacijos valstybės narės. Ministrų konferencijos derybų metu visais klausimais priimami sprendimai ir grindžiami bet kuria daugiašale prekybine sutartimi.²¹⁶

Dabartiniu metu galioja apie 2 500 dvišalių ir regioninių prekybos ir investicinių sutarčių. Jos atlieka svarbų vaidmenį, užtikrinant Daugiašalės prekybos sistemos funkcionavimą ir veikiant globalios prekybos ir investicijų darbotvarkės pobūdį bei kryptį.²¹⁷

Nuo 2013 metų siekiama atsisakyti eksporto subsidijų, peržiūrėti importo tarifus, atverti rinką trečiųjų šalių žemės ūkio produkcijai, paramą žemės ūkiui atsieti nuo gamybos. Siekiant šių tikslų, rengiami **PPO derybų raundai**.

Per laikotarpį, siekiantį PPO ištakas 1947 m. (GATT), įvyko net 8 tarptautinių derybų raundai. Periodiškai vykstantys PPO derybų raundai reikšmingi tuo, kad jiems vykstant plečiama ir stiprinama daugiašalė prekybos sistema, grindžiama pasirašytais sutartimis ir atskirai kiekvienos valstybės narės priimtais įsipareigojimais (7.1 lentelė).²¹⁸

Urugvajaus derybų metu sudarytos prielaidos ilgalaikėms reformoms žemės ūkyje. PPO valstybėms narėms nuo 1995 m. sutarus mažinti importo muitus žemės ūkio produktams, vidaus rinkoje teikiamą paramą ir neteisėtą eksporto rėmimą, žengtas pirmasis žingsnis liberalizuojant prekybą žemės ūkio produktais.²¹⁹

²¹⁶ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report*. Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

²¹⁷ *Ibid.*

²¹⁸ *Tarptautinė prekyba daro įtaką ES žemės ūkiui* [interaktyvus]. Žemės ūkio ministerija, 2008 [žiūrėta 2009-06-01]. <http://www.zum.lt/min/ezinios/dsp_news.cfm?NewsID=2135&langparam=LT&Title=&From=&To=&Page=24&list=10>.

²¹⁹ *Ibid.*

7.1 lentelė. PPO derybų raidai

Metai	Raundo pavadinimas, derybų vieta	Derybų klausimai	Valstybių skaičius
1947	Ženevos	muitų tarifai	23
1949	Anesio	muitų tarifai	13
1951	Torkio	muitų tarifai	38
1956	Ženevos	muitų tarifai	26
1960–1961	Dilono raundas, Ženeva	muitų tarifai	26
1964–1967	Kenedžio raundas, Ženeva	muitų tarifai ir antidempingo priemonės	62
1973–1979	Tokijo raundas, Tokijas, Ženeva	muitų tarifai, netarifinės priemonės, bendri susitarimai	102
1986–1994	Urugvajaus, arba „Blair House“, raundas Punta del Estė, Ženeva	muitų tarifai, netarifinės priemonės, bendros taisyklės, paslaugos, intelektualinė nuosavybė, ginčų sprendimas, tekstilė, žemės ūkis, PPO įkūrimas	123

Šaltinis: LR Žemės ūkio ministerija.

Šiuo metu vykstantis PPO daugiašalis prekybos liberalizavimo raundas buvo pradėtas 2001 m. Dohoje (Katare) vykusioje 4-ojoje PPO Ministrų konferencijoje. Šių derybų darbotvarkė yra daug platesnė negu ankstesnių prekybos liberalizavimo raundų. Ji orientuota į besivystančių šalių poreikius. Oficialus raundo pavadinimas – Dohos vystymosi darbotvarkė (angl. DDA – *Doha Development Agenda*).²²⁰

DDA derybos vykdomos PPO Prekybos derybų komitete pagal atskiras derybines sritis: prekybos pramoninėmis prekėmis liberalizavimas, žemės ūkis, paslaugų sektoriaus liberalizavimas, prekybos taisyklės, prekybos palengvinimas, prekyba ir aplinkosauga, prekyba ir darni plėtra, ginčų sprendimas ir intelektinė apsauga.

Europos Sąjunga kartu su Australija, Brazilija, Japonija, JAV, Indija, Kanada yra ypač svarbi DDA derybų proceso dalyvė. Ji nuolat teikia pasiūlymus derybų procese, taip pat dalyvauja visose pagrindinėse derybų grupėse.

²²⁰ Užsienio reikalų ministerija, [interaktyvus] 2008 [žiūrėta 2009-06-01]. <<http://www.urm.lt/index.php?1909249905>>.

Lietuva kartu su kitomis ES šalimis siekia ambicingų DDA rezultatų – atverti rinkas žemės ūkio ir maisto, pramonės prekėms ir paslaugoms, sumažinti prekybos iškraipymus dėl subsidijų ir kitas neteisėtas paramos formas trečiosiose šalyse, užtikrinti efektyvesnę rinkos apsaugos instrumentų taikymą ir apibrėžti naujas tarptautinės prekybos palengvinimo priemones. Europos Sąjungos vardu DDA derybose kalba Europos Komisija.²²¹

Pažymėtina, kad derybos dėl prekybos liberalizavimo, vykstant Dohos derybų raundui, tęsėsi ne vienerius metus, kol galiausiai dėl nesutarimų užstrigo. Daugiausia buvo ginčytasi dėl to, kiek kuri šalis turėtų dar sumažinti muitus importuojamai produkcijai.

Visa tai reiškia, kad šiuo metu derybos dėl tarptautinės prekybos liberalizavimo PPO yra pasiekusios tokią būklę, kai tolesnis judėjimas reikalauja daug stipresnio politinio išipareigojimo liberalizavimo procesui nei anksčiau. Tačiau ekonominė ir politinė aplinka šiam liberalizavimo procesui pastaruoju metu yra žymiai nedėkingesnė nei anksčiau, t. y. kaip ir tarpukario Didžiosios depresijos metu, ekonomikos nuosmukis sustiprino balsus, kviečiančius apsaugoti nuo konkurencijos. Nors tarptautinės prekybos liberalizavimas minimas Europos Komisijos parengtoje strategijoje „Europa 2020“, tačiau ir ten jis nėra aiškiai apibrėžtas nei laiko, nei turinio atžvilgiu.

Visa tai rodo, kad derybos dėl tarptautinės prekybos liberalizavimo išsikvėpė. Beje, kai kurios šalys, kurios dar nėra PPO narės, išlaiko entuziazmą padaryti viską, kad tik įstotų į šią organizaciją. Rusija buvo viena iš tokių šalių, nors pastaruoju metu ji atrodo praradusi susidomėjimą naryste šioje organizacijoje.²²²

Prieš įkuriant PPO galiojęs Bendrasis susitarimas dėl muitų tarifų ir prekybos (angl. GATT) numatė lanksčias politines priemones ir vyriausybinių paramą ekonomikos plėtrai. Visa tai rėmėsi „specialaus ir diferencijuoto traktavimo“ (angl. S&DT – *Special and Differential Treatment*) idėja, atkreipiant dėmesį į valstybių ekonominius skirtumus ir nevienodą derybinę galią. Besivystančios šalys argumentavo, kad tokio pobūdžio

²²¹ Užsienio reikalų ministerija, [interaktyvus] 2008 [žiūrėta 2009-06-01]. <<http://www.urm.lt/index.php?1909249905>>.

²²² Vilpišauskas, R. *Ar kas nors prisimena PPO?* [interaktyvus]. Delfi, 2010 [žiūrėta 2012-03-07]. <<http://myep.delfi.lt/opinion/ar-kas-nors-prisimena-ppo.d?id=31057625>>.

traktavimas joms reikalingas, siekiant įsitraukti į sąžiningą konkurenciją. Joms taip pat reikėjo papildomų priemonių, sudarančių galimybes gauti naudos iš prekybos liberalizavimo. Tačiau, įkūrus PPO, S&DT idėja su-
menko, atsižvelgiant į tai, kad visoms šalims turi būti taikomos vienodos taisyklės.²²³

Antiglobalistai teigia, kad išsivysčiusios šalys PPO diskusijose turi svaresnį balsą ir taip išsidera palankesnes sąlygas (pavyzdžiui, dideles importo į kitą šalį kvotas, o pačios tuo metu blokuoja besivystančių šalių importą į savo teritoriją). Tai ypač matoma žemės ūkyje, kuris išsivysčiusiose šalyse yra labai valstybės apsaugotas, o besivystančios šalys spaudžiamos atverti savo rinkas importui iš užsienio.

2001 m. vykstant ketvirtajai PPO Ministrų konferencijai daugelis besivystančių šalių reiškė pasipriešinimą tolesniam nenuosaikiam ir sparčiam prekybos liberalizavimui. Šios šalys argumentavo, kad tokių principų kaip S&DT naikinimas, taip pat ir vyraujantis struktūrinis nelankstumas ir sutarčių nesubalansuotumas, nepalankiai atsiliepia besivystančių šalių ekonomikos augimui ir skurdo mažinimui. Taigi Dohos plėtros darbotvarkė kilo iš idėjos, kad teisingumas ir žmogaus teisės yra pagrindas, siekiant ekonomikos augimo, paremto tarptautine prekyba. Tai įpareigoja derėtis dėl daugelio klausimų, tokių kaip priėjimas prie rinkų ir eksporto subsidijų nutraukimas. Dohos plėtros darbotvarkėje taip pat buvo pripažintas poreikis modifikuoti „bendrojo įsipareigojimo“ (angl. *Single Undertaking*) principą į „specialaus ir diferencijuoto traktavimo“ principą (angl. S&DT) ir taikyti labiau subalansuotas priemones liberalizuojant žemės ūkį besivystančiose šalyse. Buvo dedamos pastangos iš naujo subalansuoti Intelektinės nuosavybės teisių (angl. IPR – *Intellectual Property Rights*) sutartį, atsižvelgiant į visuomenės sveikatos problemas ir užtikrinant priėjimą prie medicinos paslaugų besivystančiose šalyse. Bene pirmą kartą derantis dėl žemės ūkio, buvo įtraukti tokie nesusiję su prekyba klausimai, kaip maisto saugumas, užimtumas, biologinės įvairovės apsauga, aplinkosauga ir gyvūnų gerovė.

²²³ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report. Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.*

Vėliau vykusiose PPO Ministrų konferencijose (2003 m. Kankune, 2005 m. Honkonge) jokios didesnės pažangos, dirbant pagal Dohos plėtros darbotvarkę, nepasiekta ir daugelis klausimų liko neišspręsta.²²⁴

Daugiašalės prekybos sistemos (angl. MTS) institucinė struktūra remiasi prielaida, kad prekybos politika ir prekybos sutartys yra neutralios klasės, rasės ir lyties atžvilgiu. **Taigi formuojant prekybos politiką, ši svarbiausia prielaida leido nepaisyti lyčių aspekto (angl. Gender) kaip svarbaus kintamojo, o moterys ir kitos prekybos politikos veikiamos socialinės grupės buvo išstumtos iš sprendimų priėmimo proceso PPO, regioniniu ir nacionaliniu lygiu.** Nors Dohos plėtros darbotvarkėje toli gražu nėra iškeliamos visos svarbios problemos, atsirandančios dėl prekybos liberalizavimo, ekonomikos plėtros klausimų įtraukimas į darbotvarkę atveria didelį lyčių komponentės integravimo potencialą visais lygiais.²²⁵

7.4. Prekybos liberalizavimo įtaka ekonomikai lyčių aspektu

7.4.1. BVP struktūra ir užimtumas

Praktinę prekybos liberalizavimo įtaką vyrai ir moterys pajunta individualiai dviem būdais: svyruojant kainoms (tokiu būdu kinta ir galimybė įsigyti vieną ar kitą prekę) ir keičiantis gamybai (gaminamai produkcijai, gamybos procesui ir sąlygoms). Pagrindinis argumentas, kuriuo remiasi laisvosios rinkos šalininkai, yra tas, kad besiplečiantis prekybos ir investicijų liberalizavimas spartina ekonomikos augimą, o tai savo ruožtu padidina moterų dalyvavimą darbo rinkoje. Iš tikrųjų moterų užimtumas išaugo žemės ūkyje, drabužių ir tekstilės pramonėje, elektronikos pramonėje ir paslaugų sektoriuje. 2000 m. beveik 35 proc. Lotynų Amerikos gamybinės darbo jėgos sudarė moterys. Azijoje jų dalis siekė 41 proc. Didžioji dalis šių moterų dirbo į eksportą orientuotose pramonės šakose. Mokamas darbas gali iš esmės padidinti moterų savarankiškumą, ekonominį ir socialinį jų statusą bei pakeisti moterų ir vyrų santykius

²²⁴ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report*. Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

²²⁵ *Ibid.*

namų ūkiuose: padidėja moterų gerovė, jų balso teisė šeimoje ir bendras statusas.²²⁶

Vis dėlto šis paveikslas nėra išbaigtas. Vietinių darbo rinkų ir pasaulio gamybos grandinių struktūroje ypač juntamas pasiskirstymas pagal lytį. **Nepaisant minėtųjų privalumų, prekybos liberalizavimas yra lydimas nuolatinės profesinės lyčių segregacijos – tiek vertikaliosios, tiek ir horizontaliosios.**²²⁷ Prieš tai minėtoms pramonės šakoms (tekstilė, drabužių siuvimas, elektroninių komponentų surinkimas ir kt.) reikia daug pigios darbo jėgos. Šiose šakose pagal visuomenėje egzistuojančias nuostatas vyrauja nelygybė tarp vyrų ir moterų – moterys ne tik teikia pigią darbo jėgą, bet ir yra laikomos paklusniomis. Be kita ko, atsižvelgiant į darbo pasidalijimą pagal lytį, darbas tekstilės pramonėje visiškai atitinka tradicines lyčių normas. Tokiu būdu moterys paprastai renkasi mažiau kvalifikuotą darbą nei vyrai, jų atlyginimai yra mažesni ir jos dirba dažniausiai sveikatai kenksmingomis sąlygomis bei yra išnaudojamos.²²⁸

Didėjant pasaulinei konkurencijai ir plečiantis technologinėms inovacijoms, daugelio regionų **darbo rinkose išaugo nenuolatinio darbo ir darbo pagal terminuotą sutartį mastai.** Dėl to sumažėjo socialinė darbuotojų apsauga. Daugelyje Afrikos šalių, taip pat ir Rytų Europoje, dėl prekybos liberalizavimo padidėjo nedarbo rodikliai – vieni sektoriai susiaurėjo, o kiti išsiplėtė ir pareikalavo kitokios kvalifikacijos darbuotojų arba gerokai sumažino jų skaičių.²²⁹ Dažniausiai **tokie „apkarpymai“ labiau paliečia moteris nei vyrus, kurie visuomenėje yra tradiciškai laikomi šeimos maitintojais. Dirbdamos nenuolatinį ir terminuotą darbą moterys labiau nei vyrai rizikuoja susidurti su skurdu senatvėje. Dėl prekybos liberalizavimo padidėjęs nedarbas ir darbo rinkos restruktūrizavimas dažniausiai neigiamai paveikia skurdžias ir marginalias moterų grupes.**

²²⁶ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report.* Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

²²⁷ Horizontalioji segregacija reiškia moterų ir vyrų pasiskirstymą pagal profesijas. Vertikalioji segregacija reiškia moterų ir vyrų pasiskirstymą darbo hierarchijoje statuso ir pareigų prasme.

²²⁸ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report.* Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

²²⁹ *Ibid.*

Pasaulio banko duomenimis (2001), panaikinus skirtumus tarp vyrų ir moterų atlyginimo bei užimtumo, padidėtų bendras ekonomikos efektyvumas, o BVP išaugtų 6 proc. Tyrimai parodė, kad moterys, įsitraukusios į darbo rinką, pradeda labiau kontroliuoti namų ūkio biudžeto išlaidas. Ypač svarbu tai, kad moterims kontroliuojant namų ūkio biudžetą daugiau lėšų skiriama vaikų išsilavinimui, sveikatos priežiūrai ir kokybiškesniam maistui.

Nepaisant to fakto, kad pasaulyje daugėja moterų, dirbančių ne tik namų ūkyje, bet ir darbo rinkoje, vis dar išlieka atotrūkis tarp moterų ir vyrų atlyginimų. Tai priklauso ir nuo atliekamo darbo pobūdžio: pramonės įmonės, iš pradžių besiremiančios pigia moterų darbo jėga, ilgainiui gali įsisavinti naujas technologijas. Tokiais atvejais dauguma ne kvalifikuotų moterų yra atleidžiamos, o į darbą priimami reikiamos aukštesnės kvalifikacijos vyrai ir jiems mokami atitinkamai didesni atlyginimai. Moterų uždarbis ir toliau išliks mažesnis nei vyrų, kol joms bus apribotos galimybės įgyti išsilavinimą ar kelti kvalifikaciją.²³⁰ Ekspertai pažymi, kad nepaisant oficialios statistikos, kad atotrūkis tarp vyrų ir moterų atlyginimų laipsniškai mažėja, tai greičiau vyksta dėl sumažėjusių vyrų atlyginimų, nei dėl padidėjusių moterų algų.²³¹ **Nuolat išliekantis atlyginimų skirtumas ilgalaikėje perspektyvoje neigiamai veikia moterų gerovę.**²³²

²³⁰ Joeques, S. *A Gender-Analytical Perspective on Trade and Sustainable Development* [interaktyvus]. UNCTAD, Trade, Sustainable Development and Gender, Geneva: UN Conference on Trade and Development, 1999 [žiūrėta 2012-03-07]. <http://www.unctad.org/en/docs/poedm_m78.en.pdf>.

²³¹ Kabeer, N. *Gender Mainstreaming in Poverty Eradication and the Millennium Development Goals: A handbook for policy-makers and other stakeholders* [interaktyvus]. London/ Ottawa: Commonwealth Secretariat-International Development Research Centre, 2003 [žiūrėta 2012-03-03]. <http://www.thecommonwealth.org/shared_asp_files/uploadedfiles/%7Beeea4f53-90df-4498-9c58-73f273f1e5ee%7D_povertyeradication.pdf>.

²³² Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report*. Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

7.4.2. SVV įmonės ir moterų verslas

Daugelyje šalių moterų priėjimas prie tokių išteklių šaltinių, kaip kreditai, žemė, nuosavybė, yra labai ribotas. Moterys verslininkės ir ūkininkės susiduria su kliūtimis, norėdamos gauti kreditą, techninę pagalbą, kelti kvalifikaciją, o tai trukdo pasinaudoti prekybos liberalizavimo teikiamomis galimybėmis. Kaip teigia L. Beneria ir Dž. Linn (1995), visuomenėje egzistuoja neaiški ir moksliniais tyrimais nepagrįsta nuostata, kad moterų darbo našumas yra mažesnis nei vyrų. Ir dėl šios priežasties ištekliai, papildomos gamybos plėtros ir kvalifikacijos kėlimo galimybės, kurios atsiranda pasikeitus prekybos sąlygoms, suteikiamos dažniausiai vyrams.

Pagal PPO taisykles vykdomas liberalizavimas iš esmės nepagerino moterų prieigų prie kreditų ir nesuteikė joms didesnių galimybių pasinaudoti nuosavais resursais siekiant pradėti verslą. Tai lėmė struktūrinę lyčių nelygybę nuosavybės teisių sistemoje, reiškianti, kad moterys disponuoja nedideliu turtu, kuris kaip užstatas bankui yra per mažas. Užtuot imantis priemonių, suteikiančių moterims daugiau galimybių gauti kreditus, buvo vykdoma į pilną orientuota liberalizavimo politika, kuri tik dar labiau įtvirtino moterų diskriminaciją: pagrindinės finansų rinkos susitelkė miestuose ir pelninguose ekonomikos sektoriuose, o moterys koncentruojasi neformaliajame sektoriuje ir SVV įmonėse.²³³ Tokiu būdu moterys ir kitos nepasiturinčios socialinės grupės dažniausiai yra priverstos pasikliauti neformaliuoju finansų sektoriumi. Šiam sektoriui priklauso įvairūs lupikautojai (palūkininkai), lombardininkai, kreditų asociacijos – visi šie dalyviai paprastai nustato aukštas palūkanas, ir jų veikla yra menkai reguliuojama įstatymų.²³⁴

Investicijų režimo pokyčiai dažnai leidžia užsienio investuotojams nesilaikyti atitinkamų veiklos reikalavimų tose šalyse, kuriose jie vykdo veiklą. Todėl investuotojai gali gaminti prekes ypač konkurencingomis kainomis ir iš vietinių rinkų segmentų išstumti silpnesnius ekonomikos

²³³ Randriamaro, Z. *Financing for the Poor and Women: A Policy Critique*. In: B. Herman, F. Pietracci and K. Sharma (eds). *Financing for Development: Proposals from Business and Civil Society*. New York: United Nations University Press. 2001.

²³⁴ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report*. Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

dalyvius, kurių daugumą sudaro moterys. **Taigi užsienio investicijų plėtra šiuo atveju daro atvirkštinį – neigiamą poveikį moterų verslui (dažniausiai smulkiam ir vidutiniam), kuris kenčia nuo atšiaurios konkurencijos su užsienio investuotojais.**²³⁵

7.4.3. Namų ūkiai

Prekybos liberalizavimo ir PPO režimo veikiamos politinės reformos iš esmės pakeitė valstybės vaidmenį. Ekspertų teigimu, dėl prekybos liberalizavimo tarptautinių finansinių institucijų nustatyti griežti biudžeto apribojimai ir sumažinti tarifai kelia pavojų valstybės fiskaliniam pagrindui. Prekybos mokesčiai – svarbus Afrikos šalių pajamų šaltinis. Per pastarąjį dešimtmetį šie mokesčiai sudarė apie 28 proc. visų regiono einamųjų pajamų, o OECD šalyse – tik 0,8 proc. pajamų. Į pietus nuo Sacharos esančiose Afrikos valstybėse dėl įvykdytų tarifų reformų ir bandymų sumažinti fiskalinį deficitą valstybinės investicijos sumažėjo nuo 6,4 proc. 2000 m. iki 5 proc. 2001 m. Labiausiai paplitęs būdas spręsti fiskalines problemas buvo didesnių netiesioginių mokesčių prekėms ir paslaugoms nustatymas, t. y. PVM padidinimas. PVM dažnai padidinamas namų apyvokos prekėms ir buitiniams prietaisams, palengvinantiems moterų darbo našumą namų ūkyje, o atsižvelgiant į tai, kad moterys atlieka ir vartotojų, ir reprodukcinių vaidmenį, šių mokesčių padidinimas labiausiai pakenkia joms.²³⁶

Fiskaliniai suvaržymai apriboja vyriausybės išlaidas sveikatos priežiūros paslaugoms ir švietimui, o tai turi ypač didelę reikšmę moterims, kurios visuomenėje tradiciškai atlieka globėjų (rūpintojų) funkcijas. Fiskalinis taupymo režimas taip pat apriboja vyriausybių galimybes įgyvendinti socialinės apsaugos priemones, padedančias kompensuoti neigiamas liberalizavimo pasekmes.

Prekybos liberalizavimas neigiamai atsiliepia ir neapmokamam moterų darbui namų ūkiuose. Vyriausybei sumažinus socialines išlaidas, padidėja moterų socialinės rūpybos krūvis namuose. Nors mokamas darbas

²³⁵ Williams, M. *Gender Mainstreaming in the Multilateral Trading System: A handbook for policy-makers and other stakeholders*. London: Commonwealth Secretariat, 2003.

²³⁶ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report*. Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

įmonėje moteriai suteikia daug privalumų (pajamų didėjimas, socialinio statuso įgijimas, didesnė finansinė nepriklausomybė ir kt.), tačiau moterų reprodukcinė funkcija ir nuolatinis rūpinimasis ateities darbo jėga užkrauna joms dvigubą darbo krūvį (Rakauskienė, 2006; Randriamaro, 2006). Šis moterų krūvis namų ūkiuose ypač padidėja socialinių ekonominių reformų ir nuosmukių metu. Tokiais atvejais šeimos pajamos mažėja, mažiau pinigų skiriama įsigyti buitį palengvinantiems prietaisams arba samdyti vaikų aukles bei slauges senų žmonių priežiūrai. Ši stygių dažniausiai kompensuoja moterys, visą našta prisiimdamos ant savo pečių. Be kita ko, moterys dažnai imasi ir neformalaus papildomo darbo tam, kad padidintų šeimos pajamas.

Kaip prekyba neigiamai veikia neapmokamą moterų darbą, taip ir neapmokamas darbas savo ruožtu veikia prekybos rezultatus. Sunki moterų našta namų ūkyje, menkos jų žemės ir kitos nuosavybės teisės prisidėjo prie to, kad tokios Afrikos šalys, kaip Burkina Faso, Tanzanija ir Zambija, nepakankamai pasinaudojo eksporto galimybėmis žemės ūkio srityje. Kaip parodė tyrimai, moterys gali pasinaudoti prekybos teikiamomis galimybėmis tik tuo atveju, jeigu namų ūkiu rūpinasi likusios šeimos narės.²³⁷

7.4.4. Poveikis lyčiai pagal sektorius

7.4.4.1. Žemės ūkis

Pasaulio ekonomikos mastu žemės ūkis atlieka reikšmingą vaidmenį moterų ir vyrų gyvenime, ypač besivystančiose šalyse, kur nemažą dalį vietinės gamybos sudaro žemės ūkio produkcija ir dauguma gyventojų yra užimti būtent šioje srityje.

Lyčiai jautrūs klausimai žemės ūkyje apima daugelį sričių, kurios yra itin svarbios besivystančių šalių bendruomenėms ir šeimoms išlaikyti. Šiose šalyse žemės ūkyje daugiausia yra užimtos moterys: štai Indijoje net 84 proc. visos moterų darbo jėgos dirba kaimo vietovėse.

²³⁷ Smith, L.; Chavas, J. *Supply response of West African agricultural households: implications of intra-household preference heterogeneity*. Food Consumption and Nutrition Division Discussion Paper No.69 [interaktyvus]. Washington D.C.: International Food Policy Research Institute, 1999 [žiūrėta 2012-03-07]. <<http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/dp69.pdf>>.

1990 m. besivystančiose šalyse prasidėjus žemės ūkio liberalizavimui, dauguma moterų vis dar galėjo patenkinti namų ūkių poreikius ir uždirbti pragyvenimui versdamosi žemdirbyste.²³⁸ Teoriškai jos galėjo pasipelnyti iš maisto produktų prekybos liberalizavimo, jeigu būtų išplėsta maisto produktų gamyba, pritraukta investicijų ir padidintas ūkių našumas. Tačiau dauguma nepasiturinčių ūkininkų neturėjo galimybes pasinaudoti šiomis potencialiomis galimybėmis.

Pagal įsigaliojusią Žemės ūkio sutartį (angl. AoA – *The Agreement on Agriculture*)²³⁹ buvo sumažinti importo tarifai, o dėl pigių importuojamų maisto produktų vietiniai gamintojai buvo išstumti iš vidaus rinkų. Tose šalyse, kuriose ūkininkai negauna subsidijų, brangiau atsieina javus išauginti, nei paskui parduoti. Nėgana to, panaikinus valstybės paramą žemės ūkio sektoriui, padidėjo smulkių ir nepasiturinčių gamintojų marginalizacija. Tai buvo pagrindinė nesaugių maisto produktų gamybos priežastis, prie kurios prisidėjo ir padidėję gamybos kaštai, ir sumažėjusios namų ūkių pajamos (pvz., Kenijoje).²⁴⁰

Dėl susiklosčiusios situacijos labiausiai nukentėjo moterys. Štai Filipinuose nuo 1995 m. iki 2003 m. patrigubėjęs javų importui, daugelis ūkininkų buvo priversti apleisti savo ūkius ir išvykti į miestus arba emigruoti iš šalies. Moterims teko pagrindinis krūvis ieškant savo šeimoms kitų pragyvenimo šaltinių. Iš 7,3 mln. emigrantų filipiniečių, ieškančių laimės svetur, daugumą sudaro moterys.²⁴¹

Prekybos politika, skatinanti prekybą javais ir orientuota į eksporto augimą, paprastai veikia vyrų naudai. Šioje srityje visa įtaka ir atsakomybė

²³⁸ *Synthesis of the Country Case Studies in Agriculture, Trade and Food Security* [interaktyvus]. Vol. II: Country Case Studies. Rome: FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations), 2000 [žiūrėta 2012-03-07]. <<http://www.fao.org/docrep/003/X4829e/x4829e01.htm>>.

²³⁹ Šios sutarties tikslas – užtikrinti griežtą žemės ūkio prekybos politikos discipliną, įpareigojant valstybes nars sumažinti importo tarifus žemės ūkio produktams ir apriboti vyriausybės paramą vietos gamintojams ir eksportuotojams.

²⁴⁰ GERA Programme. *Agricultural Trade Liberalisation Fails Rural Women* [interaktyvus]. Policy Brief, Accra: GERA Programme Phase II/Third World Network –Africa, 2003.

²⁴¹ Sexton, S.; Nair, S.; Kirbat, P. *A Decade After Cairo: Women's Health in a Free Market Economy* [interaktyvus]. Corner House Briefing 3, 2004 [žiūrėta 2012-03-01]. <<http://www.thecornerhouse.org.uk/item.shtml?x=62140>>.

yra sutelkta jų rankose. Dėl vyraujančios lyčių nelygybės moterų priėjimas prie tokių išteklių, kaip žemė, kreditai, sandėliuojamos atsargos, transportavimo galimybės, yra iš esmės apribotas, todėl anksčiau minėta politika faktiškai neteikia joms jokios naudos. Be kita ko, apribotas ir moterų priėjimas prie technologijų ir kvalifikacijos kėlimo. Nors Afrikoje 80 proc. darbo žemės ūkio ir maisto produktų gamybos srityje atlieka moterys, joms tenka tik 10 proc. kreditų, skirtų smulkiesiems ūkininkams.²⁴² Moterys neapmokamais pagrindais dirba savo šeimos sklypuose ir dalyvauja prekinių javų gamyboje, kurią kontroliuoja jų sutuoktiniai arba kiti šeimos vyrai. Tokiais atvejais moterys už darbą taip pat negauna jokių pajamų.²⁴³

Atsižvelgiant į pateiktuosius faktus, egzistuoja aiškus poreikis iš naujo subalansuoti taisykles, kurios diskriminuoja moteris, kenkia jų interesams ilgalaikėje perspektyvoje ir kelia grėsmę jų pragyvenimo šaltiniams. Moterims ir mažas pajamas gaunantiems gamintojams vyriausybės turėtų pritaikyti ekonomines mokesčių mažinimo strategijas. Šioms socialinėms grupėms finansinė valstybės parama yra gyvybiškai svarbi.

7.4.4.2. Intelektinė nuosavybė

Intelektinės nuosavybės teisių aspektai, susiję su tarptautine prekyba, pirmiausia yra reglamentuojami nacionalinių įstatymų. Pagal TRIPS sutartį (angl. *Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights* – Intelektinės nuosavybės teisių prekybos aspektai) visi PPO nariai privalo laikytis vienodų intelektinės nuosavybės teisių ir taikyti minimalius standartus patentams, autoriaus teisėms, prekių ženklams ir prekybinėms paslaptims. Patentų taisyklės, išdėstytos TRIPS 27.3b straipsnyje, turi didelę

²⁴² Sexton, S.; Nair, S.; Kirbat, P. *A Decade After Cairo: Women's Health in a Free Market Economy* [interaktyvus]. Corner House Briefing 3, 2004 [žiūrėta 2012-03-01]. <<http://www.thecornerhouse.org.uk/item.shtml?x=62140>>.

²⁴³ Baden, S. *Gender Issues in Agricultural Liberalisation* [interaktyvus]. BRIDGE Report No 41, Brighton: Institute of Development Studies, 1998 [žiūrėta 2012-03-09]. <<http://www.bridge.ids.ac.uk/reports/re41c.pdf>>.

reikšmę maisto saugumui ir biologinei įvairovei, nes jos leidžia gyvybės formų, taip pat ir sėklų, patentavimą.²⁴⁴

TRIPS sutartis sukėlė karštas diskusijas tarp vyriausybių ir pilietinės visuomenės. Ši sutartis prasiskverbė į tas sritis, kurias anksčiau reglamentavo nacionalinė šalių teisė, t. y. patentai, prekės ženklai, prekybos paslaptys, autoriaus teisės ir kt., bei pasižymėjo žalingu poveikiu gyvybiškai svarbioms žmogaus gyvenimo sritims ir teisėms, tokioms kaip visuomenės sveikata, žemės ūkis ir biologinė įvairovė, tradicinės žinios ir technologijų perdavimas. Dohos deklaracija iš naujo patvirtino vyriausybių teisę viršyti TRIPS įgaliojimus ir vykdyti savo įsipareigojimus visuomenės sveikatos klausimais.²⁴⁵

Intelektinės nuosavybės teisių įstatymų bazė yra kuriama struktūrinės lyčių nelygybės kontekste ir apima žemėvaldos teisę, kreditus, paslaugas, technologijas ir kt. Dėl to ši veikianti įstatymų bazė turi didelę reikšmę lyčių santykiams ir moterims ūkininkėms, verslininkėms, mokslininkėms ir apskritai vartotojoms. Skurdžios moterys sudaro didelę dalį žemės ūkiu besiverčiančių ūkininkų, ir jas ypač neigiamai veikia sumažėjusios galimybės naudotis sėklomis, ūkiniais pajėgumais ir augalais. Per pastarąjį dešimtmetį dauguma smulkiųjų ūkininkų – tiek vyrų, tiek moterų – susitelkė prieš sėklų ir biologinių resursų patentavimą bei prieš genetiškai modifikuotų organizmų (GMO) naudojimą žemės ūkyje. Jie išreiškė susirūpinimą dėl neigiamų GMO technologijų poveikio ir pabrėžė, kad šios technologijos negali išspręsti struktūrinių problemų, darančių įtaką bado ir nesaugaus maisto plitimui. Pagrindinės struktūrinės problemos – tai skurdas, menkai išvystyta kaimo infrastruktūra, saugumo stoka ir žemės neturėjimas.²⁴⁶ Šis moterų ir smulkiųjų ūkininkų susivienijimas paskatino sukurti įstatymo projektą, ginantį ūkininkų prienamumą prie sėklų tokiose šalyse, kaip Indija.

Intelektinės nuosavybės teisių aspektai, susiję su tarptautine prekyba (angl. TRIPS), taip pat turi neigiamą įtaką moterų sveikatai, sergamumui

²⁴⁴ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report*. Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

²⁴⁵ *Ibid.*

²⁴⁶ *Bilateral agreements imposing TRIPS-plus intellectual property rights on biodiversity in developing countries* [interaktyvus]. GRAIN, 2004 [žiūrėta 2010-07-07]. <www.grain.org>.

ir mirtingumui. Tai susiję su sunkiai prieinamomis medicinos paslaugomis, skirtomis specifinėms sveikatos problemoms spręsti (pavyzdžiui, reprodukcinė sveikata išlieka aštriausia problema, dėl kurios daugelyje šalių išlieka aukšti gimdyvių mirtingumo rodikliai) (UNCTAD, 2004).

Šalių vyriausybės turėtų parengti moterims ir nepasiturintiems palankią įstatymų bazę, kuri iš esmės padidintų jų prieinamumą prie sėklų, kreditų ir technologijų.

7.4.4.3. Paslaugos

Paslaugų sektorius yra vienas iš pagrindinių ekonomikos sektorių daugelyje šalių. Jis įneša reikšmingą indėlį į gamybos, žemės ūkio ir apdirbamosios pramonės sektorius, todėl yra susijęs su dauguma ekonominės veiklos sričių. Paslaugos apima platų veiklos spektrą: reklamą, audiovizualines paslaugas, bankininkystę ir finansus, komunikacijas, statybą, duomenų apdorojimą, švietimą, aplinkosaugos, sveikatos priežiūros paslaugas, draudimą, mažmeninę ir didmeninę prekybą, transportavimą ir turizmą. Paslaugos taip pat yra neatsiejama šalies infrastruktūros dalis, susijusi su komunalinių paslaugų, vandens, energijos tiekimu, internetu.

Tarptautinė prekyba paslaugomis sudaro apie 20 proc. visos pasaulio prekybos. Pastaraisiais dešimtmečiais paslaugų sektorius ypač išaugo. Prekybos paslaugų liberalizavimas turi itin didelę reikšmę besivystančioms šalims, kurios eksportuoja apie 40 paslaugų rūšių, sudarančių maždaug 28 proc. pasaulinio paslaugų eksporto.²⁴⁷ Atsižvelgiant į tai, kad moterims tenka didžiausias krūvis namų ūkiuose, jos daugiausia yra užimtos nedidelėse paslaugų įmonėse, teikiančiose paslaugas vietos vartotojams.

Dėl liberalizavimo išaugusi konkurencija lemia kainų mažėjimą, suteikia vartotojams didesnę pasirinkimą ir geresnę paslaugos kokybę (Pasaulio bankas, 2003) bei padidina užimtumo galimybes. Tačiau liberalizavimas teikia naudą toli gražu ne visiems.

Daugelyje šalių išaugęs paslaugų sektorius nulėmė didesnę užimtumą vadinamųjų „modernių paslaugų“ srityse, kuriose daugiausia dirba

²⁴⁷ *Trade and Gender: Opportunities and Challenges for Developing Countries* [interaktyvus]. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). UN Inter-Agency on Women and Gender Equality, Task Force on Gender and Trade, 2004 [žiūrėta 2012-03-07]. <http://www.unctad.org/en/docs/edm20042_en.pdf>.

moters: tai duomenų įvedimas ir apdorojimas, bankų operacijos, darbas avialinijų, pašto užsakymų ir geležinkelių sistemose. Dažnai dirbama užsienio kompanijose (ypač finansų sektoriuje), kurios sudaro moterims geras galimybes gauti santykinai didelius atlyginimus, o tai pakelia jų statusą šeimose ir bendruomenėse.²⁴⁸

Tačiau dauguma moterų, dirbančių paslaugų sektoriuje, koncentruojasi nekvalifikuoto ir mažai mokamo darbo srityje ir yra mažiau socialiai apsaugotos nei vyrai. Pažymėtina lyties pagrindu susiformavusi profesinė hierarchija ir ypač didelė nenuolatinio darbo procentinė dalis: 45 proc. Pietų Korėjos ir 79 proc. Indonezijos visų dirbančių moterų dirba be sutarčių.²⁴⁹ Nepaisant prognozuoto moterų atlyginimų augimo dėl besiplečiančio paslaugų sektoriaus, dabartinės tendencijos atskleidžia, kad paslaugų liberalizavimas tik labai nedaug sumažino atotrūkį tarp vyrų ir moterų atlyginimų bei profesinę segregaciją (tiek vertikaliąją, tiek horizontaliąją).²⁵⁰

7.5. Pasiekimai integruojant lyčių aspektą į pasaulio prekybos politiką

7.5.1. Lyčių aspekto integravimas į prekybos politiką tarptautiniu ir nacionaliniu lygiu

Pagrindinės struktūrinės problemos daugiašalėje prekybos sistemoje (angl. MTS) yra susijusios su netolygiu galios pasiskirstymu tarp valstybių. Turtingos šalys, turėdamos ekonominę ir politinę pranašumą, atlieka tyrimus, parengia aktualią politinę ir techninę dokumentaciją – šie elementai iš esmės veikia prekybos derybų turinį ir kriterijus. Daugelis

²⁴⁸ *Trade and Gender: Opportunities and Challenges for Developing Countries* [interaktyvus]. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). UN Inter-Agency on Women and Gender Equality, Task Force on Gender and Trade, 2004 [žiūrėta 2012-03-07]. <http://www.unctad.org/en/docs/edm20042_en.pdf>.

²⁴⁹ Williams, M. *Gender Mainstreaming in the Multilateral Trading System: A handbook for policy-makers and other stakeholders*. London: Commonwealth Secretariat, 2003.

²⁵⁰ *Trade and Gender: Opportunities and Challenges for Developing Countries* [interaktyvus]. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). UN Inter-Agency on Women and Gender Equality, Task Force on Gender and Trade, 2004 [žiūrėta 2012-03-07]. <http://www.unctad.org/en/docs/edm20042_en.pdf>.

besivystančių šalių neturi galimybės tinkamai atstovauti sau PPO struktūrose ir stokoja žmogiškųjų išteklių bei techninių galimybių spręsti visus klausimus, susijusius su PPO.

Nuo pat PPO įkūrimo atskaitomybės ir valstybių įsitraukimo klausimai buvo nuolatinis karštų diskusijų objektas. Pilietinė visuomenė ir moterų organizacijos ypač dėl to reiškė susirūpinimą ir teigė, kad, tvirtinant PPO darbotvarkę ir vedant derybas, nėra įdiegto atskaitomybės mechanizmo nacionaliniams įstatymų leidimo organams ir visuomenei. Iš tikrųjų vietos lygiu prekybos politika yra vyriausybės veiklos sritis, o parlamentai atlieka ne tokį fundamentinį, – t. y. ratifikavimo, – vaidmenį.

Vyraujantis sprendimų priėmimo režimas įgalina iškelti klausimus dėl proceso skaidrumo ir įtraukiamumo. Kas gali dalyvauti ir kaip? **Visais daugiašalės prekybos sistemos (angl. MTS) lygiais, taip pat ir regioninėse prekybos institucijose, gyventojų segmentai, kuriuose didelė dalis moterų yra užimta prekybos ir investicijų procesuose, nepriklausomoms grupėms, kurios dalyvauja priimant prekybos ir investicijų politikos sprendimus.**²⁵¹

Pažymėtina, kad dėl lyčių lygybės propaguotojų ir moterų organizacijų pastangų daugėja tarpvyriausybinių ir plėtros institucijų, besidominčių lyčių aspektu prekyboje. Moterų organizacijos, remdamosi žmogaus teisių ir ekonominės politikos požiūriais, siekia, kad lyčių aspektas ir lyčių nelygybės klausimai būtų įtraukti į prekybos politikos formavimą nacionaliniu ir tarptautiniu lygiu. Reikšmingu įvykiu prekybos ir lyčių aspekto plotmėje tapo PPO generalinio direktoriaus dalyvavimas kasmetiniame PPO simpoziume 2003 m. birželio mėn. Plenariniame posėdyje „Moterys kaip nuoseklios ekonomikos plėtros veikėjos“ jis buvo pagrindinis pranešėjas ir savo dalyvavimu bei pasakyta kalba pripažino moterų indėlio į ekonomikos plėtrą ir pasaulinę prekybą svarbą²⁵². Šiame lyčių lygybės klausimų proveržyje, vykusiame PPO arenoje, svarbų vaidmenį atliko ir moterys ambasadorės.

Nacionalinė prekybos politikos arena yra atspirties taškas, nuo kurio lyčių aspektas pradedamas integruoti į prekybos politiką. Nacionaliniu

²⁵¹ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report*. Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

²⁵² Williams, M. *Gender Mainstreaming in the Multilateral Trading System: A handbook for policy-makers and other stakeholders*. London: Commonwealth Secretariat, 2003.

lygiu gali kilti konfliktas tarp moterų organizacijų ir vyriausybės, taip pat ir tarp pačių ministerijų. Konflikto objektas – tai klausimas, kaip reikia suformuoti prekybos darbotvarkę, kad ji patenkintų ekonomikos plėtros ir lyčių lygybės poreikius? Priimant prekybos politikos sprendimus, paprastai dominuoja finansų ministerija, o kitų ministerijų dalyvavimas yra nereikšmingas, ypač tų, kurios sprendžia socialinius ir lyčiai jautrius klausimus. Pakeitus ši galių pasiskirstymą ir užtikrinus lygų piliečių dalyvavimą nustatant socialinės ir ekonominės politikos prioritetus, moterys taptų labiau matomos ir paskatintų lyčiai jautrios prekybos politikos formavimą.²⁵³

Šia kryptimi jau yra pradėta reikšminga veikla. Daugiau kaip 50-ye valstybių įdiegtos lyčiai jautraus biudžeto iniciatyvos (angl. GRBIs – *Gender-Responsive Budget initiatives*) – jos tapo svarbiu žingsniu, integruojant lyčių perspektyvą į nacionalinę ekonomikos politiką. Šios iniciatyvos pakloja pamatus biudžeto pajamų, susijusių su užsienio prekyba, analizei lyčių aspektu.

7.5.2. Prekybos politikos poveikio įvertinimas

Pasaulio prekybos sistemos sudėtingumas yra pagrindinė kliūtis integruojant lyčių perspektyvą į prekybos politiką ir demokratizuojant Daugiašalės prekybos sistemos (angl. MTS) valdymą. Svarbu pripažinti, kad prekybos politikos procesų prigimtis yra išskirtinai technokratinė ir kad būtina mesti iššūkį susiklosčiusiai tradicijai reikšti palankumą galinčiausiems prekybos sistemos dalyviams.²⁵⁴ **Jeigu lyčių nelygybę išreikštume galimybe priėti prie technologijų ir informacijos, paaiškėtų, kad lyčių santykiai prekybos politikoje yra persmelkti nelygios galios principo, įtvirtinančio vyrų dominavimą ir apribojančio moterų dalyvavimo galimybes.**

²⁵³ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report*. Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

²⁵⁴ McGee, R.; Brock, K. *Mapping Trade Policy: Understanding the Challenges of Civil Society Participation* [interaktyvus]. IDS Working Paper 225, Brighton: Institute of Development Studies, 2004 [žiūrėta 2012-02-17]. <www.ids.ac.uk/ids/bookshop/wp/wp225.pdf>.

Efektyvus dalyvavimas prekybos politikos procesuose visų pirma reiškia priėjimą prie informacijos, jos interpretavimą ir veikimą jos pagrindu. Siekiant sėkmingos strategijos, neįmanoma pervertinti informacijos, žinių ir mokslo procesų vaidmens. Ekonomistai feministai (angl. *Feminist Economists*) kartu su pilietine visuomene ir moterų organizacijomis įnešė svarų indėlį plėtodami mokslinius tyrimus ir politikos analizę. Juos rėmė tokios plėtros agentūros, kaip Jungtinės Karalystės tarptautinės plėtros departamentas (angl. DFID – *Department for International Development*), Kanados Tarptautinės plėtros agentūra (angl. CIDA – *the Canadian International Development Agency*), Švedijos tarptautinės plėtros ir bendradarbiavimo agentūra (angl. SIDA – *Swedish International Development Cooperation Agency*) ir Danijos užsienio reikalų ministerija.

Tarpžinybinės specialiosios paskirties agentūros lyčių ir prekybos klausimais (angl. IATFGT – *Inter-Agency Task Force on Gender and Trade*) įkūrimas – tai reikšmingas įvykis, įrodantis nuveiktų darbų svarbą. Agentūrai pirmininkauja Jungtinių tautų prekybos ir plėtros konferencija²⁵⁵ (angl. UNCTAD – *United Nations Conference on Trade and Development*) kuri apima tarptautines ir regionines JT agentūras, PPO, Pasaulio banką ir OECD. IATFGT įkurta 2003 m. vasario mėn. Pagrindiniai agentūros tikslai – atkreipti politikų dėmesį į lyčių lygybės ir plėtros klausimus nacionaliniu ir tarptautiniu lygiu bei padėti šalims integruoti lyčių perspektyvą į jų nacionalinę ir užsienio politiką, užtikrinant palankią sąveiką tarp prekybos, lyčių aspekto ir ekonomikos plėtros. Agentūra savo veikla užtikrina vykdomos intervencinės politikos efektyvumą ir tęstinumą. Galimybė atlikti monitoringą ir įvertinti prekybos poveikį kasdieniam vaikų, vyrų ir moterų gyvenimui turi didelę reikšmę integruojant lyčių aspektą į prekybos politiką.²⁵⁶

²⁵⁵ Jungtinių tautų prekybos ir plėtros konferencija (angl. UNCTAD) buvo įsteigta 1964 m. siekiant padėti besivystančioms šalims integruotis į pasaulio ekonomiką. Tai pagrindinis Jungtinių tautų Generalinės Asamblėjos organas, sprendžiantis prekybos, investicijų ir plėtros klausimus. Dabar organizacija apima 131 šalį.

²⁵⁶ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report*. Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

Moterų organizacijos, mokslininkai, lyčių lygybės propagotojai ir plėtros institucijos, siekdamos integruoti lyčių aspektą į prekybos darbotvarkę, parengė atitinkamas strategines priemones:²⁵⁷

- **Prekybos politikos apžvalgos mechanizmas** (angl. TPRM – *Trade Policy Review Mechanism*) yra itin svarbi PPO veiklos dalis, apimanti kiekvienos PPO valstybės narės nacionalinės prekybos politikos priežiūrą. Atliekamas kiekvienos valstybės narės patikrinimas, kurio dažnumas priklauso nuo jos dalies pasaulio prekyboje. TPRM leidžia įtraukti lyčių aspektą į prekybos politikos apžvalgos procesą, siekiant identifikuoti potencialias galimybes ir grėsmes moterų ir kitų pažeidžiamų socialinių grupių gerovei. Atliekant šią apžvalgą, atsiranda erdvė kelti klausimus dėl lyčių lygybės, skurdo mažinimo ir vykdomos konkrečios politikos pasekmių, pavyzdžiui, dėl moterų užimtumo modelių ar jų pajamų.
- **Tvarumo poveikio įvertinimas** (angl. SIA – *Sustainability Impact Assessments*) – tai politinė priemonė, skirta prekybos derybų poveikiui ekonomine, socialine ir aplinkosaugos prasme iš anksto įvertinti. Ši priemonė padeda integruoti tvarumą į vykdomą prekybos politiką. Pirmą kartą ji buvo išplėtota 1999 m. ir nuo tada taikoma visose pagrindinėse ES daugiašalėse, regioninėse ir dvišalėse prekybos derybose. Ši priemonė tiria galimą prekybos liberalizavimo poveikį tokiose srityse, kaip pajamos, užimtumas, investicijos, skurdas, sveikata ir švietimas, lyčių lygybė, aplinkosauga, biologinė įvairovė ir kt.

SIA taip pat galėtų prisidėti keldama specifines moterų reikmes derybų proceso metu. Šios priemonės atsiradimą paskatino poreikis užtikrinti, kad prekybos sutartys turėtų išskirtinai palankų poveikį ekonomikos plėtrai ir skurdo mažinimui. Naudojantis ja būtų galima geriau suprasti mechanizmą, kaip prekybos politika veikia ekonomiką makro-, mezo- ir mikrolygiu.

- **Vertės grandinės analizė** (angl. *Value Chain Analysis*). Globaliojoje ekonomikoje prekybos teikiamai naudai ir jos pasiskirstymui tarp šalių, verslo kompanijų ir atskirų individų vis labiau daro poveikį

²⁵⁷ Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report*. Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.

instituciniai veiksniai ir ryšiai.²⁵⁸ Vertės grandinė apima ištisis sektorių, ekonomines veiklas ir jų atstovus, dalyvaujančius produkto ar paslaugos gamyboje, pradedant gamyba ir pristatymu vartotojams ir baigiant atliekų panaudojimu. Pasaulinė vertės grandinės analizė gali nustatyti grandinėje esančią nelygybę ir nurodyti būdus, kaip ją sumažinti.²⁵⁹

Vertės grandinės analizė gali būti atliekama vertinant lyčių aspektu, siekiant padėti visuomeninėms piliečių organizacijoms, mokslininkams ir vyriausybėms suprasti ekonominę vyrų ir moterų padėtį bei jų galių pasiskirstymą. Taip pat ji padėtų suvokti mikro-, mezo-, makroryšius, nes dauguma prekybos sistemos dalyvių susiduria su sunkumais, kurie kyla dėl globalių pokyčių ir tai vėliau atsiliepia mikrolygiu. Nepriklausomiems gamintojams, samdomiems darbuotojams ir kitiems ekonomikos dalyviams ir formaliajame, ir neformaliajame ekonomikos sektoriuje vertės grandinės analizė gali nurodyti skirtumą tarp apribojimų, poreikių ir galimybių bei padėti nustatyti atitinkamas strategijas vietos ekonomikai stiprinti.

²⁵⁸ Baden, S. *Trade Policy, Retail Markets and Value Chain Restructuring in the EU Clothing Sector* [interaktyvus]. Poverty Research Unit at Sussex, Working Paper No 9. Brighton, University of Sussex, 2002. [žiūrėta 2012-02-25]. <<http://www.sussex.ac.uk/Units/PRU/wps/wp9.pdf>>; Carr, M. (editor). *Chains of Fortune. Linking Women Producers and Workers with Global Markets*. London, Commonwealth Secretariat, 2004 [žiūrėta 2009-03-07]. <<http://wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Carr-ChainsofFortune.pdf>>.

²⁵⁹ Carr, M. (editor). *Chains of Fortune. Linking Women Producers and Workers with Global Markets* [interaktyvus]. London, Commonwealth Secretariat, 2004 [žiūrėta 2009-03-07]. <<http://wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Carr-ChainsofFortune.pdf>>.

**III DALIS. MIKROEKONOMINĖ
(STRUKTŪRINĖ)
ANALIZĖ LYČIŲ ASPEKTU**

8. TEORINIAI LYČIŲ DALYVAVIMO DARBO RINKOJE ASPEKTAI

8.1. Darbo rinkos funkcionavimo ypatumai

Užimtumas yra svarbus veiksnys, užtikrinantis moterų ir vyrų ekonominę savarankiškumą, todėl problemos, kylančios darbo rinkoje, yra nuolat tiriamos ir analizuojamos. Šioje knygos dalyje aptariami diferenciniai darbo rinkos požymiai, jos funkcionavimo ypatumai, moterų ir vyrų padėtį darbo rinkoje lemiantys veiksniai, tradicines tiesas ir įsigalėjusius mąstymo būdus griaunantis požiūris į vyrų ir moterų santykius tiek privačiame, tiek viešajame visuomenės gyvenime.

Darnus visų komponentų funkcionavimas ekonomikoje užtikrina normalią rinkos ekonomikos raidą. Ekonominės sistemos struktūroje paprastai skiriamos keturios pagrindinės rinkos, formuojančios ūkio mechanizmą: gamybos priemonių ir vartojimo reikmenų rinka, kapitalo rinka, inovacijų (naujų) rinka ir darbo rinka.²⁶⁰ Kiekviena iš šių rinkų turi savo specifiką ir pasižymi išskirtinumu.

Darbo rinka susiformuoja „vykstant gamybos procesams ir tenkinant darbo, kaip gamybos veiksnio, poreikį“.²⁶¹ Pasak A. Šileikos, D. Andriušaitienės²⁶², darbo rinką galima apibūdinti kaip rinkos posistemį, jos sudėtinę dalį, kur pirkimo ir pardavimo objektas yra specifinė prekė – potencialus darbuotojas. Ši rinka prekiniais ir piniginiiais santykiais įtraukia potencialų darbuotoją į darbo procesą ir formuoja atitinkamą ekonominių santykių sistemą tarp pagrindinių ekonominių veiksnių – darbo ir kapitalo, tad darbo rinka yra specifinė mainų forma.

Darbo rinkos analizei pasitelkiamos tos pačios sąvokos kaip ir materialinių prekių rinkai, tačiau „be gamybos veiksnių, darbo rinkoje svarbią vietą užima žmogiškojo faktoriaus vaidmuo, jo socialinės psichologinės, biologinės savybės, be to, pati darbinė veikla papildoma

²⁶⁰ Stancikas, E. *Darbo rinkos teorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997.

²⁶¹ Raškinis, D. Lietuvos darbo rinka: problemos ir galimi sprendimo būdai. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*. 2008. T. 2, 1.

²⁶² Šileika, A.; Andriušaitienė, D. Istorinis metodologinis darbo rinkos sampratos aspektas. *Verslas: teorija ir praktika*. Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2007. T. 8, 1.

natūriniais, socialiniais, techniniais aspektais“.²⁶³ Remiantis mokslininkų (G. J. Borjas, D. Bosworth, P. Dawkins, A. A. Nikiforovas, Th. Stromback, B. Martinkaus, D. Beržinskienės, A. Šileikos, D. Andriušaitienės) nuomone, darbo rinka yra ne tik tinkamos darbo vietos suradimas darbo ieškančiajam ir tinkamų darbuotojų parinkimas; darbo rinka apibrėžiama kaip vieta, kurioje sąveikauja darbdavys, darbuotojas ir darbo ieškantis asmuo, siekdami išspręsti darbo užmokesčio, darbo sąlygų, laiko, kvalifikacijos lygio, darbo intensyvumo, apimties, socialinių išmokų ir garantijų ir kt. problemas. Darbo rinka – sudedamoji rinkos ekonomikos dalis, kuri, be savo pagrindinės funkcijos – darbo jėgos tarp ekonominės veiklos sričių, profesijų, teritorijų, įmonių paskirstymo, – atlieka dar dvi socialines ekonomines funkcijas: paskirsto gyventojų pajamas darbo atlyginimo forma ir taip skatina darbinę veiklą, visiems formaliai sudaro vienodas galimybes pasinaudoti teise į darbą ir profesinį tobulėjimą.²⁶⁴

Analizuojant darbo rinką svarbu aptarti darbo sąvoką. Vakarų šalyse vyraujančiose ekonomikos teorijose darbas suprantamas kaip fiziniai ir protiniai žmonių sugebėjimai, kurie gali būti naudojami prekėms ir paslaugoms gaminti. Tad darbo kategorijos samprata vienu metu apima dvi būsenas: potencialią (žmogaus gebėjimą dirbti) ir funkcinę (šio gebėjimo dirbti naudojimą gamyboje).²⁶⁵ M. Damidavičius, A. Pocius²⁶⁶ darbą apibrėžia kaip žmogaus fizinių ir protinių sugebėjimų naudojimą ekonominiams gėrybėms gaminti. R. Matiušaitytė²⁶⁷ teigia, kad tinkamiausias darbo sąvokos apibrėžimas yra toks: „Darbas – tai žmonių fiziniai ir protiniai sugebėjimai, panaudojami gėrybių gamyboje siekiant ekonominių tikslų“, o B. Martinkus, D. Beržinskienė²⁶⁸ apibendrina, kad „darbas – tai žmonių veikla, išreikšta potencialiais fiziniais ir protiniais asmenų gebėjimais,

²⁶³ Martinkus, B.; Beržinskienė, D. *Lietuvos gyventojų užimtumo ekonominiai aspektai*. Kaunas: Technologija, 2005.

²⁶⁴ Navickas, V. *Europos Sąjungos rinkų ypatumai*. Kaunas: Technologija, 2004.

²⁶⁵ Šileika, A.; Andriušaitienė, D. Istorinis metodologinis darbo rinkos sampratos aspektas. *Veršlas: teorija ir praktika*. Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2007. T. 8, 1.

²⁶⁶ Damidavičius, M.; Pocius, A. *Darbo rinkos terminai ir sąvokos*. Vilnius: Agora, 1998.

²⁶⁷ Matiušaitytė, R. *Darbo rinkos probleminės grupės ir jų padėties gerinimas*. Nepublikuota daktaro disertacija. Kaunas, 2001.

²⁶⁸ Martinkus, B.; Beržinskienė, D. *Lietuvos gyventojų užimtumo ekonominiai aspektai*. Kaunas: Technologija, 2005.

naudojamais vertės kūrimo procese, ir nukreipta asmeninių ir visuomeninių poreikių patenkinimo linkme siekiant ekonominių tikslų“. Taigi apžvelgus darbo sąvokos interpretacijas tikslinga akcentuoti, kad darbo apibrėžimai nusako tris pagrindinius darbo komponentus: darbas yra fizinė ir protinė veikla; ta veikla yra kryptinga; žmogus visada siekia ekonominių tikslų. Darbinė veikla yra „būtina kaip esminė individo ekonominio egzistavimo galimybė“. ²⁶⁹ O šiuolaikinės rinkos sąlygomis „darbas yra vienas iš svarbiausių asmens pragyvenimo šaltinių“ ir „daugumai asmenų yra pagrindinė sąlyga, leidžianti patenkinti būtinuosius poreikius“. ²⁷⁰

Kaip ir kiekvienoje kitoje rinkoje, taip ir darbo rinkoje egzistuoja konkurencija. Darbo rinkoje ir darbuotojai, ir darbdaviai konkuruoja tarpusavyje. Darbuotojai stengiasi gauti darbo vietą ar daugiau atlyginamą darbą. Darbdaviai ieško darbuotojų, pasižyminčių jų darbui reikalingomis savybėmis. ²⁷¹ Konkurencija šioje rinkoje būtinai susiduria su nedarbu, kaip neišvengiamu reiškiniu rinkos sąlygomis. Nedarbo lygis svyruoja, priklausomai nuo šalies išsivystymo ir darbo rinkos socializacijos laipsnio, kuris pasireiškia reguliuojant darbo rinkos procesus. ²⁷²

Dauguma mokslininkų (B. Kaufman, D. Bosworth, P. Dawkins, Th. Stromback, R. Česynienė, R. Matiušaitytė, R. G. Ehrenberg, R. S. Smith, B. Martinkus, A. Sakalas, A. Savanevičienė, D. Beržinskienė) sutaria, kad darbo rinka pasižymi ir kai kuriomis unikaliomis ypatybėmis, kurios ją išskiria iš kitų rinkų. Apibendrintą darbo rinkos diferencinių požymių interpretaciją pateikia B. Martinkus, D. Beržinskienė ²⁷³, kurių nuomone, svarbiausi diferenciniai darbo rinkos požymiai yra: darbo veiksnio specifiškumas, darbo rinkos daugiadimensiškumas, darbo pasiūlos ir paklausos sąveikos pobūdis, informacijos ribotumas, socialinis aspektas, struktūros specifiškumas, darbo jėgos kainos nustatymas,

²⁶⁹ Martinkus, B.; Beržinskienė, D. *Lietuvos gyventojų užimtumo ekonominiai aspektai*. Kaunas: Technologija, 2005.

²⁷⁰ Simanavičienė, Ž. Socialinių įmonių plėtros sąlygos Lietuvoje. *Ekonomika ir vadyba*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2007, 12.

²⁷¹ Moore, G.; Elkin, R. *Labor and the economy*. USA, 1983.; Reynolds, L.; Masters, St.; Moser, C. *Readings in labor economics and labor relations*. USA, 1986.

²⁷² Martinkus, B.; Sakalas, A.; Savanevičienė, A. *Darbo išteklių ekonomika ir valdymas*. Kaunas: Technologija, 2003.

²⁷³ Martinkus, B.; Beržinskienė, D. *Lietuvos gyventojų užimtumo ekonominiai aspektai*. Kaunas: Technologija, 2005.

stabilumo veiksnys, heterogeniškumo principas ir rinkos segmentuotė. Visi šie ypatumai lemia tyrimų darbo rinkoje sudėtingumą ir sudaro pagrindą jų analizei. O apibendrinant šių požymių charakteristikas galima teigti, kad „esminis darbo rinkos tikslas – mažinti laiko sąnaudas, reikalingas kiekvieno kontrahento (tiek darbdavio, tiek paties darbo ieškančio asmens) darbo paieškoms darbo rinkoje ir sudarant darbo sutartį“.²⁷⁴

Darbo rinkos funkcionavimą lemia sąveika įvairių rinkos segmentų, sektorių, besiskiriančių tarpusavyje regioniniu, demografiniu, socialiniu, profesiniu, kvalifikaciniu ir kt. požymiais. Pažymėtina tai, kad darbo rinka, veikiama ekonominių, socialinių ir politinių jėgų, skaidoma į atskirus segmentus (dalines darbo rinkas), skirtingai funkcionuojančius ir savitai reaguojančius į aplinkos pokyčius.²⁷⁵ S. Jakštienė, D. Beržinskienė²⁷⁶ išskiria dešimt pagrindinių darbo rinkos segmentavimo grupių (ekonominis, socialinis, demografinis, geografinis segmentavimas, segmentavimas pagal profesinį lygį, pagal darbo vietas, psichologinis / psichografinis, vertikalusis, horizontalusis segmentavimas), suklasifikuojant darbo rinkos segmentus pagal homogeniškus požymius, akcentuojant, kad asmenys dalyvauja darbo rinkoje susitelkę tam tikrose veiklos grupėse, kurias vadiname tik toms grupėms būdingi požymiai.

Pačios darbo rinkos mechanizmo funkcionavimu galima paaiškinti skirtumus, susidarantiems skirtingose darbo rinkose. Teorinis idealios darbo rinkos modelis ignoruoja stiprų išorės sąlygų poveikį darbo rinkos struktūros dinamikai ir nurodo požymius, kuriais turi pasižymėti ideali darbo rinka (8.1 lentelė).

²⁷⁴ Martinkus, B.; Beržinskienė, D. *Lietuvos gyventojų užimtumo ekonominiai aspektai*. Kaunas: Technologija, 2005.

²⁷⁵ Martinkus, B.; Stoškus, S.; Beržinskienė, D. Changes of Employment through the Segmentation of Labour Market in the Baltic States. *Inžinerinė ekonomika – Engineering Economics*, Kaunas: Technologija, 2009, 3: 47.

²⁷⁶ Jakštienė, S.; Beržinskienė, D. Darbo rinkos segmentų klasifikavimo modelis. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. 2011, 2 (22): 48–49.

8.1 lentelė. Ideali os ir realios darbo rinkos požymiai

Darbo rinka	Požymiai
Ideali	Darbo pasiūla adekvati darbo paklausai.
	Gana trumpas laikotarpis nuo asmens pasirodymo darbo rinkoje iki darbo sutarties sudarymo.
	Visi darbuotojai ir laisvos darbo vietos palieka darbo rinką rezultatyviai, t. y. pasibaigus darbo sutarties terminui.
Realii	Darbo pasiūla paprastai neatitinka darbo paklausos darbo rinkoje.
	Įeinantys į darbo rinką darbo jėgos srautai nelygūs darbo vietų, įeinančių į darbo rinką, srautams.
	Vykstant deryboms tarp darbdavių ir darbuotojų dėl darbo užmokesčio ir darbo sąlygų, gali būti priimami sprendimai, palankūs arba darbdaviams, arba darbuotojams.
	Susidaro gana ilgas laiko tarpas nuo momento, kai asmuo (darbo vieta) patenka į darbo rinką, iki momento, kai sudaroma darbo sutartis.
	Darbo jėgos išėjimas iš darbo rinkos ne visada sutampa su darbo vietų likvidavimu, o ir pats abiejų šalių pasitraukimas ne visada yra rezultatyvus.
	Informacijos darbo rinkoje ribotumas.
Darbo rinkoje egzistuoja skirtingos darbdavių nuostatos pasirenkant ir samdant darbuotojus (diskriminacija darbo rinkoje).	

Šaltinis: sudaryta autorių pagal Martinkus, B; Beržinskienė, D. *Lietuvos gyventojų užimtumo ekonominiai aspektai*, 2005, p. 20; Beržinskienė, D.; Rudytė, D. Jaunimo padėties Baltijos šalių darbo rinkose dinamiinių pokyčių lyginamoji analizė, 2008, p. 39–40; Beržinskienė, D.; Juozaitienė, L. *Impact of Labour Market Measures on Unemployment*, 2011, p. 187.

Kaip matyti iš 8.1 lentelės, būtų idealu, jei darbo rinkoje būtų tiek darbo vietų, kiek yra norinčiųjų dirbti, o darbo sutartis sudaroma, kai laisvos darbo vietos ir asmens noras dirbti darbo rinkoje sutampa. Tačiau dėl darbo rinkos dinamiškumo, neapibrėžtumo ir skirtingos raiškos reali darbo rinka nėra ideali, egzistuoja nemažai barjerų, apsunkinančių potencialių darbuotojų galimybes integruotis į darbo rinką. Pasak B. Martinkaus, D. Beržinskienės²⁷⁷, darbo rinkos mechanizmo funkcionavimo erdvėje susiformuoja situacijos, ribojančios visiško užimtumo galimybes.

Disproporcijos, susidaranti os tarp darbo pasiūlos ir paklausos, lemia nedarbo problemas, kurioms spręsti naudojamos darbo rinkos politikos priemonės – „valstybės intervencija į darbo rinką, kuri nukreipta

²⁷⁷ Martinkus, B.; Beržinskienė, D. *Lietuvos gyventojų užimtumo ekonominiai aspektai*. Kaunas: Technologija, 2005.

į konkrečiai apibrėžtas gyventojų grupes²⁷⁸. Egzistuojančioms nedarbo problemoms spręsti naudojamos įvairios – aktyvios, pasyvios ir institucinės – darbo rinkos politikos priemonės²⁷⁹:

- santykių tarp darbdavių ir darbuotojų reguliavimas;
- minimalaus darbo užmokesčio nustatymas;
- pagalba ieškantiesiems darbo ir darbuotojų;
- nedarbo draudimo paslaugos ir kt.

Pastaruoju metu daugiausia dėmesio skiriama aktyvioms darbo rinkos politikos priemonėms. Šios politikos tikslas yra bedarbių integravimas į darbo rinką, suteikiant jiems laikinas užimtumo galimybes, padedant įgyti būtinos darbinės patirties arba išlaikyti kvalifikacinius įgūdžius ar įgyti darbo rinkoje paklausią profesiją. Aktyvios priemonės leidžia padidinti asmenų, patiriančių sunkumų darbo rinkoje, tikimybę įsidarbinti arba gauti geresnį darbo užmokestį.²⁸⁰ Mokslininkai (G. Schmid, B. Gazier, B. Funck, L. Pizzati, S. Družinina, R. Layard, S. Nickell, R. Jackman, J. Kluve, D. Card, M. Fertig, R. Adamonienė, A. Sakalas, J. Moskvina, L. Okunevičiūtė-Neveauskienė) pripažįsta, kad aktyvi darbo rinkos politika yra svarbi ir naudinga, padeda sumažinti nedarbą ir sušvelninti jo pasekmes, stabilizuoti padėtį darbo rinkoje.

Pagrindinis pasyvių darbo rinkos politikos priemonių tikslas – „palaikyti bedarbių arba ankstyvų pensininkų pajamas, negerinant jų padėties darbo rinkoje“.²⁸¹ Pasyvios darbo rinkos priemonės ar nedarbo išmokos laikinai kompensuoja nuostolius netekus darbo, o institucinės priemonės reguliuoja darbuotojų ir darbdavių darbo santykius. Nors analizuojant mokslinę literatūrą nesunku pastebėti, kad nesiginčijama dėl priemonių būtinumo užimtumui skatinti, tačiau akivaizdu, kad dažnai kyla nesutarimų diskutuojant, kokios sumos turėtų būti skiriamos to-

²⁷⁸ Moskvina, J., Okunevičiūtė-Neveauskienė, L. *Aktyvi darbo rinkos politika: teorija ir praktika*. Vilnius: Technika, 2011.

²⁷⁹ Beržinskienė, D.; Juozaitienė, L. Impact of Labour Market Measures on Unemployment. *Inžinerinė Ekonomika-Engineering Economics*. 2011, 22 (2): 188.

²⁸⁰ Okunevičiūtė-Neveauskienė, L.; Moskvina, J. Aktyvios darbo rinkos politikos priemonių socialinė nauda. *Filosofija. Sociologija*. Lietuvos mokslų akademija. 2010. T. 21, 4: 102.

²⁸¹ *Ibid.*

kioms priemonėms, ar griežtai jos turi būti reguliuojamos, kokio dydžio išmokos turėtų būti skiriamos bedarbiams, kiek laiko jas mokėti ir kt. Neatmetama galimybė, kad bedarbiai, gaunantys nedarbo socialinės paramos lengvatas, gali būti linkę sąmoningai pasinaudoti gaunamomis išmokomis iš valstybės ir atsakyti pajamų tam tikru laikotarpiu.²⁸² Todėl iš esmės galima pritarti vyraujančiai nuomonei, kad didelės nedarbo išmokos ir jų mokėjimas ilgą laiką neskatina asmenų įsidarbinti, tačiau, kita vertus, nustatyti ribas, kurios skatina neprarasti motyvacijos įsidarbinti, yra sudėtingas uždavinys, nes „yra daugybė svarbių priežasčių, kodėl visuomenė turėtų mokėti tokias pašalpas asmenims, netekusiems darbo ir pakliuvusiems į padėtį, kai tą darbą sunku rasti“.²⁸³

Gana priešaringai vertinama ir darbo rinkos politika liberalizavimo požiūriu. D. Beržinskienės²⁸⁴ nuomone, beveik visose pasaulio šalyse darbo rinka yra reguliuojama valstybės, skiriasi tik reguliavimo mastai ir priemonės. Dažnai darbo rinkos reguliavimas nepakankamai lankstus ir nepritaikytas šiandienos ekonominiams iššūkiams. Galima sutikti su nuostata, kad darbo rinkos liberalizavimas skatina kurti naujas darbo vietas, o tokie pasikeitimai naudingi ir darbdaviams, ir darbuotojams. Bet sunku teigiamai vertinti nuostatą visas darbo sutartis pakeisti terminuotomis, trumpinti atleidimo iš darbo laiką ir mažinti atleidimo kompensacijas. Pasak D. Beržinskienės, L. Juozaitienės²⁸⁵, šios nuostatos gal ir palankios darbdaviui, bet labai suvaržo darbuotojo darbo motyvacijos ir saugumo galimybes. Tačiau spartėjant gyvenimo tempui, greitai kintant ekonomikos sąlygoms būtina prisitaikyti prie naujų darbo modelių, savo profesinio statuso pokyčių, taip pat būti pasirengusiems mokytis visą gyvenimą. Kitaip tariant, darbo rinka turi tapti stabili, lanksti ir saugi.²⁸⁶

²⁸² Šakienė, H. Unemployment Regulation Policy analysis in Lithuania. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. 2009, 1 (14): 273.

²⁸³ Blanchard, O. *Makroekonomika*. Vilnius: Tyto alba, 2007.

²⁸⁴ Beržinskienė, D. Aktyvi darbo rinkos politika. *Ekonomika ir vadyba*. Tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga, 3 knyga. Kaunas: Technologija, 2001.

²⁸⁵ Beržinskienė, D.; Juozaitienė, L. Impact of Labour Market Measures on Unemployment. *Inžinerinė ekonomika-Engineering Economics*. 2011, 22 (2): 191.

²⁸⁶ Gražulis, V.; Gruževskis, B. Lietuvos darbo rinkos politikos raidos ypatumai: situacijos analizė ir raidos perspektyvos. *Viešoji politika ir administravimas*. 2008, 26: 46; Beržinskienė, D.; Juozaitienė, L. Impact of Labour Market Measures on Unemployment. *Inžinerinė ekonomika-Engineering Economics*. 2011, 22 (2): 191.

Darbo rinkos lankstumas siejamas su darbo santykių liberalizavimu ir valstybės vaidmens darbo rinkoje mažinimu. Užimtumo garantijos plėtojamos naudojant užimtumo saugumo priemones, taikant socialinio draudimo ir socialinio dialogo principus, naudojant aktyvią darbo rinkos politiką ir jos priemones, padedančias darbuotojams prisitaikyti prie pokyčių darbo rinkoje ir skatinančias profesinį mobilumą.²⁸⁷

Lankstumo ir užimtumo garantijas galima apibrėžti kaip integruotą strategiją, skirtą ir lankstumui, ir užimtumui darbo rinkoje didinti. Lankstumo garantijos susijusios su sėkmingu perėjimu iš vieno gyvenimo etapo į kitą, su geresnio darbo siekimu, galimybėmis siekti aukštesnių pareigų ir tinkamiausia talento sklaida, su lanksčiu darbo organizavimu, lengvesniu profesinių ir asmeninių pareigų derinimu. Užimtumo garantijos nėra vien tik darbo vietos išlaikymo garantijos, jos susijusios su naujų įgūdžių, kurie padėtų asmenims siekti geresnio darbo, įgijimu ir pagalbos ieškantiesiems darbo teikimu. Užimtumo garantijos apima ir bedarbio išmokas, palengvinančias pereinamąjį laikotarpį, kai asmuo ieško darbo. Galiausiai užimtumo garantijos apima visų darbuotojų, ypač žemos kvalifikacijos ir vyresnio amžiaus, galimybes mokytis.²⁸⁸

Lanksti darbo rinka leidžia sparčiau atkurti ekonominę pusiausvyrą įvykus staigiam ekonominių sąlygų pasikeitimui (ekonominiam šokui). Ji sumažina valstybinio reguliavimo poreikį siekiant makroekonominio stabilumo, daro tolygesnę ekonomikos plėtrą esant nepakankamam kitų ekonomikos savireguliacijos mechanizmų veikimui, taip pat mažina ekonominius nuostolius ir didina žmonių gerovę.²⁸⁹ Būtina pažymėti, kad „teoriškai lankstumo ir saugumo mainai suvokiami kaip situacija, kuriai esant visi turi laimėti: lankstumas pagerina įmonių veiklos rodiklius, o tai

²⁸⁷ *Darbo rinkos lankstumas ir užimtumo saugumas* [interaktyvus]. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija., 2010 [žiūrėta 2013-10-17]. <<http://www.socmin.lt/index.php?-597172533>>.

²⁸⁸ *Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui*. Siekiant bendrų lankstumo ir užimtumo garantijų principų: derinant lankstumo ir užimtumo garantijas kurti daugiau ir geresnių darbo vietų [interaktyvus] Europos Sąjungos Taryba, 2007 [žiūrėta 2013-09-06]. <<http://www.socmin.lt/index.php?-597172533>>.

²⁸⁹ Vetlov, I.; Virbickas, E. *Lietuvos darbo rinkos lankstumas* [interaktyvus]. *Pinigų studijos*, 2006, 1: 5 [žiūrėta 2009-07-09]. <http://www.lb.lt/lt/leidiniai/pinigu_studijos2006_1/vetlov.pdf>.

savo ruožtu pagreitina gamybą, atgaivina darbo rinkas ir taip sukuriama daugiau ir geresnių darbo vietų“.²⁹⁰

Apibendrinant galima teigti, kad darbo rinka pačia bendriausia ir suprantamiausia forma reiškia darbo pasiūlos ir paklausos santykius ir jų sureguliuojimą. Darbo rinka turi tam tikrų bruožų, skiriančių ją nuo kitų rinkų, yra sudėtinga pagal morfologinį turinį, funkcionuoja skirtingomis ekonominėmis sąlygomis, kurios lemia ir darbdavių, ir darbo ieškančių asmenų preferencijas įsidarbinant. Šios priežastys leidžia pagrįsti darbo rinkos neapibrėžtumą, kuris apsunkena asmenų įsidarbinimo galimybes.

8.2. Lyčių lygybės įgyvendinimo darbo rinkoje esmė

XX amžiuje buvo daug nuveikta įtvirtinant lyčių lygybės principą politikoje ir teisiniuose dokumentuose. Tačiau ilgą laiką lyčių lygybės siekis buvo suprantamas kaip moterų problema. „Iki pat aštuntojo praėjusio amžiaus dešimtmečio pradžios moterų patyrimas dažniausiai buvo interpretuojamas kaip „natūraliai“ sąlygotas ar biologiškai determinuotas, todėl neproblemiškas, nevertas mokslinio dėmesio ir politinių pastangų.“²⁹¹ Įvairios moterims skirtos politinės priemonės, tradiciniai moterų akcentuoti požiūriai į lygybę, siekiantys padėti moterims pritaikyti nusistovėjusias normas ir vertybes, gyvenimo kaitą, ilgai buvo skirti vyrų poreikiams ir interesams. Net palyginti radikalūs požiūriai, tokie kaip pozityvioji diskriminacija, pirmiausia susitelkė į kliūtis, trukdančias moterų galimybės; jie stokojo visapusiškos „lyčių organizacijos“ analizės.²⁹²

Vis dėlto feministinio judėjimo atgimimas XX a. pabaigoje pakeitė lyties ir lyčių lygybės sampratą. Palaipsniui moterys vaduojasi iš diskriminacijos, lemiančios skirtingas vyrų ir moterų galimybes darbo, išteklių, valdžios ir kasdienio gyvenimo srityse, gniaužtų.

²⁹⁰ Moskva, J.; Skučienė, D. Saugumas lanksčioje darbo rinkoje. *Socialinis darbas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, 8 (2): 26.

²⁹¹ Reingardienė, J. *Lyčių lygybės strategija ir užimtumo politika Europos Sąjungoje* [interaktyvus]. Lygių galimybių plėtros centras, 2004 [žiūrėta 2010.05-12]. <<http://www.gap.lt>>.

²⁹² Bretherton, Ch. Gender mainstreaming and EU enlargement: swimming against the tide? *Journal of European Public Policy* [interaktyvus]. 2001. Vol. 8, 1: 61 [žiūrėta 2009-05-12]. <<http://www.tandf.co.uk/journals>>.

Pripažinta, kad lygybė *de jure* savaime nereiškia lygybės *de facto*. Svarbu suprasti, kad moterų ir vyrų gyvenimo sąlygos yra labai skirtingos – visų pirma dėl moterų reprodukcinės funkcijos. Pagrindinis dalykas yra ne tų skirtumų egzistavimas, bet tai, kad šie skirtumai neturėtų neišvengiamai veikti moterų ir vyrų gyvenimo sąlygų, neturėtų turėti diskriminuojamojo poveikio, bet skatintų lygų dalyvavimą ekonomikoje, politikoje ir visuomeniniame gyvenime. Lyčių lygybė – ne tapatybės sinonimas, priimant vyrų gyvenimo būdą ir sąlygas kaip gyvenimo normą.²⁹³

Europos Sąjungoje vyrų ir moterų lygybė pripažįstama kaip svarbus demokratijos principas ir pagarba žmonijai. Lyčių lygybės samprata apima kelis pagrindinius tarpusavyje glaudžiai susijusius aspektus²⁹⁴:

- vienodas moterų ir vyrų galimybes būti ekonomiškai nepriklausomiems;
- vienodą atstovavimą priimant politinius ir ekonominius sprendimus;
- vienodą pasidalijimą buities našta ir vaikų priežiūra;
- visų smurto formų prieš moteris panaikinimą;
- lyčių stereotipų pašalinimą.

Politiniu lygmeniu reikėtų skirti keletą pozityvių XX a. pabaigos lyčių lygybės sampratos kaitos tendencijų²⁹⁵:

- Pirmoji iš jų susijusi su 1995 m. Pekine vykusia Jungtinių Tautų ketvirtąja pasauline moterų konferencija, kurioje daug dėmesio buvo skirta lyčių lygybės programoms įvertinti. Buvo pripažinta, kad ankstesnė strategija ir jos metodai, siekiant moterų ir vyrų lygybės, nebuvo veiksmingi, be to, ir pati lyčių lygybės, kaip moterų ir vyrų vienodų galimybių, samprata yra ydinga. Vienas iš svarbiausių šios konferencijos rezultatų – naujos lyčių lygybės sampratos ir metodologijos apibrėžtis, kuri nuo to laiko vadinama lyčių aspekto integravimo strategija.

²⁹³ Rakauskienė, O. G.; Lisauskaitė, V. Lyčių lygių galimybių modelis Švedijos ekonomikoje: gairės Lietuvai. *Viešoji politika ir administravimas*. 2005, 12: 48.

²⁹⁴ *Užimtumas, socialiniai reikalai ir lygios galimybės* [interktyvus]. Europos Komisija, 2009 [žiūrėta 2009-11-30]. <<http://ec.europa.eu/social/>>.

²⁹⁵ Reingardienė, J. Europos lyčių lygybės strategija: kintančios lyčių politikos privalumai ir grėsmės. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2004, 3: 14–15.

- Antrasis pasiekimas susijęs su 1997 m. Europos Bendrijos Amsterdamo sutartimi ir jos 13 straipsnyje numatytais Ministrų Tarybos įgaliojimais imtis „atitinkamų veiksmų“ kovojant su diskriminacija dėl lyties, rasės ar etninės kilmės, religijos ar tikėjimo, negalios, amžiaus ar seksualinės orientacijos. Šis straipsnis praplėtė Europos Komisijos įgaliojimus, jos kompetencijos ir politinės intervencijos ribas lyčių lygybės srityje. Dabar moterys gali tikėtis ne tik vienodo užmokesčio už vienodos vertės darbą, bet ir apskritai vienodų galimybių darbo santykių srityje.

Vyrų ir moterų lygiateisiškumo klausimas išdėstytas Europos Bendrijos ir Europos Sąjungos sutartyse, daugelyje juridinių dokumentų, norminių teisės aktų ir direktyvų. ES teisinė bazė yra ta priemonė, kuri padeda užtikrinti ir įgyvendinti lyčių lygybę ES valstybėse narėse.²⁹⁶

Lietuvoje pasiekta pažangos, įtvirtinant moterų ir vyrų lygias galimybes, pirmiausia išplėtotą teisinę bazę ir sukurta valstybės politikos įgyvendinimo sistema. 1998 m. priimtas Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas, kuriame reglamentuojama, kad diskriminacija draudžiama valdžios ir valdymo institucijose, švietimo įstaigose, mokslo ir studijų institucijose, darbo rinkoje bei prekių tiekimo ir paslaugų teikimo srityse. Priėmus šį įstatymą, įsteigta Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, kuri vėliau, įsigaliojus Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymui, buvo pavadinta Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba (LGKT).

Svarbiausiu lygias galimybes ir nediskriminavimą užtikrinančiu įstatymu nacionalinėje teisėje, L. Okunevičiūtės-Neveauskienės²⁹⁷ nuomone, laikomas 2003 m. lapkričio 18 d. priimtas Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas. Šiame įstatyme nurodyta, kad draudžiama įvairi tiesioginė ir netiesioginė diskriminacija dėl amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, rasės, etninės priklausomybės, religijos, įsitikinimų (Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas, 2003). 2005 m. įsigaliojusio Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymo taikymo sritis yra

²⁹⁶ Dromantienė, L. *Socialinės Europos kūrimas*. Vilnius, 2008.

²⁹⁷ Okunevičiūtė-Neveauskienė, L. Diskriminacijos apraiškos: aktuali būklė bei tendencijos antidiskriminacijos srityje Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*. 2011, T. 22, 2: 124.

gana plati: darbo santykiai, prekių tiekimas ir paslaugų teikimas, taip pat švietimo, valstybės ir savivaldybių institucijų veikla. Įstatymas apima ne tik Rasių lygybės (2000/43/EB) ir Užimtumo pagrindų (2000/78/EB) direktyvas, tačiau yra pritaikytas nacionalinei teisei ir taikomas plačiau nei minėtos direktyvos.²⁹⁸

Lietuvoje 2005 m. buvo patvirtinta jau antroji Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2005–2009 metų programa, o 2010 m. gegužės 4 d. priimtas nutarimas dėl „Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių 2010–2014 metų programos“ patvirtinimo. Šioje programoje įvardijami ir tokie uždaviniai užimtumo srityje, kaip gerinti sąlygas moterims ir vyrams, derinti šeimos ir darbo įsipareigojimus, skatinti šeimai palankių darboviečių plėtrą, moterų ir vyrų dialogą, pagarba ir supratimu grįstus tarpusavio santykius bei siekti mažesnio moterų ir vyrų atlyginimų skirtumo, skatinant vienodą požiūrį į moteris ir vyrus darbo rinkoje, vienodą pripažinimą ir vertinimą, mažinant darbo rinkos sektorinę ir profesinę segregaciją pagal lytį.

Nuo pat įkūrimo pradžios Europos Sąjunga skyrė dėmesį užimtumo ir socialinės apsaugos sričiai, taip pat lyčių lygių galimybių principams įgyvendinti šiose srityse. Tačiau, pasak I. Gečienės (2008)²⁹⁹, iki XX a. pabaigos lyčių lygybės užimtumo srityje principas buvo labiau nukreiptas į galimybes garantuoti vienodą užmokestį už tą patį darbą (1957 m. Romos sutarties 119 straipsnis).

Bendruosius Europos Sąjungos užimtumo politikos tikslus išreiškia Europos užimtumo strategija (EUS). 1997 m. pasirašius Amsterdamo sutartį, užimtumas pagaliau tapo tikru „Bendrijos interesu“. 1997 m. buvo priimta Europos užimtumo strategija, pagal kurią valstybės narės koordinuoja savo veiksmus šioje srityje.³⁰⁰

EUS yra vienas pagrindinių Lisabonos strategijos komponentų. Pagrindinės EUS lygių galimybių politikos gairės:

²⁹⁸ Okunevičiūtė-Neveauskienė, L. Diskriminacijos apraiškos: aktuali būklė bei tendencijos antidiskriminacijos srityje Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*. 2011, T. 22, 2: 124.

²⁹⁹ Gečienė, I. *Lyčių vaidmenų stereotipai užimtumo srityje*. Vilnius: Vilniaus universiteto Lyčių studijų centras, 2008.

³⁰⁰ *Užimtumas, socialiniai reikalai ir lygios galimybės* [interktyvus]. Europos Komisija, 2009 [žiūrėta 2009-11-30]. <http://ec.europa.eu/social/>.

- lyčių skirtumų įveikimas;
- šeimos gyvenimo ir darbo suderinimas;
- (re)integracijos į darbo rinką palengvinimas;
- parama įvairių socialinės atskirties grupių integracijai į darbo rinką.

Mokslininkai³⁰¹ teigia, kad lyčių lygybės klausimai užimtumo politikoje yra visiems gerai suprantami. Vienas iš impulsų gerinti lyčių lygybės principo įgyvendinimą yra 2000 m. Europos Sąjungos Lisabonos strategija ir jos atnaujinimas 2005 metais. Šioje strategijoje pabrėžiamas lyčių lygybės principo taikymas visose strategijoje minimose politikos srityse, tarp jų ir užimtumo.³⁰² Ir nors ES daug daroma moterų ir vyrų lygių galimybių srityje, vis dar išlieka daug svarbių problemų, tokių kaip moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumai, moterų galimybės dalyvauti darbo rinkoje, šeimyninio ir profesinio gyvenimo derinimas ir kt.³⁰³

Lyčių lygybės užtikrinimas šiandien yra vienas svarbiausių principų, kuriais vadovaujasi kiekviena demokratinė valstybė. Lyčių lygybės principo įgyvendinimas įvairiose šalyse susiduria su vis kitais ideologiniais, instituciniais, politiniais ir teisiniais veiksniais. Lyčių lygybė vienoje srityje neįmanoma neįgyvendinus jos kitose. Esminis ES lygių galimybių politikos „tikslas – siekis užtikrinti moterims ir vyrams vienodas teises, pareigas, galimybes, kurioms įgyvendinti būtini tam tikri pokyčiai visuomenės gyvenime“.³⁰⁴

Lyčių lygybės įgyvendinimas yra socialinio teisingumo nuostata, būtina lygiateisiškumo ir stabilaus žmogaus vystymosi sąlyga. Lyčių lygybės nuostatos yra įteisintos ES teisėje, o vienas iš įdiegimo būdų – lyčių

³⁰¹ Rubery, J.; Figueiredo, H.; Smith, M.; Grimshaw, D.; Fagan, C. The ups and downs of European gender equality policy. *Industrial Relations Journal Studies*. 2004, 35 (6); Rubery, J.; Grimshaw, D.; Figueiredo, H. How to close the gender pay gap in Europe: towards the gender mainstreaming of pay policy. *Industrial Relations Journal Studies*. 2005, 36 (3).

³⁰² Gečienė, I. *Lyčių vaidmenų stereotipai užimtumo srityje*. Vilnius: Vilniaus universiteto Lyčių studijų centras, 2008.

³⁰³ Bendrosios užimtumo ataskaitos projektas. Metinė augimo apžvalga (2013 m.). Komisijos komunikatas. COM (2012) 750 final. Europos Komisija, 2012.

³⁰⁴ Dromantienė, L. *Socialinės Europos kūrimas*. Vilnius, 2008.

aspekto integravimo strategija (angl. *Gender Mainstreaming*).³⁰⁵ Kaip teigia O. G. Rakauskienė, E. Krinickienė³⁰⁶, lyčių aspekto integravimas reiškia, kad lyčių komponentė turi būti įtraukta į visas politikos sritis. Europos Bendrijos sutarties 2.3. punktas įpareigoja Europos Bendriją ir jos valstybes nares siekti panaikinti nelygybę ir skatinti moterų ir vyrų lygybę visose savo veiklos srityse.³⁰⁷

Lyčių aspekto integravimo strategija yra palyginti naujas požiūris į lyčių lygybę, kuris reiškia lygų moterų ir vyrų ir jų esamų skirtumų vertinimą.³⁰⁸ Lyčių aspekto integravimo strategija yra novatoriška strategija, o jos globalus paplitimas – ypatingas. Šios strategijos tikslas yra leisti valstybei vykdyti jautrią lyčių politiką ir pertvarkyti lyčių santykius.³⁰⁹ Šio požiūrio pradinis taškas yra skirtumų tarp vyrų ir moterų pripažinimas. Tai patvirtina, kad egzistuojančios struktūros nėra neutralios lyčių atžvilgiu. Lyčių aspekto integravimo strategija reiškia, kad lygios galimybės moterims ir vyrams negali būti pasiekiamos tik dėl vykdomos lygių galimybių politikos. Reikalingas susistemintas bendras požiūris.

Ir „lytis“, ir „lyčių aspektas“ yra konceptualūs terminai, kurie sukėlė daugiau painiavos, nesusipratimo ir klausimų negu bet kokie kiti terminai, vartoti Europos Sąjungos lygybės politikoje. Interpretuojamų reikšmių diapazonas apėmė specifinius veiksmus, nukreiptus į moteris.

Lyčių aspektas buvo neabejotinai reikšmingas kuriant naują valstybių narių ne tik lygių galimybių srities, bet visos vykdomos veiklos teisinę bazę. Tai iškėlė reikalavimą visoms institucijoms įdiegti lygių galimybių strategiją. Lyčių aspektas, L. Dromantienės³¹⁰ nuomone, yra visos lyčių lygių galimybių politikos esmė.

³⁰⁵ Šidlauskienė, V.; Eitutytė, D. Lyčių lygybės strategijos diegimo įvertinimas Europos bendrijos profesinio ir tęstinio mokymo institucijose. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*. 2004, 3: 88.

³⁰⁶ Rakauskienė, O. G.; Krinickienė, E. Lyčiai jautraus biudžeto koncepcija ir jo formavimo prielaidos Lietuvoje. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 1(1): 226.

³⁰⁷ Rakauskienė, O. G.; Krinickienė, E. Lyčiai jautraus biudžeto koncepcija ir jo formavimo prielaidos Lietuvoje. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 1(1): 226.

³⁰⁸ Hafner-Burton, E.; Pollack, M. A. Mainstreaming Gender in Global Governance. *European Journal of International Relations*. 2002, 8 (3): 341–342.

³⁰⁹ Woodward, A. E. European Gender Mainstreaming: Promises and Pitfalls of Transformative Policy. *Review of Policy Research*. 2003, 20 (1): 66.

³¹⁰ Dromantienė, L. *Socialinės Europos kūrimas*. Vilnius, 2008.

Lyčių aspekto integravimo strategija yra asmenų, susijusių su politika, politinių procesų organizavimas ir perorganizavimas, vystymas ir įvertinimas siekiant visais lygmenimis ir etapais lyčių lygybės perspektyvą įtraukti į visas politikos sritis.³¹¹ J. Rimkutė ir kt.³¹² lyčių aspekto integravimo strategiją apibrėžia kaip „į aktyvius veiksmus orientuotą planavimo procesą, siekiant užtikrinti vienodas moterų ir vyrų galimybes kontroliuoti materialinius visuomenės išteklius bei vienodai dalyvauti priimant sprendimus visose visuomenės gyvenimo sferose“.

Šiuo nauju požiūriu siekiama iš esmės pakeisti vyriškosios perspektyvos dominavimą visuomenėje, išgalėjusius mąstymo būdus. Ši strategija priešinga ketinimams padėti moterims prisitaikyti vyriškose institucijose ir kultūrose. „Tai moterų ir vyrų skirtumus pabrėžianti strategija, kai dėmesys sutelkiamas į visuomenės sistemas ir struktūras, moterų ir vyrų santykius bei jų individualius poreikius.“³¹³

Dažniausiai lyčių aspekto raidą įprasta dalyti į tris etapus, vadinamus pirmąja, antrąja ir trečiąja feminizmo bangomis. Pirmoji feminizmo banga agitavo už moterų teisę balsuoti šimtmečio pabaigoje. Šis laikotarpis akcentavo liberalius lygių teisių principus ir vienodą atsakomybę pagal įstatymus. Antrosios feminizmo bangos reikalavimai pasireiškė pozityviais veiksmais ir išskirtiniu dėmesiu moterims. Trečioji feminizmo banga atkreipė dėmesį į lyčių aspektą, kuris pripažįsta skirtingus moterų ir vyrų poreikius, taip pat poreikį išplėsti paslaugų teikėjų atsakomybę siekiant lygybės ir įtraukiant vyrus į socialinių pokyčių procesą.³¹⁴

Kaip teigia Ch. Booth, C. Bennet³¹⁵, įmanoma pripažinti, kad lyčių aspekto integravimo strategijai priklauso trys svarbūs dalykai: vienodo ver-

³¹¹ Rubery, J. Gender mainstreaming and gender equality in the EU: the impact of the EU employment strategy. *Industrial Relations Journal Studies*. 2002, 33 (5): 501; Stratigaki, M. Gender Mainstreaming vs Positive Action: An Ongoing Conflict in EU Gender Equality Policy. *European Journal of Women's Studies*. 2005, 12 (2): 167; Lombardo, E.; Meier P. Gender Mainstreaming in the EU: Incorporating a Feminist Reading. *European Journal of Women's Studies*. 2006, 13 (2): 152.

³¹² Rimkutė, J.; Vološčiuok, I. *Įvadas į žmogaus socialinę raidą. Žmogaus socialinė raida*. Vilnius: Homo Liber, 2001.

³¹³ Gudliauskaitė J. Lyčių aspekto integravimas socialiniame darbe. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*. 2008, 1 (1): 24.

³¹⁴ Booth, Ch.; Bennet, C. Gender Mainstreaming in the European Union: Towards a New Conception and Practice of Equal Opportunities? *European Journal of Women's Studies*. 2002, 9 (4): 433.

³¹⁵ *Ibid.*

tinimo / požiūrio perspektyva, moterų perspektyva ir lyčių perspektyva. Vienodo (lygaus) vertinimo / požiūrio perspektyva apima veiksmus, kurie garantuoja moterims tas pačias teises ir tas pačias galimybes kaip ir vyrams visuomenėje. Galimybė tai padaryti – įstatymai ir kitos (privalomos) teisinės priemonės. Moterų perspektyva įtraukia / skatina iniciatyvas, kurios pripažįsta moteris kaip socialiai nuskriaustą grupę visuomenėje, kuri nusipelno ir reikalauja tam tikro elgesio ir specialistų pagalbos tam, kad būtų užmiršti (panaikinti) ankstesni įsigalėjusios diskriminacijos išgyvenimai. Galiausiai lyčių perspektyva skatina veiksmus, kuriais siekiama pakeisti visuomenėje žmonių atsakomybės pasiskirstymą. Taip pripažįstami skirtumai tarp moterų ir tarp vyrų. Lyčių perspektyva įgyvendinama per naujas lyčių problemoms jautrios politikos priemones. Vienodo (lygaus) vertinimo / požiūrio perspektyva, moterų perspektyva ir lyčių perspektyva yra tarpusavyje susijusios.

Lyčių aspekto integravimo strategiją galima laikyti novacija. Ji žymi „minties ir veiksmo paradigmos kaitą, lyginant ją su ankstesnėmis politinėmis gairėmis, siekiančiomis lyčių lygybės“.³¹⁶ Tačiau lyčių aspekto strategijos įgyvendinimas yra ilgas ir sudėtingas procesas, be to, įgyvendinant šią strategiją susiduriama su daugeliu sunkumų. Pagrindinės problemos ir galimi jų sprendimo būdai, kurias nurodo O. G. Rakauskienė ir V. Lisauskaitė³¹⁷, pateiktos 8.1 pav.

Kaip matyti 8.1 pav., viena iš lyčių aspekto integravimo strategijos įgyvendinimo problemų – jos koncepcijos suvokimas. Nedera pamiršti, kad jei ši strategija kartais ir gali būti traktuojama kaip nauja strategija, nereikia atsisakyti tradicinių, buvusių priemonių lyčių lygybės klausimams spręsti. Tačiau šiuo atveju lyčių lygybė reiškia, kad „abi lytys privalo turėti vienodus įgaliojimus ir vienodai dalyvauti visose viešojo ir privataus gyvenimo srityse“.³¹⁸ Lyčių aspekto integravimo strategija reiškia ne vien lygių galimybių užtikrinimą.³¹⁹ O apibendrinant galima teigti, kad lyčių aspekto integravimo strategijos atspirties taškas yra „poreikis pakirsti

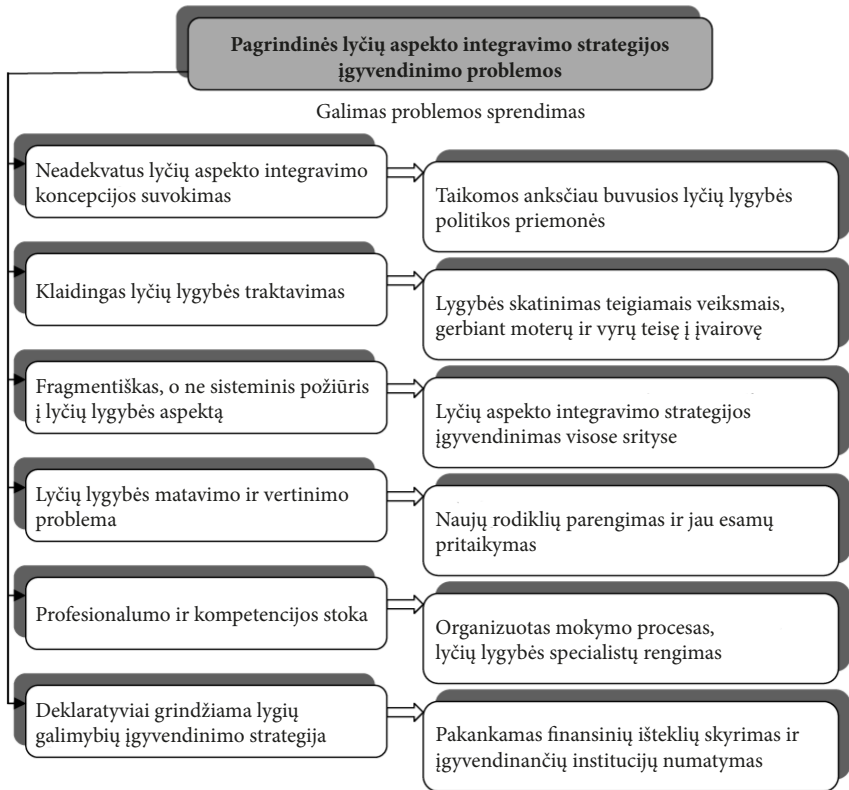
³¹⁶ Reingardienė, J. Europos lyčių lygybės strategija: kintančios lyčių politikos privalumai ir grėsmės. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*. 2004, 3: 14–15.

³¹⁷ Rakauskienė, O. G., Lisauskaitė, V. Lyčių lygių galimybių modelis Švedijos ekonomikoje: gairės Lietuvai. *Viešojo politika ir administravimas*, 2005, 12: 48–49.

³¹⁸ *Ibid.*

³¹⁹ Woodward, A. E. Too late for gender mainstreaming? Taking stock in Brussels. *Journal of European Social Policy*. 2008, 18 (3): 289–290.

struktūrinės lyčių nelygybės šaknis ir įvairiais lygmenimis integruoti lygių galimybių mąstymą į politinius procesus³²⁰. Pasak G. Rakauskienės ir V. Lisauskaitės³²¹, lyčių aspekto integravimo strategija yra valstybės politika per moterų ir vyrų lygių galimybių įgyvendinimo prizmę, tai lyčių aspekto integravimas į valstybės socialinę ekonominę politiką.

Šaltinis: sukurta autorių pagal Rakauskienė, O. G.; Lisauskaitė, V. Lyčių lygių galimybių modelis Švedijos ekonomikoje: gairės Lietuvai. *Viešoji politika ir administravimas*. 2005, 12: 48–49.

8.1 pav. Lyčių aspekto integravimo strategijos įgyvendinimo problemos

³²⁰ Gečienė, I. *Lyčių vaidmenų stereotipai užimtumo srityje*. Vilnius: Vilniaus universiteto Lyčių studijų centras, 2008.

³²¹ Rakauskienė, O. G.; Lisauskaitė, V. Lyčių lygių galimybių modelis Švedijos ekonomikoje: gairės Lietuvai. *Viešoji politika ir administravimas*, 2005, 12: 48–49.

Reikia pažymėti, kad pastarųjų metų ekonominė ir demografinė situacija, kai lyčių lygybės klausimas vis aktyviau ėmė daryti įtaką valstybių ekonominei politikai ir socialiniams santykiams, paskatino ypač aktyvų domėjimąsi šiais klausimais. Lyčių analizės metodai vis labiau skverbiasi ir užima tinkamą vietą kuriant valstybės makroekonominę politiką. Galima teigti, kad naujausias šiuolaikinis požiūris pasaulyje formuojant valstybės ekonominę politiką remiasi lyčių analizės taikymu. „Atsirado ir nauja ekonomikos mokslo sritis – lyčių ekonomika ir atitinkamos jos sudėtinės dalys.“³²²

Yra išskiriamos šios lyčių ekonomikos koncepcijos: lyčių vaidmenų koncepcija, trejopo moterų vaidmens modelis, socialinių santykių koncepcija ir feministinė ekonomika.³²³ Pagrindinės prielaidos, lėmusios lyčių ekonomikos atsiradimą, pateiktos 8.2 lentelėje.

Kaip matyti iš 8.2 lentelės, šie požiūriai „skiriasi įvairiu genderinių problemų suvokimu, institucinės analizės, genderinių santykių įtakos ekonomikai vertinimu, taip pat skirtinga ekonomikos plėtros esminių problemų interpretacija ir siūlomais pokyčiais“.³²⁴

Apibendrinant galima teigti, kad vienas iš svarbiausių kiekvienos šiuolaikinės visuomenės tikslų, užtikrinančių jos pažangią ir efektyvią ekonominę, socialinę ir kultūrinę evoliuciją, yra garantuoti visų visuomenės narių lygiateisiškumą. Lygybė tarp moterų ir vyrų yra ne tik žmogaus prigimtinių teisių dalis, bet ir darnios visuomenės plėtros prielaida ir vystymosi rodiklis. Lyčių lygybė šiandien suprantama kaip vienas pagrindinių demokratijos ir pagarbos žmogaus teisėms principų. Moterų ir vyrų lygių galimybių politika yra sisteminis požiūris, atkreipiantis dėmesį į moterų ir vyrų padėtį, prioritetus ir poreikius visose srityse, siekiant skatinti moterų ir vyrų lygiomis galimybėmis pagrįstas veiklas.

³²² Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.

³²³ *Ibid.*

³²⁴ Rakauskienė, O. G. Makroekonominė politika: genderinis požiūris. *Viešojo politika ir administravimas*. 2002, 3: 12–16.

8.2 lentelė. Lyčių ekonomikos koncepcijos ir jų esmė

Lyčių ekonomikos koncepcijos	Koncepcijos esmė
Lyčių vaidmenų koncepcija	<p>Dėmesys sutelkiamas į šias problemų grupes: Prieinamumo prie išteklių, jų panaudojimo ir kontrolės problema. Dalyvavimo gamybos procese ir reprodukcijos proceso skatinimo bei kliūčių problemos. Pareigų pasiskirstymo namų ūkio veikloje problema. Ši koncepcija apsiriboja namų ūkių genderine analize labiau neišplečiant rinkos, įmonių ir firmų veiklos, taip pat valstybės politikos kryptimi. Jos esmė tampa idėja, kad moterys – tai vienalytė, homogeninė, nesikeičianti grupė. Genderinė hierarchija rasiniu, klases ir kitais principais atsiduria už analizės lauko ribų.</p>
Genderinio planavimo koncepcija	<p>Išskiriamas trejopas moterų vaidmuo: gamyboje, reprodukcijos procese ir vietos bendruomenių savivaldoje atskleidžiant, kaip susikuria ir atsinaujina genderinė nelygybė. Pirmasis ir pagrindinis šios metodologijos akcentas – trejopo moterų vaidmens analizė. Antra svarbi grupė – praktinių ir strateginių genderinių poreikių išskyrimas. Trečioji komponentė – genderiniu aspektu siūlomų politinių požiūrių susistemėjimas: socialinė parama, lygybė, skurdas, efektyvumas, moterų galimybių išplėtimas. Tačiau genderinio planavimo koncepcija, pabrėžiant vaidmenų santykių, yra nevisiškai adekvatus genderinių santykių analizės instrumentas. Trejopo vaidmens schema neapima visapusiško moters dalyvavimo ekonominiame gyvenime, kuris nesibaigia tik namų ūkiu (nors ir plačiau traktuojamu negu pirmojoje koncepcijoje), o pereina į institucinį kontekstą – rinką, valstybę ir t. t.</p>
Socialinių santykių koncepcija	<p>Grindžiama socialinių santykių analize. Socialinių santykių koncepcijoje, kaip ir genderinių vaidmenų koncepcijoje, analizuojant genderinius santykius, akcentuojama vaidmenų ir atsakomybės sričių diferenciacija, taip pat genderiniai prieinamumo prie išteklių, jų panaudojimo ir kontrolės skirtumai. Tačiau kai kurios svarbios šių koncepcijų nuostatos skiriasi (pvz., genderinių vaidmenų koncepcijoje darbo pasidalijimas vertinamas kaip socialinės diferenciacijos rūšis, o socialinių santykių koncepcijoje darbo pasidalijimas traktuojamas kaip mainų santykiai tarp vyro ir moters). Socialinių santykių koncepcija analizuoja gamybinius santykius namų ūkyje, rinkos institutuose, valstybėje ir savivaldybėse. Tokia analizė rodo, kaip socialinės sąveikos procese susidaro genderinė nelygybė.</p>

Lyčių ekonomikos koncepcijos	Koncepcijos esmė
„Profeministinių“ ekonomistų sukurti modeliai, siejantys vadinaimosios neoklasikinės mokyklos ir ekonominės teorijos feministinės kritikos šalininkus	<p>Feministinė ekonomika siekia parodyti, kad gendrinės asimetrijos ir iškraipymų padariniai pasireiškia ne tik mikrolygmeniu, bet apima ir visą makroekonomikos sferą. Ji tiria gamybą ir reprodukciją gendrinės hierarchijos aspektu. Išryškėja dvi kryptys:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Neoklasikinė feministinė ekonomika. Analizuoja, kokią įtaką daro gendrinė asimetrija įgyvendinant struktūrines programas pvz., neadekvačiai paskirstant išteklius tarp eksportui orientuoto ir vidaus rinkos sektorių, taip pat moterims nelygiateisiškai dalyvaujant produkcijos, skirtos eksportui, gamyboje ir užsienio prekybos srityje. • Feministinė kritiškoji ekonomika įrodinėja, kad moters vaidmuo socialinės reprodukcijos srityje nėra natūralus, savaime suprantamas, o yra valdžios santykių funkcinė pasekmė. Ji tiria santykį tarp ekonominių ir žmogiškųjų išteklių ir teigia, kad būtina tikslinti ekonomikos efektyvumo sąvoką, atsižvelgiant į nemokamų moterų darbo išteklių panaudojimą socialinės reprodukcijos ir žmogiškųjų išteklių išnaudojimo srityse.

Šaltinis: sudaryta autorių pagal Rakauskienė, O. G. Makroekonominė politika: gendrinis požiūris. *Viešoji politika ir administravimas*. 2002, 3: 12–16; Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006. p. 617–627.

8.3. Lyčių dalyvavimą darbo rinkoje lemiantys veiksniai

Skirtingais gyvenimo etapais moterų ir vyrų galimybės dalyvauti darbo rinkoje yra įvairios ir priklauso nuo amžiaus, išsilavinimo, gyvenimo būdo, sveikatos būklės ir t. t. Moterys ir vyrai, įveikiantys pirmuosius sunkumus darbinės veiklos link, įgyjantys patirties, sėkmingai (arba ne) įsitvirtinantys darbo rinkoje, kopiantys (arba ne) karjeros laiptais, susiduria su daugeliu problemų. Ir nors vienas iš svarbiausių šiuolaikinės visuomenės tikslų, užtikrinančių jos pažangią socialinę, kultūrinę ir ekonominę evoliuciją, yra garantuoti visų visuomenės narių lygiateisiškumą, moterų ir vyrų galimybės dalyvauti darbo rinkoje yra nevienodos.

Viena iš prielaidų, lemianti nevienodas galimybes darbo rinkoje, siejama su diskriminacijos apraiškėmis. Diskriminavimo sąvoka kilusi iš lotynų kalbos „discriminatio“, tai reiškia „skyrimas“, „atskyrimas“.³²⁵

³²⁵ Petrovas, F. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Mintis, 1969.

Lietuvių kalbos žodyne³²⁶ diskriminacija apibrėžiama kaip „apribojimas kieno nors teisių, atėmimas lygiateisiškumo“. Teisinėje literatūroje³²⁷ diskriminacija apibrėžiama kaip valinis žmogaus teisių varžymas arba atleidimas nuo būtinų pagal įstatymą pareigų; kaip asmens teisių varžymas arba atitinkamų privilegijų teikimas, atsižvelgiant į tam tikrus požymius, pavyzdžiui, lytį, tautybę, amžių. Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatyme (priimtas 1998 m. gruodžio 1 d., įsigaliojo 1999 m. balandžio 1 d.) diskriminacija apibūdinama kaip tiesioginė ar netiesioginė diskriminacija, seksualinis priekabiavimas, priekabiavimas, nurodymas tiesiogiai ar netiesiogiai diskriminuoti asmenis dėl lyties (Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas, 1998).

Diskriminacija darbo rinkoje, mokslininkų (D. Bosworth, P. Dawkins, Th. Stromback, R. Matiušaitytė, S. Roščyn, T. O. Razumova, B. Martinkaus, D. Beržinskienė, J. P. Jacobsen, S. Mikulionienė, F. D. Blau, M. A. Ferber, A. E. Winkler) nuomone, egzistuoja, kai du vienodai kvalifikuoti asmenys yra vertinami skirtingai dėl lyties, amžiaus, rasės, negalios ir kt.; kai tokius pat sugebėjimus turintys darbuotojai įvertinami remiantis charakteristikomis, kurios neturi tiesioginės įtakos asmens produktyvumui. Kitaip tariant, diskriminacija darbo rinkoje – tai nelygių sąlygų sudarymas atskiriems asmenims ar jų grupėms, lemiantis prielaidas integraciniams trukdžiams darbo rinkoje susidaryti. Nors šiuo terminu galima apibūdinti ir negatyvią elgseną asmens atžvilgiu, ir pozityvią, dažniausiai jis vartojamas neigiama prasme.

Pastaruoju metu plačiai analizuojama diskriminacija darbo rinkoje egzistuojančiuose santykiuose – diskriminacija dėl lyties arba seksizmas, diskriminacija dėl amžiaus, tautybės ir kt. Pasak P. Žukausko, J. Veinhardt³²⁸, tokia diskriminacija susijusi su priėmimu į darbą arba atleidimu, darbuotojo karjera organizacijoje ar atlygiu už darbą. Nors minėti autoriai teigia, kad „diskriminacija darbo santykiuose yra pakan-

³²⁶ Naktinienė, G.; Paulauskas, J.; Petrokienė, R.; Vitkauskas, V.; Zabarskaitė, J. *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002) [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 [žiūrėta 2010-12-15]. <<http://www.lkz.lt>>.

³²⁷ Docka, P. Europos Sąjungos vidaus rinkos sukūrimas ir atvirkštinė diskriminacija. *Justitia*. 2003, 5 (47).

³²⁸ Žukauskas, P.; Vveinhardt, J. Diskriminacija kaip darbuotojų tarpusavio santykių disfunkcija. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*. 2008, 3 (14): 173.

kamai nesunkiai identifikuojama, nes visada galima palyginti kelių panašios kompetencijos, tačiau skirtingų lyčių, tautybių ir pan. darbuotojų įvertinimus ir jiems suteikiamas galimybes³²⁹, tokiai nuomonei galima paprieštarauti: diskriminacinio elgesio apraiškas sunku identifikuoti jau vien todėl, kad visada egzistuoja nepakankamo įvertinimo ir pervertinimo rizika. Be to, žmonių tarpusavio santykiai yra sudėtingi ir problemiški ir dėl to dažnai vertinami subjektyviai.

L. Vengalė, I. Mackevičiūtė³³⁰ pažymi, kad moterys diskriminavimą dažniausiai patiria darbo santykių srityje. Joms nėra sudaroma lygių galimybių su vyrais įsidarbinant, kylant karjeros laiptais, keliant kvalifikaciją, mokant darbo užmokestį už tokį pat darbą, kurį dirba vyrai. V. Kanopienė³³¹ teigia, kad „tradiciniu požiūriu į moterų ir vyrų vaidmenis šeimoje ir visuomenėje grindžiama darbdavių elgsena tebėra labai svarbus veiksnys, kontroliuojantis Lietuvos moterų dalyvavimą mokamo darbo sferoje“.³³² Todėl, apibendrinant mokslininkų mintis, tikslinga formuluoti lyčių dalyvavimo darbo rinkoje sąvoką, kuri apima moterų ir vyrų galimybes dalyvauti darbo rinkoje ir išreiškia moterų ir vyrų padėtis darbo rinkoje skirtumus. Lyties sąvoka monografijoje vartojama remiantis nuomone, „kad visuomenėje skirtumus tarp vyrų ir moterų daugiau lemia ne fiziologija, o psichologiniai, socialiniai ir kultūriniai skirtumai“.³³³

Istorinė patirtis rodo, kad nei ekonominė gerovė, nei pažangūs politiniai sprendimai patys savaime moterims ir vyrams neužtikrina vienodų galimybių. Didžiausia kliūtimi tampa stereotipinės žmonių nuostatos dėl vyro ir moters vaidmens visuomenėje.³³⁴ Mokslinėje literatūroje pabrėžia-

³²⁹ Žukauskas, P.; Vveinhardt, J. Diskriminacija kaip darbuotojų tarpusavio santykių disfunkcija. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*. 2008, 3 (14): 173.

³³⁰ Vengalė, L.; Mackevičiūtė, I. *Lygybė ir įvairovė darbo vietoje*. Vilnius, 2008.

³³¹ Kanopienė, V. *Lietuvos moterų padėtis darbo rinkoje*. Vilnius: Moterų informacijos centras, 2000.

³³² Kanopienė, V. *Lietuvos moterų padėtis darbo rinkoje*. Vilnius: Moterų informacijos centras, 2000.

³³³ Čiburienė, J.; Guščinskienė, J. Darbo rinkos struktūros pokyčiai integracijos į Europos Sąjungą sąlygomis. *Ekonomika ir vadyba*. 2008, 13: 476.

³³⁴ Jankauskaitė, M.; Mackevičiūtė, I. *Lyčių dialogui atvira bendruomenė. Kodėl reikia ir kaip galima siekti lyčių lygybės?* Vilnius: Lygių galimybių plėtros centras, 2005.

ma, kad visuomenėje vis dar vyrauja požiūris, jog moters veikla susijusi su privačiu gyvenimu – namais ir šeima, o vyrui priskiriama viešoji sfera, pirmiausia ją suvokiant kaip profesinę veiklą.³³⁵

Lyčių stereotipai – tai kultūrinis ir socialinis požiūris į tai, kas tradiciškai laikoma vyriškais arba moteriškais vaidmenimis ir funkcijomis. Jie gali turėti įtakos moterims ir vyrams pasirenkant studijas bei darbą ir sukurti pagal lytį susiskaidžiusią darbo rinką. Šie stereotipai daro įtaką nevienodam moterų ir vyrų darbo laiko, pajamų ir šeiminių išsipareigojimų pasidalijimui; taip pat jie kliudo moterims siekti karjeros ir eiti atsakingas pareigas.³³⁶ Tradicinis požiūris į moters vaidmenį šeimoje lemia ne tik mažesnes moters galimybes darbo rinkoje, bet ir sukuria mažesnio moterų ekonominio aktyvumo prielaidas. Kai kurios moterys atsisako profesinės veiklos ir renkasi namų šeimininkės vaidmenį.³³⁷

A. Valackienė, A. Krašenkienė³³⁸ teigia, kad lyčių vaidmenų stereotipai – „tai vidinės nuostatos moterų ir vyrų pageidautinos vietos visuomenėje, jų funkcijų ir socialinių užduočių atžvilgiu. Tokie stereotipai yra sunkiausiai įveikiamos kliūtys kuriant iš principo naujus santykius sociume, kokybiškai naują visuomenę, būtent sustabarę stereotipai yra moterų diskriminacijos ištakos“.³³⁹ Tarp eilinių visuomenės narių vyrauja įsitikinimas, kad visuomenėje susiklostę lyčių vaidmenų skirtumai yra neišvengiami ir pastovūs, nes nulemti biologiškai. Manoma, kad įgimti lyčių skirtumai yra gerokai gilesni nei akivaizdūs fiziologiniai ir apima visą psichinių savybių, kurios vyrų ir moterų yra skirtingos, spektrą.³⁴⁰

³³⁵ Jankauskaitė, M. *Moteriškumo erdvės dimensijos. Moterys: tapatumo paieškos*. Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1999.

³³⁶ *Report on equality between women and men – 2009* [interaktyvus]. European Commission, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009 [žiūrėta 2012-11-13]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.

³³⁷ Melnikienė, R. Tradicinis visuomenės požiūris į moters vaidmenį šeimoje: socialinė atskirtis. *Tiltai*. 2005, 2 (31): 65.

³³⁸ Valackienė, A.; Krašenkienė, A. Diskriminacijos raiška ir valstybės institucijos bei visuomeninis sektorius. *Filosofija. Sociologija*. 2007, 2: 35.

³³⁹ Valackienė, A.; Krašenkienė, A. Diskriminacijos raiška ir valstybės institucijos bei visuomeninis sektorius. *Filosofija. Sociologija*. 2007, 2: 35.

³⁴⁰ Šimanskienė, L. Lyčių skirtumai valdymo procese: mitas ar tikrovė? *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*. 2006, 40: 165.

Kalbant apie moterų padėtį, reikia atkreipti dėmesį ir į kultūrą, kuri dažnai riboja moters ir vyro lygybės įsitvirtinimą visuomenėje net XXI amžiaus pradžioje. Humanitariniame socialiniame diskurse kultūra suprantama kaip dvasinės ir materialinės vertybės, papročiai ir tradicijos, kurios paprastai atsispindi socialinėje praktikoje. Kultūrą galima suprasti kaip simbolinę struktūrą, susidedančią iš reikšmių, kurias žmogus vartoja bendraudamas su kitais žmonėmis.³⁴¹

J. Čiburienė, J. Guščinskienė³⁴² teigia, kad kultūra apima būdingąsias įsisavintas normas, įsitikinimus, vertybes, susiklosčiusias kiekvienoje šalyje. G. Hofstede³⁴³ apibrėžia kultūrą kaip kolektyvinį proto užprogramavimą, atskiriantį vienos grupės narius nuo kitos. Kolektyvinis proto užprogramavimas apibūdinamas kaip procesas, prasidedantis nuo šeimos, jos nuostatų, išsilavinimo ir t. t. Kultūros pagrindą sudaro vertybės, kurios apibūdina, ko žmonės siekia, ir tai, kas jiems atrodo siektina. A. I. Mockaitis, L. Šalčiuvienė³⁴⁴ nuomone, kultūra – tai visuma ne įgimtų, bet įgytų vertybių, kuri yra bendra žmonių grupei ir daro įtaką šios grupės gyvenimo būdai, jos elgsenai, ir pagal kurią viena grupė skiriasi nuo kitų. Apibendrinant galima teigti, kad kultūrą daugelis mokslininkų interpretuoja kaip sistemą, sudarytą iš tam tikrų žmonių grupių, turinčių vienodas vertybes, papročius, tradicijas ir pan., kuri lemia ne tik atskiro individo, bet ir tam tikros žmonių grupės gyvenimo būdą.

Kultūriniai skirtumai egzistuoja priklausomai nuo srities (regiono), religijos, lyties, kartos ir klasės. Regioninė, etninė ir religinė kultūra gali būti apibrėžiama terminu „nacionalinė kultūra“, o lyčių skirtumai paprastai neapibūdinami „kultūros“ terminu. Tačiau jeigu pripažįstama, kad kiekvienoje visuomenėje yra vyrų kultūra, kuri skiriasi nuo moterų

³⁴¹ Žvinklienė, A. Lyčių atotrūkis ir patriarchyto raiška Baltijos valstybėse. Lietuvos ypatumai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2009, 1 (24): 104.

³⁴² Čiburienė, J.; Guščinskienė, J. Kultūrinės vertybės ir žinių visuomenės vystymasis Lietuvoje. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*. 2007, 43 p.

³⁴³ Hofstede, G. *Cultures And Organization: Software of the Mind*. Maidenhead, UK: McGraw – Hill, 1991.

³⁴⁴ Mockaitis, A. I.; Šalčiuvienė, L. Kultūros poveikio poreikių hierarchijai tyrimas trijose Baltijos regione šalyse. *Ekonomika*. 2003, 64 p.

kultūros, tai padeda paaiškinti, kodėl taip sunku pakeisti tradicinius lyčių vaidmenis.³⁴⁵

Ir vyriškumo, ir moteriškumo kategorijos daugelyje visuomenių, A. Urbonienės³⁴⁶ nuomone, yra siejamos su tam tikromis dichotominėmis savybėmis, kurios formuoja lūkesčius, siejamus su vyrų ir moterų tarpusavio bendravimu ir tam tikra elgsena. Vyriškumas istoriškai siejamas ne tik su racionalumu ir fizine jėga, bet ir su kritiniu mąstymu, pasitikėjimu savimi, nes paprastai vyrai yra linkę dominuoti, yra atkaklesni, energingesni ir aktyvesni. Moteriškumo sampratą įkūnija vyriškumui priešingus ypatumus, t. y. polinkį globoti, priklausomumą nuo kitų, bendradarbiavimą, atsargumą, moterims priskiriamos tokios savybės, kaip paklusnumas, silpnumas, emocionalumas

J. Reingardienė³⁴⁷ teigia, kad nuo senų laikų yra išlikęs stereotipinis mąstymas apie moters karjerą. Jos nuomone, karjeros sąvoka buvo ilgą laiką rezervuota vyrams. Jeigu moteris dirbo atlyginamą darbą, buvo manoma, kad tai yra jos papildoma veikla, t. y. darbas, bet ne karjera kaip nuosekli orientacija į pasiekimus profesinės karjeros hierarchijoje. Dirbdamos viešojoje sferoje, moterys istoriškai užėmė ir tebeužima žemesnio lygmens ir statuso padėtis, kurios nėra aukštai vertinamos ir pripažįstamos. J. Guščinskienės, J. Čiburienės³⁴⁸ nuomone, darbo rinkoje yra ryškus asimetriškumo principas vertinant vyrų ir moterų galimybes, tradiciškai nusistovėjęs vyro verslininko stereotipas.

Beje, reikia pažymėti, kad visuomenės požiūris į lyčių vaidmenis daro didžiulę įtaką socialinei atskirčiai. Požiūrio „moteriška“ / „vyriška“ pasekmės moteriai gali būti dvejopos³⁴⁹:

³⁴⁵ Hofstede, G. *Cultures And Organization: Software of the Mind*. Maidenhead, UK: McGraw – Hill, 1991. 16 p.

³⁴⁶ Urbonienė, A. Moters mokslininkės įvaizdis Lietuvos moksleivių akimis. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2009, 1(24).

³⁴⁷ Reingardienė, J. Moterų karjeros ir šeimos dilemos. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2004, 1.

³⁴⁸ Guščinskienė, J.; Čiburienė, J. Lietuvos moterų verslumo galimybių kaita integracijos į Europos Sąjungą sąlygomis. *Ekonomika ir vadyba*. 2009, 14.

³⁴⁹ Melnikienė, R. Tradicinis visuomenės požiūris į moters vaidmenį šeimoje: socialinė atskirtis. *Tiltai*. 2005, 2 (31): 67.

- diskriminacija darbo rinkoje, kuri mažina galimybes patenkinti profesines reikmes ir užsidirbti pragyvenimui, gali pastūmėti į skurdą ir socialinę atskirtį;
- didesnė atsakomybė rūpinantis vaikais ir buitimi; namų šeimininkės vaidmens pasirinkimą, atsisakant profesinės veiklos.

Taigi dėl prastesnio moters, kaip darbuotojos vertinimo, moterims daug sunkiau tenkinti profesinės saviraiškos reikmes, siekti karjeros ir aukštesnio socialinio statuso. Negalint atlikti visuomenėje tam tikro profesinio vaidmens, gaunant mažesnę atlyginimą, moteriai kyla grėsmė patirti socialinę atskirtį.

Tačiau žmonės gyvena kultūrinių stereotipų, prietarų, įsikerojusių nuostatų, kurių bent šiuo metu jokie teisės aktai negali išgyvendinti, pasaulyje. A. Tereškino³⁵⁰ nuomone, ypač daug tokių nuostatų, susijusių su moterimis ir vyrais, jų vaidmenimis, yra šeimoje ir visuomenėje. Nuo pat mažumės žmonės auginami ir auklėjami apsupti įvairiausių stereotipų, tokių kaip „moters vieta šeimoje“, „vyras turi išlaikyti šeimą, o moteris rūpintis vaikais ir juos auklėti“, „vyrai neverkia, nes jie stiprūs“, „vyras yra gynėjas, agresyvus ir bebaimis kovotojas, o moteris priklausoma nuo vyro, pasyvi, kupina baimės“.

Kita vertus, analizuojant vyrų ir moterų lyčių vaidmenų stereotipus visuomenėje, reikia pažymėti, kad nepaisant to, kad vyrus įprasta vadinti stipriąja lytimi, tuo mėginant pabrėžti socialinius jų vaidmens privalumus, vyrai taip pat nukentia nuo vyrų ir moterų stereotipų. Kaip teigia M. Jankauskaitė, I. Mackevičiūtė³⁵¹, vyrai kaip ir moterys, patiria stiprų visuomenės spaudimą dėl lyties – jie yra tiesiog panardinami į informacijos srautą, aiškinantį, ką reiškia būti „tikru vyru“. Vyrų elgesį sąlygoja subkultūrose įsitvirtinęs vyriškumo suvokimas, kurį sudaro normų rinkinys, nurodantis, ką vyrai gali / turi (ar priešingai – neturėtų) daryti ir jausti. Tokių stereotipų egzistavimas sukelia ne tik psichologinių, bet ir daugelį socialinių problemų. Todėl svarbu įsisavinti ir tokias elgesio

³⁵⁰ Tereškinas, A. *Lytinė diskriminacija: moterys ir vyrai stereotipų ir įvaizdžių nelaisvėje* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas, 2004 [žiūrėta 2011-04-18]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=3371&p_d=38027&p_k=1>.

³⁵¹ Jankauskaitė, M.; Mackevičiūtė, I. *Lyčių dialogui atvira bendruomenė. Kodėl reikia ir kaip galima siekti lyčių lygybės?* Vilnius: Lygių galimybių plėtros centras, 2005.

formas, kurių anksčiau neapėmė stereotipinis vyriškumas. Dabar vyrai nepakanka rūpintis tik materialine šeimos gerove. Svarbu suvokti, kad ir profesinė karjera, ir vaikai, ir šeima yra abiejų partnerių rūpestis.

Vis dėlto iki šių dienų yra išlikęs „stereotipinis požiūris į moters vaidmenį šeimoje, kuris trukdo moterims integruotis į darbo rinką“.³⁵² Vyrai ir moterys susitelkę skirtingose profesijų grupėse (horizontalioji segregacija), netgi tose pačiose užimtumo grupėse vyrai ir moterys pasiskirstę nevienodai: moterims patikimi ne tokie atsakingi, žemesnės kvalifikacijos darbai (vertikalioji segregacija).³⁵³

Segregacija darbo rinkoje suprantama kaip neproporcingas vyrų ir moterų pasiskirstymas tam tikrose darbo srityse. Mokslininkų F. Bettio, A. Verashchagina, D. Meulders ir kt. nuomone, horizontalioji segregacija yra suprantama kaip mažesnis (didesnis) vyrų ir moterų susitelkimas tam tikrose ūkio šakose ar profesijose, o vertikalioji segregacija, pastaruoju metu vis dažniau vadinama hierarchine segregacija, apibūdina situaciją, kai vyrai ir moterys darbo rinkoje užima skirtingą hierarchinę padėtį toje pačioje užimtumo srityje (vyrai dažniausiai užima aukštesnes pozicijas nei moterys).

Vertikalioji profesinė segregacija siejasi su tam tikrais barjeriais, kurie trukdo tam tikrai asmenų grupei siekti karjeros, kai dėl netiesioginės diskriminacijos susidaro vadinamosios *stiklo lubos*. V. Grybaitės³⁵⁴ nuomone, tai reiškia, kad tam tikrai lyčiai (dažniausiai moterims) sudaromos kliūtys siekti aukštesnių pareigybių, neleidžiančios peržengti tam tikros profesijos karjeros pakopos. *Stiklo lubų* efektas daro didelę įtaką moterų profesinės karjeros vystymuisi ir tobulėjimui. Mokslinėje literatūroje *stiklo lubų* efektas, anot V. Šidlauskienės³⁵⁵, aiškinamas taip:

- moterų indėlis į organizacijos žmogiškąjį kapitalą mažesnis, nes moterys turi nepakankamai patirties darbo rinkoje, mažiau uždriba,

³⁵² Daukantienė, N. Darbo rinkos pokyčiai Lietuvoje: moterų ir vyrų padėties aspektai. *Filosofija. Sociologija*. 2006, 4: 46.

³⁵³ Kanopienė, V. Moterų užimtumas Lietuvoje: ES kontekstas. *Socialinis darbas*. 2005, 4(2): 9.

³⁵⁴ Grybaitė, V. Lyčių lygybė darbo rinkoje: moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumai. *Verslas: teorija ir praktika*. 2006, 3.

³⁵⁵ Šidlauskienė, V. „Stiklo lubų“ fenomenas moterų profesinės karjeros raidoje [interaktyvus]. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2007 [žiūrėta 2009-10-09]. <<http://www.lsc.su.lt/>>.

lėčiau kyla karjeros laiptais, užima žemesnį statusą organizacijose, nemotyvuotos karjeros atžvilgiu, o sukūrus šeimą ir ypač susilaukus vaikų, moters padėtis darbo rinkoje tampa nestabili;

- moterys nesugeba vadovauti taip gerai kaip vyrai;
- tebėra stiprios patriarchalinės nuostatos visuomenėje ir tebevyrauja stereotipai, išryškinę moterų profesinės karjeros, lyderiavimo ir vadovavimo galimybių suvaržymą;
- organizacijų viduje yra įsigalėjusios nerašytos normos neskirti moterų į aukštesnes pareigas, o vyrai gana greitai paskiriami vadovauti;
- moterys darbovietėse neįgyja reikiamos patirties, leidžiančios eiti aukštesnes pareigas;
- lėto moterų kilimo karjeros pakopomis viena iš priežasčių – neformalaus bendravimo, formuojant organizacijos politiką, ir mentoriaus (vadovo, mokytojo, globėjo), stoka;
- moterų šeiminiai įsipareigojimai ar jų partnerių karjera trukdo joms siekti karjeros. Paradoksas, bet darbdaviai moters šeimos faktą laiko profesinės karjeros trukdžiu, o vyrų karjeroje šeima – privalumas, įrodantis jo stabilumą ir patikimumą.

Literatūroje galima rasti įvairių metaforų, kuriomis apibūdinamos moters galimybių profesinėje karjeroje ribos (8.3 lentelė).

8.3 lentelė. Lyčių asimetriją paaiškinančios metaforos

Autorius	Metafora	Paiškinimas
V. Šidlauskienė (2007)	Stiklo lubos, stiklinės (nematomos) užtvaros	Struktūriniai, dirbtini, nematomi barjerai, trukdantys kvalifikuotoms moterims kopti karjeros laiptais, eiti vadovaujamas pareigas organizacijoje, t. y. nematomos lubos, virš kurių moterys negali pakilti dėl šališkų nuostatų, klaidingų moterų gebėjimų, aspiracijų vertinimo, visuomenės prietarų.
D. Meulders, R. Plasman, A. Rigo, S. O'Dorchai (2010)	Stiklo lubos Lipnios grindys	Matomos ar nematomos kliūtys, kurios lemia moterų galimybes išreikšti sugebėjimus ir priimti sprendimus. Sąvoka apibūdinama kaip jėga, kuri „išlaiko“ moteris žemiausiu organizacijos lygiu.

Autorius	Metafora	Paiškinimas
O. Wallace (2003)	Stiklo lubos, stiklo liftas arba eskalatorius	Egzistuoja riba, kuri parodo, kaip aukštai kažkas gali pakilti.
L. Wirth (2004)	Stiklo lubos	Situacija, kai kompetentingo asmens pažanga organizacijos hierarchijos viduje yra sustabdyta žemesniu lygmeniu dėl keleto diskriminacijos formų. Tai yra neoficialus, nematomas barjeras, neleidžiantis moterims ir mažumoms kilti karjeros laiptais.
D. Vandzinskaitė (2008)	Stiklo lubos, stiklinės sienos, lipnios grindys	Tai socialinis ekonominis reiškinys, susijęs su lyčių diskriminacija, kuriuo parodomi šiuolaikinės nematomos diskriminacijos bruožai, kurių negali lengvai pašalinti nei deklaruojamos vertybės, nei kalbos inovacijos, nei teisiniai sprendimai.
N. Rimaševskaja (2006)	Stiklinės lubos	Moteris mato savo vertikalios mobilumo profesinės karjeros galimybes, tačiau negali jų realizuoti, o jeigu ji nori pasiekti tikslą, tai turi pramušti šias stiklines lubas (tai padaryti yra labai sunku).
	Stiklinės sienos	Apibūdina moterų ir vyrų darbo vietų skirtumus. Moterys užima ne tokias svarbias, neprestizines darbo vietas ir dažniau dirba lanksčiose, nepagrindinėse darbo rinkose.

Šaltinis: sudaryta autorių.

Apibendrinant 8.3 lentelėje įvardytas metaforas galima teigti, kad esminis bruožas yra tas, jog visos įvardytos formuluotės rodo lyčių nelygybę ir reiškia dirbtinius profesinės karjeros siekiančios moters barjerus – išankstinį subjektyvų nusistatymą ir įvairias kliūtis. Tai leidžia manyti, kad moterys ir vyrai turi skirtingą prieinamumą prie ekonominių išteklių, nevienodas įsidarbinimo ir savęs realizavimo galimybes.

Daugelio mokslininkų (S. Hoffman, B. Kaufman, D. Bosworth, P. Dawkins, Th. Stromback, M. R. Leontaridi, R. Matiušaitytė, B. Martinkus, D. Beržinskienė) nuomone, vienas iš veiksnių, kuris turi įtakos skirtingam moterų ir vyrų pasiskirstymui darbo rinkoje, yra darbo rinkos segmentavimas. Darbo rinkos segmentavimo idėja yra ta, kad „egzistuoja įėjimo į darbo rinką barjerai, kurie užkerta kelią atskiroms darbuotojų grupėms

efektyviai konkuruoti darbo rinkoje³⁵⁶. Vienas iš darbo rinkos segmentavimą aiškinančių požiūrių yra duali (dviguba) darbo rinka. Teigiama, kad darbo rinka padalyta į du skirtingus segmentus – pirminę ir antrinę darbo rinką. Darbo vietos antrinėje darbo rinkoje yra mažai atlyginamos, nedaug papildomų lengvatų, prastos darbo sąlygos, didelė darbuotojų kaita, mažos karjeros galimybės ir dažnai didelė priežiūra. O pirminė darbo rinka pasižymi priešingomis savybėmis: šioje darbo rinkoje darbas yra nuolatinis, vyrauja aukštas darbo užmokestis, geros darbo sąlygos, maža darbuotojų kaita.³⁵⁷ V. Šidlauskienės³⁵⁸ teigimu, darbdaviams moterys – potencialus antrinės darbo rinkos „šaltinis“, nes joms būdingas menkesnis domėjimasis profesinės kvalifikacijos kėlimu, karjera; jos pasirengusios dirbti už mažesnę atlyginimą, nelinkusios konkuruoti ar reikalauti aukštesnio atlyginimo.

Be įvardytų fenomenų, moterų ir vyrų padėtį darbo rinkoje lemia ir asmeniniai arba psichologiniai veiksniai. Paprastai vyrui sėkmė yra profesinė karjera, o moterims sėkmė reiškia kur kas daugiau. Šeimos gerovė, vaikai, puikūs santykiai su kolegomis ir kt. – visa tai moteriai daug svarbiau negu vyrui.

Šeima yra vienas iš pagrindinių veiksnių, kuris diferencijuoja vyrų ir moterų karjeros specifiką. Jeigu santuoka vyrui dažniausiai yra privalumas saugumo, pastovumo, fizinio ir emocinio komforto prasme, o moteriai, priešingai, ji dažniausiai sukuria vaidmenų konfliktą.³⁵⁹ Moterų karjeros trajektorijos arba, kitaip tariant, moterų karjeros vingiai, A. Zdanevičiaus³⁶⁰ nuomone, paryškina ne tik individualius veiksnius (t. y. moters asmenybės bruožus, charakterio savybes ar socialinius įgūdžius, kurie padeda moteriai siekti karjeros), bet nurodo ir struktūrines

³⁵⁶ Kaufman, B. *The economics of labor markets and labor relations*. The Dryden Press, 1986.

³⁵⁷ Hoffman, S. *Labor market economics*. 1986.

³⁵⁸ Šidlauskienė, V. „Stiklo lubų“ fenomenas moterų profesinės karjeros raidoje [interaktyvus]. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2007 [žiūrėta 2009-10-09]. <<http://www.lsc.su.lt/>>.

³⁵⁹ Reingardienė, J. Moterų karjeros ir šeimos dilemos. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2004, 1: 69.

³⁶⁰ Zdanevičius, A. Moters karjeros trajektorijos. Karjeros samprata ir sėkmingos karjeros strategijos. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2004, 1: 73.

kliūtis, kurios dažnai matyti iš visuomenėje susiformavusių stereotipų, galios žaidimų ir tapatybių konfigūracijos.

Karjeros klausimas šiuolaikinėje visuomenėje yra svarbus jau vien todėl, kad ji glaudžiai susijusi su profesine ir lyties tapatybėmis, kurios yra reikšminga moterų ir vyrų kultūrinio identiteto dalis. Karjera, kaip darbinė veikla, suvokiama kaip asmens profesinė sėkmė.³⁶¹ Tradicinėje visuomenėje moteris galėjo patenkinti savo poreikius privačioje sferoje, o šiuolaikinės visuomenės ekonominė sistema ir kintanti galimybių struktūra sukuria alternatyvias poreikių tenkinimo galimybes (tai rodo ir mažėjantys gimstamumo rodikliai, vedybų senėjimo reiškinys, didėjantis moterų išsilavinimo lygis ir jų aktyvumas darbo rinkoje). Darbas tampa viena iš didžiausių vertybių šiandieninėje visuomenėje.³⁶²

Tačiau moters galimybes dalyvauti atlyginamo darbo sferoje dažnai apunkina įsipareigojimai šeimai. Moters šeimos vaidmenys, O. G. Rakauskienės, V. Lisauskaitės³⁶³ nuomone, tampa svarbia diskriminacijos prielaida profesinėje veikloje – priimant ir atleidžiant darbuotojus, nustatant atlyginimus, siekiant profesinės karjeros. Todėl reikalinga valstybės parama. Vyriausybės, „plėtodamos socialines paslaugas (vaikų prižiūrėtojai, lopšeliai-darželiai, užklasiniai dienos centrai, tėvystės atostogos), turi padėti tėvams, siekiantiems suderinti du tikslus – profesinį gyvenimą ir tėvų funkcijas“.³⁶⁴ Instituciniai sprendimai turi būti susiję su vykdoma viešosios priežiūros paslaugų infrastruktūros plėtra, paslankesnių vaikų priežiūros atostogų modelių diegimu ir su paslankesnių darbo organizavimo ir naujų darbo laiko alternatyvų paieška.³⁶⁵

Apibendrinant galima teigti, kad lyčių dalyvavimą darbo rinkoje lemia įvairių veiksnių – ekonominių, socialinių, kultūrinių, psichologinių,

³⁶¹ Zdanevičius, A. Moters karjeros trajektorijos. Karjeros samprata ir sėkmingos karjeros strategijos. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*. 2004, 1: 73.

³⁶² Reingardienė, J. Moterų karjeros ir šeimos dilemos. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*. 2004, 1: 69.

³⁶³ Rakauskienė, O. G.; Lisauskaitė, V. Lyčių lygių galimybių modelis Švedijos ekonomikoje: gairės Lietuvai. *Viešoji politika ir administravimas*. 2005, 12: 48.

³⁶⁴ Rakauskienė, O. G.; Lisauskaitė, V. Lyčių lygių galimybių modelis Švedijos ekonomikoje: gairės Lietuvai. *Viešoji politika ir administravimas*. 2005, 12: 63.

³⁶⁵ Reingardienė, J. *Lyčių lygybės strategija ir užimtumo politika Europos Sąjungoje* [interaktyvus]. Lygių galimybių plėtros centras, 2004 [žiūrėta 2010.05-12]. <<http://www.gap.lt>>.

institucinių – samplaika. Visuomenės lūkesčius, kaip turi elgtis, mąstyti moterys ir vyrai, koks turi būti darbo pasidalijimas tarp lyčių, atsižvelgiant į socialines, ekonomines ir kultūrinės tradicijas, parodo socialiniai lyčių vaidmenys. Socialinių lyčių skirtumų ir ypatumų pripažinimas, perėmimas formuoja stereotipus visuomenėje. Įsigalėję moters vaidmens užimtumo srityje stereotipai, nepriklausomai nuo moters kvalifikacijos, pasirengimo darbo rinkai, dažnai lemia blogesnę moterų padėtį darbo rinkoje. Negatyvūs stereotipai, įvardijant moteris „silpnąja“ lytimi, užkerta kelią sėkmingai moterų darbinei veiklai – sukelia stiklo lubų reiškinį, įtvirtina žemesnę moters socialinį statusą ir mažesnę darbo užmokestį.

9. LYČIŲ DALYVAVIMAS EUROPOS SĄJUNGOS DARBO RINKOJE

9.1. Europos Sąjungos užimtumo politika ir lyčių užimtumo skirtumai

Ekonominė nepriklausomybė yra būtina sąlyga siekiant, kad moterys ir vyrai galėtų kontroliuoti savo gyvenimą, priimti tam tikrus sprendimus ir juos įgyvendinti. Labai svarbus veiksnys, užtikrinantis individų ekonominį savarankiškumą ir mažesnę moterų ir vyrų nelygybę visuomenėje, yra užimtumas. Kiekvienos valstybės vienas iš svarbiausių tikslų yra didinti šalies gyventojų užimtumą, siekti, kad nedarbo lygis būtų kuo žemesnis ir nelemtų infliacijos didėjimo. Pastaraisiais metais vykę pokyčiai rodo, kad Europos užimtumo strategija (EUS) sudarė sąlygas Europos Sąjungai daryti pažangą kovojant su nedarbu ir kuriant daugiau ir geresnių darbo vietų.

Užimtumo politika oficialiai tapo viena pagrindinių Europos Sąjungos prioritetų 1997 m. lapkričio mėn. Europos Tarybos susitikime Liuksemburge patvirtinus Europos užimtumo strategiją, nors užimtumo tikslų integravimo į ES ekonominę politiką procesas prasidėjo dar 1990 m. pradžioje. Per šį laikotarpį Europos šalys pradėjo spręsti aukšto ir nuolatinio nedarbo lygio, didėjančio ilgalaikio nedarbo problemas ir kartu atkreipė dėmesį į struktūrines darbo rinkos problemas.³⁶⁶ Taip pat EUS buvo svarbus atspirties taškas sprendžiant moterų integracijos į darbo rinką problemas.³⁶⁷ Mokslininkų³⁶⁸ nuomone, moterų užimtumo didinimas yra vienas iš svarbiausių užimtumo strategijos aspektų.

³⁶⁶ Kluge, J.; Card, D.; Fertig, M. ir kt. Active Labor Market Policies in Europe [interaktyvus]. *Performance and Perspectives*. Springer, Berlin Heidelberg, New York, 2007 [žiūrėta 2011-09-08]. <<http://www.springerlink.com/>>.

³⁶⁷ Rubery, J.; Smith, M.; Anxo, D.; Flood, L. The future European Labor Supply: the critical Role of the Family. *Feminist Economics*. Routledge, 2001, 7 (3): 33.

³⁶⁸ Rubery, J.; Smith, M.; Fagan, C. *Women's Employment in Europe: Trends and Prospects*. London: Routledge, 1999; Rubery, J.; Smith, M.; Anxo, D.; Flood, L. The future European Labor Supply: the critical Role of the Family. *Feminist Economics*. Routledge, 2001, 7 (3): 33.

2000 m. Europos Vadovų Taryba ėmėsi iniciatyvos siekdama didinti užimtumo lygį ir 2000 m. kovo mėn. sutarė, kad Europos Sąjunga sieks tapti konkurencinga ir dinamiška žinių ekonomika, pasižyminčia tvariu ekonomikos augimu, sukuriančia daugiau ir geresnių darbo vietų bei didesnę socialinę sanglaudą. Buvo apibrėžta, kad bendras užimtumo ir ekonominės politikos tikslas yra pasiekti 70 proc. užimtumo lygį, moterų – daugiau kaip 60 proc. užimtumo lygį iki 2010 m.³⁶⁹ Taip pat aiškiai įvardytas ES politikos tikslas – padidinti moterų, dalyvaujančių darbo rinkoje, skaičių ir sumažinti atotrūkį tarp lyčių užimtumo, nedarbo ir darbo užmokesčio.

2005 m. Europos Taryba pripažino, kad buvo pasiekta nepakankamai pažangos, ir nusprendė atnaujinti strategiją sutelkdama dėmesį į ekonominį augimą ir užimtumą. Naujose užimtumo gairėse buvo nuspręsta įgyvendinti užimtumo politiką siekiant visiško užimtumo, gerinti darbo kokybę ir našumą, taip pat stiprinti socialinę ir teritorinę sanglaudą. Buvo apibrėžtos trys sritys³⁷⁰:

- pritraukti ir išlaikyti žmones darbo rinkoje, padidinti darbo jėgos pasiūlą ir modernizuoti socialinės apsaugos sistemas;
- gerinti darbuotojų ir įmonių gebėjimą prisitaikyti;
- didinti investicijas į žmogiškąjį kapitalą tobulinant švietimą ir įgūdžius.

Vienas iš esminių strateginių tikslų norint pasiekti gerovės, konkurencingumo ir žinių ekonomikos augimo, yra visų socialinių grupių užimtumo didinimas Europos Sąjungoje. Europos Komisija akcentuoja, kad vienodų sąlygų taikymas vyrams ir moterims yra ekonominė būtinybė, tad „moterų vaidmens darbo rinkoje stiprinimas yra vienas iš pagrindinių ES tikslų – ekonominio augimo ir lyčių lygybės – įgyvendinimo

³⁶⁹ Reconciliation between work, private and family life in the European Union [interaktyvus]. European Commission, Eurostat Statistical books, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 2009 [žiūrėta 2011-04-08]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.

³⁷⁰ Reconciliation between work, private and family life in the European Union [interaktyvus]. European Commission, Eurostat Statistical books, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 2009 [žiūrėta 2011-04-08]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.

prielaidų³⁷¹. Todėl lyčių lygybė yra gyvybiškai svarbus ES augimo, užimtumo ir socialinės sanglaudos tikslas. 2020 m. Europos strategijoje numatyta padidinti 20–64 m. amžiaus asmenų užimtumo lygį iki 75 proc. 2020 m.³⁷²

Europos Sąjungos šalyse užimtumo augimas nevyko nuolat. Nors nuo 2004 m. užimtumas laipsniškai didėjo ir 2007 m. siekė 1,8 proc., 2008 m. jis sulėtėjo ir tesiekė 0,9 proc.³⁷³ 2009 m. ir 2010 m. bendras užimtumas ES mažėjo nuo 64,6 proc. 2009 m. iki 64,2 proc. 2010 m. Siekiant palyginti užimtumo lygio rodiklius, apskaičiuoti MIN-MAX indeksai, kurie parodė, kad didžiausias bendras užimtumo lygis 2008 m. užfiksuotas Danijoje (78,1 proc.), 2009–2012 m. – Nyderlanduose (šioje šalyje užimtumo lygis atitinkamai buvo 77,0 proc., 74,7 proc., 74,9 proc. ir 75,1 proc.). Mažiausias užimtumo rodiklis ES šalyse narėse 2008 m. ir 2009 m. užfiksuotas Maltoje (55,0 proc. ir 54,9 proc.), 2010 m. – Vengrijoje (55,4 proc.), 2011 ir 2012 m. – Graikijoje (atitinkamai 55,6 ir 51,3 proc.). Austrijoje, Čekijoje, Danijoje, Jungtinėje Karalystėje, Kipre, Liuksemburge, Nyderlanduose, Suomijoje, Švedijoje ir Vokietijoje bendras užimtumo lygis tiriamuoju laikotarpiu buvo didesnis nei ES vidurkis.³⁷⁴

Bendras Europos Sąjungoje dirbančių asmenų skaičius tėra tik apibendrinamasis matas: užimtumas skirtinguose darbo rinkos segmentuose skyrėsi. Iš Eurostat³⁷⁵ duomenų matyti, kad 2006 m. moterų užimtumas didžiausias buvo Danijoje – siekė 73,4 proc., mažiausias tais pačiais metais užimtumo lygis užfiksuotas Maltoje – moterų užimtumo lygis 2006 m. šioje šalyje buvo 38,5 proc. p. mažesnis negu Danijoje ir 22,3 proc. p. mažesnis nei ES vidurkis. 2007–2010 m. situacija nepasikeitė, Danija išliko šalis, kurioje buvo didžiausias moterų užimtumo lygis (nors 2010 m., lyginant su 2008 m., moterų užimtumo lygis sumažėjo 3,1 proc. p.), o

³⁷¹ Gečienė, I. *Lyčių vaidmenų stereotipai užimtumo srityje*. Vilnius: Vilniaus universiteto Lyčių studijų centras, 2008.

³⁷² Europe 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. European Commission. Brussels, 3.3.2010, COM (2010) 2020, 2010.

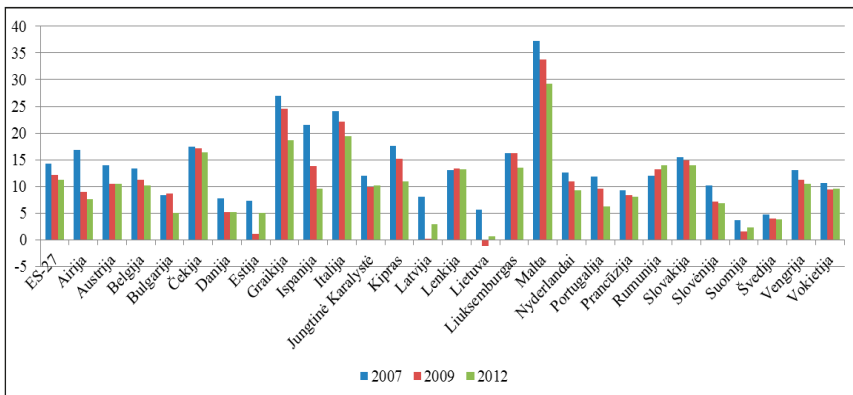
³⁷³ Statistics. Population and social conditions. Labour Market [interaktyvus], Eurostat, 2013. [žiūrėta 2013-09-08]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.

³⁷⁴ Statistics. Population and social conditions. Labour Market [interaktyvus], Eurostat, 2013. [žiūrėta 2013-09-08]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.

³⁷⁵ Statistics. Population and social conditions. Labour Market [interaktyvus], Eurostat, 2013. [žiūrėta 2013-09-08]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.

Malta – šalis, kurioje moterų užimtumas – mažiausias (nors 2010 m., lyginant su 2008 m., moterų užimtumo lygis padidėjo 1,9 proc. p.). 2012 m. daugiausia užimtų moterų buvo Švedijoje (moterų užimtumo lygis siekė 76,8 proc.), o mažiausiai – Graikijoje, kur moterų užimtumo lygis tesiekė 45,2 proc.

Skirtingais metais skirtingose šalyse moterų užimtumas kito nevienodai. Pavyzdžiui, 2009 m. didžiausias moterų užimtumas buvo užregistruotas Danijoje (75,7 proc.), Nyderlanduose (71,5 proc.), Švedijoje (70,2 proc.) ir Suomijoje (67,9 proc.). O Maltoje (37,7 proc.), Italijoje (46,4 proc.), Graikijoje (48,9 proc.) ir Vengrijoje (49,9 proc.) užfiksuotas žemiausias moterų užimtumas. Nepaisant užimtumo pokyčių, moterų užimtumo lygis išliko santykinai mažas ir visose ES šalyse narėse (išskyrus Lietuvą 2009 m.) buvo mažesnis už vyrų užimtumo lygį (9.1 pav.).

Šaltinis: sukurta autorių pagal Eurostat duomenis, 2013.

9.1 pav. Lyčių užimtumo skirtumai

Kaip matyti iš 9.1 pav., beveik visose ES šalyse atotrūkis tarp lyčių mažėjo nedaug (iš jų labiausiai Airijoje (nuo 16,8 proc. p. 2007 m. iki 8,9 proc. p. 2009 m.), Ispanijoje (atitinkamai nuo 21,5 proc. p. iki 13,8 proc. p.)), Lenkijoje (0,3 proc. p.) ir Bulgarijoje (0,2 proc. p.) lyčių skirtumai nereikšmingai padidėjo. Nagrinėjant 2007 m. situaciją matyti, kad mažiausi užimtumo skirtumai tarp moterų ir vyrų (skirtumas mažesnis negu 10 proc. p.) buvo Skandinavijos ir Baltijos šalyse, Bulgarijoje ir Prancūzijoje. Didžiausi lyčių užimtumo skirtumai (per 20 proc. p.) buvo

Graikijoje, Ispanijoje, Italijoje ir Maltoje. Likusiose šalyse lyčių užimtumo skirtumai svyravo nuo 10 proc. p. iki 20 proc. p. Malta išsiskyrė kaip didžiausią lyčių užimtumo skirtumą turinti šalis (37,2 proc. p.). Šioje šalyje yra ir pats žemiausias moterų užimtumo lygis (36,9 proc., o ES 27 vidutinis moterų užimtumo lygis siekia 58,3 proc.), gerokai mažesnis už numatytą Europos strategijoje.³⁷⁶ 2008 m. mažiausias vyrų ir moterų užimtumo skirtumas buvo Suomijoje (4,1 proc. p.), o Maltoje šis rodiklis siekė 35,1 proc. p. 2009 m. visose ES šalyse narėse vyrų užimtumo rodiklis buvo aukštesnis nei moterų, išskyrus Lietuvą, kur moterų užimtumas buvo 1,2 proc. p. didesnis nei vyrų, ir Latviją, kur vyrų ir moterų užimtumo rodikliai beveik lygūs. Be šių ES šalių narių, mažiausias skirtumas tarp vyrų ir moterų užimtumo 2009 m. buvo užfiksuotas Estijoje (1,1 proc. p.) ir Suomijoje (1,6 proc. p.), o Maltoje (33,8 proc. p.), Graikijoje (24,6 proc. p.) ir Italijoje (22,2 proc. p.) užfiksuotas didžiausias vyrų ir moterų užimtumo skirtumas, kuris, beje, išliko ir 2012 m. (atitinkamai 29,2 proc. p., 18,7 proc. p. ir 19,4 proc. p.).

Statistiniai duomenys byloja, kad skiriasi vyrų ir moterų užimtumas, priklausomai nuo to, ar jie turi vaikų. Vaikų skaičius, taip pat jauniausio vaiko amžius, gali turėti didelę įtaką moters užimtumui. Jeigu šeimoje auga vienas vaikas, vaiko priežiūros išlaidos yra mažesnės, moteris sėkmingai gali derinti motinystę ir darbą. Tačiau auginant daugiau vaikų, atsiranda ir daugiau problemų: didėjant vaikų skaičiui moterų užimtumo lygis mažėja. Pavyzdžiui, 2009 m. 25–54 m. amžiaus moterų, kurios neturi vaikų, užimtumo lygis vidutiniškai ES 27 buvo 75,8 proc., moterų, auginančių vieną vaiką – 71,3 proc. Dar mažesnis užimtumo lygis buvo moterų, auginančių du, tris ir daugiau vaikų – atitinkamai 69,2 proc. ir 54,7 proc. Toje pačioje amžiaus grupėje vyrų, kurie neturi vaikų, užimtumo lygis buvo 80,3 proc., auginančių vieną, du, tris ir daugiau vaikų – gerokai didesnis, t. y. 87,4 proc., 90,6 proc. ir 85,4 proc.³⁷⁷ Taigi apibendrinant galima teigti, kad moterų ir vyrų, auginančių vaikus, galimybės dalyvauti darbo rinkoje yra skirtingos. Paprastai moterys ir toliau prisiima didesnę su šeima susijusių pareigų našta, o tai reiškia, kad moters profesiniai siekiai yra ribojami arba atidedami ateičiai.

³⁷⁶ Ramb, F. Employment gender gap in the EU is narrowing [interaktyvus]. *Statistics in focus*, 2008 [žiūrėta 2010-11-14]. <<http://ec.europa.eu/eurostat/>>.

³⁷⁷ *Women and men in the EU seen through figures* [interaktyvus]. Eurostat, 2011 [žiūrėta 2013-09-08]. <<http://ec.europa.eu/eurostat/>>.

9.2. Skurdo lygis Europos Sąjungos šalyse

Analizuojant statistinius duomenis, nesunku pastebėti, kad kai kuriose šalyse, kuriose užimtumo lygio skirtumas mažesnis, mažesnis buvo ir moterų bei vyrų skurdo rizikos lygio po socialinių išmokų skirtumas. Pvz., Švedijoje lyčių užimtumo skirtumas 2008 m. buvo 4,9 proc. p., o moterų ir vyrų skurdo rizikos lygio po socialinių išmokų skirtumas – 1,8 proc. p. Tačiau, pvz., Italijoje situacija visai kitokia: lyčių užimtumo skirtumas šioje šalyje 2008 m. buvo net 23,1 proc. p., o moterų ir vyrų skurdo rizikos lygio po socialinių išmokų skirtumas siekė tik 3,0 proc. p.³⁷⁸ Vis dėlto skurdas išlieka viena iš skaudžiausių problemų daugelyje ES šalių narių.

9.1 lentelėje matyti, kad 2007 m. didžiausias ir moterų (25,3 proc.), ir vyrų (24,3 proc.) skurdo rizikos lygis buvo Rumunijoje. Žemiausias skurdo rizikos lygis po socialinių išmokų buvo Čekijoje: moterų 10,5 proc. 2007 m. ir 9,5 proc. 2009 m., vyrų – 8,7 proc. 2007 m. ir 7,5 proc. 2009 m. Didžiausias vyrų skurdo rizikos lygis po socialinių išmokų 2007 m. užfiksuotas Rumunijoje (24,3 proc.), o 2009 m. – Latvijoje (24,2 proc.). Moterų skurdo rizikos lygis po socialinių išmokų visose ES šalyse narėse buvo didesnis negu vyrų – vidutiniškai ES 2007 m. buvo 1,6 proc. p., 2009 m. – 1,7 proc. p.

2010 m. 115 mln. (arba 23,4 proc.) žmonių ES šalyse narėse susidūrė su skurdo rizika ar socialine atskirtimi, t. y. su bent viena iš toliau nurodytų sąlygų: susidūrė su rizika gyventi skurde; susidūrė su dideliu materialiniu nepriteklumi; gyveno labai mažo darbo intensyvumo namų ūkiuose. 2010 m., palyginti su 2009 m., asmenų, susidūrusių su skurdo ar socialinės atskirties rizika, dalis 3,9 proc. p. padidėjo Lietuvoje ir 2,1 proc. p. Ispanijoje, mažėjo tik Bulgarijoje, Estijoje ir Rumunijoje (4,6; 1,7 ir 1,7 proc. p.).³⁷⁹

³⁷⁸ *Statistics. Income, Social Inclusion and Living conditions* [interaktyvus]. Eurostat, 2012 [žiūrėta 2013-09-08]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.

³⁷⁹ Antuofermo, M.; Di Meglio, E. 23 % of EU citizens were at risk of poverty or social exclusion in 2010 [interaktyvus]. *Statistics in focus*, 2012 [žiūrėta 2013-09-10]. <<http://ec.europa.eu/eurostat/>>.

9.1 lentelė. Skurdo rizikos lygis po socialinių išmokų Europos Sąjungos šalyse narėse

Šalys	Skurdo rizikos lygis 2007 m.					Skurdo rizikos lygis 2009 m.						
	Motery	MIN-MAX	Vidurkis	Indeksas	Vyrų	MIN-MAX	Vidurkis	Indeksas	Vyrų	MIN-MAX	Vidurkis	Indeksas
ES 27	17,5	1	15,9	1	17,1	1	15,4	1	1	1	1	1
Airija	18,5	0,54	1,06	1,01	15,1	0,32	0,88	0,44	14,9	0,32	0,88	0,44
Austrija	13,3	0,19	0,76	0,67	13,2	0,21	0,77	0,19	10,7	0,21	0,77	0,19
Belgija	15,9	0,36	0,91	0,91	15,7	0,35	0,92	0,35	13,4	0,35	0,92	0,35
Bulgarija	23,0	0,84	1,31	1,31	23,7	0,81	1,39	0,74	19,8	0,81	1,39	0,74
Čekija	10,5	0	0,60	0,55	9,5	0	0,56	0	7,5	0	0,56	0
Danija	12,0	0,10	0,69	0,71	13,3	0,22	0,78	0,33	13,0	0,22	0,78	0,33
Estija	21,7	0,76	1,24	1,05	21,6	0,69	1,26	0,60	17,5	0,69	1,26	0,60
Graikija	20,9	0,70	1,19	1,23	20,2	0,61	1,18	0,69	19,1	0,61	1,18	0,69
Ispanija	20,9	0,70	1,19	1,16	20,6	0,63	1,20	0,65	18,3	0,63	1,20	0,65
Italija	21,3	0,73	1,22	1,16	19,8	0,59	1,16	0,57	17,0	0,59	1,16	0,57
Jungtinė Karalystė	19,7	0,62	1,13	1,13	17,9	0,48	1,05	0,56	16,8	0,48	1,05	0,56
Kipras	17,4	0,47	0,99	0,85	17,9	0,48	1,05	0,41	14,4	0,48	1,05	0,41
Latvija	22,7	0,82	1,30	1,21	27,0	1	1,58	1	24,2	1	1,58	1
Lenkija	17,1	0,45	0,98	1,11	17,4	0,45	1,02	0,56	16,9	0,45	1,02	0,56
Lietuva	21,2	0,72	1,21	1,05	21,9	0,71	1,28	0,69	19,1	0,71	1,28	0,69
Liuksemburgas	14,1	0,24	0,81	0,81	16,0	0,37	0,94	0,38	13,8	0,37	0,94	0,38
Malta	14,9	0,30	0,85	0,87	15,6	0,35	0,91	0,43	14,7	0,35	0,91	0,43

Šalis	Skurdo rizikos lygis 2007 m.					Skurdo rizikos lygis 2009 m.						
	Motery	MIN-MAX	Vidurkis	Vyrų	MIN-MAX	Vidurkis	Motery	MIN-MAX	Vidurkis	Vyrų	MIN-MAX	Vidurkis
Nyderlandai	10,7	0,01	0,61	9,6	0,06	0,60	11,3	0,10	0,66	10,8	0,20	0,70
Portugalija	19,0	0,57	1,09	17,2	0,54	1,08	18,4	0,51	1,08	17,3	0,59	1,12
Prancūzija	13,4	0,20	0,77	12,8	0,26	0,81	13,7	0,24	0,80	12,0	0,27	0,78
Rumunija	25,3	1	1,45	24,3	1	1,53	23,4	0,79	1,37	21,4	0,83	1,39
Slovakija	11,2	0,05	0,64	9,8	0,07	0,62	11,8	0,13	0,69	10,1	0,16	0,66
Slovenija	12,9	0,16	0,74	10,0	0,08	0,63	12,8	0,19	0,75	9,8	0,14	0,64
Suomija	13,8	0,22	0,79	12,1	0,22	0,76	14,7	0,30	0,86	12,9	0,32	0,84
Švedija	10,6	0,01	0,61	10,5	0,12	0,66	14,5	0,29	0,85	12,0	0,27	0,78
Vengrija	12,3	0,12	0,70	12,3	0,23	0,77	12,1	0,15	0,71	12,8	0,32	0,83
Vokietija	16,3	0,39	0,93	14,1	0,35	0,89	16,3	0,39	0,95	14,7	0,43	0,95

Šaltinis: sudaryta autorių pagal Eurostat duomenis.

2011 m. situacija keitėsi nedaug, o su skurdo rizika ar socialine atskirtimi susiduriančių asmenų dalis ES šalyse narėse padidėjo 0,6 proc. p. Su skurdo rizika ar socialine atskirtimi dažniausiai susidūrė nepilnos šeimos, vyresnio amžiaus moterys (75 metų amžiaus ir vyresnės), neaktyvūs ir nedirbantys asmenys.³⁸⁰ Beveik visose ES šalyse narėse su didesne skurdo rizika ar socialine atskirtimi susidūrė moterys (9.2 lentelė).

9.2 lentelė. Asmenų, susidūrusių su skurdo rizika ar socialine atskirtimi, dalis (proc.)

Situacija		2010	2011
Lietuva	moterų	33,8	33,6
	vyrų	32,9	33,2
ES 27	moterų	24,5	25,2
	vyrų	22,3	23,0
Geriausia	moterų	16,0 (Nyderlandai, Čekijos Respublika)	16,6 (Nyderlandai)
	vyrų	12,7 (Čekijos Respublika)	13,7 (Čekijos Respublika)
Blogiausia	moterų	43,3 (Bulgarija)	50,5 (Bulgarija)
	vyrų	47,3 (Bulgarija)	47,7 (Bulgarija)

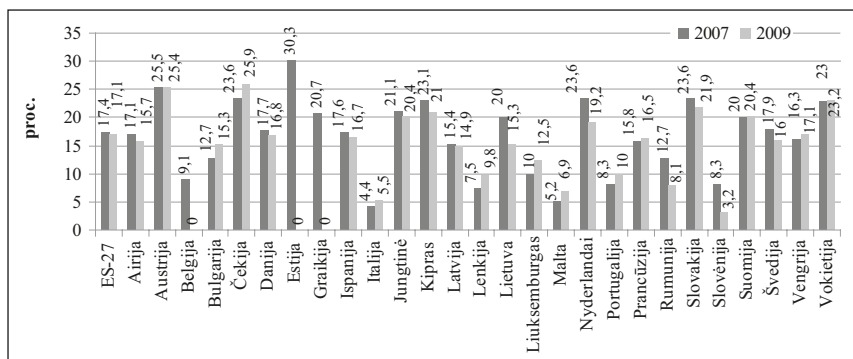
Šaltinis: sudaryta autorių pagal European Commission. Progress on Equality between Women and Men in 2012, p. 52.

Kaip matyti 9.2 lentelėje, situacija ES šalyse nevienoda: tiek 2010 m., tiek 2011 m. su skurdo rizika ar socialine atskirtimi susidūrė tik apie 16,0 proc. moterų, gyvenančių Nyderlanduose ir Čekijos Respublikoje, tačiau beveik pusė tokių moterų buvo Bulgarijoje (2010 m. – 43,3 proc. p., 2011 m. dar 7,2 proc. p. daugiau). Taigi moterys yra labiau skurstanti visuomenės dalis. Tai leidžia daryti prielaidą, kad moterims mokamas santykinai mažesnis darbo užmokestis.

³⁸⁰ *Progress on Equality between Women and Men in 2012* [interaktyvus]. European Commission., Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013 [žiūrėta 2013-09-10]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.

9.3. Darbo užmokesčio skirtumai Europos Sąjungos šalyse

Darbo užmokestis yra pagrindinis veiksnys, lemiantis individo ekonominę gerovę. Tai yra „vienas iš svarbiausių rodiklių, vertinant lyčių lygiateisiškumą, analizuojant darbo rinką, jos pokyčius“.³⁸¹ Lietuvos Respublikos darbo kodekse įtraukta nuostata, kad „vyrams ir moterims už tokį pat ar lygiavertį darbą mokamas vienodas darbo užmokestis“.³⁸² Vienodo užmokesčio vyrams ir moterims už vienodos vertės darbą principas yra įtvirtintas ir ES sutartyse. Nepaisant to, moterų darbo užmokestis yra mažesnis negu vyrų, o dideli darbo užmokesčio skirtumai tarp lyčių pastebimi daugelyje ES šalių narių. Moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumas ES 27 2007 m. buvo 17,4 proc. (9.2 pav.).

Šaltinis: sukurta autorių pagal Eurostat duomenis.

9.2 pav. Vyrų ir moterų darbo užmokesčio skirtumas Europos Sąjungos valstybėse narėse

9.2 pav. pateikti duomenys rodo, kad darbo užmokesčio skirtumas 2007 m. svyravo nuo mažiau kaip 10,0 proc. Italijoje, Maltoje, Lenkijoje, Slovėnijoje ir Belgijoje iki daugiau kaip 20,0 proc. Slovakijoje, Olandijoje, Čekijoje, Kipre, Vokietijoje, Jungtinėje Karalystėje ir Graikijoje ir daugiau

³⁸¹ Grybaitė, V. Lyčių lygybė darbo rinkoje: moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumai. *Verslas: teorija ir praktika*. 2006, VII t., 3: 169.

³⁸² *Lietuvos Respublikos darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas* [interaktyvus], 186 str. Lietuvos Respublikos Seimas, 2002. [žiūrėta 2012-11-22]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=169334>.

kaip 25,0 proc. Estijoje ir Austrijoje. 2009 m., palyginti su 2007 m., vyrų ir moterų darbo užmokesčio atotrūkis padidėjo Liuksemburge (2,5 proc. p.), Lenkijoje (2,3 proc. p.) ir Bulgarijoje (2,3 proc. p.). O Slovėnija, Lietuva, Rumunija ir Nyderlandai, 2009 m. lyginant su 2007 m., šioje srityje padarė pažangą – darbo užmokesčio atotrūkis sumažėjo atitinkamai 5,1; 4,7; 4,6 ir 4,4 proc. p. Daugelyje šalių, kuriose moterų užimtumo lygis žemas (pvz., Maltoje, Italijoje, Graikijoje ir Lenkijoje), darbo užmokesčio skirtumas buvo mažesnis už vidutinį, tai gali reikšti mažą žemos kvalifikacijos arba nekvalifikuotų moterų darbo jėgos dalį. Didelis darbo užmokesčio skirtumas paprastai būdingas darbo rinkai, pasižyminčiai didele segregacija (pvz., Kipras, Estija, Slovakija ir Suomija), arba kurioje didelė dalis moterų dirba ne visą darbo dieną (pvz., Vokietija, Jungtinė Karalystė, Nyderlandai, Austrija ir Švedija). Darbo užmokesčio nustatymo ir reguliavimo nuostatos taip pat galėjo turėti įtakos darbo užmokesčio skirtumui.

2011 m. vidutiniškai ES šalyse narėse darbo užmokesčio skirtumas sudarė 16,0 proc., o per trejus metus sumažėjo 1,1 proc. p. Tam įtakos turėjo kelios priežastys: dirbančių moterų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, dalis išaugo labiau negu vyrų, pokyčiai sektoriuose, priemonių už viršvalandžius vyrams sumažinimas ir kt. Vis dėlto Estijoje, Čekijoje, Austrijoje, Vokietijoje ir Graikijoje vyrų darbo užmokestis, lyginant su moterų darbo užmokesčiu, buvo didesnis nei 20,0 proc.³⁸³

Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkio klausimas susijęs ne vien tik su vienodo užmokesčio už vienodą darbą aspektu. Viena pagrindinių nevienodo darbo užmokesčio priežasčių yra moterų perėjimo iš švietimo sistemos į darbo rinką ypatumai: sunkiai sprendžiama problema yra visuomenėje vis dar gajūs lyčių vaidmenų stereotipai, kurie turi įtakos moterims ir vyrams renkantis profesiją. Didesnė dalis moterų negu vyrų įgyja aukštąjį išsilavinimą, tačiau moterų įgytas išsilavinimas itin skiriasi nuo jų profesinių pasiekimų.

Švietimas yra viena iš sričių, kurioje Lietuvos ir Rytų bei Vidurio Europos moterys yra pasiekusios daugiausia. 2008 m. Lietuvos aukštosios mokyklos parengė 42,5 tūkst. aukštojo mokslo specialistų, iš jų 67 proc. sudarė moterys. Tarp įgijusiųjų bakalauro ir magistro laipsnius moterys

³⁸³ *Progress on Equality between Women and Men in 2012* [interaktyvus]. European Commission, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013 [žiūrėta 2013-02-27]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.

sudarė 67 proc., daktaro mokslo laipsnį – 55 proc. Universitetuose moterys sudarė 49 proc., kolegijose – 70 proc. visų dėstytojų.³⁸⁴ 2009 m. vidurinių ir aukštesnį už vidurinį išsilavinimą turėjo 91,0 proc. 20–24 m. amžiaus Lietuvos moterų ir 83,0 proc. vyrų. Europos Sąjungoje, be Lietuvos, šis rodiklis didesnis buvo tik Čekijoje (92,3 proc.), Slovėnijoje (93,1 proc.), Lenkijoje (93,2 proc.) ir Slovakijoje (94,0 proc.).³⁸⁵

9.3 lentelėje pateikti duomenys iliustruoja aukštąjį išsilavinimą įgijusių moterų ir vyrų skaičiaus skirtumą, lyčių užimtumo skirtumą ir atotrūkį tarp vyrų ir moterų darbo užmokesčio ES šalyse narėse.

9.3 lentelė. Išsilavinimo, užimtumo ir darbo užmokesčio skirtumai Europos Sąjungoje 2008 m.

Šalis	Aukštąjį išsilavinimą įgijusių moterų ir vyrų skaičiaus skirtumas, proc. p.	MIN-MAX indeksas	Lyčių užimtumo skirtumas, proc. p.	MIN-MAX indeksas	Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis, proc.	MIN-MAX indeksas
ES 27	19	-	13,7	-	17,5	
Airija	12,6	0,69	14,7	0,34	17,1	0,47
Austrija	3,2	0,90	12,7	0,28	25,5	0,79
Belgija	17,4	0,58	12,4	0,27	9	0,16
Bulgarija	22,8	0,46	9	0,16	13,6	0,33
Čekija	16,2	0,61	17,8	0,44	26,2	0,82
Danija	13,6	0,67	7,6	0,11	17,1	0,47
Estija	38,6	0,10	7,3	0,10	30,9	1
Graikija	18,6	0,55	26,3	0,72	22	0,66
Ispanija	16,8	0,59	18,6	0,47	16,1	0,43
Italija	19	0,54	23,1	0,61	4,9	0

³⁸⁴ *Moterys ir vyrai Lietuvoje 2008*. Vilnius, Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2009.

³⁸⁵ *Moterys ir vyrai Lietuvoje 2010* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2011 [žiūrėta 2013-09-08]. <<http://www.stat.gov.lt>>.

Šalis	Aukštąjį išsilavinimą įgijusių moterų ir vyrų skaičiaus skirtumas, proc. p.	MIN-MAX indeksas	Lyčių užimtumo skirtumas, proc. p.	MIN-MAX indeksas	Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis, proc.	MIN-MAX indeksas
Jungtinė Karalystė	15,8	0,62	11,5	0,24	21,4	0,63
Kipras	23,2	0,45	16,3	0,39	21,6	0,64
Latvija	43	0	6,7	0,08	13,4	0,33
Lenkija	31,6	0,26	13,9	0,32	9,8	0,19
Lietuva	33,4	0,22	5,3	0,04	21,6	0,64
Liuksemburgas	-1,2	1	16,4	0,40	12,4	0,29
Malta	18,8	0,55	35,1	1	9,2	0,17
Nyderlandai	13,4	0,67	12,1	0,26	19,6	0,57
Portugalija	19,2	0,54	11,5	0,24	9,2	0,17
Prancūzija	10,4	0,74	9,2	0,16	17,9	0,50
Rumunija	27,4	0,35	13,2	0,29	9	0,16
Slovakija	28,4	0,33	15,4	0,36	20,9	0,62
Slovėnija	25,6	0,39	8,5	0,14	8,5	0,14
Suomija	28	0,34	4,1	0	20	0,58
Švedija	27	0,36	4,9	0,03	17,1	0,47
Vengrija	33,6	0,21	12,4	0,27	17,5	0,48
Vokietija	15,6	0,62	10,5	0,21	23,2	0,70

Šaltinis: sudaryta autorių pagal European Commission. Report on Progress on Equality between Women and Men in 2010. 2011, p. 9, 42; Report on equality between women and man 2010, p. 31.

Kaip matyti iš 9.3 lentelėje apskaičiuotų MIN-MAX indeksų, didžiausias moterų ir vyrų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, skaičiaus skirtumas 2008 m. buvo Latvijoje (43,0 proc. p.). Vienintelėje ES šalyje Liuksemburge moterų, įgijusių aukštąjį išsilavinimą, buvo mažiau nei vyrų (1,2 proc. p.). Didžiausias vyrų ir moterų užimtumo skirtumas tais pačiais metais buvo Maltoje (35,1 proc. p.), mažiausias – Suomijoje (4,1 proc. p.). Analizuojant darbo užmokesčio skirtumus tarp vyrų ir moterų matyti, kad Latvijoje – šalyje, kurioje yra didžiausias moterų ir vyrų, įgijusių aukštąjį išsilavinimą, skirtumas, moterų ir vyrų darbo užmokesčio

atotrūkis nėra mažiausias. Minėtoje Baltijos šalyje moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis 2008 m. buvo vos 4,1 proc. p. mažesnis už ES vidurkį. Mažiausias darbo užmokesčio atotrūkis užfiksuotas Italijoje (4,9 proc.), o aukštąjį išsilavinimą įgijusių moterų ir vyrų skaičiaus skirtumas šioje šalyje buvo toks pat kaip ir vidutiniškai ES – 19,0 proc. p., nors lyčių užimtumo skirtumas Italijoje 2008 m. buvo 23,1 proc. p., o ES 27 vidurkis – 13,7 proc. p. Taigi lyginamoji šių rodiklių analizė rodo, kad tarp jų nėra priklausomybės: įgytas aukštasis išsilavinimas moterims dar neužtikrina geresnių dalyvavimo darbo rinkoje sąlygų.

9.4. Europos Sąjungos šalių kultūros rodikliai

Moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus taip pat lemia stereotipai ir jų įtaka realizuojant teisę į darbą. Esminis moterų diskriminacijos socialinės aplinkos veiksnys yra lyčių vaidmenų socializacija. Tai „procesas, kurio metu individas įsisavina visuomenės, kurioje gyvena, lyčių vaidmenų kultūrinę sistemą, tam tikrą skirtumą tarp lyčių visuomeninį konstravimą“.³⁸⁶ Tokia socializacija apima dvi tarpusavyje susijusias puses³⁸⁷:

- egzistuojančio vyriškojo ir moteriškojo elgesio modelio, santykių, normų, vertybių ir lyčių vaidmenų stereotipų suvokimas;
- visuomenės, socialinės aplinkos įtaka individui, siekiant įdiegti vyrams ir moterims socialiai priimtinus atitinkamus elgesio standartus ir taisykles.

Manoma, kad egzistuoja tendencija mokyti ir mokytis lyties vaidmens atitinkamo elgesio. Tačiau mokymo turinys priklauso nuo konkrečios visuomenės. Kiekvienoje visuomenėje moterų ir vyrų idealus elgesys suvokiamas ir stereotipizuojamas skirtingai ir tai nulemta tam tikro kultūrinio lygio. Kultūros sąvoka apibrėžiama įvairiai, tačiau mokslinėje literatūroje siekiama iširti, kiek ir kokiais būdais kultūra lemia individų

³⁸⁶ Valackienė, A.; Krašenkienė, A. Diskriminacijos raiška ir valstybės institucijos bei visuomeninis sektorius. *Filosofija. Sociologija*. 2007, 2: 35.

³⁸⁷ Valackienė, A.; Krašenkienė, A. Diskriminacijos raiška ir valstybės institucijos bei visuomeninis sektorius. *Filosofija. Sociologija*. 2007, 2: 35.

ar jų grupių veiklą. J. Čiburienė, J. Guščinskienė³⁸⁸ teigia, kad ekonominės raidos požiūriu svarbu, kad kultūra, apimanti vertybes, elgesio normas ir materialius produktus, daro įtaką gyvenimo būdai ir elgesiui.

Apibūdinti ir palyginti atskiras kultūras leidžia G. Hofstede išskirtos kultūros dimensijos (9.4 lentelė).

9.4 lentelė. Kultūriniai šalių rodikliai

Šalis	Valdžios (galios) pozicija	MIN-MAX indeksas	Individualizmas	MIN-MAX indeksas	Vyriškumas	MIN-MAX indeksas	Neaiškumų vengimas	MIN-MAX indeksas
Airija	28	0,1828	70	0,6935	68	0,6000	35	0,1348
Austrija	11	0	55	0,4516	79	0,7048	70	0,5281
Belgija	65	0,5806	75	0,7742	54	0,4667	94	0,7978
Bulgarija	70	0,6344	30	0,0484	40	0,3333	85	0,6966
Čekija	57	0,4946	58	0,5	57	0,4952	74	0,5730
Danija	18	0,0753	74	0,7581	16	0,1048	23	0
Estija	40	0,3118	60	0,5323	30	0,2381	60	0,4157
Graikija	60	0,5269	35	0,1290	57	0,4952	112	1
Ispanija	57	0,4946	51	0,3871	86	0,7714	42	0,2135
Italija	50	0,4194	76	0,7903	70	0,6190	75	0,5843
Jungtinė Karalystė	35	0,2581	89	1	66	0,5810	35	0,1348
Kipras	-	-	-	-	-	-	-	-
Latvija	44	0,3548	70	0,6935	9	0,0381	63	0,4494
Lenkija	68	0,6129	60	0,5323	64	0,5619	93	0,7865
Lietuva	45	0,3656	50	0,3710	65	0,5714	67	0,4944
Liuksemburgas	40	0,3118	60	0,5323	50	0,4286	70	0,5281
Malta	56	0,4839	59	0,5161	47	0,4000	96	0,8202
Nyderlandai	38	0,2903	80	0,8548	14	0,0857	53	0,3371
Portugalija	63	0,5591	27	0	31	0,2476	104	0,9101
Prancūzija	68	0,6129	71	0,7097	43	0,3619	86	0,7079
Rumunija	90	0,8495	30	0,0484	42	0,3524	90	0,7528
Slovakija	104	1	52	0,4032	110	1	51	0,3146

³⁸⁸ Čiburienė, J.; Guščinskienė, J. Kultūrinės vertybės ir žinių visuomenės vystymasis Lietuvoje. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*. 2007, 43.

Šalys	Valdžios (galios) pozicija	MIN-MAX indeksas	Individualizmas	MIN-MAX indeksas	Vyriškumas	MIN-MAX indeksas	Neaiškumų vengimas	MIN-MAX indeksas
Slovėnija	-	-	-	-	-	-	-	-
Suomija	33	0,2366	63	0,5806	26	0,2	59	0,4045
Švedija	31	0,2151	71	0,7097	5	0	29	0,0674
Vengrija	46	0,3763	80	0,8548	88	0,7905	82	0,6629
Vokietija	35	0,2581	67	0,6452	66	0,5810	65	0,4719

Šaltinis: sudaryta autorių pagal G. Hofstede. Cultural Dimensions, 2009.

9.4 lentelėje matyti, kad valdžios (galios) pozicija (PDI) didžiausia yra Slovakijoje (104). Šioje šalyje vyrauja ir dideli darbo užmokesčio ir statuso skirtumai, todėl lyčių nelygybė yra tikėtina. Mažiausias indeksas yra Austrijos valstybėje (11), kurioje vyrauja mažesnė hierarchija, taip pat mažesni darbo užmokesčio skirtumai ir daug dėmesio skiriama lygybei įtvirtinti. Lietuvoje vyrauja didelė hierarchija darbe, visuomenėje. Šeimos galva laikomas tėvas, todėl ir sūnus užima garbingą vietą, taip susidaro šeimos hierarchija.³⁸⁹ Iš 9.4 lentelės duomenų taip pat nesunku pastebėti, kad individualizmas labai išivyravęs Jungtinėje Karalystėje, Nyderlanduose ir Vengrijoje, o Lietuvoje nustatytas vidutinis individualizmo lygis (IDV indeksas 50). Labiausiai vyriškumo vertybės dominuoja Slovakijoje, kurios indeksas yra didesnis nei 100. Švedijoje (MAS rodiklis 5) vyrauja labai mažas vyriškumo vertybių dominavimas. Tai reiškia, kad Švedija yra daug pasiekusi lyčių lygybės srityje. Lietuvoje vyrauja tradicinės vyriškumo normos, gebėjimas numatyti savo šeimos situaciją. Lietuvos pozicija dėl vyriškumo dimensijos vyravimo yra gana aukšta (MAS indeksas 65).³⁹⁰ Vertinant neaiškumų vengimo indeksą (UAI) labiausiai pasižymi

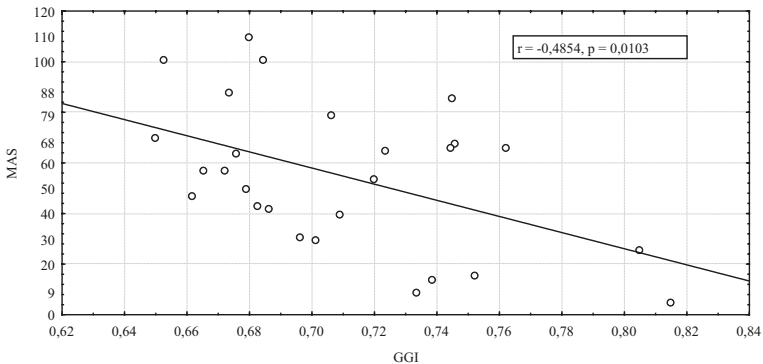
³⁸⁹ Baltrimienė, R. *Cultural Dimensions of Lithuania and its Relative Position in the Context with other European Countries* [interaktyvus], 2005 [žiūrėta 2013-06-01]. <<http://vingus.com/course%20work%20data%20files/Spring%2009/Communications/hofstede.lithu.pdf>>.

³⁹⁰ Baltrimienė, R. *Cultural Dimensions of Lithuania and its Relative Position in the Context with other European Countries* [interaktyvus], 2005 [žiūrėta 2013-06-01]. <<http://vingus.com/course%20work%20data%20files/Spring%2009/Communications/hofstede.lithu.pdf>>.

Graikijos ir Portugalijos valstybės, kurių indeksai labai aukšti (atitinkamai 112 ir 104). Šiose šalyse vyrauja kultūriniai nepastovumo bruožai, žmonės emocingesni, energingesni. Lietuvos pozicija gana vidutiniška (UAI = 67). Bandoma išvengti netikrumų, kuriamos taisyklės, kad tų neiškumų būtų kuo mažiau.

Taigi apibendrinant galima teigti, kad tose šalyse, kurias paprastai apibūdinamos kaip hierarchinės, mažiau ekonomiškai išsivysčiusios, o moterų, įgijusių aukštąjį išsilavinimą, skaičius nėra didelis, lyčių stereotipai išgalėję labiau. Šalyse, kur vyrauja lyčių lygybės tendencijos, vyriški ir moteriški bruožai išreikšti kur kas silpniau. Tą patvirtina ir atlikta koreliacinė analizė.

Norint palyginti su kitais rodikliais ir įvertinti tarpusavio priklausomybę monografijoje taikomas lyčių lygybės indeksas (GGI), nes, kaip jau minėta, Pasaulio ekonomikos forumas (PEF) geriausiai įvertina moterų ir vyrų padėties skirtumus ekonominiu, teisiniu ir socialiniu aspektu. Tiriant lyčių lygybės indekso (GGI) ir vyriškumo rodiklio (MAS) statistinę priklausomybę pastebėtas vidutinio stiprumo ryšys (9.3 pav.).

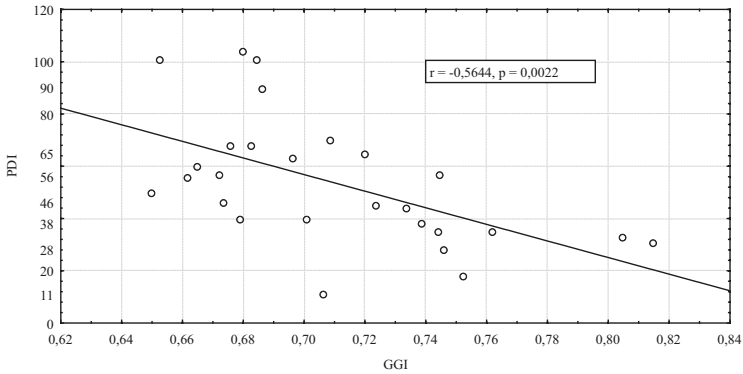

Šaltinis: sukurta autorių.

9.3 pav. Lyčių lygybės indekso ir vyriškumo rodiklio tarpusavio priklausomybė

Iš 9.3 pav. pateiktų duomenų galima daryti išvadą, kad tarp GGI ir MAS rodiklio egzistuoja vidutinis neigiamas ryšys (koreliacijos koeficientas $r = -0,4854$). Determinacijos koeficientas ($r^2 = 0,2356$) parodo, kad 23,56 proc. pasiekimų lyčių lygybės srityje gali būti paaiškinti mažu vyriškumo vertybių dominavimu.

Kiek stipresnis ryšys nustatytas tarp GGI ir PDI rodiklio (9.4 pav.).

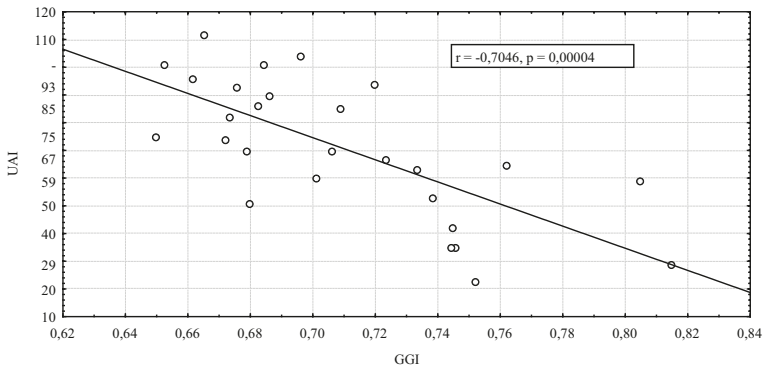

Šaltinis: sukurta autorių.

9.4 pav. Lyčių lygybės indekso ir valdžios (galios) rodiklio tarpusavio priklausomybė

Iš 9.4 pav. pateiktų duomenų galima daryti išvadą, kad tarp GGI ir PDI rodiklio taip pat egzistuoja vidutinis neigiamas ryšys (koreliacijos koeficientas $r = -0,5644$) – vyraujant mažesnei hierarchijai galima tikėtis didesnio dėmesio moterų ir vyrų problemoms ir darbo rinkoje, taip pat kitose gyvenimo srityse. Determinacijos koeficientas ($r^2 = 0,3186$) parodo, kad 31,86 proc. pasiekimų lyčių lygybės srityje gali būti paaiškinti mažesne hierarchija.

Stipriausias atvirkštinis tarpusavio ryšys nustatytas tarp GGI ir UAI (9.5 pav.).

Šaltinis: sukurta autorių.

9.5 pav. Lyčių lygybės indekso ir neišskumų vengimo rodiklio tarpusavio priklausomybė

Kaip matyti iš 9.5 pav., apskaičiuotas koreliacijos koeficientas r yra lygus $-0,7046$, o $49,65$ proc. pasiekimų lyčių lygybės srityje gali būti paaiškinti žmonių sugebėjimais neventi atsakomybės ir noriai priimti permainas. Taigi UAI yra vienas labiausiai lyčių lygybę lemiančių rodiklių.

Apibendrinant galima teigti, kad individas iš savo nacionalinės kultūros gauna daugybę nuostatų, kurios turi įtakos visoms jo veiklos sritims. Tose šalyse, kuriose žmonės labai vertina laisvę, laisvalaikį, iššūkius, yra aukšti individualizmo rodikliai, o aukštą vyriškumo rodiklį turinčiose šalyse dominuoja tokios vertybės, kaip materialinė sėkmė ir pripažinimas. Šalys, kuriose vyrauja dideli darbo užmokesčio ir padėties skirtumai, vertina nelygybės aspektą ir pasižymi aukštu valdžios (galios) rodikliu. Aukštas neaiškumų, netikrumo vengimo rodiklis šalyse egzistuoja todėl, kad žmonės linkę vengti atsakomybės ir dėl to sunkiai priima permainas.

9.5. Lyčių dalyvavimas priimant sprendimus

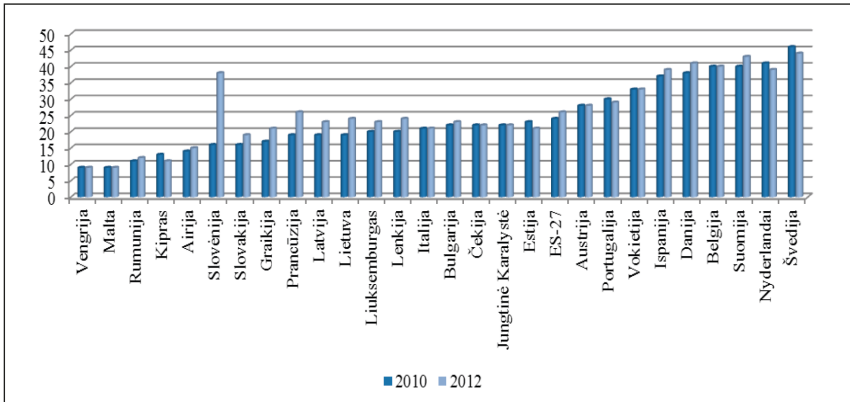
Permainos ypač reikalingos keičiant moterų politinio atstovavimo situaciją. Nepaisant to, kad moterys sudaro beveik pusę darbo jėgos ir kad daugiau nei pusė visų universitetų absolventų ES yra moterys, daugelyje valstybių narių priimant sprendimus, ypač aukščiausiu lygiu, dalyvauja vis dar per mažai moterų. Todėl lygybė priimant sprendimus yra vienas iš 2010–2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategijos prioritetų.³⁹¹

Priimant politinius sprendimus vidutiniškai tik kas ketvirtas nacionalinių parlamentų ir vyriausybių narys yra moteris.³⁹² Nacionaliniuose parlamentuose 2008 m. moterys vidutiniškai ES 27 sudarė $24,0$ proc., tik $1,0$ proc. p. daugiau negu 2004 m. Daugiau negu $35,0$ proc. moterų nacionaliniuose parlamentuose buvo Ispanijoje, Belgijoje ir Danijoje, o daugiau negu $40,0$ proc. – Suomijoje, Švedijoje ir Nyderlanduose. Airijoje, Slovėnijoje ir Vengrijoje moterų buvo mažiau negu $15,0$ proc., o Maltoje

³⁹¹ *The Gender Balance in Business Leadership* [interaktyvus]. European Commission, Commission Staff Working Paper, 2011 [žiūrėta 2013-09-07]. <http://www.eurosfairer.prd.fr/7pc/doc/1299060046_sec_2011_0246_en.pdf>.

³⁹² *Strategy for equality between women and men 2010–2015* [interaktyvus]. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Communities, 2011 [žiūrėta 2013-09-07]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.

ir Rumunijoje – mažiau negu 10,0 proc.³⁹³ 2010 m. moterų skaičius nacionaliniuose parlamentuose keitėsi nedaug, o vidutiniškai ES jos sudarė tiek pat – 24,0 proc. (9.6 pav.).

Šaltinis: sukurta autorių pagal European Commission. Strategy for equality between women and men 2010–2015, p. 21; Progress on Equality between Women and Men in 2012, p. 55.

9.6 pav. Moterų ir vyrų dalis nacionaliniuose parlamentuose

Kaip matyti 9.6 pav., 2010 m. daugiausia moterų buvo Švedijos parlamente (46,0 proc.), o mažiausia – Vengrijos (9,0 proc.). Analizuojant 2012 m. situaciją, matyti, kad padėtis gerokai pasikeitė Slovėnijoje – nacionaliniame parlamente moterų dalis išaugo iki 38,0 proc. o, lyginant su 2010 m., padidėjo 22,0 proc. p. Beje, 2010 m. trijose ES šalyse narėse (Vokietijoje, Suomijoje ir Slovakijoje) vyriausybėms vadovavo moterys, o vyriausybėse moterų skaičius padidėjo nuo 22,0 proc. 2005 m. iki 27,0 proc. 2009 m.³⁹⁴

Lietuvos Respublikos Seime dominuoja vyrai. Daugiausia moterų Seime dirbo 2004–2008 m. – net 22,0 proc., o 2008–2012 m. moterų

³⁹³ Report on equality between women and men – 2009 [interaktyvus]. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009 [žiūrėta 2013-09-07]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.

³⁹⁴ Report on Progress on Equality between Women and Men in 2010 [interaktyvus]. European Commission, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011 [žiūrėta 2013-09-07]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.

skaičius Seime vėl sumažėjo iki 18,4 proc. 2008 m. į Lietuvos Respublikos Seimą išrinktos 26 moterys ir 115 vyrų (9.5 lentelė).

9.5 lentelė. Lietuvos Respublikos Seimo nariai

Laikotarpiai	Moterys	Vyrai	Pasiskirstymas pagal lytį, proc.	
			moterys	vyrai
Lietuvos Respublikos Seimas (1996–2000 m.)	25	114	18,0	82,0
Lietuvos Respublikos Seimas (2000–2004 m.)	15	126	10,6	89,4
Lietuvos Respublikos Seimas (2004–2008 m.)	31	110	22,0	78,0
Lietuvos Respublikos Seimas (2008–2012 m.)	26	115	18,4	81,6

Šaltinis: sudaryta autorių pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis, 2011.

9.5 lentelėje matyti, kad moterų, išrinktų į Lietuvos Respublikos Seimą, dalis sumažėjo nuo 22,0 proc. 2004 m. iki 18,4 proc. 2008 m., t. y. 3,6 proc. p. 2008–2012 m. kadencijos Seime vyrai sudarė net 81,6 proc. visų išrinktų asmenų. Beje, penkioliktoje Lietuvos Respublikos Vyriausybėje buvo dvi moterys ministrės. Lietuvos Respublikos Vyriausybėje ministrės, viceministrės, ministrų patarėjos sudaro apie 30,0 proc., o 2011 m. į Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybas išrinktos 342 (22,0 proc.) moterys ir 1 184 vyrai.³⁹⁵

Priimant ekonominius sprendimus, visais valdymo lygmenimis moterų dalyvauja mažiau nei vyrų. ES bendrovėse, kurių akcijos šalių biržose yra likvidžiausios, moterys sudaro tik vieną dešimtadalį valdybos narių ir užima tik 3 proc. valdybų pirmininkų pareigų.³⁹⁶ Statistiniai duomenys rodo, kad ir Lietuvoje moteris prie stambiausių įmonių vairo vis dar yra retenybė. 2010 m. vos 3,0 proc. didžiausių įmonių vadovių buvo moterys. Tarp didžiausių įmonių valdybos narių moterų buvo 13,0 proc. ir šis rodiklis viršijo ES vidurkį 0,1 proc. p. (9.6 lentelė).

³⁹⁵ *Moterys ir vyrai Lietuvoje 2010* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2011 [žiūrėta 2013-09-08]. <<http://www.stat.gov.lt>>.

³⁹⁶ *Strategy for equality between women and men 2010–2015* [interaktyvus]. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Communities, 2011 [žiūrėta 2013-09-07]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.

9.6 lentelė. Moterų ir vyrų valdybos narių dalis bendrovėse, kurių akcijos šalių biržose yra likvidžiausios (proc.)

Šalys	2008 m.		2009 m.		2010 m.	
	moterys	vyrų	moterys	vyrų	moterys	vyrų
ES 27	11	89	11	89	12	88
Airija	8	92	8	92	8	92
Austrija	6	94	7	93	9	91
Belgija	7	93	8	92	10	90
Bulgarija	12	88	17	83	11	89
Čekija	13	87	13	87	12	88
Danija	17	83	18	82	18	82
Estija	8	92	6	94	7	93
Graikija	6	94	5	95	6	94
Ispanija	8	92	10	90	10	90
Italija	4	96	4	96	5	95
Jungtinė Karalystė	12	88	12	88	13	87
Kipras	3	97	3	97	4	96
Latvija	16	84	17	83	23	77
Lenkija	10	90	10	90	12	88
Lietuva	16	84	15	85	13	87
Liuksemburgas	3	97	3	97	4	96
Malta	4	96	4	96	2	98
Nyderlandai	14	86	15	85	15	85
Portugalija	3	97	4	96	5	95
Prancūzija	9	91	10	90	12	88
Rumunija	12	88	12	88	21	79
Slovakija	18	82	18	82	22	78
Slovėnija	18	82	10	90	10	90
Suomija	20	80	24	76	26	74
Švedija	26	74	27	73	26	74
Vengrija	16	84	13	87	14	86
Vokietija	13	87	13	87	13	87

Šaltinis: sudaryta autorių pagal European Commission. Report on equality between women and men – 2009, p. 39; Report on equality between women and men 2010, p. 49; Report on Progress on Equality between Women and Men in 2010, p. 47.

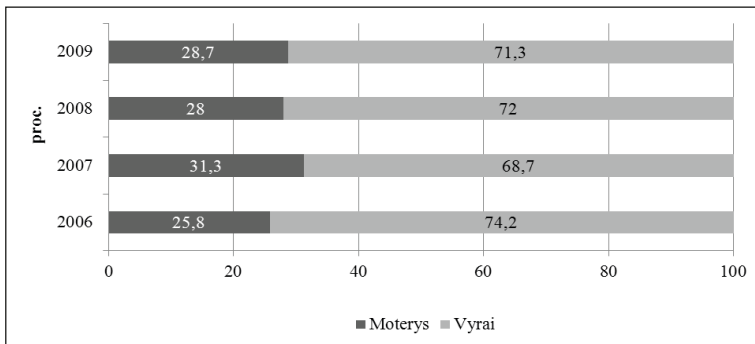
9.6 lentelėje matyti, kad vidutiniškai ES šalyse narėse tarp didžiausių įmonių valdybos narių moterų 2010 m. buvo 12,0 proc., lyginant su dviem prieš tai buvusiais metais, jų dalis padidėjo vos 1,0 proc. p. Tačiau

skirtingose šalyse moterų skaičius įmonių valdybose 2010 m. svyravo nuo 2,0 proc. Maltoje iki 26,0 proc. Suomijoje ir Švedijoje. Beje, reikia pažymėti, kad ES svarsto galimybę bendrovių valdybose nustatyti lyčių kvotas. Tačiau tokias priemones reikėtų vertinti atsargiai, nes svarbu yra ne tik tai, kad didėtų moterų skaičius valdybose, bet ir tai, jog moterys ir vyrai būtų ugdomi kaip asmenybės ir suprastų atsakomybę.

Apibendrinant moterų ir vyrų galimybes dalyvauti priimant sprendimus galima konstatuoti, kad moterims savo gebėjimais, kompetencija ir žiniomis reikia lenkti vyrus norint sulaukti iš aplinkinių to paties pripažinimo profesinėje sferoje.

9.6. Verslininkų pasiskirstymas pagal lytį

Vis dar sudėtinga kalbėti ir apie lyčių dalyvavimą versle. G. Startienės ir R. Remeikienės³⁹⁷ nuomone, verslo sritis ilgą laiką buvo rezervuota vyrams, todėl nepaisant to, kad paskutiniajame dešimtmetyje moterų verslininkų daugėjo, jų Europoje ir Lietuvoje yra mažiau nei vyrų verslininkų. Kelerių metų tyrimų duomenys rodo, kad Lietuvoje moterys verslininkės sudaro tik trečdalią visų verslininkų. Be to, moterų verslininkų dalis nuolat kinta (9.7 pav.).

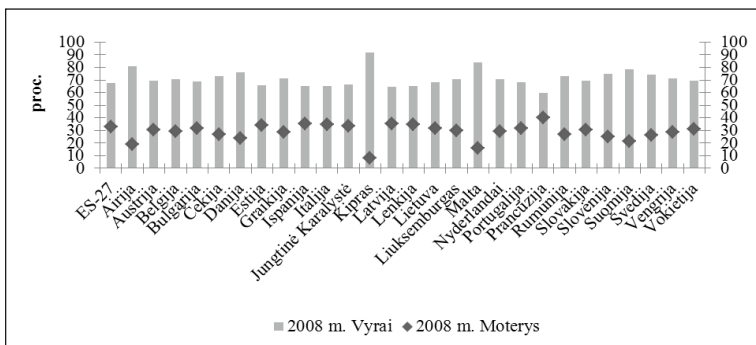
Šaltinis: sukurta autorių pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis: Smulkių ir vidutinių įmonių verslo sėkmės veiksniai 2006, p. 20; Smulkių ir vidutinių įmonių verslo sąlygos, p. 35; (2009e) Smulkiojo ir vidutinio verslo sąlygos 2009, p. 39.

9.7 pav. Verslininkų pasiskirstymas pagal lytį Lietuvoje

³⁹⁷ Startienė, G.; Remeikienė, R. Gender Gap in Entrepreneurship. *Engineering Economics – Inžinerinė ekonomika*. 2008, 5 (60).

Kaip matyti iš 9.7 pav., 2007 m. lyginant su 2006 m., moterų verslininkų dalis padidėjo 5,5 proc. p., o 2008 m. lyginant su 2007 m., jų dalis sumažėjo 3,3 proc. p. 2009 m. moterų verslininkų dalis sudarė 28,7 proc., o tai yra 0,7 proc. p. daugiau negu 2008 m. Statistikos departamento duomenimis, pagrindinės moterų verslo sritys išlieka žmonių sveikatos priežiūros ir socialinio darbo bei apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų veikla, kurioje moterys verslininkės sudaro didžiąją dalį sėkmingų verslininkų – atitinkamai 60,9 ir 58,3 proc. Tačiau paskutiniaisiais metais moterų padaugėjo tokiose anksčiau laikytose vien vyriško verslo srityse, kaip statyba ir transportas. Šioje veikloje moterų dalis 2009 m. padidėjo – atitinkamai 2,8 ir 11,8 proc. p.³⁹⁸

Kitose ES šalyse narėse moterų verslininkų taip pat yra mažiau negu verslininkų vyrų. Pvz., 2008 m. mažiausia dalis moterų verslininkų buvo Kipre (8,2 proc.), Maltoje (16,0 proc.), Airijoje (19,2 proc.) ir Suomijoje (21,6 proc.) (9.8 pav.).

Šaltinis: sukurta autorių pagal European Commission. Report on equality between women and men 2010, p. 48.

9.8 pav. Moterų ir vyrų verslininkų dalis ES šalyse narėse 2008 m.

Iš 9.8 pav. matyti, kad didžiausia moterų, užsiimančių verslu, dalis buvo Prancūzijoje (40,0 proc.), Latvijoje (35,3 proc.), Ispanijoje (35,1 proc.), Italijoje (34,7 proc.) ir Lenkijoje (34,7 proc.). 2009 m. lyginant su

³⁹⁸ Smulkiojo ir vidutinio verslo sąlygos 2009 [interaktyvus]. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2009 [žiūrėta 2010-02-09]. <<http://www.stat.gov.lt/>>.

2000 m., moterų verslininkų dalis padidėjo nuo 30,7 proc. iki 32,8 proc.³⁹⁹ Taigi nepaisant įvairių sunkumų, moterys vis ryžtingiau žengia į anksčiau tik vyrams įprastą pasaulį – verslą. Galima manyti, kad viena priežasčių, verčiančių moteris užsiimti verslu, yra ekonominio savarankiškumo siekis. Ne paslaptis, kad moterys ypač dažnai susiduria su kliūtimis ieškodamos darbo. Vienas iš būdų įveikti jas – pradėti savo verslą. O smulkusis ir vidutinis verslas yra neatsiejama kiekvienos šalies ekonomikos dalis. Tai vienas iš svarbiausių ekonomikos augimo veiksnių, turintis esminį poveikį bendrai Lietuvos ūkio raidai, naujų darbo vietų kūrimui ir socialiniam stabilumui.⁴⁰⁰ Verslininkystė yra pripažinta ekonominio augimo, konkurencingumo ir darbo vietų varomąja jėga.⁴⁰¹

Vis dėlto nors pastaraisiais metais moterų verslininkų skaičius auga, jų yra gerokai mažiau negu vyrų. Europos Komisijos sukaupta informacija apie lyčių pusiausvyrą Europos Sąjungos valstybių versle rodo, kad 2010 m. stambiausių bendrovių vadovybėse buvo labai mažai moterų. Net ir tose šalyse, kur sparčiai daugėja moterų politikų ar užimančių aukštus postus valstybės valdymo aparate, vadovių verslininkų yra neproporcingai mažai. Galima manyti, kad tai lemia įvairių veiksnių visuma: lyčių stereotipai, diskriminacija, darbo rinkos segregacija, *stiklinių lubų* fenomenas ir kt.

Beje, reikia pažymėti, kad moterų ir vyrų padėties skirtumams svarbią reikšmę turi ir instituciniai rodikliai. Nuo to, kokia yra šalies institucinė aplinka, kaip vyriausybė geba formuluoti ir įgyvendinti tinkamas politikos kryptis, kaip skatinama privataus sektoriaus plėtra, ar gerai funkcionuoja teisinė sistema ir pan., labai priklauso šalies galimybės įgyvendinti lyčių lygybę.

³⁹⁹ *Report on Progress on Equality between Women and Men in 2010* [interaktyvus]. European Commission, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011 [žiūrėta 2013-09-07]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.

⁴⁰⁰ Bartkus, E. V. Smulkus ir vidutinio verslo plėtros prognozės Lietuvoje ekonominės krizės pradžioje. *Ekonomika ir vadyba*. 2010, 15: 390.

⁴⁰¹ Bartkus, E. V. Smulkus ir vidutinis verslas – darbo rinkos katalizatorius. *Ekonomika*. 2004, 67 (2): 8.

Pasaulio Banko⁴⁰² pateikti duomenys rodo, kad atskaitomybė 2003 m. buvo didžiausia Suomijoje (1,57), o 2008 m. – Nyderlanduose (1,53) ir Švedijoje (1,53). Politinio stabilumo rodiklis didžiausias buvo Liuksemburge (2003 m. – 1,66; 2008 m. – 1,52) ir Suomijoje (2003 m. – 1,66; 2008 m. – 1,36). Lyginant su kitomis šalimis, Lietuvoje atskaitomybės ir politinio stabilumo rodikliai yra gana žemi (2008 m. atitinkamai buvo 0,85 ir 0,73).

Vyriausybės efektyvumo ir reguliavimo kokybės vertinimas taip pat labai svarbus nagrinėjant kitus šalies rodiklius. Pasaulio Banko⁴⁰³ duomenimis, efektyviausiai Vyriausybė veikia Danijoje, kurioje Vyriausybės efektyvumo rodiklis 2008 m. buvo didžiausias. Taip pat Danijoje yra aukšta reguliavimo kokybė (1,86). Taigi, kai valstybėje yra aukšta reguliavimo kokybė ir Vyriausybės veikla yra efektyvi, šalyje gerai veikia ir kiti sektoriai. Lietuvos Vyriausybė veikia ne taip efektyviai kaip kitų šalių, todėl matoma Vyriausybės efektyvumo rodiklio mažėjimo tendencija. O reguliavimo kokybė Lietuvoje, lyginant su kitomis ES šalimis narėmis, neblogo (2008 m. rodiklis siekė 1,14).

Teisėtumo ir korupcijos kontrolės rodikliai parodo šalies valdymo efektyvumą teisinėje aplinkoje. Teisėtumo ir korupcijos kontrolė geriausiai vykdoma Austrijoje (2008 m. lyginant su 2003 m., teisėtumo rodiklis pagerėjo: 2003 m. buvo 1,79, o 2008 m. – 1,92.), Danijoje ir Suomijoje, kuriose rodiklis yra gana aukštas lyginant su kitomis šalimis. Priešinga situacija yra Lietuvoje, kurioje teisėtumo ir korupcijos kontrolės rodikliai labai maži, tai rodo šalies valdymo neefektyvumą teisinėje aplinkoje ir vyraujančią korupciją. Apibendrinant Lietuvos situaciją galima teigti, kad šalies valdymas nėra efektyvus, nes visi instituciniai rodikliai, kuriais remiantis vertinamas šalies valdymo efektyvumas, nagrinėjamoju laikotarpiu yra maži.

⁴⁰² *Governance Matters 2009. Worldwide Governance Indicators, 1996–2008* [interaktyvus]. The World Bank, 2009. [žiūrėta 2010-12-11]. <http://info.worldbank.org/governance/wgi/mc_countries.asp>.

⁴⁰³ *Governance Matters 2009. Worldwide Governance Indicators, 1996–2008* [interaktyvus]. The World Bank, 2009. [žiūrėta 2010-12-11]. <http://info.worldbank.org/governance/wgi/mc_countries.asp>.

9.7. Europos Sąjungos šalių pasiskirstymas pagal lyčių lygybės indeksus

Pastaraisiais metais pakankamai daug dėmesio skiriama ir lyčių lygybės vertinimui. Kaip jau buvo minėta, sukurta daug (GDI, GEM, RSW, SIGE, GEI, GGI, EUGEI, GII, EGEI) moterų ir vyrų padėtų darbo rinkoje, skirtumus ar lyčių lygybę vertinančių indeksų.

9.7 lentelėje pateikti žmogaus socialinės raidos indekso ir kai kurių lyčių lygybės rodiklių ES šalyse narėse skaičiai iliustruoja, kad nors turtingiausia ES šalis yra Liuksemburgas, tačiau pagal žmogaus socialinės raidos indeksą ši šalis užima 5 vietą ES.

9.7 lentelė. HDI, GDI ir GEM Europos Sąjungos šalyse narėse 2007 m.

Šalys	Žmogaus socialinės raidos indeksas (HDI)	Lyčių socialinės raidos indeksas (GDI)	Lygių galimybių išplėtimo indeksas (GEM)	Pasaulinis lyčių lygybės indeksas (GGI)
Airija	0,965	0,948	0,722	0,7457
Austrija	0,955	0,930	0,744	0,7060
Belgija	0,953	0,948	0,874	0,7198
Bulgarija	0,840	0,839	0,613	0,7085
Čekija	0,903	0,900	0,664	0,6718
Danija	0,955	0,947	0,896	0,7519
Estija	0,883	0,882	0,665	0,7008
Graikija	0,942	0,936	0,677	0,6648
Ispanija	0,955	0,949	0,835	0,7444
Italija	0,951	0,945	0,741	0,6498
Jungtinė Karalystė	0,947	0,943	0,790	0,7441
Kipras	0,914	0,911	0,603	0,6522
Latvija	0,866	0,865	0,648	0,7333
Lenkija	0,880	0,877	0,631	0,6756
Lietuva	0,870	0,869	0,628	0,7234
Liuksemburgas	0,960	0,943	..	0,6786
Malta	0,902	0,895	0,531	0,6615
Nyderlandai	0,964	0,954	0,882	0,7383
Portugalija	0,909	0,907	0,753	0,6959
Prancūzija	0,961	0,956	0,779	0,6824
Rumunija	0,837	0,836	0,512	0,6859
Slovakija	0,880	0,877	0,663	0,6797
Slovėnija	0,929	0,927	0,641	0,6842

Šalys	Žmogaus socialinės raidos indeksas (HDI)	Lyčių socialinės raidos indeksas (GDI)	Lygių galimybių išplėtimo indeksas (GEM)	Pasaulinis lyčių lygybės indeksas (GGI)
Suomija	0,959	0,954	0,902	0,8044
Švedija	0,963	0,956	0,909	0,8146
Vengrija	0,879	0,879	0,590	0,6731
Vokietija	0,947	0,939	0,852	0,7618

Šaltinis: sudaryta autorių pagal UNDP Human Development Report, 2009, p. 171–190; Hausmann, R.; Tyson, L. D.; Zahidi, S. The Global Gender Gap Report, 2009, p. 8–9.

9.7 lentelėje matyti, kad Airijos, Nyderlandų, Austrijos ir Švedijos pasiskirstymas pagal žmogaus socialinės raidos indeksą yra netolygus: Airija yra pirmojoje vietoje, Nyderlandai – antrojoje, Švedija – trečiojoje, o Austrija – šeštojoje vietoje tarp ES šalių (nors šios šalys pasižymi taip pat gana aukštu BVP vienam gyventojui). Lyčių lygybės požiūriu Švedija yra lyderė (HDI – 0,963; GDI – 0,956; GEM – 0,909; 0,8146). Tačiau nepaisant visų pasiekimų lygybės srityje, net ir Švedijoje moterys uždirba apie 18 proc. mažiau nei vyrai, nors įgijusių aukštąjį išsilavinimą moterų yra pakankamai daug.

Iš 9.7 lentelėje pateiktų duomenų taip pat matyti, kad didžiausias atotrūkis tarp HDI ir GDI 2007 m. buvo Austrijoje, Airijoje ir Liuksemburge. Austrija pagal žmogaus socialinės raidos indeksą 2007 m. buvo 7 vietoje, o pagal lyčių socialinės raidos indeksą – tik 13 vietoje. Airijai, kuri pagal žmogaus socialinės raidos indeksą 2007 m. užėmė pirmąją vietą tarp visų ES šalių, pagal lyčių socialinės raidos indeksą teko 6 vieta. Daugelyje ES šalių (Belgijoje, Čekijoje, Danijoje, Graikijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje ir kt.) skirtumai tarp HDI ir GDI nėra labai ryškūs, o Bulgarijoje, Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje ir Rumunijoje skirtumas tarp HDI ir GDI 2007 m. buvo minimalus.

Šiems skirtumams svarbią rolę turėjo netolygi lyčių ekonominė galia. Ekonominės galios rodiklio dydis turi didelę įtaką HDI ir GDI indeksų reikšmei, kurie „parodo labai apibrėžtą galimybių pasiskirstymo tarp lyčių skaičių“.⁴⁰⁴ Pavyzdys yra Olandija, kuri pagal HDI ir GDI 2007 m. užėmė antrąją vietą, tačiau šioje šalyje nėra tokių gerų rodiklių

⁴⁰⁴ Tamutienė, I. Lyčių nelygybės matavimai ir interpretacija Europos Sąjungoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2004, 3: 83.

lyčių lygybės srityje. Moterys Olandijoje 2007 m. uždirbo 23,6 proc. mažiau nei vyrai. Taip pat Olandijos moterims teko tik 39 proc. vietų parlamente, vadovaujamą darbą dirbo dar mažesnė dalis moterų – 28 proc.⁴⁰⁵

Analizuojant kitus sudėtinus indeksus matyti, kad toje pačioje ES šalyje narėje įvairių lyčių rodiklių reikšmės yra skirtingos. Pavyzdžiui, Lietuvai pagal lyčių socialinės raidos indeksą (GDI) tenka 24, pagal lyčių nelygybės indeksą (GII) – 22, o pagal lygių galimybių išplėtimo indeksą GEM) – 21 vieta. Todėl būtų galima teigti, kad Lietuva yra mažai pasiekusi lyčių lygybės įgyvendinimo srityje. Tačiau santykinės moterų padėties (RSW) ir Europos lyčių lygybės (EGEI) indeksų reikšmės (atitinkamai 0,96 ir 69,6 (pagal abu indeksus tenka 3 vieta) leidžia manyti, kad moterys, dalyvaudamos atlyginamo darbo sferoje, pasiekia gerų rezultatų.

ES šalys narės, pirmaujančios lyčių lygybės srityje, yra Švedija ir Suomija: Švedija ir Suomija pirmauja pagal tris lyčių lygybės rodiklius – Švedija pirmąją vietą užima pagal GDI, GEM ir GEI indeksus, o Suomija pirmąją vietą užima pagal kitus tris lyčių lygybės rodiklius – SIGE, GGI ir EUGEI (9.8 lentelė).

9.8 lentelė. Europos Sąjungos šalių narių pasiskirstymas pagal lyčių lygybės rodiklius

Šalys	GDI (2007)	GEM (2007)	RSW (1996)	SIGE (1995)	GEI (2009)	GGI (2008)	EUGEI (2009)	GII (2008)	EGEI (2009)
Airija	7	13	22	15	19	4	20	19	25
Austrija	14	11	12	7	15	13	17	12	18
Belgija	6	5	15	13	13	12	5	4	13
Bulgarija	27	22	-	6	10	14	-	25	1
Čekija	18	16	9	-	21	23	18	18	19
Danija	8	3	10	3	3	3	3	2	10
Estija	20	15	1	-	11	15	14	26	5
Graikija	13	14	24	20	23	25	25	15	22
Ispanija	5	7	23	17	6	10	22	9	14
Italija	9	12	16	16	25	22	21	7	23

⁴⁰⁵ Human Development Report 2009 [interaktyvus]. UNDP, New York, 2009 [žiūrėta 2010-11-13]. <<http://hdr.undp.org>>.

Šalys	GDI (2007)	GEM (2007)	RSW (1996)	SIGE (1995)	GEI (2009)	GGI (2008)	EUGEI (2009)	GII (2008)	EGEI (2009)
Jungtinė Karalystė	11	8	13	18	9	8	9	21	20
Kipras	16	23	-	19	22	26	24	10	26
Latvija	25	18	2	-	8	6	6	14	2
Lenkija	22	20	6	4	18	17	16	17	12
Lietuva	24	21	3	-	7	11	7	22	3
Liuksemburgas	10	-	-	12	26	21	15	16	24
Malta	19	25	-	21	27	27	23	24	27
Nyderlandai	4	4	20	10	5	5	4	1	17
Portugalija	17	10	14	14	12	16	12	13	11
Prancūzija	2	9	11	9	14	9	11	8	15
Rumunija	26	26	17	11	16	24	-	27	4
Slovakija	23	17	4	-	20	20	19	20	16
Slovėnija	15	19	-	-	24	18	13	11	6
Suomija	3	2	5	1	2	1	1	6	8
Švedija	1	1	8	2	1	2	2	3	7
Vengrija	21	24	7	5	17	19	10	23	9
Vokietija	12	6	21	8	4	7	8	5	21

Šaltinis: sudaryta autorių pagal Bericat, E. The European Gender Equality Index: Conceptual and Analytical Issues, 2011, p. 19; Dijkstra, A. G., Hanmer, L. Measuring Socio-economic Gender Inequality: Toward an Alternative to the UNDP Gender-related Development Index, 2000, p. 69–71; Dijkstra, A. G. Revisiting UNDP's GDI and GEM: Towards an alternative, 2002, p. 319–320; Hausmann, R. ir kt. The Global Gender Gap Report 2010, p. 8–9; Plantenga, J. ir kt. () Towards a European Union Gender Equality Index, 2009, p. 25; Social Watch report 2010; UNDP. Human Development Report 2009, p. 181–182; 186–187; UNDP. Human Development Report 2010, p. 156–157.

9.8 lentelėje matyti, kad mažiausiai lyčių lygybės srityje yra pasiekusi Malta, kuri net pagal keturis lyčių lygybės rodiklius (SIGE, GEI, GGI ir EGEI) užima paskutinę vietą. Beje, įdomi situacija susiklosčiusi Bulgarijoje. Šiai ES šaliai pagal GDI tenka paskutinė vieta, o pagal EGEI – pirmoji vieta. Tokius skirtumus galima paaiškinti tuo, kad lyčių rodikliai apskaičiuoti skirtingu laiko momentu. Be to, lyčių lygybę vertinantys indeksai sudaryti iš skirtingų rodiklių ir fiksuoja moterų pasiekimus tam tikrose veiklos srityse.

Apibendrinant statistinių duomenų analizę galima teigti, kad nors yra sričių, kur sudarytos lygios struktūrinės galimybės gauti paslaugas ir vyrams, ir moterims, lyčių atžvilgiu ES šalys rodo gana ryškią stratifikaciją. Ypač tai akivaizdu ekonominėje srityje: tai, ką daro vyrai, yra labiau vertinama negu tai, ką daro moterys. Ši stratifikacija akivaizdi ir politinėje srityje, nes politinis dalyvavimas ir sprendimų priėmimas išlieka vyrų prerogatyva.

10. LYČIŲ DALYVAVIMO DARBO RINKOJE VERTINIMAS LIETUVOJE

10.1. Lyčių lygybės tyrimas

Analizuojant moterų ir vyrų dalyvavimo darbo rinkoje galimybes, svarbi yra informacija apie nelygybės ir diskriminacijos apraiškas bei paplitimą. Todėl reikia įvertinti moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus ir nustatyti, su kokiais problemomis susiduria asmenys darbo rinkoje, moterų ir vyrų nuomonę apie diskriminacijos patirtį ir veiksnius, lemiančius skirtingas moterų ir vyrų galimybes darbo rinkoje.

Šiuolaikinėje visuomenėje, siekiant užtikrinti vienodas moterų ir vyrų dalyvavimo darbo rinkoje galimybes ir įgyvendinti atitinkamų įstatymų ir kitų teisės aktų reikalavimus, visuomenei reikia aukštos kokybės statistinės informacijos apie lygių galimybių situaciją ir jos pokyčius, kuri yra svarbi pagrindai lygių galimybių analizei ir sprendimams priimti.⁴⁰⁶ I. Permanyer⁴⁰⁷, G. Ferrant⁴⁰⁸ teigimu, domėjimasis lyčių lygybės matavimais yra ypač svarbus. Gerai žinomas tas faktas, kad problemos lyčių lygybės srityje yra glaudžiai susijusios su socialiniais ekonominiais aspektais, o viena iš priežasčių, kodėl lyčių lygybės įgyvendinimas sulaukia išskirtinio ekonomistų dėmesio – jos ryšys su šalies ekonomikos augimu.

Nustatant lyčių lygybės pokyčius visuomenėje, taikomi kiekybiniai ir kokybiniai rodikliai. Kiekybiniai rodikliai gali būti pagal lytį suskirstyti statistiniai duomenys, pvz., moterų ir vyrų raštingumas. Lyčių lygybės rodikliai gali apimti ir kokybinius pokyčius, pvz., ar didėja moterų dalyvavimo darbo rinkoje galimybes, ar keičiasi nuostatos, stereotipai, vertybės

⁴⁰⁶ Okunevičiūtė-Neveauskienė, L.; Gruževskis, B. *Lygybės statistikos pagrindai. Nacionalinis lygybės statistikos rengimo veiksmų planas*. Vilnius: Eugrimas, 2009.

⁴⁰⁷ Permanyer, I. The Measurement of Multidimensional Gender Inequality: Continuing the Debate [interaktyvus]. *Social Indicators Research*. 2010, Vol. 95, 2 [žiūrėta 2013-03-09]. <<http://www.springerlink.com/>>; Permanyer, I. Are UNDP indices appropriate to capture gender inequalities in Europe? [interaktyvus] *Social Indicators Research*, 2013, Vol. 110, Issue 3: 927-950 [žiūrėta 2013-03-09]. <<http://link.springer.com/>>.

⁴⁰⁸ Ferrant, G. The Multidimensional Gender Inequalities Index (MGII): A Descriptive Analysis of Gender Inequalities Using MCA [interaktyvus]. *Social Indicators Research*. 2013 [žiūrėta 2013-03-09]. <<http://link.springer.com/>>.

ir kt. Lyčių lygybės matavimas gali atkreipti dėmesį į vyrų ir moterų santykius, konkrečios politikos rezultatus, vyrų ir moterų padėties pokyčius darbo rinkoje ir pan.

Siekiant stebėti ir tirti moterų ir vyrų lygybės pažangą ir įdiegti atskaitomybę už lyčių lygybės rezultatus pasauliniu, valstybiniu, regioniniu, savivaldybių ir instituciniu mastu, taikomi įvairūs sudėtiniai rodikliai. Nedera pamiršti, kad svarbus vaidmuo tenka žmogaus socialinės raidos indeksui (HDI).

Žmogaus socialinės raidos bendroji koncepcija buvo apibrėžta 1990 m. Jungtinių Tautų vystymo programos parengtame pirmajame pranešime apie žmogaus socialinę raidą. Žmogaus socialinė raida apibrėžiama kaip procesas, plečiantis žmogaus pasirinkimo galimybes.⁴⁰⁹ Galimybių plėtimo procesas yra dvipusis: ugdomi žmogaus vidiniai gebėjimai (per sveikatos apsaugą, švietimą) ir plečiamos galimybės įgytus gebėjimus produktyviai panaudoti kultūrinėje, politinėje, ekonominėje ar socialinėje veikloje.⁴¹⁰

Žmogaus socialinės raidos indeksas yra sudėtinis indeksas, apibendrinantis tris gyventojų gyvenimo kokybės komponentus⁴¹¹:

1. Galimybę ilgai ir sveikai gyventi, nustatomą pagal vidutinę būsimo gyvenimo trukmę.
2. Žinias / išsilavinimo lygį, vertinamą pagal du rodiklius: suaugusiųjų raštingumo lygį ir bendrąją mokymosi aprėptį.
3. Gyvenimo lygį, kurį rodo pajamų ar išlaidų pasiskirstymas, jų struktūriniai pokyčiai ir perkamoji galia. Vienas iš svarbiausių rodiklių yra BVP, tenkantis vienam gyventojui, apskaičiuotas JAV doleriais pagal perkamosios galios paritetą (PGP).

Vidutinė būsimo gyvenimo trukmė rodo vidutinį metų skaičių, kurį išgyventų tam tikra gimusiųjų karta, jei kiekvienos amžiaus grupės

⁴⁰⁹ *Human Development Report 1990* [interaktyvus]. UNDP, New York, Oxford, Oxford University Press, 1990 [žiūrėta 2012-08-09]. <<http://hdr.undp.org>>.

⁴¹⁰ Tamutienė, I. Lyčių nelygybės matavimai ir interpretacija Europos Sąjungoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2004, 3: 79.

⁴¹¹ Rudzkienė, V. *Socialinė statistika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005. 174 p.; *Human Development Report 2007/2008* [interaktyvus]. UNDP, New York, 2007 [žiūrėta 2012-08-09]. <<http://hdr.undp.org>>.

žmonių mirtingumas išliktų toks pat kaip skaičiuojamaisiais metais. Šis rodiklis pasirinktas todėl, kad parodo daugelį svarbių pasirinkimo galimybių ir yra glaudžiai susijęs su gyvenimo kokybe. Išsilavinimo lygis rodo žmogaus galimybes įgyti žinių ir įgūdžių, dalyvauti visuomenės politiniame, socialiniame, ekonominiame ir kultūriniame gyvenime. Gyvenimo lygį rodo pajamų ar išlaidų pasiskirstymas, jų struktūriniai pokyčiai, perkamoji galia. BVP, tenkantis vienam gyventojui, yra vienas svarbiausių rodiklių, padedančių įvertinti gyvenimo lygį ir nustatyti, ar prieinamos svarbios ekonominės pasirinkimo galimybės.⁴¹²

HDI yra sudėtingas kompleksinis rodiklis, kurio žemi vienos indekso sudedamosios dalies rodikliai negali būti kompensuojami kitos sudedamosios dalies aukštais rodikliais. Pvz., žemi tikėtino gyvenimo trukmės vidurkio rodikliai negali būti kompensuojami aukšto išsilavinimo lygio rodikliais arba aukšti gyvenimo lygio rodikliai negali būti kompensuojami žemo išsilavinimo lygio rodikliais – vienu ir kitu atveju HDI vis tiek yra žemas. Mokslininkai⁴¹³ taip pat diskutuoja dėl žmogaus socialinės raidos indekso (teorinio ir politinio) svarbumo, pagrįstumo ir patikimumo, nors, kita vertus, pripažįstama⁴¹⁴, kad šio indekso atsiradimas paskatino šalis daugiau dėmesio skirti žmogaus socialinei raidai ir įvardyti rodiklius, kurie leistų įvertinti pokyčius.

Vis dėlto žmogaus socialinė raida yra pernelyg sudėtingas procesas, kad vienu rodikliu būtų įvertinti visi raidos aspektai. HDI nerodo tolygaus ekonominių ir socialinių galimybių paskirstymo moterims ir vyrams.⁴¹⁵

⁴¹² Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.

⁴¹³ McGillivray, M.; White, H. Measuring Development? The UNDP's Human Development Index. *Journal of International Development*. 1993, Vol. 5, Issue 2,

⁴¹⁴ Human Development Report 1995. Gender and Human Development [interaktyvus]. UNDP, New York, Oxford, Oxford University Press, 1995 [žiūrėta 2012-08-09]. <<http://hdr.undp.org>>; Dijkstra, G. A.; Hanmer, L. C. Measuring Socio-economic Gender Inequality: Towards an Alternative to the UNDP Gender-related Development Index [interaktyvus]. *Feminist Economic*. 2000, Vol. 6, Issue 2 [žiūrėta 2012-08-09]. <<http://www.tandf.co.uk/journals>>; Biström, E.; Nilsson, K. *Measuring of gender equality. A review of gender equality measures* [interaktyvus]. Sociologi C, 2010, [žiūrėta 2012-08-09]. <<http://www9.umu.se/soc/utbildning/Uppsatser%20vt%202010/Elin%20Bistr%F6m.pdf>>.

⁴¹⁵ Tamutienė, I. Lyčių nelygybės matavimai ir interpretacija Europos Sąjungoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2004, 3: 83.

Todėl 1995 m. Žmogaus socialinės raidos indeksas (HDI) buvo papildytas dviem (GDI ir GEM) lyčių lygybės dimensijomis.⁴¹⁶ Be to, buvo sukurti nauji rodikliai, papildantys žmogaus socialinės raidos vertinimą.

JTVP (UNDP) yra pagrindinis lyčių lygybės matavimo rodiklių kūrėjas ir naudotojas. 1995 m. Žmogaus socialinės raidos ataskaitoje įvardyti du sudėtiniai indeksai – lyčių socialinės raidos indeksas (GDI) ir lygių galimybių išplėtimo matas (indeksas) (GEM), o 2010 m. ataskaitoje įvardytas dar vienas lyčių lygybę nusakantis rodiklis – lyčių nelygybės indeksas (GII).

Lyčių socialinės raidos indeksas (GDI), sudarytas iš trijų sudedamųjų dalių, nustato žmogiškuosius pasiekimus tose srityse, kaip ir HDI, tačiau šiuo atveju atsižvelgiama į lyčių lygybės pažangą visuomenėje.⁴¹⁷ O. G. Rakauskienės⁴¹⁸ teigimu, indeksas rodo „šalies vietą tarp kitų pasaulio šalių, atsižvelgiant į vyrų ir moterų gyvenimo trukmę, išsilavinimą ir pajamas“.

GDI skaičiuojamas tokiu nuoseklumu⁴¹⁹:

1. Apskaičiuojami dimensijų indeksai atskirai vyrams ir moterims pagal tokią formulę:

⁴¹⁶ Plantenga, J.; Remery, C.; Figueiredo, H.; Smith, M. Towards an EU Gender Equality Index [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2011-05-23]. <<http://research.mbs.ac.uk/european-employment/>>.

⁴¹⁷ Plantenga, J.; Remery, C.; Figueiredo, H.; Smith, M. Towards an EU Gender Equality Index [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2011-05-23]. <<http://research.mbs.ac.uk/european-employment/>>; Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006; Biström E., Nilsson K. *Measuring of gender equality. A review of gender equality measures* [interaktyvus]. Sociologi C, 2010, [žiūrėta 2012-08-09]. <<http://www9.umu.se/soc/utbildning/Uppsats%20vt%202010/Elin%20Bistr%F6m.pdf>>; Ferrant, G. The Gender Inequalities Index (GII) as a New Way to Measure Gender Inequalities in Developing Countries. *CES Working Papers*. Paris, Documentes de Travail du Centre d'Economie de la Sorbonne, 2010.

⁴¹⁸ Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.

⁴¹⁹ Tamutienė, I. Lyčių nelygybės matavimai ir interpretacija Europos Sąjungoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2004, 3: 81; Human Development Report 2007/2008 [interaktyvus]. UNDP, New York, 2007 [žiūrėta 2011-09-22]. <<http://hdr.undp.org>>; Ferrant, G. The Gender Inequalities Index (GII) as a New Way to Measure Gender Inequalities in Developing Countries. *CES Working Papers*. Paris, Documentes de Travail du Centre d'Economie de la Sorbonne, 2010.

$$\text{Dimensijos indeksas } (Id_i) = \frac{\text{faktinė reikšmė} - \text{min reikšmė}}{\text{max reikšmė} - \text{min reikšmė}}. \quad (1)$$

2. Apskaičiuojamos atskiros dimensijos pasiskirstymo tarp lyčių indeksas:

$$EDEA = \left[\left(p_f \cdot Id_f^{1-\varepsilon} \right) + \left(p_m \cdot Id_m^{1-\varepsilon} \right) \right]^{1/1-\varepsilon}, \quad (2)$$

kur: p_f, p_m atitinkamai yra moterų ir vyrų dalis pagal bendrą gyvenotojų skaičių; ε reiškia nelygybės koeficientą ir lygus 2.

3. Pasiskirstymo tarp lyčių indeksai agreguojami į lyčių socialinės raidos indeksą ir GDI apskaičiuojamas taip:

$$GDI = \frac{1}{3} (EDEA_{le} + EDEA_{ed} + EDEA_{ei}), \quad (3)$$

kur: $EDEA_{le}$ – vienodai paskirstytos vidutinės gyvenimo trukmės indeksas; $EDEA_{ed}$ – vienodai paskirstyto išsilavinimo lygio indeksas; $EDEA_{ei}$ – vienodai paskirstytų pajamų indeksas.

Siekiant išmatuoti lyčių politinės ir išteklių valdymo galios nelygybę, buvo sukurtas lygių galimybių išplėtimo indeksas (GEM). Apskaičiuojant jį, lyčių lygybė vertinama šiose trijose srityse⁴²⁰: dalyvavimas politikoje ir priimant sprendimus (moterų ir vyrų dalis parlamente), ekonominis aktyvumas ir sprendimų priėmimas (moterų ir vyrų dalis, dirbančių vadovaujama ir administracinę bei profesinę ir techninę darbą), ekonominių išteklių prieinamumas (moterų ir vyrų darbo pajamų santykis). K. Bardhan, S. Klaseno⁴²¹ nuomone, lyčių skirtumams sudaro sunkumų

⁴²⁰ Human Development Report 2006 [interaktyvus]. UNDP, New York, 2006 [žiūrėta 2011-09-22] <<http://hdr.undp.org>>; Human Development Report 2007/2008 [interaktyvus]. UNDP, New York, 2007 [žiūrėta 2011-09-22]. <<http://hdr.undp.org>>.

⁴²¹ Bardhan, K.; Klasen, S. UNDP's Gender-Related Indices: A Critical Review [interaktyvus]. *World Development*. 1999, Vol. 27, Issue 6 [žiūrėta 2011-09-22]. <<http://www.sciencedirect.com/>>.

tas pats skaičiuojant GDI taikomas nelygybės koeficientas (ϵ), reiškiantis, kad tikslas pasiektas visose trijose srityse, jeigu dalys yra 50/50.

GEM apskaičiuojamas dviem etapais⁴²²:

1. Apskaičiuojamas atskiros dimensijos vienodo pasiskirstymo tarp lyčių indeksas (EDEP):

$$EDEP = \left[p_f \cdot I_f^{1-\epsilon} + P_m \cdot I_m^{1-\epsilon} \right]^{1/1-\epsilon}. \quad (4)$$

2. GEM apskaičiuojamas kaip:

$$GEM = \frac{1}{3} \left(EDEP_p + EDEP_e + EDEP_r \right), \quad (5)$$

kur: $EDEP_p$ – vienodas atstovavimas parlamente; $EDEP_e$ – vienodos ekonominio dalyvavimo galimybės; $EDEP_r$ – vienodos pajamos.

Tačiau GDI ir GEM indeksus mokslininkai – K. Bardhan, S. Klasen, D. Dollar, R. Gatti, A. G. Dijkstra, L. Hanmer, J. Plantenga, C. Remery, H. Figueiredo, M. Smith, D. Schüller, R. Hausmann, L. D. Tyson, S. Zahidi, E. Biström, K. Nilsson, G. Ferrant – dažnai kritikuoja. Pirmoji kritikos strėlė nukreipta į lyčių lygybės dimensijų parinkimą: neįtraukti kai kurie svarbūs lyčių nelygybės matmenys. Į GDI ir GEM įtraukti ekonominiai ir politiniai aspektai, tačiau pagal juos nevertinama dalyvavimo priimančias sprendimus bendruomenėje, šeimoje ir pan. Be to, kai kuriose šalyse lyčių lygybės pasiekimai gali būti akivaizdūs vienose srityse, kai kuriose šalyse – kitose srityse, todėl reikalingas platesnis rodiklių sąrašas.

Kita problema susijusi su kintamųjų lyčių nelygybei matuoti parinkimu. GDI ir GEM indeksai nevertina lyčių lygybės kaip tokios. Jie nėra priemonė, skirta pačiai lyčių lygybei vertinti, bet yra pasiekimų lygio ir nelygybės derinys. GDI apibūdinamas kaip nelygybę žmogaus socialinėje raidoje įvertinantis matas. Panašiai kaip ir GEM, atsižvelgiama į kiekvienos lyties darbo užmokesčio lygį, o ne į kiekvienos lyties darbo užmokesčio dalį, lyginant su bendru darbo užmokesčiu. R. Hausmanno,

⁴²² Ferrant, G. The Gender Inequalities Index (GII) as a New Way to Measure Gender Inequalities in Developing Countries. *CES Working Papers*. Paris, Documentes de Travail du Centre d'Economie de la Sorbonne, 2010.

L. D. Tyson, S. Zahidi⁴²³ nuomone, tikslas turėtų būti atkreipti dėmesį į tai, ar atotrūkis tarp vyrų ir moterų pasirinktų kintamųjų sumažėjo, o ne akcentuoti „moterų pergalę lyčių kovoje“.

Galiausiai ginčijamasi ir dėl sudėtinių indeksų sudarymo. GDI ir GEM – tai paprastas aritmetinis sudedamųjų dalių vidurkis. JTVP (1995) įvardyta, kad nėra pagrindo skaičiuoti svertinių rodiklių. Tačiau D. Sugarmano, M. Strauso⁴²⁴ ir D. Perrons⁴²⁵ nuomone, tam galima paprieštarauti argumentuojant, kad sudėtiniai nesvertiniai rodikliai suteikia stipriausią svorį didžiausius nukrypimus turintiems komponentams.⁴²⁶ Todėl jei sudedamųjų dalių variantiškumas yra didelis, svariai reikalingi.

Siekdami pašalinti GDI ir GEM trūkumus, A. G. Dijkstra, L. Hanmer⁴²⁷ ir A. G. Dijkstra⁴²⁸ pasiūlė indeksus, kurie konkrečiai įvertina lyčių (ne) lygybę. Pirmasis indeksas buvo pavadintas santykinės moterų padėties indeksu (RSW). RSW parodo realią moterų padėtį lyginant su vyrų padėtimi. Šio rodiklio paskirtis yra „įvertinti, kiek moterų padėtis geresnė ar blogesnė nei vyrų“.⁴²⁹

⁴²³ Hausmann, R.; Tyson, L. D.; Zahidi, S. *The Global Gender Gap Report 2007* [interaktyvus]. World Economic Forum: Geneva, Switzerland, 2007 [žiūrėta 2010-10-17]. <<https://members.weforum.org/pdf/gendergap/report2007.pdf>>.

⁴²⁴ Sugarman, D. B.; Straus, M. A. Indicators of gender equality for American states and regions. *Social Indicators Research*. 1988, Vol. 20, 3.

⁴²⁵ Perrons, D. Gender mainstreaming and gender equality in the new (market) economy: An analysis of contradictions. *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society*. 2005, Vol. 12 (3).

⁴²⁶ Ferrant, G. The Gender Inequalities Index (GII) as a New Way to Measure Gender Inequalities in Developing Countries. *CES Working Papers*. Paris, Documentes de Travail du Centre d'Economie de la Sorbonne, 2010.

⁴²⁷ Dijkstra, G. A.; Hanmer, L. C. Measuring Socio-economic Gender Inequality: Towards an Alternative to the UNDP Gender-related Development Index [interaktyvus]. *Feminist Economic*. 2000, Vol. 6, Issue 2 [žiūrėta 2013-08-09]. <<http://www.tandf.co.uk/journals>>.

⁴²⁸ Dijkstra, G. A. Revisiting UNDP's GDI and GEM: Towards an Alternative. *Social Indicator Research*. 2002, Vol. 57, No 3 [žiūrėta 2013-08-09]. <<http://repub.eur.nl/res/pub/1580/BSK059.pdf>>.

⁴²⁹ Permanyer, I. The Measurement of Multidimensional Gender Inequality: Continuing the Debate [interaktyvus]. *Social Indicators Research*. 2010. Vol. 95, No 2. [žiūrėta 2013-08-09]. <<http://www.springerlink.com/>>.

RSW apskaičiuojamas taip⁴³⁰:

$$RSW = \frac{1}{3} \left(\frac{E_f}{E_m} + \frac{L_f}{L_m} + \frac{w_f^*}{w_m^*} \right), \quad (6)$$

kur: E_f ir E_m yra moterų ir vyrų išsilavinimo lygio indeksas; L_f ir L_m – moterų ir vyrų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės indeksas; w_f^* ir w_m^* – moterų ir vyrų grįžimo į darbą rodiklis, arba analogiškai, moterų uždirbamų pajamų santykis su jų gyventojų skaičiumi. Jeigu $RSW < 1$, diskriminuojamos yra moterys; jeigu $RSW > 1$, diskriminuojami yra vyrai. Kai $RSW = 1$, egzistuoja lyčių lygybė.

Kitas indeksas, kurį pasiūlė A. G. Dijkstra⁴³¹, yra standartizuotas lyčių lygybės indeksas (SIGE). Sudarant šį indeksą buvo atsižvelgta į tai, kad jis turi atitikti tokius reikalavimus⁴³²:

- į indeksą turi būti įtraukti rodikliai, apimantys svarbius lyčių lygybės aspektus;
- jis turi būti santykinis dydis;
- turi būti parinkti tinkami svoriai.

A. G. Dijkstra⁴³³ įvardija lyčių nelygybės aspektus, kurie įtraukiami į indeksą. Ji naudoja aštuonias Hagos pasitarime identifikuotas dimensijas argumentuodama tuo, kad „pagrindinis to pasitarimo tikslas buvo apibrėžti svarbius nelygybės aspektus, kurie gali būti skirtingose

⁴³⁰ Dijkstra, G. A.; Hanmer, L. C. Measuring Socio-economic Gender Inequality: Towards an Alternative to the UNDP Gender-related Development Index [interaktyvus]. *Feminist Economic*. 2000, Vol. 6, Issue 2 [žiūrėta 2013-08-09]. <<http://www.tandf.co.uk/journals>>.

⁴³¹ Dijkstra, G. A. Revisiting UNDP's GDI and GEM: Towards an Alternative. *Social Indicator Research*. 2002, Vol. 57, No 3 [žiūrėta 2013-08-09]. <<http://repub.eur.nl/res/pub/1580/BSK059.pdf>>.

⁴³² Dijkstra, G. A. Revisiting UNDP's GDI and GEM: Towards an Alternative. *Social Indicator Research*. 2002, Vol. 57, No 3 [žiūrėta 2013-08-09]. <<http://repub.eur.nl/res/pub/1580/BSK059.pdf>>.

⁴³³ Dijkstra, G. A. Revisiting UNDP's GDI and GEM: Towards an Alternative. *Social Indicator Research*. 2002, Vol. 57, No 3 [žiūrėta 2013-08-09]. <<http://repub.eur.nl/res/pub/1580/BSK059.pdf>>.

kultūrose⁴³⁴. Įvertinus visas išskirtas dimensijas (buvo išskirtos aštuonios dimensijos: lyčių tapatumas, apimantis lyčių vaidmenų socializaciją ir švietimą; kūno autonomija; savarankiškumas namų ūkyje; politinė galia; socialiniai ištekliai; materialiniai ištekliai; užimtumas, pajamos ir laikas, į kurį įeina ir tas laikas, kuris skiriamas laisvalaikui ir miegui), SIGE apima galimybę siekti išsilavinimo, galimybę sveikai gyventi, dalyvavimą darbo rinkoje, ekonomikoje ir politikoje.⁴³⁵

Tačiau ir šis indeksas kritikuojamas. Mokslininkų nuomone, SIGE indeksas turi tuos pačius trūkumus kaip GDI ir GEM⁴³⁶, o labiausiai kritikuojamas pats indekso sudarymo metodas.⁴³⁷ SIGE yra linijinis indeksas, kuris leidžia išlaikyti įvairių diskriminacijos formų pusiausvyrą. Be to, svarbu pabrėžti, kad SIGE nevertina, kiek moterų padėtis geresnė / blogesnė negu vyrų (kaip RSW indeksas). O tai, I. Permanyer⁴³⁸ manymu, neleidžia įvertinti lyčių nelygybės masto įvairių sričių kontekste.

Vėlesniais metais buvo sukurti dar kiti lyčių lygybę vertinantys indeksai. Vienas iš jų – 2005 m. tarptautinės gyventojų organizacijos (angl. *Social Watch*) sukurtas lyčių lygybės indeksas (GEI). GEI sudaro trys dimensijos⁴³⁹:

⁴³⁴ Dijkstra, G. A. Revisiting UNDP's GDI and GEM: Towards an Alternative. *Social Indicator Research*. 2002, Vol. 57, No 3 [žiūrėta 2013-08-09]. <<http://repub.eur.nl/res/pub/1580/BSK059.pdf>>.

⁴³⁵ Ferrant, G. The Gender Inequalities Index (GII) as a New Way to Measure Gender Inequalities in Developing Countries. *CES Working Papers*. Paris, Documentes de Travail du Centre d'Economie de la Sorbonne, 2010.

⁴³⁶ Biström E.; Nilsson K. *Measuring of gender equality. A review of gender equality measures* [interaktyvus]. Sociologi C, 2010, [žiūrėta 2012-08-09]. <<http://www9.umu.se/soc/utbildning/Uppsatser%20vt%202010/Elin%20Bistr%F6m.pdf>>; Permanyer, I. The Measurement of Multidimensional Gender Inequality: Continuing the Debate [interaktyvus]. *Social Indicators Research*. 2010, Vol. 95, 2[žiūrėta 2013-03-09]. <<http://www.springerlink.com/>>; Klasen, S.; Schüler, D. Reforming the Gender-Related Development Index and the Gender Empowerment Measure: Implementing Some Specific Proposals [interaktyvus]. *Feminist Economics*. 2011, Vol. 17, Issue 1 [žiūrėta 2012-09-09]. <<http://www.tandf.co.uk/journals/>>.

⁴³⁷ Ferrant, G. The Gender Inequalities Index (GII) as a New Way to Measure Gender Inequalities in Developing Countries. *CES Working Papers*. Paris, Documentes de Travail du Centre d'Economie de la Sorbonne, 2010.

⁴³⁸ Permanyer, I. The Measurement of Multidimensional Gender Inequality: Continuing the Debate [interaktyvus]. *Social Indicators Research*. 2010, Vol. 95, 2[žiūrėta 2013-03-09]. <<http://www.springerlink.com/>>.

⁴³⁹ *Social Watch Report 2005: Roars and Whispers* [interaktyvus]. Montevideo: Social Watch, 2005 [žiūrėta 2011-12-13]. <<http://www.socialwatch.org/>>.

- išsilavinimas (vertinamas raštingumo atotrūkis ir mokymosi aprėpties lygis, siekiant pradinio, vidurinio ir aukštojo išsilavinimo);
- ekonominis dalyvavimas (moterų dalis visuose (išskyrus žemės ūkį) atlyginamo darbo sektoriuose bei moterų ir vyrų pajamų santykis);
- įgaliojimai (moterų dalis aukščiausiose valdžios ir valdymo pozicijose, parlamente ir priimant sprendimus ministerijose).

GEI yra paprastas į tris išvardytas dimensijas įtrauktų rodiklių vidurkis.⁴⁴⁰ I. Permanyer⁴⁴¹ teigimu, lyčių nelygybės matavimas pagal kiekvieną dimensiją yra santykinio pobūdžio (pvz., santykis tarp apskaičiuotų moterų ir vyrų pajamų ir pan.). Trijų skirtingų rodiklių vertės indeksuojamos į keturias skirtingas kategorijas (blogiausia = 1, geriausia = 4), vadinasi, kiekvienai šaliai priskiriama tam tikra kategorija iš įvardytų trijų dimensijų. Bendras indeksas – tai skirtingų dimensijų suma.

GEI, kaip ir kiti anksčiau aprašyti rodikliai, taip pat turi trūkumų. Šis indeksas derina gerovę su įgaliojimų (galios) problemomis, grindžiamas nepatikimais pajamų duomenimis, yra sudėtingas ir stokoja skaidrumo dėl daugelio dedamųjų, be to, neapsaugotas nuo problemų taikant aritmetinį vidurkį.⁴⁴²

Dar vieną indeksą – pasaulinį lyčių lygybės indeksą (GGI) – 2006 m. pristatė Pasaulio ekonomikos forumas (WEF). GGI vertina atotrūkį tarp vyrų ir moterų pagal keturias pagrindines dimensijas: ekonominis dalyvavimas ir galimybės, išsilavinimo įgijimas, sveikata ir išlikimas bei

⁴⁴⁰ Schüler, D. The uses and Misuses of the Gender-related Development Index and the Gender empowerment Measure: A review of literature. *Journal of Human Development and Capabilities*. 2006, Vol. 7, Issue 2: 171.

⁴⁴¹ Permanyer, I. The Measurement of Multidimensional Gender Inequality: Continuing the Debate [interaktyvus]. *Social Indicators Research*. 2010, Vol. 95, 2[žiūrėta 2013-03-09]. <<http://www.springerlink.com/>>.

⁴⁴² Klasen, S.; Schüler, D. Reforming the Gender-Related Development Index and the Gender Empowerment Measure: Implementing Some Specific Proposals [interaktyvus]. *Feminist Economics*. 2011, Vol. 17, Issue 1 [žiūrėta 2012-09-09]. <<http://www.tandf.co.uk/journals/>>.

politinė galia.⁴⁴³ Kiekvienai dimensijai priskirti tam tikri rodikliai – iš viso jų yra 14.

Bendras kiekvienos dimensijos indeksas apskaičiuojamas kaip atitinkamų moterų ir vyrų rodiklių santykis. Be to, visos rodiklių reikšmės, didesnės negu 1, yra prilyginamos 1, išskyrus vidutinės gyvenimo trukmės rodiklį, kurio reikšmė yra 1,06. Tokiu būdu šalys, kurios pasiekia tobulą lygybę, yra traktuojamos taip pat, kaip šalys, kuriose vyrų pasiekimai yra mažesni negu moterų. Siekiant užtikrinti, pavyzdžiui, kad kiekviena išsilavinimo dimensijos dedamoji turėtų tokią pat įtaką, GGI apskaičiuojamas kaip svertinis vidurkis. Paprastas vidurkis galėtų suteikti daugiau svorio dedamajai (komponentui), turinčiai aukštesnį standartinį nuokrypį. Svariai nustatomi taip: apskaičiuojamas standartinis kiekvienos dedamosios nuokrypis vienu procentinio punkto pokyčiu ir tada šios reikšmės perskaičiuojamos į svorius. Todėl, pavyzdžiui, šalis, turinti didelį pradinio išsilavinimo atotrūkį tarp lyčių (mažas standartinis nuokrypis), turi nepalankesnę padėtį negu šalis, turinti didelį aukštojo išsilavinimo atotrūkį tarp lyčių (aukštas standartinis nuokrypis). Tokiu atveju, S. Klaseno, D. Schüler⁴⁴⁴ nuomone, GGI yra paprastas visų keturių dimensijų vidurkis. Šis indeksas taip pat derina gerovę su įgaliojimų (galios) problemomis, be to, didelis dedamųjų (komponentų) skaičius ir sudėtinga svorių nustatymo procedūra sukuria interpretavimo ir palyginamumo laiko atžvilgiu problemas.⁴⁴⁵

⁴⁴³ Hausmann, R.; Tyson, L. D.; Zahidi, S. *The Global Gender Gap Report 2006* [interaktyvus]. World Economic Forum: Geneva, Switzerland, 2006 [žiūrėta 2012-11-17]. <<https://members.weforum.org/pdf/gendergap/report2006.pdf>>.

⁴⁴⁴ Klasen, S.; Schüler, D. Reforming the Gender-Related Development Index and the Gender Empowerment Measure: Implementing Some Specific Proposals [interaktyvus]. *Feminist Economics*. 2011, Vol. 17, Issue 1 [žiūrėta 2012-09-09]. <<http://www.tandf.co.uk/journals/>>.

⁴⁴⁵ Klasen, S.; Schüler, D. Reforming the Gender-Related Development Index and the Gender Empowerment Measure: Implementing Some Specific Proposals [interaktyvus]. *Feminist Economics*. 2011, Vol. 17, Issue 1 [žiūrėta 2012-09-09]. <<http://www.tandf.co.uk/journals/>>.

Kito lyčių lygybės vertinimo mato – Europos Sąjungos lyčių lygybės indekso – autoriai įvardija, kad pagrindiniai indekso sukūrimo uždaviniai yra trys⁴⁴⁶:

- nustatyti lyčių (ne) lygybės mastą tam tikru periodu;
- nustatyti (ne) lygybės priežastis, siekiant įvardyti galimas politikos priemonės šioms problemoms spręsti;
- stebėti priimamų sprendimų įtaką lyčių (ne) lygybės problemoms spręsti laikui bėgant.

Esminis EUGEI bruožas yra tas, kad indeksas turėtų įpareigoti šalis daugiau dėmesio skirti lyčių lygybei įgyvendinti ir gebėti įvertinti lygybę tam tikru laiko momentu. Rodikliai turi būti „tinkami, lengvai suprantami, prasmingi, nuoseklūs ir leidžiantys palyginti situaciją atskirose šalyse“.⁴⁴⁷

EUGEI indeksas sudarytas iš keturių dimensijų, kiekvienai dimensijai priskirti du rodikliai. Vienodos galimybės dalyvauti atlyginamo darbo sferoje vertinamos atsižvelgiant į lyčių užimtumo ir nedarbo skirtumus. Į vienodą pajamų pasidalijimo dimensiją įtrauktas darbo užmokestis ir pajamos ir darbo užmokestis suprantamas kaip darbo užmokesčio atotrūkis, kuris skaičiuojamas lyginant vidutinio valandinio vyrų ir moterų bruto darbo užmokesčio skirtumą su vidutiniu valandiniu vyrų bruto darbo užmokesčiu ir išreiškiamas procentais. Vienodą sprendimų priėmimo galią leidžia įvertinti moterų ir vyrų skaičiaus parlamente skirtumas bei moterų ir vyrų teisės aktų leidėjų, vyresniųjų valstybės pareigūnų, įmonių, įstaigų, organizacijų ir kt. vadovų skaičiaus skirtumas. Galiausiai vienodas laiko pasidalijimas vertinamas atsižvelgiant į du rodiklius: moterų ir vyrų laiko, skirto vaikų priežiūrai, ir laisvalaikio skirtumą.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad skaičiuojant sudėtinį indeksą rodikliai vertinami skirtingu masteliu. Siekiant suderinti sudėtinio indekso reikšmes, faktinės rodiklių reikšmės standartizuojamos taip, kad visi rodikliai įgautų daugiau ar mažiau tokį patį svorį. Tam taikomi keli (statistiniai)

⁴⁴⁶ Plantenga, J.; Remery, C.; Figueiredo, H.; Smith, M. Towards a European Union Gender Equality Index [interaktyvus]. *Journal of European Social Policy*. 2009, Vol. 19, 1: 20 [žiūrėta 2012-09-09]. <<http://esp.sagepub.com/>>.

⁴⁴⁷ Plantenga, J.; Remery, C.; Figueiredo, H.; Smith, M. Towards a European Union Gender Equality Index [interaktyvus]. *Journal of European Social Policy*. 2009, Vol. 19, 1: 22 [žiūrėta 2012-09-09]. <<http://esp.sagepub.com/>>.

metodai. Faktinė reikšmė standartizuojama taikant MIN-MAX metodą, taikomą skaičiuojant GDI ir GEM indeksus⁴⁴⁸:

$$\text{Standartizuota reikšmė} = \frac{(|\text{faktinė reikšmė } x_1| - \text{minimali reikšmė } x_1)}{\text{maksimali reikšmė } x_1 - \text{minimali reikšmė } x_1}. \quad (7)$$

Faktinė reikšmė yra kiekvienos šalies tam tikro rodiklio reikšmė, pvz., nedarbo lygio skirtumas yra 4,0 proc. p. (kitais tariant, moterų nedarbo lygis yra 8 proc., o vyrų – 4 proc.). Lyčių lygybė suvokiama kaip lyčių atotrūkio nebuvimas, todėl teigiamas ar neigiamas skirtumas traktuojamas taip pat. Imama absoliuti lyčių atotrūkio reikšmė. Maksimumas (optimalus atvejis) reiškia visišką lygybę ir visada lygus 0. Minimumas (blogiausias atvejis) suprantamas kaip lyčių nelygybė. Minimali reikšmė nustatoma tokia, kuri yra šiek tiek blogesnė negu minimali reikšmė visose ES šalyse. Nustatyta minimali reikšmė traktuojama kaip pradinis taškas. Daroma prielaida, kad faktinė reikšmė nebus didesnė už nustatytą minimalią reikšmę. Standartizuota indikatorius reikšmė yra ne didesnė už 1, o tai reiškia lygybę. Bendras sudėtinis indeksas apskaičiuojamas sudedant standartizuotas reikšmes ir padalijant iš bendro rodiklių skaičiaus.

Pagrindinis, anot E. Biström, K. Nilsson⁴⁴⁹, šio indekso trūkumas yra tas, kad sunku gauti patikimus duomenis. Egzistuoja indekso tinkamumo problema, nes yra daug sudėtingų kintamųjų. Be to, indeksas tinkamesnis lyginti tam tikrą išsivystymo lygį tarp šalių.

2010 m. pasiūlyti du lyčių lygybę vertinantys indeksai: lyčių nelygybės indeksas (GII) ir Europos lyčių lygybės indeksas (EGEI). Lyčių nelygybės (GII) indeksas atskleidžia lyčių skirtumus reprodukcinės sveikatos, įgaliojimų ir darbo rinkos srityse.⁴⁵⁰ Kaip ir kitų indeksų, GII indekso taikymą gali riboti patikimų duomenų trūkumas, tačiau ar tokia problema iš tikrųjų yra, parodys laikas.

⁴⁴⁸ Plantenga, J.; Remery, C.; Figueiredo, H.; Smith, M. Towards a European Union Gender Equality Index [interaktyvus]. *Journal of European Social Policy*. 2009, Vol. 19, 1: 25 [žiūrėta 2012-09-09]. <<http://esp.sagepub.com/>>.

⁴⁴⁹ Biström E.; Nilsson K. *Measuring of gender equality. A review of gender equality measures* [interaktyvus]. Sociologi C, 2010, [žiūrėta 2012-08-09]. <<http://www9.umu.se/soc/utbildning/Uppsatser%20vt%202010/Elin%20Bistr%F6m.pdf>>.

⁴⁵⁰ *Human Development Report 2010* [interaktyvus]. UNDP, New York, 2010 [žiūrėta 2011-09-22] <<http://hdr.undp.org>>.

Europos lyčių lygybės indeksas (EGEI) yra hierarchinės struktūros sudėtinis rodiklis, kuris vertina galimybę naudotis pagrindiniais ištekliais, nustato moterų ir vyrų socialinį statusą. Indekso autoriaus E. Bericato⁴⁵¹ teigimu, indeksas sudarytas iš trijų dimensijų (išsilavinimo, darbo ir įgaliojimų), 8 subdimensijų (į išsilavinimo dimensiją įtrauktas išsilavinimo lygis, mokymasis visą gyvenimą, išsilavinimo segregacija; į darbo dimensiją – dalyvavimas, sutarties sąlygos, profesinė ir darbo užmokesčio segregacija; įgaliojimų dimensiją sudaro dvi – politinė ir valdymo – subdimensijos) ir 18 rodiklių (pvz., 15–64 m. amžiaus asmenų užimtumo lygis, darbo užmokesčio atotrūkis ir kt.), kuriuos galima apskaičiuoti kasmet, o naudojami duomenys yra paprasti ir suprantami, todėl rezultatus lengva interpretuoti. Tačiau dėl šio indekso tinkamumo taip pat galima diskutuoti. Pvz., kyla klausimas, kodėl į EGEI indeksą įtraukti darbuotojai, dirbantys ne visą darbo dieną, ir kaip tada reikia vertinti – teigiamai ar neigiamai – didelį asmenų, dirbančių ne visą darbo dieną, skaičių. Juk, viena vertus, darbas ne visą darbo dieną gali būti patrauklus jaunimui, moterims, auginančioms vaikus. Kita vertus, darbas ne visą darbo dieną garantuoja mažesnes socialines garantijas, kurios reiškia mažesnes pajamas senatvėje.

Taigi lyčių lygybės matavimas yra sudėtinga užduotis, o sudarant sudėtinius indeksus gali būti išskiriamos įvairios sritys, dimensijos ir rodikliai (10.1 lentelė).

10.1 lentelė. Sudėtinių indeksų palyginimas

Sudėtinis indeksas	Svarbiausios vertinamos sritys						Rodiklių skaičius
	Sveikata	Išsilavinimas	Ekonomika	Darbo rinka	Pajamos	Politinė galia	
Lyčių socialinės raidos indeksas – GDI (UNDP, 1995)	x	x			x		4
Lygių galimybių išplėtimo indeksas – GEM (UNDP, 1995)			x		x	x	4

⁴⁵¹ Bericat, E. *The European Gender Equality Index: Conceptual and Analytical Issues* [interaktyvus]. *Social Indicators Research*. 2012, Vol. 108, Issue 1 [žiūrėta 2013-11-13]. <<http://www.springerlink.com/>>.

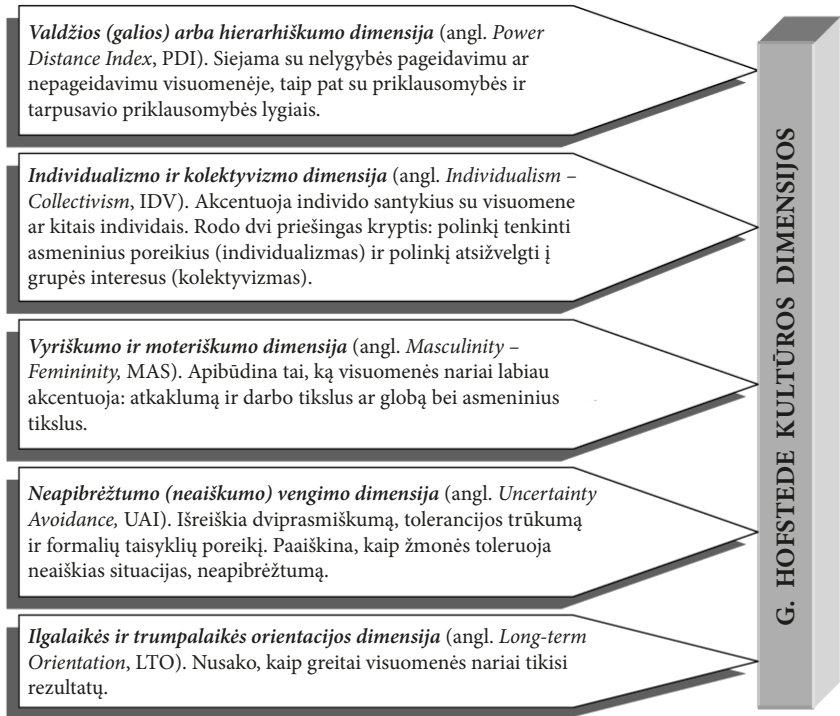
Sudėtinis indeksas	Svarbiausios vertinamos sritys							Rodiklių skaičius
	Sveikata	Išsilavinimas	Ekonomika	Darbo rinka	Pajamos	Politinė galia	Kita	
Santykinės moterų padėties indeksas – RSW (Dijkstra, Hanmer, 2000)	x	x			x			4
Standartizuotas lyčių lygybės indeksas – SIGE (Dijkstra, 2002)	x	x	x	x		x		5
Lyčių lygybės indeksas – GEI (Social Watch, 2005)		x	x		x	x		10
Pasaulinis lyčių lygybės indeksas – GGGI (World Economic Forum, 2005–2010)	x	x	x	x	x	x		14
Europos sąjungos lyčių lygybės indeksas – EUGEI (Plantenga <i>et al.</i> , 2009)			x	x	x	x	x	8
Lyčių nelygybės indeksas – GII (UNDP, 2010)	x	x		x		x		5
Europos lyčių lygybės indeksas – EGEI (Bericat, 2012)		x		x		x	x	18

Šaltinis: sudaryta autorių.

Kaip matyti iš 10.1 lentelės, pagrindiniai aspektai, įtraukiami į sudėtinis indeksus, yra išsilavinimas, pajamos ir įgaliojimai. Daugiausia svarbiausių sričių, vertinant lyčių lygybę, įtraukta į pasaulinį lyčių lygybės indeksą (GGI). Šis indeksas vertina tokias svarbias sritis, kaip raštingumo ir išsilavinimo lygį, vidutinę sveiko gyvenimo trukmę, darbo jėgos aktyvumą, pajamas, galimybę dalyvauti ekonomikoje ir politikoje.

Kita vertus, nesunku suvokti, kad iš tikrųjų sunku apibrėžti sąvokas ir parinkti rodiklius, kuriais būtų galima įvertinti lyčių lygybę. Nors pastaruoju metu sukurta daug tokių indeksų, nė vienas iš jų nėra tobulas, o indeksų taikymas yra problemiškas ir dažnai ribotas. Nors į sudėtinis indeksus įtraukiami įvairūs rodikliai, reikia akcentuoti, kad sudarant juos neatsižvelgiama į svarbius ir individui, ir visai visuomenei kultūrinius aspektus. Kaip jau minėta, kultūriniai veiksniai yra vieni iš svarbiausių, lemiančių nevienodas moterų ir vyrų galimybes darbo rinkoje.

Kultūrinės aplinkos veiksniai nėra lengvai identifikuojami. Jie dažnai išryškėja per ekonominius, socialinius ir politinius šalies požymius.⁴⁵² G. Hofstede⁴⁵³, nagrinėdamas kultūrinius skirtumus, išskiria penkias kultūros dimensijas (10.1 pav.).

Šaltinis: sukurta autorių pagal Hofstede, G. (2009) *Cultural Dimensions*; (Čiburienė, J.; Guščinskienė, J. (2007) *Kultūrinės vertybės ir žinių visuomenės vystymasis Lietuvoje*, p. 50; Pruskus, V. (2003) *Multikultūrinė komunikacija ir vadyba*, p. 54–55.

10.1 pav. G. Hofstede kultūros dimensijų apibūdinimas

Kaip matyti 10.1 pav., išskirtos kultūros dimensijos akcentuoja nelygybės pageidavimą ar nepageidavimą, individo santykius su kitais

⁴⁵² Čiburienė, J.; Guščinskienė, J. Kultūrinės vertybės ir žinių visuomenės vystymasis Lietuvoje. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*. 2007, 43: 50 p.

⁴⁵³ Hofstede, G. *Cultural Dimensions* [interaktyvus]. Itim International, 2009 [žiūrėta 2012-04-14]. <http://www.geert-hofstede.com/geert_hofstede_resources.shtml>.

individais, vyriškumo dominavimą visuomenėje ir pan., todėl galima daryti išvadą, kad svarbios yra visos kultūros dimensijos. G. Hofstede apibūdina šias kultūros dimensijas kaip kultūros aspektus, kuriuos galima įvertinti lyginant vienas kultūras su kitomis. Minėtos dimensijos reprezentuoja pagrindines bet kurios kultūros vertybių orientacijas, o vertybių skirtumai parodo, kad atskiros kultūros turi skirtingus bendrą visiems žmonėms sprendimų variantus.⁴⁵⁴

A. Marcusas ir E. W. Gould⁴⁵⁵ pažymi, kad šalys, pasižyminčios didele valdžios pozicija, turi centralizuotą valdymo politiką ir atsiskleidžia aukšta hierarchija organizacijose, taip pat jose vyrauja dideli darbo užmokesčio ir padėties skirtumai. Tokiose šalyse nelygybė yra tikėtina ir gali būti pageidaujama. O šalių, pasižyminčių maža valdžios pozicija, organizacijose vyrauja pavaldinių ir vadovų bendradarbiavimas, yra mažesni darbo užmokesčio ir padėties skirtumai. Nuo senų laikų esmine problema laikomas moteriškų ir vyriškų vertybių egzistavimas. Kai kurios šalys daugiau turi vyriškų vertybių, tokių kaip pagarba, rinkos užkariavimas ir pinigų uždirbimas. Moteriškų vertybių šalys užsiima skatinimu, auklėjimu ir aplinkos pažinimu. A. Marcuso ir E. W. Gould⁴⁵⁶ nuomone, paprastai vyrų darbo tikslai yra pajamos, pripažinimas, tobulėjimas ir iššūkiai, o moterų – geri santykiai su pavaldiniais ir vadovais, geros gyvenimo ir darbo sąlygos bei užimtumo garantijos.

Kiekvieno individo sėkmė ar nesėkmė priklauso ne tik nuo tam tikroje kultūroje susiformavusių ypatumų, bet ir nuo daugelio psichologinių asmens savybių. Pastaruoju metu asmenybės psichologijoje dominuojančia paradigma tampa taksonominiai asmenybės bruožų tyrimai, kurių teorinį pagrindą sudaro du modeliai. Dažniausiai taikomas penkių faktorių modelis (kitaiip dar vadinamas „penketu svarbiausiųjų“) penkias asmenybės bruožų dimensijas (neurotizmą, ekstraversiją, atvirumą patirčiai, sutariamumą ir sąmoningumą) sujungia į bendrą asmenybės struktūrą aprašančią schemą.⁴⁵⁷ Paprastai išskiriami asmenybės struktūrą su-

⁴⁵⁴ Pruskus, V. *Multikultūrinė komunikacija ir vadyba*. Vilnius, 2003.

⁴⁵⁵ Marcus, A.; Gould, E. *Cultural Dimensions and Global Web Design: What? So What? Now What?* New York: California, 2001.

⁴⁵⁶ *Ibid.*

⁴⁵⁷ Žukauskienė, R.; Barkauskienė, R. Lietuviškosios NEO PI-R versijos psichometriniai rodikliai. *Psichologija*. 2006, 33: 7 psl.

darančių bruožų klasteriai, o jais remiantis atliekami asmenybės bruožų tyrimai.

Atlikti tyrimai leidžia teigti, kad, pavyzdžiui, aukštas sąžiningumo / sąmoningumo rodiklis rodo šalyje vyraujančius atsakingumo, sąžiningumo bruožus atliekant užduotis, o ekstravertiškumo bruožais pasižyminčiose šalyse žmonės linkę bendrauti, nes ekstravertai yra „širdingi, nuoširdūs, lengvai užmezgantys ryšius ir bendraujantys su kitais žmonėmis“.⁴⁵⁸ Aukštu sutarimumu pasižyminčiose šalyse žmonės labiau linkę pasitikėti kitais žmonėmis, jų gerais ketinimais, mažiau linkę pasiduoti agresijai ir kt. Tačiau autorių nuomone, psichologiniai rodikliai yra indiferentiški, t. y. neleidžia aiškiai diferencijuoti moterų ir vyrų skirtumų, todėl monografijoje plačiau neanalizuojami ir nevertinami, o paliekami tolesnėms tyrimų studijoms.

Reikia pažymėti, kad siekiant įgyvendinti lyčių lygybę svarbią reikšmę turi ir instituciniai rodikliai. Pasaulio bankas pateikia pasaulinį valdymo rodiklį (WGI), kurį sudaro tokie instituciniai rodikliai⁴⁵⁹:

- balsavimo ir atskaitomybės indeksas (angl. *Voice and accountability*) – tai įvairių politinių procesų, pilietinių laisvių ir teisių rodiklis, nusakantis, koku mastu šalies piliečiai gali dalyvauti pasirenkant Vyriausybę, kokia jų žodžio ir žiniasklaidos laisvė;
- politinio stabilumo ir smurto / terorizmo nebuvimo indeksas (angl. *Political stability and absence of violence*) fiksuoja tikimybę destabilizuoti padėtį ir nuversti Vyriausybę nekonstitucinėmis ar kitomis žiauriomis priemonėmis, įskaitant politiškai motyvuotą smurtą ir terorizmą;
- Vyriausybės efektyvumas (angl. *Government effectiveness*) – tai rodiklis, rodantis viešųjų, civilinių paslaugų kokybę ir jų nepriklausomybės laipsnį nuo politinio spaudimo, politikos formavimo ir įgyvendinimo kokybę ir Vyriausybės pasitikėjimą tokia politika;

⁴⁵⁸ Žukauskienė, R.; Barkauskienė, R. Lietuviškosios NEO PI-R versijos psichometriniai rodikliai. *Psichologija*. 2006, 33: 10.

⁴⁵⁹ *Governance Matters 2009. Worldwide Governance Indicators, 1996–2008* [interaktyvus]. The World Bank. 2009 [žiūrėta 2011-12-13]. <http://info.worldbank.org/governance/wgi/mc_countries.asp>.

- reguliavimo kokybės indeksas (angl. *Regulatory quality*) reiškia Vyriausybės gebėjimą parengti ir įgyvendinti tinkamą politiką ir jos reglamentus, kurie leistų ir skatintų plėtoti privatų sektorių;
- teisėtumo indeksas (angl. *Rule of law*) rodo, kokį pasitikėjimą turi atstovai ir kaip jie laikosi visuomenės taisyklių, ypač kaip kokybiškai valdo nuosavybės teisę, teisėtvarką, teisėsaugą, nusikalstamumą ir smurtą;
- korupcijos kontrolės indeksas (angl. *Control of corruption*) apibrėžia, koku lygiu šalyje kontroliuojama korupcija. Korupcijos kontroliavimo rodiklis fiksuoja suvokimo mastą, kaip visuomenės galia priklauso privačiai naudai, įskaitant smulkaus ir stambaus masto korupciją.

Pagal šiuos rodiklius šalys ranguojamos ir vertinamos tarpusavyje. Valdymo rodiklio vertinimas šalyje yra labai svarbus, nes nuo šalies gebėjimo tinkamai įgyvendinti politiką priklauso ir ekonominė, ir socialinė šalies būklė.

Taigi siekiant įvertinti moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus reikia atsižvelgti į daugelį aspektų, interpretuoti ir vertinti ekonomines, socialines, politines ir kt. galimybes. Vertinant lyčių dalyvavimo darbo rinkoje galimybes, dėmesys skiriamas užimtumo, darbo užmokesčio atotrūkio tarp lyčių problemoms, moterų galimybėms dalyvauti versle, moterų ir vyrų lygybei įveikiant skurdą ir t. t. Kitas svarbus aspektas yra mokamo darbo ir šeimos vaidmenų derinimo galimybės. Moterų dalyvavimas darbo rinkoje susijęs ne tik su atsakomybe šeimai, bet ir su tuo, kaip tą atsakomybę yra linkę dalytis vyrai, kokią naštą moterims (beje, kartais ir vyrams) užkrauna visuomenėje susiformavusios ir sunkiai įveikiamos nuostatos. Mokslinės literatūros analizė parodė, kad visuomenėje susiformavę stereotipai gali turėti įtakos moterims ir vyrams pasirenkant darbą ir sukurti pagal lytį susiskaidžiusią darbo rinką. Todėl dar viena svarbi lyčių dalyvavimą darbo rinkoje lemianti sritis – lyčių stereotipai ir jų naikinimas darbo rinkoje. Taip pat mokslinėje literatūroje atkreipiamas dėmesys į tai, kad lyčių lygybės įgyvendinimas sunkiai skinasi kelių politinėje gyvenimo sferoje, tai verčia skirti dėmesį tolygesniam moterų ir vyrų dalyvavimui priimant sprendimus: moterų dalyvavimui politikoje, priimant ekonominius sprendimus ir pan. Taigi, išskyrus pagrindines sritis, galima apibrėžti lyčių dalyvavimo darbo rinkoje įvertinimo seką:

nurodomi lyčių dalyvavimą darbo rinkoje lemiantys veiksniai (ekonominiai, socialiniai, kultūriniai, instituciniai) ir analizuojami moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus leidžiantys identifikuoti rodikliai.

10.2. Lyčių dalyvavimo darbo rinkoje vertinimo metodika

Tyrimo problema. Nors pastaruoju metu daug dėmesio skiriama darbo rinkai, lyčių skirtumai yra akivaizdūs. Socialiniai ir demografiniai veiksniai (lytis, amžius, šeimyninė padėtis ir kt.) yra labai svarbūs. Profesinės veiklos srityje dėl darbo vietų, pareigų, atlyginimų ir pan. vyksta konkurencija, kurią dažniausiai laimi vyrai, nes „nepaisant aukštesnio moterų išsilavinimo, vyrai greičiau kyla profesinės karjeros laiptais, užima aukštesnes pareigas ir gauna didesnius atlyginimus“.⁴⁶⁰

Tyrimo objektas – moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumai.

Tyrimo tikslas – įvertinti moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus Lietuvoje ir palyginti situaciją su kitomis Europos Sąjungos valstybėmis narėmis.

Siekiant tyrimo tikslo keliami tokie **uždaviniai**:

- apibendrinus moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus lemiančius veiksnius įvardyti lyčių dalyvavimo darbo rinkoje įvertinimo rodiklius;
- remiantis sukurtu sudėtinu indeksu įvertinti moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus Lietuvoje ir kitose Europos Sąjungos šalyse;
- įvertinti moterų ir vyrų nuostatas dėl dalyvavimo darbo rinkoje galimybių Lietuvoje;
- nustatyti socialinių, ekonominių, kultūrinių ir institucinių veiksnių svarbą įgyvendinant lyčių lygybę darbo rinkoje Lietuvoje.

Tyrimu siekiama patvirtinti arba paneigti šiuos **teiginis**:

T_1 – dėl nevienodų moterų ir vyrų galimybių dalyvauti darbo rinkoje išlieka santykinai mažas moterų užimtumas ir didelis darbo užmokesčio atotrūkis, dėl kurio moterys dažniau negu vyrai patenka į skurstančiųjų gretas.

⁴⁶⁰ Guščinskienė, J.; Čiburienė, J. Lietuvos moterų verslumo galimybių kaita integracijos į Europos Sąjungą sąlygomis. *Ekonomika ir vadyba*. 2009, 14: 278.

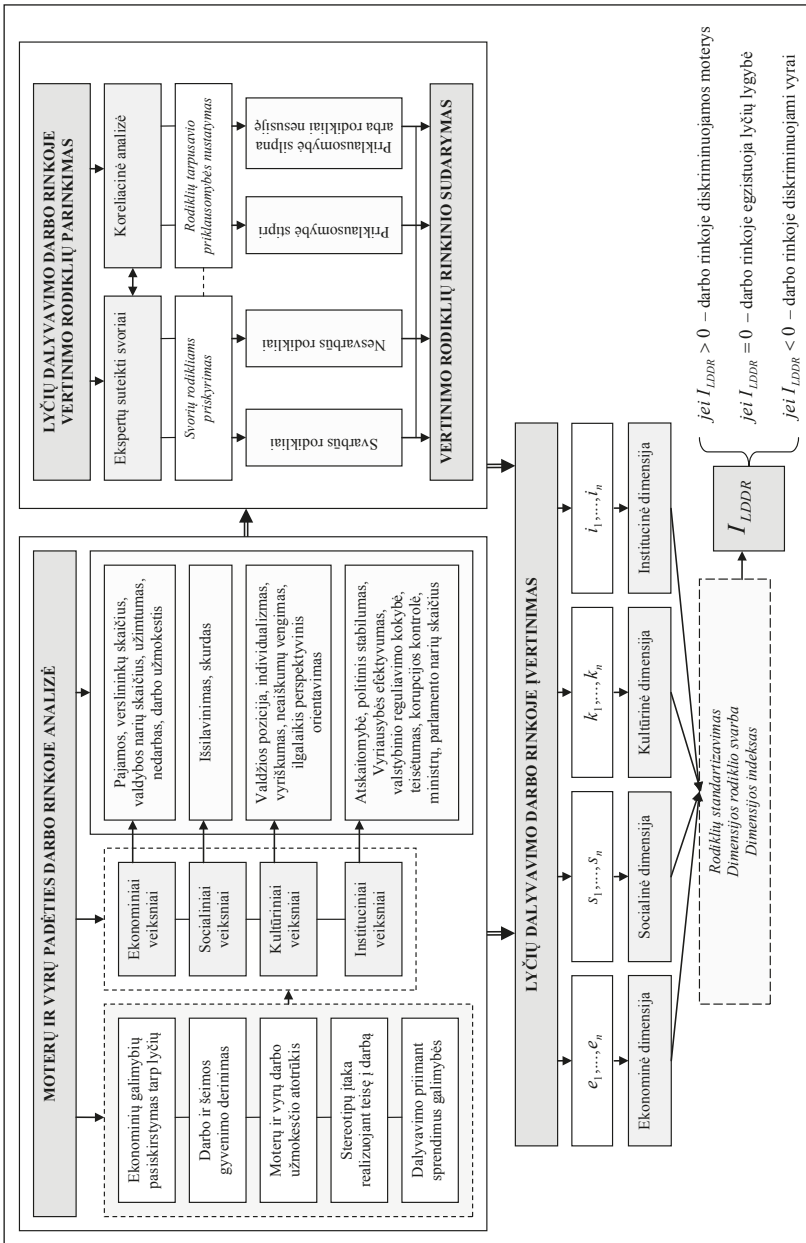
T_2 – Lietuvos kultūroje dominuoja moterų ir vyrų vaidmenų stereotipai, moterų veiklą tradiciškai priskiriant namų sričiai, o vyrų – viešajam gyvenimui, tai savo ruožtu lemia lyčių padėties darbo rinkoje skirtumus.

T_3 – moterys dažniau negu vyrai susiduria su kliūtimis įsidarbinant ar darbo vietoje, bet vengia įvardyti, kad patiria diskriminaciją.

T_4 – efektyvi, veiksminga valdymo institucijų veikla moterims ir vyrams užtikrina vienodas sąlygas darbo rinkoje.

T_5 – moterų ir vyrų padėtį darbo rinkoje lemia socialinių, ekonominių, kultūrinių ir institucinių veiksnių visuma.

10.2 pav. pateiktas lyčių dalyvavimo darbo rinkoje įvertinimo modelis. Pirmiausia analizuojama moterų ir vyrų padėtis darbo rinkoje: moterų ir vyrų užimtumo, nedarbo, skurdo lygio skirtumai, moterų ir vyrų galimybės siekti išsilavinimo, įžengti į verslo pasaulį, priimti ekonominius ir politinius sprendimus ir kt. Moterys ir vyrai privalo turėti vienodas teises, pareigas, statusą, privilegijas ir lygias galimybes, vienodus įgaliojimus dalyvauti visose viešojo ir privataus gyvenimo srityse, todėl duomenys renkami ir komplektuojami pagal lyčių lygybės prioritetines sritis, įvardijami rodikliai, įvertinantys moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus šalyje. Kadangi diskriminaciją darbo rinkoje dažniausiai patiria moterys, todėl parenkami rodikliai, leidžiantys įvertinti moterų padėtį darbo rinkoje lyginant su vyrais.

10.2 pav. Lyčių dalyvavimo darbo rinkoje įvertinimo modelis

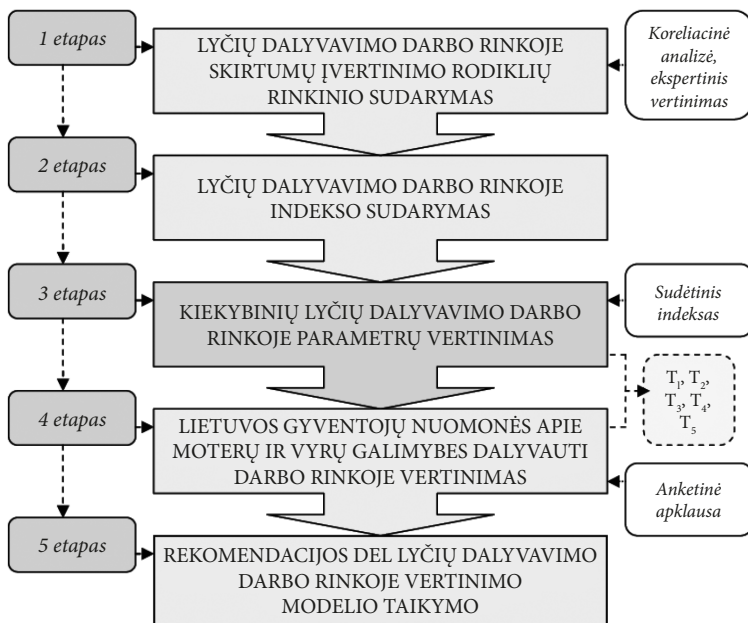
Šaltinis: sukurta autorių.

Kaip matyti iš 10.2 pav., į galutinį vertinimo rodiklių rinkinį įtraukiami ekspertų išskirti ir nesusiję arba silpnai tarpusavyje susiję rodikliai. Sudarytas sudėtinis lyčių dalyvavimo darbo rinkoje indeksas (I_{LDDR}) apima keturias dimensijas ir leidžia įvertinti moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus:

- jeigu $I_{LDDR} > 0$, darbo rinkoje diskriminuojamos moterys;
- jeigu $I_{LDDR} = 0$, darbo rinkoje egzistuoja lyčių lygybė;
- jeigu $I_{LDDR} < 0$, darbo rinkoje diskriminuojami vyrai.

Taigi lyčių dalyvavimo darbo rinkoje vertinimo hierarchinę struktūrą sudaro du pagrindiniai elementai – dimensijos ir rodikliai. Dimensija šiuo atveju suprantama kaip tam tikra aukščiausia hierarchinės struktūros grupė, kuri apima tam tikras rodiklių grupes. Sąvoka „rodikliai“ interpretuojama kaip kriterijai arba matai, naudojami konkreitiems skirtumams, pokyčiams ar pažangai išreikšti, apimantys lygias galimybes, nelygybę ir diskriminacijos apraiškas atspindinčius rodiklius.

Sudarytas lyčių dalyvavimo darbo rinkoje įvertinimo modelis leidžia numatyti vertinimo etapus (10.3 pav.).

Šaltinis: sukurta sutorių.

10.3 pav. Lyčių dalyvavimo darbo rinkoje vertinimo etapai

Kaip matyti iš 10.3 pav., lyčių dalyvavimo darbo rinkoje vertinimas apima penkis etapus. Parinkus lyčių dalyvavimo darbo rinkoje skirtumų vertinimo rodiklius ir sudarius sudėtinį indeksą, įvertinama moterų padėtis Lietuvos darbo rinkoje ir situacija palyginama su kitomis ES valstybėmis narėmis. Siekiant išsiaiškinti moterų ir vyrų nuomonę apie galimas diskriminacijos darbo rinkoje apraiškas ir ekonominių, socialinių, kultūrinių ir institucinių veiksnių svarbą įgyvendinant lyčių lygybę, atliekama anketinė apklausa. Lietuvos gyventojų nuomonės apibendrinimas leidžia pagrįsti, ar nustatyta Lietuvos padėtis tarp visų ES valstybių narių atspindi realią moterų situaciją darbo rinkoje.

Tyrimo metodai. Norint įvertinti moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus taikomi statistiniai, ekspertinio vertinimo ir anketinės apklausos metodai, papildantys vienas kitą.

Statistiniai metodai. Siekiant įvertinti moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus, pasirinktas daugiakriterės analizės metodas, kuriant sudėtinį lyčių dalyvavimo darbo rinkoje indeksą (I_{LDDR}). Sudėtinį indeksą reikia suprasti kaip instrumentą, skirtą:

- moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumams apibūdinti ir įvertinti;
- specifinėms nevienodų ekonominių galimybių pasiskirstymo problemoms nustatyti;
- lyčių lygybės pažangai įvertinti;
- visuomenei, valdžios ir verslo struktūroms informuoti ir jų galiams veiksams lyčių lygybės srityje numatyti.

Sudėtinis lyčių dalyvavimo darbo rinkoje indeksas – tai indeksas, į kurį integruota keliolika rodiklių. Rodikliai pasižymi paprastumu, plačia aprėptimi ir kiekybinio įvertinimo galimybe. Sudarytu sudėtinio indeksu siekiama nustatyti, ar lyčių dalyvavimui darbo rinkoje turi įtakos ne tik ekonominių ir socialinių, bet ir kultūrinių, institucinių rodiklių ir jų grupių visuma.

Siekiant įvertinti esamą lyčių dalyvavimo darbo rinkoje būklę taikomi šie principai:

1. Lyčių lygybė suprantama kaip vienodos moterų ir vyrų galimybės dalyvauti kuriant visuomenės materialinius išteklius ir vienodos

galimybės dalyvauti priimant sprendimus visose visuomenės gyvenimo srityse.

2. Sudėtinis lyčių dalyvavimo darbo rinkoje indeksas apima ekonominius, socialinius, kultūrinius ir institucinius rodiklius.

Tiriant moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus taikomi antriniai Statistikos departamento, Eurostat, JTVP, Pasaulio banko ir kt. statistiniai duomenys.

Ekspertinio vertinimo organizavimas. Siekiant parinkti moksliai pagrįstus rodiklius lyčių dalyvavimui darbo rinkoje įvertinti, atlikta ekspertų apklausa pagal parengtą ekspertinio vertinimo klausimyną. Pagrindiniai ekspertų parinkimo kriterijai – jų kvalifikacija ir profesinė patirtis. Ekspertinio tyrimo tikslas – pagrįsti dimensijų ir rodiklių svarbą moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumams įvertinti.

Ekspertų apklausa buvo vykdoma išsiunčiant asmenims klausimyną elektroniniu paštu. Kvietimai dalyvauti apklausoje buvo išsiųsti 13 asmenų, tačiau tik 10 iš jų sutiko užpildyti klausimyną. Ekspertai parinkti atsižvelgiant į jų kvalifikaciją (moksliniai tyrimai ir profesinė veikla susijusi su lyčių nelygybe, lyčių politika, lygybės tyrimais, lytimi ir užimtumu, darbo rinka ir gyventojų užimtumu, užimtumo politika, šeimos politika ir pan.) ir patirtį (vidutinė apklaustų ekspertų darbo patirtis – daugiau kaip 18 metų). Taigi dalyvavusių apklausoje asmenų kvalifikacija ir praktinė patirtis leidžia juos laikyti lyčių dalyvavimo darbo rinkoje vertinimo ekspertais.

Anketinė apklausa. Siekiant išanalizuoti skirtingas moterų ir vyrų dalyvavimo darbo rinkoje galimybes, taip pat pasirinktas informacijos rinkimo būdas – anketinė apklausa. Tokio tyrimo metodo pasirinkimas grindžiamas tuo, kad apklausa, kaip ir kiekvienas pirminių duomenų rinkimo metodas, labai imlus laiko ir kitoms sąnaudoms, tačiau tai labai svarbus būdas informacijai surinkti. Be to, apklausiant žmones gaunama faktų, sužinomos nuomonės, požiūriai, pozicijos, todėl apklausa yra tinkamas būdas siekiant iškelto tikslo.

Anketoje pateikti 28 klausimai, visi klausimai suskirstyti į 8 grupes. Anketoje daug dėmesio skiriama ekonominiams, socialiniams, kultūriniais ir instituciniams veiksniams, siekiant nustatyti jų įtaką moterų ir

vyrų padėčiai darbo rinkoje Lietuvoje. Ne mažiau svarbūs yra klausimai apie tai, ar Lietuvos gyventojai patiria diskriminaciją darbo rinkoje.

Anketos platintos ir dalytos nustatytam respondentų skaičiui, nes nebuvo galimybės (dėl techninių ir finansinių kliūčių) apklausti ir ištirti visų dominančios generalinės aibės elementų. Todėl siekiant ištirti moterų ir vyrų nuomonę apie dalyvavimo darbo rinkoje galimybes, organizuotas atrankinis stebėjimas. Kadangi tyrimu siekiama išsiaiškinti moterų ir vyrų nuomonę apie jų padėtį darbo rinkoje, todėl visumą sudarė ekonomiškai aktyvūs Lietuvos gyventojai (darbo jėga). Statistikos departamento duomenimis, 2010 m. Lietuvoje buvo 1634,8 tūkst. ekonomiškai aktyvių gyventojų.⁴⁶¹ Imties dydžiui nustatyti naudojama iš anksto sudaryta lentelė, kuri pateikia imties dydžius, būtinus nustatytam pasikliautinajam intervalui, standartiniam nuokrypiui ir norimam tikslumui pasiekti. Taigi populiacijai esant daugiau negu 100 000, imties dydis (± 5 proc. paklaida) turi būti 400 Lietuvos gyventojų.⁴⁶² Analizei naudojami 414 anketų duomenys (dar 37 anketos nebuvo grąžintos arba neatitiko atrankos kriterijų). Apklausa vykdyta 2011 m. kovo 25 – balandžio 28 d.

Statistiniai, eksperimentinės apklausos ir anketinės apklausos duomenys apdoroti ir interpretuoti naudojantis SPSS 13, Statistica 6.0 ir Microsoft Excel programiniais paketais.

10.2.1. Lyčių dalyvavimo darbo rinkoje skirtumų įvertinimo rodiklių rinkinio sudarymas

Išanalizavus lyčių lygybės rodiklių įvairovę, siekiant įvertinti moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus, įvardytos keturios dimensijos: ekonominė, socialinė, kultūrinė ir institucinė. Kiekvienai dimensijai priskirti atitinkami rodikliai. Ekonominei ir institucinei dimensijai priskirta po 8 rodiklius, socialinei – 6 rodikliai, kultūrinei – 5.

Ekonominė dimensija įtraukta todėl, kad vertinant moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus daug dėmesio skiriama lyčių ekonomiam savarankiškumui. Į ekonominę dimensiją įtraukti rodikliai svarbūs

⁴⁶¹ *Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas 2011 [žiūrėta 2012-09-08]. <<http://www.stat.gov.lt>>.

⁴⁶² Kasnauskienė, G. *Statistika verslo sprendimams*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

tuo, kad išreiškia ekonominių galimybių pasiskirstymo tarp lyčių skirtumus. Lyčių vidutinių ekvivalentinių disponuojamų pajamų (sąlyginiam asmeniui) rodiklis įtrauktas todėl, kad leidžia palyginti skirtingo dydžio ir sudėties namų ūkių pajamas. Ekvivalentinės disponuojamos pajamos skaičiuojamos namų ūkio disponuojamąsias pajamas dalijant iš namų ūkio ekvivalentinio dydžio. Visiems to paties namų ūkio nariams priskiriamos vienodos ekvivalentinės disponuojamosios pajamos.⁴⁶³ Moterų ir vyrų verslininkų skaičiaus skirtumas leidžia įvertinti, ar vyrų verslininkų vis dar yra daugiau negu moterų verslininkų, o moterų ir vyrų įmonių valdybos narių skaičiaus skirtumas parodo moterų galimybes dalyvauti įmonių valdyme. Šie du dydžiai apskaičiuojami iš vyrų verslininkų ar valdybos narių skaičiaus (proc.) atimant moterų verslininkų ar valdybos narių skaičių (proc.). Ypač svarbus yra lyčių užimtumo skirtumas. Aukštas užimtumo lygis yra vienas pagrindinių Europos Sąjungos tikslų, be to, užimtumo rodikliai yra įtraukiami ir į daugelį lyčių lygybę vertinančių sudėtinųjų indeksų. Rodiklis apskaičiuojamas kaip vyrų ir moterų užimtumo lygio skirtumas proc. p. Kitas į ekonominę dimensiją įtrauktas rodiklis – lyčių nedarbo lygio skirtumas – apskaičiuojamas iš moterų nedarbo lygio atimant vyrų nedarbo lygį (proc. p.) ir svarbus tuo, kad įvertina, kiek moterų nedarbo lygis yra didesnis (mažesnis) negu vyrų. Moterų ir vyrų, kurie augina vaikus iki 12 m., užimtumo lygio skirtumas (proc. p.) leidžia įvertinti, kiek mažesnis moterų užimtumas, jeigu jos augina vaikų iki 12 m., ir parodo, kokios šalyje yra galimybės derinti atlyginamo darbo ir šeimos įsipareigojimus. Kaip minėta, darbo rinka yra susiskaidžiusi pagal lytį, todėl dar vienas svarbus rodiklis – sektorinė segregacija. Lyčių segregacija atskiruose sektoriuose apskaičiuojama kaip vidutinis moterų ir vyrų užimtumo procentas kiekviename sektoriuje; skirtumai sudedami siekiant gauti bendrą neatitikimo tarp lyčių apimtį, išreikštą viso užimtumo dalimi. Lyčių lygybė gali būti įtvirtinta vadovaujantis vienodo atlyginimo už vienodos vertės darbą principu, kurio įgyvendinimas padeda sumažinti skirtumus tarp vyrų ir moterų darbo užmokesčio. Todėl į ekonominę dimensiją įtrauktas moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis, kuris „skaičiuojamas lyginant skirtumą tarp vidutinio valandinio vyrų ir moterų bruto darbo užmokesčio su vidutiniu valandiniu vyrų bruto darbo

⁴⁶³ *Gyventojų pajamos ir gyvenimo sąlygos 2008* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas 2009 [žiūrėta 2012-09-08]. <<http://www.stat.gov.lt>>.

užmokesčiu ir išreiškiamas procentais⁴⁶⁴. Šis rodiklis svarbus todėl, kad parodo moterų ir vyrų galimybes siekti ekonominės nepriklausomybės.

Kita svarbi moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumų įvertinimo dimensija yra socialinė, į kurią įtraukti 6 pagrindiniai rodikliai. Kiekvienos visuomenės vystymuisi svarbią reikšmę turi šalies gyventojų išsilavinimo lygis, todėl vienas iš rodiklių yra aukštąjį išsilavinimą įgijusių moterų ir vyrų skaičiaus skirtumas (proc. p.). Svarbi problema yra lyčių profesinė segregacija, todėl į socialinę dimensiją įtrauktas ir šis rodiklis. Lyčių profesinė segregacija apskaičiuojama kaip vidutinis moterų ir vyrų užimtumo procentas kiekvienoje profesijoje; skirtumai sudedami siekiant gauti bendrą neatitikimo tarp lyčių apimtį, išreikštą viso užimtumo dalimi. Du kiti į socialinę dimensiją įtraukti rodikliai – moterų ir vyrų skurdo rizikos lygio po socialinių išmokų skirtumas (proc. p.) ir moterų ir vyrų skurdo rizikos lygio iki socialinių išmokų skirtumas (proc. p.) apskaičiuojama kaip skirtumas tarp moterų ir vyrų skurdo rizikos lygio, tačiau į skurdo rizikos lygį iki socialinių išmokų neįtraukiamos socialinės išmokos, dėl kurių skurdo rizikos lygis padidėja. Skurdo rizikos lygis yra asmenų, kurių ekvivalentinės piniginės disponuojamosios pajamos mažesnės už skurdo rizikos ribą, dalis⁴⁶⁵, t. y. jis parodo, kokia visuomenės dalis skursta. Lyčių skurdo rizikos lygis apskaičiuojamas kaip vienu gyvenančių vyrų ir vienu gyvenančių moterų skurdo rizikos lygio absoliutus skirtumas.

Taip pat siekiama įvertinti, kiek nevienodas moterų ir vyrų galimybes darbo rinkoje lemia šalies kultūrinė aplinka, joje vyraujančios nuostatos, šalies valdymo institucijų priimami sprendimai ir numatyti tikslų įgyvendinimas. Todėl į lyčių dalyvavimo darbo rinkoje įvertinimo rinkinį įtraukta kultūrinė ir institucinė dimensijos.

Sudarius preliminarų moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus nusakančių rodiklių sąrašą, buvo apklausti ekspertai siekiant išaiškinti, ar parinktos tinkamos dimensijos ir rodikliai, ar rodikliai tikrai priklauso priskirtai dimensijai, ar nepraleista kokių nors svarbių rodiklių,

⁴⁶⁴ Kanopienė, V. Lyčių ekonominiai vaidmenys. *Lyčių studijos ir tyrimai*. Vilniaus universiteto Lyčių studijų centras, Šiaulių universiteto Lyčių studijų centras, Šiaulių universiteto leidykla, 2006.

⁴⁶⁵ *Gyventojų pajamos ir gyvenimo sąlygos 2008* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas 2009 [žiūrėta 2012-09-08]. <<http://www.stat.gov.lt>>.

kiek jie yra reikšmingi. Tyrime sutikę dalyvauti ekspertai įvertino dimensijas ir rodiklius, kuriuos rangavo pagal svarbą. Gauti ekspertų atsakymai analizuojami remiantis atsakymų reikšmingumo vidurkiu. Kiekvienos dimensijos ir rodiklio svorio koeficientas ($K_{sv.}$) apskaičiuotas pagal tokią formulę:

$$K_{sv.} = \frac{\bar{S}_1}{\sum_{i=1}^n \bar{S}}, \quad (8)$$

kur \bar{S}_1 – statistinis vidurkis;

$\sum_{i=1}^n \bar{S}$ – statistinių vidurkių suma.

Apibendrinus ekspertų nuomonę išryškėjo, kad svoriai, suteikti kiekvienai dimensijai, skiriasi nedaug (10.2 lentelė). Didžiausią svorį ekspertai suteikė ekonominei dimensijai (0,2753), o mažiausią (0,2135) – kultūrinei dimensijai. Įvardijant rodiklius, kuriuos išskyrė ekspertai, galima teigti, kad svarbiausi rodikliai, įtraukti į ekonominę dimensiją, yra lyčių užimtumo skirtumas (svorio koeficientas yra 0,1412), lyčių nedarbo lygio skirtumas (0,1382) ir darbo užmokesčio atotrūkis (0,1382). Nereikšmingiausias rodiklis ekspertams pasirodė moterų ir vyrų, kurie augina vaikus iki 12 metų, užimtumo lygio skirtumas – šio rodiklio svorio koeficientas yra 0,1029. Iš socialinės dimensijos galima išskirti tokius svarbiausius rodiklius: aukštąjį išsilavinimą įgijusių moterų ir vyrų skaičiaus skirtumas (svorio koeficientas yra 0,2026), lyčių profesinė segregacija (0,1894) ir lyčių skurdo rizikos lygio skirtumas vieno asmens iki 65 m. namų ūkyje (0,1674).

10.2 lentelė. Ekspertų nuomonė apie rodiklių ir dimensijų reikšmingumą

Dimensija	Dimensijos svoris	Rodiklis	Rodiklio svoris
EKONOMINĖ	0,2753	Lyčių vidutinių ekvivalentinių disponuojamų pajamų skirtumas, proc. (e_1)	0,1353
		Moterų ir vyrų verslininkų skaičiaus skirtumas, proc. p. (e_2)	0,1088
		Moterų ir vyrų įmonių valdybos narių skaičiaus skirtumas, proc. p. (e_3)	0,1118
		Lyčių užimtumo skirtumas, proc. p. (e_4)	0,1412
		Lyčių nedarbo lygio skirtumas, proc. p. (e_5)	0,1382
		Moterų ir vyrų, kurie augina vaikus iki 12 m., užimtumo lygio skirtumas, proc. p. (e_6)	0,1029
		Lyčių segregacija ekonomikos sektoriuose (e_7)	0,1235
		Darbo užmokesčio atotrūkis, proc. (e_8)	0,1382
SOCIALINĖ	0,2697	Aukštąjį išsilavinimą įgijusių moterų ir vyrų skaičiaus skirtumas, proc. p. (S_1)	0,2026
		Lyčių profesinė segregacija (S_2)	0,1894
		Moterų ir vyrų skurdo rizikos lygio po socialinių išmokų skirtumas, proc. p. (S_3)	0,1586
		Moterų ir vyrų skurdo rizikos lygio iki socialinių išmokų skirtumas, proc. p. (S_4)	0,1542
		Lyčių skurdo rizikos lygio skirtumas vieno asmens – 65 m. ir vyresnio – namų ūkyje, proc. (S_5)	0,1278
		Lyčių skurdo rizikos lygio skirtumas vieno asmens iki 65 m. namų ūkyje, proc. (S_6)	0,1674
KULTŪRINĖ	0,2135	Valdžios (galios) pozicija (k_1)	0,2626
		Individualizmas (k_2)	0,1788
		Vyriškumas (k_3)	0,2346
		Neaiškumų vengimas (k_4)	0,1453
		Ilgalaikis perspektyvinis orientavimas (k_5)	0,1788
INSTITUCINĖ	0,2416	Atskaitomybė (i_1)	0,1360
		Politinis stabilumas (i_2)	0,1178
		Vyriausybės efektyvumas (i_3)	0,1360
		Valstybinio reguliavimo kokybė (i_4)	0,1178
		Teisėtumas (i_5)	0,1329
		Korupcijos kontrolė (i_6)	0,1239
		Moterų ir vyrų ministrų nacionalinėse vyriausybėse skaičiaus skirtumas, proc. p. (i_7)	0,1178
		Moterų ir vyrų parlamento narių skaičiaus skirtumas, proc. p. (i_8)	0,1178

Šaltinis: sudaryta autorių.

Kaip matyti iš 10.2 lentelės, ekspertams ne toks reikšmingas pasirodė lyčių skurdo rizikos lygio skirtumas vieno asmens – 65 m. ir vyresnio – namų ūkyje. Šiam rodikliui suteiktas svorio koeficientas yra 0,1278. Vertinant kultūrinę dimensiją, galima matyti, kad ypač svarbūs ekspertams pasirodė du rodikliai: valdžios (galios) pozicija (0,2626) ir vyriškumo rodiklis (0,2346). Vienodą svorį ekspertai suteikė individualizmui ir ilgalaikiam perspektyviniam orientavimui (po 0,1788), o kitas rodiklis – neaiškumų vengimas – labai nereikšmingas (svorio koeficientas yra 0,1453). Ekspertų nuomone, svarbūs yra šie institucinei dimensijai priskirti rodikliai: atskaitomybė (0,1360), Vyriausybės efektyvumas (0,1360) ir teisėtumas (0,1329). Įdomu tai, kad dviem rodikliams – moterų ir vyrų ministrų nacionalinėse vyriausybėse bei parlamento narių skaičiaus skirtumui – ekspertai suteikė mažiausią svorį, t. y. abiejų rodiklių svorio koeficientas yra 0,1178. Taigi ekspertų nuomonė kaip ir daugelio mokslininkų, vertinančių lyčių lygybę, sutampa dėl užimtumo, nedarbo ir išsilavinimo rodiklių svarbos, tačiau nesutampa dėl moterų galimybių dalyvauti politikoje reikšmės. Tyrime dalyvavę ekspertai akcentavo valdžios (galios) ir vyriškumo rodiklių svarbą ir patvirtino, kad kultūrinė aplinka ir joje susiformavusios stereotipinės nuostatos turi įtakos moterų ir vyrų padėčiai darbo rinkoje.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad sudarant lyčių dalyvavimo darbo rinkoje įvertinimo rodiklių rinkinį atlikta ir koreliacinė analizė, t. y. apskaičiuota rodiklių tarpusavio priklausomybė, kuria remiantis išskirti statistiškai mažiau priklausomi rodikliai. Apskaičiuoti koreliacijos koeficientai ir p reikšmės rodo, kad tarp kai kurių rodiklių yra stiprus tarpusavio ryšys, todėl sudarant galutinį rodiklių rinkinį parinkti tie, kurie tarpusavyje mažiausiai koreliuoja ir, ekspertų nuomone, yra svarbesni, į kiekvieną dimensiją įtraukiant iki 5 rodiklių (10.3 lentelė).

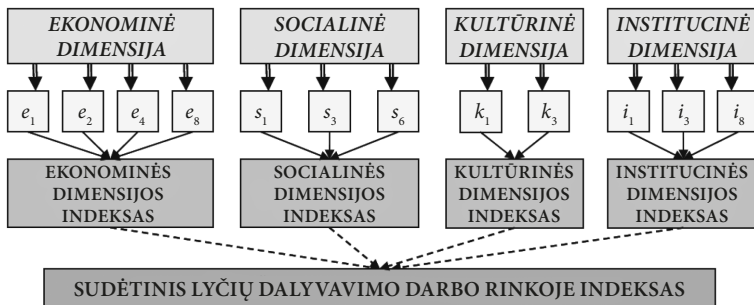
10.3 lentelė. Moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumams įvertinti atrinkti rodikliai

Dimensijos	Atrinkti rodikliai
EKONOMINĖ	Lyčių vidutinių ekvivalentinių disponuojamų pajamų skirtumas, proc. (e_1)
	Moterų ir vyrų verslininkų skaičiaus skirtumas, proc. p. (e_2)
	Lyčių užimtumo skirtumas, proc. p. (e_4)
	Darbo užmokesčio atotrūkis, proc. (e_8)
SOCIALINĖ	Aukštąjį išsilavinimą įgijusių moterų ir vyrų skaičiaus skirtumas, proc. p. (S_1)
	Moterų ir vyrų skurdo rizikos lygio po socialinių išmokų skirtumas, proc. p. (S_3)
	Lyčių skurdo rizikos lygio skirtumas vieno asmens iki 65 m. namų ūkyje, proc. (S_6)
KULTŪRINĖ	Valdžios (galios) pozicija (k_1)
	Vyriškumas (k_3)
INSTITUCINĖ	Atskaitomybė (i_1)
	Vyriausybės efektyvumas (i_3)
	Moterų ir vyrų parlamento narių skaičiaus skirtumas, proc. p. (i_8)

Šaltinis: sudaryta autorių.

Kaip matyti iš 10.3 lentelės, į sudarytą galutinį moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje rodiklių skirtumams įvertinti rinkinį iš viso įtraukta 12 rodiklių. Daugiausia rodiklių (4) sudaro ekonominę dimensiją, mažiausia rodiklių (2) įtraukta į kultūrinę dimensiją.

Lyčių dalyvavimo darbo rinkoje indekso sudarymas. 10.4 pav. pateiktos lyčių dalyvavimo darbo rinkoje indekso sudėtinės dalys.

Šaltinis: sukurta autorių.

10.4 pav. Lyčių dalyvavimo darbo rinkoje indekso sudėtinės dalys

Iš 10.4 pav. matyti, kad sudėtinį indeksą sudaro 4 dimensijos ir 12 rodiklių. Sudėtinio indekso formulė yra:

$$I_{LDDR} = \sum_{i=1}^{i=12} x \cdot y \cdot z, \quad (9)$$

kur:

x – dimensijos ekspertinis svoris;

y – rodiklio svoris (svarba);

z – MIN-MAX indeksas apskaičiuojamas pagal formulę:

$$z = \frac{r_{fakt.} - r_{min}}{r_{max} - r_{min}}, \quad (10)$$

kur:

$r_{fakt.}$ – faktinė rodiklio reikšmė;

r_{min} ir r_{max} – minimali ir maksimali rodiklio reikšmė.

Pirmiausia apskaičiuojamas MIN-MAX indeksas, kuriuo vertinama šalies situacija, lyginant su blogiausią ir geriausią situaciją turinčiomis šalimis. Faktinė rodiklio reikšmė yra konkrečios šalies tam tikro rodiklio reikšmė. Mažiausią rodiklių turinčios šalies reikšmė yra arčiau 0, o didžiausią – arčiau 1. Minimali (geriausia) reikšmė reiškia lygybę, o maksimali (blogiausia) – nelygybę moterų atžvilgiu. Norint tinkamai apskaičiuoti lyčių dalyvavimo darbo rinkoje indeksą, iš pradžių nustatoma, kurių rodiklių mažėjimas / didėjimas teigiamai arba neigiamai veikia moterų padėtį darbo rinkoje. Pirminė kiekvieno dimensijos rodiklio svarba apskaičiuojama dauginant dimensijos svarbos koeficientą iš rodiklio svarbos koeficiento (vadovaujantis 10 ekspertų nuomone). Kiekvienam aktualiam (1 iš 12) dimensijos rodikliui apskaičiuojamas procentinis svoris, padalijant jo pirminę procentinę svarbą iš bendros visų aktualių rodiklių pirminės procentinės svarbos.

Taigi moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumams įvertinti naudojami keturių dimensijų rezultatai. Apskaičiavus kiekvienos šalies I_{LDDR} , galima palyginti situaciją su kitomis šalimis ir įvertinti, kiek kiekviena šalis yra pažengusi įgyvendinant lyčių lygybę darbo rinkoje.

10.2.2. Kiekybinių lyčių dalyvavimo darbo rinkoje parametrų vertinimas

Vertinant moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus pirmiausia apskaičiuojamos MIN-MAX reikšmės. Kitas žingsnis, apskaičiuvus MIN-MAX arba standartizuotas reikšmes, yra nustatyti rodiklio procentinę svarbą (vadovaujantis ekspertų nuomone) ir apskaičiuoti kiekvienos dimensijos indeksą. Apskaičiuvus šias reikšmes galima palyginti, kaip pasiskirsčiusios tyrime vertinamos ES valstybės narės pagal kiekvieną dimensiją 2008 m.

10.4 lentelėje pateikti skaičiavimai rodo, kad geriausią padėtį pagal ekonominius rodiklius užima Lenkija (pirmoji vieta). Antroji ir trečioji vietos atitenka Portugalijai (indeksas 0,0609) ir Rumunijai (0,0707).

10.4 lentelė. Europos Sąjungos šalių narių pasiskirstymas pagal ekonominę dimensiją

Šalys	e_1 rodiklio svarba	e_2 rodiklio svarba	e_4 rodiklio svarba	e_8 rodiklio svarba	I_{ED}	Vieta
Lenkija	0,0032	0,0103	0,0252	0,0147	0,0534	1
Portugalija	0,0129	0,0161	0,0190	0,0129	0,0609	2
Rumunija	0,0093	0,0257	0,0234	0,0123	0,0707	3
Slovėnija	0,0215	0,0286	0,0113	0,0108	0,0722	4
Prancūzija	0,0210	0,0000	0,0131	0,0391	0,0732	5
Bulgarija	0,0248	0,0166	0,0126	0,0261	0,0802	6
Vengrija	0,0000	0,0220	0,0214	0,0378	0,0813	7
Belgija	0,0278	0,0209	0,0214	0,0123	0,0823	8
Liuksemburgas	0,0083	0,0201	0,0317	0,0225	0,0826	9
Švedija	0,0220	0,0271	0,0021	0,0366	0,0878	10
Italija	0,0397	0,0103	0,0489	0,0000	0,0989	11
Latvija	0,0582	0,0091	0,0067	0,0255	0,0995	12
Danija	0,0244	0,0309	0,0090	0,0366	0,1010	13
Ispanija	0,0302	0,0095	0,0373	0,0336	0,1106	14
Nyderlandai	0,0270	0,0207	0,0206	0,0442	0,1125	15
Vokietija	0,0258	0,0178	0,0165	0,0550	0,1150	16
Jungtinė Karalystė	0,0359	0,0128	0,0190	0,0496	0,1173	17
Suomija	0,0382	0,0356	0,0000	0,0454	0,1192	18
Lietuva	0,0555	0,0159	0,0031	0,0502	0,1246	19

Šalys	e_1 rodiklio svarba	e_2 rodiklio svarba	e_4 rodiklio svarba	e_8 rodiklio svarba	I_{ED}	Vieta
Austrija	0,0262	0,0184	0,0221	0,0619	0,1286	20
Slovakija	0,0331	0,0184	0,0291	0,0481	0,1286	21
Airija	0,0318	0,0402	0,0273	0,0366	0,1360	22
Čekija	0,0222	0,0253	0,0353	0,0640	0,1468	23
Malta	0,0153	0,0464	0,0798	0,0129	0,1545	24
Kipras	0,0133	0,0615	0,0314	0,0502	0,1564	25
Graikija	0,0274	0,0222	0,0571	0,0514	0,1581	26
Estija	0,0765	0,0116	0,0082	0,0781	0,1744	27

Šaltinis: sudaryta autorių.

Kaip matyti iš 10.4 lentelės, blogiausią padėtį pagal ekonominės dimensijos indeksą (I_{ED}) užima Estija (27 vieta, indekso reikšmė 0,1744), Graikija (26 vieta (0,1581) ir Kipras (25 vieta (0,1564). Lietuva taip pat negali pasidžiaugti ekonomiais rodikliais – jai atitenka 19 vieta (indeksas 0,1246). Tokių šalių pasiskirstymą pagal ekonominius rodiklius galima pagrįsti tuo, kad Lenkijoje, Portugalijoje ir Rumunijoje 2008 m. buvo palyginti nedidelis skirtumas tarp vyrų ir moterų vidutinių ekvivalentinių disponuojamų pajamų (atitinkamai 2,02 proc., 3,25 proc. ir 2,79 proc.) ir nedideli darbo užmokesčio skirtumai: Lenkijoje atotrūkis tarp moterų ir vyrų darbo užmokesčio buvo 9,8 proc., Portugalijoje – 9,2 proc., Rumunijoje – 9,0 proc., nors kiti šių šalių ekonominiai rodikliai buvo prastesni. Pvz., Rumunijoje skirtumas tarp vyrų verslininkų ir moterų verslininkų skaičiaus 2008 m. buvo itin didelis – 46,6 proc. p. ir 10,2 proc. p. didesnis negu Lietuvoje.

Analizuojant socialinės dimensijos rodiklius situacija keičiasi – pagal socialinės dimensijos indeksą (I_{SD}) pirmoji vieta atitenka Vengrijai (10.5 lentelė).

10.5 lentelė. Europos Sąjungos šalių narių pasiskirstymas pagal socialinę dimensiją

Šalys	S_1 rodiklio svarba	S_3 rodiklio svarba	S_6 rodiklio svarba	I_{SD}	Vieta
Vengrija	0,0239	0,0045	0,0009	0,0293	1
Lenkija	0,0289	0,0000	0,0038	0,0327	2
Slovakija	0,0371	0,0257	0,0186	0,0814	3
Suomija	0,0381	0,0318	0,0158	0,0857	4
Slovėnija	0,0442	0,0439	0,0000	0,0881	5
Švedija	0,0406	0,0303	0,0297	0,1006	6
Latvija	0,0000	0,0742	0,0304	0,1046	7
Rumunija	0,0396	0,0333	0,0321	0,1050	8
Portugalija	0,0604	0,0227	0,0257	0,1088	9
Lietuva	0,0244	0,0711	0,0144	0,1099	10
Nyderlandai	0,0751	0,0030	0,0342	0,1124	11
Graikija	0,0619	0,0212	0,0361	0,1192	12
Airija	0,0772	0,0333	0,0134	0,1239	13
Danija	0,0746	0,0091	0,0410	0,1248	14
Estija	0,0112	0,0878	0,0262	0,1252	15
Vokietija	0,0696	0,0348	0,0304	0,1348	16
Malta	0,0614	0,0318	0,0486	0,1418	17
Prancūzija	0,0828	0,0272	0,0354	0,1454	18
Jungtinė Karalystė	0,0690	0,0439	0,0347	0,1476	19
Belgija	0,0650	0,0394	0,0439	0,1482	20
Čekija	0,0680	0,0363	0,0493	0,1537	21
Bulgarija	0,0513	0,0515	0,0566	0,1594	22
Ispanija	0,0665	0,0454	0,0481	0,1600	23
Italija	0,0609	0,0500	0,0535	0,1644	24
Austrija	0,1010	0,0394	0,0382	0,1786	25
Liuksemburgas	0,1122	0,0318	0,0351	0,1791	26
Kipras	0,0503	0,0696	0,0927	0,2126	27

Šaltinis: sudaryta autorių.

Kaip matyti iš 10.5 lentelės, pakankamai geri socialiniai rodikliai yra Lenkijoje (antroji vieta, indeksas 0,0327) ir Slovakijoje (trečioji vieta, indeksas 0,0814). Taip yra todėl, kad aukštąjį išsilavinimą Lenkijoje įgyja 31,6 proc. p. moterų daugiau negu vyrų, o moterų ir vyrų skurdo rizikos lygio po socialinių išmokų skirtumas yra moterų naudai – moterų skurdo rizikos lygis po socialinių išmokų 2008 m. buvo 0,3 proc. p. mažesnis

negu vyrų, nors vienu gyvenančių moterų – 12,1 proc. p. didesnis. Lietuva pagal socialinės dimensijos indeksą užima 10 vietą (0,1099). Palyginti gerą poziciją tarp kitų ES valstybių narių Lietuvai garantuoja didelis aukštąjį išsilavinimą įgijusių moterų skaičius (2008 m. moterų, įgijusių aukštąjį išsilavinimą, buvo 33,4 proc. p. daugiau negu vyrų).

Tačiau vertinant kultūrinius rodiklius nesunku pastebėti, kad Lietuvos padėtis blogėja: iš visų ES valstybių narių pagal kultūrinės dimensijos indeksą (I_{KD}) Lietuva užima 14 vietą (10.6 lentelė).

10.6 lentelė. Europos Sąjungos valstybių narių pasiskirstymas pagal kultūrinę dimensiją

Šalys	k_1 rodiklio svarba	k_3 rodiklio svarba	I_{KD}	Vieta
Danija	0,0087	0,0108	0,0194	1
Švedija	0,0248	0,0000	0,0248	2
Nyderlandai	0,0334	0,0088	0,0422	3
Latvija	0,0408	0,0039	0,0448	4
Suomija	0,0272	0,0206	0,0478	5
Estija	0,0359	0,0245	0,0604	6
Austrija	0,0000	0,0725	0,0725	7
Liuksemburgas	0,0359	0,0441	0,0800	8
Airija	0,0210	0,0617	0,0828	9
Jungtinė Karalystė	0,0297	0,0598	0,0895	10
Vokietija	0,0297	0,0598	0,0895	11
Portugalija	0,0644	0,0255	0,0898	12
Malta	0,0557	0,0412	0,0969	13
Lietuva	0,0421	0,0588	0,1009	14
Bulgarija	0,0730	0,0343	0,1073	15
Prancūzija	0,0705	0,0372	0,1078	16
Čekija	0,0569	0,0510	0,1079	17
Graikija	0,0606	0,0510	0,1116	18
Italija	0,0483	0,0637	0,1120	19
Belgija	0,0668	0,0480	0,1149	20
Vengrija	0,0433	0,0813	0,1247	21
Lenkija	0,0705	0,0578	0,1284	22
Rumunija	0,0978	0,0363	0,1340	23
Ispanija	0,0569	0,0794	0,1363	24
Slovakija	0,1151	0,1029	0,2180	25

Šaltinis: sudaryta autorių.

Kaip matyti iš 10.6 lentelės, pagal kultūrinius šalies rodiklius pirmauja Danija (pirmoji vieta) ir Švedija (antroji vieta). Danijoje yra nedideli valdžios (galios) ir vyriškumo rodikliai (atitinkamai indeksai yra 18 ir 16). Švedijoje yra palyginti nedidelis valdžios (galios) indeksas (31), tačiau ši šalis pirmauja pagal vyriškumo rodiklį (indekso reikšmė 5). Kaip jau minėta, blogiausia situacija pagal kultūrinius rodiklius 2008 m. buvo Slovakijoje, todėl ši šalis ir pagal bendrą kultūrinės dimensijos indeksą užima paskutinę vietą.

Įdomu tai, kad pagal ekonominės ir socialinės dimensijos indeksus pirmavusi Lenkija pagal kultūrinės (I_{KD}) ir institucinės dimensijos (I_{ID}) indeksus atsidūrė itin žemose (22 ir 24) pozicijose (10.6, 10.7 lentelės).

10.7 lentelė. Europos Sąjungos valstybių narių pasiskirstymas pagal institucinę dimensiją

Šalys	i_1 rodiklio svarba	i_3 rodiklio svarba	i_8 rodiklio svarba	I_{ID}	Vieta
Švedija	0,0000	0,0058	0,0000	0,0058	1
Danija	0,0032	0,0000	0,0126	0,0159	2
Nyderlandai	0,0000	0,0095	0,0079	0,0175	3
Suomija	0,0032	0,0069	0,0079	0,0181	4
Vokietija	0,0122	0,0156	0,0206	0,0484	5
Austrija	0,0109	0,0139	0,0237	0,0485	6
Belgija	0,0103	0,0240	0,0142	0,0485	7
Liuksemburgas	0,0019	0,0156	0,0332	0,0507	8
Jungtinė Karalystė	0,0128	0,0130	0,0427	0,0685	9
Airija	0,0083	0,0168	0,0522	0,0773	10
Ispanija	0,0263	0,0347	0,0174	0,0784	11
Prancūzija	0,0186	0,0188	0,0427	0,0801	12
Portugalija	0,0218	0,0330	0,0269	0,0817	13
Estija	0,0321	0,0301	0,0395	0,1017	14
Malta	0,0205	0,0269	0,0585	0,1059	15
Kipras	0,0347	0,0272	0,0474	0,1093	16
Čekija	0,0327	0,0324	0,0474	0,1126	17
Slovėnija	0,0327	0,0318	0,0522	0,1167	18
Lietuva	0,0436	0,0448	0,0364	0,1249	19
Slovakija	0,0411	0,0414	0,0427	0,1251	20
Italija	0,0366	0,0521	0,0395	0,1282	21

Šalys	i_1 rodiklio svarba	i_3 rodiklio svarba	i_8 rodiklio svarba	I_{ID}	Vieta
Latvija	0,0430	0,0472	0,0395	0,1297	22
Lenkija	0,0430	0,0495	0,0411	0,1336	23
Vengrija	0,0340	0,0443	0,0553	0,1336	24
Graikija	0,0417	0,0472	0,0474	0,1363	25
Bulgarija	0,0597	0,0605	0,0379	0,1581	26
Rumunija	0,0674	0,0674	0,0569	0,1917	27

Šaltinis: sudaryta autorių.

Kaip matyti iš 10.7 lentelės, pagal institucinius rodiklius pirmauja Švedija (pirmoji vieta, 0,0058) ir Danija (antroji vieta, 0,0159). Šiose šalyse yra aukšti atskaitomybės (1,53 ir 1,48) rodikliai, be to, Švedija yra viena iš tų šalių, kurioje pakankamai didelė moterų dalis dalyvauja priimant sprendimus (vyrų parlamento narių skaičius 2008 m. buvo tik 8,0 proc. p. didesnis negu moterų). Lietuva pagal institucinės dimensijos indeksą užima tik 19 vietą, o tai reiškia, kad mūsų šalyje instituciniai rodikliai pakankamai blogi. Atskaitomybės indeksas 2008 m. buvo 0,85, Vyriausybės efektyvumo – tik 0,64, o vyrų ir moterų parlamento narių skaičiaus skirtumas (54 proc. p.) rodo, kad moterys vis dar mažai dalyvauja priimant ekonominius ir politinius sprendimus.

Kokią vietą pagal apskaičiuotą lyčių dalyvavimo darbo rinkoje vertinimo indeksą (I_{LDDR}) užima Lietuva, matyti 10.8 lentelėje.

10.8 lentelė. Bendros indeksų reikšmės

Šalys	Ekonominė dimensija	Socialinė dimensija	Kultūrinė dimensija	Institucinė dimensija	I_{LDDR}	Vieta
Švedija	0,0878	0,1006	0,0248	0,0058	0,2189	1
Danija	0,1010	0,1248	0,0194	0,0159	0,26	2
Suomija	0,1192	0,0857	0,0478	0,0181	0,2707	3
Slovėnija	0,0722	0,0881	-	0,1167	0,2770	4
Nyderlandai	0,1125	0,1124	0,0422	0,0175	0,2845	5
Portugalija	0,0609	0,1088	0,0898	0,0817	0,3413	6
Lenkija	0,0534	0,0327	0,1284	0,1336	0,3481	7
Vengrija	0,0813	0,0293	0,1247	0,1336	0,3689	8
Latvija	0,0995	0,1046	0,0448	0,1297	0,3785	9

Šalys	Ekonominė dimensija	Socialinė dimensija	Kultūrinė dimensija	Institucinė dimensija	I_{LDDR}	Vieta
Vokietija	0,1150	0,1348	0,0895	0,0484	0,3877	10
Liuksemburgas	0,0826	0,1791	0,0800	0,0507	0,3925	11
Belgija	0,0823	0,1482	0,1149	0,0485	0,3939	12
Prancūzija	0,0732	0,1454	0,1078	0,0801	0,4064	13
Airija	0,1360	0,1239	0,0828	0,0773	0,4200	14
Jungtinė Karalystė	0,1173	0,1476	0,0895	0,0685	0,4230	15
Austrija	0,1286	0,1786	0,0725	0,0485	0,4282	16
Lietuva	0,1246	0,1099	0,1009	0,1249	0,4603	17
Estija	0,1744	0,1252	0,0604	0,1017	0,4617	18
Kipras	0,1564	0,2126	-	0,1093	0,4782	19
Ispanija	0,1106	0,1600	0,1363	0,0784	0,4854	20
Malta	0,1545	0,1418	0,0969	0,1059	0,4991	21
Rumunija	0,0707	0,1050	0,1340	0,1917	0,5015	22
Italija	0,0989	0,1644	0,1120	0,1282	0,5034	23
Bulgarija	0,0802	0,1594	0,1073	0,1581	0,5050	24
Čekija	0,1468	0,1537	0,1079	0,1126	0,5209	25
Graikija	0,1581	0,1192	0,1116	0,1363	0,5252	26
Slovakija	0,1286	0,0814	0,2180	0,1251	0,5532	27

Šaltinis: sudaryta autorių.

Kaip matyti iš 10.8 lentelės, iš analizuojamų šalių geriausia moterų padėtis yra Švedijoje (pagal bendrą indeksą ši šalis užėmė pirmąją vietą), Danijoje (antroji vieta), Suomijoje (trečioji vieta), Slovėnijoje (ketvirtoji vieta) ir Nyderlanduose (penktoji vieta). Švedija ir pagal pasaulinį lyčių lygybės indeksą 2008 m. buvo antrojoje vietoje ($GGI = 0,8146$), Danija – trečiojoje, o Slovėnija net 18-ojoje vietoje. Suomija pagal pasaulinį lyčių lygybės indeksą buvo pirmojoje, o Nyderlandai ir pagal lyčių dalyvavimo darbo rinkoje indeksą, ir pagal pasaulinį lyčių lygybės indeksą buvo penktojoje vietoje. Lietuva pagal I_{LDDR} indeksą tarp analizuojamų ES šalių atsidūrė tik 17-ojoje vietoje, nors pagal lyčių lygybės indeksą buvo 11. Taigi Lietuvoje moterų padėtis darbo rinkoje yra blogesnė nei vyrų, o įtakos tam turi visi lyčių dalyvavimą darbo rinkoje lemiantys veiksniai.

Kurie veiksniai labiausiai lemia moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus, leidžia nustatyti ryšio stiprumo matas (koreliacijos

koeficientas). Įvertinant ryšio stiprumą tarp lyčių nelygybės (GII) ir apskaičiuotų dimensijų indeksų, pasaulinio lyčių lygybės (GGI) ir atskirų dimensijų indeksų, apskaičiuotas Pirsono koreliacijos koeficientas (10.9 lentelė).

10.9 lentelė. Lyčių lygybės rodiklių ir apskaičiuotų dimensijų indeksų priklausomybės tyrimo rezultatai

Indeksai	GII	GGI	I_{ED}	I_{SD}	I_{KD}	I_{ID}
GII	1					
GGI	-0,52	1				
I_{ED}	0,12	-0,11	1			
I_{SD}	-0,14	-0,17	0,36	1		
I_{KD}	0,43	-0,39	-0,09	-0,20	1	
I_{ID}	0,76	-0,70	-0,04	-0,17	0,45	1

Šaltinis: sudaryta autorių.

10.9 lentelėje pateikti koreliacijos koeficientai rodo, kad tarp lyčių nelygybės indekso (GII) ir ekonominės dimensijos indekso (I_{ED}) egzistuoja labai silpnas teigiamas ryšys ($r = 0,12$), o tarp lyčių nelygybės indekso (GII) ir socialinės dimensijos indekso (I_{SD}) – labai silpnas neigiamas ryšys ($r = -0,14$). Reikšmingo ryšio nėra ir tarp pasaulinio lyčių lygybės indekso ir jau minėtų dimensijų indeksų. Vienas stipriausių statistinių ryšių nustatytas tarp lyčių nelygybės ir institucinės dimensijos indekso ($r = 0,76$, $p = 0,000$ ($p < 0,01$), tarp pasaulinio lyčių lygybės ir institucinės dimensijos indekso ($r = -0,70$, $p = 0,000$ ($p < 0,01$) ir tarp lyčių nelygybės, pasaulinio lyčių lygybės ir kultūrinės dimensijos indeksų (atitinkamai $r = 0,43$ ($p < 0,05$), $r = -0,39$ ($p < 0,05$)). Taigi galima daryti prielaidą, kad lyčių lygybės rodikliai jautresni kultūrinei ir institucinei aplinkai, t. y. kokybiniais rodikliais. Tai leidžia patvirtinti teorines prielaidas, kad moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumams turi įtakos valstybinės valdžios priimami sprendimai ir jų įgyvendinimas, dominuojančios nuostatos apie lyčių vaidmenis ir kt.

Apibendrinant galima teigti, kad pasitvirtino teiginys, kad *dėl nevienodų moterų ir vyrų galimybių dalyvauti darbo rinkoje išlieka santykinai mažas moterų užimtumas ir didelis darbo užmokesčio atotrūkis, dėl*

to moterys dažniau negu vyrai patenka į skurstančiųjų gretas. Duomenų analizė leidžia teigti, kad didelis atotrūkis tarp vyrų ir moterų darbo užmokesčio lemia prastesnę moterų padėtį. Nors moterys sėkmingai įgyja aukštąjį išsilavinimą, dažniausiai jų darbo užmokestis sudaro apie 80 proc. vyrų darbo užmokesčio. Atlyginimų skirtumus taip pat lemia nevienodos moterų ir vyrų galimybės aktyviai dalyvauti darbo rinkoje. Moterims sunku suderinti išsipareigojimus šeimai su vis didėjančiais reikalavimais darbo rinkoje, todėl jos priverstos rinktis mažiau atlyginamą, žemesnės kvalifikacijos darbą arba dirbti ne visą darbo dieną. O vyrai karjeros siekia kryptingiau, dažniau pasirinkdami tokias veiklos sritis, kuriose greitai kylama karjeros pakopomis. Didelę įtaką moterų ir vyrų padėties skirtumams darbo rinkoje turi ir tai, kad moteriškoji darbo jėga susitelkusi valstybiniame sektoriuje, socialinių ir kitų paslaugų srityje, o vyrai dirba daugiau atlyginamose šakose.

Dalyvauti geriau atlyginamo darbo srityje moterims vis dar sunkiau dėl egzistuojančių stereotipų, „moteriškų“ ir „vyriškų“ vaidmenų, todėl galima teigti, kad pasitvirtino teiginys – *Lietuvos kultūroje dominuoja stereotipai apie moterų ir vyrų vaidmenis, moterų veiklą tradiciškai priskiriant namų sričiai, o vyrų – viešajam gyvenimui, tai savo ruožtu lemia lyčių padėties darbo rinkoje skirtumus*. Socialinės, kultūrinės normos ir vertybės daro didelę įtaką moterų dalyvavimui darbo rinkoje, jų pajamoms, profesiniams siekiams ir vaidmenų pasiskirstymui šeimoje. Moterys ir toliau susiduria su didesniais iššūkiams ir apribojimais: dominuoja sektoriuose, pasižyminčiuose ilgu, nepalankiu šeimai darbo laiku, mažais atlyginimais, rečiau eina vadovaujamas, aukštos kvalifikacijos reikalaujančias pareigas ir pan.

Galima teigti, kad taip pat pasitvirtino teiginys – *efektyvi ir veiksminga valdymo institucijų veikla užtikrina moterims ir vyrams vienodas sąlygas darbo rinkoje*. Apskaičiuoti statistiniai ryšiai tarp pasaulinio lyčių lygybės indekso ir ekonominės, socialinės, kultūrinės bei institucinės dimensijos indeksų, taip pat lyčių nelygybės indekso ir kiekvienos dimensijos indeksų rodo, kad moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus ypač lemia instituciniai veiksniai – nustatytas stiprus neigiamas ryšys tarp pasaulinio lyčių lygybės indekso ir institucinės dimensijos indekso ($r = -0,70$ ($p < 0,01$)) bei stiprus teigiamas ryšys tarp lyčių nelygybės ir institucinės dimensijos indekso ($r = 0,76$ ($p < 0,01$)). Todėl galima daryti išvadą, kad būtent tai, kokius sprendimus priima ir įgyvendina valstybinė

valdžia, kiek priimant tuos sprendimus gali dalyvauti moterys, daro įtaką lyčių lygybės pokyčiams šalyje.

Lyčių dalyvavimo darbo rinkoje įvertinimas leidžia teigti, kad pasivirtino ir teiginys – *moterų ir vyrų padėtį darbo rinkoje lemia socialinių, ekonominių, kultūrinių ir institucinių veiksnių visuma*. Vertinant moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus būtina atsižvelgti ne tik į ekonominius ir socialinius, bet ir į kultūrinius ir institucinius rodiklius. Atliktas šalių rangavimas pagal atskirus dimensijos indeksus rodo, kad geri ekonominiai ir socialiniai rodikliai dar nereiškia, kad šalyje neegzistuoja moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumai.

10.2.3. Gyventojų nuomonės apie moterų ir vyrų galimybes dalyvauti darbo rinkoje vertinimas

Su visuomenėje nusistovėjusiais stereotipais, moterų diskriminacija dažnai siejamos problemos, kurios vienaip ar kitaip lemia moterų ir vyrų padėtį darbo rinkoje. Todėl vertinant lyčių dalyvavimo darbo rinkoje skirtumus, svarbu ištirti gyventojų nuomonę apie galimybes dalyvauti atlyginamo darbo srityje.

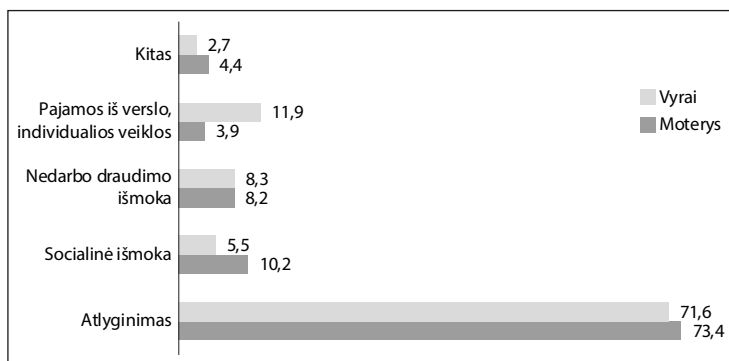
Socialinės demografinės respondentų charakteristikos. Daug ką apie lyčių skirtumus visuomenėje pasako socialiniai demografiniai rodikliai. Visą darbo dieną dirba didžioji dalis apklaustų moterų (60,0 proc.) ir vyrų (66,1 proc.), ne visą darbo dieną – atitinkamai 17,0 proc. ir 19,3 proc. Nedirbančių asmenų gretose didesnę dalį sudaro moterys – 23,0 proc. (vyrai – 14,7 proc.). Beje, atsakydami į klausimą, kaip norėtų dirbti, apklausti asmenys pažymėjo, kad dažniausiai norėtų dirbti visą darbo dieną.

Valstybinėje įmonėje ar organizacijoje dirba didesnė dalis moterų – 44,3 proc. O vyrų darbo vieta dažniausiai yra privačioje įmonėje: dirbančių privačiame sektoriuje vyrų – 50,5 proc. Didesnė dalis apklaustų vyrų (11,9 proc.) turi nuosavą verslą ar ūkį, dirba vadovais arba yra įmonių savininkai (18,3 proc.), o tokių moterų yra 4,9 proc. ir 6,9 proc. Moterų daugiau yra tarp specialistų ir tarnautojų (27,5 proc., 25,9 proc.). Didesnė dalis darbininkų – vyrai (22,0 proc.). Tai rodo, kad vyrų ir moterų padėtis darbo rinkoje skiriasi, o darbo jėgos pasiskirstymas pagal lytį išlieka panašus kaip ir analizuojant statistinius duomenis.

Verta pažymėti, kad tarp apklaustų respondentų vyrų nėra nė vieno, esančio vaiko priežiūros atostogose. Vadinasi, nepaisant pastangų įtraukti vyrus į šeimos gyvenimą, dalyvauti prižiūrint vaikus, jie dažniausiai nelinkę priimti šios atsakomybės. Todėl galima teigti, kad moterų dalyvavimą darbo rinkoje apunkina atsakomybė už vaikų priežiūrą, joms dažniau tenka spręsti dilemą – šeima ar karjera.

Analizuojant šeiminių padėčių nesunku pastebėti, kad didžioji dalis apklausoje dalyvavusių respondentų yra susituokę (48,9 proc. moterų ir 55,0 proc. vyrų) ir dažniausiai gyvena du suaugę asmenys su dviem vaikais (23,6 proc. moterų ir 22,0 proc. vyrų). Tačiau akivaizdus yra ir faktas, kad Lietuvoje populiarus gyvenimas nesusituokus – tokių moterų yra 5,2 proc., vyrų – 5,5 proc. Dažniausiai gyvenimą nesusituokus renkasi 15–24 m. amžiaus asmenys (9,3 proc.) ir 25–34 m. amžiaus asmenys (7,3 proc.). Nesusituokę gyvena tik 1,1 proc. 45–54 m. amžiaus apklaustų vyrų ir moterų. Tai rodo, kad keičiasi individų gyvenimo vertybės ir šeimos institucija tampa ne tokia svarbi.

Pagrindinis respondentų pajamų šaltinis yra atlyginimas (10.5 pav.).

Šaltinis: sukurta autorių.

10.5 pav. Pagrindinis pajamų šaltinis

Kaip matyti iš 10.5 pav., pagrindinis apklaustų vyrų ir moterų pajamų šaltinis yra atlyginimas. Atlyginimus gauna maždaug tokia pati dalis vyrų (71,6 proc.) ir moterų (73,4 proc.). Maždaug tiek pat vyrų (8,3 proc.) ir moterų (8,2 proc.) gauna ir nedarbo draudimo išmoką. Tačiau pažymėtina, kad pakankamai didelė dalis apklaustų moterų (10,2 proc.) gauna

socialines išmokas, o nemažos dalies vyrų (11,9 proc.) pagrindinis pajamų šaltinis yra pajamos iš verslo ar individualios veiklos. Šis pajamų palyginimas leidžia teigti, kad moterų pajamos yra gerokai mažesnės negu vyrų, todėl skurdo feminizacijos pavojus yra akivaizdus.

Tai patvirtina ir asmeninės mėnesio pajamos. Net 31,5 proc. moterų pajamos yra iki 800 Lt per mėnesį, 30,5 proc. – 801–1600 Lt. O mažiausias pajamas gaunančių vyrų yra 20,2 proc. 3201–4000 Lt per mėnesį uždirba 3,9 proc. moterų ir 9,2 proc. vyrų. Didžiausias pajamas – 4001 Lt ir daugiau – gauna tik 2,6 proc. moterų ir 10,1 proc. apklaustų vyrų. Taip pat daugiau apklausoje dalyvavusių moterų gyvena tokiose šeimose, kur vienam šeimos nariui tenka mažiau pajamų (10.10 lentelė).

10.10 lentelė. Pajamos, tenkančios vienam šeimos nariui, Lt

Pajamų suma, tenkanti vienam šeimos nariui	Moterys, proc.	Vyrai, proc.
Iki 400 Lt	14,8	10,1
401–800 Lt	32,1	26,6
801–1200 Lt	23,6	27,5
1201–1600 Lt	12,1	9,2
1601–2000 Lt	9,2	9,2
2001 Lt ir daugiau	8,2	17,4

Šaltinis: sudaryta autorių.

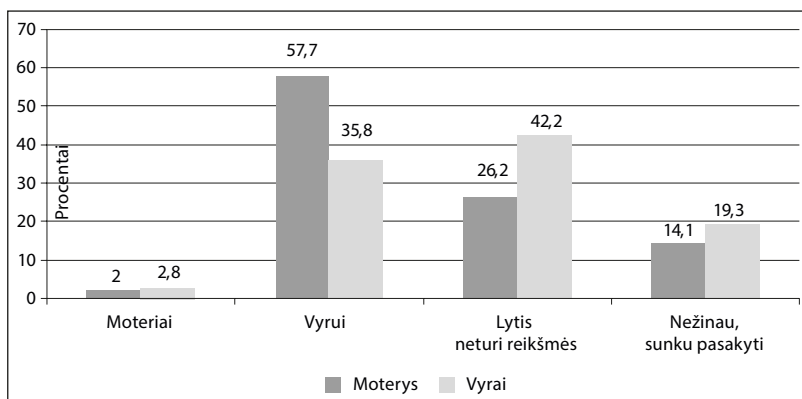
Kaip matyti iš 10.10 lentelės, iki 400 Lt vienam šeimos nariui tenka tose šeimose, kur gyvena 14,8 proc. moterų ir 10,1 proc. vyrų. Šeimose, kurių pajamos vienam nariui yra 2001 Lt ir daugiau, gyvena 17,4 proc. vyrų, o tai yra 9,2 proc. p. daugiau negu šeimose, kuriose gyvena moterys (2001 Lt ir daugiau vienam šeimos nariui tenka šeimose, kuriose gyvena 8,2 proc. apklaustų moterų).

Taigi apibendrinant galima teigti, kad dauguma moterų dirba valstybinėje įmonėje, o vyrai dirba privačiame sektoriuje, tarp jų daugiau yra dirbančių vadovais ar turinčių savo verslą. Ir vyrų, ir moterų pagrindinis pajamų šaltinis yra atlyginimas, tačiau pakankamai didelės dalies moterų pagrindinis pajamų šaltinis yra socialinė išmoka, be to, jų pajamos yra mažesnės, joms dažniau negu vyrams reikia ieškoti pusiausvyros tarp profesinės karjeros ir šeimos gyvenimo. Todėl moterims išlieka didesnė

tikimybė patekti į skurstančiųjų gretas. Tai leidžia teigti, kad lyčių skirtumai darbo rinkoje egzistuoja.

Moterų ir vyrų nuomonė apie diskriminaciją darbo rinkoje. Tyrimo duomenimis, didžioji respondentų dalis nurodė, kad dirbti reikia todėl, kad būtų galima patenkinti pirminius poreikius (273 respondentai, t. y. 65,9 proc.), užtikrinti ateitį, senatvę (265 respondentai, t. y. 64,0 proc. apklaustųjų). Ne mažiau svarbus poreikis yra realizuoti save: 165 asmenys (39,9 proc.) nurodė, kad motyvas dirbti yra galėjimas išreikšti save ir atskleisti gabumus, o 157 asmenys (37,9 proc.) įvardijo poreikį įgyti patirties ir siekti karjeros. Beje, reikia paminėti, kad respondentai, pasirinkę atsakymą „kita“, dažnai nurodė, jog dirbti reikia dėl visų išvardytų priežasčių. Tačiau buvo išsakyta ir tokia nuomonė, jog darbas svarbus todėl, kad būtų galima „išmaitinti valdymo ir reguliavimo institucijas“. Tokie atsakymų pasiskirstymai rodo, kad daugumai gyventojų darbas garantuoja tik pragyvenimo minimumą, o siekis realizuoti savo ambicijas dažnai lieka neįgyvendintas.

Didžiosios dalies respondentų (215, t. y. 51,9 proc.) nuomone, lengviau įsidarbinti yra vyriui. Taip mano 57,7 proc. moterų ir 35,8 proc. vyrų (10.6 pav.).

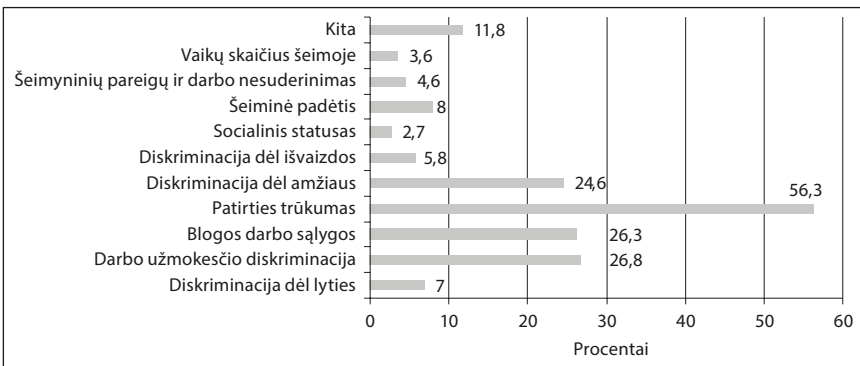
Šaltinis: sukurta autorių.

10.6 pav. Moterų ir vyrų įsidarbinimo galimybės

Iš 10.6 pav. matyti, kad pakankamai didelė tyrime dalyvavusių Lietuvos gyventojų dalis (126 respondentai, t. y. 30,4 proc.) mano, jog

įsidarbinant lytis reikšmės neturi. Tokią nuomonę išreiškė 26,2 proc. moterų (80 apklaustųjų) ir net 42,2 proc. (46 apklaustieji) vyrų. Panašiai tiek pat (2,0 proc. ir 2,8 proc.) moterų ir vyrų teigė, kad lengviau įsidarbinti yra moteriai, o 14,1 proc. moterų ir 19,3 proc. vyrų atsakymo nežinojo. Tokie atsakymai leidžia manyti, jog susirasti darbą lengviau sekasi vyrams, be to, vyrai pastebi mažiau moterų įsidarbinimą apsunkinančių trukdžių.

Pastaruoju metu susiklosčius ne itin palankioms įsidarbinimo galiomybėms ir apklausoje dalyvavę vyrai, ir moterys teigia, kad siekiant įsidarbinti tenka įveikti kai kurias kliūtis (10.7 pav.).

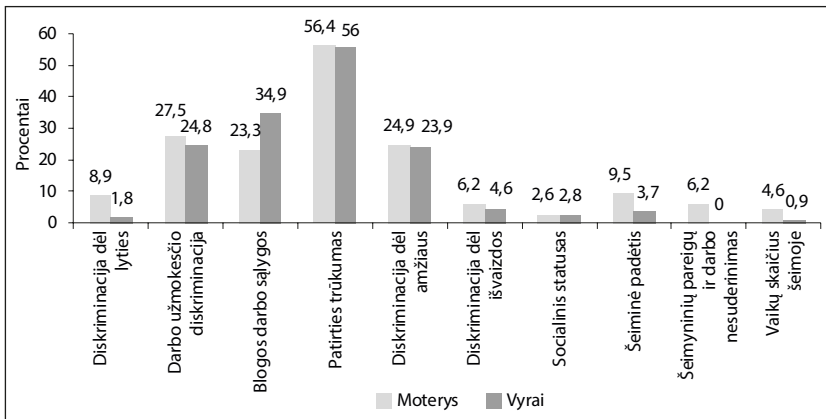

Šaltinis: sukurta autorių.

10.7 pav. Kliūtys, su kuriomis tenka susidurti siekiant įsidarbinti

10.7 pav. pateikti duomenys rodo, kad 56,3 proc. respondentų įsidarbinti trukdė patirties trūkumas, maždaug tokia pati dalis patyrė darbo užmokesčio diskriminaciją, diskriminaciją dėl amžiaus ar susidūrė su blogomis darbo sąlygomis. Nedidelė dalis apklaustųjų įvardijo, kad įsidarbinti trukdė vaikų skaičius šeimoje arba socialinis statusas.

Analizuojant atsakymų pasiskirstymą pagal lytį galima teigti, kad didesnė dalis moterų (27,5 proc.) negu vyrų (24,8 proc.) įsidarbinant susidūrė su darbo užmokesčio diskriminacija, bet mažesnė moterų dalis (23,3 proc.) kaip įsidarbinimo kliūtį įvardijo blogas darbo sąlygas (jas akcentavo 11,6 proc. p. vyrų daugiau negu moterų) (10.8 pav.).

Šaltinis: sukurta autorių.

10.8 pav. Moterų ir vyrų nuomonė apie įsidarbinimo kliūtis

Iš 10.8 pav. taip pat matyti, kad 5,8 proc. p. moterų daugiau negu vyrų įsidarbinant susidūrė su diskriminacija dėl šeiminės padėties. Kaip vieną iš kliūčių, trukdančių įsidarbinti, 6,2 proc. moterų nurodė šeimos pareigų ir darbo nesuderinimą, su tokia kliūtimi nesusidūrė nė vienas apklausoje dalyvavęs vyras. 3,7 proc. p. daugiau moterų negu vyrų nurodė, kad įsidarbinti trukdo ir vaikų skaičius šeimoje. Pažymėtina, kad tarp nurodžiusių atsakymą „kita“, viena tyrime dalyvavusi moteris akcentavo, jog jai teko susidurti su nuostata „neturiu vaikų, vadinasi, ateityje gimdysiu“. Tai leidžia manyti, kad Lietuvos darbdaviai vadovaujasi nuostata, kad ištekėjusios ir / ar vaikus auginančios moterys nėra tokios vertingos darbuotojos, kaip tokį pat statusą turintys vyrai.

Siekiant išaiškinti respondentų nuomonę apie diskriminaciją Lietuvos darbo rinkoje, buvo pateiktas klausimas, ar jie jaučiasi diskriminuojami dėl kokios nors priežasties darbo rinkoje. 28,5 proc. apklaustųjų atsakė „taip“, 49,8 proc. – „ne“ ir 21,7 proc. teigė nežinantys. Tačiau atsakymai pagal lytį ir amžių buvo pasiskirstę netolygiai (10.11 lentelė).

10.11 lentelė. Vyrų ir moterų nuomonė apie diskriminaciją darbo rinkoje

Respondentų lytis ir amžius		Taip	Ne	Nežinau, sunku pasakyti
Lytis	Moterys	30,8	47,2	22,0
	Vyrai	22,0	56,9	21,1
Amžius	15–24	36,0	43,0	20,9
	25–34	28,1	44,8	27,1
	35–44	18,9	60,4	20,8
	45–54	37,1	44,9	18,0
	55–64	20,6	64,7	14,7
	65 m. ir vyresni	0,0	0,0	100

Šaltinis: sudaryta autorių.

Iš 10.11 lentelės matyti, kad daugiausia apklaustų moterų (47,2 proc.) ir vyrų (56,9 proc.) nesusiduria su diskriminacija darbo rinkoje. Tačiau moterų nuostatos diskriminacijos atžvilgiu yra kritiškesnės: 10,8 proc. p. daugiau moterų negu vyrų sutinka, kad darbo rinkoje jos yra diskriminuojamos. Labiausiai diskriminaciją patiria 45–54 m. amžiaus grupės ir jauniausios, t. y. 15–24 m. amžiaus, grupės respondentai: į klausimą, ar yra diskriminuojami darbo rinkoje dėl kokios nors priežasties, „taip“ atsakė atitinkamai 37,1 proc. ir 36,0 proc. apklaustųjų. Tai rodo, kad diskriminacijos apraiškos Lietuvoje egzistuoja, o sunkiausiai darbo rinkoje sekasi asmenims, tik pradantiems profesinę karjerą. Beje, dažniausiai darbo rinkoje yra skriaudžiami bedarbiai. Net 50,8 proc. apklausoje dalyvavusių bedarbių pažymėjo, kad jie jaučiasi diskriminuojami darbo rinkoje.

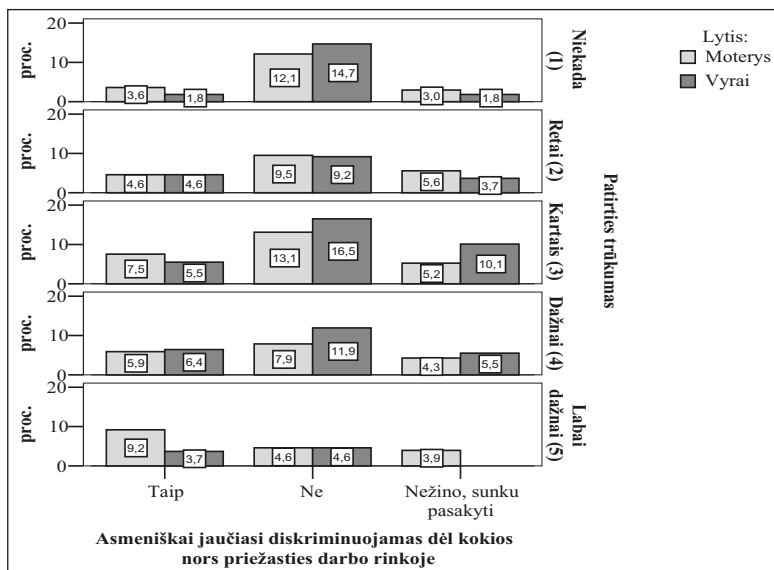
Įvardijant kliūtis, su kuriomis darbo vietoje labai dažnai ir dažnai susiduria tyrime dalyvavę asmenys, galima išskirti keturias pagrindines: patirties trūkumas (34,8 proc.), darbo užmokesčio diskriminacija (25,8 proc.), blogos darbo sąlygos (18,8 proc.) ir diskriminacija dėl amžiaus (16,4 proc.) (10.12 lentelė).

10.12 lentelė. Darbo vietoje pasitaikančios kliūtys, atsakymai proc.

Kliūtys	Labai dažnai	Dažnai	Kartais	Retai	Niekada
Diskriminacija dėl lyties	2,4	4,3	12,3	15,2	65,7
<i>Sukauptas santykinis dažnis</i>	<i>2,4</i>	<i>6,8</i>	<i>19,1</i>	<i>34,3</i>	<i>100,0</i>
Darbo užmokesčio diskriminacija	7,5	18,4	26,3	15,2	32,6
<i>Sukauptas santykinis dažnis</i>	<i>7,5</i>	<i>25,8</i>	<i>52,2</i>	<i>67,4</i>	<i>100,0</i>
Blogos darbo sąlygos	5,3	13,5	29,7	24,9	26,6
<i>Sukauptas santykinis dažnis</i>	<i>5,3</i>	<i>18,8</i>	<i>48,6</i>	<i>73,4</i>	<i>100,0</i>
Patirties trūkumas	15,2	19,6	27,5	19,1	18,6
<i>Sukauptas santykinis dažnis</i>	<i>15,2</i>	<i>34,8</i>	<i>62,3</i>	<i>81,4</i>	<i>100,0</i>
Diskriminacija dėl amžiaus	4,8	11,6	16,4	22,0	45,2
<i>Sukauptas santykinis dažnis</i>	<i>4,8</i>	<i>16,4</i>	<i>32,9</i>	<i>54,8</i>	<i>100,0</i>
Diskriminacija dėl išvaizdos	0,7	2,4	6,5	15,7	74,6
<i>Sukauptas santykinis dažnis</i>	<i>0,7</i>	<i>3,1</i>	<i>9,7</i>	<i>25,4</i>	<i>100,0</i>
Socialinis statusas	2,4	2,9	8,0	15,7	71,0
<i>Sukauptas santykinis dažnis</i>	<i>2,4</i>	<i>5,3</i>	<i>13,3</i>	<i>29,0</i>	<i>100,0</i>
Šeiminė padėtis	1,7	3,1	7,2	16,4	71,5
<i>Sukauptas santykinis dažnis</i>	<i>1,7</i>	<i>4,8</i>	<i>12,1</i>	<i>28,5</i>	<i>100,0</i>
Šeimyninių pareigų ir darbo nesuderinimas	0,2	4,1	11,8	15,9	67,9
<i>Sukauptas santykinis dažnis</i>	<i>0,2</i>	<i>4,3</i>	<i>16,2</i>	<i>32,1</i>	<i>100,0</i>
Vaikų skaičius šeimoje	1,0	3,1	4,1	10,9	80,9
<i>Sukauptas santykinis dažnis</i>	<i>1,0</i>	<i>4,1</i>	<i>8,2</i>	<i>19,1</i>	<i>100,0</i>

Šaltinis: sudaryta autorių.

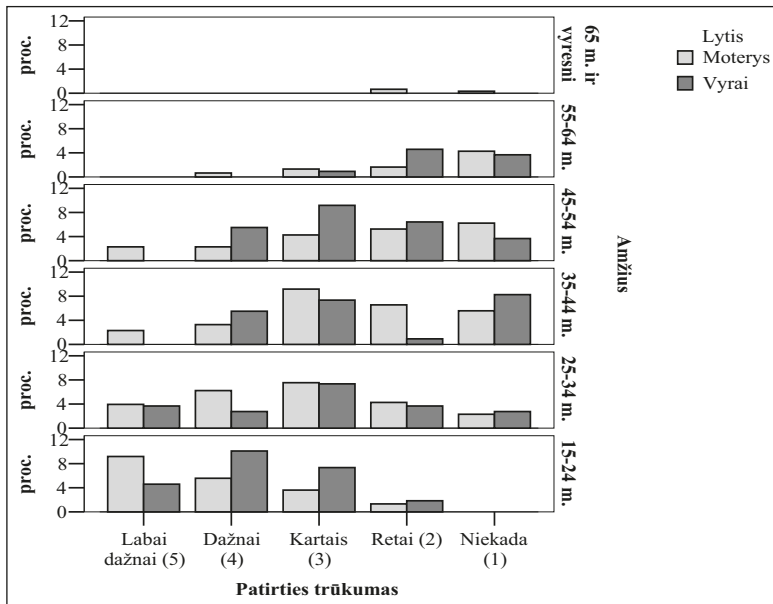
10.12 lentelėje pateikti duomenys apie atsakymus į klausimą, su ko-kiomis kliūtimis ir kaip dažnai respondentams yra tekę susidurti darbo vietoje, rodo, kad 2,4 proc. respondentų susiduria su diskriminacija dėl išvaizdos. Galima manyti, kad Lietuvos viešojoje erdvėje formuojama grožio kulto nuostata yra toleruojama ir darbo vietoje. 9,2 proc. moterų ir 3,7 proc. vyrų, nurodė, kad yra diskriminuojami darbo rinkoje ir kad tai vyksta labai dažnai, o 5,9 proc. moterų ir 6,4 proc. vyrų – dažnai darbo vietoje susiduria su problemomis dėl patirties trūkumo (10.9 pav.).

Šaltinis: sukurta autorių.

10.9 pav. Problemos dėl patirties trūkumo

Iš 10.9 pav. matyti, kad dažnai su šia kliūtimi darbo vietoje susiduria 11,9 proc. vyrų ir 7,9 proc. moterų, tvirtinę, jog nėra diskriminuojami darbo rinkoje. Nemažai vyrų (16,5 proc.) ir moterų (13,1 proc.), nepripažįstančių diskriminacijos, darbo vietoje su šia problema kartais susiduria. Pažymėtina, kad ypač dažnai patirties trūkumą, kaip pagrindinę kliūtį, su kuria susiduria darbo vietoje, įvardija 15–24 m. amžiaus asmenys (10.10 pav.).

Šaltinis: sukurta autorių.

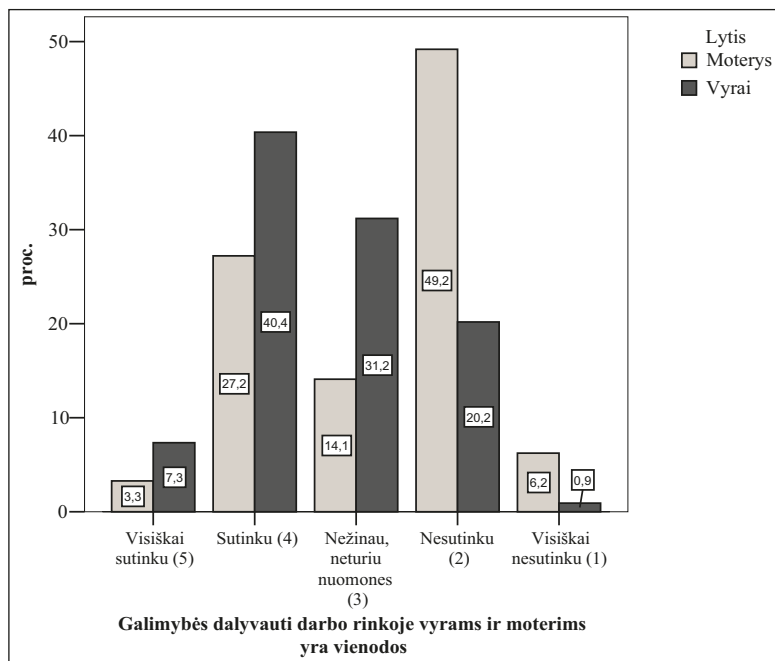
10.10 pav. Amžiaus reikšmė susiduriant su kliūtimis dėl patirties trūkumo

10.10 pav. pateikti duomenys rodo, kad labai dažnai patirties stoką darbo vietoje tenka pripažinti 9,2 proc. apklaustų jauniausios amžiaus grupės moterų ir 4,6 proc. jauniausios amžiaus grupės vyrų, o dažnai – 5,6 proc. tos pačios amžiaus grupės moterų ir 10,2 proc. vyrų. Kartais susidurti su problemomis dėl patirties trūkumo tenka didžiajai daliai 15–54 m. amžiaus apklaustųjų. Taigi galima teigti, kad neturintys patirties asmenys darbo rinkoje reikalingi mažiau.

Nagrinęjant, kaip dažnai respondentams yra tekę susidurti su darbo užmokesčio diskriminacija darbo vietoje, aiškėja, kad 8,9 proc. moterų pasirinko atsakymą labai dažnai, o tokį atsakymą pasirinkusių vyrų buvo 3,6 proc. Dažnai mažesnę darbo užmokesčių gauna 20,0 proc. moterų ir 13,8 proc. vyrų. Toks atsakymų pasiskirstymas leidžia teigti, kad moterims yra mokamas mažesnis darbo užmokestis negu vyrams ir savo karjeroje moterys susiduria su atlyginimo diskriminacija.

Kad moterų darbas yra mažiau atlyginamas, patvirtina ir respondentų atsakymai į klausimus apie moterų ir vyrų padėtį darbo rinkoje. Tarp moterų ir vyrų statistiškai reikšmingai ($p < 0,001$) pasiskirstę atsakymai apie vienodą atlyginimą už tą patį darbą. Kad moterims ir vyrams vienodai atlyginama už tą patį darbą, visiškai sutinka arba sutinka tik 18,7 proc. moterų ir 32,1 proc. vyrų. Nežino arba neturi nuomonės šiuo klausimu 19,0 proc. moterų ir 15,9 proc. p. daugiau vyrų (34,9 proc.). Su įvardytu teiginiu nesutinka 16,2 proc. p. daugiau moterų (49,2 proc.) negu vyrų (33,0 proc.), o 13,1 proc. moterų buvo ypač griežtos – teigė, kad visiškai nesutinka su tuo, kad moterims ir vyrams būtų vienodai atlyginama už tą patį darbą.

Kad darbo rinkoje labiau vertinami darbuotojai, kurie daugiau dėmesio skiria profesinei karjerai, visiškai sutinka arba sutinka dauguma apklaustų moterų (86,5 proc.) ir vyrų (83,5 proc.). Taip pat beveik nesiškiria respondentų nuomonė ir dėl išsilavinimo reikšmės: ir moterims, ir vyrams išsilavinimas yra svarbus veiksnys, turintis įtakos profesinei karjerai. Tačiau dėl vienodų galimybių siekti karjeros profesinėje srityje moterų ir vyrų nuomonės nesutampa: 41,0 proc. moterų su tokiu teiginiu nesutinka, o 47,7 proc. vyrų – sutinka. Moterų ir vyrų požiūris šiuo klausimu skiriasi statistiškai reikšmingai, nes apskaičiuota Kendall's tau-b koreliacijos koeficiento reikšmė yra mažesnė už 0,001. Skiriasi ir nuomonė dėl galimybių dalyvauti darbo rinkoje. Kad galimybės dalyvauti darbo rinkoje moterims ir vyrams yra vienodos, visiškai sutinka tik 3,3 proc. moterų ir 7,3 proc. vyrų (10.11 pav.).

Šaltinis: sukurta autorių.

10.11 pav. Moterų ir vyrų galimybės dalyvauti darbo rinkoje

Kaip matyti iš 10.11 pav., 40,4 proc. vyrų sutinka, kad galimybės dalyvauti darbo rinkoje yra vienodos. O moterims atrodo kitaip: 49,2 proc. moterų su tuo nesutinka. Pažymėtina, kad net 64,3 proc. moterų akcentuoja (visiškai sutinka arba sutinka), kad joms reikia daugiau ir sunkiau dirbti negu vyrams norint sulaukti pripažinimo darbe. Skirtumai tarp moterų ir vyrų atsakymų šiais klausimais yra statistiškai reikšmingi ($p < 0,001$).

Vertinant teiginius apie moterų ir vyrų padėtį Lietuvoje, galima pastebėti įdomų dalyką. Vertinant respondentų nuomonę apie diskriminaciją darbo rinkoje dėl kokios nors priežasties, tik 28,5 proc. apklaustųjų atsakė „taip“, tačiau analizuojant teiginius apie moterų ir vyrų padėtį darbo rinkoje Lietuvoje išryškėja, kad 37,9 proc. tyrime dalyvavusių asmenų visiškai sutinka arba sutinka su teiginiu, kad moterų darbo rinkoje

yra diskriminuojamos. Atsakymai pagal lytį yra statistiškai reikšmingi, nes apskaičiuotas Kendall's tau-b koreliacijos koeficientas $p = 0,000$ ($p < 0,001$) ir pasiskirsto taip: beveik pusė moterų (46,3 proc.) visiškai sutinka arba sutinka, kad jos darbo rinkoje yra diskriminuojamos. O su tokia nuomone sutinkančių vyrų dalis yra gerokai mažesnė – kad moterys yra diskriminuojamos darbo rinkoje, visiškai sutinka 0,9 proc., sutinka 13,8 proc.

Lietuvos moterys ir vyrai yra neutralūs vertindami galimybę dirbti ne visą darbo dieną. Didžioji dalis moterų (40,0 proc.) ir vyrų (38,5 proc.) nežino, ar darbas suteikia didesnę pasirinkimo dalyvauti darbo rinkoje laisvę, tačiau yra įsitikinę, kad darbas ne visą darbo dieną pasmerkia žemesnėms profesinėms pozicijoms ir mažesniems atlyginimams. Su tuo visiškai sutinka arba sutinka beveik pusė (49,5 proc.) apklaustų moterų ir kiek mažiau vyrų (40,4 proc.).

Nors pastaruoju metu daug dėmesio skiriama galimybei derinti darbą ir šeimos gyvenimą, tyrime dalyvavę asmenys teigia, kad visiškai nesutinka (12,3 proc.) arba nesutinka (39,1 proc.) su teiginiu, jog Lietuvoje sudarytos tokios galimybės. Kad profesinei karjerai įtakos turi vaikų skaičius šeimoje, visiškai sutinka arba sutinka 48,1 proc. apklaustų moterų ir vyrų. Vaikų skaičius šeimoje labiau lemia moterų profesinę karjerą. Ypač tai aktualu moterims, vieniems auginančioms vaikus. Pažymėtina, kad didesnė dalis moterų (48,8 proc.) nurodo, kad asmenims, auginantems vaikus iki 12 metų, įsidarbinti yra sunkiau. Pesimistų vyrų šiuo klausimu yra mažiau – 30,3 proc.

Apibendrinant galima teigti, kad moterų ir vyrų nuomonė apie nelygybės (diskriminacijos) patirtį skiriasi. Nors didžioji dalis tyrime dalyvavusių moterų (47,2 proc.) ir vyrų (56,9 proc.) tvirtina, kad nesusiduria su diskriminacija darbo rinkoje, tačiau analizuojant kliūtis, su kuriomis yra tekę susidurti įsidarbinant ar darbo vietoje, aiškėja, kad nemaža dalis asmenų patiria sunkumų dėl patirties stokos, darbo užmokesčio diskriminaciją, susiduria su blogomis darbo sąlygomis ir yra diskriminuojami dėl amžiaus. Moterys taip pat įvardija ir tai, kad įsidarbinant ar darbo vietoje joms yra tekę susidurti su neigiama darbdavių nuostata į ištekėsią arba jau ištekėjusias moteris, daugiau moterų negu vyrų įsidarbinant ar darbo vietoje susiduria su problemomis, kylančiomis dėl šeiminių padėties, vaikų skaičiaus šeimoje. Todėl galima teigti, kad teiginys – *moterys*

dažniau negu vyrai susiduria su kliūtimis įsidarbinant ar darbo vietoje, bet vengia įvardyti patiriančios diskriminaciją – pasitvirtino.

Kaip ir atlikta statistinių duomenų analizė, taip ir atlikto tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad pasitvirtino teiginys – *dėl nevienodų moterų ir vyrų galimybių dalyvauti darbo rinkoje išlieka santykinai mažas moterų užimtumas ir didelis darbo užmokesčio atotrūkis, dėl to moterys dažniau negu vyrai patenka į skurstančiųjų gretas.* Atlikta respondentų apklausa leidžia teigti, kad moterų profesinės karjeros raida yra sudėtingesnė: moterys akcentuoja, jog joms reikia daugiau ir sunkiau dirbti negu vyrams, kad sulauktų pripažinimo darbe. Kad Lietuvoje moterys ir vyrai turi nevienodas galimybes siekti karjeros profesinėje srityje, taip mano 41,0 proc. apklaustų moterų. 49,2 proc. moterų nesutinka su teiginiu, jog galimybės dalyvauti darbo rinkoje moterims ir vyrams yra vienodos. Moterys dažniausiai nesutinka su teiginiu, kad egzistuoja vienodas atlyginimas už tą patį darbą.

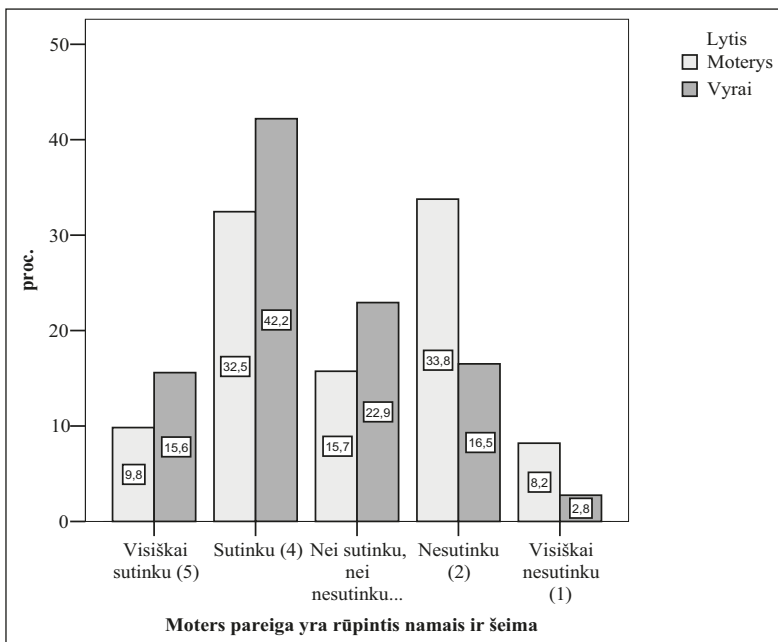
Kultūrinių, psichologinių ir institucinių veiksnių svarba įgyvendinant lyčių lygybę darbo rinkoje. Vertinant moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus, svarbūs ne tik ekonominiai ir socialiniai veiksniai. Susiduriama su daugybe problemų. Pirmiausia svarbūs instituciniai, politiniai, ideologiniai ir kultūriniai veiksniai, trukdantys lyčių lygybei. Ypač svarbūs, pasak A. Tereškino⁴⁶⁶, „yra kultūriniai veiksniai arba Lietuvos žmonių mentaliteto dalykai, prisidedantys prie kasdienės lyčių diskriminacijos“.

Siekiant išsiaiškinti, ar kultūriniai veiksniai lemia lyčių nelygybę darbo rinkoje, kokie vaidmenys tradiciškai priskiriami moterims ir vyrams, anketoje respondentų buvo prašoma įvertinti teiginius apie visuomenėje susiformavusius stereotipus. Analizuojant duomenis paaiškėjo, kad 46,4 proc. respondentų visiškai sutinka arba sutinka su teiginiu, kad moters pareiga yra rūpintis namais ir šeima, o 65,9 proc. tvirtina, kad visiškai sutinka arba sutinka su tuo, jog vyro pareiga yra uždirbti pinigus. Daugiau kaip pusė apklaustų asmenų – 59,4 proc. visiškai sutinka, o 50,7 proc. sutinka su tuo, kad vyras turi būti atkaklus, užsispyręs, tvirtas, siekiantis

⁴⁶⁶ Tereškinas, A. *Lytinė diskriminacija: moterys ir vyrai stereotipų ir įvaizdžių nelaisvėje.* Renginyje tarptautinei žmogaus teisių dienai paminėti, 2004 m. gruodžio 10 d. Lietuvos Respublikos Seimas, 2004 [žiūrėta 2010-04-06]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=3371&p_d=38027&p_k=1>.

materialinės gerovės, o moteris – kukli, švelni, besidominti gyvenimo kokybe (skirtumas tarp moterų ir vyrų atsakymų į šiuos klausimus yra statistiškai patikimas, nes $p < 0,001$). Nemaža dalis Lietuvos gyventojų pritaria teiginiams, kad vyrų darbo tikslai yra pajamos, pripažinimas, tobulėjimas ir iššūkiai (73,2 proc.), o moterų – geros gyvenimo ir darbo sąlygos, geri santykiai su vadovais ir pavaldiniais (75,8 proc.).

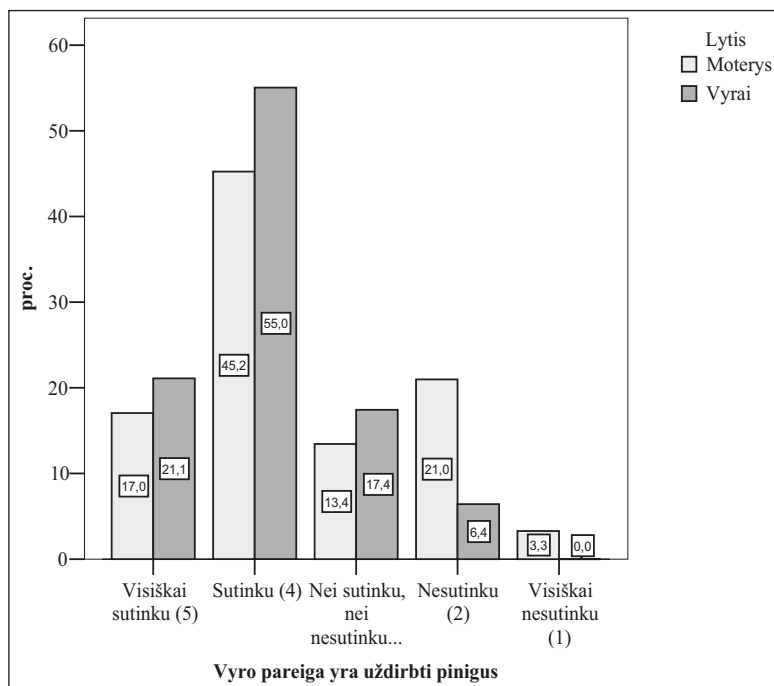
Tačiau su tuo, kad vyras yra gynėjas, agresyvus ir bebaimis kovotojas, visiškai sutinka arba sutinka tik 29,2 proc., o moteris yra priklausoma nuo vyro, pasyvi, kupina baimės – tik 8,7 proc. respondentų. Tik maža dalis (18,8 proc.) apklaustųjų pripažįsta, kad moterų veikla yra ne tokia reikšminga kaip vyrų. Vis dėlto analizuojant tyrimo duomenis pagal lytį matyti, kad moterų ir vyrų nuomonės skiriasi. 59,6 proc. ištekėjusių moterų ir vedusių vyrų visiškai sutinka su teiginiu, kad moteris privalo rūpintis namais ir šeima. Tačiau apskritai 15,5 proc. mažiau moterų negu vyrų visiškai sutinka arba sutinka su tokiu teiginiu (10,12 pav.).

Šaltinis: sukurta autorių.

10.12 pav. Respondentų nuomonė apie moters pareigą rūpintis namais ir šeima

Iš 10.12 pav. matyti, kad 22,7 proc. moterų daugiau negu vyrų nesutinka arba visiškai nesutinka su tokiu teiginiu. Pažymėtina, kad su nuostata, jog vyro pareiga yra uždirbti pinigus, nesutinka 14,6 proc. moterų daugiau negu vyrų, visiškai nesutinka 3,3 proc. moterų, o taip manančių vyrų nėra (10.13 pav.).

Šaltinis: sukurta autorių.

10.13 pav. Respondentų nuomonė apie vyro pareigą uždirbti pinigus

Remiantis 10.13 pav. duomenimis galima teigti, kad dėl vyro pareigos uždirbti pinigus neabejoja 76,1 proc. vyrų ir 62,2 proc. moterų. Jie visiškai sutinka arba sutinka su teiginiu, kad svarbiausias šeimos maitintojas yra būtent vyras. Toks atsakymų pasiskirstymas leidžia teigti, kad visuomenėje vis dar egzistuoja nuostata, jog vyras privalo išlaikyti šeimą, o moters pareiga yra rūpintis ja ir namais. Todėl galima teigti, kad patvirtino teiginys – *Lietuvos kultūroje dominuoja stereotipai apie moterų ir vyrų vaidmenis, moterų veiklą tradiciškai priskiriant namų sričiai*,

o vyrų – viešajam gyvenimui, tai savo ruožtu lemia lyčių padėties darbo rinkoje skirtumus.

Įdomu tai, kad vertindami teiginį „Moteriai svarbūs tvirti ryšiai su savo šeimos nariais“ visiškai su juo sutiko arba sutiko 81,7 proc. vyrų ir 90,8 proc. moterų. Kad vyrui svarbi laisvė, iššūkiai ir privatumas, visiškai su tuo sutiko 43,6 proc. moterų ir 45,9 proc. vyrų. Panaši dalis buvo manančių priešingai: 33,8 proc. moterų ir 28,4 proc. vyrų nesutiko arba visiškai nesutiko su įvardytu teiginiu.

Apibendrinant galima teigti, kad moterų veikla darbo rinkoje vis dėlto yra vertinama: 70,8 proc. apklaustų moterų ir vyrų nesutinka arba visiškai nesutinka su teiginiu, jog moterų veikla yra ne tokia reikšminga kaip vyrų; kad moteris vertinama ne pagal asmeninius sugebėjimus, o kaip nesugebanti dirbti atsakingo darbo, iracionali, mažiau kūrybinga, nesutinka arba visiškai nesutinka 60,1 proc. respondentų. Tačiau dažniausiai būtent moterims numetama atsakomybė rūpintis namais ir šeima, joms tenka didesnė atsakomybė pasiskirstant pareigas šeimoje, o vyras įvardijamas kaip šeimos maitintojas – didžioji dalis tyrime dalyvavusių asmenų nurodo, kad būtent vyro pareiga yra uždirbti pinigus. Taip pat akcentuojama, kad vyrų darbo tikslai yra pajamos, pripažinimas, tobulėjimas ir iššūkiai.

Siekiant įgyvendinti lyčių lygybę yra svarbūs ir valdžios priimami sprendimai, jos vykdoma politika, siekis ir gebėjimas suformuoti ir įgyvendinti prioritetines veiklos sritis. Kaip rodo atlikto tyrimo rezultatai, 69,1 proc. ir 63,0 proc. respondentų visiškai sutinka arba sutinka su teiginiais, kad politinis šalies stabilumas turi įtakos numatytiems tikslams įgyvendinti ir Lietuvoje egzistuoja žodžio ir spaudos laisvė (10.13 lentelė).

10.13 lentelė. Lietuvos valdymo institucijų veiklos vertinimas

Teiginiai	Visiškai sutinku	Sutinku	Nežinau, neturiu nuomonės	Nesutinku	Visiškai nesutinku
Lietuvoje egzistuoja žodžio ir spaudos laisvė	11,6	51,4	11,8	22,0	3,1
<i>Sukauptas santykinis dažnis</i>	<i>11,6</i>	<i>63,0</i>	<i>74,9</i>	<i>96,9</i>	<i>100,0</i>
Lietuvos Vyriausybės veikla yra efektyvi, veiksminga	1,4	5,6	12,1	56,5	24,4
<i>Sukauptas santykinis dažnis</i>	<i>1,4</i>	<i>7,0</i>	<i>19,1</i>	<i>75,6</i>	<i>100,0</i>

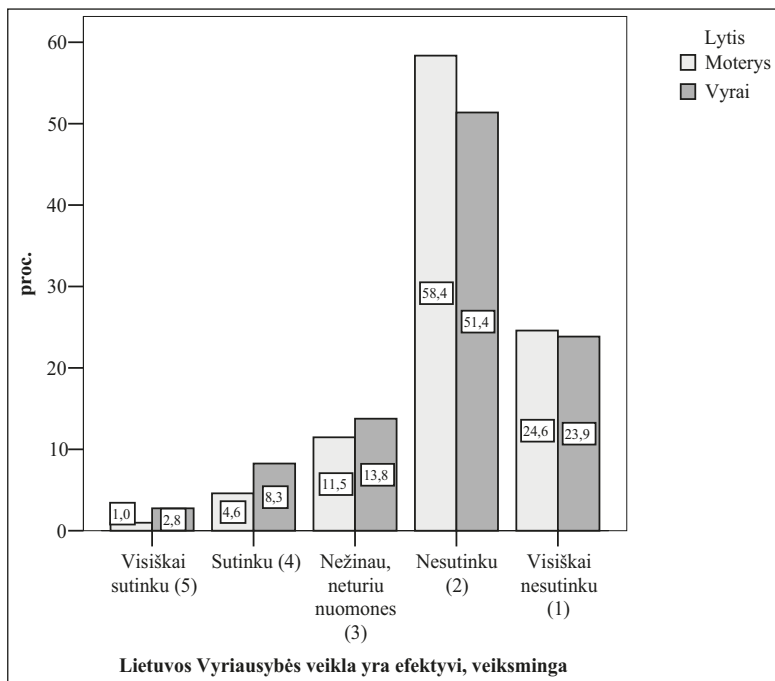
Teiginiai	Visiškai sutinku	Sutinku	Nežinau, neturiu nuomonės	Nesutinku	Visiškai nesutinku
Politinis šalies stabilumas turi įtakos numatytiems tikslams įgyvendinti	17,1	51,9	16,9	10,1	3,9
<i>Sukauptas santykinis dažnis</i>	<i>17,1</i>	<i>69,1</i>	<i>86,0</i>	<i>96,1</i>	<i>100,0</i>
Vyriausybė nepatiria politinio spaudimo priimdama sprendimus	2,4	15,0	25,6	41,3	15,7
<i>Sukauptas santykinis dažnis</i>	<i>2,4</i>	<i>17,4</i>	<i>43,0</i>	<i>84,3</i>	<i>100,0</i>
Vyriausybė geba formuluoti ir įgyvendinti tinkamas politikos kryptis	1,4	10,4	19,1	49,8	19,3
<i>Sukauptas santykinis dažnis</i>	<i>1,4</i>	<i>11,8</i>	<i>30,9</i>	<i>80,7</i>	<i>100,0</i>
Lietuvoje skatinama privataus sektoriaus plėtra	1,0	11,8	26,3	43,2	17,6
<i>Sukauptas santykinis dažnis</i>	<i>1,0</i>	<i>12,8</i>	<i>39,1</i>	<i>82,4</i>	<i>100,0</i>
Teisinė valstybės sistema funkcionuoja gerai	1,4	5,3	10,1	49,8	33,3
<i>Sukauptas santykinis dažnis</i>	<i>1,4</i>	<i>6,8</i>	<i>16,9</i>	<i>66,7</i>	<i>100,0</i>
Valstybinė valdžia dirba paisydama savo piliečių interesų, o ne asmeninės naudos	1,2	4,1	8,9	40,3	45,4
<i>Sukauptas santykinis dažnis</i>	<i>1,2</i>	<i>5,3</i>	<i>14,3</i>	<i>54,6</i>	<i>100,0</i>

Šaltinis: sudaryta autorių.

Tačiau, kai vyksta diskusijos dėl Vyriausybės veiklos, Lietuvos gyventojai nenusiteikę optimistiškai. Kaip matyti iš 10.13 lentelės, 57,0 proc., 60,8 proc. ir 69,1 proc. teigia, kad nesutinka arba visiškai nesutinka su šiais teiginiais: Vyriausybė nepatiria politinio spaudimo priimdama sprendimus, Lietuvoje skatinama privataus sektoriaus plėtra bei Vyriausybė geba formuluoti ir įgyvendinti tinkamas politikos kryptis. Dar daugiau apklaustųjų nesutinka arba visiškai nesutinka su tuo, kad Lietuvos Vyriausybės veikla yra efektyvi, veiksminga (80,9 proc.), valstybės teisinė sistema funkcionuoja gerai (83,1 proc.) ir valstybinė valdžia dirba paisydama savo piliečių interesų, o ne asmeninės naudos (85,8 proc.).

Moteryų ir vyrų nuomonė šiuo klausimu skiriasi nedaug. Kad valstybinė valdžia dirba paisydama savo piliečių interesų, o ne asmeninės

naudos, nesutinka arba visiškai nesutinka 87,2 proc. moterų ir 81,6 proc. vyrų, t. y. tik 5,6 proc. moterų daugiau negu vyrų. Moterys kiek prasčiau apibūdina ir Lietuvos Vyriausybės veiklą (10.14 pav.).

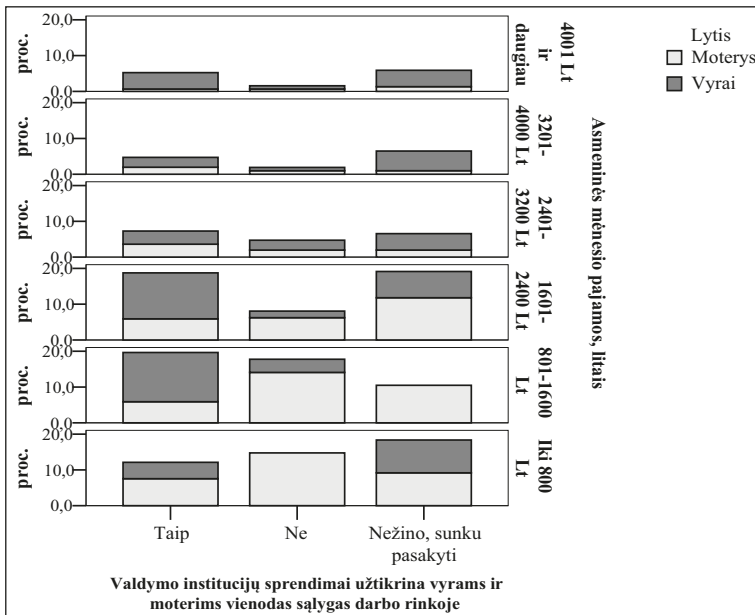
Šaltinis: sukurta autorių.

10.14 pav. Apklaustųjų nuomonė apie Lietuvos Vyriausybės veiklą

Kaip matyti iš 10.14 pav., 58,4 proc. ir 24,6 proc. moterų bei 51,4 proc. ir 23,9 proc. vyrų nesutinka arba visiškai nesutinka su teiginiu, kad Vyriausybės veikla yra efektyvi, veiksminga ir visiškai sutinka arba sutinka su tokiu teiginiu tik 1,0 proc. ir 4,6 proc. moterų bei 2,8 proc. ir 8,3 proc. vyrų. Nežino, neturi nuomonės šiuo klausimu 11,5 proc. moterų ir 13,8 proc. vyrų. Taigi apibendrinant galima teigti, kad pastaraisiais metais gyvenimas, kai dėl gerovės kovojama kiekvieną dieną, Lietuvos žmones išvargino: jie yra nusivylę valstybės teisine sistema, įsitikinę, kad valstybinė valdžia dirba siekdama naudoti sau, o ne savo šalies piliečiams, todėl pripažįsta, kad Vyriausybės veikla yra neefektyvi.

Kad valdymo institucijų priimami sprendimai ne visada daro teigiamą įtaką Lietuvos piliečių gyvenimui, parodo ir atsakymų pasiskirstymai į klausimą, ar valdymo institucijų sprendimai užtikrina vyrams ir moterims vienodas sąlygas darbo rinkoje. 32,9 proc. apklaustųjų mano, kad ne, 30,0 proc. – taip, o likusi dalis, t. y. 37,2 proc., nežino arba neturi nuomonės šiuo klausimu. Tačiau moterų vertinimai griežtesni: atsakymą „ne“ pasirinko 22,2 proc. moterų daugiau negu vyrų, atsakymą „taip“ – 16,6 proc. mažiau.

Respondentų atsakymai priklauso ir nuo uždirbamų pajamų. 44,1 proc. asmenų, uždirbančių iki 800 Lt per mėnesį, ir 38,2 proc., uždirbančių 801–1600 Lt, teigia, kad valdymo institucijų sprendimai neužtikrina vyrams ir moterims vienodų sąlygų darbo rinkoje. O nepritariančių šiam teiginiui asmenų, kurių pajamos didesnės (1601–2400 Lt, 2401–3200 Lt, 3201–4000 Lt arba 4001 Lt ir daugiau), dalis mažesnė – atitinkamai 21,6 proc., 25,7 proc., 18,2 proc. ir 15,8 proc. Vėl skiriasi moterų ir vyrų nuomonė (10.15 pav.).

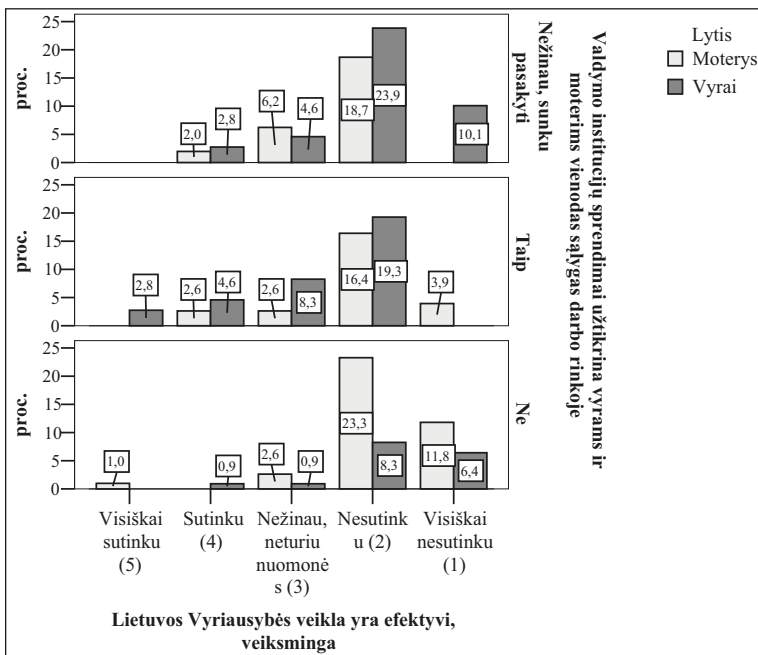

Šaltinis: sukurta autorių.

10.15 pav. Respondentų nuomonės apie valdymo institucijų sprendimus dėl vienodų sąlygų moterims ir vyrams darbo rinkoje pasiskirstymas

Iš 10.15 pav. matyti, kad daugiau moterų, gaunančių iki 1600 Lt per mėnesį, negu vyrų, uždirbančių tiek pat, nepritaria teiginiui, kad valdymo institucijų sprendimai užtikrina vyrams ir moterims vienodas sąlygas darbo rinkoje. Tai leidžia daryti prielaidą, kad mažas pajamas gaunantis moterys darbo rinkoje jaučiasi labiau diskriminuojamos.

Pažymėtina, kad atsakymų pasiskirstymą apie Lietuvos Vyriausybės veiklos efektyvumą ir veiksmingumą susiejant su atsakymais, ar valdymo institucijų sprendimai užtikrina vyrams ir moterims vienodas sąlygas darbo rinkoje, galima sakyti, kad yra kur kas daugiau moterų (23,3 proc.), neigiančių, kad valdymo institucijų sprendimai užtikrina vyrams ir moterims vienodas sąlygas darbo rinkoje, kurios įvardija, jog nesutinka su teiginiu „Vyriausybės veikla yra efektyvi, veiksminga“ (10.16 pav.).

Šaltinis: sukurta autorių.

10.16 pav. Respondentų nuomonė apie Vyriausybės ir valdymo institucijų veiklą

10.16 pav. pateikti duomenys rodo, kad tokių moterų yra 15,0 proc. daugiau negu vyrų. Akivaizdu ir tai, kad respondentai, pritariantys arba

nežinantys, neturintys nuomonės, ar valdymo institucijų sprendimai užtikrina vyrams ir moterims vienodas sąlygas darbo rinkoje, akcentuoja, kad Vyriausybės veikla yra neefektyvi, neveiksminga. Tokie atsakymų pasiskirstymai leidžia manyti, kad respondentai pastebi teigiamus pokyčius lyčių lygybės srityje, tačiau pasigenda Vyriausybės pastangų sprendžiant Lietuvos gyventojams aktualias problemas.

Tą patvirtina ir atsakymai į klausimą, kokių veiksmų turėtų imtis Vyriausybė, siekdama įgyvendinti lyčių lygybę darbo rinkoje. Dauguma respondentų visiškai sutinka arba sutinka su anketoje įvardytais teiginiais. Tačiau analizuojant respondentų, kurie pasirinko „kita“ atsakymus, aiškėja, kad Lietuvos gyventojai turi kuo pagrįsti Vyriausybės veiklos trūkumus. Įvardydami, kokių dar veiksmų turėtų imtis Vyriausybė, siekdama įgyvendinti lyčių lygybę darbo rinkoje, respondentai teigė, kad:

- esminių problemų dėl lyčių lygybės darbo rinkoje nėra, todėl Vyriausybė turėtų koncentruotis ties kitomis užduotimis;
- lyčių lygybės įgyvendinimas – ne Vyriausybės reikalas. Kaip posovietinė valstybė su atitinkamo mentaliteto visuomene, mes mokame gražiai apeiti įstatymus, o dėl diskriminacijos eilinis žmogus į teismą nebėga. Taigi Vyriausybės vaidmuo – leisti įstatymus ir užtikrinti jų veiksmingumą. Visuomenė turi sąmoningėti. Tam padeda ir švietimas;
- reikėtų socialinės apsaugos sistemos gerinimą skaidyti į smulkesnius parametrus, kad būtų aiškiau: a) nekeisti šeimos politikos siekių ir skatinti daugiavaikes šeimas; b) skatinti ir nedaryti trukdžių įsivai kinimo procesui; c) įteisinti dirbtinio apvaisinimo ir surogatinių motinų teises; d) užtikrinti senatvės pensijų garantijas (grąžinti sumažintą pensijų dalį); e) garantuoti kitų žmonių pensijas, kurie dar yra darbinio amžiaus; f) užtikrinti, kad Vyriausybė grąžins iš privačių pensijų fondų nuskaitytus įnašus (3 proc.), kadangi šis veiksmas buvo neteisėtas ir pažeidžiantis žmonių konstitucines teises;
- kuo mažiau kištis į rinkos ekonomiką ir ją destabilizuoti;
- ignoruoti ir anuluoti visas skolas užsienio ir tarptautiniams bankams, išstoti iš NATO ir Europos Sąjungos, uždaryti visus užsienio šalių ir tarptautinių bankų filialus, vietoje jų atidaryti realų savo šalies banką, susigrąžinti pinigų emisijos teisę, valdžios institucijas išvalyti nuo svetimtaučių (ne lietuvio TAUTYBĘ turinčių piliečių),

pakeisti rinkimų sistemą, nacionalizuoti per pastaruosius 20 metų privatizuotą turtą, neišmokant jokių kompensacijų, nubausti realiomis bausmėmis visus iki šiol buvusių valdžių veikėjus, priėmusius žalingus sprendimus valstybei, atkurti gerus santykius su visomis šalimis kaimynėmis.

Apibendrinant galima teigti, kad diskriminacija darbo rinkoje Lietuvoje egzistuoja, tačiau, respondentų nuomone, yra ne tokia aktuali problema, kaip kasdienės gyvenimo problemos. Daugumai apklaustųjų užkliūva tai, kad Vyriausybės veiksmai nukreipti ne į svarbiausių šalies gyventojų poreikių tenkinimą, be to, jos priimami sprendimai neskatina pasitikėti ir tikėti ja pačia.

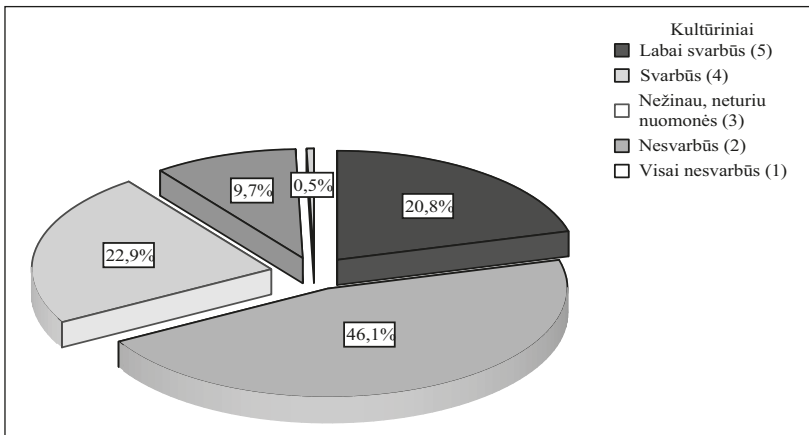
Analizuojant, kurie vis dėlto veiksniai svarbiausi, įgyvendinant lyčių lygybę darbo rinkoje, nesunku pastebėti, kad labai svarbūs yra socialiniai veiksniai (10.14 lentelė).

10.14 lentelė. Veiksnių svarba įgyvendinant lyčių lygybę darbo rinkoje (proc.)

Veiksniai	Labai svarbūs	Svarbūs	Nežinau, neturiu nuomonės	Nesvarbūs	Visai nesvarbūs
Ekonominiai	37,0	49,0	9,4	3,6	1,0
Socialiniai	44,4	45,4	8,0	1,7	0,5
Kultūriniai	20,8	46,1	22,9	9,7	0,5
Psichologiniai	33,1	47,3	16,4	2,7	0,5
Instituciniai	23,4	47,3	22,5	6,3	0,5

Šaltinis: sudaryta autorių.

Kaip matyti iš 10.14 lentelės, net 89,8 proc. apklaustųjų yra labai svarbūs arba svarbūs socialiniai veiksniai, 86,0 proc. – ekonominiai veiksniai, 80,4 proc. – psichologiniai, 70,7 proc. – instituciniai, o 66,9 proc. – kultūriniai veiksniai. Kultūriniai veiksniai nesvarbūs 9,7 proc. apklaustųjų moterų ir vyrų (10.17 pav.).

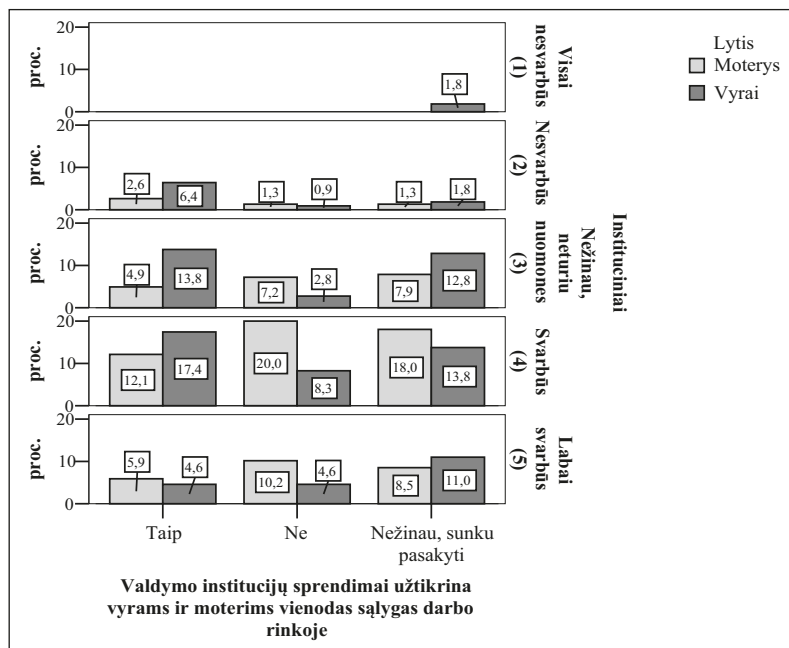

Šaltinis: sukurta autorių.

10.17 pav. Kultūrinių veiksnių svarba

Iš 10.17 pav. matyti, kad dėl kultūrinių veiksnių svarbos įgyvendinant lyčių lygybę darbo rinkoje abejoja 22,9 proc. gyventojų: jie nurodo, kad nežino arba neturi nuomonės, ar kultūriniai veiksniai lemia lyčių lygybę darbo rinkoje.

22,5 proc. Lietuvos gyventojų abejoja ir dėl institucinių veiksnių svarbos. Tačiau analizuojant, ar valdymo institucijų sprendimai užtikrina vyrams ir moterims vienodas sąlygas darbo rinkoje ir kiek svarbūs instituciniai veiksniai, galima sakyti, kad yra daugiau moterų negu vyrų, teigiančių, jog valdymo institucijų sprendimai neužtikrina vyrams ir moterims vienodų sąlygų darbo rinkoje, kurie įvardija, kad instituciniai veiksniai yra svarbūs arba labai svarbūs (10.18 pav.).

Šaltinis: sukurta autorių.

10.18 pav. Moterų ir vyrų nuomonė apie institucinių veiksnių svarbą

Iš 10.18 pav. matyti, kad 20,0 proc. moterų, nesutinkančių su teiginiu „Valdymo institucijų sprendimai užtikrina vyrams ir moterims vienodas sąlygas darbo rinkoje“, ir 18,0 proc. moterų, dvejojančių šiuo klausimu, nurodo, kad instituciniai veiksniai yra svarbūs, užtikrinant lyčių lygybę darbo rinkoje. O 17,4 proc. vyrų teigia, kad valdymo institucijų sprendimai užtikrina vyrams ir moterims vienodas sąlygas darbo rinkoje ir akcentuoja, kad instituciniai veiksniai yra svarbūs užtikrinant lyčių lygybę darbo rinkoje. Taigi teiginys – *efektyvi, veiksminga Lietuvos valdymo institucijų veikla užtikrina moterims ir vyrams vienodas sąlygas darbo rinkoje* – pasitvirtino.

Apibendrinant galima teigti, kad šalies piliečiai suvokia lyčių lygybės įgyvendinimo darbo rinkoje svarbą, nes daugiau negu pusė apklaustųjų akcentuoja, jog labai svarbūs arba svarbūs yra visi – ekonominiai, socialiniai, kultūriniai, psichologiniai ir instituciniai – veiksniai. Tai leidžia

daryti prielaidą, kad vienodų sąlygų moterims ir vyrams darbo rinkoje sudarymas įmanomas visapusiškai sprendžiant problemą. Būtina siekti ekonominio moterų ir vyrų savarankiškumo, spręsti kylančias socialines, nelygybės problemas, naikinti iššaknijusius stereotipus ir reikalauti, kad valdžios institucijos daugiau dėmesio skirtų paprastiems Lietuvos piliečiams. Todėl T_5 teiginys – *moterų ir vyrų padėtį darbo rinkoje lemia socialinių, ekonominių, kultūrinių ir institucinių veiksnių visuma* – pasitvirtino.

Apibendrinant viso tyrimo rezultatus galima daryti išvadą, kad norint įvertinti moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus reikalinga ne tik išsami statistinių duomenų analizė, bet ir gyventojų nuomonė apie galimybes dalyvauti darbo rinkoje, jų patirtį ir nuostatas. Lietuvai būtina identifikuoti moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus ir spręsti lyčių dalyvavimo darbo rinkoje įvertinimo klausimus.

10.3. Lyčių dalyvavimo darbo rinkoje vertinimo modelis

Lietuva susiduria su viena aktualiausių problemų – užtikrinti vieno-
das galimybes moterims ir vyrams dalyvauti darbo rinkoje. Reikia pripa-
žinti, kad ši problema yra opi, jos neįmanoma išspręsti nesutelkus pastan-
gų, neįvertinus moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumų masto ir
priežasčių.

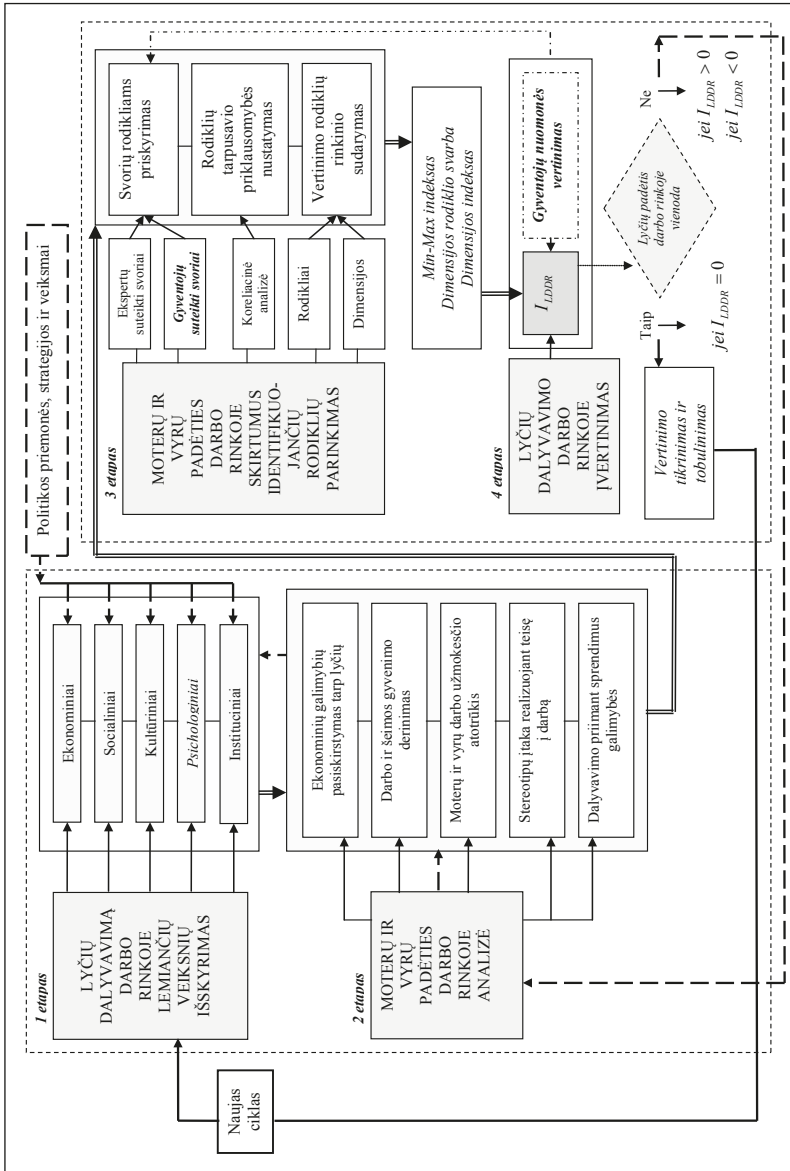
Gyventojų užimtumo, pajamų, gyvenimo sąlygų ir kiti statistiniai ty-
rimai leidžia įvertinti lyčių padėtį darbo rinkoje, tačiau analizuojant mo-
terų ir vyrų dalyvavimo darbo rinkoje galimybes reikia informacijos ir
apie gyventojų patirtą diskriminaciją bei kliūtis, su kuriomis jiems tenka
susidurti atlyginamo darbo srityje. Todėl susisteminus viso tyrimo rezul-
tatus 10.19 pav. pateikiamas lyčių dalyvavimo darbo rinkoje įvertinimo
modelis, apimantis visus svarbiausius aspektus.

Kaip matyti 10.19 pav., lyčių dalyvavimo darbo rinkoje įvertinimo
modelį siūloma išskaidyti į keturis etapus:

1. *Lyčių dalyvavimą darbo rinkoje lemiančių veiksnių išskyrimas.* Šiame etape analizuojama informacija apie moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus lemiančius veiksnius. Į modelį siūloma įtraukti ne tik monografijoje aprašytus ir įvertintus ekonominius, socialinius, kultūrinius ir institucinius veiksnius, bet ir psichologinius veiksnius.

2. *Moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje analizė*: a) pasitelkus Statistikos departamento, Eurostat rengiamą ir skelbiamą statistinę informaciją, įvertinami moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumai (užimtumo, nedarbo, darbo užmokesčio, skurdo rizikos lygio, išsilavinimo ir kt. skirtumai), b) apklausus ekonomiškai aktyvius Lietuvos gyventojus, nustatomos jų galimybės dalyvauti darbo rinkoje ir nuomonė apie ekonominių, socialinių, kultūrinių, psichologinių ir institucinių rodiklių svarbą.
3. *Moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus identifikuojančių rodiklių parinkimas*. Šiame veiklos etape išskiriami trys pagrindiniai žingsniai: a) į preliminarų vertinti atrinktų rodiklių rinkinį įtrauktiems rodikliams priskiriamas svoris (išskiriami ne tik ekspertų, bet ir tyrime dalyvavusių gyventojų įvardyti reikšmingiausi rodikliai); b) nustatomas į preliminarų rodiklių rinkinį įtrauktų rodiklių tarpusavio ryšys; c) atrinkti rodikliai priskiriami atitinkamoms dimensijoms ir sudaromas vertinimo rodiklių rinkinys.
4. *Lyčių dalyvavimo darbo rinkoje įvertinimas*. Sudarius sudėtinį moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus įvertinantį indeksą (I_{LDDR}), nustatoma moterų padėtis Lietuvos darbo rinkoje.

Apibendrinant galima teigti, kad lyčių dalyvavimo darbo rinkoje įvertinimo modelio taikymas leistų išryškinti moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje tendencijas, stebėti situaciją, nustatyti problemines sritis ir jų priežastis. Tokiu būdu parenkamos politikos priemonės, kuriamos strategijos ar numatomi veiksmai, skirti lyčių lygybės principui įgyvendinti, galėtų būti nukreipti į konkrečias sritis (ekonominę, socialinę, kultūrinę ar kt.). Nuolat analizuojama ir vertinama situacija darbo rinkoje leistų stiprinti moterų ir vyrų lygiavertę partnerystę ekonominėje veikloje ir šeimoje, šalintų įsišaknijusius stereotipus, poslinkius žmonių mąstysenoje bei skatintų vienodą moterų ir vyrų atstovavimą priimant politinius ir ekonominius sprendimus.

Šaltinis: sukurta autorių.

10.19 pav. Sutūlomas lyčių dalyvavimo darbo rinkoje įvertinimo modelis

11. LYČIŲ LYGYBĖ MOKSLO IR STUDIJŲ SISTEMOJE

11.1. Lyčių lygybės koncepcija moksle ir studijose

Lyčių lygybės principo įgyvendinimas, įtvirtintas tiek tarptautiniuose teisės aktuose, tiek nacionalinėje teisėkūroje, yra ypač svarbus ir mokslo ir studijų srityje. Būtent šiame segmente ugdoma jaunoji karta, dedami pamatai valstybės plėtrai, tad bet kokios nelygybės apraiškos sukuria sunkiai įveikiamas pasekmes. Moterų ir vyrų lygybė, kaip viena iš esminių Europos Sąjungos vertybių⁴⁶⁷ ir vienas iš pagrindinių ideologinių mūsų valstybės Konstitucijoje⁴⁶⁸ įtvirtintų siekių, švietimo ir mokslo srityse yra detalizuojamas Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatyme⁴⁶⁹, Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatyme⁴⁷⁰, Mokslo ir studijų įstatyme⁴⁷¹, Švietimo įstatyme⁴⁷² ir kituose teisės aktuose. Lyčių lygybės aspektui analizuojamose srityse dėmesio yra skirta ir Lietuvos mokslo darbuose⁴⁷³. Vis dėlto matoma, kad sisteminiu lygmeniu lyčių lygybės koncepcija moksle ir studijose dar yra mažai ištirtas klausimas, todėl šis skyrius bus skiriamas jo analizei.

Moterys ir vyrai biologine prasme atlieka skirtingas funkcijas, tačiau visuomeniniu lygmeniu jie yra socialiai lygūs, t. y. abi lytys turi vienodus gebėjimus visuose visuomeninio ir privataus gyvenimo segmentuose. Mokslo bendruomenėje seniai nediskutuojama dėl socialinių vaidmenų nepagrįsto išskyrimo, įvairios veiklos ir profesijų skirstymo į moteriškas ir vyriškas ir apskritai dėl skirtingo lyčių vertinimo visuose visuomeninio ir privataus gyvenimo segmentuose. Lyties sąvokos dvilypiškumas, t. y. jos suvokimas ne tik kaip biologinių skirtumų, bet ir tam tikrų socialinių

⁴⁶⁷ OL C 83/13 Europos Sąjungos sutarties suvestinė redakcija. 2010 m. kovo 30 d.

⁴⁶⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės Žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

⁴⁶⁹ Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 114-5115.

⁴⁷⁰ Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 112-3100.

⁴⁷¹ Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 54-2140.

⁴⁷² Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 23-593.

⁴⁷³ Andriuškevičienė J. et al. *Lyčių lygybės skatinimas moksle*. BASNET forumas. LYMOS projekto rezultatai. Vilnius: Spaudos spektras, 2012.

vaidmenų, kuriems atlikti nėra būtinos biologiškai skirtingos žmonių sąvabės, jau yra tapęs savaime suprantamas, todėl šiandien diskusijos vyksta kitu klausimu: kaip užtikrinti lyčių lygybę visose srityse, kaip sustiprinti mažiau atstovaujamos lyties konkurencingumą, kaip paskatinti jos didesnę įsitraukimą, kokias priemones naudoti šioms procesams sužadinti ir kokios turėtų būti jų naudojimo ribos, kad diskriminacijos užkardymas pozityviosios diskriminacijos įteisinimo pagrindu nevirstų kitos lyties diskriminacija. Pažymima, kad dėl technologinės pažangos šių dienų pasaulyje, lyginant su pirmąją visuomenės gyvenimo sąlygomis, nėra aktualus fizinės jėgos klausimas, o įvairiais tyrimais jau seniai įrodyta pozityvi skirtingų lyčių darbo kartu sinergijos efekto produkavimo galia. „Kad būtų užtikrintas darnus ekonomikos augimas ir demokratijos plėtra, labai svarbu, kad moterys ir vyrai lygiomis teisėmis dalyvautų visose visuomenės veiklos srityse. Tai rodo ir visuomenės politinės brandos lygį.“⁴⁷⁴ Neginčijama, kad nevienodas moterų ir vyrų vertinimas darbo rinkoje daro didelę žalą ir šalies ekonominiam augimui. Europos Tarybos išvadose „Lyčių lygybė: ekonomikos augimo ir užimtumo didinimas“⁴⁷⁵ teigiama, kad „dėl lyčių nelygybės didelį neigiamą poveikį patiria ekonomika, nes neišnaudojami turimi gebėjimai, o juk stiprinant lyčių lygybę naudos galėtų gauti pirmiausia ekonomikos ir verslo sektoriai“. Viena iš fundamentaliųjų sričių (turinčių didžiausią įtaką kitiems segmentams, nes kuria lyčių lygybei palankų požiūrį) yra studijos ir mokslas. Būtent joje vyraujantys socialinių vaidmenų stereotipai pasiekia brandą. Vidurinę mokyklą baigęs jaunuolis rinkdamasis profesiją yra veikiamas visuomenėje iššaknijusių stereotipų, kurie iš principo yra kilę iš giliai pasąmonėje glūdinčių ypatingų vyrų ir moterų požymių. „Pagal lyčių stereotipus vyrams būdingi šie bruožai: domėjimasis techniniais dalykais, analitiniai gebėjimai, didelis meistriškumas, karjeros siekimas ir profesinės ambicijos, gebėjimas ginti savo nuomonę, dominavimas, egoizmas ir siekis padaryti įspūdį. Kita vertus, pagal lyčių stereotipus moterims būdingi šie bruožai:

⁴⁷⁴ *Equal Lyčių lygių galimybių integravimo vadovas* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2004 [žiūrėta 2013-08-03]. <http://ec.europa.eu/employment_social/equal_consolidated/data/document/gendemain_lt.pdf>.

⁴⁷⁵ Tarybos išvados „Lyčių lygybė: ekonomikos augimo ir užimtumo didinimas“, 2980-asis Užimtumo, socialinės politikos, sveikatos ir vartotojų reikalų tarybos posėdis, 2009 11 30.

meilė vaikams, noras turėti šeimą, harmonijos branginimas, jausmingumas, emocingumas ir altruizmas.⁴⁷⁶ Natūralu, kad techniškąsias specialybes labiau renkasi vyrai, o moterys jų vengia. Atkreiptinas dėmesys, kad „lyčių stereotipai ne tik daro didelę įtaką vyrams ir moterims renkantis mokslo sritį, bet taip pat gali turėti įtakos su priėmimu į darbą ir mokslinių tyrimų finansavimu susijusiems sprendimams priimti. Į darbą, atitinkantį stereotipinius vyriško darbo kriterijus, dažniau priimami vyrai, o į darbą, atitinkantį stereotipinius moteriško darbo kriterijus, – moterys“.⁴⁷⁷ Taip užburtas ratas sukasi dar labiau gilinant visuomenės stereotipinių mąstymą ir verčiant asmenis, ketinančius studijuoti, į juos atsižvelgti.

Studijų ir mokslo segmentas išskirtinas kaip labai svarbus ne tik dėl šioje sferoje dirbančių asmenų gana didelio skaičiaus, bet ir todėl, kad šis segmentas į vidinius procesus pritraukia ir įtraukia labai didelę dalį populiacijos, t. y. asmenis, kurie studijuoja. Gana taikliai į lyčių atskirties svarbumo klausimą yra atsakiusi Britta Thomsen, atstovavusi Moterų teisių ir lyčių lygybės komitetui, skaitydama pranešimą Europos Parlamentui 2009 metais: „Yra dvi pagrindinės priežastys. Pirmą, kai kurios mokslo sritys vertinamos labiau nei kitos, o per mažas moterų skaičius šiose srityse (pvz., fizikoje) reiškia, kad moterų mokslininkų statusas žemesnis nei vyrų mokslininkų. Antra, svarbioms mokslo sritims gali pritrūkti darbuotojų. Jei gebėjimas atlikti ypač svarbų mokslinį darbą būtų atsietas nuo lyties aspekto, atsirastų galimybė į atitinkamas sritis įtraukti daugiau darbuotojų, tarp kurių būtų gerokai daugiau vien mokslinį darbą dirbančių moterų.“⁴⁷⁸ Taigi mokslo segmente lyčių balansas prisidėtų ne tik prie moterų socialinės atskirties mažinimo, bet ir apskritai teiktų ekonominės naudos plėtojant ekonomiką.

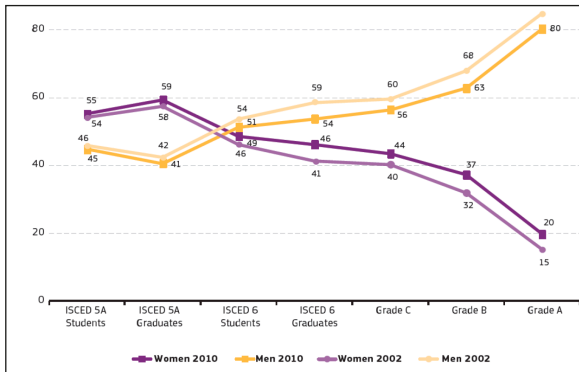
Analizuojamas studijų ir mokslo segmentas taip pat yra be galo svarbi sfera, kuri gali būti įvardyta kaip „raktas į kultūrinį, socialinį ir

⁴⁷⁶ Pranešimas Europos Parlamente dėl moterų ir mokslo [interaktyvus]. Moterų teisių ir lyčių lygybės komitetas, 2008. [žiūrėta 2013-08-03] < <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A6-2008-0165+0+DOC+PDF+V0//LT> >.

⁴⁷⁷ *Ibid.*

⁴⁷⁸ *Ibid.*

technologinį šalies pranašumą⁴⁷⁹. Neabejotina, kad „tai turi būti vienodai pasiekama visiems visuomenės nariams ir kurti lygias galimybes realizuojant tiek vyrų, tiek moterų potencialą“⁴⁸⁰. Studijų ir mokslo srityje moterų ir vyrų nelygybės reiškinys egzistuoja jau daugelį metų. Šiam teiginiui iliustruoti galima panaudoti statistinius duomenis.⁴⁸¹ 2010 metais Europos Sąjungoje pagal bendrą dirbančiųjų skaičių moterų buvo 45 procentai. 27 Europos Sąjungos valstybėse 2009 metais moterų mokslininkų buvo mažuma – tik 33 procentai. Nors ir nuo 2002 metų buvo matomas moterų mokslininkų skaičiaus augimas (apie 5,1 procento kiekvienais metais, o vyrų skaičius didėjo 3,3 procentais kasmet), šios dienos situacija rodo silpnesnę moterų poziciją moksle. Ypač problema gilėja atsižvelgiant į tyrėjų amžių, nes lyčių atstovavimo disbalansas vyresnio amžiaus grupėse nuolat didėja.⁴⁸²

She Figures 2012. Gender in Research and Innovation. Statistics and Indicators. Brussels: Publication Office of the European Union, 2013. P. 88.

11.1 pav. Vyrų ir moterų tipinė akademinė karjera, studentai ir akademinis personalas 27 Europos valstybėse 2002–2010 metais

Kaip matyti iš 11.1 paveikslo, nepaisant to, kad moterų studentų skaičius pirmosios ir antrosios studijų pakopose yra didesnis nei vyrų, jau

⁴⁷⁹ Žalėnienė, I.; Rakauskienė, O. G.; Grigolovičienė, D. Gender Equality in the Lithuanian System of Education and Science. *European Scientific Journal*. 2013 ed. vol. 9, 17: 283.

⁴⁸⁰ *Ibid.*

⁴⁸¹ She Figures 2012. Gender in Research and Innovation. *Statistics and Indicators*. Brussels: Publication Office of the European Union, 2013.

⁴⁸² *Ibid.*

nuo trečiosios pakopos baigimo situacija keičiasi. Moterų skaičius sparčiai mažėja daktaro laipsnį turinčių ir mokslinė veikla užsiimančių akademinų darbuotojų gretose ir šis atotrūkis staigiai didėja vertinant Europos Sąjungos valstybėse aukščiausias akademinės bendruomenės pozicijas užimančių asmenų lytį. Situacija atskirai analizuojant techniškujų mokslo sričių duomenis yra dar prastesnė, kadangi šiame segmente moterų atstovavimo rodikliai visose akademinės karjeros grandyse yra dar mažesni. Pasak B. Thomsen, „jei aukštėjant pakopai moterų skaičius mažėja, vadinasi, vyksta „protų nutekėjimas“, t. y. mokslininkės nebesiekia karjeros, kadangi nėra paaukštinamos“.⁴⁸³ Tokiu būdu moterys netenka motyvacijos siekti karjeros, nes nemato galimybių ją derinti su rūpinimusi šeima. Šios problemos santykį su moters motinos ir žmonos vaidmeniu iliustruoja loginė mokslininko karjeros seka ir jos nukrypimai, kai kalba pasisuka apie moteris mokslininkes. „Karjerą darantiems mokslininkams, įgijusiems aukštesnę kvalifikaciją, dažniau pasiūlomos aukštesnės pareigos. Kuo didesnis darbo stažas, tuo didesnė aukštesnių pareigų tikimybė. Vis dėlto atrodo, kad moterys paaukštinamos lėčiau negu vyrai, t. y. matomos aiškios su lytimi susijusios tendencijos.“ Lėtesnis moterų paaukštinimas, be abejo, gali būti siejamas ir su reprodukcinės funkcijos realizacija karjerai palankiausiu amžiaus tarpsniu.

Studijų segmente kaip pradinėje, bazinėje mokslo segmento sudėtinėje dalyje (plačiau požiūriu) problemų lyčių atstovavimo klausimu taip pat yra daug. Temos aktualumas – studijuojančių asmenų sudėties pagal lytį analizė, atsižvelgiant į studijų kryptis. Akivaizdu, kad daugelyje skirtingų studijų kryptių nėra vienodo lyčių pasiskirstymo. Tai puikiai iliustruoja Lietuvos statistiniai duomenys. Lyties požiūriu daugelyje studijų egzistuoja pakopų disbalansas, kai vienos studijų kryptys pritraukia absoliučią daugumą vienos ar kitos lyties atstovų, ir tik nedidelė dalis studijų kryptių išlaiko pusiausvyrą lyties atžvilgiu. Kardinaliausi pavyzdžiai yra socialinių paslaugų krypties studijos, kurias 2011–2012 mokslo metų pradžioje pasirinko 1471 moteris ir tik 176 vyrai, o tai sudaro atitinkamai apie 89 ir 11 proc. Atvirkštinė situacija matoma inžinerijos kryptyje, kur

⁴⁸³ Pranešimas Europos Parlamente dėl moterų ir mokslo [interaktyvus]. Moterų teisių ir lyčių lygybės komitetas, 2008. [žiūrėta 2013-08-03] < <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A6-2008-0165+0+DOC+PDF+V0//LT> >.

moterų studijuoti pradėjo tik 963, o vyrų – 7484, ir tai atitinkamai sudaro apie 12 ir 88 proc. Ši situacija taip pat verčia atkreipti dėmesį į poreikį užtikrinti efektyvų lyčių lygybės propagavimą aukštojo mokslo institucijose sudarant vienodas sąlygas visiems, norintiems studijuoti pasirinkti pageidaujamą specialybę ir nebūti diskriminuojamiems ir ribojamiems socialinių vaidmenų ar universitetų neteisėtų preferencijų. Šią nuomonę palaiko ir Europos Komisija 2012 m. bendroje Tarybos ir Komisijos ataskaitoje dėl Europos bendradarbiavimo švietimo ir mokymo srityje strateginės programos („ET 2020“) įgyvendinimo, kurioje nurodo, kad „skatinant vaikus ir merginas rinktis karjerą tuose sektoriuose, kuriuose nėra pakankamai jų lyties specialistų, bus mažinama lyčių segregacija švietimo ir mokymo srityje, tai gali padėti mažinti gebėjimų stygių darbo rinkoje“.⁴⁸⁴ Kita tokio disbalanso mažinimo pusė būtų kova su stereotipiniais moterų ir vyrų vaidmenimis. Daugėjant vyrų, užsiimančių veikla, kuri visuomenės priskiriama moteriškai ir atvirksčiai, jaunoji karta mінėtųjų negatyvaus poveikio lyčių lygybės politikai stereotipinių vaidmenų neidentifikuotų ir nelaikytų reikšmingais dėl jų aktualumo trūkumo realiame gyvenime.

Vis dėlto būtina atkreipti dėmesį, kad analogiška situacija lyčių nevienodo pasiskirstymo studijų srityje yra ir visoje Europos Sąjungoje. Svarbu pažymėti, kad pirmojoje Bolonijos proceso dekaadoje Europos Sąjungoje bendras moterų, įstojusių į aukštąsias mokyklas, skaičius buvo didesnis nei vyrų, o tai leidžia daryti prielaidą, kad šiame etape lyčių lygybė yra užtikrinama. Vis dėlto bendras studijuojančių moterų skaičius neleidžia šios prielaidos patvirtinti, kai dėmesys atkreipiamas į moterų ir vyrų skaičiaus disbalansą analizuojant konkrečias studijų sritis. Tęsiant moterų ir vyrų situacijos analizę, matyti, kad moterų ir vyrų pasiskirstymas skirtingose studijų kryptyse kelia nerimą visoje Europoje. Moterys yra dominuojančios tarp studentų edukologijos, veterinarijos, socialinių paslaugų srityse.

⁴⁸⁴ 2012 m. Tarybos ir Komisijos bendra ataskaita apie Europos bendradarbiavimo švietimo ir mokymo srityje strateginės programos („ET 2020“) įgyvendinimą „Švietimas ir mokymas pažangioje, tvarioje ir integracinėje Europoje“. (2012/C 70/05) [interaktyvus]. Europos komisija, 2012. [žiūrėta 2013-08-01]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:070:0009:0018:LT:PDF>>.

Tačiau tarp inžinerinės pakraipos, transporto ar kompiuterijos studentų absoliuti dauguma yra vyrai.⁴⁸⁵

Iš pateiktų duomenų matyti, kad situacija moterų ir vyrų lygių galimybių realizacijos požiūriu yra gana sudėtinga ir studijų, ir mokslo segmentuose, o tai signalizuoja apie poreikį šias sritis tirti ir ieškoti būdų užtikrinti visuotinai pripažįstamą lygaus vertinimo lyties požiūriu nuostatą.

Lyčių lygybės principas pačiu bendriausiu požiūriu yra suprantamas kaip būtinybė taip pat vertinti skirtingą moterų ir vyrų elgesį, siekius ir poreikius. Švietimo ir mokslo srityse lyčių lygybės koncepcija parodo šių segmentų specifiką. Verta atkreipti dėmesį, kad Lietuvos moksle nėra daug fundamentalių tyrimų lyčių lygybės studijų ir mokslo segmentuose tematika. Išskirtini tokių autorių, kaip O. G. Rakauskienės, J. Andriuškevičienės, V. Šidlauskienės, V. Juršėnienės, V. Stanišauskienės, A. Urbonienės, M. Taljūnaitės, A. Žvinklienės, I. Dagtės⁴⁸⁶, darbai. Vis dėlto susipažinus su pagrindiniais mokslo darbais šioje srityje, reikalinga atkreipti dėmesį, kad juose nėra specializuotai atskleidžiama lyčių lygybės koncepcija studijų ir mokslo segmentuose. Apskritai doktrinoje stokojama fundamentalaus šio klausimo sprendimo. Nepaisant to, įvairiuose tarptautiniuose, Europos Sąjungos lygio ir nacionaliniuose teisės aktuose yra nemažai nuostatų, kurių sisteminė analizė leidžia išgryninti lyčių lygybės koncepciją ir jos realizaciją teisėkūroje. Atsižvelgiant į tai, šio tyrimo plotmėje didžiausias dėmesys bus skiriamas programinių dokumentų ir teisės aktų analizei.

Šioje tyrimo dalyje bus analizuojamos Europos Sąjungos ir nacionalinės teisėkūros subjektų teisės aktuose pristatomos sąvokos, nuostatos, skatinančios lyčių lygybės užtikrinimą, ir nagrinėjamas šio klausimo

⁴⁸⁵ She Figures 2012. Gender in Research and Innovation. *Statistics and Indicators*. Brussels: Publication Office of the European Union, 2013.

⁴⁸⁶ Žalėnienė, I.; Rakauskienė, O. G.; Grigolovičienė, D. Gender Equality in the Lithuanian System of Education and Science. *European Scientific Journal*. 2013 ed.vol. 9, 17; Andriuškevičienė, J. et al. *Lyčių lygybės skatinimas moksle*. BASNET forum LYMOS projekto rezultatai. Vilnius: Spaudos spektras, 2012; Stanišauskienė V., Urbonienė A. *Moterų ir vyrų įgalinimas mokymuisi: motyvai ir barjerai. Viešoji politika lyčių lygybės aspektu*. Vilnius: MRU, 2005; Taljūnaitė, M.; Žvinklienė, A. *Mainstreaming and Academia. Feminizmas, visuomenė, kultūra*: 3, 2001; Dagtė, I. Lietuvos moterys moksle: vadybiniai aspektai. *Verslas: teorija ir praktika*: 2008, 9 (1): 65–72.

teisinis reglamentavimas. Taip pat bus tiriama, kaip Lietuvos valstybinių universitetų statutuose atsispindi lyčių lygybės užtikrinimo būtinybė.

Prieš atliekant lyčių lygybės principo sampratos studijų ir mokslo srityje analizę, atkreipiamas dėmesys, kad šioje monografijoje bus nagrinėjamas tik aukštojo mokslo segmentas (studijos), į tyrimą neįtraukiant ikimokyklinio ugdymo, pagrindinio ir vidurinio mokslo grandžių.

Šiandien pasaulyje įvairaus pobūdžio dokumentai įtvirtina teisinę ir politinę valstybių pareigą gerbti ir skatinti žmogaus teises. Didžiojoje dalyje tokių dokumentų ypač akcentuojama moterų ir vyrų lygybės užtikrinimo būtinybė, nes pasaulio mastu plačiausiai yra vykdoma diskriminacija lyties pagrindu, o tai ir lemia šio klausimo universalumą visų šalių atžvilgiu. Jungtinių Tautų veikloje atskleidžiant lyčių lygybės koncepciją akcentuojamas lygių abiejų lyčių galimybių realizavimas visose srityje, tarp kurių, be abejo, minimas ir švietimas: „Lyčių lygybė implikuoja visuomenę, kurioje moterys ir vyrai naudojami tomis pačiomis galimybėmis, rezultatais, teisėmis ir pareigomis visose gyvenimo sferose. Vyrų ir moterų lygybė egzistuoja, kai abi lytys yra įgaliotos dalintis po lygiai galią ir įtaką; turėti lygias finansinio nepriklausomumo galimybes pradėdami darbą ar verslą; naudotis vienodai prieinamu išsilavinimu ir galimybe siekti savo ambicijų realizacijos.“⁴⁸⁷ Lyčių lygybė, kaip viena iš fundamentaliausių prigimtinių žmogaus teisių, yra įtvirtinta ir tokiuose svarbiuose bendrojo pobūdžio dokumentuose, kaip Visuotinė žmogaus teisių deklaracija⁴⁸⁸, Europos Tarybos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija⁴⁸⁹, ir siauresnės reguliavimo apimties (aprėpiant ne visas žmogaus teises apskritai, o tik tam tikras iš jų) dokumentuose. Vis dėlto, nors šaltinių, kuriuose įtvirtinta būtinybė užtikrinti lyčių lygybę, yra pakankamai daug, tačiau kalbant konkrečiai apie lyčių lygybę studijų ir mokslo segmente, daugelyje iš jų toks poreikis perteikiamas formaliai, nurodant, kad, be kitų aspektų, yra draudžiama ir diskriminacija dėl lyties.

Lyčių lygybė yra vienas iš Europos Sąjungos strategijos „Europa 2020“⁴⁹⁰ prioritetų, kuris analizuojamas visose strateginėse kryptyse.

⁴⁸⁷ Empowering Women. [interaktyvus]. The United Nations Population Fund, 2013. [žiūrėta 2008-08-01]. <<http://www.unfpa.org/gender/empowerment.htm>>.

⁴⁸⁸ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Jungtinių Tautų Generalinė asamblėja, 1948.

⁴⁸⁹ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Europos Taryba, 1950.

⁴⁹⁰ „Europe 2020“ KOM (2010).

Lyčių lygybės užtikrinimas kaip uždavinys yra keliamas valstybėms narėms. Šiame dokumente nubrėžtas strategines gaires vyrų ir moterų lygybės srityje detalizuoja Europos Sąjungos vyrų ir moterų lygybės strategija 2010–2015.⁴⁹¹ Šiame dokumente atkreipiamas dėmesys, kad Europos Sąjungos mastu „2005 m. nustatyto tikslo, kad 25 proc. vadovaujamų pareigų mokslinių tyrimų sektoriuje užimtų moterų, dar nepavyko pasiekti – tik 19 proc. ES universitetų profesorių yra moterų“. Taigi moterų ir vyrų nelygybė – globalus reiškinys, neapsiribojantis valstybės sienomis, tad ir sprendimai jai naikinti dažniausiai yra diktuojami tarptautinių iniciatyvų. Mokslo ir studijų segmentas taip pat nėra išimtis. Svarbų vaidmenį šiame segmente plėtojant vyrų ir moterų lygybės koncepciją turi Bolonijos procesas. Šiuo vardu pavadintas 45 valstybių bendras darbas kuriant standartizuotą Europos aukštojo mokslo sistemą. Vis dėlto reikia atkreipti dėmesį, kad Bolonijos procese lyčių lygybės klausimas yra keliamas gana vangiai. Lyčių lygybės svarba buvo paminėta 2003 metais Berlyno komunikate, kuriame buvo išdėstyta, kad „poreikis didinti konkurencingumą turi atitikti pusiausvyrą, t. y. tikslą gerinti socialines Europos aukštojo mokslo erdvės charakteristikas, siekiant stiprinti socialinę sąsają ir mažinti socialinius ir lyties nelygumus tiek nacionaliniu, tiek Europiniu lygmeniu“.⁴⁹² Taigi socialinė dimensija Bolonijos procese atsirado kiek vėliau nei daugelis kitų klausimų. Pažymima, kad Berlyno komunikato nuostatos tolesniuose dokumentuose nebuvo plėtojamoms. Vis dėlto sistemiškai vertinant Bolonijos proceso įtraukimą į vyrų ir moterų vienodo dalyvavimo aukštojo mokslo sistemoje užtikrinimą, yra nuostata, kurios netiesiogiai identifikuoja lyčių lygybės skatinimą. Pavyzdžiui, Berlyno komunikate 2005 metais buvo persvarstyti ir atnaujinti pasižadėjimai daryti aukštąjį mokslą prieinamesnį visiems⁴⁹³, pažymint vyriausybės pareigą padėti studijuoti studentams, esantiems iš socialiai silpnųjų grupių. Pasak Reginos Weber, „svarbiausi Bolonijos proceso tikslai – didesnis skaidrumas, bendra kokybės užtikrinimo sistema ir socialinės

⁴⁹¹ 2010–2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategija. Komisijos komunikatas Europos parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui. KOM (2010) 491 <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0491:FIN:lt:PDF>>.

⁴⁹² Berlin Communiqué of the Ministerial summit 2003.

⁴⁹³ Bergen Communiqué of the Ministerial summit 2005.

dimensijos svarba – taip pat gali turėti didelę įtaką lyčių lygybei⁴⁹⁴. Taigi reikia pripažinti, kad nors Bolonijos procesas tiesiogiai nekelia lyčių lygybės užtikrinimo kaip svarbiausio tikslo, tačiau, plėtojantis Europos aukštojo mokslo standartizuotai sistemai, prioritetineje socialinės dimensijos kryptyje šie klausimai liečiami.

Mokslo segmente ateities darbų galima identifikuoti dar daugiau. Programinių dokumentų šioje srityje yra labai daug. Pavyzdžiui, kaip vieną anksčiausiai priimtų dokumentų, galima paminėti dar 1999 m. gegužės 20 d. Tarybos rezoliuciją dėl moterų ir mokslo⁴⁹⁵, kurioje per mažas moterų dalyvavimas moksle pripažintas kaip visos Bendrijos masto problema, kurią reikia spręsti aukštesniu nei nacionalinis lygmeniu. Priėmus šį dokumentą, atsirado nemažai aktų, kuriuose taip pat identifikuojamas poreikis keisti esančią situaciją ir nurodomos galimos šios problemos sprendimo kryptys. Pavyzdžiui, 2001 m. birželio 26 d. Tarybos rezoliucija dėl mokslo, visuomenės ir moterų mokslinės veiklos, 2003 m. lapkričio 27 d. Tarybos rezoliucija dėl lygių galimybių ir moterų, ir vyrų dalyvavimo žinių visuomenėje siekiant augimo ir naujovių ir t. t. 2008 m. gegužės 21 d. Europos Parlamento rezoliucijoje dėl moterų ir mokslo⁴⁹⁶ atkreipiamas valstybių narių dėmesys į tai, kad Europos Sąjungos švietimo sistemoje ir toliau gyvuoja lyčių stereotipai. Tai reiškia, kad nepaisant dešimtmečio pastangų, situacija keičiasi gana nereikšmingai. Kaip svarbiausios žemo moterų įsitraukimo į mokslą priežastys įvardijamos šeiminių aplinkybės. Pasak Brittos Thamsen, atstovaujančios Moterų teisių ir lyčių lygybės komitetui, „moterų mokslinės profesinės veiklos pertraukimas dėl šeiminių aplinkybių turi neigiamą poveikį jų karjeros galimybėms, nes dauguma kolegų vyrų tokių pertraukų nedaro, taigi gali pasiekti santykinai aukštesnes pozicijas būdami jaunesnio amžiaus

⁴⁹⁴ Weber, R. *Gender Equality in the European Student Unions. The Bologna Process as Driving force?* [interaktyvus]. Humboldt-Universität zu Berlin, 2013. [žiūrėta 2013-08-01]. <www.gender.hu-berlin.de/.../gender...34/texte34pkt3.pdf>.

⁴⁹⁵ Council resolution on “Women and science”. OL C 201, 1999 7 16. <ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/improving/docs/g_wo_res_en.pdf>.

⁴⁹⁶ Moterys ir mokslas. 2008 m. gegužės 21 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl moterų ir mokslo (2007/2206(INI)) (2009/C 279 E/08) <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:279E:0040:0044:LT:PDF>>.

ir įgyti pranašumą toliau darant karjerą⁴⁹⁷. Kitas aspektas, kuris įvardijamas kaip labai svarbus, yra poreikis „gerinti padėtį integruojant šeimos aspektą, t. y. numatant lanksčias darbo valandas, gerinant vaikų priežiūros įstaigų veiklą ir numatant teisę į tarpvalstybinį socialinį draudimą; raginti užtikrinti tokias vaiko priežiūros atostogų sąlygas, kad vyrai ir moterys turėtų pasirinkimo laisvę; pabrėžti, kad už šeiminio gyvenimo ir darbo suderinimą atsakingi ir vyrai, ir moterys“⁴⁹⁸.

Lietuvos Respublikos pagrindiniame įstatyme – Konstitucijoje yra keletas nuostatų, kurios yra aktualios nagrinėjant lyčių lygybės sampratą. Visų pirma atkreiptinas dėmesys, kad jau šio fundamentalaus teisės akto preambulėje yra įtvirtintas atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės principas, apimantis, be abejo, ir lyčių lygybės postulatas. Šio aukščiausios teisinės galios teisės akto 29 straipsnyje nustatyta: „Įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs. Žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu.“ Ši nuostata, nagrinėjant lyčių lygybės sklaidą studijų ir mokslo kontekste, sistemiškai turėtų būti analizuojama kartu su 41 ir 42 straipsniais, kuriuose, be kita ko, nurodoma, kad „aukštasis mokslas prieinamas visiems pagal kiekvieno žmogaus sugebėjimus“ ir „kultūra, mokslas ir tyrinėjimai bei dėstymas yra laisvi“. Šios nuostatos tiesiogiai neįvardija būtinybės užtikrinti lyčių lygybę studijų ir mokslo procesuose, bet jas sistemiškai vertinant kartu su Konstitucijos 29 straipsniu akivaizdu, kad turimas omenyje studijų priimanumas, nepriklausomai nuo asmens lyties, ir kiekvieno asmens teisė į mokslą ir tyrinėjimus. Tačiau paskutinė cituotoji Konstitucijos nuostata gali būti interpretuojama kaip valstybės nesikišimo į mokslo ir tyrinėjimų sritį principas. Žodį „laisvi“ šiame kontekste galima interpretuoti dviprasmiškai. Tačiau antroji interpretacija taip pat turi sąsajas su pirmąja, nes mokslo laisvumas niekuomet nebūtų realizuojamas visiškai,

⁴⁹⁷ Pranešimas Europos parlamente dėl moterų ir mokslo [interaktyvus]. Moterų teisių ir lyčių lygybės komitetas, 2008. [žiūrėta 2013-08-03] < <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A6-2008-0165+0+DOC+PDF+V0//LT> >.

⁴⁹⁸ *Ibid.*

jei nebūtų įgyvendinta mokslo atvirumo visiems žmonėms, nepaisant jų lyties ir kitų savybių, koncepcija.

Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymo⁴⁹⁹ preambulėje nurodyta, kad „Lietuvos mokslo ir studijų politika laiduoja mokslo ir studijų kokybę, visų šalies piliečių lygias teises įgyti aukštąjį išsilavinimą ir sąlygas geriausiems dirbti mokslinį darbą, siekti mokslinio ir kūrybinio tobulėjimo, rūpinasi mokslo ir studijų sistemos atitiktimi visuomenės ir ūkio poreikiams, remia jos atvirumą ir integraciją į tarptautinę mokslinių tyrimų ir aukštojo mokslo erdvę“. Kaip matyti, šioje nuostatoje įtvirtinta gana abstrakti lygių teisių koncepcija, jos nedetalizuojant ir neidentifikuojant pagrindų, kuriais draudžiama diskriminuoti. Iš šios nuostatos matyti, kad „Mokslo ir studijų įstatyme nurodytoje mokslo ir studijų misijos apibrėžtyje galima išvelgti siekį įtvirtinti ir tam tikrus netiesiogiai išreikštus moterų ir vyrų lygių galimybių aspektus“. Ši koncepcija taip pat taikoma ir įstatymo 53 straipsnio 3 dalyje, kurioje nurodoma, kas yra laiduojama akademinė bendruomenei (2 punktą „Lygios teisės dalyvauti konkurse“). Šiame svarbiausiame teisės akte, reglamentuojančiame studijas ir mokslą, deja, nėra daugiau nuostatų, įpareigojančių studijų ir mokslo institucijas užtikrinti lyčių lygybės principo realizavimą. Atkreiptinas dėmesys, kad Švietimo įstatyme⁵⁰⁰, reglamentuojančiame daugiausia su pagrindiniu ir viduriniu išsilavinimu susijusius klausimus, asmenų lygybės principas yra įtvirtintas kaip vienas iš pamatinių švietimo sistemos nuostatų. Šio įstatymo 5 straipsnyje nurodyta, kad, be kitų principų, Lietuvos Respublikos švietimo sistema yra grindžiama lygių galimybių principu, kuris detalizuojamas nurodant, kad „švietimo sistema yra socialiai teisinga, ji užtikrina asmens teisių įgyvendinimą, kiekvienam asmeniui ji laiduoja švietimo prieinamumą, bendrojo išsilavinimo bei pirmosios kvalifikacijos įgijimą ir sudaro sąlygas tobulinti turimą kvalifikaciją ar įgyti naują“. Labai panaši nuostata įtvirtinta principu ir Profesinio mokymo įstatyme: „Profesinio mokymo sistema yra socialiai teisinga, ji užtikrina asmenų lygybę, nepaisant jų lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų; kiekvienam asmeniui ji laiduoja pirmosios kvalifikacijos įgijimą ir sudaro sąlygas tobulinti turimą

⁴⁹⁹ Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 54-2140.

⁵⁰⁰ Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 23-593.

kvalifikaciją ar įgyti naują.⁵⁰¹ Darytina išvada, kad Švietimo ir Profesinio mokymo įstatymai bei Mokslo ir studijų įstatymas detaliau atskleidžia lygių galimybių, taip pat moterų ir vyrų lygybės koncepciją, tai iškelia būtinybę rekomenduoti įstatymų leidėjui papildyti pastarąjį įstatymą lyčių lygybę propaguojančiomis nuostatomis.

Lygių galimybių principinius klausimus Lietuvos Respublikoje reglamentuoja Lygių galimybių įstatymas⁵⁰², kuriame, be kitų dalykų, minimas ir draudimas diskriminuoti lyties pagrindu. Jau pirmajame šio teisės akto straipsnyje yra nurodyta, kad draudžiama varžyti žmogaus teises ir teikti jam privilegijas lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu. Šiai nuostatai yra numatyta keletas išimčių. 3 straipsnyje nurodyta, kad šio įstatymo nuostatos, be kita ko, netaikomos „priimant asmenis mokytis ar studijuoti į religinių bendruomenių ir bendrijų, jų arba jų narių įsteigtas mokyklas ir įstaigas, įmones, organizacijas, kurioms švietimas nėra pagrindinė veikla, įsteigtas turint ugdymo religinės bendruomenės ar bendrijos vertybes palaikančioje aplinkoje tikslą, kai atsisakymas priimti asmenį yra būtinas siekiant išsaugoti minėtų organizacijų etosą“, „reikalavimams, kad asmenys, užsiimančios profesine veikla religinėse bendruomenėse ir bendrijose, jų arba jų narių įsteigtose organizacijose, kurių steigimo ar juos atitinkančiuose dokumentuose nustatyta, kad jų etosas remiasi religija ar tikėjimu, taip pat asmenys, kurie mokosi, studijuoja religinių bendruomenių ir bendrijų, jų arba jų narių įsteigtose mokyklose ir įstaigose, įmonėse, organizacijose, kurioms švietimas nėra pagrindinė veikla, ar dalyvaujantys organizacijose, įsteigtose turint ugdymo religinės bendruomenės ar bendrijos vertybes palaikančioje aplinkoje tikslą, sąžiningai ir ištikimai laikytusi minėtų organizacijų etoso“ ir „švietimo ir ugdymo srityse, jei šio įstatymo nuostatų taikymas nesuderinamas su valstybinių ar privačių ikimokyklinio ugdymo įstaigų, bendrojo lavinimo mokyklų ar kitų švietimo įstaigų, kurių steigimo ar juos atitinkančiuose dokumentuose nustatyta, kad jų etosas remiasi religija ar tikėjimu, bendruomenių siekiu ugdyti vaikus religinės bendruomenės ar bendrijos vertybes palaikančioje aplinkoje“. Iš šių nuostatų matyti įstatymo leidėjo intencija leisti religinėms bendruo-

⁵⁰¹ Lietuvos Respublikos profesinio mokymo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 43-1627.

⁵⁰² Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 114-5115.

menėms ir bendrijoms išlaikyti specifiškumą ir tradicijas švietimo srityje. Vis dėlto vertinant šias nuostatas Europos Sąjungos antidiskriminacinės teisės kontekste reikia pažymėti, kad tokios išimtys nėra prieštaraujancios pozityviajai teisei ir palaiko būtinybę išlaikyti skirtingų žmogaus teisių pusiausvyrą.

Analizuojamo teisės akto 6 straipsnyje yra reglamentuojamos švietimo įstaigų, kitų švietimo teikėjų bei mokslo ir studijų sistemai priklausančių įstaigų pareiga įgyvendinti lygias galimybes. Pirmojoje dalyje nustatyta: „Įstaigos, kiti švietimo teikėjai bei mokslo ir studijų sistemai priklausančios įstaigos privalo užtikrinti vienodas sąlygas asmenims nepaisant lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos, kai: 1) priimama į švietimo įstaigas, kitus švietimo teikėjus bei mokslo ir studijų sistemai priklausančias įstaigas, mokoma ir ugdoma pagal formaliojo ir neformaliojo švietimo programas, kurias jie vykdo; 2) skiriamos stipendijos ar teikiamos paskolos; 3) sudaromos, tvirtinamos švietimo programos; 4) vertinami mokymosi pasiekimai.“ Antrojoje šio teisės akto dalyje nustatyta: „Švietimo įstaigos, kiti švietimo teikėjai bei mokslo ir studijų sistemai priklausančios įstaigos pagal kompetenciją privalo užtikrinti, kad švietimo programose, vadovėliuose ir mokymo priemonėse nebūtų diskriminavimo ir diskriminavimo propagavimo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos pagrindu.“ Taip pat šiame straipsnyje yra atkreipiamas dėmesys į būtinybę užtikrinti, kad „švietimo įstaigose nebūtų priekabiaujama ir nebūtų duodami nurodymai priekibiauti lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos pagrindu šio straipsnio 1 dalyje nustatytais atvejais“.

Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas⁵⁰³, priimtas 1998 metais, yra pagrindinis teisės aktas, kuris reglamentuoja moterų ir vyrų lygią padėtį ir valstybės institucijų ir pareigūnų pareigą ją užtikrinti. Atkreiptinas dėmesys, kad tai vienas iš pirmųjų tokio pobūdžio teisės aktų Vidurio ir Rytų Europoje. Švietimo ir mokslo srityje šis įstatymas turi keletą specia-

⁵⁰³ Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 112-3100.

lizuotų teisės normų. Visų pirma paminėtinas 4 straipsnis, kuriame įtvirtinta švietimo įstaigų, mokslo ir studijų institucijų pareiga įgyvendinti moterų ir vyrų lygias teises. Jame nurodyta, kad vienodos sąlygos turi būti užtikrinamos: „1) priimant į profesinio mokymo įstaigas, aukštąsias mokyklas, keliant kvalifikaciją, ugdant profesinius įgūdžius ir suteikiant praktinę darbo patirtį; 2) skiriant stipendijas bei teikiant kreditus studijoms; 3) parenkant mokymo programas; 4) vertinant žinias.“ Taip pat švietimo ir mokslo įstaigoms yra priskirta pareiga užtikrinti, kad mokymosi programose ir vadovėliuose nebūtų moterų ir vyrų diskriminavimo propagavimo. Šio tyrimo plotmėje labai aktualus yra ir 7 straipsnis, aprašantis, kokie švietimo įstaigų, mokslo ir studijų institucijų veiksmai laikomi pažeidžiančiais moterų ir vyrų lygias galimybes: „1) taikomi skirtingi reikalavimai ir sąlygos priimant mokyti ar studijuoti, rengiant mokymo ir studijų programas, vertinant žinias, keliant kvalifikaciją, ugdant profesinius įgūdžius ar suteikiant praktinę darbo patirtį; 2) nustatomos skirtingos dėstomų dalykų pasirinkimo galimybės.“

Kita teisės aktų grupė, pasižyminti didele svarba įgyvendinant moterų ir vyrų lygybę, yra Lietuvos Respublikos aukštųjų mokyklų statutai. Beveik visi valstybinių šalies universitetų pagrindiniai veiklą reglamentuojantys dokumentai turi tam tikras nuostatas, susijusias su moterų ir vyrų lygiateisiškumo užtikrinimu. Atkreiptinas dėmesys, kad tokių nuostatų stokoja privačių universitetų statutai, o tai kelia grėsmę lygybei apskritai ir užtikrinant moterų ir vyrų lygybę. 11.1 lentelėje pateikta lyčiai opių klausimų įtvirtinimo situacija Lietuvos Respublikos valstybiniuose universitetų statutuose.

11.1 lentelė. Moterų ir vyrų lygybės principo įtvirtinimas valstybinių universitetų statute

Nr.	Universiteto pavadinimas	Moterų ir vyrų lygybės principo įtvirtinimas statute		
		Iš Mokslo ir studijų įstatymo 53 str. 3 d. 2 d. tiesiogiai perkelta nuostata	Detalizavus jau-trumo lyčiai as-pektu iš Mokslo ir studijų įstatymo 53 str. 3 d. 2 p. perkeltą nuostatą	Kitu būdu įtvirtinant lygybės ir/ar moterų ir vyrų lygių gali-mybių principą
1.	Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija ⁵⁰⁴	-	-	-
2.	Kauno technologijos universitetas ⁵⁰⁵	-	+	+
3.	Lietuvos sveikatos mokslų universitetas ⁵⁰⁶	-	+	+
4.	Klaipėdos universitetas ⁵⁰⁷	+	-	-
5.	Lietuvos sporto universitetas ⁵⁰⁸	+	-	+
6.	Lietuvos muzikos ir teatro akademija ⁵⁰⁹	+	-	+
7.	Aleksandro Stulginskio universitetas ⁵¹⁰	+	-	-
8.	Mykolo Romerio universitetas ⁵¹¹	+	-	+
9.	Šiaulių universitetas ⁵¹²	+	-	-
10.	Vilniaus dailės akademija ⁵¹³	-	-	+

⁵⁰⁴ Lietuvos karo akademijos statusas. [interaktyvus]. Lietuvos karo akademija, 2008. [žiūrėta 2013-08-01]. <http://www.lka.lt/EasyAdmin/sys/files/LKA_statuto_aktuali_redakcija.pdf>.

⁵⁰⁵ Kauno technologijos universiteto statusas. [interaktyvus]. Kauno technologijos universitetas, 2012. [žiūrėta 2013-08-01]. <http://ktu.lt/sites/default/files/viesuju_rysiu_skyrius/ktu_statusas.pdf>.

⁵⁰⁶ Lietuvos sveikatos mokslų universiteto statusas. [interaktyvus]. Lietuvos sveikatos mokslų universitetas, 2010. [žiūrėta 2013-08-01]. <http://lsmuni.lt/media/dynamic/files/74/lsmu_statusas.pdf>.

⁵⁰⁷ Klaipėdos universiteto statusas. [interaktyvus]. Klaipėdos universitetas, 2010. [žiūrėta 2013-08-02]. <<http://www.ku.lt/apie-universiteta/veiklos-dokumentai/statusas/>>.

⁵⁰⁸ Lietuvos sporto universiteto statusas. [interaktyvus]. Lietuvos sporto universitetas, 2012. [žiūrėta 2013-08-02]. <http://www.lkka.lt/sites/default/files/dokumentai/apie_akademija/statusas.pdf>.

⁵⁰⁹ Lietuvos muzikos ir teatro akademijos statusas. [interaktyvus]. Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2012. [žiūrėta 2013-08-02]. <<http://lmta.lt/lt/svarbiausi-lmta-dokumentai>>.

⁵¹⁰ Aleksandro Stulginskio universiteto statusas. [interaktyvus]. Aleksandro Stulginskio universitetas, 2012. [žiūrėta 2013-08-02]. <<http://www.asu.lt/pradzia/lt/44825>>.

⁵¹¹ Mykolo Romerio universiteto statusas. [interaktyvus]. Mykolo Romerio universitetas, 2012. [žiūrėta 2013-08-01]. <http://www.mruni.eu/lt/universitetas/apie_mru/dokumentai/statusas/>.

⁵¹² Šiaulių universiteto statusas. [interaktyvus]. Šiaulių universitetas, 2011. [žiūrėta 2013-08-01]. <http://www.su.lt/bylos/su_statusas_new.pdf>.

⁵¹³ Vilniaus dailės akademijos statusas. [interaktyvus]. Vilniaus dailės akademija, 2011. [žiūrėta 2013-08-01]. <<http://www.vda.lt/index.php/pageid/586>>.

Nr.	Universiteto pavadinimas	Moterų ir vyrų lygybės principo įtvirtinimas statute		
		Iš Mokslo ir studijų įstatymo 53 str. 3 d. 2 d. tiesiogiai perkelta nuostata	Detalizavus jau-trumo lyčiai as-pektu iš Mokslo ir studijų įstatymo 53 str. 3 d. 2 p. perkeltą nuostatą	Kitu būdu įtvirtinant lygybės ir/ar moterų ir vyrų lygių gali-mybių principą
11.	Vilniaus Gedimino technikos universitetas ⁵¹⁴	+	-	+
12.	Lietuvos edukologijos universitetas ⁵¹⁵	+	-	-
13.	Vilniaus universitetas ⁵¹⁶	-	-	+
14.	Vytauto Didžiojo universitetas ⁵¹⁷	-	+	+

Šaltinis: parengta autorės.

Lentelėje pateikti duomenys rodo lyčių lygybės principo įtvirtinimo Lietuvos valstybinių universitetų statuteose situaciją. Pažymėtina, kad šalies universitetai pagrindiniuose veiklų reglamentuojančiuose dokumentuose gana skirtingai formuluoja lyčiai opius klausimus ir diskriminavimo šiuo pagrindu draudimą. Vienas iš valstybinių universitetų – Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija – savo statute apskritai neturi įtraukusi nė vienos nuostatos, susijusios su lygiomis galimybėmis ir jų užtikrinimu. Be abejo, tai yra nulemta ir fakto, kad šiai aukštojo mokslo institucijai nėra taikomas visos apimties Mokslo ir studijų įstatymas. (2 str. 1 d. „Šio įstatymo nuostatos Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijai taikomos tiek, kiek jos neprieštaruoja Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimą ir karo tarnybą reglamentuojantiems įstatymams.“⁵¹⁸) Vis dėlto nuostatos dėl lygybės negali būti laikomos prieštaraujančiomis Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos

⁵¹⁴ Vilniaus Gedimino technikos universiteto statusas. [interaktyvus]. Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2012. [žiūrėta 2013-08-01]. <<http://www.vgtu.lt/media/files/1/2012-07-12-081-zinios-edit.pdf>>.

⁵¹⁵ Lietuvos edukologijos universiteto statusas. [interaktyvus]. Lietuvos edukologijos universitetas, 2012. [žiūrėta 2013-08-01]. <<http://www.vpu.lt/Page.aspx?pageID=91>>.

⁵¹⁶ Vilniaus universiteto statusas. [interaktyvus]. Vilniaus universitetas, 2012. [žiūrėta 2013-08-01]. <http://www.vu.lt/site_files/Adm/statusas/VU_STATUTAS_2012-12-18.pdf>.

⁵¹⁷ Vytauto Didžiojo universiteto statusas. [interaktyvus]. Vytauto Didžiojo universitetas, 2012. [žiūrėta 2013-08-01]. <<http://www.vdu.lt/lt/file/download/369>>.

⁵¹⁸ Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 54-2140.

organizavimui ir karo tarnybą reglamentuojantiems įstatymams. Todėl detalesnio tyrimo šiuo klausimu monografijoje nebus atliekama.

Sistemiškai analizuojant statutus, akivaizdu, kad didžioji dalis universitetų tiesiogiai perkelia Mokslo ir studijų įstatymo 53 straipsnio 3 dalies 2 punktą, kuriame akademinė laisvė universiteto bendruomenei garantuojama ir užtikrinant lygias teises dalyvauti konkursuose. Šį klausimą taip sprendžia tokios šalies aukštosios mokyklos, kaip Klaipėdos universitetas, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Aleksandro Stulginskio, Mykolo Romerio, Šiaulių, Vilniaus Gedimino technikos ir Lietuvos Edukologijos universitetai. Tiesa, dalis jų lygybės klausimą bendruoju ir lygybės lyties požiūriu įtvirtina kituose statutų nuostatuose.

Kiti universitetai cituotą Mokslo ir studijų įstatymo 53 straipsnio 3 dalies 2 punktą detalizuoja ir praplečia išvardydami pagrindus, kuriais numanomas draudimas diskriminuoti akademinės bendruomenės narius. Pavyzdžiui, Vytauto Didžiojo universiteto statuto 12 punkte, yra įtvirtinta akademinės laisvės nuostata, kuri išdėstyta taip: „Pagrindinė universiteto veiklos nuostata yra akademinė laisvė, kuria studentai, dėstytojai, mokslo darbuotojai, tyrėjai ir profesorai emeritai naudojami nepažeisdami kitų asmenų teisių, įstatymų, kitų teisės aktų ir šio statuto.“ Cituojamo punkto trečiojoje dalyje nurodoma, kad, be kita ko, statutas garantuoja galimybes: „Lygia teise dalyvauti konkursuose dėstytojų ir mokslo darbuotojų pareigoms eiti, taip pat priėmimo į studijas konkursuose, neatsižvelgiant į lytį, rasę, politinius ir religinius įsitikinimus, tautybę ir pilietybę.“ Kauno technologijos universiteto statute akademinė laisvės lygiais pagrindais dalyvauti konkursuose aspektu yra taip pat detalizuojama 20 punkto 3 dalyje, įvardijant šią nuostatą kaip „lygią teisę dalyvauti konkursuose dėstytojų ir mokslo darbuotojų pareigoms eiti, taip pat priėmimo į studijas konkursuose, neatsižvelgiant į lytį, rasę, politinius ir religinius įsitikinimus, tautybę ir pilietybę“. Toks teisės lygiais pagrindais dalyvauti konkursuose išplėtimas yra pozityvus postūmis į būtinybės užtikrinti moterų ir vyrų lygias teises mokslė ir studijose įsisąmoninimą. Lietuvos sveikatos mokslų universitetas savo statute teisę lygiais pagrindais dalyvauti konkursuose detalizuoja ir išdėsto taip, kad akademinė laisvė apima ir „lygias teises pagal turimą kvalifikaciją ir pasirengimą dalyvauti konkursuose dėstytojų, mokslo darbuotojų, sveikatos priežiūros specialistų pareigoms

eiti, taip pat priėmimo į studijas konkursuose, neatsižvelgiant į lytį, rasę, tautybę, politinius ir religinius įsitikinimus“.

Ieškant kitų netiesioginių moterų ir vyrų lygių galimybių įtvirtinimo apraiškų Lietuvos valstybinių universitetų statuteuose, atkreiptinas dėmesys, kad didelė dalis universitetų savo statuteuose turi nuostatas, kuriuose pagarba žmogaus teisėms yra keliama kaip viena iš universiteto autonomijos realizavimo sąlygų. Pavyzdžiui, Mykolo Romerio universiteto statute nustatyta, kad „universitetas turi autonomiją, apimančią akademinę, administracinę, ūkio ir finansų tvarkymo veiklą, grindžiamą savivaldos principu, akademinė laisve ir pagarba žmogaus teisėms, apibrėžtą Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatyme <...>“. Identiška nuostata įtvirtinta ir Kauno Vytauto Didžiojo universiteto statute, Vilniaus Gedimino technikos universiteto statute, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos statute ir Lietuvos sporto universiteto statute. Šios nuostatos kilmė gana aiški, nes labai panaši nuostata yra įtvirtinta Mokslo ir studijų įstatymo 7 straipsnyje. Jos tekstas yra identiškas, tik stokojantis pagarbos žmogaus teisėms elemento. Analizuojamos teisės normos kilmė taip pat yra nesunkiai nustatoma: analogiška nuostata buvo įtvirtinta Aukštojo mokslo įstatymo⁵¹⁹, galiojusio iki Mokslo ir studijų įstatymo įsigaliojimo, 9 straipsnyje.

Vis dėlto dalis Lietuvos valstybinių universitetų neapsiriboja tiesioginių įstatymo nuostatų perkėlimu ir savo statuteuose įtvirtina kokybiškai naujas nuostatas, parodančias lygių galimybių, taip pat ir konkrečios lyties opius klausimus. Kelios aukštosios mokyklos tokias nuostatas įtvirtina kaip tikslą, kurio link yra vykdoma veikla. Pavyzdžiui, Vilniaus universiteto statute tokia nuostata išvelgiama analizuojant universiteto tikslus, iš kurių vienas yra „asmenims, siekiantiems aukštojo išsilavinimo, sudaryti vienodas sąlygas nepaisant lyties, amžiaus, etninės priklausomybės, religijos, politinių pažiūrų, negalios, socialinės padėties“. Vis dėlto pažymima, kad šios nuostatos tikslas yra asmenys, ketinantys studijuoti. Atkreiptinas dėmesys, kad tokia moterų ir vyrų lygiateisiškumo apibrėžtis yra per siaura, nes tiesiogiai neapima kitų šios aukštosios mokyklos bendruomenės narių: dėstytojų ir mokslo darbuotojų. Panašiai reikia vertinti ir Kauno technologijos universiteto statuto nuostatą, susijusią su šios aukštosios

⁵¹⁹ Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 27-715.

mokyklos siekių įvardijimu. Šiame statute kaip vienas iš šios aukštosios mokyklos tikslų yra įtvirtintas siekis „užtikrinti lygias galimybes, sukuriant įvairiapusę mokymosi aplinką, kurioje individualios savybės – lytis, amžius, tautybė, socialinė padėtis, negalia ar etninė kilmė, religiniai įsitikinimai, politinės pažiūros – pripažįstamos ir vertinamos“. Vis dėlto ši jautri nuostata lyčių aspektu yra taikytina tik studijoms, o ne pedagoginio darbo ar mokslo tyrimų sritims. Panašiai detalai asmenų lygiateisiškumo principą deklaruoja ir Šiaulių universitetas, savo statuto 2 punkte nurodantis, kad jo veikla grindžiama, be kita ko, ir pagarba žmogaus teisėmis, o 3 straipsnyje pateikiantis vieną iš šios aukštosios mokyklos misijos uždavinių – „visų šalies piliečių lygias teises įgyti aukštąjį universitetinį išsilavinimą ir sąlygas geriausiems dirbti mokslinį darbą, siekti mokslinio ir kūrybinio tobulėjimo“. Cituota nuostata taip pat orientuota į studijuojančius asmenis, tačiau, skirtingai nei kituose analizuotuose statuteose, ji numato ir lygias galimybes tęsti mokslinę veiklą po studijų. Turbūt pažangiausia reglamentacija šiuo aspektu yra įtvirtinta Lietuvos sveikatos mokslų universiteto statuto 12 punkte, kur nurodoma, kad „universiteto darbuotojai, studentai ir klausytojai turi lygias teises, neatsižvelgiant į jų lytį, rasę, politinius ir religinius įsitikinimus, tautybę ir pilietybę“.

Atkreiptinas dėmesys, kad Vilniaus universiteto statuto 6 straipsnio 1 d. 12 punkte lygių galimybių principas yra įtvirtintas kaip vienas iš grindžiančių universiteto veiklą. Vilniaus dailės akademijos statuto 10 punkte taip pat prie universiteto veiklą grindžiančių principų priskiriamas ir lygių galimybių ir sąžiningos konkurencijos principas. Šiaulių universiteto statuto 3 punkte, įvardijant universiteto misiją, taip pat minimos piliečių lygios teisės: „Universiteto misija – padėti užtikrinti šalies visuomenės, kultūros ir ūkio klestėjimą, būti kiekvieno šalies piliečio visaverčio gyvenimo atrama ir paskata, tenkinti prigimtinių pažinimo troškimą; užtikrinti mokslo ir studijų kokybę, visų šalies piliečių lygias teises įgyti aukštąjį universitetinį išsilavinimą ir sąlygas geriausiems dirbti mokslinį darbą, siekti mokslinio ir kūrybinio tobulėjimo.“ Ne principinio lygio atskiruose universitetų statuteose yra ir kitų nuostatų, kuriose pažymima lygybės svarba. Pavyzdžiui, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos statuto 141 straipsnyje nurodyta, kad „studentų atstovybės veikla grindžiama viešumo, savivaldos, lygiateisiškumo ir kitais demokratijos principais“.

Be abejo, kituose vidiniuose valstybinių universitetų teisės aktuose taip pat gali būti nuostatų, deklaruojančių visų akademinės bendruomenės narių lygias galimybes, tačiau šio tyrimo plotmėje buvo išnagrinėtas tik tokių nuostatų pateikimas statuteose, kaip didžiausią reikšmę turinčiuose dokumentuose, kurios kituose teisės aktuose yra tik detalizuojamos. Iš tyrimo matyti, kad Lietuvos valstybinių universitetų statuteose labai nedaug dėmesio skiriama ne tik moterų ir vyrų lygioms galimybėms užtikrinti, bet ir apskritai lygioms galimybėms užtikrinti, o tai turėtų būti keičiama įtraukiant naujas nuostatas, detaliai įtvirtinančias minėtus principus kaip aukščiausio lygio ir svarbos akademinės bendruomenės gyvenimą reglamentuojančias fundamentaliąsias nuostatas.

11.2. Lietuvos mokslo ir studijų sistemos analizė pagal lytį

Lietuvos aukštasis mokslas turi labai galias tradicijas. Galime didžiuotis, kad mūsų valstybėje buvo įkurtas vienas iš seniausių Vidurio ir Rytų Europoje Vilniaus universitetas, kuris nuo veiklos pradžios tapo žinomas Europoje mokslo, žinių ir kultūros centras. Vis dėlto moterų įtraukimo į mokslinę veiklą atžvilgiu Lietuvos situacija yra kiek kitokia. Pasak I. Dagtės, tyrusios Lietuvos moterų įsitraukimą į mokslinę veiklą istoriniu požiūriu, „Lietuvos tyrėjos į mokslą atėjo istorijos perspektyvoje daug vėliau nei vyrai. Lietuvos mokslas savo ištakas sieja su Vilniaus universiteto įkūrimu 1579 m. Pirmoji lietuvaite apgynė disertaciją tik 1910 m. Tad keturi amžiai prarastos patirties neabejotinai turi įtakos ir šiandieniniam moterų mokslininkų sociumui archetipiniu lygmeniu“.⁵²⁰ Moterys mokslininkės ir tarpukario laikotarpiu labai sunkiai skyrėsi kelią. Tenka pažymėti, kad šiuo mūsų valstybės raidos periodu moksle absoliučiai dominavo vyrai. Gamtos mokslų segmente tarp mokslo daktarų buvo tik dvi moterys (botanikė prof. M. Janušauskaitė-Lukauskienė ir zoologė A. Glebavičiūtė-Prielgauskienė)⁵²¹. Socialinių mokslų srityje moterų buvo nedaug daugiau – trys. Situacija gerokai palankesnė moterų atžvilgiu buvo medicinos mokslų srityje, kur iš 59 daktarų penkos

⁵²⁰ Dagtė, I. Lietuvos moterys moksle: vadybiniai aspektai. *Verslas: teorija ir praktika*: 2008, 9(1): 65–72.

⁵²¹ *Ibid.*

buvo moterys. Įdomu pažymėti, kad tik vienas iš tarpukario Lietuvos moterų mokslininkų mokslo laipsnis buvo suteiktas Lietuvoje – Vytauto Didžiojo universitete.⁵²² Sovietų okupacijos metais moterų mokslininkų gerokai padaugėjo, tačiau jos vis vien tesudarė apie 30 procentą visų šalies mokslininkų.⁵²³ Iš pateiktų duomenų matyti, kad moterų mokslininkų skaičiaus didėjimas mūsų valstybėje yra gana lėtas. Tos pačios tendencijos buvo stebimos ir kaimyninėse valstybėse ir tai leidžia identifikuoti šios problemos globalinį mastą.

Šiame skyriuje bus apžvelgiamas ir analizuojamas vyrų ir moterų pasiskirstymas studijų ir mokslo segmente. Analizė bus pradėdama nuo statistinių duomenų apie studijas kolegijose, tęsiama, pateikiant analogišką universitetų įvertinimą, ir baigiama mokslininkų pasiskirstymo pagal lytį apžvalga. Analizei bus naudojami Lietuvos Respublikos statistikos departamento pateikti duomenys ir Lietuvos Respublikos lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos pristatyto tyrimo rezultatai.

Pradedant Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo analizę pagal lytį, reikalinga atkreipti dėmesį, kad Lietuvos statistikos departamento duomenimis⁵²⁴, 2011–2012 m. aukštojo mokslo siekė 42 procentai 20–24 metų amžiaus jaunuolių, o 2012–2013 m. – jau 44 procentai 20–24 metų amžiaus jaunuolių. Lietuvos Respublikoje aukščiausios kvalifikacijos specialistus šalyje rengia 47 aukštosios mokyklos – 23 universitetai ir 24 kolegijos. 2013 mokslo metų pradžioje šiose mokyklose studijavo 160 tūkst. studentų, iš jų universitetuose – 114 tūkst., kolegijose – 46 tūkst. Palyginti su praėjusiais mokslo metais, studentų skaičius aukštosiose mokyklose sumažėjo 14 tūkst., arba 8 procentais, nes 2011–2012 mokslo metų pradžioje atitinkamai studijavo 175 tūkst. studentų, iš jų universitetuose – 125 tūkst., kolegijose – 50 tūkst. Lyginant 2011–2012 ir 2010–2011 mokslo metus, studentų skaičius aukštosiose mokyklose sumažėjo 12 tūkst., arba 6 procentais. Dauguma studentų, t. y. 143 tūkst., arba 89 procentai, studijavo valstybinėse aukštosiose mokyklose. Nevalstybinėse aukštosiose

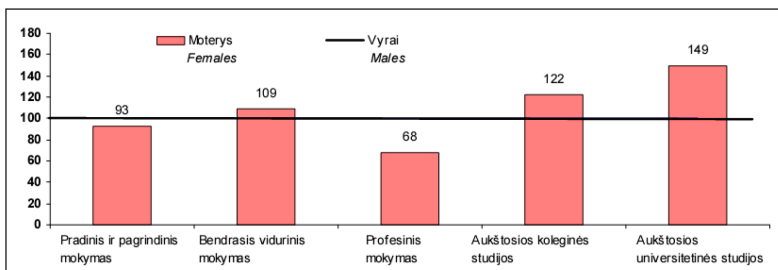
⁵²² Dagytė, I. Lietuvos moterys moksle: vadybiniai aspektai. *Verslas: teorija ir praktika*: 2008, 9(1): 65–72.

⁵²³ *Ibid.*

⁵²⁴ Švietimas, 2011. [interaktyvus]. Lietuvos statistikos departamentas, 2012. [žiūrėta 2013-08-02]. <http://web.stat.gov.lt/lt/catalog/pages_list/?id=1576&PHPSESSID=twmjcujxideyz&print=1&PHPSESSID=twmjcujxideyz>.

mokyklose (9 universitetuose ir 11 kolegijų) studijavo 16 tūkst., arba 11 procentų, visų studentų. Lyginant su praėjusiais 2011–2012 metais, valstybinėse ir nevalstybinėse aukštosiose mokyklose studijavusių asmenų procentas buvo toks pats. 2012 m. kolegijose profesinio bakalauro laipsnį įgijo 13 tūkst. absolventų, universitetuose 20 tūkst. studentų įgijo bakalauro, 8,5 tūkst. – magistro, 382 – mokslo daktaro laipsnius (daug didesnis skaičius, lyginant su 311 daktaro laipsnį įgijusių studentų 2011–2012 mokslo metais), 545 absolventai, baigę laipsnio nesuteikiančias studijas, įgijo profesinę kvalifikaciją. 2012 m. 49 procentų 30–34 metų amžiaus Lietuvos gyventojų turėjo aukštąjį išsilavinimą (2011 m. – 46 proc.).⁵²⁵ Vertinant šiuos statistinius duomenis taip pat svarbus faktas, kad Lietuvoje dėl demografinių procesų nuo 2000 metų labai sparčiai mažėja mokinių ir studentų skaičius (nuo 787 tūkst. 2000 metais iki 614 tūkst. 2011 metais).

Analizuojant lyčių pasiskirstymą pagal švietimo lygmenis, akivaizdu, kad egzistuoja tam tikras atotrūkis, matomas juos lyginant tarpusavyje.

Švietimas, 2012. [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos statistikos departamentas, 2012 m. [žiūrėta 2013-08-02]. http://web.stat.gov.lt/lt/catalog/pages_list/?id=1576&PHPSESSID=twmjcuixideyz&print=1&PHPSESSID=twmjcuixideyz.

11.2 pav. 100 vyrų tenka moterų pagal švietimo lygmenis 2012–2013 mokslo metų pradžioje

Iš 11.2 paveikslo matyti, kad moterų pradinio ir pagrindinio mokymosi įstaigose 2012–2013 mokslo metais buvo nedaug mažiau nei vyrų, tai daugiausia lėmė demografinė šalies situacija. Vidurinio mokslo segmente moterų skaičius lenkia vyrų ir siekia 109-ių moterų skaičių 100-ai vyrų.

⁵²⁵ Švietimas, 2011. [interaktyvus]. Lietuvos statistikos departamentas, 2012. [žiūrėta 2013-08-02]. <http://web.stat.gov.lt/lt/catalog/pages_list/?id=1576&PHPSESSID=twmjcuixideyz&print=1&PHPSESSID=twmjcuixideyz>.

Tačiau profesinio mokymo segmente moterų buvo 32 procentais mažiau nei vyrų. Kolegijose moterų studijavo 22 procentais daugiau negu vyrų, o universitetuose net 49 procentais daugiau.

Nagrinėjant studentų pasiskirstymą pagal studijų pakopas, situacija nėra kardinaliai skirtinga ir atitinka jau identifikuotus dėsningumus.

11.2 lentelė. Universitetų studentai pagal studijų pakopas

Studijuojantieji pagal lytį	Iš viso		Pirmosios pakopos studijos		Antrosios pakopos studijos		Trečiosios pakopos studijos	
	2011–2012	2012–2013	2011–2012	2012–2013	2011–2012	2012–2013	2011–2012	2012–2013
Iš viso studijuoja	125 046	113 780	95 493	85 305	24 578	23 856	2632	2458
Vyrų	50 318	45 757	39 941	36 069	8648	8151	1090	1000
Moterų	74 728	68 023	55 552	49 236	15 930	15 705	1542	1458
Vyrų	40,2	40,2	41,8	42,3	35,2	34,2	41,4	40,7
Moterų	59,8	59,8	58,2	57,7	64,8	65,8	58,6	59,3
Priimta studentų	33 432	32 524	22 451	21 993	9559	9183	460	543
Vyrų	16 471	13 327	11 648	9654	4355	3262	196	235
Moterų	16 971	19 197	10 803	12 339	5204	5921	264	308
Vyrų	49,2	41,0	51,9	43,9	45,6	35,5	42,6	43,2
Moterų	50,8	59,0	48,1	56,1	54,4	64,5	57,4	57,7
Įgijo kvalifikaciją, kvalifikacinį ar mokslo laipsnį	30 333	28 871	20 026	20 276	9485	8462	311	382
Vyrų	10 681	10 309	7303	7421	3117	2784	133	163
Moterų	19 652	18 562	12 723	12 855	6368	5678	178	219
Dalis, proc.								
Vyrų	35,2	35,7	36,5	36,6	32,9	32,9	42,8	42,7
Moterų	64,8	64,3	63,5	63,4	67,1	67,1	57,2	57,3

Šaltinis: parengta autorės, naudojant Lietuvos statistikos departamento duomenis

Iš pateiktų duomenų matyti, kad iš visų šalies universitetų pirmosios pakopos studijų studentų 2012–2013 mokslo metais 57,7 procentus sudarė moterys. Antrojoje studijų pakopoje moterų buvo jau 65,8, o doktorantūroje – 59,3. Lyginant 2012–2013 ir 2011–2012 mokslo metus, matyti, kad pirmojoje ir trečiojoje studijų pakopose studijuojančių moterų skaičius nereikšmingai padidėjo, o antrojoje pakopoje – šiek tiek sumažėjo. Lyginant 2011–2012 ir 2010–2011 mokslo metų duomenis, matomas kiek

(iki 1 procento) sumažėjęs moterų skaičius pirmojoje ir antrojoje studijų pakopose ir toks pats nereikšmingai padidėjęs moterų skaičius trečiojoje studijų pakopoje.

Taigi, galima teigti, kad siekiant aukštojo mokslo Lietuvoje, taip pat kaip ir absoliučioje daugumoje Europos regiono valstybių, moterų yra daugiau nei vyrų. Tokia situacija leidžia daryti išvadą, kad bendrąja prasme vertinant visas studijų kryptis kartu galima daryti išvadą, kad Lietuvos studijų sistema yra vienodai prieinama abiejų lyčių asmenims.

Šiame kontekste paminėtinas ir Lietuvos išskirtinumas pagal siekiančių aukštojo mokslo asmenų statistiką, lyginant su kitomis pasaulio valstybėmis. Pasak O. G. Rakauskienės, „per 20 metų rinkos ekonomikos sąlygomis Lietuvoje gana daug reformų buvo vykdoma ir švietimo ir mokslo srityje. Vienas iš didžiausių pasiekimų yra ženklus studentų padidėjimas. Paskutinįjį dešimtmetį dvigubai išaugo universitetų ir kolegijų skaičius. Apie 70 procentų baigusiujų vidurines mokyklas nusprendžia studijuoti aukštojo mokslo institucijose ir tai yra vienas iš aukščiausių indikatorių globaliu mastu (pvz., jis yra aukštesnis Japonijoje – 82 procentai ir JAV – 81 procentas)“.⁵²⁶

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, darytina išvada, kad Lietuvoje moterų studijuoja daugiau nei vyrų, taigi siekiant aukštojo mokslo mūsų valstybėje bendruoju požiūriu nėra prielaidų kalbėti apie nelygią vyrų ir moterų padėtį.

Situacija sudėtingėja, kai tiriamo studentų pasiskirstymą pagal studijų programas.

Bendruoju požiūriu, kolegijose 2012–2013 mokslo metais studijavo 45 685 studentai, t. y. beveik 9 procentais mažiau nei praėjusiais mokslo metais (2011–2012 metais studijavo 49 777 asmenys). Iš jų, kaip ir praėjusiais mokslo metais, apie 55 procentai buvo moterys. Universitetuose tuo pačiu laikotarpiu studijavo 85 305 asmenys, iš jų daugiau kaip 58 procentus sudarė moterys.

⁵²⁶ Žalėnienė, I.; Rakauskienė, O. G.; Grigolovičienė, D. Gender Equality in the Lithuanian System of Education and Science. *European Scientific Journal*. 2013 ed. Vol. 9, 17.

11.3 lentelė. Kolegijų ir universitetų pirmosios pakopos studijų studentai pagal studijų sritis

Studijų sritys (LŠK, 1999)	Iš viso studentų kolegijose			Iš jų moterų			Iš viso studentų universitetuose			Iš jų moterų		
	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2010-2011	2011-2012	2012-2013
Iš viso	53 297	49 777	45 685	29 934	27 458	25 098	10 2887	95 493	85 305	60 364	55 552	49 236
Mokytųjų rengimas ir pedagogika	2772	2276	1773	2565	2106	1636	13 267	11 562	8720	9480	8252	6100
Menas	2167	2124	1917	1356	1355	1255	3663	3367	3071	2614	2395	2201
Humanitariniai mokslai	370	380	340	246	235	210	5930	5613	5336	4560	4267	4027
Socialiniai ir elgsenos mokslai	103	469	-	73	323	-	13 248	12 560	11 796	9339	8604	8093
Žurnalistika ir informacija	43	89	105	32	63	71	1778	2236	2079	1349	1710	1587
Verslas ir administravimas	23 399	19 973	17 935	15 179	12 916	11 652	19 471	17 603	15 357	12 765	11 326	9572
Teisė	3374	2833	2091	1958	1613	1183	9639	9620	8769	6038	5705	5342
Gyvybos gamtos mokslai	-	-	-	-	-	-	1115	1064	1145	785	751	780
Fiziniai mokslai	-	-	-	-	-	-	1503	1490	1509	693	682	671
Matematika ir statistika	-	-	-	-	-	-	1151	1224	1200	706	742	736
Kompiuterija	664	624	610	50	36	45	3314	2968	2575	490	418	302
Inžinerija ir inžinerinės profesijos	5996	6294	6365	206	228	313	9439	8453	7667	1080	969	900
Gamyba ir perdirbimas	1089	1145	1150	616	687	732	977	751	592	622	480	379
Architektūra ir statyba	3310	3069	2731	686	633	657	6608	5593	4617	1741	1491	1295
Žemės ūkis miškininkystė ir žuvininkystė	1263	1341	1264	602	634	510	1246	1070	964	449	313	243
Veterinarija	26	138	163	19	115	132	548	583	613	413	429	441
Sveikatos priežiūra	4144	4471	4751	3622	3877	4157	5980	6026	6313	4599	4577	4686
Socialinės paslaugos	1822	1706	1612	1661	1547	1453	1776	1647	1373	1578	1471	1188
Paslaugos asmenims	942	918	860	767	760	722	499	384	372	120	91	78
Transporto paslaugos	1332	1378	1530	124	116	163	126	204	179	7	37	29
Aplinkosauga	386	482	522	131	188	230	1493	1352	1149	914	813	679
Saugos paslaugos	96	67	7	41	26	2	126	123	161	22	29	58

Šaltinis: parengta autorės, naudojant Lietuvos statistikos departamento duomenis.

Matyti, kad tiek universitetų, tiek kolegijų skirtingose studijų programose studentai netolygiai pasiskirstę pagal lytį. Pavyzdžiui, pedagoginės krypties studijas 2012–2013 metais kolegijose vykdė 1773 asmenys. Iš jų daugiau nei 92 procentai buvo moterys. Analogiška situacija buvo ir praėjusiais 2011–2012 mokslo metais, kai tokios srities studijas kolegijose vykdė iš viso 2276 asmenys. Iš jų taip pat daugiau nei 92 procentai buvo moterys. Universitetuose tais pačiais 2012–2013 mokslo metais mokytojų rengimo ir pedagogikos srityse studijavo 8720 asmenų, iš kurių net 95 procentai buvo moterys. Praėjusiais mokslo metais disbalansas buvo kiek mažesnis: iš viso studijavo 11 562 asmenys, iš kurių daugiau kaip 71 procentą sudarė moterys. Panašios proporcijos yra ir sveikatos priežiūros, socialinių paslaugų, menų, humanitarinių mokslų ir kitose srityse, kurios stereotipiškai laikomos „moteriškomis“. Tačiau, pavyzdžiui, transporto srityje, vyrai užima dominuojančias pozicijas. Šioje studijų srityje kolegijose moterų yra mažuma, kuri vos siekia 8 procentus. Universitetuose moterys sudaro 11 procentų iš visų transporto srityje studijas pasirinkusių asmenų (praėjusiais metais studentų buvo 18 proc.). Panaši situacija yra ir kompiuterijos, inžinerijos, žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės, architektūros ir statybų segmentuose.

Atkreiptinas dėmesys, kad lyginant 2010–2011, 2011–2012 ir 2012–2013 mokslo metus nematyti didesnių pokyčių tendencijų.

11.4 lentelė. Kolegijų ir universitetų pirmosios pakopos studijų moterų studentų procentas pagal studijų sritis

Studijų sritys (LŠK, 1999)	Moterų studentų procentas kolegijose (suapvalinta iki sveikąjo skaičiaus)			Moterų studentų procentas universitetuose (suapvalinta iki sveikąjo skaičiaus)		
	2010–2011	2011–2012	2012–2013	2010–2011	2011–2012	2012–2013
Iš viso	56	55	55	57	58	58
Mokytojų rengimas ir pedagogika	93	93	92	72	71	70
Menas	63	64	66	71	71	72
Humanitariniai mokslai	67	62	62	77	76	76
Socialiniai ir elgsenos mokslai	71	67	-	71	69	69

Studijų sritys (LŠK, 1999)	Moterų studentų procentas kolegijose (suapvalinta iki sveikąjo skaičiaus)			Moterų studentų procentas universitetuose (suapvalinta iki sveikąjo skaičiaus)		
	2010–2011	2011–2012	2012–2013	2010–2011	2011–2012	2012–2013
Žurnalistika ir informacija	74	71	68	76	77	76
Verslas ir administravimas	65	65	65	66	64	62
Teisė	58	60	57	63	59	61
Gyvosios gamtos mokslai	-	-	-	70	71	68
Fiziniai mokslai	-	-	-	46	46	45
Matematika ir statistika	-	-	-	61	61	61
Kompiuterija	8	6	7	15	14	12
Inžinerija ir inžinerinės profesijos	3	4	5	11	12	12
Gamyba ir perdirbimas	57	60	64	64	64	64
Architektūra ir statyba	21	21	24	26	27	28
Žemės ūkis, miškininkystė ir žuvininkystė	48	47	40	36	29	25
Veterinarija	73	83	81	75	73	72
Sveikatos priežiūra	87	87	88	77	76	74
Socialinės paslaugos	91	91	90	89	89	87
Paslaugos asmenims	81	83	84	24	24	21
Transporto paslaugos	9	8	11	6	18	16
Aplinkosauga	34	39	44	61	60	59
Saugos paslaugos	43	41	29	18	24	36

Šaltinis: parengta autorės, naudojant Lietuvos statistikos departamento duomenis.

Labai panaši situacija identifikuojama ir vertinant duomenis apie studentus, studijuojančius universitetuose antroje studijų pakopoje.

11.5 lentelė. Antrosios pakopos moterų studentų procentas universitetuose

Studijų sritys (LŠK, 1999)	Moterų studentų procentas (suap- valinta iki sveikąjo skaičiaus)		
	2010–2011	2011–2012	2012–2013
Iš viso	65	65	66
Asmens gebėjimai	93	-	81
Mokytojų rengimas ir pedagogika	85	85	82
Menas	71	70	72
Humanitariniai mokslai	77	77	76
Socialiniai ir elgsenos mokslai	73	75	76
Žurnalistika ir informacija	80	79	80
Verslas ir administravimas	69	70	72
Teisė	67	68	69
Gyvosios gamtos mokslai	62	66	69
Fiziniai mokslai	48	52	48
Matematika ir statistika	53	55	61
Kompiuterija	18	17	20
Inžinerija ir inžinerinės profesijos	23	19	21
Gamyba ir perdirbimas	64	72	58
Architektūra ir statyba	41	40	40
Žemės ūkis, miškininkystė ir žuvininkystė	51	51	48
Veterinarija	69	73	78
Sveikatos priežiūra	76	77	76
Socialinės paslaugos	94	87	92
Paslaugos asmenims	43	26	23
Transporto paslaugos	7	20	23
Aplinkosauga	70	72	70
Saugos paslaugos	24	30	32

Parengta autorės, naudojant Lietuvos statistikos departamento duomenis.

Analizuojant moterų procentą tarp asmenų, studijuojančių antrojoje pakopoje, akivaizdu, kad jis yra didžiausias tose pat studijų srityse, kaip ir pirmojoje pakopoje. Daugiausia moterų taip pat tęsia studijas mokytojų rengimo ir pedagogikos srityje (85 proc.), sveikatos priežiūros srityje (76 proc.), socialinių paslaugų srityje (94 proc.). Nepopuliari tarp moterų išlieka transporto sritis (tik 7 proc.), kompiuterija (18 proc.), inžinerija ir inžinerinės profesijos (23 proc.). Iš šių duomenų galima daryti išvadą, kad

studentų netolygus pasiskirstymas pagal lytį yra būdingas ir pirmajai, ir antrajai studijų pakopai.

Išnagrinėjus studentų pasiskirstymą pagal lytį pirmojoje ir antrojoje studijų pakopose, matyti, kad tokių pačių dėsningumų galima rasti ir universitetų trečiojoje studijų pakopoje, apžvelgiant studentų pasiskirstymą pagal skirtingas studijų sritis.

11.6 lentelė. Moterų doktorančių skaičius procentais

Mokslų sritys	Moterų studenčių procentas (suapvalinta iki sveikąjį skaičių)		
	2010–2011 m.	2011–2012 m.	2012–2013 m.
Doktorantūra (iš viso)	58	59	59
Humanitariniai mokslai	69	67	67
Socialiniai mokslai	69	70	72
Fiziniai mokslai	46	46	46
Biomedicinos mokslai	66	66	68
Žemės ūkio mokslai	-	-	69
Technologijos mokslai	36	37	35

Šaltinis: p rengta autorės, naudojant Lietuvos statistikos departamento duomenis.

Analizuojant pateiktus duomenis, matyti, kad doktorantūroje gana nemažas moterų ir vyrų skaičiaus atotrūkis yra humanitarinių, socialinių ir biomedicinos mokslų segmentuose, kuriuose moterų dalis viršija šešiasdešimt procentų. Atvirkštinė situacija klostosi technologijos ir fizinių mokslų srityse, kuriose tradiciškai dominuoja vyrai. Iš principo analogiška situacija be didesnių nukrypimų yra ir mokslų tyrimų institutų doktorantūroje.

Apibendrinant studentų pasiskirstymą pagal studijų sritis lyties nevienodumo požiūriu, svarbu atkreipti dėmesį į šio fenomeno pastovumą laiko atžvilgiu. Tarpusavyje lyginant 2010–2011, 2011–2012 ir 2012–2013 mokslo metų pradžios duomenis akivaizdu, kad tendencijos kartojasi. Toks moterų procento pastovumas skirtingais mokslo metais signalizuoja praktikoje nusistovėjusias skirtingas moterų ir vyrų studijų sričių preferencijas. Svarbu ir tai, kad skaičiai rodo, jog lyčių pasiskirstymas pagal skirtingas studijų programas yra netolygus tiek kolegijose, tiek universitetuose ir jų organizuojamų studijų skirtingose pakopose. Taigi, nepaisant

to, kad aukštojo mokslo Lietuvoje siekia tarptautiniu mastu labai aukštas procentas žmonių, ir to, kad pirmojoje ir antrojoje studijų pakopose moterų studijuoja daugiau nei vyrų, identifikuotas moterų ir vyrų disbalansas skirtingose studijų programose leidžia kelti prielaidas dėl kliūčių abiem lytims būti tolygiai atstovaujamos visuose segmentuose. Tokios kliūtys gali būti kildinamos tiek iš stereotipinių lyčių vaidmenų, kurie smarkiai vyrauja mūsų visuomenėje ir su kuriais yra būtina kovoti, tiek jos gali būti susijusios su aukštojo mokslo institucijų požiūriu į stojančiuosius ir būtinybe užtikrinti lygias galimybes ir vyrams, ir moterims rinktis specialybes ne pagal visuomenės nuostatas, kas yra „moteriška“ ar „vyriška“, bet atsižvelgiant į gabumus ir polinkius.

Analizuojant kolegijų ir universitetų pedagoginio personalo sudėtį pagal lytį, matyti, kad šiame segmente skirtingais lygmenimis moterys ir vyrai nėra visiškai vienodai atstovaujami (11.7 lentelė).

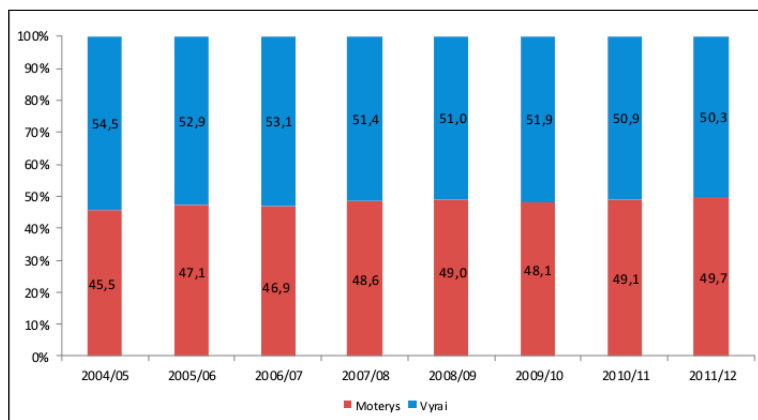
11.7 lentelė. Kolegijų ir universitetų dėstytojai

Personalas	Kolegijos 2012–2013 mokslo metai		Iš jų moterų, proc., suapvalinus iki sveiką skaičių	Universitetai 2012–2013 mokslo metai		Iš jų moterų, proc., suapvalinus iki sveiką skaičių
	iš viso	iš jų moterų		iš viso	iš jų moterų	
Pagrindinis personalas	2076	1520	73	6698	3450	52
Iš jų turi mokslo laipsnį:						
daktaro	190	106	56	3668	1832	50
habilituoto daktaro	4	1	25	417	79	19
Iš jų turi pedagoginį vardą:						
docento	97	54	56	1758	810	46
profesoriaus	10	5	50	736	110	15
Personalas, dirbantis ne pagrindinį darbą	1451	938	65	3276	1604	49

Šaltinis: parengta autorės, naudojant Lietuvos statistikos departamento duomenis.

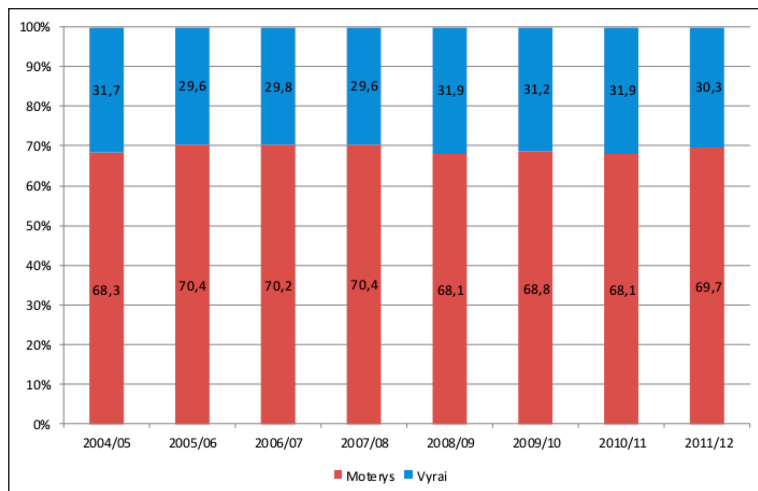
Iš lentelėje pateiktų duomenų matyti, kad moterys dėstytojos kolegijose sudaro didesnę pusę dėstytojų (73 proc. dirbančių pagrindinį darbą ir 65 proc. dirbančių ne pagrindinį darbą). Universitetuose šis skaičius yra kiek mažesnis ir sudaro atitinkamai 52 ir 49 proc.

Toliau paveiksluose (11.3, 11.4 pav.) pateiktas dėstytojų pasiskirstymo pagal lytį kitimas nuo 2004 iki 2012 metų.

Šaltinis: Lietuvos švietimas skaičiais, 2012. [interaktyvus]. Mokslo ir studijų stebėsenos ir analizės centras, 2012. [žiūrėta 2013-08-03]. < http://www.mosta.lt/images/documents/stebesena/studijos/lietuvas_svietimas_skaiciais_2012_studijos.pdf>.

11.3 pav. Universitetų dėstytojų pasiskirstymas pagal lytį

Šaltinis: Lietuvos švietimas skaičiais, 2012. [interaktyvus]. Mokslo ir studijų stebėsenos ir analizės centras, 2012. [žiūrėta 2013-08-03]. < http://www.mosta.lt/images/documents/stebesena/studijos/lietuvas_svietimas_skaiciais_2012_studijos.pdf>.

11.4 pav. Kolegijų dėstytojų pasiskirstymas pagal lytį

Analizuojant kolegijų ir universitetų dėstytojų pasiskirstymo pagal lytį diagramas, nematyti didesnio pokyčio beveik per visą dešimties metų laikotarpį.

2013 metų pavasarį Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos atliktos universitetų apklausos rezultatai⁵²⁷ leidžia detaliau panagrinėti Lietuvos universitetų akademinės bendruomenės dėstytojų ir mokslo darbuotojų struktūrą lyčių požiūriu.

Tiriant dėstytojų pasiskirstymą pagal lytį asistento, lektoriaus, docento ir profesoriaus pareigybių aspektu, reikia pripažinti, kad aukštesnėms pozicijai, moterų procentas mažėja (11.8 lentelė).

11.8 lentelė. Moterų dalis tarp Lietuvos universitetų dėstytojų, proc.

Asistentai		Lektoriai		Docentai		Profesorai	
moterys	vyrų	moterys	vyrų	moterys	vyrų	moterys	vyrų
62 proc.	38 proc.	60 proc.	40 proc.	47 proc.	53 proc.	30 proc.	70 proc.

Šaltinis: parengta autorės, naudojant LGKT apklausos rezultatus.

Asistenčių moterų yra dauguma beveik visuose universitetuose. Situacija panaši ir analizuojant moterų lektorių skaičių. Vis dėlto matyti, kad jau nemažai universitetų lektorių gretose turi daugumą po lygiai moterų ir vyrų (pavyzdžiui, Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Šiaulių universitetas, Klaipėdos universitetas, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Vilniaus dailės akademija, Mykolo Romerio universitetas, Vilniaus universitetas ir kiti). Docentų vyrų skaičius santykinai yra didesnis už moterų, nei lyginant asistentus ir lektorius. Kai kuriuose universitetuose vyrų jau yra gerokai daugiau nei moterų (pvz., Vilniaus Gedimino technikos universitete vyrų docentų yra 64 proc., Vilniaus dailės akademijoje vyrų docentų yra daugiau kaip 73 proc.). Privačiuose universitetuose vyraujanti tendencija rodo, kad vyrų docentų yra daugiau nei moterų nuo 5 iki 34 procentų. Vis dėlto daugumoje universitetų moterų docenčių skaičius viršija vyrų docentų skaičių keliais procentiniais punktais (Šiaulių universitete, Lietuvos edukologijos universitete, Kauno Vytauto Didžiojo universitete, Klaipėdos universitete, Lietuvos sveikatos

⁵²⁷ *Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2012 metų ataskaitas* [interaktyvus]. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 [žiūrėta 2013-08-12]. <<http://www.lygybe.lt/lt/metines-tarnybos-ataskaitos.html>>.

mokslių universitete, Lietuvos sporto universitete ir kt.). Sudėtingiausia padėtis yra profesūros segmente. Visuose ir valstybiniuose, ir privačiuose universitetuose (išskyrus Vilniaus verslo akademiją, kur moterų ir vyrų profesorių skaičius yra lygus), profesorių vyrų yra gerokai daugiau nei moterų. Blogiausia situacija yra Kazimiero Simonavičiaus universitete ir Telšių kunigų seminarijoje, kur profesorių moterų iš viso nėra, ir Vilniaus Gedimino technikos universitete, kuriame tik 6,3 procento profesorių sudaro moterys. Geriausia situacija yra ISM ekonomikos ir vadybos universitete, kur net 62,5 procento profesūros sudaro moterys. Bendrame fone gana solidžiai atrodo Lietuvos edukologijos universitetas, Lietuvos sveikatos mokslų universitetas ir Lietuvos muzikos ir teatro akademija, kuriuose moterų profesorių yra daugiau kaip 40 procentų.

Beveik analogiška situacija matoma, vertinant skirtingas mokslininkų pareigyles pagal lyčių pasiskirstymą. Žemiausioje, jaunesniųjų mokslininkų, pozicijoje dominuoja moterys, o jau tarp vyriausiųjų mokslininkų absoliučią daugumą turi vyrai (11.9 lentelė).

11.9 lentelė. Moterys mokslo darbuotojos universitetuose

Jaunesnieji mokslo darbuotojai		Vyresnieji mokslo darbuotojai		Vyriausieji mokslo darbuotojai	
moterys	vyrų	moterys	vyrų	moterys	vyrų
60 proc.	40 proc.	50 proc.	50 proc.	37 proc.	63 proc.

Šaltinis: parengta autorės, naudojant Lygių galimybių kontrolieriaus 2012 metų ataskaitoje pateiktus duomenis.

Jaunesniųjų mokslo darbuotojų moterų didžiausias procentas dirba Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje (100 proc.), Mykolo Romerio universitete (92,9 proc.), Lietuvos sporto universitete (80 proc.). Mažiausiai moterų jaunųjų mokslo darbuotojų yra Vilniaus Gedimino technikos universitete (27,3 proc.), Vilniaus universitete (37 proc.). Vilniaus dailės akademijoje nėra moterų, einančių jaunesniųjų mokslo darbuotojų pareigas. Vyresniųjų mokslo darbuotojų sudėtis pagal lytį yra artimesnė lygaus lyčių atstovavimo balansui. Daugmaž po lygiai tokio lygio mokslininkų dirba Šiaulių universitete (59,1 proc. moterų), Lietuvos edukologijos universitete (50 proc. moterų), Vytauto Didžiojo universitete (50 proc. moterų), Vilniaus universitete (47,6 proc. moterų) ir Lietuvos sveikatos

mokslių universitete (45,9 proc. moterų). Didžiausia persvara vyrų naudai užfiksuota Vilniaus Gedimino technikos universitete (tik 8,7 proc. moterų) ir Lietuvos sporto universitete (11,1 proc. moterų). Moterų persvara yra Vilniaus dailės akademijoje (71,4 proc. moterų), Vilniaus universiteto Tarptautinio verslo mokykloje (64,7 proc.) ir Mykolo Romerio universitete (60 proc. moterų). Lyginant vyriausiųjų mokslo darbuotojų skaičių, matoma vyrų dominavimo tendencija. Didžiausias atotrūkis šiame segmente užfiksuotas Vilniaus Gedimino technikos universitete (vos 10 proc. moterų), Klaipėdos universitete (tik 11,1 proc. moterų), Kauno technologijos universitete (12,5 proc. moterų). Palankiausia situacija moterų atžvilgiu yra Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje, kur moterų vyriausiųjų mokslo darbuotojų yra 100 procentų, Vilniaus dailės akademijoje (66,7 proc.) ir Mykolo Romerio universitete (71,4 proc.).

Iš analizuotos informacijos matyti, kad apskritai Lietuvos studijų sistemoje moterų ir vyrų dėstytojų skaičius yra beveik vienodas. Vis dėlto, nagrinėjant moterų ir vyrų pasiskirstymą kitais lygmenimis, situacija keičiasi moterų nenaudai, nes matyti, kad moterų, turinčių aukštesnį mokslo laipsnį ar pedagoginį vardą, procentas lyginant su vyrais yra gerokai mažesnis. Būtent čia atsiranda pagrindas identifikuoti netolygų moterų atstovavimą ir tirti jo mastus, priežastis, ieškoti galimybių, kaip šiai nelygybei užkirsti kelią. Šioje tyrimo dalyje toliau nagrinėsime situaciją, esančią Lietuvos studijų ir mokslo sistemoje, ir analizuosime akademinio personalo karjeros statistiką.

Ankstesnėse tyrimo dalyse buvo nustatyta, kad Lietuvos aukštojo mokslo institucijose dirba gana artimas procentas vyrų ir moterų, o tai suponuoja teiginį, kad akademinės karjeros atžvilgiu moterys turi vienodas galimybes su vyrais. Kaip jau buvo minėta anksčiau, situacija keičiasi, kai analizuojame tolesnę karjerą. Šioje tyrimo dalyje bus pateikiami duomenys apie Lietuvos Respublikos universitetus ir jų pedagoginio, mokslinio ir administracinio personalo karjeros tendencijas lyties požiūriu.

Pedagoginio personalo atžvilgiu Lietuvos universitetuose bendras moterų skaičius nenusileidžia vyrų skaičiui, tačiau pedagoginės karjeros pokyčiai matomi. Docente pedagoginį vardą 2012–2013 mokslo metų pradžioje turėjo 1758 asmenys, iš kurių 46 buvo moterys. Turint omenyje, kad moterys sudaro daugiau kaip 52 procentus universiteto dėstytojų, jau docente lygmeniu matome nemažą – šešių procentų – moterų

atstovavimo aukštesniu pedagoginės veiklos lygiu sumažėjimą. Situacija moterų atžvilgiu tampa dar nepalankesnė, kai analizuojami Lietuvos universitetų profesūros rodikliai. Iš 736 asmenų, 2012–2013 metais turėjusių profesoriaus pedagoginį vardą, tik 15 procentų buvo moterys. Toks lyčių atstovavimo disbalansas signalizuoja apie kliūtis, su kuriomis susiduria moterys akademinėje karjeroje. Ankstesniame skyriuje vertinant statistinius rodiklius minėtos šeimos ir darbo derinimo, lankstesnio darbo grafiko naudojimo negalimumo ir kitos priežastys stumia moteris į nepalankią padėtį ir identifikuoja tai, kad karjeros galimybės universitetuose pedagoginio personalo gretose moterims tebėra mažesnės nei vyrams.

Panaši situacija klostosi ir tiriant mokslininkų bendruomenės sudėtį Lietuvos universitetuose. Iš 3668 asmenų, turėjusių mokslo daktaro laipsnį 2012–2013 mokslo metų pradžioje, 50 procentų buvo moterys. Panašus procentas buvo ir praėjusių mokslo metų pradžioje (2011–2012 m. m. ir 2010–2011 m. m. apie 49 proc.). Taigi, trejų mokslo metų duomenimis, moterų mokslo daktarių skaičius buvo lygus arba labai artimas pusei visų universitetuose dirbusių mokslo daktarų. Kaip ir pedagoginio personalo atveju, daug mažesnis moterų atstovavimas matomas analizuojant habilituotų daktarų skaičių. 2012–2013 mokslo metų pradžioje habilituotų daktarų universitetuose dirbo 417, o iš jų moterų buvo tik 79-ios (apie 19 procentų). Panašus lyčių atstovavimo habilituotų daktarų gretose skirtumas yra ir 2011–2012 mokslo metais (17 proc.), ir 2010–2011 mokslo metais (taip pat 17 proc.). Matyti, kad vyrų habilituotų daktarų skaičius smarkiai viršija tokį laipsnį turinčių moterų skaičių.

2013 metų pavasarį Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, vykdydama Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo jai pavestą funkciją kontroliuoti, kad būtų skatinama lyčių lygybė švietimo ir mokslo įstaigose, ir siekdama tuo klausimu parengti atitinkamas rekomendacijas (įstatymo 12 straipsnio 2 dalis) atliko tyrimą apie Lietuvos akademinės bendruomenės struktūrą lyčių požiūriu⁵²⁸. Apklausos metu raštiški paklausimai buvo pateikti visiems Lietuvoje veikiančioms universitetams. Iš viso yra 14 valstybinių ir 10 nevalstybinių universitetų, faktiniai duomenys buvo gauti iš visų valstybinių ir 8 nevalstybinių universitetų. Į gautą paklausimą atsakymą pateikti atsisakė tik Vilniaus Šv. Juozapo

⁵²⁸ Žalėnienė I.; Rakauskienė O.; Grigolovičienė D. Gender Equality in the Lithuanian System of Education and Science. *European Scientific Journal*. 2013 ed. vol. 9, 17: 282.

kunigų seminarija ir Kauno kunigų seminarija. Universitetų pateikti duomenys akademinėse bendruomenėse parodė faktinę situaciją lyties požiūriu. 2012 m. gruodžio 31 d. atlikto tyrimo rezultatai buvo pristatyti visuomenei Lietuvos Respublikos lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos ataskaitoje už 2012 metus⁵²⁹.

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad universitetų bendruomenėse faktinė moterų padėtis naatitinka vienodo moterų ir vyrų atstovavimo principo. Santykinai suskirsčius akademinę bendruomenę į keletą karjeros lygių, galima lengvai identifikuoti pagrindines tendencijas.

11.10 lentelė. Akademiinių bendruomenių santykiniai karjeros lygiai

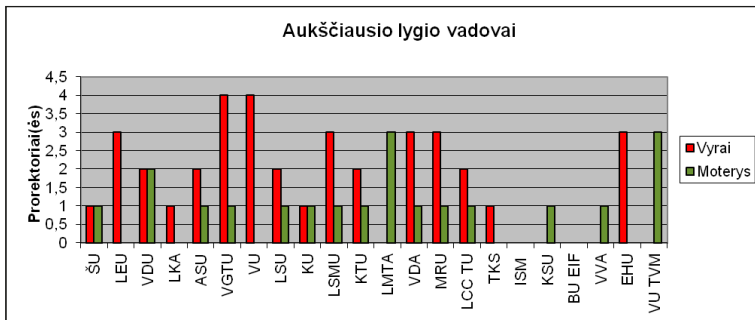
Lygis	Pavadinimas	Pareigybės
Aukščiausias lygmuo	Aukščiausio lygmens vadovaujamosios pozicijos	Rektoriai, prorektoriai, senato nariai, dekanai
Vidutinis lygmuo	Vidutinio lygio vadovaujamos pozicijos	Prodekanai, katedrų vedėjai, institutų direktoriai, jų pavaduotojai, fakultetų tarybų pirmininkai
Žemiausias lygmuo	Pagalbinės administracinės pozicijos	Metodininkai, referentai

Parengta autorės.

Pradedant akademiinių bendruomenių analizę pagal nustatytus lygius, tenka pripažinti, kad situacija moterų atstovavimo atžvilgiu yra blogiausia pačiu aukščiausiu lygmeniu. Iš visų Lietuvoje veikiančių universitetų tik vienam vadovauja rektorė moteris (LCC tarptautinis universitetas).

Tarp prorektorių moterų yra kiek daugiau.

⁵²⁹ *Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2012 metų ataskaita* [interaktyvus]. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 [žiūrėta 2013-08-12]. <<http://www.lygybe.lt/lt/metines-tarnybos-ataskaitos.html>>.

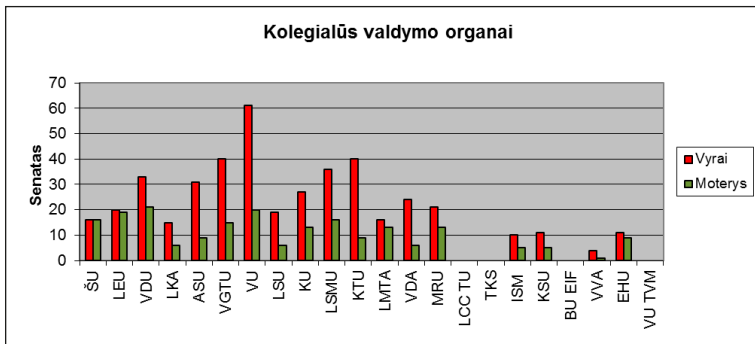

Šaltinis: *Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2012 metų ataskaita* [interaktyvus]. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 [žiūrėta 2013-08-12]. <<http://www.lygybe.lt/lt/metines-tarnybos-ataskaitos.html>>.

11.5 pav. Universitetų aukščiausio lygio vadovai

Iš 11.5 paveiksle pateiktos informacijos matyti, kad dalyje Lietuvos universitetų nėra nė vienos moters, einančios prorektorės pareigas (Lietuvos karo akademija, Vilniaus universitetas, Telšių kunigų seminarija, Europos humanitarinis universitetas). Lygus vyrų ir moterų prorektorių skaičius yra Šiaulių ir Vytauto Didžiojo universitetuose. Išskirtinai moteriškas prorektorių kolektyvas yra Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje, Kazimiero Simonavičiaus universitete, Verslo ir vadybos akademijoje ir Vilniaus universiteto Tarptautinėje verslo mokykloje. Kituose universitetuose yra po vieną prorektorę moterį. Iš viso analizuojamuo- se universitetuose dirba 57 prorektoriai, iš kurių tik 35 procentus sudaro moterys.

Universitetų senatuose vyrai taip pat turi daug didesnę vietų skaičių.

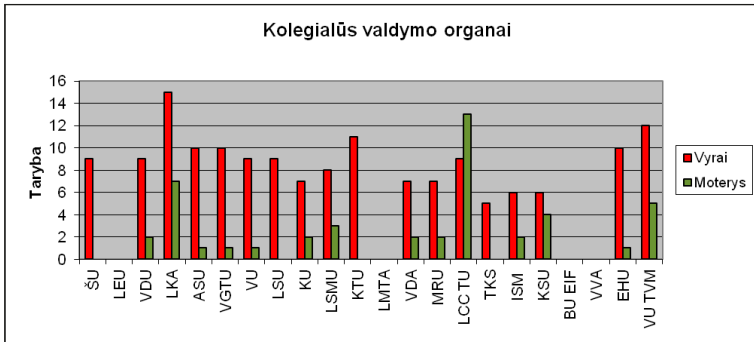

Šaltinis: Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2012 metų ataskaita [interaktyvus]. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 [žiūrėta 2013-08-12]. <<http://www.lygybe.lt/lt/metines-tarnybos-ataskaitos.html>>.

11.6 pav. Universitetų kolegialūs valdymo organai. Senatai

Iš 11.6 paveikslo akivaizdu, kad po lygiai abiem lytims senatuose atstovaujama tik Šiaulių ir Lietuvos edukologijos universitete. Nedidelis vyrų skaičiaus disbalansas yra Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje bei Europos humanitariniame universitete. Vis dėlto dramatiškiausia padėtis identifikuotina Kauno technologijos universitete (moterų yra tik 18,4 proc.), Vilniaus dailės akademijoje (moterų – tik 20 procentų), Verslo ir vadybos akademijoje (moterų – tik 20 procentų), Aleksandro Stulginskio universitete (moterų – tik 22,5 proc.), Lietuvos sporto universitete (moterų – tik 24 proc.) ir Vilniaus universitete (moterų – tik 24,7 procento). Kituose universitetuose moterų skaičiaus senatuose svyravimo amplitudė yra nuo 27 iki 45 procentų.

Analizuojant moterų atstovavimą universitetų tarybose, darytina išvada, kad ir šiame kolegialiaame valdymo organe dominuoja vyriškosios lyties atstovai.

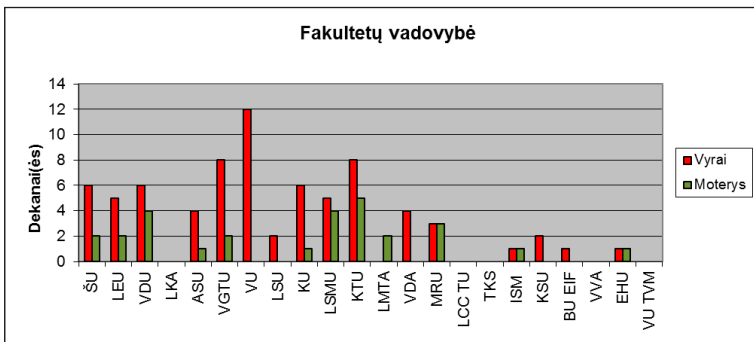

Šaltinis: *Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2012 metų ataskaita* [interaktyvus]. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 [žiūrėta 2013-08-12]. <<http://www.lygybe.lt/lt/metines-tarnybos-ataskaitos.html>>.

11.7 pav. Universitetų kolegialūs valdymo organai. Tarybos

Atkreiptinas dėmesys, kad tik LCC tarptautinio universiteto taryboje moterys yra atstovaujamos daugiau nei vyrai (59 proc.). Kituose universitetuose situacija moterų atžvilgiu nėra palanki. Pavyzdžiui, Šiaulių universiteto, Lietuvos sveikatos universiteto ir Kauno technologijos universiteto tarybose dirba išskirtinai tik vyrai.

Dauguma šalies universitetų fakultetų dekanų taip pat yra vyrai.

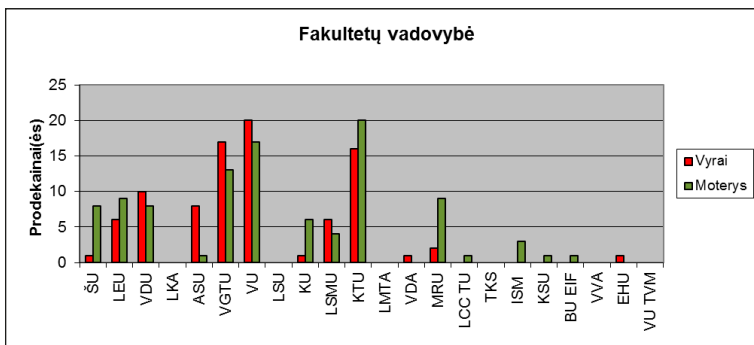
Šaltinis: *Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2012 metų ataskaita* [interaktyvus]. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 [žiūrėta 2013-08-12]. <<http://www.lygybe.lt/lt/metines-tarnybos-ataskaitos.html>>.

11.8 pav. Universitetų fakultetų vadovybė. Dekanai

Lyčių lygybės požiūriu geriausia situacija nustatyta Mykolo Romerio, ISM vadybos ir ekonomikos bei Europos humanitariniame universitetuose, kur dekanų pareigas eina 50 procentų moterų. Nedidelis atotrūkis nuo šios vienodo lyčių atstovavimo požiūriu idealios situacijos yra Lietuvos sveikatos mokslų universitete, kur moterys sudaro 44,4 proc. dekanų. Prasčiausią situaciją rodo Vilniaus universiteto, Lietuvos sporto universiteto, Vilniaus dailės akademijos, Kazimiero Simonavičiaus universiteto, Balstogės universiteto filialo pateikti duomenys. Šiose aukštosiose mokyklose moterų, einančių dekanų pareigas, iš viso nėra.

Apibendrinant aukščiausiojo lygio vadovų pasiskirstymą pagal lytį Lietuvos universitetuose, galima identifikuoti didelio masto netolygų abiejų lyčių atstovavimą moterų nenaudai.

Analizuojant vidutinio lygmens vadovaujamas pozicijas užimančių asmenų struktūrą pagal lytį, matomas tolygesnis abiejų lyčių atstovavimas. Moterų prodekanų bendras procentas, lyginant su moterų dekanų bendru skaičiumi, yra didesnis.

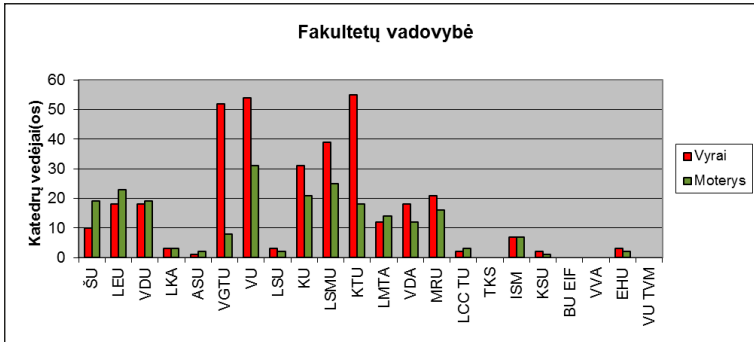
Šaltinis: Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2012 metų ataskaita [interaktyvus]. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 [žiūrėta 2013-08-12]. <<http://www.lygybe.lt/lt/metines-tarnybos-ataskaitos.html>>.

11.9 pav. Universitetų fakultetų vadovybė. Prodekanai

Kai kuriuose universitetuose šioje pozicijoje moterys netgi dominuoja (Šiaulių universitete tarp prodekanų yra 89 proc. moterų, Klaipėdos universitete – 86 proc., Mykolo Romerio universitete – 82 proc.). Apskritai šiame segmente vyrų dominavimas yra tik keliuose universitetuose

(Vilniaus Gedimino technikos universitete (moterų yra tik 43,3 proc.), Vilniaus universitete (moterų – tik 45,9 proc.) ir nėra didelis.

Kita pozicija, kur, deja, abi lytys retame universitete yra atstovaujamos lygiai, yra **katedrų vedėjai**.

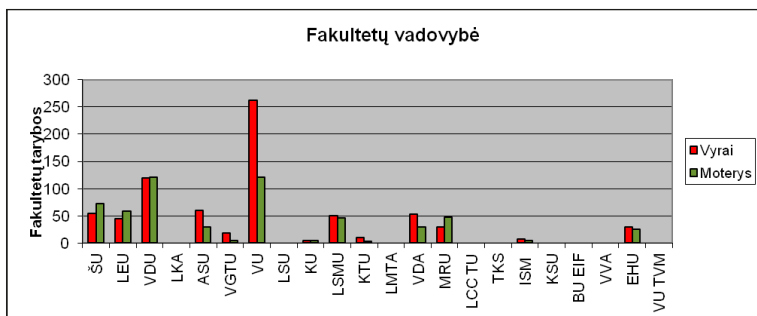

Šaltinis: Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2012 metų ataskaita [interaktyvus]. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 [žiūrėta 2013-08-12]. <<http://www.lygybe.lt/lt/metines-tarnybos-ataskaitos.html>>.

11.10 pav. Universitetų fakultetų vadovybė. Katedrų vedėjai

Šiame segmente skirtinguose universitetuose matomas tai moterų, tai vyrų didesnis atstovavimas. Pavyzdžiui, vyrai užima dominuojančią padėtį Vilniaus Gedimino technikos universitete (86,7 proc. vyrų), Kauno technologijos universitete (75,3 proc. vyrų), Vilniaus universitete (63,5 proc. vyrų), Lietuvos sveikatos mokslų universitete (60,9 proc. vyrų). Moterys dominuoja Šiaulių universitete (65,5 proc. moterų), Aleksandro Stulginskio universitete (66,7 proc. moterų), Lietuvos edukologijos universitete (56 proc. moterų). Keliuose universitetuose skirtingos lytys yra atstovaujamos beveik po lygiai (Vytauto didžiojo universitetas (51,4 proc. moterų), Lietuvos karo akademija (50 proc. moterų), Lietuvos muzikos ir teatro akademija (53,8 proc. moterų).

Lietuvos universitetų fakultetų tarybose lyties požiūriu situacija yra įvairi.

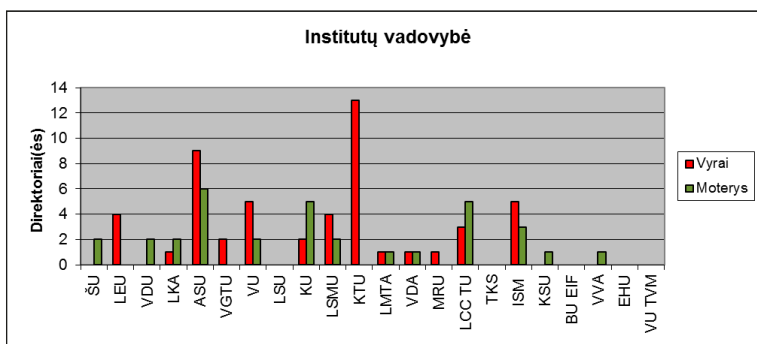

Šaltinis: *Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2012 metų ataskaitas* [interaktyvus]. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 [žiūrėta 2013-08-12]. <<http://www.lygybe.lt/lt/metines-tarnybos-ataskaitos.html>>.

11.11 pav. Universitetų fakultetų vadovybė. Fakultetų tarybos

Pavyzdžiui, vyrai sudaro ženkliai fakultetų tarybos narių daugumą Vilniaus Gedimino technikos universitete (tik 18,2 proc. moterų), Kauno technologijos universitete (tik 23,1 proc. moterų), Vilniaus universitete (tik 31,6 proc. moterų), Aleksandro Stulginskio universitete (tik 33,3 proc. moterų). Daugiausia moterų fakultetų tarybose turi Mykolo Romerio universitetas (net 61 proc.), Šiaulių universitetas (57 proc.), Lietuvos edukologijos universitetas (56,3 proc.).

Analizuojant institutų direktorių lygmenį universitetuose yra gana skirtinga situacija.

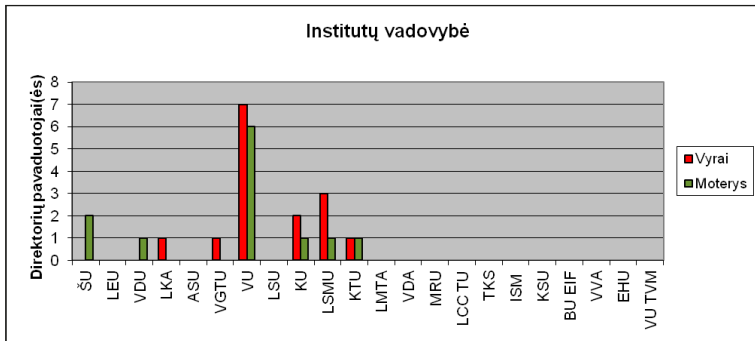

Šaltinis: *Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2012 metų ataskaita* [interaktyvus]. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 [žiūrėta 2013-08-12]. <<http://www.lygybe.lt/lt/metines-tarnybos-ataskaitos.html>>.

11.12 pav. Universitetų institutų direktoriai

Vyrai absoliučiai dominuojančią padėtį užima Šiaulių universitete, Lietuvos edukologijos universitete, Vilniaus Gedimino technikos universitete ir Mykolo Romerio universitete, o moterys – Šiaulių universitete, Vytauto Didžiojo universitete, Kazimiero Simonavičiaus universitete, Verslo ir vadybos akademijoje. Gana didelis procentas moterų dirba institutų direktorėmis Lietuvos karo akademijoje (66,7 proc.), Klaipėdos universitete (71,4 proc.), LCC tarptautiniame universitete (62 proc.). Tolygiai abi lytys atstovaujamos Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje bei Vilniaus dailės akademijoje.

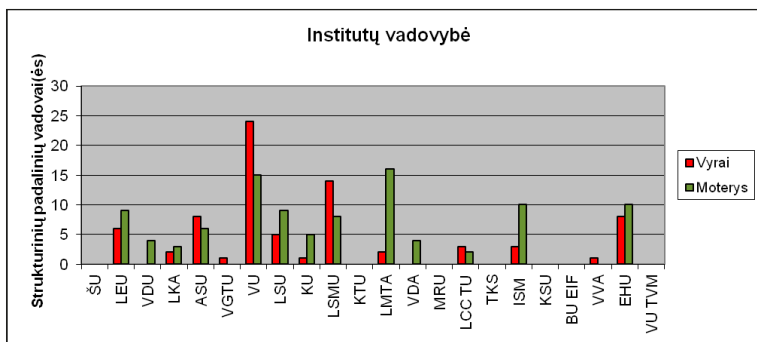
Institutų direktorių pavaduotojų pareigas vien moterys eina Šiaulių universitete ir Vytauto Didžiojo universitete. Kitų universitetų (išskyrus Kauno technologijos universitetą, kur pavaduotojų yra abiejų lyčių atstovų po lygiai) institutų direktorių pavaduotojų pareigas eina daugiausia vyrai.

Šaltinis: *Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2012 metų ataskaita* [interaktyvus]. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 [žiūrėta 2013-08-12]. <<http://www.lygybe.lt/lt/metines-tarnybos-ataskaitos.html>>.

11.13 pav. Universitetų institutų direktorių pavaduotojai

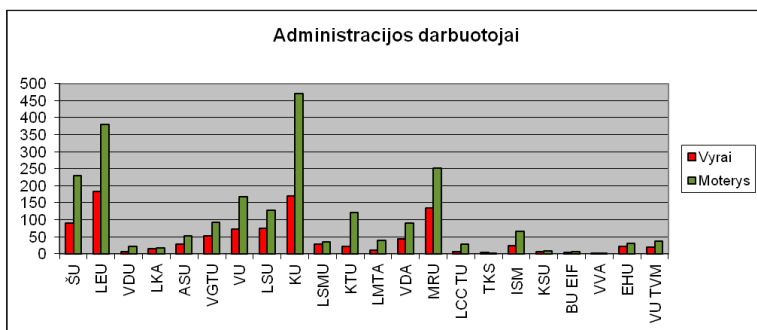
Institutų struktūriniuose padaliniuose moterys sudaro daugumą (11.13, 11.14 pav.) (nuo 60 iki 100 proc.). Vien moterys struktūriniams padaliniais vadovauja Vytauto Didžiojo universitete, Vilniaus dailės akademijoje, iš dalies Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje, kur vyrai tesudaro 11 proc. Šiek tiek daugiau vyrų yra tik Aleksandro Stulginskio universitete, Vilniaus universitete ir Lietuvos sveikatos mokslų universitete.

Šaltinis: *Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2012 metų ataskaita* [interaktyvus]. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 [žiūrėta 2013-08-12]. <<http://www.lygybe.lt/lt/metines-tarnybos-ataskaitos.html>>.

11.14 pav. Universitetų institūtų struktūrinių padalinių vadovai

Paradoksali situacija susidaro, tiriant žemiausios grandies administracinio personalo pasiskirstymą pagal lytį. Akivaizdu, kad universitetų administracijose dirba gerokai daugiau moterų. Daug daugiau moterų administracijoje turi Vytauto Didžiojo universitetas (77,8 proc.), Šiaulių universitetas (71,8 proc.), Lietuvos edukologijos universitetas (67,4 proc.), Mykolo Romerio universitetas (65,2 proc.).

Šaltinis: *Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2012 metų ataskaita* [interaktyvus]. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 [žiūrėta 2013-08-12]. <<http://www.lygybe.lt/lt/metines-tarnybos-ataskaitos.html>>.

11.15 pav. Universitetų administracijos darbuotojai

Tarp aukščiausios ir vidutinės grandies vadovų buvo didelis procentas vyrų, o tarp metodininkų ir referentų akivaizdžiai dominuoja moterys. Šis tyrimo rezultatas suponuoja išvadą, kad moterims akademinėje bendruomenėje karjera yra sudėtingesnis procesas negu vyrams.

Kaip jau buvo minėta ankstesniame skyriuje, Lietuva dar 1998 metais priėmė tam laikmečiui labai pažangų teisės aktą – Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymą, kuris tapo vienu iš pirmųjų įstatymų lygmeniu lyčių lygybės klausimus reglamentuojančių teisės aktų Vidurio ir Rytų Europoje. Lietuvoje reguliariai yra sudaromos ir įgyvendinamos moterų ir vyrų lygybės programos, vykdomi įvairūs projektai lyčių lygybės protegavimo srityje. 2007 metais mūsų valstybėje buvo įkurtas Europos Sąjungos lyčių lygybės institutas ir tai yra kaip palankaus Lietuvos Respublikos darbo įgyvendinant moterų ir vyrų lygias galimybes įvertinimas Europos Sąjungos mastu. Vis dėlto „šiandien, nepaisant visų Lietuvoje priimtų teisės aktų ir strateginių dokumentų, kurie atspindi aukštus tarptautinius standartus lyčių lygybės sferoje, daug ekonominių ir socialinių rodiklių rodo, kad reali moterų ir vyrų pasiskirstymo Lietuvos aukštojo mokslo sistemoje situacija, kaip ir kitose socialinio gyvenimo sferose, yra labai skirtinga“.⁵³⁰ Prognozuotina, kad nesant esminių pasikeitimų, situacija ateityje tik blogės, nes globalizacijos procesai visuomet reikalauja didelio lankstumo ir mobilumo, o tai sunkiai įgyvendinama moterims, kurios dėl vyraujančių socialinių stereotipų visuotinio išgalėjimo turi rūpintis šeima ir rinktis tarp šeimos ir darbo.

11.3. Moterų ir vyrų lygybės įgyvendinimo moksle ir studijose strateginės gairės

Sistemiškai įvertinus esamą situaciją mokslo ir studijų srityje, akivaizdu, kad moterų ir vyrų lygių galimybių principas šiame segmente nėra visiškai realizuojamas. Ypač mažas moterų skaičius yra universitetų aukščiausiose vadovaujamosiose administracinėse pozicijose ir absoliutus moterų procentas vyrauja žemiausiose administracinėse pozicijose,

⁵³⁰ Žalėnienė, I.; Rakauskienė, O. G.; Grigolovičienė, D. Gender Equality in the Lithuanian System of Education and Science. *European Scientific Journal*. 2013 ed. Vol. 9, 17.

žemas moterų procentas yra profesūroje ir aukščiausio lygio mokslininkų gretose, didžiulis studijuojančių asmenų lyties disbalansas pagal studijų programas signalizuoja apie mūsų valstybės studijų ir mokslo sistemoje egzistuojančios tolygų moterų atstovavimą užtikrinančios politikos neveiksmingumą. Reikia atkreipti dėmesį, kad „įvertinus esamą situaciją, galiojančios teisinės reglamentacijos ir esamo strateginio planavimo efektyvumas turi būti paneigiamas. Tai kelia poreikį tobulėti šiame segmente ir būtinybę imtis griežtų priemonių, siekiant užtikrinti visišką lygybę praktikoje“.⁵³¹ Esama padėtis taip pat rodo, kad, nesant aktyvių ir efektyvesnių (nei iki šiol vyravusios *de jure* priemonės) valstybės ir aukštojo mokslo institucijų veiksmų, lyčių lygybės propagavimo srityje situacija nesikeis ir didelė dalis Lietuvos mokslinio potencialo negalės realizuotis. „Siekiant palaikyti moteris reikalinga imtis priemonių joms skatinti moksle: suteikiant galimybes rinktis, garantuojant didesnę prieinamumą dirbti moksle ir daryti karjerą, užtikrinant vienodą kaip ir vyrų darbo užmokestį ir sudarant sąlygas lanksčiam darbui, turint omenyje poreikį išlaikyti pusiausvyrą tarp šeimos ir darbo.“⁵³² Šiame skyriuje bus pristatomi siūlymai, siekiant efektyviau užtikrinti moterų ir vyrų lygias galimybes Lietuvos mokslo ir studijų sistemoje.

Tam, kad per ilgą laiką susiklosčiusi situacija moterų ir vyrų atstovavimo atžvilgiu bet kurioje visuomeninio gyvenimo srityje keistųsi, visų pirma reikalingas konkretus ir aiškus šio klausimo teisinis reglamentavimas. Šioje monografijoje pristatytas teisinių moterų ir vyrų lygybės prielaidų tyrimas parodė, kad lyčių lygybės principas teisės aktuose, reglamentuojančiuose mokslą ir studijas, nėra tiesiogiai įtvirtintas. Kad įstatymų leidėjai šiam klausimui neskiria dėmesio, rodo ir tirtų valstybinių universitetų statutai, kuriuose užtikrinant moterų ir vyrų lygybę taip pat nėra skiriama pakankamai dėmesio. Šią situaciją būtina keisti, įtraukiant į svarbiausius mokslą ir studijas reglamentuojančius teisės aktus nuostatas, susijusias su lyčių lygybės užtikrinimo būtinumu.

Vis dėlto praktika rodo, kad moterų ir vyrų lygių galimybių užtikrinimo poreikį įtvirtinantis teisinis reglamentavimas nėra pakankama

⁵³¹ Žalėnienė, I.; Rakauskienė, O. G.; Grigolovičienė, D. Gender Equality in the Lithuanian System of Education and Science. *European Scientific Journal*. 2013 ed. Vol. 9, 17.

⁵³² *Ibid.*

priemonė, kad praktikoje vyktų pokyčiai. Analizuojamoji problema yra socialiai daugiasluoksnė ir reikalaujanti kompleksinio sprendimo. Natūralu, kad, nesant teisinio imperatyvo, nėra ir aukštųjų mokyklų iniciatyvų lyčių lygybės užtikrinimo srityje. Be pačių aukštojo mokslo institucijų valios ir tą valią realizuojančių sprendimų neįmanoma tikėtis, kad situacija gerės. Instituciniu lygmeniu lyčių lygybės klausimus aukštųjų mokyklų vadovybei turėtų padėti spręsti kvalifikuoti specialistai. Būtent tokio profesionalo pareigybės įstegimas galėtų būti vienas iš svarbių principinių veiksnių, galinčių padėti užtikrinti vyrų ir moterų lygias galimybes mokslo ir studijų srityje. Toks darbuotojas galėtų „dalyvauti įdarbinimo, paskyrimų, paaukštinimo, biudžeto sudarymo procedūrose, rengti institucijos lyčių lygybės planus, rinkti statistinius duomenis, rengti ataskaitas ir konceptualizuoti bei įgyvendinti konkrečias paramos priemones“.⁵³³ Tokios pareigybės universitetuose padėtų rasti vyrų ir moterų atstovavimo balansą ir jautrumo lyčiai aspektus įtrauktų į kasdienes administravimo procesus, todėl moterų ir vyrų lygybės užtikrinimas taptų savaime privalomu ir suprantamu uždaviniu bei strateginiu siekiu.

Kadangi dabartiniu laiku moterys akivaizdžiai nėra tolygiai atstovaujamos aukščiausiose vadovaujamose universitetų pozicijose, kita strateginė kryptis yra užtikrinti tokį dalyvavimą. Mokslinėje literatūroje pastaruoju metu specialiosioms laikinosioms priemonėms (angl. *temporary special measures*) kaip instrumentui per santykinai trumpą laiką pasiekti aukštų rezultatų yra skiriamas didelis dėmesys. Paprastai specialiosios laikinosios priemonės yra apibrėžiamos kaip „pasaulyje taikomas ir dideliu efektyvumu pasižymintis kompleksas priemonių, naudojamų trumpuoju laikotarpiu, siekiant pakeisti susiklosčiusią situaciją ir padidinti tam tikros visuomenės narių grupės įsitraukimą į visuomeninę veiklą“.⁵³⁴ Ši sąvoka Lietuvos Respublikos nacionalinėje teisėje pradėta vartoti tik 2002 metais pateikus Seimui Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymą⁵³⁵, kuriame sąvokų sąrašas papildytas tiesioginės diskriminacijos definicija ir apibrėžtas sąrašas veiksmų, kurie nelaikyti-

⁵³³ Andriuškevičienė J. et al. *Lyčių lygybės skatinimas moksle*. BASNET forumas LYMOS projekto rezultatai. Vilnius: Spaudos spektras, 2012.

⁵³⁴ Grigolovičienė, D.; Muliulis, V. *Laikiniųjų specialiųjų priemonių taikymo rekomendacijos*. Vilnius: Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2012.

⁵³⁵ *Ibid.*

ni tiesiogine diskriminacija. Viena iš tokių išimčių ir yra tie atvejai, kai reikalinga naudoti „įstatymų nustatytas specialias laikinasias priemones, taikomas siekiant paspartinti faktinės vyrų ir moterų lygybės įtvirtinimą, ir kurios, įgyvendinus moterų ir vyrų lygias teises ir vienodas galimybes, turi būti atšauktos“.⁵³⁶ Vis dėlto nepaisant pažangios reglamentacijos „šia nuostata praktikoje realiai nesinaudojama. Tam, kad situacija keistųsi, reikalinga šią teisės normą pradėti aktyviai taikyti praktikoje, t. y. perkelti iš norminio lygmens į realius teisinius santykius, susiklostančius visuomenėje“.⁵³⁷ Nors pasaulyje gana daug sėkmingų tokių priemonių įgyvendinimo pavyzdžių (pvz., švedų politinių partijų sąrašų formavimo sistema, kvotos bendrovių valdybų sudarymo procese Ispanijoje, Norvegijoje ar Islandijoje ir pan.), deja, Lietuvoje dar nei viename segmente mažiau atstovaujamos lyties atžvilgiu jos nebuvo naudojamos. Kaip pažangą ir inovatyvumą skatinantis mokslo ir studijų segmentas turi potencialą tapti novatoriumi ir šioje srityje.

Specialiosios laikinosios priemonės, pasak Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos patarėjos D. Grigolovičienės, „nukreiptos moterų aktyviam ir ne formaliam, o realiam dalyvavimui visose visuomeninio gyvenimo sferose pagreitinti“.⁵³⁸ Jos „tam tikra prasme užbėga laikui už akių ir į visuomeninį gyvenimą palyginti žaibišku greičiu įneša pokyčius vyrų ir moterų lygių galimybių srityje, o kol šis efektas veikia, taikytinos ir kitos ilgalaikio rezultato link orientuotos priemonės, kurių tikslas – sukurti visas prielaidas, kad moterys natūraliai be teisinio įsikišimo būtų pajėgios lygia greta žengti su vyrais visose gyvenimo srityse“.⁵³⁹ Taigi tokiu būdu būtų veikiama dviem kryptimis: moterims, naudojant specialiąsias priemones, trumpuoju laikotarpiu būtų sudarytos palankesnės sąlygos karjerai, o ilguoju laikotarpiu būtų įgyvendintos kitos ne tokio greito rezultato priemonės (visuomenės švietimas, darbo sąlygų didesnis lankstumas ir pan.), kurios yra efektyvios taikant ilgą laiką ir lemia ilgalaikius pokyčius lyčių atstovavimo balanse. Kaip ir visuose kituose segmentuose, mokslo ir

⁵³⁶ Grigolovičienė, D.; Muliuolis, V. *Laikiniųjų specialiųjų priemonių taikymo rekomendacijos*. Vilnius: Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2012.

⁵³⁷ *Ibid.*

⁵³⁸ *Ibid.*

⁵³⁹ *Ibid.*

studijų sistemoje efektyvių rezultatų galima būtų tikėtis tik kompleksiskai taikant įvairias lyčių lygybę skatinančias priemones.

Studijų ir mokslo segmentas yra gana plačiakampis ir įvairiasluoksnis, tad siekiant jame keisti nusistovėjusį lyčių disbalansą, reikalingas gana platus spektras priemonių. Specialiosios laikinosios priemonės mokslinėje literatūroje yra sisteminamos klasifikuojant į atskiras rūšis. Viena iš tokių klasifikacijų pristatoma Frances Raday, kuri nurodo, kad „pradedant nuo labiausiai intervencinių ir baigiant mažiau intervencinėmis, specialiosios laikinosios priemonės yra: kvotų sistema, išteklių paskirstymas, preferencinis vertinimas stipriąja ir silpnąja forma, reikalavimų tikslams ir grafikams nustatymas“.⁵⁴⁰ Visos išvardytos priemonės jau yra kitų pažangių valstybių vienokia ar kitokia apimtimi įgyvendintos praktikoje, šitaip patikrinant ir jų efektyvumą.

Kvotų sistema yra plačiausiai naudojama pasaulyje tais atvejais, kai siekiama per trumpą laikotarpį sudaryti pageidaujamo lygio abiejų lyčių atstovavimo balansą kolegialiuose sprendimus priimančiuose valdymo organuose. Kaip viena iš sričių, turinčių kvotų sistemos taikymo potencialą, gali būti įvardijama mokslo ir studijų sistema ir laikinas moterų paskatinimas nustatant minimalų moterų atstovavimo skaičių ar procentą kolegialių aukštojo mokslo institucijų valdymo organams sudaryti. Universitetų senatai, tarybos, fakultetų tarybos ir kiti kolegialūs valdymo organai yra tie subjektai, kurie gali būti formuojami taikant kvotas ir tuo užtikrinant didesnę moterų įtraukimą. Kvotų sistemos yra labai įvairios tiek pagal privalomumą (kvotos gali būti nustatomos, pavyzdžiui, ir konkretaus universiteto savanoriškai, ir laikantis imperatyvių teisės normų, kurios nustato kvotas), tiek pagal realizavimo tvarką (kvotos gali būti rekomenduojamos (be sankcijų už jų netaikymą), privalomos (bet kuriuo atveju, net ir nesant reikiamos kandidačių kvalifikacijos, taikomos, už jų nerealizavimą numatant įvairaus pobūdžio sankcijas), tiek pagal apskaičiavimo metodiką (pavyzdžiui, nustatant minimalų skaičių, kiek mažiau atstovaujamos lyties atstovų reikia įtraukti, arba minimalų procentą, kiek

⁵⁴⁰ Raday, F. Systematizing the Application of Different Temporary Special Measures under Article 4 of CEDAW. Temporary Special Measures – Accelerating De Facto Equality of Women Under Article 4 (1) UN Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women. Red. I. Boerefijn. New York: Oxford University Press, 2003.

mažiau atstovaujama lytis turėtų sudaryti visų narių). Tinkamiausio kvotų sistemos modelio mokslo ir studijų sistemai parinkimas – ateities tyrimų tikslas, kuris gali būti pasiektas atidžiai išanalizavus esamą situaciją, nustačius, kokio rezultato pageidaujama siekti, ir priėmus tam reikalingas teisės normas. Vis dėlto taikant visų rūšių kvotų sistemas, būtina turėti omenyje, kad tai yra labiausiai intervencinės laikinosios apsaugos priemonės, kurios gali iškreipti akademinės karjeros eigą. Pasak D. Dahlerup, „daug moterų pačios sutinka su tokiu mąstymu, kurio dėka kvotos vertinamos kaip nuopelnų principo pažeidimas, kurio rezultatas yra tas, kad mažiau kvalifikuota moteris gali gauti poziciją, pralenkdama kvalifikuotesnį vyrą“.⁵⁴¹ Šis argumentas mokslinėje polemikoje yra labai dažnas ir turi būti vertinamas itin rimtai. Būtent kaip atsvara jam ir yra suvokimas, kad laikinosios specialiosios priemonės gali būti taikomos tik trumpą laiką tarpą.

Kaip tolesnę strateginę veikos kryptį, siekiant užtikrinti tolygų vyrų ir moterų atstovavimą mokslo ir studijų segmente, galima identifikuoti specialių skatinimo priemonių moterims taikymą. Iš esmės kita specialiųjų laikinųjų priemonių grupė, kuri galėtų būti sėkmingai taikoma ir mokslo ir studijų segmente, yra išteklių paskirstymas. Mokslo srityje šiandien labai svarbų vaidmenį atlieka projektinis finansavimas. Didžioji dalis mokslinių tyrimų yra finansuojama konkurso būdu. Analizuojant užsienio valstybių praktiką, matyti, kad „specialūs moterų mokslinės veiklos rėmimo fondai kuria stipendijas studentėms, apmoka jų stažuotes bei finansuoja kitas su moterų moksline veikla susijusias jų veiklas“.⁵⁴² Šios specialiosios skatinimo priemonės gali būti taikomos įvairiomis formomis: paramos programų, tikslinių stažuotčių, apdovanojimų, fondų, stipendijų ir t. t. Reikia atkreipti dėmesį, kad tokio pobūdžio priemonės negalėtų būti traktuojamos kaip diskriminuojančios kitą lytį pagal Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo 6 straipsnio 6 dalį, kur nurodoma, kad diskriminacija dėl lyties, be kita ko, nelaikomi ir atvejai, kai realizuojamos „įstatymų nustatytos specialios laikinosios priemonės, kurios taikomos

⁵⁴¹ Dahlerup, D. Electoral Gender Quotas: between Equality of Opportunity and Equality of Result [interaktyvus]. *Representation*. 2007, 43:2 [žiūrėta 2013-08-21]. <<http://dx.doi.org/10.1080/00344890701363227>>.

⁵⁴² Andriuškevičienė, J. et al. *Lyčių lygybės skatinimas moksle*. BASNET forumas LYMOS projekto rezultatai. Vilnius: Spaudos spektras, 2012.

siekiant paspartinti faktinės vyrų ir moterų lygybės įtvirtinimą ir kurios, įgyvendinus moterų ir vyrų lygias teises ir vienodas galimybes, turi būti atšauktos⁵⁴³. Iš cituojamos įstatymo nuostatos matyti, kad pagal šiandieninę reglamentaciją tokios priemonės turi būti numatytos įstatymų, taigi siekiant išteklių paskirstymo būdu mažinti lyčių atstovavimo netolygumus moksle ir studijose, būtina į svarbiausius įstatymus, reglamentuojančius šį segmentą, įtraukti nuostatas, leidžiančias skirstant išteklius skatinti mažiau atstovaujamą lytį, t. y. jai sudaryti palankesnes sąlygas.

Žinoma, išvadytosios priemonės yra susijusios su tam tikra finansine parama, kurios skyrimas moterų ir vyrų lygybei užtikrinti mūsų visuomenėje yra gana sudėtingas procesas. Kaip alternatyva jam gali būti siūlomas ir visuomeninio pobūdžio moterų mokslininkų grupių kūrimas aukštojo mokslo įstaigose. Moterų socialiniai junginiai ir dalyvavimas juose ne tik paskatintų moteris mokslininkes aktyviau reikštis profesinėje veikloje, bet ir atkreiptų kitos akademinės bendruomenės dalies dėmesį į lyčių lygybės problemą.

Preferencinis vertinimas kaip vienas iš būdų greitai ir efektyviai paskatinti mažiau atstovaujamą lytį taip pat galėtų būti sėkmingai taikomas mokslo ir studijų sistemoje. Pasak D. Grigolovičienės, „preferencinis vertinimas pačia bendriausia prasme gali būti suvokiamas kaip pirmenybės moterims tam tikroje srityje suteikimas⁵⁴⁴. Mokslinėje literatūroje tokios specialiosios laikinosios priemonės yra skirstomos į dvi rūšis – stipriąją ir silpnąją. Frances Raday nurodo, kad „stiprusis preferencinis vertinimas išreiškiamas pirmenybės kandidatėi moteriai suteikimu, net jei jos kvalifikacija yra žemesnė nei kandidato vyro; silpnojo preferencinio vertinimo atveju prioritetą moteriai kandidatėi yra teiktinas tik tuomet, jei ji turi tokią pačią kvalifikaciją kaip kandidatas vyras⁵⁴⁵. Taikant tokį instrumentą, tikėtina, kad per santykinai trumpą laikotarpį moterų

⁵⁴³ Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas. *Valstybės žinios*, Nr. 112-3100.

⁵⁴⁴ Grigolovičienė, D.; Muliulis, V. *Laikinių specialiųjų priemonių taikymo rekomendacijos*. Vilnius: Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2012.

⁵⁴⁵ Raday, F. *Systematizing the Application of Different Temporary Special Measures under Article 4 of CEDAW. Temporary Special Measures – Accelerating De Facto Equality of Women Under Article 4 (1) UN Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women*. Red. I. Boerefijn. New York: Oxford University Press, 2003.

kandidačių į aukštas pozicijas mokslo ir studijų segmente padaugėtų. O pasirinkus stiprųjį preferencinį vertinimą, be abejo, gana greitai moterų naudai pasikeistų šiandien matomas disbalansas tarp profesorių pareigų einančių dėstytojų ar aukščiausio rango administracines pozicijas užimančių moterų. Pažymima, kad tokia sistema galėtų būti taikoma ir priimant studentus į tas kryptis, kur yra labai aiškiai matomas netolygus lyčių atstovavimas.

Pasaulio praktikoje yra daug ir kitų specialiųjų laikinųjų priemonių. Jų įvairovė daugiausia priklauso nuo jas taikančių subjektų kūrybiškumo ir veiklos tikslingumo. Paminėtini įvairūs universitetų apdovanojimai, vertinant jų taikomos lygybės politikos pasiekimus, konkursai, dėmesys lyčių aspektui akreditavimo procese ir daugelis kitų. Vis dėlto tenka pažymėti, kad tokio pobūdžio specialiosios laikinosios priemonės turi būti inicijuojamos valstybės institucijų, atsakingų už lyčių politiką valstybėje. Esamu momentu tokių iniciatyvų aukštojo mokslo segmente nematyti.

Apibendrinant šį skyrių, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad esama lyčių atstovavimo įvairiuose mokslo ir studijų segmentuose situacija parodo veiksmingos lyčių politikos šioje srityje nebuvimą ir nepakankamą valstybės dėmesį tolygaus abiejų lyčių atstovavimo užtikrinimo svarbai moksle ir studijose. Tam, kad situacija keistųsi, reikalingas aktyvesnis ir pačių aukštojo mokslo institucijų, ir atsakingų valstybės institucijų indėlis. Pasaulyje plačiai taikomos įvairaus pobūdžio specialiosios laikinosios priemonės, kurias, siekiant greitai ir efektyviai įgyvendinti lyčių lygybę, būtina svarstyti ir studijų, ir mokslo segmente. Kompleksiškai ilguoju periodu kaip galinčios duoti rezultatų turi būti taikomos specialiosios laikinosios priemonės, kurios sudarytų galimybes keisti situaciją ir susiformuoti palankiai lytims aplinkai, siekiant, kad be valstybės ar aukštųjų mokyklų vadovybės įsikišimo būtų sukurta harmoninga terpė, leidžianti išnaudoti visą šalies mokslinį potencialą ir visose srityse pasiekti aukštų rezultatų.

12. PRIEINAMUMAS PRIE EKONOMINIŲ IŠTEKLIŲ: LYČIŲ LYGYBĖS ASPEKTAI

Lietuvoje daugelis darbo rodiklių (užimtumas, ekonominis aktyvumas, ilgalaikis nedarbas, skurdo rizikos lygis, vertikalioji ir horizontalioji darbo rinkos segregacija, darbo užmokestis) rodo, kad iš tikrųjų abiejų lyčių padėtis skiriasi moterų nenaudai. Nelygybė gali dar sustiprėti turint mintyje gilėjančią ekonominę integraciją pasaulyje, kuri savo ruožtu yra palankesnė lankstesnei ir mobilesnei darbo jėgai. Tai sukelia nemažai sunkumų moterims, kurios dažnai verčiamos rinktis tarp vaikų ir karjeros. Todėl moterų situacija darbo rinkoje yra sudėtingesnė, užimtumas – mažesnis, skurdo lygis – aukštesnis, o moterų kvalifikacija ir gebėjimai dažnai naudojami neefektyviai. Pagrindinės priežastys, lemiančios tokią situaciją, yra lanksčių darbo formų nepopuliarumas, vaikų priežiūros paslaugų ir nestacionarių socialinių paslaugų šeimoje globojamiems asmenims trūkumas.

12.1. Darbas ir užimtumas – skirtingos lyčių pajamų gavimo galimybės

Moterų nedarbas. Lyčių nelygybė darbo rinkoje ypač išryškėja nedarbo srityje. Lyčių diferenciacija atsiranda ieškant darbo: skiriasi būdai, kuriais moterys ir vyrai susiranda darbą, taip pat yra skirtingas darbo ieškojimo laikas ir jo pradžios priežastys. Nedarbas stipriai veikia moteris, atsižvelgiant į šiuos kriterijus: į darbo ieškojimo laiką, į tai, kaip dažnai moteris netenka darbo, ir kaip ilgai ji būna bedarbė. Moterų nedarbas tęsiasi ilgiau nei vyrų, jos dažniau išstumiamos į namų ūkį: netekdamos vilties susirasti darbą, moterys priverstos keisti bedarbės statusą į namų šeimininkės padėtį, šitaip sukurdamos iliuziją, kad rado išeitį. Dauguma bedarbių vyrų kur kas greičiau susiranda darbą, o didelė dalis moterų, išstumtų iš rinkos, netenka darbo visam laikui.⁵⁴⁶

2000–2012 m. periodo nedarbo lygio tendencijas Lietuvoje galima suskirstyti į tris etapus: pirmasis – iki įstojimo į ES (2000–2004 m.),

⁵⁴⁶ Rakauskienė, O. G.; Chlivickas, E.; Bikas, E.; Lisauskaitė, V. *Moterų verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje*. Vilnius: Lygių galimybių ir sanglaudos ekonomikos institutas, Mykolo Romerio universitetas, Finansų ministerijos mokymo centras, 2007.

antrasis – po įstojimo į ES (2005–2008 m.) ir trečiasis – pasaulio ekonomikos krizės paveiktas laikotarpis (2009–2012 m.).

Pirmajame etape, kai Lietuva dar nebuvo ES narė, nedarbo lygio rodikliai buvo daug prastesni, palyginti su vėlesniaisiais narystės metų rodikliais: štai 2000 m. nedarbas siekė 16,4 proc.: vyrų nedarbas sudarė net 18,8 proc., o moterų – 13,9 proc. Taigi vyrų nedarbas buvo didesnis už moterų 4,9 proc. punktais.

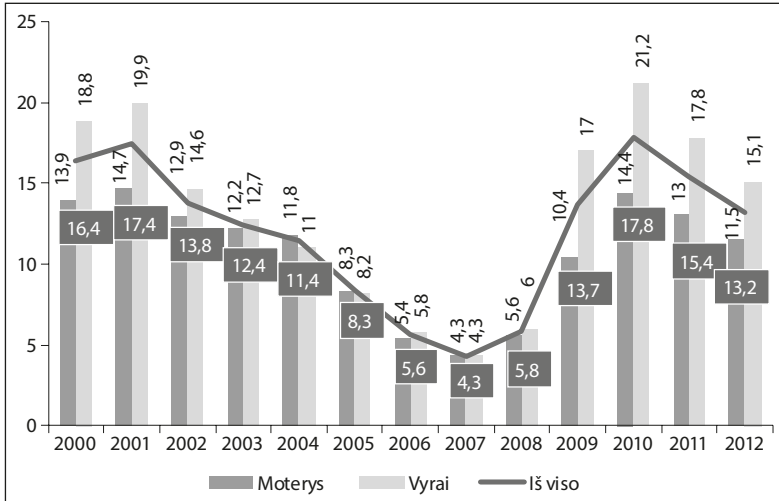
Antrajame etape, t. y. 2004 m. Lietuvai įstojus į ES, situacija pradėjo keistis į gerąją pusę: kiekvienais metais nedarbas tolydžiai mažėjo, o 2007 m. pasiekė rekordiškai mažiausią nagrinėjamojo periodo rodiklį – 4,3 proc. Svarbu pabrėžti, kad šiais metais moterų ir vyrų nedarbas buvo vienodas ir sudarė po 4,3 proc. Tokį mažą nedarbo rodiklį galėjo lemti šie veiksniai:

- auganti Lietuvos ekonomika: nuo 2000 m. BVP vidutiniškai didėjo 7,5 proc. kasmet. 2007 metais Lietuvos ekonomika buvo pasiekusi klestėjimą. Ekonomistai konstatuoja, kad dėl pastarųjų metų pasaulio ekonomikos krizės, sukėtusios visą pasaulį, panašių metų teks laukti dar ilgai;
- Lietuva, įstojusi į ES, pradėjo vykdyti visas su naryste susijusias prievoles, iš jų ir išipareigojimą didinti moterų užimtumą;
- kita vertus, nedarbas po įstojimo į ES gerokai galėjo sumažėti dėl padidėjusios lietuvių emigracijos į užsienį: kitais po įstojimo į ES, t. y. 2005 metais, iš Lietuvos emigravo beveik 63 tūkst. gyventojų.

Trečiajame etape, t. y. nuo 2008, Lietuvos ekonomika, paveikta pasaulio ekonomikos krizės, patyrė didžiulį nuosmukį: 2009 m. BVP nukrito net –14,8 proc. Pradedant nuo 2008 m., nedarbo rodikliai pradėjo nenumaldomai kilti, ir 2010 m. pasiekė net 17,8 proc. Šis rodiklis prilygsta Lietuvos nedarbo rodikliams prieš integraciją į ES: štai 2001 m. nedarbas sudarė 17,4 proc. Kaip ir pirmuoju etapu, vyrų nedarbas vėl viršijo moterų nedarbą.

Pastaruoju metu Lietuvos ekonomika ima po truputį atsigausti: štai 2010 m. BVP augo 1,5 proc., 2011 m. – 5,9 proc., 2012 m. – 3,7 proc. Sumažėjo ir nedarbas – 2010–2012 m. periodu nedarbo lygis sumažėjo 4,6 proc. punktais (nuo 17,8 proc. 2010 m. iki 13,2 proc. 2012 m.). Moterų ir vyrų nedarbas 2010–2012 m., nagrinėjant atskirai, taip pat sumažėjo:

moterų nedarbas sumažėjo 2,9 proc. punktais, vyrų – 6,1 proc. punktu (12.1 pav.).

Šaltinis: Lietuvos statistikos metraštis 2008, 2010, 2013.

12.1 pav. Moterų ir vyrų nedarbo lygis Lietuvoje 2000–2012 m., proc.

Moterų nedarbo lygis Lietuvoje 2000–2012 m. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2012 m. moterų nedarbo lygio rodiklis ir toliau išliko mažesnis negu vyrų: moterų nedarbo lygis buvo 11,5 proc., vyrų – 15,1 proc. Tačiau ES kontekste Lietuvos moterų nedarbas 2012 m. buvo didesnis už ES vidurkį 1 proc. punktu (ES moterų nedarbo vidurkis buvo 10,5 proc.) (12.1 lentelė).

12.1 lentelė. Moterų ir vyrų nedarbas Lietuvoje ir Europos Sąjungoje 2000–2012 m., proc.

Metai	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
LIETUVA													
Bendras nedarbo lygis, proc.	16,4	17,4	13,8	12,4	11,4	8,3	5,6	4,3	5,8	13,7	17,8	15,4	13,2
Moterų	13,9	14,7	12,9	12,2	11,8	8,3	5,4	4,3	5,6	10,4	14,4	13,0	11,5
Vyrų	18,8	19,9	14,6	12,7	11,0	8,2	5,8	4,3	5,8	13,7	21,2	17,8	15,1

Metai	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ES 27													
Bendras nedarbo lygis, proc.	8,8	8,6	8,9	9,1	9,3	9,0	8,3	7,2	7,1	9,0	9,7	9,7	10,5
Moterų	10,1	9,6	9,8	9,9	10,1	9,8	9,0	7,9	7,6	8,9	9,6	9,8	10,5
Vyrų	7,8	7,7	8,2	8,5	8,6	8,4	7,6	6,6	6,7	9,1	9,7	9,6	10,4

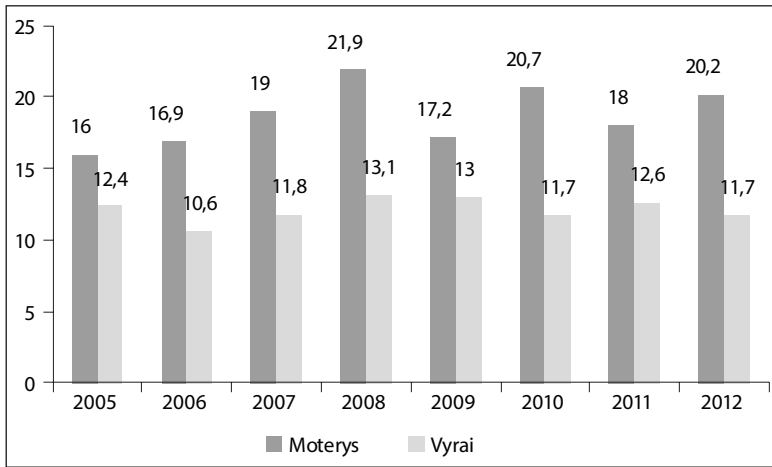
Šaltiniai: sudaryta autorių pagal Lietuvos statistikos metraštį (2009, 2010, 2013); Eurostat.

Lyginant Lietuvos ir ES 27 nedarbo lygio rodiklius 2000–2012 m. laikotarpiu, matyti, kad Lietuvos nedarbo rodikliai (tiek moterų, tiek vyrų) gerokai viršijo Europos vidurkį priešintegraciniu periodu nuo 2000 iki 2004 m. Štai 2001 m. bendras nedarbo lygis Lietuvoje siekė net 17,4 proc. ir viršijo ES 27 vidurkį 8,8 proc. punktais. Tačiau iškart po įstojimo į ES bendras Lietuvos nedarbo lygis pradėjo mažėti ir 2005–2008 m. periodu buvo mažesnis už ES 27 vidurkį. Ypač tai būdinga moterų nedarbo lygio rodikliams (12.1 lentelė). Šis nedarbo lygio mažėjimas susijęs tiek su Lietuvos ekonomikos atsigavimu, tiek ir su tolydžio augančiomis emigracijos galimybėmis, mūsų šaliai tapus ES nare. 2009 m., įsigalėjus pasaulio ekonomikos ir finansų krizei, nedarbo lygis Lietuvoje vėl staigiai pakilo ir 2010 m. pasiekė rekordinį 17,8 proc. lygį, kuris viršijo ES 27 vidurkį net 8,1 proc. punktu. Nuo 2000 m. moterų nedarbo lygis Lietuvoje beveik visada buvo mažesnis už vyrų, išskyrus 2004 ir 2005 m., kai moterų nedarbas nereikšmingai viršijo vyrų nedarbą atitinkamai 0,8 ir 0,1 proc. punktu (12.1 lentelė).

Lietuvoje yra itin didelis išsilavinusių moterų nedarbas. Tai reiškia, kad, viena vertus, moterys, turinčios aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą, negali visavertiškai savęs realizuoti Lietuvoje, antra vertus, valstybė neracionaliai naudoja žmogiškuosius išteklius. **Taigi vienas iš pagrindinių nedarbo Lietuvoje bruožų – aukštos kvalifikacijos ir turinčių aukštąjį išsilavinimą moterų nedarbas** (12.2 pav.).

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, išsilavinusių moterų nedarbo rodiklis 2010–2011 m. sumažėjo 2,7 proc. punkto (12.2 pav.). Šią pažangą iš dalies galėjo paskatinti ES politika, vykdoma lyčių lygybės srityje, tačiau pastaruoju metu Lietuvoje pastebima tendencija, kad **moterys**

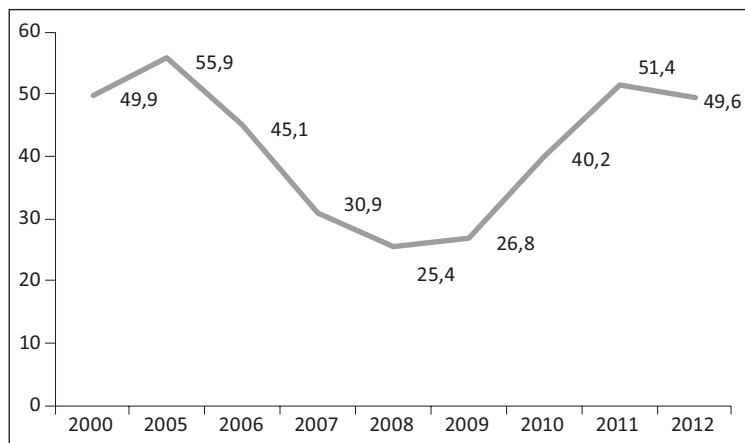
vis dažniau renkasi darbus, neatitinkančius jų kvalifikacijos ir išsilavinimo. Tokių moterų socialinio elgesio modelį lėmė ekonominis sunkmetis, atnešęs didėjantį nedarbą, brangstančias komunalines paslaugas, tolydžio augančias maisto produktų kainas, ir iš dalies naujoji aukštojo mokslo sistemos reforma, kai studentams buvo nustatytas mokestis už aukštąjį mokslą. Siekdamos įnešti svarų indėlį į namų ūkio biudžetą, moterys kur kas dažniau nei vyrai imasi „bet kokių“ prieinamų darbų, nes neturi galimybių laukti darbo pasiūlymo, atitinkančio jų išsilavinimą.

Šaltinis: sudaryta autorių pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis.

12.2 pav. Moterys ir vyrai bedarbiai, turintys aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą 2005–2012 m., proc. (pagal moterų ir vyrų bedarbių skaičių)

Ilgalaikis moterų nedarbas didėja: nuo 2008 m. iki 2011 m. jis išaugo net 26 proc. punktais (12.3 pav.). Socialine prasme toks rodiklis yra itin grėsmingas. Ilgalaikis nedarbas didina socialinę atskirtį ir skurdą, aštrina su tuo susijusias ne tik pačių moterų, bet ir jų vaikų integracijos į visuomenę problemas (socialinės įtampos, nusikalstamumo didėjimo), neigiamai veikia moterų motyvaciją dalyvauti darbo rinkoje, mažina darbinę kvalifikaciją. Ilgalaikio nedarbo nulemtas moterų ekonominis pasyvumas persiduoda ir jų vaikams. Tolesnėje perspektyvoje tai gali neigiamai atsiliepti būsimųjų ekonomikos dalyvių socialinei elgsenai. Augančios kartos „paveldėtas“ ekonominis pasyvumas gali būti viena iš šalies ekonominės plėtros stagnacijos priežasčių vidutinės trukmės laikotarpiu.

Šaltinis: sudaryta autorių pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis.

12.3 pav. Ilgalaikių bedarbių moterų dalis 2000–2012 m., proc.
(lyginant su bendru moterų bedarbių skaičiumi)

Nuo 2008 m. didėjantis ilgalaikis moterų nedarbas suvokiamas kaip pavojingas pasaulio ekonomikos krizės padarinys. Tai reiškia, kad Lietuvos moterų socialinė ekonominė padėtis blogėja, o negatyvus socialinis elgesys reprodukuojamas augančiai kartai. Tai taip pat byloja, kad viešai deklaruojamas ekonomikos atsigavimas yra lėtas ir kad moterys būtent ir yra ta visuomenės dalis, kuri labiausiai nukenčia nuo pasaulinių ekonominių sukrėtimų.

O. Rakauskienė, E. Chlivickas, E. Bikas, V. LISAUSKAITĖ (2007) išskiria keletą didžiausių tikimybę turinčių priežasčių, kurios skatina nedarbo lygį lyčių aspektu.

Didesnio moterų nedarbo priežastys yra šios:

- objektyvioji diskriminacija;
- struktūrinis nedarbas;
- subjektyvioji diskriminacija.

Didesnio vyrų nedarbo priežastys:

- palyginti didesnė konkurencija „vyriškose“ darbo profesijose;
- aktyvesnis ir rizikingesnis elgesys ieškant gerai mokamo darbo.

Moterys dažniau eina antraeiles pareigas. Objektivi moterų diskriminacija iš verslo įmonių vadovų pusės remiasi tuo, kad moterys dažniau nei vyrai pertraukia darbą dėl vaikų gimdymo, ligonių slaugymo ir kitų rūpybos funkcijų namų ūkiuose. Toks lyčių vaidmenų pasiskirstymas šeimoje, kai moterims ir vyrams tenka tam tikra stereotipinė veikla, itin atsiliepia potencialioms darbo suradimo arba praradimo galimybėms. Darbdaviai dažnai į moteris žvelgia kaip į nestabilias ir neefektyvias darbuotojas. Moters kaip blogesnio darbuotojo stereotipas lemia moterų atleidimų iš darbo skaičiaus augimą, sąlygoja subjektyvią diskriminaciją.⁵⁴⁷

Moterų užimtumas ir ekonominis aktyvumas Lietuvoje. Lisabonos strategijoje buvo keliamas tikslas iki 2010 m. pasiekti 60 proc. moterų užimtumo lygį. Naujojoje ES ekonomikos augimo strategijoje „Europa 2020“ užsibrėžtas tikslas, kad **bendras visų suaugusiųjų užimtumo lygis siektų 75 proc.**, todėl reikšmingas vaidmuo, skatinant regiono ekonomikos plėtrą, skiriamas **neišnaudotam moterų potencialui ir jų užimtumo didinimui.**

Lietuvoje moterų (15–64 m.) užimtumo lygis yra mažesnis nei vyrų (2012 m. atitinkamai 61,8 ir 62,2 proc.), tačiau viršija ES 27 moterų užimtumo vidurkį (2012 m. Lietuvos moterų užimtumas viršijo ES 27 šalių moterų užimtumą 3,2 proc. punkto – atitinkamai 61,8 ir 58,6 proc.). Nepaisant šio pasiekimo, 2000–2012 m. laikotarpiu moterų užimtumas tiek Lietuvoje, tiek Europos Sąjungoje visada buvo mažesnis už vyrų, išskyrus pokrizinius 2009–2011 m., kai Lietuvoje moterų užimtumas ne-reikšmingai viršijo vyrų užimtumą. Tačiau, pradėjus atsigausti tokiems ekonomikos sektoriams, kaip statyba, nekilnojamasis turtas ir kt., kuriuose dominuoja vyrai, 2012 m. vyrų užimtumo lygis Lietuvoje vėl buvo didesnis už moterų (atitinkamai 62,2 ir 61,8 proc.) (12.2 lentelė).

⁵⁴⁷ Rakauskienė, O. G.; Chlivickas E.; Bikas, E.; Lisauskaitė, V. *Moterų verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje*. Vilnius: Lygių galimybių ir sanglaudos ekonomikos institutas, Mykolo Romerio universitetas, Finansų ministerijos mokymo centras, 2007.

12.2 lentelė. Moterų ir vyrų užimtumas Lietuvoje ir Europos Sąjungoje
2000–2012 m., proc.

Metai	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ES 27												
Bendras užimtumo lygis (15–64 m.)	62,2	62,4	62,6	63,0	63,4	64,4	65,3	65,8	64,5	64,1	64,2	64,2
Moterų	53,7	54,4	54,9	55,5	56,1	57,2	58,2	58,9	58,4	58,2	58,4	58,6
Vyrų	70,8	70,4	70,3	70,4	70,8	71,6	72,5	72,7	70,7	70,0	70,1	69,8
LIETUVA												
Bendras užimtumo lygis (15–64 m.)	58,2	57,2	60,9	61,1	62,6	63,6	64,9	64,3	60,1	57,6	60,2	62,0
Moterų	57,5	57,1	58,4	57,8	59,4	61,0	62,2	61,8	60,7	58,5	60,2	61,8
Vyrų	60,1	62,3	63,7	64,6	66,0	66,3	67,9	67,1	59,5	56,5	60,1	62,2

Šaltiniai: sudaryta autorių pagal Lietuvos statistikos metraščių (2009, 2010, 2013); Eurostat.

2000–2012 m. Lietuvoje sutrumpintą darbo dieną dirbo kur kas daugiau moterų nei vyrų. Vidutiniškai per šį laikotarpį moterų, dirbančių sutrumpintą darbo dieną, skaičius viršijo vyrų skaičių 3,4 proc. punktais. 2012 m. sutrumpintą darbo dieną dirbo 11,3 proc. moterų ir tik 7,5 proc. vyrų (12.3 lentelė). Ši statistika rodo tai, kad moterys, siekdamos suderinti darbą ir įsipareigojimus šeimai, negali iki galo išnaudoti savo profesinių sugebėjimų ir visavertiškai realizuoti karjeros siekių. Be kita ko, ateityje tai atsiliepia ir moterų senatvės pensijos dydžiui, kuris vidutiniškai penktadaliu yra mažesnis nei vyrų.

12.3 lentelė. Dirbantieji sutrumpintą darbo dieną pagal lytį Lietuvoje ir Europos Sąjungoje 2000–2012 m., proc.

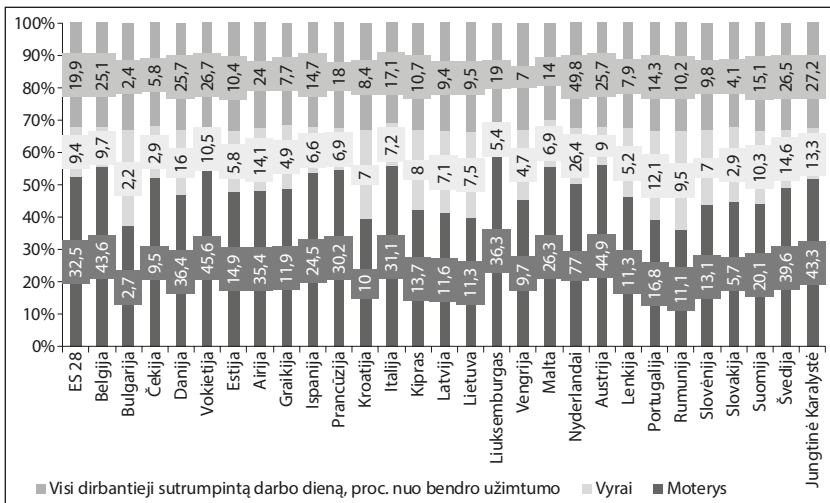
Metai	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ES 27												
Dirbantieji sutrumpintą darbo dieną, proc. nuo bendro užimtumo	16,2	16,2	16,6	17,2	17,8	18,1	18,2	18,2	18,8	19,3	19,6	20,0
Moterys	28,9	28,5	29,1	30,1	30,9	31,2	31,2	31,1	31,5	32,0	32,2	32,6
Vyrai	6,5	6,6	6,7	7,1	7,4	7,7	7,7	7,8	8,3	8,7	9,0	9,5
LIETUVA												
Dirbantieji sutrumpintą darbo dieną, proc. nuo bendro užimtumo	10,2	10,8	9,5	8,4	7,1	9,9	8,6	6,7	8,3	8,2	8,9	9,5
Moterys	11,1	12,3	11,7	10,5	9,1	12,1	10,2	8,7	9,5	9,4	10,5	11,3
Vyrai	9,2	9,4	7,4	6,5	5,1	7,8	7,0	4,9	7,0	6,8	7,1	7,5

Šaltiniai: sudaryta autorių pagal Lietuvos statistikos metraštį (2009, 2010, 2013); Eurostat.

Kita vertus, **darbas sutrumpintą darbo dieną yra vienas iš šeimos ir profesinio gyvenimo derinimo būdų**. 2012 m. moterų, dirbančių sutrumpintą darbo dieną, vidurkis ES 27 šalyse buvo net 32,6 proc. (Lietuvoje – tik 11,3 proc.). Vyrų, dirbančių sutrumpintą darbo dieną, ES buvo 3,5 karto mažiau nei moterų ir tai sudarė tik 9,5 proc. (Lietuvoje – 7,5 proc.). **Šia priemone kur kas daugiau nei Lietuvoje naudojasi išsivysčiusių ES šalių moterys**. 2012 m. daugiausia moterų sutrumpintą darbo dieną dirbo Nyderlanduose – net 77 proc., antroje vietoje yra Vokietija (45,6 proc.), trečioje – Austrija (44,9 proc.), ketvirtoje – Belgija (43,6 proc.), penktoje – Jungtinė Karalystė (43,3 proc.), šeštoje – Švedija (39,6 proc.), septintoje – Danija (36,4 proc.) (12.4 pav).

Moterims šiose valstybėse yra sudarytos daug palankesnės darbo ir šeimos derinimo galimybės nei Lietuvoje ir kitose pokomunistinėse šalyse. Svarbu pabrėžti, kad šių išsivysčiusių ES šalių pragyvenimo lygis yra aukštas, BVP, tenkantis vienam gyventojui, gerokai viršija Lietuvos rodiklį, vidutinis darbo užmokestis ir socialinės išmokos taip pat yra kur kas didesnės nei Lietuvoje. Atsižvelgiant į tai, šių šalių moterys jaučiasi geriau socialiai

apsaugotos net ir dirbdamos sutrumpintą darbo dieną, todėl jos kur kas aktyviau naudojami šia darbo ir šeimos derinimo priemone.

Šaltinis: sudaryta autorių pagal Eurostat duomenis.

12.4 pav. Dirbantieji sutrumpintą darbo dieną ES 28 valstybėse narėse 2012 m., proc. nuo bendro užimtumo

Pažymėtina, kad skirtingų amžiaus grupių moterų užimtumo lygis skiriasi. Lyginant 2005–2012 m. rodiklius aiškėja, kad Lietuvoje bendras moterų užimtumas didėja dėl vyresnio amžiaus moterų užimtumo augimo. Tačiau, nepaisant to, vyresnio amžiaus moterų užimtumo rodikliai vis dar atsilieka nuo vyrų: 2012 m. 55–64 metų moterų užimtumas siekė 48,5 proc. ir 7,4 proc. punktu buvo mažesnis nei vyrų, kurių užimtumas sudarė 55,9 proc. Lyginant su ES užimtumo rodikliais, pažymėtina, kad 2012 m. vyresnio amžiaus moterų (55–64 m.) užimtumas Lietuvoje viršijo ES 27 vidurkį net 6,7 proc. punkto, ko negalima pasakyti apie jaunų moterų (15–24 m.) užimtumą – šioje vietoje Lietuva atsilieka nuo ES 27 vidurkio net 10,8 proc. punkto (12.4 lentelė).

Analizuojant 2012 m. Lietuvos ir ES moterų užimtumo lygį pagal amžiaus grupes, matoma įdomi tendencija. 15–24 m. amžiaus grupėje ES moterų užimtumas yra net 10,8 proc. punktais didesnis nei Lietuvoje, bet 25–54 m. amžiaus grupėje Lietuvos moterų užimtumas – net 7,9 proc. punktais didesnis nei ES. Matyti, kad ES moterys greičiau įsilieja į darbo rinką, o

šeimos gyvenimą pradeda vėliau nei lietuvės. O pensinio amžiaus sulaukusios ES moterys labiau linkusios pasitraukti iš darbo rinkos nei Lietuvos moterys: 2012 m. ES 55–64 m. amžiaus grupėje moterų užimtumo lygis buvo 41,8 proc., o Lietuvoje – 48,5 proc. Tai galima paaiškinti tuo, kad Lietuvoje pagyvenusios moterys kuo ilgiau stengiasi išlikti darbo rinkoje, nes mūsų šalyje yra neįmanoma pragyventi vien tik iš pensijos (12.4 lentelė).

12.4 lentelė. Užimtumo lygis pagal amžiaus grupes ir lytį Lietuvoje ir Europos Sąjungoje 2000–2012 m., proc.

Amžiaus grupės	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
LIETUVA								
Iš viso (15–64 m.)	58,7	62,6	64,9	64,3	60,1	57,6	60,2	62,0
MOTERYS								
15–64	57,5	59,4	62,2	61,8	60,7	58,5	60,2	61,8
15–24	22,2	17,4	20,5	22,2	20,9	17,4	17,0	20,1
25–54	76,1	78,8	80,8	79,7	78,0	75,9	78,1	79,1
55–64	33,0	41,7	47,9	47,7	48,3	45,5	47,2	48,5
65 m. ir daugiau	6,0	2,6	3,4	3,6	3,9	3,1	4,0	4,5
VYRAI								
15–64	60,1	66,0	67,9	67,1	59,5	56,5	60,1	62,2
15–24	28,4	24,6	29,6	30,9	22,0	19,1	20,9	22,8
25–54	73,8	83,3	84,3	82,7	74,6	71,1	75,7	77,7
55–64	49,9	59,1	60,7	60,2	56,0	52,1	54,1	55,9
65 m. ir daugiau	9,8	6,3	9,3	9,4	8,0	6,6	7,4	8,2
ES 27								
Iš viso (15–64 m.)	62,2	63,4	65,3	65,8	64,5	64,1	64,2	64,2
MOTERYS								
15–64	53,7	56,1	58,2	58,9	58,4	58,2	58,4	58,6
15–24	34,1	33,0	34,2	34,4	32,9	31,8	31,5	30,9
25–54	66,3	68,9	71,2	72,0	71,4	71,3	71,3	71,2
55–64	27,4	33,6	35,9	36,8	37,8	38,6	40,2	41,8
65 m. ir daugiau	duomenys neteikiami							
VYRAI								
15–64	70,8	70,8	72,5	72,7	70,7	70,0	70,1	69,8
15–24	40,8	38,9	40,4	40,3	37,0	36,2	35,8	34,9
25–54	85,6	85,2	86,8	86,9	84,6	83,9	83,9	83,2
55–64	47,1	51,6	53,9	55,0	54,8	54,6	55,2	56,4
65 m. ir daugiau	duomenys neteikiami							

Šaltiniai: sudaryta autorių pagal Lietuvos statistikos metraštį (2009, 2010, 2013); Eurostat.

Moterų ekonominis aktyvumas Lietuvoje visose amžiaus grupėse yra mažesnis nei vyrų. Statistikos departamento duomenimis, 2012 m. bendras moterų darbo jėgos aktyvumas buvo 70,1 proc. (vyrų – 73,7 proc.) ir, palyginti su 2005 m., padidėjo 5,2 proc. punktais, o vyrų – tik 1,7 proc. punktais. **ES šalyse vyrauja analogiška tendencija – moterų ekonominis aktyvumas yra mažesnis nei vyrų.** Svarbu pabrėžti, kad **2000–2012 m. periodu Lietuvos moterų aktyvumo lygis visuomet viršijo ES 27 šalių vidurkį** (štai 2012 m. viršijo 4,5 proc. punkto – atitinkamai 70,1 proc. ir 65,6 proc.) (12.5 lentelė).

Matoma didelė užimtumo ir ekonominio aktyvumo lygio diferenciacija pagal amžiaus grupes. Moterų užimtumo lygis didžiausias 25–54 m. amžiaus grupėse, o mažiausias – jaunų (15–24 m.) ir ypač tarp senyvo amžiaus (daugiau kaip 65 m.) moterų (12.4 ir 12.5 lentelės).

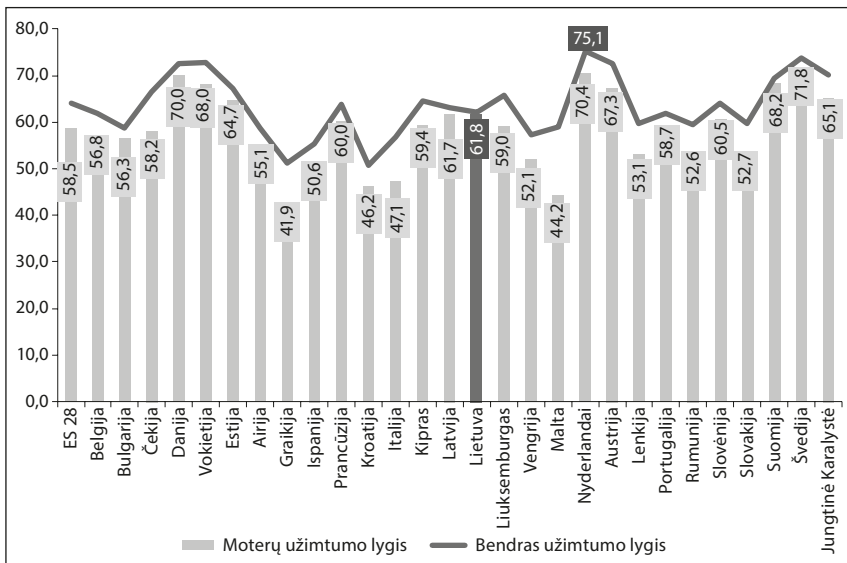
12.5 lentelė. Darbo jėgos aktyvumo lygis pagal amžiaus grupes ir lytį Lietuvoje ir Europos Sąjungoje 2000–2012 m., proc.

Amžiaus grupės	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
LIETUVA								
Iš viso (15–64 m.)	70,5	68,3	67,9	68,4	69,8	70,2	71,4	71,8
MOTERYS								
15–64	67,1	64,9	65,0	65,5	67,8	68,6	69,4	70,1
15–24	30,6	20,5	22,8	26,0	26,7	25,4	24,1	26,1
25–54	88,0	85,8	84,2	83,8	86,3	87,8	88,9	89,0
55–64	35,9	44,5	49,7	50,0	52,9	51,7	53,1	54,2
65 m. ir daugiau	6,1	2,6	3,4	3,7	4,0	3,2	4,0	4,6
VYRAI								
15–64	74,2	72,0	71,0	71,4	72,0	72,0	73,5	73,7
15–24	41,7	29,3	31,8	35,4	33,9	31,3	32,1	32,4
25–54	89,7	90,0	87,9	87,4	88,3	89,0	90,7	90,5
55–64	57,6	63,8	63,3	63,0	63,8	62,6	64,3	64,6
65 m. ir daugiau	10,3	6,3	9,3	9,7	8,2	6,7	7,5	8,2

Amžiaus grupės	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ES-27								
Iš viso (15–64 m.)	68,8	69,7	70,4	70,8	70,9	71,0	71,2	71,8
MOTERYS								
15–64	60,1	62,2	63,2	63,7	64,1	64,4	64,8	65,6
15–24	42,3	40,6	40,6	40,8	40,4	39,7	39,7	39,6
25–54	73,3	75,6	76,7	77,3	77,7	78,1	78,3	78,9
55–64	29,5	35,8	38,0	38,8	40,2	41,2	42,8	44,8
65 m. ir daugiau	duomenys neteikiami							
VYRAI								
15–64	77,2	77,3	77,7	77,9	77,8	77,6	77,6	78,0
15–24	49,5	47,7	47,6	47,8	46,9	46,1	45,8	45,5
25–54	91,9	91,7	91,9	92,0	91,8	91,7	91,6	91,7
55–64	50,7	55,2	57,0	57,9	58,6	58,9	59,5	61,2
65 m. ir daugiau	duomenys neteikiami							

Šaltiniai: sudaryta autorių pagal Lietuvos statistikos metraštį (2009, 2010, 2013); Eurostat.

Didžiausias moterų užimtumo lygis ES 2012 m. buvo Švedijoje (71,8 proc.), Nyderlanduose (70,4 proc.) ir Danijoje (70 proc.). Šios šalys gerokai viršijo ES 28 šalių vidurkį, kuris sudarė 58,5 proc. Tačiau tenka pažymėti, kad kol kas tik viena iš ES valstybių – Nyderlandai – yra pasiekusi strategijoje „Europa 2020“ numatytą tikslą, t. y. joje bendras visų suaugusiųjų užimtumo lygis siekia 75 proc. 2012 m. Nyderlanduose bendras užimtumo lygis siekė 75,1 proc. Prie šio tikslo artėja Švedija (73,8 proc.), Vokietija (72,8 proc.), Danija (72,6 proc.) ir Austrija (72,5 proc.). Aukštas moterų užimtumo lygis 2012 m. buvo Suomijoje (68,2 proc.), Vokietijoje (68,0 proc.), Austrijoje (67,3 proc.) ir Jungtinėje Karalystėje (65,1 proc.). Mažiausiai užimtos moterys yra pietinėse ES valstybėse: Graikijoje (41,9 proc.), Maltoje (44,2 proc.), Italijoje (47,1 proc.), Ispanijoje (50,6 proc.) (12.5 pav.).

Šaltinis: sudaryta autorių pagal Eurostat duomenis.

12.5 pav. Moterų užimtumo lygis ir bendras užimtumo lygis (15–64 m.) ES 28 valstybėse 2012 m., proc.

Lietuvos moterų užimtumas 2012 m. viršijo ES 27 vidurkį 3,2 proc. punktais (atitinkamai 61,8 ir 58,6 proc.). Ši tendencija išryškėjo naginėjant visą 2000–2012 m. laikotarpį (12.2 lentelė), kai Lietuvos moterų užimtumo lygis lenkė ES moterų užimtumą. Nuo ko priklauso šis dėsniumas? Pirmia, reikia pažymėti, kad didelis moterų užimtumas Lietuvoje – tai istoriškai susiklosčiusi tradicija, išlikusi iš tarybinių laikų. Antrasis pasaulinis karas, sudėtingas Lietuvos pokario laikotarpis, stalinizmo kulto padariniai ypač veikė vyrų skaičiaus mažėjimą. Be to, ekstensyvi socializmo ekonomikos plėtra taip pat buvo stimulas pritraukti moteris į darbo rinką. Kai plėtra vyksta ekstensyviai, panaudojamas kur kas didesnis išteklių kiekis. Ir moterys buvo papildomas rezervas – jos įtraukiamos į gamybą, esant nuolatiniam darbo išteklių deficitui. Antra, priešingai, rinkos laikotarpiu, kai mažėja spartus ekonomikos augimas, moterys tampa atsargos rezervu, siekiant sumažinti darbo jėgos išteklius (vykstant etatų mažinimui, moterys pirmos atleidžiamos iš darbo arba jį palieka pačios).

Kitaip sakant, įsigalėjant rinkos ekonomikai, darbo rinkoje moterų skaičius mažėja.⁵⁴⁸

Moterų diskriminacijos rūšys darbo rinkoje. Darbo rinkoje moterų diskriminacija išryškėja:⁵⁴⁹

- priimant į darbą;
- darbo užmokesčio srityje;
- sudarant dirbtines kliūtis siekti aukštesnių pareigų;
- esant moterų vadovaujamų pareigų pertekliui ir moterų vadovaujamų pareigų stygiui;
- skirstant profesijas į moteriškas ir vyriškas;
- naudojant skirtingą moterų ir vyrų profesinio rengimo sistemą;
- seksualinio priekabiavimo atvejais;
- esant moterų dvigubo užimtumo problemai (darbe ir šeimoje);
- pasireiškiant išnaudojimo darbe problemai (kvalifikuotoms moterims dažnai tenka didelis darbo krūvis, o vyrams – kur kas mažesnis).

Lyčių diskriminacija darbo rinkoje gali būti objektyvi ir subjektyvi. Objektyvi diskriminacija siejama su moters šeimine ir reprodukcinėmis funkcijomis. Moterys turi mažiau laiko ir galimybių siekti karjeros, dirbti viršvalandžius arba savaitgaliais. Subjektyvi diskriminacija siejama su darbdavio išankstine nuostata, kad „moteris – blogesnis darbuotojas“, neatsižvelgiant į jos profesinius gebėjimus. Todėl, priimant į darbą, prioritetas teikiamas vyrui, o atleidžiant iš darbo – moteriai, profesinės karjeros galimybės moteriai taip pat ribojamos. Nelygybė darbo užmokesčio srityje pasireiškia visų pirma per lyčių segregaciją pagal ūkio šakas ir, antra, – per tiesioginę diskriminaciją, kai moteriai mokama mažiau nei vyrui už tos pačios vertės darbą.⁵⁵⁰

Moterų vadovių trūkumas. Lietuvoje pastebima vertikalioji darbo rinkos segregacija. **Nors bendras moterų išsilavinimo lygis yra aukštesnis, jos yra mažai atstovaujamos vadovaujamose pozicijose, sprendimų priėmimo grandyse.** Statistikos departamento duomenimis, 2011 m. baigusių universitetus moterų skaičius visose studijų pakopose gerokai

⁵⁴⁸ Rakauskienė, O. G.; Chlivickas, E.; Bikas, E.; Lisauskaitė, V. *Moterų verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje*. Vilnius: Lygių galimybių ir sanglaudos ekonomikos institutas, Mykolo Romerio universitetas, Finansų ministerijos mokymo centras, 2007.

⁵⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁵⁰ *Ibid.*

viršijo vyrų skaičių: moterys sudarė 63,5 proc. gavusių bakalauro laipsnį (vyrai – 36,5 proc.), 67,1 proc. gavusių magistro laipsnį (vyrai – 32,9 proc.) ir 57,2 proc. gavusių daktaro laipsnį (vyrai – 42,8). Nepaisant to, tais pačiais metais moterys sudarė tik 39 proc. visų vadovų (teisės aktų leidėjų, vyresniųjų valstybės pareigūnų, įmonių, įstaigų, organizacijų ir kitų vadovų).

Kuo aukštesnis mokslo laipsnis (daktaras – habilituotas daktaras) ir pedagoginis vardas (asistentas – lektorius – docentas – profesorius), tuo mažesnę dalį tarp jo atstovų sudaro moterys. 2010 m. didžiąją mokslo tyrėjų dalį sudarė moterys – 54,2 proc., habilituotų daktarų tarp jų buvo tik 19,7 proc., o profesoriaus vardą gavusių moterų – 18,7 proc. (Lietuvos statistikos departamentas, 2010).

Egzistuoja struktūrinės ir institucinės kliūtys moterims siekti karjeros ir užsiimti asmeniniu verslu. Pasaulyje gerai žinoma **stiklinių lubų metafora**, kuri reiškia nematomus dirbtinius barjerus profesinės karjeros siekiančiai moteriai – išankstinį nusistatymą ir organizacines kliūtis. Tai vyksta dėl kelių veiksnių: realiai neveikiančių lyčių lygybės įstatymų, lyčių vaidmenų stereotipų, vyraujančio darbdavių ir visuomenės nusistatymo, diskriminacijos, darbo rinkos segregacijos ir kt. Viešai pripažįstama, kad moterims, siekiančioms profesinio pripažinimo, savo kompetencija ir gebėjimais reikia gerokai lenkti vyrus. Taigi moterys pro *stiklines lubas* mato savo profesinės karjeros galimybes, tačiau negali jų realizuoti; o jeigu nori pasiekti tikslą, turi *pramušti* šias lubas, – tai padaryti yra sunku. Šis principas atspindi lyčių nelygybę, ypač aukštose hierarchinėse struktūrose. Net labiausiai feminizuotose darbo srityse moterys vadovaujamos grandyse sudaro mažumą. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2011–2012 m. visoje švietimo sistemoje dirbo 77,8 proc. moterų pedagogių: mokyklose – 86,9 proc., universitetuose – 49,7 proc., tačiau tarp aukštųjų mokyklų rektorių nebuvo nė vienos moters.

Privataus verslo srityje moterų vadovių yra daug mažiau nei vyrų. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2012 m. sausio 1 d. Lietuvoje veikė daugiau kaip 83 tūkst. ūkio subjektų, iš kurių vadovės moterys sudarė tik 28 proc.; individualių įmonių buvo daugiau kaip 12 tūkst., iš kurių vadovės moterys sudarė tik 33 proc. Kalbant apie stambųjį verslą, statistika metai iš metų byloja, kad tai – išskirtinai vyrų sritis. Lietuvoje tarp stambiausių įmonių vadovų yra vos 3 proc. moterų. Moterų valdybos

narių yra tik apie 13 proc. ES statistika yra panaši: moterys sudaro tik apie 13,7 proc. valdybos narių didžiausiose Europos bendrovėse.

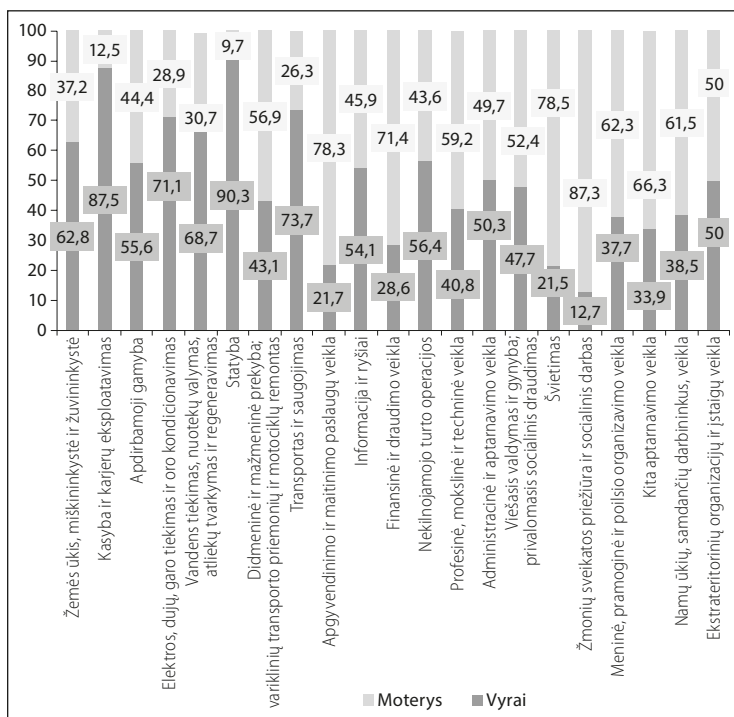
Moteryų diskriminacija yra gaji visos ES mastu. Nepaisant to, kad moterys yra labiau išsilavinusi gyventojų dalis (jos sudaro daugiau kaip 60 proc. universitetų absolventų), šis potencialas yra beveik nepanaudojamas, skirstant aukštus postus ir priimant reikšmingus sprendimus. Vertingi žmogiškieji ištekliai yra tiesiog iššvaistomi. Lyčių pusiausvyrą versle užtikrintų subalansuotus sprendimus, pasižyminčius lankstumu ir įvairiapusiškumu, padėtų siekti skaidrumo ir mažintų korupciją. Visa tai pagerintų kokybę ir verslo efektyvumą.

Siekdama didinti moterų dalyvavimą priimant svarbius sprendimus, 2011 m. lapkričio mėn. Europos Komisija (EK Pirmininko pavaduotojos Viviane Reding iniciatyva) pateikė teisės aktą, kuriuo siūloma **nustatyti kvotas moterims biržose kotiruojamų ES įmonių valdybose**. Tai biržinių bendrovių savanoriškas įsipareigojimas iki 2015 m. moterų skaičių valdybose padidinti iki 30 proc., o iki 2020 m. – iki 40 proc. Įsipareigojimą gali pasirašyti visos biržinės Europos bendrovės. V. Reding įsitikinusi, kad „jeigu valdybose dirbs daugiau moterų, tikėtina, kad bendrovės taps pelningesnės ir tvariai augs ekonomika“. Tai patvirtino neseniai atlikti tyrimai, konstatavę, kad tos bendrovės, kurių valdybose yra daugiau moterų, pasiekė geresnių verslo rezultatų ir dirbo efektyviau. „Atvertos durys į aukštas pareigas paskatins moteris įsitraukti į darbo rinką ir joje likti – tai leis didinti moterų užimtumą. Jeigu daugiau moterų dalyvaus darbo rinkoje, bus lengviau pasiekti ES ekonomikos augimo strategijoje „Europa 2020“ nustatytus tikslus, t. y. 20–64 metų amžiaus moterų ir vyrų užimtumą iki 2020 m. padidinti iki 75 proc.“⁵⁵¹

„**Moteriškos“ ir „vyrishkos“ profesijos**. Kai kuriose srityse Lietuvoje vyrauja stipri horizontalioji darbo rinkos segregacija – ryškus pasiskirstymas į vyrishkas ir moteriškas profesijas. Šiuo atveju literatūroje vartojama **stiklinių sienų** metafora, apibūdinanti moterų ir vyrų darbo vietų skirtumus, kai moterys užima mažiau svarbias, neprestižines darbo vietas ir dažniau dirba lanksčiose, nepagrindinėse darbo rinkose. Tai stereotipinio požiūrio į moteriškumą ir vyrishkumą pasekmė.

⁵⁵¹ *Moterys valdybose. Komisija siūlo 40 proc. taisyklę*. Europos Komisijos pranešimas spaudai [interaktyvus]. Briuselis, 2012 m. lapkričio 14 d. [žiūrėta 2012-12-07]. <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-1205_lt.htm>.

Statistikos departamento duomenimis, Lietuvoje pagrindinės vyrų ekonominės veiklos sritys išlieka statybų sektorius, kur 2012 m. vyrai sudarė 90,3 proc. darbuotojų, kasyba ir karjerų eksploatavimas (87,5 proc.) ir transporto ir saugojimo veikla – 73,7 proc. Pagrindinės moterų ekonominės veiklos sritys išlieka žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas, kur 2012 m. moterys sudarė 87,3 proc. darbuotojų, švietimas – 78,5 proc. ir apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų veikla – 78,3 proc. (Lietuvos statistikos metraštis, 2013) (12.6 pav.).

Šaltinis: Lietuvos statistikos metraštis 2013.

12.6 pav. Užimti gyventojai pagal ekonominės veiklos rūšį ir lytį Lietuvoje 2012 m., proc.

Toks ryškus ekonominės veiklos sričių pasiskirstymas pagal lytį turi neigiamą įtaką šių sričių plėtrai, mažina jų inovacinį potencialą, lemia santykinai žemesnį moterų darbo užmokesčio lygį ir dar labiau

sustiprina visuomenės stereotipus apie „vyriškus“ ir „moteriškus“ vaidmenis. Horizontaliosios segregacijos požymiai atsiranda jau stojant į mokymo įstaigas (profesinio, aukštesniojo, aukštojo) ir renkantis profesiją, nes vyrai labiau renkasi technines specialybes, o moterys – socialines ir humanitarines. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2011–2012 mokslo metų pradžioje aukštesniosiose mokyklose merginos dažniausiai studijavo humanitarinius mokslus, mediciną (76 proc.), pedagogiką (75 proc.) ir socialinius mokslus (70 proc.), vaikinai – inžineriją (90 proc.), transporto paslaugas (90 proc.), informatiką (86 proc.). Šis faktas prisideda prie moterų ir vyrų atlyginimų skirtumų, nes „vyriškomis“ laikomų profesijų darbo užmokestis paprastai yra didesnis.

12.2. Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis

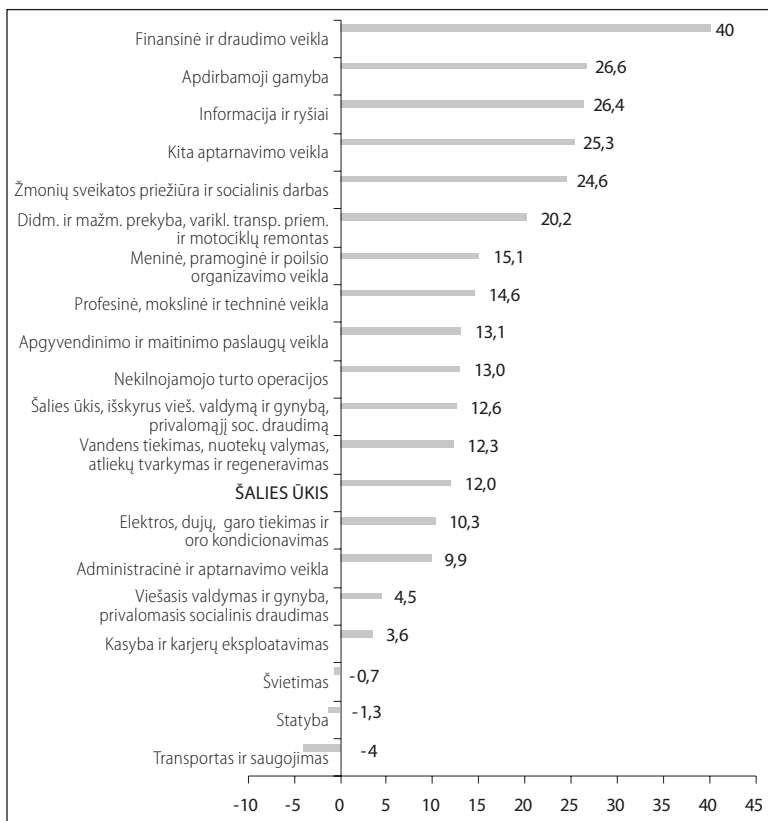
Nepaisant ES ir Lietuvos įstatymuose įtvirtinto **vienodo atlygio už vienodą ar vienodos vertės darbą principo**, moterys uždirba mažiau nei vyrai. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2012 m. moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis Lietuvoje buvo 12 proc. Tikslinga pabrėžti, kad palyginti su 2008 m., atotrūkis sumažėjo 8,5 proc. punktais (2008 m. darbo užmokesčio atotrūkis buvo 20,5 proc.), tačiau, palyginti su 2011 m., vėl išaugo 0,4 proc. punktais. **Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis šalies ūkyje**, išskyrus viešąjį valdymą ir gynybą, privalomąjį socialinį draudimą, **2012 m. sudarė 12,6 proc.** Privačiame sektoriuje jis buvo 2,8 proc. punktais didesnis nei valstybės sektoriuje ir sudarė 16,1 proc., valstybės sektoriuje, išskyrus viešąjį valdymą ir gynybą, privalomąjį socialinį draudimą – 13,3 proc. (Lietuvos statistikos departamentas) (12.6 lentelė).

12.6 lentelė. Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis pagal sektorius ir darbuotojų amžių, proc.

Metai	Šalies ūkis	Šalies ūkis, išskyrus viešąjį valdymą ir gynybą, privalomąjį socialinį draudimą	Iš jo							
			pagal sektorius		pagal darbuotojų amžių					
			valstybės	privatusis	Mažiau kaip 25 metų	25–34 metų	35–44 metų	45–54 metų	55–64 metų	Daugiau kaip 65 metų
2008	20,5	21,6	17,3	23,5	16,5	20,3	25,0	22,6	19,2	14,7
2009	15,0	15,3	13,1	20,5	10,2	13,9	19,1	16,4	12,8	8,4
2010	14,3	14,6	14,2	18,8	8,8	12,5	19,2	15,9	11,8	7,2
2011	11,6	11,9	12,1	16,0	5,8	9,7	16,6	13,1	8,9	4,2
2012	12,0	12,6	13,3	16,1	6,6	10,5	17,3	13,9	9,7	5,0

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis 2012.

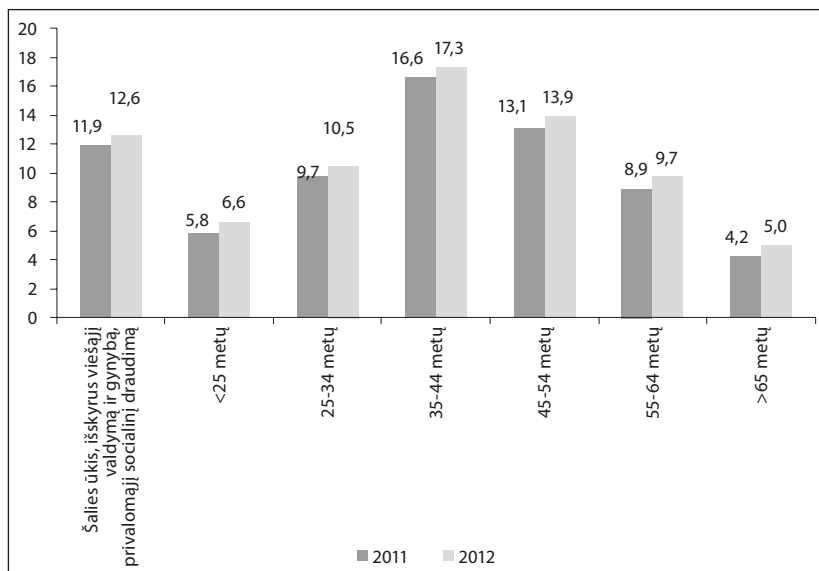
Lietuvos statistikos departamento duomenimis, **didžiausias moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis 2012 m. buvo finansinės ir draudimo veiklos įmonėse – net 40 proc.**, apdirbamosios gamybos (26,6 proc.), informacijos ir ryšių (26,4 proc.), kitos aptarnavimo veiklos (25,3 proc.) bei žmonių sveikatos priežiūros ir socialinio darbo (24,6 proc.) įstaigose ar įmonėse. Darbo užmokesčio atotrūkiui įtaką darė vyrų ir moterų, dirbančių konkrečioje ekonominėje veikloje, skaičius, jų profesija, išsilavinimas, amžius, darbo stažas ir kitos priežastys (12.7 pav.).

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis 2012.

12.7 pav. Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis pagal ekonominės veiklos rūšis 2012 m., proc.

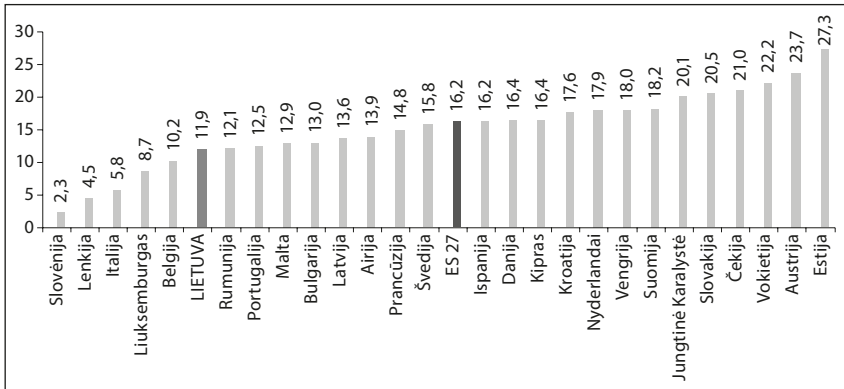
Didžiausias moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis – 35–44 metų amžiaus darbuotojų grupėje. Didžiausias moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis 2012 m. buvo 35–44 metų amžiaus darbuotojų (17,3 proc.), mažiausias – 65 metų ir vyresnių (5 proc.) bei jaunesnių nei 25 metų (6,6 proc.) darbuotojų amžiaus grupėse (12,8 pav.).

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis 2012.

12.8 pav. Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis pagal darbuotojų amžių 2011 ir 2012 m., proc.

ES mastu didžiausias moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis fiksuojamas Estijoje (27,3 proc.), o mažiausias – Slovėnijoje (2,3 proc.). 2011 m. moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkio vidurkis ES buvo 16,2 proc. Mažiausias moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis buvo Slovėnijoje (2,3 proc.), Lenkijoje (4,5 proc.), Italijoje (5,8 proc.), Liuksemburge (8,7 proc.), Belgijoje (10,2 proc.) ir Lietuvoje (11,9 proc.), o didžiausias – Estijoje (27,3 proc.), Austrijoje (23,7 proc.), Vokietijoje (22,2 proc.) ir Čekijoje (21 proc.) (12.9 pav.).

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis 2012.

12.9 pav. Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis⁵⁵² ES šalyse⁵⁵³ 2011 m., proc.

Nuolat išliekantis atlyginimų skirtumas ilgalaikėje perspektyvoje neigiamai veikia moterų gerovę.⁵⁵⁴ Moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumus lemia vertikalioji ir horizontalioji segregacija darbo rinkoje. Be to, moterys uždirba mažiau nei vyrai beveik visuose ekonomikos sektoriuose. **Santykinai mažesnis darbo užmokestis skatina skurdo ir socialinės atskirties feminizacijos reiškinių.**⁵⁵⁵ Pasaulio banko duomenimis, panaikinus skirtumus tarp vyrų ir moterų atlyginimo bei užimtumo, padidėtų bendras ekonomikos efektyvumas, o BVP išaugtų 6 proc.⁵⁵⁶ Tyrimai parodė, kad moterys, įsitraukusios į darbo rinką, pradeda labiau kontroliuoti namų ūkio biudžeto išlaidas. Ypač svarbu tai, kad moterims

⁵⁵² Šalies ūkis, išskyrus viešąjį valdymą ir gynybą, privalomąjį socialinį draudimą.

⁵⁵³ Airija – 2010 m. duomenys, Austrija – Europos Sąjungos statistikos tarnybos (Eurostato) įvertis, Graikija – nėra duomenų.

⁵⁵⁴ Randriamaro, Z. *Gender and Trade*. Overview Report. IDS/BRIDGE, Brighton. 2006.

⁵⁵⁵ Rakauskienė, O. G.; Chlivickas E.; Bikas, E.; Lisauskaitė, V. *Moterų verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje*. Vilnius: Lygių galimybių ir sanglaudos ekonomikos institutas, Mykolo Romerio universitetas, Finansų ministerijos mokymo centras, 2007.

⁵⁵⁶ Engendering Development. Through Gender Equality in Rights, Resources, and Voice [interaktyvus]. A World Bank Policy Research Report. Oxford University Press. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2001 [žiūrėta 2011-03-07]. <http://siteresources.worldbank.org/PGLP/Resources/Engendering_Development.pdf>.

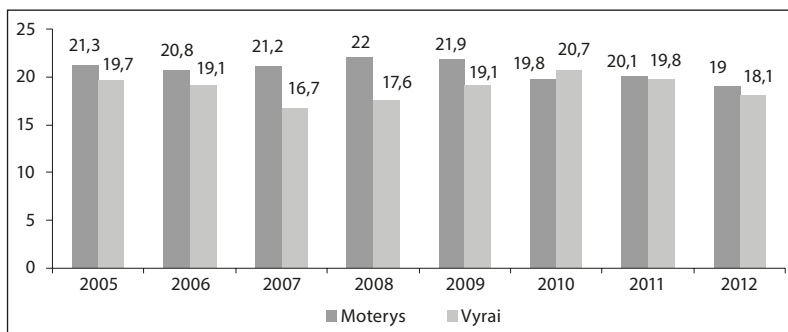
kontroliuojant namų ūkio biudžetą daugiau lėšų skiriama vaikų išsilavinimui, sveikatos priežiūrai ir kokybiškesniam maistui.

12.3. Moterų pajamos ir skurdas

Moterys Lietuvoje yra labiau skurstanti socialinė grupė, palyginti su vyrais. Nuo 2005 m. moterų skurdo rizikos lygis Lietuvoje beveik visada buvo didesnis už vyrų, išskyrus 2010 m., kai moterų skurdo rizikos lygis buvo nereikšmingai mažesnis už vyrų – 0,9 proc. punkto (12.10 pav.).

Visoje ES moterys yra labiau skurstanti visuomenės dalis. Eurostat duomenimis, 2011 m. bendras skurdo rizikos lygis ES 27 šalyse sudarė 16,9 proc., o moterų skurdo rizikos lygis viršijo vyrų 1,5 proc. punktu (moterų skurdo rizikos lygis buvo 17,6 proc., o vyrų – 16,1). Lietuvos bendras skurdo rizikos lygis, taip pat moterų ir vyrų skurdo rizikos lygio rodikliai viršija ES vidurkį.

2010 m. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, labiausiai skursta pagyvenusios ir senyvo amžiaus moterys: 50–64 m. amžiaus grupėje moterų skurdo rizikos lygis siekė 23 proc. (vyrų – 22,6 proc.), o daugiau kaip 65 m. amžiaus moterų skurdo rizikos lygis sudarė 11,2 proc. (vyrų – 8,1 proc.). Tokia padėtis susiklostė dėl mažesnės moterų senatvės pensijos. Štai 2012 m. pradžioje moterų senatvės pensijos dydis buvo penktadaliu mažesnis už vyrų. Be to, kas dešimtas senatvės pensijų gavėjų vyrų dirbo. Dirbančių senatvės pensijos gavėjų vyrų dalis (10,6 proc.) buvo didesnė nei moterų (9,3 proc.).

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

12.10 pav. Moterų ir vyrų skurdo rizikos lygis Lietuvoje 2005–2012 m.

Itin gėsmingas socialinis reiškinys yra jaunų moterų skurdas, ypač didelis kaimuose ir mažuose miesteliuose. 12.7 lentelėje matyti, kad socialinės išmokos didžiausios įtakos turėjo 18–24 metų amžiaus moterų skurdo rizikos lygiui. Skurdo rizikos lygio iki socialinių išmokų ir po socialinių išmokų skirtumas rodo, kokią įtaką skurdo rizikos mažėjimui turi socialinės išmokos. Iš disponuojamų pajamų atėmus socialines išmokas (išskyrus senatvės ir našlių pensijas), skurdo rizikos lygis padidėtų iki 31,8 procento, o atėmus ir senatvės, našlių pensijas – net iki 49,4 procento (Lietuvos statistikos departamentas, 2012).

12.7 lentelė. Skurdo rizikos lygis pagal lytį ir amžiaus grupes 2011 m., proc.

Amžiaus grupės	Skurdo rizikos lygis		Skurdo rizikos lygis iki socialinių išmokų, išskyrus pensijas	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
18–24	23,8	28,8	39,7	39,2
25–49	20,4	19,2	33,1	30,8
50–64	18,4	20,1	33,5	31,6
65 m. ir vyresni	10,0	13,2	11,4	17,6

Šaltinis: Gyventojų pajamos ir gyvenimo sąlygos 2011. Lietuvos statistikos departamentas. Vilnius, 2012.

Skurdo feminizacija daro neigiamą įtaką ilgalaikiai valstybės plėtrai. Moterų socialinės grupės skurdas tiesiogiai liečia jų vaikų ekonominę gerovę, kartu mažindamas jų sėkmingos integracijos į visuomenę galimybes. Moterų skurdas mažina jų vaikų galimybes įgyti reikiamą išsilavinimą, įgūdžius, kvalifikaciją. Tai savo ruožtu skatina kelias kartas apimančio ilgalaikio nedarbo formavimąsi ir turi neigiamą įtaką bendrai darbo jėgos kvalifikacijai, o tai ilgalaikėje perspektyvoje gali mažinti mūsų šalies konkurencinį pajėgumą.

Moterų padėčiai darbo rinkoje vis dar daug įtakos turi vyrai – kaip šeimos nariai, darbdaviai arba netgi paskolų teikėjai. Darbo rinka vis dar palankesnė vyrams, o ne moterims; ji ir toliau stiprina nusistovėjusius vyrų ir moterų vaidmenis namuose, dar labiau skatindama pasidalijimą ir nepaisydama akivaizdžių įrodymų, kad ne tik daugumos moterų, bet ir vyrų gyvensena netelpa į siaurus jiems taikomus rėmus. Pavyzdžiui, profesinio ir šeimos gyvenimo pusiausvyros poreikį jaučia ir moterys, ir

vyrai, tačiau šių dviejų gyvenimo sričių suderinimo politinės programos daugiausia dėmesio skiria motinoms.⁵⁵⁷

12.4. Šeiminio gyvenimo ir profesinės veiklos derinimas

Apžvelgus gimstamumo situaciją įvairiose Vakarų Europos šalyse, matyti, kad gimstamumas yra aukštesnis tose šalyse, kuriose paramos šeimai politika integruoja užimtumo politikos, vaiko priežiūros politikos ir lyčių lygybės politikos elementus ir siekia užtikrinti, kad vyrams ir moterims, prižiūrintiems mažamečius vaikus, būtų išsaugoma darbo vieta ir garantuojamos pajamos. Darbo ir šeimos derinimo galimybių buvimas arba stoka, kaip rodo Vakarų Europos šalių patirtis, šiuolaikinėje visuomenėje tampa svarbia sąlyga, nulemiančia šeimų apsisprendimą dėl vaikų gimimo laiko ir jų skaičiaus. Todėl sąlygų, leidžiančių darbą derinti su šeimos funkcijomis, kūrimas šiandien yra pagrįstai vertinamas kaip prioritetinga šeimos politikos modernizavimo kryptis.⁵⁵⁸

Galimybė derinti profesinį ir šeimos gyvenimą yra svarbi tiek moterims, tiek vyrams, nes didina darbo jėgos lankstumą, gerina žmonių gyvenimo kokybę, leidžia sėkmingai integruotis į darbo rinką ir išsilaikyti joje.

Tyrimai rodo, kad tarp motinos gerovės ir vaiko gerovės yra tiesioginis priklausomybės ryšys. Moteris, turėdama lėšų, dažniausiai jas investuoja į savo vaikų išsilavinimą, sveikatą, pomėgius. Todėl galima vienareikšmiškai teigti, kad moterų diskriminacijos, ypač darbo rinkoje, problema tampa visos visuomenės problema. Ji susijusi su tuo, kokios vertybės ir socialinio elgesio modeliai yra perduodami augančiai kartai. Kitaip sakant, **formuojama ugdomų žmoniškųjų išteklių kokybė, nuo kurios ateityje priklauso šalies konkurencingumas pasaulio kontekste ir ekonominė gerovė.**

⁵⁵⁷ *EQUAL lyčių lygių galimybių integravimo vadovas* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2004 [žiūrėta 2007-11-27]. <http://ec.europa.eu/employment_social/equal_consolidated/data/document/gendermain_lt.pdf>.

⁵⁵⁸ Stankūnienė, V.; Jasilionienė, A.; Jančaitytė, R. *Šeima, vaikai, šeimos politika. Modernėjimo prieštaros* [interaktyvus]. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Demografinių tyrimų institutas, 2005 [žiūrėta 2009-03-07]. <<http://www.demografija.lt/users/www/uploaded/mografijos/tekstai/priestaros/priestarosId.pdf>>.

Pagrindinė priežastis, dažnai lemianti sudėtingesnę moterų padėtį darbo rinkoje, yra Lietuvoje (ir daugelyje kitų ES šalių) vis dar vyraujantis **patriarchalinis šeimos modelis**, orientuotas į vyrą aprūpintoją, o ne į du lygiaverčius maitintojus – vyrą ir moterį. Todėl dažnai moterims tenka dvigubas – darbuotojos ir namų šeimininkės – krūvis.⁵⁵⁹

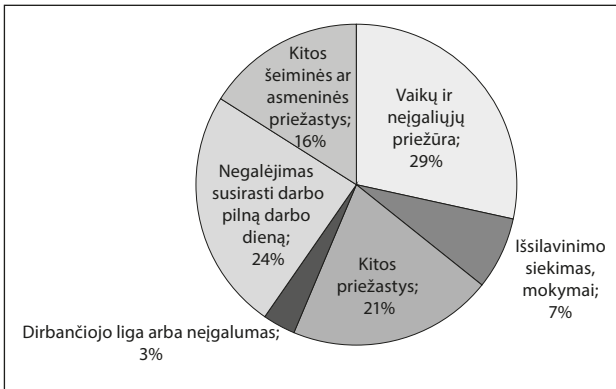
Vienas iš prieinamų būdų suderinti darbą ir šeimą yra **darbas ne visą darbo dieną**. Visoje ES vyraujanti tendencija yra ta, kad moterų, dirbančių ne visą darbo dieną, yra daug daugiau nei vyrų (maždaug trečdalis dirbančių moterų ir tik apie 9 proc. vyrų). Ilgalaikėje perspektyvoje tai reiškia, kad moterys, gaudamos atitinkamai mažesnį atlyginimą už darbą ne visą darbo dieną, gaus ir mažesnę pensiją. Vidutiniškai 10-ia metų ilgiau gyvendamos nei vyrai, daugelis moterų šiuos senatvės metus praleidžia balansuodamos ant skurdo ribos. Eurostat duomenimis, 2012 m. 27-iose ES valstybėse maždaug trečdalis (32 proc.) užimtų moterų nuo 25 iki 54 metų, turinčios vieną vaiką, jaunesnį nei 6 metai, dirbo ne visą darbo dieną. Tuo tarpu net 50 proc. dirbančių moterų, turinčių tris ir daugiau vaikų, kurių jauniausiam yra 6 ir mažiau metų, dirbo ne visą darbo dieną. Dirbantiems vyrams šie rodikliai buvo gerokai mažesni (atitinkamai 5 proc. ir 7 proc.). Moterų, dirbančių ne visą darbo dieną, proporcija auga, didėjant vaikų skaičiui, o vyrų lieka santykinai stabili.

Lietuvos vyrai kur kas rečiau nei moterys dirba ne visą darbo dieną. Tai sąlygoja vyraujantis stereotipinis požiūris, kad vaikų ir kitų globos reikalaujančių šeimos narių priežiūra turi būti priskiriama moterims. Štai 2012 m., Lietuvos statistikos departamento duomenimis, Lietuvoje ne visą darbo dieną dirbo 11,3 proc. visų dirbančių moterų, o vyrų – 7,5 proc.

Skiriasi ir priežastys, lemiančios moterų ir vyrų pasirinkimą dirbti ne visą darbo dieną. 2012 m. ES 27 valstybių narių mastu pagrindinė priežastis, dėl kurios moterys dirbo ne visą darbo dieną, buvo **vaikų ir neįgalųjų priežiūra** (29 proc.), tačiau ši priežastis tik 4-iems proc. vyrų lėmė darbą ne visą dieną. Antroji pagal svarbą moterų priežastis – tai **negalėjimas susirasti darbo visą darbo dieną** (24 proc.), o vyrams – ši priežastis yra pagrindinė, lemianti jų darbą ne visą dieną (38 proc.). Antroji svarbi

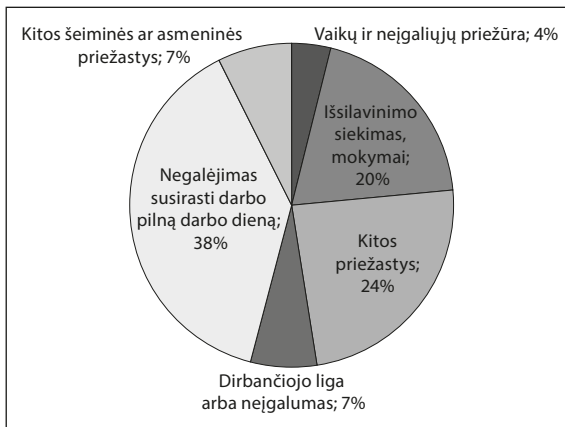
⁵⁵⁹ Rakauskienė, O. G.; Chlivickas E.; Bikas, E.; Lisauskaitė, V. *Moterų verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje*. Vilnius: Lygių galimybių ir sanglaudos ekonomikos institutas, Mykolo Romerio universitetas, Finansų ministerijos mokymo centras, 2007.

(įvardinta) vyrų priežastis – išsilavinimo siekimas (20 proc.), o moterims ji tesudaro vos 7 proc. (12.11 ir 12.12 pav.).

Šaltinis: Eurostat.

12.11 pav. Moterų priežastys dirbti ne visą darbo dieną ES 27, 2012 m., proc.

Šaltinis: Eurostat.

12.12 pav. Vyrų priežastys dirbti ne visą darbo dieną ES 27, 2012 m., proc.

Kitas būdas derinti karjerą ir šeimą yra **lanksčios darbo valandos**. Lietuvoje, deja, jos nėra populiarios. Lietuvos statistikos departamentu duomenimis, 2011 m. net devynios iš dešimties 15–64 metų amžiaus

samdomųjų darbuotojų moterų (88 proc.) dirbo pagal darbdavio nustatytas darbo dienos pradžios ir pabaigos valandas arba nepastovias darbo valandas be teisės pasirinkti tinkamesnę darbo laiko grafiką. Tik 13 proc. 15–64 metų amžiaus samdomųjų darbuotojų moterų turėjo galimybę organizuoti savo darbo laiką taip, kad galėtų pasiimti laisvų dienų dėl šeiminių priežasčių, nenaudodamos atostogų. Daugiau nei pusė (53 proc.) samdomųjų darbuotojų moterų pasiimti laisvų dienų dėl šeiminių priežasčių galėjo gana retai (Lietuvos statistikos departamentas, 2011).

Eurostat duomenimis, 2010 m. Lietuvoje moterys, dirbančios pagal lanksčias darbo valandas, sudarė tik 10,4 proc. visų dirbančiųjų visą darbo dieną, o vyrai – 11,4 proc. Tai yra gerokai mažiau nei ES 27 vidurkis: lanksčias darbo valandas dirbančios moterys ES sudarė 25,9 proc., vyrai – 28,7 proc. Tarp abiejų lyčių lanksčios darbo valandos populiariausios yra Šiaurės šalyse: 2010 m. Suomijoje tokių moterų dalis sudarė 53 proc., vyrų – 59 proc., Švedijoje – atitinkamai 49 proc. ir 47 proc., o Danijoje – po 44 proc. (Eurostat, 2011).

Siekiant derinti profesinį ir šeimos gyvenimą, taip pat aktualus **soci-
alinių paslaugų (įskaitant ikimokyklinio ugdymo įstaigų) sistemos gerinimas**. Bendra tendencija Lietuvoje – pastaraisiais metais daugėjo vaikų, lankančių ikimokyklinio ugdymo įstaigas. Nuo 2000 m. iki 2011 m. tokių vaikų skaičius išaugo 7,8 tūkst. Kita vertus, ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičius Lietuvoje mažėja: Statistikos departamento duomenimis, 2000 m. šalyje buvo 714 tokių įstaigų, o 2011 m. – 647; mokyklų-darželių atitinkamai sumažėjo nuo 133 iki 95. Šios tendencijos iš dalies susijusios su mažėjančiu gimstamumu ir sistemos optimizavimu. Didelė vaikų dalis ikimokyklinio ugdymo įstaigų nelanko dėl finansinių problemų šeimose arba nepakankamo tokių paslaugų prieinamumo kai kuriuose regionuose. Vaikų, lankančių ikimokyklinio ugdymo įstaigas, dalis Lietuvoje gerokai mažesnė nei ES vidurkis; ši tendencija yra ypač ryški lyginant Lietuvos situaciją su Skandinavijos valstybėmis.

12.5. Moterų ir vyrų santaupos ir investicijos⁵⁶⁰

Gyventojų santaupos ekonomikos teorijoje ir praktikoje yra viena iš svarbiausių kategorijų, kuriai tenka išskirtinis vaidmuo šalies ekonomikoje makro- ir mikrolygmeniu. Visų **pirma** gyventojų santaupos yra vienas iš pagrindinių šalies vidaus finansų išteklių ir kredito šaltinių, skatinančių ekonomikos augimą. Būtent gyventojų santaupos per finansinio tarpininkavimo paslaugas yra transformuojamos į šalies paskolas ir investicijas, kurios yra lemiamas ekonomikos augimo veiksnys. **Antra**, dėl santaupų mažėja pinigų kiekis ir tai sukelia prielaidas kovai su infliacija. Dalis pajamų, kurių naudojimas atidedamas tam tikram laikotarpiui, nedalyvauja apyvartoje ir mažina infliacijos tarpsnį. Taip pat ūkiui tai yra papildomas kreditavimo lėšų šaltinis, kuris leidžia plėtoti verslą. **Trečia**, gyventojų investicinis aktyvumas yra smulkaus ir vidutinio verslo plėtros pagrindas, sukuriantis prielaidas ūkio šakų plėtrai. **Ketvirta**, santaupos apibūdina ir gyventojų gyvenimo lygį, nes tai yra gyventojų gerovės rodiklis, nusakantis gyventojų sugebėjimą ekonomiškai mąstyti ir finansines galimybes. Santaupos yra neatskiriama namų ūkių ekonomikos dalis, leidžianti užtikrinti ekonominį stabilumą, planuojant šeimos ateitį. Taigi gyventojų santaupos yra viena iš svarbiausių ekonominių sąvokų, kuri atlieka išimtinai reikšmingą vaidmenį makro- ir mikrolygiu, t. y. sprendžiant ekonomikos augimo, ūkio struktūrinių pokyčių ir gyventojų gyvenimo gerovės problemas.

Pajamų paskirstymas į išlaidas ir santaupas formuoja gyventojų finansinius sprendimus, planuojant ateitį. Finansinį sprendimą taupyti ar netaupyti žmonės priima dėl įvairių priežasčių, tačiau svarbu prisiminti, kad santaupos visais žmonijos gyvenimo laikais buvo neatskiriama žmogiškosios prigimties dalis. Pasaulio mokslininkams iki šiol nepavyko nustatyti, kokie psichologiniai ir ekonominiai veiksniai nulemia gyventojų taupymo elgseną. Tokie mokslininkai, kaip Deaton, Browning ir Lusardi, Attanasio, Thaler ir Shefrin, Jappelli ir Modigliani, atliko visapusišką gyventojų taupymo elgsenos ir motyvacijos analizę. Tyrimų pagrindu buvo sukurtos įvairios taupymo teorijos, tačiau bendro modelio nėra iki šiol.

⁵⁶⁰ Šio monografijos skyriaus bendraautoris yra Egidijus Bikas.

Standartinių taupymo elgsenos modelių tyrimai įrodo, kad Lietuvos gyventojai planuoja savo santaupas ir vartojimą, siekdami didesnės ar mažesnės ekonominės naudos. Atsižvelgiant į elgsenos taisykles, kurio- mis vadovaujasi gyventojai priimdami vienokius ar kitokius taupymo sprendimus, galima prognozuoti šalies ekonomikos augimą, skatinti pažangią ūkio struktūrą, socialinės plėtros kryptis. Lietuvos žmonių finansinės elgsenos taisykles ir tendencijas nulėmė Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas, kuris lėmė didelius turto pokyčius Lietuvoje, didesnę susidomėjimą novatorišku turto kaupimu ir valdymu. Privatizuoto valstybinio turto valdymą perėmė privatūs asmenys, kurie įgijo nuosavybės teises. Planinės ekonomikos transformacija į rinkos ekonomiką, atkūrus nepriklausomybę, sudarė iš esmės naujas sąlygas gyventojų taupymo elgsenos formavimuisi. Auganti Lietuvos ekonomika padidino gyventojų aktyvumą, suformavo visuomenės sluoksnį, kuris gauna dideles pajamas. Išaugo nauja žmonių karta, kuri pradėjo domėtis efektyviu finansinio turto valdymu ir naujais kapitalo formavimo procesais. Iki 1990 metų pagrindinės Lietuvos gyventojų santaupos buvo sukoncentruotos tik indėliuose (terminuotieji indėliai, indėliai iki pareikalavimo ir kaupiamieji indėliai), o po 1990 metų atsirado naujos alternatyvios pinigų investavimo formos ir galimybės. Dauguma Lietuvos gyventojų savo taupymo sprendimus pradėjo vykdyti bendradarbiaudami su finansų planuotojais, siekdami didesnės grąžos iš savo investicijų. Kiti nesirinko finansinių tarpininkų siūlomų investicinių produktų, o investavo į tradicinius, minimalios rizikos ir nedidelę grąžą teikiančius taupymo instrumentus. Ar toks požiūris į taupymą yra perspektyvus? Kokie veiksniai lemia tokį požiūrį, kas daro įtaką taupymo procesui, kaip jį veikia amžius ir lytis? Kokie yra moterų ir vyrų elgsenos skirtumai, lemiantys taupymo proceso turinį ir sudarantys esminius santaupų kaupimo bruožus? Reikia pabrėžti, kad Lietuvoje kol kas dar nėra atsakymų į šiuos svarbius klausimus. Akivaizdu, kad šiai problemai, kurią kelia reali praktika, nėra skiriama pakankamai dėmesio mūsų šalyje.

Gyventojų taupymo srityje akivaizdžiai jaučiamas informacijos stygius:

- Lietuvos bankas pateikia tam tikrus duomenis apie gyventojų indėlius komerciniuose bankuose – jų apimtį, formas pagal laiko trukmę. Tuo ši statistika ir išsisemia.

- Lietuvos statistikos departamentas kiekvienais metais teikia namų ūkių pajamų ir išlaidų duomenis, kurie detalai informuoja apie Lietuvos namų ūkių vartojimą, išlaidas ir turtą, tačiau stinga informacijos apie gyventojų elgseną, taupymo motyvus, vyrų ir moterų požiūrį į santaupas.
- Lietuvos oficialioji statistika nepateikia informacijos apie santaupų pasiskirstymą pagal gyventojų santaupų dydį ir pajamų dydį, neišku, kokia santaupų koncentracija visuomenėje – kokia gyventojų dalis ir kokios socialinės grupės disponuoja didžiausiomis santaupų sumomis. Tai labai svarbi informacija planuojant taupymo procesą ir rodiklius.
- Dabartiniu metu Lietuvoje nėra duomenų, kurie detalizuotų santaupas pagal Lietuvos gyventojų amžiaus grupes, lytį ir pajamas. Visuomenė nežino, kokio amžiaus ir kokios lyties gyventojai labiausiai linkę taupyti ar netaupyti, kokios priežastys nulemia jų sprendimą kaupti pinigines lėšas ar didinti vartojimą. Taupymas net nenauginėjamas sociologiniu aspektu, kas taip pat yra labai svarbu, norint suvokti Lietuvos gyventojų santaupų planavimą, jų motyvus, santaupų formavimo priežastis ir tendencijas.

Todėl šis skyrius – tai vienas iš pirmųjų bandymų iškelti šią problemą ir pateikti kai kuriuos gyventojų santaupų formavimosi aspektus. Visų pirma bandoma apibrėžti asmenines santaupas, atskleisti jų formavimosi mechanizmą – veiksnius, motyvus, gyventojų finansinę elgseną; antra, keliamas tikslas atskleisti moterų ir vyrų taupymo elgsenos skirtumus, priklausomai nuo amžiaus ir pajamų lygio, ir įvertinti jų finansinio investavimo prioritetus.

12.5.1. Gyventojų santaupų koncepcija

Gyventojai yra ypatingi nacionalinio turto turėtojai. Viena vertus, jie yra vartotojai ir formuoja savo išlaidų ir taupymo pozicijas, kita vertus, tik patys individai gali skirstyti savo išteklius, kuriuos sudaro jų asmeninės santaupos. Šiuolaikinėje ekonomikos teorijoje santaupos suvokiamos įvairiai. Vieni teoretikai teigia, kad santaupos – tai piniginės lėšos, kurias

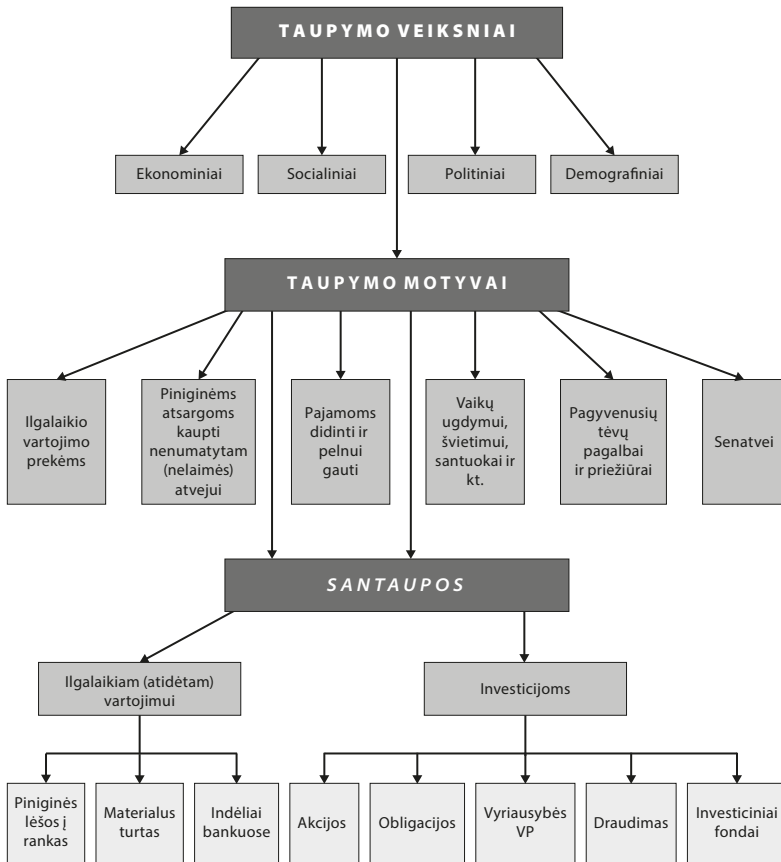
žmonės atideda tam tikriems tikslams arba norėdami užsitikrinti pajamas ateityje, dažnai, išėjus į pensiją⁵⁶¹. Šiuo atveju įvyksta tam tikras einamojo vartojimo paaukojimas dėl vartojimo ateityje. Šiame kontekste santaupos suprantamos kaip pajamų dalis, kurią asmuo ruošiasi panaudoti ateityje užuot suvartojęs jas dabar, t. y. santaupų esmė įvardijama kaip išteklių ir rezervų formavimas ateičiai.

Kiti teoretikai santaupas apibrėžia, kaip pinigų sumą, kuri gauta iš pajamų atėmus vartojimo išlaidas ($S = I - C$). Šiuo atveju, santaupomis laikoma dalis pajamų, kuri liko sumokėjus mokesčius ir nėra vartojama, kitaip tariant, kalbama apie grynai kiekybinį lėšų likutį. Todėl santaupas galima išsivaizduoti kaip gyventojų piniginių lėšų koncentraciją kuriant galimybes patenkinti būsimus poreikius.

Santaupų formavimosi procesas priklauso nuo įvairių objektyvių ir subjektyvių veiksnių, gyventojų taupymo tikslų ir priežasčių. Šį sudėtingą taupymo procesą autoriai suvokia kaip sistemą, kurioje išskiriami trys svarbiausi lygmenys: taupymo procesą lemiantys veiksniai – makro- ir mikrolygmeniu, taupymo motyvai ir tikslai bei pačių santaupų susiformavimas ir jų panaudojimo formos (12.13 pav.).

Vieni iš pagrindinių taupymo veiksnių – ekonominiai, kurie apima šalies ekonomikos augimą, ekonominį stabilumą, vykdomą mokesčių politiką, gyventojų pajamų didėjimą ir vartojimą. Empiriniais tyrimais įrodyta, kad ekonomikos augimas daro didelį poveikį taupymui, nes esant sparčiam ir stabiliam ekonomikos augimui didėja ir gyventojų galimybės taupyti. Politiniai veiksniai, darantys įtaką taupymo procesui, yra šie: šalies politinis stabilumas, priimami politiniai sprendimai, šalies valdymo efektyvumas. Socialiniams ir demografiniams veiksniams priklauso: išsilavinimas, materialinis statusas, profesija, gyvenimo stilius, amžius, lytis, šeimos sudėtis. Šie veiksniai išryškina ir atskleidžia taupymo tendencijas, lemia darbuotojų darbo užmokestį ir pajamas, galimybes didinti santaupas ir formuoti ekonomiškai naudingą santaupų struktūrą.

⁵⁶¹ Rakauskienė, O. G.; Chlivickas, E.; Bikas, E.; Lissauskaitė, V. *Motery verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje*. Vilnius: Lygių galimybių ir sanglaudos ekonomikos institutas, Mykolo Romerio universitetas, Finansų ministerijos mokymo centras, 2007.

12.13 pav. Lietuvos gyventojų santaupų formavimo modelis

Gyventojų finansinė elgsena yra pakankamai sudėtingas, daugiafaktoriaus ir dinamiškas fenomenas. Tai procesas, kuriam didelę įtaką daro psichologiniai asmenybės bruožai, pasitikėjimas finansinėmis institucijomis ir instrumentais, ankstesnė piniginių lėšų investavimo patirtis, ekonominių ir politinių pasikeitimų šalyje ir asmeniniuose finansuose lūkesčiai, gyvenimo būdas, tikslų siekimas. Taupymo elgsena, motyvai yra labai įvairialypiai turiniu ir beribiai pagal problemišumą.

Taupymo motyvų galima išskirti pakankamai daug, kadangi yra skirtinga namų ūkių sudėtis, skiriasi šeimų gyvenimo būdas ir stilius, taupymo

tiksčiai ir rezultatai. 1936 m. Keinsas savo darbe „Bendroji užimtumo, palūkanų ir pinigų teorija“ nurodė aštuonis taupymo motyvus. M. Browning ir A. Lusardi papildė ir susistemino Keinso taupymo teoriją. Jie išskyrė tokius motyvus:

- sukurti pinigų atsargas nenumatytiems atvejams – tai prevencinis, atsargumo taupymo motyvas;
- iš anksto pasiruošti ateičiai – būsimai sąsajai tarp asmens pajamų ir poreikių priklausomai nuo amžiaus – gyvenimo ciklo motyvas;
- gauti palūkanas ir didinti ekonominę naudą – nepastovumo motyvas ateityje;
- stabiliai didėjančios išlaidos – gerovės kilimo motyvas;
- būti nepriklausomiems ir elgtis pagal savo norus, neturint aiškios idėjos ar apibrėžto konkretaus ketinimo – nepriklausomybės motyvas;
- be rūpesčių atlikti spekuliatyvius ar verslo projektus – verslumo motyvas;
- testamentu palikti turtą – palikimo motyvas;
- neracionalus susilaikymas nuo išlaidų – šykštumo motyvas;
- kaupti depozitus, pirkti nekilnojamąjį turtą – namus, žemę, automobilius ir kitas ilgalaikio vartojimo prekes – mokėjimo grynais motyvas.

Tačiau, reikia pasakyti, kad taupymo motyvų sąrašą galima būtų ir tęsti atsižvelgiant į tai, kad turtingesniems žmonėms galima būtų priskirti ir kitus taupymo motyvus, palyginti su mažiau turtingais. Be to, daugelis taupymo motyvų papildo vienas kitą.

Taupymo ir investavimo procesai – tai ryšys tarp dabarties ir ateities, kadangi taupant ir investuojant šiandien yra sukuriama vartojimo sąlygos ateičiai, o tai reiškia, kad santaupos yra susijusios su kaupimo procesu ir tam tikrų materialinių gėrybių saugojimu tam tikrą laiką. Siekiant nustatyti santaupų kaupimo pobūdį, tikslinga išskirti santaupas ilgalaikiam (atidėtam) vartojimui išigyjant materialųjį turtą, nes santaupos natūrinė išraiška yra ne pats vertingų daiktų saugojimas, o į juos įdėtų piniginių lėšų didinimas. Be to, daugelis vertingų daiktų, atlikdami vertės išsaugojimo funkciją, taip pat tenkina ir kasdienius, būtent vartotojiškus poreikius. Ir šiais atvejais yra ne tik sunku, bet iš principo neįmanoma atskirti taupymą ateičiai nuo einamojo vartojimo. Tačiau autoriai santaupas ilgalaikiam vartojimui vis dėl to siūlo skirstyti į pinigines lėšas, gaunamas į rankas, materialųjį

turtą: brangenybes, meno kūrinius ir kt. bei indėlius bankuose. Aukščiausia gyventojų santaupų forma – investicijos. Investicijų formos gali būti įvairios – indėliai bankuose, akcijos, obligacijos, VVP, draudimas, investiciniai fondai.

Žmonės investuoja dėl įvairių priežasčių, tačiau viena iš pagrindinių – siekimas uždirbti iš sukauptų lėšų. Investicijos, tai procesas, kuriam vykstant naudojant kapitalą yra sukuriama daugiau pinigų arba pajamų ir padidintos rizikos instrumentais uždirbamas kapitalas. Bendrąja prasme investicijų formos sujungia skolos ir nuosavybės investicijas. Skolos investicijos dažniausiai nėra rizikingos, tačiau duodamos pajamos taip pat nėra didelės. Jos priklauso nuo palūkanų normos arba mokamų dividendų. Nuosavybės investicijos turi aukštesnę rizikos laipsnį, kad įdėtas kapitalas bus prarastas, o pajamos priklauso nuo turto vertės didėjimo ir kapitalo grąžos⁵⁶².

Siūlomas taupymo modelis gali padėti kaip analitinis instrumentas gyventojų santaupoms analizuoti ir prognozuoti, reikalingai informacijos bazei kurti.

12.5.2. Gyventojų santaupų analizė

Žinoma, kad taupymo veiksniams didžiausią įtaką turi ekonominiai, socialiniai ir politiniai šalyje vykstantys įvykiai, ir visų pirma – politinis ir socialinis stabilumas. Esant stabilioms politinėms ir socialinėms sąlygoms, gyventojai gali numatyti ilgesnes taupymo ir investavimo strategijas, o tai teigiamai atsiliepia šalies ekonominei padėčiai.

12.8 lentelė. Gyventojų taupymo rodikliai

Rodikliai	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Gyventojų indėliai metų pabaigai, metinis augimas, proc.	26,4	25,8	8,3	14,5	24,6	43,0
Gyventojų taupymo norma, proc.	3,8	5,7	5,1	-6,2	-7,7	-8,1

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, Lietuvos Respublikos finansų ministerija.

⁵⁶² Rakauskienė, O. G.; Chlivickas, E.; Bikas, E.; Lisauskaitė, V. *Moteryų verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje*. Vilnius: Lygių galimybių ir sanglaudos ekonomikos institutas, Mykolo Romerio universitetas, Finansų ministerijos mokymo centras, 2007.

Šalies ekonomikos augimas atvėrė gyventojų vartojimo ir skolinimosi galimybes. Piniginių vartojimo išlaidų vienam namų ūkio nariui didėjimą daugeliu atvejų skatino ir bankų kreditavimo apimčių augimas, ir palūkanų normų už paskolas mažėjimas. Vien tik per 2005 m. komerciniai bankai gyventojams išdavė dvigubai daugiau paskolų nei 2004 m., tai rodo, kad, gerėjant šalies ekonominei padėčiai, gyventojai linkę daugiau vartoti ir skolintis. Gyventojų indėliai visą analizuojamą laikotarpį, augant šalies ekonomikai, turėjo didėjimo tendenciją, ypač išpūdingai jie didėjo nuo 2003 m. Tačiau, esant tokiems šuoliškai augantiems gyventojų indėliams, visgi pastarųjų trejų metų gyventojų taupymo norma buvo neigiama. Santaupų norma, nustatoma kaip gyventojų einamųjų santaupų (indėlių ir vertybinių popierių priedaugis, išsipareigojimų pagal kreditus pasikeitimai, nekilnojamojo turto įsigijimas ir grynųjų pinigų priedaugis) ir turimų piniginių pajamų santykis, mažėjo ir 2003 m. pasiekė 6,2 proc., 2004 m. – -7,7 proc., o 2005 m. – -8,1 proc. lygį. Tai rodo, kad gyventojų galimybės taupyti pastaraisiais metais mažėja.

Be ekonominių, politinių, socialinių veiksnių, galima išskirti ir demografinius veiksnius, kurie turi įtakos gyventojų taupymui ir santaupų saugojimo formai. Analizuojamuoju laikotarpiu Lietuvos demografiniai rodikliai blogėjo. Gyventojų skaičius ir toliau mažėja, tik per 2005 m. jis sumažėjo daugiau kaip 20 tūkst. Tai lėmė didesnis mirusiųjų nei gimusiųjų skaičius – natūrali kaita ir didesnis išvykstančiųjų iš šalies nei atvykstančiųjų skaičius – išaugusi emigracija. Statistikos duomenys rodo, kad šalyje intensyvěja gyventojų senėjimas, t. y. senyvo amžiaus (60 metų ir vyresnių) žmonių skaičiaus ir jų dalies pagal bendrą gyventojų skaičių didėjimas. Visuomenės gyventojų senėjimą lemia gimstamumo mažėjimas ir vidutinės būsimos gyvenimo trukmės ilgėjimas, tačiau lemiamą įtaką turi žemas gimstamumas. Demografinio senėjimo ir migracijos pokyčiai formuoja santaupų struktūros ypatumus. Mažėjant gyventojų skaičiui, keičiasi gyventojų sudėtis pagal amžių – dėl mažo gimstamumo mažėja vaikų, o dėl progresuojančio gyventojų senėjimo nuolat didėja senų žmonių skaičius. Iš šalies emigravę jauni žmonės savo santaupas investuoja toje šalyje, kurioje gyvena, tai neskatina Lietuvos ekonomikos augimo, kadangi Lietuvos ūkis negauna papildomų piniginių srautų.

Įvertinus Lietuvos gyventojų išsilavinimą išryškėjo, kad vyresnių kaip 18 metų gyventojų išsilavinimas nereikšmingai didėja. Didžiausią

visuomenės dalį sudaro gyventojai, turintys vidurinį išsilavinimą. Moterys yra labiau išsilavinusios už vyrus – didesnė jų dalis yra įgijusi aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą. Didžioji dalis vyrų yra įgijusi aukštesnįjį profesinį išsilavinimą. Išsilavinimo lygis, kaip rodo pasaulio tyrimai, turi įtaką ir santaupų motyvams.

Didžiausia visuomenės dalis dirba apdirbamojoje pramonėje (18 proc. gyventojų), kur moterų ir vyrų santykis yra tolygus, o vidutinis mėnesinis darbo užmokestis 2003 m. sudarė 1016 Lt. Vyrų labiau dominavo transporto priemonių ir motociklų remonto srityje, kur vidutinis mėnesinis darbo užmokestis – 1212 Lt. Moterų daugiau dirbo prekyboje ir namų ūkio reikmenų taisymo srityje, kur vidutinis mėnesinis darbo užmokestis siekė tik 705 Lt. Žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės ekonomine veikla užsiėmė 16 proc. dirbančių gyventojų, kur dominuoja vyrų darbo jėga. Centrinųjų administracinių institucijų, įstatymų leidžiamąja ir vykdomąja veikla užsiimančios darbuotojai gavo beveik 2,5 karto didesnę atlyginimą už vidutinį šalies mėnesinį (2814 Lt.). Šioje srityje dominavo vyrai.

Moterų ir vyrų užimtumo analizė rodo, kad vyrai dirba geriau mokamose ūkio šakose, o moterys – ten, kur atlyginimai yra žemesni. Moterų darbo užmokestis Lietuvoje sudaro 80 proc. vyrų darbo užmokesčio. Pajamos, kaip žinoma, yra svarbiausias įtaką santaupoms darantis veiksnys.

Pastaraisiais metais didelę reikšmę Lietuvos gyventojų taupymui turėjo šios pagrindinės aplinkybės:

- **Pirma**, išsibėgėjusi trečioji ekonominė migracijos banga, kadangi Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą nemaža dalis gyventojų išvyko dirbti į užsienį. Didėjanti gyventojų migracija labai smarkiai veikė nedarbo mažėjimą, o ne naujų darbo vietų kūrimą Lietuvoje.
- **Antra**, mažėjantis gyventojų skaičius ir intensyvėjantis visuomenės senėjimas mažina taupymo galimybes, kadangi senyvo amžiaus žmonių pajamų šaltinis – socialinės pensijos ir pašalpos. Šios išmokos yra mažos, todėl gyventojai priversti vartojimui naudoti santaupas.
- **Trečia**, šešėlinės arba oficialiai neapskaitomos ekonomikos mastai šalyje. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, šešėlinė ekonomika 2002 metais Lietuvoje sudarė 15,2–18,9 proc. šalies BVP. Jos lygis buvo palyginti aukštas, tačiau mažesnis negu ankstesnio tyrimo duomenimis – 1995–1996 metais šešėlinė ekonomika sudarė 19,1–30 proc. BVP. Tai verslo įmonių nedeklaruojamos pajamos, kurios mažina

šalies biudžeto pajamas ir riboja pajamų didėjimą ir kartu iškraipo santaupų formavimą.

- **Ketvirta** – aukštas skurdo lygis ir didelė socialinė ekonominė diferenciacija. Didėjant šalies BVP, gyventojų darbo užmokestis ir piniginės pajamos auga ne taip greitai, o tai riboja didesnės šalies gyventojų dalies taupymo galimybes.

Nagrinėdami gyventojų santaupų formavimą mikrolygiu, ekonomikos teoretikai teigia, kad vienas iš itin svarbių veiksnių, lemiančių santaupas, yra asmens amžius. Dažniausiai teigiama, kad nuo 23 metų iki 60 metų turėtų būti planuojama ir rūpinamasi išsipareigojimais, nuo 22 metų iki pat mirties – taupymu ir investavimu, sulaukus 35-erių verta susirūpinti mokesčių ir pensijos planavimu. Tačiau santaupos, paremtos tik žmogaus gyvenimo trukme, dar neduoda teisingo atsakymo. Todėl reikia atsižvelgti į žmogaus pajamas ir vartojimą, gyvenimo stilių, jo tikslus, elgseną ir taupymo motyvus.⁵⁶³

12.5.3. Moterų ir vyrų santaupų kaupimo motyvai

Siekiant nustatyti, ar santaupų formavimo procesas yra neutralus moterų ir vyrų atžvilgiu, ar atvirkščiai – lyčių elgesys taupymo procese visgi turi išskirtinių bruožų, buvo atliktas specialus tyrimas. Tyrime dalyvavo 569 Lietuvos gyventojai nuo 21 iki 60 metų amžiaus, iš jų buvo 290 moterų ir 279 vyrai. Buvo išskirti pagrindiniai taupymo proceso veiksniai – pajamos, amžius, lytis – kurie ir lėmė analizės pobūdį. Todėl visi tyrime dalyvavę gyventojai buvo suskirstyti pagal gaunamų pajamų dydį į tris grupes: gaunantys mažas pajamas, vidutines ir aukštas pajamas; į aštuonias grupes pagal amžių ir pagal lytį. Siekiant sudaryti Lietuvos moterų ir vyrų elgsenos modelius taupymo procese buvo išskirti trys pagrindiniai etapai: santaupų planavimas, santaupų motyvacija ir investavimas.

Santaupų planavimas. Tyrimo rezultatai rodo pagrindinę moterų ir vyrų santaupų formavimosi aplinkybę – Lietuvos moterų mėnesinės

⁵⁶³ Rakauskienė, O. G.; Chlivickas, E.; Bikas, E.; Lisauskaitė, V. *Moterų verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje*. Vilnius: Lygių galimybių ir sanglaudos ekonomikos institutas, Mykolo Romerio universitetas, Finansų ministerijos mokymo centras, 2007.

pajamos faktiškai visose amžiaus grupėse yra žemesnės už vyrų mėnesines pajamas (12.9 lentelė).

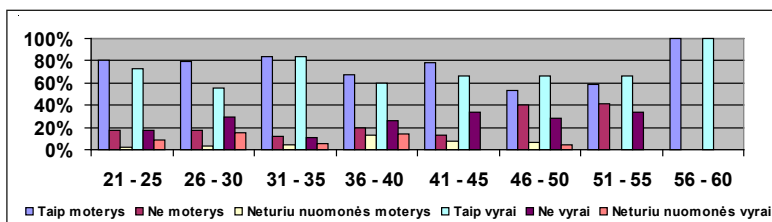
12.9 lentelė. Mėnesinės pajamos

Amžiaus grupės	Mažos pajamos (iki 1500 Lt)		Vidutinės pajamos (1500–3000 Lt)		Aukštos pajamos (daugiau kaip 3000 Lt)	
	moterys (proc.)	vyrų (proc.)	moterys (proc.)	vyrų (proc.)	moterys (proc.)	vyrų (proc.)
21–25	81,6	78,2	18,5	21,8	-	-
26–30	73,4	40,7	25	51,8	1,6	7,5
31–35	54,8	10,5	30,9	47,4	14,3	42,1
36–40	54,8	8,8	22,6	14,7	22,6	76,5
41–45	42,8	8,3	48,6	16,7	8,6	75,0
46–50	16,2	4,6	64,9	43,2	18,9	52,2
51–55	16,6	10,0	75,0	60,0	8,4	30,0
56–60	-	-	83,4	28,6	16,6	71,4

- 21–25 m. amžiaus grupėje 81,6 proc. moterų, pradedančių darbo karjerą, gauna mažas iki 1500 Lt mėnesines pajamas; vyrų, toje pačioje amžiaus grupėje gaunančių mažas pajamas, yra mažiau nei moterų – 78,2 proc. Jau nuo darbo veiklos pradžios moterų pajamos yra žemesnės už vyrų. Vyresnėse amžiaus grupėse moterų, gaunančių mažas pajamas, skaičius mažėja nereikšmingai, o vyrų 46–50 m. amžiaus grupėje situacija gerokai keičiasi ir mažas pajamas gauna tik 4,6 proc. vyrų.
- Vidutinės pajamas gaunančių moterų skaičius padidėja tik nuo 41 m. amžiaus, o jau 26 m. amžiaus 51,8 proc. vyrų gauna vidutinės pajamas.
- Didžioji dalis vyrų – 42,1 proc. nuo 31 m. amžiaus patenka į trečiąją grupę, kurių mėnesinės pajamos yra aukštos ir sudaro daugiau nei 3000 Lt, o moterų, gaunančių aukštas pajamas, yra tik nuo 8,4 proc. iki 22,6 proc.

Santaupų planavimo analizė (12.14 pav.) rodo, kad 53,5 proc. moterų ir 55,6 proc. vyrų planuoja santaupas. Jaunesniame amžiuje moterys labiau linkusios planuoti nei vyrai: 21–25 amžiaus moterų santaupas planuoja 80,8 proc., o 26–30 m. amžiaus – 79,1 proc. Vyrai, nors jų pajamos

yra didesnės nei moterų, santaupoms planuoti jauname amžiuje skiria mažiau dėmesio.

12.14 pav. Santaupų planavimas

Vidutinio amžiaus moterų ir vyrų santaupų planavimas labai nesiskiria. Tačiau nuo 46 metų padėtis pasikeičia į priešingą pusę – didesnė dalis vyrų ima planuoti santaupas, o moterų, planuojančių santaupas, mažėja (vyrų 46–50 m. sudaro 66,6 proc., 51–55 m. – 66,7 proc.; atitinkamai moterys – 53,3 proc. ir 58,3 proc.). Priešpensiniame amžiuje (56–60 m.) ir vyrai, ir moterys susirūpina santaupų planavimu. Nuomonės dėl santaupų planavimo nepareišė vidutinio amžiaus vyrai. Daugiausiai respondentų, neturinčių nuomonės šiuo klausimu, yra 36–40 m. amžiaus grupėje (moterų yra 12,9 proc., vyrų – 14,3 proc.).

Gyventojų pajamų dydis atlieka labai svarbų vaidmenį taupymo procese. Pakankamai plačiai paplitusi nuomonė, kad žemas gyventojų piniginių lėšų taupymo aktyvumo lygis gali būti aiškinamas nedidelėmis gyventojų pajamomis ir laisvų piniginių lėšų trūkumu. Ekonomikos teorija teigia, kad absoliuti taupymo suma didėja augant pajamoms. Tyrimo rezultatai patvirtino, kad visose vyrų ir moterų amžiaus grupėse pagrindinis ir svarbiausias taupymo motyvą lemiantis veiksnys yra pajamos (12.10 lentelė).

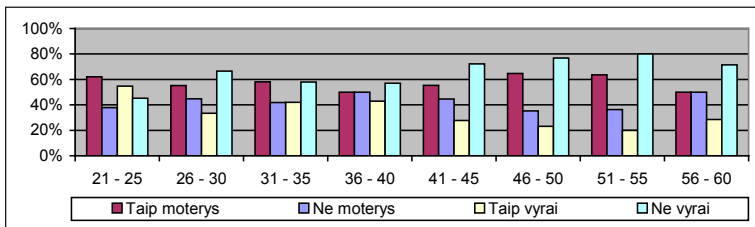
12.10 lentelė. Veiksniai, lemiantys taupymą (proc.)

Veiksniai	21–25 m.		26–30 m.		31–35 m.		36–40 m.		41–45 m.		46–50 m.		51–55 m.		56–60 m.	
	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
Pajamos	40,2	60,3	55,2	50,1	44	37,9	69,8	44,5	74,4	54,1	67,6	75	75,1	74,4	78,4	81,1
Išlaidos	17,6	14,7	12,8	21,4	22	18,9	15,1	22,2	23,1	5,4	5,9	2,3	16,6	5,2	18,3	14,3
Taupymo tikslai	19	4,4	17,9	10,7	18	10,8	6,1	6,7	-	21,6	14,7	4,5	-	3,2	-	-
Investiciniai produktai	4,8	2,9	5,1	7,1	4	13,5	6	22,2	-	16,2	-	11,4	-	9,2	-	-

Veiksniai	21–25 m.		26–30 m.		31–35 m.		36–40 m.		41–45 m.		46–50 m.		51–55 m.		56–60 m.	
	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
Vartojimas	15	11,8	6,4	7,1	10	16,2	3	4,4	2,5	2,7	11,8	6,8	8,3	8	3,3	4,6
Kita	3,4	5,9	2,6	3,6	2	2,7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Išlaidos ir vartojimas tarp moterų ir vyrų pasiskirstė pakankamai tolygiai be didesnių neatitikimų skirtingose amžiaus grupėse. Tačiau taupymo tikslai jaunesnio amžiaus moterims turi daugiau įtakos nei to paties amžiaus vyrams, todėl galima daryti išvadą, kad moterims taupymo tikslai yra svarbesni nei vyrams. Investiciniai produktai – priešingybė taupymo tikslams. Jaunų moterų taupymui investiciniai produktai turi šiek tiek tokios įtakos, o to paties amžiaus vyrams ši įtaka mažesnė. Nuo 26 m. amžiaus padėtis kardinaliai pasikeičia į priešingą pusę. Investicinių produktų veiksnys, didėjant amžiui, moterų taupymui daro vis mažesnę įtaką, o nuo 41 m. šis veiksnys visiškai neturi jokios įtakos. Vyrams – atvirkščiai, tai svarbus taupymo veiksnys ir jo įtaka nuo 26 m. didėja.

Santaupų motyvai. Polinkį atidėti pinigines lėšas kiekvienam konkrečiam taupymo tikslui turi visų amžiaus grupių moterys. Moterų polinkis atidėti pinigines lėšas konkrečiam taupymo tikslui yra pakankamai stiprus jaunystėje (12.15 pav.).

12.15 pav. Taupymo polinkis konkrečiam tikslui

21–25 amžiaus grupėje 62,1 proc. moterų linkusios atidėti pinigines lėšas konkrečiam taupymo tikslui, vyresnėse amžiaus grupėse šis polinkis susilpnėja, o nuo 41–45 m. amžiaus vėl sustiprėja ir sudaro 55,3 proc., 51–55 m. amžiaus grupėje – 63,6 proc.

Vyrai mažiau linkę atidėti pinigines lėšas konkrečiam taupymo tikslui, jie labiau linkę planuoti santaupas, detaliam neišskirdami tikslų. Iš respondentų, kurių amžius 21–25 m., šį polinkį turi 54,7 proc., kurių amžius

36–40 m. – 42,9 proc., o vyresnėse amžiaus grupėse šis polinkis silpnėja ir 51–55 m. amžiaus tik 20 proc. respondentų atideda pinigus konkrečiam taupymo tikslui. Tyrimo duomenų analizė leidžia daryti išvadą, kad visų amžiaus grupių moterys labiau linkusios taupyti pinigines lėšas konkrečiam tikslui.

Taupymo elgsena gali susidėti iš kelių taupymo būdų, pavyzdžiui, gyventojai gali taupyti fiksuotą sumą, kurią reguliariai atideda, bet taip pat gali taupyti ir atsitiktines, papildomas pajamas. Analizės duomenys rodo, kad tiek vyrai, tiek moterys yra linkę dalį piniginių lėšų reguliariai kiekvieną mėnesį atidėti taupyti (12.11 lentelė).

12.11 lentelė. Moterų ir vyrų taupymo elgsena (proc.)

Amiaus grupės	21–25 m.		26–30m.		31–35 m.		36–40m.		41–45m.		46–50m.		51–55 m.		56–60m.	
	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
Kiekvieną mėnesį reguliariai atidedant	29,5	26,3	32,9	22,2	22,7	36,8	35,5	22,9	7,9	7,9	20	20,5	54,5	30	57,2	71,4
Taupant kitas pajamas, ne pagrindinį darbo užmokestį	6,7	21,1	13,4	18,6	13,7	5,3	3,3	20	21	28,9	20	5,1	-	-	-	-
Vieno šeimos nario taupant, kito – išleidžiant	10,5	1,7	12	18,5	9,1	-	9,6	22,9	26,3	26,4	22,5	25,7	9,1	10	42,8	28,6
Neturiu finansinio pajėgumo taupyti	44,7	40,4	29,8	29,6	45,4	47,4	35,5	34,2	39,5	36,8	37,5	48,7	36,4	60	-	-
Netaupau	8,6	10,5	11,9	11,1	9,1	10,5	16,1	-	5,3	-	-	-	-	-	-	-

Jaunesnio amžiaus grupėse tarp vyrų ir moterų didelio skirtumo nėra, o 51–55 m. amžiaus grupėje išryškėja, kad vyrai turi mažesnę polinkį reguliariai taupyti nei moterys. Didelė dalis jaunų vyrų yra linkę taupyti kitas pajamas, o ne pagrindinį darbo užmokestį, vyresnėse amžiaus grupėse ši taupymo forma silpnėja. Moterys, priešingai – jauno amžiaus šiuo taupymo būdu naudojasi mažiau, bet didėjant amžiui ši taupymo forma įgauna vis didesnę pripažinimą.

Įdomu, kad kai vieno šeimos nario pajamos išleidžiamos, o kito taupomos, tarp vyrų ir moterų didelio skirtumo nėra, tačiau šiai taupymo formai didesnę polinkį turi vyrai. Jau 26–30 m. amžiaus grupėje šia taupymo forma naudojasi 18,5 proc. vyrų ir tik 12 proc. moterų, 36–40 m. amžiaus grupėje – 22,9 proc. vyrų ir tik 9,1 proc. moterų. Įpročiai keičiasi

vyresniame amžiuje – 56–60 m. amžiaus grupėje šia taupymo forma naudojasi net 42,8 proc. moterų, o vyrų – 28,6 proc.

Viena iš pagrindinių tyrimo metu išryškėjusių išvadų – palyginti didelė dalis moterų ir vyrų neturi finansinio pajėgumo taupyti.

- Visų pirma tai vidurinioji Lietuvos moterų ir vyrų karta, kuri yra pasiekusi karjeros viršūnę, bet neturi finansinio pajėgumo taupyti. Net 48,7 proc. 46–50 m. amžiaus vyrų ir 37,5 proc. tos pačios amžiaus grupės moterų neturi pakankamai lėšų, kurias galėtų skirti taupymui. Tai reiškia, kad pakankamai didelė visuomenės dalis yra skurdi.
- Antra, jauno ir vidutinio amžiaus 10 proc. apklaustųjų (tiek vyrų, tiek moterų) netaupo. Tyrimas parodė, kad moterys netaupo daug ilgesnį laikotarpį nei vyrai. Moterys netaupo nuo 21 m. iki 45 m., o vyrai netaupo iki 35 m. amžiaus. Tai reiškia, pirma, kad Lietuvos moterys vėliau nei vyrai pasiekia pajamų lygį, kuris leidžia joms kaupti santaupas; antra, tai rodo, viena vertus, kad Lietuvos jaunimas neturi pajamų taupymui ir, antra vertus, mažai galvoja apie ateitį.

Tyrimo duomenys parodė (12.12 lentelė), kad kuo didesnės vyrų ir moterų pajamos, tuo didesnis jų polinkis reguliariai atidėti dalį lėšų santaupoms.

12.12 lentelė. Moterų ir vyrų taupymo elgsena pagal amžiaus grupes ir pajamų dydį

Amžiaus grupės	Pajamos	Kiekvieną mėnesį reguliariai atidedant (proc.)		Taupant kitas pajamas, ne pagrindinį darbo užmokestį (proc.)		Vieno šeimos nario taupant, kito – išleidžiant (proc.)		Neturiu finansinio pajėgumo taupyti (proc.)		Netaupau (proc.)	
		M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
21–25 m.	Iki 1500 Lt	24,3	31,8	8,5	22,7	11,0	2,3	45,2	34,1	11,0	9,1
	1500–3000 Lt	42,1	10,0	5,2	30,0	-	-	46,3	40,0	6,4	20,0
	Daugiau kaip 3000 Lt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
26–30 m.	Iki 1500 Lt	36,0	42,8	6,4	14,4	14,8	28,6	30,0	14,2	12,8	-
	1500–3000 Lt	23,5	23,5	23,5	11,8	10,0	11,8	35,3	41,2	7,7	11,7
	Daugiau kaip 3000 Lt	50,0	50,0	25,0	25,0	25,0	25,0	-	-	-	-
31–35 m.	Iki 1500 Lt	39,1	50,0	17,5	20,0	4,3	-	26,1	30,0	13,0	-
	1500–3000 Lt	23,1	35,9	38,5	49,8	23,0	-	15,4	-	-	14,3
	Daugiau kaip 3000 Lt	42,8	62,5	14,3	25	28,6	-	-	-	14,3	12,5

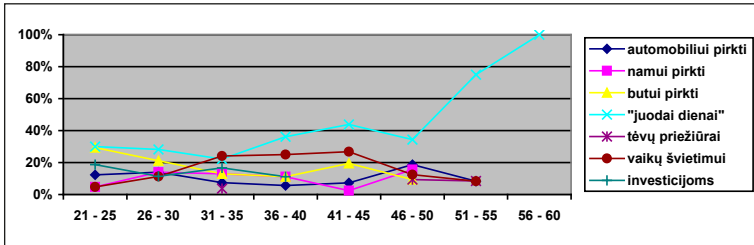
Amžiaus grupės	Pajamos	Kiekvieną mėnesį reguliariai atidedant (proc.)		Taupant kitas pajamas, ne pagrindinį darbo užmokesį (proc.)		Vieno šeimos nario taupant, kito – išleidžiant (proc.)		Neturiu finansinio pajėgumo taupyti (proc.)		Netaupau (proc.)	
		M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
36–40 m.	Iki 1500 Lt	33,4	28,2	11,1	21,7	5,5	12,6	38,9	37,5	11,1	-
	1500–3000 Lt	44,3	33,3	11,2	66,6	33,3	-	11,2	-	-	-
	Daugiau kaip 3000 Lt	50,0	45,1	-	37,3	33,4	17,6	-	-	16,6	-
41–45 m.	Iki 1500 Lt	40,0	36,3	15	45,5	10	-	35	18,2	-	-
	1500–3000 Lt	41,6	39,8	33,4	29,5	16,7	30,7	-	-	8,3	-
	Daugiau kaip 3000 Lt	57,1	44,4	14,3	22,2	28,6	33,3	-	-	-	-
46–50 m.	Iki 1500 Lt	28,6	50,0	23,8	16,6	9,5	8,3	38,1	25,1	-	-
	1500–3000 Lt.	45,4	41,1	27,3	23,5	18,2	29,5	9,1	5,9	-	-
	Daugiau kaip 3000 Lt	62,5	57,1	25,0	14,3	12,5	28,6	-	-	-	-
51–55 m.	Iki 1500 Lt	52,0	70,7	-	-	39,9	25,0	8,1	4,3	-	-
	1500–3000 Lt	66,6	33,3	-	-	25	64,3	8,4	2,4	-	-
	Daugiau kaip 3000 Lt	66,7	54,4	-	-	33,3	45,6	-	-	-	-
56–60 m.	Iki 1500 Lt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1500–3000 Lt	75	33,3	-	-	25	66,7	-	-	-	-
	Daugiau kaip 3000 Lt	33,3	75	-	-	66,7	25	-	-	-	-

Mažas ir vidutines pajamas gaunantys vyrai ir moterys linkę taupyti pajamas iš kitų papildomų šaltinių, o ne iš pagrindinio darbo užmokesčio. Vidutiniškai apie 32,6 proc. moterų ir 25,0 proc. vyrų, kurių pajamos yra aukštos (daugiau kaip 3000 Lt.), taupo vieno šeimos nario pajamas. Neturi finansinio pajėgumo taupyti ir visiškai netaupo jauni ir vidutinio amžiaus žmonės, kurių pajamos yra mažos ir vidutinės.

Pagal analizės duomenis galima išskirti taupančiojo ir netaupančiojo tipo bruožus. Lietuvoje netaupo jaunimas ir vyresnio amžiaus moterys bei mažiausias pajamas (skurdžiausia) gaunanti visuomenės dalis, o taupo brandaus amžiaus vyrai, kurių gaunamos pajamos yra didžiausios.

Visų amžiaus grupių moterys didžiausią dalį santaupų kaupia vartojimui: automobiliui įsigyti, namui statyti ar butui įsigyti (4 pav.). Šios santaupos sudaro didžiausią lyginamąjį svorį 26–30 m. amžiaus grupėje – 49 proc., o mažiausios yra 51–55 m. amžiaus grupėje – 8,3 proc. Natūralu, kad 21–25 m. amžiaus moterų grupei yra svarbūs vartotojiški motyvai, kadangi būtent šiame gyvenimo etape, baigus mokslus, pradedamas savarankiškas gyvenimas ir vartojimas tampa vienu iš pagrindinių motyvų. Kitų amžiaus grupių moterims vartotojiškas taupymo motyvas

nėra svarbiausias, bet pakankamai svarbus, šiam tikslui taupo 33 proc. 31–35 m. amžiaus moterų, 27,8 proc. 36–40 m. amžiaus moterų ir 29,3 proc. 41–45 m. amžiaus moterų. Reikia atkreipti dėmesį, kad vartojimui kaupia lėšas net 46,5 proc. tyrime dalyvavusių moterų.

12.16 pav. Moterų taupymo tikslai

Kitas bene svarbiausias taupymo motyvas, kuris išryškėjo analizės metu – visų amžiaus grupių moterų kaupia santaupas „juodai dienai“. Šiomis santaupomis siekiama sukurti rezervus nenumatytiems (nelaimėms) atvejams. Tokį taupymo motyvą galima pavadinti prevenciniu atsargumo motyvu. 21–25 m. amžiaus 30 proc. moterų atideda lėšas juodai dienai, 41–45 m. amžiaus moterų šiam tikslui taupo 43,9 proc., vyresnėse amžiaus grupėse, nuo 51–55 m. amžiaus, šiam tikslui atideda lėšas net 75 proc. moterų, o sulaukusios 56–60 m. amžiaus – visas 100 proc. santaupų skiria prevenciniam motyvui. Šio motyvo svarba rodo, kad moterų nesijaucia saugios dėl ateities.

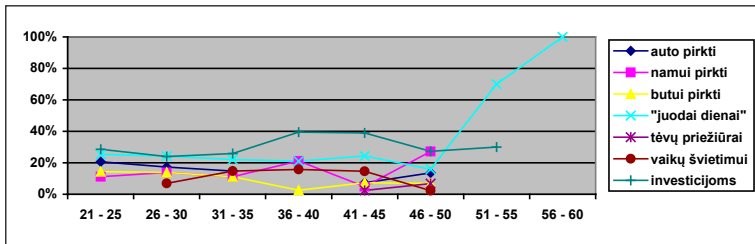
Piniginių lėšų taupymas vaikams ugdyti, lavinti, šviesti – dar vienas svarbus taupymo motyvas, kad tėvai galėtų suteikti savo įpėdiniams kokybišką išsilavinimą. Šiam tikslui taupo nemaža tyrime dalyvavusių moterų dalis. Nuo 21 m. amžiaus šiam taupymo motyvui dėmesio skiria nedaug moterų, bet kiekvienoje amžiaus grupėje šis motyvas nuosekliai stiprėja ir pasiekia maksimumą 41–45 m. moterų amžiaus grupėje – 26,8 proc.

Pagyvenusių tėvų priežiūrai neskiriamas didesnis dėmesys ir tai nėra reikšmingas taupymo motyvas. Šiam tikslui taupo tik 3,7 proc. 31–35 m. amžiaus moterų, 46–50 m. – 9,4 proc., o 51–55 m. – 8,4 proc. moterų.

Investavimas į nekilnojamąjį turtą, akcijas, vertybinius popierius – taupymas materialiojo turto ir finansinių aktyvų forma – moterims, kurios dalyvavo tyrime, turi minimalią reikšmę. Tyrimo duomenys rodo,

kad šiam taupymo motyvui visose amžiaus grupėse moterys neskiria reikiamo dėmesio. Investicijoms daugiausia dėmesio skiria jauno amžiaus – 21–25 m. moterys – 18,7 proc. ir 31–35 m. amžiaus – 16,7 proc. Nuo 41 m. moterys šiam taupymo motyvui visiškai neteikia dėmesio. Tačiau nereikėtų pamiršti, kad vyresnės kartos moterys buvo gimusios, auklėtos, brandintos dar tarybiniu laikotarpiu, todėl jų požiūris į taupymą ir investavimą buvo suformuotas būtent toje aplinkoje.

Vyrų santaupų motyvai yra visiškai priešingi moterims. Nors vyrams, kaip ir moterims, būdinga didelę dalį lėšų skirti vartoti, tačiau šiam tikslui daugiausia lėšų skiria 46–50 m. (47,7 proc.) ir 21–25 m. amžiaus vyrai (46 proc.). Priešingai moterims, brandaus amžiaus vyrai (po 51 m.) šiam taupymo motyvui neteikia jokios reikšmės.

12.17 pav. Vyrų taupymo tikslai

Labai skiriasi vyrų ir moterų požiūris į prevencinį, atsargumo motyvą. Šis taupymo motyvas moterų lygmeniu visose amžiaus grupėse sudarė daugiau nei 30 proc., o vyrų lygmeniu „juodai dienai“ atidedamų lėšų dalis visose amžiaus grupėse sudarė truputėlį daugiau nei 20 proc., tik nuo 51 m. amžiaus vyrų taupymas „juodai dienai“ yra panašus kaip ir moterų.

Tyrimo duomenų analizė parodė, kad vaikams auklėti ir šviesti skiria pakankamai daug dėmesio tik jauni vyrai – 6,9 proc. 26–30 m. amžiaus vyrai šiam tikslui taupo ir tai sudaro net 2,1 proc. punkto daugiau nei to paties amžiaus moterų. Tačiau vyresnėse vyrų amžiaus grupėse šis motyvas silpnėja ir 36–40 m. tokios santaupos sudaro tik 15,8 proc., o to paties amžiaus moterų – 24,1 proc. Didėjant amžiui, priešingai nei moterys, vyrai dar mažiau taupo šiam tikslui.

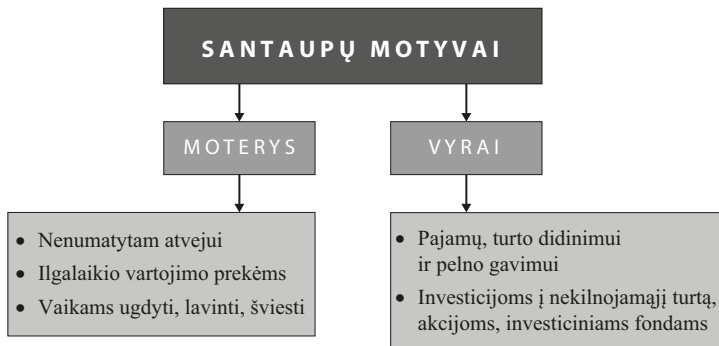
Tačiau vyrai beveik dvigubai didesnę dalį lėšų nei moterys skiria investicijoms. Palūkanų gavimas ir vertės didinimas yra vienas iš

pagrindinių vyrų taupymo motyvų. Tai būdinga visoms amžiaus grupėms. Jaunystėje, 21–25 m., investicijoms taupo daugiau nei 25 proc. respondentų, o didėjant amžiui, jų dalis vis didėja ir pasiekia piką 36–45 m., kai apie 40 proc. šios grupės respondentų skiria lėšų investicijoms. Net 51–55 m. amžiaus grupėje 30 proc. vyrų respondentų atideda lėšas investicijoms, o moterys investicijoms pinigų neskiria jau nuo 41 m.

Vyrai, kaip ir moterys, pagyvenusių tėvų priežiūrai neskiria didelio dėmesio. Tai nėra svarbus taupymo motyvas Lietuvoje.

Atliktas tyrimas parodė: pirma, santaupų kūrimo procesas nėra neutralus lyčių požiūriu; antra, egzistuoja ryškūs moterų ir vyrų taupymo elgsenos skirtumai.

Tyrimo duomenys leido suformuluoti svarbias išvadas dėl skirtingų moterų ir vyrų santaupų kūrimo motyvų (12.18 pav.).

12.18 pav. Pagrindiniai moterų ir vyrų santaupų motyvai

Analizė atskleidė šiuos skirtingus vyrų ir moterų taupymo elgsenos bruožus:

- moterys daugiausia taupo siekdamos padidinti šeimos vartojimą ir užtikrinti vaikų ateitį – vaikams ugdyti, šviesti, lavinti, santuokai;
- moterys planuoja santaupas jaunystėje, o vyrai – vyresniame amžiuje; tačiau vyresnio amžiaus vyrai turi mažesnę polinkį nei moterys reguliariai taupyti;

- moterys labiau linkusios taupyti pinigines lėšas konkreitiems taupymo tikslams, o vyrai nedetalizuoja tikslų; moterys konkreitiems taupymo tikslams skiria didesnę dėmesį nei vyrai;
- vyrai, priešingai moterims, yra linkę taupyti iš kitų papildomai gaunamų pajamų šaltinių, o ne iš pagrindinio darbo užmokesčio;
- moterys netaupo gerokai ilgesnį nei vyrai savo amžiaus laikotarpį;
- Lietuvoje netaupo jaunimas, taip pat mažiausias pajamas gaunančios moterys; priešingai Modigliani išvestai formulei, kad „jauni taupo, o seni leidžia“, Lietuvoje pakankamai didelė dalis jaunų žmonių nesirūpina ateitimi ir visiškai netaupo; Lietuvoje pagrindiniai santaupų kūrėjai yra brandaus amžiaus vyrai, kurie disponuoja didelėmis pajamomis.

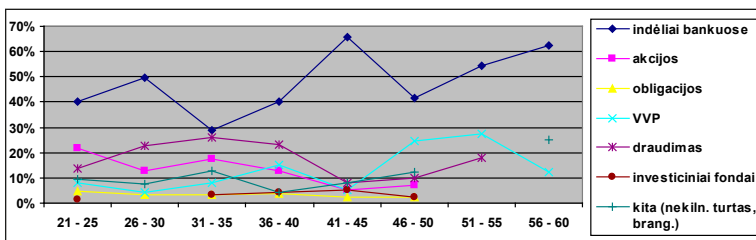
12.5.4. Moterų ir vyrų investicijos

Gyventojų taupymo elgseną gali apibūdinti įvairūs rodikliai: namų ūkių einamųjų išlaidų struktūra, subjektyvus santaupų suvokimas, polinkis taupyti, informaciniai šaltiniai, kuriais asmuo naudojasi priimdamas sprendimus dėl lėšų investavimo, vienokių ar kitokių finansinių instrumentų pasirinkimo kriterijai.

Gyvenimo ciklo teorija teigia, kad jauno žmogaus tikslas – kaupti kapitalą senatvei, o vyresniame amžiuje ateina kapitalo išlaidų metas. Logiška manyti, kad investicinė strategija turi atitikti gyvenimo amžių. Investicijų teorija siūlo įvairius lėšų investavimo modelius atsižvelgiant į žmogaus amžių. Manoma, kad nuo 20 iki 50 metų pirmenybę reikia atiduoti akcijoms, kurios užtikrina didesnę ilgalaikį pajamingumą, 25–35 proc. lėšų investuoti į obligacijas ir pinigų rinkos instrumentus. Po 50 metų riziką būtina sumažinti, mažinant akcijų dalį, o didinant obligacijų ir pinigų rinkos instrumentų dalį portfelėje. Nuo 60 metų reikia iš esmės orientuotis į pajamų gavimą, t. y. pagrindinę investicinio portfelio dalį (apie 60 proc.) turi sudaryti obligacijos ir pinigų rinkos instrumentai.

Tyrimo rezultatai rodo, kad **moterys mažiau linkusios rizikuoti ir pirmenybę teikia nerizikingiems mažas pajamas teikiantiems instrumentams – dažniausiai indėliams bankuose, draudimo paslaugoms (12.19 pav.).**

Visų amžiaus grupių moterų indėliai sudaro didžiausią lyginamąjį svorį. 21–25 m. amžiaus į indėlius investuoja 40,4 proc. moterų, o 41–45 m. – 65,8 proc. Į rizikingus instrumentus investuoja nedidelė dalis moterų. 21–25 m. amžiaus moterų į akcijas investuoja 21,9 proc., vyresnio amžiaus grupių moterų į šį instrumentą investuoja vis mažiau (31–35 m. – 17,7 proc., 46–50 m. – 7,3 proc.), o priešpensinio amžiaus moterys į akcijas visiškai neinvestuoja. Nedidelė dalis visų amžiaus grupių moterų investuoja į obligacijas (iki 5 proc.). Didėjant moterų amžiui vis didesnė jų dalis renkasi nerizikingus instrumentus – vyriausybės vertybinius popierius. 26–30 m. amžiaus šiuo instrumentu naudojasi 4,3 proc. moterų, o 46–50 m. – 24,4 proc. Draudimo paslaugos populiarsnės 26–30 m. (22,6 proc.) ir 31–35 m. (25,8 proc.) amžiaus grupėse, vyresniame amžiuje šia investavimo forma naudojasi 7,9 proc. 41–45 m. moterų ir 9,8 proc. 46–50 m. amžiaus moterų.

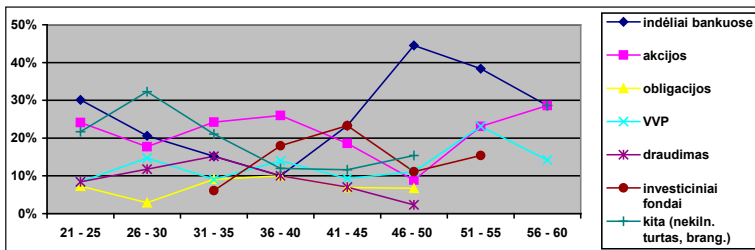

12.19 pav. Moterų investicijos

Labai nedidelė dalis moterų sutaupas laiko investiciniuose fonduose, tai svyruoja nuo 1,4 proc. 21–25 m. amžiaus grupėje iki 5,2 proc. 41–45 m. amžiaus grupėje. Kitoms investavimo galimybėms, t. y. nekilnojamam turtui, brangakmeniams, juvelyriniams dirbiniams, pirmenybę teikia 25 proc. 56–60 m. amžiaus moterų, kitose amžiaus grupėse šios investicijos svyruoja nuo 4,2 proc. 36–40 m. amžiaus grupėje iki 12,9 proc. 31–35 m. amžiaus grupėje.

Vyrai labiau linkę išnaudoti investicines galimybes. 30,1 proc. jauno amžiaus (21–25 m.) vyrų investuoja lėšas į indėlius, o vyresnio amžiaus grupėje šių investicijų dalis sumažėja iki 10 proc., 36–40 m. ir 46–50 m. amžiaus grupėse pasiekia 44,5 proc., nors priešpensiniame amžiuje sumažėja iki 28,6 proc.

Vyrai, skirtingai nuo moterų, didesnę dalį piniginių lėšų skiria rizikingiems instrumentams – akcijoms, VVP, investiciniams fondams. Net 28,6 proc. vyrų 56–60 m. amžiaus investuoja į akcijas. Investicijos į obligacijas, lyginant su moterimis, yra visose amžiaus grupėse didesnės ir sudaro nuo 2,9 proc. 26–30 m. amžiaus grupėje iki 9,1 proc. 31–35 m. amžiaus grupėje. Didesnė dalis vyrų taip pat pirmenybę teikia vyriausybės vertybiniais popieriais, tačiau, priešingai nei moterys, mažiau domisi draudimo paslaugomis. Draudimo paslaugomis jauname amžiuje naudojasi daugiau nei 20 proc. moterų, 21–25 m. amžiaus vyrų šia paslauga naudojasi tik 8,4 proc., o 31–35 m. amžiaus – 15,2 proc. Tačiau vyrai daugiau investuoja į investicinius fondus ir būtent viduriniame amžiuje (41–45 m.) šios investicijos sudaro 23,3 proc. Gerokai didesnė dalis vyrų investuoja į nekilnojamąjį turtą, brangakmenius, juvelyrinius dirbinius. Šios investicijos sudaro nuo 11,6 proc. 41–45 m. amžiuje iki 32,3 proc. 26–30 m. amžiuje.

12.20 pav. Vyrų investicijos

Apibendrinant galima pasakyti, kad priemonės, kurias Lietuvos vyrai ir moterys naudoja taupydami, yra labai konservatyvios. Ypač tai būdinga moterims, kurios daugiausia naudojasi bankų indėliais ir kitais mažai rizikingais ir mažas pajamas duodančiais instrumentais. Vyrai daugiau rizikuoja ir santaupas investuoja į rizikingesnius ir didesnes pajamas duodančius instrumentus. Jaunesni asmenys geriau susipažinę su „naujos“ rūšies finansiniais instrumentais nei jų tėvai.

13. MOTERŲ VERSLO KONKURENCINGUMO DIDINIMAS

13.1. Tyrimo metodika

Moterų verslo konkurencingumo tyrimo tikslas – palyginti moterų padėtį versle prieš pasaulio ekonomikos krizę (2007 m.) ir pokriziniu laikotarpiu (2014 m.) ir nustatyti, kokių pokyčių įvyko moterų verslo dinamikoje ir struktūroje. Tuo tikslu buvo atlikti du sociologiniai tyrimai: 2007 m. ir 2014 m. 2007 m. buvo įgyvendintas ES projektas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas probleminėse Lietuvos teritorijose“ pagal Bendrojo programavimo dokumento 2.3 priemonę „Socialinės atskirties prevencija ir socialinė integracija“. 2014 m. atlikta antrinė analizė, siekiant dinamikoje palyginti moterų verslo konkurencingumo sąlygų kitimą.

Kokybinis moterų verslo konkurencingumo tyrimas, atliktas sociologinės apklausos būdu, įgalina nustatyti žemesnio moterų verslo konkurencingumo, palyginti su vyrų verslu, priežastis ir:

pirma, išaiškinti pagrindines moterų verslo kliūtis, trukdančias pradėti ir plėtoti verslą;

antra, išryškinti esminius moterų ir vyrų verslo plėtros skirtumus;

trečia, gauti unikalią informaciją apie moterų ir vyrų verslo plėtojimo ypatumus;

ketvirta, palyginti moterų verslo plėtros dinamikos ypatumus 2007–2014 m. laikotarpiu, nustatyti kitimo tendencijas ir bendrus dėsningumus;

penkta, nustatyti specifines priemones, galinčias, apklaustųjų verslininkų nuomone, padėti joms sėkmingiau plėtoti verslą ir pateikti efektyvios moterų verslo plėtros rekomendacijas, siekiant padidinti konkurencines moterų galimybes rinkoje.

2014 m. sociologinės apklausos anketa apėmė aktualiausius ankstesnės (2007 m.) anketos klausimus ir įgalino atlikti palyginamąją moterų verslo padėties analizę laikotarpio dinamikoje. Atsižvelgiant į tai, kad 2007–2014 m. periodas socialine ekonomine prasme buvo gausus reikšmingų įvykių (nuo 2007 m. – Lietuvos ekonomikos pakilimas, vėliau (nuo

2008 m.) – pasaulio ekonomikos ir finansų krizė, po to – atsigavimo laikotarpis po recesijos), palyginamoji analizė atskleidė svarbių moterų verslo plėtros tendencijų ir įgalino pateikti atitinkamas išvadas.

Tyrimo klausimynas sudarytas taikant **švediškąjį 3R metodą**.

3R metodas reiškia:

- **R1** – moterų reprezentaciją (kas priima sprendimus, kas juos vykdo ir kas yra sprendimų vartotojas);
- **R2** – moterų prieinamumą prie išteklių (finansų, laiko, nekilnojamojo turto);
- **R3** – realios moterų situacijos apibūdinimas (dėl kokių priežasčių atsiranda lyčių nelygybė, kokios veiksmų kryptys reikalingos, siekiant ją pašalinti).

I tyrimo dalies objektas – 300 moterų (N = 300) ir 300 (N = 300) vyrų verslininkų iš įvairių Lietuvos regionų. **II tyrimo dalies objektas** – 300 moterų verslininkų (N = 300) iš įvairių Lietuvos regionų. Apklausos būdas – telefoninis interviu. Respondentų pasiskirstymas geografinė prasme atitinka Lietuvos gyventojų proporcinį pasiskirstymą regionuose, o tai užtikrina tyrimo duomenų patikimumą (13.1 ir 13.2 lentelės). Tyrimo metu apklaustos moterys verslininkės pačios turėjo įvertinti priemones, kurios yra tinkamos, plėtojant moterų verslą, ir pasirinkti reikalingiausias. Pirmojo ir antrinio tyrimo duomenys tarpusavyje koreliuoja.

Apklaustųjų struktūra ir gyvenamoji vieta pateikiama šiose lentelėse:

13.1 lentelė. Respondentų padėtis įmonėje (proc. nuo respondentų skaičiaus)

Padėtis	2007 m.	2014 m.
Savininkė(-as)	74,7	87,8
Valdytoja(-as)	0,7	2,4
Direktorė(-ius)	45,3	33,7
Kita	1,8	3,9
Iš viso	122,5	127,8

Pastaba: galima buvo pasirinkti kelis atsakymus, todėl yra daugiau nei 100 proc.

13.2 lentelė. Respondentų gyvenamoji vieta (proc. nuo respondentų skaičiaus)

Gyvenamoji vieta	2007 m.	2014 m.
Vilnius	31,2	32,2
Kaunas	21,0	4,9
Klaipėda	8,3	9,8
Šiauliai	5,0	
Panevėžys	4,5	
Kiti miestai	25,9	48,8
Kaimas	4,1	4,4
Iš viso	100	100

13.2. Moterų padėtis versle

2013 m. Europos Komisijos priimtame strateginiame dokumente „Verslininkystės veiksmų planas 2020“ (angl. *Entrepreneurship 2020 Action Plan*) pažymima, kad 2008 m. pasaulį sukretusi ekonomikos ir finansų krizė Europoje lėmė milžiniško masto nedarbą (apie 25 mln. bedarbių), o smulkaus ir vidutinio verslo įmonės privedė prie kritinės padėties, iš kurios jos vis dar negali grįžti į prieškrizinį lygį. **Siekiant grąžinti buvusį ekonomikos augimą ir padidinti užimtumą, Europos Sąjungai reikia daugiau verslininkų.** Šiuo atveju potencialas išvelgiamas nepakankamai verslo srityje atstovaujamos visuomenės grupėse, tokiose kaip jaunimas, neįgalieji, emigrantai ir, žinoma, moterys. Europa privalo atverti šioms grupėms kelius į verslininkystę, įgalinti juos socialine ir ekonomine prasme, skatinti ir visokeriopa remti jų kūrybinius ir inovacinius pajėgumus, taip pat jautriai atsižvelgti į specifinius šių socialinių grupių poreikius.⁵⁶⁴

Dokumente konstatuojama, kad moterys sudaro apie 52 proc. Europos gyventojų, tačiau tarp jų savarankiškai dirbančiųjų yra tik maža dalis (Eurostat duomenimis, 2012 m. savarankiškai dirbančios moterys ES 27 sudarė vos 10,3 proc. visų užimtųjų). Nepaisant to, kad europietės moterys turi didelį verslumo potencialą, jos, kurdamos ir valdydamos

⁵⁶⁴ *Entrepreneurship 2020 Action Plan. Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe* [interaktyvus]. European Commission. Brussels, 9.1.2013 COM(2012) 795 final [žiūrėta 2014-02-29]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0795:FIN:EN:PDF>>.

verslą, susiduria su didesniais iššūkiais nei vyrai – tai ir sunkiau pasiekiami finansiniai ištekliai, mažesnės mokymo galimybės, kur kas sudėtingiau derinami šeimos ir darbo įsipareigojimai. Plane pabrėžiama, kad potencialios verslininkės turėtų gauti informacijos apie verslo rėmimo programas ir finansavimo galimybes.

2009 m. Europos Komisija įkūrė Europos moterų verslo ambasadorių tinklą (angl. *the European Network of Female Entrepreneurship Ambassadors*), kuris skatina, palaiko potencialias verslininkes. Vėliau, 2011 m., buvo įsteigtas Europos vadovų tinklas moterims verslininkėms (angl. *the European Network of Mentors for Women Entrepreneurs*), kurio pagrindinis tikslas – savanoriškais pagrindais teikti rekomendacijas, patarimus moterims, pradedančioms ir valdančioms verslą.

2012 m. Europos Komisija (EK) ėmėsi veiksmų, siekdama pašalinti kliūtis, trukdančias moterims eiti aukščiausias pareigas didžiosiose Europos bendrovėse. EK pateikė teisės akto pasiūlymą (EK pirmininko pavaduotojos, už teisingumą, pagrindines teises ir pilietybę atsakingos EK narės Viviane Reding iniciatyva), kuris paskatintų pažangą siekiant didesnės lyčių pusiausvyros biržoje kotiruojamų didžiausių Europos bendrovių valdybose. Teisės aktu siekiama, kad biržinėse bendrovėse, išskyrus mažąsias ir vidutines įmones, bent 40 proc. nevykdomąsias pareigas einančių valdybos narių būtų moterys. Šiuo metu bendrovių valdybose dominuoja viena lytis: 85 proc. nevykdomąsias pareigas einančių valdybos narių ir 91,1 proc. vykdomąsias pareigas einančių valdybos narių yra vyrai, atitinkamai 15 proc. ir 8,9 proc. – moterys.⁵⁶⁵ Nepaisant to, kad buvimas valdybos nariu / nare reikalauja skirtingos kompetencijos ir įgūdžių, palyginti su verslininkyste, didesnis moterų skaičius aukščiausiose valdymo pozicijose būtų kaip pavyzdys kitoms moterims. Augantis skaičius sėkmingų, profesionalių ir visuomenėje matomų moterų būtų akivaizdus įrodymas, kad ir kitos moterys gali sėkmingai veikti darbo rinkoje. Efektyvus lyčių

⁵⁶⁵ *Moterys valdybose. Komisija siūlo 40 proc. taisyklę.* Europos Komisijos pranešimas spaudai [interaktyvus]. Briuselis, 2012 m. lapkričio 14 d. [žiūrėta 2012-12-07]. <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-1205_lt.htm>.

lygybės teisės aktų ir išvardintųjų priemonių įgyvendinimas leistų skatinti moterų verslininkystę (angl. *Female Entrepreneurship*).⁵⁶⁶

Europos Komisija strateginiame dokumente „**Verslininkystės veiksmų planas 2020**“ (angl. *Entrepreneurship 2020 Action Plan*) įsipareigoja Europos mastu sukurti internetinį patariamąjį švietimo ir verslo tinklą, skirtą moterims verslininkėms. Šis tinklas sujungtų jau veikiančius anksčiau minėtus (ambasadorių ir vadovų) tinklus ir išplėstų paramą moterų verslininkystei tarptautiniu ir regioniniu lygiu, keičiantis gerąja patirtimi tarp ES šalių narių.

ES šalys narės kviečiamos:

- Sukurti ir įdiegti nacionalines moterų verslo plėtros strategijas, kurių tikslas būtų didinti moterų vadovaujamų bendrovių skaičių.
- Rinkti lyčių aspektu diferencijuotus rodiklius (angl. *Gender Disaggregated Data*) ir kasmet atnaujinti nacionalinius duomenis apie moterų verslininkių padėtį.
- Toliau tęsti ir plėtoti jau veikiančių Europos moterų verslo ambasadorių tinklo (angl. *the European Network of Female Entrepreneurship Ambassadors*) ir Europos vadovų tinklo moterims verslininkėms (angl. *the European Network of Mentors for Women Entrepreneurs*) veiklą.
- Įgyvendinti politines priemones, padedančias moterims pasiekti adekvatų darbo ir šeimos gyvenimo balansą, steigiant vaikų ir senyvo amžiaus bei rūpybos reikalaujančių žmonių priežiūros institucijas.⁵⁶⁷

Lietuvoje nuo 2008 m. pasaulio ekonomikos ir finansų krizės kontekste mažėjęs Lietuvos moterų užimtumas pastaraisiais metais pradėjo augti: 2012 m., palyginti su 2011 m., moterų užimtumas padidėjo 1,6 proc. punktu – nuo 60,2 proc. iki 61,8 proc. Analizuojant Lietuvos užimtųjų pasiskirstymą valstybės ir privačiame sektoriuose, metai iš metų vyrauja ta pati tendencija – **privačiame sektoriuje dominuoja vyrai** (2012 m. jie sudarė 54,7 proc. visų užimtųjų šiame sektoriuje), o **valstybės**

⁵⁶⁶ *Entrepreneurship 2020 Action Plan. Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe* [interaktyvus]. European Commission. Brussels, 9.1.2013 COM(2012) 795 final [žiūrėta 2014-02-29]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0795:FIN:EN:PDF>>.

⁵⁶⁷ *Ibid.*

sektoriuje – moterys (2012 m. jos sudarė 67,1 proc. visų užimtųjų šiame sektoriuje). Statistikos departamento duomenimis, **2012 m. valstybės sektoriuje Lietuvoje dirbo 2 kartus daugiau moterų nei vyrų** (atitinkamai 248 tūkst. moterų ir 121 tūkst. vyrų).

Lietuvoje **valstybės sektoriuje** matoma lyčių balanso požiūriu palanki tendencija – **moterų vadovių skaičius viršija vyrų vadovų skaičių** (2012 m. atitinkamai 57 proc. ir 43 proc.). Tuo tarpu **privataus verslo srityje moterų vadovių yra gerokai mažiau nei vyrų** (2012 m. vyrai vadovai privačiame sektoriuje sudarė 67 proc., moterys – tik 33 proc.). Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2012 m. sausio 1 d. Lietuvoje veikė daugiau kaip 83 tūkst. ūkio subjektų, iš kurių vadovės moterys sudarė tik 28 proc.; individualių įmonių buvo daugiau kaip 12 tūkst., iš kurių vadovės moterys sudarė tik 33 proc. (Lietuvos statistikos departamentas, 2012). Šie duomenys įgalina daryti išvadą, kad **valstybės sektoriuje moterims sudaromos geresnės galimybės derinti šeiminių ir profesinių gyvenimą bei realizuoti savo karjeros lūkesčius (eiti vadovaujamas pareigas)**. Be to, valstybės sektoriuje moterų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis yra didesnis nei privačiame sektoriuje, o tai lemia didesnes moterų pajamas (2012 m. moterų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis valstybės sektoriuje buvo 2167 Lt, o privačiame sektoriuje – 1815 Lt.) (Lietuvos statistikos departamentas, 2013).

Lietuvoje moterų dalis savarankiškai dirbančiųjų grupėje tebėra gerokai mažesnė, palyginti su vyrais. Štai 2012 m. tarp savarankiškai dirbančiųjų asmenų moterys sudarė 39,6 proc. (vyrai – net 60,3 proc.) (13.3 lentelė).

13.3 lentelė. Savarankiškai dirbantys asmenys Lietuvoje, proc.

Metai	Pasiskirstymas pagal lytį, proc.	
	moterys	vyrų
2007	35,6	64,4
2010	40,6	59,4
2011	40,8	59,2
2012	39,6	60,3

Šaltiniai: Moterys ir vyrai Lietuvoje 2007, 2010, 2011, Lietuvos statistikos departamentas.

Moterų verslumo skatinimo požiūriu dar negatyvesni rodikliai atsiškleidžia, nagrinėjant savarankiškai dirbančių moterų skaičių, lyginant su visomis dirbančiomis moterimis. Lietuvos statistikos departamento ir Eurostat duomenimis, pasiskirstymo pagal lytį požiūriu, 2012 m. savarankiškai dirbančios moterys Lietuvoje sudarė 7,4 proc. ir 2,9 proc. punktais atsiliko nuo ES 27 moterų vidurkio (10,3 proc.). Taigi **didžioji mūsų šalies moterų dalis – 92,6 proc. – dirba samdomąjį darbą**. Savarankiškai dirbantys vyrai sudarė 12,2 proc. nuo visų užimtųjų ir net 7,1 proc. punktais atsiliko nuo ES 27 vyrų vidurkio (19,3 proc.) (Lietuvos statistikos departamentas) (13.4 lentelė). Remiantis tuo, kad 2012 m. savarankiškai dirbančių moterų dalis ES 27 buvo 10,3 proc., o vyrų – 19,3 proc., tikslinga pažymėti, kad **visoje Europos Sąjungoje verslu užsiima beveik du kartus daugiau vyrų nei moterų**.

2012 m. Lietuvoje savarankiškai dirbantys asmenys sudarė tik 9,7 proc. visų užimtųjų ir atsiliko nuo ES 27 vidurkio 5,5 proc. punktais (ES 27 vidurkis – 15,2 proc.). Didžiausia savarankiškai dirbančių asmenų dalis buvo Graikijoje (31,9 proc.), Italijoje (23,4 proc.), Portugalijoje (21,1 proc.) ir Rumunijoje (20,1 proc.). **Lietuva patenka tarp valstybių, turinčių mažiausiai savarankiškai dirbančių asmenų (9,7 proc.)**, mažesni rodikliai yra tik Danijoje (8,9 proc.), Liuksemburge (8,4 proc.) ir Estijoje (8,3 proc.). Lyčių balanso požiūriu, didžiausi skirtumai stebimi Airijoje (23,6 proc. savarankiškai dirbančių vyrų ir tik 6,7 proc. moterų), Maltoje (atitinkamai 17,1 proc. ir 6,5 proc.), Švedijoje (14,3 proc. ir 5,7 proc.) ir Estijoje (11,9 proc. ir 4,8 proc.) (13.4 lentelė).

13.4 lentelė. Savarankiškai dirbantys asmenys ES 27 2012 m., proc. nuo visų užimtųjų

Šalis	Iš viso savarankiškai dirbančių asmenų, proc. nuo visų užimtųjų	Savarankiškai dirbantys asmenys pagal lytį, proc. nuo visų užimtųjų	
		vyrų	moterų
ES 27	15,2	19,3	10,3
Belgija	13,5	17,2	9,1
Bulgarija	10,8	13,5	7,7
Čekija	17,8	21,9	12,4
Danija	8,9	12,2	5,2
Vokietija	11,0	14,0	7,6

Šalis	Iš viso savarankiškai dirbančių asmenų, proc. nuo visų užimtųjų	Savarankiškai dirbantys asmenys pagal lytį, proc. nuo visų užimtųjų	
		vyrų	moterų
Estija	8,3	11,9	4,8
Airija	15,7	23,6	6,7
Graikija	31,9	37,5	23,7
Ispanija	16,8	20,8	12,1
Prancūzija	11,0	14,6	7,0
Italija	23,4	28,4	16,3
Kipras	14,8	20,5	8,7
Latvija	10,5	12,8	8,3
Lietuva	9,7	12,2	7,4
Liuksemburgas	8,4	9,2	7,4
Vengrija	11,3	13,9	8,2
Malta	13,3	17,1	6,5
Nyderlandai	14,8	18,2	10,9
Austrija	11,3	13,7	8,6
Lenkija	18,9	22,6	14,2
Portugalija	21,1	25,0	16,7
Rumunija	20,1	25,9	13,1
Slovėnija	12,2	16,1	7,6
Slovakija	15,4	19,8	9,8
Suomija	13,1	17,4	8,5
Švedija	10,2	14,3	5,7
Jungtinė Karalystė	14,2	18,6	9,2

Šaltinis: Foreign citizens accounted for 7 % of total employment in the EU27 in 2012. Labour Force Survey. Eurostat News Release. 88/2013 – 7 June 2013.

Pakankamai žemą moterų inicijuojamo ir valdomo verslo plėtrą Lietuvoje lemia vis dar gajūs lyčių vaidmenų stereotipai, priskiriantys moterims rūpybos funkcijas šeimoje ir namų ūkiuose, o vyrams – šeimos maitintojo ir visuomeninę funkciją, leidžiančią jiems visavertiškai realizuoti savo intelektualų potencialą profesinėje srityje. Taigi moterų žmo-giškieji ištekliai lieka nepakankamai išnaudoti, o tai irgi lemia mažesnę, palyginti su kitomis ES šalimis, moterų verslo plėtrą. **Lietuvos moterų padėtį versle apibūdina trys pagrindinės aplinkybės.**⁵⁶⁸

⁵⁶⁸ Rakauskienė, O. G.; Chlivickas, E.; Bikas, E.; Lisauskaitė, V. *Moterų verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje*. Vilnius: Lygių galimybių ir sanglaudos ekonomikos institutas, Mykolo Romerio universitetas, Finansų ministerijos mokymo centras, 2007.

- **pirma**, tyrimai rodo, kad moterys, ypač rinkos pokyčių pradžioje, buvo išstumiamos iš rinkos ir tapo mažiau konkurencingos, palyginti su vyrais;⁵⁶⁹
- **antra**, kaip rodo užsienio ir Lietuvos patirtis, moterys daugiausia koncentruojasi smulkiame ir vidutiniame versle (SVV), o vyrai – stambiame versle;
- **trečia**, Lietuvoje susiklostė palyginti **didelis moterų nedarbas**, ir ypač tai būdinga tokioms moterų grupėms, kurios norėtų grįžti į darbo rinką po ilgesnės pertraukos (po vaiko priežiūros atostogų) ir vyresnio amžiaus moterims. Štai 2012 m. bedarbės 25–54 m. moterys sudarė net 72,8 proc. visų bedarbių moterų (Lietuvos statistikos departamentas, 2013).

Lietuvoje, kaip ir visoje ES, moterų valdomas verslas turi didžiules perspektyvas. Jo aktualumas išaugo po 2008 m. pasaulio ekonomikos ir finansų krizės bei siekiant įgyvendinti ES strategijos „Europa 2020“ tikslus užimtumo didinimo srityje. Svarbu pabrėžti, kad Lietuvos ekonominės plėtros kontekste:

- **Lietuvos moterų kūrybiškumas ir verslo potencialas yra užslėptas ekonomikos augimo ir naujų darbo vietų kūrimo šaltinis.** Moterims tikslinga suteikti adekvačią paramą, norint paskatinti jų aktyvumą ir ugdyti verslo gebėjimus, bei siekiant tolygaus moterų ir vyrų pasiskirstymo ekonominėje veikloje.
- **Moterų verslo plėtra yra vienas iš realių būdų mažinti nedarbą ir kelti gyventojų gyvenimo lygį šalies probleminėse teritorijose** – regionuose, kaimo vietovėse, mažuose miesteliuose, ten, kur palyginti aukštas nedarbo lygis, viršijantis vidutinį nedarbo lygį Lietuvoje. Šiose teritorijose gyvenančios ir dirbančios moterys verslininkės atlieka nepaprastai svarbų vaidmenį, kuriant naujas darbo vietas ir didinant užimtumą.
- **Didėjantis moterų lyginamasis svoris versle sudaro sąlygas palankiai spręsti ir kitas socialines ekonomines problemas:** sukuriamos pajamos ne tik pačioms moterims verslininkėms, bet ir kitiems

⁵⁶⁹ Kanopienė, V. Moterų užimtumas Lietuvoje: ES kontekstas. *Socialinis darbas*. Vilnius: MRU, 2005, 4(2): 5–11.

darbuotojams, o tai savo ruožtu palankiai veikia gyventojų mokią paklausą, gyvenimo lygį ir didina mokesťines biudžeto įplaukas.⁵⁷⁰

Tačiau, remiantis tolesniuose skyriuose pateikiamo sociologinio tyrimo rezultatais, matoma tendencija, kad moterų verslo įmonės atsilieka nuo vyrų valdomų verslo įmonių darbuotojų skaičiumi, apyvartos ir gaunamų pajamų dydžiu. Siekiant plėtoti moterų verslą, tikslinga remtis užsienio šalių praktika, kai gerus rezultatus lemia nuolatinis moterų verslininkų mokymasis, kvalifikacijos kėlimas, tarpusavio bendradarbiavimas (verslininkų klubai, mentoringas (stipresniųjų parama) ir kt.), naujų kontaktų paieška. Kita vertus, lemiamas vaidmuo tenka ir Vyriausybės vykdomai ekonominei politikai, kurios neatsiejama dalimi turėtų būti moterų verslo rėmimas ir jo plėtros skatinimas (palankių investicinių galimybių sudarymas, lengvatinės kreditų sistemos išplėtojimas, gerosios užsienio patirties diegimas ir kt.).

Remiantis 13.1 skyriuje pasiūlyta metodika, buvo atliktas moterų verslo konkurencingumo tyrimas, kuris atskleidė: moterų ir vyrų verslininkų pasiskirstymą pagal veiklos sritis, verslo steigimo priežastis pagal lytį, verslo pradžią pagal verslininkų amžių, moterų ir vyrų pradinį verslo kapitalą, įsitvirtinimo laiką versle pagal lytį, moterų ir vyrų įmonių dydį, verslininkų darbo dienos trukmę pagal lytį, įmonių apvartą ir pajamas pagal lytį, moterų ir vyrų verslo sėkmės veiksnius, pagrindines kliūtis moterų verslo plėtrai Lietuvoje, moterų ir vyrų verslo plėtros skirtumus.

13.3. Moterų ir vyrų smulkaus ir vidutinio verslo veiklos sritys

2007 m. atlikto sociologinio tyrimo rezultatai atskleidė, kad **daugiau- sia moterų verslininkų savo įmonių veiklą vykdo šiose SVV srityse:** mažmeninė prekyba (35,8 proc.), aptarnavimo sritis (22,1 proc.), sveikatos priežiūra (6,4 proc.), viešbučiai, restoranai (5,0 proc.). **Vyrai verslininkai vyrauja šiose verslo srityse:** mažmeninė prekyba (28,3 proc.),

⁵⁷⁰ Rakauskienė, O. G.; Chlivickas, E.; Bikas, E.; Lisauskaitė, V. *Moterų verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje*. Vilnius: Lygių galimybių ir sanglaudos ekonomikos institutas, Mykolo Romerio universitetas, Finansų ministerijos mokymo centras, 2007.

aptarnavimo sritis (15,3 proc.), didmeninė prekyba (13,0 proc.), gamyba ir pramonė (11,7 proc.), statyba (7,3 proc.), transportas ir nuotoliniai ryšiai (5,7 proc.), nekilnojamas turtas (3,3 proc.) (13.5 lentelė).

13.5 lentelė. Moterų ir vyrų verslininkų pasiskirstymas pagal veiklos sritis, proc.

Eil. Nr.	Ekonominė veikla	Moterys	Vyrai	Iš viso
1.	Mažmeninė prekyba	35,8	28,3	32,1
2.	Didmeninė prekyba	4,0	13,0	8,5
3.	Žemės ūkis, medžioklė, miškininkystė	-	0,7	0,3
4.	Ekologinė žemdirbystė	0,3	0,3	0,3
5.	Kaimo turizmas	-	-	-
6.	Amatai	0,7	0,7	0,7
7.	Statyba	1,7	7,3	4,5
8.	Kultūra	0,3	-	0,2
9.	Aptarnavimo sritis	22,1	15,3	18,7
10.	Viešbučiai/restoranai	5,0	1,0	0,3
11.	Gamyba, pramonė	6,7	11,7	9,2
12.	Finansinis tarpininkavimas	1,7	0,5	1,0
13.	Elektros, dujų, vandens tiekimas	-	-	-
14.	Transportas, nuotoliniai ryšiai	2,0	5,7	3,8
15.	Nekilnojamas turtas, nuoma ir pan.	1,3	3,3	2,3
16.	Švietimas, mokslinė veikla	1,0	1,3	1,2
17.	Sveikatos priežiūra	6,4	2,0	4,0
18.	Kita	9,0	5,6	7,7
19.	Mažmeninė ir didmeninė prekyba	2,0	3,3	2,7
Iš viso:		100	100	100

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2007 m.

Tyrimas parodė, kad prekyba yra populiariausia veiklos rūšis tarp abiejų lyčių verslininkų. Ja užsiima daugiau nei 30 proc. vyrų ir moterų. Moterų, užsiimančių prekyba, skaičius buvo didesnis nei vyrų. Moterys yra linkusios plėtoti savo veiklą SVV ribose: jos steigia mažas parduotuves (maisto prekių, drabužių, gėlių, sėklų, vaisių ir daržovių), nedideles konditerinių ir duonos gaminių kepyklėles, siuvimo ateljė, grožio salonus, nedidelius restoranus ir kavines, privačius stomatologijos ir medicinos

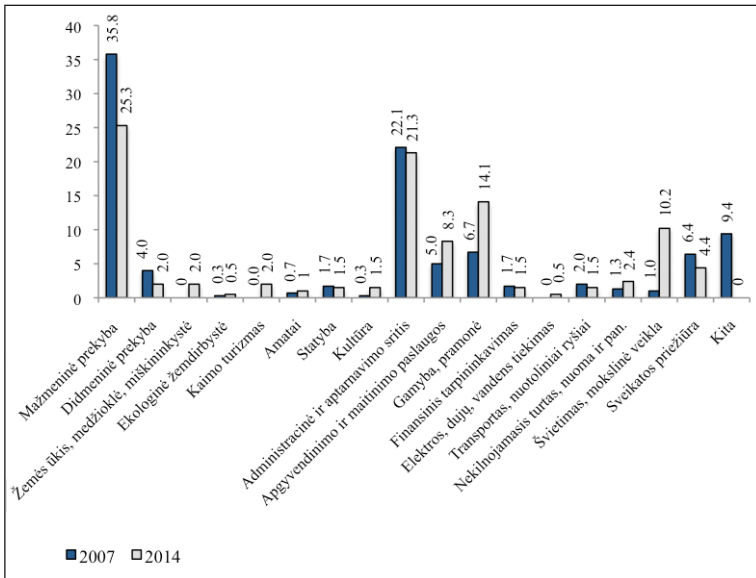
kabinetus, sporto klubus, taip pat teikia audito, apskaitos, juridines, draudimo paslaugas.

Vyrai labiau orientuojasi į didmeninę prekybą ir užsiima įvairių prekių tiekimu, teikia statybos ir remonto, projektavimo darbų, transporto ir krovininių pervežimo, automobilių serviso, interneto ir nuotolinių ryšių paslaugas, užsiima verslo valdymo sistemų projektavimu; vandentiekio, šildymo ir dujotiekio sistemų įrangų kūrimu; nekilnojamojo turto pardavimu ir nuoma; statybinių medžiagų, baldų, elektros krosnelių gamyba, prekyba mediena ir medžio apdirbimu, kalvyste, staliaus darbais, televizorių ir buitinės technikos taisymu.

Palyginus 2007 m. ir 2014 m. atliktas sociologines apklausas, matomi kai kurie pokyčiai. **2014 m. apklausos duomenimis, gerokai sumažėjo moterų verslininkių, užsiimančių mažmeninės prekybos veikla** (net 10,5 proc. punktais). Tai lėmė didžiųjų prekybos tinklų (valdomų išskirtinai vyrų) išgalėjimas Lietuvos miestuose ir mažesniuose miesteliuose. Siekiant atlaikyti šių stambių įmonių konkurenciją, reikalingos didelės plėtros investicijos, kurių moterys verslininkės paprastai negali sau leisti. Galima teigti, kad vyrai įėjo į „moterišką“ mažmeninės prekybos sritį ir sumažino moterų dalyvavimo joje galimybes. Panaši tendencija yra susijusi ir su moterų dalyvavimu **didmeninės prekybos versle** – jame moterų verslininkių dalis 2007–2014 m. laikotarpiu **sumažėjo perpus** (nuo 4,0 proc. iki 2,0 proc.) (13.1 paveikslas).

Tačiau labai **padidėjo** verslo moterų dalyvavimas tokiose srityse, kaip **švietimas ir mokslinė veikla** (nuo 1 proc. iki 10,2 proc.), **gamyba ir pramonė** (nuo 6,7 proc. iki 14,1 proc.), **apgyvendinimo ir maitinimo paslaugos** (nuo 5 proc. iki 8,3 proc.), **kaimo turizmas** (nuo 0 iki 2 proc.), **kultūra** (nuo 0,3 proc. iki 1,5 proc.). Verslios moterys, siekdamos kompensuoti praradimus nepavykus įsitvirtinti mažmeninės, didmeninės prekybos, statybos, finansinio tarpininkavimo ir kitose srityse, atrado aktualias pokriziniu laikotarpiu sritis. Tai parodo apklausos duomenys, kurie atskleidžia, kad **apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų** veiklos srityje per vienerius metus rinkoje įsitvirtino net 52,9 proc. visų apklaustųjų, **gamybos ir pramonės srityje** – 37,9 proc., o **švietimo ir mokslinės veiklos srityje** – 33,3 proc. Maždaug pusė šių įmonių (47,8 proc.), įsitvirtinusių rinkoje per vienerius metus, savo veiklą pradėjo vykdyti mažiau nei prieš 5 metus, todėl tikėtina, kad pasaulinė ekonomikos ir finansų

krizė daugumai jų buvo kaip akstinas imtis naujos paklausios veiklos ir pakankamai ją išplėtoti.

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“ 2007 m. ir 2014 m.

13.1 pav. Moterų verslininkų pasiskirstymas veiklos srityse 2007 m. ir 2014 m., proc.

13.4. Moterų ir vyrų verslo kūrimo motyvai

2007 m. sociologinis tyrimas parodė, kad tokios verslo pradžios priežastys, kaip savarankiškumo troškimas, siekis realizuoti savo potencialą, noras daugiau uždirbti, yra svarbesnės vyrams nei moterims. Moterys kur kas dažniau nei vyrai ryžosi pradėti verslą, norėdamos tiesiog išgyventi (pragyvenimo lėšų stoka), dėl nedarbo ar ilgalaikio nedarbo, dėl diskriminacijos darbe ir pagaliau dėl to, kad versle yra lengviau derinti namų ūkį ir darbą. Priešingai negu vyrus, moteris mažiau domino verslas kaip kūrybiška sritis, kurioje galima realizuoti save (13.6 lentelė). Taigi galima daryti išvadą, kad **verslo kūrimas moteriai dažniausiai reikalauja pastangų keisti padėtį, tai būtinybė, leidžianti išvengti skurdo ir aprūpinti šeimą.**

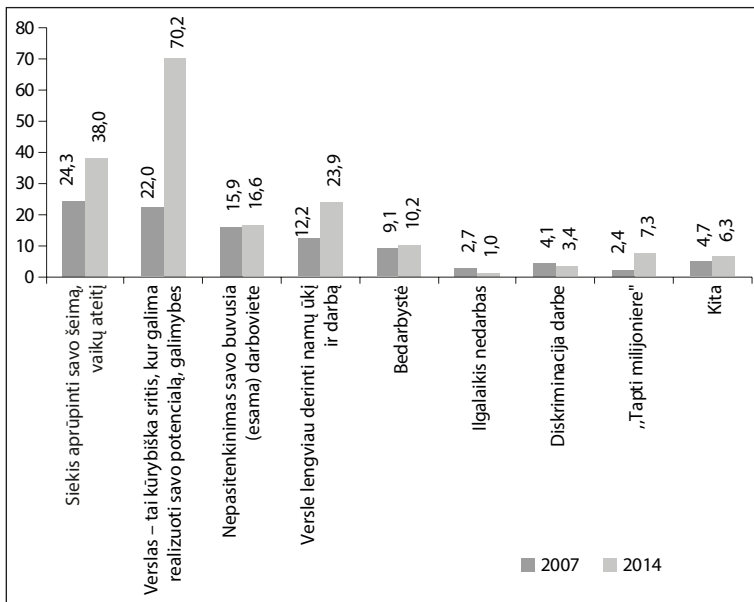
13.6 lentelė. Priežastys, paskatinusios moteris pradėti verslą

Eil. Nr.	Motyvai	Moterys	Vyrai
1.	Nebuvo darbo, pinigų, siekis išgyventi	17,2	12,7
2.	Aprūpinti savo šeimą, vaikų ateitį	24,3	35,1
3.	Nepasitenkinimas savo buvusiu (esama) darbovieta	15,9	17,1
4.	Versle lengviau derinti namų ūkį ir darbą	12,2	8,7
5.	Savarankiškumo, nuosavo verslo troškimas	31,4	39,8
6.	Siekis užsidirbti daugiau pinigų, gyventi geriau	13,2	22,4
7.	Nedarbas	9,1	3,3
8.	Ilgalaikis nedarbas	2,7	0,3
9.	Diskriminacija darbe	4,1	2,7
10.	Siekis normaliai dirbti ir gyventi	39,7	34,4
11.	Išbandyti savo jėgas	23,3	18,7
12.	Verslas – kūrybiška sritis, kur galima realizuoti savo potencialą	22,0	27,1
13.	„Tapti milijonierium“	2,4	6,7
14.	Kita	4,7	3,0

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2007 m.

2007 m. tyrimas parodė, kad vyrų siekis „tapti milijonieriumi“ beveik tris kartus viršija šį moterų siekį (atitinkamai 6,7 ir 2,4 proc.). Noras užsidirbti daug pinigų kur kas būdingesnis vyrams (22,4 proc.) nei moterims (13,2 proc.), o motyvas išgyventi, t. y. neskursti, yra gerokai aktualesnis moterims (17,2 proc.) nei vyrams (12,7 proc.). Nedarbas paskatino pradėti nuosavą verslą 9,1 proc. moterų ir tik 3,3 proc. vyrų.

Palyginus 2007 m. ir 2014 m. atliktas sociologines apklausas, **ryškiausias pokytis pastebėtas dėl moterų motyvacijos pradėti verslą tam, kad galima būtų realizuoti savo potencialą.** 2014 m. dauguma verslininkių – net 70,2 proc. – nurodė šią priežastį kaip pagrindinę, paskatinusią imtis nuosavo verslo (o 2007 m. šį motyvą nurodė tik 22 proc. respondentų) (13.2 paveikslas). Tai byloja apie pastaraisiais metais augančią moterų savivertę, kurią kelia išaugęs moterų vaidmuo visuomeniniame, politiniame ir ekonominiame gyvenime. Su tuo iš dalies gali būti susijęs ir kitas pokytis 2007 m. ir 2014 m. sociologinių apklausų dinamikoje, kai dalis moterų, pradėjusių verslą, siekdamas praturtėti („tapti milijonierėmis“), išaugo beveik 5 proc. punktais (nuo 2,4 proc. iki 7,3 proc.).

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“ 2007 m. ir 2014 m.

13.2 pav. Pagrindinės priežastys, paskatinusios moteris pradėti verslą, 2007 m. ir 2014 m., proc.

2014 m. sociologinis tyrimas atskleidė, kad per pastaruosius metus dar labiau išaugo moterų motyvacija imtis verslo siekiant aprūpinti vaikų ateitį (nuo 24,3 proc. 2007 m. iki 38 proc. 2014 m.) ir kad galima būtų lengviau derinti namų ūkį ir darbą (atitinkamai nuo 12,2 proc. iki 23,9 proc.). Tai byloja apie visuomenės socialinių problemų paaštrėjimą, kuri nulėmė pastaroji pasaulio ekonomikos ir finansų krizė bei Vyriausybės taikyta makroekonominio stabilizavimo politika, labiausiai paveikusi socialiai pažeidžiamus moterų, vaikų ir pensinio amžiaus gyventojų sluoksnius. **Minėti verslininkų motyvai imtis verslo (siekiant užtikrinti vaikų ateitį ir suderinti profesinę bei šeiminę veiklą) suteikia moterų verslui ypatingą socialinės rūpybos aspektą ir lemia jo išskirtinumą, lyginant su vyrų verslininkų motyvais, dažniausiai susijusiais su siekiu realizuoti savo profesinį potencialą bei noru praturtėti.**

13.5. Moterų ir vyrų verslo pradžia: amžius, pradinis kapitalas, įsitvirtinimo laikas rinkoje

13.5.1. Verslininkų – moterų ir vyrų – pasiskirstymas pagal amžiaus grupes

2007 tyrimas atskleidė, kad moterys dažniausiai pradeda verslą, būdamos brandaus ir vyresnio amžiaus (t. y. 31–40 metų amžiaus grupės, ir 41 metų ir daugiau – atitinkamai 42,0 ir 25,6 proc.), o vyrai – būdami jaunesnio amžiaus (amžiaus grupės iki 25 metų ir 31–40 metų – atitinkamai 28,2 ir 32,9 proc.) (13.7 lentelė). Tai patvirtina visuomenėje vyraujančias tendencijas, kai moterys gali visu pajėgumu įsilieti į darbo rinką arba pradėti privatų verslą tik paauginusios vaikus ir turėdamos daugiau nuo šeiminių rūpybos laisvo laiko. Remiantis stereotipine nuostata, kad esminė vyrų funkcija – realizuoti profesinį potencialą ir išlaikyti šeimą, jie turi galimybę pradėti nuosavą veiklą kur kas anksčiau nei moterys. Būdami nesusaistyti vaikų ir kitų šeimos narių priežiūros, globos ir rūpybos prievolėmis, vyrai net itin jauno amžiaus (iki 25 m.) gali imtis verslo – tyrimo duomenys rodo, kad tokių vyrų dalis sudaro net 28,2 proc., o moterų dalis šioje amžiaus grupėje – tik 13,7 proc. **Remiantis tuo galima daryti išvadą, kad Lietuvos versle dominuoja jauni vyrai ir vyresnio amžiaus moterys.**

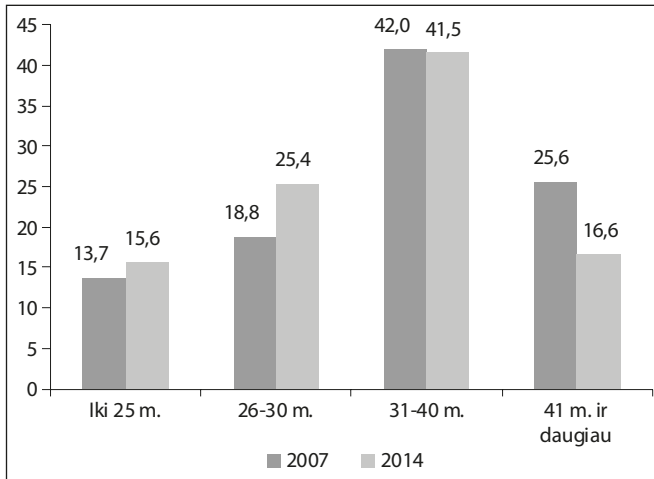
13.7 lentelė. Moterų ir vyrų amžius, pradėdant verslą, proc.

Amžiaus grupė	Iki 25 metų	26–30 metų	31–40 metų	41 m. ir daugiau	Iš viso
Vyrai	28,2	20,1	32,9	18,8	100,0
Moterys	13,7	18,8	42,0	25,6	100,0

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2007 m.

Tai, kad moterys imasi verslo, būdamos pakankamai brandžios ir paauginusios / užauginusios vaikus, rodo ir 2014 m. tyrimas. Kaip ir 2007 m., didžiausią dalį moterų, pradėjusių savo verslą, sudaro amžiaus grupės 31–40 m. ir daugiau kaip 41 m. – atitinkamai 41,5 proc. ir 16,6 proc. Tačiau matoma, kad **pastaruoju metu vis jaunesnės moterys (amžiaus grupės iki 25 m. ir 26–30 m.) pradeda savarankišką veiklą**

(verslą). Ryškiausias pokytis yra 26–30 m. amžiaus grupėje – tokių moterų dalis, palyginus 2007 m. ir 2014 m. tyrimus, išaugo 6,6 proc. punktais (nuo 18,8 iki 25,4 proc.) (13.3 paveikslas). Savo ruožtu sumažėjo dalis moterų, pradėjusių verslą vyresniame amžiuje (41 m. ir daugiau) – palyginus 2007 m. ir 2014 m. tyrimus, vyresniame amžiuje pradėjusių verslą moterų dalis sumažėjo 9 proc. punktais (nuo 25,6 iki 16,6 proc.). Tai byloja apie tendenciją, perimamą iš išsivysčiusių Europos valstybių, kai jaunos moterys neskuba kurti šeimos, o pirmiausia siekia įsitvirtinti darbo rinkoje ar (šiuo atveju) pradėti nuosavą verslą ir šitaip sukurti darbo vietą sau ir kitiems.

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“ 2007 m. ir 2014 m.

13.3 pav. Moterų, pradedančių verslą, amžius 2007 ir 2014 m.

13.5.2. Pradinis kapitalas

2007 m. atliktas sociologinis tyrimas atskleidė šias tendencijas: tiek moterys, tiek vyrai pradinį verslo kapitalą sukaupė daugiausia iš asmeninių santaupų – 64,3 proc. moterų ir 63,8 proc. vyrų, 19,5 proc. skolinosi pinigus iš giminių ar draugų, o vidutiniškai 15 proc. visų apklaustųjų naudojo banko paskolomis. Šios tendencijos yra bendros abiejų lyčių verslininkams (13.8 lentelė). Tačiau daugiau vyrų nei moterų

(atitinkamai – 9,2 proc. ir 5,5 proc.) uždirbo kapitalą užsienyje: daugiausia (58,3 proc.) buvo uždirta išsivysčiusiose Europos šalyse, Rusijoje – 50 proc.

Svarbu pažymėti, kad daugiau moterų nei vyrų pasinaudojo asmeninėmis santaupomis, lėšomis iš akcijų, banko paskolomis, draugų ir giminių skolintomis lėšomis. Vyrų gi daugiau nei moterų naudojo pirkimo ir pardavimo metu uždirtas lėšas, privatizavimo čekius, nekilnojamąjį turtą ir užsienyje uždirtus pinigus.

13.8 lentelė. Pradinio kapitalo verslo pradžia sukaupti būdai, proc.

Eil. Nr.	Lėšų sukaupti būdai	Moterys	Vyrų
1.	Asmeninės santaupos	64,3	63,8
2.	Pirkimo, pardavimo lėšos	8,6	14,3
3.	Privatizavimo čekiai	3,4	4,4
4.	Nekilnojamasis turtas	2,7	3,1
5.	Akcijos	5,2	5,1
6.	Banko paskola	15,5	13,7
7.	Draugų, giminių skolinti pinigai	19,6	19,5
8.	ES struktūrinė parama	0,3	-
9.	Kiti fondai	1,4	0,3
10.	Užsienyje uždirtai pinigai	5,5	9,2
11.	Kita	7,9	9,6
	Iš viso*	134,4	143,0

*Galėjo būti išvardyti kiti kaupimo būdai

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2007 m.

13.5.3. Įsitvirtinimo laikas rinkoje

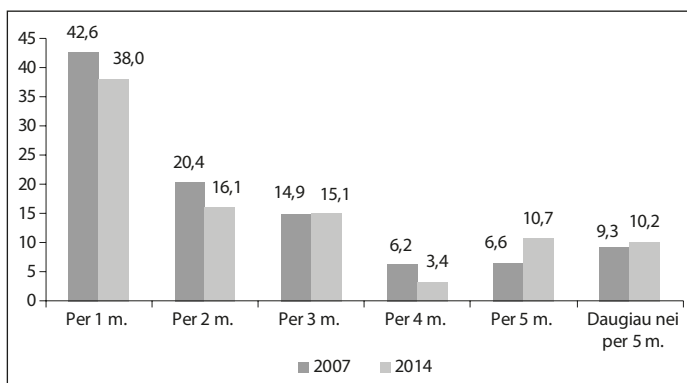
2007 m. sociologinis tyrimas parodė, kad moterims greičiau nei vyrams pavyko įsitvirtinti rinkoje. Net 42,6 proc. moterų įsitvirtino rinkoje per vienerius metus (vyrų – 38,4 proc.). Kur kas daugiau vyrų (14,4 proc.) nei moterų (9,3 proc.) užtruko įsitvirtindami rinkoje daugiau nei 5 metus. Tai byloja apie tendenciją, kad vyrai yra labiau orientuoti į stambųjį verslą, kuriam turi sukaupti daugiau kapitalo ir patirties, todėl įėjimas į rinką jiems užtrunka ilgiau (13.9 lentelė).

13.9 lentelė. Įsitvirtinimo laikas rinkoje pagal lytį, proc.

Lytis	Per 1 m.	Per 2 m.	Per 3 m.	Per 4 m.	Per 5 m.	Daugiau nei per 5 m.	Iš viso
Vyrai	38,4	19,9	14,7	5,5	7,2	14,4	100,0
Moterys	42,6	20,4	14,9	6,2	6,6	9,3	100,0

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2007 m.

2014 m. sociologinis tyrimas atskleidė, kad, palyginti su 2007 m., mažėja moterų, įsitvirtinančių versle per itin trumpą laiką, skaičius. Per vienerius metus įsitvirtinusių versle moterų sumažėjo 4,6 proc. punktais (nuo 42,6 iki 38 proc.); per dvejus metus įsitvirtinusiųjų skaičius nukrito 4,3 proc. punktais (nuo 20,4 iki 16,1 proc.). O per ilgą laiką – per 5 m. ir daugiau nei per 5 metus – įsitvirtinusių versle moterų skaičius per minėtąjį laikotarpį išaugo atitinkamai 4,1 ir 0,9 proc. punkto. Tai gali būti pasaulio ekonomikos ir finansų krizės nulemtos pasekmės, kai verslininkės susiduria su sumažėjusia perkamąja gyventojų galia, tolydžio augančia konkurencija, valstybės paramos SVV stoka (13.4 paveikslas).

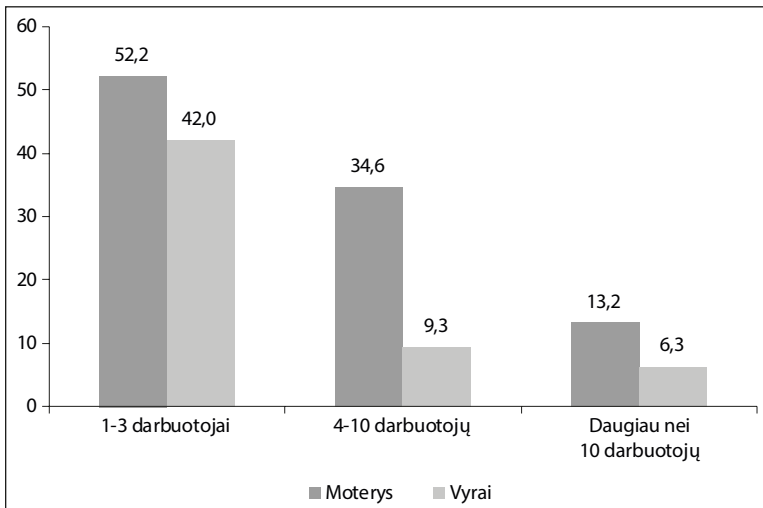

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“ 2007 m. ir 2014 m.

13.4 pav. Moterų įsitvirtinimo laikas rinkoje 2007 m. ir 2014 m., proc.

13.6. Moterų ir vyrų verslo įmonių dydis

2007 m. ir 2014 m. atlikti sociologiniai tyrimai dar kartą patvirtino visuomenėje vyraujančią praktiką, kad moterų verslas dažniausiai yra smulkus verslas. Didžiąją dalį moterų įsteigtų įmonių sudaro tos, kuriose dirba 1–3 darbuotojai. Svarbu pažymėti ir tai, kad **verslininkės savo versle yra linkusios įdarbinti kitas moteris**: nepriklausomai nuo to, ar įmonė smulki, ar vidutinio dydžio, joje procentiškai dirba daugiau moterų nei vyrų (13.5 paveikslas). **Tai reiškia, kad moterys daro gerą ekonominę įtaką – sukuria darbo vietas sau ir kitoms moterims bei tampa ekonomiškai savarankiškos**. Visos ES mastu propaguojamas ir remiamas ekonominis moterų savarankiškumas ir asmeninė iniciatyva. Savarankiškumo jausmas, pasitikėjimas savimi yra vienas iš profesinio moters vadovės įvaizdžio veiksnių, leidžiančių modeliuoti darbą pagal savo poreikius ir kurti patogią darbo aplinką. Profesinė veikla moterims atveria naujas galimybes įgyvendinti kūrybinius sugebėjimus, plėtoti socialinius ryšius, planuoti savo ir šeimos ateitį.

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2014 m.

13.5 pav. Įmonėje dirbančių moterų ir vyrų skaičius 2014 m., proc.

13.7. Moterų ir vyrų darbo dienos trukmė

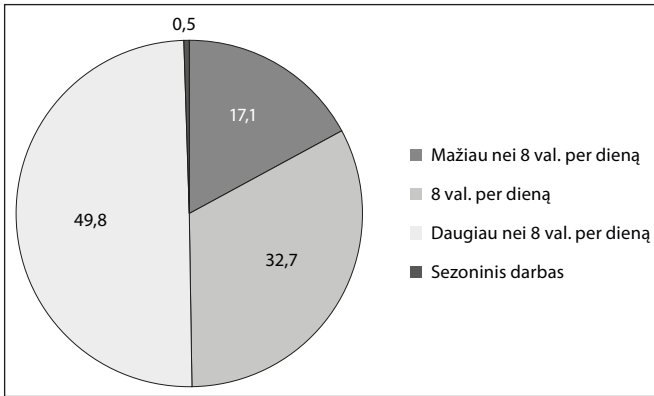
2007 m. sociologinio tyrimo duomenys patvirtina visuotinai žinomą faktą, kad nuosavas verslas reikalauja didelių laiko sąnaudų. Didžioji dalis moterų (44,0 proc.) ir vyrų (55,7 proc.) savo verslo įmonėje dirbo daugiau nei 8 val. per dieną. Kaip matyti, tokių vyrų yra net 11,7 proc. punktais daugiau nei moterų – tai sietina su rūpybos funkcijomis, kurias dažniausiai turi atlikti moterys namų ūkyje, todėl jos trumpina savo darbo valandas versle. Dėl tos pačios priežasties moterų dalis, dirbančių lygiai 8 val. (41,7 proc.) arba mažiau nei 8 val. (13 proc.) per dieną, yra didesnė nei vyrų (atitinkamai 35,9 proc. ir 8,1 proc.) (13.10 lentelė).

13.10 lentelė. Moterų ir vyrų darbo dienos trukmė privačiame versle, proc.

Lytis	Mažiau nei 8 val.	8 val. per dieną	Daugiau nei 8 val.	Sezoninis darbas	Iš viso
Vyrai	8,1	35,9	55,7	0,3	100,0
Moterys	13,0	41,7	44,0	1,3	100,0

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2007 m.

2014 m. tyrimas atskleidė, kad didėja verslo moterų, dirbančių daugiau nei 8 val. per dieną, skaičius: palyginti su 2007 m. tyrimu, tokių moterų dalis išaugo beveik 6 proc. punktais (nuo 44 iki 49,8 proc.) (13.6 paveikslas). Ypač imlios darbui pasirodė gamybos ir pramonės bei apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų įmonės. Jose daugiau nei 8 val. dirbo atitinkamai 72,4 proc. ir 52,9 proc. apklaustų moterų. Dėsninga ir tai, kad vyresnio amžiaus moterys, turinčios mažiau rūpybos išpareigojimų šeimai ir vaikams, gali sau leisti dirbti daugiau nei 8 val.: amžiaus grupėje nuo 36 iki 49 m. tokių moterų buvo 50 proc., o amžiaus grupėje nuo 50 m. ir daugiau – 53,4 proc. O jaunos moterys (iki 35 m.) daugiausia dirbo 8 val. per dieną (40 proc.), o darbo dieną, viršijančią 8 val., dirbo tik 36,7 proc. šio amžiaus grupės moterų.

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2014 m.

13.6 pav. Verslininkų darbo dienos trukmė įmonėse 2014 m., proc.

13.8. Moterų ir vyrų verslo apyvarta ir pajamos

2007 m. sociologinis tyrimas patvirtino faktą, kad didžiosios dalies verslininkų įmonių apyvarta sudarė iki 100 tūkst. litų (42,2 proc.) ir tik 1,2 proc. verslininkų įmonių apyvarta viršijo 10 mln. litų. **Tyrimo duomenys rodo, kad vyrų verslo apyvarta yra didesnė už moterų verslo apyvartą. Moterys dominuoja mažesnės apyvartos intervaluose** (iki 100 tūkst. Lt – net 53,9 proc., iki 500 tūkst. Lt – 27,3 proc.). Vyrų mažiausios apyvartos intervale (iki 100 tūkst. Lt) yra net 23,4 proc. punktais mažiau negu moterų (30,5 proc.). **Vyrai dominuoja didelės apyvartos intervaluose:** štai 1–5 mln. Lt apyvartos intervale vyrų yra dviem kartais daugiau negu moterų (atitinkamai 19,0 proc. ir 8,2 proc.), o intervale nuo 5 iki 10 mln. Lt vyrų yra beveik keturis kartus daugiau negu moterų (atitinkamai 4,3 proc. ir 1,1 proc.) (13.11 lentelė).

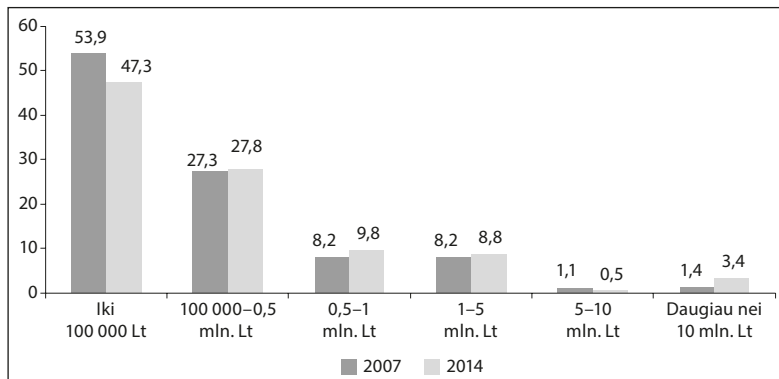
13.11 lentelė. Moterų ir vyrų verslo apyvarta, proc.

Eil. Nr.	Apyvarta	Moterys	Vyrai	Iš viso
1.	Iki 100 000 Lt	53,9	30,5	42,2
2.	100 000–500 000 Lt	27,3	30,8	29,1
3.	0,5–1 mln. Lt	8,2	19,0	11,2
4.	1–5 mln. Lt	8,2	19,0	13,5
5.	5–10 mln. Lt	1,1	4,3	2,7
6.	Daugiau nei 10 mln. Lt	1,4	1,1	1,2
	Iš viso	100	100	100

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2007 m.

Respondentams uždavus klausimą, ar iš verslo gaunamų pajamų užtenka pragyventi, teigiamai atsakė 73,9 proc. vyrų ir 67,4 proc. moterų. Gautų verslo pajamų nepakanka 29 proc. moterų ir 20 proc. vyrų; uždirba daugiau, nei reikia pragyventi, 6 proc. vyrų ir 3 proc. moterų, t. y. moterų yra 2 kartus mažiau nei vyrų. **Šie duomenys patvirtina vyrų pajamų tendenciją, kad vyrų pajamos, gaunamos iš verslo, yra didesnės nei moterų.**

Lyginant 2007 m. ir 2014 m. sociologinius tyrimus, matyti, kad mažėja procentas moterų, kurių įmonių apyvarta nesiekia 100 000 Lt (atitinkamai – nuo 53,9 iki 47,3 proc.), tačiau didėja procentas moterų, kurių verslo apyvarta siekia didesnes sumas (13,7 paveikslas). Tai byloja apie palankius pokyčius verslo aplinkoje moterų atžvilgiu, mažėjančius stereotipinius įsitikinimus apie tariamą moterų „nesugebėjimą“ pasiekti „vyrų“ lygmens verslo.

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“ 2007 m. ir 2014 m.

13.7 pav. Moterų verslo įmonių apyvarta 2007 ir 2014 m., proc.

13.9. Moterų ir vyrų verslo sėkmės raktas

2007 m. atlikto sociologinio tyrimo duomenimis, analizuojant verslo sėkmės veiksnius, **abiejų lyčių verslininkai didžiausią reikšmę teikia geriems santykiams su klientais**: už tai pasisakė 73,9 proc. moterų ir 63,9 proc. vyrų. Antroje vietoje – **gera prekių ir paslaugų kokybė** (po 52,5 proc.) ir tik trečioje vietoje – **profesionalumas, išsilavinimas, žinios** (51,2 proc. moterų ir 49,8 proc. vyrų).

Tyrimas atskleidė, kad moterims verslininkėms, palyginti su vyrais, svarbesni verslo sėkmės motyvai yra geri santykiai su klientais (atitinkamai 73,9 ir 63,9 proc.), profesionalumas, išsilavinimas, žinios (atitinkamai 51,2 ir 49,8 proc.), aukštas aptarnavimo lygis (atitinkamai 23,1 ir 21,7 proc.), žemos kainos (atitinkamai 26,7 ir 23,7 proc.). Vyrai verslininkai, palyginti su moterimis, didesnę reikšmę skiria gamybai ir inovacijoms (atitinkamai 6,7 ir 4,0 proc.), pradiniam kapitalui kaupti (5,7 ir 3,7 proc.) ir nelegaliems mokėjimams valstybinėms įstaigoms (kyšiams) (2,7 ir 1,3 proc.) (13.12 lentelė).

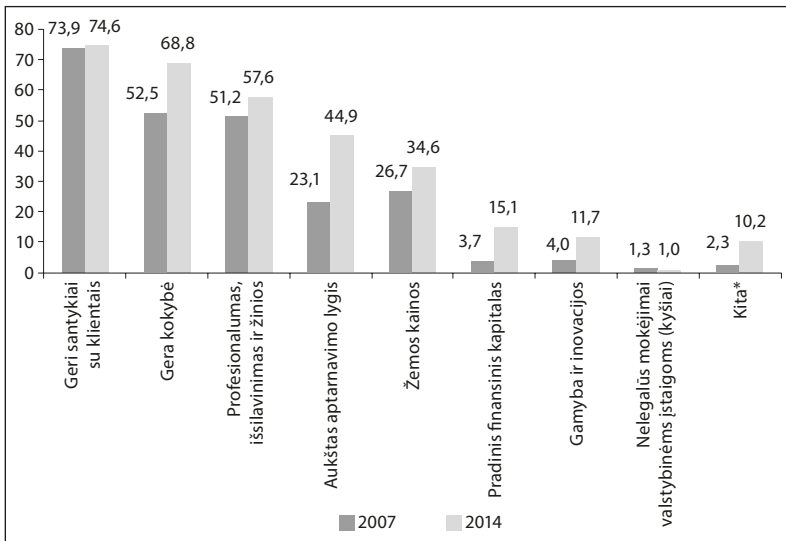
13.12 lentelė. Moterų ir vyrų verslo sėkmės raktas

Eil. Nr.	Verslo sėkmės veiksniai	Moterys	Vyrai
1.	Gerai santykiai su klientais	73,9	63,9
2.	Gera kokybė	52,5	52,5
3.	Profesionalumas, išsilavinimas, žinios	51,2	49,8
4.	Aukštas aptarnavimo lygis	23,1	21,7
5.	Žemos kainos	26,7	23,7
6.	Pradinis finansinis kapitalas	3,7	5,7
7.	Gamyba ir inovacijos	4,0	6,7
8.	Nelegalūs mokėjimai valstybinėms įstaigoms	1,3	2,7
9.	Kita*	2,3	3,7

* Kita: verslo vieta / graži aplinka, meilė darbui, geras įmonės vardas / pastovūs klientai / sąžiningas darbas.

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2007 m.

Palyginus 2007 m. ir 2014 m. sociologinius tyrimus, matomi tam tikri palankūs pokyčiai moterų verslo srityje. Abiejų tyrimų metu nustatyta, kad esminiu savo sėkmės veiksnium verslininkės laikė gerus santykius su klientais (kitai sakant, komunikabilumą, mokėjimą susitarti, apsukrumą), tačiau 2014 m. šis motyvas tik šiek tiek padidėjo (0,7 proc. punktais). Kur kas didesni pokyčiai vyko kitose verslo sėkmės veiksmių grupėse. Per šį laikotarpį 6,4 proc. punktais išaugo dalis moterų (nuo 51,2 proc. iki 57,6 proc.), laikančių profesionalumą, išsilavinimą ir žinias svarbiu verslo sėkmės motyvu. Tai rodo, kad šis veiksnys, remiantis pažangiausių ES šalių pavyzdžiu, atlieka vis svarbesnį vaidmenį tarp Lietuvos verslo moterų. Net 16,3 proc. punktais išaugo verslininkių dalis, laikanti produkcijos ir paslaugų kokybę svarbiu verslo sėkmės veiksnium (nuo 52,5 iki 68,8 proc.), taip pat labai padidėjo verslininkių dalis, skirianti dėmesį aukštam aptarnavimo lygiui (net 21,8 proc. punktais), pradiniam finansiniam kapitalui (11,4 proc. punktais) ir gamybai bei inovacijoms (7,7 proc. punktais) (13,8 paveikslas). Visa tai byloja apie Lietuvos verslininkių pažangą, didėjančią jų patirtį ir profesionalumą, sugebėjimą prisitaikyti prie sparčiai kintančių verslo aplinkos sąlygų ir reikalavimų, atlaikyti konkurenciją ir perimti geriausią ES patirtį.

* Kita: verslo vieta / graži aplinka, meilė darbui, geras įmonės vardas / nuolatiniai klientai / sąžiningas darbas.

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“ 2007 m. ir 2014 m.

13.8 pav. Moterų verslo sėkmės veiksniai 2007 m. ir 2014 m., proc.

13.10. Moterų verslo plėtros kliūtys

2007 m. ir 2014 m. atlikti sociologiniai tyrimai atskleidė, kokios, moterų verslininkų nuomone, yra pagrindinės kliūtys, trukdančios joms sėkmingai plėtoti verslą. Dauguma respondenčių nurodė, kad didžiausius jų veiklos sunkumus lemia **didelė mokesčių našta SVV** (taip mano net 94 proc. apklaustųjų 2007 m. ir 86,6 proc. – 2014 m.), **nepakankama valstybės parama SVV** (atitinkamai 90,3 proc. ir 80,5 proc.), **netobuli įstatymai ir dažna jų kaita** (85,3 ir 75,1 proc.), **didelė biurokratija** (75,7 ir 71,2 proc.), **kvalifikuoto personalo stoka** (55,7 ir 50,7 proc.) (13.13 lentelė).

Analizuojant finansinių ekonominių išteklių poveikį moterų verslo plėtrai, didžiausi iššūkiai kyla dėl **žemos perkamosios gyventojų galios**, t. y. pinigų trūkumo (šią kliūtį nurodo apie 70 proc. verslininkų), **apyvartinių lėšų trūkumo** (apie 60 proc.), **didelės konkurencijos** (apie 70 proc.), **kapitalo trūkumo** (apie 57 proc.), **vietinės rinkos ribotumo**

(apie 60 proc.), **sunkiai prognozuojamos prekių ir paslaugų paklausa** (apie 56 proc.) (13.13 lentelė).

13.13 lentelė. Pagrindinės moterų verslo kliūtys Lietuvoje 2007 m. ir 2014 m., (respondenčių nuomonė „sutinku“, proc.)

MOTERŲ VERSLO KLIŪTYS	2007	2014
Valstybės dėmesio stoka SVV		
Nepakankama valstybės parama SVV	90,3	80,5
Netinkami įstatymai, jų kaita	85,3	75,1
Valstybės institucijos įkurtos tam, kad baustų, o ne tam, kad padėtų verslui	74,3	62,9
Mokesčių politikos įtaka SVV		
Didelė mokesčių našta SVV	94,0	86,6
Neefektyvi mokesčių politika	84,0	75,6
Burokratizmo ir korupcijos poveikis SVV		
Didelės biurokratinės procedūros atima laiką, skirtą tiesioginei dalykinei veiklai	75,7	71,2
Valdininkų korupcija (kyšiai)	49,3	38,5
Nekvalifikuoti valstybinių įstaigų darbuotojų patarimai	34,0	31,2
Profesionalumo įtaka verslui		
Kvalifikuoto personalo stoka	55,7	50,7
Blogas vadovavimas	25,0	14,1
Trūksta informacijos apie verslo plėtros galimybes, informacija sunkiai prieinama	47,0	21,0
Finansinių ekonominių išteklių poveikis verslo plėtrai		
Apyvartinių lėšų trūkumas	64,0	61,5
Žema gyventojų perkamoji galia	72,3	75,1
Didelė konkurencija	65,7	71,2
Kapitalo trūkumas	57,3	56,1
Per brangios verslo konsultacijos	48,3	42,9
Pasenusios technologijos, įrenginiai	32,7	17,6
Vėluojantys privačių ir valstybinių įmonių atsiskaitymai	37,0	32,7
Vietinės rinkos ribotumas	53,0	65,4
Sunkiai prognozuojama paklausa	55,3	59,5

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“ 2007 m. ir 2014 m.

Nepakankama valstybės parama SVV yra susijusi su deklaratyviu valstybės paramos verslui pobūdžiu. Faktiškai SVV atstovai (kurių didelė

dalį sudaro moterys) iš valdžios pusės dažniau susiduria su įvairiais veiklos apribojimais nei skatinimais. Daugiau kaip pusė apklaustųjų verslininkų nurodė kvalifikuoto personalo trūkumo problemą. Pagrindinė jos priežastis – emigracija iš Lietuvos, ypač didelį mastą įgavusi po Lietuvos įstojimo į ES 2004 m. Emigruoja ne tik praradę darbą gyventojai, bet ir tie visuomenės atstovai, kurių aukšta kvalifikacija, didelis darbo našumas arba neeiliniai gebėjimai lieka nepakankamai įvertinti mūsų šalyje. Ši protų nutekėjimo problema Lietuvoje metai iš metų signalizuoja apie pavojingą socialine ekonomine prasme reiškinį, kai aukštas profesionalumas ir geras išsilavinimas nėra adekvačios profesinės karjeros garantas. Ilgalaikėje perspektyvoje tai gali nulemti mūsų šalies konkurencingumo mažėjimą tarptautinėje arenoje.

Analizuojant 2007 m. ir 2014 m. sociologinių tyrimų duomenų pokyčius laiko dinamikoje, matoma, kad per šį periodą negatyvus daugumos verslo kliūčių vertinimas sumažėjo, tačiau nedaug. Kiek palankiau verslininkės pradėjo vertinti galimybes gauti informaciją apie verslo plėtrą – 2014 m. tik 21 proc. respondentų manė, kad trūksta informacijos apie verslo plėtros galimybes (o 2007 m. taip manančiųjų buvo net 47 proc.). Tai rodo, kad informaciniai išteklių moterims tampa vis lengviau pasiekiami, o tai didina jų veiklos galimybes ir konkurencingumą. Tačiau kai kurias moterų verslo plėtros kliūtis 2014 m. respondentės įvertino dar nepalankiau nei 2007 m.: tai žema gyventojų perkamoji galia, didelė konkurencija, vietinės rinkos ribotumas ir sunkiai prognozuojama prekių ir paslaugų paklausa. Atsižvelgiant į tai, kad šios verslo kliūtys yra tiesiogiai susijusios su finansiniais ir ekonominiais išteklių, galima teigti, kad jas nulėmė pastaroji pasaulinė ekonomikos ir finansų krizė.

13.11. Moterų ir vyrų verslo plėtros skirtumai

Ši sociologinio tyrimo dalis padeda išskirti pagrindinius moterų ir vyrų verslo plėtros skirtumus ir nustatyti abiejų lyčių nuosavai veiklai būdingus bruožus.

13.14 lentelė. Moterų ir vyrų verslo plėtros skirtumai 2007 m. ir 2014 m.
(respondenčių nuomonė „sutinku“, proc.)

PAGRINDINIAI SKIRTUMAI	2007	2014
Moterys dažniau steigia mažas ir vidutines įmones, o stambus verslas dažniausiai yra vyrų sritis	76,3	78,0
Privatizavimo procese vyrai dažniau privatizavo stambų turtą ir verslą, moterys – butus ir mažas patalpas	73,3	72,7
Moterys rečiau yra linkusios daryti stambias investicijas, o vyrai, atvirkščiai, daug dažniau daro stambias investicijas	68,3	68,3
Moterys paprastai dirba mažesnio pelningumo versle, mažiau uždirba, turi mažiau nuosavybės, nekilnojamo turto nei vyrai	57,3	59,0
Moterys dažniausiai steigia verslą tam, kad susikurtų darbo vietą. Vyrai paprastai pradeda verslą siekdami gerokai padidinti pajamas, kapitalą ir investicijas	60,7	73,2
Moterys dažniau nei vyrai susiduria su priešiška atmosfera verslo srityje – joms sunkiau prieiti prie informacijos apie rinkas, finansines galimybes, sunkiau gauti kreditą iš banko, lengvatinį kreditą, valstybinius užsakymus ir pan.	29,7	24,4
Vyrai, kurdami ir plėtodami verslą, tarpusavyje susitaria geriau nei moterys	31,0	30,7
Moterys prasčiau nei vyrai derina tarpusavio asmeninius ir dalykinius santykius, blogiau sutaria; dažnai smulkmenos nustelbia svarbiausią tikslą – yra diskriminacija tarp pačių moterų	27,3	25,4
Moterys atsakingiau žiūri į verslą kaip į gyvenimo būdą, turi mažiau nepagrįstų ambicijų nei vyrai	72,0	80,0
Moteriai sunkiau išsikvoti vadovaujamą poziciją, tačiau moterys gali sėkmingai vadovauti verslo įmonėms, įveikti aštrią konkurenciją, todėl moterų didelių įmonių vadovių skaičius turėtų didėti	79,3	79,5

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“ 2007 m. ir 2014 m.

Atlikto sociologinio tyrimo duomenys patvirtina, kad:

- moterys dažniau steigia mažas ir vidutines įmones, o stambus verslas dažniausiai yra vyrų veiklos sritis. Su šia nuostata sutinka apie 77 proc. apklaustųjų verslininkų 2007 m. ir 2014 m.;
- privatizavimo procese moterų padėtis tapo daug nepalankesnė nei vyrų – jos daugiausia privatizavo butus ir mažas patalpas, o vyrai – stambų turtą ir verslą (tam pritaria apie 73 proc. respondentų). Ilgainiui tai sąlygojo didesnes vyrų galimybes išplėtoti veiklą iki stambiaus verslo lygmens;

- moterys rečiau yra linkusios daryti stambias investicijas nei vyrai – tam pritaria 68,3 proc. apklaustųjų verslininkų;
- moterys paprastai dirba mažesnio pelningumo versle, mažiau uždirba, turi mažiau nuosavybės, nekilnojamojo turto nei vyrai – su tuo sutinka apie 58 proc. apklaustųjų;
- moterys dažniausiai steigia verslą tam, kad susikurtų darbo vietą, o vyrai – siekdami padidinti savo pajamas, kapitalą ir investicijas – taip mano apie 67 proc. respondentų;
- moterys žiūri į verslą kaip į gyvenimo būdą ir turi mažiau nepagrįstų ambicijų – tam pritaria apie 76 proc. verslininkų (13.14 lentelė).

Šie esminiai moterų ir vyrų verslo skirtumai nulemia skirtingas abiejų lyčių pajamas (moterų nenaudai) iš nuosavos veiklos, sąlygoja žemesnį moterų statusą verslo pasaulyje, nors tai anaipatol nereikia, kad moterų verslumo gebėjimai, kompetencija ir patirtis yra mažesnė nei vyrų. Net 79 proc. apklaustųjų verslininkų mano, kad, nepaisant to, jog moterims sunkiau išsikovoti vadovojamą poziciją, jos gali sėkmingai vadovauti verslo įmonėms, įveikti aštrią konkurenciją, ir dėl to moterų didelių įmonių vadovių skaičius turėtų tik didėti.

Palyginus 2007 m. ir 2014 m. sociologinių tyrimų duomenis laiko prasme, didelių vertinimo pokyčių nematoma. Tenka pažymėti, kad padidėjo verslininkų dalis, pritariančių nuostatoms, susijusioms su finansiniais ir socialiniais verslo aspektais. Štai 2014 m. net 12,5 proc. punktais padidėjo respondentų dalis, manančių, kad moterys dažniausiai steigia verslą tam, kad susikurtų darbo vietą, o vyrai paprastai pradeda verslą, siekdami gerokai padidinti pajamas, kapitalą ir investicijas. **Darbo vietos susikūrimas ir išsaugojimas moterims pirmiausia yra aktualus dėl galimybės geriau atlikti rūpybos funkcijas namų ūkyje – pasirūpinti vaikų ir artimųjų gerove, išsilavinimu, tinkama sveikatos priežiūra ir globa.** Taip pat padidėjo apklaustųjų moterų dalis (8 proc. punktais), sutinkanti su pozicija, kad moterys atsakingiau žiūri į verslą kaip į gyvenimo būdą ir turi mažiau nepagrįstų ambicijų nei vyrai. Tai yra socialinis moterų verslo aspektas, vėlgi bylojantis apie didesnę moterų atsakomybę ir įsipareigojimus šeimos gerovės atžvilgiu.

13.12. Moterų verslo rėmimo priemonės

Moterų valdomų verslo įmonių skaičius didėja visame pasaulyje ir įneša indėlį į namų ūkio pajamas, prisideda prie nacionalinės ekonomikos augimo, naujų darbo vietų kūrimo ir skurdo mažinimo. Tarptautinės finansų korporacijos (angl. IFC – *International Finance Corporation*), priklausančios Pasaulio banko grupei, duomenimis, moterų valdomos SVV įmonės sudaro nuo 31 iki 38 proc. visų SVV įmonių (ICF, 2011). Tačiau moterys, plėtodamos savo veiklą, susiduria su įvairiais specifiniais apribojimais ir kliūtimis, kurios dažniausiai kur kas mažiau paliečia vyrus verslininkus: tai kapitalo trūkumas, nulemtas asimetriško (moterų nenaudai) prieinamumo prie ekonominių finansinių išteklių; socialiniai trukdžiai, nulemti visuomenėje vyraujančių lyčių vaidmenų stereotipų; laiko stoka, kylanti dėl dvigubos moterų naštos (angl. *Double Burden*) profesiniame ir šeiminiame gyvenime; nepakankama kvalifikacija ir įgūdžių trūkumas ir kt. **Visa tai lemia asimetriją verslo srityje lyčių aspektu: ribotą moterų verslo plėtrą ir nedidelę, palyginti su vyrų valdomu stambiuoju verslu, kuriamą pridėtinę vertę.**

Visame pasaulyje moterų verslas, skirtingai nei vyrų, yra orientuotas į smulkiojo ir vidutinio verslo formas. Tarptautinės finansų korporacijos (angl. IFC – *International Finance Corporation*) duomenimis, moterų valdomos įmonės sudaro 32–39 proc. ypač smulkaus (mikro) verslo įmonių, 30–36 proc. smulkaus verslo įmonių ir 17–21 proc. vidutinio verslo įmonių.⁵⁷¹ Lietuvos statistikos departamento ir Europos Komisijos duomenimis (2013), Lietuvoje, kaip ir ES, moterų verslo įmonės sudaro apie 30 proc. SVV bendrovių. Priešingai nei jų kolegos vyrai, moterys verslininkės dominuoja neformaliajame sektoriuje, vadovaudamos mažoms paslaugų įmonėms ir tokiu būdu veikiančios žemą pridėtinę vertę kuriančiuose sektoriuose.⁵⁷²

2008 m. birželio mėn. Europos Komisija priėmė **Europos smulkiojo verslo aktą** (angl. *Small Business Act for Europe*). Šis aktas – tai ES

⁵⁷¹ *Strengthening Access to Finance for Women-Owned SMEs in Developing Countries* [interaktyvus]. International Finance Corporation (IFC), World Bank Group, 2011 [žiūrėta 2012-01-07]. <<http://www.gpfi.org/sites/default/files/documents/Strengthening.pdf>>.

⁵⁷² *Ibid.*

politikos sistema, skirta mažųjų ir vidutinių įmonių veiklai skatinti ir plėtoti ES valstybėse narėse. Už pramonę ir verslumą atsakingas EK narys A. Tajani pabrėžė, kad „**mažosios ir vidutinės įmonės – tai mūsų ekonomikos varomoji jėga, todėl jos turi būti stiprios, konkurencingos ir novatoriškos.** Valstybės turi imtis skubių veiksmų, kad Europos smulkiojo verslo aktas būtų visapusiškai įgyvendintas“.⁵⁷³

Europos smulkiojo verslo akte **moterų verslumui skatinti** skiriamas tinkamas dėmesys. Akte pabrėžiama, kad verslumo potencialas turi būti geriau išnaudojamas. Didelis besitęsiantis lyčių atotrūkis (angl. *Gender Gap*) versle nulemia mažesnę moterų verslininkų skaičių nei vyrų. Valstybės narės raginamos sukurti verslui klestėti palankią aplinką, skirti didesnę dėmesį būsimiesiems verslininkams (ypač jaunimui ir moterims), skatinant jų talentą ir susidomėjimą verslu bei lengvinant verslo sąlygas.⁵⁷⁴

Atsižvelgdama į tai, kad didžioji dalis ES verslo yra smulkus ir vidutinis (99 proc.), ir siekdama suteikti šiam verslui deramą vietą ES ekonomikoje, Europos Komisija rekomenduoja šalims narėms vadovautis **10-ia SVV rėmimo politikos principų**, nurodytų Europos smulkiojo verslo akte. Jame pažymima, kad ES lygiu šie principai yra esminiai, siekiant didesnės SVV įmonių teikiamos pridėtinės vertės ir teisinės bei administracinės šio verslo aplinkos tobulinimo.⁵⁷⁵ Autorių nuomone, **šie principai yra aktualūs ir moterų verslui kaip neatsiejamai SVV daliai ir sudaro moterų verslo rėmimo priemonių pagrindą:**

1. Sukurti verslui (ypač šeimos) klestėti palankią aplinką.
2. Užtikrinti, kad sažiningiems bankrutavusiems verslininkams būtų suteikta antroji galimybė vėl pradėti verslą.

⁵⁷³ *Smulkiojo verslo aktas Europai padeda stiprinti mažąsias įmones ir skatina augimą.* Europos Komisijos pranešimas spaudai [interaktyvus]. Briuselis, 2011 m. vasario 23 d. [žiūrėta 2012-09-12]. <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-218_lt.htm>.

⁵⁷⁴ *Think Small First. A “Small Business Act” for Europe.* Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Commission of the European Communities. Brussels, 25.6.2008 COM(2008) 394 final [žiūrėta 2012-09-12].<<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0394:FIN:EN:PDF>>.

⁵⁷⁵ *Ibid.*

3. Formuoti verslo taisykles, vadovaujantis principu „pradėk nuo mažo“ (angl. *Think small first*).
4. Užtikrinti, kad viešojo administravimo institucijos atsižvelgtų į SVV įmonių poreikius.
5. Pritaikyti viešosios politikos priemonės SVV įmonių poreikiams: palengvinti SVV įmonių dalyvavimą viešuosiuose pirkimuose ir sudaryti joms palankesnes sąlygas gauti valstybės paramą.
6. Palengvinti SVV įmonių sąlygas gauti finansavimą ir tobulinti verslo teisinę aplinką, užtikrinant, kad atsiskaitymai tarp įmonių būtų savalaikiai.
7. Padėti SVV įmonėms gauti didesnės naudos iš vieningosios rinkos teikiamų galimybių.
8. Skatinti SVV įmones tobulinti savo įgūdžius ir įgyvendinti visų formų inovacijas.
9. Įgalinti SVV įmones paversti aplinkos iššūkius galimybėmis.
10. Paskatinti ir remti SVV įmones, kad jos galėtų naudotis augančių rinkų teikiamomis galimybėmis (Europos smulkiojo verslo aktas, 2008).

Europos Parlamento rezoliucijoje dėl Smulkiojo verslo akto (2009 m. kovo 10 d.) pabrėžiama, kad 23 mln. SVV įmonių, kurios sudaro apytikriai 99 proc. visų ES įmonių ir sukuria daugiau kaip 100 mln. darbo vietų, atlieka esminį vaidmenį užtikrinant ekonomikos augimą, socialinę sanglaudą ir darbo vietų kūrimą, taip pat jos yra pagrindinis naujovių šaltinis ir yra gyvybiškai svarbios siekiant išlaikyti ir didinti užimtumą. Šioje rezoliucijoje **Europos Parlamentas, pritardamas Europos smulkiojo verslo aktui ir skirdamas didelį dėmesį moterų verslumo skatinimui:**

- apgailestaudamas pažymi, kad kurdamos ir plėtodamos verslą moterys susiduria su sunkumais, kuriuos lemia tokie veiksniai kaip nepakankama informacija, kontaktai ir prieiga prie tinklų, lyčių diskriminacija ir stereotipai, neišvystytos ir nelanksčios vaikų priežiūros paslaugos, sunkumai derinant verslą ir šeimos pareigas bei skirtingas vyrų ir moterų požiūris į verslumą;
- pritaria pasiūlymui įsteigti verslininkų–ambasadorių tinklą, parengti kuravimo programas moterims, norinčioms įsteigti savo verslą, ir skatinti absolventes imtis verslo;

- atkreipia dėmesį į tai, kad daugelyje įmonių pasitaiko lyčių segregavimo, o tai yra ir dar ilgai bus rimta problema, nes kol moterys bus diskriminuojamos darbo rinkoje, tol Europos Sąjunga nuolat praras gabius darbuotojus ir verslininkus, taip pat ir pajamas; taigi mano, kad reikėtų dar daugiau investuoti į projektus, remiančius moteris verslininkes;
- pabrėžia, kad moterų verslas padeda įtraukti moteris į darbo rinką ir pagerinti jų ekonominį ir socialinį statusą;
- apgailestauja, kad, nepaisant didelio moterims rodomo dėmesio, vyrų ir moterų padėtis šioje srityje tebėra nevienoda, skiriasi jų atlyginimai, verslininkų dalis Europos Sąjungoje vis dar yra maža.⁵⁷⁶

Analizuojant moterų verslo rėmimo priemones Lietuvoje, svarbus vaidmuo tenka **Valstybinei moterų ir vyrų lygių galimybių programai**, kuri pirmoji buvo parengta 2003–2004 m., siekiant įgyvendinti 2001–2004 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės programoje numatytą nuostatą užtikrinti moterų ir vyrų lygias galimybes siekiant išsilavinimo, tobulinimosi, įsidarbinimo, aukštesnių pareigų, vienodo darbo užmokesčio, lygių teisių politinėje ir visuomeninėje veikloje. Šios programos pagrindu sudarytos ir vėlesnės – 2005–2009 m. ir 2010–2014 m. Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių programos bei jų įgyvendinimo priemonių planai.

Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių 2010–2014 m. programos įgyvendinimo 2012 m. ataskaitoje pateikiami ir su moterų verslumo skatinimu susijusių priemonių įgyvendinimo rezultatai, už kuriuos buvo atsakingos šios ministerijos ir institucijos: Ūkio ministerija, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Žemės ūkio ministerija, Lietuvos darbo birža prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos.

Vyriausybės lygmeniu Lietuvoje SVV ir moterų verslo plėtrą kuruoja Lietuvos Respublikos ūkio ministerija. Vykdydama Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių programos 2010–2014 m. priemonių įgyvendinimo plano 2 uždavinį „Didinti moterų, ypač kaimo moterų, galimybes imtis verslo ir jį plėtoti, skatinti kaimo gyventojų, moterų ir vyrų, ekonominį

⁵⁷⁶ *Europos Parlamento rezoliucija dėl Smulkiojo verslo akto (2008/2237(INI)) (2010/C 87 E/11) [interaktyvus]. 2009 m. kovo 10 d. [žiūrėta 2014-02-29]. <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009IP0100&qid=1398494173153&from=LT>>.*

aktyvumą“, Ūkio ministerija kartu su VŠĮ „Versli Lietuva“ 2012 m. gegužės–spalio mėn. organizavo verslumo skatinimo renginių ciklą „Versli Lietuva“, kuris vyko penkiuose didžiausiuose Lietuvos miestuose: Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Panevėžyje, Alytuje. Renginius „Versli Lietuva“ applan- kė daugiau kaip 12 tūkst. dalyvių, o dar beveik 70 tūkst. žmonių stebėjo tiesiogines renginių transliacijas internete. Šių renginių metu praneši- mus skaitė ir savo verslo sėkmės istorijomis dalijosi verslininkės moter- rys (Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių 2010–2014 m. programos įgyvendinimo 2012 m. ataskaita).

2012 m. Ūkio ministerija sukūrė moterų verslininkių kuravimo ir rė- mimo programą, paskelbė moterų verslo sėkmės istorijas. Kasmetiniams apdovanojimams „Verslo diena“ pristatyta nauja moterims verslininkėms skirta nominacija „Versli ir sėkminga“.⁵⁷⁷ 2008 m. mūsų šalyje pradėjo veikti Moterų verslo tinklas prie Lietuvos prekybos, pramonės ir amatų rūmų asociacijos.

Tačiau, autorių nuomone, Lietuvoje moterų verslo rėmimo priemo- nės yra labiau fragmentiško ir deklaratyvaus pobūdžio. Moterų verslui skatinti trūksta sisteminio-strateginio požiūrio ir bendros rėmimo struk- tūros. Tai patvirtina ir 2014 m. autorių atliktas sociologinis tyrimas, ku- riame net 65,9 proc. apklaustų verslininkių mano, kad norint kurti sė- kmingą moterų verslą būtina bendra valstybinė politika. Be to, dauguma respondenčių (apie 80 proc.) mano, kad sėkmingai plėtoti jų verslą padėtų išsamios konsultacijos, mokymosi ir tobulėjimo galimybės, apie 75 proc. apklaustųjų didelę reikšmę skiria stambaus verslo paramai SVV ir para- mai ieškant verslo partnerių Lietuvoje ir užsienyje (13.15 lentelė).

13.15 lentelė. Ko, Jūsų manymu, reikėtų, kad moterys galėtų sėkmingai plėtoti verslą? 2014 m. (respondenčių nuomonė „sutinku“, proc.)

PRIEMONĖS	
Galimybė gauti išsamias konsultacijas, patarimus (verslo plano rengimo ir pan. klausimais)	82,4
Mokymosi, tobulėjimo galimybės, kompiuterių kursai, perkvalifikavimas	80,5
Stambaus verslo parama SVV	75,6

⁵⁷⁷ 2013 m. SBA faktų suvestinė: Lietuva. Įmonės ir pramonė [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-02-29]. <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/countries-sheets/2013/lithuania_lt.pdf>.

PRIEMONĖS	
Parama ieškant verslo partnerių Lietuvoje ir užsienyje	74,6
Valstybinė politika turėtų skatinti moterų verslo plėtrą ir sudaryti sąlygas sėkmingam moterų verslui kurti	65,9
Valstybės užsakymai smulkiam moterų verslui	64,4
Tarptautinis bendradarbiavimas versle, kuriam vadovauja moterys	64,4
Kova su moterų diskriminacija versle – turi būti lygios galimybės gaunant informaciją ir kitokią paramą	62,0
Reikėtų sukurti lengvatų sistemą plėtojant moterų verslą (mokesčių sistemoje, gaunant kreditus, struktūrinę paramą iš ES ir kt.)	52,7
Valstybės garantijos bankams už teikiamus moterims kreditus	49,3

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“ 2014 m.

Remiantis užsienio šalių ir Lietuvos verslininkų patirtimi, galėtų būti taikomos ir šios **nefinansinės priemonės moterų verslui remti**:

- 1) bendradarbiavimo ir savitarpio pagalbos plėtojimas tarp verslininkų: neformalus verslininkų susitikimai, ryšių užmezgimas, pasikeitimasis koordinatėmis ir kt.;
- 2) pasidalijimas gerąja patirtimi apie verslo pradžią ir jo plėtojimą (ekskursijos į verslininkų įmones ir kt.);
- 3) pasidalijimas ES struktūrinės paramos informaciniais šaltiniais (internetu prieigomis, literatūra ir kt.) apie galimas verslo kryptis ir formas;
- 4) pasidalijimas informacija apie potencialius užsienio partnerius (Lenkija, Rusija, Kaliningrado sritis, Vokietija, Norvegija ir kt.);
- 5) nuolatinės konsultacinės pagalbos, rengiant verslo planus, užtikrinimas;
- 6) galimybė aptarti ir nagrinėti kylančias kliūtis verslo plėtros procese, jų įveikimo pasiūlymai ir galimi sprendimai;
- 7) pagalba verslininkėms užmezgant ryšius su savivaldybių, darbo biržų, seniūnijų, profsąjungų darbuotojais;
- 8) konkrečių rekomendacijų teikimas savivaldybių ir jų padalinių, darbo biržų specialistams, siekiant sukurti geresnę moterų verslo infrastruktūrą.⁵⁷⁸

⁵⁷⁸ Rakauskienė, O. G.; Chlivickas, E.; Bikas, E.; Lisauskaitė, V. *Moterų verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje*. Vilnius: Lygių galimybių ir sanglaudos ekonomikos institutas, Mykolo Romerio universitetas, Finansų ministerijos mokymo centras, 2007.

14. SMURTO LYTIES ATŽVILGIU EKONOMINIAI NUOSTOLIAI

14.1. Smurto lyties atžvilgiu sąvoka, rūšys ir paplitimas

Smurtas lyties atžvilgiu yra viena didžiausių problemų, trukdančių pasiekti lyčių lygybę. Dažnas jo pasireiškimas visuomenėje lyčių lygybės tyrėjus skatina kaupti palyginamuosius duomenis, stebėti ir vertinti pokyčius, o atsakingas institucijas – imtis vis veiksmingesnių kovos su smurtu priemonių.

Lyčių lygių galimybių tyrinėtojai ir moterų interesų gynėjai, vertindami buitinių smurtą ir siekdami kelti visuomenės sąmoningumą ir atsižvelgdami į rimtas jo pasekmes, vadovaujasi įvairiais požiūriais ir koncepcijomis. *Pirmasis požiūris* atspindi smurtą kaip buitinio šeimos konflikto tam tikrą rūšį, t. y. tik aiškinama, kuo buitinis smurtas skiriasi nuo elementarių buitinių konfliktų. *Antrasis požiūris* jau rodo tam tikras buitinių konfliktų formas, atitinkančias baudžiamosios teisės pažeidimą ir teisinę intervenciją. Remiamasi nuostata, kad buitinis smurtas gali turėti rimtų pasekmių, tokių kaip prievartavimas ir žmogžudystė. *Trečioji koncepcija* teigia, kad kai kurios buitinio smurto formos negali būti traktuojamos tik kaip buitinis asmeninis konfliktas. Teigiama, kad kartais buitinis smurtas turi būti priskirtas nusikalstamai veiklai ir keliamas klausimas, kodėl jam skiriamas nepakankamas dėmesys ir finansavimas, t. y. mažesnis negu kitoms kriminalinio smurto formoms.

Aiškūs ir išsamūs smurto lyties atžvilgiu apibrėžimas yra būtina veiksmingų intervencijos priemonių kūrimo ir įgyvendinimo sąlyga. Viena iš šių priemonių sėkmingo įgyvendinimo kliūčių yra tendencija ignoruoti problemą lyties atžvilgiu ir taikyti bendruosius terminus, tokius kaip „smurtas šeimoje“ ar „partnerių agresija“. Tačiau šeimos kontekste smurtas paveikia ne vien tik moteris.

Smurto sąvoka apibrėžiama įvairiai, tačiau šių sampratų turinys iš esmės nesiskiria.

Smurtas – tai kontrolės ir engimo priemonė, kuri gali apimti **emocinį, socialinį ir ekonominį spaudimą, prievartą, taip pat fizinę žalą**. Jis gali būti atviras, naudojant fizinę prievartą ar grasinant aukai ginklu;

taip pat paslėptas, įbauginant, grasinant, persekiojant, apgauldinėjant ar naudojant kitas psichologinio ar socialinio spaudimo formas. Asmuo, susidūręs su tokiu smurtu, yra priverstas paklusti arba iš baimės elgtis prieš savo valią.⁵⁷⁹

Pasaulinė sveikatos organizacija **smurtą** apibrėžia kaip **tyčinį fizinės jėgos panaudojimą (grasinimą arba faktinį) prieš kitą asmenį ar visuomenės grupę, kuris sukelia arba, tikėtina, gali sukelti traumą, mirtį, psichologinę žalą, skurdą.**⁵⁸⁰

„[Smurtas prieš moteris]... tai istoriškai susiklosčiusių nelygių galių santykių tarp vyrų ir moterų pasireiškimas, kuris lemia **vyrų dominavimą ir moterų diskriminaciją** ir trukdo moterims visapusiškai atsiškeisti, ir šis smurtas prieš moteris yra vienas iš lemiamų mechanizmų, verčiančių moteris atsidurti žemesnėje padėtyje vyrų atžvilgiu.“⁵⁸¹

Sąvoka *smurtas lyties atžvilgiu*, arba *su lytimi susijęs smurtas*, vartojama, siekiant atskirti bendro pobūdžio smurtą nuo to, kuris nukreiptas į asmenis ar jų grupes dėl lyties. Konvencijos dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims komitetas (angl. CEDAW – *The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*) su lytimi susijusį smurtą apibrėžė kaip smurto rūšį, nukreiptą į asmenis dėl jų lyties ar giminės. Tai apima veiksmus, kuriais sukeliama fizinė, psichinė ar seksualinė žala ar kančios, taip pat grasinimus atlikti tokius veiksmus, prievartą ir kitus asmens laisvės suvaržymus.⁵⁸²

Su lytimi susijęs smurtas, arba **smurtas prieš moteris**, – tai sąvokos, išreiškiančios žmogaus teisių pažeidimus, kurie palaiko, įamžina stereotipinius lyčių vaidmenis, paminančius žmogiškąjį orumą ir apsisprendimo teisę ir varžančius asmeninį tobulėjimą. Šios sąvokos reiškia fizinę, seksualinę ir psichologinę žalą, kuri stiprina moteriškosios lyties pavaldumą ir palaiko vyro galią ir valdžią.

⁵⁷⁹ JT Deklaracija dėl smurto prieš moteris panaikinimo [interaktyvus]. JT, 1993-12-20 [žiūrėta 2009-02-23]. <<http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>>.

⁵⁸⁰ Krug, E. et al., eds. *World Report on Violence and Health*. Geneva, World Health Organisation, 2002.

⁵⁸¹ *Ibid.*

⁵⁸² Remiantis JT Generalinės Asamblėjos pareiškimo dėl smurto prieš moteris panaikinimo 1 ir 2 straipsniais (1993) ir Konvencijos dėl visų diskriminacijos formų prieš moteris panaikinimo (CEDAW) Komiteto 11-osios sesijos 19 rekomendacijos 6 paragrafu.

Smurtas prieš moterį reiškia bet kokią smurto aktą prieš lytį, kuris sukelia arba gali sukelti moterims fizinę, lytinę ar psichologinę žalą ir kentėjimą, taip pat reiškia grasinimus atlikti tokius veiksmus, prievartą arba despotiškai atimti laisvę tiek visuomeniniame, tiek privačiame gyvenime.⁵⁸³ Smurtas prieš moterį dažniausiai yra piktnaudžiavimo valdžia forma, kuria siekiama kontroliuoti ar dominuoti. Deja, daugumą smurto veiksmų atlieka aukoms žinomi asmenys ir daugelis šių smurtinių incidentų yra iš anksto suplanuoti. Nors ir paradoksalu, tačiau smurto atlikėjai dažnai būna tie patys asmenys, nuo kurių priklauso šių aukų apsauga ir parama.

Viena iš pagrindinių smurtą prieš moteris sukeliančių priežasčių yra **visuomenės požiūris į lyčių diskriminaciją**, dėl kurių moterys priverstos būti nuolankios vyrų atžvilgiu. Žemas socialinis ir ekonominis moterų ir jų darbo įvertinimas ir nusistovėjusios giminių (lyčių) funkcijos suformavo nusistatymą, kad vyrai turi priimti sprendimus ir turėti valdžią. Atlikdami smurto veiksmus, individualius ar grupinius, smurtautojai siekia išlaikyti privilegijas, galią ir kontrolę kitų asmenų atžvilgiu.

Vis dar vyraujantys moterų ir vyrų šeimoje atliekamų vaidmenų stereotipai (moterims – namų ruoša, vaikų auginimas, vyrams – šeimos išlaikymas), nusistovėję įsitikinimai dėl lyčių vaidmenų pasiskirstymo šalies valdymo srityje, einant vadovaujamas pareigas, darbe, visuomeniniame gyvenime gali lemti psichologines moterų ar vyrų krizes, kai propaguojamos vertybės neatitinka visuomenės narių gyvensenos, užimamų pozicijų, veiklos, šeimoje atliekamų funkcijų.

Žiniasklaidos pranešimai, nepakankamas švietimo vaidmuo taip pat priskiriama prie socialinių politinių smurtą lemiančių veiksnių, nes, pasak J. C. Pearson, visuomenė žiniasklaidos perduodamą informaciją yra linkusi vertinti kaip realaus gyvenimo informaciją. Vaikai, paaugliai žiniasklaidos kuriamus lyčių stereotipus paprastai įvardija kaip „teisėtus santykius“, kurių suvokimas skatina neigti moters kaip fizikės mokslininkės, o vyro kaip slaugytojo profesinius stereotipus.⁵⁸⁴

⁵⁸³ *JT Deklaracija dėl smurto prieš moteris panaikinimo* [interaktyvus]. JT, 1993-12-20 [žiūrėta 2009-02 23]. <<http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>>.

⁵⁸⁴ Pearson, J. C. *Gender and Communication*. 2nd ed. Wm. C. Brown Publishers, 1991.

Taigi, lyčių nelygybė ir diskriminacija, nusistovėję moterų ir vyrų vaidmenų stereotipai visuomenėje laikomi pagrindinėmis priežastimis, sukeliančiomis smurtą prieš moteris.

Detaliau analizuodama smurto lyties atžvilgiu pasireiškimą, autorė siūlo išskirti *keturias smurto rūšis*: 1) fizinis, 2) seksualinis, 3) ekonominis ir 4) psichologinis. Įprasta, kad smurtas pagal pasireiškimo formą dažniausiai priskiriamas fizinei ir seksualinei prievartai. Rečiau – ekonominiam ir psichologiniam smurtui, kurio padariniai taip pat skaudžiai juntami (baimė, psichologinis skausmas, teisių apribojimas ir pan.).

Fizinis smurtas – fizinės grėsmės ar grasinimų naudojimas, siekiant kontroliuoti kitą asmenį. Tai mušimas, smaugimas, kandžiojimas, stumdymas, kumščiavimas, spardymas, daiktų mėtymas į žmogų, ginklo naudojimas, suluošinimas arba nužudymas. Smurtavimas gali būti epizodinis, pasikartojantis ar nuolatinis, kuris laikui bėgant didėja ir gali baigtis mirtimi.

Seksualinis smurtas, įskaitant išnaudojimą ir įžeidimus, yra seksualinio pobūdžio veiksmas, kėsinimasis ar grasinimas, kuriuo padaroma ar tikėtina, kad bus padaryta fizinė, psichologinė ir emocinė žala. Jungtinių Tautų vyriausiasis pabėgėlių reikalų komisaras vartoja bendrą seksualinio smurto sąvoką, kuria pripažįstama, kad, nors didžiąją daugumą šio smurto aukų sudaro moterys ir mergaitės, vyrai ir berniukai taip pat yra seksualinio ir lytinio smurto taikiniai.⁵⁸⁵ Seksualinis ir kitas su lytimi susijęs smurtas dažniausiai yra įsišaknijęs nelygiuose galios santykiuose. Tai palaiko ir toleruoja smurtą šeimoje, visuomenėje ir valstybėje. Viešosios ir privačios sričių atskyrimas negali būti priežastis netraktuoti ir nespręsti smurto kaip seksualinio smurto formos pasireiškimo namuose. Moterų ir mergaičių atskyrimas nuo viešumos tik padidina jų pažeidžiamumą smurto šeimos aplinkoje atžvilgiu. Smurtas namuose sustiprina lytimi pagrįstą diskriminaciją ir palaiko moterų pavaldumo vyrams statusą.⁵⁸⁶ Seksualinis smurtas – nederamas seksualinis elgesys ar partnerio kontrolė, reikalavimas santykiauti prievarta, tam tikri veiksmai, verčiant moterį

⁵⁸⁵ *Seksualinis ir kitas su lytimi susijęs smurtas prieš pabėgėlius, sugrįžusius asmenis ir šalis viduje priverstus persikelti asmenis*. Prevencinių ir atsakomųjų veiksmų gairės. 2003.

⁵⁸⁶ Hopkins, J. *Gyventojų pranešimai: Smurto prieš moteris pabaiga*. Johns'o Hopkinso Sveikatos apsaugos universitetinė mokykla, 1999.

santykiauti su kitais žmonėmis, seksualiai žeminantis elgesys ir / ar nesaugaus sekso reikalavimas, šeimos narių ir nepažįstamų asmenų priekabiavimas, seksualinis priekabiavimas darbo vietoje, suplanuotos vedybos ekonominiais tikslais, taip pat prekyba žmonėmis (remiantis Th. Winklerio tyrimo duomenimis, bent 700 tūkst. moterų kiekvienais metais parduodamos dirbti prostitutėmis⁵⁸⁷). Prekyba žmonėmis reiškia asmenų verbavimą, transportavimą, perkėlimą, slėpimą ar priėmimą, grasinant, panaudojant fizinę jėgą ar kitus prievartos, pagrobimo, apgaulės būdus, taip pat piktnaudžiaujant valdžia, asmens pažeidžiamumu, gaudant užmokestį ar paramą iš asmenų, kurie išnaudoja minėtus asmenis. Žmonių išnaudojimas apima priverstinę prostituciją ar kitas seksualinio išnaudojimo formas, priverstinį darbą ar tarnavimą, vergavimą ar panašius veiksmus, katorgą arba kūno organų pašalinimą.⁵⁸⁸

Ekonominis smurtas – tai finansinė kontrolė, finansinių išteklių apribojimas būtiniausiems poreikiams tenkinti, ribotos galimybės gauti išsilavinimą, medicininę pagalbą, gauti ir turėti darbą, vertimas prašyti pinigų, teisių į nuosavybę nepripažinimas, pinigų pasisavinimas, atsisakymas išlaikyti šeimą, draudimas domėtis šeimos pajamomis. Ekonominė moters priklausomybė taip pat glaudžiai susijusi su fiziniu ir seksualiniu smurtu. Moteris, kuri yra ekonomiškai priklausoma, nepalieka prievartą prieš ją naudojančio vyro, nes viena negalėtų išlaikyti savęs ir vaikų.

Tačiau **emocinė ir psichologinė prievarta** prieš moterį taip pat laikoma smurtu. Naudojama įvairi taktika: emocinis spaudimas, grasinimai, nuolatinė kontrolė, įkalinimas, izoliacija nuo šeimos ar draugų, žiaurumas prieš ją ar kitus žmones, gąsdinimas sužaloti žmones, kuriuos ji myli, ar daiktus, kurie jai brangūs, grasinimai atimti vaikus, vertimas jaustis kalta dėl vaikų, vertimas vartoti alkoholį ar narkotikus, žeidžianti, žeminanti kalba, kritika, savigarbos menkinimas, teigimas, kad prievartos niekada nebuvo, kad moteris pati yra tokio elgesio priežastis, išsilavinimo nesuteikimas mergaitėms ir moterims ir panašaus pobūdžio veiksmai. Psichologinio smurto poveikis ir reikšmingumas dažnai nublinksta prieš

⁵⁸⁷ Lehti, M. *Trafficking in women and children in Europe*. HEUNI Paper No. 18, Helsinki, 2003.

⁵⁸⁸ *Protokolas dėl prevencijos, uždraudimo ir baudmės skyrimo už prekybą žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, papildantis Jungtinių Tautų konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą*, 2000.

fizinius prievartinius veiksmus, tačiau jo paplitimas (pagal erdves – namai, darbas, visuomenė ir pagal socialines demografines gyventojų charakteristikas) rodo problemos aktualumą. Emocinė prievarta yra vienodai paplitusi visose srityse: šeimoje, darbe, visuomenėje. Ji būdinga visiems socialiniams sluoksniams, visoms amžiaus grupėms. Pagal UNDP atliktą kompleksinį prievartos prieš moteris įvertinimo tyrimą, emocinio smurto patirtis yra pati plačiausia. Tik apie 20 proc. Lietuvos moterų nepatyrė psichologinės prievartos šeimoje.⁵⁸⁹

Tačiau toks smurto rūšių suvokimas vis dėlto nėra išsamus, nes kai kurios smurto rūšys lieka nepaliestos, pvz., smurtas darbo vietoje.

Europos lyčių lygybės instituto 2012 m. ataskaitoje⁵⁹⁰ išskiriamos dvi smurto kategorijos – tiesioginis ir netiesioginis smurtas. **Tiesioginis smurtas** laikytinas žmogaus teisių pažeidimu ir moterų diskriminacijos forma. Jam priskiriami visi smurtiniai išpuoliai lyties atžvilgiu, dėl kurių asmeniui padaroma arba gali būti padaryta fizinė, seksualinė ar psichologinė žala arba sukelta kančių, įskaitant grasinimus įvykdyti tokius išpuolius, prievartavimą ar savavališką laisvės atėmimą tiek viešumoje, tiek privačiame gyvenime. **Netiesioginis smurtas** – tai daugiausia neigiamos pažiūros ir stereotipai, nes pažangos trūkumas siekiant lyčių lygybės siejamas su tuo, kad nepakankamai dėmesio skiriama kultūros normoms ir pažiūroms, pateisinančioms nevienodą požiūrį į moteris ir vyrus realiaame gyvenime. Tokias pažiūras ir stereotipus galima laikyti viena iš tiesioginio smurto lyties atžvilgiu priežasčių.

Jungtinių Tautų gyventojų fondo duomenimis, **kas trečia moteris pasaulyje yra patyrusi smurtą**. Tačiau statistiniai duomenys ir atvejai, užregistruoti policijoje, parodo mažiau nei 1/4 realiai įvykusių smurto atvejų.

Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra (angl. *European Union Agency for Fundamental Rights*, toliau – *FRA*) 2014 m. pradžioje pristatė tyrimo dėl smurto prieš moteris rezultatus, kurie atskleidžia moterų

⁵⁸⁹ *Moterų teisių bei galimybių faktinė padėtis Lietuvoje* [interaktyvus]. II redakcijos studija. Kaunas: Nevyriausybinių organizacijų Koalicija moterų teisėms ginti, 2004 [žiūrėta 2009-09-22]. <http://www.moterukoalicija.webinfo.lt/doc/II_red_faktinepadetis.pdf>.

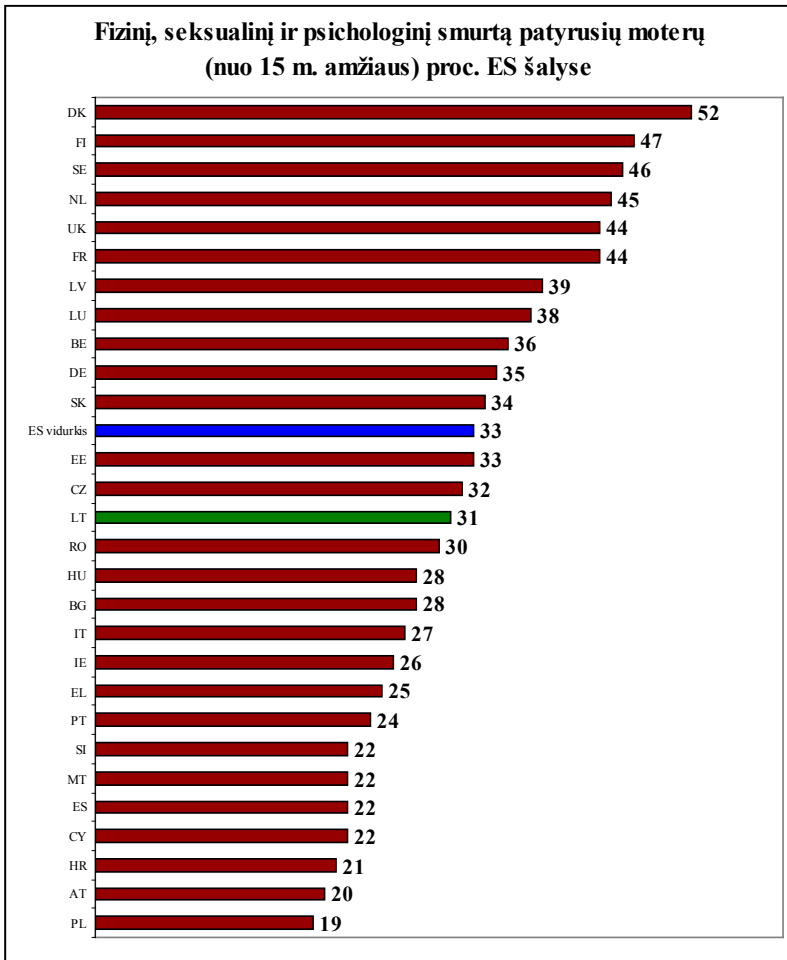
⁵⁹⁰ *Europos lyčių lygybės instituto 2012 m. ataskaita*. Liuksemburgas: Europos Sąjungos leidinių biuras, 2013.

patiriamos prievartos mastą. Tokios didelės imties tyrimas apie smurtą prieš moteris atliktas pirmą kartą – per dvejus metus 28 Europos Sąjungos šalyse buvo apklausta 42 000 moterų. Tyrimas apėmė prievartos prieš moteris atvejus darbe, gatvėje, kibernetinėje erdvėje ir namuose. Apklausa rodo, kad fizinis, seksualinis ir psichologinis smurtas prieš moteris yra paplitusi piktnaudžiavimo žmogaus teisėmis forma visose ES valstybėse narėse ir daro įtaką ne tik pavienėms moterims, bet visai visuomenei.

Minėtas tyrimas atskleidė, kad Europos Sąjungos šalyse:

- 33 proc. moterų yra patyrusios fizinį ir / ar seksualinį smurtą būdamos daugiau kaip 15 metų amžiaus (14.1 pav.). Tai sudaro apie 62 milijonus moterų;
- 22 proc. moterų patyrė savo partnerio fizinį ir / ar seksualinį smurtą;
- 5 proc. visų moterų buvo išprievartautos;
- 43 proc. patyrė tam tikrą esamo arba buvusio partnerio psichologinio smurto formą (pavyzdžiui, viešą pažeminimą; judėjimo laisvės ribojimą, vertimą žiūrėti pornografijos ar smurto scenas);
- 33 proc. moterų yra patyrusios psichinį ar seksualinį smurtą vaikystėje iš suaugusiųjų;
- 12 proc. moterų patyrė seksualinį nepažįstamų vyrų smurtą;
- 11 proc. moterų patyrė priekabiavimą elektroninėje erdvėje, 20 proc. jaunų moterų buvo tapusios kibernetinio priekabiavimo aukomis;
- 55 proc. moterų patyrė tam tikrą seksualinio priekabiavimo formą;
- 32 proc. visų moterų patyrė seksualinį priekabiavimą darbo aplinkoje;
- 67 proc. moterų, patyrusių rimtą savo partnerio smurtą, nepranešė apie tai policijai ar kitoms organizacijomis.⁵⁹¹

⁵⁹¹ *Violence against Women: every day and everywhere* [interaktyvus]. Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra, 2014 [žiūrėta 2014-04-15]. <<http://fra.europa.eu/en/press-release/2014/violence-against-women-every-day-and-everywhere>>.

Šaltinis: Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra, 2014.

14.1 pav. Fizinį, seksualinį ir psichologinį smurtą patyrusios moterys ES šalyse (nuo 15 metų amžiaus), proc.

Lietuvoje buvo apklausta daugiau kaip 1,5 tūkst. moterų nuo 18 iki 74 metų amžiaus, 31 proc. jų nurodė patyrusios fizinį ir / ar seksualinį smurtą nuo 15 metų amžiaus. Fizinį smurtą Lietuvoje nurodė patyrusios 30 proc., seksualinį – 7 proc. moterų.

Ankstesnių tyrimų duomenys rodo, kad daugiau nei 42 proc. Lietuvos moterų (ir jų vaikai) kenčia nuo smurto ar prievartos šeimoje. Remiantis 1997 m. atlikta nacionaline apklausa „Smurtas prieš moteris“, asmeninis saugumas yra labai svarbus 61 proc., svarbus 32 proc. moterų. Tik 46 proc. moterų sakė, kad jos savo namuose bet kuriuo paros metu jaučiasi saugios.

Remiantis tyrimais (UNIFEM „Regioninės visuomeninės kampanijos už moterų teises ir už laisvą nuo prievartos gyvenimą“), atliktais 2002 m. sausio – vasario mėn., 87 proc. visų respondenčių patvirtino, kad prievarta prieš moteris Lietuvoje egzistuoja. 10 proc. moterų fizinę prievartą šeimose patiria dažnai, 20 proc. moterų – kartais ir tik 20 proc. moterų respondenčių nebuvo patyrusios prievartos šeimose.

Pagal „Nacionalinę moterų ir vyrų lygių galimybių 2002–2004 metų programą“ apytiksliai 63 proc. suaugusių moterų Lietuvoje yra bent po vieną kartą nukentėjusios nuo psichologinio ar seksualinio vyrų smurto arba patyrusios grasinimų tokiais veiksmais, neturėdamos net 16 metų. Apie 42 proc. ištekėjusių moterų ir moterų, kurios gyvena oficialiai neįregistravusios santuokos, bent kartą yra patyrusios psichologinį arba seksualinį smurtą, grasinimų imtis tokių veiksmų iš savo sutuoktinio ar partnerio.

Tyrimo, kuris buvo atliktas 2001–2002 metais kaip šviečiamosios kampanijos „Gyvenimas be smurto“ dalis, duomenys parodė, kad psichologinį smurtą arba prievartą patyrė 82 proc. vyresnių nei 16 metų amžiaus moterų, o fizinę prievartą – 35 proc. moterų.

2001–2002 m. Mykolo Romerio universiteto Teismo medicinos instituto atlikto tyrimo metu nustatyta, kad visos 280 tyrime dalyvavusių moterų buvo nukentėjusios nuo fizinio smurto. Visos nukentėjusios merginos ir moterys buvo apžiūrėtos medikų ir beveik visoms konstatuoti vienokie ar kitokie kūno sužalojimai. 81 proc. tyrime dalyvavusių merginų ir moterų nustatyti lengvi kūno sužalojimai, t. y. joms buvo padaryti tik paviršiniai, greitai gyjantys kūno audinių sužalojimai, ir jos sirgo ne ilgiau kaip 6 dienas. Kitoms aukoms buvo padaryti lengvi kūno sužalojimai, sukėlę trumpalaikį sveikatos sutrikimą arba nedidelį darbingumo netekimą, kuris trunka daugiau kaip 6 dienas, bet ne ilgiau kaip 21 dieną. Bendrojo darbingumo esant tokiam sužalojimui netenkama apie 10 proc. Tyrime dalyvavusių tokių nukentėjusių buvo 10,4 proc. 3,3 proc. aukų

konstatuoti apysunkiai kūno sužalojimai, kurie sukėlė žymų bendrojo darbingumo netekimą, t. y. nuo 10 proc. iki 33 proc., arba nukentėjusiosios dėl sužalojimų sirgo ilgiau kaip 21 dieną.⁵⁹²

Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos ir Teisės instituto atlikto viktimologinio tyrimo duomenimis, **nukentėjusiųjų pasiskirstymas pagal lytį** netolygus: moterys beveik du kartus (tiksliau – 1,73 karto) dažniau nukenčia dėl vagysčių; nukentėjusieji dėl užpuolimo / grasinimo ir plėšimo pagal lytį pasiskirsto maždaug vienodu santykiu: vyrai aukomis tampa 1,4 karto dažniau.

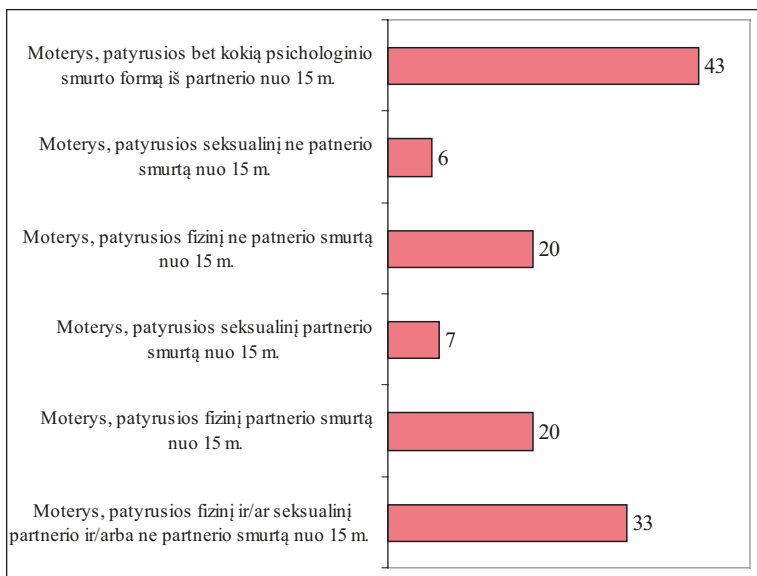
Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenimis, nusikaltimų, susijusių su šeimyniniu smurtu, lygmuo lyginant su kitais šalyje registruotais nusikaltimais yra palyginti nedidelis, kasmet vidutiniškai sudaro 2–3 proc. Tačiau šis procentas toks mažas dėl to, kad dauguma buitinio smurto atvejų nepatenka į oficialiąją statistiką, nes dažniausiai buitinio smurto aukos niekur nesikreipia. Kaip ir daugelyje kitų šalių, Lietuvoje taip pat tokie atvejai, apie kuriuos pranešama, sudaro labai mažą procentą. Dar rečiau buitinio smurto nusikaltimai pasiekia teismą.

Dauguma bendruomenių linkusios kaltinti aukas. Socialinis atstūmimas turi įtakos tolesnei emocinei žalai, įskaitant gėdą, neapykantą sau ir depresiją. Bijodamos patirti socialinę gėdą, aukos dažniausiai nepraneša apie įvykusį incidentą.

Tyrimų duomenimis, **daugiausia smurto moterys patiria šeimose ir artimiausioje aplinkoje**. Tik 11 proc. moterų patyrė prievartą iš nepažįstamų asmenų, o moterys, patyrusios prievartą iš draugų, sudarė 8,2 proc., iš pažįstamų ar giminaičių – 14,4 proc. 9,9 proc. moterų prisipažįsta išprievartautos savo sutuoktinių.⁵⁹³ FRA tyrimo duomenimis, fizinį smurtą tiek iš partnerio, tiek iš nepažįstamų asmenų teigia patyrusios 20 proc. moterų, tačiau seksualinis smurtas dažniau patiriamas iš partnerių (14.2 pav.).

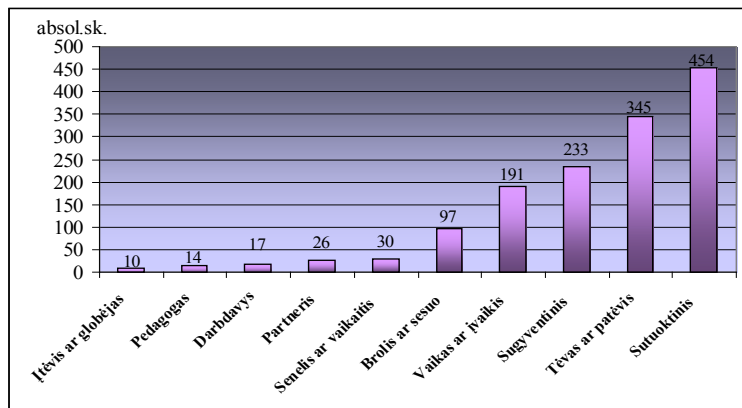
⁵⁹² *Teisiniai medicininiai smurto aspektai* (kolektyvinė monografija). Vilnius: LTU, 2002.

⁵⁹³ Purvaneckienė, G. *Tyrimas „Prievarta prieš moteris“*, 1999, atliktas 1997–1998 metais kompanijos „Baltic Surveys“, Ltd., 1999.

Šaltinis: Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra, 2014.

14.2 pav. Moterų, patyrusių įvairių formų smurtą, proc. ES

Šaltinis: Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2005

14.3 pav. Nukentėjusio asmens ir nusikaltėlio sąveika (interakcija) Lietuvoje 2004 m.

Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos pateikti duomenys (14.3 pav.) pagal nukentėjusiųjų ir nusikaltėlių interakciją rodo tik tuos atvejus, kurie įregistruojami nusikaltimų suvestinėse, tačiau, remiantis atliktų apklausų duomenimis, galima manyti, kad reali situacija apimtų gerokai platesnį smurto atvejų tarp kai kurių sąveikos grupių (pvz., tarp šeimos narių, tarp darbdavio ir darbuotojo) spektrą.

Tyrimų duomenys taip pat patvirtina, kad moterys dažniausiai nesikreipia į policiją, todėl didelė dalis prievartos prieš moteris atvejų taip ir lieka neišaiškinti – tik 10,6 proc. moterų, patyrusios prievartą, kreipėsi į policiją ir pranešė apie sunkiausius atvejus.

14.2. Smurto lyties atžvilgiu pasekmės ir ekonominių nuostolių vertinimas

Labiausiai tikėtinos smurto pasekmės asmeniui – **psichinės ir fizinės sveikatos sutrikdymas**. Tiek smurtavimas, tiek aukos pasipriešinimas smurtui gali turėti ir **socialinių pasekmių**. Labiausiai tikėtina – karjeros galimybių apribojimas, finansinės sankcijos (darbo užmokesčio mažinimas, uždirbtų pinigų pasisavinimas), darbo netekimas.

Smurtas lyties atžvilgiu turi ir neigiamų ekonominių pasekmių – jis stipriai veikia smurto aukų sveikatą, t. y. didina valstybės išlaidas medicininei priežiūrai, reabilitacijai, taip pat policijai, teismams, įkalinimo įstaigoms išlaikyti. Dėl smurto prarandamas darbo našumas, nukenčia žmogiškųjų išteklių kokybė, provokuojami tokie reiškiniai, kaip pravaikštos dėl sveikatos sutrikimų ir pan. Visa tai brangiai kainuoja valstybei, neigiamai veikia gyventojų gyvenimo lygį ir apskritai – šalies socialinę sanglaudą ir ekonomikos augimą. Todėl, siekiant užkirsti kelią šiam neigiamam reiškiniui, visuomenė turi žinoti, kaip smurtautojų elgesys veikia visuomenės socialinį ir ekonominį gyvenimą, kokie yra smurto kaštai ir kokius nuostolius patiria valstybė.

Psichologai ir sociologai jau kelis dešimtmečius analizuoja smurto atsiradimo priežastis ir aplinkybes, teisėsaugos institucijos, visuomeninės organizacijos ir kitos lyčių lygybę skatinančios įstaigos rūpinasi smurto prevencija, smurto aukų apsauga ir jų reintegracija, tačiau **ekonominis**

smurto poveikis aukoms, namų ūkiams, visuomenei ir valstybei yra nepakankamai ištirtas ir įvertintas, juolab kad valstybės išlaidos paprastai skiriamos smurto pasekmėms likviduoti, o ne jo prevencijai. Todėl, sprendžiant smurto lyties atžvilgiu problemą, būtina sukurti efektyvų kovos su smurtu modelį, pagrįstą smurto sukeliamų nuostolių valstybei įvertinimu, visų pirma orientuotą į prevencijos priemonių įgyvendinimą, o ne kovą su smurto pasekmėmis.

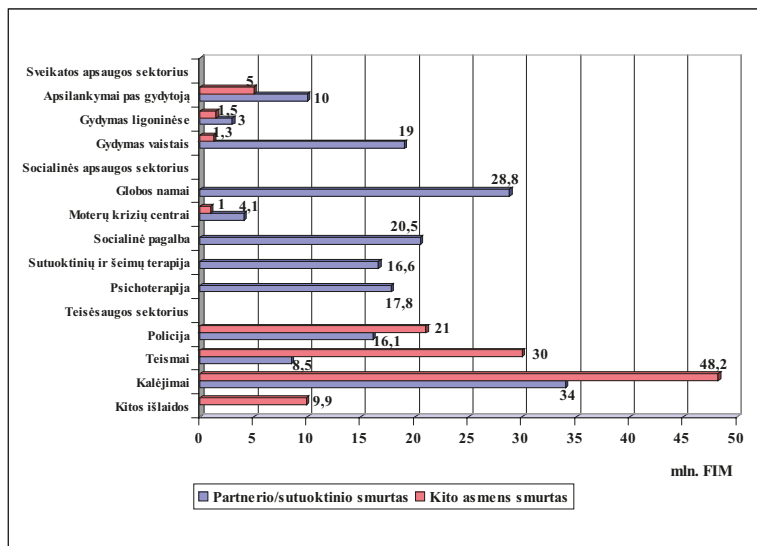
Pastaraisiais metais kai kuriose šalyse aktyviai tiriamas smurto lyties atžvilgiu poveikis šalies ekonomikai. Valstybės ir visuomenės patiriamų nuostolių dėl smurto vertinimo tikslingumą įrodo ir Pasaulinės sveikatos organizacijos inicijuoti tyrimai. Jų rezultatai neabejotinai įrodo, kad smurtas visuomenei ir valstybei brangiai kainuoja. Tiesioginės ir netiesioginės smurto šeimoje išlaidos skirtingose pasaulio šalyse sudaro nuo 1 proc. iki 25 proc. BVP: 2002 m. JAV ekonominių nuostolių dėl smurto vertė siekė 3,3 proc. BVP, Suomijoje – 3,5 proc., o pagal 1997 m. Lotynų Amerikos šalyse atliktus skaičiavimus analogiškai nuostoliai Brazilijoje sudarė 10,5 proc., Venesueloje – 11,8 proc., Kolumbijoje – netgi 24,7 proc. BVP. Ekonominis nusikalstamos veiklos efektas vertinamas kaip individualūs tiesioginiai kaštai – pašalpos, išmokos, prarastos pajamos, taip pat psichologinė žala ir prarastos investicijos į žmogiškąjį kapitalą.

2001 m. atlikto tyrimo duomenimis, Anglijoje ir Velse smurto šeimoje kaina siekė beveik 6 mlrd. svarų sterlingų, iš kurių 50,4 proc. sudarė valstybės išlaidos, 26,5 proc. – individualios smurto aukų išlaidos ir 23,1 proc. – darbdavių nuostoliai. Apskaičiuota, kad JAV darbdaviai dėl smurto šeimoje kasmet praranda per 5 mlrd. JAV dolerių. Tai sudaro pravaikštos, sumažėjęs produktyvumas, darbuotojų kaitos ir sveikatos apsaugos išlaidos.

2014 m. pradžioje vykusiame Europos Parlamento Moterų teisių ir lyčių lygybės komiteto tarpparlamentiniame posėdyje „Smurto prieš moteris prevencija – iššūkis visiems“ akcentuota, kad Europos Sąjungai smurtas prieš moteris kiekvienais metais kainuoja 106 mln. eurų.

Viena iš pirmųjų ES šalių, pradėjusių vertinti ekonominius smurto sukeliamus nuostolius valstybei, yra Suomija. 1998 m. suomių tyrinėtojai M. Piispa, M. Heiskanen apskaičiavo socialinius smurto prieš moteris kaštus ir suskirstė juos į tiesioginius ir netiesioginius, taip pat nematomus smurto kaštus. Į skaičiavimo metodiką buvo įtrauktos sveikatos

apsaugos, socialinės apsaugos, teismų procesų ir teisėsaugos sektorių išlaidos. Tiesioginiai metiniai sveikatos apsaugos sektoriaus kaštai sudarė 40 mln. FIM (Suomijos markių)⁵⁹⁴, analogiškai kaštai socialinės apsaugos srityje buvo įvertinti 88 mln. FIM, teismų ir teisėsaugos sektoriaus kaštai – 158 mln. FIM.⁵⁹⁵ Atskiros tiesioginių išlaidų eilutės buvo apskaičiuotos atsižvelgiant į tai, kokio tipo smurtas prieš moterį buvo įvykdytas, kas buvo smurtautojas – partneris (vyras) ar kitas asmuo (14.4 pav.).

14.4 pav. Tiesioginiai smurto prieš moteris kaštai Suomijoje 1998 m. (mln. FIM)

Suprantama, skaičiavimai nėra pakankamai tikslūs, kadangi daugeliu atvejų sudėtinga atskirti smurto prieš moteris sukeltus kaštus nuo kitų institucijų (ypač socialinės apsaugos sektoriaus) sąnaudų. Taip pat galimi atvejai, kai vizitų pas gydytojus priežastys ne visuomet teisingai įregistruojamos pacientų informacinėse sistemose. Svarbi kliūtis, trukdanti atlikti išsamią ir tikslią smurto prieš moteris studiją, yra susiklosčiusios visuomenėje aplinkybės ar sąlygos, kad ši problema dažnai vis dar

⁵⁹⁴ 1 EUR = 5,9 FIM

⁵⁹⁵ Piispa, M.; Heiskanen, M. *The Price of Violence. The Costs of Men's Violence against Women in Finland*. Statistics Finland. Council for Equality. Helsinki, 2001.

sprendžiama kaip asmeninė, privati, ją stengiamasi nulsėpti. Tolesnis kaštų skaiėiavimas tampa netikslus, kadangi smurto tiesiog nepripažįstama. Vietos valdžios institucijų ir įstaigų registracijos ir informacinių sistemų paslaugos turi būti tobulinamos, siekiant tokio efekto, kad kai tik bus nustatyto kliento, nukentėjusio nuo smurto, priežastys ir su šiais veiksmais susijusios aplinkybės, smurtas prieš moteris iš karto turi sulaukti individualaus dėmesio.

Smurtas prieš moteris tampa ir netiesioginių kaštų, tokių kaip prarasta gyvybė, neigiama jo įtaka gyvenimo kokybei, gamybiniai nuostoliai, priežastimi. Išlaidos, susijusios su šių kaštų rodikliais, visuomet nėra tiksliai įvertinamos ir tam tikru mastu sutartinės. Remiantis suomių tyrinėtojų atliktais stebėjimais, netiesioginių kaštų vertės sudaro 360–660 mln. FIM.

Remiantis Suomijos mokslininkų metodika **netiesioginiai smurto kaštai skirstomi į:**

- 1) gamybinius nuostolius dėl mirties atvejų;
- 2) darbo našumo nuostolius;
- 3) gyvybės netekties vertę;
- 4) atostogų dėl ligos nuostolius;
- 5) psichologinę žalą;
- 6) kitą žalą.

Netiesioginiai kaštai reiškia išlaidų, kurios faktiškai nepatirtos, įvertinimą, t. y. šie kaštai apima pasekmes, sukeltas mirties atvejų, kūno sužalojimų, kurios neigiamai veikia bendrą nacionalinį teorinį darbo našumą, visuomenės gerovę, gyvenimo vertę, ir kurios dažnai suprantamos kaip kaštai, apskaiėiuoti po tam tikro atvejo.

Nustatant netiesioginių smurto prieš moteris kaštų vertę, kurią sudaro sužeidimų, patirtų traumų sukelti nuostoliai, Suomijos mokslininkai pritaikė *Jukka Salomaa* metodą (iš pradžių šis metodas buvo taikomas, siekiant įvertinti eismo nelaimių kaštus). Atliekant išsamius smurto kaštų apskaiėiavimus Suomijoje, atskirai buvo įvertinti letalinių (mirtinų) ir nemirtinų smurto atvejų kaštai.

Netiesioginiai kaštai buvo apskaiėiuoti vadinamuoju *žmogiškojo kapitalo* metodu ir *pasiryžimo mokėti* metodu. Pirmasis apskaiėiavimo būdas remiasi potencialios produkcijos praradimo įvertinimu, t. y. kiek

žmogus būtų galėjęs pagaminti gaminių ar suteikti paslaugų prieš išeidamas į pensiją, jei nebūtų tapęs mirtina smurto auka. Šių skaičiavimų pagrindas – BNP rinkos vertė, tenkanti vienam gyventojui, arba atitinkamas produkcijos mastas. Gyvenimo trukmės produkcijos vertė apskaičiuojama, diskontuojant ateities pajamas tam tikru laikotarpiu pagal dabartinę vertę. Problema šiuo atveju susidaro tik pasirenkant palūkanų normą, kadangi tikslus („teisingas“) jos procentas nėra žinomas. Salomaa skaičiavimams buvo naudotos 4–10 proc. palūkanų normos, kurios apibrėžė žemiausią ir aukščiausią skaičiavimų ribas. Problema, skaičiuojant BNP, yra ta, kad nepavyksta teisingai įvertinti kaštų, atsirandančių aukoms nedalyvaujant gamyboje arba esant užimtoms neatlygintinu darbu. Tačiau nepaisant to, kaštai visgi buvo apskaičiuoti. Pirminė skaičiavimo prielaida – vidutinis aukos amžius, t. y. 44 metai. Nuo tada iki pensinio amžiaus buvo įvertinta tikimybė išgyventi, proporcingas darbo jėgos dalyvavimas, našumo augimo rodikliai.

Pasiruošimo mokėti metodas nustato gyvenimo vertę, skaičiuojant, kiek asmuo ar visuomenė yra pasiruošusi minimaliai sumokėti, kad sumažintų smurto riziką, arba kokia yra žmogaus gyvenimo vertė iš šios perspektyvos. Šis metodas iš principo remiasi individualiu kaštų įvertinimu, kai potencialios aukos nori sumokėti už mirtingumo sumažinimą ar traumų riziką (14.1 lentelė).

14.1 lentelė. Netiesioginiai smurto prieš moteris kaštai Suomijoje 1998 m. (mln. FIM)

Netiesioginiai smurto prieš moteris kaštai Suomijoje 1998 m. (mln. FIM)		
	minimali vertė	maksimali vertė
Mirties atveju		
Žmogiškojo kapitalo praradimas	108,6	163,8
Prarastos gyvybės vertė	141,2	380,1
Turto / kapitalo praradimas dėl įkalinimo	31,8	31,8
Sužeidimų, traumų atveju		
Žmogiškojo kapitalo praradimas	36,6	36,6
Prarastos gyvybės vertė	-	-
Turto / kapitalo praradimas dėl įkalinimo	44,4	44,4

Norint atlikti tikslesnius smurto prieš moteris nuostolių valstybei skaičiavimus, reikia juos įvertinti mažesniuose regioniniuose vienetuose (pvz., savivaldybėse). Taigi būtų paprasčiau apskaičiuoti kaštus visose regionuose veikiančiose ir tiesiogiai su smurto prevencija susijusiose ar moterų globa besirūpinančiose įstaigose.

Kiti **nematomi kaštai** – tai neatlyginamas savanoriškų, visuomeninių, privačių institucijų, kurios rūpinasi smurto aukomis, nukentėjusių moterų ir vaikų globa, darbas. Suomijoje toks darbas atliekamas daugelyje privačių institucijų, pvz., Suomijos tarnyba, teikianti paslaugas kriminalinėms aukoms, ir neinstitucinės paslaugos, organizuojamos Moterų ir vaikų namų bei prieglobsčio federacijos. Ši federacija apskaičiavo, kad neatlygintino darbo trukmė šioje institucijoje sudaro 21 800 valandų per metus. Jei atlyginimas per valandą yra 100 FIM, tai nematomi kaštai prilyginami 2,2 mln. FIM per metus.

Per paskutinį XX a. dešimtmetį moksliniai tyrimai buvo atlikti ir ekonominiai nuostoliai dėl smurto prieš lytį vertinti šiose užsienio šalyse: Kanadoje, Nyderlanduose, Suomijoje, Didžiojoje Britanijoje, Šveicarijoje, Naujojoje Zelandijoje, JAV. Bendra šių tyrimų išvada – nuostoliai dėl smurto lyties atžvilgiu sudaro didelę valstybės išlaidų dalį ir svarios jų dalies būtų galima išvengti laiku imantis tinkamų prevencijos priemonių.

14.3. Smurto prieš lytį pasekmės žmogui, visuomenei, valstybei

Smurtas prieš lytį sukelia **neigiamas socialines ir ekonomines pasekmes** – jis stipriai veikia nukentėjusiųjų psichinę sveikatą, protinę veiklą ir materialųjį gyvenimo lygį, žaloja moters reprodukcinę sveikatą, sukelia elgsenos sutrikimus ir, žinoma, žeidžia pagrindines žmogaus teises. Smurtas provokuoja tokius reiškinius, kaip alkoholio, narkotinių medžiagų vartojimas, didėjantis nusikalstamumas, vaikų nepriežiūra. Visa tai skatina tolesnį lyčių nelygybės didėjimą ir nacionalinės gerovės nuosmukį.

Norint nustatyti, kaip vyksta šis procesas: kas jį lemia, skatina, dėl ko atsiranda smurtas, kokios yra jo formos, rūšys, pasekmės ir ką šiame procese finansuoja valstybė, turi būti išskirtos pagrindinės smurto pasekmių – nuostolių valstybei – sritys.

Siekiant suvokti smurto kainą valstybei, autorė siūlo trijų lygmenų sistemą, kuri būtų tolesnio smurto pasekmių ir ekonominių nuostolių vertinimo metodologinis pagrindas:

- *pirmasis lygmuo* – smurto atsiradimą skatinantys veiksniai ir priežastys;
- *antrasis lygmuo* – smurto rūšys ir formos tam tikrose socialinio ir ekonominio gyvenimo srityse;
- *trečiasis lygmuo* – smurto pasekmės žmogui, šeimai, visuomenei, valstybei.

Smurtą lemiančius veiksnius ir priežastis tikslinga sugrupuoti į keturias grupes (14.2 lentelė):

- psichologinius veiksnius – tarpusavio santykius šeimoje;
- ekonominius veiksnius;
- socialinius veiksnius;
- politinius veiksnius.

14.2 lentelė. Smurtą lemiantys veiksniai ir jo atsiradimo priežastys

Smurtą lemiantys veiksniai	Smurto atsiradimo priežastys
<i>Psichologiniai veiksniai – tarpusavio santykiai šeimoje</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Patriarchalinis šeimos modelis. 2. Tėvo – šeimos valdovo, tirono – įvaizdis, stiprus poreikis dominuoti ir valdyti, lyderystės siekimas. 3. Smurtas kaip vyriškumo įrodymas. 4. Menka moters savigarba, nuolankumas, pasyvumas, savęs kaltinimas, silpnos leistinum ribos, tvirtų įsitikinimų stoka šeimose. 5. Iškreipta vertybių sistema, žemas išsilavinimo lygis, moralinis nuosmukis šeimoje. 6. Nedarnūs tarpusavio santykiai šeimoje. 7. Pavydas, nepasitikėjimas, nepagrįstas įtarumas, neištikimybė. 8. Savikontrolės stoka. 9. „Paveldėtas“ elgesys, vaikystėje patirta prievarta. 10. Stresas, nuolatinis nuovargis.

Smurtą lemiantys veiksniai	Smurto atsiradimo priežastys
<i>Ekonominiai veiksniai</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Žemas pajamų lygis. 2. Pajamų (turto) diferenciacija. 3. Darbo vietų trūkumas, nedarbas. 4. Skurdas ir socialinių garantijų stoka. 5. Negalėjimas siekti karjeros, ribotos savirealizacijos galimybės.
<i>Socialiniai veiksniai</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Moterų ir vyrų vaidmenų stereotipai visuomenėje. 2. Socialinė izoliacija (kontrolės, socialinės paramos stoka). 3. Sunki šeimos ekonominė padėtis. 4. Alkoholizmas, narkomanija. 5. Agresija, siekiant išvengti gėdos (dėl skurdo, nedarbo, priklausymo žemesnei kastai, tam tikrai amžiaus grupei ir pan.).
<i>Politiniai veiksniai</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Neefektyviai veikiančios įstatymai, neefektyvios lygių galimybių, antidiskriminacinės programos. 2. Nepakankamas žiniasklaidos ir švietimo vaidmuo. 3. Nusistovėję stereotipai (įsitikinimai) dėl lyčių vaidmenų pasiskirstymo šalies valdymo sistemoje, einant vadovaujamas pareigas, darbe, visuomeniniame gyvenime.

Smurto negalima paaiškinti viena priežastimi ar teoriniu modeliu, nes jo atsiradimas glaudžiai susijęs su visuma esminių šeimos, visuomenės ir valstybės požymių. Jis dažnai kyla dėl vyrų dominavimo šeimoje, skurdo, vaikystėje patirtos įtampos ar prievartos, be to, jis remiasi socialinėmis nuostatomis, kurios toleruoja fizines vaikų bausmes ir moterų nuvertinimą.⁵⁹⁶

Tyrėjai, mėgindami suvokti gausybę veiksnių, skatinančių smurtinio elgesio atsiradimą ir plitimą, įvertindami rizikos veiksnius ir smurto pasireiškimo šeimoje galimybes, daugelyje smurtinio elgesio modelių rėmėsi nuomone, kad agresyvus elgesys yra išmokstamas ir dažniausiai jo išmokstama namuose. Individas, patyręs ar matęs smurtą tėvų šeimoje, turi polinkį elgtis agresyviai, tačiau tyrimai rodo, kad ši priežastis nėra nei būtina, nei pakankama.⁵⁹⁷

⁵⁹⁶ Straus, M. A. Injury and frequency of assault and the “Representative Sample Fallacy” in measuring wife beating and child abuse. In M. A. Straus & R.J. Gelles (Eds.), *Physical Violence In American Families: Risk Factors and Adaptations To Violence in 8,145 Families*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishing, 1990; Walker, L. *The Battered Women Syndrome*. New York, Springer, 1984.

⁵⁹⁷ Lemme, B. H. *Development in Adulthood*. 3rd ed. Allyn & Bacon, 2002.

Kuo gi pagrįstas agresyvus vyrų elgesys su moterimis? Agresija ir smurtas – tai ne tas pats. Karjera, sportas, politika, netgi mokslas neįmanomi be agresijos (azarto, noro laimėti, užkariauti, valdyti). O smurtas – tai jau nepriimtina, kraštutinė ir destruktivi agresijos forma, kuri pasireiškia, siekiant užgniaužti, nuslėpti tokius jausmus, kaip pažeminimas, pralaimėjimas, silpnumas.⁵⁹⁸

Daug tyrėjų domėjosi smurtautojų savybėmis, kurios padėtų ne tik suprasti priežastis, bet ir numatyti smurto šeimoje prielaidas ir užkirsti jam kelią. Anksčiau buvo manoma, kad smurtautojams būdinga tam tikra psichikos patologija. Tačiau apibūdinti „smurtautojo asmenybės“ nepavyko, nes dauguma šių individų neatitinka jokio konkretaus patologijos modelio.⁵⁹⁹ Todėl šiuo metu laikomasi nuostatos, kad tokią elgseną lemia daugybė įvairių veiksnių, pradedant individualia šeimos raidos istorija (santykiai šeimoje) ir baigiant socialiniais ekonominiais, politiniais ir visuomeniniais veiksniais.

Rinkos ekonomikos laikotarpiu Lietuvoje įsivyravo „patriarchalinis renesansas“ – rinka dar labiau sustiprino lyčių nelygybę, moterų segregaciją darbo rinkoje ir ekonomikoje. Dėl to pablogėjo ir moterų padėtis šeimoje ir valstybėje.⁶⁰⁰

Moterų išstūmimas iš rinkos sustiprino genderinę asimetriją šeimoje, nes padidėjo buities našta silpnajai lyčiai. Visuose namų ūkiuose transformavosi moterų ir vyrų padėtis – penktadaliui šeimų būdingi įtempti šeimyniniai santykiai, nuolat vykstantys konfliktai ir skurdžiose, ir pasiturinčiose šeimose.

Patriarchalinių stereotipų atgimimas rinkoje ir toliau stiprina tradiciškai nusistovėjusį moters įvaizdį – moteris turi atlikti motinos ir šeiminkės vaidmenį. Tačiau realus gyvenimas tam prieštarauja – teoriškai moterims atsivėrusios naujos rinkos galimybės prieštarauja realiam jų įgyvendinimui. Tai sukelia papildomą socialinę įtampą, tą liudija moterų ir vyrų krizių, kritiškų situacijų skaičiaus didėjimas, asocialaus elgesio – alkoholizmo, narkomanijos, nusikalstamumo – augimas. Gyvenimas kelia naujus iššūkius.

⁵⁹⁸ Римащевская Н. М. *Разорвать круг молчания...* Москва: „КомКнига“, 2005.

⁵⁹⁹ Emery, R. E. Family violence. *American Psychologist*. 1989, 44: 321–328; Geffner, R.; Rosenbaum, A. Characteristics and treatment of batterers. *Behavioral Sciences & The Law*. 1990, 8: 131–140.

⁶⁰⁰ Kanopienė, V. *Moterų diskriminacija darbo rinkoje*. Vilnius: VU, 1998.

Nors žiniasklaidoje tiražuojami moterų sėkmingos karjeros pavyzdžiai, tačiau rinkos laikotarpiu Lietuvoje lyčių nelygybės problema aštrėja.

Konfliktus šeimoje lemia ir ekonominės priežastys: rinkos ūkio kuriamą šeimai nepalanki aplinka (augantis nedarbas, santykinis skurdas, makšimalios pastangų ir laiko intervencijos į darbą, psichosocialinis stresas), ekonominė moterų (ne)priklausomybė, neracionalus šeimos biudžeto tvarkymas, netolygus vaikų priežiūros, buities darbų paskirstymas.

14.3 lentelė. Smurto rūšys ir formos

Smurto pasireiškimo erdvė	Smurto rūšys ir formos
Smurtas šeimoje (tarpasmeninis)	<ol style="list-style-type: none"> 1) Fizinis smurtas. 2) Seksualinė prievarta. 3) Psichologinė prievarta, emocinis spaudimas, žeminimas, grasinimai. 4) Socialinių kontaktų ribojimas. 5) Finansinių išteklių ribojimas. 6) Priverstinis nėštumo nutraukimas ir t. t.
Smurtas darbo vietoje	<ol style="list-style-type: none"> 1) Karjeros galimybių ribojimas. 2) Finansinės sankcijos. 3) Darbo netekimas. 4) Seksualinis priekabiavimas. 5) Socialinių kontaktų ribojimas, laiko ir erdvės kontrolė. 6) Psichologinė prievarta, emocinis spaudimas, moters kaip darbuotojos žeminimas. 7) Neproporcingas lyčių atstovavimas vadovaujamuose postuose, kolegialiuose organuose. 8) Moterų teisių pažeidimai, diskriminuojant dėl lyties žmogaus teisių kontekste.
Smurtas šešėlinėje ekonomikoje	<ol style="list-style-type: none"> 1) Priverstinė prostitucija. 2) Prekyba žmonėmis. 3) Seksualinis išnaudojimas. 4) Fizinis smurtas. 5) Priverstinė narkomanija.
Diskriminacija valstybėje ir visuomenėje	<ol style="list-style-type: none"> 1) Moterų diskriminacija, priimant sprendimus, formuojant politiką. 2) Neproporcingas lyčių atstovavimas vadovaujamuose postuose, formuojant komisijas ir darbo grupes. 3) Nepakankamas arba nepilnateisis moterų dalyvavimas visų sričių struktūrose, priimančiose sprendimus, viešojo administravimo institucijose, profesinėse sąjungose ir t. t. 4) Moterų teisių pažeidimai, diskriminuojant dėl lyties žmogaus teisių kontekste.

Norėdama įvertinti smurto lyties atžvilgiu kainą valstybei, autorė išskiria šias smurto pasireiškimo erdves: smurtą šeimoje (tarpasmeninis), smurtą darbo vietoje, smurtą šešėlinėje ekonomikoje ir diskriminaciją pagal lytį valstybėje ir visuomenėje (14.3 lentelė). Smurtas šeimoje yra gana plačiai gvildenamas Lietuvos tyrinėtojų ir žinomos jo rūšys, o smurtas darbe Lietuvoje nepakankamai nagrinėjamas, tačiau būtent rinkos pokyčių metais moteris buvo stumiami iš darbo rinkos, o emocinis ir psichologinis smurtas darbo vietoje tapo viena iš opiausių dabartinių Lietuvos problemų.

Pirmoji darbo vietoje smurto apraiška siejama su moters profesine karjera. Nagrinėjant moters profesinės karjeros galimybes lyčių lygybės atstovų dažnai naudojama metafora *stiklinės lubos*. Moteris tarsi mato savo profesinės karjeros vertikalios mobilumo galimybes, tačiau iš tikrųjų negali jų realizuoti. Tam trukdo nematomos dirbtinės kliūtys – išankstinis nusistatymas prieš aktyvią, siekiančią profesinės karjeros moterį, taip pat organizacinės kliūtys, trukdančios moteriai eiti vadovaujamas pareigas. Žinoma taip pat ir horizontalioji segregacija *stiklinės sienos*, kuri apibūdina moterų ir vyrų darbo vietų skirtumus. Moterys, siekiančios užimti svarbias prestižines darbo vietas, patiria psichologinį, emocinį spaudimą ir nukreipiamos į neprestižines – vadinamąsias lanksčias nepagrindines darbo rinkas. Užsienio tyrinėtojai šiuos reiškinius vienareikšmiškai priskiria emociniam ir psichologiniam smurtui prieš moteris darbo vietoje.

Antra smurto apraiškų darbo vietoje grupė – darbo užmokesčio moteriai nedidindimas, nors tam yra profesinis ir kvalifikacinis pagrindas, t. y. skiriamas mažesnis darbo užmokestis už tą patį darbą, kurį dirba vyras; darbo užmokesčio sumažinimas be pagrindo; papildomo darbo užmokesčio (premių, priedų ir kt.) neskyrimas; darbo apimties, darbo krūvio padidindimas, nekeičiant darbo užmokesčio. Visi šie reiškiniai daro moterį labiau pažeidžiamą, palyginti su vyrais. Darbo rinkoje – tai psichologinio, emocinio smurto reiškiniai.

Ir trečioji smurto darbo vietoje grupė – priverstinis moters įtraukimas į neteisėtą veiklą darbe (dviguba buhalterija, pinigų už padarytą darbą nesumokėjimas ir pan.), seksualinių paslaugų reikalavimas, grasinimai išmesti iš darbo, jei ji nesutiko su darbdavio keliamais tokio pobūdžio reikalavimais. Visa tai užsienio tyrinėtojų prilyginama nusikalstamai veiklai. Jauna moteris vertinama ne kaip profesionalė, sugebanti atlikti

sudėtingus uždavinius, o pagal išvaizdą, t. y. jai priskiriamos labiau reprezentacinės ir reklamos, o ne profesinės funkcijos, į moterį žiūrima kaip į darbovietės įvaizdžio ar interjero detalę, kaip į daiktą, nuvertinant jos profesinius gebėjimus; o senyvo amžiaus moteris traktuojama kaip „darbinis arklys“, pasitelkiant žinomą amerikiečių patarlę „geriausias vyras darbe yra moteris“, didinant jai darbo krūvį, tačiau adekvačiai to neįvertinant (14.4 lentelė).

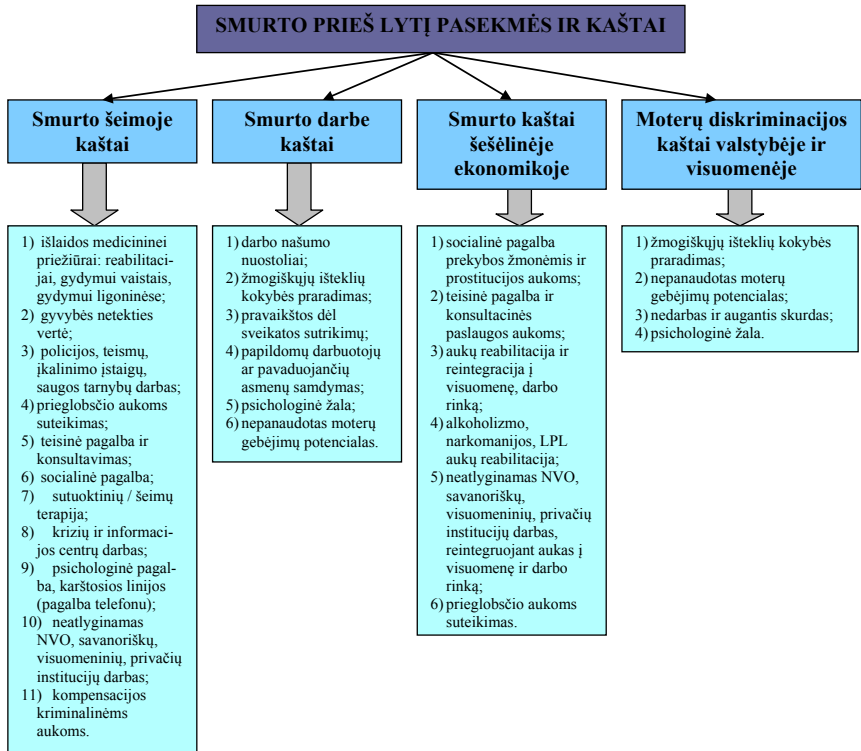
14.4 lentelė. Smurto lyties atžvilgiu rūšys darbo vietoje

Eil. Nr.	Smurto rūšys	Konkretūs smurto veiksmai
1.	<i>Profesinės karjeros kliūtys</i>	<ul style="list-style-type: none"> • aukštesnių vadovaujamų pareigų siekimo ribojimas; • neadekvatus pareigų paskirstymas moterims, neatsižvelgiant į jos išsilavinimą, profesionalumą, žinias, intelektinį potencialą; • moterų dalyvavimo, priimant sprendimus, ribojimas, trukdymas pasireikšti jos iniciatyvai; • formalus vadovaujamų pareigų suteikimas, kai faktiškai sprendimus priima kitas asmuo; • motyvavimo siekti karjeros stygius; • nepagrįstas atleidimas iš darbo; • moteriai nepalankių darbo sąlygų sudarymas: lankstaus darbo grafiko nesuteikimas, jauni moteriai neleidžiantis derinti darbo ir šeimos vaidmenų, pareigų pažeminimas dėl šeimos funkcijų.
2.	<i>Darbo užmokesčio skirtumai</i>	<ul style="list-style-type: none"> • darbo užmokesčio moteriai nedidininimas, neatsižvelgiant į kvalifikacijos augimą; • mažesnio darbo užmokesčio skyrimas moteriai už tą patį darbą, kurį dirba vyras; • darbo krūvio didininimas, nedidinant darbo užmokesčio; • nepagrįstas darbo užmokesčio sumažinimas; • premijų, priedų neskyrimas.
3.	<i>Neteisėta veikla darbo vietoje</i>	<ul style="list-style-type: none"> • priverstinis moterų įtraukimas į neteisėtą veiklą (dviguba buhalterija, mokesčių slėpimas); • reikalavimas atlikti papildomas paslaugas darbe („arbatėlė“, „geišos“ vaidmuo); • seksualinių paslaugų reikalavimas.

Norint imtis efektyvių prevencinių veikslių prieš būsimą smurtą, svarbu nustatyti ir išanalizuoti visas galimas pasekmes, patiriamas

dėl įvairaus pobūdžio smurto. Autorė siūlo išskirti keturias pagrindines smurto pasekmių grupes, kurios faktiškai sudaro papildomas valstybės finansavimo išlaidas (14.5 pav.):

- smurto kaštai šeimoje,
- smurto kaštai darbe,
- kaštai šešėlinėje ekonomikoje ir
- moterų diskriminacijos kaštai valstybėje ir visuomenėje.

14.5 pav. Smurto prieš lytį pasekmių ir kaštų klasifikacija

14.4. Smurto prieš moteris ekonominiai nuostoliai Lietuvoje

Pagal kriminalinę statistiką, Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos ir Teisės instituto atliktų viktimologinių tyrimų duomenis, **nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų pasiskirstymas pagal lytį Lietuvoje netolygus**: moterys maždaug 1,7 karto dažniau nukenčia nuo vagystės iš asmens; vyrų nužudoma 2,8 karto daugiau nei moterų; moterys smurto aukomis šeimoje tampa 4,4 karto dažniau; seksualinės prievartos aukomis moterys tampa 9 kartus dažniau nei vyrai.

Tačiau apie nusikaltimus turėtų būti kalbama ne tik nusikalstamų veikų suvestinių lygmeniu, kur pateikiama faktinė medžiaga apie sveikatos sutrikdymus, išprievartavimus ir nužudymus, nes ši problema *visų pirma* yra šalyje vykdomos (arba nevykdomos) nusikalstamumo prevencijos pasekmė. *Antra*, tai psichologiniai, sveikatos ir ekonominiai nuostoliai, patiriami tiek atskiro asmens, tiek visuomenės ir valstybės.

Žinant statistinį smurto prieš moteris mastą ir nukentėjusiems nuo smurto suteikiamos pagalbos struktūrą (14.5 lentelė) Lietuvoje, galima nustatyti pagrindines valstybės išlaidų grupes ir įvertinti tiek valstybės, tiek visuomenės ir atskirų jos narių patiriamus ekonominius nuostolius dėl smurto prieš lytį.

14.5 lentelė. Smurto aukoms teikiamos pagalbos struktūra (atsižvelgiama į aukos pasirinkimą)

Medicininė priežiūra	Psichosocialinė, edukacinė pagalba	Saugumo užtikrinimas	Teisinė pagalba
<ul style="list-style-type: none"> • bendrosios praktikos gydytojo, traumatologo ar kt. paslaugos, • ginekologo paslaugos, • psichikos sveikatos specialisto (psichiatro, psichologo) paslaugos, • būtinoji medicinos pagalba ir vaistai. 	<ul style="list-style-type: none"> • Konsultavimas ir informavimas, atvykus į instituciją (NVO, pagalbos, krizių centrai), • Konsultavimas ir informavimas telefonu, • savitarpio pagalbos grupės, • konsultacijos, orientuotos į naujos gyvenimo prasmės atradimą, savęs ir aplinkos valdymą, • socioedukacinė pagalba. 	<ul style="list-style-type: none"> • policijos ir saugumo pareigūnų veikla, kilus pavojui asmens saugumui, • laikino prieglobsčio suteikimas, • dalinė finansinė parama, • sąlygų integruotis į darbo rinką sudarymas. 	<ul style="list-style-type: none"> • teisininko konsultacija, • pagalba tvarkant asmens, socialinės paramos ir kt. dokumentus; • smurto aukų teisių gynimas, • informacijos apie skundo pateikimą ir baudžiamąją procedūrą suteikimas.

Didžiausias vaidmuo sprendžiant smurto aukų – moterų problemas tenka nevyriausybinėms organizacijoms (NVO). Lietuvoje veikia daugiau kaip šimtas NVO, kurios teikia įvairias paslaugas: konsultuoja, informuoja telefonu, taip pat atvykus į organizaciją teikia laikiną iki 3 parų prieglobstį, individualias ir grupines teisininkų, psichologų konsultacijas, organizuoja savitarpio pagalbos grupes, moterų savigynos užsiėmimus, diskusijas. Daugelyje NVO su smurto aukomis dirba socialiniai darbuotojai, psichologai, savanoriai, teikiamos teisinės paslaugos. Per metus socialinės ir teisinės pagalbos NVO suteikia apie 170–230 moterų, patyrusių smurtą šeimoje.

Remiantis Lietuvoje veikiančių nevyriausybinių organizacijų, pagalbą nukentėjusioms moterims teikiančių socialinių įstaigų pateiktais duomenimis,⁶⁰¹ buvo įvertintos pagalbos teikimo vienai nukentėjusiajai vieną mėnesį išlaidos (14.6 lentelė). Lėšų paskirstymas įvairioms pagalbos rūšims atspindi tik vidutinius išlaidų dydžius. Vidutiniai pagalbos nukentėjusioms išlaidos vienam asmeniui per mėnesį sudaro vidutiniškai 1300 Lt.

14.6 lentelė. Vidutinės pagalbos nukentėjusioms išlaidos vienam asmeniui per mėnesį*

Išlaidų sritis	Suma (Lt)
Apgyvendinimo išlaidos	200
Maitinimas (10 Lt per dieną)	300
Medicinos pagalba ir vaistai	80
Psichologo konsultacija	80
Apranga (kadangi ne visas nukentėjusiųs reikia aprūpinti apranga, skaičiuota proporcingai tyrimu nustatytos nukentėjusiųjų reikmės)	120
Higienos, buities prekės	60
Darbo užmokestis socialiniam darbuotojui už vienos moters priežiūrą, gautas socialinio darbo srities vidutinį darbo užmokestį padalijus iš 3,5 – tiek moterų galėtų globoti vienas darbuotojas vienu metu	270
Teisinė pagalba, dokumentų tvarkymas	50
Administracinės pagalbą teikiančios įstaigos išlaidos	190
Iš viso:	1300

*skaičiuota, remiantis Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakymu atlikto tyrimo ir nevyriausybinių organizacijų apklausos duomenimis.

⁶⁰¹ Pagal Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakymu atlikto tyrimo „Reabilitacijos įstaigų teikiamų socialinių paslaugų poreikio ir pasiūlos, paslaugos savikainos bei jos efektyvumo prekybos žmonėmis ir priverstinės prostitucijos aukoms nustatymas“ medžiagą.

Pagalbą aukoms pirmiausia sudaro finansinė parama: apgyvendinimo ar prieglobsčio, gydymo išlaidos, būtinoji medicinos pagalba, teisinių konsultacijų ir krizės intervencijos konsultacijos. Antroji fazė – po tam tikro stabilizacijos periodo – turėtų būti papildyta psichologine konsultacija. Remiantis užsienio šalių patirtimi, galima matyti, kad trijų mėnesių integracijos programos nukentėjusioms nuo smurto moterims, kai įvairios institucijos suteikia finansinę paramą, yra per trumpas laiko tarpas ir negali duoti ilgalaikio efekto. Pagalbos programų finansavimas turi būti organizuojamas taip, kad leistų pagalbos organizacijoms teikti ilgalaikį poveikį turinčias programas.

Remiantis tyrimais, Lietuvoje 10 proc. moterų fizinę prievartą šeimose patiria dažnai, 20 proc. moterų – kartais ir tik 20 proc. moterų respondenčių šeimose nebuvo patyrusios prievartos; psichologinį smurtą arba prievartą patiria 82 proc. vyresnių nei 16 metų amžiaus moterų. Vien 2006 m. suteikus vienkartinę teisinę ir socialinę pagalbą 1245 smurto aukoms, tai valstybei kainavo ~**1,6 mln. Lt**. Įvertinant tai, kad 10 proc. Lietuvos moterų (~179,9 tūkst.) dažnai patiria smurtą, tokiu atveju smurto aukų individualių išlaidų ir valstybės patiriamų išlaidų suma (skaičiuojant po ~1300 Lt keturis kartus per metus) sudaro ~ **935,5 mln. Lt** (neįskaitant darbdavio patiriamų nuostolių), o tai yra **3,6 proc. 2009 m. Lietuvos valstybės biudžeto asignavimų, arba 1,1 proc. 2008 m. Lietuvos BVP**. Dėl šių nuostolių kiekvienam Lietuvos gyventojui per metus vidutiniškai tenka 280 Lt papildomų išlaidų.

Tačiau įkalinimo įstaigose vieno asmens išlaikymo išlaidos taip pat neatsilieka nuo pagalbą nukentėjusioms moterims teikiančių įstaigų sąnaudų (14.7 lentelė).

14.7 lentelė. Vienam asmeniui išlaikyti įkalinimo įstaigose per mėnesį panaudotų lėšų suvestinė*

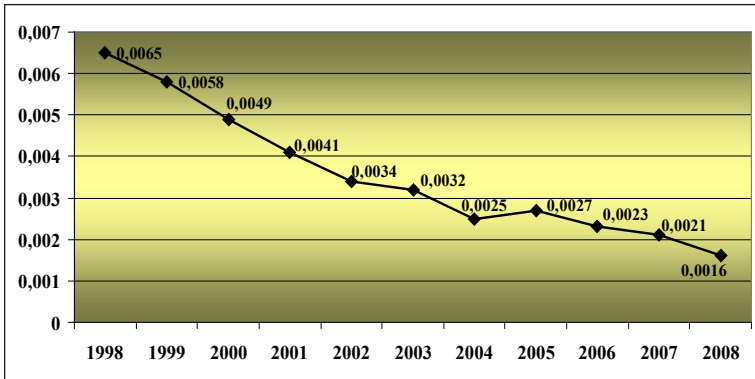
Išlaidų pavadinimas	2003	2004	2005
Vidutinis asmenų skaičius	9634	7916	7970
Darbo užmokestis	465	615,3	654,9
Įnašai socialiniam draudimui	113,1	150,6	170,4
Mityba	73,2	78,6	86,1
Medikamentai	3,07	11,1	11,7
Šildymas	40,8	41,7	50,4

Išlaidų pavadinimas	2003	2004	2005
Elektros energija	30	33	39,9
Ryšių paslaugos	6	7,2	7,5
Transporto išlaikymas	6,9	9,9	11,7
Apranga ir patalynė	18,3	16,8	15,3
Spaudiniai	0,6	0,9	0,9
Kitos prekės	12	16,5	17,1
Komandiruotės	0,6	1,2	0,9
Apmokėjimas samdomiems ekspertams, konsultantams ir komisinių išlaidos	0	0,3	0,3
Vandentiekis ir kanalizacija	26,4	27,6	27
Ilgalaikio materialinio turto nuoma	0,06	0	0
Ilgalaikio materialinio turto remontas	76,3	90	54,6
Kvalifikacijos kėlimas	0,24	2,1	2,4
Kitos išlaidos	4,5	5,1	6,3
Palūkanų išmokos, subsidijos ir kitos pervedamos lėšos	1,56	8,4	21,9
Iš viso (Lt):	858,6	1 116,6	1 179,3

* skaičiuota pagal Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos finansines ataskaitas.

Žinodami smurto atvejų prieš lytį skaičių ir palyginę, kiek nukentėjusių moterų gavo bent minimalią (konsultacijas ar medicinos) pagalbą ir kiek smurtautojų buvo sulaikyta nors keletui parų, t. y. kiek lėšų buvo skirta nukentėjusiosios reabilitacijai ir kiek kainuoja valstybei vieno smurtautojo išlaikymas įkalinimo įstaigoje, lyginamos sumos skirtųsi net keliolika kartų.

Apskaičiavus, kokios lėšos vidutiniškai skiriamos nukentėjusiosioms, kurios kreipėsi į socialinės pagalbos įstaigas, ir įkaltiesiems už smurtą išlaikyti, matome, kad nusikalstamos veiklos pasekmių likvidavimo sąnaudos pagal nusikalstamumo mastą Lietuvoje gerokai viršija valstybės biudžeto lėšas, skiriamas nusikalstamumo prevencijai (14.5 pav.). Daroma išvada, kad tiek įkalinimo ir teisėsaugos institucijų, tiek socialines paslaugas teikiančių įstaigų pajėgumai (daugeliu atvejų tai yra iš valstybės biudžeto skiriamos lėšos) daugiau **eikvojami nusikalstamos veiklos pasekmėms likviduoti, o ne prevencinei veiklai ir nuolatinei kovai su smurtu.**

14.6 pav. Valstybės biudžeto lėšų, skirtų Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centrai, lyginamoji dalis visų biudžetinių asignavimų atžvilgiu (proc.)

Lėšos, skiriamos nusikalstamumo prevencijai Lietuvoje, iki 2009 m. buvo vos apčiuopiamos ir šis procentas nuo 1998 m. nuolatos mažėjo (nuo 0,0065 visų valstybės biudžeto išlaidų 1998 m. iki 0,0016 proc. – 2008 m. (14.6 pav.), o nuo 2009 m. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras nėra finansuojamas iš valstybės ar kurios nors savivaldybių biudžeto ir prevencijos programas vykdo tik kaip projektinę veiklą, t. y. finansuojama iš ES ar kitos tarptautinės paramos lėšų.

Taigi Lietuvoje, **sparčiai augant nusikalstamumui, smurto išlaidos didėja, tačiau lėšos, skiriamos kovai su smurtu, visų pirma sudaro labai menką dalį** ir, *antra*, nagrinėjant pastarųjų metų valstybės išlaidų (asignavimų smurto prevencijai) dinamiką, **visą laiką pastebimai mažėja**.

Kaip rodo šiandienos kriminogeninė situacija ir nusikalstamumo prevencijos įstaigų skelbiami duomenys, nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje finansavimas nėra pakankamas asmenų ir jų turto saugumui ateityje užtikrinti. Lyginant su išsivysčiusių ES šalių prevencijos centrų veiklos finansavimo mastais (pvz., lyginant Lietuvą su ES ir kitomis šalimis, metinis biudžetas nusikalstamumo prevencijai Belgijoje sudaro 220 kartų daugiau negu Lietuvoje, Prancūzijoje – 51 kartą daugiau, Olandijoje – 50 kartų, JAV – 30 kartų daugiau). Taigi Lietuvos nusikalstamumo prevencijos strategijos įgyvendinimas yra labai problemiškas. Deja, šiuo metu smurto problemos sprendimas labiausiai rūpi tik nevyriausybinėms

moterų organizacijoms, moterų krizių ir pagalbos centrums, socialinėms tarnyboms ir teisėsaugos atstovams, kurie neturi pakankamai pajėgumų. Todėl šių institucijų pastangos neduos reikiamo rezultato, kol nebus valstybės palaikymo.

Smurtas – tai rimta problema, aktuali atskiriems asmenims, bendruomenėms ir organizacijoms. Atsižvelgdami į jos sudėtingumą, įvairūs visuomenės sektoriai, organizacijos ir kitos suinteresuotos institucijos turėtų veikti kartu, nustatydamos ir kurdamos bendrus darbo metodus ir strategijas, siekiant tinkamai kovoti su šiuo žmogaus teisių pažeidimu.

Moterims, nukentėjusioms nuo smurto, pagalbos teikimas dažnai yra sudėtingas ir ilgas procesas. Vietinės valdžios ir nevyriausybinės organizacijos, kurioms yra patikėta rūpintis nukentėjusiomis moterimis, turėtų sudaryti prieinamą, pakankamą ir ilgai trunkančią paramą, kaip tai daroma daugumoje ES šalių senbuvų.

Pagrindinės veiksmų kryptys, siekiant efektyviai spręsti smurto prieš lytį problemas Lietuvoje, sušvelninti jo pasekmes ir sumažinti asmenis, visuomenės ir valstybės patiriamus nuostolius:

- moterų patiriamos prievartos ir išnaudojimo prevencijos priemonių sistemos sukūrimas;
- visuomenės švietimas ir tolerancijos ugdymas (visuomenėje vis dar gyvuoja nusistovėję moterų ir vyrų vaidmenų stereotipai ir tolerancijos stoka; nepakankamas švietimo vaidmuo; dėl informacijos stokos asmenys, patiriantys smurtą, nesugeba deramai naudotis įstatymų jiems suteiktomis teisėmis);
- aktyvi ir tikslinga informacijos sklaida (žiniasklaidos propaguojamos vertybės dažnai vis dar formuoja klaidingą visuomenės požiūrį į lyčių vaidmenis. Vaikai, paaugliai žiniasklaidos kuriamus lyčių stereotipus paprastai įvardija kaip „teisėtus santykius“, kurių suvokimas skatina neigti moters kaip fizikės mokslininkės, o vyro kaip slaugytojo profesinius stereotipus⁶⁰²);
- teisinės bazės analizė ir tobulinimas, organizacinių pokyčių teisės srityje iniciavimas (stokojama galiojančių teisės aktų analizės, ar jie neturi diskriminacinių nuostatų, ar tų nuostatų pakanka apsaugai nuo smurto ir diskriminacijos);

⁶⁰² Pearson, J. C. *Gender and Communication*. 2nd ed. Wm. C. Brown Publishers, 1991.

-
- ankstyvosios prevencijos skatinimas valstybės, savivaldybių, teisėsaugos institucijų, organizacijų, įmonių, mokymo įstaigų, šeimos / namų ūkio lygmenimis;
 - seminarai ir paskaitos, organizuojamos moterų ir vyrų teisių apsaugos tarnybų darbuotojams, socialiniams darbuotojams, psichologams, pedagogams, policijos darbuotojams, mažų miestelių darbuotojams;
 - kultūros, moralinių etinių vertybių sistemos šalyje atstatymas (smurtas ir diskriminacija yra ypač susijusi su asmens tapatybės krize ir moralinių etinių vertybių nuosmukiu šalyje. Šiandien didžiulė energija nukreipiama į materialinę gerovę, o tai neigiamai veikia ne tik asmens vertybių sistemos formavimąsi, bet ir visos šalies vertybinę orientaciją).

15. EMIGRACIJA IŠ LIETUVOS: LYČIŲ ASPEKTAS⁶⁰³

15.1. Emigracijos proceso analizė Lietuvoje ir jos pasekmės ekonomikai

15.1.1. Emigracijos mastai

Emigracijos mastai dabartiniu metu pasiekė neturintį precedento lygį: jie yra ne tik dideli, bet ir toliau didėja (15.1 pav.). Tokia intensyvi emigracija, vertinant jau tik kiekybinę šio proceso pusę, turi didelę įtaką gyventojų skaičiaus pokyčiams. 2014 m. pradžioje Lietuvoje gyveno 2 mln. 944 tūkst. žmonių. Per praėjusius metus gyventojų skaičius sumažėjo 27,4 tūkst. (0,9 proc.). Pagrindinę sumažėjimo dalį – 61 procentą – nulėmė neigiama neto tarptautinė migracija (16,7 tūkst. daugiau žmonių emigravo negu imigravo). Dėl neigiamos natūralios gyventojų kaitos (mirė 10,7 tūkst. žmonių daugiau negu gimė kūdikių) gyventojų skaičius sumažėjo 39 procentais. Viena iš svariausių gyventojų absoliutaus skaičiaus mažėjimo priežasčių yra emigracija.

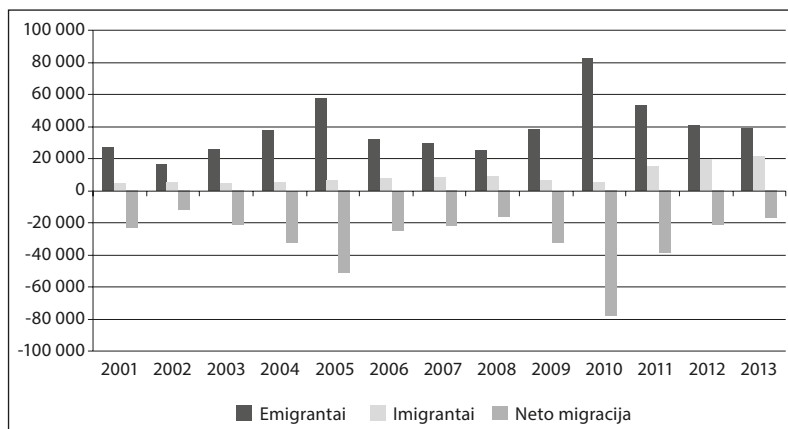
Per pastarąjį dešimtmetį **Lietuvą ištiko demografinė griūtis**. Eurostato duomenimis, gyventojų skaičius Lietuvoje 2007–2012 m. laikotarpiu sumažėjo 377 000 žmonių (11,1 proc.). Intensyvūs migracijos procesai turi nemažą įtaką gyventojų etninės struktūros pokyčiams. Dažnai akcentuojama problema Lietuvoje – **nutautėjimo grėsmė**. Demografinių tyrimų instituto duomenimis, ekspertų vertinimais, 1990–2011 metais iš Lietuvos emigravo apie 670 tūkst. žmonių⁶⁰⁴. Tačiau dalį šio skaičiaus specialistai tik spėja. Bendrą Lietuvos gyventojų emigracijos mastą (670 tūkst.) sudaro deklaruotoji (tikslūs duomenys, informacija, kiek, kur ir kada išvyko) ir nedeklaruotoji (apytiksliai duomenys tiek pagal apimtį, tiek pagal sudėtį). 1990–2011 m. deklaruotoji emigracija iš Lietuvos sudarė apie 370 tūkst., o nedeklaruotoji – apie 300 tūkst. Iki 2010 m. deklaruotosios ir nedeklaruotosios migracijos santykis buvo dar nepalankesnis: 1990–2009 m. deklaruotoji migracija sudarė apie 230 tūkst.,

⁶⁰³ Šio monografijos skyriaus bendraautorė yra doktorantė Olga Ranceva.

⁶⁰⁴ *Demografija ir mes*. Demografinių tyrimų institutas. Vilnius, 2014.

o nedeklaruotoji – apie 300 tūkst. Nuo 2009 m. atrankiniai statistiniai nedeklaruotosios emigracijos tyrimai nevykdomi, todėl informacijos apie pastarųjų metų situaciją nėra. Taigi galima nuodugniau tirti tik deklaruotąją, t. y. tik apie 55 proc. pastarųjų dvidešimt trejų metų emigracijos. Ypač didžiulius emigracijos mastus rodo 2010–2011 m. statistiniai duomenys – emigravo per 137 tūkst. Lietuvos gyventojų.

Didėjančios galimybės užsienio šalyse apsigyventi ir įsidarbinti sudarė palankesnę aplinką intensyvėti deklaruotajai emigracijai nuo šio šimtmečio pradžios. 2004 m. Lietuvai tapus Europos Sąjungos valstybe nare, o 2007 m. pabaigoje įsijungus į Šengeno erdvę, deklaruotosios emigracijos mastai toliau didėjo. 2001–2009 m. deklaruotoji emigracija sudarė apie 120 tūkst. Tačiau pagal statistinių tyrimų rezultatus šiuo periodu suintensyvėjo ir didžiausią emigracijos dalį sudarė nedeklaruotoji emigracija. Intensyviausia ji buvo tik įstojus į Europos Sąjungą (2005 m.). Kur pasuko šie emigracijos srautai, statistinės informacijos nėra.

Šaltinis: parengta autorių pagal Eurostato duomenis, 2014.

15.1 pav. Deklaruotoji migracija

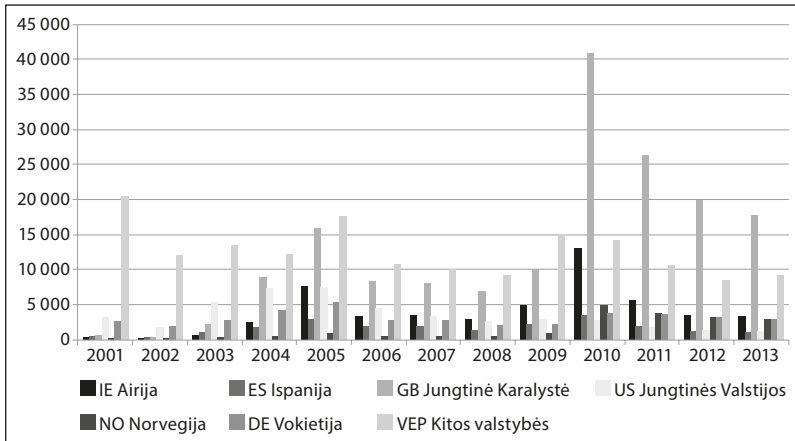
Ekonominio pakilimo metais (2006–2008 m.) bendros ir nedeklaruotosios emigracijos mastai mažėjo, o deklaruotosios – toliau nuosaikiai didėjo. 2009 m., prasidėjus ekonominiam nuosmukiui, didėjant nedarbui, emigracija (ir deklaruotoji, ir nedeklaruotoji) labai suintensyvėjo. Statistikos departamento duomenimis, 2010 m. iš Lietuvos

emigravo net 83,2 tūkst. šalies gyventojų, tai du kartus daugiau negu 2009 m. Vidutiniškai per metus 1000 gyventojų teko 25,3 emigranto (2009 m. – tik 6,6). 2010 m. papildomu svarbiu deklaruotosios emigracijos srautus didinančiu veiksmu dar tapo ir privalomojo sveikatos draudimo formalumai, paskatinę ankstesnių metų migrantus, nedeklaravusius emigracijos, savo išvykimą deklaruoti. 2010–2011 m. deklaruotosios emigracijos mastai labai išaugo: 2010 m. emigravo 83 tūkst., 2011 m. – 54 tūkst. (iš viso – 137 tūkst.). Naujausiais Statistikos departamento duomenimis, 2011 metais iš Lietuvos emigravo 53,9 tūkst. gyventojų, o imigravo – 15,7 tūkst. Palyginti su 2010 metais, asmenų, deklaravusių savo išvykimą iš šalies, sumažėjo 29,3 tūkst., o deklaravusiųjų savo atvykimą į šalį – tris kartus padaugėjo (10,5 tūkst.). Lietuvoje 2013 m. išvykimą deklaravo 40,4 tūkst. emigrantų. Palyginti su 2012 m., emigrantų skaičius sumažėjo 709 žmonėmis (1,7 proc.). Pastaruosius dvejus metus (2012 ir 2013 m.) 1 tūkst. gyventojų teko 13,7 emigranto.

Nemažą problemą kelia **nelegali migracija**. Dvi didžiausios tokių problemų grupės yra nelegalių migrantų srautai į / per Lietuvą ir Lietuvos piliečių nelegali migracija į kitas valstybes. Vyraujant nelegaliai migracijai padidėja **prekyba moterimis**. Viena vertus, materialiniai nepritekliai, nedarbas, socialinio aprūpinimo sistemos spragos ir informacijos apie šią problemą stoka skatina prekybą moterimis. Iš Baltijos šalių kasmet išvežama arba savo noru išvažiuoja apie 3000 moterų, iš jų daugiausia – 1000–1200 iš Lietuvos. Pagrindinė nukentėjusiųjų nuo prekybos žmonėmis paskirties valstybė Europoje yra Jungtinė Karalystė. Tačiau nukentėjusiųjų šioje valstybėje pagal turimus oficialius duomenis mažėjo – 2005 m. iš Jungtinės Karalystės grįžo 32 tokie asmenys, 2006 m. – 26, 2007 m. – 19, 2008 m. – 17. Kita svarbi prekybos žmonėmis paskirties valstybė yra Vokietija. Tikėtina, kad išliekant itin palankioms gyventojų migracinėms nuostatoms ir nesikeičiant ekonominei šalies situacijai, prekybos moterimis problema Lietuvoje išliks labai aktuali ir artimoje ateityje.

Pagrindinėmis **darbo migrantus** iš Lietuvos priimančiomis valstybėmis tapo JAV, Vokietija, Lenkija, Airija, Didžioji Britanija, Danija ir Švedija. Nuo 2004 m. patraukliausios emigrantams yra šios Europos Sąjungos valstybės narės: Jungtinė Karalystė (33 proc. išvykusiųjų, palyginti su bendru emigrantų skaičiumi), Airija (16 proc.), Vokietija (8 proc.), Ispanija (4 proc.), Danija (3 proc.) (15.2 pav.). Lietuvos gyventojai

emigruoja ir į Jungtines Amerikos Valstybes (11 proc. išvykusiųjų), Rusijos Federaciją (7 proc.), Baltarusiją (5 proc.). O pastaruoju metu Norvegija ir Švedija tarp emigrantų iš Lietuvos tapo taip pat populiarios.

Šaltinis: parengta autorių pagal Eurostato duomenis, 2014.

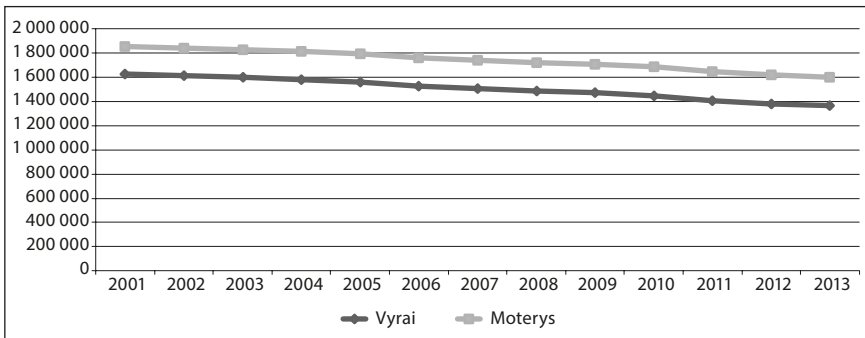
15.2 pav. Emigrantai, deklaravę išvykimą pagal būsimą gyvenamąją vietą

Liberalėjančios Vakarų šalių darbo rinkos ir didėjančios galimybės šiose valstybėse apsigyventi nuo šio šimtmečio pradžios emigrantams kūrė vis palankesnę aplinką. Deklaruotoji emigracija intensyvėjo. Tačiau pagal statistinių tyrimų rezultatus 2001–2009 m. periodu suintensyvėjo ir didžiausiąją emigracijos dalį sudarė nedeklaruotoji emigracija, intensyviausia ji buvo iškart po įstojimo į Europos Sąjungą (2005 m.).

15.1.2. Emigracija pagal lytį

Kaip jau buvo minėta, 2014 m. pradžioje Lietuvoje gyveno 2 mln. 944 tūkst. žmonių. Per praėjusius metus gyventojų skaičius sumažėjo 27,4 tūkst. (0,9 proc.).

15.3 paveiksle matyti, kad lyginant visų gyventojų skaičių, kiekvienais metais moterų skaičius buvo didesnis už vyrų. Galima daryti išvadas, kad didžiąją dalį Lietuvos gyventojų sudaro moterys.

Šaltinis: parengta autorių pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis, 2014.

15.3 pav. Lietuvos gyventojai pagal lytį metų pradžioje

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2013 metais tūkstančiui vyrų teko vidutiniškai 1171 moteris. 2012 m. pradžioje Lietuvoje gyveno 1,7 mln. moterų, tai yra 255 tūkst. daugiau negu vyrų. Moterys sudarė 54 procentus visų gyventojų, 100 vyrų teko 117 moterų.

2011 m. pradžioje 100 vyrų iki 30 metų amžiaus teko 95 moterys, o 100 pagyvenusių (60 metų ir vyresnio amžiaus) vyrų – 180 moterų. Moterų ir vyrų amžiaus struktūra skiriasi. Iki 30 metų amžiaus vyrų yra daugiau nei šio amžiaus moterų, tačiau 60 metų ir vyresnių moterų yra 1,8 karto daugiau negu vyrų.

Lietuvoje moterys gyvena vidutiniškai 11 metų ilgiau nei vyrai. 2010 m. moterų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė buvo 78,8 metų (2000 m. – 77,4). 2010 m. pradžioje Lietuvoje gyveno 1781,3 tūkst. moterų ir 1547,7 tūkst. vyrų. Moterys sudarė 53,5 proc. visų gyventojų, 1000 vyrų teko 1151 moteris. Vidutinis moterų amžius buvo 41,8 metų, vyrų – 36,7 metų.⁶⁰⁵

Emigracijos situacijos analizė atlikta remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis, gyventojų emigracija pagal santuokinę padėtį pateikiama 15.4 pav. grafike.

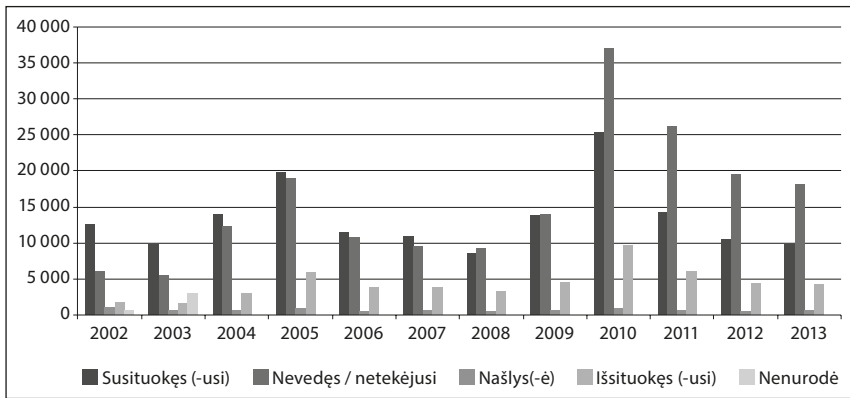
Statistikos departamento duomenimis, iki 2007 m. daugiausia žmonių, išvykstančių į užsienį, buvo sukūrę šeimas. Jie sudarė daugumą visų išvykstančiųjų skaičiaus. Kasmet vis daugiau sutuoktinių išvyksta ieškoti

⁶⁰⁵ Moterys ir vyrai Lietuvoje 2010. Lietuvos statistikos departamentas. Vilnius, 2011.

geresnio gyvenimo į užsienį. Lyginant 2004 m. ir 2013 m. matoma, kad pastaraisiais metais daugiau emigravo jaunų, niekada nesusituokusių žmonių. Taip pat tarp išvykstančiųjų padaugėjo išsituokusių žmonių skaičius.

2005 m. kiek mažiau nei pusę (43,5 proc.) 18 metų ir vyresnio amžiaus emigrantų sudarė susituokę asmenys (2001 m. – 56,0 proc.). Nesusituokusiųjų dalis tarp šio amžiaus emigrantų padidėjo nuo 29,9 proc. 2001 m. iki 41,5 proc. 2005 m. (Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija, 2006). Statistikos departamento duomenimis, 2006 m. emigravę vyrai sudarė 53 proc., moterys – 47 proc. Beveik pusė (44 proc.) 18 metų ir vyresnio amžiaus emigrantų moterų ir vyrų (42 proc.) buvo susituokę asmenys, atitinkamai 2003 m. – 46 proc. ir 50 proc. Nesusituokusieji sudarė 44 proc. šio amžiaus emigrantų vyrų, moterų – 36 proc. 2007 m. daugiau kaip du trečdaliai (67 proc.) 18 metų ir vyresnio amžiaus išvykusių moterų buvo nesusituokusios, išsituokusios ar našlės (2006 m. – 56 proc.). Apie 38 proc. 18 metų ir vyresnio amžiaus išvykusių vyrų buvo susituokę (2006 m. – 35 proc.). 2001 m. daugiau kaip pusę (57 proc.) 18 metų ir vyresnio amžiaus emigrantų sudarė susituokusios moterys ir susituokę vyrai (55 proc.). 2013 m. daugiau negu pusė (57,3 proc.) visų 18 metų ir vyresnio amžiaus emigravusių vyrų niekada negyveno santuokoje, trečdalis (31,4 proc.) – buvo susituokę ir 10,9 proc. – išsituokę (2012 m. – atitinkamai 56,7 proc., 32,3 proc. ir 10,6 proc.). 2013 m. emigravusios niekada santuokoje negyvenusios ar išsituokusios moterys sudarė 68,9 proc. visų 18 metų ir vyresnio amžiaus emigravusių moterų, susituokusios – mažiau nei trečdalį (28,1 proc.), 2012 m. – atitinkamai 69,2 procento ir 28,4 procento.⁶⁰⁶

⁶⁰⁶ *Demografija ir mes*. Demografinių tyrimų institutas. Vilnius, 2014.

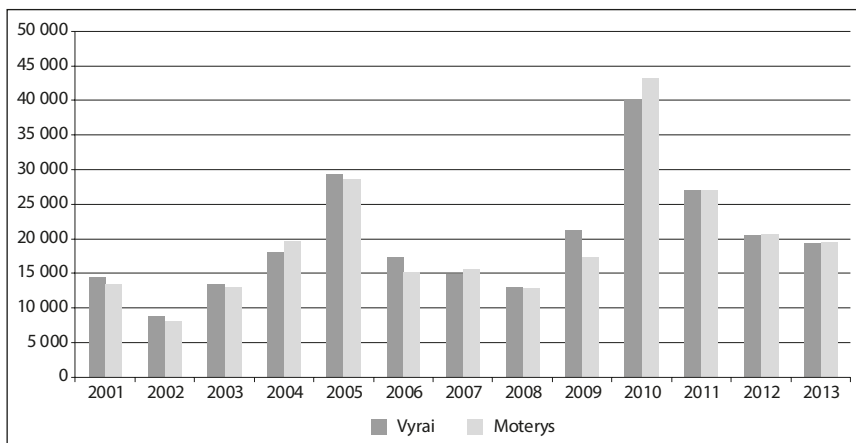
Šaltinis: parengta autorių pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis, 2014.

15.4 pav. Emigrantai, deklaruojant išvykimą (pagal santuokinę padėtį)

Į kitas šalis dažniausiai migruoja nesusituokę žmonės arba be vieno iš sutuoktinių, o tarp migruojančių šeimų dažniausiai išvyksta tos, kurios neturi vaikų.

2005 m. iš Lietuvos išvyko nuolatinai arba ilgesniam negu 6 mėnesių laikotarpiui apsigyventi kitose šalyse 7 tūkst. moterų ir 6,4 tūkst. vyrų. Dešimtmečio pradžioje didesnė dalis (51,4 proc.) emigrantų buvo vyrai, moterys sudarė 48,6 proc. Tokia struktūra rodo tipišką pirmosios bangos darbo emigraciją. Nuo 2003 m. emigravusių vyrų dalis ima mažėti, pradeda dominuoti moterų emigracija. Tokie pokyčiai rodo, kad prasidėjo emigrantų šeimų susijungimo procesas, o tai netiesiogiai liudija laikinos emigracijos virsmą ilgalaikę emigraciją.⁶⁰⁷

⁶⁰⁷ Butkus, M.; Matuzevičiūtė, K. Emigracijos ir reemigracijos situacija Lietuvoje. *Vadyba*. 2009.

Šaltinis: parengta autorių pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis, 2014.

15.5 pav. Emigrantai, deklaruojant išvykimą (pagal lytį)

2001–2009 m. laikotarpiu vidutinis emigrantų skaičius buvo 253 tūkst. gyventojų. Vyrai iš šio skaičiaus sudarė vidutiniškai 45 proc., o moterys – 55 proc. Taigi matyti, kad nuo 2003 m. situacija pasikeitė ir pastaruoju metu **didesnę dalį emigrantų sudaro moterys**, išskyrus 2009 m., kai išvykusių vyrų skaičius gerokai skyrėsi. 2010 m. emigravo 43,2 tūkst. moterų ir 40 tūkst. vyrų.

2009 m. didėjo emigrantų vyrų dalis: tuo metu emigravę vyrai sudarė 60 proc., moterys – 40 proc. visų emigrantų (2008 m. – atitinkamai 49 proc. ir 51 proc.). **Daugiau kaip du trečdaliai (65 proc.) 18 metų ir vyresnio amžiaus emigravusių moterų buvo neištekėjusios, išsituokusios ar našlės (2005 m. – 55 proc.)**. Maždaug pusė (48 proc.) šio amžiaus emigravusių vyrų buvo vedę (2005 m. – 42 proc.).⁶⁰⁸

Pagal Lietuvos statistikos departamento galutinius patikslintus duomenis, 2013 m. iš Lietuvos emigravo 38,8 tūkst. gyventojų. Palyginti su 2012 metais, 2013-aisiais emigrantų skaičius sumažėjo 2,3 tūkst. (5,6 proc.). Nepaisant to, praėjusiais metais iš Lietuvos emigravo 16,8 tūkst. žmonių daugiau negu imigravo. Išvyko 19,3 tūkst. vyrų ir 19,5 tūkst. moterų, o imigravo 12 tūkst. vyrų ir 10 tūkst. moterų.

⁶⁰⁸ Demografijos metraštis. Demografinių tyrimų institutas. Vilnius, 2010.

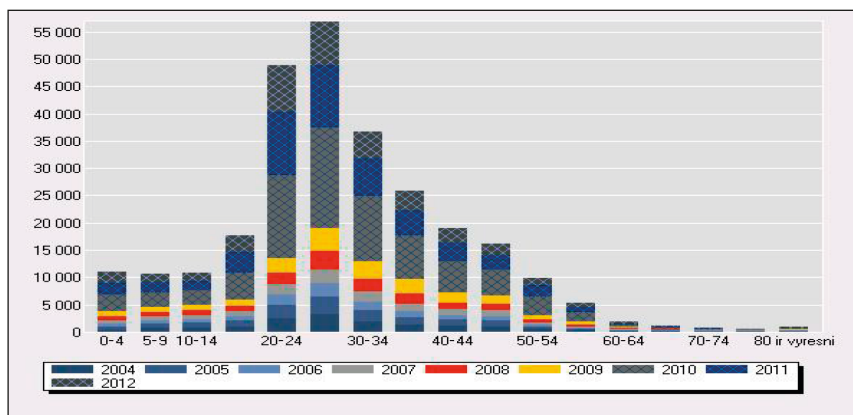
2012 m. emigravo 20,7 tūkst. moterų ir 20,4 tūkst. vyrų. Dauguma (69 proc.) emigravusių 18 metų ir vyresnio amžiaus moterų niekada nebuvo susituokusios ar buvo išsituokusios, beveik trečdalis (28 proc.) – ištekėjusios (2011 m. sudarė atitinkamai 70 proc. ir 28 proc.). Pastaruosius dvejus metus (2011–2012 m.) emigravę niekada santuokoje negyvenę ar išsituokę vyrai sudarė 67 proc. visų 18 metų ir vyresnio amžiaus emigravusių vyrų.

Akivaizdu, **kad moterų emigracijos iš Lietuvos srautai yra didesni nei vyrų ir jie vis dar auga.** Įvairių ekspertinių vertinimų duomenimis, dažniausios moterų emigracijos priežastys yra: žemas gyvenimo kokybės lygis Lietuvoje, nedarbas, profesinės karjeros realizavimo sunkumai, savirealizacijos stoka, lyčių nelygybės problemos ir gyvenimo partnerio radimo sunkumai. Tokia situacija verčia moteris ieškoti geresnių savo potencialo realizavimo galimybių darbo, t. y. profesinės karjeros srityje, ir ieškant šeimos sukūrimo galimybių užsienyje. Taip pat tiek oficialų, tiek neoficialų moterų migracinį mobilumą galima paaiškinti remiantis vyro ir moters uždarbio skirtumu Lietuvoje, kuris, kaip žinia, lyginant daugumą profesijų moterų yra mažesnis.

15.1.3. Jaunimo emigracija

Dar viena iš opiausių migracijos problemų – **jaunimo praradimas.** Šis faktas netolimoje ateityje gali turėti labai rimtų pasekmių, nes demografinę visuomenės struktūrą sudarys tik pensinio amžiaus žmonės, mažės tiek gimstamumas, šeimos raida, tiek darbo ištekliai, kuriuos reikės importuoti iš trečiųjų šalių. Jaunimas (15–29 metų amžiaus) sudaro 40,8 proc. visų emigrantų skaičiaus. Migruoja daugiausia jauni darbingo amžiaus žmonės: kas antras migrantas yra 20–34 metų amžiaus ir ši tendencija išlieka gana stabili nuo 2001 m. 2008 m. penktadalį visų emigrantų sudarė 25–29 metų amžiaus gyventojai, 13 proc. – 20–24 metų, 14 proc. – 30–34 metų, 2007 m. – atitinkamai 18, 13 ir 14 proc. Per paskutiniuosius dvejus metus kas antras emigrantas buvo 20–34 metų amžiaus. 2010 m. 18,5 tūkst. (22,3 proc.) emigrantų buvo 25–29 metų amžiaus, 15,1 tūkst. (18,2 proc.) – 20–24 metų, 12 tūkst. (14,4 proc.) – 30–34 metų amžiaus. 2010 m. 35–54 metų amžiaus žmonės sudarė ketvirtadalį visų emigrantų,

2009 m. – trečdali. Pagyvenę (60 metų ir vyresnio amžiaus) gyventojai 2009–2010 m. sudarė 2,6–0,9 procento visų emigrantų (15.6 pav.).

Šaltinis: parengta autorių pagal Eurostato duomenis, 2014.

15.6 pav. Emigrantai pagal amžiaus grupes

Pagal Lietuvos statistikos departamento atliktų tyrimų rezultatus iš Lietuvos dažniausiai emigruoja jaunimas, negalintis susirasti darbo metus ar ilgiau. 2012 m. 75 proc. 15 metų ir vyresnio amžiaus emigrantų, prieš išvykdami iš šalies, nedirbo vienus metus ir ilgiau (2011 m. – 82 proc.). 2012 m. 41 proc. visų emigrantų sudarė 20–29 metų amžiaus gyventojai, 12 proc. – 30–34 metų amžiaus (2011 m. – atitinkamai 43 proc. ir 13 proc.). Emigravę vaikai iki 15 metų amžiaus sudarė 13 procentų, pagyvenę (65 metų ir vyresni) gyventojai – tik vieną procentą visų emigrantų (2011 m. – atitinkamai 10 proc. ir 0,8 proc.).

15.1.4. Protų nutekėjimas

Vykstant tarptautiniams darbo rinkos liberalizavimo procesams Lietuva susiduria ne tik su emigracijos, bet ir su ypač grėsminga **protų nutekėjimo problema**. Tai reiškia, kad, nerasdami savo lūkesčius tenkinančios darbo aplinkos, šalį palieka geriausi įvairių sričių specialistai, ir šitaip mažėja Lietuvos intelektinis kapitalas. Tačiau būtent nuo šios produktyviausios visuomenės dalies efektyvaus panaudojimo priklauso bendro šalies

gyvenimo lygio augimas, socialinių ir ekonominių šalies problemų sprendimas. Sukūrus tikslingą valstybės strategiją, vakaruose išsilavinę lietuvių mokslininkai galėtų ir turėtų tapti viena iš varomųjų jėgų atstatant ir plėtojant Lietuvos mokslą. Protų nutekėjimo priežastis nėra vien bendras ekonominis Lietuvos atsilikimas. Protų nutekėjimą taip pat itin skatina Lietuvos mokslo ir studijų sistemos ydos, rimtos ir įsisenėjusios jos struktūrinės problemos. Pasaulio banko atlikta analizė rodo, kad Lietuva yra tarp atsilikusių šalių mokslinės produkcijos ir inovacijų srityje – netgi tarp Vidurio ir Rytų Europos šalių. Vienas iš svarbiausių protų nutekėjimą skatinančių veiksnių yra Lietuvos valdžios pozicija mokslo atžvilgiu. Investicijos į mokslą Lietuvoje yra neefektyvios. Pagal Eurostat duomenis, perkamosios galios standartais išreikštas vieno studento finansavimas Lietuvoje yra 8 kartus mažesnis nei Švedijoje, 5 kartus mažesnis nei Vokietijoje. Pagal šiuos duomenis, Lietuva lenkia vien Latviją ir Bulgariją, ir yra panašaus lygio kaip Lenkija, toli atsilieka nuo Čekijos ir Estijos. Studijų finansavimo būklė yra bloga, nors pastaruoju metu studijų finansavimas Lietuvoje didėja. Pagal šią neigiamą dinamiką Lietuva yra viena iš ES lyderių. Tačiau studijų kokybė priklauso nuo mokslo lygio. Mokslo finansavimas Lietuvoje didėja labai nereikšmingai. Pagal šiuos rodiklius šalis yra viena iš labiausiai atsiliekančių Europos Sąjungoje. Analizės rezultatai leidžia padaryti išvadą, kad valstybės finansavimas neskiriamas geriausiems ir Lietuvoje galioja ydinga lėšų už studijas skyrimo tvarka. Kitas svarbus protų nutekėjimą skatinantis veiksnys yra žemas Lietuvos mokslinio lygio ir tarptautinio pripažinimo lygis. Pagal įvairius atliktus tyrimus paaiškėjo, kad geriausiųjų abiturientų netenkina studijų kokybė Lietuvoje.

Didžiausius nuostolius patyrė Baltijos ir Viduržemio jūros šalys paskutinės emigracijos bangos metu, kuri smogė visai Europai. Šis procesas ypatingas tuo, kad emigruoja universitetus baigęs jaunimas, o tai reiškia, kad prarandamas intelektualinis Lietuvos potencialas ir investicijos, įdėtos į jų išsilavinimą, taip pat mažėja šalių konkurencingumo galimybės ateityje.

15.2. Emigracijos priežastys

Ekonominiu požiūriu migracija yra atsakas į ekonomines galimybes geriau gyventi, kurios keičiasi priklausomai nuo darbo rinkos sąlygų (pvz., darbo užmokesčio skirtumų).

Migracija negali būti vertinama vienareikšmiškai: viena vertus, tai naujos galimybės šaliai, į kurią migruojama (augantis darbo jėgos skaičius), kita vertus, kinta padėtis šalyje, iš kurios migruojama (nedarbo lygio mažėjimas). Tačiau šalyje, iš kurios išvykstama, mažėja dirbančiųjų skaičius, dėl to aštrėja socialinės šalpos, ekonominės plėtros problemos.

15.1 lentelė. Darbo jėgos stūmimo ir traukos veiksniai

Stūmimo veiksniai	Traukos veiksniai
Žemesnis nei kitų šalių bendras šalies ekonominis ir socialinis išsivystymo lygis	Aukštas ekonominis ir socialinis išsivystymo lygis
Žemesnis nei kitų šalių bendras šalies gyvenimo lygis	Aukštas šalies gyvenimo lygis
Didelis nedarbas šalyje	Didelis užimtumo lygis ir įsidarbinimo galimybės
Žemas darbo užmokesčio (pajamų) lygis šalyje	Aukštas darbo užmokesčio (pajamų) lygis šalyje
Neefektyvi valstybės ir vietinės valdžios verslo sąlygų, mokesčių politika	Efektyvi valstybės ir vietinės valdžios verslo sąlygų, mokesčių politika

Šaltinis: Čičinskas J., Miškinis A. Ilgalaikė Lietuvos ekonomikos plėtros strategija.

Migracijos procese svarbios dvi veiksmų grupės. Dauguma autorių šiuos veiksmus dar skiria į stūmimo (*push*) veiksmus šalyje, iš kurios emigruojama, ir traukos (*pull*) veiksmus šalyje, į kurią imigruojama (žr. 15.1 lentelę). Norint, kad darbo jėga migruotų, reikia, kad veiktų abu veiksniai.

Emigruojančio gyventojų tipiniai motyvai ir bruožai:

Lemiami stūmimo emigruoti motyvai yra:

- Sunkumai susirandant darbą savo šalyje (30–40 proc.);
- Netenkinantis užmokesčio lygis (20–25 proc.);
- Blogos gyvenimo sąlygos (10–14 proc.);
- Siekis gyventi kartu su savo šeima (8–10 proc.).

Traukos veiksniams priskiriama:

- kultūrinis suderinamumas; administracinių išlaidų mažėjimas dėl mažesnių mokesčių svetur (pereinamųjų laikotarpių nebuvimas. Pagal socialinę ir demografinę struktūrą labiau linkę išvykti:
- jaunesni asmenys (iki 34 metų) dažniau negu vyresni;

- moterys dažniau negu vyrai (tačiau moterims labiau negu vyrams būdingos ne įsidarbinimo, o kitos priežastys, tokios kaip buvimas su šeima ir studijos);
- turintieji aukštesnį išsilavinimą;
- bedarbiai, studentai, samdomi tarnautojai, tačiau ne vadovai.

Būtina atsižvelgti į tai, kad dalis veiksnių, darančių įtaką migracijos sprendimams, priklauso valdžios kompetencijai ar yra paveikūs valdžios priemonėms.

Sprendimą migruoti lemia įvairūs veiksniai, ne visus juos galima žinoti, jų vertė kiekvienam individui skirtinga ir kinta laike.

Gyventojų ir darbo jėgos mobilumo mastai daugiausia priklauso nuo trijų veiksnių grupių: makroekonominių, mikroekonominių ir neekonominių.

Didžiausią įtaką darbo jėgos migracijai daro ekonominiai veiksniai. Teoriškai asmuo emigruos, jei nauda iš to viršys kaštus. Investicijos į migraciją – tai persikėlimo kaštai, psichologiniai išsiskyrimo su artimaisiais ir gimtine kaštai, pensijos draudimo praradimas. Migracijai daro įtaką ir darbo rinkos galimybės. Dar 1962–1979 m. ekonometriniai testai parodė, kad į Vokietiją emigruojančių italų skaičius buvo tuo didesnis, kuo didesnis nedarbo lygis buvo Italijoje ir kuo daugiau laisvų darbo vietų buvo Vokietijoje. Nedarbo lygiui Italijoje padidėjus 1 proc., emigruojančiųjų į Vokietiją skaičius išaugdavo 4000 asmenų. JAV atliktas tyrimas parodė, kad bedarbių emigravimo tikimybė didesnė nei dirbančiųjų. Kuo didesni darbo užmokesčio skirtumai, tuo didesnė migracijos tikimybė. Prieš du dešimtmečius darbo užmokesčio skirtumai tarp šiaurinių (Prancūzijos, Vokietijos) ir pietinių (Ispanijos, Portugalijos, Graikijos) Europos šalių buvo 6:1, o tai lėmė didelius migrantų srautus iš pietinių į šiaurines šalis, o pastaruoju metu, esant darbo užmokesčio skirtumams 3:1, migruojama gerokai mažiau, nors migravimo galimybės dabar yra palankesnės. Tie patys veiksniai turi poveikį ne tik emigracijai, bet ir reemigracijai. Jeigu šalyje, į kurią asmuo emigravo, situacija darbo rinkoje blogės (didės nedarbas, mažės darbo užmokestis), lyginant su gimtine, bus grįžtama atgal. Taip pat darbo jėgos migracijai turi įtakos darbo užmokesčių skirtumai pačiose šalyse. Aukštos kvalifikacijos ir išsilavinimo asmenys bus linkę migruoti į tas šalis, kurioms būdingi dideli darbo užmokesčio skirtumai,

nes kvalifikuotų specialistų darbo užmokestis tose šalyse didesnis. Tačiau žemos kvalifikacijos ar nekvalifikuoti asmenys bus linkę migruoti į šalis, kuriose darbo užmokesčio skirtumai nedideli, nes šiose šalyse nekvalifikuoto darbo apmokėjimas didesnis. Paprastai darbo rinkos situacija yra geresnė didmiesčiuose nei periferijose, todėl emigruojama labiau į metropolijas.

Kitas makroekonominis veiksnys – žmogaus kapitalo augimas. Jeigu emigravęs asmuo, dirbdamas svetimoje šalyje, gali pagerinti savo žmogiškąjį kapitalą, o grįžęs į gimtinę atitinkamai daugiau uždirbti, jis emigruos. Tačiau šis veiksnys nereikšmingas.

Taip pat sprendimą emigruoti lemia ir pramoninis šalių panašumas. Asmuo geriau dirbs ir daugiau uždirbs dirbdamas toje pačioje jau žinomoje srityje nei naujoje, todėl emigruojama į tuos regionus, kurių pramoninė situacija panaši į gimtinės. Taip pat dažniau emigruojama į aukštesnės kvalifikacijos sritis nei žemesnės.

Didelę įtaką darbo jėgos migracijai taip pat daro teisiniai migracijos ribojimai ir šalių atstumas. Kuo toliau migruojama, tuo didesnės transporto išlaidos, taip pat sunkiau surinkti informaciją apie sąlygas toje šalyje. Kuo didesnis atstumas tarp šalių, tuo didesnės kalbos, kultūros skirtybės, o jos taip pat labai svarbios priimant sprendimą emigruoti.

Svarbią įtaką emigracijai turi giminės ir draugai, šeiminei padėtis ir šeimos dydis. Kuo glaudesni ryšiai su giminaičiais, draugais, kuo didesnė šeima, tuo mažiau asmenys linkę emigruoti.

Amžius – taip pat vienas iš svarbesnių mikroekonominių emigracijos veiksnių. Dažniausiai emigruoja asmenys iki 25 metų, vyresni asmenys vis mažiau linkę emigruoti, o per 55 metų emigrantų skaičius vėl ima didėti, tai vadinamasis pagyvenusių asmenų mobilumas (angl. *Snow Birds* – paukštis keliauninkas). Paprastai 15–24 metų jaunimo migracija sudaro 1–7 proc., o vyresnių asmenų nuo 0,5–2 proc. Vyresni asmenys mažiau migruoja dėl šių priežasčių:

- a. turi mažiau laiko investicijoms į migraciją atsipirkti;
- b. turi didesnę dalį specifinio žmogaus kapitalo, kuris naudingas esamoje darbo vietoje, bet gali būti nenaudingas naujoje;
- c. paprastai vyresnių asmenų migravimo kaštai didesni dėl turimos nuosavybės ir psicho-loginių kaštų, nes jie didėja, didėjant šeimos narių skaičiui, taip pat šie asmenys sunkiau adaptuojasi naujoje vietoje.

Kitas mobilumo veiksnys yra lytis. Jaunų moterų mobilumas nesiskiria nuo vyrų, bet paskui mažėja daug didesniu tempu.

Labiau išsilavinę, kvalifikuoti asmenys yra labiau linkę ir migruoti, nes dažnai gerai moka užsienio kalbas, aukštos kvalifikacijos darbo jėga paklausesnė ir yra didesnių įsidarbinimo ir darbo užmokesčio didėjimo galimybių. Taip pat šie asmenys sugeba pasiekti ir surinkti reikiamą informaciją tiek apie ekonominę situaciją kitose šalyse, tiek ir apie situaciją ir darbo užmokestį tų šalių darbo rinkose. Kuo labiau bus suartinami ES šalių teisiniai ir kitokie reikalavimai, kuo labiau bus vartojama viena – anglų kalba, tuo labiau migruos aukštos kvalifikacijos darbo jėga.

Asmenys, turintys dideles pajamas ir nemažai turto, mažiau linkę emigruoti. Tai migraciją stabdantis veiksnys.

Didelę reikšmę emigracijai turi ir **neekonominiai veiksniai**. Kuo labiau skiriasi šalių kultūra, socialinė aplinka, kalba, religija, tuo mažiau norima emigruoti. Daug kas priklauso ir nuo asmens individualybės. Kai kurie žmonės tiesiog bijo rizikuoti, todėl nesiekia keisti gyvenamosios ir darbo aplinkos ir nėra linkę migruoti. Nemažą reikšmę įgyja informuotumas apie ekonominę ir darbo rinkos situaciją kitose šalyse. Teritoriniam mobilumui labai svarbu yra **socialinė integracija**, t. y. migrantų ir jų šeimoms narių lygiateisiškumo su vietos gyventojais garantijos socialinėje ir mokesčių srityje. Jeigu imigrantai susiduria su **diskriminacija darbo rinkoje**, tai taip pat mažina polinkį migruoti.

Dažnai sprendimą emigruoti gali nulemti politinė situacija, verčianti asmenis ne savo noru palikti gimtąją šalį.

Apie ketvirtis migrantų grįžta atgal į tėvynę – reemigruoja. Viena iš priežasčių gali būti tik tam tikras judėjimas internacionalinės įmonės viduje. Taip pat dažniau grįžtama į gimtinę iš toli esančių šalių, nes yra labai dideli kultūros skirtumai, sunkiau surinkti informaciją apie tikslinę šalį, dėl to dažniau padaromas klaidingas apsisprendimas emigruoti. Pagal pastarųjų metų vykdomas įvairias sociologines apklausas aiškiai vyrauja tendencija: daugiausia emigruojama dėl ekonominių (darbo rinkos) aspektų: gyvenimo kokybės, finansinių ir karjeros galimybių.

Tyrimų išvadoje teigiama, kad pagrindinė emigracijos priežastis – darbas: daugiau kaip 70 proc. emigrantų 2010 m. išvyko iš Lietuvos dėl darbo, 8 proc. – pas anksčiau išvykusius šeimos narius ar sudarius santuoką su užsieniečiu, apie 14 proc. – mokyti (pažymėtina, kad studijuojančių

užsienio šalyse procentas nuolat auga ir tai gali sąlygoti užsitęsusi aukštojo mokslo reforma ir neaiški aukštojo mokslo perspektyva Lietuvoje).

Aukšta studijų kaina Lietuvoje stumia jaunimą iš Lietuvos universitetų. Pagal tyrimų rezultatus pagrindinė priežastis, skatinanti jaunimą vykti studijuoti į užsienį, yra mažesnė užsienio studijų kaina, geresnė kokybė ir didesnės galimybės paskui gauti darbą (Lietuvos studentų atstovybių sąjunga (LSAS) 2011 m. atliko Lietuvos aukštųjų mokyklų absolventų nuomonės tyrimą dėl studijų tęsimą antrojoje pakopoje). Paradoksaliau, tačiau būtent studijų kaina yra vienas pagrindinių motyvų, dėl ko Lietuvos jaunimas renkasi studijas svetur. Net 44 proc. studentų, ketinančių tęsti studijas užsienyje, neketina grįžti į Lietuvą ir planuoja likti gyventi svetur. Nors užsienyje studijuojantys asmenys nėra oficialiai laikomi emigrantais, egzistuoja ryški tendencija, kad užsienyje aukštąjį išsilavinimą įgiję jaunuoliai visų pirma siekia susirasti jų kvalifikaciją atitinkantį darbą Vakarų Europos šalyse ar JAV, o ne grįžti į Lietuvą. Tad Lietuva susigražina tik mažą dalį nutekėjusių protų, kurie galėtų būti rimta paspartis produktyvumo ir novatoriškumo stokojančiai mūsų ekonomikai.

Taip pat vis didesnę dalį (nuo 55 iki 80 proc.) emigravusiųjų sudaro **moterys, ypač nesusituokusios** (67 proc., 2001 m. – 43 proc.) **ir turinčios aukštąjį išsilavinimą.** Todėl galima teigti, kad **emigracija – tai lyčių nelygybės šalyje pasekmė**, kurią reikia atitinkamai ir spręsti. Lietuvoje **didėsnė dalis moterų nei vyrų turi aukštąjį išsilavinimą, moterų vertybių sistema yra kur kas aukštesnė nei vyrų, jos teikia daugiau reikšmės ne materialinei aukšto pareigų statuso siekimo karjerai, o labiau profesiniam, vidiniam augimui.** Tačiau profesinės karjeros siekti moteriai sunkiau nei vyrui. Išsilavinusi jauna moteris taip pat neturi didelių šansų Lietuvoje sukurti visavertės šeimos – surasti sau lygiavertį partnerio. Moterys Lietuvoje – labiau išsilavinusios, pažengusios, intelektualios ir inteligentiškesnės nei vyrai, teikia didesnę reikšmę savęs, kaip asmenybės, ugdymui. Dažnai vyras neatitinka tokių moters lūkesčių ir kaip partneris jis yra nekonkurencingas. Tai liudija skyrybų statistika, **vienių moterų didelis lyginamasis svoris Lietuvoje:** 35,7 proc. moterų yra vienišos, 11,4 proc. – išsituokusios, dar 13,2 – našlės, o vyrų našlių yra tik 2,5 proc. Todėl dažnai buityje galima išgirsti pagrįstą teiginį – Lietuva – vienių moterų kraštas. Tokia situacija verčia moteris ieškoti geresnių savo lūkesčių realizavimo galimybių už Lietuvos ribų.

Dėl sunkios ekonominės padėties ir vis didėjančio nedarbo emigruojančiųjų iš Lietuvos skaičius šiemet pasiekė Nepriklausomybės metais nematytus mastus. Kartu nevaldomai didėja ir be vieno ar net abiejų tėvų Lietuvoje likusių vaikų – vadinamųjų migracijos našlaičių – skaičius. Dėl šalyje susidariusios padėties kenčia tiek vaikai, tiek suaugusieji. Nepaisant nemažo emigruojančių šeimomis skaičiaus (2012 m. iš Lietuvos kartu su tėvais emigravo 8 tūkst. iki 18 metų amžiaus vaikų, o 2007 m. išvyko 3,7 tūkst. vaikų), tik 18 proc. emigrantų, turinčių vaikų, išvyko su jais. Dauguma emigrantų vaikų liko Lietuvoje su vienu iš tėvų, kiti – su seneliais ar kitais giminaičiais. Tokia situacija neigiamai veikia ir taip pastaruoju metu mažėjančią šeimos stabilumą, atsiliepia vaikų auklėjimui – jie auga nepilnose šeimose, atsakomybė už jų ugdymą visiškai perkeliama švietimo institucijoms, o pirminis vaiko vertybių sistemos formuotojas turėtų būti šeima.

Asmenybės saviraiškos galimybių stoka Lietuvoje. Lietuvoje manoma, kad migraciją pirmiausia lemia ekonominiai veiksniai – atlyginimų gyvenimo lygio skirtumai tarp Lietuvos ir užsienio šalių. Tačiau ekonominiai migracijos motyvai dažnai yra pervertinami. Viena iš pagrindinių migraciją lemiančių priežasčių yra ta, kad jaunimas palieka Lietuvą, nes negali joje realizuoti savo profesinio potencialo – visų pirma dėl **neaiškaus profesinio karjeros modelio** Lietuvoje. Žinoma, kad ES sėkmės, karjeros svertai yra išsilavinimas ir profesionalumas, kurie Lietuvoje yra nuvertinti. Karjera, materialinis statusas Lietuvoje nuo profesionalumo ir išsilavinimo lygio nepriklauso. Antra, išsilavinęs vaikinai ar merginai Lietuvoje negali įgyvendinti savo profesinių lūkesčių – rasti įdomų darbą, kuriame galėtų tobulėti kaip asmenybė. Sumanus, į profesinį augimą orientuotas jaunimas (ypač tyrėjai, mokslininkai) išvažiuoja. Lietuvoje jie neranda sau tinkamos terpės – profesinės, o dažnai ir dvasinės, intelektualinės, kūrybiškos aplinkos. Pagrindinė jaunimo migracijos iš Lietuvos priežastis – negalėjimas realizuoti savo, kaip asmenybės, potencialo arba kitokia asmenybės saviraiškos galimybių stoka Lietuvoje.

Atlyginimo dydis nėra vienintelis kriterijus, lemiantis gyventojų pasirinkimą darbo rinkoje (dirbti ar nedirbti, Lietuvoje ar užsienyje) dar ir todėl, kad pastaruoju metu vis daugiau investicijų skiriama patogiai ir saugiai darbo aplinkai sukurti. Darbo vietų kokybė apima ir tokius aspektus, kaip sąlygos nuolat tobulinti kvalifikaciją, galimybė

realizuoti turimas žinias ir įgūdžius, dirbti aukštą pridėtinę vertę kuriantį darbą, turėti sveikas ir saugias darbo sąlygas, užtikrinti geras pajamas. Dėmesį darbo vietų kokybei skatina ir brangstanti darbo jėga. Darbuotojai vertina tokius veiksnius, kaip darbovietės prestižas visuomenėje, gaminių ir paslaugų kokybė, santykiai su bendradarbiais, tačiau kai kurie darbdaviai vis dar mažai dėmesio skiria darbo aplinkai gerinti (įskaitant ir jos pritaikymą neįgaliesiems). Dirbančiųjų apklausos duomenimis, tik 68 proc. iš jų yra patenkinti tokiais darbo vietomis (senosiose ES valstybėse – 85 proc.). Didelė dalis emigracijos – tai atsakas į nekokybiškas darbo vietas. Tokiu atveju **emigracijos iš Lietuvos priežastys gali būti ir socialinės, ir ekonominės.**

Nedarbas – pagrindinė emigracijos priežastis. Per pastaruosius metus ne tik išaugo migrantų skaičius pasaulyje, tačiau ryškiai pasikeitė jų amžiaus sudėtis. Šiandien migrantų skaičių pasaulyje sudaro apie 230 mln. žmonių. Tarp jų 30 proc. yra jauni žmonės iki 29 metų. Taigi **trečdalis pasaulio migrantų yra jaunimas.** Pagrindinės jaunimo migracijos priežastys: nedarbas, skurdas, problemos, susijusios su mokslų baigimu, ir sudėtinga politinė padėtis šalyje. Pagal Pasaulio ekonomikos forumo (angl. *World Economic Forum*, PEF) pateikiamus duomenis, jaunimo nedarbas pasaulyje viršija 12,5 proc. – tai sudaro apie 73 mln. jaunųjų žmonių. Be to, nerealizuoto potencialo procentas yra dar aukštesnis. Situacija yra tokia, kad ketvirtis viso jaunimo, arba 300 mln. žmonių, sutinka priimti bet kokią darbo pasiūlymą, jei tai net visiškai neatitinka jų turimo išsilavinimo ar kvalifikacijos. O prie šių skaičių dar reikia pridėti ir jaunus žmones, neturinčius nuolatinės darbo vietos ir dirbančius sezoninius darbus. Taigi pusė mūsų planetos jaunosios kartos negali turėti stabilaus uždarbio, iš kurio galėtų pragyventi ir kurti savo ateitį. Tai reiškia, kad **kas antras pasaulio jaunuolis – žmogus be ateities.**

Jaunimo nedarbas yra viena iš pagrindinių 2014 metų grėsmių. Tai patvirtina PEF apklausa, atlikta įtakingiausių ekonomistų, politikų ir verslininkų. Ekspertai įspėja, kad neveiklumas jaunimo užimtumo srityje gali sukelti ekstremizmą, socialinių neramumų proveržius ir sunaikinti tvaraus ekonomikos augimo viltį.

Pagal Pasaulio banko statistiką daugiausia jaunų bedarbių yra Šiaurės Afrikoje ir Artimųjų Rytų šalyse – apie 27 proc. Daugelis bedarbių sugebėjo save realizuoti „Arabų pavasario“ įvykiuose. Azijoje susiklostė šiek tiek

geresnė situacija, tačiau ten egzistuoja kitokia problema – darbo rinkos paklausa neatitinka didelio absolventų skaičiaus, dėl ko mokslų diplomas nėra įsidarbinimo garantija iš esmės, ne tik darbo pagal įgytą specialybę. Europoje sparčiai daugėja jaunų žmonių, neturinčių profesinio išsilavinimo, skaičius. Už mokslus būtina mokėti, bet žmogus neturi garantijų, kad jis galės susirasti darbą ir gražinti kreditą. Iš viso 2013 metais euro zonoje jaunimo nedarbo lygis viršijo 24 proc. Žemiausias jaunimo nedarbo lygis – apie 5 proc. yra Austrijoje ir Vokietijoje, didžiausias – Graikijoje ir Ispanijoje.

Lėtėjantis pasaulio ekonomikos augimas skatina mažinti naujas darbo vietas. Todėl nerealizuotas ekonominis jaunosios kartos potencialas turi įtakos BVP nuostolių didėjimui ir atitinkamai gilina krizę.

Pasaulyje jaunimo nedarbas jau pripažintas kaip viena iš svarbiausių problemų, reikalaujančių neatidėliotino sprendimo. Taigi ES kovai su jaunimo nedarbu iki 2015 m. nusprendė skirti 45 mlrd. EUR.

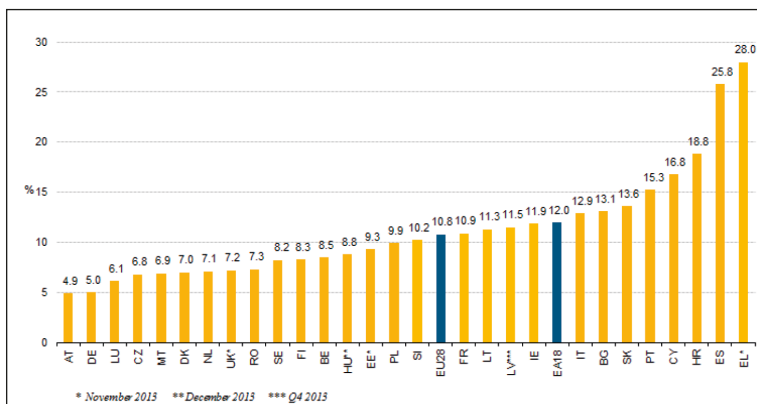
Pagal Tarptautinės darbo organizacijos (angl. *International Labour Organization*, ILO) duomenis, darbingas jaunimas sudaro pusę visų pasaulio dirbančiųjų. Šiuo atžvilgiu jaunimo užimtumas yra aktuali problema.

Jaunimo nedarbo padėtis Europos Sąjungoje yra dramatiška. Jaunimo nedarbo lygis Europos Sąjungoje 2013 m. siekė 23,6 proc. – buvo dvigubai didesnis už bendrą ir beveik trigubai – už suaugusiųjų nedarbo lygį. 2013 m. sausio mėn. ES **nedirbo 5,556 mln. jaunesnių nei 25 metų asmenų** (23,4 proc.), iš jų euro zonoje – 3,539 mln. jaunuolių (24 proc.). Palyginti su 2012 m. gruodžio mėn., jaunimo nedarbo lygis ES valstybėse narėse sumažėjo 171 tūkst., o euro zonoje – 87 tūkst. Žemiausias jaunimo nedarbo lygis šių metų sausio mėn. buvo užfiksuotas Vokietijoje (7,6 proc.), Austrijoje (10,5 proc.) ir Nyderlanduose (11,1 proc.), o didžiausias Graikijoje (59 proc. 2013 m. lapkričio mėn.), Ispanijoje (54,6 proc.) ir Kroatijoje (49,8 proc. ketvirtąjį 2013 m. ketvirtį). **Daugiau kaip 1 iš 5 jaunuolių darbo rinkoje negali surasti darbo. Šiuo metu 7,5 mln. 15–24 metų ES jaunimo nedirba ir nesimoko, o 30,1 proc. jaunesnių kaip 25 metų bedarbių darbo neturi ilgiau kaip 12 mėnesių. Šiandien Europoje dirbančių jaunų žmonių yra 3,4 mln. mažiau, nei buvo 2007 m.**

Europos Sąjungos statistikos agentūros Eurostat duomenimis, 2014 m. sausio mėn. nedarbo lygis Lietuvoje, atsižvelgiant į sezoninius svyravimus, siekė 11,3 procentų.

Apskaičiuota, kad visoje ES 2014 m. sausio mėn. **nedirbo 26,231 mln. žmonių**, iš jų 19,175 mln. – euro zonoje. Palyginti su 2012 m. gruodžio mėn., nedirbančių asmenų skaičius padidėjo 17 tūkst. tiek ES valstybėse narėse, tiek ir euro zonoje. Palyginti su 2013 m. sausio mėn., nedirbančių asmenų visame regione padaugėjo 449 tūkst., o euro zonoje – 67 tūkst.

Turimais valstybių narių duomenimis, mažiausias nedarbas buvo užregistruotas Austrijoje (4,9 proc.), Vokietijoje (5 proc.) ir Liuksemburge (6,1 proc.), o didžiausias – Graikijoje (28 proc. 2013 m. lapkričio mėn.) ir Ispanijoje (25,8 proc.). Palyginti su tuo pačiu laikotarpiu prieš metus, nedarbas padidėjo trylikoje valstybių narių, taip pat trylikoje sumažėjo, o nepakitęs liko Austrijoje ir Slovėnijoje. Labiausiai bedarbių skaičius išaugo Kipre (nuo 14,4 iki 16,8 proc.), Graikijoje (nuo 2012 m. lapkričio mėn. iki 2013 m. lapkričio mėn. atitinkamai nuo 26,3 iki 28 proc.) ir Nyderlanduose (nuo 6 iki 7,1 proc.). Labiausiai nedarbas sumažėjo Latvijoje (nuo ketvirtąjo 2012 m. iki ketvirtąjo 2013 m. ketvirčio atitinkamai nuo 14,3 iki 11,5 proc.), Portugalijoje (nuo 17,6 iki 15,3 proc.), Vengrijoje (nuo 2012 m. gruodžio mėn. iki 2013 m. gruodžio mėn. atitinkamai nuo 11,1 iki 8,8 proc.) ir Lietuvoje (nuo 12,8 iki 11,3 proc.).

Šaltinis: parengta autorių pagal Eurostato duomenis, 2014.

15.7 pav. Nedarbo lygio raida ES 28

Krizės pradžioje nedarbas buvo masinis. 2010 m. Lietuvoje jis pasiekė 18 proc. Nedarbas 2012 m. sumažėjo ir metų pabaigoje buvo „tik“ 13,3 proc. Lietuvoje ir 14,3 proc. Latvijoje. 2012 m. antrojoje pusėje padėtis nepagerėjo – ji net šiek tiek pablogėjo. Šiuos skaičius galima vertinti gana „optimistiškai“, atsižvelgiant į griūties mastą, ir, skirtingai nuo euro zonos periferijos šalių, bent jau yra patikimų ir pastebimų gerėjimo ženklų. Bet dėl nedarbo rodiklių nutylima, kad **jų pagerėjimą lėmė ne darbo vietų kūrimas.**

Pagal ES statistikos agentūros Eurostat duomenis, užimtumo augimo rodikliai yra nedžiuginantys. Lietuvoje 2009 m. buvo sunaikinta 6,8 proc. darbo vietų, 2010 – 5,1 proc., o, 2011 m. situacijai šiek tiek pagerėjus, darbo vietų padaugėjo 2 proc., 2012 m. jų skaičius vėl sumažėjo 6,7 proc. Latvijoje 2009 m. panaikinta 13,2 proc. darbo vietų, 2010 m. – 4,8 proc., 2011 m. – 8,1 proc. ir tiktai 2012 m. darbo vietų kūrimas šiek tiek padidėjo – 2,6 proc. Vykdomos politikos Baltijos šalyse rezultatai geriausiu atveju reiškę darbo netekusių asmenų grįžimo į darbo rinką – tai rodo BVP augimas, bet ne naujų darbo vietų kūrimą. Matoma prieštaringa tendencija, kai **nedarbo lygis sumažėjo dėl didžiulio darbo vietų naikinimo masto** ir dėl darbo netekusių asmenų grįžimo į darbo rinką. Daugelio ekspertų vertinimu, šio **prieštaringo reiškinių priežastis – masinė emigracija.** Oficialūs statistikos duomenys apie neto migraciją šokiruoja. 2009 m. emigracijos migracijos saldo sudarė: –10,1; 2010 m. išaugo iki katastrofiško –25,2 skaičiaus, 2011 m. sumažėjo iki –12,6 ir 2012 m. buvo –7,1. Taigi pagal šį rodiklį Lietuva vis tiek pirmauja ES.

Tačiau šie **migracijos rodikliai Šengeno laisvo judėjimo erdvėje prieštaringi, kadangi nėra sistemingos sienų kontrolės,** ES šalių vyriausybės gali tik labai apytikriai įvertinti gyventojų judėjimo mastą. Kita vertinimo alternatyva – bendro gyventojų skaičiaus pokyčio analizė. Per pastarąjį dešimtmetį Lietuvą ištiko demografinė griūtis. Eurostato duomenimis, gyventojų skaičius Lietuvoje 2007–2012 m. laikotarpiu sumažėjo 377 000 žmonių (11,1 proc.).

Iš tiesų statistiniai duomenys turi trūkumų, nes Lietuva per dešimtmetį pirmąjį gyventojų surašymą atliko 2011 m., kuris parodė labai ryškų gyventojų skaičius sumažėjimą. Valdžia nepakankamai įvertino gyventojų skaičiaus mažėjimą iki 2011 m., šis procesas tęsėsi ir 2012 m. Atsižvelgiant į tai, kad natūralios populiacijos kaitos rodikliai (skirtumas

tarp gimusiųjų ir mirusiųjų skaičiaus per metus, o tai gerokai patikimesni duomenys negu migracijos) Lietuvoje ryškiau nesikeitė, šis stebėtinai sumažėjimas yra beveik neabejotinai susijęs su emigracija. Neįmanoma tiksliai nustatyti, kada 2000–2011 m. laikotarpiu vyko didžiausia emigracija, tačiau galima būtų galvoti, kad egzistuoja dar didesnis nefiksuotas gyventojų judėjimas ir atitinkamai dar didesnė migracija 2000–2011 metais, žinant nustatytą emigracijos šuolį 2008–2011 m. ir šio proceso tęsinį vėlesniais metais.

Pagrindinė migracijos priežastis ES ir emigracijos iš Lietuvos priežastis – žema darbo rinkos paklausa (didžiulis nedarbas): Lietuvoje sumaniam žmogui nėra kur dirbti, nėra kur realizuoti savo potencialo, nėra kūrybiško, įdomaus ir prasmingo darbo galimybių. Viena iš pagrindinių šio laikmečio problemų Europos Sąjungoje – precedento neturintis nedarbo lygis. Ypač neigiamą poveikį nedarbas daro pažeidžiamiausioms socialinėms grupėms – jaunimui, moterims ir vyresnio amžiaus žmonėms.

Europos Komisija pastaruoju metu ypač pabrėžia **jaunimo nedarbą, kaip išskirtinę problemą**, dėl dviejų priežasčių. Pirma, jaunimo nedarbo mastai yra patys didžiausi – ES darbo neturi 5,52 mln. jaunų žmonių, jaunimo nedarbo lygis sudaro 21 proc., iš jų dviejose valstybėse narėse viršijo 50 proc., o šešiose – 30 proc.⁶⁰⁹ (paskutiniaisiais duomenimis, jaunimo nedarbas Graikijoje sudarė 60 proc., Ispanijoje – 56 proc., ES – 40 proc.). Antra, tai ilgalaikis jaunimo nedarbas, kai daugelis jaunų žmonių neturi darbo ilgiau nei metus. Šios tendencijos būdingos ir Lietuvai. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2012 m. jaunimo nedarbas sudarė 26,4 proc., t. y. du kartus viršijo bendrą nedarbo lygį 13,2 proc.

Jaunimas yra socialinė grupė, ypač paveikta krizės. Šiuo metu pasaulyje yra apie 73,8 mln. neturinčių darbo jaunų žmonių; ekonominio aktyvumo sulėtėjimas 2014 m. galimai padidins bedarbių gretas dar puse milijono. Jaunimo nedarbo lygis 2012 m. pakilo iki 12,6 proc., o 2017 m. numatoma, kad jis padidės iki 12,9 proc. Krizė dramatiškai sumažino jaunų žmonių perspektyvas darbo rinkoje – daugelis jų patiria ilgalaikį nedarbą nuo pat įsiliejimo į darbo rinką pradžios. Tokios situacijos per ankstesnes krizes nebuvo.

⁶⁰⁹ *Bendrosios užimtumo ataskaitos projektas. Metinė augimo apžvalga.* 2013 m. Europos Komisija. Briuselis, 2012.

Šiuo metu pirmaujančios ekonomikos šalyse apie 35 proc. jaunų bedarbių neturi darbo pusę metų ir ilgiau (2007 m. šis rodiklis sudarė 28,5 proc.). Dėl to daugėja nusivylusio jaunimo, visai paliekančio darbo rinką. Europos valstybėse, kuriose ši problema yra ypač aštri, apie 12,7 proc. jaunimo niekur nedirba, nesimoko ir nedalyvauja ugdant gebėjimus. Šis skaičius yra beveik 2 proc. punktais didesnis nei prieš krizę. Toks ilgėjantis nedarbo laikotarpis ir nusivylimas, kuriuos taip anksti savo karjeroje patiria jaunas žmogus, daro žalą ilgalaikėje perspektyvoje – prarandami profesiniai ir socialiniai įgūdžiai ir nustojama kaupti vertinga darbo patirtis.

Šiame kontekste vienas iš svarbiausių ir pirmaeilių ES iššūkių – kaip sumažinti nedarbą ir padidinti užimtumą, sukurti daugiau ir kokybiškesnių darbo vietų: kokių priemonių būtina imtis, kuriant naujas darbo vietas, kaip sužadinti darbo rinkos dinamiškumą, kaip pagerinti užimtumo politikos valdymą. **Užimtumo didinimas – tai ne tik struktūrinė mikroekonominė problema, o makroekonominės politikos sisteminė problema. Ir ją reikia atitinkamai spręsti. Vien tik struktūrinės politikos priemonėmis emigracijos problemos išspręsti nepavyks.**

Valstybės ekonominės politikos strateginis tikslas – ne valstybės biudžeto deficito ir infliacijos mažinimas, o gyventojų gyvenimo kokybės kėlimas. Vienas iš fundamentinių ES strategijos „Europa 2020“ tikslų – visiškas užimtumas ir socialinė sanglauda. Užimtumo didėjimo perspektyvos, viena vertus, priklauso nuo ES sugebėjimo skatinti ekonomikos augimą ir efektyvumą, vykdant tai skatinančią makroekonominę politiką, taip pat pramonės ir inovacijų skatinimo politiką. Antra vertus, siekiant ekonomikos augimo, būtina vykdyti ir atitinkamą užimtumo politiką, kuria būtų sudaromos palankios sąlygos didinti darbo vietų skaičių ir kurti naujas darbo vietas, palengvinti perėjimą į kitą darbo vietą, užtikrinti darbo jėgos pasiūlą, atitinkančią didėjančią darbo rinkos paklausą. Užimtumo politika turėtų ne tik padėti ekonomikai atsigaivinti trumpalaikiu laikotarpiu, bet ir užtikrinti būtinas socialines investicijas perspektyvoje – ilgalaikiu laikotarpiu, kurios sudarytų sąlygas didinti biudžeto pajamas (o ne priverstinai ir nuolat mažinti biudžeto išlaidas). Kai krenta vartojimas, išauga nedarbas. Nedarbas vėl skatina vartojimo mažėjimą, kuris, savo ruožtu, vėl didina nedarbą. Siekiant skatinti naujų darbo vietų

kūrimą, reikia vykdyti makroekonominę politiką, nukreiptą palaikyti visišką užimtumą, didinti darbo užmokestį ir gyventojų pajamas.

Migracijos pasekmių tyrimams paprastai skiriama daug dėmesio, tačiau pasekmių vertinimas susiduria su sunkumais, į kuriuos būtina atsižvelgti ir vertinant migracijos reiškinį, ir, svarbiausia, priimant viešosios politikos sprendimus. Dauguma autorių pripažįsta, kad migracija yra neigiamas reiškinys, ir išskiria šias svarbiausias ir pagrindines **migracijos neigiamas pasekmes**: gyventojų skaičiaus mažėjimas; struktūriniai pokyčiai; (amžiaus struktūros deformacija, protų nutekėjimas, nautėjimo grėsmė, darbo jėgos trūkumas); socialinės migracijos pasekmės šeimai / vaikams; prekyba žmonėmis, migrantų pažeidžiamumas; kvalifikuotos darbo jėgos trūkumas; gamybos apimčių sumažėjimas; pajamų diferenciacijos ir socialinės įtampos augimas.

Daugelio mokslininkų migracijos poveikis ekonomikai vertintinas prieštarinčiai: aktyvėjanti emigracija mažina nedarbo lygį ir spaudimą šalies viešiesiems finansams, tačiau prarandama labai didelė dalis šalies darbo jėgos ir tai skatina nesubalansuotą darbo užmokesčio svyravimą. Taip pat būtina akcentuoti ir prieštarinčią emigracijos poveikį vidaus paklausai, kai išvykusi darbo jėga, viena vertus, negeneruoja paklauso, tačiau, kita vertus, ji siunčia namo dalį užsienyje uždirbtų pinigų ir taip didina vidaus paklausą. Trumpuoju laikotarpiu emigracija mažina nedarbą ir valstybės išlaidas socialinei apsaugai, o emigrantų artimiesiems siunčiami pinigai skatina vartojimą šalies viduje. Tiesa, emigrantų perlaidų suma, nors ir išliko didelė, per tris 2012 m. ketvirčius, palyginti su tuo pačiu laikotarpiu prieš metus, sumažėjo daugiau nei penktadaliu – iki 2,9 mlrd. litų. Nors nepaisant mažėjimo perlaidų suma prisidėjo prie vidaus vartojimo ir BVP augimo, tačiau kartu ir skatino pagrindinių vartojimo prekių kainų augimą, kuris labai atsiliepia žmonių, negaunančių tokių perlaidų, perkamajai galiai. Minėta tendencija taptų dar labiau apčiuopiama, jeigu įvertintume nedeklaruotų pinigų persiuntimo apimtis, kurios, tikėtina, buvo tikrai nemenkos. Mažėjantis gyventojų skaičius neigiamai veikia vidaus paklausą ir BVP. Didelė emigracija dėl prarastos darbo jėgos neigiamai veikia ir BVP augimo galimybes.

Ilguoju laikotarpiu daug svarbesnis yra ne gyventojų, o darbo jėgos skaičius, kuris tiksliau atspindi šalies potencialą kurti vertę ir išlaikyti nedarbingus šalies gyventojus. Kiekvienais šio dešimtmečio metais natūrali

gyventojų kaita ir emigracija lems tai, kad darbdaviams teks rinktis vis iš mažesnio kandidatų skaičiaus užimti laisvas darbo vietas. Maža to, struktūrinio nedarbo problemos, kai net esant gana dideliam bedarbių skaičiui tinkamą kandidatą rasti sunku, pastebimas jau dabar. Augant ekonomikai ir toliau mažėjant nedarbo lygiui, darbo jėgos trūkumo problemos tik ryškės.

Didelę dalį emigrantų sudaro darbingo amžiaus žmonės, tai lemia darbingo amžiaus ir gaunančiųjų pensijas santykio didėjimą, bendro gyventojų senėjimo tendencijas, dėl mažėjančio mokesčių mokėtojų skaičiaus šis reiškinys turi ypatingą reikšmę potencialiems valstybės biudžeto sunkumams. Tokia tendencija stiprės ateityje, nes migruoja darbingo amžiaus žmonės su vaikais – būsimais socialinio draudimo įmokų mokėtojais. Per paskutiniuosius dvejus metus kas antras emigrantas buvo 20–34 metų amžiaus. Darbo jėgos trūkumas yra auganti našta Lietuvos ekonomikai. Dėl darbingo amžiaus gyventojų emigracijos mažėja asmenų, kurie moka socialinio draudimo įmokas valstybinei socialinio draudimo sistemai. Jeigu dėl emigracijos atsiradusio darbo jėgos trūkumo negalės užpildyti esantys bedarbiai ar technologijos, gali lėtėti ekonomika, socialinio draudimo sistema nesurinks pakankamai pajamų.

Per paskutinės emigracijos bangą ryškėjantis specialistų ir darbo jėgos (kvalifikuotos ir nekvalifikuotos) trūkumas įvairiose ūkio srityse neretai įvardijamas kaip vienas pagrindinių ekonomikos plėtros ir inovacijų dabar ir ateityje trukdžių. Ši tendencija taip pat sukuria palankias darbo jėgos imigracijos sąlygas iš trečiųjų šalių.

Kaip jau buvo minėta, jeigu dėl emigracijos atsiradusio darbo jėgos trūkumo negalės užpildyti nei esantys bedarbiai, nei technologijos, potencialiai mažėjantis dirbančių žmonių kiekis gali lemti ekonomikos augimo lėtėjimą. Sparčiausiai Lietuvos ekonomika pastaruosius metus auga srityse, reikalaujančiose daug darbo jėgos, tai gamyba ir prekyba, ypač mažmeninė. Todėl darbo jėgos trūkumas, kurio nepajėgs užpildyti Lietuvoje esanti arba importuojama darbo jėga, lems ir sukuriamos pridėtinės vertės mažėjimą⁶¹⁰.

⁶¹⁰ Rakauskienė, O. G.; Lissauskaitė, V. Quality of Life of the Population of Lithuania: the Conception, Development and Prospects. *Ekonomika: mokslo darbai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 2009: 88.

Nerimą keliantis aspektas – protų nutekėjimas arba aukštos kvalifikacijos darbo jėgos praradimas ir dėl to mažėjantis šalies ekonominis, inovacinis, konkurencinis potencialas. Dėl migracijos Lietuva praranda daug aukščiausios kvalifikacijos darbo jėgos, taip pat ir mokslo atstovų. Specialistų trūkumas jau dabar jaučiamas mokslo, medicinos, inžinerijos, informacinių technologijų ir kitose srityse. Nors protų nutekėjimas kelia didelį susirūpinimą, realių veiksmų, bandant susigrąžinti juos ar bent panaudoti / įtraukti, sprendžiant svarbias Lietuvai problemas, beveik nėra.

Apibendrinant galima teigti, kad migracijos pasekmių vertinimas susiduria su sunkumais, į kuriuos būtina atsižvelgti ir vertinant migracijos reiškinį. Negausios migracijos pasekmės paprastai nevertinamos. Migracijos pasekmių vertinimas priklauso nuo pasirinkto objekto, kuriam tos pasekmės tiriamos – individui, visuomenei, konkrečiai bendruomenei, valstybei ar atskirai sistemai. Rezultatai priklauso nuo vertinamojo laikotarpio – trumpalaikio, vidutinio ar ilgalaikio. Tačiau tokiai nedidelei valstybei, kaip Lietuva, emigracija kelia didžiulį pavojų: menkės Lietuvos intelektinis potencialas, bus prarandamos investicijos į žmones, lėtės technologinė pažanga, mokslo raida ir ekonomikos plėtra, didės darbo jėgos stygius.

15.3. Švedijos lyčių lygybės modelis – gairės Lietuvai, sprendžiant emigracijos problemą

Švedijos gerovės modelis dažnai užsienio tyrinėtojų traktuojamas kaip modelis, kuris buvo sėkmingiausias, skatinant socialinį ir ekonominį teisingumą ir moterų lygybę. Švedijos mokslinių tyrimų pripažinta viena-reikšmė išvada – modelis, kuriame užimtumo srityje dominuoja vyrai ir yra ribojamas visateisis moterų dalyvavimas ekonomikoje, yra nesėkmingas. Gerovės valstybė sustiprino moterų poziciją, kurdama prielaidas, reikalingas moterims, siekiančioms ekonominės nepriklausomybės nuo vyrų. Socialinių ir ekonominių teisių tobulinimas taip pat pakeitė socialinių mokesčių statusą, atvėrė galimybes ir lyčių lygybės perspektyvas.

Dabartinė Europos demografinė situacija, pasižyminti žemu gimstamumo lygiu ir gyventojų senėjimu, išryškino genderinių santykių ir šeimyninio gyvenimo įtaką ekonomikos augimui. Remiantis tyrimais,

šalims, kurioms nepavyko reorganizuoti visuomenės, pritaikant šiuolaikinius moterų lygių teisių reikalavimus ir įsipareigojimus, iškilo rizika, kad sustos gyventojų skaičiaus augimas, ilgesniu laikotarpiu vedantis ir prie ekonomikos augimo sulėtėjimo.

Europoje mažėjantis gimstamumas reiškia, kad moterys dėl įvairių aplinkybių nenori gimdyti vaikų. Viena iš pagrindinių priežasčių – moters atitrūkimas nuo gyvenimo mažo vaiko priežiūros laikotarpiu, atsilikimas profesinėje veikloje, kvalifikacijos praradimas. Kol vaikas pastatomas ant kojų, moteris būna beviltiškai atsilikusi nuo vyro ir pašalinti šį atsilikimą, atotrūkį moteriai yra labai sudėtinga. Todėl šiuolaikinėje rinkoje moteris dažnai pasirenka profesinę karjerą ir visavertį gyvenimo būdą visuomenėje, ji nenori būti atsilikusi namų šeimininkė.

Švedijoje ši situacija buvo labai gerai suprasta: prieita prie paradoksalios išvados, kurią parodė genderiniai tyrimai, kad siekiant didinti gimstamumą ir vaikų skaičiaus augimą švedų šeimose reikia sudaryti visas sąlygas moteriai siekti profesinės karjeros ir lygiagrečiai vykdyti motinos misiją.

Kaip parodė Šiaurės šalių patirtis, lyčių lygybės principo pažeidimas – vienas iš ženklus gimstamumo mažėjimo struktūrinių veiksnių. Švedijoje buvo pereita prie modernaus šeimos tipo – dviejų maitintojų modelio, kas turėjo didžiulę reikšmę teigiamiems gimstamumo pokyčiams, kuriems didelę įtaką daro tai, kaip šalyje sprendžiamos lyčių lygybės problemos, kokios sąlygos sudarytos tėvams derinti profesinę veiklą su šeimos rūpybos ekonomika. Patirtis parodė, kad Švedijos tėvystės socialinio draudimo modelis yra veiksmingas politinis įrankis vyriausybėms, norinčioms padidinti naujų piliečių skaičių valstybėje, tuo pat metu jų motinas išlaikant darbo vietose.

Švedijos ekspertai ir politikai seniai pripažino, kad demografiniai procesai yra susiję ne tik su darbo rinka. Buvo įžvelgtas įdomus provokacinis faktas, kad ekonominių (darbo) išteklių pasiūla priklauso nuo moterų nemokamo darbo šeimoje, ir lyčių lygybės principo įgyvendinimas turi didžiulę reikšmę makroekonomikos rodikliams ir ekonomikos augimui.

Švedų mokslininkai kelia klausimą, kokią įtaką demografiniai procesai turi makroekonomikai. Tyrimų rezultatai rodo, kad lyčių lygybės problemų sprendimas, skatinant moterų profesinę veiklą ir karjeros siekimą, derinant tai su šeimos ir motinos funkcijomis, didina gimstamumą,

mažina išlaikytinių skaičių, daro teigiamą įtaką žmogiškųjų išteklių kokybei ir darbo potencialui. Taip pat moterų užimtumo didėjimas įneša svarų indėlį siekiant spartaus ir darnaus ekonomikos augimo, gerų makroekonomikos rodiklių.

Lyčių lygybės aspekto integravimas Europos Sąjungos šalyse yra vienas iš fundamentinių metodų lyčių lygybei pasiekti. Atsižvelgiant į lygių galimybių diegimą ekonominiu aspektu, Švedijos lygių galimybių modelis yra kur kas toliau pažengęs negu lyčių aspekto integravimo strategija, todėl Švedijos patirtis šioje srityje yra labai įdomi teoriniu ir praktiniu požiūriu ir aktuali Lietuvai.

15.3.1. Lyčių lygybės modelis Švedijos gerovės valstybėje

Moterų ir vyrų lygybė Švedijoje suvokiama kaip lyčių lygybės politika, daranti įtaką visiems ūkio sektoriams ir visuomenės sritims. Todėl kiekviena ministerija Švedijoje yra atsakinga už analizę, tyrimus, pasiūlymų teikimą atitinkamoje veiklos srityje, atkakliai siekiant moterų ir vyrų lygybės.

Lyčių lygybės politikos tikslai Švedijos lyčių aspekto strategijoje suprantami kaip:

- lygus valdžios, įtakos ir ekonominės galios pasidalijimas tarp moterų ir vyrų;
- lygios galimybės moterims ir vyrams įgyti ekonominį savarankiškumą;
- lygios sąlygos ir galimybės moterims ir vyrams siekiant pradėti savo verslą, gerinti tarnybinę padėtį ir darbo sąlygas bei siekti karjeros;
- lygios galimybės mergaitėms ir berniukams, moterims ir vyrams siekiant išsilavinimo, realizuojant savo potencialą – tenkinant asmenines ambicijas ir interesus, atskleidžiant savo talentą ir sugebėjimus;
- tolygus pareigų paskirstymas tarp moterų ir vyrų namų ūkių ekonomikoje ir auginant vaikus;
- laisvė nuo smurto ir prievartos prieš lytį.

Švedijos pramonės, darbo ir susisiekimo ministerijos įstatuose yra teigiama, kad lyčių lygybė suvokiama kaip moterų ir vyrų lygios teisės,

pareigos ir galimybės imtis veiklos, suteikiančios ekonominį savarankiškumą, rūpintis namų ūkiu ir vaikais, dalyvauti politikoje, įvairioje politinėje ir visuomeninėje veikloje.

Įgyvendinant Lyčių aspekto integravimo strategiją, kyla daugelis problemų, susijusių su neadekvačiu jos suvokimu, netikslija metodologija, procedūromis, instrumentais ir priemonėmis, taip pat politinės valios stoka. **Pagrindinės problemos** yra šios:

- **Neadekvatus lyčių aspekto integravimo koncepcijos suvokimas** reiškia, kad ši strategija kartais gali būti traktuojama kaip nauja strategija, kuri pakeičia jau esamą, vadinamąją specifinę lyčių lygybės politiką. Todėl kai kurioms vyriausybėms tai gali būti pretekstas nustoti vykdyti buvusias specifines, tikslines priemones lyčių lygybės klausimais. Tačiau lyčių aspekto integravimo strategija reiškia, kad specifinė lyčių lygybės politika turi būti taip pat tęsiama, t. y. fragmentiška lyčių lygybės politika, kuri buvo taikoma tam tikrose srityse, neturi dingti. Nereikia atsakyti tradicinių priemonių, kurios buvo taikomos anksčiau.
- **Klaidingas lyčių lygybės traktavimas.** *Lyčių lygybė* reiškia, kad abi lytys privalo turėti vienodus įgaliojimus ir vienodai dalyvauti visose viešojo ir privataus gyvenimo srityse. Lyčių lygybė yra priešybė lyčių nelygybei, o ne lyčių skirtumams. *Lyčių lygybės tikslas* – skatinti moterų ir vyrų visavertį dalyvavimą visuomeniniame gyvenime.

Lyčių lygybė Europoje apibrėžiama kaip įteisintos įstatymais (*de jure*) lygios galimybės, lygios teisės bei jų vienodas traktavimas visose privataus ir viešojo gyvenimo srityse. **Šiuo metu pripažinta, kad įteisinta įstatymais lygybė (*de jure*) savaime dar anaipol nereiškia realios lygybės (*de facto*).** Svarbu suprasti, kad moterų ir vyrų funkcijos, veikla yra labai skirtingos – visų pirma dėl moterų reprodukcinės funkcijos. Pagrindinis dalykas yra ne tų skirtumų egzistavimas, bet tai, kad šie skirtumai neturėtų daryti neigiamos įtakos moterų ir vyrų gyvenimo sąlygoms, neturėtų diskriminuojamo poveikio, bet skatintų lygų dalyvavimą ekonomikoje, politikoje, visuomeniniame gyvenime. Lyčių lygybė nėra tapatybės sinonimas, priimant vyrų gyvenimo būdą ir sąlygas kaip gyvenimo normą.

Lyčių lygybė – ne tas pats, kas antidiskriminacija. Tai ne tik *de jure* lygybė, reiškianti, kad lyčių nelygybė įstatymais yra pašalinta. Lygybė privalo būti skatinama teigiamais veiksmais, priemonėmis, diegiant lyčių aspekto integravimo strategiją. Tikslas – lygybė, kaip pozityvi teisė, arba lygybė *de facto*, gerbianti moterų ir vyrų teisę į įvairovę, skirtingumą, bet taip pat nustatanti, kad moterys ir vyrai yra laisvi individai. **Lyčių aspekto integravimo strategija apima lyčių problemas ir neapsiriboja moterų klausimais. Ši strategija reikalauja atsižvelgti į moterų ir vyrų santykius, o ne skirstyti funkcijas pagal lytį.**

- Šalyje egzistuoja **fragmentiškas, o ne sisteminis požiūris į lyčių lygybės aspektą**. Anksčiau lyčių lygybės klausimai buvo sprendžiami vienintelės lyčių lygybės institucijos, atsakingos už visą lyčių lygybės politiką, o šiuo metu kiekviena sritis turi turėti savo lyčių lygybės ekspertus. Taigi ši lyčių lygybės integravimo strategija (angl. *mainstreaming*) turi būti įgyvendinama visose srityse, o ne kokioje nors vienoje konkrečioje srityje. **Lyčių aspekto integravimo strategija yra novatoriškas lyčių lygybės perspektyvos integravimo metodas, kuris apima glaudų atskirų struktūrinių padalinių bendradarbiavimą, taip pat gali įtraukti ir politinių procesų reorganizavimą, naujų visuomeninių organizacijų bendradarbiavimą.** Kitaip tariant, lyčių aspekto integravimo strategija reiškia procedūrinius pokyčius, tokius kaip požiūrio į politikos formavimą pakeitimą, organizacinės kultūros pokyčius ir naujas bendradarbiavimo ir konsultacijų formas.
- **Lyčių lygybės nustatymo ir vertinimo problema** atsiranda įgyvendinant lyčių aspekto integravimo strategiją. Adekvaičių rodiklių ir matavimo metodų stoka gali apsunkinti lyčių aspekto integravimo strategijos diegimą. Norint parengti lyčių aspekto integravimo strategiją, reikia ne tik naujų rodiklių, bet taip pat ir pritaikyti jau esamus, peržiūrėti statistinius duomenis ir įtraukti naujus lyčių rodiklius. Pavyzdžiui, šiuo metu plačiai žinomi: genderinės plėtros indeksas (angl. *Gender-related Development Index* – GDI) įtraukia lyčių nelygybės aspektus į žmoniškųjų išteklių plėtros indeksą (angl. *Human Development Index* – HDI); lyčių socialinės plėtros indeksas (angl. *Gender Empowerment Measure* – GEM), kuris matuoja moterų sprendimų priėmimų įtaką ekonomikai ir politikai; *Gender-Specific Percentages in Ministerial Positions* – moterų, užimančių ministerijų

vadovaujamus postus, dalis, kuri apibūdina moterų dalyvavimą priimant politinius sprendimus; *Gender-Specific Economic Participation Rates* – moterų ekonominio aktyvumo rodiklis, kuris rodo moterų dalyvavimo ekonomikoje mastą.

- **Profesionalumo ir kompetencijos stoka.** Tradiciškai suvokiamo lyčių lygybės proceso dalyviai yra lyčių lygybės ekspertai. Įgyvendinant lyčių aspekto integravimo strategiją, lyčių lygybės klausimai apima visus institucijos padalinius. Todėl gali trūkti profesionalų, turinčių pakankamų žinių ir kompetencijos, gebančių formuoti lyčių aspekto integravimo politiką, ypač kai priimant sprendimus dalyvauja tiek mažai moterų. Todėl, siekiant, kad lyčių aspekto integravimo strategija būtų sėkmingai įgyvendinta praktikoje, turi būti organizuotas mokymo procesas, rengiami lyčių lygybės specialistai.
- **Deklaratyviai grindžiama lygių galimybių įgyvendinimo strategija.** Kyla grėsmė, kad vyriausybės gali priimti sprendimą, jog lygybė turi būti integruota į visas politikos sritis, tačiau daugiau nieko ir nedaryti arba tik dirbtinai remti lyčių aspekto integravimo strategijos iniciatyvas. Lyčių aspekto integravimas yra labai madinga strategija, tačiau ji negali egzistuoti pati sau. Tikslas – realiai įgyvendinti lyčių lygybę. Lyčių aspekto integravimo strategijai įgyvendinti reikia politikų valios ir tvirto sutarimo siekiant pašalinti ne tik egzistuojančią moterų ir vyrų nelygybę, bet ir jos priežastis. Tai apima ir politinę valią, nukreiptą į būtinų finansinių ir žmogiškųjų išteklių liberalizavimą. Kadangi lyčių aspekto integravimo strategija apima įprastines politikos sritis ir veikėjus, **būtina numatyti finansinius išteklius ir įgyvendinančias institucijas, ir tai turi atsispindėti valstybės biudžete.** Neskiriant pakankamai lėšų lyčių aspekto integravimo strategijai, gerų rezultatų sunku pasiekti ir tai gali diskredituoti ją, kaip strategiją, siekiant lyčių lygybės.

Lyčių aspekto strategijos įgyvendinimą įvairiose šalyse lemia ideologiniai, instituciniai, politiniai ir teisiniai veiksniai. Istorinis lyčių darbo pasidalijimas, susiklostę vyriškumo ir moteriškumo stereotipai yra pagrindinės beveik visose šalyse minimos lyčių aspekto integravimo politikos problemos.

Vertinant ES lyčių aspekto integravimo strategiją, nekyla jokių abejonų dėl šio dokumento svarbos ir aktualumo. Tokio pobūdžio strategiją turi būti siekiama įgyvendinti ir Lietuvoje. Tačiau, turint omenyje šios strategijos diegimą ekonomikoje, akivaizdu, kad ši strategija apsiriboja faktiškai tik darbo, užimtumo ir darbo užmokesčio, socialinių paslaugų sritimis. Tačiau šiuolaikiniai genderiniai tyrimai sparčiai veržiasi ir į kitas sritis, pvz., demografijos procesus, makroekonomikos politiką.

Su genderine diskriminacija susietų problemų ekonomikoje sprendimas negali apsiriboti tik mikroekonomikos sritimi. Asimetrija pagal lytį, iškraipymai pasireiškia ir makroekonomikos lygmeniu, todėl lyčių problemų sprendimai turi būti adekvatūs ir priimami makroekonominiais aspektais.

Taikydami genderinę analizę makroekonominės politikos srityje, tyrinėtojai paneigia neoklasikinės integravimo teorijos požiūrį, anot kurio, makroekonominė politika (ekonomikos augimas, valstybės biudžeto, mokesčių, pinigų, užsienio prekybos ir investicijų politika) yra neutrali genderiniu požiūriu.

Šiuo atžvilgiu Švedijos lygių galimybių modelis yra kur kas toliau pažengęs negu *lyčių aspekto integravimo* strategijos diegimas kitose ES šalyse ir todėl Švedijos patirtis šioje srityje labai įdomi teoriniu bei praktiniu požiūriu ir yra aktuali Lietuvai. Kokios gi Švedijos lygių galimybių modelio nuostatos yra patrauklios Lietuvai?

Per pastaruosius du dešimtmečius Švedijoje valstybės gerovės koncepcija buvo nukreipta į socialinę politiką dažniausiai krizių ir pereinamuoju laikotarpiams. Nepaisant diskusijų apie gerovės valstybės krizę ir apie nacionalinių valstybių sunykimą globalizacijos procese, skandinaviškas gerovės valstybės modelis vis dėlto išlaikė įvaizdį griežtos nacionalinės valstybės, gebančios parodyti tvirtą atsparumą išorės grėsmėi. Šis modelis rėmėsi visiško užimtumo koncepcija, visapusiška socialinės srities (plačiąja prasme) plėtra ir toliau buvo plėtojamas remiantis aktyvia valstybės kontrole ir priežiūra rinkos ekonomikoje.

Gerovės valstybėje, ypač skandinaviško modelio, pagrindinis dėmesys iš esmės skiriamas pajamoms perskirstyti ir socialinei politikai

įgyvendinti siekiant švelninti padarinius klasinei visuomenei⁶¹¹. Diskusijos apie neišvengiamą valstybės intervenciją į rinkos politiką vyko kartu akcentuojant ir šeimos vaidmenį, nukreiptą nuo ekonominių išteklių paskirstymo prie gyvenimo sąlygų ir galimybių suliginimo per socialinių paslaugų teikimo modelį. Švedijoje plėtojant gerovės valstybės modelį didelį susirūpinimą kelė dar viena problema – moters užimtumo darbo rinkoje ir namų ūkio ekonomikoje vaidmenų derinimas.

Švedijos mokslinių tyrimų pripažinta vienareikšmė išvada – modelis, kuriame vyrai dominuoja užimtumo srityje ir ribojamas lygiateisiškas moterų dalyvavimas ekonomikoje, yra nesėkmingas.

Vienas iš tradicinių būdų ir rodiklių, vertinant valstybės gerovės plėtrą, yra šalies bendro nacionalinio produkto dalies (BNP), tenkančios valstybės biudžeto išlaidoms, nustatymas. Švedijos atveju akivaizdžiai matyti, kad viešojo sektoriaus lyginamasis svoris per 90 metų padidėjo 7 kartus – nuo 10 proc. BNP 1900 m. iki daugiau kaip 70 proc. 1990 m.⁶¹² Išsamesnė valstybės indėlio analizė rodo, kad šis valstybės išlaidų ir drauge pajamų padidėjimas XX amžiuje įvyko dėl perėjimo nuo visiems vienuodų išmokėjimų prie labiau diferencijuotų atskiroms socialinėms grupėms. Tai gali pasirodyti paradoksalu, nes Švedijos gerovės valstybės modelio apibrėžimas yra parentas visapusiška rūpyba, nustatyta socialine baze, nesusijusia su skurdo lygiu ir valstybės mokesčiais. Tačiau visapusiška rūpyba buvo plečiama įvairių kategorijų požiūriu. Pvz., vaikų pašalpos buvo teikiamos visiems namų ūkiams, turintiems vaikų, nepriklausomai nuo gyvenimo lygio. Šeimos, neturinčios nepilnamečių vaikų, šios privilegijos neturėjo.

Pagal Švedijos Vyriausybės moterų ir vyrų ekonominės galios ir ekonominių išteklių tyrimus šalies gerovės augimo ryšys su valstybės biudžeto išlaidomis buvo apibūdinamas pagal R. Ohlssono socialinę tipologiją. Siekdamas užfiksuoti Švedijos gerovės augimą ir pokyčius, R. Ohlssonas

⁶¹¹ Rakauskienė, O. G.; Chlivickas, E.; Bikas, E.; Lisauskaitė, V. *Moterų verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje*. Vilnius: Lygių galimybių ir sanglaudos ekonomikos institutas, Mykolo Romerio universitetas, Finansų ministerijos mokymo centras, 2007.

⁶¹² Elson, D. *Gender Budget Initiative. Gender and Youth Affairs Division Background Papers*. Commonwealth Secretariat. London: 1999.

taikė valstybės biudžeto išlaidų skirstymą į keturias skirtingas sritis, kurias sudarė:

- lėšos, skiriamos „naktinio sargo“ funkcijoms atlikti (bendros viešosios valstybės teikiamos paslaugos, gynyba, socialinė apsauga ir išlaidos teisės sistemai);
- perskirstomieji (transferiniai) mokėjimai pagal gyventojų amžiaus grupes (išlaidos motinystės ir tėvystės pašalpos, pašalpos vaikams, išlaidos vaikų darželiams, auklėjimui, švietimui, paramai studijuojantiems aukštosiose mokyklose, senatvės pensijos ir pagyvenusių žmonių globa);
- socialinės rizikos draudimas (draudimo išlaidos nedarbingumo ir ligos atveju, kompensacijos dirbantiesiems, invalidumo pensijos ir nedarbo draudimas, išmokos darbo biržose ir sveikatos priežiūra);
- parama socialiai remtiniems asmenims (išlaidos sunkiai sergantiesiems, kompensacijos žmonėms, turintiems fizinę ir psichinę negalią, pagalba šeimoms, auginančioms neįgalius vaikus, priedai aprūpinant būstu, socialinė pagalba, taip pat pagalbinių pensijų priedai, pagalba užsieniečiams ir pabėgėliams).

Viešųjų išlaidų pokyčiai pagal R. Ohlsono kategorijas 1920–1990 metais (proc.) rodo, kad „naktinio sargo“ funkcijos per šį laikotarpį sumažėjo 3 kartus (15.2 lentelė), o socialiniai perskirstomieji mokėjimai padidėjo 1,5 karto. Rizikos draudimo išlaidos išaugo 3 kartus. Parama socialiai remtiniems asmenims teikiama nuolat.

15.2 lentelė. Švedijos valstybės biudžeto išlaidų paskirstymas, proc. nuo visų išlaidų

Sritys	1920	1950	1990
1. Išlaidos „naktinio sargo“ funkcijoms atlikti	51	41	16
2. Gyvenimo ciklo perskirstomieji mokėjimai	30	38	45
3. Socialinės rizikos draudimas	13	14	30
4. Parama socialiai remtiniems asmenims	6	9	9
Iš viso	100	100	100

Taigi ypač svarbu tai, kad Švedijoje nuolat didėjo išlaidos socialinei apsaugai, o išlaidų dalis pagrindinėms valstybės paslaugoms („naktinio sargo“ funkcija) mažėjo. Vietoj to išaugo gyvenimo ciklo tam tikroms amžiaus grupėms išlaidos (pagal amžių) ir tai gali būti laikoma perskirstomosiomis išlaidomis. Viešojo bendro finansavimo sistemoje taip pat padidėjo draudimo išlaidų dalis. Šios dvi sritys – perskirstomieji mokėjimai ir padidėjęs rizikos draudimas – gali būti traktuojamos kaip Švedijos gerovės rodikliai ir yra ypač svarbios skirstant lyčių vaidmenis socialinio aprūpinimo sistemoje.

Analizuojant gyvenimo ciklo perskirstomuosius mokėjimus, socialinės rizikos draudimą ir paramą socialiai remtiniems asmenims – pagal amžiaus grupes gaunamas išmokas per tam tikrą laikotarpį – buvo nustatyta, kad Švedijos socialinio aprūpinimo sistemoje didžiausia išlaidų dalis tenka vyresnio amžiaus žmonėms, t. y. daugiau lėšų skiriama pensijoms, senų žmonių priežiūrai, sveikatos apsaugai, nei mokykloms, paramai vaikams ir dienos globos įstaigoms, tačiau būtent jaunų žmonių, dalyvaujančių darbo rinkoje, lėšų poreikis yra pats didžiausias.

Be to, nors vyrai 1920 metais ir disponavo daugiau kaip 35 proc. valstybinių išlaidų, 1990-aisiais šios išlaidos sumažėjo iki 10 proc. (didžioji jų dalis buvo skiriama senatvės pensijoms). Moterys gyvena ilgiau nei vyrai, ir iš to išplaukia, kad išlaidos, išleistos visuotinėms pensijoms, buvo didesnės moterims nei vyrams.

Viešojo sektoriaus plėtra ir iš to kylančios Švedijos ekonomikos valstybės funkcijos padidino tiek Švedijos gerovės valstybės populiarumą, tiek priklausomybę nuo valstybinio socialinio draudimo. Kai išlaidos buvo padidintos, persiorientavus nuo didžiosios išlaidų dalies jaunoms šeimoms, turinčioms vaikų, prie vyresnių piliečių ir pradėjusių dirbti

asmenų, valstybinis socialinis draudimas tapo integruota kiekvieno asmens gyvenimo dalimi. Daugelis specialiai sukurtų programų, taip pat perskirstomųjų mokėjimų sistema pagal amžiaus grupes, įdiegta stiprinant socialinių teisių plėtros koncepciją ir pilietybės koncepciją.

Anita Nyberg (1997 m.) ši **Švedijos valstybės gerovės augimą apibūdina kaip rezultatą, atsižvelgiant į skirtingus padarinius vyrams ir moterims**. A. Nyberg teigia, kad vyrai tapo gamyklų darbininkais, o moterys – namų šeimininkėmis. Yvonne Hirdman (1994 m.) apibūdina perėjimą į gerovės valstybę, aprašydama perėjimą nuo namų šeimininkės I sandorio (1920 m.), – turint ribotą visų pirma netekėjusių moterų integracijos galimybę, – prie namų šeimininkės II sandorio (1940 ir 1950 m.). **Skandinavijos lyčių tyrimo specialistai teigia, kad Skandinavijos moterys perėjo nuo priklausomybės savo vyrams (I sandoris) prie priklausomybės gerovės valstybei (II sandoris)**. Šiuo gerovės valstybės plėtros laikotarpiu moterų skaičius politikoje **lyčių konfliktą suformulavo kaip šeimos politikos klausimą valstybiniu lygiu**. Švedijos gerovės modelis dažnai užsienio tyrinėtojų traktuojamas kaip sėkmingiausias skatinant socialinį teisingumą ir moterų lygybę.

Y. Hirdman tai apibūdina kaip moterų kaip namų šeimininkių „sandorio“ nutraukimą (1930 m.) tam, kad „būtų galima sudaryti lygybės sutartį“ su valstybe (1970 m.). Tačiau ji visgi turėjo omenyje, kad šis „lygybės sandoris“ palaikys lyčių hierarchiją ir nustatys naujas segregacijos formas. Švedijos komitetas ekonominei galiai ir ekonominiams ištekliams tarp moterų ir vyrų paskirstyti (angl. *EPER – economic power and economic resources*) teigia, kad Skandinavijos tyrinėtojai moteris taip pat buvo apibūdinę kaip „žemesnius partnerius“ Švedijos gerovės valstybėje. Moterys į gerovės valstybę integruojamos tik tuo atveju, jei jos elgiasi kaip vyrai.

Moterų poziciją augančioje Švedijos gerovės valstybėje galima apibūdinti kaip formuojančią sandorio su valstybe tipą. **Gerovės valstybė sustiprino moterų poziciją, kurdama prielaidas, reikalingas moterims siekiant ekonominės nepriklausomybės nuo vyrų. Socialinių ir ekonominių teisių tobulinimas taip pat pakeitė socialinių mokesčių statusą, atvėrė galimybes ir lyčių lygybės perspektyvas.**

Tuo pačiu metu, kai Švedija plėtojo moterų darbo rinką, stiprindama viešąjį sektorių (švietimą, sveikatos apsaugą, dienos globos įstaigas), taip

pat buvo kreipiamas didžiulis dėmesys ir į tipišką vyrų elgsenos būdą ir vyrų laiko naudojimą. Tiek rizikos draudimas, tiek perskirstomieji mokėjimai rėmėsi **mokamu darbu ir teigiama, kad būtent jis prisidėjo prie nedeklaruojamo mokamo darbo, palyginti su neapmokamu, prioriteto suvokimo Švedijoje**. Tai dar labiau patvirtino perskirstomosios sistemos svarbiausią savybę, kuri rėmėsi mokamu visišku užimtumu. Kadangi tiek mokamas darbas, tiek visiškas užimtumas dažniausiai buvo darbininkų sritis, moterys daugiausia buvo užimos neapmokamu darbu šeimos rūpybos ekonomikoje, o rinkoje joms tekdavo tik dalinis užimtumas. Taip pat jų darbas, palyginti su jų kolegų vyrų, einančių analogiškas pareigas, buvo vertinamas neobjektyviai.

Ši populiari koncepcija kritikuota Anitos Nyberg straipsnyje (2001 m.). Antai, lygindama 1975 m. ir 1994 m. disponuojamų pajamų ir pajamų iš darbo užmokesčio atskiriems šeimos asmenims duomenis, autorė sugebėjo atskirti darbo užmokestį ir pajamas, gautas iš perskirstomosios sistemos, ir išanalizuoti moterų ir vyrų individualių pajamų diferenciaciją. A. Nyberg taip pat kėlė klausimą, kiek Švedijos gerovės valstybė yra pajėgi šiuos skirtumus sumažinti. Autorė parodė, kad nors moterų darbo užmokestis visų tipų namų ūkiuose (namų ūkio kategorijos yra: vieniši suaugusieji / pilnamečiai, neturintys vaikų; vieniši pilnamečiai, auginantys vaikus; poros, auginančios vaikus; poros, neturinčios vaikų) yra mažesnis nei vyrų, tačiau 1994 m. jis tapo tolygesnis nei 1975 m. Ekspertė teigė, kad **švediškas socialinių išlaidų modelis kartu su mokesčių sistema, mažėjančiais moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumais didina moterų ekonominę nepriklausomybę ir plėtoja galimybes sukurti ir išlaikyti savarankišką, apsirūpinusį pragyvenimo lėšomis namų ūkį**.

15.3.2. Moters profesinės karjeros ir šeimos vaidmenų derinimo modelis Europos šalyse

Europos Sąjungos šalyse lyčių lygybės įgyvendinimas atskleidė socialinius ekonominius bei nacionalinius skirtumus ir laimėjimus, siekiant įgyvendinti lygias galimybes.

- **Šiaurės šalyse ir daugelyje naujųjų ES šalių** moterų ir vyrų ekonominio aktyvumo didėjimo tempai ir užimtumo rodikliai yra geri, išsimokslinimo lygis taip pat santykinai aukštas, didžioji dalis vyrų ir moterų užimti visą darbo dieną. **Pagrindinė lyčių lygybės problema šių šalių užimtumo srityje yra didelė profesinė – horizontalioji ir vertikalioji – lyčių segregacija darbo rinkoje.**

Šiaurės šalyse daugiausia moterų dirba viešajame sektoriuje, t. y. švietimo, sveikatos, socialinio darbo srityse. Moterų integraciją į darbo rinką šiose šalyse paspartino valstybės dėmesys viešosioms vaikų ir pagyvenusių žmonių priežiūros paslaugoms. Valstybė, plėtodama šių socialinių grupių priežiūros infrastruktūrą, atlieka svarbų vaidmenį siekdama palengvinti profesinių ir šeimos vaidmenų suderinamumą, svarstydamą vaikų priežiūros išmokų, steigiamų priežiūros centrų, patrauklaus apmokestinimo, valstybinio švietimo finansavimo klausimus. Tiksliausiai šių šalių lyčių kontraktas apibūrinamas kaip **dviejų šeimos maitintojų modelis** (angl. *dual-breadwinner model*) – dviejų darbo užmokesčių modelis – moters ir vyro. Pagrindinės šių šalių lyčių problemos susijusios su istoriškai susiklosčiusia didžiausia atsakomybe, priskiriama moterims už namų ruošos darbus, ir egzistuojančia darbo rinkoje lyčių segregacija.

- **Kontinentinėse Europos šalyse** (Olandijoje, Vokietijoje, Austrijoje, Liuksemburge) ir Jungtinėje Karalystėje moterų, dirbančių visą darbo dieną, dalis užimtumo srityje yra mažesnė nei vyrų, taigi, jos dominuoja dalinio užimtumo sektoriuje. **Šiose šalyse vyrauja vyro – šeimos maitintojo ir žmonos, dirbančios ne visą darbo dieną bei prižiūrinčios namus, modelis** (angl. *male-breadwinner/female-part-time-employed-and-homemaker model*). Nors šis modelis yra dominuojantis, moterų pasirinkimas dirbti ne visą darbo dieną ne visada yra savanoriškas. Viešosios vaikų ir pagyvenusių žmonių priežiūros paslaugos šiose šalyse nėra taip gerai išplėtos kaip Šiaurės šalyse, be to, prioritetinga atsakomybė už namų ruošą tenka moteriai. Tokiomis aplinkybėmis moterims, auginančioms mažus vaikus, dalinis užimtumas tampa vienintele alternatyva. Reikėtų paminėti ir tai, kad tokiose šalyse, kaip Olandija, Vokietija ir Austrija, darbuotojų socialinė apsauga dalinio užimtumo sistemoje yra gana gera,

palyginti su Jungtine Karalyste, kurioje sąlygos netenkina daugumos dirbančiųjų.

- **Pietų Europos šalyse** – Graikijoje, Italijoje, Ispanijoje, Prancūzijoje – dalinis užimtumas yra daug mažiau paplitęs nei kitose šalyse, o moterų užimtumo ir ekonominio aktyvumo lygis yra žemesnis nei vyrų. Daugiausia užimtų moterų dirba visą darbo dieną. Šiose šalyse šeima yra gerovės sistemos atrama ir pirminis globos šaltinis. Lyčių darbo pasidalijimas į viešą – vyrišką ir privačią – moterišką sferas yra akivaizdesnis nei kitose šalyse. Lyčių kontraktas šiose šalyse išgyvena pereinamąjį laikotarpį: iš vis dar dominuojančio vyro – šeimos maitintojo, žmonos – namų šeimininkės (angl. *male-breadwinner/female-homemaker*) transformuojasi į dviejų šeimos maitintojų modelį (jis tampa ypač patrauklus jaunesnės kartos šeimoms). Be to, didėjantis moterų užimtumas ir nepakankamas valstybės dėmesys institucinei vaikų priežiūrai tiesiogiai lemia vis mažėjančių gimstamumo lygį šiose šalyse (išskyrus Prancūziją, kurioje viešosios vaikų priežiūros paslaugos yra prieinamesnės nei kaimyninėse Pietų šalyse).

Nepaisant šių skirtumų ir jų galimo poveikio įgyvendinant nacionalines lyčių aspekto integravimo strategijas, visoms šioms šalims būdingos ir tam tikros **bendros moters diskriminavimo problemos, kaip antai darbo rinkos segregacija ar lyčių vaidmenų pasidalijimas šeimoje**. Darbo sąlygų skirtumai ar moterų pasiskirstymas dalinio užimtumo sistemoje taip pat priklauso nuo jų išsimokslinimo, darbo patirties, nuolatinio mokymosi galimybių ir šeiminių padėties.

Per pastaruosius du šimtmečius švedų šeima neatpažįstamai pasikeitė. XIX a. pradžioje Švedijoje daugiau gyveno kaimiečių. Šeimose gimdavo daugiau vaikų, bet nemažai jų mirdavo kūdikystėje. Visa valdžia šeimoje priklausė vyrui, jis sprendavo visus šeimos teisės ir buities klausimus.

XIX a. viduryje įvyko kardinalių visuomenės gyvenimo permainų – pamažu imta kelti vyrų ir moterų lygybės klausimus. Pavyzdžiui, 1845 m. įstatymas suteikė moterims lygias teises su vyrais paveldėti turta, nuo 1859 m. moterims leista dirbti mokyklose mokytojomis. 1864 m. įstatymas atėmė vyrui teisę mušti žmoną. 1873 m. moterims buvo leista mokytis universitetuose (išskyrus teisės ir teologijos fakultetus). XIX a. pabaigoje prasidėjęs šalies industrializavimas dar labiau pakeitė žmonių

gyvenimą. Būtent tada daug žmonių persikėlė iš kaimo į miestą, kur jų laukė naujos darbo vietos fabrikuose, kontorose, parduotuvėse, kur žmonės ištisas dienas leido ne namuose. Po ilgos kovos moterims buvo leista tapti pilnametėmis (t. y. moterims taip pat buvo pripažinta teisė tapti pilnametėmis, o ne tik vyrams). 1919 m. jos pirmą kartą gavo balso teisę, o 1921 m. dalyvaudamos pirmuosiuose rinkimuose tuoj pat išrinko į parlamentą moterį – pirmą kartą Švedijos istorijoje. Tačiau moteris ministrė Švedijos Vyriausybėje pirmą kartą atsirado tik po 26 metų – 1947-aisiais, beje, įdomu pažymėti, kad būtent tais metais Švedijoje pradėta mokėti pašalpas už vaikus ir būtent tais metais buvo priimtas įstatymas dėl vyrų ir moterų, dirbančių valstybės įstaigose, vienodo atlyginimo⁶¹³.

Nors Švedija ir nedalyvavo Antrajame pasauliniame kare, Švedijos vyrai tarnavo armijoje toli nuo namų. Kaip ir daugelyje kitų šalių, moterys papildė darbo rinką, atliko vyriškus darbus. Karui pasibaigus, jos grįžo prie savo šeimos židinio. Nors vis daugiau dėmesio buvo kreipiama į vyrų ir moterų lygybę, XX a. šeštajame dešimtmetyje dar tebebuvo laikoma normaliu reiškiniu, jei ištekėjusi moteris būdavo tik namų šeimininkė.

Šeštajame dešimtmetyje Švedijos ekonomika ėmė intensyviai plėtotis. Padaugėjo santuokų, jaunesnės moterys pradėjo gimdyti vaikus, mažiau liko jaunų netekėjusių merginų, kurios galėtų užpildyti tuščias darbo vietas. Šalyje ėmė trūkti darbo rankų. Todėl vis daugiau jaunų ištekėjusių moterų, turinčių mažamečius vaikus, ėmė dirbti. Dėl to prirėkė daugiau vaikų darželių, įstaigų seniems ir neįgaliems žmonėms, reikėjo plėtoti negamybinį, viešąjį sektorių.

Gana ilgai buvo manoma, kad moteriai tenka dviguba atsakomybė – dirbdama ji dar turėjo rūpintis namais ir vaikais. XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje šia tema buvo karštai ginčijamasi. Eva Moberg, rašytoja feministė, išleido esė „Tariamoji moterų emancipacija“ (*Kvinnors villkorliga frigivning*), kurioje tvirtinama, kad egzistuoja tik viena – bendražmogiška pareiga: ir vyrai, ir moterys privalo vienodai dirbti savo darbo vietoje, namuose, auklėti vaikus. Ši esė, kaip, beje, ir Aivos Myrdal knygos apie politiką šeimoje ir moters vaidmenį, sukėlė karštas diskusijas.

⁶¹³ Rakauskienė, O. G.; Chlivickas, E.; Bikas, E.; Lisauskaitė, V. *Moterų verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje*. Vilnius: Lygių galimybių ir sanglaudos ekonomikos institutas, Mykolo Romerio universitetas, Finansų ministerijos mokymo centras, 2007.

Moteryų politinės sąjungos ėmė daryti spaudimą savo partijoms, kurios staiga susidomėjo šiais klausimais. 1971 m. moterys iškovojo pergalę – Riksdagas panaikino „santuokos bausmę“ – įstatymą, pagal kurį pajamų mokestis būdavo skaičiuojamas nuo bendrų sutuoktinių pajamų. Tai buvo didelė paspartis ištekėjusioms dirbančioms moterims.

Švedės reikalavo atleisti jas nuo dvigubo vaidmens visuomenėje. Jos manė, kad vyrai privalo prisiimti dalį namų darbų, o vaikus ir senelius prižiūrėti – valstybės pareiga. Valstybinis sektorius sparčiai plėtojosi. Tai leido vis didesniai moterų skaičiui pradėti dirbti. Jų reikalavimu buvo sukurtas platus vaikų priežiūros valstybinių įstaigų tinklas.

2000–2001 m. Švedijos tyrimų duomenys rodo, kad sumažėjo moterų laiko sąnaudos nemokamam darbui: namų ruošos darbams per savaitę jos skyrė 28 val., o vyrų laiko sąnaudų namų rūpyboje rodikliai smarkiai nepakito – išliko maždaug 20 val. / sav. Moterų padėtį darbo rinkoje pagerino aktyvesnis valstybinių dienų globos įstaigų steigimas ir palankių sąlygų dirbti visą darbo dieną sudarymas. Tai rodo pastaraisiais dešimtmėčiais smarkiai didėjanti vaikų skaičiaus procentinė dalis tiek vaikų darželiuose, tiek popamokiniuose vaikų globos centruose (1–6 metų vaikų procentinė dalis darželiuose per 30 metų nuo 12 proc. išaugo net iki 83 proc. Šitaip buvo „išlaisvinta“ daugybė namų rūpyboje užimtų moterų) (žr. 15.3 lentelę). Pastaruoju metu apie 80 proc. Švedijos moterų dirba visą darbo dieną, ir tai yra aukščiausias rodiklis visame pasaulyje. 69 proc. visų 16–64 metų moterų turi gerai mokamą darbą⁶¹⁴.

15.3 lentelė. Vaikų, prižiūrimų dienos globos įstaigose, skaičius Švedijoje 1972–2003 m.

Vaiko amžius	1972 m.		1980 m.		1990 m.		2003 m.	
	skaičius (tūkst.)	proc.	skaičius (tūkst.)	proc.	skaičius (tūkst.)	proc.	skaičius (tūkst.)	proc.
1–6	689	12	604	36	641	57	558	83
7–9	360	6	338	22	289	50	317	74
10–12	316	1	332	3	294	7	373	10

Šaltinis: SCB, Švedijos nacionalinė švietimo agentūra

⁶¹⁴ *Equality and society* [interaktyvus]. Švedijos institutas, 2007 [žiūrėta 2011-08-22]. <www.si.se>.

Tėvystės atostogos. 1990 m. priimtas nutarimas leidžia ir tėvui imti nedarbingumo lapelį vaikui prižiūrėti. Įstatymas leidžia motinai arba tėvui auginti vaiką namuose bent jau iki tol, kol vaikui sukaks vieneri metai. Tačiau tėvai dažniausiai atsisakydavo įstatymo numatytos teisės prižiūrėti kūdikį ir vis tiek su vaikais daugiausia likdavo motinos. Tada vyriausybė tiesiog įpareigojo vyrus likti namuose ir prižiūrėti vaiką – buvo priimtas įstatymas dėl vadinamojo „tėvystės mėnesio“.

Pastaruoju metu Švedijoje, gimus kūdikiui, tėvai turi teisę į iš viso 15 mėnesių mokamas atostogas, kurias gali pasidalinti tarpusavyje ir išnaudoti bet kuriuo metu iki vaiko aštuntojo gimtadienio. Vienas mėnuo yra skirtas specialiai tėvui. Šis mėnuo prarandamas, jeigu tėvas jo neišnaudoja. Iki vaiko 16-ojo gimtadienio tėvai taip pat gauna neapmokestinamas vaiko pašalpas, kurios yra visiems vienodos. Vaikai, kurie toliau tęsia mokslą, turi teisę į studijų pašalpas. Savivaldybės rūpinasi vaikų dienos priežiūra ir veikla po pamokų už subsidijuojamas lėšas.⁶¹⁵

Švedų mokslininkų vertinimu, vis dėlto moterims tėvystės atostogų sistema buvo didžiulė parama. Tai yra viena pagrindinių priežasčių, kodėl moterys Švedijoje šiandien gali suderinti darbą su šeima. Iš tiesų moterys šiais laikais, prieš pagalvodamos apie vaikus, visų pirma yra linkusios susirasti sau tinkamą ir gerai mokamą darbą. Švedijos moterys pirmąją gimdo jau pakankamai subrendusios – vidutiniškai 29 metų (vyrų tėvais tampa 31 metų).

Patirtis parodė, kad Švedijos tėvystės socialinio draudimo modelis vis dėlto yra veiksmingas politinis įrankis vyriausybėms, norinčioms padidinti naujų piliečių skaičių valstybėje ir tuo pat metu išlaikyti jų motinas darbo vietose. Šis modelis susilaukė didelio dėmesio tokiose šalyse kaip Ispanija ir Italija, šiose valstybėse buvo taikomas kitoks modelis ir gimimų atitinkamai mažėjo.

Švedijos vaikai, nors gimsta ir vėlai, bet jie vis dėlto gimsta. Jei dabartinė tendencija išsilaikys (gimimų skaičius krito iki rekordinio lygio 1990-aisiais), prognozuojama, kad Švedijos moterims 2010 m. vidutiniškai teks 1,8 vaiko.

Taiigi švedai, sprendami gimstamumo mažėjimo problemą, priejo prie paradoksaliai išvados ir parodė, kad siekiant didinti gimstamumą

⁶¹⁵ *Equality and society* [interaktyvus]. Švedijos institutas, 2007 [žiūrėta 2011-08-22]. <www.si.se>.

reikia sudaryti visas sąlygas moterims dirbti ir siekti profesinės karjeros.

Įprasta, kad tėvai gerokai rečiau palieka darbą dėl tėvystės atostogų. Vyrų tėvystės atostogos sudaro apie 15 proc. visos dėl tėvystės ar motinystės atostogų paliekamo darbo sumos – tai skaičius, gerokai viršijantis tarptautinius standartus, tačiau nedaug paveikiantis intensyviai dirbančias jaunas švedes, turinčias suderinti profesinę veiklą ir namų ūkio ruošą.

Ir netgi vyrų tėvystės atostogų daliai kiekvienais metais pamažu didėjant, – ypač po to, kai 1990 m. buvo priimtas nutarimas išleisti tėvus mėnesiui tėvystės atostogų, – tiek feminisčių, tiek premjero akimis, pokyčiai vyko gerokai per lėtai.

Kad būtų galima pagreitinti procesą, pirmasis „tėvo mėnuo“, įdiegtas socialinių reikalų ministro – vyro, kuris tapo „lyčių lygybės čempionu“, buvo padvigubintas. Šiuo metu Švedijoje diskutuojama, ar tai pakankama, ar laikas įvesti dar griežtesnes priemones siekiant įtikinti vyrus likti namuose. Kitas pasiūlymas, kuris dar labiau padidino paramą, yra tėvystės atostogų dalijimas į tris lygias dalis, remiantis Islandijos modeliu. Viena dalis – motinai, kita – tėvui, o likusios atostogos dalijamos taip, kad tėvai galėtų atgauti jėgas. Neseniai Švedijos pramonės konfederacija taip pat buvo tarp daugelio galingų organizacijų, pareiškusių, kad remia šį modelį, kuris socialdemokratinėmis taisyklėmis besivadovaujančioje šalyje paprastai reiškia nuostatą, kad toks pasiūlymas Vyriausybės politikoje gali būti realiai įgyvendintas.

Švedijos socialinių reikalų ministrai taip pat turėjo susitaikyti su tuo faktu, kad Švedija jau nėra pirmaujanti šalis, besirūpinanti lyčių lygybe ir tėvystės atostogomis. Islandija ją aplenkė – šios šalies gimstamumo rodikliai Europoje didžiausi.⁶¹⁶ Iš kitų valstybių ji išsiskiria palyginti didele procentine jaunimo dalimi (47 proc.).

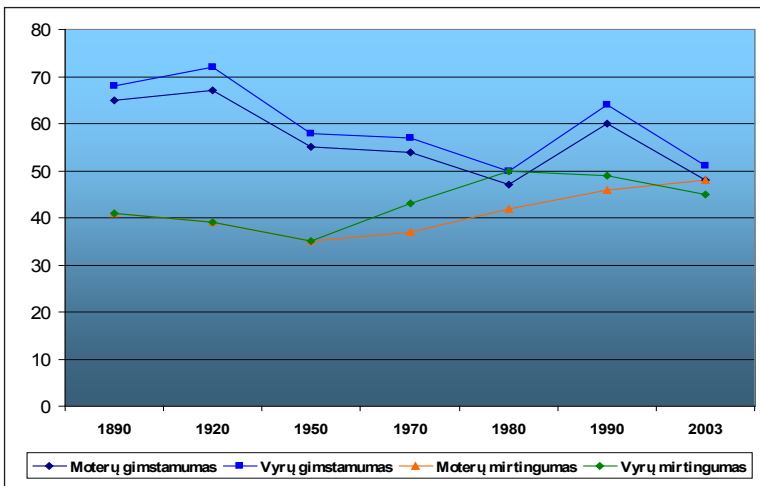
15.3.3. Dviejų maitintojų modelis

Šalies ekonominė ir demografinių procesų plėtra yra glaudžiai susijusi. Demografinė raida priklauso nuo šalies socialinio ekonominio plėtros

⁶¹⁶ *Equality and society* [interaktyvus]. Švedijos institutas, 2007 [žiūrėta 2011-08-22]. <www.si.se>.

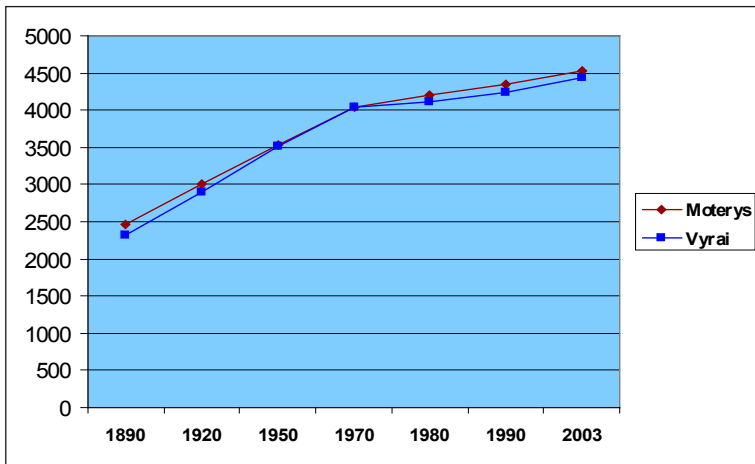
lygio, tempų, tolygumo. Savo ruožtu demografinių procesų pokyčiai daro didelę įtaką visuomenės socialinei ekonominei plėtrai.

Kaip ir daugelis išsivysčiusių pramoninių valstybių, Švedija vis dar pasižymi mažu gimstamumu. Didžiausias gyventojų skaičiaus augimas šalyje buvo užfiksuotas XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, pokario laikotarpiu – septintojo ir aštuntojo dešimtmečio pabaigoje (tūkstančiui gyventojų teko 9,3 moteriškosios ir 9,7 vyriškosios lyties gimimai) (žr. 15.8 pav.). Vėliau šie rodikliai buvo smarkiai veikiami suaktyvėjusios darbo jėgos ir politinių pabėgėlių imigracijos. Nuo 1995 m. gyventojų augimas vėl sumažėjo ne tik dėl sumažėjusių imigrantų, bet ir dėl nedidelio gimstamumo. Nuo 2002 m. gimstamumo rodikliai vėlgi buvo didesni už mirtinumo (2003 m. pabaigoje tūkstančiui gyventojų buvo apskaičiuota gimę 3,4 moteriškosios ir 4,4 vyriškosios lyties kūdikių).

Šaltinis: Population statistics, SCB.

15.8 pav. Gyventojų skaičiaus pagal lytį pokyčiai Švedijoje 1890–2003 metais (tūkst.)

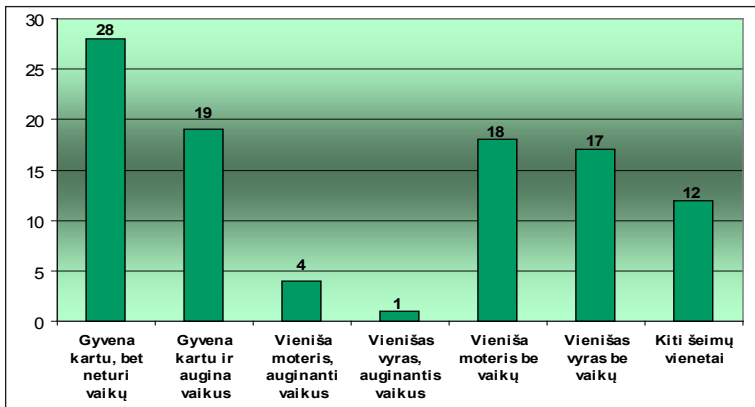

Šaltinis: Population statistics, SCB.

15.9 pav. Gyventojų gimstamumo ir mirtingumo pagal lytį tendencijos Švedijoje 1890–2003 metais (gyventojų skaičius, tenkantis tūkst. gyventojų)

Statistiniais duomenimis, Švedijoje vyrų buvo daugiau nei moterų – aštuntajame dešimtmetyje 1000 moterų teko 1024 vyrai. Tai iš dalies galima paaiškinti visados didesniu vyriškosios lyties gimstamumu. O pastaraisiais metais vyrų mirtingumas buvo mažesnis nei moterų (žr. 15.9 pav). Tačiau šiuo metu tendencija pasikeitė, ir 2003 m. Švedijoje 50,46 proc. visų šalies gyventojų sudarė moterys, 49,54 proc. – vyrai (1990 m. – 50,6 proc. moterų, 49,4 proc. vyrų; 1980 m. – 50,47 proc. moterų, 49,53 proc. vyrų).

2002 metų statistiniais duomenimis (15.10 pav.), Švedijoje netgi 28 proc. (1,3 mln.) porų, gyvenančių kartu, neturėjo vaikų. Vaikus auginančių šeimų buvo vos 956 tūkst. iš 4,6 mln. visų šeimų.

Šaltinis: Survey of Living Conditions, SCB.

15.10 pav. Šeimų tipologija Švedijoje 2002 m. (proc.) (vaikai – iki 17 metų)

Švedijoje mažas gimstamumas rodo, kad moterys nenori gimdyti vaikų. To priežastis – moters atitrūkimas nuo gyvenimo mažo vaiko priežiūros laikotarpiu, atsilikimas profesinėje veikloje, kvalifikacijos praradimas. Todėl šiuolaikinėje rinkoje moteris dažnai pasirenka profesinę karjerą ir visavertį gyvenimą visuomenėje.

Palyginus 1970–2003 m. statistinius duomenis pagal amžiaus grupes, bevaikių moterų procentinė dalis tiek 25, tiek 30 metų grupėje per pastarąjį trisdešimtmetį padidėjo apie 2 kartus, o vyresnio amžiaus grupėse šie pokyčiai yra tolygesni (svyruoja nuo 14 iki 20 proc.) (žr. 15.4 lentelę).

15.4 lentelė. Bevaikės moterys ir bevaikiai vyrai Švedijoje (proc.) pagal amžių 1970–2003 metais

Amžius	1970		1985		1996		2003	
	moterys	vyrų	moterys	vyrų	moterys	vyrų	moterys	vyrų
25	42	64	61	81	69	85	78	89
30	19	32	28	48	34	52	42	61
35	14	22	15	27	19	32	20	34
40	14	21	12	20	15	24	15	25

Šaltinis: Švedijos statistikos departamento bendrasis gyventojų registras.

Dabartinė Europos demografinė situacija, pasižyminti žemu gimstamumo lygiu ir sparčiu gyventojų senėjimu, išryškino genderrinių santykių ir šeimyninio gyvenimo įtaką ekonomikos augimui. Remiantis tyrimais, šalims, kurioms nepavyko reorganizuoti visuomenės taikant šiuolaikinius moterų lygių teisių reikalavimus ir įsipareigojimus, iškilo rizika, kad sustos gyventojų skaičiaus augimas ir prasidės gyventojų senėjimo procesas, po ilgesnio laiko sukelsiantis ekonomikos augimo sulėtėjimą. Ši nuostata nepaprastai aktuali ir Lietuvai, juolab kad Lietuvoje prie šių neigiamų demografinių tendencijų prisideda dar ir aktyvios emigracijos problema.

Lyčių lygybė paprastai suprantama kaip politinių ir socialinių teisių problema. Švedijoje lyčių lygybės problemos taip pat buvo glaudžiai susijusios su ilgalaikiais ekonominiais ir socialiniais sunkumais. Švedijos lyčių lygybės politika remiasi tvirtomis pronatalistų (pronatalistai – priemonių, skatinančių gimstamumo didėjimą, šalininkai) tradicijomis ir socialine politika. Demografinė tema jau tapo tradicinė šių dienų Europos diskusijose apie mažėjančius gimstamumo rodiklius ir gyventojų senėjimo procesą ir verčia atkreipti dar didesnę dėmesį į Švedijos patyrimą.

Švedijos gerovės ekonomika remiasi dviejų maitintojų (angl. *dual-breadwinner*) modeliu. Kitaip tariant, Švedija pasirinko **nepriklausomą lyčių atžvilgiu socialinės politikos koncepciją**. Išskyrus aplinkybes, tiesiogiai susijusias su vaikų gimdymu, ištekėjusios moterys Švedijoje yra socialiai apsaugotos tokiais pačiais darbo, mokesčių ir socialinės apsaugos įstatymais kaip ir vyrai. Jokios teisės nėra nukreiptos į moteris kaip į žmonas pagal jų pareigas. Valstybė taiko atskirą apmokestinimą, teikia nemenką socialinę paramą ir priežiūrą ikimokyklinio amžiaus vaikams, vykdo plačias tėvystės atostogų programas, skiria tėvystės pašalpas, kuriomis ištekėjusios moterys skatinamos siekti profesinės karjeros ir išsilaikyti gerai mokamo darbo vietoje.

Švedijos dviejų maitintojų modelis smarkiai skiriasi nuo dominuojančio Europos gerovės valstybės socialinės politikos modelio, kuris orientuotas į vieną (vyrą) maitintoją. Švediško modelio atsiradimą lėmė savita nacionalinė patirtis, kuriai būdinga vėlyva industrializacija, plačiai paplitęs skurdas ir dramatiški demografiniai sunkumai: pirmiausia – visuotinė emigracija, toliau – mažėjantis suminis gimstamumas. Kitaip negu daugelis turtingų Europos visuomenių Švedija ilgą laiką buvo labai

priklausoma nuo moterų darbo. Moterims tenkantis didelis krūvis atsiliepė gimstamumo rodikliams, o tai paskatino požiūrį, kad reikalinga valstybės intervencija, siekiant paremti vaikus auginančias šeimas. Švedijos socialinė politika seniai pripažino moterų, kaip motinų ir maitintojų, dvigubą vaidmenį.

Demografinė ir ekonominė Švedijos lyčių lygybės patirtis šiandien yra ypač svarbi, nes Europa susidūrė su mažėjančio gimstamumo ir visuomenės senėjimo problemomis. Europos moterys šiomis dienomis ne tik mažiau negu ankstesniais dešimtmečiais gimdo, bet taip pat blogėja ir santuokų rodikliai, sparčiai daugėja vienišų motinų, didėja vaikų skurdas. Švedų mokslininkai teigia, kad šalis tapo tradicinio Europos vyro maitintojo šeimos modelio krizės liudininke.

Šie dramatiški pokyčiai Europos demografinėje ir šeimos struktūroje yra pagrindinė Europos problema. Problemiškas visuomenės senėjimas iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti kaip radikalių lyčių lygybės pokyčių akstinas. Tačiau, kad būtų galima pasinaudoti visuomenės problemomis demokratinėi ir moteris orientuotai politikai remti, lyčių lygybės specialistai turės nugalėti tradicinio demografinio požiūrio argumentus ir ugdyti naują, pažangų diskursą šioms problemoms spręsti.

Daugelyje šalių profeministų ir pronatalistų santykiai tradiciškai buvo konfliktiniai. Feministai daugiausia dėmesio skyrė moterų poreikiams ir teisėms, o demografinė politika buvo nukreipta į kūdikių gimimo skaičių šalyje. Be to, demografinė politika Europoje dažnai buvo glaudžiai susijusi su nacionaline ir militaristine politika. Prancūzija yra tipiškas pavyzdys – šioje šalyje demografinės problemos tapo didžiausiu prioritetu XIX a. pabaigoje.

Svarbi patirtis, kurios galima pasisemti iš Švedijos, yra suvokimas, kad **gimstamumo didinimas neturi konfrontuoti su lyčių lygybe**. Moterys Švedijoje, kaip ir jų bendramintės kitose Europos šalyse, atsisakė pripažinti gimdymą kaip socialinę pareigą, skirtą tik moterims, ir joms pasisėkė panaudoti pronatalistinius argumentus. Šis savitas švediškas ir moteris orientuotas demografinis požiūris atsirado 1930 metais, kai Gunarui ir Alvai Myrdal, gerai žinomiems švedų socialdemokratų politikams ir socialinių mokslų krypties mokslininkams, pasisėkė iškelti demografinį klausimą kaip prioritetą radikaloje socialinių reformų politikoje. Švedijos gimstamumo rodikliai dramatiškai krito, ir A. Myrdal

įtikino, kad Švedijai reikia didinti vaikų skaičių ir gimstamumą tam, kad būtų neutralizuotas gyventojų senėjimas. Jie taip pat teigė, kad vis dėlto pronatalistų politika turi remtis demokratinio ir feministinio pagrindu. Svarbiausia yra tai, kad geresni gimstamumo rodikliai turėtų būti lydimi moterų pasirinkimo laisvės (pvz., galimybė naudotis kontracepcijos priemonėmis) ir demografinė politika turi dirbančias motinas pripažinti kaip „realų socialinį reiškinį“. Šis sugebėjimas suderinti pronatalizmą ir profeminizmą padeda suvokti Švedijos lygybės politikos sėkmę. Vėliau, pokario laikotarpiu, ekonominiai ir demografiniai argumentai Švedijoje vėl buvo naudojami sprendžiant klausimus socialinių paslaugų, tokių kaip vaikų rūpyba, naudai – siekiant paremti moteris, kaip dvigubo vaidmens atlikėjas.

Pagrindinė visuomenės senėjimo proceso priežastis yra ta, kad daugelyje Europos šalių gimstamumo rodikliai yra gerokai mažesni už būtinus gyventojų reprodukcijos procesui. Tik viena šalis Europos Sąjungoje, nepatirianti gyventojų senėjimo problemų, yra Airija, čia gimstamumo rodikliai sumažėjo tik visai neseniai. Kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Italijoje, gyventojų senėjimo procesas yra vienas iš sparčiausių.

Švedų mokslininkai kelia klausimą, kokią įtaką demografiniai procesai turi makroekonomikai. Yra žinoma, kad gyventojų struktūra pagal amžių turi esminį poveikį šalies makroekonomikai. Ypač svarbi yra amžiaus struktūros pokyčių įtaka ekonomikos augimui. Mokslinių tyrinėjimų rezultatai rodo, kad didelis išlaidytinių – vaikų ir pagyvenusių žmonių – skaičius turi neigiamą įtaką ekonomikos augimui, o darbingo amžiaus žmonių, ypač 50–64 metų amžiaus grupių, dominavimas, daro teigiamą poveikį ekonomikai. Iš to išplaukia, kad Europos visuomenės senėjimas ateinančiais dešimtmečiais turės nemažą įtaką ekonominei plėtrai, o kelis ateinančius dešimtmečius numatomas lėtas arba netgi neigiamas ekonomikos augimas.

Visuomenės senėjimas, pasirodo, taip pat yra susijęs su kitomis neigiamomis tendencijomis, tokiomis, kaip didėjančios valstybės išlaidos ir didėjantis biudžeto deficitas. Tai tik padidina dabar Europai gresiančius sunkumus. Todėl tampa aišku, kad žmonių reprodukcija vaidina lemiamą vaidmenį, kuriant šalies gerovę. Mažo gimstamumo neigiami padariniai neišryškėja iš karto, kadangi amžiaus struktūros pokyčiai vyksta lėtai. Iš tikrųjų trumpalaikis gimstamumo rodiklių nuosmukis gali daryti

teigiamą ekonominę įtaką, pavyzdžiui, krinta santykinė socialinių išlaidų dalis, skirta vaikams išlaikyti. Tačiau ilgesniu laikotarpiu, didėjant pagyvenusių žmonių procentui, neigiami ekonominiai padariniai bus vis labiau jaučiami.

Mažėjančius gimstamumo rodiklius visuomenėje lemia tam tikrų veiksmų derinys. Pavyzdžiui, šeimos formavimuisi gali trukdyti nedarbas ir būsto stoka. Bet pagrindinis veiksnys šiandien yra pačių moterų pasirinkimas, ir šiame kontekste yra svarbu suvokti, kaip rodo vis plačiau atliekamų tyrimų rezultatai, kokia svarbi problema yra lyčių lygybė. **Kaip jau minėta, ryšys tarp lyčių lygybės ir vaikų gimstamumo Švedijoje pripažintas jau 1930 metais. A. Myrdal išskėlė mintį, kad mažėjantys suminio gimstamumo rodikliai – tai lyčių nelygybės rezultatas.** O pagrindinis svirtas siekiant didinti gimstamumą – kuo didesnė lyčių lygybė. **Tai ir buvo pagrindinė nuostata, paskatinusi Švedijos dviejų maitintojų modelio susiformavimą. Pagal 1939 metais priimtą įstatymą moterų atleidimas iš darbo dėl nėštumo ar vedybų buvo pripažintas neteisėtu veiksniu.** Nors Švedijoje 1940–1950 metais ir buvo paplitęs vieno (vyro) maitintojo modelis (tuomet ypač daugėjo gyventojų mieste ir didėjo vidutinės pajamos), nuostata, kad moteris turi sugebėti derinti darbą ir motinystę, išliko gyva. Nuo 1960 metų ir vėliau vis daugiau Švedijos moterų grįžo į gerai mokamą tarnybą, o 1970-aisiais galutinai įsitvirtino dviejų maitintojų standartas.

Tradiciniu požiūriu moterys renkasi arba šeimos židinį, arba profesinę karjerą. Todėl dažnai manoma, kad gimimų pagausėtų, jei moterys grįžtų prie šeimos židinio saugotojos vaidmens. Paskutiniai suminio gimstamumo nuosmukio Europos ir pasaulio tyrimai rodo, kad moterų grįžimas į namų ūkį nėra tinkama priemonė, jei siekiama padidinti gimstančių vaikų skaičių. Įvairių šalių analizė būtent ir parodė, kad gimimų procentas yra ypač mažas tose šalyse, kurios taiko tradicinį šeimos ir vieno maitintojo modelį. Realiai nuo 1980 metų pradžios geri gimstamumo rodikliai pramoninėse šalyse turėjo tendenciją eiti išvien su aukštu moterų dalyvavimo darbo rinkoje lygiu, o prasti gimstamumo rodikliai buvo akivaizdūs ten, kur moterų dalyvavimo darbo rinkoje dalis buvo maža. Švedų tyrimai rodo, kad moterų galimybė skverbtis į darbo rinką, pasirodo, yra būtina sąlyga geresniems gimstamumo rodikliams pasiekti. **Moterys jau nesirenka tarp vaikų gimdymo,**

šeimos ir karjeros. Be to, dar buvo parodyta, kad šalys, kurios nesmerkia gyvenimo kartu nesusituokus ar nesantuokinio vaikų gimdymo, turi daugiau šansų išlaikyti aukštesnę gimstamumo lygį. To padarinys – santuokų lyginamojo svorio nuosmukis visame išsivysčiusiame pasaulyje – vėlesnės santuokos ir didesnis skyrų skaičius. Visa tai kompensuoja nesantuokiniai gimimai.

Daugelis tyrimų rodo, kad socialinis reguliavimas ir viešoji politika turi didžiulę reikšmę padedant moterims derinti šeimynines pareigas su vaidmeniu „už namų ribų“. Geresni suminio gimstamumo rodikliai dažnai būna tose šalyse, kuriose vyko būtent tokie pakyliai ir viešoji politika palaikė lyčių lygybę. Ir priešingai – šalys, kurios nesugebėjo suderinti ir pripažinti daugialypio moterų vaidmens, susidūrė labai skaudžiomis problemomis. Italija, Ispanija ir Japonija – tai šalys, kuriose priešinimasis permainingas yra tiesiai proporcingas prastiems gimstamumo rodikliams ir greitam gyventojų senėjimo procesui. Moterų išsilavinimo ir užimtumo lygis Italijoje ir Ispanijoje per pastaruosius du dešimtmečius smarkiai augo. Šiems pokyčiams vis dar teko patirti visuomenės, kaip visumos, ypač vyrų, pasipriešinimą. Buvo atkakliai tvirtinama, kad moterys turi grįžti prie savo tradicinio vaidmens: motinos ir namų šeimininkės. Šis nesugebėjimas prisitaikyti reiškia, kad Italijos ir Ispanijos moterys – ne taip, kaip moterys Švedijoje – turi spręsti konfliktą tarp karjeros ir šeimyninio gyvenimo ir vaikų gimdymą atidėti vėlesniam laikui. Panašūs rezultatai buvo ir Japonijoje, kur prastus gimstamumo rodiklius daugiausia lėmė santuokos institucijų nelankstumas.

15.3.4. Lyčių lygybės reikšmė makroekonomikai

Naujas gyventojų skaičiaus augimo aiškinimas ilgalaikiu laikotarpiu feministams suteikė progą mesti iššūkį plačiai paplitusiai nuostatai, kad namų ūkis ir šeima visų pirma traktuojami kaip vartojimo subjektai. Tačiau gali būti įrodyta, kad namų ūkiai pasirodo esą gamybos subjektai, kurie įneša į ekonomiką mūsų ūkiui svarbiausią indėlį – žmogiškąjį kapitalą. Namų ūkių veikla ir galimybės aprūpinti kokybiškais žmogiškaisiais ištekliais šalies ekonomiką yra tiek pat svarbios, kaip ir visų kitų ūkio šakų plėtra. Šeima – tai irgi ūkio sritis, kurioje vykdoma gamybinė

veikla – namų ūkio rūpybos, reprodukcinė ekonomika, sukurianti pridėtinę vertę ir indėlį į bendrąjį vidaus produktą. Ir paprastai ši ūkio sritis laikosi ant moterų pečių.

Toks svarbus ir lemiamas namų ūkių vaidmuo ekonomikos plėtroje pagrindžia reikalavimą, kad vyrai prisiimtų didesnę atsakomybę šioje namų ūkio ekonomikos srityje. Aišku, kad vyrų – ypač tėvų – dalyvavimas kasdienėje šeimyninio gyvenimo namų ruošoje yra svarbus siekiant, kad ir ateityje motinystė pritrauktų jaunas moteris.

Šiame kontekste ir vėl labai naudinga Švedijos patirtis. Švedijos požiūrio į šeimas ir vaikus tyrimai, pristatyti 2001 metų pavasarį, rodo, kad 90 proc. apklaustų moterų teigė, kad jos neįsivaizduoja vaikų auginimo, jei tėvas nepasiruošęs dalytis kasdienėmis namų ūkio pareigomis. Aišku, kad dosnios aptarnavimo ir paslaugų sferos nepakanka, kad motinystė šiuolaikinei emancipuotai moteriai būtų patraukli.

Švedijos ekspertai kelia klausimą, ar galima šiuo metu tikėtis progresyvios ir moteris orientuotos nuostatos įgyvendinimo Europoje. Viena svarbiausių kliūčių – tradicinis konfliktas tarp feministų ir pronatalistų. Kita kliūtis yra stiprus pasipriešinimas, kurio gali būti laukiama iš ekonomistų ir strategijų kūrėjų, kurių daugelis yra labai paveikti klasikinių idėjų, teigiančių, kad namų ūkis ir rinka priklauso atskiroms ekonomikos sritims. Į vaikų gimdymą ir ugdymą žiūrima kaip į privatų ir greičiau emocinį rezultatą, o ne kaip į makroekonomikos padarinį. **Šios atskirų sričių klasikinės idėjos paneigimas iš tikrųjų yra sudėtingas uždavinys – ir intelektiniu, ir kultūros požiūriu. Šių laikų diskusijos apie gyventojų senėjimą Europos Sąjungoje ir pasaulyje yra geras pavyzdys.**

Daugelis ekspertų ir politikų gyventojų senėjimo problemą traktuoja kaip susijusią tik su darbo rinka. Kad būtų neutralizuotas senėjimo procesas, jie pateikia tradicines tipiškąs strategijas, tokias kaip pensinio amžiaus didinimas ar investavimas į visą gyvenimą trunkantį mokymą. Jei lyčių lygybės problemos egzistuoja visose šiose diskusijose, ir moteris žiūrima kaip ir potencialų ateities darbo šaltinį. **Jei moterų darbo jėgos ir užimtumo procentas didėja, tvirtinama, kad produktyvus amžiaus gyventojų dalis pradeda mažėti.** Nedaugelis nori pripažinti įdomų provokuojantį faktą, kad darbo išteklių pasiūla galiausiai priklauso nuo moterų nemokamo darbo šeimoje, ir lyčių lygybės principo

įgyvendinimas turi didžiulę reikšmę makroekonomikos rodikliams ir ekonomikos augimui.

15.3.5. Lyčių lygybės požiūrio integravimas į Švedijos savivaldos institucijas

Švedijoje lyčių lygybė nuo 1990 metų politinėse ir viešosiose diskusijose iškelta kaip priemonė visos visuomenės gyvenimo kokybei kelti. Asmenine patirtimi ir kvalifikacija paremta galimybė tiek vyrams, tiek moterims realizuoti save daro įtaką aukštesnei gyvenimo kokybei ir maksimaliam žmogiškojo potencialo naudojimui. Nuo 1974 m. Švedijos konstitucinė teisė atsižvelgia į lyčių lygybės principą. Švedijoje daugelyje savivaldybių yra remiamasi skandinavišku gerovės valstybės modeliu kaip ypač palankiu moterims, nes jis suteikia galimybę moterims derinti motinystę ir darbą.

Tiek vyrų, tiek moterų gerai mokamas darbas sudaro maždaug apie 70 proc. bendro užimtumo (atskirose savivaldybėse skaičiai varijuoja). Tai paskatino moterų skaičiaus augimą viešajame sektoriuje, nors tuo pat metu taip pat pastebėta, kad labai mažai moterų užima vadovaujamas pozicijas daugelyje sektorių. Stipraus moterų judėjimų spaudžiama valdžia apsisprendė 1994 metais įdiegti lyčių lygybės strategiją atsižvelgdama į visas svarstomas problemas ir rengiamus klausimus.

Tuo pačiu metu buvo įsteigtas specialus Komitetas lyčių lygybės klausimams nagrinėti, atsakingas už tikslinių rekomendacijų rengimą ir ilgalaikių, perspektyvių žinių struktūrų kūrimą. Be to, visi Švedijos ministrų kabineto komitetai ir ministerijos analizuoja savo rekomendacijų padarinius remdamiesi lyčių lygybės principais. Švedijoje kiekvienoje darbovietėje, turinčioje dešimt ar daugiau tarnautojų, taip pat privaloma turėti vadovavimo darbuotojams planą ir darbo vietų planą remiantis lyčių lygybės klausimais. Labai mažai žmonių Švedijoje pasisako prieš lyčių lygybę, bet vis dar sudėtinga parengti metodišką sisteminių lygių sąlygų moterims ir vyrams sudarymo planą.

Lyčių lygybės aspekto integravimas yra vienas iš dažniausiai taikomų metodų siekiant lyčių lygybės. Konkrečiomis sąlygomis lyčių lygybės požiūris yra inkorporuotas į kiekvieną politikos sritį. Tai reikalauja

nuodugnaus abiejų lyčių – ir moterų, ir vyrų – materialinių poreikių ir gyvenimo būdo pažinimo. Lyčių lygybės principas dažnai integruojamas vietiniu lygmeniu. Švedijos savivaldybių asociacija, t. y. organizacija, kurios nariai yra visos savivaldybės, siekdama skatinti aktyvesnę darbą lyčių lygybės srityje, investavo lėšų į kelis projektus. Lyčių lygybės perspektyvos integravimas buvo plėtojamas kaip metodas diegiant tris perspektyvas kaip priemonės analizuojant skirtingų rekomendacijų padarinius. Užduodami trys klausimai: Kas ką gauna? Ką gauna? Kokiomis sąlygomis gauna? Tai yra 3R metodas, kuris remiasi reprezentacija, resursais ir realia situacija.

Švedijos savivaldybės yra vienos iš didžiausių darbdavių šalyje; faktiškai kai kuriose srityse jos ir yra pačios didžiausios darbdavės. Be abejonės, jos taip pat yra svarbiausios institucijos, atsakingos už konkrečios valstybės socialinio aprūpinimo politikos (t. y. mokyklų veikla, vaikų ir pagyvenusių žmonių rūpyba, socialinės paslaugos, rūpinimasis narkomanais, atliekų rinkimas ir naikinimas, miesto plėtra, laisvalaikio ir kultūrinė veikla) įgyvendinimą.

Tai reiškia, kad savivaldybės lygiateisiškumas kartu turi apimti ir darbdavio, ir piliečio požiūrį, o tai dažnai sukelia akivaizdžius konfliktus svarstant politinius klausimus. Aptariamose vadovujančiųjų asmenų, politikų ir savivaldybių civilių tarnautojų nuomonės lyčių lygybės darbo klausimais. Reikia pabrėžti, kad savivaldybėse dirba ypač daug moterų, ir savivaldybių darbas lygiateisiškumo srityje yra labai sėkmingas. Švedijoje buvo atliktas tyrimas, apimantis 1998–2002 metų rinkimų etapą devyniose savivaldybėse, kuriose moterys sudaro daugumą tiek politikoje, tiek viešojo administravimo srityje. Buvo įtrauktos tik savivaldybės, kuriose moterų buvo ne mažiau kaip 41 proc. savivaldybės tarybos ir politiniuose bei administraciniuose valdžios posteose. Devynios savivaldybės atstovavo trims pramoniniams regionams. Kiekviename regione buvo pasirinktos trys skirtingos savivaldybės: tradiciškai viena – liberali, kita – socialdemokratiška ir trečia – kintamos balsų daugumos.

Kiekvienoje savivaldybėje centrinis dėmesys skiriamas dviem sritims – miesto plėtrai ir sveikatos apsaugai bei socialinei rūpybai. Šie sektoriai atitinkamai klasifikuojami kaip tipiškos vyriškos ir moteriškos veiklos sritys. Tai patvirtina tyrimai, paremti maždaug aštuoniasdešimties asmenų (vadovų ir atsakingų politikų) interviu, protokolų formomis,

metinėmis ataskaitomis ir planais, taip pat lyčių lygybės planais, parengtais skirtingų savivaldos organų. Tyrimų atramos taškas – prielaida, kad moterys yra pavaldžios ir priklausomos nuo vyrų (aišku, tai nereiškia, kad visi vyrai yra pranašesni už moteris) – kiekvieną dieną moterys priverstos dirbti, taikytis su priklausomybe nuo vyrų, t. y. būti jiems pavaldžios.

Atsižvelgiama į tokius principus, kaip skaidrumas ir aiškiai apibrėžtos politikos ir biurokratijos funkcionavimo taisyklės, kurios sudaro lemiamas sąlygas ir galimybes, įmanomas moterims ir kitoms priklausomoms grupėms (pvz., emigrantams), dirbti tokiomis pačiomis kaip ir vyrų teisėmis. Tyrimo hipotezės yra šios: kuo daugiau moterų dalyvauja veikloje, tuo geresnės sudaromos sąlygos pritraukti kitas moteris; demokratija ir viešumas sprendimų priėmimo procese prisideda prie moterų skaičiaus didėjimo ir jo palaikymo politikoje; individualus paskatinimas remia ir palaiko moterų įsipareigojimus politikoje. Tai siejama su faktu, kad moterys retai turi tokias pat galimybes kaip ir vyrai dalyvauti viešajame gyvenime, kuriame viena-reikšmiškai patvirtinamas jų, kaip politikų ar civilių tarnautojų, įnašas.

15.3.6. Švediškasis 3R metodas

Moterų ir vyrų faktinės nelygybės priežastys tiriamos taikant 3R metodą, kurį švedai sukūrė ir pirmieji sėkmingai įdiegė lyčių perspektyvos integravimo strategijai įgyvendinti keliuose savo savivaldybėse. 3R metodas taikomas konkrečių atvejų tyrimams (analizei). Metodo kiekybinis pirmų dviejų R komponentų – *reprezentacijos* (atstovavimo) ir *resursų* (išteklių) – tyrimas sudaro pagrindą kokybiškesnio trečiojo komponento – *realios situacijos* – tyrimams⁶¹⁷. Taikant nesudėtingą tyrimą ir atliekant analizę įmanoma įvertinti lyčių lygybę remiantis informacija apie realiai atliekamą moterų ir vyrų veiklą.

Nepaisant liberalios socialinės aplinkos, Švedijos savivaldos institucijos ieško geresnių būdų pasiekti ir tobulinti lyčių lygybę. Jos stengiasi tai atlikti kurdamos strategiją, metodologiją ir darbų planus, atsižvelgdamos į pagrindinį tikslą – įtraukti lyčių lygybės principus priimant sprendimus

⁶¹⁷ Duncan, S. The Diverse Worlds of European Patriarchy. Garcia-Ramon M. D., Monk J. (red). *Women of European Union. The Politics of Work and Daily Life*. Routledge: London and New York, 1996.

visais lygmenimis, kuriais nustatomi tikslai, uždaviniai ir veiklos kryptys, paskirstomi ištekliai ir įgyvendinami atitinkami veiksmai.

1R – Reprezentacija. Pirmasis R atsako į klausimą, kiek vyrų ir kiek moterų dalyvauja tiriamoje veikloje, koks lyčių pasiskirstymas yra tarp vadovų visais lygmenimis – organizacijoje ar projekte: administravimo ar pavaldaus personalo lygmeniu, taip pat klientų, piliečių, prekių ir paslaugų vartotojų lygmeniu.

Šių aspektų analizė parodo, kaip darbuotojai yra pasiskirstę lyčių aspektu: vieni priima sprendimus, kiti vykdo, o dar kiti vadovauja veiklai.

Gali būti įtraukti ir specifiniai klausimai: kiek moterų ir kiek vyrų atstovauja valdymui, kiek moterų ir kiek vyrų įtraukiama į projektus, koks yra lyčių pasiskirstymas tarp turinčiųjų naudą iš tam tikros veiklos, ar moterys tokiu pačiu mastu, kaip ir vyrai, įtraukiamos į veiklą nustatant poreikius, atliekant užduotis, priimant sprendimus ir pan.

2R – Resursai. Antrasis R atsako į klausimus, kaip yra paskirstomi ištekliai lyčių požiūriu, pavyzdžiui, finansai, laikas, nekilnojamasis turtas.

Atsakymas į šį klausimą parodo, kokią naudą iš projekto gauna atitinkamai vyrai ir moterys.

Keliami šie specifiniai klausimai: kiek dėmesio yra skiriama moteriai ir vyrui tokiomis pačiomis sąlygomis, kaip nustatomi poreikiai, galimybės, priėjimas prie išteklių, išlaidos; kas yra svarbiausi komunalinių paslaugų vartotojai, kas moka už paslaugas? Kaip viešosios išlaidos veikia atitinkamai vyrus ir moteris, ar vyrai ir moterys turi lygias galimybes naudotis ištekliais, tokiais kaip kreditai, nuosavybė, darbo užmokestis, išsilavinimas, švietimas, informacija; ar vienodas yra laiko ir pinigų pasiskirstymas tarp vyrų ir moterų; kaip investuojama – moterų ar vyrų naudai, kam teikiami prioritetai?

Šio metodo tikslas – papildyti reprezentacijos (1R) analizę ir kiek galima į ją įtraukti išteklių paskirstymą.

3R – Realybė (reali situacija). Trečiasis R parodo, kokios yra realios moterų ir vyrų atstovavimo atitinkamoje veiklos srityje ir kokios išteklių paskirstymo priežastys.

Šiuo klausimu būtina išsami analizė, tyrimai ir išorinės ekspertizės.

Gali būti keliami ir papildomi klausimai: kodėl moterims teikiamas prioritetas sveikatos apsaugos sistemoje, kodėl moterims mažiau teikiama kreditų nei vyrams, kodėl moterys ar vyrai naudoja mažiau ar daugiau išteklių.

Realiai vertinant susiklosčiusią moterų ir vyrų socialinę ekonominę padėtį, nagrinėjama, kokios vertybių sistemos, kokių normų ir kriterijų laikomasi veikloje ir kas lemia tuos veiklos kriterijus. Analizuojama, kokiems poreikiams teikiama pirmenybė moterų ir vyrų veikloje, kodėl vyrai ir moterys jau planavimo proceso pradžioje turi skirtingas sąlygas ir perspektyvas, kodėl pirmenybė teikiama vienai, o ne kitai lyčiai, pavyzdžiui, ekonominių pokyčių, privatizacijos procesuose ir investicijų programose (į kurias moterys dažniausiai neįtraukiamos), kodėl socialinės bei sveikatos apsaugos, kultūros sritys yra „atiduodamos“ moterims.

3R metodologiją sukūrė Gertrud Åström kartu su Švedijos savivaldybių asociacija. Pirmiausia metodologija buvo pritaikyta vietinės valdžios įstaigose, savivaldybėse moterų ir vyrų įtakai analizuoti. Vėliau ji buvo taikoma ir kitose Švedijos organizacijose bei užsienyje. Metodas apima kiekybinių duomenų, skaičiavimų ir informacijos rengimą, kuris sudaro kokybinės veiklos analizės pagrindą.

3R metodas yra viena iš kelių analizės priemonių. Šio metodo tikslas – palengvinti darbą, konkrečiai analizuojant veiklą genderinės lygybės požiūriu. Jis naudojamas kaip svertas kaupiant faktus ir informaciją apie moterų ir vyrų padėtį tam tikrose situacijose. Metodas iš esmės atsako į klausimą: kas ką – kokius išteklius – ir kokiomis sąlygomis gauna, t. y. kas yra ekonominės naudos gavėjas ir kokią ekonominę naudą turi moterys.

15.3.7. Lyčių lygių galimybių modelio diegimo Lietuvoje prielaidos

Didėjanti moterų emancipacija – siekimas išreikšti save, ilgėjančios studijos, karjeros galimybių paieška, noras įsitvirtinti materialiai, būti ekonomiškai nepriklausomoms, noras turėti turiningą laisvalaikį – yra negrįžtamas procesas. Visuomenės atsilikimas, adaptuojantis prie naujo moters vaidmens, verčia moteris formuoti tam tikras strategijos kryptis, kuriomis jos bando spręsti prieštarų kasdienio gyvenimo reikalavimų derinimo problemą⁶¹⁸. To rezultatus atspindi ir Lietuvos demografiniai rodikliai – vaikų gimdymas atidedamas vyresniam amžiui, jų turima mažiau, plinta savanoriškas apsisprendimas neturėti vaikų, formuojasi

⁶¹⁸ Van Doorne-Huiskes ir kt. *Work-family arrangements in the context of welfare states. Work-family arrangements in Europe*. 1999, p. 1-20.

moters, neturinčios įteisinto vyro ir nenorinčios gimdyti vaikų, tačiau atkakliai siekiančios profesinės karjeros, modelis.

Peršasi išvada, kad Lietuvoje išsigalėjusios dvi tarp savęs susijusios subordinacijos struktūros – patriarchija – visuotinio vyrų dominavimo ir moterų pavaldumo santykiai ir laisvoji rinka – reprodukuojanti darbo pasidalijimą pagal lytį.

Siekiant Lietuvoje sukurti šiuolaikišką lygių galimybių politiką, būtina atitinkama šeimos paramos politika, nukreipta į vyrus, skatinant aktyvesnį jų dalyvavimą namų ūkių ekonomikoje, auginant ir auklėjant vaikus. Tokiose socialinės gerovės valstybėse, kaip Švedija, **šeimos gyvenimo ir profesinio aktyvumo derinimo klausimas – viena prioritetinių šeimos politikos plėtros krypčių.** Pripažįstama, kad dirbantiems tėvams (tiek motinai, tiek tėvui) reikalinga speciali parama, be kurios lyčių lygybė negali būti pasiekta. Ir atvirkščiai, **lyčių lygybė yra viena iš esminių prielaidų siekiant geresnio šeimos funkcijų ir darbo suderinimo.**

Skandinavijos valstybės priskiriamos šalims, kurių lyčių lygybės rodikliai geriausi, ir gimstamumas jose, palyginti su kitomis Vakarų Europos šalimis, santykinai didelis. Tai pasiekta plėtojant lyčių lygybės principus atitinkančias paramos šeimai priemones, kurios pagrįstos aktyvia darbo rinkos politika.

Taigi siekiant Lietuvoje pagerinti demografinius rodiklius, plėtojant paramos šeimai priemones **turi būti atsižvelgiama į lyčių lygybės motyvą,** kad darbo ir šeimos derinimo strategija nebūtų aktuali vien moterims ir neskatinėtų lyčių nelygybės šeimoje ir visuomenėje. Tai reikalauja naujo požiūrio į vyrų ir moterų vaidmenis, laisvo nuo asmens galimybes varžančių stereotipų. Turi būti diegiama aktyvi moterų darbo rinkos politika, kurios priemonės yra:

- remti moterų, auginančių vaikus, užimtumą;
- sudaryti sąlygas lanksčiai derinti užimtumą su vaikų auginimu;
- gerai mokėti už vaiko priežiūros atostogas;
- plėtoti vaiko priežiūros paslaugas ir kelti jų kokybę;
- sudaryti sąlygas tėvui labiau įsitraukti į vaikų auginimą.

Kita esminė prielaida, diegiant lygių galimybių modelį, yra socialdemokratinio gerovės valstybės tipo šalyse išryškėjusi nauja ideologija, kuri teigia, kad **vaikų ugdymas yra ir visuomenės bei valstybės reikalas ir**

atsakomybė. 1993 m. Ženevoje vykusioje Jungtinių Tautų organizuotoje Europos gyventojų konferencijoje vyriausybinio lygiu buvo pabrėžta, kad ikimokyklinių institucijų plėtra turėtų būti svarbi vyriausybės vykdoma priemonė, siekiant padėti šeimoms ir sprendžiant prieštaravimus tarp moterų ir vyrų šeimos funkcijų bei darbinio aktyvumo. Viena pagrindinių strateginių krypčių, išdėstytų šios konferencijos rekomendacijose, buvo ta, kad šalių vyriausybės, plėtodamos socialines paslaugas, tokias kaip lopšeliai-darželiai, ikimokyklinės ir popamokinės dienos priežiūros įstaigos, gali padėti tėvams siekiant saviraiškos darbe ir šeimoje.

16. MOTERŲ IR VYRŲ SOCIALINĖ EKONOMINĖ PADĖTIS KRIZĖS KONTEKSTE

16.1. Moterys – pažeidžiamesnė socialinė grupė krizių metu

Darbo pasidalijimas šiuolaikinėje ekonomikoje yra susiklostęs istoriškai ir laikui bėgant įgavo itin griežtas formas. Tą rodo susiformavusios aiškiai skiriamos vyriškos ir moteriškos profesijos, atskiri sektoriai, kuriuose dominuojančią poziciją užima vienos arba kitos lyties atstovai. Technologinėse srityse paprastai tradiciškai vyrauja vyriškos profesijos, o paslaugų sektoriuje – išimtinai moteriškos. Lyčių socializacija prisideda prie darbo pasidalijimo formavimo pagal lytį, nes vykstant socializacijos ir lyčių ugdymo procesams susiformuoja skirtingi – instrumentinis ir ekspresyvus – abiejų lyčių vaidmenys. Moterų vaidmuo siejamas su rūpinimusi kitais individualais, bendradarbiavimu, ryšių užmezgimu ir jų išlaikymu, emociniu jautrumu. O vyrams dažniausiai būdinga tikslo formulavimas ir jo siekimas, siekis dominuoti, nepriklausomumas, loginis ir racionalus mąstymas. Iš socializacijos ir lyčių ugdymo procesų metu susiformavusių skirtingų abiejų lyčių vaidmenų analizės galima teigti, kad moterys yra pažeidžiamesnė socialinė grupė nei vyrai. Tad naujoji ekonomika didėjančios ir vyraujančios globalizacijos fone, viešųjų paslaugų komercializacija ir naujų darbo rinkos bruožų atsiradimas rodo, kad darbo rinkai būdinga vertikalioji segregacija, keičiasi ir silpnėja tradicinio hierarchinio valdymo idealas. Tačiau moterų pažeidžiamumas viso to fone nemažėja.

Nuo 2008 m. pasaulio ekonomika patiria viena po kitos pasireiškiančias finansų, ekonomikos, o nuo šiol ir socialinę krizes. ES šalių vyriausybės toli gražu nepakankamai įvertina socialinę krizę – jos visų pirma ėmėsi finansinių skatinimo priemonių, bet buvo akivaizdžiai nutylėtas ekonominės krizės poveikis besiformuojančiai socialinei krizei, darančiai didelį poveikį moterims.

Nors visoje Europoje, kaip ir Lietuvoje, per krizę darbo daugiau neteko vyrų, moterys nuo krizės nukenčia ne mažiau už juos. Vyrai darbą daugiausia prarado vadinamame vyriškajame gamybos sektoriuje, kuriame į krizę reaguota greičiausiai. Moterims, dažniausiai dirbančioms

paslaugų sektoriuje, poveikis buvo padarytas vėliau ir dar tebedaromas. Atsigaunant ekonomikai vyrai į darbo rinką grįš greičiau, o moterų darbui ilgalaikį neigiamą poveikį darys viešųjų paslaugų srityje įgyvendinami taupymo būdai ir valstybės biudžeto taupymo priemonės.

Šalyse įgyvendinant šeimos išmokų mažinimo, motinystės atostogų trumpinimo priemones, padidėjo moterų skurdo rizika ir jų priklausymas nuo kitų šeimos narių.

Per krizę moterys labai dažnai dirba bet kokią – net ir per žemos kvalifikacijos darbą, palyginti su turimu išsilavinimu ir diplomu, rizikuodamos prarasti kvalifikaciją. Be to, moterims dažniau siūloma dirbti pagal terminuotas sutartis arba ne visą darbo dieną.

Dirbančioms moterims dažnai kyla klausimas, kaip derinti darbą ir privatų gyvenimą, nes jos savo darbą turi derinti su vaikų gimdymu ir auginimu, namuose atliekamais darbais, kurių didžioji dalis tenka joms, be to, dažnai dar tenka išlaikyti ir vaikus, tėvus, ligonius ar neįgaliuosius.

Kai kurioms moterims išsigelbėjimu tampa neoficialus darbas, tinkamas dėl lankstesnio darbo laiko ir priimtinesnio darbo užmokesčio socialinių garantijų sąskaita.

Kita didelė problema yra ta, kad moterys gauna mažesnę atlyginimą už tą patį darbą nei vyrai. Lietuvoje šis skirtumas vidutiniškai sudaro 18 proc. Be to, paprastai moterys renkasi ne tokias atsakingas pareigas, kad galėtų ne tik dirbti, bet ir rūpintis šeima. Taigi, nepaisant pasunkėjusio gyvenimo krizės metu visiems, vis dėlto netiesioginės krizės pasekmes daugiau tenka spręsti moterims, ką jau kalbėti apie kasdienę psichologinę ir socialinę pagalbą, teikiamą darbo netekusiam partneriui ar sutuoktiniui. Prarastas darbas ir stresas užaštrina šeimoje įsisenėjusias problemas, kurios kartais virsta smurtu prieš moteris.

Krizės laikotarpiu atotrūkis tarp moterų ir vyrų darbo užmokesčio yra svarbiausia ir didžiausia lyčių nelygybės apraiška (16.1 lentelė).

16.1 lentelė. Lyčių nelygybės pasiskirstymas krizės metu

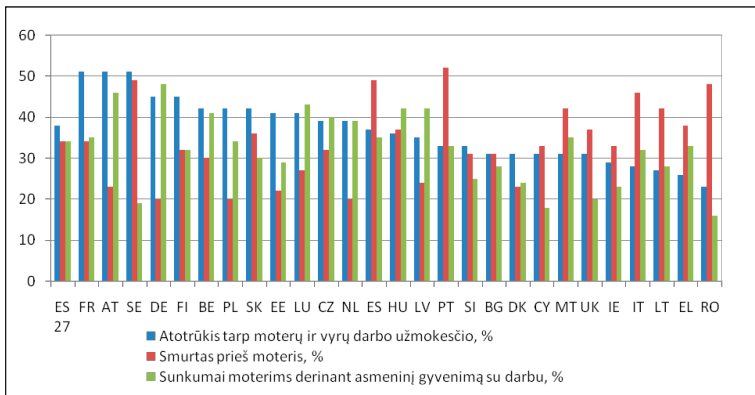
Lyčių nelygybė dėl krizės	ES 27
Atotrūkis tarp moterų ir vyrų darbo užmokesčio ir jo poveikis karjerai	30 proc.
Sunkumai moterims derinti asmeninį gyvenimą su darbu	30 proc.
Smurtas prieš moteris	23 proc.
Maža dalis moterų, įmonėse turinčių atsakingas pareigas	22 proc.

Lyčių nelygybė dėl krizės	ES 27
Prekyba moterimis, prostitucija	22 proc.
Nevienodas pareigų ir užduočių šeimoje pasidalijimas tarp moterų ir vyrų	20 proc.
Maža dalis moterų, politikos srityje einančių atsakingas pareigas	14 proc.

Šaltinis: sudaryta autorės

Toks aiškus atotrūkis tarp moterų ir vyrų darbo užmokesčio daro didžiulį poveikį moterų karjeros raidai. Moteris tampa nemotyvuota ieškoti darbo, ji ima svarstyti ir sprendžia, ar savo jėgas, energiją ir laiką skirti karjerai, ar sėkmingai tai panaudoti namų ūkyje auklėjant vaikus ir besirūpinant šeima. Dėl to visuomenė praranda potencialias darbuotojas, kurių darbo našumas ir potenciala gali būti daug aukštesni, nei gaunančių aukštesnį atlyginimą ir dirbančių tą patį darbą vyrų.

16.1 paveiksle pavaizduotos svarbiausios lyčių nelygybės apraiškos Europos Sąjungos šalyse krizės laikotarpiu.

Šaltinis: sudaryta autorės.

16.1 pav. Svarbiausios lyčių nelygybės apraiškos nacionaliniu lygmeniu Europos Sąjungos šalyse krizės laikotarpiu

Kaip matyti iš 16.1 pav., išskiriamos trys pagrindinės lyčių nelygybės apraiškos krizės laikotarpiu:

- Atotrūkis tarp moterų ir vyrų darbo užmokesčio ir jo poveikis karjeros raidai;
- Smurtas prieš moteris;
- Sunkumai moterims derinant asmeninį gyvenimą su darbu.

Iš 16.1 pav. galima matyti, kad atotrūkis tarp moterų ir vyrų darbo užmokesčio krizės laikotarpiu labiausiai išryškėjo tokiose šalyse, kaip Prancūzija (41 proc.), Austrija (39 proc.), Estija (37 proc.), Liuksemburgas (37 proc.), Švedija (37 proc.). Lietuvoje šis rodiklis siekia 25 proc. ir tai rodo, kad bendrame ES kontekste mūsų šalies viena iš svarbiausių lyčių nelygybės požymių – atotrūkis tarp moterų ir vyrų darbo užmokesčio – ne tik neviršija bendrojo ES 27 šalių vidurkio (30 proc.), tačiau yra gerokai žemiau šio lygio. Geriausia padėtis šiuo klausimu yra Maltoje ir Airijoje, kur skaitinė išraiška minėtos nelygybės nacionaliniu lygmeniu siekia vos 21 proc.

Antroji pagal svarbą lyčių nelygybės apraiška krizės laikotarpiu – sunkumai moterims derinti asmeninį gyvenimą su darbu – ryškiausiai matoma Liuksemburge (41 proc.), Nyderlanduose (41 proc.), Belgijoje (40 proc.). Lietuva ir šiuo lyčių nelygybės aspektu bendrame ES kontekste atrodo gerai (vos 19 proc.) ir yra greta Danijos (19 proc.), Suomijos (18 proc.) ir Švedijos (18 proc.). Kadangi bendrasis ES 27 vidurkis yra 30 proc., tai galima drąsiai teigti, kad Lietuvos pozicija yra gera ir krizės metu moterys sugeba derinti asmeninį gyvenimą su darbu.

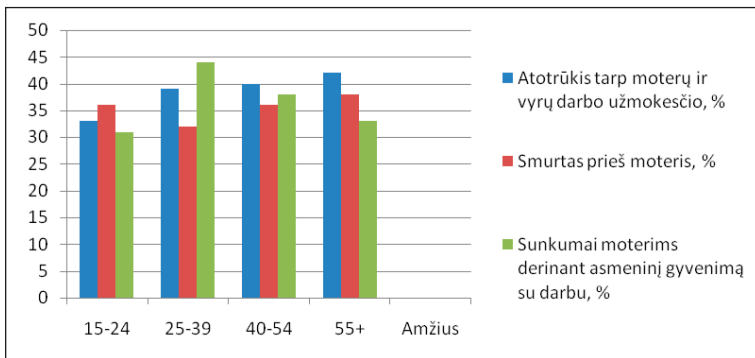
Trečioji pagal svarbą lyčių nelygybės apraiška krizės laikotarpiu – smurtas prieš moteris – aštriausiai palietė Estiją (33 proc.), Portugaliją (45 proc.), Rumuniją (35 proc.). Tenka pažymėti, kad šiose šalyse rodiklio skaitinė išraiška gerokai didesnė nei bendras ES 27 vidurkis, kurį sudaro vos 23 proc. Lietuva vėlgi užima gerą poziciją (17 proc.) ir tai rodo pakankamai gerus rezultatus lyčių nelygybės klausimu nacionaliniu lygmeniu.

Susidarius realiam atotrūkiui tarp moterų ir vyrų darbo užmokesčio, moterims nerealizavus savo galimybių, nukenčia šeima, nes padaugėja smurto atvejų prieš moteris (antrasis pagal svarbą nelygybės aspektas yra smurtas prieš moteris). Vyro, kaip šeimos maitintojo, pozicija šiuolaikinėje visuomenėje dažnai pačių vyrų netenkina, todėl nereti atvejai, kai smurtauti imama prieš moterį būtent dėl vaidmenų šeimoje pasikeitimo prasidėjus socialinei krizei, kuri yra ekonominės krizės pasekmė. Šeimoje ilgus metus dominavus moteriai ir situacijai kardinaliai pasikeitus, vyras ypač sunkiai perima lyderio poziciją, vykstant šiam procesui dažnai nukenčia savo pozicijų dėl prarasto darbo krizės metu netekusi moteris.

Trečias pagal svarbą nelygybės aspektas krizės laikotarpiu – sunkumas moterims suderinti asmeninį gyvenimą su darbu. Tai galima vertinti

ir kaip darbdavio nenorą sudaryti pakankamas sąlygas moterims dirbti auginant mažamečius vaikus, slaugant ligonius, rūpinantis šeima. Krizės metu darbdavys dažnai suinteresuotas savo išgyvenimu ir nenoriai kreipia dėmesį dėl ekonominio nuosmukio ir nestabilumo į nepalankiausias padėtį patekusių visuomenės sluoksnius, kuriuose pagal sudėtį dominuoja moterys.

Socialiniai demografiniai „Eurobarometro“ atlikto tyrimo rezultatai⁶¹⁹ leidžia suskirstyti lyčių nelygybės pasireiškimą visuomenėje krizės laikotarpiu pagal amžiaus grupes (16.2 paveikslas).

Šaltinis: sudaryta autorės.

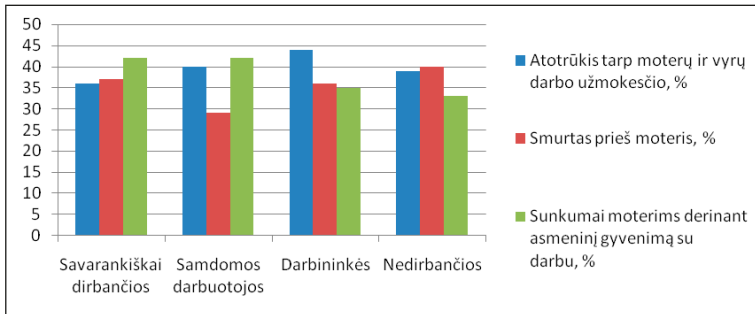
16.2 pav. Svarbiausios krizės metu lyčių nelygybės apraiškos pagal amžių

Akivaizdu, kad sunkiausia suderinti asmeninį gyvenimą su darbu yra moterims, kurių amžius – 25–39 metai, nes būtent šiuo gyvenimo laikotarpiu moteris yra aktyviausia profesinėje veikloje ir turi daug energijos asmeniniam gyvenimui realizuoti. Laiko trūkumas, per krizę paaštrėję santykiai su darbdaviu, padidėjęs šeimos (dažniausiai vaikų) dėmesio poreikis šiame amžiuje moterį įstumia į spąstus „darbas – šeima“ ir neretai priverčia rinktis, o krizės metu pasirinkimą lemia ne tiek asmeninės moters savybės, bet dažniausiai susiklosčiusios aplinkybės.

Kaip matyti iš 16.2 pav., didžiausias atotrūkis tarp moterų ir vyrų darbo užmokesčio pasireiškia vyresniame amžiuje (daugiau kaip 55 metų). Tame pačiame amžiuje aštriausia yra ir smurto prieš moteris problema.

⁶¹⁹ *Moterų ir lyčių nelygybė krizės sąlygomis*. Komunikacijos generalinis direktoratas. Viešosios nuomonės tyrimo skyrius, 2013.

Svarbiausios lyčių nelygybės apraiškos visuomenėje pagal moterų užimtumo pobūdį krizės laikotarpiu pavaizduotos 16.3 paveiksle.

Šaltinis: sudaryta autorės.

16.3 pav. Svarbiausios krizės metu lyčių nelygybės apraiškos pagal moterų užimtumo pobūdį

Kaip matyti iš 16.3 pav., savarankiškai dirbančioms moterims krizės metu sunkiausia suderinti asmeninį gyvenimą su darbu, nes savarankiška veikla iš moterų reikalauja daugiau laiko, energijos ir jėgų, nei dirbant samdomą darbą. Savarankiška veikla dažnai apima ne aštuonias darbo valandas, bet gerokai daugiau, o per krizę darbo reikalauja dar daugiau. Tačiau rūpestis namais ir šeima, laisvalaikio poreikis niekur nedingsta, todėl tokia veikla užsiimančioms moterims sunku išspręsti darbo ir asmeninio gyvenimo suderinamumo problemą.

Samdomų darbuotojų (16.3 pav.) yra pakankamai žemas smurto prieš jas pasireiškimo lygis, o štai niekur nedarbiančios moterys akivaizdžiai patenka į smurto rizikos zoną.

Išsilavinimo lygis paprastai yra svarbus apsaugant asmenį nuo nedarbo – kuo aukštesnis išsilavinimo lygis, tuo mažesnė tikimybė būti bedarbiu. Tačiau krizė šį poveikį sumažino.

16.2. Krizės pasekmė – didėjantis išsilavinusių moterų nedarbas

Statistinių duomenų analizės, kurią atliekant nedarbo galimybė pagal 2007 m. scenarijų iki krizės lyginama su 2009 m., rezultatai parodė,

kad aukštojo išsilavinimo suteikiama apsauga nuo nedarbo visose šalyse sumažėjo krizės laikotarpiu.⁶²⁰

Kai kuriose šalyse aukštojo išsilavinimo įgijimas nesumažina nedarbo grėsmės, palyginti su kvalifikacijos neturėjimu. Taip yra kai kuriose Viduržemio jūros regiono (Graikija, Italija ir Portugalija) ir Rytų Europos (Estija, Lietuva, Rumunija ir Slovėnija) šalyse, taip pat Danijoje ir Suomijoje. Bet kokį išsilavinimo lygį turintiems asmenims ši recesija turėjo sunkių padarinių, o aukštasis išsilavinimas nebūtinai nuo jų apsaugo.

Statistikos departamento duomenimis, Lietuvoje moterys vis dar yra labiau išsilavinusios nei vyrai: 2009 m. duomenimis, aukštąjį išsilavinimą turinčių vyrų buvo 217,7 tūkst., moterų – 330,2 tūkst.⁶²¹ Vidurinį ir aukštesnįjį išsilavinimą įgijusių mieste gyvenančių jaunų vyrų ir moterų skaičius taip pat skiriasi: 2009 m. tokių vyrų buvo 88 proc., moterų – 94 proc.

Galima numanyti, kad krizė skirtingas veiklos sritis paveikė skirtingai. Daug piliečių buvo ir yra priversti dirbti darbą, neatitinkantį jų kvalifikacijos ir išsilavinimo lygio, išryškėjo galimybė dirbti ne taip saugiai, kaip derėtų. Ypač opi ekonominės krizės metu išryškėjusi ir daugelį neigiamų pasekmių sukelianti problema yra jaunų žmonių įsiliejimas į darbo rinką, kai jų išsilavinimas retai būna mažesnis nei universiteto bakalauras. Patyrusiam darbuotojui sunku išlaikyti darbo vietą, jis turi nuolatos kelti kvalifikaciją ir įrodinėti darbdaviui, kuo yra geresnis nei tas, kuris realiai pretenduoja užimti jo vietą, tačiau dar sunkiau yra jaunimui, neturinčiam darbo patirties, tik įgytą išsilavinimą. Dažnai tokie jauni žmonės, pabandę norimo darbo ieškoti savoje šalyje ir neradę jo, vyksta į kitas šalis, kuriose galima susirasti darbą nors ir ne pagal išsilavinimą, tačiau su padoriu uždarbiu.

Tiriant, kokią darbo sritį labiausiai paveikė krizė (16.2 lentelė), galima išskirti tai, kad pirmąją vietą ES 27 užima jauni mokymo įstaigas baigę žmonės, kurie įsilieja į darbo rinką ir kuriems yra sunku arba neįmanoma susirasti pirmojo darbo. Ypač tai aktualu tų specialybių asmenims, kurių mokymosi periodas yra ilgesnis nei paprastai.

⁶²⁰ *Jaunimas ir NEET Europoje*. Pirmosios išvados [interaktyvus]. Europos gyvenimo ir darbo sąlygų gerinimo fondas, 2012 [žiūrėta 2014-01-17]. <<http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2011/72/lt/1/EF1172LT.pdf>>.

⁶²¹ Dromantaitė-Stancikienė, A.; Gineitienė Z. Moterų padėtis Lietuvoje siekiant karjeros. *Socialinių mokslų studijos*. 2010, 4(8).

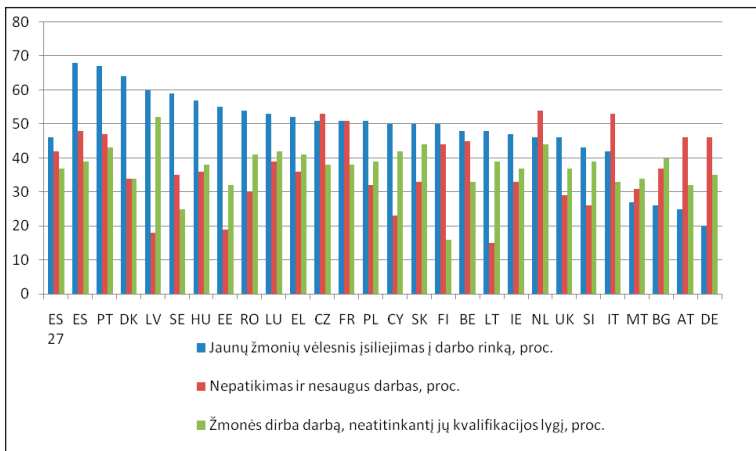
16.2 lentelė. Krizės pasekmės darbo sritims

Krizės paveiktos sritys	ES 27
Mokymo įstaigas baigę jauni asmenys vėliau įsilieja į darbo rinką (jiems sunku susirasti pirmą darbą, ilgesnis mokymosi laikotarpis)	46 proc.
Nepatikimas ir nesaugus darbas	42 proc.
Darbas, neatitinkantis žmonių kvalifikacijos lygio	37 proc.
Neoficialus ir nedeklaruotas darbas	29 proc.
Darbas ne visą darbo dieną	21 proc.
Atotrūkis tarp moterų ir vyrų darbo užmokesčio ir jo poveikis karjeros raidai	19 proc.
Sunkumai derinant asmeninį gyvenimą su darbu	16 proc.

Šaltinis: sudaryta autorės.

Kaip matyti iš 16.2 lentelės, kritinė sritis yra susijusi su jaunų žmonių įsidarbinimo galimybėmis. Net ir ne krizės laikotarpiu, esant ekonomiam pakilimui, jauni asmenys sunkiai randa vietą darbo rinkoje dėl daugelio priežasčių. Viena grupė jaunimo jaučiasi įgiję ne tą profesiją ir ne tokią savo ateitį numatę darbo kolektyve. Kita grupė žmonių neranda darbo pagal tiksliai diplome nurodytą kvalifikaciją, jaučiasi pažeminti, kai siūlomas ne toks prestižinis darbas, kaip jie tikėjosi. Dar kita grupė tiesiog nenori dirbti ir darbo visai neieško, nes jie neturi savirealizacijos poreikio. Paprastai tokie asmenys gyvena su tėvais, nėra sukūrę šeimų ir žavisi „laisvu“ gyvenimu.

16.4 paveiksle pavaizduotos per krizę labiausiai paveiktos sritys Europos Sąjungoje (ES 27 vidurkis) ir kiekvienos valstybės narės nacionaliniu lygmeniu.

Šaltinis: sudaryta autorės.

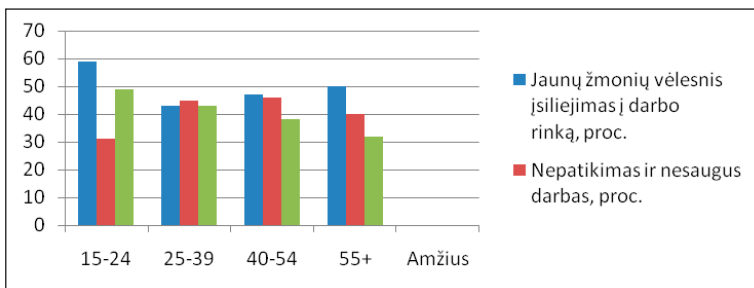
16.4 pav. Krizės metu labiausiai paveiktos sritys nacionaliniu lygmeniu Europos Sąjungos šalyse

Kaip matyti iš 16.4 pav., ryškus padidėjimas rodiklio, rodančio jaunų žmonių vėlesnį įsiliejimą į darbo rinką krizės laikotarpiu, matomas Portugalijoje (67 proc.), Danijoje (64 proc.), Latvijoje (60 proc.) ir Švedijoje (59 proc.). Tenka pažymėti, kad šie skaičiai gerokai viršija ES 27 šalių vidurkį (46 proc.) ir rodo tai, kad krizė paveikė ne tik ekonomiškai silpnės šalys, bet ir šalis senbuves. Lietuvos rodiklis (48 proc.) rodo, kad ES 27 vidurkį viršijame vos dviem procentiniais punktais.

Nepatikimo ir nesaugaus darbo pagausėjimas krizės laikotarpiu yra Nyderlanduose (54 proc.), Italijoje (53 proc.), Čekijoje (53 proc.). Minėtų šalių rodikliai gerokai viršija ES 27 vidurkį, kuris sudaro 42 procentus (Lietuvoje vos 15 proc.). Daugiausia žmonių, dirbančių kvalifikacijos neatitinkantį darbą, yra Latvijoje (52 proc.), Nyderlanduose (44 proc.), Slovakijoje (44 proc.). Lietuvoje – 39 proc. Šiuo atveju mūsų šalis dviem procentiniais punktais viršija ES 27 vidurkį (37 proc.), tai rodo, kad Lietuvoje dirbančių asmenų, kurių įgytas kvalifikacijos lygis yra aukštesnis nei turimas darbe, rodiklis yra pakankamai aukštas. Geriausia situacija šiuo klausimu yra Suomijoje, kur rodiklis siekia vos 16 proc., Švedijoje – 25 proc.

Tenka pažymėti, kad ir šiuo atveju, išskiriant labiausiai krizės paveiktas sritis, susiduriama su lyčių nelygybės problema. Svarbiausia krizės paveikta sritis yra jaunų žmonių, baigusiu mokymo įstaigas, vėlesnis įsitraukimas į darbo rinką. Turintiems išsilavinimą jauniems asmenims sunku susirasti pirmą darbą – jie ilgiau mokėsi, norėdami turėti kuo aukštesnį išsilavinimo lygį, o atėję į darbo rinką jaučiasi niekam nereikalingi ir neįdomūs. Tokia situacija susidaro ir moterų, ir vyrų aplinkoje, tačiau išsilavinusios moterys užima dominuojančią poziciją. ES 27 šalių vidurkis pasiskirsto taip: vyrai, baigę mokymo įstaigas ir vėliau įsitraukiantys į darbo rinką, sudaro 42 proc., o moterys – 49 proc. Dar blogesnė situacija matoma Lietuvoje, kur vyrų dalis sudaro 40 proc., o moterų – net 55 proc. Tai reiškia, kad Lietuvoje kaip ekonominės krizės padarinys egzistuoja ypač skaudi išsilavinusių moterų nedarbo problema.

16.5 pav. pavaizduoti labiausiai krizės paveiktų sričių ES 27 socialiniai demografiniai rezultatai (tik moterų).

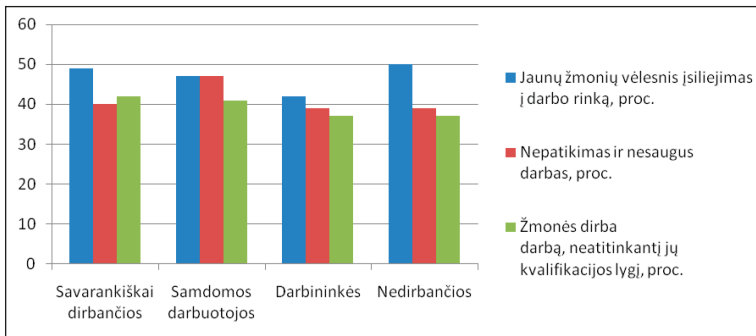

Šaltinis: sudaryta autorės.

16.5 pav. Labiausiai krizės paveiktos sritys

16.5 pav. matyti, kad ES šalyse jaunos 15–24 metų merginos vėliau įsilieja į darbo rinką. Taip yra greičiausiai todėl, kad dauguma tokio amžiaus jaunimo mokosi, o kurie jau nesimoko, būna įgiję neaukštą kvalifikacinį išsilavinimą, kurį ypač sunku realizuoti darbo rinkoje. Tai patvirtina ir 16.5 pav. pavaizduota 15–24 metų amžiaus moterų grupės grafinė situacijos analizė (jaunų žmonių vėlesnis įsiliejimas į darbo rinką sudaro 59 proc., žmonės, dirbantys kvalifikacijos lygio neatitinkantį darbą, sudaro 49 proc.).

Skirtinga situacija matoma, vertinant ir moterų užimtumą (16.6 pav.).

Šaltinis: sudaryta autorės.

16.6 pav. Labiausiai krizės paveiktos sritys, atsižvelgiant į moterų užimtumą

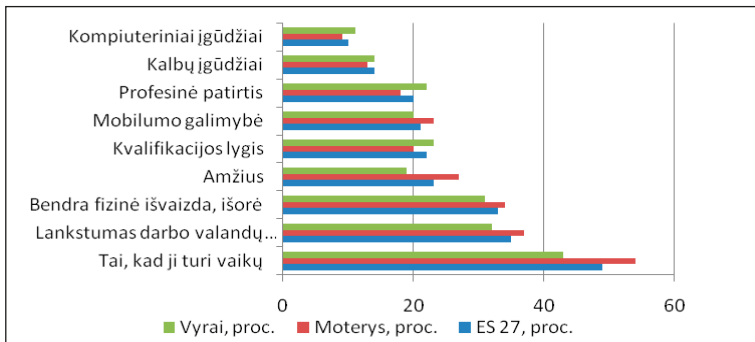
Iš 16.6 pav. galima matyti, kad nesaugus ir nepatikimas darbas domiuoja samdomų darbuotojų moterų gretose.

16.3. Įdarbinimo problema krizės sąlygomis, vertinant lyčių lygybės aspektu

Įdarbinimo problema, vertinant lyčių lygybės aspektu, krizės akivaizdoje tampa svarbesnė ir reikšmingesnė nei ekonominio pakilimo laikotarpiu. Ekonominės krizės laikotarpiu darbdavys yra priverstas užtikrinti stabilų savo verslo gyvavimą, taip pat išpareigoti apsaugoti savo darbuotojus nuo krizės padarinių. Išgyvenimas reikalauja ypač atidžiai rinktis naujus darbuotojus, jei jau tokia būtinybė atsiranda. Todėl nenuostabu, kad neretai moterys ir vyrai yra įdarbinami taikant skirtingus vertinimo kriterijus. Tokioje situacijoje ypač sunku išgyventi moterims, turinčioms aukštą kvalifikacijos lygį ir pakankamas kompetencijas.

Remiantis Komunikacijos generalinio direktorato viešosios nuomonės tyrimo skyriaus pateikiama „Eurobarometro“ apklausa⁶²² galima teigti, kad samdant darbuotoją moterį didžiausias dėmesys atkreipiamas į tai, ar ji turi vaikų, pagal svarbą antroje vietoje yra kriterijus, kaip lanksčiai moteris gali prisiderinti prie darbo valandų, bendra fizinė išvaizda užima trečiąją vietą, gerokai aplenkdamą kvalifikacijos lygio kriterijų (16.7 pav.).

⁶²² *Moterų ir lyčių nelygybė krizės sąlygomis*. Komunikacijos generalinis direktoratas. Viešosios nuomonės tyrimo skyrius, 2013.

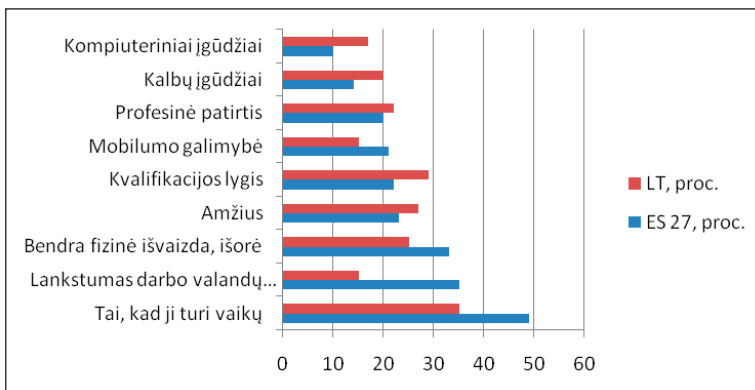

Šaltinis: sudaryta autorės.

16.7 pav. Moterų įdarbinimo kriterijai

Iš 16.7 pav. matyti, kad kompiuteriniai arba kalbų įgūdžiai, kurie yra labai svarbūs profesinėje veikloje, priimant moteris į darbą yra ne svarbiausi ir yra nustumti į šoną tokių kriterijų, kaip amžius arba lankstumas darbo valandų atžvilgiu. Įdomu pažymėti tai, kad įdarbinant moterį, kaip minėta anksčiau, trys pagrindiniai kriterijai yra, ar ji turi vaikų, lankstumas darbo valandų atžvilgiu ir jos išvaizda, o įdarbinant vyrą trys svarbiausi kriterijai jau yra visiškai kiti, t. y. rodantys darbuotojo tinkamumą integruotis į darbo rinką: profesinė patirtis, kvalifikacijos lygis ir judrumo galimybės (pvz., gebėjimas pagal darbdavio poreikius dirbti kitoje šalyje).

Panaši situacija yra ir Lietuvoje (16.8 pav.).

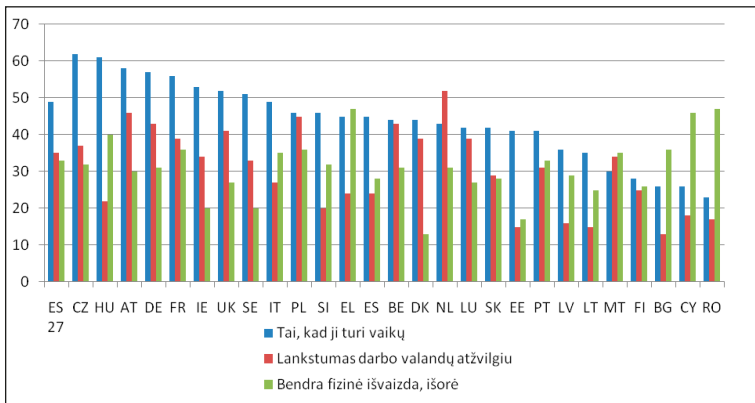

Šaltinis: sudaryta autorės.

16.8 pav. Moterų įdarbinimo kriterijai ES 27 ir Lietuvoje

Iš 16.8 pav. matyti, kad ir Lietuvoje, įdarbinant moteris, pagrindiniai kriterijai išlieka tie patys: tai, ar ji turi vaikų, lankstumas darbo valandų atžvilgiu ir jos išvaizda. Kadangi įdarbinimo procese į moters kvalifikaciją ir profesinius sugebėjimus kreipiama nepakankamai dėmesio, aukštą kvalifikacijos lygį ir kompetencijas turinčios moterys yra priverstos rinktis mažiau kvalifikuotą darbą.

16.9 paveiksle pateikiami trijų išskirtų kriterijų įdarbinant moteris nacionaliniai rezultatai.

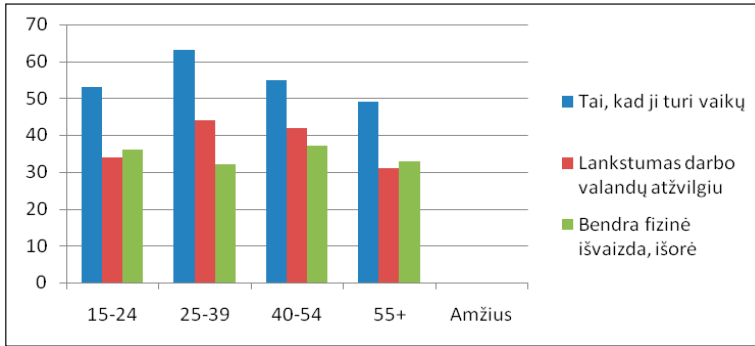

Šaltinis: sudaryta autorės.

16.9 pav. Moterų įdarbinimo kriterijai ES 27 šalyse

Vertinant moterų įdarbinimo proceso kriterijus ES 27 šalyse (16.9 pav.) tenka pažymėti, kad dar grėsmingesnė situacija yra Čekijoje, kur pirmasis kriterijus dėl moters šeimyninės padėties (tai, ar ji turi vaikų) sudaro net 62 proc., o ES 27 vidurkis yra 49 procentai. Nedaug nuo Čekijos atsilieka Vengrija (61 proc.), Austrija (58 proc.), Vokietija (57 proc.). Pagal lankstumo darbo valandų atžvilgiu kriterijų aiškiai išsiskiria Austrija (46 proc.), Lenkija (45 proc.), Vokietija (43 proc.) ir Belgija (43 proc.). Lietuva šiuo požiūriu nesiekia net ES 27 vidurkio, kuris yra 35 proc. (Lietuvoje 15 proc.). Panaši situacija yra ir Bulgarijoje, kur šis rodiklis siekia vos 13 proc., Estijoje (15 proc.), Latvijoje (16 proc.). Pagal išskirtą trečiąją svarbos požiūriu kriterijų – bendrą fizinę išvaizdą – ES 27 šalių vidurkį (33 proc.) gerokai lenkia tokios šalys, kaip Rumunija (47 proc.), Kipras (46 proc.), Vengrija (40 proc.). O Lietuvoje šis rodiklis sudaro 25 procentus.

Krizės laikotarpiu priimant į darbą moteris svarbus svirtas yra amžius. 16.10 pav. pateikiamas pagrindinių trijų kriterijų pasiskirstymas moterų įdarbinimo procese pagal amžių.

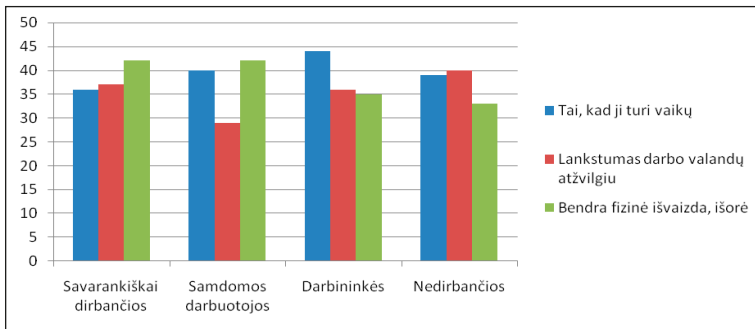

Šaltinis: sudaryta autorės.

16.10 pav. Pagrindinių trijų kriterijų pasiskirstymas moterų įdarbinimo procese pagal amžių

Kaip matyti iš 16.10 pav., aštriausiai pirmasis kriterijus (tai, kad ji turi vaikų) paliečia 25–39 metų amžiaus moteris ir tai nėra atsitiktinumas, nes būtent šiame amžiuje moterys gimdo ir augina vaikus, todėl jų padėtis darbo rinkoje yra be galo sudėtinga. Ta pati tendencija vyrauja ir dėl lankstumo darbo valandų, akivaizdu, kad vaikus auginanti moteris (25–39 metų amžiaus) sunkiai gali lanksčiai prisiderinti prie darbo valandų, nes yra priversta derinti vaikų auginimą (pvz., darželio darbo laiką) su darbu. Į fizinę išvaizdą daugiausia dėmesio kreipiama priimant į darbą 40–54 metų amžiaus moteris.

Nemažas skirtumas matomas ir skirstant moteris pagal užimtumo lygį. Nuo to, į kokias pareigas pretenduoja moteris darbo rinkoje, priklauso ir trijų pagrindinių kriterijų pasiskirstymas (16.11 pav.).

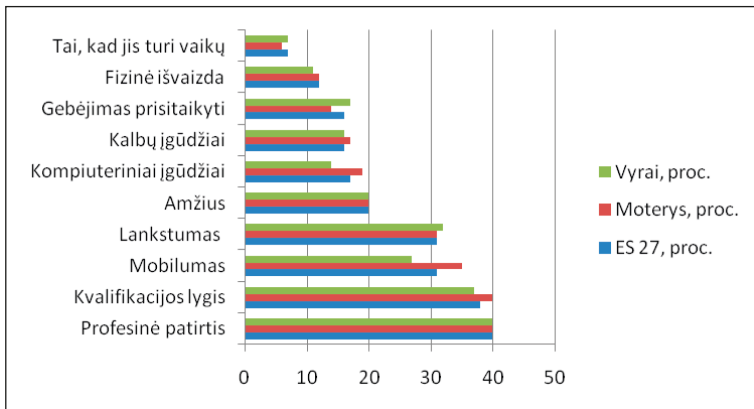
Šaltinis: sudaryta autorės.

16.11 pav. Pagrindinių trijų kriterijų pasiskirstymas moterų įdarbinimo procese pagal užimtumą

Kaip matyti iš 16.11 pav., vaikų turėjimas lemia moters įdarbinimą samdomų darbuotojų srityje (61 proc.), o bendra fizinė išvaizda lemiamą vaidmenį dažniau gali turėti ir įdarbinimo sėkmę lemti priimant į darbą mažiau kvalifikuotas moteris (39 proc.).

Atsižvelgiant į Komunikacijos generalinio direktorato viešosios nuomonės tyrimo skyriaus pateikiamą „Eurobarometro“ apklausą⁶²³, galima teigti, kad, darbdaviui samdant vyrą, yra svarbiausi kiti aspektai negu samdant moterį: profesinė patirtis, kvalifikacijos lygis, mobilumo galimybė, lankstumas darbo valandų atžvilgiu, amžius ir kiti aspektai, kurie pateikiami 16.12 paveiksle.

⁶²³ *Moterų ir lyčių nelygybė krizės sąlygomis*. Komunikacijos generalinis direktoratas. Viešosios nuomonės tyrimo skyrius, 2013.

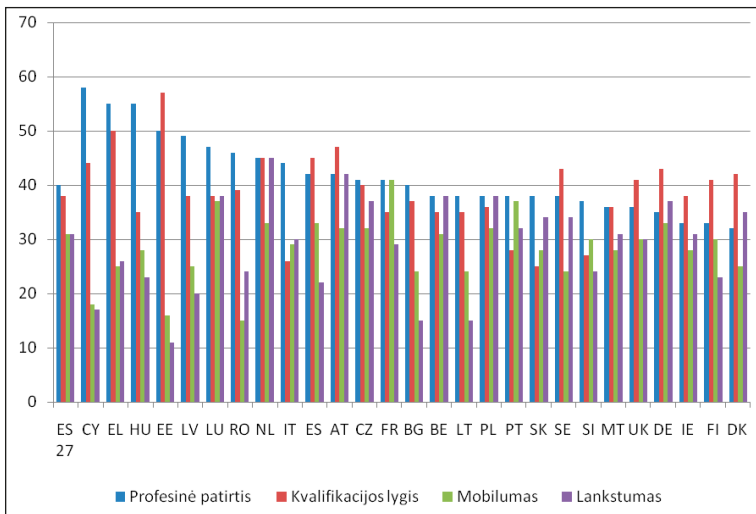

Šaltinis: sudaryta autorės.

16.12 pav. Moterų įdarbinimo kriterijai

Visiškai skirtingai, nei pavaizduota 16.12 paveiksle (moterų įdarbinimo kriterijai), šiuo atveju didžiausias dėmesys yra skiriamas pretendentų profesinei patirčiai (40 proc.) ir kvalifikacijos lygiui įvertinti (38 proc.). Tai rodo, kad iš tiesų priimančioji sprendimus (darbdaviai) ne visada nepibrėžtas perspektyvas įvertina pagal tikimybių dėsnius ir kartais priima sprendimus, pažeidžiančius minėtus numatomo naudingumo maksimalizavimo principus. Nustatydami skirtingus, netgi priešingus moterų ir vyrų įdarbinimo kriterijus, sprendimų priėmėjai šiuo atveju neįvertina moterų galimybių perspektyvoje, o naudojami tik numatomo laikotarpio poreikiais.

16.13 paveiksle pateikti keturių išskirtų kriterijų: profesinės patirties, kvalifikacijos lygio, mobilumo galimybės (pvz., darbo užsienyje) ir lankstumo darbo valandų atžvilgiu įdarbinant vyrus ES 27 šalių rezultatai.

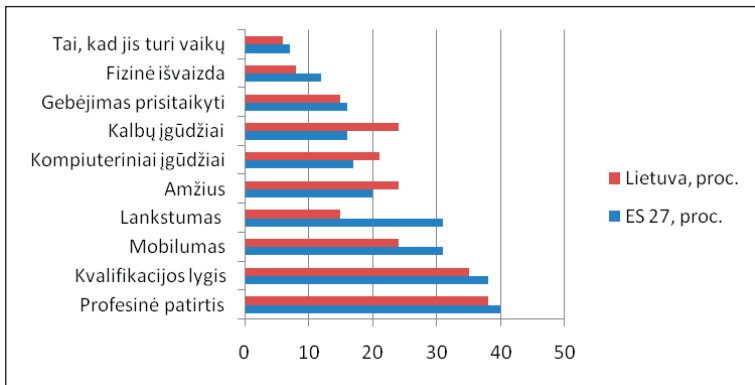

Šaltinis: sudaryta autorės.

16.13 pav. Vyrų įdarbinimo kriterijų ES 27 šalyse rezultatai

Kaip matyti iš 16.13 pav., profesinė patirtis vyrų įdarbinimo procese lemiamą vaidmenį atlieka tokiose šalyse, kaip Kipras (58 proc.), Vengrija (55 proc.), Estija (50 proc.), Latvija (49 proc.). Lietuva šiuo požiūriu yra maždaug grafiko viduryje ir šis kriterijus sudaro 38 proc., tai kur kas žemiau nei ES 27 vidurkis (40 proc.). Kvalifikacijos lygis labiausiai vertinamas įdarbinant vyrus Estijoje (57 proc.), Austrijoje (47 proc.), Nyderlanduose (45 proc.). Lietuvos rodiklis sudaro 35 procentus. Mobilumo galimybė vyrų įdarbinimo procese dominuoja tokiose šalyse, kaip Prancūzija (41 proc.), Liuksemburgas (37 proc.) ir Estija (33 proc.). Lietuvoje šis rodiklis nėra pakankamai svarbus, nes pasirinkimas sudaro tik 24 proc., o ES 27 vidurkis yra 31 proc. Lankstumą darbo valandų atžvilgiu labiausiai vertina Nyderlandai (45 proc.), Austrija (42 proc.), Čekija (37 proc.). Lietuvoje šis veiksnys nėra lemiamas ir sudaro 15 proc., tai yra dvigubai mažiau nei ES 27 (31 proc.).

16.14 paveiksle pateikti skirtingi kriterijai įdarbinimo procese samdant vyrus ES 27 šalyse ir Lietuvoje.

Šaltinis: sudaryta autorės.

16.14 pav. Vyrų įdarbinimo kriterijai ES 27 šalyse ir Lietuvoje

Kaip galima matyti iš 16.14 pav., Lietuvoje pagrindiniai kriterijai vyrų įdarbinimo procese yra profesinė patirtis (38 proc.), kvalifikacijos lygis (35 proc.), kiti trys kriterijai yra vienoje pozicijoje ir turi po 24 proc. – tai amžius, mobilumo galimybė ir kalbų įgūdžiai.

Ekonomikos nuosmukis ir krizės metu labiausiai paveiktos sritys turėjo didžiausią įtaką moterų skurdui.

16.4. Ekonomikos nuosmukio įtaka moterų skurdui

Eurostat duomenimis, dar iki krizės moterų skurdo rizika buvo daug didesnė nei vyrų: 2008 m. skurdas grėsė 17,4 proc. ES moterų ir apie 15 proc. vyrų. Nuo nuosmukio pradžios ES gyventojų, kuriems gresia skurdas, dalis didėja iki šiol. 2011 m. ji siekė 16,9 proc. visų ES gyventojų, tačiau moterys šį vidurkį lenkia – skurdas gresia 17,6 proc. moterų ES.⁶²⁴

Teisė dirbti yra esminė prielaida, kad moterys galėtų veiksmingai naudotis lygiomis teisėmis, ekonomine nepriklausomybe ir profesinių lūkesčių patenkinimu. Kadangi dabartinė krizė yra ne tik finansų ir ekonomikos krizė, bet ir demokratijos, lygybės, socialinės gerovės ir lyčių lygybės krizė, ir ja taip pat pasinaudojama kaip pasiteisinimu siekiant sulėtinti

⁶²⁴ Bendrosios užimtumo ataskaitos projektas. Metinė augimo apžvalga 2013 m. Komisijos komunikatas COM (2012) 750 final. Europos Komisija, 2012.

ar net sustabdyti esmines pastangas sprendžiant laukiančius klimato kaitos ir aplinkos srities uždavinius, būtina atsižvelgti į esminiu tapusį lyčių lygybės, ypač moterų diskriminacijos vyrų atžvilgiu, klausimą.

Vidutinio valandinio atlygio, mokamo moterims ir vyrams, skirtumas ES iki šiol siekia apie 16 proc., Lietuvoje šis rodiklis kiek mažesnis – 14,6 procento. Tačiau krizės kontekste atlyginimo skirtumas svarbus mėginant suvokti, kad jau vien dėl šio skirtumo dažna moteris sunkiau gali skirti lėšų santaupoms, taigi yra prasčiau pasiruošusi ekonominiams sunkumams, pavyzdžiui, dėl nuosmukio pradėjus mažinti atlyginimus. Biudžeto mažinimas, kurį vyriausybės vykdo įgyvendindamos griežto taupymo planus, didžiausią poveikį daro viešajam sektoriui, kuriame moterų dirba daugiausia (jos sudaro apie 70 proc. viešojo sektoriaus darbuotojų), ir jo teikiamoms socialinės apsaugos paslaugoms, kurios naudingos visų pirma moterims, šis mažinimas taip pat daro poveikį ir privačiam sektoriui, todėl moterys šiuo metu dėl griežto taupymo priemonių nukentčia labiausiai.⁶²⁵ Nors vyrų ir moterų nedarbo lygis panašus, krizė jiems turėjo skirtingą poveikį: moterų darbo sąlygos labai blogėjo, ypač dėl netipiškų darbo sutarčių formų plitimo, o jų pajamos labai sumažėjo dėl daugelio veiksnių, įskaitant vis dar išliekančius vyrų ir moterų darbo užmokesčio skirtumus (vidutiniškai darbo užmokestis skiriasi beveik 17 proc.) ir to nulemtus skirtingus jų bedarbio pašalpų dydžius, padidėjusį priverstinai dirbančiųjų ne visą darbo dieną, laikiną darbą arba terminuotą darbą skaičių ir sumažėjusį stabilesnio darbo vietų skaičių. Vis dar išlieka vyrų ir moterų darbo užmokesčio skirtumai, nulemiantys skirtingo dydžio bedarbio pašalpų mokėjimą, ir dėl to krizės laikotarpiu pablogėjo moterų padėtis darbo rinkoje. Buvusių krizių patirtis rodo, kad vyrai apskritai greičiau nei moterys susigrąžina darbą.⁶²⁶

Pasaulio tendencijos rodo, kad moterims recesija smogė kiek vėliau nei vyrams. Pirmiausia su sunkumais susidūrė finansų sektoriaus ir statybų bendrovės, kuriuose dominuoja vyrai, o tik vėliau – paslaugų ir viešasis sektoriai, kuriuose daugiausia dirba moterys, taigi nuosmukio bangą

⁶²⁵ *Europos Parlamento pranešimas dėl ekonomikos krizės poveikio lyčių lygybei ir moterų teisėms* [interaktyvus]. Europos Parlamentas, 2013 [žiūrėta 2014-01-17]. <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2013-0048+0+DOC+XML+V0//LT>>.

⁶²⁶ *Ibid.*

jos pajuto kiek vėliau. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2009 m. vidutinis metinis vyrų atlyginimas sumažėjo 633 eurais, o moterų išliko beveik stabilus; 2010 m. vyrų atlyginimas sumažėjo dar 188 eurais, o moterų – 279 eurais. Galutinis atlyginimų svyravimo rezultatas Lietuvoje vis dėlto yra moterų naudai – Lietuvos vyrams atlyginimo požiūriu krizė kainavo beveik trigubai brangiau. Tačiau džiaugtis dar per anksti.

Antrasis recesijos poveikio elementas – smurtas artimoje aplinkoje. Patriarchalinėse visuomenėse vyras iki šiol laikomas pagrindiniu duonos nešėju, taigi darbo ir duonos nešėjo vaidmens praradimas gali turėti psichologinių padarinių.

2008 m. konsultacijų bendrovės „BGI Consulting“ atliktos reprezentatyvios Lietuvos moterų apklausos duomenimis,⁶²⁷ 21,5 proc. moterų, patiriančių smurtą namuose, kaip pagrindinę jo priežastį nurodė nesėkmes darbe ir finansines problemas.

Daugelyje valstybių narių moterų nedarbo lygis nuolat buvo didesnis nei vyrų, o tai yra dar viena problema, su kuria moterys susiduria darbo rinkoje, įskaitant tiesioginę ar netiesioginę diskriminaciją, įvairiapusišką pažeidžiamų moterų diskriminaciją, pvz., neįgalių moterų diskriminaciją, kliūtis kopti karjeros laiptais (vadinamosios stiklo lubos), vyrų ir moterų darbo užmokesčio skirtumą, darbą ne visą darbo laiką, pavojingas darbo sąlygas, dirbančių moterų skurdą, namų ruošos darbininkų, kurių dauguma yra moterys migrantės, išnaudojimą ir didelį skaičių neoficialiame sektoriuje dirbančių asmenų, kurie gauna mažesnę atlyginimą, prastesnę socialinę apsaugą ir dėl pirmiau minėtų priežasčių turi nepakankamai teisių gauti pensiją, taip pat esminius socialinės paramos teikimo sistemos pokyčius, neigiamai veikiančius skurdžiai gyvenančias šeimas ir vienišus tėvus, moterims nepalankias apmokestinimo sistemas. Valstybės narės raginamos imtis veiksmų kovojant su darbo rinkos susiskaidymu,

⁶²⁷ *Smurto prieš moteris šeimoje analizė ir smurto šeimoje aukų būklės įvertinimas. Tyrimo ataskaita. Vilnius, 2008.*

kad būtų skatinamos galimybės moterims gauti gerą darbą, už kurį būtų mokamas deramas atlyginimas ir suteikta tinkama socialinė apsauga.⁶²⁸

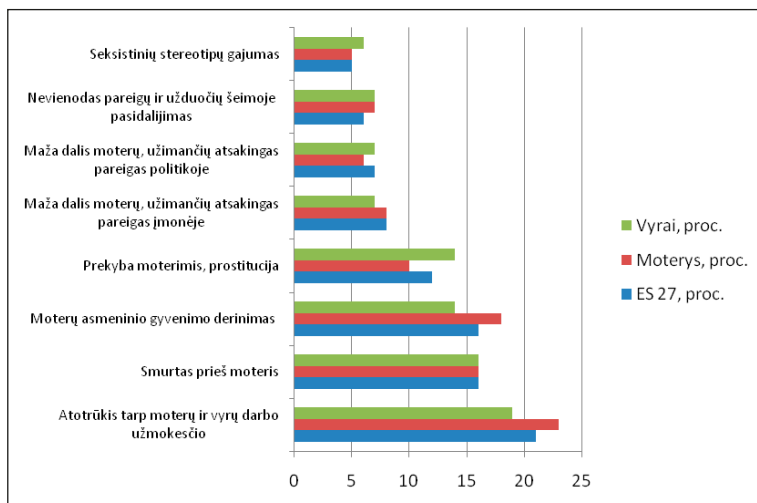
16.5. Lyčių nelygybės šalinimas krizės sąlygomis

Nepaisant to, kad užimtumo politika ES yra viena iš prioritetinių socialinės politikos sričių, iki šiol mažai dėmesio buvo skiriama moterų užimtumo problemoms spręsti. Daug dėmesio buvo skiriama problemoms, atsiradusioms dėl aukšto nedarbo lygio, bet daug mažiau – priemonėms, kurios pirmiausia galėtų padėti socialiai pažeidžiamoms visuomenės grupėms ir išskirtinai moterims. Tokia padėtis susidarė greičiausiai todėl, kad nedarbas iki šiol buvo traktuojamas kaip ekonominė, o ne kaip socialinė problema. Užimtumo problemos yra stipriai susipynusios su socialinėmis problemomis, todėl geresnė integracija, užimtumo ir socialinės apsaugos politikos skaidrus suderinamumas reikalingas abiejų sistemų lankstumui užtikrinti.⁶²⁹ Komunikacijos generalinio direktorato viešosios nuomonės tyrimo skyriaus pateiktoje „Eurobarometro“ apklausoje⁶³⁰ dalyvavę respondentai išskiria itin skaudžią moterų padėtį darbo rinkoje ir kaip vieną iš problemų, kurią reikia spręsti prioriteto tvarka, įvardija atotrūkį tarp moterų ir vyrų darbo užmokesčio ir jo poveikį karjeros raidai. Pagrindiniai nelygybės aspektai prioriteto tvarka pateikti 16.15 paveiksle.

⁶²⁸ *Europos Parlamento pranešimas dėl ekonomikos krizės poveikio lyčių lygybei ir moterų teisėms* [interaktyvus]. Europos Parlamentas, 2013 [žiūrėta 2014-01-17]. <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2013-0048+0+DOC+XML+V0//LT>>.

⁶²⁹ Moskvinė, J.; Okunevičiūtė Neverauskienė, L. *Aktyvi darbo rinkos politika: teorija ir praktika*. Vilnius: Technika, 2011.

⁶³⁰ *Moterų ir lyčių nelygybė krizės sąlygomis*. Komunikacijos generalinis direktoratas. Viešosios nuomonės tyrimo skyrius, 2013.

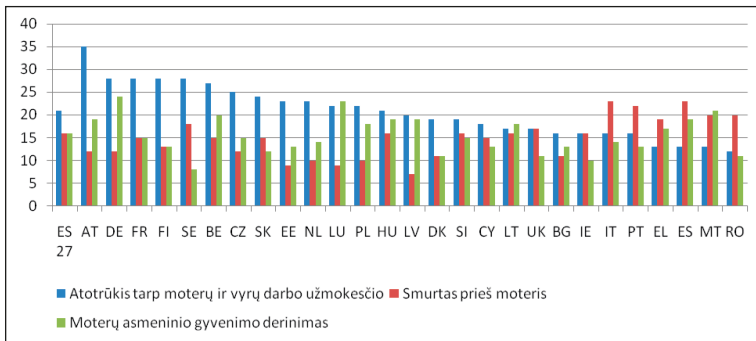
Šaltinis: sudaryta autorės.

16.15 pav. Pagrindiniai nelygybės aspektai, išdėstyti prioriteto tvarka

Kaip matyti iš 16.15 pav., pirmoje vietoje įvardijama nelygybė, susijusi su atotrūkiu tarp moterų ir vyrų darbo užmokesčio, kaip tolesnį punktą galima išskirti smurtą prieš moteris. Ankstesniuose skyreliuose aptarta, kad smurtas prieš moteris daugeliu atvejų atsiranda šeimose tuo metu, kai dėl darbo rinkos iškraipymų pasikeičia sutuoktinių vaidmenys šeimoje, kai pagrindiniu šeimos maitintoju tampa moteris arba, priešingai, kai moteris netenka darbo ir negali prisidėti prie šeimos išlaikymo. Trečioje vietoje yra sunkumai moterims derinti asmeninį gyvenimą su darbu. Ši nelygybė išsamiai išnagrinėta tiek pagal amžiaus grupes, tiek pagal kitus kriterijus.

Kaip vienas iš svarbiausių nelygybės aspektų yra išskiriama maža dalis moterų, įmonėse ir politikoje turinčių atsakingas pareigas. Taip atsitinka todėl, kad moterys darbovietėse neįgyja reikiamos patirties, įgalinančios turėti aukštesnes pareigas, o vyrai tuo pat metu užima pozicijas, orientuotas į greitą profesinį žengimą karjeros laiptais.

16.16 pav. pateikiamas nelygybės pasiskirstymas ES valstybėse narėse pagal prioritetą

Šaltinis: sudaryta autorės.

16.16 pav. Pagrindinių nelygybės aspektų pasiskirstymas Europos Sąjungos valstybėse narėse

Didžiausias atotrūkis tarp moterų ir vyrų darbo užmokesčio yra Austrijoje (35 proc.), Vokietijoje (28 proc.), Prancūzijoje (28 proc.), Suomijoje (28 proc.). Smurto prieš moteris problema ypač aštri Italijoje (23 proc.), Portugalijoje (22 proc.), Švedijoje (18 proc.). Didžiausių sunkumų derinant asmeninį gyvenimą su darbu kyla Vokietijoje (24 proc.), Belgijoje (20 proc.), Liuksemburge (23 proc.).

Metinėje augimo ataskaitoje⁶³¹ skelbiama, kad darbo rinkos atsigavimas itin sulėtėjo, toliau mažėja užimtumas, o 2013 m. prognozės nekelia optimizmo, nes apskritai darbo vietos kuriamos vangiai ir padėtis blogėja nepaisant neišnaudoto darbo vietų kūrimo potencialo kai kuriuose sektoriuose. Darbo rinkos segmentacija toliau gilėja drauge didėjant laikinųjų darbo sutarčių ir darbo ne visą dieną sutarčių skaičiui. Darbo jėgos apmokestinimas vis dar išlieka didelis, o kai kurios valstybės narės jį dar padidino.

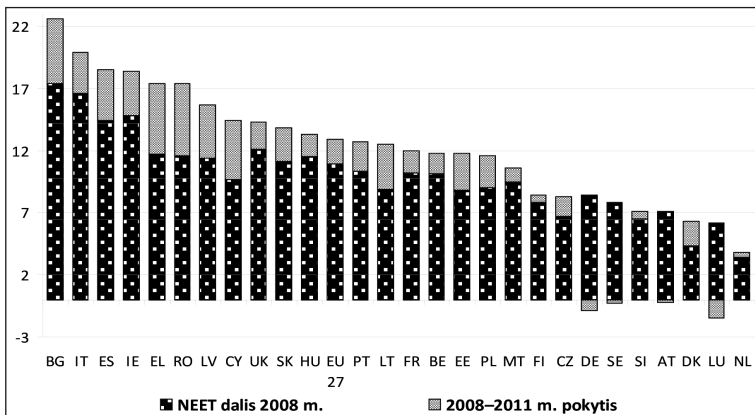
Nedarbas toliau auga ir jau pasiekė precedento euro zonoje neturintį lygį. Didelį nerimą kelia itin sparčiai didėjantis ilgalaikis nedarbas, kuris ypač išaugo griežtą fiskalinio konsolidavimo politiką vykdančiose šalyse. Darbo rinkoje daugiau kaip vienas iš penkių jaunuolių neturi darbo, todėl ši karta gali tapti vadinamąja prarastąja karta.⁶³²

⁶³¹ *Bendrosios užimtumo ataskaitos projektas. Metinė augimo apžvalga 2013 m.* Komisijos komunikatas COM (2012) 750 final. Europos Komisija, 2012.

⁶³² *Ibid.*

Kalbant apie nedarbo lygio skirtumą, atotrūkis tarp valstybių narių smarkiai didėjo, tai atspindi asimetrinių sukrėtimų poveikį ir nevienodą darbo rinkos atsparumą krizei. Imta koreguoti atlyginimus ir darbo sąnaudas, tačiau reformų poveikis dar nėra labai matomas. Duomenys rodo, kad lėtėja tinkamo darbo paieškos ir įdarbinimo procesas Europos rinkose, todėl kyla pavojus, kad visuotinai įsigalės didėjantis struktūrinis nedarbas.⁶³³

Nedirbančio, nesimokančio ir profesinio rengimo priemonėse nedalyvaujančio jaunimo (angl. NEET) skaičius toliau didėja (16.17 pav.). Dar didesnę susirūpinimą kelia tai, kad šis skaičius didėja tose valstybėse narėse, kuriose jis jau ir taip yra didelis. Nors šis rodiklis labiau didėja tarp jaunų vyrų, beveik visose ES šalyse nedirbančių ir nesimokančių jaunų moterų skaičius išlieka didesnis.

Šaltinis: sudaryta autorės.

16.17 pav. NEET procentinė dalis 15–24 m. grupėje

Darbas ne visą dieną nemažai prisidėjo prie darbo vietų kūrimo krizės metu. 2008–2010 m. bendras užimtumas smuko ir visą darbo dieną dirbančių darbuotojų sumažėjo 6,2 mln., o pagal darbo ne visą dieną sutartis dirbančių asmenų skaičius tuo pačiu laikotarpiu padidėjo 1,1 mln. Pastaraisiais metais darbas ne visą darbo dieną populiarėjo ir 2011 m.

⁶³³ Bendrosios užimtumo ataskaitos projektas. Metinė augimo apžvalga 2013 m. Komisijos komunikatas COM (2012) 750 final. Europos Komisija, 2012.

siekė 18,8 proc. Apie vienas trečdalis dirbančių moterų dirba ne visą darbo dieną, palyginti su vos 8,1 proc. vyrų, tai rodo, kad vaikų priežiūros paslaugos aprėpia tik 28 proc. vaikų iki 3 metų amžiaus ir 84 proc. daugiau kaip 3 metų amžiaus priežiūros poreikius.

Daugelyje valstybių narių didėja dirbančių žmonių skurdas ir socialinis susiskaidymas. 2011 m. labai mažas pajamas gaunantys darbuotojai sudarė vieną trečdalį darbingo amžiaus suaugusiųjų, kuriems gresia skurdas. 2010 m. 8,4 proc. dirbančių žmonių gyveno žemiau skurdo ribos, didesnė skurdo rizika grėsė vaikams auginančioms šeimoms (10,7 proc.). Nors dirbančių moterų skurdas ir didėjo, dirbančių vyrų skurdas visgi išliko didesnis. 2006–2010 m. labai mažas pajamas gaunančių ir todėl skurstančių žmonių skaičius gerokai išaugo vienoje iš trijų valstybių narių, įskaitant kelias turtingiausias valstybes nares, turinčias stiprią ekonomiką ir darbo rinką. Šiam pokyčiui įtakos galėjo turėti tokie veiksniai, kaip antai: darbo užmokesčio koregavimas, sutrumpintos darbo valandos, sutrumpinto darbo laiko tvarka ir padidėjęs darbo ne visą dieną ir laikinų darbo sutarčių skaičius.⁶³⁴

Pastaruoju metu sumažėjo pagal aktyvią darbo rinkos politiką vienam bedarbiui skiriamos išlaidos. Duomenys rodo, kad aktyvi darbo rinkos politika daro teigiamą poveikį užimtumo lygiui, ypač moterų ir žemos kvalifikacijos darbą turinčių asmenų. Valstybėse narėse, kuriose yra mažiausias ilgalaikis nedarbas, taip pat daugiausia naudojamosi aktyvios darbo rinkos politikos priemonėmis, tačiau įtakos šiam teigiamam reiškiniui galėjo turėti ir kiti veiksniai. Vis dėlto 2007–2010 m. faktiniai aktyvios darbo rinkos politikos ištekliai sumažėjo daugiau nei 20 proc.

Akivaizdu, kad susidariusią situaciją reikia keisti ir taisyti, o išėjimo iš krizės padarinius palengvinti mažinant pagrindinių rūšių nelygybę ir šalinant jos priežastis. Todėl į sprendimus, kuriuos valdžios institucijos priims dėl krizės, būtina įtraukti lyčių lygybės aspektą.

Viena svarbiausių priemonių vykdant veiksmus yra susijusi su švietimu ir mokymu – ir pradiniu mokymu, ir mokymusi visą gyvenimą, kad būtų galima prisitaikyti prie darbo rinkos pokyčių. Ateinančių metų užimtumo perspektyvos rodo, kad 15 proc. žemesnės kvalifikacijos darbo vietų turi būti panaikintos, o 15 proc. sukurtų naujų darbo vietų reikės

⁶³⁴ Bendrosios užimtumo ataskaitos projektas. *Metinė augimo apžvalga 2013 m.* Komisijos komunikatas COM (2012) 750 final. Europos Komisija, 2012.

aukštos kvalifikacijos darbuotojų.⁶³⁵ Todėl būtina persvarstyti visas mokymo politikos kryptis, atsižvelgiant į ypatingą moterų padėtį. Šioje srityje turi būti pasitelktas Europos socialinis fondas, taip pat visos kitos ES programos, kad būtų galima užtikrinti didesnę socialinę integraciją integruojant asmenis į darbo rinką.

Svarbu pabrėžti, kokio masto neigiamą poveikį biudžeto mažinimas turėjo darbo ir šeimos gyvenimo derinimui ir kad šis poveikis daromas būtent vienišiams tėvams, dažniausiai moterims. Didesni išsipareigojimai dėl vaikų priežiūros priemonių, plėtojant įmonių ir įmonių grupių lopšelių, padės užtikrinti, kad moterys liktų darbo rinkoje. Šiuos rezultatus galima pasiekti visų pirma vedant kolektyvines derybas su socialiniais partneriais. Krizė buvo tas veiksnys, dėl kurio padidėjo smurtas prieš moteris (persekiojimas, smurtas darbe ir santuokinis smurtas). Mažinant biudžetą neturi būti persvarstomas kovos su šiuo smurtu asociacijų ir programų finansavimas.⁶³⁶ Reikėtų pabrėžti, koks svarbus moterų vaidmuo įveikiant krizę ir kad šiuo pagrindu Europos Komisijos pasiūlymai dėl vadovaujamas pareigas einančių asmenų lyčių pusiausvyros yra žingsnis tinkama linkme. Be to, tai yra priemonių rinkinys, kurį reikėtų priimti siekiant gerinti moterų padėtį visuomenėje, kad jos daugiau dalyvautų politinių ir ekonominių sprendimų priėmimo procese.

Galiausiai Europos Komisijos vaidmuo yra labai svarbus siekiant užtikrinti, kad vykdant užimtumo politiką Europos Sąjungoje ir ekonomikos politiką būtų atsižvelgiama į lyčių lygybės tikslus ir išsipareigojimus. Komisija taip pat turi naudotis ekonomikos atgaivinimo planais, siekdamas stiprinti moterų teises ir įtraukti lyčių lygybės aspektą į visus 2014–2020 m. daugiametės finansinės programos aspektus.

Europos Parlamento pranešime⁶³⁷ Moterų teisių ir lyčių lygybės komitetas pateikė pasiūlymą, kuriame aiškiai nurodoma, kad Europos Komisijos vaidmuo yra labai svarbus siekiant užtikrinti, kad vykdant

⁶³⁵ *Europos Parlamento rezoliucija dėl naujų įgūdžių ir darbo vietų darbotvarkės*, P7_TA (2011)0466. Europos Parlamentas, 2011-10-26.

⁶³⁶ *Lyčių lygybės Europos Sąjungoje ataskaita*. Europos Komisija, 2010.

⁶³⁷ *Europos Parlamento pranešimas dėl ekonomikos krizės poveikio lyčių lygybei ir moterų teisėms* [interaktyvus]. Europos Parlamentas, 2013 [žiūrėta 2014-01-17]. <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2013-0048+0+DOC+XML+V0//LT>>.

užimtumo politiką Europos Sąjungoje ir ekonomikos politiką būtų atsižvelgiama į lyčių lygybės tikslus ir išsipareigojimus. Komisija taip pat turi naudotis ekonomikos atgaivinimo planais, siekdama stiprinti moterų teises ir įtraukti lyčių lygybės aspektą į visus 2014–2020 m. daugiametės finansinės programos aspektus.⁶³⁸

⁶³⁸ *Europos Parlamento pranešimas dėl ekonomikos krizės poveikio lyčių lygybei ir moterų teisėms* [interaktyvus]. Europos Parlamentas, 2013 [žiūrėta 2014-01-17]. <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2013-0048+0+DOC+XML+V0//LT>>.

17. IŠĖJIMO IŠ PASAULINĖS EKONOMINĖS KRIZĖS PAMATINĖS NUOSTATOS IR LYČIŲ ASPEKTAS

17.1. Laszlo Andor: nedarbas – Europos tragedija

Dėl pasaulinės ekonominės krizės daugelyje šalių paaštrėjo nedarbo, skurdo, socialinės atskirties, taip pat atskirties darbo rinkoje rizika. Šie procesai būdingi visam pasauliui, Europos Sąjungai ir atskiroms šalims – ne tik besivystančioms, bet ir lyderėms. Todėl kyla pagrįstas nerimas dėl strategijos „Europa 2020“ tikslų įgyvendinimo, dėl ko galiausiai gali būti neužtikrintas Europos konkurencingumas globalizuotame pasaulyje. Kyla grėsmė, kad ne tik visa visuomenė, bet ir atskiros socialinės grupės, taip pat moterys ir vyrai, gali pajusti skaudžius neigiamus socialinius ir ekonominius nedarbo, skurdo ir socialinės atskirties padarinius.

2013 m. Europos Komisijos Bendrojoje užimtumo ataskaitoje⁶³⁹ teigiama, kad Europos Sąjungos darbo rinkos atsigavimas itin sulėtėjo, toliau mažėja užimtumas, o 2013 m. prognozės nekelia optimizmo. Visoje bendrojoje rinkoje darbo vietos kuriamos vangiai ir padėtis blogėja, nepaisant neišnaudoto darbo vietų kūrimo potencialo kai kuriuose sektoriuose. Darbo rinkos segmentacija toliau gilėja kartu didėjant laikinojo darbo ir ne visos darbo dienos sutarčių skaičiui. Vis dar išlieka didelis darbo jėgos apmokestinimas, o kai kurios valstybės narės jį dar ir padidino. Nedarbas didėja ir toliau ir jau pasiekė precedento neturintį lygį euro zonoje. Didelį nerimą kelia sparčiai didėjantis ilgalaikis nedarbas, jis ypač išaugo griežtą fiskalinę politiką vykdančiose šalyse. ES darbo rinkoje daugiau kaip vienas iš penkių jaunuolių neturi darbo, ši karta gali tapti vadinama prarastąja karta.

Moteryų ir vyrų nedarbo lygio skirtumai rodo, kad atotrūkis tarp lyčių didėja, tai atspindi asimetrišką sukrėtimų poveikį ir nevienodą jų atsparumą krizei. Imta koreguoti atlyginimus ir darbo sąnaudas, tačiau reformų poveikis vis dar nėra reikšmingas. Statistika liudija, kad Europos šalių darbo rinkose lėtėja tinkamo darbo paieškos ir įdarbinimo procesas,

⁶³⁹ *Bendrosios užimtumo ataskaitos projektas. Metinė augimo apžvalga 2013 m. Komisijos komunikatas COM (2012) 750 final. Europos Komisija, 2012.*

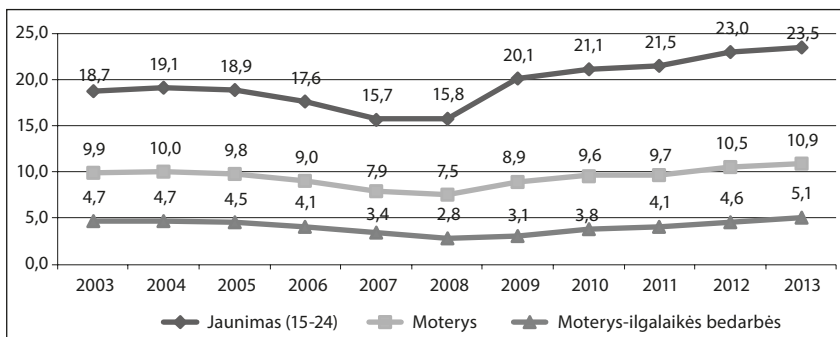
tas ypač liečia moteris, kurios, kaip rodo tyrimai, ieško darbo ilgiau ir įsidarbinti joms yra sunkiau nei vyrams.

Daugelyje valstybių narių mažėja vidutinės namų ūkių pajamos, o naujaisi duomenys rodo, kad daugelyje valstybių narių didėja moterų skurdas ir sunkėja jų skurdo ir socialinės atskirties formos, taip pat didėja dirbančių moterų skurdas ir nelygybė.

ES situacija darbo rinkoje verčia imtis ryžtingų ir neatidėliotinų viešojo ir privataus sektoriaus veiksmų ir užimtumo didinimo priemonių, atnaujinant darbo rinkas, investuojant į žmogiškąjį kapitalą, kuriant naujas darbo vietas, siekiant ekonomikos atsigavimo.

Europos Komisija išskiria šias **naujausias darbo rinkos tendencijas nedarbo srityje**.

Viena iš pagrindinių šio laikmečio problemų Europos Sąjungoje – precedento neturintis nedarbo lygis, kuris 2012 m. sudarė 12 proc. ir pasiekė visų laikų rekordą. 2012 m. gegužės mėn. bedarbių skaičius ES pirmą kartą viršijo 25 mln.⁶⁴⁰ Europos Sąjungos užimtumo ir socialinių reikalų komisaras Laszlo Andor tokią situaciją pavadino „Europos tragedija“. Ypač neigiamą poveikį nedarbas daro pažeidžiamiausioms socialinėms grupėms – jaunimui, moterims, vyresnio amžiaus žmonėms, mažiau išsilavinusiems žmonėms, didindamas ilgalaikių bedarbių skaičių (žr. 17.1 pav.).

Šaltinis: Eurostatas.

17.1 pav. Nedarbo lygio raida ES-28: jaunimo, ne kvalifikuotų darbuotojų, moterų ir vyresnio amžiaus darbuotojų nedarbas

⁶⁴⁰ Bendrosios užimtumo ataskaitos projektas. Metinė augimo apžvalga 2013 m. Komisijos komunikatas COM (2012) 750 final. Europos Komisija, 2012.

Didžiausias nedarbo lygis yra eurozonoje – 11,6 proc., tai – beprecedentis nedarbo lygis nuo EPS įsteigimo. Matomas ir tolesnis nedarbo lygio didėjimas 2013 m. – 26,9 mln. bedarbių.

Didėja ilgalaikis nedarbas dėl nesibaigiančios krizės. 2013 m. ilgalaikis nedarbas siekė 12,5 mln. ilgalaikių bedarbių, t. y. 5 proc. aktyvių gyventojų. 2012 m. 11,1 mln. (4,6 proc. aktyvių gyventojų) Europos bedarbių neturėjo darbo ilgiau kaip 12 mėn. Tai – beprecedentis lygis. Nuo 2008 m. ilgalaikis nedarbas ES 28 padvigubėjo.

Didelis jaunimo nedarbas. Europos Komisija pastaruoju metu ypač pabrėžia jaunimo nedarbą, kaip išskirtinę problemą, dėl dviejų priežasčių. *Pirma*, jaunimo nedarbo mastai yra patys didžiausi – ES darbo neturi 5,52 mln. jaunų žmonių, 2012 m. jaunimo nedarbo lygis sudarė 21 proc., o 2013 m. – jau 23,5 proc. **Darbo neturi daugiau nei kas penktas jaunas žmogus.** Taip pat dviejose valstybėse narėse nedarbo lygis viršijo 50 proc. (Ispanijoje – 56,5 proc., Graikijoje – 57,3 proc.), o šešiose – 30 proc.⁶⁴¹ *Antra*, tai ilgalaikis jaunimo nedarbas, kai daugelis jaunų žmonių neturi darbo ilgiau nei metus. Šios tendencijos būdingos ir Lietuvai. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2012 m. jaunimo nedarbas sudarė 26,4 proc., t. y. du kartus viršijo bendrą nedarbo lygį (13,2 proc.).

Didėja nedirbančio, nesimokančio ir profesinių gebėjimų neugdancio jaunimo dalis (angl. NEET). 2008–2011 m. nedirbančių ir niekur nesimokančių jaunuolių dalis padidėjo 2 proc. punktais – iki 12,9 proc. N nedirbančių ir niekur nesimokančių jaunų moterų yra daugiau negu vyrų (atitinkamai 13,4 ir 12,9 proc.).

Sumažėjo galimybė bedarbiams rasti darbą. Šis mažėjimas ypač ryškus griežtą fiskalinę politiką vykdžiusiose šalyse: Ispanijoje tikimybė rasti darbą sumažėjo nuo 50 iki 30 proc., Graikijoje – nuo 25 iki 15 proc. Šalyse, kurios vykdė švelnesnę fiskalinę politiką, – Čekijoje ir Estijoje – tikimybė rasti darbą padidėjo.

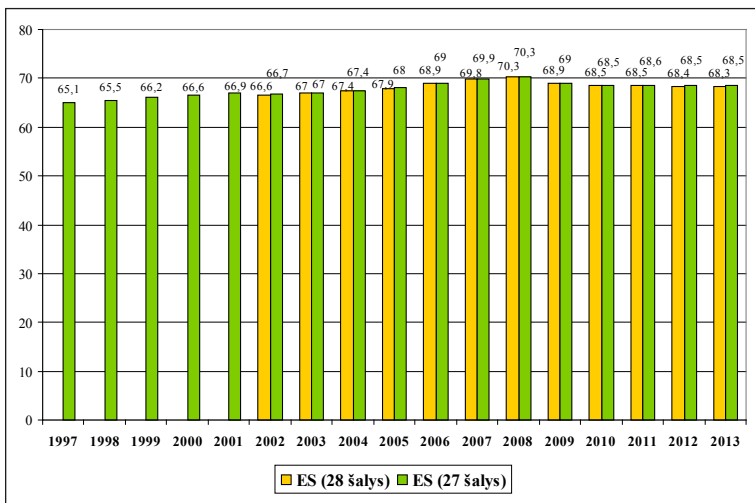
Ilgalaikis nedarbas labiausiai pažeidžia jaunimą, jaunas ir vyresnio amžiaus moteris ir mažiau išsilavinusius žmones. 2011 m. rizika vyresnio amžiaus žmonėms tapti ilgalaikiais bedarbiais buvo 55 proc., jaunimui – 30 proc., žemos kvalifikacijos darbuotojų nedarbas buvo 4 kartus didesnis nei kvalifikuotų.

⁶⁴¹ *Bendrosios užimtumo ataskaitos projektas. Metinė augimo apžvalga 2013 m.* Komisijos komunikatas COM (2012) 750 final. Europos Komisija, 2012.

Taigi, *pirma*, nedarbas yra viena iš opiausių ES problemų, pasiekusi precedento neturintį lygį; *antra*, šiuo metu ES yra vienintelis pasaulio regionas, kuriame nedarbas vis dar didėja; *trečia*, ypač dideliu nedarbu pasižymi eurozona. Šiame kontekste kyla viena iš svarbiausių ir pirmaeilių ES problemų – kaip sumažinti nedarbą ir padidinti užimtumą, sukurti daugiau ir kokybiškesnių darbo vietų: kokių priemonių būtina imtis, kuriant naujas darbo vietas, kaip sužadinti darbo rinkos dinamiškumą, kaip pagerinti užimtumo politikos valdymą.

Labai svarbios išvados, padarytos Europos Komisijos **Bendrosios užimtumo ataskaitos projekto „2014 m. metinė augimo apžvalga“ užimtumo srityje**, papildo ES darbo rinkos panoramą.

Užimtumo lygio tendencijos išlieka ir toliau nepalankios ES. Siekiant ES strategijoje „Europa 2020“ nustatyto 75 proc. gyventojų užimtumo, reikalingi stiprūs užimtumo didinimo svertai. 2012 m. užimtumo lygis buvo 68,5 proc. (2008 m. – 70,3 proc.; (17.2 pav.). 2013 m. šis rodiklis dar sumažėjo: per pirmąjį pusmetį užimtumo lygis euro zonoje sumažėjo 0,6 proc. punkto, o ES 28 – 0,42 proc. punkto.

17.2 pav. 20–64 metų amžiaus gyventojų užimtumo rodikliai ES 1997–2013 m.

Socialinių grupių užimtumo netolygumas. Krizės metu užimtumas didėjo ir mažėjo nevienodai. Nors 20–64 m. vyrų užimtumas nuo 2008 m.

sumažėjo daugiau kaip 3 procentiniais punktais (nuo 77,9 proc. 2008 m. iki 74,5 proc. 2012 m.), moterų užimtumas beveik nesumažėjo, o 2011 m. netgi šiek tiek padidėjo. Nemažai padidėjo vyresnio amžiaus darbuotojų užimtumas (3,3 procentinio punkto nuo 2008 m. ir pasiekė 48,8 proc. 2012 m.; visų pirma tai pasakytina apie moteris (5,0 procentiniai punktai).

Vertinant pagal išsilavinimą, daugiausia sumažėjo nekvalifikuotų darbuotojų užimtumas, mažiausia – aukštą išsilavinimo lygį turinčių asmenų. Kaip žinoma, tai – dominuojantis moterų kontingentas. Vertinant užimtumo tendencijas atskiruose sektoriuose, nuo 2012 m. iki 2013 m. didžiausias užimtumo sumažėjimas užfiksuotas statybų (–4,5 proc.), žemės ūkio (–1,5 proc.) ir gamybos (–1,2 proc.), itin didelis padidėjimas užfiksuotas IRT sektoriuje (+2,5 proc.). Tai vyriški sektoriai. Nors pastarieji penkeri metai padarė žalos ir nuolatinėms darbo vietoms, didžiausia prisitaikymo našta teko laikinoms darbo vietoms, kuriose dažniausiai užimtoms yra moterys. Galiausiai visos darbo dienos darbo vietų skaičius mažėja jau ketvirtus metus paeiliui: nuo 2008 m. paskutinio ketvirčio jis sumažėjo 8,3 mln. (–4,6 proc.). Darbo vietų, kuriose dirbama ne visą darbo dieną, pastaraisiais metais, priešingai – nuolat daugėja: nuo 2008 m. jų skaičius išaugo 2,5 mln. (6,4 proc.).

Didėja laikinasis ir ne visą darbo dieną užimtumas. Darbo rinkos segmentacija ir toliau lieka didelė. 2011 m. ES 60,4 proc. dirbančiųjų ir 42,5 proc. jaunų žmonių dirbo pagal laikinas darbo sutartis. Laikinių darbuotojų dalis nuo 2011 m. padidėjo 0,4 procentinio punkto; tai iš esmės rodo nepatikimas ekonomikos sąlygas. Dėl to dar labiau didėja ir taip didelis tam tikrų grupių nedarbas ir (arba) mažėja jų dalyvavimas. Jaunimo užimtumui būdingas laikinas darbas ir darbas ne visą darbo dieną: 2012 m. atitinkamai kiek daugiau nei 40 proc. ir 30 proc. (viso užimtumo).

Vertinant visus dirbančius gyventojus, laikiną darbą ir darbą ne visą darbo dieną turėjo gerokai mažesnė dalis: atitinkamai maždaug 14 proc. ir 19 proc. (ES 28, 2012 m.). Darbą ne visą darbo dieną, palyginti su vyrais, dirba neproporcingai daug moterų. 2012 m. ne visą darbo dieną dirbančių moterų buvo 31,9 proc., o ne visą darbo dieną dirbančių vyrų – 8,4 proc. Nyderlanduose, Jungtinėje Karalystėje, Danijoje, Belgijoje ne visą darbo dieną dirbančių moterų buvo daugiau kaip 40 proc., o tai gerokai mažino užimtumo lygį, vertinant visos darbo dienos ekvivalentais. Segmentaciją taip pat rodo nemažėjantys vyrų ir moterų darbo užmokesčio skirtumai

ir menki perėjimo į saugesnes darbo vietas, kuriose dirbama pagal sutartis, rodikliai. Pastarieji daro žalos grupėms, kurios paprastai dirba pagal laikinas darbo sutartis, visų pirma jaunimui ir moterims.

Gebėjimų pasiūla atsilieka ir neatitinka gebėjimų paklausos pokyčių. Globalizacija ir gebėjimais grindžiami technologijų pokyčiai palaipsniui keičia darbo jėgos paklausą. Santykinė kvalifikuotų darbuotojų paklausa išaugo, o vidutinės ir žemos kvalifikacijos darbuotojų – sumažėjo (t. y. reikalaujama aukštesnės kvalifikacijos darbuotojų). Taip pat įvyko tam tikrų pokyčių gebėjimų vertinimo srityje: daugelyje profesijų vis svarbesni darosi su IRT susiję gebėjimai ir socialiniai emociniai gebėjimai. Tyrimai rodo, kad prisitaikyti prie naujų rinkos reikalavimų moterims yra kur kas sunkiau nei vyrams.

Nors ilgainiui vidutinis išsilavinimo lygis, o kartu ir siūlomų gebėjimų kokybė išaugo, darbuotojų turimi gebėjimai neatitinka paklausos reikalavimų. Tai dar akivaizdžiau matyti iš neigiamų (tiek vyrų, tiek moterų) dalyvavimo mokymosi visą gyvenimą programose tendencijų kelyje valstybėse narėse. Gebėjimų pasiūlos ir paklausos pokyčių rezultatas – geresnės kvalifikuotų darbuotojų užimtumo galimybės, palyginti su vidutinės ir žemos kvalifikacijos darbuotojais. Darbo rinkos prognozės rodo, kad ši tendencija išliks ir toliau.

Struktūriniai gebėjimų bazės trūkumai kelia grėsmę Europos ekonomikos augimo potencialui ir konkurencingumui. Maždaug 20 proc. darbingo amžiaus gyventojų gebėjimai yra labai menki; kai kuriose šalyse (pvz., Estijoje, Italijoje) tokių žmonių dar daugiau. Labai gerą gebėjimų lygį turinčių žmonių dalis yra didelė tik keliose šalyse (Suomijoje, Nyderlanduose, Švedijoje); dauguma Europos šalių gerokai atsilieka nuo šioje srityje pažangiausių pasaulio šalių (kaip antai Japonijos ar Australijos). Duomenys patvirtina, kad **Europos investicijos į švietimą ir gebėjimų ugdymą yra neveiksmingos, o tai kelia pavojų jos vidutinio laikotarpio konkurencingumui ir didelės darbo jėgos dalies įsidarbinimo galimybės.** 10 valstybių narių, vertinant absoliučiaisiais skaičiais, sumažino švietimo išlaidas, o 20 valstybių narių sumažino santykinę BVP dalį, skiriamą investicijoms į švietimą.

Numatomas darbo vietų skaičiaus didėjimas. Manoma, kad ateityje užimtumas šiek tiek padidės, visų pirma dėl numatomo BVP padidėjimo. Šiuo metu laisvų darbo vietų rodiklis yra apytikriai 1,5 proc., t. y.

maždaug vidurkis, skaičiuojant nuo 2010 m. pabaigos. Kelios tendencijos lemia, kad vidutinės trukmės laikotarpiu darbo vietų skaičius augs visų pirma tam tikruose sektoriuose. Pavyzdžiui, dėl technologijų pažangos, bus kuriama daugiau vietų santykinai vyriškame IRT sektoriuje (manoma, kad iki 2015 m. bus 900 000 laisvų IRT specialistams skirtų darbo vietų), o dėl visuomenės senėjimo, nepaisant dabartinių viešojo sektoriaus sveikatos priežiūros biudžeto apribojimų, vidutiniu laikotarpiu veikiausiai augs sveikatos priežiūros specialistų ir su sveikata susijusių paslaugų teikėjų – santykinai moteriškų darbo vietų paklausa (2012 m. bendras ES 27 dirbančių sveikatos priežiūros darbuotojų skaičius beveik pasiekė 1 mln.). Be to, dėl ekonomikos ekologizavimo gali išaugti ekologijos srities darbo vietų skaičius (bendras šios srities darbuotojų skaičius išaugo nuo 2,4 mln. 2000 m. iki 3,0 mln. 2008 m. ir 2012 m. pasiekė 3,4 mln.). Kituose aukštųjų technologijų sektoriuose, pavyzdžiui, transporto, taip pat smarkiai augs vidutiniškai ir labai kvalifikuotų darbuotojų paklausa, kad atitiktų aviacijos ir keleivinio transporto sektorių augimą ir būtų atsižvelgiama į didelę procentinę vyresnio amžiaus šio sektoriaus darbuotojų, baigiančių dirbti iki 2020 m., dalį.

Tarptautinės darbo organizacijos (TDO) dokumente *Global Employment Trends 2014* pabrėžiamos šios tendencijos užimtumo didinimo srityje. **Stabiliai didelis neoficialus (angl. *informal*) užimtumas dažniausiai yra moterų dominuojamas užimtumas.** Neoficialus užimtumas tebėra paplitęs daugelyje besivystančių šalių. Rytų Europoje neoficialus užimtumas vis dar apima daugiau kaip 20 proc. visų dirbančiųjų. Aukštas neoficalaus darbo lygis ir oficialaus įsidarbinimo galimybių ribotumas ir mažėjimas gali tapti kliūtimi, siekiant mažinti skurdą.

Moterų skurdas. Apskritai ES skurstančių moterų yra 12 mln. daugiau nei vyrų. Be to, kad moterys uždirba mažiau, jų yra mažesnis aktyvumas darbo rinkoje ir dirba jos trumpesnę darbo laiką. To priežastis – antrinis moterų užimtumas reprodukcinėje, namų ūkių ekonomikoje, susijęs su skirstymu į moteriškus ir vyriškus darbus. Moterų aktyvumo lygis yra 16,4 proc. žemesnis negu vyrų (2011 m. 15–64 m. amžiaus moterų aktyvumo lygis buvo 64,9 proc.; vyrų – 77,6 proc.), daugiau moterų dirba ne visą darbo dieną, todėl per savaitę jos vidutiniškai dirba 17,0 proc. trumpiau (2011 m. moterys per savaitę vidutiniškai dirbo 33,7 val., vyrai – 40,6 val.); moterų ir vyrų darbo užmokestis skiriasi 16,2 proc. – taip yra

todėl, kad, pirma, moterys už lygiavertį darbą uždirba mažiau ir, antra, moterys dirba darbus, už kuriuos mažiau mokama.

Atsižvelgiant į tai, moterų pajamos yra vidutiniškai daugiau nei 40 proc. mažesnės negu vyrų. Kadangi lyčių nelygybė patiriama visą gyvenimą, jos neigiami padariniai ilgainiui kaupiasi, o tai lemia, pvz., mažesnę BVP, mažesnes socialinio draudimo įmokas ir didesnę pagyvenusių moterų skurdą – jis gresia 18 proc. 65 metų arba vyresnio amžiaus moterų, palyginti su 13 proc. vyrų. Be lyčių nelygybės, padėtį blogina ir nepalanki socialinė padėtis arba priklausymas etninėms mažumoms.⁶⁴²

Europos Sąjungoje kyla **naujų užimtumo ir nedarbo problemų**, kurios būdingos ir Lietuvos darbo rinkai.

Žema darbo vietų kokybė, nėra oraus darbo. Priimta manyti, kad didžiausią nedarbą patiria nekvalifikuoti asmenys. Tačiau pasaulio ir Lietuvos tendencijos darbo rinkoje rodo, kad išsilavinęs jaunimas kenčia dėl to, kad jam nėra oraus darbo. Didelis jaunimo nedarbas išsivysčiusiose pasaulio šalyse byloja apie nuolatinį nedarbą, apie žemą darbo vietų kokybę, apie vilties praradimą įsidarbinti orioje, kokybiškoje darbo vietoje. Lietuvoje gyvenimiškoji patirtis rodo, kad dažnai išsilavinęs jaunimas ir, ypač moterys, priverstos dirbti neįdomų, nekūrybišką darbą, nes kitokio nėra. Dažnai **darbuotojų kvalifikacija yra aukštesnė, nei reikalauja darbo vieta**. Pvz., Lietuvoje yra didžiulė paklausa siuvėjų, picerijų aptarnaujančio personalo, prekyboje – kasos aparatų darbuotojų. Referentėmis, sekretorėmis dažnai dirba merginos, turinčios aukštąjį išsilavinimą. Spaudoje apstu skelbimų, kai išsilavinusi moteris ieško slaugės, vaikų prižiūrėtojos ar namų valytojos darbo užsienyje. Toks darbas nesuteikia jokio pasitenkinimo. Tai situacija, kai išsilavinęs, kvalifikuotas žmogus negali realizuoti savo potencialo. Ši priežastis stumia žmones iš Lietuvos ir skatina emigraciją. Šis reiškinys yra palyginti neištirtas ir reikalauja mokslinių tyrimų.

Didėja nevisiškas ir laikinas užimtumas. Dauguma jaunų žmonių išsivysčiusiose pasaulio šalyse nustoja ieškoti darbo. Tie, kuriems pavyko surasti darbą, priversti būti neišrankūs ir sutikti su bet kokių darbu – nevisiško užimtumo, pagal laikinas darbo sutartis. Tokia padėtis būdinga ir Lietuvai. Garantuotos darbo vietos, kurios anksčiau buvo norma

⁶⁴² *Bendrosios užimtumo ataskaitos projektas. Metinė augimo apžvalga 2013 m. Komisijos komunikatas COM (2012) 750 final. Europos Komisija, 2012.*

senesnėms kartoms, tapo ne tokios prieinamos šiuolaikiniam jaunimui. Laikino ir nevisiško užimtumo paplitimas, ypač tarp moterų, liudija tai, kad dažnai joms tai yra vienintelis galimas variantas įsidarbinti.

Darbuotojų panaudojimas ne pagal specialybę. Vis labiau plinta darbuotojų panaudojimo praktika ne pagal specialybę, ir kyla grėsmė, kad tai gali išsisknyti ir tapti nuolatinio reiškiniu. Šiai grupei jaunimo, kuri nėra apsaugota nuo darbo ne pagal specialybę, dažniausiai priklauso jaunos moterys ir asmenys, kurie jau buvo bedarbiai. Nesiimant priemonių, šios pasekmės gali tapti vis sunkesnės, o socialinės ir ekonominės sąnaudos gali padidėti – išaugus skurdas ir sulėtės ekonomikos augimas.

Tokia pažeidžiamesnė moterų padėtis, palyginti su vyrų, kaip parodė šios monografijos autorių atlikti tyrimai, neigiamai veikia ne tik pačių moterų, kaip socialinės grupės, padėtį, taip pat ir šalies ūkio struktūrą – mikroekonomiką (atskirų ūkio šakų ir sektorių, iš jų ir verslo plėtrą), bet ir visą makroekonomiką – ekonomikos augimą, valstybės finansus, užsienio prekybą, taip pat gyventojų gyvenimo kokybę ir socialinę ekonominę nelygybę.

Pasaulinės užimtumo ir nedarbo tendencijos ir aštrios problemos atsispindi ir Lietuvos darbo rinkoje. Siekiant padidinti moterų ir vyrų užimtumą Lietuvoje, mūsų siūloma pozicija, grindžiama pasaulio ir ES strateginiais dokumentais, apima kelias strateginių gairių grupes ir konkrečias priemones darbo rinkos politikoje, kurios pateikiamos toliau.

17.2. Strateginė gairė: makroekonominė politika, skatinanti užimtumą

Vienas iš fundamentinių ES strategijos „Europa 2020“ tikslų – visiškas užimtumas ir socialinė sanglauda. Užimtumo didėjimo perspektyvos, viena vertus, priklauso nuo ES sugebėjimo skatinti ekonomikos augimą ir efektyvumą, vykdant tai skatinančią **makroekonominę politiką** (mažinti infliaciją, palūkanų normą, valstybės biudžeto deficitą) ir, antra vertus, būtina vykdyti ir atitinkamą **mikroekonominę struktūrinę politiką** (skatinti investicijas, inovacijas, pramonę, verslą), kuria būtų sudaromos palankios sąlygos skatinti užimtumą – didinti darbo vietų skaičių ir kurti naujas darbo vietas, palengvinti perėjimą į kitą darbo vietą, teikti darbo

jėgos pasiūlą, atitinkančią didėjančią darbo rinkos paklausą. Užimtumo politika turėtų ne tik padėti ekonomikai atsigauti trumpalaikiu laikotarpiu, bet ir užtikrinti būtinas socialines investicijas perspektyvoje – ilgalaikiu laikotarpiu, kurios sudarytų sąlygas didinti biudžeto pajamas (o ne priverstinai ir nuolat mažinti biudžeto išlaidas).

Neefektyvios makroekonominės politikos (griežtos pinigų ir fiskalinės politikos) poveikį ir jos neigiamas pasekmes darbo rinkai ir užimtumo politikai pabrėžia TDO padarytos išvados 2013 ir 2014 metų pranešimuose *Global Employment Trends*⁶⁴³: „**Monetarinės ir fiskalinės politikos koordinavimo trūkumas padidino darbo rinkos neapibrėžtumą**“, o tai reiškia, kad monetarinės ir fiskalinės politikos prioritetas yra neoliberalusis monetarinis ekonomikos plėtros modelis (ši būdą ekonomikoje dabar taiko visas pasaulis, nors šis kelias parodė pasauliui savo ydingumą, nesugebėjimą efektyviai veikti, ką patvirtina besitęsianti krizė), mažinantis užimtumą ir nenumaldomai didinantis nedarbo lygį.

„**Nenuosekli makroekonominė politika padidino nestabilumą, užkirto kelią stambioms investicijoms ir sparčiau kurti darbo vietas.** Įvairiose šalyse vykdoma nenuosekli monetarinė ir fiskalinė politika, taip pat ir padrikas požiūris į finansų sektoriaus ir skolų problemas, ypač eurozonoje, lėmė didėjančią neapibrėžtumą pasaulio ekonomikoje. Daugelyje šalių investicijos dar nepasiekė prieškrizinio lygio, o politikų neryžtingumas nulėmė neaiškia ateitį.“

Darbo užmokesčio mažėjimas mažino visuminę paklausą ir vartojamą, o tai savo ruožtu mažino užimtumo galimybes. Darbo užmokeskis prisitaikė prie kintančių reikmių. Prieš prasidedant krizei ES, visų pirma eurozonoje, susiformavo nemažas išorės disbalansas. Tačiau pastaruoju metu vienetui tenkančių darbo sąnaudų dinamika prisidėjo prie išorės balanso atkūrimo. Bet ne mažiau svarbu, kad darbo užmokesčio raida ir toliau derėtų su reikme ne tik koreguoti išorės disbalansą, bet ir

⁶⁴³ *Global Employment Trends 2013* [interaktyvus], ILO [žiūrėta 2014-01-05]. <<http://www.ilo.org>>; *Global Employment Trends 2014* [interaktyvus], ILO [žiūrėta 2014-01-05]. <<http://www.ilo.org>>.

mažinti nedarbą. **Darbo užmokesčio padidėjimas gali sustiprinti visuminę paklausą.**⁶⁴⁴

Valandinio darbo užmokesčio mažinimas ir darbo užmokesčio tempų lėtinimas infliacijos faktiškai nepaveikė. Tai galima paaiškinti netiesioginių mokesčių didinimu ir kainų reguliavimu fiskalinio konsolidavimo tikslais.⁶⁴⁵ Vienetui tenkančių darbo sąnaudų mažinimas, kainoms nekintant, keliose valstybėse narėse nulėmė darbo užmokesčio sumažėjimą. To rezultatas – didėjantis pelnas, kurio nelydėjo investicijų didėjimas.

2013 m. balandį 9-ojoje tarptautinėje konferencijoje jaunimo užimtumo klausimais Guy Ryder, TDO generalinis direktorius, pabrėžė: kad pasaulyje 75 mln. jaunimo (15–24 metų) yra bedarbiai; Europoje jo yra 5,5 mln., tai sudaro 23 proc. ir 2 kartus viršija suaugusiųjų nedarbą; 30 proc. bedarbių Europoje – ilgalaikiai bedarbiai; 14 mln. (14 proc.) Europos jaunimo (15–29 metų amžiaus) niekur nedirba, nesimoko ir nesiruošia įsigyti profesijos (angl. NEET); pastaraisiais metais šios grupės skaičius išaugo du kartus; „**Mes negalime ir neturime teisės sau leisti vykti šitam procesui mūsų akyse, atėjo laikas nedelsiant ir tikslingai veikti.**“

TDO vadovas Guy Ryder siūlo **sušvelninti makroekonominės politikos griežto taupymo priemones** jaunimo atžvilgiu ir padidinti investicijas į darbo vietų atkūrimą. Jis pabrėžė, kad nedarbo pašalpos ir nuostoliai, susiję su jaunimo nedarbu, kainuos kur kas brangiau, nei laiku atliktas investavimas į jaunimo užimtumo didinimo priemones. Kuo didesnės tokios investicijos, tuo mažesnis jaunimo nedarbo lygis. Galima pridurti, kad susidariusioje situacijoje **kuo yra švelnesnė makroekonominė politika, tuo mažesnis nedarbo lygis.**

Siekiant spręsti užimtumo ir socialinės ekonominės nelygybės problemas, reikia kurti užimtumui palankią makroekonominę politiką. Visuminės paklausos deficitą stabdo greitesnį atsigavimą pasaulio darbo

⁶⁴⁴ Onaran, Ö.; Galanis, G. Is Aggregate Demand Wage-Led or Profit-Led? National and Global Effects. *Conditions of Work and Employment Series* [interaktyvus]. Geneva: ILO. 2012, Nr. 40 [žiūrėta 2014-01-05]. <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_192121.pdf>.

⁶⁴⁵ Quarterly Report on the Euro Area. *Economic and Financial Affairs* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2013, 12 tomas, Nr. 3 [žiūrėta 2014-01-05]. <http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/qr_euro_area/index_en.htm>.

rinkose. Šiuo metu daugelyje išsivysčiusių ekonomikų vykstanti fiskalinė konsolidacija apsunkina spartesnę gamybos apimčių augimą, šalia menko privataus sektoriaus vartojimo. Ataskaitoje *Global Employment Trends 2014* pabrėžiama, kad **makroekonominė politika ir didesnės darbo pajamos galėtų labai pagerinti darbo rinkos perspektyvas. Modeliavimo rezultatai rodo, kad aukštų pajamų šalyse, pavyzdžiui G20, tinkamas pajamų pasiskirstymo tolygumas galėtų sumažinti nedarbą 1,8 procentiniais punktais iki 2020 m., o tai atitinka 6,1 mln. naujų darbo vietų. Šie pasiekimai pagrįstų švelnesnės fiskalinės politikos tikslus.**

TDO ataskaitoje pabrėžiama, kad turėtų būti taikoma monetarinė politika, skatinanti visuminę paklausą. Nors buvo tvirtinama, kad jei nebūtų vykdoma dabartinė griežta monetarinė politika, išsivysčiusiose šalyse nedarbas atseit būtų buvęs 1–2 proc. punktais didesnis, tačiau naujausios tendencijos rodo, kaip teigiama ataskaitoje, kad sukurtos papildomos pajamos patenka į finansų rinkas, o ne į realiosios ekonomikos sektorių. Tai ateityje sukuria akcijų rinkos ir nekilnojamojo turto kainų „burbulų“ riziką ir potencialiai sumažina tvarių darbo vietų kūrimo galimybes.

Maža visuminė paklausa, jos šaltinių neapibrėžtumas ateityje ir didėjantis likvidumas verčia dideles įmones išpirkinėti akcijas ir didinti dividendų išmokas akcininkams, užuot investavus į realųjį ekonomikos sektorių. Skaičiavimai rodo, kad kai kuriose šalyse samdymo proceso neapibrėžtumas, neaiškios perspektyvos (angl. *hiring uncertainty*) gali daryti spaudimą nedarbui, ir neigiamas poveikis gali išlikti, net ir prasidėjus ekonominės veiklos atsigavimui. Rezultatas – tolesnis ribotas darbo vietų kūrimas.

Turi būti skiriamas didesnis dėmesys darbo rinkai ir socialinei politikai. Aktyvi darbo rinkos politika (ADRP) turi būti įgyvendinama sparčiau, sprendžiant neaktyvumo (*inactivity* – kai žmonės pasitraukia iš darbo rinkos ir nenori grįžti) ir įgūdžių neatitikimo problemas. Iš tiesų, kai vis daugiau potencialių darbuotojų traukiasi iš darbo rinkos, įgūdžių nykimo ir atsilikimo rizika didėja. Tačiau šiuo metu tik nedidelė viešųjų išlaidų dalis skiriama aktyvioms darbo rinkos priemonėms (net OECD šalyse, kurios paprastai yra gana pažangios, skiriama mažiau nei 0,6 procento BVP vidutiniškai 2011 m.). Skaičiavimai rodo, kad padidinus išlaidas 1,2 procento BVP (panašiai kaip šalyse, kuriose daugiausia išleidžia ADRP), papildomai būtų sukurta 3,9 mln. darbo vietų išsivysčiusios

ekonomikos šalyse ir ES. Tačiau regionai, kurie šiuo metu aktyviai darbo rinkos politikai skiria mažiausiai lėšų, tam tikros naudos gali gauti iš jų darbo rinkų padėties pagerėjimo – t. y. konkrečių nedarbo mažinimo ir užimtumo didinimo priemonių taikymo.

Jaunimo užimtumo problemą taip pat gali padėti išspręsti, anot Ryderio, ir **mikroekonominės politikos**, t. y. **užimtumo politikos priemonės**, tokios kaip profesinio pasirengimo (pameistrystės) programos, valstybinės užimtumo didinimo programos, verslo plėtra, kooperatyvai ir socialiai atsakingos įmonės, darbdavių skatinimo priemonės, kurios įdarbina jaunimą. Tačiau atskirų fragmentiškų priemonių neužtenka siekiant išspręsti šią problemą. Būtinai **tikslinės priemonės**, tokios, kaip jaunimo užimtumo garantijos, kurios duoda gerokai didesnę efektą.

Galima sutikti su TDO teigimu, kad „darbdaviai dažnai vengia samdyti darbuotojus ar daryti ilgalaikes investicijas, ir dėl šios priežasties būtina įgyvendinti aktyvias darbo rinkos politikos priemones, kad būtų atkreiptas dėmesys į darbdavių neaktyvumą ir darbuotojų įgūdžių neatitikimus“. Tačiau tai, mūsų nuomone, yra tik kosmetinės priemonės, kurios reikalingos, bet vien tik jos kardinaliai ir iš esmės nepakeis situacijos į gerąją pusę.

Siekiant spręsti užimtumo ir socialinės ekonominės nelygybės problemas, reikia kurti užimtumui palankią makroekonominę politiką. Visuminės paklausos deficitas stabdo greitesnę atsigavimą pasaulio darbo rinkose. Šiuo metu daugelyje išsivysčiusių ekonomikų vykstanti fiskalinė konsolidacija apsunkina spartesnę gamybos apimčių augimą, esant menkam privataus sektoriaus vartojimui. Ataskaitoje *Global Employment Trends 2014* pabrėžiama, kad makroekonominė politika ir didesnės darbo pajamos galėtų gerokai pagerinti darbo rinkos perspektyvas. Modeliavimo rezultatai rodo, kad aukštų pajamų šalyse, pavyzdžiui G20, tinkamas pajamų pasiskirstymo tolygumas galėtų sumažinti nedarbą 1,8 procentiniais punktais iki 2020 m., o tai atitinka 6,1 mln. naujų darbo vietų. Šie pasiekimai pagrįstų švelnesnės fiskalinės politikos tikslus.

TDO ataskaitoje pabrėžiama, kad turėtų būti taikoma **monetarinė politika, skatinanti visuminę paklausą**. Nors buvo tvirtinama, kad jei nebūtų vykdoma dabartinė griežta monetarinė politika, išsivysčiusiose šalyse nedarbas atseit būtų buvęs 1–2 proc. punktais didesnis, tačiau naujausios tendencijos rodo, kaip teigiama ataskaitoje, kad sukurtos papildomos

pajamos patenka į finansų rinkas, o ne į realiosios ekonomikos sektorių. Tai ateityje sukuria akcijų rinkos ir nekilnojamojo turto kainų burbulų riziką ir potencialiai sumažina tvarių darbo vietų kūrimo galimybes.

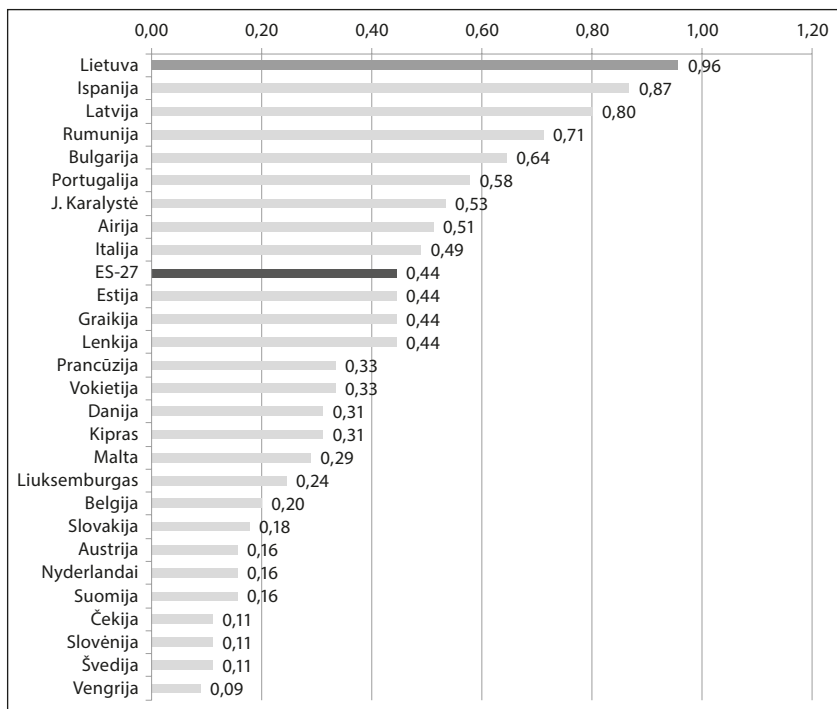
Menka visuminė paklausa, jos šaltinių neapibrėžtumas ateityje ir didėjantis likvidumas verčia dideles įmones išpirkinėti akcijas ir didinti dividendų išmokas akcininkams, užuot investavus į realųjį ekonomikos sektorių. Skaičiavimai rodo, kad kai kuriose šalyse samdymo proceso neapibrėžtumas, neaiškios perspektyvos (angl. *hiring uncertainty*) gali daryti spaudimą nedarbui, ir neigiamas poveikis gali išlikti, net ir prasidėjus ekonominės veiklos atsigavimui. Rezultatas – tolesnis ribotas darbo vietų kūrimas.

Mūsų pozicija Lietuvoje tokia, kad visų pirma, reikia atsisakyti dogmatiškos fiskalinės politikos – bet kokiomis priemonėmis mažinti biudžeto deficitą dažniausiai sutraukiant išlaidas darbo užmokesčiui ir socialinei politikai. Vidurinioji klasė turi atgauti atlygį už savo indėlį į BVP (Roberto Reicho pamatinė, bazinė prielaida): be darbo užmokesčio ir gyventojų pajamų spartaus didėjimo padidinti užimtumo ir sustabdyti nedarbo nepavyks. Šios nuostatos laikosi ir TDO, ir EK.

Lietuvoje būtina įgyvendinti **makroekonominę politiką, orientuotą į visiško užimtumo didinimą**, kuri užtikrintų orių darbo vietų kūrimą, išplėstų įsidarbinimo galimybes, skatintų priimti būtinas priemones darbo rinkoje, jaunimo verslą ir gintų jaunimo teises, siekiant pašalinti krizės pasekmes ir tuo pačiu metu užtikrinti viešųjų finansų ir mokesstinės bazės stabilumą.

17.3. Strateginė gairė: mažinti socialinę ekonominę nelygybę

Atlikti tyrimai rodo, kad pagal integruotą socialinės ir ekonominės nelygybės indeksą Lietuva užima pirmąją vietą Europos Sąjungoje (žr. 17.3 pav.), o tai reiškia, kad socialinė ir ekonominė nelygybė Lietuvoje yra viena didžiausių 28 ES valstybėse narėse. Todėl, mūsų nuomone, **nedarbas – tai didėjančios nelygybės ir pajamų koncentracijos pasekmė.** Socialiniai ir ekonominiai skirtumai yra viena iš pagrindinių ekonominių problemų Lietuvoje, kurie trukdo ekonomikai kilti ir įveikti besitęsiančią ekonomikos krizę šalyje, neleidžia didinti moterų ir vyrų užimtumo.

Šaltinis: pagal Eurostat duomenis.

17.3 pav. Integruotas pajamų ir vartojimo diferenciacijos indeksas ES šalyse 2011 m.

Būtų tikslinga pasimokyti iš vieno iš didžiausių JAV mąstytojų, JAV prezidento Klintono Vyriausybės buvusio darbo ministro, dabartinio Berklio universiteto profesoriaus Roberto Reicho pozicijos ir sukurtos koncepcijos.⁶⁴⁶

⁶⁴⁶ Robertas Reichas – ekonomikos profesorius, dėsto Berklio universitete Kalifornijoje. JAV prezidento Bilo Klintono Vyriausybėje jis buvo darbo ministras. 2008 m. žurnalas *Time* išrinko jį vienu iš 10 pačių sėkmingiausių XX amžiaus JAV ministrų. Žurnalas *The Wall Street Journal* priskyre jį prie 10 įtakingiausių JAV mąstytojų. Kartu su Polu Krugmanu ir Džozefu Stiglitzu Robertas Reichas įeina į Keinsio teorijos šalininkų branduolį. 2008 m. finansinės krizės metu šie trys amerikiečių ekonomistai sukūrė mokslinę JAV prezidento Barako Obamos vyriausybės Konjunktūrinės programos bazę.

Robertas Reichas yra dvylikos knygų, kurios išverstos į 22 pasaulio kalbas, „Tautos turtas“ ir bestselerio „Superkapitalizmas“ autorius. R. Reichas spausdina straipsnius tokiuose leidiniuose, kaip *The New Yorker*, *The Atlantic*, *The New York Times*, *The Washington Post* ir *The Wall Street Journal*, taip pat yra žurnalo *The American Prospect* vyriausiasis redaktorius ir įkūrėjas ir reguliariai dalyvauja radijo laidoje *Market Place*.

Robertas Reichas savo knygoje „Po šoko: Amerikos ateities ekonomika“ (angl. *Aftershock: The Next Economy and America's Future*)⁶⁴⁷ įtikinamai parodo ir įrodo, kad **pasaulio ekonominės krizės priežastis – tai ne valstybių skola, o susidariusi ir vis didėjanti socialinė ekonominė nelygybė, peržengianti bet kokias sveikos nuovokos ir ekonominio saugumo ribas.** Mums atrodo, kad ši problema yra nepaprastai aktuali ir Lietuvai. Neoliberaliojo, monetarinio ekonomikos globalizacijos modelio rezultatas – netolygus pasaulio ekonomikos vystymasis, šis modelis yra palankus ekonomiškai stiprioms šalims ir stambioms korporacijoms ir neigiamai veikia silpniau išsivysčiusių šalių ir smulkaus ir vidutinio verslo pozicijas. Tačiau pasaulio tyrimai rodo, kad susiklosčiusi socialinė ekonominė nelygybė – tai kertinė, giluminė problema, kuri tampa visos pasaulio ekonomikos plėtros stabdžiu jau ne tik silpnesnės plėtros šalyse, bet ir šalyse lyderėse, todėl būtent socialinė ekonominė nelygybė pagal Robertą Reichą ir daugelį kitų autorių yra pasaulio ekonominės krizės šauninė priežastis.

Galbūt priemonės, kurias socialinei ekonominei nelygybei mažinti siūlo Robertas Reichas, kol kas dar ne visos gali būti įgyvendintos Lietuvoje, tačiau strategiškai – tai teisingos gairės. Kai kurios priemonės jau ir dabar, artimiausiu laikotarpiu, labai praverstų Lietuvai, nes bazinė Roberto Reicho prielaida, kad vidurinioji klasė turi atgauti savo uždirbtą dalį už jos indėlį į ekonomiką, be jokios abejonės, yra ekonomiškai pagrįsta ir socialiai teisinga.

Robertas Reichas apie 2008–2010 m. pasaulio krizės priežastis.

Roberto Reicho knyga „Po šoko“ skirta pasaulinės ekonominės krizės priežastims atskleisti. Pastaraisiais metais šis klausimas plačiai nagrinėjamas pasaulinėse konferencijose, šalių lyderių susitikimuose, televizijoje, pasaulio forumuose, internete. Tačiau į akis krenta vienas ypatumas – pasisakantys šia tema ekspertai dažniausiai yra tie, kurie visą savo gyvenimą paskyrė tai pačiai sistemai, kuri ir sukėlė šią krizę.

Aspektai, kuriuos apima knyga, yra tokie „neaktualūs ir populistiniai“ veiksniai ir parametrai, kaip JAV gyventojų realiosios pajamos, kurios vidutiniškai JAV visą laiką didėjo. Tačiau tai iliuzija, niekas rimtai nesuprato, kaip yra iš tikrųjų. Pastarųjų metų moksliniai tyrimai parodė,

⁶⁴⁷ Reich, R. *After shock. The Next Economy and America's Future*. New York: Alfred A. Knopf, 2010.

kad iš tikrųjų namų ūkių pajamos didėjo tik dėl turtingųjų namų ūkių pajamų augimo. O likusiųjų – augo išskirtinai tik skolos. Realiai gi JAV gyventojų vidutinės pajamos nuo 1970 metų iki šiol mažėjo.

Objektyvi gyventojų pajamų analizė leidžia padaryti pagrindinę išvadą, kuria remiasi knygos logika: **pastarųjų 30 metų kreditavimo bumus buvo lydymas didėjančio atotrūkio tarp pačių turtingiausiųjų JAV gyventojų ir visų kitų gyventojų pajamų.**

Robertas Reichas savo knygą pradeda nuo JAV finansų ministro Timo Geitnerio teiginio kritikos, kuris toks populiarus JAV (pridursime, Lietuvoje irgi), kad gyventojai gyvena ne pagal išgales, t. y. per daug vartojo ir per mažai taupė. Kaip sakė R. Reichas, bėda ne ta, kad amerikiečiai gyvena ne pagal pajamas, o kad tos pajamos neatitiko to, ką galėjo pasiūlyti auganti valstybės ekonomika. Amerikietiškoji ekonomika augo kaip ant mielių ir vidurinioji amerikiečių klasė tikėjosi atgauti savo dalį. Deja, ji skaudžiai apsiriko. Vis didesnė pajamų dalis atitekdavo visuomenės viršūnei. Tai ir yra rimčiausios problemos, kuri pakibo virš amerikietiškos ekonomikos, esmė. Profesorius teigimu, kol ši problema nebus išspręsta, negalima tikėtis stabilaus pagerėjimo.

Pagal R. Reicho teiginį pagrindinis uždavinys šiandieną – subalansuoti globalinę ekonomiką tokiu būdu, kad jos vaisiai būtų prieinami viduriniajai klasei, kaip tai buvo prieš kelis dešimtmečius. Ir jeigu šito nebus, ekonomika demonstruos tik stabilumo iliuziją ir išpūstus bumus, be to, kiekvienas po to būsiantis bumas vis stipriau sukrės ekonomiką nei prieš tai buvęs.

Jeigu su pamatiniais, baziniais ekonomikos veiksniais viskas gerai, t. y. vartotojai gali sau leisti vartoti ir taupyti, verslas gali investuoti, vyriausybė palaiko protingą pusiausvyrą tarp visuomenės poreikių ir nuolatinių apribojimų, globali ekonomika efektyviai paskirsto pasaulio sukauptą kapitalą ir situacija yra stabili – tokiu atveju galima prognozuoti sveiką ir stabilų augimą. Tačiau, jeigu bazinis pamatas šlubuoja, ekonomikai ir visai visuomenei kyta grėsmė.

Robertas Reichas tvirtina, kad bazinis ekonomikos pamatas šiandieną yra stipriai deformuotas, kad didžioji 2008 m. krizė – tai vis didėjančio neteisingo pajamų paskirstymo rezultatas.

Vietoje naujų strategijų, kurios leistų viduriniajai klasei sėkmingai atlaikyti šiuos sunkius laikus, politiniai lyderiai, kurie aklaai tikėjo

galinga ir visažinančia laisvąja rinka, pasirinko privatizaciją ir valstybės įtakos ekonomikai mažinimą, sumažino mokesčius turtingiems ir sugriovė socialinės apsaugos sistemą. Viso to rezultatas – išaldytas daugumos amerikiečių darbo užmokestis, sumenkėjusios užimtumo garantijos ir didėjanti nelygybė. Ekonomikos augimo rezultatais naujojasi vis mažesnis žmonių skaičius.

1970 m. pabaigoje vienas proc. pačių turtingiausių amerikiečių disponavo 9 proc. visų pajamų, o 2007 m. vienam proc. turtingiausių jau teko 24 proc. nacionalinių pajamų. Jeigu daugumos žmonių pajamos auga menkai, patenkinti savo siekį geriau gyventi vidurinioji klasė gali tik vis giliau brisdama į skolas. Vartojimas skatina ekonomiką ir kuria darbo vietas, tačiau tokiu atveju šis procesas vyksta neilgai. Kai nėra vartojimo paklausos, vidurinioji klasė negali kelti ekonomikos. Neįmanoma amžinai skolintis. Kažkokiu momentu – tai rodo 1929 m. ir 2008 m. – ateina laikas už tai atsiskaityti.

Vyriausybei paprasčiau paskelbti šiuos epizodus laikinomis finansinėmis krizėmis, aiškinti vykstančius reiškinius gyvenimu ne pagal išgales ir padidėjusią skolą ir bandyti išspręsti šią problemą gelbėjant bankus, kad iš jų nebūtų masiškai atsiimami indėliai. Tačiau išspręsti šios problemos tikrąsias priežastis yra kur kas sunkiau.

Anot R. Reicho, aukštas skolos lygis – (didelė skola) yra ne krizės priežastis, o pasekmė. Politikams, suinteresuotiems būti perrinktiems kitai kadencijai, priimtinesni artimiausio taikinio sprendimai, nepaliekiant finansinių interesų, nuo kurių tie patys politikai ir priklauso – rinkiminių kampanijų kaina irgi didėja! O turtingųjų viršūnėlė gina savo neproporcingai dideles pajamas, laikydama jas savo išskirtinio talento ir svarbaus vaidmens visuomenėje rezultatu.

R. Reicho nuomone, abi krizės (1930 m. Didžioji depresija ir 2007 m. krizė) yra susietos tarpusavyje. Jei nebūtų buvę Didžiosios depresijos, tai po 80 metų politikai neišmoktų įveikti ekonominių grėsmių biudžeto ir pinigų politikos priemonėmis. Tačiau 1930 m. svarbiausia pamoka taip ir liko neįsisavinta: **kai tolygus pajamų paskirstymas pakrinka, ekonomiką reikia atstatyti tokiu būdu, kad vidurinioji klasė turėtų pakankamą perkamąją galią ir galėtų atgaivinti ir ilgą laikotarpį palaikyti ekonomiką.**

Per 30 metų (iki 2008 m.) vidutinio amerikiečio darbo užmokestis, atsižvelgiant į infliaciją, faktiškai nedidėjo. Negana to, 2000-aisiais darbo užmokestis krito. Pagal JAV Surašymų biuro duomenis, 2007 m. darbuotojas – vyras, gaunantis vidurinę (mediana) darbo užmokestį, atnešdavo namo 45 tūkst. dolerių. Atsižvelgiant į infliaciją, ši suma yra mažesnė nei prieš 30 metų. Vidurinėsios klasės pajamos padidėjo labai mažai. Tačiau 2007 m. amerikiečių ekonomika labai išaugo palyginti su ekonomika prieš 30 metų. Jeigu pajamos būtų paskirstytos tolygiai visiems amerikiečiams, vidutiniškai žmogus 2007 m. turėtų gauti 60 proc. daugiau nei dabar.

Kur dingio šie principai? Vis dažniau jie ėjo „į viršų“ – „didžiulis siurblys ištraukdavo vis didesnę dalį bendrųjų šalies pajamų ir perduodavo jas į negausių išrinktųjų rankas“.

Dar viena įdomi paralelė. Iki 2007 m., kai realusis darbo užmokestis vidurinėsios klasės krito ar liko to paties lygio, šios vidurinėsios klasės atstovai augant ekonomikai galėjo pirkti ir gerinti savo gyvenimo gerovę vis labiau lįsdami į skolas. Nuo 1950 m. iki 1980 m. amerikiečių santaupos sudarė 9–10 proc. vidutinio amerikiečio pajamų, tačiau 2000 m. – jau tik 3 proc. Veidrodinis šio reiškinio atspindys – būsto kreditai, t. y. skolos: nuo 55 proc. šeimos pajamų 1960 m. jos išaugo iki 138 proc. 2007 m.

Svarbiausia mintis – reikia vykdyti makroekonominę politiką ir ją panaudoti, siekiant palaikyti visišką užimtumą. Valdžios struktūroms reiktų padidinti pinigų kiekį, kad būtų sumažinta palūkanų norma, siekiant, kad vartotojai ir komercinės įmonės galėtų imti kreditus su mažesnėmis palūkanomis, vyriausybė gi turi padidinti savo išlaidas, kad kompensuotų trumpalaikį paklausos kritimą ir skatintų naujų darbo vietų atsiradimą.

Pajamų koncentracija viršūnėje ir jos neigiamas poveikis ekonomikai. Iki 2008 m. krizės pusė visų vartojimo išlaidų atiteko 20-čiai procentų piliečių, turinčių didžiausias pajamas. Iš jų 40 proc. išlaidų atiteko viršutiniams 10 proc. Tačiau visa tai nebuvo susiję su išlaidavimu, o su tuo, kad 10 proc. turtingųjų disponavo 50 proc. visų pajamų.

Jeigu dominuojanti vidurinioji klasė gautų didesnę pajamų dalį, vartojimo apimtis būtų kur kas didesnė ir ši klasė taip neįsiskolintų. Jeigu dauguma amerikiečių atgautų savo pajamų dalį nuo visų šalies pajamų, jie galėtų gyventi nė kiek ne blogiau, o dar ir geriau negu anksčiau, galėtų atidėti santaupas juodai dienai, sėkmingai surasti išeitį, praradus

darbą ar sumažėjus darbo užmokesčiui. Tokiu atveju jiems nereikėtų tik skolintis.

Problema buvo visai ne ta, kad amerikiečiai gyveno ne pagal išgales, – tiesiog jų pajamos neatitiko visiškai teisingos logikos, ką sau gali leisti šalies gyventojas sėkmingai augančioje ekonomikoje. Buvo pažeista bazinė, pamatinė ekonomikos prielaida.

Pirmasis amerikietiškas kapitalizmo ekonomikos etapas (1870–1929 m.) apibūdinamas pajamų ir kapitalo koncentracijos didėjimu, antrajame etape (1947–1975 m.) gerovė buvo paskirstyta daugmaž vienodai, trečiajame etape (1980–2010 m.) vėl vyrauja didžiulė kapitalo koncentracija. R. Reichas teigia, kad dėl ateities mes turime užsukti ketvirtąjį etapą, kuriame paskirstyta gerovė vėl taptų norma.

Iki šių dienų yra žmonių, manančių, kad Didžioji depresija ir Didysis klestėjimas – tai savaiminiai procesai, vykę be jokio valstybės įsikišimo. Ką gi, galų gale ir evoliucija kai kas netiki. Mes gi galime tvirtai sakyti, kad JAV Vyriausybė atsisakė eiti keliu, kuriuo nuėjo daugelis Europos valstybių (socialdemokratiškos valstybių), ir pajamų iš turtingųjų neperkirstė skurdžiųjų naudai, nenacionalizavo pramonės. Tačiau Amerikos valdžia aktyviai sudarinėjo sąlygas, kad vidurinioji klasė gautų savo visavertę gerovės dalį. **Tam valdžia ekonomiką nukreipė visiško užimtumo keliu, sukūrė progresinę mokesčių sistemą, padidino darbuotojo perkamąją galią, sukūrė socialinės rūpybos sistemą, galingą draudimo tinklą neįgaliesiems, ir pakėlė darbo našumą.**

Ekonomika pradėjo sparčiai augti ir buvusi 120 proc. skola ištirpo. 1971 m. Niksonas pareiškė, kad mes visi dabar esame Keinso pasekėjai. Prezidentas pripažino (būdamas konservatorius), kad Vyriausybė sugebėjo duoti žmonėms darbą ir taip pat „užkišti skylę“, atsiradusią, kai vartotojai ir organizacijos išleidžia per mažai lėšų.

Sukūrusi nebrangią hipoteką ir sumažinusi nekilnojamojo turto palūkanas, JAV Vyriausybė padėjo daugeliui amerikiečių įgyvendinti svajonę apie savo nuosavą namą. Daugelyje šalies regionų Vyriausybė subsidijavo energijos ir vandens išlaidas, kad žmonės galėtų įsigyti namą. Buvo pastatyta kelių, autostradų, susiejančių namus su stambiais prekybos centrais. Be to, Vyriausybė padarė prieinamą aukštąjį išsilavinimą. Federalinė vyriausybė užtikrina universitetams mokslinių tyrimų užsakymus.

1945–1970 metais vyravo spartus ir didelio masto ekonomikos augimas ir tai prisidėjo prie didžiojo Amerikos klestėjimo.

Vyriausybė visą šią veiklą apmokėdavo iš vidurinėsios klasės pajamų, kurios sparčiai augo. Didelė dalis mokestinių pajamų buvo gauta iš turtingiausių sluoksnių, kurių mokesčių našta siekė nuo 79 iki 94 proc. karo metais, 1950 m. šis rodiklis buvo 91 proc., 1964 m. – 67–77 proc. (didžiausias mokesčių tarifas).

Taigi aukštų pajamų gyventojas po visų išmokų ir kreditų atiduodavo valstybei kur kas daugiau nei 50 proc. pajamų. Aukštas mokesčių lygis visiškai nereikšė ekonomikos susitraukimo, o atvirksčiai – vidurinioji klasė klestėjo ir maitino ekonomiką.

Didžiojo Amerikos klestėjimo, kuris tęsėsi 25 metus, pamatas – ekonomika, kuri radikaliai skyrėsi nuo tos, kuri ketvirtajame dešimtmetyje privedė prie krizės. Per klestėjimą Vyriausybė laikėsi bazinės prielaidos – keinsistiniais metodais siekė visiško užimtumo, užtikrino socialinį draudimą ir didino valstybės investicijas. Rezultatas – bendrųjų pajamų dalis, skirta viduriniajai klasei, didėjo, o turtingiesiems – mažėjo. Tačiau štai kas įdomu – ekonomika sparčiai ir aktyviai augo, o iš to laimėjo visi, taip pat ir viršūnės. Be to, tolygus pajamų paskirstymas buvo visiškai suderinamas su ekonomikos augimu ir būtent jis tapo būtina ekonomikos augimo sąlyga.

Pradedant 1970 m. JAV Vyriausybė tris dešimtmečius iš eilės užsiėmė dereguliacija ir privatizacija. Ji padidino aukštojo mokslo kainą, sumažino švietimo ir pasirengimo darbui programų skaičių koledžuose ir universitetuose, apkarė viešąjį transportą ir ramiai žiūrėjo į tai, kaip rūdija tiltai, dyla uostai ir yra automagistralės. Ji (Vyriausybė) vos nesunaikino socialinės apsaugos sistemos – bedarbių šeimų su vaikais programos buvo sumažintos, o draudimo nuo nedarbo pašalpos taip sugriežtintos, kad 2007 m. jas gavo tik 40 proc. bedarbių.

Ji du kartus sumažino mokesčių dydį turtingiesiems gyventojų sluoksniams, leido daugeliui turtingų amerikiečių įforminti savo pajamas kaip investuoto kapitalo pelną ir mokėti tokiu būdu tik 15 proc.; sumažino palikimo mokestį, kuris lietė 1,5 proc. gyventojų, priklausančių turtingųjų viršūnei.

Ir tuo pačiu metu Amerika didino pardavimo mokestius ir gyventojų pajamų mokestį, kuris surijo liūto dalį vidurinėsios klasės pajamų.

JAV buvo leidžiama kompanijoms nebaudžiamai laužyti bazinę prielaidą – atleisti darbuotojus ir mažinti darbo užmokestį, mažinti lengvatas ir perkelti riziką ant darbuotojų pečių, keisti užtikrintą senatvės pensiją pensijų planais „pasidaryk pats“, o efektyvią sveikatos apsaugą – augančiomis premijomis ir išskaičiavimais.

Amerika buvo nuošalyje, kai stambios amerikiečių kompanijos virto globaliomis ir prarado bet koki ryšį su savo šalimi. 2009 m. *Intel Caterpillou*, *Microsoft*, *IBM* ir daugelis kitų atseit amerikietišku firmų gavo didžiąją savo pelno dalį už JAV ribų ir aktyviai samdė užsienio darbo jėgą. Be jokių kliūčių kompanijų vadovų darbo užmokestis staigiai pakilo ir viršijo vidutinį darbuotojo darbo užmokestį daugiau kaip 300 kartų (lyginant su 30 kartų didžiojo klestėjimo laikais), o finansų ir biržų direktorių atlyginimai iš viso tapo kosminio dydžio.

Tarp Amerikos superturtuolių vis didesnę dalį sudarė komercinių organizacijų vadovai ir finansų direktoriai. Daugiau kaip pusė visų pinigų, kuriuos deklaravo mokesčių inspekcijai viena dešimtoji nuo vieno procento, priklausė penkiems vadovams iš 500 stambių amerikiečių kompanijų skaičiaus. Likusią dalį tarp savęs pasidalino biržos atstovai ir finansų vadybininkai.

Vašingtonas susilpnino Vyriausybės kontrolę Wallstreet'ui, tačiau apdraudė jį nuo stambių praradimų. Tokiu būdu jis pavertė finansinę struktūrą – iki šiol buvusią Amerikos industrijos tarnaitę – ponia, leidžiančia gauti greitą pelną, o ne ilgalaikį augimą, ir pasigrobiančia sau neišpasakytai didelę dalį šalies pajamų.

Tarp 1997 ir 2007 metų finansinis sektorius tapo sparčiausiai augančia Amerikos ekonomikos dalimi. Finansų direktorių, biržos maklerių pelnas sudarė beveik du trečdalius šalies bendrojo nacionalinio produkto. 2007 m. finansų ir draudimo kompanijos gavo daugiau kaip 40 proc. korporatyvinių Amerikos pajamų (palyginti su 10 proc. didžiojo klestėjimo laikais). Iki ir po to, kai sprogo šis muilo burbulas, stambiausi Wallstreet'o bankai išmokėjo savo vadovams dešimtis milijardų dolerių. 2009 m. 25 aukščiausiai apmokestinami fondų menedžeriai gavo 25 mlrd. dolerių, vidutiniškai po 1 mlrd. dolerių kiekvienam.

Atsižvelgiant į tai, kad finansų ekonomika tapo kur kas svarbesnė nei realioji, augo finansų ministerijos ir centrinio banko (FRS) vaidmuo.

Valstybės politika buvo sukoncentruota į pardavėjų lūkesčius. Ekonominės sėkmės matas tapo fondų rinka – kaip ir prieš Didžiąją depresiją.

R. Reichas kelia klausimą, kodėl taip atsitiko? Kodėl Amerika nepapriešino rinkos jėgoms, sumažinusioms paprastų amerikiečių bendrojo pyrago dalį? Kai kas tvirtina, kad Vyriausybei nėra ko kištis. Ekonomika puikiai dirba savaime, Vyriausybė gali pasitraukti į šalį, o ir mokesčių sumažinimas turtingiesiems niekam netrukdo. Kaip pavyzdys pateikiama 1980–1990 m. didžioji ekspansija, o 2008 m. krizė aiškinama nekilnojamojo turto problemomis ir vidurinėsios klasės didėjančia skola – kad per daug žmonių nepagalvoję išpainiojo į operacijas su nekilnojamuoju turto, o vidurinioji klasė per daug skolinosi ir išlaidavo.

Tačiau, Robertas Reicho nuomone, visa tai – nesąmonė ir paistalai. Tie, kurie daro panašius pareiškimus, mano, kad fondų rinka – tai ir yra ekonomika, o nepastebi bazinės prielaidos – kaip ekonomiką veikia tai, kad vidurinioji klasė neįperka to, ką gamina. Šiuo atveju **infliacija neturėjo jokios įtakos, kaip ir nėra jokio jos ryšio su biudžeto deficitu**. Pagrindinė priežastis – pajamos ir kapitalas kaupėsi siauros žmonių grupės rankose, o „didžiulė ekonominė valdžia turi per didelę įtaką ekonomikos žaidimo taisyklėms“. Gausiai remiant rinkimines kompanijas, mokant už lobizmą ir reklamos akcijas, turtuoliai priverčia pakeisti įstatymus savo naudai, siekdami gauti vis didesnes pajamas ir sukaupti vis daugiau turto. Atsižvelgiant į tai, kad jų turto liūto dalis priklauso nuo fondų rinkos, ypač aktyviai jie stengėsi išlaisvinti Wallstreet'ą ir dar griežčiau daryti spaudimą kompanijoms, kad gautų gerų rezultatų, pvz., palengvinant investuotojams išpirkti kontrolinį paketą akcijų kredito sąskaita, apmokant nepatikimomis niekinėmis obligacijomis, leidžiant išpirkti pajamas atleidžiant darbuotojus, o po to „išmetant“ kompaniją į rinką kur kas didesne kaina. Planas suveikė. Tačiau dalis fondų rinkos, tenkanti amerikiečių viduriniajai klasei, liko labai menka, palyginti su dalimi, tenkančia turtingiesiems.

Kodėl amerikiečiai tebeperko: trys sunkumų įveikimo svertai. Pradedant 1970 metų pabaiga, amerikiečių vidurinioji klasė sukūrė tris sunkumų įveikimo mechanizmus, kurie leidžia elgtis taip, lyg žmogus ir toliau uždirbtų tą pačią bendrųjų pajamų dalį kaip ir sėkmės laikotarpiu

ir leistų pinigus taip, lyg nieko nebūtų įvykę. Ir tik didžiojo nuosmukio metu (2008–2010), kai šie svertai nutrūko, amerikiečiai susidūrė su realybe.

1-asis svertas. Moterys išeina į darbo rinką už atlyginamą darbą.

Tai vienas pagrindinių socialinių ir ekonominių pokyčių per pastaruosius 40 metų. Moterys perėjo dirbti į mokamą darbą, kartu su tuo pasikeitė ir amerikietiška šeima, ir tradiciniai vaikų auklėjimo modeliai. 1966 m. dirbo 20 proc. motinų, o 1999 m. – 60 proc. Tačiau šeimos priėjo tokį pajamų sumažėjimo tašką, kai moteris užsikrauna ant savęs dvigubas funkcijas ir tai neatsiperka papildomomis pajamomis.

2-asis svertas. Visi pradėjo dirbti ilgesnį laiką. Kai darbo užmokesčio augimas sustojo, šeimos turi kompensuoti darbo užmokesčio sumažėjimą didindamos darbo laiką. Vis daugiau vyrų ir moterų dirba 48–50 val. per savaitę, t. y. viršvalandžius. Vis daugiau žmonių dirba dviejose, trijose darbo vietose.

3-asis svertas. Amerikiečiai išleidžia santaupas ir įsivelia į skolas – ima kreditus. Po pasibaigusių 1-ojo ir 2-ojo svertų galimybių amerikiečiai gali palaikyti įprasto vartojimo lygį tik vieninteliu būdu – mažiau taupyti ir daugiau skolintis.

2007 m. vidutinė amerikiečių šeimos skola sudarė 138 proc. grynąjų pajamų, o 1970–1980 m. – 7–9 proc., 2008 m. – 2,6 proc. Amerikiečiai ėmė kreditus viskam – automobiliams, namams, švietimui ir mokslui. Galų gale 2007 m. skola sudarė 2,3 trln. dolerių ir šis burbulas sprogo. Taigi kai kas tvirtino, kad amerikiečiai gyveno ne pagal išgales – per daug vartojo, kai kas kaltino bankus, išduodančius kreditus „į visas puses“. Kalti atseit ir kiniečiai, kurie per daug taupė ir skolino amerikiečiams. Šie kaltinimai gal ir teisingi, tačiau, R. Reicho teigimu, kaltintojai nesuvokia svarbiausios priežasties ir problemos šaknų.

Didžiuliai kreditai buvo paskutinis vidurinėsios klasės išsigelbėjimas. Darbo užmokestis nustojo didėti ir bendrųjų pajamų (BVP) dalis, tenkanti viduriniajai klasei, pradėjo mažėti. Vidutinis amerikietis, siekdamas gyventi kaip ir anksčiau, panaudojo tris sunkumų įveikimo svertus. Tačiau laikui bėgant kiekvienas svertas išsisėmė, ir kai sprogo skolų burbulas, dauguma amerikiečių atsidūrė priešais bauginančią realybę – jie negali gyventi taip kaip anksčiau, jie negali tikėtis geresnio gyvenimo

ir ateityje, jie negali daryti lengvabūdiškų ir neapgalvotų išlaidų, tokių kaip visuomenės viršūnėlė.

Problema ne ta, kad amerikiečiai gyvena ne pagal išgales, o ta, kad jų pajamos nedidėja. Pagrindinis ekonomikos uždavinys – siekti padidinti vidurinėsios klasės pajamas ir pakeisti darbo užmokestį tokiu būdu, kad jis atitiktų bazinę prielaidą ir vidurinioji klasė vėl atgautų adekvačią ir pakankamą pajamų dalį, kad galėtų daugiau įsigyti prekių ir paslaugų, kurias gamina JAV ekonomika. Be šios prielaidos neįmanoma įveikti nedarbo, padidinti biudžeto pajamų ir padidinti ekonomikos augimo.

Pajamų ir turto koncentracija gresia visuomenės vienybei ir sanglaudai ir griaua demokratiją. Pajamų ir turto koncentracija destabilizavo ekonomiką. Užuot tuo užsiėmę, JAV monetaristai pradėjo gelbėti bankus ir finansų sistemą. Tačiau kol bazinė prielaida nebus atstatyta, ekonomika neatsigaus ir krizės grėsmė išliks.

Kaip sumažinti socialinę ekonominę nelygybę? Robertas Reichas siūlo būdus, kaip išeiti iš krizės, netvirtindamas, kad jo siūlomos priemonės galutinai pakeis šalį, tačiau jis teigia, kad tai – svarbūs ekonomikos sveikimo žingsniai. Kai kurios iš šių reformų kainuos brangiai, tačiau jis siūlo tokias priemones, kurios nedidintų valstybės skolos, o atneštų į biudžetą papildomų ir matomų pajamų. Profesoriaus tvirtinimu, nieko neveikimas kainuos kur kas brangiau. Ekonomika, kuri išnaudoja tik ketvirtadalio pajėgumą, yra išteklių švaistymas, ypač žmoniškųjų; visuomenė, kuri nepatenkinta, yra potencialiai nestabili. Robertas Reichas siūlo šias priemones:

- **Atvirkštinis pajamų mokestis.** Jį taikant greičiausiai galima atstatyti tolygesnį pajamų paskirstymą. Atvirkštinis pajamų mokestis papildytų vidurinėsios klasės darbo užmokestį. Užuot mokėję valstybei mokesčius iš savo darbo užmokesčio, žmonės, priešingai, gaus iš valstybės priedą prie darbo užmokesčio.
- **Mokestis už anglies dvideginį.** Reikia apmokestinti kurą (anglį, naftą, dujas) pagal tai, kiek tonų anglies dvideginio į jas įeina. Jeigu pelnas nuo mokesčio už CO₂ bus naudojamas darbo užmokesčio priedui, amerikiečiai, turintys vidutines ir žemas pajamas, išloš.
- **Marginalinis mokestis turtingiesiems.** Jeigu šalis susidūrė su dideliais skirtumais tarp turtingųjų ir visų kitų žmonių, išmintinga ir

logiška, kad turtuoliai turėtų mokėti didesnius pajamų mokesčius, nepriklausomai nuo pajamų šaltinių. R. Reichas siūlo nustatyti, kad vienas proc. (daugiau kaip 410 tūkst. dolerių) turtingiausiųjų mokėtų 55 proc.; 2 proc., gaunančių mažesnes pajamas (iki 260 tūkst. dolerių), mokėtų 50 proc., o tie, kurie gauna 160 tūkst. dolerių (15 proc.), mokėtų 40 proc. nuo savo pajamų.

R. Reichas siūlo apmokestinti iš investicijų gaunamą pelną tokiu pačiu mokesčiu kaip pelną, gaunamą iš pajamų ir darbo užmokesčio. Žmogus, kurio pajamos siekia nuo 50 iki 90 tūkst. dolerių, mokės 10 proc. mokesťį net ir tada, kai jis didžiąją pajamų dalį gaus iš investuoto kapitalo, t. y. kur kas mažiau nei dabartinis 15 proc. pelno mokesťis nuo įdėto kapitalo. Lygiai taip pat, kaip ir turintysis kelis mln. dolerių, jis mokės marginalinį 55 proc. mokesťį (2007 m. JAV 400 turtingiausių mokesčių mokėtojų, gaunančių 300 mln. dolerių, kiekvienas sumokėjo po 17 proc. metinių pajamų nuo savo įdėto kapitalo. Tai pasityčiojimas iš progresinės mokesčių sistemos). Reikia pažymėti, kad marginaliniai mokesčiai kitais periodais (ekonomikos klestėjimo) ir kitose šalyse buvo didesni ir sudarė 70 proc. ir daugiau – net 92 proc.

R. Reichas pabrėžia, kad jis jokių būdu nesiūlo plėsti turtingųjų ir atiduoti grobį skurdiesiems. Darbo užmokesčio priedo ir mokesčių sumažinimo viduriniajai klasei schema leis jai daugiau vartoti, išleisti, o tai savo ruožtu padės ekonomikai dirbti visu pajėgumu ir augti. Dėl to ir turtingųjų bus kur kas geresnė padėtis negu dabar.

- **Sugrįžimo į darbą paramos sistema, o ne parama bedarbiams.** Senoji draudimo nuo nedarbo sistema buvo sukurta siekiant padėti žmogui išgyventi nuosmukį iki sugrįžimo į darbą. Šiandieną praradę darbą žmonės į jį taip ir nesugrįžta, o ilgalaikių bedarbių skaičius nepaliaujamai didėja. Ilgalaikiai bedarbiai – tai didžiulė našta socialinio draudimo sistemai. Šiandieną reikalinga tokia sistema, kuri pagreitintų ir palengvintų bedarbiams atrasti naujus darbo susiradimo būdus.

Vienas iš tokios sistemos elementų būtų darbo užmokesčio draudimas. Žmogus, praradęs vieną darbą ir suradęs kitą mažiau mokamą, turi teisę gauti 90 proc. skirtumo daugiausia dvejus metus. Po dvejų metų

dauguma darbuotojų įgauna patirties, dirba efektyviau ir gali gauti jau aukštesnį atlyginimą – tokį, kokį jie turėjo ankstesnėje darbovietėje.

Darbo užmokesčio draudimas skatins atleistųjų iš darbo perėjimą į mažiau mokamą naują darbą, užuot laukus gerai mokamos darbo vietos. Tokiu būdu būtų sutaupyta lėšų bedarbių pašalpoms ir sukurta papildomai pajamų socialiniam draudimui.

Dabar darbdavys nekompensuoja darbuotojo atleidimo išlaidų, taip pat papildomų lengvatų bedarbiams ir būtinų poreikių nukentėjusioms šeimoms. Logiška teigti, kad jeigu kompanijai tektų padengti visas šias išlaidas, ji ne taip aktyviai atleidinėtų darbuotojus. Todėl būtina iš darbdavio imti vienkartinį mokestį už darbuotojo atleidimą, lygų 75 proc. atleisto darbuotojo bendro metinio darbo užmokesčio sumos, jeigu darbuotojas gaudavo atlyginimą, žemesnį už vidutinį, ir 50 proc. – jei jis gaudavo didesnę nei vidutinį darbo užmokesį, tačiau ne didesnę kaip du vidutiniai darbo užmokesčiai. Toks mokestis skatintų ne tik tausoti darbuotojus, bet ir padėtų mokėti darbo užmokesčio draudimo sumas, taip pat mokėti už darbuotojų mokymą sugrįžimo į darbą paramos sistemoje.

- **Išlaidų mokslui ir švietimui kompensacija.** Ilgalaikeje perspektyvoje optimalus būdas amerikiečiams staigiai padidinti darbo užmokesčių – kvalifikacijos ir išsilavinimo lygio kėlimas.

Todėl apmokėti už mokslą turi būti panaudoti čekiai (valstybinėse mokymo įstaigose), kurių suma būtų atvirkščiai proporcinga šeimos pajamų dydžiui. Šeima turi teisę apmokėti mokslą čekiais bet kurioje mokykloje. Pvz., vidutinės švietimo išlaidos, kurios sudaro 8000 dolerių vienam vaikui, valstijoje pasiskirsto taip: 14 000 dolerių kiekvienam mokyklinio amžiaus vaikui iš neturtingos šeimos ir 2000 dolerių čekių kiekvienam vaikui iš pasiturinčios šeimos.

Tokia sistema pagerintų mokyklų darbą, nes įneštų konkurencijos elementą. Mokyklos, kur daugumą sudaro moksleiviai iš nepasiturinčių šeimų, gautų nemažai lėšų.

- **Kreditai aukštajam išsilavinimui įsigyti.** Studentai vis dažniau verčiami mokėti už mokslą, imant kreditus. Todėl daugelis jų dažnai atsisako siekti aukštojo mokslo, bijodami, kad nesugebės atiduoti paimto kredito. Tokia aukštojo mokslo finansavimo sistema

yra didžiulė našta studentams. Tokiu būdu sistema skatina studentų skaičiaus mažėjimą.

Reikia keisti aukštojo mokslo finansavimo būdus. R. Reichas teigia, kad mokymasis valstybiniuose universitetuose turi būti nemokamas. O studentai, kurie renkasi privačius universitetus, turi turėti galimybę gauti kreditą iš valstybės. Reikia nustatyti, kad baigusieji valstybės institucijas ir gavusieji kreditą turi išmokėti tam tikrą dalį, pvz., 10 proc. nuo apmokestinamųjų pajamų per pirmuosius 10 metų, į fondą, kuris finansuoja valstybės aukštojo mokslo institucijas. Po 10 metų šie įsipareigojimai baigiasi ir laikoma, kad kreditas visiškai išmokėtas.

- **Sveikatos draudimas visiems piliečiams.** Efektyviausias būdas ap rūpinti visus amerikiečius kvalifikuotomis medicinos paslaugomis – suteikti medicinos draudimą visiems piliečiams ir subsidijuoti medicinos išlaidas vidutinių ir mažesnių pajamų šeimoms.

JAV – vienintelė turtinga šalis, kuri neužtikrina sveikatos draudimo visiems piliečiams. 2010 m. sveikatos draudimo neturėjo 45 mln. žmonių. JAV – vienintelė aukšto išsivystymo lygio šalis, kurioje piliečiai naudoja privatų komercinį draudimą. Rezultatas – neigiamas, labai brangus ir socialiai neteisingas. Prezidentas B. Obama 2010 m. priėmė naują įstatymą dėl sveikatos apsaugos, tačiau tai tik pirmasis reformos žingsnis. Harvardo medicinos mokyklos atlikti tyrimai parodė, kad daugiau kaip 30 proc. išlaidų sveikatos apsaugai – daugiau nei 1000 dolerių žmogui per metus – tenka administravimo išlaidoms. Pvz., valstybinio administravimo išlaidos pagal sveikatos draudimo projektą „Medicare“ Kanadoje yra kur kas mažesnės nei analogiškos stambių privačių kompanijų išlaidos (atitinkamai 3 proc. ir individualių draudėjų 40 proc.).

- **Viešosios paslaugos.** Tikslinga gerokai padidinti viešųjų paslaugų apimtį: viešojo transporto, visuomenės parkų ir poilsiaviečių, muziejų ir bibliotekų. Jos turi būti nemokamos tiems, kurie jomis naudojami. Šios įstaigos gerina žmonių gyvenimo kokybę, kompensuodamos įšaldytą darbo užmokestį ir pensijas. Viešųjų paslaugų sektorius taip pat kuria darbo vietas, didina paklausą ekonomikoje, pvz., geležinkelinių tinklo plėtra dar ir mažina aplinkos užterštumą (CO₂ kiekį).

- **Pinigai – atskirai, politika – atskirai.** Wallstreet'o, stambių korporacijų, jų vadybininkų ir pardavėjų pinigai vis labiau daro įtaką politiniams sprendimams, tuo dar labiau didindami socialinę ekonominę nelygybę. Reikia atskirti šituos dalykus. Rinkimams aukojamos tam tikros stambaus kapitalo lėšos paskui turi atsipirkti tiems, kas juos rėmė. Pinigai ir politinės paslaugos – tai politinė korupcija.

Visi įnašai rinkiminėms kompanijoms turi būti pervesti per vadina-
mus „akluosius bankus“, kad kandidatas nežinotų, kas įnešė vieną ar kitą
sumą. Įstatymas, kuris privers aukoti politinėms kompanijoms užtikri-
nant anonimiškumą, netrukdo bet kokiam žmogui ar grupei pareikšti,
kad jis padarė kilnų ir prabangų gestą.

R. Reicho teigimu, šie planai nėra tokie utopiški, kaip gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Tačiau jų realizavimas reikalauja visų visuomenės sluoksnių sutarimo. Krizė tai kaip tik ir skatina.

Apibendrinant galima daryti šias **išvadas**:

1. Robertas Reichas tvirtina, kad **didžioji 2008 m. krizė – tai vis didėjančio neteisingo pajamų paskirstymo rezultatas, o aukštas skolos lygis yra ne krizės priežastis, o pasekmė**; bazinis ekonomikos pamatas, kai vidurinioji klasė turi atgauti savo uždirbtą dalį už indėlį į ekonomiką, šiandieną yra stipriai deformuotas. Neturėdama pakankamos mokios paklausos, vidurinioji klasė nesugeba palaikyti stabilaus ekonomikos augimo. Pajamų ir turto koncentracija gresia visuomenės vienybei ir sanglaudai, griaua demokratiją, ji destabilizavo ekonomiką.
2. **Šiame kontekste infliacija neturi jokios įtakos, kaip ir nėra jokio jos ryšio su biudžeto deficitu. Problema ne ta, kad gyventojai gyvena ne pagal išgales, o ta, kad jų pajamos nedidėja.** Pagrindinis ekonomikos uždavinys – siekti padidinti vidurinėsios klasės pajamas ir pakeisti darbo užmokestį tokiu būdu, kad jis atitiktų bazinę prielaidą ir vidurinioji klasė vėl atgautų adekvačią ir pakankamą pajamų dalį, t. y. galėtų įsigyti daugiau prekių ir paslaugų, kurias gamina ekonomika. Be šios prielaidos neįmanoma įveikti nedarbo, padidinti biudžeto pajamų ir paskatinti ekonomikos augimo.
3. Vietoje naujų strategijų, kurios leistų viduriniajai klasei sėkmingai atlaikyti šiuos sunkius laikus, politiniai lyderiai aklaai tikėjo galinga

ir visažinančia laisvąją rinką, pasirinko privatizavimą ir valstybės įtakos ekonomikai mažinimą, sumažino mokesčius turtingiesiems ir sugriovė socialinės apsaugos sistemą. **Viso to rezultatas – išaldytas daugumos gyventojų darbo užmokestis, sumenkėjusios užimtumo garantijos, augantis nedarbas ir didėjanti nelygybė, kai ekonomikos augimo rezultatais naudojasi vis mažesnis žmonių skaičius.** Būtina visai kitaip valdyti ekonomiką ir visuomenę, kad ekonomikos augimo vaisiai būtų paskirstyti piliečiams kur kas tolygiau.

4. **Nedarbas – tai didėjančios nelygybės ir pajamų koncentracijos pasekmė.** Kai krenta paklausa visoms vartojimo prekėms, išauga nedarbas. Nedarbas vėl skatina vartojimo mažėjimą, susitraukimą, kuris, savo ruožtu, vėl didina nedarbą. Siekiant skatinti naujų darbo vietų kūrimą, reikia vykdyti tokią makroekonominę politiką, kuri būtų nukreipta palaikyti visišką užimtumą.
5. Turi būti pasiūlyta griežta programa, kurios **tikslas pakelti gyventojų perkamąją galią. Tam valdžia ekonomiką turi nukreipti visiško užimtumo kryptimi, sukurti progresinę mokesčių sistemą, padidinti darbuotojo perkamąją galią, sukurti socialinės rūpybos sistemą, galingą draudimo tinklą neįgaliesiems, ir pakelti darbo našumą.**
6. **Valdžiai turi rūpėti visa realioji ekonomika, o ne tik jos finansinė dalis.** Reali ekonomika (t. y. gamybos sektorius) reikalauja didinti pinigų masę ir mažinti palūkanas. Valdžios struktūroms reiktų padidinti pinigų kiekį, kad būtų galima sumažinti palūkanų normą, siekiant, kad vartotojai ir verslo įmonės galėtų imti kreditus su mažesnėmis palūkanomis, Vyriausybė gi turi padidinti savo išlaidas, kad būtų kompensuotas trumpalaikis paklausos kritimas.
7. Didžiojo klestėjimo laikotarpiu (1947–1975) JAV Vyriausybė, sukūrusi nebrangią ipoteką ir sumažinusi palūkanas nekilnojamam turtui, padėjo daugeliui amerikiečių įgyvendinti svajonę apie savo nuosavą namą. **Daugelyje šalies regionų Vyriausybė subsidijavo energijos ir vandens išlaidas, kad žmonės galėtų įsigyti nuosavą namą. Buvo pastatyti keliai, autostrados, susiejantys namus su stambiais prekybos centrais. Be to, Vyriausybė padarė prieinamą aukštąjį išsilavinimą. Federalinė Vyriausybė užtikrino universitetams užsakymus moksliniams tyrimams. Vyriausybė visą šią**

veiklą apmokėdavo iš vidurinėsios klasės pajamų, kurios sparčiai augo. Didelė dalis mokestinių pajamų buvo gaunama iš turtingiausių sluoksnių, kurių mokesčių našta siekė nuo 50 iki net 90 proc. Aukštas mokesčių lygis visiškai nereiškė ekonomikos susitraukimo, o atvirkščiai – vidurinioji klasė klestėjo ir maitino ekonomiką. Užuoat tai darę, 2008 m. JAV monetaristai pradėjo gelbėti bankus ir finansų sistemą. Tačiau, kol bazinė prielaida nebus atstatyta, ekonomika neatsigaus ir krizės grėsmė išliks.

8. R. Reichas siūlo **konkrečias mokesťines priemones**, siekiant įveikti potencialias ekonomines ir politines socialinės ekonominės nelygybės grėsmes: **įvesti atvirkštinį pajamų mokestį, marginalinį mokestį turtingiesiems, mokestį už anglies dvideginį; sukurti sugrįžimo į darbą paramos sistemą (o ne paramos bedarbiams); įvesti kompensacijas mokslo ir švietimo išlaidoms; subsidijuoti medicinos išlaidas mažesnių pajamų šeimoms; sukurti priimtina kredittavimo sistemą išsilavinimui įsigyti; plėsti viešąsias paslaugas ir atskirti politines paslaugas nuo jų finansavimo.**
9. R. Reicho krizės įveikimo koncepcija, krizės priežasčių aiškinimas parodo tikrąją padėtį, nepriklausomai nuo pasaulio politinės konjunktūros. Jo išskelti veiksniai yra tokie stiprūs, kad jų veikimas jau yra akivaizdžiai matomas visame pasaulyje – ir silpnėsio išsivystymo šalyse, ir šalyse lyderėse. Tai globalizacijos proceso iki šiol gerai neištirtų neigiamų pasekmių apraiška. Labai panašūs reiškiniai vyksta ir Lietuvoje. Ir todėl tos strateginės gairės, kurias iškelia R. Reichas, vienas iš žymiausių XXI amžiaus mąstytojų, verčia rimtai apie jas pagalvoti ir Lietuvos ekonomistus.

17.4. Strateginė gairė: ekologiška ekonomika ir ekologiškas žemės ūkis

Viena iš didžiausio dėmesio Lietuvai susilaukiančių EK užimtumo didinimo priemonių – tai **ekologiškos ekonomikos užimtumo veiksmų kryptių rinkinys**. Lietuvai būtų labai naudinga įgyvendinti šias priemones. Perėjimas prie ekologiškos ekonomikos leistų atgaivinti Lietuvos žemės ūkį, maisto pramonę, užimti nišą ES brangstančių pasaulyje maisto produktų ir jų didėjančio deficito kontekste.

Vadovaujantis EK komunikato „Ekonomikos atsigavimas kuriant darbo vietas“ 1.2 kryptimi „**Išnaudoti darbo vietų kūrimo potencialą pagrindiniuose sektoriuose**“, ypatingas dėmesys Lietuvoje turėtų būti atkreiptas į „Svarbiausių ekologiškos ekonomikos užimtumo veiksmų rinkinį“. Iš tikrųjų reikėtų atgaivinti Lietuvos kaimą, kur užimtumo lygis yra labai žemas, o nedarbo lygis – didžiausias. Perėjimas prie ekologiškos ekonomikos, ekologiškų kaimų, ekologinių bendruomenių kūrimas būtų viena iš pamatinių krypčių, didinant Lietuvos kaimo žmonių – vyresnio amžiaus asmenų, moterų, jaunimo užimtumą. Juolab kad Lietuvos istorinė praeitis žemės ūkio srityje, žmonių mentalitetas, meilė gamtai ir žemei – tai efektyvios ekologinės veiklos geras potencialas.

Pirma, remiantis EK rekomendacijomis ir strateginiais dokumentais šioje srityje, Lietuvai reikėtų **integruoti ekologiškų darbo vietų idėją į nacionalinį užimtumo planą**. Tam reikėtų:

- sukurti ekologiško užimtumo rodiklių sistemą;
- tenkinti darbo jėgos kvalifikacijos kėlimo poreikius tokiomis priemonėmis, kaip aktyvi darbo rinkos politika ir mokymasis visą gyvenimą, integruojant jas į regiono, miestų ir savivaldybių strategijas;
- išryškinti užimtumo ir veiksmingo išteklių naudojimo sąsajas, aktyviau naudojant aplinkos apsaugos mokesčius ir pajamas iš ŠESD apyvartinių taršos leidimų aukcionų, tokiu būdu mažinant darbo jėgos mokesčių našta.

Antra, Lietuvoje būtų **tikslinga didinti su ekologija susijusius įgūdžius**. Šiuo aspektu reikėtų užtikrinti, kad įgūdžių poreikio prognozavimo priemonės apimtų atsirandančius su ekologija susijusius įgūdžius (ES įgūdžių panorama, ESCO, *Eurofound* apklausos ir pan.). Būtų tikslinga rengti mokymus apie nacionalines ekologiškos ekonomikos augimo strategijas, bendradarbiaujant su verslu, kad darbo ieškantys asmenys ir darbuotojai, kuriems gresia atleidimas, būtų nukreipti naujų ekologiškų darbo vietų link.

Trečia, **Lietuvoje reiktų skatinti naudotis ES struktūrinės paramos lėšomis ekologiškai pažangioms investicijoms**, atsižvelgiant į su ekologija susijusių mokymų poreikį, perėjimą prie ekologiškų darbo vietų, veiksmingą energijos naudojimą ir atsinaujinančius energijos išteklius, taip pat ekologiškos verslininkystės sričių plėtrą.

Ketvirta, tikslinga plėtoti darbo rinkos dalyvių partnerystę Lietuvoje, remiant bendradarbiavimo projektus, susijusius su ekologiškais darbo vietomis ir perėjimu prie ekologiškos ekonomikos, atrinktus pagal PARES (užimtumo tarnybų partnerystė; angl. Partnership between Employment Services) 2013 m. kvietimą teikti pasiūlymus įgyvendinti novatoriškus užimtumo tarnybų projektus; drauge su Europos socialiniais partneriais ieškant būdų, kaip būtų galima palengvinti perėjimą prie mažo anglies dioksido kiekio technologijų ekonomikos, įgyvendinant konkrečias iniciatyvas pagal 2012–2014 m. darbo programą; skleidžiant informaciją apie geriausias dvišales ir trišales iniciatyvas ir veiklą, susijusią su ekologijos srities darbo vietomis; 2013 m. paskelbiant Gerosios patirties vadovą.

17.5. Kompleksinės moterų užimtumo politikos veiksmų kryptys ir priemonės

Europos užimtumo strategijos (EUS) pagrindas – integruotos užimtumo politikos gairės. Nuo 2005 m. jos integruotos į bendrąsias ekonominės politikos gaires, skirtas makro- ir mikroekonomikos sritims; nuo 2010 m. jų yra dešimt, iš kurių paskutinės keturios tiesiogiai susijusios su EUS:

7 gairė. Vyrų ir moterų dalyvavimo darbo rinkoje didinimas, struktūrinio nedarbo mažinimas ir darbo kokybės skatinimas.

8 gairė. Kvalifikuotos darbo jėgos, atitinkančios darbo rinkos poreikius, formavimas ir mokymosi visą gyvenimą skatinimas.

9 gairė. Visų lygių švietimo ir mokymo sistemų kokybės ir veiksmingumo tobulinimas ir pastangų studijuoti trečiosios pakopos ar atitinkamose studijose skatinimas.

10 gairė. Socialinės aprėpties skatinimas ir kova su skurdu.

Siekiant didinti moterų ir vyrų dalyvavimą darbo rinkoje, mažinti struktūrinio nedarbo lygį ir propaguoti orias (kokybiškas) darbo vietas, **aktyvi darbo rinkos politika** (ADRP) yra vienas iš pagrindinių svirtų, siekiant didinti dalyvavimą darbo rinkoje, kovoti su susiskaldymu, neveiklumu ir lyčių nelygybe, mažinant struktūrinį nedarbą. Darbo rinkos lankstumas ir užimtumo garantijų pusiausvyra – pagrindiniai principai.

Turėtų būti siekiama didinti užimtumą visų pirma pažeidžiamų grupių – jaunimo, vyresnio amžiaus darbuotojų, moterų ir ilgalaikių bedarbių, žemos kvalifikacijos darbuotojų.

Dokumento *The Youth Employment Crisis: a Call for Action*, priimto Tarptautinės darbo organizacijos konferencijoje, Ženevoje 2012 m., išvadose išskelti pagrindiniai principai ir priemonės jaunimo užimtumo didinimo srityje labai praverstų Lietuvai, didinant jaunų moterų ir vyrų užimtumą. Ataskaitoje pažymima, kad nėra kokio nors vienintelio ir universalaus sprendimo visų šalių atvejais, tačiau pagrindinės veiksmų kryptys ir priemonės, apibrėžtos Kvietime veikti, priimtame TDO 2012 m. birželio mėn., **sudaro globalų pamatą, kurį galima pritaikyti bet kurios šalies ir vietos sąlygomis.**

Pagrindiniai jaunimo užimtumo politikos principai. Nėra vieno sprendimo, tinkančio visiems. Reikia imtis priemonių visumos – visų įmanomų ir įvairių kryptių priemonių, skirtų užimtumo didėjimui skatinti ir **orioms darbo vietoms kurti** plėtojant makroekonominę politiką, užimtumą, darbo rinkos politiką, jaunimo verslumą ir teisę spręsti socialines krizės problemas, kartu užtikrinant finansinį ir fiskalinį tvarumą. Pagrindiniai **principai** yra šie:

- Plėtojant politikos ir jos instrumentų rinkinį, būtina atsižvelgti į **šalių įvairovę**, situacijos skirtumus.
- **Visiškas užimtumas turėtų būti pagrindinis makroekonominės politikos tikslas.**
- Privaloma veiksminga (efektyvi) **politika visose srityse**: ekonomikos, užimtumo, švietimo, mokymo ir socialinės apsaugos.
- Per **socialinį dialogą** skatinti socialinių partnerių dalyvavimą formuojant politiką.
- Užtikrinti, kad visos programos ir politika skatintų gerbti jaunų darbuotojų teises.
- Spręsti turimų **darbo vietų reikalavimų ir jaunimo gebėjimų nesutapimo problemą**, kuri riboja užimtumo galimybes.
- **Skatinti moterų verslumą**, ypatingą dėmesį kreipiant į **darnaus vystymosi (ekologiškų) įmonių, kooperatyvų ir socialinių įmonių plėtrą kaimuose ir miestuose.**

- **Novatoriška** įvairių suinteresuotųjų šalių **partnerystė**, įtraukiant vyriausybes, socialinius partnerius, švietimo įstaigas, bendruomenes ir pačius jaunos žmones.
- Nors partnerystės modeliai nėra sistemingai pritaikomi, jie yra **puiki galimybė** keistis patirtimi, įkvėpti konkreitiems veiksams.
- **Jaunų moterų ir vyrų užimtumas yra užimtumo problemos sprendimo dalis.** Sprendžiant jaunimo užimtumo krizę turi būti atsižvelgiama į jo pasiūlymus, kūrybiškumo realizavimo priemones, teisių gerbimą.

Užimtumas ir jaunimo užimtumą skatinanti ekonominė politika.

Siekiant sėkmingai spręsti jaunimo nedarbo problemas, reikia mobilizuoti visų suinteresuotų pusių (vyriausybių, darbdavių, darbuotojų, ILO, pasaulio bendruomenės) pastangas. Reaguojant į šią situaciją, būtina tęsti tvirtą ir darnų ekonomikos vystymąsi, pabrėžiant darbo vietų kūrimą ir socialinę aprėptį.

Vienpusis požiūris nebus veiksmingas. Todėl būtinas **holistinis požiūris, kai makro- ir mikroekonomikos politikos veikia kartu**, siekiant padidinti jaunimo užimtumą, užtikrinant užimtumo galimybes, sudarant sąlygas jaunimui darbo rinkoje panaudoti įgūdžius ir talentus.

Esminė yra tokia makroekonomikos politika, kuri palaiko stipresnę visuminę paklausą ir gerina didesnių pajamų gavimo galimybes. Skirtinga ekonominė situacija įvairiose šalyse veikia politikos priemonių derinius.

Siekiant skatinti struktūrinius pokyčius, **ypač svarbi pramonės ir jos šakų, kitų sektorių politika.**

Privataus sektoriaus augimas priklauso nuo verslo, investuotojų ir vartotojų pasitikėjimo ir yra labai svarbus kuriant darbo vietas.

Darbu imlios viešosios investicijos į didelio masto infrastruktūros ir viešojo įdarbinimo projektus gali padėti kurti naujas darbo vietas, kartu tenkinant socialinius poreikius ir gerinant infrastruktūrą.

Priemonės. Šiai politikai įgyvendinti siūlomos konkrečios priemonės, kurias vyriausybės turėtų rimtai apsvarstyti:

- įgyvendinant politiką, skatinti visišką, produktyvų ir laisvai pasirenkamą darbą.

- skatinti užimtumo makroekonominę politiką ir fiskalines paskatas palaikančią stipresnę visuminę paklausą, didinančią produktyvias investicijas, kurios pagerintų darbo vietų kūrimą ir galimybes gauti finansavimą.
 - didžiausią įmanomą prioritetą skirti jaunimo užimtumo nacionalinėms ir tarptautinėms vystymosi programoms; kuriant integruotus ir laike apribotus nacionalinius veiksmų planus dėl **orių darbo vietų**, skatinti socialinių partnerių dalyvavimą.
 - teikti pirmenybę veiksmingoms darbo vietų kūrimo politikos priemonėms, reaguoti į dabartinę ekonominę padėtį ir skatinti ilgalaikį finansinį tvarumą, kartu pripažįstant, kad politiniai sprendimai turi būti priimami, atsižvelgiant į įvairių šalių realias sąlygas.
 - skatinti finansiškai tvarias tikslines intervencijas jaunimui, pvz., anticiklinę politiką, paklausą skatinančias intervencijas, valstybės užimtumo programas, užimtumo garantijų schemas, darbo jėgos infrastruktūrą, darbo užmokesčio ir mokymo subsidijas ir kitas konkrečias jaunimo užimtumo priemones. Šios programos turėtų užtikrinti vienodą (angl. *equal*) požiūrį į jaunus darbuotojus.
 - skatinti palankią politiką ir reglamentavimo aplinką, siekiant palengvinti perėjimą prie oficialaus užimtumo.
 - socialinius partnerius į politinių sprendimų priėmimą įtraukti per reguliarias trišales konsultacijas.
 - kuriant ir stiprinant stebėsenos ir vertinimo mechanizmus, vertinti poveikį ir gerinti politikos priemones.
- Socialiniai partneriai turėtų rimtai apsvarstyti:
- bendradarbiavimą su vyriausybėmis per trišales konsultacijas.
 - įsitraukimą į sektorių ir įmonių konsultacijas, siekiant pagerinti augimą ir skatinti darbo kūrimą, ypač atsižvelgiant į jaunimo poreikius.

Įsidarbinimo galimybė (angl. *employability*) – **švietimas, mokymas(is), įgūdžiai ir perėjimas iš mokyklos į darbą** (angl. *school-to-work*). Prieiga prie pagrindinio išsilavinimo yra pagrindinė teisė. 2005 m. Tarptautinė darbo organizacija (TDO) rezoliucijoje pripažino švietimo, mokymo ir įgūdžių svarbą, siekiant didinti įsidarbinimo galimybes ir palengvinti perėjimą prie geresnio darbo. Tai buvo patvirtinta 2012 m. diskusijoje. Švietimas, mokymas ir mokymasis visą gyvenimą skatina

geresnį įsidarbinimą, didesnį produktyvumą, pajamų augimą ir vystymąsi. Nuo 2005 metų daug nuveikta, tačiau dar daugiau lieka padaryti. Įgūdžiai ir kvalifikacija, kurie neatitinka darbo rinkos reikalavimų, ir nepakankamas darbo vietų skaičius lieka jaunimo užimtumo pagrindiniai apribojimai.

ADRP – aktyvi darbo rinkos politika. Darbo rinkos politika gali palengvinti jaunų žmonių įėjimą į darbo rinką ir grįžimą. Jei ji gerai orientuota, gali būti naudinga ir nepalankią padėtį patekusiam jaunimui ir duoti didelę ekonominę ir socialinę naudą, didesnę lygybę, socialinę aprėptį ir didesnę visuminę paklausą.

Yra svarbių sąsajų tarp darbo rinkos politikos (aktyvios ir pasyvios) ir minimalaus darbo užmokesčio politikos šalyse, kurios turi minimalų darbo užmokestį. Taip pat svarbu, kad kiekviena iš šių politikos sričių atsižvelgtų ir papildytų viena kitą, siekdamas skatinti jaunimo darbo galimybes.

Valstybės investicijų ir užimtumo programos turėtų prirėkus skatinti užimtumą apskritai, ypač jaunimo, ir būtent tose šalyse, kuriose yra maža darbo jėgos paklausa, kuriant darbo vietas ir duodant reikšmingą daugybinę naudą ekonomikai. Jos gali nustatyti minimalius darbo standartus ir gerokai padidinti vietos produktyvumą, rinkos vystymąsi ir socialinę apsaugą. Programos gali prisidėti prie tvarios aplinkos, plėtoti labai reikalingą infrastruktūrą ir bendruomenės veiklą daugelyje šalių.

Darbo rinkos politika reikalauja institucinių gebėjimų tiek viešuoju, tiek privačiu lygiu. Ankstyvos intervencijos gali padėti išvengti ilgalaikio nedarbo, orientuoti paslaugas ir išteklius tai daliai jaunimo, kuriai to labiausiai reikia, pavyzdžiui, neturintiesiems išsilavinimo ar užimtumo.

Daugelyje šalių finansinė parama darbo ieškantiems jaunuoliams gali būti suteikta kartu su aktyviomis darbo rinkos politikos priemonėmis, taikant nedarbo draudimą, pagalbą bedarbiams, užimtumo garantijų sistemas ar kitas formas, pritaikytas prie konkrečių situacijų, įvairių grupių. Geroji praktika rodo, kad atitinkamos sąlygos, aktyvumas ir tarpusavio įsipareigojimas gali padėti greičiau susirasti darbą. Tokios schemos gali būti ypač veiksmingos jaunimui, kuriam gresia marginalizacija, siekiant išlaikyti jį darbo rinkoje.

Verslumo skatinimas apima įvairią veiklą, pelno ir ne pelno sektorių, įskaitant privatų verslą, darbo vietų sau kūrimą, socialines įmones ir

kooperatyvus. Įvairių rūšių pagalba yra tinkama, norint užtikrinti specialius poreikius, su kuriais susiduria jauni verslininkai, nesvarbu, ar tai vyksta kaimo ar miesto vietovėse. Palanki aplinka pradėti ir sėkmingai plėtoti verslą yra labai svarbi. Jaunieji verslininkai susiduria su ta pačia sudėtinga verslo aplinka kaip ir kiti verslininkai. Dėl finansų krizės finansinių išteklių prieinamumas mikro-, mažoms ir vidutinėms įmonėms sumažėjo ir jauni verslininkai dažnai neturi galimybių naudotis šiuo ribotu finansavimu. Svarbus uždavinys, keliamas jauniems verslininkams, yra sukurti palankią (angl. *enabling*) verslo aplinką.

Jaunimo teisės. Tarptautiniai darbo standartai atlieka svarbų vaidmenį, apsaugant jaunų darbuotojų teises. 2005 m. pateikti tarptautiniai darbo standartai. 2005 m. ILO rezoliucijoje taip pat pripažįstama, kad darbo įstatymai ir kolektyviniai susitarimai turėtų būti taikomi visiems jauniems darbuotojams, įskaitant ir tuos, kuriems trūksta apsaugos dėl paslėptų darbo santykių.

Jaunimas ir toliau neproporcingai kenčia dėl oraus darbo deficito ir žemos kokybės darbo pertekliaus (susieto su dirbančiųjų skurdu), žemo darbo užmokesčio ir / ar darbo statuso, darbo aplinkos pavojų ir žalos. Vis dažniau jauni darbuotojai neturi galimybės iš laikino, atsitiktinio arba sezoninio darbo pereiti į darbą visu etatu. Šešėlinėje ekonomikoje jaunimas dažnai dirba blogomis sąlygomis (tiek miesto, tiek kaimo vietovėse).

Kovojant su jaunimo nedarbu neturi būti stiprinama apsauga, kurią jauni darbuotojai jau turi. Politikos, palengvinančios patekimą į darbo rinką, neturėtų sukelti diskriminacijos. Jauni darbuotojai turi tokias pačias teises kaip ir visi kiti darbuotojai.

Naujausia nacionalinė patirtis rodo, kad ekonomikos nuosmukio laikotarpiu gerai suprojektuotos tikslinės darbo užmokesčio subsidijos gali palengvinti jaunų darbuotojų įėjimą į darbo rinką. Kartu reikia tinkamos priežiūros, kad šia priemone nebūtų piktnaudžiaujama. Priemonių, užtikrinančių minimalias sąlygas jauniems darbuotojams, veiksmingumas priklauso nuo kitų su darbo užmokesčiu susijusių politikų, įskaitant darbo užmokesčio sistemas. Minimalus darbo užmokestis gali būti veiksminga priemonė, siekiant užkirsti kelią piktnaudžiavimui ir diskriminacinei darbo užmokesčio praktikai ir gerinti perkamąją jaunų darbuotojų galią. Socialinis dialogas nacionaliniu lygiu yra labai svarbus, kuriant nuoseklią darbo užmokesčio politiką, kuri siūlo pakankamą apsaugą ir

pagerina jaunų darbuotojų užimtumo perspektyvas. Apskritai kolektyvinės sutartys turėtų būti taikomos ir jauniems darbuotojams.

TDO ataskaitoje *Global Employment Trends for Women 2012* nubrėžtos **konkrečios veiksmų kryptys ir priemonės lyčių lygybei įgyvendinti**. Jos apima šias kryptis.

- **Kurti geresnę infrastruktūrą siekiant mažinti namų ūkių, reprodukcinės ekonomikos darbo apimtį.** Naudojamos šios priemonės: investicijos į infrastruktūrą ir viešąsias paslaugas: elektros tiekimą, komunalines paslaugas ir vandens tiekimą; teikimas paslaugų, siekiant didinti lyčių mobilumą kaip pagalbą įgyvendinant lyčių lygybę užimtumo ir išsilavinimo srityje.
- **Lygus pasidalinimas funkcijomis mokamo ir neapmokamo darbo srityse,** naudojant tokias priemones kaip vyrų tėvystės vaidmens stiprinimas; dviejų maitintojų modelio įgyvendinimas šeimoje, mažinant antrojo maitintojo mokestinę naštą;
- **Kompensacijos mažinant nelygybę atlyginamo ir neatlyginamo darbo srityje,** tobulinant reprodukcinės ekonomikos infrastruktūrą, remiant priežiūros paslaugų plėtrą vaikams ir senyvo amžiaus žmonėms šeimoje, motinų reintegracija į darbo rinką, taikant aktyvios darbo rinkos priemones;
- **Darbuotojų, dirbančių ne visą darbo dieną, sistemos tobulinimas,** tokiems darbuotojams užtikrinant preferencijas, lengvatas ir socialines garantijas;
- **Mažinti vertikaliąją ir horizontaliąją darbo vietų ir sričių segregaciją,** eliminuojant jos neigiamą poveikį, vykdant mokymus, mentorinę, keliant lyčių savimonę ir kompetenciją, mažinant struktūrinio nedarbo kliūtis.
- **Viešosios nuomonės formavimas,** keičiant nusistovėjusius lyčių stereotipus, įgyvendinant lyčių lygių galimybių įstatymus.

TDO politika moterų darbo atžvilgiu apima platų spektrą gebėjimų ugdymo, mokymų bedarbėms ir dirbančioms moterims priemonių; iniciatyvas moterims, sugižtančioms į darbą po laikinos pertraukos, vaikų priežiūros paslaugų plėtros priemones; tikslinės paramos programas skurstančioms moterims, mikrokreditus, viešojo užimtumo programas, perkvalifikavimo programas, lyčių stereotipų įveikimo šeimose

programas, minimalaus darbo užmokesčio didinimo politikos priemonės, siekiant įveikti moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkį.

Šiose TDO pasiūlytose priemonėse pripažįstama, kad moterų užimtumo galimybės vis dar yra labiau apribotos, o moterų nedarbas didės iki 2017 metų. Pirmasis žingsnis, siekiant mažinti moterų ir vyrų lygybės atotrūkį darbo rinkoje, yra palengvinti moterims patekti į darbo rinką ir išnaudoti užimtumo galimybes.

Pažangos šiame procese bus pasiekta tik tada, jei bus įveiktas moterų pažeidžiamumas ir joms bus suteiktos lankstesnės galimybės užimtumo srityje. Siekiant šio tikslo būtinos socialinės paramos priemonės mažinant moterų pažeidžiamumą užimtumo srityje, investicijos į jų gebėjimų ugdymą ir išsilavinimą ir užimtumo užtikrinimo politikos priemonės, apimančios visą profesijų ir pareigų spektrą. XXI amžiuje moterims kyla naujų iššūkių darbo rinkoje, įgyvendinant aktyvios darbo politikos priemones ir naudojantis produktyvaus užimtumo galimybėmis.

IŠVADOS

1. Lyčių lygybės koncepcija (lyčių aspektas) – tai socialinis ekonominis lyties modelis, sąlygojamas tikslų, funkcijų ir vaidmenų, kurie priskiriami moterims ir vyrams socialiniame ekonominiame gyvenime. Lyčių lygybė reiškia vienodą moterų ir vyrų su jų esamais skirtumais ir skirtingais vaidmenimis visuomenėje pripažinimą. Lyčių lygybė skatina šalies ekonominį augimą ir jos konkurencingumo didėjimą, o jos suvokimas tiesiogiai atspindi žmogaus ir šalies išsivystymo ir kultūros lygį.

Dėl lyčių nelygybės didelį neigiamą poveikį patiria ekonomika, nes neišnaudojami turimi žmogiškieji ištekliai, t. y. nevisiškai panaudojami moterų gebėjimai. Lyčių vaidmenys turi didelę įtaką pagrindiniams individualiems sprendimams, susijusiems su švietimu, karjeros galimybėmis, darbo sąlygomis, šeima ir gimstamumu. Šie sprendimai savo ruožtu daro didelį poveikį ekonomikai ir visuomenei. Todėl visų bendram labai labai svarbu, kad moterys ir vyrai įvairiose srityse turėtų vienodas galimybes.

Lyčių aspekto integravimo strategija (angl. *Gender Mainstreaming*) – tai politinių procesų organizavimas, reorganizavimas, tobulinimas, plėtra ir įvertinimas tokiu būdu, kad lyčių lygybės perspektyva būtų įtraukta į visas politikos sritis, visus lygmenis, visus etapus, ir tai darytų visi veikėjai, paprastai dalyvaujantys politinėje veikloje. Ambicinga lyčių aspekto integravimo strategija privertė ES valstybes nares persvarstyti savąsias lyčių lygių galimybių politines nuostatas, užimtumo strategijas, socialinės gerovės sistemas ir jų siūlomas skirtingas lyčių gerovės priemones.

2. Lietuva, kaip pilnateisė Europos Sąjungos narė, perima šios bendrijos vertybes ir įgyvendina priimtus ES teisės aktus. Moterų ir vyrų lygybė – viena iš pagrindinių ES vertybių ir visų politikos sričių horizontalusis prioritetas, įteisintas ES sutartyje, kituose teisės aktuose ir strateginiuose dokumentuose. Lietuvoje moterų ir vyrų lygios teisės ir galimybės yra įtvirtintos įstatymuose. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnyje, be kita ko, yra draudžiamas žmogaus teisių varžymas lyties pagrindu, tačiau Lietuvoje egzistuoja daug problemų, susijusių su lyčių lygybe, kurias lemia įvairios priežastys. Įsišaknijusi diskriminacija pagal lytį, dėl kurios yra apribotas moterų priėjimas prie išteklių, išsilavinimo ir darbo vietų, daro ekonomiką

neefektyvią tiek išsivysčiusiose, tiek besivystančiose šalyse. Atotrūkis tarp vyrų ir moterų darbo užmokesčio byloja, kad moterims atlyginimai mokami ne pagal rinkos kainą, o yra nulemti neefektyvaus darbo pasiskirstymo ir rodo asimetrišką investavimą į žmogiškąjį kapitalą, kenkiant moterims. Ši atotrūkį lemia ydingi informacijos srantai, susiformavę dėl istorinių, kultūrinių ir tradicinių visuomenės papročių, stereotipinio požiūrio.

Lietuvoje perėjimas į rinką dar labiau sustiprino moterų diskriminaciją ekonomikoje. Pereinamuoju į rinkos ekonomiką laikotarpiu buvo matomas ryškus moterų užimtumo nuosmukis, be to, Lietuvoje vyrauja ypač stipri darbo rinkos vertikalioji segregacija ir moterų darbo nuvertinimas. Taigi ekonomikai tampant stabilesnei ir ekonomiškai efektyvesnei, moterų darbo krūvis realiai padidėjo labiau nei vyrų.

3. Rūpybos ekonomika sudaro svarbią šalies nacionalinio turto dalį, tačiau ji neatsispindi Lietuvos bendrojo vidaus produkto struktūroje (BVP). Rūpybos ekonomika yra atsakinga už žmogiškojo potencialo reprodukciją. Joje pagrindines funkcijas atlieka moterys – tai namų ruošos darbai, vaikų auklėjimas, senyvo amžiaus ir neįgalių šeimos narių priežiūra, šeimos poilsio ir laisvalaikio organizavimas ir kt. Šis darbas yra tarsi nematomas ekonomikoje, nepriskiriamas ekonominio sandorio kategorijai, todėl neapmokamas (angl. *Unpaid Women's Job*) ir niekaip nevertinamas. Tačiau rūpybos ekonomika yra lygiavertė ir reikšminga ekonominės veiklos šaka, veikianti kartu su kitais svarbiausiais ekonomikos sektoriais – viešuoju ir privačiu, kurianti pridėtinę vertę ugdomų žmogiškųjų išteklių pavidalu ir įnešanti nemažą indėlį į šalies BVP.
4. Siekdamos išspręsti lėtėjančios ekonomikos pažangos problemą, dauguma pasaulio valstybių diegia lyčiai jautrų biudžetą (LJB). LJB – tai šiuolaikinė socialinė technologija, nustatanti valstybės pajamų ir išlaidų struktūros įtaką moterų ir vyrų socialinei ekonominei padėčiai ir iš to išplaukiančioms jų galimybėms, leidžianti vyriausybei savo politikoje diegti diferencijuotų interesų principą, atsižvelgiant į socialinius poreikius. Pagrindinis LJB tikslas – siekti išteklių paskirstymo, vadovaujantis lyčių lygybės principu. Lyčių lygybės analizės taikymas Lietuvos makroekonominėje politikoje leistų geriau spręsti

makroekonomikos pusiausvyros, stabilaus ir subalansuoto ekonomikos augimo problemas.

5. Užsienio prekyba, apimdama strategines ekonomikos plėtros sritis (žemės ūkį, paslaugas, intelektinę nuosavybę, investicijas ir kt.), negali būti laikoma neutraliu makroekonomikos objektu – priešingai, ji turi būti traktuojama kaip sisteminė veikla, daranti reikšmingą poveikį atskiroms žmonių socialinėms grupėms. Atsižvelgiant į visuomenėje vis dar gajus stereotipines lyčių vaidmenų nuostatas, vyrai ir moterys užima skirtingas socialines ekonomines pozicijas, jų galimybės dalyvauti užsienio prekyboje yra nevienodos, kaip ir nevienoda yra nauda (arba nuostolis), kurią jie gauna iš daugiašalės prekybos sistemos. Tiriant prekybos liberalizavimo poveikį moterims ir lyčių balansui, atskleidžiama, kad prekybos liberalizavimas skatina lyčių nelygybę ir blogina moterų socialinę ekonominę padėtį. Dėl tos priežasties **užsienio prekybos politikos keitimas lyčių aspektu atveria subalansuoto ekonomikos augimo perspektyvas ir sušvelnina globalizacijos padarinius.**

Išaugusi užsienio prekyba viešai įvardijama kaip veiksnys, skatinantis ekonomikos augimą ir mažinantis skurdą. Iš tikrųjų prekybos liberalizavimas mažina kainas vietos vartotojams, atveria naujas rinkas ir padidina užimtumo galimybes. Tačiau ši teikiama nauda nevienodai pasiskirsto tarp vyrų ir moterų. Siekiant sumažinti moterų pažeidžiamumą ir plėsti jų galimybes aktyviai naudotis prekybos liberalizavimo teikiamais privalumais, didinti moterų ekonominę galią, reikalingos priemonės, kurios būtų taikomos visais prekybos lygiais: remti moterų teises ir jų dalyvavimą prekybos derybose ir užsienio prekybos formavimo procese; įdiegti lyčiai jautrias nacionalines eksporto strategijas; remti sektorius, kuriuose moterys turi interesų; didinti prekybos institucijų pajėgumus ir kompetenciją lyčių lygybės srityje; skatinti lyčiai jautrias verslo vystymo paslaugas ir remti moterų verslo tinklų kūrimąsi.

Remiantis užsienio šalių mokslininkų tyrimais, daromos dvi svarbios išvados: pirma, **užsienio prekybos liberalizavimas didina lyčių nelygybę**, antra, **savo ruožtu lyčių nelygybė neigiamai veikia užsienio prekybos efektyvumą**. Lyčių aspektas yra ypač svarbus užsienio prekybos efektyvumą lemiantis veiksnys.

6. Apibendrinus teorines lyčių dalyvavimo darbo rinkoje nuostatas ir įvertinus moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus lemiančius veiksnius galima teigti, kad darbo rinka yra sudėtinė rinkos dalis, pagrįsta prekybiais ir piniginiiais santykiais, kurie įtraukia potencialų darbuotoją į darbo procesą ir formuoja atitinkamų ekonominių santykių sistemą veikiant pagrindiniams gamybos veiksniams. Dėl darbo rinkos dinamiškumo, neapibrėžtumo ir skirtingos raiškos reali darbo rinka toli gražu nėra ideali, todėl egzistuoja nemažai barjerų, apsunkinančių potencialių darbuotojų dalyvavimo darbo rinkoje galimybes ir nulemiančių lyčių dalyvavimo darbo rinkoje skirtumus. Dėl nevienodų moterų ir vyrų galimybių dalyvauti darbo rinkoje išlieka santykinai mažas moterų užimtumas ir didelis darbo užmokesčio atotrūkis, dėl to moterys dažniau negu vyrai patenka į skurstančiųjų gretas. Atlikta statistinių duomenų analizė patvirtina, kad, nepaisant gyventojų užimtumo lygio augimo, moterų užimtumo lygis išliko santykinai mažas, ir visose ES šalyse narėse buvo mažesnis už vyrų užimtumo lygį. Be to, statistinė moteris į darbo rinką ateina jau iš anksto pasiruošusi suteikti darbdaviui nuolaidą, t. y. susitaikiusi su ta mintimi, kad jai bus mokama 15–20 proc. mažiau. Apibendrinus lyčių dalyvavimo darbo rinkoje nuostatas išryškėja, kad moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumus lemia įvairių veiksnių visuma, ir ne paskutinė vieta tenka kultūriniais ir instituciniams veiksniams. Šalies kultūrinė aplinka atlieka svarbų vaidmenį moters ir vyro gyvenime, be to, moterų ir vyrų padėtis darbo rinkoje daug priklauso ir nuo valdžios priimamų sprendimų. Būtent tai, kokius sprendimus priima ir įgyvendina valstybinė valdžia, kiek priimant tuos sprendimus gali dalyvauti moterys, lemia lyčių lygybės pokyčius šalyje.
7. Kaip rodo moterų profesinės karjeros tyrimai, šeima yra vienas iš pagrindinių veiksnių, darančių įtaką moterų karjerai. Santuoka vyrui dažniausiai yra privalumas – saugumo, pastovumo, karjeros siekimo prasme; moteriai – priešingai, šeima dažniausiai sukuria vaidmenų konfliktą. Moterų pasitraukimas iš darbo rinkos, kad ir trumpam laikotarpiui (gimus vaikui), vėliau apsunkina jos grįžimą į profesiją, karjeros kelią, galimybę gauti aukštą darbo užmokestį. Tačiau darbo sąlygos Lietuvoje dar nepasiekė tokio lygio, kad būtų palankios

šeimai su vaikais. Papildoma kliūtis, siekiant moteriai visavertiškai dalyvauti ekonominiame gyvenime, yra ta, kad daugelis vyrų nedalyvauja namų ūkio veikloje ir auklėjant vaikus.

Visgi pagrindinė priežastis, dažnai lemianti sudėtingesnę moterų padėtį darbo rinkoje, yra Lietuvoje (ir daugelyje kitų ES šalių) vis dar vyraujantis patriarchalinis šeimos modelis, orientuotas į vyrą aprūpintoją, o ne į du lygiaverčius maitintojus – vyrą ir moterį. Todėl dažnai moterims tenka dvigubas – darbuotojos ir namų šeimininkės – krūvis.

11. Nustatant lyčių lygybės pokyčius visuomenėje, taikomi įvairūs kiekybiniai ir kokybiniai rodikliai, kuriami lyčių lygybės vertinimo sudėtiniai indeksai. Pagrindiniai aspektai, įtraukiami į sudėtinus indeksus, yra išsilavinimas, pajamos ir įgaliojimai, o daugiausia svarbiausių sričių, vertinant lyčių lygybę, įtraukta į pasaulinį lyčių lygybės indeksą.

Sudarytas sudėtinis lyčių dalyvavimo darbo rinkoje indeksas yra (I_{LDDR}), pagal kurį vertinami moterų ir vyrų padėties darbo rinkoje skirtumai Lietuvoje. Apskaičiuotas I_{LDDR} rodo, kad Lietuva tarp ES valstybių narių užima tik 17 vietą. Tokią Lietuvos padėtį lemia tai, kad šalis negali pasigirti ekonominiais ir instituciniais rodikliais: pagal juos Lietuvai tenka 19 vieta. Didžiausią įtaką turi didelis darbo užmokesčio atotrūkis, neaukštas Vyriausybės efektyvumo rodiklis ir tai, kad Lietuvoje vis dar mažai moterų dalyvauja priimančias sprendimus. Nors Lietuvoje yra pakankamai daug aukštąjį išsilavinimą įgijusių moterų, visuomenėje susiformavusi nuomonė apie moteriškus ir vyriškus vaidmenis dažnai užkerta kelią moterų profesiniams siekiams.

12. Atliktos anketinės apklausos rezultatų analizė leidžia manyti, kad Lietuvoje moterims ir vyrams galimybės dalyvauti darbo rinkoje gerokai skiriasi. Moterys ir vyrai turi nevienodas galimybes siekti karjeros profesinėje srityje – taip mano 41,0 proc. apklaustų moterų. Be to, Lietuvos kultūroje dominuoja stereotipai, moterų veiklą tradiciškai priskiriant namų sričiai, o vyrų – viešajam gyvenimui, tai savo ruožtu lemia lyčių padėties darbo rinkoje skirtumus.

Atliktas tyrimas leidžia teigti, kad moterų ir vyrų padėtį darbo rinkoje lemia socialinių, ekonominių, kultūrinių ir institucinių veiksnių

- visuma. Vienodų sąlygų moterims ir vyrams darbo rinkoje sudarymas įmanomas visapusiškai sprendžiant problemą: būtina siekti ekonominio moterų ir vyrų savarankiškumo, spręsti kylančias socialines, nelygybės problemas, naikinti išsisknijusius stereotipus ir reikalauti atsakingų valdžios institucijos veiksmų.
10. Lyčių lygybės principo įgyvendinimas yra ypač svarbus ir mokslo bei studijų srityje. Būtent šiame segmente ugdoma jaunoji karta, dedami pamatai valstybės vystymuisi, tad bet kokios nelygybės apraiškos šiuo atveju sukuria sunkiai įveikiamas pasekmes. Atliktas tyrimas atskleidė, kad esama lyčių atstovavimo įvairiems mokslo ir studijų segmentams situacija Lietuvoje rodo veiksmingos lyčių politikos šioje srityje nebuvimą ir nepakankamą valstybės dėmesį tolygaus abiejų lyčių atstovavimo užtikrinimo svarbai mokslo ir studijų srityje. Tam, kad situacija keistųsi, reikalingas aktyvesnis tiek pačių aukštojo mokslo institucijų, tiek ir atsakingų valstybės institucijų indėlis. Pasaulyje plačiau taikomos įvairaus pobūdžio specialiosios laikinosios priemonės, siekiant greitai ir efektyviai įdiegti lyčių lygybę, yra būtinos svarstyti ir studijų, ir mokslo segmente. Kompleksiškai su ilguoju periodu rezultatus duodančiomis priemonėmis laikomos specialiosios laikinosios priemonės, kurios yra situacijos keitimosi ir palankios lyčių įvairovės aplinkos suformavimo pagrindas, kad be valstybės ar aukštųjų mokyklų vadovybės įsikišimo būtų sukurta harmoninga terpė, leidžianti išnaudoti visą šalies mokslinį potencialą ir pasiekti aukštų rezultatų visose srityse.
 11. Gyventojų santaupos ekonomikos teorijoje ir praktikoje yra viena iš svarbiausių kategorijų, kuri atlieka išimtinai reikšmingą vaidmenį makro- ir mikrolygiu – sprendžiant ekonomikos augimo, ūkio struktūrinių pokyčių ir gyventojų gyvenimo gerovės problemas. Atlikta analizė atskleidė, kad moterys iš esmės taupo siekdamas padidinti šeimos vartojimą ir užtikrinti vaikų ateitį – jų ugdymui, švietimui, lavinimui, santuokai; vyrai taupo siekdami padidinti savo pajamas, turtą ir kurti investicijas. Be to, moterys planuoja santaupas jaunystėje, o vyrai – vyresniame amžiuje; tačiau vyresnio amžiaus vyrai turi mažesnę polinkį reguliariai taupyti nei moterys. Visgi moterys labiau linkusios taupyti pinigines lėšas konkrečioms tikslams, o vyrai tikslų

nedetalizuoja; moterys konkrečioms taupymo tikslams skiria didesnę dėmesį nei vyrai;

Nustatyta, kad priemonės, kuriomis Lietuvos vyrai ir moterys taupo, yra labai konservatyvios. Ypač tai būdinga moterims, kurios dažniausiai naudojami bankų indėliais ir kitais mažai rizikingais ir mažai pajamų duodančiais instrumentais. Vyrai labiau rizikuoja ir santaupas investuoja į rizikingesnius ir didesnes pajamas duodančius instrumentus. Jaunesni asmenys yra geriau susipažinę su naujos rūšies finansiniais instrumentais nei jų tėvai. Tyrimo rezultatai rodo, kad moterys mažiau linkusios rizikuoti ir pirmenybę teikia nerizikingiems, mažas pajamas teikiantiems instrumentams – dažniausiai indėliams bankuose, draudimo paslaugoms.

12. Moterų verslo analizė, atlikta mikroekonomikos valdymo kontekste, patvirtino ES mastu vyraujančią nuostatą, kad moterų verslas yra svarbus ekonominės plėtros veiksnys. Visoje ES ir Lietuvoje moterys valdo net 30 proc. visų SVV įmonių. ES šalių ekonomikoje SVV užima nepaprastai reikšmingą vietą: SVV įmonės, sudarančios apie 99 proc. visų ES įmonių ir sukuriančios daugiau kaip 100 mln. darbo vietų, atlieka esminį vaidmenį užtikrinant ekonomikos augimą, socialinę sanglaudą ir didinant užimtumą. Nepaisant to, sėkmingai moterų verslo plėtrai būdingi šie iššūkiai:

- verslininkės susiduria su specifiniais apribojimais ir kliūtimis, kurios dažniausiai kur kas mažiau paliečia vyrus verslininkus: tai kapitalo trūkumas, nulemtas asimetriško (moterų nenaudai) prieinamumo prie ekonominių ir finansinių išteklių; socialiniai trukdžiai, nulemti visuomenėje vyraujančių lyčių vaidmenų stereotipų; laiko stoka, kylanti dėl dvigubos moterų naštos (angl. *Double Burden*) derinant profesinį ir šeiminių gyvenimą, nepakankama kvalifikacija ir įgūdžių trūkumas ir kt. **Visa tai lemia asimetriją verslo srityje lyčių aspektu: ribotą moterų verslo plėtrą ir nedidelę, palyginti su vyrų valdomu stambiuoju verslu, kuriamą pridėtinę vertę;**
- Lietuvoje, nepaisant deklaruojamo SVV aktualumo ir svarbos, susiduriama su tam tikrais sunkumais – SVV plėtojamas nepakankamai intensyviai, regioninė SVV plėtra pasižymi netolygumu ir darnos stoka. Lietuvos statistikos departamento ir Eurostat

duomenimis, 2012 m. Lietuvoje savarankiškai dirbančios moterys sudarė tik 7,4 proc. visų dirbančių moterų (vyrai – 12,2 proc.), o didžioji jų dalis – 92,6 proc. dirbo samdomą darbą. Savarankiškai dirbančių moterų vidurkis ES 27 – 10,3 proc., vyrų – 19,3 proc.

Taigi visoje Europoje verslu užsiima beveik du kartus daugiau vyrų nei moterų.

- 13. Atliktas sociologinis moterų verslo konkurencingumo didinimo tyrimas atskleidė pagrindinius vyrų ir moterų verslo skirtumus,** kurie iš esmės ir nulemia mažesnę moterų verslo konkurencingumą: skirtingos abiejų lyčių pajamos (moterų nenaudai) iš nuosavos veiklos sukuria žemesnę moterų statusą verslo pasaulyje, t. y. moterys dažniau steigia mažas ir vidutines įmones, o stambus verslas yra labiau vyrų veiklos sritis; privatizavimo procese Lietuvoje laimėjo vyrai – jie privatizavo stambų turtą ir verslą, o moterys galėjo privatizuoti butus ir mažas patalpas; moterys lyginant su vyrais paprastai dirba mažesnio pelningumo versle, mažiau uždirba, turi mažiau nuosavybės, nekilnojamojo turto, moterys dažniausiai pradeda verslą tam, kad susikurtų darbo vietą – tai leidžia joms išbristi iš skurdo ir išgyventi; vyrai imasi verslo daugiausia siekdami praturtėti ir gyventi geriau; moterys dažniau nei vyrai susiduria su priešiška atmosfera verslo srityje – joms sunkiau prieiti prie informacijos apie rinkas ir finansines galimybes, sudėtingiau gauti banko kreditą, lengvatinį kreditą, valstybės užsakymus; moteriai sunkiau išsikovoti vadovaujamą poziciją, tačiau moterys gali sėkmingai vadovauti verslo įmonėms, įveikti aštrią konkurenciją, todėl moterų skaičius versle turėtų didėti.

Lietuvos moterų kūrybiškumas ir verslo potencialas yra užslėptas ekonomikos augimo ir naujų darbo vietų kūrimo šaltinis. ES mastu moterų verslas yra laikomas vienu iš būdų, siekiant likviduoti pasaulinės ekonomikos ir finansų krizės pasekmes ir strategijos „Europa 2020“ tikslus užimtumo didinimo srityje. Moterų verslas kuria naujas darbo vietas, integruoja moteris į darbo rinką, pagerina jų ekonominį ir socialinį statusą, teikia naujoves ir tokiu būdu įneša savo indėlį į ekonomikos augimą. Didėjantis moterų lyginamasis svoris versle padeda spręsti ir kitas socialines ekonomines problemas: sukuriama pajamos ne tik pačioms verslininkėms, bet ir kitiems

darbuotojams, o tai savo ruožtu palankiai veikia gyventojų mokią paklausą, jų gyvenimo lygį ir didina mokesčines biudžeto įplaukas.

14. Smurtas lyties atžvilgiu dažniausiai paliečiantis moteris – tai rimta problema, aktuali ir atskiriems asmenims, ir bendruomenėms, ir organizacijoms. Nukentėjusioms nuo smurto moterims pagalba dažnai tampa sudėtingu ir ilgu procesu. Vietinės valdžios ir nevyriausybinės organizacijos, kurioms yra patikėta rūpintis nukentėjusiomis moterimis, teikia aukoms pagalbą, kurią pirmiausia sudaro finansinė parama, apgyvendinimo ar prieglobsčio, teisinių konsultacijų ir krizės intervencijos konsultacijos. Antroji fazė, pasibaigus tam tikram stabilizacijos periodui, yra papildoma psichologinė konsultacija. Pagalbos aukoms finansavimas turi būti organizuojamas taip, kad įgalintų organizacijas vykdyti ilgalaikį poveikį turinčias programas.

Siekiant veiksmingai spręsti smurto prieš lytį problemą, būtina sukurti efektyvų kovos su smurtu modelį, pagrįstą smurto sukeliamų ekonominių nuostolių įvertinimu valstybei ir nukreiptą visų pirma į prevencijos priemonių sistemos įgyvendinimą, o ne į kovą su smurto pasekmėmis. Pagrindinė tokio modelio idėja – valstybė turi finansuoti ne smurto pasekmes, kaip tai daroma dabar, nes tai labai brangiai kainuoja valstybei ir visuomenei, o finansinius išteklius skirti smurto prevencijai, t. y. valstybės finansavimas turėtų būti nukreiptas ne smurto pasekmėms likviduoti, o smurtą skatinantiems veiksniams ir priežastims šalinti – užkirsti kelią smurto plitimui.

15. Dabartinė Europos demografinė situacija, pasižyminti žemu gimstamumo lygiu ir sparčiu gyventojų senėjimu, išryškino lyčių santykių ir šeimyninio gyvenimo įtaką ekonomikos augimui. Remiantis tyrimais, šalims, kurioms nepavyko reorganizuoti visuomenės taikant šiuolaikinius moterų lygių teisių reikalavimus ir įsipareigojimus, iškilo rizika, kad sustos gyventojų skaičiaus augimas ir prasidės gyventojų senėjimo procesas, po ilgesnio laiko sukelsiantis ir ekonomikos augimo sulėtėjimą.

Dabartiniu metu Lietuvoje neturintys precedento emigracijos mastai yra ne tik dideli, bet ir dar didėja. Ekonominiu požiūriu migracija yra atsakas į ekonomines galimybes geriau gyventi, kurios keičiasi priklausomai nuo darbo rinkos sąlygų. Galima teigti, kad emigracija – tai lyčių nelygybės šalyje pasekmė, kurią reikia atitinkamai ir

spręsti. Moterys Lietuvoje yra labiau išsilavinusios, toliau pažengusios, intelektualios ir inteligentiškesnės nei vyrai. Jos teikia didesnę reikšmę savęs, kaip asmenybės, ugdymui. Tokia situacija verčia moteris ieškoti geresnių savo lūkesčių realizavimo galimybių už Lietuvos ribų. Taigi, emigracijos priežastys iš Lietuvos – daugiau socialinės, o ne ekonominės.

16. Dėl pasaulinės ekonomikos krizės daugelyje šalių padidėjo skurdo, socialinės atskirties, taip pat atskirties darbo rinkoje rizika. Labiausiai ekonominė krizė palietė moteris, nes jos uždirba mažiau, jų mažiau dalyvauja darbo rinkoje, jos trumpiau dirba, nes turi dar nemokamai atlikti buitines darbus, prižiūrėti vaikus ir jais pasirūpinti. Nors vyrų ir moterų nedarbo lygis panašus, krizė jiems turėjo skirtingą poveikį: moterų darbo sąlygos labai pablogėjo, ypač dėl netipinių darbo sutarčių formų plitimo, o pajamos labai sumažėjo dėl daugelio veiksnių, įskaitant vis dar išliekančius vyrų ir moterų darbo užmokesčio skirtumus ir to nulemtus skirtingus bedarbio pašalpų dydžius, padidėjusį priverstinai dirbančiųjų ne visą darbo dieną skaičių, laikiną darbą arba terminuotą darbą skaičių ir sumažėjusį stabilio darbo vietų skaičių. Dėl visų šių priežasčių krizės laikotarpiu moterų padėtis darbo rinkoje pablogėjo. Buvusių krizių patirtis rodo, kad vyrai apskritai greičiau nei moterys suranda darbą.

Nors krizės metu pasunkėjęs gyvenimas paveikė visus, vis dėlto netiesioginės krizės pasekmės labiau tenka spręsti moterims, neišskiriant ir kasdienės psichologinės ir socialinės pagalbos darbo netekusiam partneriui ar sutuoktiniui. Prarastas darbas ir stresas paaštrina įsisenėjusias šeimos problemas, kurios kartais virsta smurtu prieš moteris.

17. Pagal R. Reichą, didžioji 2008 m. krizė – tai vis didėjančio neteisingo pajamų paskirstymo rezultatas, aukštas skolos lygis – ne krizės priežastis, o pasekmė, kad bazinis ekonomikos pamatas, kai vidurinioji klasė turi atgauti savo uždirbtą dalį už jos indėlį į ekonomiką, šiandieną yra stipriai deformuotas. Pagrindinis ekonomikos uždavinys – siekti padidinti vidurinėsios klasės pajamas ir pakeisti darbo užmokestį tokiu būdu, kad jis atitiktų bazinę prielaidą ir vidurinioji klasė vėl atgautų adekvačią ir pakankamą pajamų dalį, kad galėtų daugiau įsigyti prekių ir paslaugų, kurias gamina ekonomika. Be šios

prielaidos neįmanoma įveikti nedarbo, padidinti biudžeto pajamų ir paskatinti ekonomikos augimo. Turi būti pasiūlyta griežta programa, kurios tikslas pakelti gyventojų perkamąją galią. Valdžia ekonomiką turi nukreipti visiško užimtumo keliu, sukurti progresinę mokesčių sistemą, padidinti darbuotojo perkamąją galią, sukurti socialinės rūpybos sistemą, galingą draudimo tinklą neįgaliesiems ir pakelti darbo našumą. Lyčių lygybė – yra vienas iš pagrindinių būdų siekiant įveikti negatyvius ir itin didelio masto recesijos padarinius ir skatinti ekonomikos augimą. Lyčių lygybė yra išankstinė augimo, užimtumo ir socialinės sanglaudos sąlyga ir privalo būti traktuojama kaip svarbi krizės įveikimo dalis.

SUMMARY

On the one hand we have to agree with gender equality investigator's opinion that the world is still dominated by gender discrimination, but, on the other hand, it must be recognized that, from a historical retrospective the spectacular results we achieved in gender equality sphere⁶⁴⁸. In some historical periods, women not only had civil rights (ie the right to vote), but was not operational in legal terms – without the man (husband or father) could not buy property or to participate in other forms of civil relations

The twentieth century is considered the decade of personal rights period, which addressed the individual's right to equality, and equal treatment demand was dominated. The ninth decade of twentieth century specific actions which were taken to address the issues of woman disadvantage (creating a political program for women, improvement of the legal base). The twentieth century. nineties were considered as gender mainstreaming period. This approach was approved in 1995 at Beijing during UN Fourth World Women conference. In 1996 the EU adopted its gender mainstreaming approach and in 1997 the Treaty of Amsterdam confirmed the importance of promoting gender equality and formalized the commitment to gender mainstreaming⁶⁴⁹.

Women's achievements in the context of globalization movements are obvious. At present, the global women's movement has achieved an unprecedented level of global integration. Important steps in the integration were achieved during the five United Nations Conferences on Women problems held in Mexico City (1975), Copenhagen (1980), Nairobi (1985), Beijing (1995) and the United Nations General Assembly Special Session in New York (2000).

Platform for Action at Beijing Conference was agreed by 189 countries and has become a strong impetus for the global women's movement. It is important that gender issues has expanded the international and national borders, and such global organizations as the World Bank and the

⁶⁴⁸ Reingardienė, J. *Lyčių lygybės strategija ir užimtumo politika Europos Sąjungoje*. Kaunas: VDU, 2004.

⁶⁴⁹ EQUAL *lyčių lygių galimybių integravimo vadovas* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2004 [žiūrėta 2011-09-08]. <http://ec.europa.eu/employment_social/equal_consolidated/data/document/gendermain_lt.pdf>.

International Monetary Fund began to participate and have taken active measures to address gender equality issues.

But the most important achievement of gender equality – **is growing awareness of the need for gender equality**, and aim to promote gender equality. Some countries have already established gender equality policies and institutional mechanisms, develop and implemented gender equality policies and pay special attention to women's specific interests and concerns. In parallel the knowledge and research on gender equality and women's issues were strengthened. Also the role of men in promoting gender equality and awareness has increased.

Another important achievement is **the rapid development of women's participation in social economic progress**. The number of educated women is growing in Europe and they are more involved in the labor market, social and political life and decision-making. However, in many European countries, progress in this field, achieved over many years, is still insufficient. In contrast, women are much less than would use the opportunity to participate in decision-making. Central and Eastern Europe, focuses more on the assessment of the earlier achievements of gender equality. Development of civil society in these countries, provided for women more space to create women's organizations and movements as well as new opportunities for effective participation in decision-making.

By objective evaluation of the process of globalization, it is clear that the consequences for the world and countries may vary from positive (freedom of movement of financial capital, goods, services and people, new technology and information systems, rapid economic growth, scientific and technological progress) to negative (capital and brain drain, rising unemployment, decline in living standards, economic and social inequality of states and population). In this context, gender equality has taken leaps and ambition in the world at the end of the last century, and became especially stronger in recent years.

However, despite achieved progress, gender inequality still persists in most countries of the world in almost all areas as women wages for the same work is still lower than that of men, due to significantly greater family responsibilities, the share of women who do not have enough opportunities to earn for living and is economically dependent on men and women a little too involved in the decision-making policy, economics and business, and

they still suffer from various forms of violence. In addition, the emergence of new forms of inequality is frightening: inequalities in access to economic resources, foreign trade and in the context of climate change.

In fact, gender equality progress in Europe is facing the **fundamental problems**. There are indications which suggest that the situation will not change quickly. Question arises, why still has not reached gender equality? What were the reasons for the lack of progress in the implementation of gender equality, the promotion of gender equality competence, understanding of society?

The main basic problem is that over the past two decades, structural changes in Europe as the consequence of neoliberal monetary economic model deployment was accompanied by serious social problems and this is a major threat to the general European welfare model. Mass unemployment, socio-economic inequality, the underestimation of human factor and professionalism, decline of moral ethical system of values – this is a problem that has worsened in the world and the EU in the context of the global crisis. These problems have different impact on men and women and limit their rights to freedom of choice in relation to sex, reproductive health and economic behavior. Gender equality is not considered as priority in many countries, and countries primarily addresses more important and „heavy „ macroeconomic issues, leaving aside issues of gender equality. Such a policy is not conducive to gender equality, as it is focused solely on profit-taking, the fight against inflation, and the state budget deficit reduction, social policy collapsing and at the same time does not reflect women's needs and interests.

The second basic problem is that the gender asymmetry, distortion by gender reveals not only on the micro level (as is often thought to date), but also at the macroeconomic level. For the purposes of analysis by gender in macroeconomics and macroeconomic policy, the researchers refutes neoclassical „mainstreaming theory approach, according to which the macro (state budget, fiscal, monetary, international trade) policy is neutral in terms of gender. Analysis by gender approaches are penetrating and holds the right place, creating the country's macroeconomic policies. Disclosed in the analysis by gender interface with the formation of public finances – fiscal and monetary policy, foreign trade policy, the income formation and increasing the competitiveness of the country's and economic growth.

Asymmetry by gender and distortions that occur at the level of micro-economic policy (i.e., labor and employment, wage and income areas), as well as mezo economic level (privatization, large, small and medium business, finance and real – the manufacturing sector areas) in turn makes the macro-economic impact. It is argued that gender equality issues decisions must be **adequate, relevant and applicable to the macro-economic policy.**

World women's movement has formulated the concept of gender distortion (gender bias), the fundamental assumption is that the negative effects of economic globalization has a much stronger negative effect on women as a social group than on men; In addition, economic globalization increases the distortion of gender influence in the fiscal and monetary policy, economic growth.

We would like to draw readers' attention to the fact that this is a new, emerging world economic research area of gender equality issues in the macroeconomic policy and it is still not enough explored. There just several studies in this area in the world, but the focus in this area is growing rapidly. In all studies, a single conclusion is achieved- the global financial system, the consequences for women and men to be treated equally, i.e. neutral. World studies raises the problem of the lack of representation of women in decision making in the area of public finance management. Women poorly represented by the financial institutions in decision-making. The result of this – women's interests ignored the borrowing policy, investment rules for the formation of the private sector in the financial markets.

The management institutions of the World Bank and the International Monetary Fund, are dominated by men. Women make up less than 10 % World Bank executive directors and senior employees. The big seven organization is also no reason to keep the body balanced in terms of gender. World Trade Organization – is exclusively masculine forum. In the private financial sector (especially banking, etc.) decisions are taken in male-dominated offices.⁶⁵⁰

⁶⁵⁰ Staveren van, I. *Global Finance and Gender* [interaktyvus]. Cedeplar – Centro de Desenvolvimento e Planejamento Regional da UFMG, 2002 [žiūrėta 2008-07-07]. <http://cedepplar.ufmg.br/economia/disciplinas/ecn933a/crocco/Financiamento_desenvolvimento_genero/VAN%20STAVEREN,%20I.%20Global%20finance%20and%20gender.pdf>.

These ways of making decisions and consequences are negative for women and men – as producers, consumers, borrowers, employers and employees, taxpayers, recipients of social systems, utilities and household service providers and recipients. It can be concluded that the strict macroeconomic (fiscal and monetary) policy offered by the International Monetary Fund and the World Bank within a developing and transition countries by applying structural programs have greater negative impact on women than on men.

Women in the household is responsible for the maintenance of the level of consumption. The solution to this task is becoming increasingly difficult in the implementation of structural assistance programs – the introduction of paid education and treatment, increasing drug prices by reducing and eliminating types of social assistance, increasing prices for utilities – water and heat supply of services.⁶⁵¹

Women are more affected by the social services sector privatization and welfare cuts than men, because, first, because of the direct influence on household income which are at the disposition of woman; second, the social sector services are taken over households⁶⁵² and the service production even higher burden “falls on women’s shoulders”. It’s – health services, parenting and supervision, training, education, as well as utilities – electricity, heating, water supply, transport services. It increase economic responsibility of woman for the household sector activities.⁶⁵³

The policy decisions are also closely related to gender effects, although the results are often not very clear⁶⁵⁴. For example in shaping the state budget revenues, the largest comparative weight has value added tax, and non-profits, capital and land taxes. Because men earn an average of about 25-30 percent more than women, they all taxes (and including per-

⁶⁵¹ Human Development Report 1995. UNDP, Oxford: Oxford University Press, 1995.

⁶⁵² *The Invisible Adjustment. Poor Women and the Economic Crisis*. Santiago: UNICEF, the Americas and the Caribbean Regional Office. UNIFEM (2000) Progress of the World’s Women 2000. New York: UNIFEM.

⁶⁵³ Elson, D. Sector Programme Support. A collection of papers published by the Graduate School of Social Sciences, Genecon Unit. Manchester: University of Manchester (for OECD/DAC – WID), 1998.

⁶⁵⁴ Stotsky, J. *Gender Bias in Tax Systems*. IMF Working Paper, Fiscal Affairs Department. Washington D. C.: IMF 1996; McCaffery, E. *Taxing Women*. Chicago: University of Chicago Press, 1997.

sonal income tax attributable to lower charge for VAT) influences, creating greater inequality between men and women in the lower income and the corresponding impact on their economic situation. VAT at a glance touches women, and men, however, woman are responsible for household consumption as mentioned above so it can be said that the VAT increases the burden of care for women in the economy. In view of the above considerations, the authors argue that are gender distortion effects in the macro-economic policies. Equitable, a more even distribution of women and men in the management of public finance and public finance could affect the formation of monetary and fiscal policy in a more democratic direction in terms of gender equality. Greater gender equality in decision-making in public financial policy would allow a more comprehensive take on men's and women's interests, carefully plan the costs of globalization in the financial field, which affects women.

Third, one of the key problems arising in the monograph – a statement that in GDP structure is not reflected so important branch of economics as household economy, or so-called „reproductive economy (otherwise – welfare economics, economics of women), which is responsible“ for the reproduction of human resources and the quality of the family. In terms of human capital and labor costs this sector remain as invisible in the national economy. The reproductive work is not included in GDP, it is not recorded in any way, and not measured and unpaid. Without a doubt, unpaid household economic performance, which is important to human life, increase of human resources, quality of training of workforce in the public to the private sector is an important part of the country's national wealth.

Households economics – household chores, equipment, organization of the rest of the family culture and tradition of fostering the work of bringing up children, the elderly and adult family care – as a rule, more falls on women's shoulders. Households economics or reproductive economy – this is a full-fledged and very important economics branch, where exactly the same way as in other sectors of the economy, the added value is created and which offers a significant contribution to the country's GDP. This branch, which is responsible for human resources and labor potential quality. **Thus, according to the authors of the monograph, the**

household sector is the equivalent branch of the country's economy, and the work in this branch should be valued, measured and rewarded.

Currently, in the path to the information and a learning society the importance of high quality of human resources and intangible capital is increasing and the "intangible" intellectual resources in parallel, and perhaps even more prized for the material. These resources to a large extent depends on family values and family culture and traditions, which partly consists of welfare economic content. In turn, the quality of human resources depends largely on economic prosperity and competitiveness.

Throughout the civilized world, the question about the need to turn to the structure of GDP the reproductive work of women is raised. It should be added that the process of globalization disappear strict boundary between the productive, paid labor market and unproductive, the unpaid household reproductive economy. And this distinction becomes irrelevant.

However, in Lithuania there are no studies revealing in detail the gender inequality and macroeconomic linkages. Since the inequality between women and men continue to affect all aspects of life, it becomes increasingly clear that a new approach, new methods and techniques, new strategies for achieving gender equality are necessary. To evaluate the reproductive economy in the GDP structure is a daunting task, but in this monograph the attempt to assess it is also tested and the methods proposed for measurements in this area.

Lithuania is progress for women and men equal opportunities, in particular – developed legal framework and a public policy system. In 1998 the Woman and Man Equal Opportunity Act was adopted, and since 2005 the Equal Opportunity Act came in force and it prohibits discrimination based on age, sexual orientation, disability, race or ethnic origin, religion and beliefs. In 1999 the Equal Opportunities Ombudsman Service was set with a broad powers to investigate individual complaints of discrimination on grounds of sex work, service, and field of study and make recommendations on the improvement of the legal framework. In 2003 Lithuania was approved and launched the first National Equal Opportunities Programme for years 2003-2004, then a second programme for year 2005 – 2009 was launched and the third programme was developed for years 2010 – 2014. EU Structural Funds, the EQUAL

Programme supports projects aimed at improving the situation of women in both the economic and social field. In May 2007 the European Institute for Gender Equality was founded in Vilnius. It has become an important event, giving a gender -deserved wide awareness in EU of the need to consolidate efforts to spread awareness in the society about gender equality, its benefits and added value to the social and economic processes.

However, many of the performance indicators (unemployment, poverty level, vertical and horizontal segregation of the labor market, remuneration for work) shows that, in practice men and women are in different situations. Inequality may be increased in view of the deepening economic integration in the world, which in turn tends to favor a more flexible and mobile labor force. This causes many problems for women who are often forced to choose between children and career. Therefore, the situation of women in the labor market is more complex and employment is lower, the higher poverty level and women's qualifications and skills in the market are often used ineffectively. Gender inequality becomes even more intense, the world's deepening economic integration, which in turn favors a more flexible and mobile labor force.

Problematic situation of our country's gender equality is reflected by European Institute for Gender Equality Index published in 2013 June. According this index Lithuania takes only 18 th place between 27 European Union member states. Index developers stated that the actual gender equality has not reached any of the EU countries, but based on the methodology developed the countries can be differentiated according to the proportion of women and men in employment, money, education, quality healthcare. The difference between the Lithuanian women and men possibilities constitute 43.6 percent. (100 percent would mean complete equality). Closest to gender equality – Sweden – 74.3 percent, farthest - Romania – 35.3 percent. Lithuania is even 10.4 percent . below the EU average (EU average – 54 percent) .⁶⁵⁵

Gender equality is recognized as one of the fundamental values of the European Union and other developed countries of the world. In developing countries, the gender equality goal equates to the fight for human

⁶⁵⁵ Europos lyčių lygybės instituto 2012 m. veiklos ataskaita. Liuksemburgas: ES leidinių biuras, 2013.

rights, the most important – the right to a dignified livelihood, the right to education and health care.

According to the dissemination of ideas of gender equality and the implementation in practice it is possible to define the country's level of development and maturity of society. It is particularly important that gender equality is considered key to the eradication of the recent global-scale crisis. By allowing more women to fully engage in the labor market, there is a real opportunity to increase the overall availability and use of intellectual potential of women in economic development. Therefore, analyzing the economic trends, it is important to take into account gender relations and their role in the transformations that took place in recent decades, because it is basically influenced by economic developments and prospects of development at both the national and international level. Today, the approach to gender issues become an indicator of human and cultural level of the whole country and its civilization level.

Gender equality research in many countries (US and EU) has taken official educational and scientific discipline (subject) status, which is essential for the preparation of civil servants and social workers. Gender studies have become an effective public administration, the country's economic and social development tool. In many countries (U.S., Canada, the Netherlands, Denmark, Sweden, Norway, etc.) decision-making in economic policy, has become a necessary instrument of gender examination (audit), which allows to analyze how one or another decision will affect in the socio-economic status, of men and women and which the effects will be for the certain social groups.

The social problems of gender equality and the negative effects of gender stereotypes for women in the labor market, the family institution stability, mental and physical health, negative poverty and social exclusion were researched by many foreign and Lithuanian scientists. Prominent place is allocated for the research of the participation of women in the labor market and the associated activation of important social processes. The problems of both sexes in the labor market, the links with the work of the household, women's levels and forms of discrimination in the labor market were dealt by various scientists – economists sociologists, psychologists, health care professionals: N. Catagay (2000, 2007), S. Baden (1998, 2002) L. Beneria (1999), D. Budlender (2000,

2001), D. Elson (1999, 2001), L. Ržanycina (2002), Z. Randriamaro (2006), I. Van Staveren (2007), M. Kimmel (2000), N. M. Rimaševskaja (2003), A. Bagdonas, R. Lazutka (2007), L. Esping (2008), M. Jankauskaitė, V. Kanopienė (2000, 2005), A. Maslauskaitė (2008), I. Mackevičiūtė (2005, 2008) G. Purvaneckienė (2001, 2011), O. G. Rakauskienė (2006, 2007), J. Reingardienė (2004), A. V. Stankūnienė (2005), V. Šidlauskienė (2007), A. Tereškinas (2004).

One can legitimately argue that the latest contemporary world view in shaping the economic policy is based on the application of the analysis by gender. The emergence of new areas of economic science – **gender economics** and its relevant components – the allocation of resources according to gender, gender -sensitive budget, foreign trade policy from a gender perspective, women's and men's employment policy, the labor market and income policy by gender, socio-economic development strategy expertise based on gender, regional policy based on gender, etc.

But gender economics is a relatively new and still in the nascent economic research that the world focus is growing rapidly. Between gender and economic policy efficiency exist at first sight unseen relationship, which has been given much less attention, especially in the macro level, comparing with sociology or other fields of science. Research in this area relatively low: I. Baker (1994), D. Elson (1999), D. Budlender and G. Hewitt (2002), Balmore HH (2003), O. G. Rakauskienė (2006, 2009).

This monograph addresses gender economics. This is the first such type monograph in Lithuania and one of the few this kind of monographs covering gender consistent macroeconomic and microeconomic issues.

Monograph of Mykolas Romeris University Professor Ona Gražina Rakauskienė, Dalia Štreimikienė, Inga Žalėnienė and their disciples, Ilona Kiaušienė, Vaida Servetkienė and Eglė Krinickienė. The authors tried to show what it means to implement the gender dimension in the economy: it is what politics in which specific levels of areas; in which the methods and purpose for which it should be done. Author position – objectively quiet, opposite militant feminist, recognizing existing not only women, but men discrimination in certain areas, and stating that any discrimination negatively affects economic growth, the state of income, foreign trade, employment and family income. However, this work is more focused on women's situation analysis and for analysis of man discrimination related problems

it would be appropriate to make a special in-depth investigation, which goes beyond the limits of this monograph.

Monograph reflects the logic of three parts: the first – Methodological foundations of gender economics; second – Macroeconomic Analysis based on Gender and the third – Microeconomics (structural) analysis based on Gender .

In the first part, “The theoretical and methodological foundations of gender economics” the critical analysis of gender equality theories and their evolution is provided. The first part analyzes the most important European Union and the world strategic documents for gender equality. The key focus is on the Beijing Platform, which is an internationally recognized women’s rights primer and for Gender mainstreaming strategy (called Gender Mainstreaming) as an important political mechanism, whose purpose – to introduce a gender perspective in all policy-making, state legal structures, activities and programs⁶⁵⁶; as well as for the Europe 2020 strategy, which is considered as an effective tool in the recent economic and financial crisis as well as a gender equality as a horizontal priority given an important role in overcoming the effects of the recession and to promote economic growth. This part also includes Lithuanian functioning legal framework for gender equality and the critical analysis highlights the conflict between the formal approach and actually ripped the legislation, which in itself without political will and initiative away from being publicly available does not ensure gender equality at EU level of ambition and commitment. This part of monograph highlights the importance of gender equality in the economic and social life, brought negative consequences caused by gender stereotypes that directly affect every household and individual in society, from the micro -level (the labor market and business) to transition at the macroeconomic level (growth, state budget, foreign trade) .

At the **Macro-economic level, first**, the influence of the gender dimension on the one of the main macro-economic indicators – gross domestic product (GDP) – and its formation is assessed. The authors reveal the inadequacy of this indicator to real economic and social condition of society, the lack of fulfillment of its public and private sector of the

⁶⁵⁶ Europos lyčių lygybės institutas [interaktyvus]. Vilnius, 2014 [žiūrėta 2014-04-27]. <<http://www.eige.europa.eu>>.

economy, completely eliminating the officially unrecognized and does not include an assessment of women (household or care) sectors of the economy and without taking into account a substantial contribution to the development of this sector in the country's national assets in the form of human resources .

Second, a gender-sensitive budget – an innovative social technologies deployment strategy is presented. The monograph introduces the concept of gender-sensitive budget and its formation assumptions and discloses the gender analysis value for the formation of the state budget, and the economic benefits of the country's economic management because of the integration of a gender perspective in the budget. Based on the experience of foreign countries, the Lithuanian national budget analysis based on gender issues is presented and the shaping of budget through spending and municipal budgets is discussed. One of the more interesting discoveries of the authors is the statement that the Lithuanian national budget is formed according to the principle of gender inequality and promotes it.

Third, the monograph underlines the need to analyze the foreign trade policy of gender. This is a relatively new aspect of gender studies. Lithuania research on the subject has not yet been. Monograph reveals the interaction between the international trade and gender equality, exploring the impact of trade liberalization on women and gender balance. The monograph examines the influence of gender equality in international trade policy and the gender analysis of macro-, mezo- and micro-level. The historical context of the development of foreign trade and trade liberalization on the individual branches of the economy through the prism of gender equality is presented. The authors analyzed outcomes of integrating a gender perspective into the world trade policy at the international and national level.

Microeconomic level analysis of women's participation in the labor market impact of structural economy is presented as well. This topic is discussed in detail in the world and Lithuanian scientists. However, it was not possible to bypass the hearing of this problem in this monograph for two reasons: first of all, in addition to the analysis of the problem to be inferior, and, secondly, the authors were able to discover new important nuance and unexpected results in this area (for example, in

Lithuania – one of the highest unemployment rates consists of educated female unemployment).

In this third part of the monograph, **first**, the comparative analysis of woman and man situation Lithuania and the EU labor market is presented: the monograph examines the gender structure of the employment, unemployment, wages and income and reveals the discrimination against women in the labor market types. The monograph analyzes the key problems of modern society – i.e. challenges of double women's employment and work-family compatibility. The authors presents the original methodology and model for the assessment of gender inequality in labor market.

Second, the education and training systems analysis by sex is provided and the results of unique sociological study carried out in Lithuanian universities is provided and strategic guidelines for the implementation of the gender dimension in science and studies is developed.

Third, the monograph raised the issues of access to economic resources, and other challenges of gender: gender differences in wages, income analysis through the prism of gender, poverty feminization phenomenon, time efficiency, savings and investment, the possibility of obtaining financial resources.

Fourth, based on sociological research conducted in 2007 and 2014 the monograph rises and compares (pre-crisis and post-crisis period) women's business issues and the most important causes and barriers to the development of women in business. Monograph provides the key expectations and needs women entrepreneurs, the business development obstacles to overcome, access to information and support. Determine the main female and male business disparities, the, the success formula of women and men business.

Fifth, the monograph posed and analyzes the most pressing women's issues – cost evaluation problem of discrimination, immigration, women's socio-economic situation in the context of the crisis, and the output of the basic provisions of the crisis. Author's approach to these problems – quite distinctive, often is misaligned with the traditionally accepted, efforts to gain an insight into the cause, in order to understand their roots is obvious.

MAIN THESES AND CONCLUSIONS:

1. The concept of gender equality (gender issue) – this is a socio-economic gender model conditioned by objectives, functions and roles assigned to women and men in the social economy. Gender equality means recognition by society of equal participation of women and men with their existing differences and different roles. Gender equality stimulate the country's economic growth and competitiveness increase and its perception is directly reflected by the level of the human, country and culture development level.
Gender inequalities have significant negative impact on the economy because of the available human resources which are left unused, i.e. not fully utilized women's skills. Gender roles have a strong influence on individual decisions related to education, career opportunities, working conditions, family and fertility. These decisions, in turn, has a significant impact on the economy and society. Therefore, in common good is very important to ensure that women and men in different areas have equal opportunities.
2. Lithuania as a member of the EU, taking over this community values and implements existing EU legislation. Gender equality – one of the main EU's values and the horizontal priority of all policies, validated by the EU Treaty and other legislation and policy documents. The women and men equal rights and opportunities are enshrined in Lithuanian law. The Article 29 of the Constitution of Republic of Lithuania among other things prohibits human rights on the basis of sex, but Lithuania has many problems related to gender equality, caused by variety of reasons.
The rooted discrimination based on gender, which limits women's access to resources, education, jobs, makes the economy ineffective in both developed and developing countries. The gap between men's and women's wages suggests that women are paid not according market price and this leads to inefficient use of labor and shows the asymmetrical investment in human capital which is detriment to women. This gap is due to defective information flows formed on the

historical, cultural and traditional customs of society and the stereotype approach.

Lithuania's transition to the market has further enhanced the discrimination of women in the economy. During the transition to a market economy, a significant decline in women's employment and in particularly strong vertical segregation of the labor market and the devaluation of women's work is seen in Lithuania. Moreover, in the process of intensification of economic stability and economic efficiency the real women's workload has increased more than men's.

3. Welfare economics constitutes an important part of the national wealth of the country, but not reflected in the structure of Lithuanian GDP. Welfare economics is responsible for the reproduction of human potential. The woman performs the basic functions of welfare economics- it is a housework, parenting, elderly and disabled members of the family care, family leisure and recreational facilities etc. This work is like an invisible in economy, is not included in economic transactions and is Unpaid Women's Job and is not considered in any way. However, welfare economics is equivalent to any other, and is a significant branch of economic activity, which works in conjunction with other key economic sectors – public and private, which creates an added value in the form of educated human resources and offers a significant contribution to the country's GDP.
4. In order to solve the problem of slowing economic progress, the majority of the world's countries have introduced gender-sensitive budget (GSB). GSB – a modern social technology, establishing public revenue and expenditure structure of the impact on women's and men's socio-economic situation and the ensuing possibilities of allowing the government to introduce its policy of differentiated interests principle, taking into account social needs. The main goal of GSB – to achieve the allocation of resources in accordance with the principle of gender equality. Using the gender analysis in Lithuania's macroeconomic policy would address the macroeconomic equilibrium, stable and sustainable growth problems.
5. Foreign trade, covering strategic areas of economic development (agriculture, services, intellectual property, investment, etc. can not be regarded as a neutral macroeconomic object – on the contrary,

it should be treated as a systematic activity which has a significant impact on people individual social groups. Given the still flourishing in society stereotyped gender roles provisions, the men and women occupy different socio- economic positions, and their ability to engage in foreign trade is not equal, as well as are not equal are benefits (or losses) that they receive from the multilateral trading system. Investigation of the impact of trade liberalization on women and gender balance, shows that trade liberalization promotes gender inequality and deterioration of women's socio- economic situation. For this reason, the changes of foreign trade policy taking into account gender issues opens up prospects for sustainable growth and mitigates the effects of globalization.

Increased foreign trade publicly identified as a driver of economic growth and reducing poverty. In fact, trade liberalization reduces prices to local consumers, open up new markets and increase employment opportunities. However, these benefits are not evenly distributed between men and women. In order to reduce the vulnerability of women and enhance their ability to make active use of trade liberalization and benefit from the increasing women's economic power it is necessary to implement a gender sensitive measures at all levels of trade: supporting women's rights and their participation in trade negotiations and foreign trade making process; implement gender- sensitive national export strategies; support the sectors in which women have an interest; increase the capacity of commercial institutions and expertise on gender equality; promote gender- sensitive business development services and support business networking of women.

According to foreign scientific research it is possible to draw two important conclusions: first, the liberalization of foreign trade increases gender inequality, the second, in turn of gender inequality has a negative impact of foreign trade performance. The gender aspect is particularly important foreign trade performance determinant.

6. Summarizing the theoretical issues of gender participation in the labor market and evaluation of the main drivers of inequalities of women and men in the labor market it is possible to state that the labor market is an integral part of the market, based on the trade and monetary

relations, which includes the potential employee in the labor process and forms the corresponding economic relations influenced by the main production factors. Due to the labor market dynamism, uncertainty and different expression of the real work the real labor market is far from idea, and there are a number of barriers which make it difficult for potential employees to participate in the labor market and determining the gender differences in labor market participation . Given the different opportunities between women and men in the labor market there is relatively low female employment and high wage gap and this is because women are more likely than men to fall into the ranks of the poor. The statistical analysis of the data confirms that in spite of the employment rate growth, employment rate of women has remained relatively low, and in all EU member states women employment rate have been less than the employment rate for men. In addition, statistics of women in the labor market comes already prepared to give the employer a discount i.e. she is reconciled with the idea that she will be paid 15-20 percent less than man.

Summarizing the gender participation issues in the labor market one can reveal that the differences between women and men in the labor market are due to various factors as a whole, and not the last place have cultural and institutional factors. The country's cultural environment plays an important role in the life of a woman and a man, in addition the role of women and men in the labor market depends on many government decisions. Exactly what decisions are made and implemented by the government, as far as making these decision the women are able to participate, leads to changes of gender equality in the country.

7. As shown in studies of women's professional career, the family is one of the main factors that influence women's careers. Marriage is the most common cause of the man advantage – security, stability, career development terms; for woman – on the contrary, the family usually creates a conflict of roles. Women's withdrawal from the labor market even for a short period of time (after the birth of a child) later complicates the return of women to the profession, career path, the opportunity to get a high salary. Meanwhile, the working conditions in Lithuania has not yet reached a level that would be

conducive to a family with children. An additional obstacle to fully participate in the economic life of the woman is the fact that many men do not participate in household activities and child upbringing. However, the main reason determining the more complicated position of women in the labor market in Lithuania (and in many other EU countries) is still the dominant patriarchal model of the family - oriented to man - provider, rather than to the two equivalent earners - a man and a woman. Therefore, women often have double - workers and housewives - charge.

8. In determining the gender changes in the society, the various quantitative and qualitative indicators and composite indices for assessing gender equality are applied. The key aspects that are included in the composite index are: the level of education, income and authority, and the most important areas in terms of gender equality are included in the global index of gender equality.

The composite gender participation in the labor market index (I_{LDDR}), which assessed the differences between women and men in the Lithuanian labor market is created. Estimated index shows that Lithuania between the EU Member States ranks only 17th place. This is related with the fact that the country can not boast of economic and institutional indicators: Lithuania is ranked only 19th place. The greatest influence is by a large wage gap, low government efficiency indicator and the fact that there is still low participation of Lithuanian women in decision-making. Although Lithuania is quite a lot of women graduates, in the society formed opinion about the "female" and "male" roles often prevents women's professional aspirations.

9. The results of conducted questionnaire survey suggest that in Lithuania women and men access to the labor market differs considerably. Women and men have the different opportunities to pursue a career in professional field based on opinion of 41.0 percent of surveyed women. In addition, the Lithuanian culture dominated by stereotypes about women's and men's roles, women's work is attributed to the traditional sphere of the home, and men's to public life and this is in turn leads to gender differences in the labor market. The conducted study shows that position of women and men in the labor market is determined by social, economic, cultural and

institutional factors as a whole. It is possible to create equal conditions of women and men in the labor market just by fully solving the problem and achieving economic self-sufficiency for women and men by addressing emerging social, inequality problems, destroying stereotypes and requiring the responsible authority actions.

10. Implementation of the principle of gender equality is crucial in both science and the study fields. It is in this segment the educated younger generation is raised, the foundation for the development of the state, are paced, so that any inequalities in here creates a formidable consequences. An investigation revealed the existence of gender representation in the various scientific and educational segments in Lithuania identifies an effective gender policy in this area and the lack of public attention to balanced gender representation in both science and studies fields. In order to change the situation it is necessary to enhance more active input from higher education institutions, as well as from relevant state and local authorities.

Worldwide availability of a wide range of special temporary measures for the speedy and efficient introduction of gender equality is essential to consider education and science segments. It is necessary to implement special measures together with the long-period measures to ensure the evolution and favorable environment for the formation of gender diversity, where without intervention of state and higher education institutions is possible to create a harmonious environment allowing full use of the country's scientific potential and to achieve high performance in all areas.

11. Population savings in economic theory and practice is one of the main categories, which plays a significant role in solving problems in purely macro-and micro level- economic growth, structural change and economic life of the population. The present analysis revealed that women save money in order to increase family consumption and to ensure the future of the children – their education, marriage and man save money to increase their income, build assets and investments. In addition, women have savings plans in youth, and men – in old age; but older men have a lower propensity to save regularly than women. However, women are more likely to save money for specific

purposes, but does not men. Women pay more attention than men to specific savings goals.

It was found that the means of Lithuanian men and women carry out conservation is very conservative. This is especially common in women, which are mostly use bank deposits and other low-risk and low cash flow generating instruments. Men take more risk and invest the savings in higher risk and higher income-generating instruments. Younger people are more familiar with the „new“ type of financial instruments than their parents. The results show that women are less inclined to take risks and prefer non-risky savings providing low-income instruments – mostly bank deposits, insurance services.

12. Women business analysis, performed in the context of microeconomic management context, approved at EU level prevailing provision that women's business is an important economic factor. Across the EU and in Lithuania women owned 30 percent of all SMEs. SMEs occupy an extremely important place in EU economies: SMEs make about 99 percent all businesses and generate more than 100 million of jobs, and play a crucial role in ensuring economic growth, social cohesion and employment. Despite the success of women business development there are following challenges: entrepreneurs are faced with specific constraints and obstacles that most often affects far fewer men entrepreneurs – lack of capital, determined by the asymmetric (the disadvantage of women) access to economic – financial resources; social interference, determined by the prevailing stereotypes about the gender roles in society ; lack of time, resulting from the double burden of women in balancing work and family life, lack of skills and experience etc. All of this leads to the asymmetry of gender in the field of business: limited women's business development and creation of small added value compared to the man business.

Lithuania, despite the claimed relevance and importance of SMEs, faced with some difficulties – lack of active development of SMEs, regional SME development is characterized by divide and lack of coherence. Based on the data of Lithuanian Department of Statistics and Eurostat data in 2012 self-employed women accounted for only 7.4 per cent of all employed Lithuanian women (men – 12.2 per cent.), and the majority of them – 92.6 percent worked on the hired basis.

Self-employed women's average in the EU27 is 10.3 percent, men – 19.3 percent. So the whole business in Europe almost twice as many men than women are engaged in private business.

13. The sociological study of women's business competitiveness revealed the major gender differences in the business, which determines the lower women's business competitiveness: different results in income (to the detriment of women) from treasury activities of lower status of women in the business world: women tend to establish small and medium-sized businesses, and large businesses are more men's activities. During privatization process in Lithuania won the men – they privatized a large-scale property and business, and women were allowed to privatize apartments and small spaces. Women compared with men generally work in business of lower profitability, earn less, have less equity, real estate. Most often women who are starting a business seeking to create job place and this allows them to get out of poverty and survive. Men mostly take the business to get rich and live a better life. Women are more likely than men to face a hostile atmosphere in the field of business – they are more difficult to gain access to information about markets and financial resources, for them is difficult to obtain bank loans, preferential credit, public order. It is more difficult for women to win the leading positions, but women can successfully lead businesses to overcome stiff competition, so the number of women in business is likely to increase.

Lithuanian women's creative and business potential is hidden source of economic growth and job creation. EU-wide women's business is considered to be one of the ways to respond to the global economic and financial crisis and to achieving the Europe 2020 goals of increasing employment. Women's business creates new jobs and integrates women into the labor market, improves their economic and social status, providing innovation and thus contributing to economic growth. Increasing the relative weight of women in business favorably influence solution of other socio- economic problems: generate revenue not only to the entrepreneurs, but also to other employees, which in turn favorably affect the effective demand of the population, their standard of living and increase tax revenue in state budget.

14. Violence in terms of gender, usually by touching a woman is a serious problem that is relevant to individuals, communities and organizations. The help to women victims of domestic violence is often complex and lengthy process. Local governments and non-governmental organizations, which are entrusted to care for injured women, provide assistance to the victims, which primarily consists of financial support, accommodation or shelter, legal counseling and crisis intervention counseling. The second phase – after a stabilization period – additional psychological counseling. Financial help to victims must be arranged so as to enable the organization to carry out a long-term impact of having programs.

In order to effectively deal with violence against sex, it is necessary to create an effective anti- violence model based evaluation of economic losses of the state, and directed, in particular, the implementation of a system of measures to prevent and not to combat the consequences of violence. The main idea of this model – the state should not fund the consequences of violence, as is the case now, and is extremely costly to the state and society but to provide financial resources to the prevention of violence, i. e. the state funding should be redirected from the liquidation of the consequences of violence to prevention of factors underlying causes of violence and prevention the spread of violence.

15. The current demographic situation in Europe characterized by low fertility rates and rapid population aging has highlighted the gender relations and family life impact on economic growth. According to the studies, countries that have failed to reorganize the society based on the women's equal rights obligations and commitments are facing the risk of declined population growth and aging of the population and in the longer perspective leading to economic slowdown.

The current emigration rates in Lithuania are unprecedented, i. e. not only large, but still growing. From an economic point of view, migration is a response to economic opportunities for a better life, which varies depending on labor market conditions. It can be argued that emigration – is a consequence of gender inequality in the country, which needs to be and deal with. Women in Lithuania are more educated, more advanced and more intelligent than men, giving greater

prominence to himself as a personality development. This situation forces women to seek better opportunities for their expectations outside Lithuanian borders. Thus, the causes of emigration from Lithuania – more social rather than economic.

16. Due to the global economic crisis in many countries has increased poverty and social exclusion, as well as exclusion from the labor market risk. Most economic crisis has affected women because they earn less, they participate less in the labor market, they work less time because they have yet to make free domestic work and take care of children. Although men and women have similar levels of unemployment, the crisis had different effects on them: women working conditions have deteriorated, especially for non-standard forms of employment while incomes have declined due to many factors, including the persistent gender pay gap and the resulting different unemployment benefit rates, the increase in involuntary part-time workers and reduction in the number of stable jobs. For all these reasons, during the crisis the situation of women in the labor market has deteriorated. Experience of previous crises shows that men are generally faster than women return to work. Although the crisis has affected all life difficulties, however, the women were facing more indirect effects of the crisis without distinction of a daily psychological and social assistance to unemployed partner or spouse. Loss of work and family stress are exacerbated by long-standing family problems, which sometimes turns into violence against women.
17. According to R. Reich, the year 2008 crisis – is the result of the increasing inequality of income distribution and the high levels of debt is not the cause of the crisis but consequence. The basic foundation of the economy – the middle class has to regain their share earned for its contribution to the economy and today this case is strongly deformed. The main economic challenge is to raise middle-class incomes and to change wages in a manner that is consistent with the basic assumption of the middle class to regain adequate and sufficient income to buy more goods and services produced by the economy. In addition to these assumptions it is impossible to overcome unemployment, increase revenue and boost economic growth. Should be offered a rigorous program designed to raise the population's purchasing power.

The government must focus on the economy at full employment path, creating a progressive tax system, increase the purchasing power of the worker and creating a social welfare system – a powerful security network for disabled persons and to raise productivity. Gender equality – is one of the main ways of overcoming the negative and very large-scale effects of the recession and to promote economic growth. Gender equality is a prerequisite for growth, employment and social cohesion, and must be treated as an important part of overcoming of economic crisis.

LITERATŪROS SĀRAŠAS

1. 2010 m. lyčių lygybės Europos Sąjungoje ataskaita. Europos Komisija, 2011.
2. 2010–2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategija [interaktyvus]. Komisijos komunikatas Europos parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui. Europos Komisija. Briuselis, 2010-09-21. KOM(2010) 491 galutinis [žiūrėta 2013-03-31]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0491:FIN:LT:PDF>>.
3. 2012m. Tarybos ir Komisijos bendraataskaita apie Europos bendradarbiavimo švietimo ir mokymo srityje strateginės programos („ET 2020“) įgyvendinimą „Švietimas ir mokymas pažangioje, tvarioje ir integracinėje Europoje“. (2012/C 70/05) [interaktyvus]. Europos komisija, 2012. [žiūrėta 2013-08-01]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:070:0009:0018:LT:PDF>>.
4. 2013 m. SBA faktų suvestinė: Lietuva. Įmonės ir pramonė [interaktyvus]. 2013 [žiūrėta 2014-02-29]. <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/countries-sheets/2013/lithuania_lt.pdf>.
5. *A Taste of Success: Examples of the Budget Work of NGOs*. The International Budget Project. Center on Budget and Policy Priorities, September 2000, Washington, DC.
6. *ABC of women workers' rights and gender equality* [interaktyvus]. ILO. Geneva, International Labour Office, 2000 [žiūrėta 2014-01-05]. <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_087314.pdf>.
7. *About Quotas* [interaktyvus]. Global Database of Quotas for Women, 2013 [žiūrėta 2013-11-18]. <<http://www.quotaproject.org/aboutQuotas.cfm#different>>.
8. Adamonienė R., Sakalas A. Darbo išteklių pasiūlos ir paklausos derinimo būdai ir mechanizmai. *Inžinerinė ekonomika*, 2002, 3 (29).
9. Åkerblom, A. *Gender Mainstreaming in Local Communities: the Case of Sweden* [interaktyvus]. March 2004 [žiūrėta 2012-01-05]. <http://www.europanet.org/conference2004/papers/15_Akerblom.pdf>.
10. *Aleksandro Stulginskio universiteto statutas* [interaktyvus]. Aleksandro Stulginskio universitetas, 2012 [žiūrėta 2013-08-02]. <<http://www.asu.lt/pradzia/lt/44825>>.
11. Allais, M. Le comportement de l'homme rationnel devant le risque: Critique des postulats et axiomes de l'école américaine. *Econometrica*, 1953, 21.

12. Ames, B.; Brown, W.; Devarajan, S.; Izquierdo, A. *Macroeconomic Policy and Poverty Reduction*, in *Poverty Reduction Strategy Sourcebook Chapter 6*, Washington D.C.: World Bank, 2001.
13. Ando, A.; Modigliani, F. *The Life Cycle Hypothesis of Savings: Aggregate Implications and Tests*. *American Economic Review*, 1963, 53.
14. Andriuškevičienė, J. et al. *Lyčių lygybės skatinimas moksle*. BASNET forumas LYMOS projekto rezultatai. Vilnius: Spaudos spektras, 2012.
15. Anker, R. *Gender and jobs: sex segregation of occupations in the world*. Geneva: International Labour Office, 1998.
16. Antuofermo, M.; Di Meglio, E. 23 % of EU citizens were at risk of poverty or social exclusion in 2010. *Statistics in focus*, 2012 [žiūrėta 2013-09-10]. <<http://ec.europa.eu/eurostat/>>.
17. Apps, P. *Gender, Time Use, and Models of the Household*. Gender Division, Poverty Reduction and Economic Management Network. The World Bank, 2004.
18. Åsleskog, B. *National Machinery for Gender Equality in Sweden and other Nordic Countries*. Mainstreaming gender, democratizing the state/ Institutional Mechanisms for the Advancement of Women. Ed. Shirin M. R. Manchester University Press, 2003.
19. Atthill, C.; Thakur, S. G.; Carr, M.; Williams, M. *Gender and Trade Action Guide*. London, 2007.
20. Baden, S. *Gender Issues in Agricultural Liberalisation* [interaktyvus]. BRIDGE Report No 41, Brighton: Institute of Development Studies, 1998 [žiūrėta 2012-03-09]. <<http://www.bridge.ids.ac.uk/reports/re41c.pdf>>.
21. Baden, S. *Trade Policy, Retail Markets and Value Chain Restructuring in the EU Clothing Sector* [interaktyvus]. Poverty Research Unit at Sussex, Working Paper No 9. Brighton, University of Sussex, 2002. [žiūrėta 2012-02-25]. <<http://www.sussex.ac.uk/Units/PRU/wps/wp9.pdf>>.
22. Bagdonas, A.; Lazutka, R.; Vareikytė, A.; Žalimienė, L. *Skirtingi, bet lygūs visuomenėje ir darbuotėje*. VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 2007. 154 p.
23. Bakker, I. *The Strategic Silence (Gender and Economic Policy)*. Ottawa (Canada): The North-South Institute, 1994.
24. Balandynowicz-Panfil, K.; Opacka, U. *Gdansk Gender Budget Initiative* [interaktyvus]. Network of East-West Women NEWW Polska, 2005 [žiūrėta 2008-11-03]. <<http://www.neww.org.pl>>.

25. Balmori, H. H. *Gender and Budgets: Overview Report. In Bridge (Development-Gender)* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2008-11-12]. <<http://www.ids.ac.uk/bridge/>>.
26. Baltrimienė, R. *Cultural Dimensions of Lithuania and its Relative Position in the Context with other European Countries*, 2005 [žiūrėta 2013-06-01]. <<http://vingus.com/course%20work%20data%20files/Spring%2009/Communications/hofstede.lithu.pdf>>.
27. Bardhan, K.; Klasen, S. *UNDP's Gender-Related Indices: A Critical Review* [interaktyvus]. World Development, 1999, Vol. 27, Issue 6 [žiūrėta 2011-09-22]. <<http://www.sciencedirect.com/>>.
28. Barro, R. J. *Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study* [interaktyvus]. NBER, Cambridge, 1996 [žiūrėta 2012-03-07]. <http://www.nber.org/papers/w5698.pdf?new_window=1>.
29. Bartkus, E. Smulkus ir vidutinis verslas – darbo rinkos katalizatorius. *Ekonomika*, 2004, 67 (2).
30. Bartkus, E. V. Smulkaus ir vidutinio verslo plėtros prognozės Lietuvoje ekonominės krizės pradžioje. *Ekonomika ir vadyba*, 2010, 15.
31. Batler, B.; Džonson, B. *A dictionary of finance*. Oxford University Press, Market House books Ltd, 1993.
32. Bazylevas, I.; Žekonis, R. Prekybos žmonėmis prevencija ir kontrolė Lietuvoje. Vilnius, 2003.
33. Becker, G. S. *Division of Labour in Households and Families. A Treatise of the Family*. 2sk. Harward University Press, 1981.
34. Ben-David, D.; Nordstrom, H.; Winters L. A. *Trade, Income Disparity and Poverty, Special Studies*. World Trade Organization, 1999.
35. *Bendrosios užimtumo ataskaitos projektas. Metinė augimo apžvalga* (2013 m.). Europos Komisija, 2012.
36. *Bendrosios užimtumo ataskaitos projektas. Metinė augimo apžvalga 2013 m.* Komisijos komunikatas COM (2012) 750 final. Europos Komisija, Briuselis, 2012.
37. Beneria, L.; Savitri, B. *Gender and Poverty: An Analysis for Action*. Gender and Development. Monograph Series. N.Y.: UNDP, 1999.
38. Bergen Communiqué of the Ministerial summit 2005. Weber, R. *Gender Equality in the European Student Unions. The Bologna Process as Driving force?* [interaktyvus]. Humboldt-Universität zu Berlin, 2013. [žiūrėta 2013-08-01]. <www.gender.hu-berlin.de/.../gender...34/texte34pkt3.pdf>.

39. Bericat, E. *The European Gender Equality Index: Conceptual and Analytical Issues* [interaktyvus]. *Social Indicators Research*. 2012, Vol. 108, Issue 1 [žiūrėta 2013-11-13]. <<http://www.springerlink.com/>>.
40. Beržinskienė D., Rudytė D. Jaunimo padėties Baltijos šalių darbo rinkose dinaminių pokyčių lyginamoji analizė. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. 2008, 3 (12).
41. Beržinskienė, D. Aktyvi darbo rinkos politika. *Ekonomika ir vadyba*. Tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga, 3 knyga. Kaunas: Technologija, 2001.
42. Beržinskienė, D.; Juozaitienė, L. Impact of Labour Market Measures on Unemployment. *Inžinerinė Ekonomika-Engineering Economics*. 2011, 22 (2).
43. Beržinskienė, D.; Juozaitienė, L. Impact of Labour Market Measures on Unemployment. *Inžinerinė ekonomika-Engineering Economics*. 2011, 22 (2): 191.
44. Bettio, F.; Verashchagina, A. *Gender segregation in the labour market: root causes, implications and policy responses in the EU*. European Commission's Expert Group on Gender and Employment (EGGE). Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2009.
45. *Bilateral agreements imposing TRIPS-plus intellectual property rights on biodiversity in developing countries* [interaktyvus]. GRAIN, 2004 [žiūrėta 2010-07-07]. <www.grain.org>.
46. Biström E., Nilsson, K. *Measuring of gender equality. A review of gender equality measures* [interaktyvus]. *Sociologi C*, 2010, [žiūrėta 2012-08-09]. <<http://www9.umu.se/soc/utbildning/Uppsats%20vt%202010/Elin%20Bistr%F6m.pdf>>.
47. Björklund, A.; Fritzell, J. *Inkomstfördelningens utveckling*. Bilaga 8 till Långtidsutredningen, Finansdepartementet, Stockholm, 1992.
48. Blanchard, O. *Makroekonomika*. Vilnius: Tyto alba, 2007.
49. Blau, F. D.; Ferber, M. A.; Winkler, A. E. *The Economics of Women, Men and Work*. Pearson Education, 2010.
50. Boosting Jobs and Incomes. Policy Lessons from Reassessing the OECD Jobs Strategy) [interaktyvus]. OECD, 2012 [žiūrėta 2013-10-09]. <<http://www.oecd.org/employment/emp/36889821.pdf>>.
51. Booth, Ch.; Bennet, C. Gender Mainstreaming in the European Union: Towards a New Conception and Practice of Equal Opportunities? *European Journal of Women's Studies*. 2002, 9 (4).

52. Borjas, G. J. *Labor Economics*. 5th edition. McGraw-Hill, 2010.
53. Borschorst, K. A.; Siim, B. *Women and the Advanced Welfare State – a New Kind of Patriarcha Power/* Showstack Sasson A. (red), Women and the State. Hutchinson, London, 1987.
54. Borsch-Supan, A.; Lothar, E. *Household saving in Germany*. National Bureau of economic research, 2003.
55. Bosworth, D.; Dawkins, P.; Stromback, Th. *The Economics of the Labour Market*. USA: Longman, 1996.
56. Bretherton, Ch. Gender mainstreaming and EU enlargement: swimming against the tide? *Journal of European Public Policy*, 2001, Vol. 8(1). <<http://www.tandf.co.uk/journals>>.
57. Bretherton, Ch. Gender mainstreaming and EU enlargement: swimming against the tide? *Journal of European Public Policy* [interaktyvus]. 2001. Vol. 8, 1: 61 [žiūrėta 2009-05-12]. <<http://www.tandf.co.uk/journals>>.
58. Browning, M.; Crossley, T. *The life-cycle model of consumption and saving*. The institute for fiscal studies WP01/15, 2001.
59. Browning, M.; Lusardi, A. Household saving: micro theories and micro facts. *Journal of economic literature*, 1996, Vol. 34, Issue 4.
60. Budlender, D. *A Review of Gender Responsive Budget Initiatives*. A report of a global assessment commissioned by the Commonwealth Secretariat. Community Agency for Social Enquiry (CASE). Johannesburg, South Africa. Mimeo, 2000.
61. Budlender, D. *Review of Gender Budget Initiatives*. London: Community Agency for Social Enquiry, 2001.
62. Budlender, D.; Elson, D.; Hewitt, G.; Mukhopadhyay, T. *Gender Budgets Make Cents (Understanding Gender Responsive Budgets)*. London: The Commonwealth's Secretariat, 2001.
63. *Būk stipri!!! Kovok už savo teisę gyventi be smurto!!!* [interaktyvus]. Vidaus reikalų ministerija, Pagalbos moterims linija, 2013 [žiūrėta 2013-12-15]. <<http://www.bukstipri.lt/lt/teisine-informacija>>.
64. Butkus, M.; Matuzevičiūtė, K. Emigracijos ir reemigracijos situacija Lietuvoje. *Vadyba*. 2009.
65. Cagatay, N. et. ct. *Budgets As If People Mattered: Democratizing Macroeconomic Policies* [interaktyvus]. 2000 [2013-09 12]. UNDP SEPED Conference Paper Neries #4. May 2000. <<http://www.undp.org/seped/publications/budgcts.pdf>>.

66. Cagatay, N. *Trade, Gender and Poverty*. New York: United Nations Development Programme, 2001.
67. Carr, M. (editor). *Chains of Fortune. Linking Women Producers and Workers with Global Markets*. London, Commonwealth Secretariat, 2004 [žiūrėta 2009-03-07]. <<http://wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Carr-ChainsofFortune.pdf>>.
68. Castles, F.; Mitchel, D. *Worlds of Welfare and Families of Nations*. Francis Castles (ed.), *Families of Nations: Patterns of Public Policy in Western Democracies*. Aldershot, Dartmouth, 1993.
69. Chappell, D.; Di Martino, V. *Violence at Work*. Second Edition. Geneva: International Labour Organisation, 2000.
70. *Communication from the Commission on Social Agenda*. Brussels 9.2.2005 COM (2005)33 final. <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2005/com2005_0033en01.pdf>.
71. *Convention of the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)* [interaktyvus]. Jungtinių Tautų organizacija [žiūrėta 2011-05-07]. <<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>>.
72. Cooper, C. L.; Liukkonen, P.; Cartwright, S. *Stress Prevention in the Workplace: Assessing the Costs and Benefits for Organisations*. Dublin, Ireland: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 1996.
73. Council resolution on „Women and science“. OL C 201, 1999 7 16. <ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/improving/docs/g_wo_res_en.pdf>.
74. Crisp, D.; Stanco, E. A. *Monitoring Costs and Evaluating Needs. In Domestic Violence*. London: Home Office, Reducing Crime Unit.
75. Česnyienė, R. *Darbo ekonomikos teoriniai pagrindai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1996.
76. Čiburienė, J.; Guščinskienė, J. Darbo rinkos struktūros pokyčiai integracijos į Europos Sąjungą sąlygomis. *Ekonomika ir vadyba*, 2008, 13.
77. Čiburienė, J.; Guščinskienė, J. Kultūrinės vertybės ir žinių visuomenės vystymasis Lietuvoje. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 2007, 43.
78. Čiburienė, J.; Guščinskienė, J. Darbo rinkos struktūros pokyčiai integracijos į Europos Sąjungą sąlygomis. *Ekonomika ir vadyba*. 2008, 13: 476.
79. Dagtė, I. Lietuvos moterys moksle: vadybiniai aspektai. *Verslas: teorija ir praktika*: 2008, 9 (1).

80. Dahlerup, D. *Electoral Gender Quotas: between Equality of Opportunity and Equality of Result [interaktyvus]. Representation*. 2007, 43:2 [žiūrėta 2013-08-21] . <<http://dx.doi.org/10.1080/00344890701363227>>.
81. Daly, M. *The Gender Division of Welfare. The Impact of the British and German Welfare States*. 2000, Cambridge University Press.
82. Damidavičius, M.; Pocius, A. *Darbo rinkos terminai ir sąvokos*. Vilnius: Agora, 1998.
83. *Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas [interaktyvus]*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas 2011 [žiūrėta 2012-09-08]. <<http://www.stat.gov.lt>>.
84. *Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas 2004–2008*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2009.
85. *Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2011.
86. *Darbo rinkos lankstumas ir užimtumo saugumas [interaktyvus]*. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija., 2010 [žiūrėta 2013-10-17]. <<http://www.socmin.lt/index.php?-597172533>>.
87. *Darbo užmokesčio struktūra 2006*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2008.
88. Daukantienė, N. Darbo rinkos pokyčiai Lietuvoje: moterų ir vyrų padėties aspektai. *Filosofija. Sociologija*, 2006, 4.
89. Demery, L. *Gender and Public Social Spending: Disaggregating Benefit Incidence*. Poverty and Social Policy Department, Washington, D.C: World Bank, 1997.
90. *Demografija ir mes*. Demografinių tyrimų institutas. Vilnius, 2014.
91. *Demografijos metraštis 2003*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2004.
92. *Demografijos metraštis*. Demografinių tyrimų institutas. Vilnius, 2010.
93. *Dešimt metų Europos užimtumo strategijai (EUS)*. Europos Komisija, 2007.
94. *Didesnė lyčių lygybė skatina ekonomikos augimą, rašoma Europos Komisijos ataskaitoje [interaktyvus]*. Europos Komisija. Briuselis, 2012-04-16. [žiūrėta 2011-04-05] <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-371_lt.htm>.
95. Dijkstra, G. A. Revisiting UNDP's GDI and GEM: Towards an Alternative. *Social Indicator Research*. 2002, Vol. 57, No 3 [žiūrėta 2013-08-09].
96. Dijkstra, G. A. Towards a fresh start in measuring gender equality: A contribution to the debate. *Journal of Human Development*, 2006, Vol. 7, 2.

97. Dijkstra, G. A.; Hanmer, L. C. Measuring Socio-economic Gender Inequality: Towards an Alternative to the UNDP Gender-related Development Index [interaktyvus]. *Feminist Economic*. 2000, Vol. 6, Issue 2 [žiūrėta 2013-08-09]. <<http://www.tandf.co.uk/journals>>.
98. Docka, P. Europos Sąjungos vidaus rinkos sukūrimas ir atvirkštinė diskriminacija. *Justitia*. 2003, 5 (47).
99. Dollar, D.; Gatti, R. *Gender inequality, income and growth: Are good times good for women?* [interaktyvus] World Bank Policy Research Report Working Papers, 1999, 1 [žiūrėta 2008-09-16]. <<http://siteresources.worldbank.org/INTGENDER/Resources/wp1.pdf>>.
100. Doyal, L. *What Makes Women Sick: Gender and the Political Economy of Health*. Basingstoke: Macmillan, 1995.
101. Dromantaitė-Stancikienė, A.; Gineitienė, Z. Moterų padėtis Lietuvoje siekiant karjeros. *Socialinių mokslų studijos*, 2010, 4(8).
102. Dromantienė, L. *Socialinės Europos kūrimas*. Vilnius, 2008.
103. Duncan, S. *The Diverse Worlds of European Patriarchy*. Garcia-Ramon M. D., Monk J. (red). Women of European Union. The Politics of Work and Daily Life. Routledge, London and New York, 1996.
104. Ehrenberg, R. G.; Smith, R. S. *Modern Labor Economics. Theory and Public Policy*. 6th edition. Addison Wesley Educational Publishers Inc., 1997.
105. Ehrenberg, R. G.; Smith, R. S. *Modern Labor Economics: theory and policy*. 8th ed. Boston: Addison Wesley, 2003.
106. *Ekonomikos atsigavimas kuriant darbo vietas*. Europos Komisija, 2012 04 18 COM (2012)173 final.
107. Ellsberg, D. *Risk, ambiguity, and the Savage axioms*. *Quarterly Journal of Economics*. 1961, 75.
108. Elson, D. *Gender Budget Initiative. Gender and Youth Affairs Division Background Papers*. Commonwealth Secretariat. London: 1999.
109. Elson, D. *Gender Responsive Budget Initiation*. University of Essex, 2001.
110. Elson, D. Sector Programme Support. A collection of papers published by the Graduate School of Social Sciences, Genecon Unit. Manchester: University of Manchester (for OECD/DAC – WID), 1998.
111. Elson, D.; Cagatay N. *Engendering Macroeconomic Policy and Budgets for Sustainable Human Development*. Paper presented at the First Global Forum on Human Development, 29-31 July 1999. UNDP, New York.
112. Emery, R. E. Family violence. *American Psychologist*. 1989, 44: 321–328.

113. *Empowering Women*. [interaktyvus]. The United Nations Population Fund, 2013. [žiūrėta 2008-08-01]. <<http://www.unfpa.org/gender/empowerment.htm>>.
114. *Engendering Development. Through Gender Equality in Rights, Resources, and Voice* [interaktyvus]. A World Bank Policy Research Report. Oxford University Press. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2001 [žiūrėta 2011-03-07]. <http://siteresources.worldbank.org/PGLP/Resources/Engendering_Development.pdf>.
115. England, P. The failure of human capital theory to explain occupational sex segregation. *The Journal of Human Resources*, 1982, Vol. 17, No. 3.
116. *Entrepreneurship 2020 Action Plan. Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe* [interaktyvus]. European Commission. Brussels, 9.1.2013 COM(2012) 795 final [žiūrėta 2014-02-29]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0795:FIN:EN:PDF>>.
117. *EQUAL lyčių lygių galimybių integravimo vadovas* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2004 [žiūrėta 2011-09-08]. <http://ec.europa.eu/employment_social/equal_consolidated/data/document/gendermain_lt.pdf>.
118. *Equality and society* [interaktyvus]. Švedijos institutas, 2007 [žiūrėta 2011-08-22]. <www.si.se>.
119. Eriksson, M. Men's Violence, Men's Parenting and Gender Politics in Sweden. *NORA: Nordic Journal of Women's Studies*, 2002, 10 (1).
120. Eriksson, M.; Hester, M. Violent Men as good-enough Fathers? A look at England and Sweden. *Violence against Women*, 2001, 7.
121. *ES lyčių aspekto integravimo strategija*. Lyčių aspekto integravimo specialistų darbo grupės (EG-S-MS) pranešimas, 2003.
122. Esim, S. *Impact of Government Budgets on Poverty and Gender Equality*. Paper prepared for the Inter-Agency Workshop on Integrating Gender into Government. Budgets, London, 26–27 April 2000. ICRW, Washington, D.C.
123. Esping-Andersen ,G.; Korpi, W. *From Poor Relief to Institutional Welfare States: the Development of Scandinavian Social Policy*. Erikson R., E. J. Hanse, Ringen S. and Uuistalo H. (eds). *The Scandinavian Model: Welfare States and Welfare Research*. M. E. Sharpe, New York, 1987.
124. Esping-Andersen, G. *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford University Press, Oxford and New York, 1999.

125. Esping-Andersen, G. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press. Cambridge, 1990.
126. Esping-Andersen, G. *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*. Sage Publications. London, 1996.
127. *Europa 2020. Pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategija*. Europos Komisija. Briuselis, 3.3.2010 KOM(2010).
128. *Europe 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. European Commission, Brussels, 3.3.2010, COM (2010) 2020, 2010.
129. *Europos Komisija stiprina ryžtą siekti moterų ir vyrų lygybės* [interaktyvus]. Europos Komisija, Briuselis, 2010-03-05, [žiūrėta 2011-04-05] <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-10-237_lt.htm?locale=fr>.
130. *Europos Komisijos ataskaita Tarybai, Europos Parlamentui, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui. Moterų ir vyrų lygybė* (2010 m.). {SEC(2009) 1706} [interaktyvus]. Briuselis, 2009-12-18 [žiūrėta 2011-03-06] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0694:FIN:LT:PDF>>.
131. *Europos lyčių lygybės institutas* [interaktyvus]. Vilnius, 2014 [žiūrėta 2014-04-27]. <<http://eige.europa.eu/lt/content/frequently-asked-questions>>.
132. *Europos lyčių lygybės instituto 2012 m. ataskaita*. Liuksemburgas: Europos Sąjungos leidinių biuras, 2013.
133. *Europos lyčių lygybės paktas* (2011–2020 m.) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:155:0010:01:LT:HTML>
134. *Europos Parlamento Moterų teisių ir lyčių lygybės komiteto nuomonė Ekonomikos ir pinigų politikos komitetui dėl Europos ekonominės politikos koordinavimo semestro* (2011/2071(INI)) [interaktyvus]. Briuselis, 2011 [žiūrėta 2012-11-16] <http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/femm/ad/872/872742/872742lt.pdf>.
135. *Europos Parlamento pranešimas dėl ekonomikos krizės poveikio lyčių lygybei ir moterų teisėms* [interaktyvus]. Europos Parlamentas, 2013 [žiūrėta 2014-01-17]. <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2013-0048+0+DOC+XML+V0//LT>>.
136. *Europos Parlamento rezoliucija dėl naujų įgūdžių ir darbo vietų darbotvarkės*, P7_TA (2011)0466. Europos Parlamentas, 2011-10-26.
137. *Europos Parlamento rezoliucija dėl Smulkiojo verslo akto* (2008/2237(INI)) (2010/C 87 E/11) [interaktyvus]. 2009 m. kovo 10 d. [žiūrėta 2014-02-29]. <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009IP0100&qid=1398494173153&from=LT>>.

138. *Europos Sąjungos lyčių lygybės įstatymas* [interaktyvus]. Liuksemburgas, 2008 [žiūrėta 2012-05-20] <<http://ec.europa.eu/social/search.jsp?langId=lt&menuType=basic>>.
139. Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinės redakcijos (2008/C 115/01). [interaktyvus]. Liuksemburgas, 2008 [žiūrėta 2012-05-20] <http://www.ecb.int/ecb/legal/pdf/fxac08115ltc_002.pdf>.
140. *Europos Sąjungos sutarties suvestinė redakcija OL C 83/13*. 2010 m. kovo 30 d.
141. Europos Sąjungos Taryba. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Siekiant bendrų lankstumo ir užimtumo garantijų principų: derinant lankstumo ir užimtumo garantijas kurti daugiau ir geresnių darbo vietų, 2007: <http://www.socmin.lt/index.php?-597172533>.
142. *Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija valstybėms narėms dėl lyčių lygybės standartų ir mechanizmų CM/Rec(2007)17* [interaktyvus]. Europos Taryba, 2007 [žiūrėta 2011-05-21]. <[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec\(2007\)17&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec(2007)17&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75)>.
143. *Europos užimtumo strategija*. Europos Komisija: Užimtumo priemonių rinkinys (angl. the Employment Package) 2012 m.: <<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0173:FIN:LT:PDF>>.
144. Färber, Ch. *Gender Responsive Budgeting in Berlin*. Tarptautinės konferencijos medžiaga. Vilnius: MRU, 2008.
145. Fehr, E.; Falk, A. *Psychological foundations of incentives*. 2001 Schumpeter Lecture. *European Economic Review*, 2002, 46.
146. Ferrant, G. The Gender Inequalities Index (GII) as a New Way to Measure Gender Inequalities in Developing Countries. *CES Working Papers*. Paris, Documentes de Travail du Centre d'Economie de la Sorbonne, 2010.
147. Ferrant, G. The Gender Inequalities Index (GII) as a New Way to Measure Gender Inequalities in Developing Countries. *CES Working Papers*. Paris, Documentes de Travail du Centre d'Economie de la Sorbonne, 2010.
148. Ferrant, G. The Gender Inequalities Index (GII) as a New Way to Measure Gender Inequalities in Developing Countries. *CES Working Papers*. Paris, Documentes de Travail du Centre d'Economie de la Sorbonne, 2010.

149. Ferrant, G. The Multidimensional Gender Inequalities Index (MGII): A Descriptive Analysis of Gender Inequalities Using MCA [interaktyvus]. *Social Indicators Research*. 2013 [žiūrėta 2013-03-09]. <<http://link.springer.com/>>.
150. Folbre, N. *Who Pays for the Kids? Gender and the Structures of Constraint*. London: Routledge, 1994.
151. Gečienė, I. *Lyčių vaidmenų stereotipai užimtumo srityje*. Vilnius: Vilniaus universiteto Lyčių studijų centras, 2008.
152. Geffner, R.; Rosenbaum, A. (Eds.). *Domestic violence offenders: Current interventions, research, and implications for policies and standards*. Binghamton, NY: Haworth Press, 2002.
153. Geffner, R.; Rosenbaum, A. Characteristics and treatment of batterers. *Behavioral Sciences & The Law*. 1990, 8.
154. *Gender and Trade: A conceptual note. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)* [interaktyvus]. 15 July 2003 [žiūrėta 2012-02-15]. <http://www.unctad.org/sections/wcmu/docs/EDM_UNCTAD_XI_0003_en.pdf>.
155. *Gender Mainstreaming in Sweden. A Gender Equality Perspective in all policy areas*. [interaktyvus]. Stockholm, Ministry of Industry, Employment and Communications, 1999 [žiūrėta 2011-08-07]. <<http://www.government.se/content/1/c6/13/07/15/8a48ffb6.pdf>>.
156. *Gender mainstreaming. Conceptual Framework, Methodology and Presentation of Good Practices*. Strasbourg: Council of Europe, Directorate General of Human Rights, 2004.
157. *Gender Mainstreaming. Conceptual framework, methodology and presentation of good practices* [interaktyvus]. Strasbūras, 1998 [žiūrėta 2013-09-15], p. 17–18. <http://www.gendermainstreaming-planungstool.at/_lccms_/downloadarchive/00003/Europarat.pdf>.
158. *Gender Matters when We Talk about Trade* [interaktyvus]. Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (Programme Promoting Gender Equality and Women's Rights), 2008 [žiūrėta 2012-05-20]. <<http://www.oecd.org/dataoecd/47/40/44896305.pdf>>.
159. *Gender Matters when We Talk about Trade* [interaktyvus]. Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) (Programme Promoting Gender Equality and Women's Rights). June, 2008 [žiūrėta 2013-09-15]. <http://www.oecd.org/dataoecd/47/40/44896305.pdf>.

160. *Gender, Growth and Poverty Reduction*. Special Program of Assistance for Africa, 1998 Status Report on Poverty in Sub-Saharan Africa. World Bank technical Paper. 1999. Prieiga per internetą: <http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/1999/06/04/000094946_9904120637099/Rendered/PDF/multi_page.pdf>. [žiūrėta 2013-05-02].
161. *GERA Programme. Agricultural Trade Liberalisation Fails Rural Women* [interaktyvus]. Policy Brief, Accra: GERA Programme Phase II/Third World Network –Africa, 2003.
162. Giddens, A. *The Transformation of Intimacy: sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press, 1992.
163. *Global Employment Trends 2013* [interaktyvus], ILO [žiūrėta 2014-01-05]. <<http://www.ilo.org>>.
164. *Global Employment Trends 2014* [interaktyvus], ILO [žiūrėta 2014-01-05]. <<http://www.ilo.org>>.
165. *Global Employment Trends for Women 2012* [interaktyvus]. ILO, 2012 [žiūrėta 2013-10-09]. <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_195447.pdf>.
166. *Glossary of Gender Terms. Gender and Development: a Trainer's Manual* [interaktyvus]. Pasaulio bankas, 2013 [žiūrėta 2014-01-05]. <<http://info.worldbank.org/etools/docs/library/192862/introductorymaterials/Glossary.html>>.
167. *Governance Matters 2009. Worldwide Governance Indicators, 1996–2008* [interaktyvus]. The World Bank, 2009. [žiūrėta 2010-12-11]. <http://info.worldbank.org/governance/wgi/mc_countries.asp>.
168. Gražulis, V.; Gruževskis, B. Lietuvos darbo rinkos politikos raidos ypatumai: situacijos analizė ir raidos perspektyvos. *Viešoji politika ir administravimas*. 2008, 26.
169. Grigolovičienė, D.; Muliulis, V. *Laikinių specialiųjų priemonių taikymo rekomendacijos*. Vilnius: Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2012.
170. Grown, C.; Elson, D.; Cagatay, N. Introduction. *World Development*, 28 (7): 1145-1156. *Introduction to a Special Issue on 'Growth, Trade, Finance, and Gender Inequality*, 2000.
171. Gruževskis, B.; Blažienė I. *Lankstumas ir saugumas darbo rinkoje* [interaktyvus]. *Lietuvos patirtis*, 2005 [žiūrėta 2010-12-11]. <http://www.ilo.org/public/english/region/eurpro/budapest/download/empl/flexibility_lithuania_lithuanian.pdf>.

172. Grybaitė, V. Lyčių lygybė darbo rinkoje: moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumai. *Verslas: teorija ir praktika*. 2006, VII t., 3.
173. Gudliauskaitė, J. Lyčių aspekto integravimas socialiniame darbe. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*. 2008, 1 (1): 24.
174. Gustafsson, B.; Uuistalo, H. *Income Distribution and Redistribution During Two Decades: Experiences from Finland and Sweden*. Person, I. 8 red. *Generating Equality in the Welfare State. The Swedish Experience*. Norwegian University Press, Oslo, 1990.
175. Guščinskienė, J.; Čiburienė, J. Lietuvos moterų verslumo galimybių kaita integracijos į Europos Sąjungą sąlygomis. *Ekonomika ir vadyba*. 2009, 14.
176. *Gyventojų pajamos ir gyvenimo sąlygos 2008* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas 2009 [žiūrėta 2012-09-08]. <<http://www.stat.gov.lt>>.
177. *Gyventojų pajamos ir gyvenimo sąlygos 2008*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2009.
178. *Gyventojų pajamos ir gyvenimo sąlygos 2011*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas. Vilnius, 2012.
179. Hafner-Burton, E.; Pollack, M. A. Mainstreaming Gender in Global Governance. *European Journal of International Relations*. 2002, 8 (3): 341–342.
180. Hakim, C. A century of change in occupational segregation 1891-1991. *Journal of Historical Sociology*, 1994, Vol. 7, No 4.
181. Hakim, C. *Work – Lifestyle Choices in 21st Century*. OXFORD University Press, UK, 2000.
182. Hausmann, R.; Tyson, L. D.; Zahidi, S. The Global Gender Gap Report 2006 [interaktyvus]. World Economic Forum: Geneva, Switzerland, 2006 [žiūrėta 2012-09-08]. <<https://members.weforum.org/pdf/gendergap/report2006.pdf>>.
183. Hausmann, R.; Tyson, L. D.; Zahidi, S. The Global Gender Gap Report 2007 [interaktyvus]. World Economic Forum: Geneva, Switzerland, 2007 [žiūrėta 2012-09-08]. <<https://members.weforum.org/pdf/gendergap/report2007.pdf>>.
184. Hausmann, R.; Tyson, L. D.; Zahidi, S. The Global Gender Gap Report 2009 [interaktyvus]. World Economic Forum: Geneva, Switzerland, 2009 [žiūrėta 2012-09-08]. <<http://www.weforum.org/pdf/gendergap/report2009.pdf>>.

185. Hausmann, R.; Tyson, L. D.; Zahidi, S. The Global Gender Gap Report 2010 [interaktyvus].. World Economic Forum: Geneva, Switzerland, 2010 [žiūrėta 2012-09-08]. <<http://www.weforum.org/pdf/gendergap/report2010.pdf>>.
186. Hearn, J. *Men's Violence to Women, Gendered Power and „non-violent“ Institutions*. 2002.
187. Hearn, J. *The Violences of Men: How Men Talk About and How Agencies Respond to Men's Violence to Women*. London: Sage, 1998.
188. Heise Lori, L.; Pitanguy, J.; Germain, A. *Violence Against Women: The Hidden Health Burden*. World Bank Discussion Papers No 2555, Washington DC: World Bank. USA, 1994.
189. Heiskanen, M.; Aromaa, K. *Victimisation in Finland 1996*. Survey findings from the Finnish part of the International Victimisation Survey. Helsinki: National Research Institute of Legal Policy, 1996.
190. Heiskanen, M.; Piispa, M. *Faith, Hope, Battering – A Survey of Men's Violence against Women in Finland*. Yliopistopaino, Helsinki: Statistics Finland. Council for Equality. Justice 1998.
191. Helweg-Larsen, K.; Kruse, M. Violence Against Women and Consequent Health Problems. A register based study. *Scandinavian Journal of Public Health*, 2002.
192. Hernes, H. *Welfare State and Women Power*. Norwegian University Press. Oslo, 1987.
193. Hetzler, A. *The Swedish Model and the Role of Gender* [interaktyvus]. Women in European Universities, Research and Training Network [žiūrėta 2012-04-14]. <www.women-eu.De>.
194. Hirdman, Y. *From Possibility to Problem? Gender Conflict in the Welfare State – The Swedish Model*. Research report No 3. The Swedish Center for Working Life, Stokholm, 1994.
195. Hoffman, S. *Labor market economics*. 1986.
196. Hofstede, G. *Cultural Dimensions* [interaktyvus]. Itim International, 2009 [žiūrėta 2012-04-14]. <http://www.geert-hofstede.com/geert_hofstede_resources.shtml>.
197. Hofstede, G. *Cultures and Organization: Software of the Mind*. Maidenhead, UK: McGraw – Hill, 1991.
198. Hopkins, J. *Gyventojų pranešimai: Smurto prieš moteris pabaiga*. Johns'o Hopkinso Sveikatos apsaugos universitetinė mokykla, 1999.

199. Hultman, K. *Mothers, Fathers and Gender Equality in Sweden* [interaktyvus]. Swedish Institute [žiūrėta 2012-08-09]. <www.sweden.se>.
200. *Human Development Report 1990* [interaktyvus]. UNDP, New York, Oxford, Oxford University Press, 1990 [žiūrėta 2012-08-09]. <<http://hdr.undp.org>>.
201. *Human Development Report 1995. Gender and Human Development* [interaktyvus]. UNDP, New York, Oxford, Oxford University Press, 1995 [žiūrėta 2012-08-09]. <<http://hdr.undp.org>>.
202. *Human Development Report 1995*. UNDP, Oxford: Oxford University Press, 1995.
203. *Human Development Report 2006* [interaktyvus]. UNDP, New York, 2006 [žiūrėta 2011-09-22] <<http://hdr.undp.org>>.
204. *Human Development Report 2007/2008* [interaktyvus]. UNDP, New York, 2007 [žiūrėta 2011-09-22]. <<http://hdr.undp.org>>.
205. *Human Development Report 2009* [interaktyvus]. UNDP, New York, 2009 [žiūrėta 2010-11-13]. <<http://hdr.undp.org>>.
206. *Human Development Report 2010* [interaktyvus]. UNDP, New York, 2010 [žiūrėta 2011-09-22] <<http://hdr.undp.org>>.
207. *IGTN International Gender and Trade Network, 2008* [žiūrėta 2010-06-01]. <<http://www.igtn.org>>.
208. *Implementing the OECD Jobs Strategy: Lessons from Member Countries Experience* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-05]. <<http://www.oecd.org/employment/emp/1941687.pdf>>.
209. *Income, Social Inclusion and Living conditions. Eurostat Statistics, 2012*: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.
210. *Increased Women's Political Participation Still Dependent on Quotas, 2012 Elections Show* [interaktyvus]. Press Release, Inter-Parliamentary Union, Ženeva, 2013-03-05 [žiūrėta 2013-11-16]. <<http://www.ipu.org/press-e/pressrelease20130305.htm>>.
211. *Investavimas į Europos ateitį. Penktoji ekonominės, socialinės ir teritorinės sanglaudos ataskaita* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2010. [žiūrėta 2013-05-14]. <http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion5/pdf/5scr_lt.pdf>.
212. Jacobs, J. A. *Gender Inequality at Work*. (Ed.), Sage Publications, 1995.
213. Jacobs, J. A. Long-term trends in occupational segregation by sex. *American Journal of Sociology*, 1989, Vol. 95, 1.

214. Jacobsen, J. P. *The Economics of Gender*. Blackwell Publishing, 2007.
215. Jakštienė, S.; Beržinskienė, D. Darbo rinkos segmentų klasifikavimo modelis. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. 2011, 2 (22).
216. Jankauskaitė, M. *Moteriškumo erdvės dimensijos. Moterys: tapatumo paieškos*. Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1999.
217. Jankauskaitė, M.; Mackevičiūtė, I. *Lyčių dialogui atvira bendruomenė. Kodėl reikia ir kaip galima siekti lyčių lygybės?* Vilnius: Lygių galimybių plėtros centras, 2005.
218. *Jaunimas ir NEET Europoje*. Pirmosios išvados [interaktyvus]. Europos gyvenimo ir darbo sąlygų gerinimo fondas, 2012 [žiūrėta 2014-01-17]. <<http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2011/72/lt/1/EF1172LT.pdf>>.
219. Joekes, S. *A Gender-Analytical Perspective on Trade and Sustainable Development* [interaktyvus]. UNCTAD, Trade, Sustainable Development and Gender, Geneva: UN Conference on Trade and Development. 1999 [žiūrėta 2012-03-07]. <http://www.unctad.org/en/docs/poedm_m78.en.pdf>.
220. *JT Deklaracija dėl smurto prieš moteris panaikinimo* [interaktyvus]. JT, 1993-12-20 [žiūrėta 2009-02-23]. <<http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>>.
221. *Jungtinių Tautų Konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims* [interaktyvus]. Jungtinių Tautų organizacija [žiūrėta 2011-05-07]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=25227&p_query=&p_tr2=>>.
222. Kabeer, N. *Gender Mainstreaming in Poverty Eradication and the Millennium Development Goals: A handbook for policy-makers and other stakeholders* [interaktyvus]. London/Ottawa: Commonwealth Secretariat-International Development Research Centre, 2003 [žiūrėta 2012-03-03]. <http://www.thecommonwealth.org/shared_asp_files/uploadedfiles/%7Beeea4f53-90df-4498-9c58-73f273f1e5ee%7D_povertyeradication.pdf>.
223. Kahneman, D.; Knetsch, J.; Thaler R. Experimental tests of the endowment effect and the Coase theorem. *Journal of Political Economy*, 1990, 98.
224. Kahneman, D.; Lovallo, D. Timid choices and bold forecasts: A cognitive perspective on risk taking. *Management Science*, 1993, 39.
225. Kahneman, D.; Tversky, A. On the psychology of prediction. *Psychological Review*, 1973, 80.
226. Kahneman, D.; Tversky, A. Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 1979, 47.

227. Kahneman, D.; Tversky, A. Subjective probability: A judgment of representativeness. *Cognitive Psychology*, 1972, 3.
228. Kairienė, B.; Jančaitytė, R.; Kolbergytė, A. Darbdavių požiūris į apmokamo darbo ir šeimos vaidmenų derinimo galimybes Lietuvoje. *Socialinis darbas*, 2009, 8(1).
229. Kancerevičius, G. *Finansai ir investicijos*. Vilnius: Biznio mašinų kompanija, 2003.
230. Kanopienė, V. *Darbas ir šeima: vaidmenų pasidalijimas*. Tarptautinis tyrimas „Ð šeima ir gimstamumas Lietuvoje“, Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, Vilnius, 1997.
231. Kanopienė, V. *Lietuvos moterų padėtis darbo rinkoje*. Vilnius: Moterų informacijos centras, 2000.
232. Kanopienė, V. Lyčių ekonominiai vaidmenys. *Lyčių studijos ir tyrimai*. Vilniaus universiteto Lyčių studijų centras, Šiaulių universiteto Lyčių studijų centras, Šiaulių universiteto leidykla, 2006.
233. Kanopienė, V. *Men and women in the Lithuanian labor market*. Vilnius, „Revue Baltique“, 1997, 10.
234. Kanopienė, V. *Moterų diskriminacija darbo rinkoje*. Vilnius: VU, 1998.
235. Kanopienė, V. Moterų užimtumas Lietuvoje: ES kontekstas. *Socialinis darbas*. Vilnius: MRU, 2005, 4(2): 5–11.
236. Kanopienė, V. Moterų užimtumas Lietuvoje: ES kontekstas. *Socialinis darbas*. 2005, 4(2): 9.
237. Kanopienė, V. Užsiėmimų segregacija Lietuvos darbo rinkoje. *Filosofija, Sociologija*, 2000, 4.
238. Kasnauskienė, G. *Statistika verslo sprendimams*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
239. Katkus, V. *Privačioji bankininkystė*. Vilnius: LBFDI, 2000.
240. Kaufman, B. *The economics of labor markets and labor relations*. The Dryden Press, 1986.
241. Kaufman, B. *The economics of labor markets and labor relations*. The Dryden Press, 1986.
242. Kaufman, M. *The Costs of Violence Against Women to Men*. Conference „The Costs of Violence Against Women“, London: 23 November, 2001.
243. Kauno technologijos universiteto statutas [interaktyvus]. Kauno technologijos universitetas, 2012. [žiūrėta 2013-08-01]. <http://ktu.lt/sites/default/files/viesuju_rysiu_skyrius/ktu_statutas.pdf>.

244. Kimmel, M. S. *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press, 2004.
245. *Klaipėdos universiteto statutas*. [interaktyvus]. Klaipėdos universitetas, 2010. [žiūrėta 2013-08-02]. <<http://www.ku.lt/apie-universiteta/veiklos-dokumentai/statutas/>>.
246. Klasen, S. UNDP's Gender-related Measures: Some Conceptual Problems and Possible Solutions. *Journal of Human Development*, 2006, Vol. 7, 2.
247. Klasen, S.; Schüler, D. Reforming the Gender-Related Development Index and the Gender Empowerment Measure: Implementing Some Specific Proposals [interaktyvus]. *Feminist Economics*. 2011, Vol. 17, Issue 1 [žiūrėta 2012-09-09]. <<http://www.tandf.co.uk/journals/>>.
248. Kluge, J.; Card, D.; Fertig, M. ir kt. Active Labor Market Policies in Europe [interaktyvus]. *Performance and Perspectives*. Springer, Berlin Heidelberg, New York, 2007 [žiūrėta 2011-09-08]. <<http://www.springerlink.com/>>.
249. Knopf, A. A. *Supercapitalism: The Transformation of Business, Democracy, and Everyday Life*. New York, 2007.
250. *Komisijos komunikatas 2020 m. Europa. Pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategija 3.3.2010 KOM(2010) 2020 galutinis* [interaktyvus]. Briuselis, [žiūrėta 2014-02-04] <http://ec.europa.eu/lietuva/documents/skelbimai/2020m_europa.pdf>.
251. *Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui*. Siekiant bendrų lankstumo ir užimtumo garantijų principų: derinant lankstumo ir užimtumo garantijas kurti daugiau ir geresnių darbo vietų [interaktyvus] Europos Sąjungos Taryba, 2007 [žiūrėta 2013-09-06]. <<http://www.socmin.lt/index.php?-597172533>>.
252. *Konsoliduota Europos Bendrijos Steigimo sutartis* [interaktyvus]. Briuselis, 2004-12-24 [žiūrėta 2012-09-03] <http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=49007&p_query=&p_tr2=2>.
253. Korinek, J. *Trade and Gender: Issues and Interactions* [interaktyvus]. *Trade Policy Working Paper* No. 24, OECD, 2005 [žiūrėta 2012-02-15]. <<http://www.oecd.org/dataoecd/38/50/35770606.pdf>>.
254. Krichewsky, L. *Development Policy in the Candidate Countries*. Wien: TRIALOG, 2002.
255. Krug, E. et al., eds. *World Report on Violence and Health*. Geneva, World Health Organisation, 2002.
256. Kulčinskaja, M. *Mitai ir tikrovė*, Švedija. 2002.

257. *Labor, employment, and social policies in the EU enlargement process: changing perspectives and policy options*. Edited by Bernard Funck, Lodovico Pizzati. The World Bank: Washington, D. C., 2002.
258. Lawrence, J. G.; Michael, D. J. *Personal financial planning*. The Dryden press Holt, Rinehart and Winston Saunders College Publishing, 1990.
259. Layard, R.; Nickell, S.; Jackman, R. *Unemployment: Macroeconomic Performance and the Labour Market*. Oxford University Press, 2005.
260. Lehti, M. *Trafficking in women and children in Europe*. HEUNI Paper No. 18, Helsinki, 2003.
261. Lemme, B. H. *Development in Adulthood*. 3rd ed. Allyn & Bacon, 2002.
262. Leontaridi, M. R. Segmented Labour Markets: theory and evidence [interaktyvus]. *Journal of Economic Surveys*, Vol 12, No 1, 1998 [žiūrėta 2013-08-01]. <<http://www.blackwell-synergy.com/doi/pdf/10.1111/1467-6419.00048>>.
263. Lewis, J. *Introduction: Women, Work, Family and Social Policies in Europe*. Lewis J. (red) *Women and Social Policies in Europe. Work, Family and the State*. Elgar E., Cheltenham, 1993.
264. *Lietuvos banko mėnesinis biuletenis. 2005/12*, Vilnius: Lietuvos bankas, 2006.
265. *Lietuvos edukologijos universiteto statutas* [interaktyvus]. Lietuvos edukologijos universitetas, 2012 [žiūrėta 2013-08-01].< <http://www.vpu.lt/Page.aspx?pageID=91>>.
266. *Lietuvos karo akademijos statutas*. [interaktyvus]. Lietuvos karo akademija, 2008. [žiūrėta 2013-08-01]. <http://www.lka.lt/EasyAdmin/sys/files/LKA_statuto_aktuali_redakcija.pdf>.
267. Lietuvos makroekonomikos apžvalga Nr. 54, 2013 m. gruodis, SEB <https://www.seb.lt/sites/default/files/web/document/lietuvos_makroekonomikos_apzvalga/lma54.pdf>.
268. *Lietuvos muzikos ir teatro akademijos statutas*. [interaktyvus]. Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2012. [žiūrėta 2013-08-02]. < <http://lmta.lt/lt/svarbiausi-lmta-dokumentai> >.
269. Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 27-715.
270. *Lietuvos Respublikos darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas* [interaktyvus], 186 str. Lietuvos Respublikos Seimas, 2002. [žiūrėta 2012-11-22]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=169334>.

271. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.
272. Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 114-5115.
273. Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 54-2140.
274. Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas. *Valstybės žinios*, Nr. 112-3100.
275. Lietuvos Respublikos profesinio mokymo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 43-1627.
276. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 23-593.
277. *Lietuvos sporto universiteto statutas*. [interaktyvus]. Lietuvos sporto universitetas, 2012. [žiūrėta 2013-08-02]. <http://www.lkka.lt/sites/default/files/dokumentai/apie_akademija/statutas.pdf>.
278. *Lietuvos statistikos metraštis 2010*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2010, p. 282.
279. *Lietuvos statistikos metraštis 2013*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2013, p. 200.
280. *Lietuvos statistikos metraštis*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2010.
281. *Lietuvos sveikatos mokslų universiteto statutas*. [interaktyvus]. Lietuvos sveikatos mokslų universitetas, 2010. [žiūrėta 2013-08-01]. <http://lsmuni.lt/media/dynamic/files/74/lsmu_statutas.pdf>.
282. *Lietuvos švietimas skaičiais 2012* [interaktyvus]. Mokslo ir studijų stebėsenos ir analizės centras, 2012 [žiūrėta 2013-05-30]. <http://www.mosta.lt/images/documents/stebesena/studijos/lietuvos_svietimas_skaiciais_2012_studijos.pdf>.
283. Lombardo, E.; Meier, P. Gender Mainstreaming in the EU: Incorporating a Feminist Reading. *European Journal of Women's Studies*, 2006, Vol. 13 (2). <<http://ejw.sagepub.com/>>.
284. Long-term care [interaktyvus]. OECD, 2011-05-18 [žiūrėta 2013-05-30]. <http://www.oecd.org/sweden/47878082.pdf>.
285. *Lyčių aspekto integravimo vadovas. Užimtumo, socialinės įtraukties ir socialinės apsaugos politikos kryptys* [interaktyvus]. Liuksemburgas., 2008 [žiūrėta 2010-06-09] <<http://ec.europa.eu/social/keyDocuments.jsp?advSearchKey=Lyčių+aspekto+integravimo+vadovas&mode=advancedSubmit&langId=lt&search=Search>>.

286. Lyčių lygybė: ekonomikos augimo ir užimtumo didinimas. Europos Taryba, 2980-asis Užimtumo, socialinės politikos, sveikatos ir vartotojų reikalų tarybos posėdis, 2009-11-30.
287. *Lyčių lygybės Europos Sąjungoje ataskaita*. Europos Komisija, 2010.
288. *Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2012 metų ataskaita* [interaktyvus]. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 [žiūrėta 2013-08-12]. <<http://www.lygybe.lt/lt/metines-tarnybos-ataskaitos.html>>.
289. Marcus, A.; Gould, E. *Cultural Dimensions and Global Web Design: What? So What? Now What?* New York: California, 2001.
290. Martinkus, B.; Beržinskienė, D. Darbo rinkos rodiklių pokyčių identifikavimas. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*, 2007, 2.
291. Martinkus, B.; Beržinskienė, D. *Lietuvos gyventojų užimtumo ekonominiai aspektai*. Kaunas: Technologija, 2005.
292. Martinkus, B.; Sakalas, A.; Savanevičienė, A. *Darbo išteklių ekonomika ir valdymas*. Kaunas: Technologija, 2003.
293. Martinkus, B.; Stožkus, S.; Beržinskienė, D. Changes of Employment through the Segmentation of Labour Market in the Baltic States. *Inžinerinė ekonomika – Engineering Economis*, Kaunas: Technologija, 2009, 3.
294. Maslauskaitė, A. *Moterų užimtumas ir lyčių kultūra: lyginamoji Lietuvos ir Europos šalių analizė. Lyčių vaidmenys užimtumo sferoje: sociokultūrinis aspektas*. Vilnius: Vilniaus universiteto Lyčių studijų centras, 2008.
295. Massarelli, N. *European Union Labour Force Survey – Annual results 2008*. Eurostat, Data in focus, 2009, 33.
296. Massarelli, N.; Wozowczyk, M. *European Union Labour Force Survey – Annual results 2009*. Eurostat, Data in focus, 2010, 35.
297. Matiušaitytė, R. *Darbo rinkos probleminės grupės ir jų padėties gerinimas*. Nepublikuota mokslų daktaro disertacija. Kaunas, 2001.
298. Matiušaitytė, R. *Darbo rinkos probleminės grupės ir jų padėties gerinimas*. Nepublikuota daktaro disertacija. Kaunas, 2001.
299. Matiušaitytė, R. Darbo rinkos segmentavimas. *Tiltai*, 2005, 2 (31).
300. Matonytė, I.; Mejerė, O. *Politinio atstovavimo galimybių plėtra? Lietuvos parlamentary požiūrio į moterų kvotas analizė* [interaktyvus]. ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas, 2011 [žiūrėta 2013-11-18]. <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr10/10_politika_1.htm>.
301. McCaffery, E. *Taxing Women*. Chicago: University of Chicago Press, 1997.
302. McCaffery, E. *Taxing Women*. Chicago: University of Chicago Press, 1997.

303. McDowell, L.; Court, G. Gender Divisions of Labour in the Post-Fordist Economy: The Maintenance of Occupational Sex Segregation in the Financial Services Sector. *Environment and Planning*. 1994, vol. 26, no. 9.
304. McGee, R.; Brock, K. *Mapping Trade Policy: Understanding the Challenges of Civil Society Participation* [interaktyvus]. IDS Working Paper 225, Brighton: Institute of Development Studies, 2004 [žiūrėta 2012-02-17]. <www.ids.ac.uk/ids/bookshop/wp/wp225.pdf>.
305. McGillivray, M.; White, H. Measuring Development? The UNDP's Human Development Index. *Journal of International Development*. 1993, Vol. 5, Issue 2.
306. Melnikienė, R. Tradicinis visuomenės požiūris į moters vaidmenį šeimoje: socialinė atskirtis. *Tiltai*, Nr. 2 (31), 2005.
307. Meulders, D.; Plasman, R.; Rigo, A.; O'dorchai, S. *Horizontal and vertical segregation*. Topic Report. Meta-analysis of gender and science research. Universite Libre de Bruxelles (ULB), 2010 [žiūrėta 2012-02-17]. <http://www.genderandscience.org/doc/TR1_Segregation.pdf>.
308. Mikulionienė, S. Diskriminacija dėl amžiaus: samprata, raiškos formos ir sritys. *Socialinis darbas*, 2008, 7 (1).
309. Mockaitis, A. I.; Šalčiuvienė, L. Kultūros poveikio poreikių hierarchijai tyrimas trijose Baltijos regiono šalyse. *Ekonomika*. 2003, 64.
310. Mooney, J. *Gender, Violence and the Social Order*. London: Macmillan, 2000.
311. Moore, G.; Elkin, R. *Labor and the economy*. USA, 1983.
312. *More women in senior positions. Key to economic stability and growth* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2010 [žiūrėta 2011-08-24]. <http://www.witnet.org/uploads/documents/More_women_in_senior_positions.pdf>.
313. Moser, C. *Gender Planning and Development: Theory, Practice and Training* [interaktyvus]. Routledge, London and New York, 1993 [žiūrėta 2005-07-07]. <<http://www.polsci.chula.ac.th/pitch/urbansea12/moser1993.pdf>>; Pearson, J. C. *Gender and Communication*. 2nd ed. Wm. C. Brown Publishers, 1991.
314. Moskvina, J. Aktyvios darbo rinkos politikos priemonių vertinimas. Probleminiai klausimai. *Filosofija. Sociologija*, 2008, T. 19, 4.
315. Moskvina, J., Okunevičiūtė-Neverauskienė, L. *Aktyvi darbo rinkos politika: teorija ir praktika*. Vilnius: Technika, 2011.
316. Moskvina, J.; Skučienė, D. Saugumas lanksčioje darbo rinkoje. *Socialinis darbas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, 8 (2).

317. *Moteryų chartija 2010* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2010 [žiūrėta 2012-09-15]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0078:FIN:LT:PDF>>.
318. *Moteryų ir lyčių nelygybė krizės sąlygomis*. Komunikacijos generalinis direktoratas. Viešosios nuomonės tyrimo skyrius, 2013.
319. *Moteryų ir vyrų lygybė* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2013 [žiūrėta 2013-06-07]. <<http://www.socmin.lt/index.php?-1862884946>>.
320. *Moteryų ir vyrų lygybė* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2013 [žiūrėta 2013-06-07]. <<http://www.socmin.lt/index.php?-1862884946>>.
321. *Moteryų ir vyrų lygybės ataskaita 2010* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2010 [žiūrėta 2012-09-15]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0694:FIN:LT:PDF>>.
322. *Moteryų ir vyrų lygybės gairės 2006-2010* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2010 [žiūrėta 2012-09-15]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0092:FIN:LT:PDF>>.
323. *Moteryų teisių bei galimybių faktinė padėtis Lietuvoje* [interaktyvus]. II redakcijos studija. Kaunas: Nevyriausybinių organizacijų Koalicija moterų teisėms ginti, 2004 [žiūrėta 2009-09-22]. <http://www.moterukoalicija.webinfo.lt/doc/II_red_faktinepadetis.pdf>.
324. *Moterys ir mokslas*. 2008 m. gegužės 21 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl moterų ir mokslo (2007/2206(INI))(2009/C 279 E/08) <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:279E:0040:0044:LT:PDF>>.
325. *Moterys ir vyrai Lietuvoje 2008*. Vilnius, Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2009.
326. *Moterys ir vyrai Lietuvoje 2010* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2011 [žiūrėta 2013-09-08]. <<http://www.stat.gov.lt>>.
327. *Moterys valdybose. Komisija siūlo 40 proc. taisyklę*. Europos Komisijos pranešimas spaudai [interaktyvus]. Briuselis, 2012 m. lapkričio 14 d. [žiūrėta 2012-12-07]. <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-1205_lt.htm>.
328. Mykolo Romerio universiteto statusas. [interaktyvus]. Mykolo Romerio universitetas, 2012. [žiūrėta 2013-08-01]. <http://www.mruni.eu/lt/universitetas/apie_mru/dokumentai/statusas/>.

329. Naktinienė, G.; Paulauskas, J.; Petrokienė, R.; Vitkauskas, V.; Zabarskaitė, J. *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002) [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 [žiūrėta 2010-12-15]. <<http://www.lkz.lt>>.
330. *Namų ūkių biudžetai 2008*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2009.
331. *Nauja socialinės sanglaudos strategija*. Europos Taryba, 2004.
332. Navickas, V. *Europos Sąjungos rinkų ypatumai*. Kaunas: Technologija, 2004.
333. Nelson, J. Feminist Theory and the Income Tax. In Julia Nelson. *Feminism, Objectivity and Econo'mic*. London, Routledge, 1996.
334. Neuhold, B. *Observations and Demands from a Gender Perspective*. United Nations Conference on „Financing for Development“, 2002.
335. Newman, C. Gender, Time Use and Change: The Impact of the Cut Flower Industry in Ecuador. *World Bank Economic Review*, 2002.
336. Nicoletti, J.; Spooner, K. *Violence in the Workplace: Response and Intervention Strategies*. In G. R. VandenBos & E. Q. Bulatao (Eds). *Violence on the Job*. Washington, DC: American Psychological Association, 1996.
337. *Nuo bendrosios rinkos iki žmonių Europos*. <http://europa.eu/50/news/article/080102_lt.htm>.
338. OECD Employment Outlook 2012 [interaktyvus]. OECD, 2013 [žiūrėta 2014-01-05]. <<http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/free/8112011e5.pdf>>
339. *Oficialiai neapskaitomos ekonomikos Lietuvoje tyrimas*. Lietuvos statistikos departamentas, 2004.
340. Ohlsson, R. *Generationsräkenskaper – den offentliga sektorn ur ett ekonomisk-demografiskt perspektiv*. Valfärdens genusansikte, 1997.
341. Okunevičiūtė-Neveauskienė, L. Diskriminacijos apraiškos: aktuali būklė bei tendencijos antidiskriminacijos srityje Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*. 2011, T. 22, 2.
342. Okunevičiūtė-Neveauskienė, L.; Gruževskis, B. *Lygybės statistikos pagrindai. Nacionalinis lygybės statistikos rengimo veiksmų planas*. Vilnius: Eugrimas, 2009.
343. Okunevičiūtė-Neveauskienė, L.; Moskvina, J. Aktyvios darbo rinkos politikos priemonių socialinė nauda. *Filosofija. Sociologija*. Lietuvos mokslų akademija. 2010. T. 21, 4: 102.

-
344. Onaran, Ö.; Galanis, G. Is Aggregate Demand Wage-Led or Profit-Led? National and Global Effects. *Conditions of Work and Employment Series* [interaktyvus]. Geneva: ILO. 2012, Nr. 40 [žiūrėta 2014-01-05]. <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_192121.pdf>.
345. Orloff, A. Gender and the Social Rights of Citizenship. *American Sociological Review*, 1993.
346. Paulavičius, K. B. *Darbo rinka*. Vilnius, 2002.
347. Pearson, J. C. *Gender and Communication*. 2nd ed. Wm. C. Brown Publishers, 1991.
348. Pečiūrienė, J.; Palavinskienė, B. *Strategy how to Combat Violence against Women in Lithuania*, 2004.
349. Peebles, D. *Increasing Gender Inputs into Canadian International Trade Policy Positions at the WTO* [interaktyvus]. Ottawa, Status of Women Canada, 2005 [žiūrėta 2012-02-19]. <<http://publications.gc.ca/collections/Collection/SW21-118-2005E.pdf>>.
350. Per Elis, E. *Vyrai, moterys ir smurtas. Smurtinio elgesio supratimas ir keitimas*. Stokholmo vyrų centro pranešimas. Vilnius, 2002.
351. Permanyer, I. Are UNDP indices appropriate to capture gender inequalities in Europe? [interaktyvus] *Social Indicators Research*, 2013, Vol. 110, Issue 3: 927-950 [žiūrėta 2013-03-09]. <<http://link.springer.com/>>.
352. Permanyer, I. The Measurement of Multidimensional Gender Inequality: Continuing the Debate. *Social Indicators Research*, 2010, Vol. 95, 2. <<http://www.springerlink.com/>>.
353. Permanyer, I. The Measurement of Multidimensional Gender Inequality: Continuing the Debate [interaktyvus]. *Social Indicators Research*. 2010, Vol. 95, 2 [žiūrėta 2013-03-09]. <<http://www.springerlink.com/>>.
354. Perrons, D. *Gender Inequalities in Regional Development. Regional Studies*, 1995, Vol. 9, No 5.
355. Perrons, D. Gender mainstreaming and gender equality in the new (market) economy: An analysis of contradictions. *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society*. 2005, Vol. 12 (3).
356. Petrovas, F. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Mintis, 1969.
357. Pierson P. *The New Politics of Welfare State*, World Politics, 1996.
358. Piispa, M.; Heiskanen, M. *The Price of Violence. The Costs of Men's Violence against Women in Finland*. Statistics Finland. Council for Equality. Helsinki, 2001.

359. Pitt, M. M.; Khandker S. R. The Impact of Group-Based Credit Programs on Poor Households in Bangladesh: Does the Gender of Participants Matter? [interaktyvus]. *The Journal of Political Economy*, Volume 106, Issue 5 (Oct., 1998), 958-996 [žiūrėta 2001-05-02]. <<http://darp.lse.ac.uk/frankweb/courses/EC501/pittkhandker.pdf>>.
360. Plantenga, J.; Remery, C.; Figueiredo, H.; Smith, M. Towards a European Union Gender Equality Index [interaktyvus]. *Journal of European Social Policy*. 2009, Vol. 19, 1: 20 [žiūrėta 2012-09-09]. <<http://esp.sagepub.com/>>.
361. Plantenga, J.; Remery, C.; Figueiredo, H.; Smith, M. Towards an EU Gender Equality Index [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2011-05-23]. <<http://research.mbs.ac.uk/european-employment/>>.
362. *Population and social conditions* [interaktyvus]. Eurostat Statistics, Labour market, 2010 [žiūrėta 2011-05-23]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.
363. *Population and social conditions. Labour Market* [interaktyvus], Eurostat, 2009. [žiūrėta 2013-09-08]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.
364. *Pranešimas Europos Parlamente dėl moterų ir mokslo* [interaktyvus]. Moterų teisių ir lyčių lygybės komitetas, 2008. [žiūrėta 2013-08-03] <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A6-2008-0165+0+DOC+PDF+V0//LT>>.
365. *Progress in gender equality leads to economic growth* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2012 [žiūrėta 2013-09-21]. <http://ec.europa.eu/justice/newsroom/gender-equality/news/20120416_en.htm>.
366. *Progress on Equality between Women and Men in 2012* [interaktyvus]. European Commission., Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013 [žiūrėta 2013-09-10]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.
367. *Protokolas dėl prevencijos, uždraudimo ir baumės skyrimo už prekybą žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, papildantis Jungtinių Tautų konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą*, 2000.
368. Pruskus, V. *Multikultūrinė komunikacija ir vadyba*. Vilnius, 2003.
369. Purvaneckienė, G. *Tyrimas „Prievara prieš moteris“*, 1999, atliktas 1997–1998 metais kompanijos „Baltic Surveys“, Ltd., 1999.
370. Quarterly Report on the Euro Area. *Economic and Financial Affairs* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2013, 12 tomas, Nr. 3 [žiūrėta 2014-01-05]. <http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/qr_euro_area/index_en.htm>.
371. Rabin, M. Risk aversion and expected-utility theory: A calibration theorem. *Econometrica*, 2000, 68.

372. Raday, F. Systematizing the Application of Different Temporary Special Measures under Article 4 of CEDAW. Temporary Special Measures – Accelerating De Facto Equality of Women Under Article 4 (1) UN Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women. Red. I. Boerefijn. New York: Oxford University Press, 2003.
373. Rakauskienė, O. G. Genderinė asimetrija Lietuvos makroekonomikoje. *Viešoji politika lyčių lygybės aspektu*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
374. Rakauskienė, O. G. Gyventojų santaupų problema: miko- ir makroaspektais. *Pinigų studijos*, 1998, 4.
375. Rakauskienė, O. G. Lietuvos ekonominė ir socialinė sanglauda. *Lietuvos ekonomika Europoje ir globalioje erdvėje*, 2007.
376. Rakauskienė, O. G. Makroekonominė politika: genderinis požiūris. *Viešoji politika ir administravimas*. 2002, 3.
377. Rakauskienė, O. G. Robert Reich: how to reduce social-economic inequality. *Intelektinė ekonomika*, 2013, Vol. 7, No. 1(15).
378. Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
379. Rakauskienė, O. G.; Chlivickas, E.; Bikas, E.; Lisauskaitė, V. *Moteryų verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje*. Vilnius: Lygių galimybių ir sanglaudos ekonomikos institutas, Mykolo Romerio universitetas, Finansų ministerijos mokymo centras, 2007.
380. Rakauskienė, O. G.; Krinickienė, E. Lyčiai jautraus biudžeto koncepcija ir jo formavimo prielaidos Lietuvoje. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 1(1).
381. Rakauskienė, O. G.; Lisauskaitė, V. Lyčių lygių galimybių modelis Švedijos ekonomikoje: gairės Lietuvai. *Viešoji politika ir administravimas*. 2005, 12.
382. Rakauskienė, O. G.; Makauskaitė, I. Lietuvos makroekonominiai pasiekimai ir valstybės pajamų didinimo problema. *Viešoji politika ir administravimas*, 2004, 7.
383. Ramb, F. Employment gender gap in the EU is narrowing [interaktyvus]. *Statistics in focus*, 2008 [žiūrėta 2010-11-14]. <<http://ec.europa.eu/eurostat/>>.
384. Randriamaro, Z. *Financing for the Poor and Women: A Policy Critique*. In: B. Herman, F. Pietracci and K. Sharma (eds). *Financing for Development: Proposals from Business and Civil Society*. New York: United Nations University Press, 2001.

385. Randriamaro, Z. *Gender and Trade. Overview Report*. Cutting Edge Pack, IDS/BRIDGE, Brighton, 2006.
386. Raškinis, D. Lietuvos darbo rinka: problemos ir galimi sprendimo būdai. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*. 2008. T. 2, 1.
387. Reconciliation between work, private and family life in the European Union [interaktyvus]. European Commission, Eurostat Statistical books, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 2009 [žiūrėta 2011-04-08]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.
388. *Regioninė politika. Fondai. ERPF* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2013. [žiūrėta 2013-05-14]. <http://ec.europa.eu/regional_policy/thefunds/regional/index_lt.cfm>.
389. Reich, R. *After shock. The Next Economy and America's Future*. New York: Alfred A. Knopf, 2010.
390. Reingardienė, J. Europos lyčių lygybės strategija: kintančios lyčių politikos privalumai ir grėsmės. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2004, 3.
391. Reingardienė, J. *Lyčių lygybės strategija ir užimtumo politika Europos Sąjungoje* [interaktyvus]. Lygių galimybių plėtros centras, 2004 [žiūrėta 2010-05-12]. <<http://www.gap.lt>>.
392. Reingardienė, J. Moterų karjeros ir šeimos dilemos. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2004, 1.
393. *Report on equality between women and men – 2009* [interaktyvus]. European Commission, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009 [žiūrėta 2012-11-13]. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.
394. *Report on equality between women and men – 2009* [interaktyvus]. European Commission. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009 [žiūrėta 2013-09-07]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.
395. *Report on equality between women and men 2010* [interaktyvus]. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Communities, 2010 [žiūrėta 2013-09-07]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.
396. *Report on Progress on Equality between Women and Men in 2010* [interaktyvus]. European Commission, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011 [žiūrėta 2013-09-07]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.

397. Reynolds, L.; Masters, St.; Moser, C. *Readings in labor economics and labor relations*. USA, 1986.
398. Rimkutė, J.; Vološčiuik, I. *Įvadas į žmogaus socialinę raidą. Žmogaus socialinė raida*. Vilnius: Homo Liber, 2001.
399. Romans, F.; Kotecka, M. *European Union Labour Force Survey – Annual results 2006* [interaktyvus]. Eurostat, Data in focus, 2007, 10 [žiūrėta 2013-09-07]. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/publications/collections/sif_dif>.
400. Romans, F.; Preclin, V. *European Union Labour Force Survey – Annual results 2007* [interaktyvus]. Eurostat, Data in focus, 2008, 27 [žiūrėta 2013-09-07]. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/publications/collections/sif_dif>.
401. Rubery, J. Gender mainstreaming and gender equality in the EU: the impact of the EU employment strategy. *Industrial Relations Journal Studies*. 2002, 33 (5): 501.
402. Rubery, J.; Figueiredo, H.; Smith, M.; Grimshaw, D.; Fagan, C. The ups and downs of European gender equality policy. *Industrial Relations Journal Studies*. 2004, 35 (6).
403. Rubery, J.; Grimshaw, D.; Figueiredo, H. How to close the gender pay gap in Europe: towards the gender mainstreaming of pay policy. *Industrial Relations Journal Studies*. 2005, 36 (3).
404. Rubery, J.; Grimshaw, D.; Smith, M. *Gender Equality and the European Employment Strategy: An Evaluation of the National Action Plans for Employment 2000* [interaktyvus]. European Commission's Expert Group on Gender and Employment (EGGE). European Work and Employment Research Centre, 2000 [žiūrėta 2013-09-07]. <<http://research.mbs.ac.uk/european-employment/Portals/0/docs/gendersocial/NAPevRep.pdf>>.
405. Rubery, J.; Smith, M.; Anxo, D.; Flood, L. The future European Labor Supply: the critical Role of the Family. *Feminist Economics*. Routledge, 2001, 7 (3): 33.
406. Rubery, J.; Smith, M.; Fagan, C. National Working Time Regimes and Equal Opportunities. *Feminist Economics*, 1998, 4 (1).
407. Rubery, J.; Smith, M.; Fagan, C. *Women's Employment in Europe: Trends and Prospects*. London: Routledge, 1999.
408. Rudzkienė, V. *Socialinė statistika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005. 174 p.; *Human Development Report 2007/2008* [interaktyvus]. UNDP, New York, 2007 [žiūrėta 2012-08-09]. <<http://hdr.undp.org>>.

409. Ržanycina, L. *Lyčiai jautrus biudžetas: pirmoji patirtis Rusijoje*. Maskva: Gelios ARV, 2002.
410. Sainsbury, D. *Gender, Equality and Welfare States*. Cambridge University Press. Cambridge, 1996.
411. Sainsbury, D. *Gendering Welfare States*. Sage, London, 1994.
412. Savage, L. *The Foundations of Statistics*. New York: John Wiley and Sons, 1953.
413. Schmid, G.; Gazier, B. *The Dynamics of Full Employment*. Edward Elgar Publishing, 2002.
414. Schüller, D. The uses and Misuses of the Gender-related Development Index and the Gender empowerment Measure: A review of literature. *Journal of Human Development and Capabilities*. 2006, Vol. 7, Issue 2: 171.
415. *Seksualinis ir kitas su lytimi susijęs smurtas prieš pabėgėlius, sugrįžusius asmenis ir šalies viduje priverstus persikelti asmenis*. Prevencinių ir atsakomųjų veiksmų gairės. 2003.
416. Sen, G. *Gender, Markets and State: A Selected Review and Research Agenda*. World Development, 1996, Vol. 24, No 5.
417. Sexton, S.; Nair, S.; Kirbat, P. *A Decade After Cairo: Women's Health in a Free Market Economy* [interaktyvus]. Corner House Briefing 3, 2004 [žiūrėta 2012-03-01]. <<http://www.thecornerhouse.org.uk/item.shtml?x=62140>>.
418. She Figures 2012. Gender in Research and Innovation. *Statistics and Indicators*. Brussels: Publication Office of the European Union, 2013.
419. Shifrin, H. M.; Thaler, R. H. The behavioral life-cycle hypothesis. *Economic inquiry*, 1988.
420. Shirin, M. R. *Gender and the Political Economy of Development*. Cambridge, UK, Blackwell Publishers, 2002.
421. Simanavičienė, Ž. Socialinių įmonių plėtros sąlygos Lietuvoje. *Ekonomika ir vadyba*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2007, 12.
422. Sipavičienė, A.; Gaidys, V. *Prekyba moterimis Baltijos šalyse: visuomenės požiūris ir informuotumas*. Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas. Vilnius, 2002.
423. Smith, V. L. *Bargaining and Market Behavior: Essays in Experimental Economics*. Cambridge: University Press, 2000.
424. Smith, V. L.; Chavas, J. *Supply response of West African agricultural households: implications of intra-household preference heterogeneity*. Food Consumption and Nutrition Division Discussion Paper No.69

- [interaktyvus]. Washington D.C.: International Food Policy Research Institute, 1999 [žiūrėta 2012-03-07]. <<http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/dp69.pdf>>.
425. Smith, V. L. Experiments with a decentralized mechanism for public good decisions. *American Economic Review*, 1980, 70.
426. Smith, V. L. *Incentive compatible experimental processes for the provision of public goods. Research in Experimental Economics*, V. L. Smith (ed.). Greenwich, CT: JAI Press, 1979.
427. Smith, V. L. Indirect revelation of the demand for public goods: An overview and critique. *Scottish Journal of Political Economy*, 1979, No 26.
428. Smith, V. L. Microeconomic systems as an experimental science. *American Economic Review*, 1982, 72.
429. Smith, V. L. Notes on some literature in experimental economics. California Institute of Technology, *Social Sciences Working Paper*, 1973, 21.
430. Smith, V. L. *Papers in Experimental Economics*. Cambridge: University Press, 1991b.
431. Smith, V. L. Rational choice – the contrast between economics and psychology. *Journal of Political Economy*, 1991, 99.
432. Smulkiojo ir vidutinio verslo sąlygos 2009 [interaktyvus]. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2009 [žiūrėta 2010-02-09]. <<http://www.stat.gov.lt/>>.
433. Smulkiojo ir vidutinio verslo sąlygos 2009. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2009.
434. *Smulkiojo verslo aktas Europai padeda stiprinti mažąsias įmones ir skatina augimą*. Europos Komisijos pranešimas spaudai [interaktyvus]. Briuselis, 2011 m. vasario 23 d. [žiūrėta 2012-09-12]. <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-218_lt.htm>.
435. *Smulkiojo verslo aktas Europai padeda stiprinti mažąsias įmones ir skatina augimą*. Europos Komisijos pranešimas spaudai [interaktyvus]. Briuselis, 2011 m. vasario 23 d. [žiūrėta 2012-09-12]. <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-218_lt.htm>.
436. Smulkių ir vidutinių įmonių verslo sąlygos. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2008.
437. Smulkių ir vidutinių įmonių verslo sėkmės veiksniai 2006. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2007.

438. *Smurtas prieš moterį*. Praktinis vadovas sveikatos priežiūros įstaigų darbuotojams bei vadovams. Moterų informacijos centras, UNFPA Jungtinių Tautų gyventojų fondas. Vilnius, 2002.
439. *Smurto prieš moteris šeimoje analizė ir smurto šeimoje aukų būklės įvertinimas*. Tyrimo ataskaita. Vilnius, 2008.
440. *Social Watch Report 2005: Roars and Whispers* [interaktyvus]. Montevideo: Social Watch, 2005 [žiūrėta 2011-12-13]. <<http://www.socialwatch.org/>>.
441. *Social Watch Report 2010: Time for a new deal after the fall* [interaktyvus]. Montevideo: Social Watch, 2011 [žiūrėta 2011-12-13]. <<http://www.socialwatch.org/node/12033>>.
442. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Darbo rinkos lankstumas ir užimtumo saugumas, 2010 [žiūrėta 2011-12-13]. <<http://www.socmin.lt/index.php?-597172533>>.
443. *Socialinės investicijos į augimą ir socialinę sanglaudą, visų pirma naudojant 2014–2020 m. Europos socialinio fondo lėšas*. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui. Briuselis, 2013.
444. Somestad. L. *Gender equality – a key to our future?* [interaktyvus]. Swedish Institute [žiūrėta 2011-12-13]. <www.sweden.se>.
445. Stancikas, E. *Darbo rinkos teorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997.
446. Stanco, E. A. *Everyday Violence*. London: Pandora, 1990.
447. Stanco, E. A.; Crisp, D.; Hale, C.; Lucraft, H. *Counting the Costs: Estimating the Impact of Domestic Violence in the London Borough of Hackney*. Middlesex, U.K.: Brunel University, 1998.
448. Stanišauskienė V., Urbonienė A. *Moterų ir vyrų įgalinimas mokymuisi: motyvai ir barjerai. Viešoji politika lyčių lygybės aspektu*. Vilnius: MRU, 2005.
449. Stankūnienė, V., Jasilionienė, A., Jančaitytė, R. *Šeima, vaikai, šeimos politika. Modernėjimo prieštaros* [interaktyvus]. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Demografinių tyrimų institutas, 2005 [žiūrėta 2009-03-07]. <<http://www.demografija.lt/users/www/uploaded/mografijos/tekstai/priestaros/priestarosId.pdf>>.
450. Startienė, G.; Remeikienė, R. Gender Gap in Entrepreneurship. *Engineering Economics – Inžinerinė ekonomika*. 2008, 5 (60).
451. *Statistics. Income, Social Inclusion and Living conditions* [interaktyvus]. Eurostat, 2012 [žiūrėta 2013-09-08]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.

452. *Statistics. Population and social conditions. Labour Market* [interaktyvus], Eurostat, 2013. [žiūrėta 2013-09-08]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.
453. Staveren van, I. *Global Finance and Gender* [interaktyvus]. Cedeplar – Centro de Desenvolvimento e Planejamento Regional da UFMG, 2002 [žiūrėta 2008-07-07]. <http://cedepplar.ufmg.br/economia/disciplinas/ecn933a/crocco/Financiamento_desenvolvimento_genero/VAN%20STAVEREN,%20I.%20Global%20finance%20and%20gender.pdf>.
454. Staveren, I.; Elson, D.; Grown, C.; Catagay, N. *The Feminist Economics of Trade* [interaktyvus]. Routledge, London, 2007 [žiūrėta 2008-08-21]. <http://books.google.lt/books?hl=en&lr=&id=SYTRPK3Sxk0C&oi=fnd&pg=PP2&ots=5duuU-Du6b&sig=L-sHgxy_5x29tHUxKHscHZNL238&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>.
455. Stenson, K. *Men's Violence against Women – a Challenge in Antenatal Care*. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala, 2004.
456. *Stipresnė Europos pramonės ekonomikos augimui ir atsigavimui skatinti*. Komunikato dėl pramonės politikos atnaujinimas, Europos Komisijos komunikatas COM (2012) 582, 2013.
457. Stotsky, J. *Gender Bias in Tax Systems*. IMF Working Paper, Fiscal Affairs Department. Washington D. C.: IMF 1996; McCaffery, E. *Taxing Women*. Chicago: University of Chicago Press, 1997.
458. *Strategies and Approaches for Gender Mainstreaming in International Trade*. Geneva: International Trade Centre, 2001.
459. *Strategy for equality between women and men 2010–2015* [interaktyvus]. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Communities, 2011 [žiūrėta 2013-09-07]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.
460. Stratigaki, M. Gender Mainstreaming vs Positive Action: An Ongoing Conflict in EU Gender Equality Policy. *European Journal of Women's Studies*. 2005, 12 (2).
461. Straus, M. A. Injury and frequency of assault and the „Representative Sample Fallacy“ in measuring wife beating and child abuse. In M. A. Straus & R.J. Gelles (Eds.), *Physical Violence In American Families: Risk Factors and Adaptations To Violence in 8,145 Families*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishing, 1990.
462. *Strengthening Access to Finance for Women-Owned SMEs in Developing Countries* [interaktyvus]. International Finance Corporation (IFC), World

- Bank Group, 2011 [žiūrėta 2012-01-07]. <<http://www.gpfi.org/sites/default/files/documents/Strengthening.pdf>>.
463. Sue, H. Gender, *Work and Labour Markets*. Macmillan Press Ltd, London, UK, 1997.
464. Sugarman, D. B.; Straus, M. A. Indicators of gender equality for American states and regions. *Social Indicators Research*. 1988, Vol. 20, 3.
465. Svallfors, S.; Taylor-Gooby, P. (eds.). *The End of the Welfare State? Responses to State Retrenchment*. Routledge, London and New York, 1999.
466. *Synthesis of the Country Case Studies in Agriculture, Trade and Food Security* [interaktyvus]. Vol. II: Country Case Studies. Rome: FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations), 2000 [žiūrėta 2012-03-07]. <<http://www.fao.org/docrep/003/X4829e/x4829e01.htm>>.
467. Šakienė, H. Unemployment Regulation Policy analysis in Lithuania. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. 2009, 1 (14): 273.
468. Šiaulių universiteto statusas [interaktyvus]. Šiaulių universitetas, 2011. [žiūrėta 2013-08-01]. <http://www.su.lt/bylos/su_statusas_new.pdf>.
469. Šidlauskienė, V. „Stiklo lubų“ fenomenas moterų profesinės karjeros raidoje [interaktyvus]. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2007 [žiūrėta 2009-10-09]. <http://www.lsc.su.lt/>.
470. Šidlauskienė, V.; Eitutytė, D. Lyčių lygybės strategijos diegimo įvertinimas Europos bendrijos profesinio ir tęstinio mokymo institucijose. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2004, 3: 88.
471. Šileika, A.; Andriušaitienė, D. Istorinis metodologinis darbo rinkos sampratos aspektas. *Verslas: teorija ir praktika*. Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2007. T. 8, 1.
472. Šimanskienė, L. Lyčių skirtumai valdymo procese: mitas ar tikrovė? *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*. 2006, 40: 165.
473. Švietimas 2009. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2010.
474. Švietimas, 2011 [interaktyvus]. Lietuvos statistikos departamentas, 2012 [žiūrėta 2013-08-02]. <http://web.stat.gov.lt/lt/catalog/pages_list/?id=1576&PHPSESSID=twmjcuixideyz&print=1&PHPSESSID=twmjcuixideyz>.
475. Švietimas, 2012 [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos statistikos departamentas, 2013 [žiūrėta 2013-08-02]. <http://web.stat.gov.lt/lt/catalog/pages_list/?id=1576&PHPSESSID=twmjcuixideyz&print=1&PHPSESSID=twmjcuixideyz>.
476. Taljūnaitė, M.; Žvinklienė, A. Mainstreaming and Academia. *Feminizmas, visuomenė, kultūra*: 3, 2001.

477. Tamutienė, I. Lyčių nelygybės matavimai ir interpretacija Europos Sąjungoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2004, 3.
478. *Tarptautinė prekyba daro įtaką ES žemės ūkiui* [interaktyvus]. Žemės ūkio ministerija, 2008 [žiūrėta 2009-06-01]. http://www.zum.lt/min/ezinius/dsp_news.cfm?NewsID=2135&langparam=LT&Title=&From=&To=&Page=24&list=10
479. *Tarptautiniai teisės aktai ir strateginiai dokumentai moterų ir vyrų lygybės klausimais* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2013 [žiūrėta 2013-11-20] <www.socmin.lt>.
480. Tarybos ir Komisijos bendra ataskaita apie Europos bendradarbiavimo švietimo ir mokymo srityje strateginės programos („ET 2020“) įgyvendinimą „Švietimas ir mokymas pažangioje, tvarioje ir integracinėje Europoje“ (2012/C 70/05) [interaktyvus]. Europos Komisija, 2012 [žiūrėta 2013-08-02]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:070:0009:0018:LT:pdf>>.
481. Tarybos išvados „Lyčių lygybė: ekonomikos augimo ir užimtumo didinimas“, 2980-asis Užimtumo, socialinės politikos, sveikatos ir vartotojų reikalų tarybos posėdis, 2009 11 30.
482. *Teisiniai medicininiai smurto aspektai* (kolektyvinė monografija). Vilnius: LTU, 2002.
483. Tereškinas, A. *Lytinė diskriminacija: moterys ir vyrai stereotipų ir įvairių nelaisvė* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas, 2004 [žiūrėta 2011-04-18]. http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=3371&p_d=38027&p_k=1.
484. *The Costs of Violence against Women and Girls*. WOMANKIND Worldwide, White Ribbon Day 2001, July 2002.
485. *The Economic Dimensions of Interpersonal Violence*. Geneva: World Health Organisation, 2004.
486. *The Economics of Equal Opportunities*. Edited by Humphries J., Rubery J. University of Cambridge, 1995.
487. *The Gender Balance in Business Leadership* [interaktyvus]. European Commission, Commission Staff Working Paper, 2011 [žiūrėta 2013-09-07]. <http://www.eurosaire.prd.fr/7pc/doc/1299060046_sec_2011_0246_en.pdf>.
488. *The Global Gender Gap Report 2012* [interaktyvus]. World Economic Forum, 2013 [žiūrėta 2014-03-12]. <http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2012.pdf>.

489. *The Invisible Adjustment. Poor Women and the Economic Crisis*. Santiago: UNICEF, the Americas and the Caribbean Regional Office. UNIFEM (2000) Progress of the World's Women 2000. New York: UNIFEM.
490. *Think Small First. A "Small Business Act" for Europe*. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Commission of the European Communities. Brussels, 25.6.2008 COM(2008) 394 final [žiūrėta 2012-09-12]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0394:FIN:EN:PDF>>.
491. *Trade and Gender: Opportunities and Challenges for Developing Countries* [interaktyvus]. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). UN Inter-Agency on Women and Gender Equality, Task Force on Gender and Trade, 2004 [žiūrėta 2012-03-07]. <http://www.unctad.org/en/docs/edm20042_en.pdf>.
492. *Trade, Sustainable Development and Gender*. United Nations Conference in Trade and Sustainable Development. N.Y. Geneva: UN, 1999.
493. Tversky, A.; Kahneman, D. Advances in prospect theory: Cumulative representation under uncertainty. *Journal of Risk and Uncertainty*, 1992, 5.
494. Tversky, A.; Kahneman, D. Availability: A heuristic for judging frequency and Probability. *Cognitive Psychology*, 1973, 5.
495. Tversky, A.; Kahneman, D. Belief in the law of small numbers. *Psychological Bulletin*, 1971, 76.
496. Tversky, A.; Kahneman, D. Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, No 1974, 185.
497. Tversky, A.; Kahneman, D. Loss aversion in riskless choice: A referencedependent model. *Quarterly Journal of Economics*, 1991, 106.
498. Tversky, A.; Kahneman, D. Rational choice and framing of decisions. *Journal of Business*, 1986, 59.
499. Urbonienė, A. Moters mokslininkės įvaizdis Lietuvos moksleivių akimis. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2009, 1(24).
500. Ute, B.; Amparo, P. S. *Gender Mainstreaming in the European Employment Strategy*. Brussels: ETUI, 2001.
501. *Užimtumas, socialiniai reikalai ir įtrauktis. Europos socialinis fondas. Moterys ir darbo vietos* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2013 [žiūrėta 2013-05-14]. <<http://ec.europa.eu/esf/main.jsp?catId=52&langId=lt>>.
502. *Užimtumas, socialiniai reikalai ir lygios galimybės* [interaktyvus]. Europos Komisija, 2009 [žiūrėta 2009-11-30]. <http://ec.europa.eu/social/>.

503. Užsienio reikalų ministerija, 2008 [žiūrėta 2009-06-01]. <<http://www.urm.lt/index.php?1909249905>>.
504. Valackienė, A.; Krašenkienė, A. Diskriminacijos raiška ir valstybės institucijos bei visuomeninis sektorius. *Filosofija. Sociologija*. 2007, 2.
505. Valickas, A.; Rosinaitė, V.; Antanaitytė, N.; Grakauskas, Ž. *Karjeros planavimo vadovas studentui*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
506. *Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2003–2004 metų programa* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos Seimas, 2003 [žiūrėta 2009-02-27]. <<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=212270&Condition2=>>>.
507. Van Doorne-Huiskes ir kt. *Work-family arrangements in the context of welfare states. Work-family arrangements in Europe*. 1999, p. 1-20.
508. Vandzinskaitė, D. *Glass Ceiling, Glass Wall ant Sticky Floor or Gender Boundaries in the Labour Market*. Šiaulių universitetas: Kultūrinės antropologijos centras, 2008, 5.
509. Vengalė, L.; Mackevičiūtė, I. *Lygybė ir įvairovė darbo vietoje*. Vilnius, 2008.
510. Vetlov, I.; Virbickas, E. *Lietuvos darbo rinkos lankstumas* [interaktyvus]. *Pinigų studijos*, 2006, 1: 5 [žiūrėta 2009-07-09]. <http://www.lb.lt/lt/leidiniai/pinigu_studijos2006_1/vetlov.pdf>.
511. Vilniaus dailės akademijos statusas [interaktyvus]. Vilniaus dailės akademija, 2011 . [žiūrėta 2013-08-01]. <<http://www.vda.lt/index.php/pageid/586>>.
512. Vilniaus dailės akademijos statusas. [interaktyvus]. Vilniaus dailės akademija, 2011. [žiūrėta 2013-08-01]. <<http://www.vda.lt/index.php/pageid/586>>.
513. Vilniaus Gedimino technikos universiteto statusas [interaktyvus]. Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2012.[žiūrėta 2013-08-01]. <<http://www.vgtu.lt/media/files/1/2012-07-12-081-zinios-edit.pdf>>.
514. Vilniaus universiteto statusas [interaktyvus]. Vilniaus universitetas, 2012. [žiūrėta 2013-08-01]. <http://www.vu.lt/site_files/Adm/statusas/VU_STATUTAS_2012-12-18.pdf>.
515. Vilpišauskas, R. *Ar kas nors prisimena PPO?* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2010-04-14]. <<http://myep.delfi.lt/opinion/ar-kas-nors-prisimena-ppo.d?id=31057625>>.
516. Vilpišauskas, R. *Ar kas nors prisimena PPO?* [interaktyvus]. Delfi, 2010 [žiūrėta 2012-03-07]. <<http://myep.delfi.lt/opinion/ar-kas-nors-prisimena-ppo.d?id=31057625>>.

517. *Violence against Women: every day and everywhere* [interaktyvus]. Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra, 2014 [žiūrėta 2014-04-15]. <<http://fra.europa.eu/en/press-release/2014/violence-against-women-every-day-and-everywhere>>.
518. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Jungtinių Tautų Generalinė asamblėja, 1948.
519. Von Neumann, J.; Morgenstern, O. *Theory of Games and Economic Behavior* (3rd ed.). Princeton: University Press, 1944.
520. *Vytauto Didžiojo universiteto statutas*. [interaktyvus]. Vytauto Didžiojo universitetas, 2012. [žiūrėta 2013-08-01]. <<http://www.vdu.lt/lt/file/download/369>>.
521. Waerness, K. *The rationality of caring*. Ungerson, c. (ed.), Gender and Caring: Work and Welfare in Britain and Scandinavia. Harvester Wheatsheaf, New York, 1990.
522. Walker, L. *The Battered Women Syndrome*. New York, Springer, 1984.
523. Wallace, O. *What is the Glass Ceiling?* [interaktyvus]. Wise geek, 2003 [žiūrėta 2010-02-07]. <<http://www.wisageek.com/what-is-the-glass-ceiling.htm>>.
524. Wängnerud, L. *Sweden: a Step-wise Development. Case study: Sweden* [interaktyvus]. The International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2010 [žiūrėta 2010-02-07]. <<http://www.idea.int/publications/wip2/upload/Sweden.pdf>>.
525. Weber, R. *Gender Equality in the European Student Unions. The Bologna Process as Driving force?* [interaktyvus]. Humboldt-Universität zu Berlin, 2013 [žiūrėta 2013-11-14]. <www.gender.hu-berlin.de/.../gender...34/texte34pkt3.pdf>.
526. Williams, M. *Gender Mainstreaming in the Multilateral Trading System: A handbook for policy-makers and other stakeholders*. London: Commonwealth Secretariat, 2003.
527. Williams, M. Trade Liberalization Society and the Environment. *Ecumenical Review*, 1996, Vol.48, No 3.
528. Winters, A. *Trade and Poverty: Is there a connection?* WTO Special Studies, No 5, Trade, Income Disparity and Poverty, Geneva: World Trade Organization, 1999.
529. Wirth, L. *Breaking through the glass ceiling. Women in managment*. International labour Office, Geneva, 2004.

530. *Women and men in the EU seen through figures* [interaktyvus]. Eurostat, 2011 [žiūrėta 2013-09-08]. <<http://ec.europa.eu/eurostat/>>.
531. *Women in Parliament in 2012. The year in perspective* [interaktyvus]. Inter-Parliamentary Union, 2012 [žiūrėta 2013-04-06]. <www.ipu.org/PDF/publications/WIP2012E.pdf>.
532. *Women in Parliament in 2012. The year in perspective* [interaktyvus]. Inter-Parliamentary Union, 2012 [žiūrėta 2013-04-06]. <www.ipu.org/PDF/publications/WIP2012E.pdf>.
533. *Women, Quotas and Politics*. Ed. D. Dahlerup. London, New York: Routledge, 2006.
534. Woodward, A. E. European Gender Mainstreaming: Promises and Pitfalls of Transformative Policy. *Review of Policy Research*. 2003, 20 (1): 66.
535. Woodward, A. E. Too late for gender mainstreaming? Taking stock in Brussels. *Journal of European Social Policy*. 2008, 18 (3).
536. Yodanis, C. L.; Godenzi, A. *Report on the Economics Costs of Violence Against Women*, 1999.
537. Zdanevičius, A. Moters karjeros trajektorijos. Karjeros samprata ir sėkmingos karjeros strategijos. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2004, 1.
538. Žalėnienė, I.; Rakauskienė, O. G.; Grigolovičienė, D. Gender Equality in the Lithuanian System of Education and Science. *European Scientific Journal*. 2013 ed. vol. 9, 17.
539. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Europos Taryba, 1950. „Europe 2020“ KOM (2010).
540. Žukauskas, P.; Vveinhardt, J. Diskriminacija kaip darbuotojų tarpusavio santykių disfunkcija. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*. 2008, 3 (14).
541. Žukauskienė, R.; Barkauskienė, R. Lietuviškosios NEO PI-R versijos psichometriniai rodikliai. *Psichologija*. 2006, 33: 7–10.
542. Žvinklienė, A. Lyčių atotrūkis ir patriarchato raiška Baltijos valstybėse. Lietuvos ypatumai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2009, 1 (24).
543. Дружинина, С. Международный опыт реализации государственной политики занятости населения (ГПЗН). *Ekonomika ir vadyba – 2002* (tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų medžiaga), 2 knyga. Kaunas: Technologija, 2002.
544. Макконнелл, К. Р.; Брю, С. Л. *Экономикс: принципы, проблемы и политика*. Москва: Республика, 1992.

-
545. Никифорова, А. А. *Рынок труда: занятость и безработица*. Москва: Международные отношения, 1991.
546. Римашевская, Н. М. *Разорвать круг молчания...* Москва: „КомКнига“, 2005.
547. Римашевская, Н. М. *Человек и реформы. Секреты выживания*. Москва, РАН, 2003.
548. Рошин, С.; Разумова, Т. О. *Экономика труда*. Москва: Инфра – М, 2001.

PRIEDAI

1 priedas

Tyrimo anketa

MOTERŲ VERSLO KONKURENCINGUMO DIDINIMAS

1. Kokio amžiaus būdama (-as) ėmėtės verslo? (Įrašykite amžių.)

Nurodykite, kiek Jums buvo metų _____

2. Kokia Jūsų įmonės ekonominė veikla?

Tik vienas atsakymas

1. Mažmeninė prekyba.
2. Didmeninė prekyba.
3. Žemės ūkis, medžioklė, miškininkystė.
4. Ekologinė žemdirbystė.
5. Kaimo turizmas.
6. Amatai.
7. Statyba.
8. Kultūra.
9. Aptarnavimo sfera.
10. Viešbučiai / restoranai.
11. Gamyba, pramonė.
12. Finansinis tarpininkavimas.
13. Elektros, dujų ir vandens tiekimas.
14. Transportas ir nuotoliniai ryšiai.
15. Nekilnojamasis turtas, nuoma ar pan.
16. Švietimas, mokslinė veikla.
17. Sveikatos priežiūra.
18. Kita (nurodykite)._____

3.A. Keliais sakiniais apibūdinkite savo įmonės veiklą, gaminamus produktus, teikiamas paslaugas ir pan. (Kokia veikla užsiima Jūsų įmonė?)

4. Kaip sukaupėte pradinį kapitalą ir apyvartines lėšas verslo pradžioje?

Galimi keli atsakymai

1. Turėjau asmeninių santaupų.
2. Sukaupiau pinigų pirkdama (-as) prekes pigiau ir parduodama (-as) brangiau.
3. Supirkau privatizavimo čekius.
4. Įsigijau nekilnojamąjį turtą už čekius.
5. Pirkau akcijas.
6. Paėmiau banko paskolą (kreditą).
7. Pasiskolinau iš draugų / giminių ar kitų verslininkų.
8. Gavau pinigų iš ES struktūrinių fondų.
9. Gavau pinigų iš kitų fondų.
10. Pinigus uždirbau užsienyje.
11. Kita (įvardinkite)_____

5. Kokia dalis iš Jūsų verslo pradinio kapitalo buvo uždirbta užsienyje?

1. 0 proc. => pereiti prie 7 klausimo.
2. Nuo 1 iki 10 proc.
3. Nuo 11 iki 24 proc.
3. Nuo 25 iki 50 proc.
4. Nuo 51 iki 75 proc.
5. Nuo 76 iki 100 proc.

6. Jeigu taip, tai kur?

1. Išsivysčiusiose Vakarų Europos šalyse.
2. Rusijoje ar kitose buvusios TSRS šalyse.
3. Kita (įrašykite) _____

7. Per kiek laiko pavyko įsitvirtinti rinkoje?

1. Per 1 metus.
2. Per 2 metus.
3. Per 3 metus.
4. Per 4 metus.
5. Per 5 metus.
6. Daugiau nei per 5 metus.

8. Kas Jums labiausiai padėjo pirmaisiais veiklos metais?

Galimi *keli* atsakymai

1. Produktų / paslaugų unikalumas (deficitas).
2. Maža konkurencija.
3. Verslui palanki geografinė padėtis.
4. Asmeninės vadovo (-ų) savybės.
5. Patikimas, kvalifikuotas personalas.
6. Valstybės parama (lengvatiniai kreditai, palūkanų dengimas, garantijų teikimas, kreditų draudimas, subsidijos darbo vietoms kurti ir kt.).
7. Nacionalinių ir tarptautinių projektų parama įmonių darbuotojų kvalifikacijos kėlimui (konsultacijos, mokymai).
8. Verslo informacijos centro paslaugos.
9. Verslo inkubatoriaus paslaugos.
10. Šeimos, draugų pagalba.
11. Kita (įvardinkite)_____

9. Kur vykdate savo veiklą:

1. Tik Lietuvoje.
2. Lietuvoje ir užsienyje.
3. Tik užsienyje.

9A. Ar eksportuojate prekes ir / ar paslaugas į užsienį?

Šalis	Importas	
	taip	ne
Rusija	1	2
Latvija, Estija	1	2
ES šalys (nurodykite šalį)_____	1	2
Kita, prašome parašyti: _____	1	2

9B. Ar importuojate prekes ir / ar paslaugas iš užsienio?

Šalis	Eksportas	
	taip	ne
Rusija	1	2
Latvija, Estija	1	2
Kitos ES šalys (nurodykite šalį) _____	1	2
Kitos šalys, prašome parašyti: _____	1	2

10. Koks, Jūsų manymu, yra Jūsų verslo sėkmės raktas?*Galimi keli atsakymai*

1. Žemos kainos.
2. Gera kokybė.
3. Profesionalumas, išsilavinimas ir žinios.
4. Geri santykiai su klientais / pirkėjais / lankytojais.
5. Komunikabilumas, mokėjimas bendrauti su žmonėmis.
6. Nelegalūs, neoficialūs mokėjimai valstybinėms įstaigoms (kyšiai).
7. Aukštas aptarnavimo lygis.
8. Pradinis finansinis kapitalas.
9. Gamyba ir inovacijos.
10. Kita (įrašykite) _____

11. Ar verslo patalpos yra Jūsų nuosavybė, ar pastatus / būstinę nuomojate?

1. Nuosavos patalpos.
2. Nuomojama iš valstybės.
3. Nuomojama iš privačių savininkų.
4. Kita (nurodykite) _____

12. Kaip atsiliepė Jūsų verslui 1 proc. mokesčio už nekilnojamąjį turtą įvedimas?

1. Labai neigiamai, padidėjo verslo išlaidos.
2. Buvau priversta (-as) pakeisti patalpas į pigesnes.
3. Neturėjo jokios įtakos.
4. Turėjau iš to naudos.

13. Ar Jūsų verslą galima priskirti šeimos verslui?*Tik vienas atsakymas*

1. Taip, įmonėje dirba tik šeimos nariai.
2. Daugiau kaip 50 proc. įmonės akcijų priklauso šeimos nariams.
3. Įmonei vadovauja tik šeimos nariai.
4. Ne, mano verslo negalima priskirti šeimos verslui.

14. Kiek darbuotojų dirba Jūsų verslo įmonėje?

1. Iki 3.
2. 4–10.
3. Daugiau nei 10.

15. Kiek vyrų dirba Jūsų įmonėje? (prašome nurodyti skaičių)

Įmonėje dirba vyrų (nurodykite skaičių) _____

15A.1. Nurodykite, kiek Jūsų įmonėje yra vyrų, dirbančių:

1. Visą darbo dieną (įrašykite skaičių) _____
2. Ne visą darbo dieną (įrašykite skaičių) _____

15A.2. Nurodykite, kiek Jūsų įmonėje yra vyrų, dirbančių:

1. Pagal neterminuotą darbo sutartį (įrašykite skaičių) _____
2. Pagal laikiną (ribotą) darbo sutartį (įrašykite skaičių) _____

16.A. Nurodykite, kiek Jūsų įmonėje dirba moterų:

(Nurodykite skaičių) _____

16.A.1. Nurodykite, kiek Jūsų įmonėje yra moterų, dirbančių:

1. Visą darbo dieną (įrašykite skaičių) _____
2. Ne visą darbo dieną (įrašykite skaičių) _____

16.A.2. Nurodykite, kiek Jūsų įmonėje yra moterų, dirbančių:

1. Pagal neterminuotą darbo sutartį (įrašykite skaičių) _____
2. Pagal laikiną (ribotą) darbo sutartį (įrašykite skaičių) _____

17. Kiek valandų per dieną Jūs dirbate savo verslo įmonėje?

Tik vienas atsakymas

1. Mažiau nei 8 valandas per dieną.
 2. 8 valandas per dieną.
 3. Daugiau nei 8 valandas per dieną (nurodykite, kiek).
 4. Sezoninis darbas (nurodykite, kiek mėnesių per metus) _____
- _____

18. Kokia buvo pastarųjų metų Jūsų verslo apyvarta?

1. Iki 100 000 Lt.
2. 100 001–500 000 Lt.
3. 500 001–1 000 000 Lt.
4. 1 000 001–5 000 000 Lt.
5. 5 000 001–10 000 000 Lt.
6. Daugiau negu 10 000 000 Lt.

19. Ar pajamos, kurias gauna iš verslo, yra pagrindinės Jūsų asmeninės pajamos?

1. Taip.
2. Ne.

20. Ar iš verslo gaunamų pajamų Jums užtenka pragyvenimui?

1. Nepakanka.
2. Pakanka.
3. Uždirbu daugiau, nei reikia tik pragyventi.

21. Ar Jūs turite kitą papildomą darbovietę (šalia verslo)?

1. Taip => klausti 22 kl.
2. Ne => klausti 24 kl.

22. Jeigu taip, tai kur?

1. Valstybinėje įstaigoje ar institucijoje.
2. Privačioje įmonėje.
3. Kita (įrašykite)_____

23. Ką Jums suteikia ši darbovietė?

1. Geriamas pareigas, statusą, padėtį visuomenėje.
2. Pagrindinį pajamų šaltinį.
3. Papildomą pajamų šaltinį.
4. Kita (įrašykite)_____

24. Manoma, kad daugeliui verslo įmonių, kad galėtų egzistuoti ir plėtoti verslą, reikia nuslėpti tikruosius finansinius ir veiklos rezultatus. Jūsų nuomone, kiek tokių įmonių yra Lietuvoje?

1. Visos įmonės slepia finansinius rezultatus (100 procentų).
2. Daugiau nei 75 procentai.
3. Nuo 51 iki 75 procentų.
4. Nuo 31 iki 50 procentų.
5. Nuo 11 iki 30 procentų.
6. Mažiau negu 10 procentų.
7. Nežinau.

25. Ar Jūs manote, kad, norėdamos pelningai plėtoti verslą, daugelis įmonių daro neoficialius ar nelegalius mokėjimus valstybinėms įstaigoms (duoda kyšius) ?

1. Taip, dauguma duoda kyšius.
2. Ne, dauguma neduoda kyšių.
3. Nežinau.

26. Jeigu taip, tai kiek Jūsų manymu tokių įmonių yra?

1. Tokių nėra
2. 10 proc.
3. 11–30 proc.
4. 31–50 proc.
5. 51–75 proc.
6. Daugiau negu 75 proc.
7. Visos įmonės duoda kyšius.

27. Kokios priežastys paskatino pradėti privatų verslą?

Galimi keli atsakymai

1. Nebuvo pinigų / darbo, siekimas išgyventi.
2. Siekimas aprūpinti šeimą, aprūpinti vaikų ateitį.
3. Nepasitenkinimas savo buvusia (esama) darbovieta.
4. Versle lengviau derinti namų ūkį ir darbą.
5. Noras turėti nuosavą verslą, savarankiškumo troškimas, tiesioginis atlygis už verslą.
6. Noras užsidirbti daugiau pinigų, „nusipelnymas gyventi geriau“.

7. Bedarbės (-io) statusas.
8. Ilgalaikis nedarbas.
9. Pradėjau verslą, nes jaučiau diskriminaciją darbe.
10. Siekis tiesiog normaliai dirbti ir gyventi.
11. Norėjau išbandyti jėgas.
12. Verslas – tai kūrybiška sritis, kurioje galima realizuoti savo potencialą ir galimybes.
13. Noras tapti milijonieriumi.
14. Kita (nurodykite)_____

28. Ar Jūs dirbote prieš sukurdami savo verslą?

1. Taip, dirbau valstybiniame sektoriuje.
2. Taip, dirbau privačiame sektoriuje.
3. Ne, iki tol nedirbau.
4. Kita (įrašykite)_____

29. Ar Jūs turėjote vadovavimo patirties prieš pradėdami savo verslą?

1. Taip.
2. Ne.

30. Ar Jūsų verslo veiklos kryptis yra susijusi su buvusio darbo patirtimi?

1. Taip.
2. Ne.

31. Jeigu Jums būtų pasiūlytas labai gerai mokamas darbas, ar atsiskirtumėte savo verslo?

1. Taip.
2. Ne.
3. Nežinau.

32. Kokios, Jūsų manymu, yra pagrindinės kliūtys verslui Lietuvoje?

Kiekvienoje eilutėje po vieną atsakymą

Kliūtis	Sutinku	Nesutinku	Nežino / neatsakė
I. VALSTYBĖS FINANSINĖ PARAMA IR DĖMESYS			
smulkiam ir vidutiniam verslui			
1. Nepakankama valstybės parama smulkiam ir vidutiniam verslui	1	2	3
2. Valstybė deklaruoja, kad reikia sparčiau plėtoti smulkų ir vidutinį verslą, o iš tiesų neskiiria tam dėmesio	1	2	3
3. Blogai veikiantys įstatymai Lietuvoje, įstatymų kaita	1	2	3
4. Valstybės institucijos įkurtos, kad baustų, o ne padėtų verslui	1	2	3

II. MOKESČIAI			
5. Žlugdantys verslą mokesčiai	1	2	3
6. Didelė mokesčių našta smulkiam ir vidutiniam verslui	1	2	3
7. Neefektyvi mokesčių politika	1	2	3

III. BIUROKRATIZMAS IR KORUPCIJA			
8. Didelės biurokratinės procedūros atima laiką, skirtą tiesioginei dalykinei veiklai	1	2	3
9. Valdininkų korupcija valstybiniu ir savivaldybių lygiu (kyšiai)	1	2	3
10. Mafija, reketas	1	2	3
11. Nekvalifikuoti valstybinių įstaigų darbuotojų patarimai	1	2	3
12. Biurokratizmas, iššvaistytas laikas derybose su vietiniais valdininkais ir inspektoriais	1	2	3

IV. PROFESIONALUMAS IR ŽINIOS			
13. Kvalifikuoto personalo stoka	1	2	3
14. Blogas vadovavimas	1	2	3
15. Trūksta žinių, kompetencijos	1	2	3
16. Nėra vientisos informacijos sistemos	1	2	3
17. Trūksta informacijos apie verslo plėtros galimybes, informacija sunkiai prieinama	1	2	3

V. FINANSINIAI IR EKONOMINIAI IŠTEKLIAI			
18. Apyvartinių lėšų trūkumas	1	2	3
19. Žema gyventojų perkamoji galia (trūksta pinigų)	1	2	3
20. Konkurencija (legalaus ir nelegalaus, šešėlio verslo konkurencija)	1	2	3
21. Trūksta kapitalo	1	2	3
22. Per brangios verslo konsultacijos	1	2	3
23. Pasenusios technologijos, įrenginiai	1	2	3
24. Vėluoja atsiskaitymai tarp privačių ir valstybinių įmonių	1	2	3
25. Vietinės rinkos ribotumas	1	2	3
26. Sunkiai prognozuojama paklausa	1	2	3
27. Kita, prašome parašyti _____	1	2	3

33. Iš 32 punkte pateikto kliūčių sąrašo prašome nurodyti tris, labiausiai kliudančias Jūsų verslui?

1. Svarbiausia kliūtis _____
2. Antra pagal svarbą _____
3. Trečia pagal svarbą _____

MOTERŲ IR VYRŲ VERSLO SKIRTUMAI

34. Jūsų nuomone, ar Lietuvoje yra sudarytos vienodos verslo sąlygos moterims ir vyrams?

1. Versle sudarytos palankesnės sąlygos vyrams nei moterims.
2. Versle sudarytos lygios galimybės ir moterims, ir vyrams.
3. Moterys Lietuvoje turi geresnes galimybes plėtoti verslą nei vyrai.

35. Jūsų manymu, kokia turėtų būti moters padėtis versle?

1. Verslas yra labiau „vyriška“, nei „moteriška“ sritis, vyras turėtų būti šeimos maitintojas, o moteris atsakinga už šeimą ir vaikų auginimą.
2. Ir moterys, ir vyrai turėtų turėti lygias galimybes pasireikšti versle kaip ir galimybes šeimoje.
3. Moterys dažnai diskriminuojamos verslo srityje, todėl joms turėtų būti sudarytos išskirtinės sąlygos (lengvatiniai kreditai, mokesčių lengvatos, šeimos ir darbo sąlygų derinimo paramos programos ir kt.).

36. Kuo skiriasi moterų ir vyrų verslas Lietuvoje? Ar pritariate šiems teiginiams?

Kiekvienoje eilutėje – po atsakymą

Teiginiai	Taip	Ne	Sunku pasakyti
1. Moterys dažniau steigia mažas ir vidutinės įmones, o stambus verslas dažniausiai yra vyrų sritis	1	2	9
2. Privatizavimo procese vyrai dažniau privatizavo stambų turtą ir verslą, moterys – butus ir mažas patalpas	1	2	9
3. Moterys rečiau yra linkusios daryti stambias investicijas, o vyrai, atvirkščiai, daug dažniau daro stambias investicijas	1	2	9
4. Moterys paprastai dirba mažesnio pelningumo versle, mažiau uždirba, turi mažiau nuosavybės, nekilnojamojo turto nei vyrai	1	2	9
5. Moterų verslas dažniau pasižymi didesnėmis darbo sąnaudomis ir mažesniu pelnu	1	2	9
6. Moterys dažniausiai kuria verslą tam, kad susikurtų darbo vietą. Vyrai paprastai kuria verslą siekdami gerokai padidinti pajamas, kapitalą ir investicijas	1	2	9
7. Moterys dažniau nei vyrai susiduria su priešiška atmosfera verslo srityje – joms sunkiau prieiti prie informacijos apie rinkas, finansines galimybes, sunkiau gauti kreditą iš banko, lengvatinį kreditą, valstybinius užsakymus ir pan.	1	2	9
8. Vyrai, kurdami ir plėtodami verslą, tarpusavyje susitaria geriau nei moterys	1	2	9
9. Vyrai versle dažniau sudaro slaptus sandorius, iš esmės išstumdami moteris iš pelningų sričių	1	2	9
10. Moterys prasčiau nei vyrai derina tarpusavio asmeninius ir dalykinius santykius, blogiau sutaria; dažnai smulkmenos nustelbia svarbiausią tikslą – yra diskriminacija ir tarp pačių moterų	1	2	9
11. Moterys verslą vertina atsakingiau, t. y. kaip gyvenimo būdą, turi mažiau nepagrįstų ambicijų nei vyrai	1	2	9
12. Moterims sunkiau išsikovoti vadovaujamą poziciją, tačiau jos gali sėkmingai vadovauti verslo įmonėms ir yra pajėgios įveikti aštrią konkurenciją. Todėl moterų – didelių įmonių vadovių – skaičius turėtų didėti	1	2	9

37. Kokie, Jūsų manymu, asmeniniai bruožai yra būdingesni moterims, kokie vyrams ir kokie yra bendri? Kiekvienoje eilutėje – po atsakymą

Bruožas	Būdingesni moterims	Būdingesni vyrams	Būdingi visiems
1. Atsakomybės jausmas	1	2	3
2. Geresnis išsilavinimas ir profesionalumas	1	2	3
3. Bendravimas, komunikabilumas, mokėjimas susitarti	1	2	3
4. Gebėjimas save pateikti, kurti įvaizdį	1	2	3
5. Pasitikėjimas savimi, savigarba	1	2	3
6. Mokėjimas argumentuotai dėstyti mintis, nuomonę	1	2	3
7. Mokėjimas gerai pateikti idėjas	1	2	3
8. Gebėjimas suburti komandą	1	2	3
9. Gebėjimas veiksmingai disponuoti laiku	1	2	3
10. Organizavimo įgūdžiai	1	2	3
11. Teisingas prioritetų nustatymas	1	2	3
12. Gebėjimas suderinti asmeninius ir dalykinius interesus	1	2	3
13. Gebėjimas suderinti šeimą ir verslą	1	2	3
14. Gebėjimas rizikuoti	1	2	3
15. Sugebėjimas priimti sprendimus	1	2	3
16. Savarankiškumas ir nepriklausomybė	1	2	3
17. Karjeros siekimas	1	2	3
18. Tikslų siekimas	1	2	3
19. Lankstumas siekiant užsibrėžto tikslo	1	2	3
20. Partneriškas, šiuolaikiškas vadovavimas	1	2	3
21. Kita (įrašykite) _____	1	2	3

38A. Kas, Jūsų nuomone, trukdo moterims plėtoti verslą?*Kiekvienoje eilutėje – po atsakymą*

Kliūtis	Sutinku	Nesutinku	Sunku pasakyti
1. Skeptiškas vyrų požiūris į moterį verslininkę	1	2	9
2. Pripažinimo stoka: moteris, turinti tokių pačių nuopelnų, vertinama kaip žemesnė negu tiek pat pasiekęs vyras	1	2	9
3. Moteris diskriminuoja moteris (intrigos, pavydas)	1	2	9
4. Moterims sunkiau prieinami finansiniai kreditai negu vyrams	1	2	9
5. Moterims sunkiau prieiti prie informacijos	1	2	9
6. Nežinojimas, verslo idėjų neturėjimas	1	2	9
7. Moterims trūksta žinių, kompetencijos naudotis naujomis technologijomis, kompiuteriu ar pan.)	1	2	9
8. Moteris nemoka kalbų	1	2	9
9. Moteris nemoka pateikti dokumentų finansinei paramai gauti	1	2	9
10. Moterims trūksta pasitikėjimo savimi / moteris save nuvertina	1	2	9
11. Moterims trūksta patirties versle, moteris neturi įgūdžių	1	2	9
12. Moteris jaučia rizikos baimę	1	2	9
13. Moteris nemoka bendrauti	1	2	9
14. Moteris pasyvios siekdamas karjeros	1	2	9
15. Kita (įvardinkite) _____	1	2	9

39. Ko, Jūsų manymu, reikėtų, kad moterys galėtų sėkmingai plėtoti verslą. Įvertinkite teiginius (1 – sutinku, 2 – nesutinku)

Kiekvienoje eilutėje – po atsakymą

Aplinkybė, sąlyga	Sutinku	Nesutinku	Sunku pasakyti
1. Konsultavimas konkrečiais klausimais, galimybė gauti išsamias konsultacijas, patarimus (verslo plano rengimo ir pan. klausimais)	1	2	3
2. Mokymosi, tobulėjimo galimybės, kompiuterių kursai, perkvalifikavimas.	1	2	3
3. Parama ieškant verslo partnerių Lietuvoje	1	2	3
4. Parama ieškant verslo partnerių užsienyje	1	2	3
5. Kova su moterų diskriminacija versle – turi būti lygios galimybės gaunant informaciją ir kitokią paramą	1	2	3
6. Reikėtų sukurti lengvatų sistemą plėtojant moterų verslą (mokesčių sistemoje, gaunant kreditus, struktūrinę paramą iš ES ir kt.)	1	2	3
7. Turėtų būti valstybinė politika moterų verslo plėtrai skatinti, sudarant sėkmingo moterų verslo kūrimo terpę	1	2	3
8. Marketingo sistemos plėtojimas	1	2	3
9. Dotacijos nuostolingoms, tačiau reikalingoms verslo rūšims (moksliniai tyrimai, inovacijos, naujos technologijos)	1	2	3
10. Valstybės užsakymai smulkiam moterų verslui	1	2	3
11. Valstybės garantijos bankams už teikiamus moterų kreditus	1	2	3
12. Stambaus verslo parama smulkiam ir vidutiniam verslui	1	2	3
13. Tarptautinis bendradarbiavimas versle, kuriam vadovauja moterys	1	2	3
14. Kita (įrašykite) _____	1	2	3

40. Kokios profesinės karjeros kliūtys moterims, Jūsų manymu, vyrauja darbo vietoje?

Galimi keli atsakymai

1. Aukštesnių pareigų siekimo ribojimas.
2. Neadekvatus pareigų paskirstymas moterims, neatsižvelgiant į jos išsilavinimą, profesionalumą.
3. Neatsižvelgimas į žinias, intelektinį potencialą.
4. Moters stūmimas iš darbo; iniciatyvinės grupės, kuri priima sprendimus, trukdymas pasireikšti jos iniciatyvai.
5. Trukdymas užimti vadovaujamas pareigas.
6. Formalus vadovaujamų pareigų suteikimas, kai faktiškai sprendimus priima kitas asmuo.
7. Nesudaromos galimybės įsidarbinti moteriai profesionaliai.
8. Motyvacijos stoka siekti karjeros.
9. Darbo vietos netekimas.
10. Atostogų nesuteikimas.
11. Represinių darbo metodų taikymas: lankstaus darbo grafiko nebuvimas, jaunai moteriai neleidžiantis suderinti darbo ir šeimos vaidmenų, dėl šeimos funkcijų pažeminamos pareigos, nepatogus darbo grafikas.
12. Pasinaudojimas moters iniciatyva, organizaciniais sugebėjimais, kuriant naują padalinį, ir jos išmetimas arba pareigų pažeminimas, sukūrus tą padalinį, arba jo perdavimas kitam asmeniui ir pan.
13. Darbo užmokesčio moteriai įšaldymas (nedidindamas), nepriklausomai nuo kvalifikacijos augimo.
14. Mažesnio darbo užmokesčio skyrimas moteriai už tą patį darbą, kurį dirba vyras.
15. Darbo apimties ir krūvio didinimas moteriai, nedidinant darbo užmokesčio.
16. Darbo užmokesčio sumažinimas be apčiuopiamo pagrindo; premijų, priedų neskyrimas.
17. Priverstinis įtraukimas į neteisėtą veiklą (dviguba buhalterija, mokesčių slėpimas, pinigų „atėmimas“).
18. Reikalavimas atlikti papildomas paslaugas darbe, užsiimti patarNAVIMU („arbatėlė“, „linksmintojos“ vaidmuo, seksualinių paslaugų reikalavimas), neįeinančiu į tiesiogines moters pareigas.

41. Kokios valstybės ir savivaldybių taikomos priemonės padėtų geriausiai užtikrinti verslo plėtrą? Galimi keli atsakymai

1. Valstybės finansinė parama (lengvatiniai kreditai, dalinis ar visiškas palūkanų dengimas, garantijų teikimas, rizikos kapitalo investavimas ir kt.).
2. Tiesioginė valstybės finansinė parama inovaciniams (naujų produktų, paslaugų, procesų diegimas) projektams.
3. Nemokama informacija verslui aktualiais klausimais.
4. Paslaugos (konsultavimo, mokymo), teikiamos lengvatinėmis sąlygomis (žemesne negu rinkos kaina).
5. Verslo inkubatorių teikiamos paslaugos (lengvatinė patalpų nuoma, pagalba verslo pradžia ir pan.).
6. Valstybės parama eksportui (parama Lietuvos ūkio subjektams dalyvaujant tarptautinėse parodose, organizuojant verslininkų misijas ir kt.).
7. Prekių ir paslaugų tiekimo didelėms įmonėms skatinimas (duomenų bazių apie didelių įmonių užsakymus kūrimas, tokios informacijos sklaida);
8. Kita (įvardinkite)_____.

42. Kokios, Jūsų nuomone, verslininko asmeninės savybės lemia verslo sėkmę?

Kiekvienoje eilutėje – po atsakymą

Savybė	Sutinku	Nesutinku	Sunku pasakyti
1. Išsilavinimas, profesionalumas, žinios	1	2	9
2. Kūrybiškumas, naujos idėjos	1	2	9
3. Polinkis į verslumą, „verslininko gyslės“ turėjimas, gebėjimas sukurti, gudrauti	1	2	9
4. Mokėjimas sutarti su valdžia (asmeniniai ryšiai, įtaka, pažintys)	1	2	9
8. Gebėjimas sutarti su partneriais sunkioje, konfliktiškoje situacijoje	1	2	9
9. Gebėjimas suburti kolektyvą, komandą	1	2	9
7. Darbuotojai, kuriais galima pasitikėti	1	2	9
8. Gebėjimas rasti išeitį sudėtingoje situacijoje	1	2	9
9. Atsakomybė už darbą, už veiklą, už žmones	1	2	9
10. Atsidavimas firmai / bendram reikalui	1	2	9
11. Pasitikėjimas savimi	1	2	9
12. Racionalus protas	1	2	9
13. Strateginis mąstymas, toliaregiškumas versle	1	2	9
14. Karjeros siekimas	1	2	9
15. Užsibrėžto tikslo siekimas nepaisant jokių aplinkybių	1	2	9
16. Siekimas būti turtingam, būti „miljonieriumi“	1	2	9
17. Siekimas tapti garsiu / garbės troškimas, didžiulė nesutramdoma energija	1	2	9
18. Kita (nurodykite) _____	1	2	9

Klausti tik moterų

Apie darbinę karjerą klausti tik moterų

43. Ar kada nors patyrėte priešingos lyties asmens smurtą darbe?

1. Taip => klausti 52 kl.
2. Ne => pereiti prie 53 kl.

44. Kokio asmens smurtą teko patirti darbo vietoje?

1. Aukštesnio lygio vadovo.
2. Vidutinio lygio personalo.
3. Eilinio bendradarbio / kolegos.
4. Nepažįstamo asmens.
5. Kita (nurodykite) _____
6. Neteko patirti

45. Kokios buvo smurto ir diskriminacijos lyties atžvilgiu pasekmės?

1. Darbo našumo / produktyvumo nuostoliai.
2. Nekokybiškai atliekamas darbas.
3. Pravaikštos dėl sveikatos sutrikimų.
4. Vietoje manęs turėjo dirbti kitas.
5. Psichologinės sąnaudos.
6. Nepanaudotas moterų gebėjimų potencialas.
7. Nedarbas.

46. Kokios priežastys, Jūsų nuomone, labiausiai turi įtakos smurtui atsirasti? Įvertinkite veiksnius (1 – sutinku, 2 – nesutinku)

Kiekvienoje eilutėje – po atsakymą

Veiksniai	Sutinku	Nesutinku	Sunku pasakyti
EKONOMINĖS PRIEŽASTYS			
1. Žemas pajamų lygis	1	2	9
2. Pajamų (turto) diferenciacija	1	2	9
3. Darbo vietų trūkumas ir augantis nedarbas	1	2	9
4. Skurdas ir socialinių garantijų stoka	1	2	9
5. Negalėjimas siekti karjeros, ribotos savirealizacijos galimybės	1	2	9
POLITINĖS PRIEŽASTYS			
6. Nevisiškai veikiančios įstatymai, neefektyvios lygių galimybių, antidiskriminacinės programos	1	2	9
7. Nepakankamas žiniasklaidos ir švietimo vaidmuo	1	2	9
8. Nusistovėję lyčių vaidmenų stereotipai (įsitikinimai) dėl lyčių vaidmenų pasiskirstymo šalies valdyme, einant vadovaujamas pareigas, darbe, visuomeniniame gyvenime	1	2	9
PSICHOLOGINĖS PRIEŽASTYS – TARPUSAVIO SANTYKIAI ŠEIMOJE			
9. Patriarchalinis šeimos modelis	1	2	9
10. Tėvo – šeimos vadovo, tirono įvaizdis, stiprus poreikis dominuoti, valdyti, lyderystės siekimas	1	2	9
11. Smurtas kaip vyriškumo įrodymas	1	2	9
12. Menka moters savigarba, nuolankumas, pasyvumas, savęs kaltinimas	1	2	9
13. Iškreipta vertybių sistema, žemas išsilavinimo lygis, moralinis nuosmukis šeimoje	1	2	9
14. Nedarnūs tarpusavio santykiai šeimoje	1	2	9
15. Vienišo tėvo ar motinos šeima	1	2	9
16. Silpnos leistinumų ribos, tvirtų įsitikinimų stoka šeimoje	1	2	9
17. Pavydas, nepasitikėjimas, nepagrįstas įtarimas, neištikimybė	1	2	9
18. Savikontrolės stoka	1	2	9
19. Pavaldėtas elgesys, vaikystėje patirta prievarta ir pan.	1	2	9
20. Stresas, nuolatinis nuovargis	1	2	9

Veiksniai	Sutinku	Nesutinku	Sunku pasakyti
SOCIALINĖS PRIEŽASTYS			
21. Moterų vaidmenų klaidingi stereotipai visuomenėje	1	2	9
22. Socialinė izoliacija (kontrolės, socialinės paramos stoka)	1	2	9
23. Sunki ekonominė padėtis asocialiose šeimose	1	2	9
24. Alkoholizmas, narkomanija	1	2	9
25. Agresija, siekiant išvengti gėdos (dėl skurdo, nedarbo, priklausymo žemesnei kastai, tam tikrai amžiaus grupei ir pan.)	1	2	9

Klausti visų

47. Jūsų manymu, per ateinančius 5 metus Jūsų verslo įmonėje darbuotojų skaičius:

Tik vienas atsakymas

1. Išaugs.
2. Sumažės.
3. Niekas nepasikeis.
9. Nežinau.

48. Jūsų manymu, per ateinančius 5 metus Jūsų verslo įmonėje apyvarta:

Tik vienas atsakymas

1. Išaugs.
2. Sumažės.
3. Niekas nepasikeis.
9. Nežinau.

49. Kokia, Jūsų manymu, bus Lietuvos ekonominė situacija per ateinančius 5 metus?

Tik vienas atsakymas

1. Gerės.
2. Blogės.
3. Nesikeis.
9. Nežinau.

50. Kokią įtaką Jūsų verslui turėjo Lietuvos įstojimas į ES?

Tik vienas atsakymas

1. Atsirado daugiau galimybių verslui plėtoti.
2. Pasidarė sunkiau plėtoti verslą, nes padidėjo konkurencija ir kt.
3. Labai sumažėjo verslo galimybės.

51. Kaip, Jūsų nuomone, euro įvedimas paveiks Jūsų verslo sąlygas – palengvins ar apsunkins?

Tik vienas atsakymas

1. Palengvins.
2. Apsunkins.
3. Nepakeis.

52. Gal galėtumėte keliais sakiniais apibūdinti savo verslo svarbiausias problemas ir / arba teigiamus veiksnius arba lūkesčius, kurių nepaklausėme anketoje?

4. Kokia yra Jūsų padėtis (pozicija) versle?

Galimi keli atsakymai

1. Savininkė (-as).
2. Valdytoja (-as).
3. Direktorė (-ius).
4. Kita, prašome parašyti: _____

5. Kokia Jūsų verslo įmonės rūšis?*Tik vienas atsakymas*

1. Akcinė bendrovė.
2. Uždaroji akcinė bendrovė.
3. Individuali įmonė.
4. Ūkinė bendrija.
5. Žemės ūkio bendrovė.
6. Užsienio kapitalo įmonė.
7. Kita (nurodykite)_____

6. Kuriame mieste arba rajone veikia Jūsų verslo įmonė?*Tik vienas atsakymas*

1. Vilnius.
2. Kaunas.
3. Klaipėda.
4. Šiauliai.
5. Panevėžys.
6. Alytus.
7. Marijampolė.
8. Tauragė.
9. Telšiai.
10. Utena.
11. Ignalina.
12. Šalčininkai.
13. Druskininkai.
14. Kiti miestai (nurodykite)_____
15. Kaime (nurodykite)_____

7. Kiek metų veikia Jūsų įmonė?

_____ metų

Duomenys apie verslininkę (-ą):**S.1. Lytis**

1. Vyras.
2. Moteris.

S.2. Jūsų amžius _____**S.4. Šeimyninė padėtis:**

1. Nevedęs / neištekėjusi.
2. Vedęs / ištekėjusi.
3. Išsiskyręs / išsiskyrusi.
4. Našlys / našlė.
5. Partnerystė.

S.5. Ar turite vaikų iki 18 metų:

Taip => klausti S.5. 1 kl.

Ne => klausti S 6 kl.

S.5.1. Jei taip, tai kiek?

(nurodykite) _____

S.6. Išsilavinimas:

1. Nebaigtas vidurinis.
2. Vidurinis.
3. Profesinis.
4. Aukštesnysis / neuniversitetinis aukštasis.
5. Aukštasis.

S.7. Gimtoji kalba

1. Lietuvių.
2. Rusų.
3. Lenkų.
4. Kita (nurodykite) _____

S.8. Apskritis: _____

2 priedas

Lyčių lygybės nustatymo indeksai

Indeksas	Dimensija	Rodikliai
Lyčių socialinės raidos indeksas – GDI (UNDP, 1995)	Ilgas ir sveikas gyvenimas	Moterų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė
		Vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė
	Žinios	Suaugusių moterų raštingumo lygis
		Moterų mokymosi bruto aprėpties lygis
		Suaugusių vyrų raštingumo lygis
		Vyrų mokymosi bruto aprėpties lygis
Gyvenimo lygis	Moterų darbo pajamos	
	Vyrų darbo pajamos	
Lygių galimybių išplėtimo indeksas – GEM (UNDP, 1995)	Dalyvavimas politikoje ir priimančias sprendimus	Moterų ir vyrų dalis parlamente
	Ekonominis aktyvumas ir sprendimų priėmimas	Moterų ir vyrų dalis, dirbančių teisės aktų leidėjais, vyresniaisiais valstybės pareigūnais, įmonių, įstaigų, organizacijų ir kt. vadovais
		Moterų ir vyrų dalis, dirbančių specialistais ir jaunesniaisiais specialistais
Ekonominių išteklių prieinamumas	Moterų ir vyrų darbo pajamos	
Santykinės moterų padėties indeksas – RSW (Dijkstra, Hanmer, 2000)	Ilgas ir sveikas gyvenimas	Santykis: moterų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė / vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė
	Išsilavinimas	Santykis: suaugusių moterų raštingumo lygis / suaugusių vyrų raštingumo lygis
		Santykis: moterų mokymosi bruto aprėpties lygis / vyrų mokymosi bruto aprėpties lygis
Pajamos	Santykis: užmokestis už moterų darbo laiką / užmokestis už vyrų darbo laiką	
Standartizuotas lyčių lygybės indeksas – SIGE (Dijkstra, 2002)	Gyvenimo trukmė	Moterų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė
		Vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė
	Teisė į mokslą	Suaugusių moterų raštingumo lygis
		Moterų mokymosi bruto aprėpties lygis
		Suaugusių vyrų raštingumo lygis
		Vyrų mokymosi bruto aprėpties lygis
	Dalyvavimas darbo rinkoje	Santykis: moterų ekonominio aktyvumo lygis / vyrų ekonominio aktyvumo lygis
	Ekonominis dalyvavimas	Moterų ir vyrų dalis, dirbančių specialistais ir jaunesniaisiais specialistais
Moterų ir vyrų dalis, užimančių vykdomuosius ir vadovaujamas postus		

2 priedo tęsinys

Indeksas	Dimensija	Rodikliai
Standartizuotas lyčių lygybės indeksas – SIGE (Dijkstra, 2002)	Dalyvavimas politikoje	Moterų ir vyrų dalis parlamente
		Mokymosi aprėpties lygis, siekiant aukštojo išsilavinimo
	Ekonominis dalyvavimas	Ekonominio aktyvumo lygis
		Įvertintos darbo pajamos
	Galių suteikimas	Moterų, dirbančių techninį darbą, skaičius, proc.
		Moterų, dirbančių vadovaujamą darbą, skaičius, proc.
		Moterų parlamento narių skaičius, proc.
Moterų ministrių skaičius, proc.		
Pasaulinis lyčių lygybės indeksas – GGI (World Economic Forum, 2005–2010)	Ekonominis dalyvavimas ir galimybės	Santykis: moterų darbo jėgos aktyvumo lygis / vyrų darbo jėgos aktyvumo lygis
		Vienodas darbo užmokestis už vienodos vertės darbą
		Santykis: moterų darbo pajamos / vyrų darbo pajamos
		Santykis: moterys teisės aktų leidėjos, vyresniosios valstybės pareigūnės, įmonių, įstaigų, organizacijų ir kt. vadovės / vyrai teisės aktų leidėjai, vyresnieji valstybės pareigūnai, įmonių, įstaigų, organizacijų ir kt. vadovai
		Santykis: moterys specialistės ir jaunesniosios specialistės / vyrai specialistai ir jaunesnieji specialistai
	Išsilavinimas	Santykis: moterų raštingumo lygis / vyrų raštingumo lygis
		Santykis: moterys, įgijusios pradinį išsilavinimą / vyrai, įgiję pradinį išsilavinimą
		Santykis: moterys, įgijusios vidurinį išsilavinimą / vyrai, įgiję vidurinį išsilavinimą
		Santykis: moterys, įgijusios aukštąjį išsilavinimą / vyrai, įgiję aukštąjį išsilavinimą
	Sveikata ir pragyvenimas	Gimusiųjų santykis pagal lytį (apskaičiuotas kaip gimusių mergaičių sk. / gimusių berniukų sk.)
		Santykis: moterų vidutinė tikėtina sveiko gyvenimo trukmė / vyrų vidutinė tikėtina sveiko gyvenimo trukmė
	Politinė galia	Santykis: moterų skaičius parlamente / vyrų skaičius parlamente
		Santykis: moterys ministrių skaičius / vyrų ministrių skaičius
		Santykis: moterų valstybės arba vyriausybės vadovių (per pastaruosius 50 m.) skaičius / vyrų valstybės arba vyriausybės vadovų (per pastaruosius 50 m.) skaičius

2 priedo tęsinys

Indeksas	Dimensija	Rodikliai
Europos Sąjungos lyčių lygybės indeksas – EUGEI (Plantenga <i>et al.</i> , 2009)	Vienodos galimybės dalyvauti mokamo darbo sferoje	Lyčių užimtumo skirtumas
		Lyčių nedarbo skirtumas
	Lygus / vienodas pajamų pasidalijimas	Darbo užmokesčio atotrūkis
		Lyčių skurdo rizikos lygio skirtumas vieno asmens namų ūkyje
	Vienodas atstovavimas priimant sprendimus	Moterų ir vyrų skaičiaus parlamente skirtumas
Moterų ir vyrų teisės aktų leidėjų, vyresniųjų valstybės pareigūnų, įmonių, įstaigų, organizacijų ir kt. vadovų skaičiaus skirtumas		
Vienodas laiko pasidalijimas	Moterų ir vyrų laiko, skirto vaikų priežiūrai, skirtumas	
	Moterų ir vyrų laiko, skirto laisvalaikiui, skirtumas	
Lyčių nelygybės indeksas – GII (UNDP, 2010)	Reprodukcinė sveikata Galių suteikimas Darbo rinka	Gimdyvių mirtingumas
		Paauglių vaisingumas
		Atstovavimas parlamente
		Išsilavinimo lygis (vidurinis ir aukštesnis išsilavinimas)
		Darbo jėgos aktyvumas
Europos lyčių lygybės indeksas – EG EI (Bericat, 2010)	Išsilavinimas	Išsilavinimo lygis
		Mokymasis visą gyvenimą
		Švietimo segregacija
	Darbas	Dalyvavimas
		Sutarties sąlygos
		Profesinė ir darbo užmokesčio segregacija
	Galia, valdžia	Politinė
		Valdymo

Šaltinis: sudaryta autorių pagal Dijkstra, A. G.; Hanmer, L. (2000); Measuring Socio-economic Gender Inequality: Towards an Alternative to the UNDP Gender-related Development Index, p. 51–52; Dijkstra, A. G. (2002); Revisiting UNDP’s GDI and GEM: Towards an alternative, p. 319–320; UNDP. (1995); Human Development Report, p. 130–133; Plantenga, J; Remery, C.; Figueiredo, H.; Smith, M. (2009); Towards a European Union Gender Equality Index, p. 25; UNDP. (2010); Human Development Report 2010, p. 91, 215; Hausmann, R. *et al.* (2010); The Global Gender Gap Report 2010, p. 5; Social Watch (2011); Social Watch report 2010; Bericat, E. (2011); The European Gender Equality Index: Conceptual and Analytical Issues, p. 19.

**Rakauskienė O. G., Štreimikienė D., Žalėnienė I., Kiaušienė I.,
Servetkienė V., Krinickienė E.**

Li-102 LYČIŲ EKONOMIKA. Monografija – Vilnius: Mykolo Romerio universite-
tas, 2014. 762 p.

Bibliogr. 693–734 p.

ISBN 978-9955-19-672-3 (spausdinta versija)

ISBN 978-9955-19-671-6 (elektroninė versija)

Tai pirmoji Lietuvoje tokio pobūdžio monografija, apimanti lyčių ekonomikos teorinius ir metodologinius pagrindus, makroekonomikos analizę lyčių aspektu ir mikroekonomikos (struktūrinės ekonomikos) analizę pagal lytį.

Leidinyje ypač akcentuojama lyčių lygybės reikšmė makroekonominiams rodikliams, tokiems kaip ekonomikos augimas, valstybės biudžetas, užsienio prekyba. Iškeliama namų ūkio reprodukcinės ekonomikos reikšmė ekonomikos augimui, lyčiai jautraus biudžeto vaidmuo valstybės finansams, paneigiamas ir užsienio prekybos neutralumas lyties atžvilgiu. Taip pat atskleidžiamas ir atvirkštinis ryšys – makroekonominės politikos įtaka moterų ir vyrų socialinei ekonominei padėčiai.

Nagrinėjamos lyčių dalyvavimo Lietuvos ir Europos Sąjungos darbo rinkoje ypatybės, moterų ir vyrų prieinamumo prie ekonominių išteklių skirtumai, lyčių lygybės Lietuvos švietimo ir mokslo sistemoje klausimai, moterų verslo plėtros specifiniai bruožai, taip pat iškeliamas moterų diskriminacijos sąnaudų vertinimo problema, sprendžiamos su emigracija iš Lietuvos siejamos lyčių problemos, atskleidžiama pažeidžiamesnė moterų socialinė ekonominė padėtis, palyginti su vyrais, krizės kontekste. Nubrėžiamos išėjimo iš pasaulio ekonomikos krizės paminėtos gairės lyčių aspektu.

Monografija skiriama aukštųjų mokyklų studentams, dėstytojams, mokslininkams, verslininkams, politikams, Lietuvos Respublikos Vyriausybės institucijų, ministerijų, nevyriausybinių moterų organizacijų atstovams.

UDK 33-055.1/.3(474.5)

Ona Gražina Rakauskienė, Dalia Štreimikienė, Inga Žalėnienė,
Ilona Kiaušienė, Vaida Servetkienė, Eglė Krinickienė

LYČIŲ EKONOMIKA

Monografija

Redagavo Nijolė Žuvininkaitė

Maketavo Romanas Tumėnas

SL 585. 2014-11-13. 38,25 leidyb. apsk. l.

Tiražas 300 egz. Užsakymas 23 084

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, Vilnius

Puslapis internete www.mruni.eu

El. paštas leidyba@mruni.eu

Parėngė spaudai UAB „Baltijos kopija“

Kareivių g. 13B, Vilnius

Puslapis internete www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt

Spausdino UAB „Vitaie Litera“

Savanorių pr. 137, LT-44146 Kaunas

Puslapis internete www.bpg.lt

El. paštas info@bpg.lt